

3 1761 07825422 4

TOU

1799.

[Handwritten signature or initials]

XIII
Ag-20.

UJABB KORI

ISMERETEK TÁRA.

TUDOMÁNYOK ÉS POLITIKAI ÉS TÁRSAS ÉLET

ENCYCLOPÆDIAJA.

HARMADIK KÖTET.

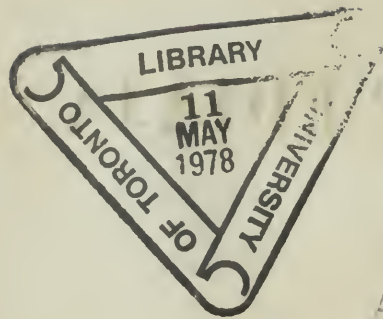
EICHENDORFF. — GIRARDIN.

PESTEN.

HECKENAST GUSZTÁV SAJÁTJA.

1851.

Muzeumi könyvtár Veszprém

AE
31
U45
V.3

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

T a r t a l o m.

	Lap.		Lap.
Eichendorff	1	Érezöntés.	83
Eichhoff	1	Erdély	85
Eichhorn	3	Erdélyi hadjárat.	93
Eichstädt	4	Erdély politikai története l. a' Pótlék- cikkék közt.	111
Eichwald	5	Erdélyi János	111
Eiselen	5	Érdi.	112
Eisenmann	5	Erdődy	113
Eisenschmid	6	Erfurti parlament, l. Németország	113
Eisenstück	7	Erhard	113
Ékirás	8	Eriwan	114
Elain	8	Erkel	114
Electro-magneticus telegráf és vasutak l. Villanyos	11	Erkölestan (Ethika, Morál), Philoso- phia alatt.	115
Élelmzés és szállásolás	11	Erman	115
Élelmi szerek.	21	Erneszt Auguszt	115
Ellenborough	28	Ernest.	117
Elbei hajózás és Elbevám	9	Ernst	118
Elephante	28	Eschenmayer	119
Életbiztosítás	29	Escher von der Linth	119
Elliot Ebenezer	33	Eschscholtz	120
Elkobzás	34	Eskütszék	120
Elsass.	36	Espana	131
Elsler Fanni	37	Espartero	132
Elsner	37	Espronceda	135
Elvenich	38	Esquirol.	135
Emancipatio	40	Esslair	135
Embertan.	43	Este	136
Emigratio l. Kiköltözés	45	Estei ház	137
Emil.	45	Esterházy	138
Emlékek	46	Eszék	140
Encyclopaedia	53	Esztergami székesegyház	141
Endemann	55	Esztergam vármegye	143
Endlicher.	55	Esztergam városa.	147
Enfantin	57	Ethnographikus földabroszok	151
Enk von der Burg	57	Etienne	152
Ennemoser	58	Etymologia l. Nyelvtudomány.	152
Entomologia l. Rovartan. (Természet- tudományok.)	58	Eu	152
Enyed l. Nagy-Enyed	58	Eugubini táblák	152
Eötvös	58	Eulenspiegel	152
Eperjes.	74	Európa	152
Építészet.	75	Európai államok 's uralkodók	162
Eposz l. Hösköltemény	83	Evalvatio	165
Eresei Dániel.	83	Evans	174

	Lap.		Lap.
Everett	173	Ferdinand Fülöp I. Orleans hg . . .	255
Ewald	174	Ferdinand	255
Exclmans	174	Ferencz	257
Expropriatio l. Kisajátítás	175	Ferencz	258
Eybler	175	Ferencz-csatorna, l. Bács; Csatornák	260
Eylert	175	Ferencz József	260
Fábián	175	Ferencz Károly	261
Fabriczy	176	Ferenczi István	261
Fabrikák l. Gyárak	177	Ferman	262
Fabvier	177	Ferrand	262
Faggyufa	178	Ferrara	262
Fain	178	Ferreira Borges	264
Falck	179	Ferrer	265
Falkenstein	179	Ferretti	266
Falkland-szigetek	180	Férussac	267
Fallmerayer	180	Festészet	267
Falloux	181	Fétis	270
Falsen	182	Feuchtersleben	271
Fametszés	182	Feudalis viszonyok, l. Hübér	271
Fáncsy	183	Feuerbach	271
Faraday	185	Feuerbach Lajos	274
Farkas	185	Fez l. Marokko	278
Faucher	186	Fichte	278
Fauriel	187	Ficquelmont, l. Bécsi forradalom ; Osztrák birodalom	279
Faustin	187	Fillinger	279
Favre	189	Fillmore	279
Fáy	189	Financia l. Pénzügy	280
Fea	190	Financz-vám l. Indirect adók	280
Fearn	190	Finnek, Finnföld	280
Februári forradalom, l. Francia for- radalom	190	Finn-magyar kérdés	281
Fechner	190	Firmenich	284
Fecht	191	Fischhof l. Bécsi forradalom ; Osz- trák birodalmi gyűlés	285
Feio	191	Fiscus	285
Fejő	192	Fitzjames	287
Fejádó l. Egyenes adó	193	Fiume és tenger-melléke	288
Fejér	194	Fiumei kikötő	295
Fejér vármegye (alsó)	194	Fiumei vasut, l. Vasutak	300
Fejérvár (Károly-)	195	Flassan	300
Fejér vármegye (felső)	196	Fleischer	302
Fejérvár (Székes)	197	Flocon	302
Fejér vármegye (Székes)	198	Flór Ferencz	303
Fekete tenger	202	Flotow l. Daljáték	303
Felebbvitel	205	Flotte (de)	303
Felláhk	208	Flottwell l. Poroszország	304
Fellenberg	211	Flügel	304
Fellow	212	Fodor-Mainvielle	304
Felsberg	212	Foederalismus l. Szövetség	304
Felségsértés	213	Fogaras vidéke	305
Felsőház	227	Fogarasy János	308
Felső-Magyarországi zendülés 1831.	243	Fogházak l. Börtönreform	309
Fényes Elek	249	Fogyasztási adó l. Egyenes adók	309
Fenyítő-jog l. Büntető-jog	251	Follen	309
Ferdinand	251	Forgó György	309
Ferdinand	253	Fosz	310
Ferdinand	255	Fould	310
Ferdinand, koburgi hg., l. Erneszt III. sz.-kob.-gothai hg.	255	Fourier	310

Lap.	Lap.		
Fowell Buxton	313	Fries Jakab Henrik	525
Főispánok	314	Frivaldszky	525
Földmívelés	318	Fröbel Frdrik	526
Földrajz l. Geographia	322	Fröbel Gyula	527
Földrengések	322	Fröhlich	527
Földtan l. Geologia	323	Fry	527
Förster	323	Fryxell	528
Főtörvényszékek l. Cassatio-szék ; Felelővitel	324	Funck	528
Frühn	324	Funk	529
França	325	Fülöpp	529
Francia	326	Fülöp	529
Franciaország Lajos Fülöp alatt	327	Füred, l. Balaton-Füred	529
Francia forradalom februárban 1848.	378	Fusang, l. Mexico	529
Francia köztársaság az 1848-ki forradalom óta	402	Füster, l. Bécsi forradalom	529
Franciaország fekvése, felosztása	436	Füvészet vagy növénytan	529
Francia bank	456	Gaal	534
Francia irodalom	459	Gabelsberger és a' német gyorsírás	535
Francia művészet	475	Gabler	538
Francia törvénykezés	480	Gabonatorvény; gabonakereskedés; gabonadrágaság	538
Franck	486	Gábor Áron, l. Erdélyi hadjárat	546
Frank	486	Gaeta, l. Pius (IX.)	546
Frankenburg	487	Gagern-család	546
Frankfurt	488	Gagern Frdrik	550
Frankfurti békecongress	495	Gagern Henrik, a' német nemzet- gyűlés elnöke	552
Frankfurti merény 1833-ban	498	Gáj	559
Frankfurti germanista-gyűlés 1846., l. Germanisták	500	Galaktometer	560
Frankl	500	Galiczia	561
Franklin	500	Galiczia	561
Franz	502	Gallatin	565
Frayssinous	502	Gallego	566
Freibergi bányászakademia	502	Gallicán egyház	566
Freiburg	504	Galotti	569
Freiburgi eskütszék, l. Struve	509	Galt	570
Freiligrath	509	Galvanismus	570
Freire	511	Galvános szénvilág	573
Fresco-festészet	512	Galvanographia	576
Freudentheil	514	Galvanoplastika	577
Frey	514	Gálya	579
Freycinet	514	Galyzin	580
Fridericiai ostrom, l. Schleswig-Hol- stein	515	Gamba	580
Frdrik Ágoston	515	Ganilh	581
Frdrik Ferd. Leop.	516	Gans Eduárd	582
Frdrik Ferencz	517	Garay János	585
Frdrik Günther	517	Garcia	587
Frdrik (VII.) Károly Keresztély	517	Garibaldi	588
Frdrik Vilmos (III.)	519	Garnier-Pagés	592
Frdrik Vilmos (IV.)	520	Gartner	593
Frdrik Vilmos Lajos, por. koronahg	522	Gáty István	593
Frdrik Vilmos	523	Gaudy	594
Frdrik Vilmos Hermán Constantin	524	Gauermann	595
Frdrik Vilmos Károly	524	Gaupp	595
Fried	524	Gáz	595
Fries Illés	525	Gazdaság, l. Mezei gazdaság; Nem- zetgazdász	596
		Gazdasági egyesület	596
		Gazdasági vegytan	603

	Lap.		Lap.
Gazometer	604	Georgia	625
Gebauer	605	Geramb	627
Gebhardt	605	Gérard	627
Geefs	605	Gergely (XVI.)	627
Geel	605	Gerhard	628
Gegenbauer	605	Geringer	629
Gegő	605	Gerlach	630
Geibel	606	Gerle	630
Geiger	606	Germanisták	630
Geijer	607	Gerstner	633
Geismar	607	Gertner	633
Geizsler	608	Gervinus	633
Gelei József	608	Gesenius	637
Gendebien	608	Gévay	637
Genf	608	Ghika	638
Genre-festészet	614	Giesobrecht	639
Gensd'armeria	615	Giesel	639
Gensler	617	Gil	640
Gentz Fridrik	617	Gilbert Rosanna, I. Montez Lola	640
Genuai herczegség	620	Gioberti	640
Geographia	622	Girard pater	642
Geographiai társulatok	624	Girardin I. St. Marc	643
Georch (olvasd : Göres) Illés	625	„ II. Emil	644

Pótlékek tartalma :

	Lap.		Lap.
Bethlen	646	Galvanometer	654
Gábor	646	Gavazzi	655
Gál	647	Geologia	656
Galvanismus	647		

Eichendorff (József, báró) német költő a' regényes iskolából, szül. felső Sléziában Lubovitz családi jószágán 1788. megh. Berlinben 1846-ban, mint titkos kormánytanácsos. — Breslauban, Hálában, Heidelbergben tanult. A' regényes iskola karjaiba vetvén magát, Heidelbergben tartós barátságot kötött *Arnimmal's Brentánóval*, *Görresnek* segített a' „*Deutsche Volksbücher*“ kiadásánál. Bécsben *Schlegel* volt mestere 's vezére. Ott írta első regényét: „*Ahnung und Gegenwart*“ három könyvben (1815) *Motte Fouqué* előszavával. A' német szabadságháboruban részt vett, azután porosz státusszolgálatba állott, 's kormánytanácsos lett. — 1824-ben lépett fel ismét új munkával a' divatból idő közben kiment német romanticismus védelmére; a' munka czime: „*Krieg den Philistern*“ drámai rege öt kalandban. Ezután következtek novellái: „*Aus dem Leben eines Taugenichts*“ és „*Das Marmorbild*“ dalok és románczok függelékével; továbbá: „*Meierbeths Glück und Ende*“, tra-goedia énekkel 's tánczokkal (1828); — „*Ezelin von Romano*, és „*Der letzte Held von Marienburg*“ szomorujátékok. Mindezen művekben sok szép egyes hely van, de nem költői egészek. Írt még sok más novellát, vigjátékot és németre fordított egy spanyol népkönyvet. Összes munkái megjelentek 4 kötetben Berlinben 1841—43. — h.

Eichhoff (Péter József) báró, szül. 1790. a' Rajnavidéken, Bonnban, hol édes atyja, *Eichhoff János József*, nevezetes kereskedés főnöke volt 's olyly nagy tekintéllyel birt, hogy 1794-ben, a' Rajna balpartjának francia birtokba jutása után, polgártársai sürgetésére bonni városelnökké (maire) lett, későbbben pedig ama departement alpraefectusává és végre 1804-ben a' rajna-hajózási octroi főigazgatójává, álladalmi tanácsosi ranggal. Atyjának tehát tehetségében állott fiát, kinek életirása D. *Meynert Armintól*. (Bécsben, 1846) adatott ki, legszorgalmasban nevelni. Pályájának megválasztását a' nagyreményü ifjunak szabad tetszésére hagyá, minélfogva ez a' bonni híres egyetemből, a' tanfolyam bevégezte után kilépvén, a' tengerészetet választotta magának, és 1807-ben legelőször ment tengerre. Az azon időben Angolhon és Franciaország közt fennforgott háború miatti continentiális zár ellenében Anglia az európai szárazföld minden kikötő helyeit zárva tartván, *Eichhoff Péter József* a' neutralitásban csak egyedül maradt éjszakamerikai státusok kalmárhajóin tette meg első tengeri utazásait, majd Éjszakamerikába, majd nyugoti Indiába. — 1810-ben a' francia tengeri hadosztályban tiszt lett, melyly helyzetéből a' párisi békekötéskor hollandi szolgálatba ment át, mint hajóhadnagy. 1815—1818-ig a' hollandi kormánytól a' rajnai hajózási biztosságnál alkalmaztatván, 1818-ban váratlanul szólíttatott fel a' Frankfurtban székelő

es. kir. minister által, hogy osztrák szolgálatba lépne, minthogy a' es. kir. kormány szeretné tudományát az elbeparti államok legközelebbi gyűlésén az Elbehajózásnak a' bécsi congresshatározatok értelmébeni szabályozása tárgyában igénybe venni. Ezen felszólíttatása folytán, *Eichhoff* részéről a' tett feltételek elfogadtatván, egy *Lautern* nevű vagyonos és nagy tekintélyű kereskedő leányával kötött házasság után Bécsbe ment. Említett házassági viszonyai könnyebbségére valának későbbben azon áldozataiban, miket a' közjó érdekében tett, és önálló függetlenségének támaszául szolgáltak anynyira, hogy a' szolgálatból bármikor kilépnie lehessen. Legelső alkalmaztatása csakugyan az elbehajózási bizottmánynál volt 1819-ben, hol befolyása meszsze hatott és különösen 1821-ben Austria részére a' legjobb eredményt eszközölte ki, mindjárt első évben három 's négy anynyira növekedvén a' forgalom. — *Eichhoff* e' hajózás mellett főconsulnak neveztetvén ki, e' minőségben Prágában vette lakását; újabb érdemei folytán pedig kereskedelmi és üparügyi előadó kormánytanácsossá tétetett; e' hivatalt, minthogy az ugynevezett politikai állomásoktól inkább távol maradni szeretett volna, nem örömet vállalta fel; azonban annak folytatása közben a' csehek tisztelő elismerését teljes mértékben megnyerte. 1829-ben udvari tanácsossá neveztetett ki a' közönséges udvari kamaránál Bécsben, a' kereskedelem és consulátusok osztálya bizatván reá; 1830-ban pedig a' császár által a' státustanácsban referenssé és 1834-ben pénzügyi ideiglenes alelnökké jeletetvén ki, ez utóbbi helyén a' régi kormány idejében páratlan őszinteség és tántoríthatatlanság által tüntette ki magát. — Igy p. o. az 1836 évi budget felterjesztése alkalmával a' császárhoz intézett felírásában, azon esetre, ha az általa indítványozott költségkímélések, mik nélkül a' bevétel és kiadás egyensúlyát el nem érhetők, és a' pénzügyi végveszélyt el nem mellőzhetőnek vélte, el nem fogadtatának, előre bejelentette lelépését. Ezen őszinte nyilvánítása következtében az udvari kamara elnökségével ruháztatott fel, melyly új hivatalát csak pénzügyi elvei, és szándéklott javításai jóváhagyásának feltétele alatt fogadta el. Ő nemcsak az addigi eljárást kívánta megszüntetni, melyly szerint az évenkinti hiány hitel útján szokott új adósságok felvételével fedeztetni, nemcsak azt akará, hogy a' kölcsönvétel csak legnagyobb szükség esetére alkalmaztassék, hanem azt is, hogy a' bevételek a' kezelés minden ágában takarékoság által eszközözendő feleslege az adósságoknak évről évre kevesbitésére fordittassék; melyly részben önmaga is legszebb példával ment elő, az akkori rendszabály szerint őt illető, és közvetlen előde által még élvezett évenkinti 8000 ftnyi asztalpenzről önként lemondván. Az adóügyébeni javítások iránt *Eichhoff* azon meggyőződésben volt, hogy, ha az álladalom szükségei fedezésére az adóztatás elnem kerülhető, minden figyelem oda fordítandó, hogy az egyesek magokat a' fizetés alul el ne vonhassák. Sebbeli törekvésének eredménye olyly roppant vala, hogy az álladalmi bevétel fokokként növekedvén, ezen felebbszállítás egyremásra 3 millióra rugott fel évenként kezelésének 6 évi ideje alatt, a' nélkül, hogy új adót teremteni, vagy csak az eddigit, vagy annak bármelyly egyes részét felemelni kellett volna. Sőt ugyanazon idő alatt sokféle vám és fogyasztási adónemek lejobb szállítottak. — Érdemes megemlíteni, hogy az *Eichhoff* által 1836. és 1839. években

kénytelenségből tett kölcsönök az álladalomnak csak 4 percentbe kerültek és ezen két kölcsön által az álladalom terhe nem növekedett, minthogy *Eichhoff* hivataloskodása alattezen adósságoknál sokkal nagyobb összegek, a' régi 5 pcentes adósság visszafizetésére fordítottak. Végre akkor, midőn *Eichhoff* lelépett, az 1839. évi kölcsön nevezetes része, t. i. : 9,950,000 forint még be sem volt fizetve, az általa visszafizetett álladalmi adósságok összege pedig több mint 15 millio forint. — Elveinek egyike vala az is, hogy az osztrák álladalmi kezelésnek főfigyelmét nem a' külföldre és annak mindenkori politikai mozgalmaira, hanem saját benső viszonyai javítására kell irányozni. — Miután azonban *Eichhoff* a' dolgot már addig vitte, hogy semmi hiány nem létezett többé, további indítványai nem vétettek figyelembe. A' prohibitiv rendszernek mérsékelt védvámokkali felcserélése, melyet mindenek felett ajánlott, el nem fogadtatott, ugyszinte elvetetett azon indítványa is, hogy a' banknak gyökeres javítása végett ugyanennek nevezetes összegek fizetessenek vissza az álladalmi adósságból, és a' bank kiváltságlevelébeni némelyly feltételek az illető időszakasz lejártával czélszerű változásoknak vettessenek alá. Ő a' bankhitelnek magányénekei korlátozását egy nemzeti intézet czéljával ellentétbenállónak és mind a' kereskedelem, mind az ipar irányában általmasnak tartotta. — Nézetei a' ministertanácsban helyeslést nem nyervén, elbocsáttatásáért folyamodott, melyly kérelme, legkegyelmesebb kifejezésekkel kelt császári kézirat mellett, teljesített is. — De a' későbbben bekövetkezett események *Eichhoff* jóslatai alaposságát igazolni látszottak. — Menynyire feküdt szíven *Eichhoff Péter József*nek Austria fentartása még akkor is, midőn hivataloskodása már régen megszűnt, kiderül onnan, hogy a' lombard-velencei mozgalmak és a' szardiniai király általi béketörés hírére, az álladalmi kincstár könnynebségére, saját 16,000 forintnyi évenkinti nyugpénzét áldozatul ajánlotta 's pedig olylyképen, hogy a' veszedelem elmulta után veendő nyugpénzi járandóságát, nem a' császári igérvény alapján, hanem az ország rendei által megbírálandó érdemeihez képest kérte maga idején meghatározatni. 'S hogy ekként megcsökkent jövedelmeit szükséges kiadásaival kellő arányba hozza, Bécset elhagyván, jószágára vonult vissza. — *Eichhoff József* 1834-ben az osztrák nemesek sorába tétetvén, 1836-ban osztrák bárói ranggal ruháztatott fel, az 1840. évi országgyűlésen pedig, a' 47-ik törvényezikk szerint, Magyarhonban is hazafisúitást nyert „mivel — ugy szól a' fenn idézett törvényezikk — mint a' cs. k. udvari közönséges kamara elnöke a' közállomány hoszszas és közhasznu szolgálata közben szerzett jeles érdemeit a' magyar nemzetre nézve különösen azzal szaporította, hogy abban, hogy a' Dunának rohanó áradásából eredett veszély után a' sors csapásaitól sokat szenvedett város és pesti kereskedés állásának felemelésére, 's így illetőleg a' hazai kereskedés megcsökkenésének is elhárítására, hirtelen és különösen kedvező feltételek alatt nevezetesebb sommájú készpénz adatott, fő és munkás részt vett.“ — L.

Eichhorn (János Albert Frigyes), porosz val. t. tanácsos, előbb, 1831 óta a' külügyministeriumban igazgató, majd. 1840-ben, valóságos minister a' cultus- és közoktatási tárczában, Poroszország ujjaszületésekor egyike volt azon ifjabb tehetségdús státusférfiaknak, kik lelki erejük, miveltés-

gök és vallásos buzgalmu hazafiui lelkesedésök által ama nagy munkát létrehozták. Szül. 1779-ben Wertheimban a' Majna mellett ; már ifju korában olyly előszeretettel esüngött Poroszországon, miképen a' göttingai egyetemet is olyly szándékkal látogatá meg, hogy a' jogtanulmányok bevégezte után azon országban keressen uj hazát. Midőn a' végzet nagy eseményei érkezének Poroszországra, csakhamar egyesült azon rokon-érzetü férfiakkal, kik hazájok ujjá születésén nem esve kétségbe, 1813-ban „istennel a' királyért és hazáért“ jelszó alá gyülekezének. A' király u. a. évben népfölkelést rendelvén el, E. Berlinben ezen ügynek szentelé minden munkásságát. 1813. évi augustusban megszüntetvén a' fegyvernyugvás, a' siléziai seregben önkénytesként jelent meg, 's a' vele rokon *Gneisenau* tábornok környezetében tanuja volt e' sereg tetteinek Lipese bevételeig. Itt nagyobb hatáskör nyilott meg számára a' Franciaország ellen egyesült hatalmasságok által az ujonnan elfoglalt tartományokra nézve *Stein* minsterre bizott középponti kormányban. Ezen ideiglenes kormány eszméjét 's lényegét külön röpiratban ismertette meg. A' háboru ujra kiütése után *Altenstein* státusministert segíté Párisban a' szövetségesek által megszállva tartott Franciaország igazgatásában. Ez alkalommal E., az elhurezolt porosz és más német művészeti és tudományi kincsek visszanyerése 's a' számtalan magánreklamátiók kiegyenlítése körül fölötté érdemessé tette magát. Elismerésül a' külügyministeriumban nyert fényes alkalmazást, mint előadó tanácsos, *Hardenberg* státuskanczellár oldalánál. 1817-ben a' státustanács (Staatsrath) föllállítása alkalmával azon tagok közé vétetett föl, kiket a' király különös bizalma választá meg. Ezen új és kettős állásában fontos részt vett a' porosz kül-és belső-státuszjog megállapítása körül. Később gróf *Bernstorff* kezeibe kerülvén a' külügyek ministeriuma, ezen Poroszországra nézve nagy hatásu minister is sokoldalug tudá felhasználni E. buzgalmát, ismereteit 's tapasztalatait. Munkássága itt különösen a' Poroszország és a' többi német státusok közti elválasztó korlátok ledöntésére volt irányozva. Ide tartoznak a' Poroszország és a' többi német tartományok közötti intézkedések a' belső kereskedés és közlekedés szabadon bocsátására nézve, miknek eredménye a' német vámegeylet lön. Királyától, Sándor czártól 's a' német udvarok nagy részétől rendjelekkel tiszteltetett meg. Mint minsternek munkássága Poroszország legujabb történetéhez tartozik. (I. Poroszország.) — P.

Eichstädt (Henr. Kár. Abr.) az ujabbkor egyik nevezetesb philológja 's humanistája, (szül. 1770 Oschatzban, tanult Schulpfortában 's Lipeseben. 1795-ben bölesészet rendkiv. professora lett ugyanott. — 1797 óta a' jénai „*Allg. Literatur Zeitung*“ szerkesztésében volt része; *Wolf* halála után igazgatója lett a' latin társaságnak, melylyet ujonnan szerkesztett, 's új életre keltett; 1803-ban pedig ékesszólás és költészet professora lön, és elkezdé az új „*Jénai Allg. Literatur-Zeitung*“-ot, melyly az ő vezetése alatt alaposság és correctség által tünt ki. Igen jelesek a' classicusoknak általa eszközlött kiadásai, melylyek részint bevégeztlenek, p. o. „*Diodorus Siculus*“ (2 k. Hála 1800—1802) *Lucretius*é (Lipese, 1801); valamint bírálati értekezései, mint: „*De Dramate graecorum comico-satyrico*, *Quaestiones philologicae*, 's *Theocrit, Tibull, Horac, Phaedrus*,

Cato, 's a' t. feletti vizsgálatai. — Történeti műveket is fordított p. o. *Mitford* Görögország történetét 6 kötetben. Latin stíljének disze, ügyessége 's ereje világhírű és a' classicus nevet megérdemli. Érdemei fejdeknek és egyetemektől számos rend, czim, méltóság nyújtása által ismerettek el. 1808 óta theol. tudora, 's későbbben titk. udv. tanácsos. — h.

Eichwald (Kár. Eduárd) orosz udv. tanácsos, 's zoologia és bábászat professora előbb Kasan- majd Vlnában; szül. 1794 Mictauban, tanult Berlin- 's Bécsben, utazott, 's Dorpatban telepedett le. 1823-ban lett rendes tanár. Tud. utazást tett a' Caspi tenger partjain. Tagja lett a' pétervári akademiának, melylynek emlékirataiba sok érdekeset rakott le. — Munkái: „*De Selachis Aristotelis; De regni animalis limitibus; Ideen zur Oryktozoologie; Zoologia specialis*“ ez utóbbi különös tekintettel Orosz- 's Lengyelországra. Asiai utazását külön írta le két kötetben, igen érdekesen 's tanuságosan. — Legújabb munkái: „*Alte Geographie des kaspischen Meeres, des Caucasus und des südl. Russlands.*“ 2 földabroszszal (Berlin, 1838) 's „*Beitrag zur Infusorienkunde Russlands*“ (Berlin, 1846) és „*Die Urwelt Russlands*“ (Berl. 1845). — h.

Eiselen (János Frigyes Gottfried) a' státus-tudományok rendes tanára Hálában, szül. 1785 Rothenburgban a' Saale mellett, hol atyja hutatiszt volt. Midőn ez a' bányahivatalhoz tétetett át Berlinbe: E. is három éves korában oda jutott. Legelőször egy francia nevelő magán iskolájába, később a' Fridrik-gymnasiunba járt; 1805. Erlangába ment theologia-tanulásra. Tanulmányai bevégezte után házi tanító lett; 1813- és 14-ben, mint önkénytes, részt vett a' francia elleni hadban 's vaskeresztet nyert. A' békekötés után, mint a' történet 's státustudományok magántanítója telepedett le Berlinben. — 1820. rendkívüli — 1821. rendes tanárává lett a' státus-tudományoknak Boroszlóban, honnan 1829 ugyanazon minőségben Hálába tétetett át. Munkái: „*Grundzüge der Staatswirtschaft, oder der freien Volkwirtschaft, und der sich darauf beziehenden Regierungskunst.*“ (Berlin 1818); „*Handbuch des Systems der Staatswissenschaften.*“ (Boroszló 1828); Jakob: „*Staatsfinanzwissenschaft*“ czimű munkájának bővített 's javított kiadása (Hála 1836). — Ezekén kívül több czikket adott különböző folyóiratokba, különösen *Ersch* és *Gruber* nagy Encyclopädiájába 's *Lützow* szabad csapatának történetét írta (1841). — E. nyilvános jelleme, hűség, igazság-szeretet, alapos tudományosság 's éles elme által tünteti ki magát, melyly tulajdonok dús tartalmu iratainak is maradandó becsét adnak. — B.

Eisenmann (Gottfried) orvostudor, szül. Würzburgban 1795. A' szabadelvű „*Bairisches Volksblatt*“ szerkesztője, 's a' szabadelvűség egyik áldozatja. Működése és szenvedéseivel kapcsolatban van a' Bajorországban politikai ellenzék története. Szegény vargának fia Würzburgban, előbb jogtani tanulmányokra szentelé idejét, miknek későbbi publicistai pályáján nagy hasznát vevé. Az 1813. év eseményei által előhívott lelkesedésben felbuzdulva, a' német harezosok sorába állott 's hősiségét katonai érdemjel tanusítá, midőn hazaérkezett. Ekkor az orvostanra adta magát. 'S tanulói életének ezen második szakában (1816—21.) E. a' német „*Burschenschaft*“ tagja volt, melylyre az akkori kormányok nagy szigorral tekintének, miért üldözésnek is volt kitéve 1823-ban. Később

szülővárosában orvosul lépe föl, 's az orvostani irodalmat is gyarapítá több munkával. *Lajos* bajor király trónraléptével, az akkoriban általános vérmes politikai remények között alapítá a' szellemdúsan szerkesztett „*Bairisches Volksblatt*“ című néplapot, melyly 1829-től 1832-ig a' legjelesebb férfiak közremunkálása 's a' közönség nagy részvéte által lón támogatva. 1832. évi május óta felette sűrűen érték egymást a' *Volksblatt* számainak elkobzása 's a' censori törlések. Politikai hitvallásának főpontjai : Örökös, sérthetlen és nem felelős király, 's ennek oldalán nemzeti képviselőt egy kamarában, melylynek tagjai a' státuspolgárok öszvegéből egyrészt föltétlenül a' választók bizalma szerint, másrészt a' földbirtokosokból választatnak. Németországra nézve monarchico-képviselői egységi státust (*Bundesstaat*) ohajtott, 10—12 vidékre (*Gauen*) osztva. Minden ilyly vidék élén monarchák állának, kik bizonyos meghatározott időre a' birodalmi főt fognák választani. Daczára az akkori időkhöz képesti politikai mérsékeltségének, miután a' *reactio* hatalma Németországon nőttön nőtt, E. 1832. sept. 21-én betegem, a' mint akkor volt, Würzburgban elfogatott 's Münchenbe vitetett. Újabb működését öszszeállíták a' régivel, 's írományaiban fölségsértés bűnét 's más politikai sajtóvétségeket vétek fölfedezni. Hoszszu vizsgálati letartóztatás után nyert bizonyosságot szomorú sorsáról. A' király képe előtti megkérésen kívül, örökös fogságra ítéltetett 's legszebb férfikorában a' Passau mellett Oberhaus nevű erősség falai közé záratott. A' német természetvizsgálók 's orvosok gyűlése által szabadon boesátása iránt benyújtott kérelem sikerem nem vezetett. Csak 1841-ben nyert anynyi enyhülést, hogy rendőri felügyelet alatt a' város környékén mozoghatott. Későbbem Rosenberg várba tétetett át. Fogsága alatt orvosi munkákat irt, 's adott ki, p. o. *Die Krankheitsfamilie Pyra* (2 k. 1834.); *Die Krankheitsfamilie Typhus* (1835.); *Die Krankheitsfamilie Cholosis* (1836.); *Die vegetativen Krankheiten für die entgiftenden Heilmethoden* (1835.); *Die Wundfieber und die Kindbettfieber* (1836.); *Die Prüfung der Homoeopathie* (1836.); *Die Krankheitsfamilie Typosis* (1839.); *Die Krankheitsfamilie Rheuma* (3 k. 1841—42.) 'sa't. A' fogságból kiszabadulván, Nürnberg követe lett a' frankfurti német parlamentem, 's a' balszél buzgó tagja, a' magyar ügy lelkes védője. Kis, sovány ember, szokatlan ruhában. Halvány arcát keskeny áll- és ajk-szakáll jellemzi, 's szürke élénk szeme, és magas hangja örökké interpellál. Az ülésben igen nyugtalan, szenvedélyes, közbeszóló. Kronach börtönének levegője megritkítá hajszálait, 's elhalványítá arczeit. — P.

Eiseuschmid (Lénárd Márton), szül. 1795 Ingolstadtban Bajorországban. *Schreiner* sz. Ferencz rendi barát vette pártfogása alá, mivel szülői igen szegények valának, 's ingyen oktatta a' latin nyelvben. Miután a' latin előtanulmányokat elvégezte, *Aschenbrenner* praelát közbenjárására a' landshuti növeldébe vétetett fel, hol szép előmenetelt tett. A' jogtudományokkal felhagyván, előbb nyelvszetre adta magát, melylyel később a' theológiát köté öszve. Szabadelví munkák olvasása, 's a' biblia szorgalmas tanulása által egyházának dogmatismusa irányában kétség támadt benne. Bensőjében lassankint úgynevezett eszményi katholicismus fejlődött ki, melylyel gondolá, hogy a' papi rendbe beléphet, mielőtt azonban a' nőtelenségre kötelező felsőbb fokú fölszentelésben

részesült volna, 1818. a' neuburgi tanintézetnél, a' második előkészítő osztályban, mint tanár alkalmaztatott, 's így a' papi rendbe lépése 1819-ben nem volt külső nyomasztó viszonyok eredménye. 1822 áttétetett Neuburgból a' müncheni főgymnásiumba. Szabadelvű vallási iratok olvasása 's *Weller* felvilágosodott igazgatóvali társalkodása által hitbéli kétségei mindinkább szaporodtak. Mielőtt 1824 a' második gymn. osztályba tétetett át Aschaffenburgba, a' tanoda könyvtárában nemcsak a' catholicus dogmaticusok iratait, hanem a' protestans theologokét is, a' zsinatok évkönyveit 'sat. találá, 's tanulmányainak 's vizsgálódásainak eredménye volt a' protestans egyházba való áttérése 1828-ban. — 1829-diki octob. fogva Bamberg közelében él, tanulmányaival foglalkozva. Munkái: „*Polymnia*“ (9 köt. 1828—29). „*Über die Versuche neuerer Zeit, das römisch-katholische Kirchenthum durch ein sogenanntes Urchristenthum der Kirchenväter zu begründen*“ (Neustadt. 1829); „*Das römisch-katholische Messbuch*“ (Neustadt 1829); „*Römisches Bullarium*“ (2 köt. Neustadt. 1831.); „*Gebräuche und Satzungen der r. kath. Kirche, kritisch beleuchtet*“ (1830); *Beiträge zur Kenntniss des Catholicismus* (1833.) E. egyik a' legalaposabb, meggondoltabb, 's legékesebben szóló ellenei közül a' romanismusnak. — B.

Eisenstuck (Keresztély Gottlieb), főprocurator 's követ Dresdában, szül. 1773-ban Annabergben. A' lipcei egyetemen végző a' jogtanulmányokat, 1798-ban Dresdában telepedett le 's csakhamar Szászország első ügyvédének hírére emelkedett. Polgártársainak bizalmát minden időben épen olyly mértékben bírta, mint a' kormányét. 1824-ben Bajorország- és Ausztriában, 1828-ban Hollandiában, Angol- és Franciaországban tett utazásai új nézetekkel gazdagíták. Több ízben nyilatkozott iránta általános bizodalom. 1830-ban a' zavaros septemberi napokban csillapítóként lépe föl. 1831-ben Dresda város követeként jelent meg az alkotmányozó országgyűlésen. 1832-ben a' kormány polgári érdemjellel diszité. Az új alkotmány megállapítása után is országgyűlési követte választatott Dresda város által. Szász „*Dupinnek*“ nevezték el azon hasonlatosságnál fogva, melyly külső állása, fordulatainak eredetisége, a' sarcasmusok iránti előszeretete 's egész politikai irányára nézve van ezen két férfi között. E. gyakran opponál, ámbár a' rendszeres ellenzéktől igen távol van. Az alkotmány legcsekélyebb formáját is mindig kész védeni 's ő volt az, ki a' ministereknek a' szavazás alatti jelenlétek ellen tiltakozott. Ezzel azonban semmi politikai ellenszenveket nem köte össze, a' kormánynak alkotmányos jogait épen olyly tüzzel védvén, mint a' rendekét. A' szabadelvű dresdai polgárság embere, de minden demagogianak, minden anarchicus mozgalomnak határozott ellene. A' formaszerinti egyenlőség ideájának hódolója. Különféle alkalmakkor, a' sorsjátékok, ugy a' halálos büntetés, valamint a' testi büntetések eltöröltetésének szükségét kimondá, 's eszesen védelmezé. A' legnagyobb 's fontosabb vitatkozásokban élénk részt vett, és szónoki tehetsége, melyly nem kisebb, mint bátorsága, sokszor kibonyolítá a' legszövevényesb tárgyakat. 1834-ben ő vitte keresztül, hogy a' hadsereg feletti tanácskozások alkalmával a' budget megtagadtatott. A' következő országgyűléseken, főleg a' büntető törvény feletti tanácskozásokban, dicséretes buzgalmat

fejtett ki, 's keserű gúnyokkal ostromolta a' kormány fonák nézeteit. Bő természetű nyitott hatásának a' patrimonialis törvényhatóság 's a' kerületi bíróságok feletti törvényjavaslat; az e' tárgyban bizottmány elnöke volt. Itt, 's minden alkalommal, kiűnt nála azon törekvés, hogy a' nemesség előjogait lerontsa. A' hannoveri alkotmányügyben követett önkényes eljárás ellen több ízben keményen nyilatkozott. 1842—43-ban, az országgyűlés alelnökévé választván, oltalmazta a' nyilvánosság és szóbeliség iránti indítványokat. De az 1846-ki országgyűlésen népszerűsége legnagyobb részét elveszté, mert, mint előadó a' lipesci augustusi események tárgyában, nem felelt meg a' szabadelmű párt várakozásainak. — A' frankfurti parlamenten nemzetgazdasági ismeretei miatt igen hasznosítható *Eisenstuck* chemnitz-i követ, keresztnével *Bernard*, Szászország híres jogtudásától 's politikusától megkülönböztetendő. — P.

Ékirás (Keilschrift). Legújabb időkben nemcsak Egyiptom és India, hanem a' régiség többi országai is a' tudományos vizsgálgódás körébe vonattak, 's e' vizsgálgódás olyly öröndetes eredményekre vezetett, hogy alapos remény van az emberiség őstörténetét tisztába hozni, 's mondát és tényt egymástól megkülönböztetni. Főleg a' közép ási országokra fordítatott a' legújabb korban nagy figyelem. India és Egyiptom a' régi szent könyvek 's a' hieroglyph-írás magyarázata által meglehetősen ismerve lévén: a' régiség fátyola főleg azon közép ási országokat fedé, melylyek India és Egyiptom közt mintegy öszszekötő láncszemet alkotnak. Legújabbban remény van a' történet ezen üregét kitölthetni. Nemcsak nevezetes romok felfedezése és kiásása sikerült, melylyekről azelőtt senki sem tudott, hanem azon népek saját írásának megfejtésében is nagy előmenetel történt. Ezen írás: az ékirás, így neveztetve a' betűjegyek külső alakja után, melylyeknek megfejtése körül először *Grotefend* szerzett nagy érdemeket. Nála is többet tett az angol *Rawlinson*, kinek e' körüli nézetei az *Ausland* folyóirat 1846-iki folyamában adatnak elő. Az ékirás csak sziklákba metszve, vagy téglákba nyomva találtatik. Babylon körül nem lévén kő anyag, téglából építettek, 's ha ezekbe, puha állapotukban, négysegű, clórol élesen elmetszett vassal benyomás tétetett, ékalakú írás származott, az az: hosszszas háromszegű figura éles hegygyel és széles hátrészszel; ezen benyomások végrehajtásának könnyűsége okozá, hogy számtalan ilyly felírás találtatik az azon korbéli égetett téglákon. Legfontosabb felfedezés e' részben, hogy midőn a' semiticus nyelvek rendszerint jobbról balra iratnak, a' babyloni ékirás irányzata, kivételesen, balról jobbra megy, 's azon gyanúra vezet, hogy a' babyloni ékirás nyelve nem semiticus, következőleg, hogy azon népek, melylyek ősidőkben Mesopotámiát lakták, aligha egy eredetűek Syria, Arabia 's Judaea népeivel. *Rawlinson* a' babyloni 's azzal öszszefüggő assirii irást, melylyet ő a' „complicált ékirat“ nével jellemez, rendkívül bonyoltnak 's határozatlannak állítja; ő maga csak igen nagyszámú nevekből volt képes egy eléggé terjedelmes abecét kiokoskodni. *Rawlinson*, mint már mások is, az ékirást babyloni, médiái és persúra osztja, melylyek közt a' babyloni legrégiebb. — A.

Elain vagy *Olein*-nek neveztetik a' tiszta olajanyag, az alacsony légmérsékben folyékony állapotban maradó része minden zsirnemeknek,

melyly a' stearinnel (l. ezt) együtt a' növények olajának 's az állatország zsirnemijéinek alkatrészét képezi. A' folyékony olajokban több elain van, mint a' zsiros fagygyunemüekben. Csak 10° C. légmérsékletben merevül meg, holott a' stearin már 5° C. légmérséknél merővé lesz, nem képes crystallizatióra, 's borszeszben könnyen felolvad; ezért ez utóbbit szokás használni az elainnek a' stearintól való elválasztására kicsinyben, míg nagyban az olajak és zsirok kisajtolása szokott használtatni e' czélra, olyly légmérsékben, melylyben a' stearin egészen merevény, az elain pedig még teljesen folyékony állapotban van. A' tiszta elain szintelen, szagatlan 's nem crős ízű. A' hidegben meg nem sűrűdvén, igen jó kenő szer finom gépekre. Még jobb azonban e' czélra az elainból nyert elainsavany, vagy olajsavany, melyly, mint mellékes termény, a' stearin-savanygyárakban készittetik; de a' melylynek előbb gondosan meg kell tisztittatnia minden kénsavany-vegyitékől, mert ez az érczrészeket megtámadná. — E.

Elbei hajózás és Elbevám. Az Elbe Németország egyik legnagyobb, sőt ha azt tekintjük, hogy egész folyamával Németország földét hasítja, legelső folyója, melylynek esése, torkolatáig, 4266 láb. A' Duna csak 96, a' Rajna 103 mfdnyi hosszúságban foly Németországon, holott az Elbe, forrásától a' tengerig, 112 mérföldet fut keresztül. — Magába veszi a' Moldaut, melyly Praga tornyai alatt foly, Egert, az Elstert, Muldét, Pleissét, Ilm, Unstrut, Wipper, Bode, Saale, Havel 's a' t. folyamokat. Medre, midőn Szászországba lép, 191 öl széles. Csehországban Melniknél lesz hajózhatóvá. A' derék folyó kimélyítése 's szabályozása körül ekkorig nem sok történt; de a' káros parti jogok elenyésztek, 's a' tapasztalás bizonyítja, hogy az előjoggal birt városok ezáltal semmit sem veszettek, sőt úgy látszik, hogy Magdeburg Dresdát túlszárnyalja. Azonban a' hajózás nem egyedüli czélja a' folyamoknak, hanem a' rétek öntözése, posványok 's tavak elvezetése, 's a' parti lakókra nézve egésségtelen mocsáros vizállások eltávoztatása; e' részben pedig az Elbe melletti kormányok még igen keveset tettek alaposan. — Fő oka ennek, mert az Elbe parti jogában tiz német álladalom részesül. — Austria 17 mérföldnyi vasutat csináltatott Badweistól Ensig a' Dunánál, 's ez ekkorig legnagyobb figyelem, melyly az Elbére fordittatott; továbbá az alsó Saale 's az Unstrut hajózhatókká tétettek. Egy az Elbét az Ostseevel összekötő vízi útra már *Wallenstein* 500,000 tallért akart fordítani. Különben, a' hannoveri és mecklenburgi földön ekkorig igen kevés történt a' part rosaságából eredő hajózási akadályok elhárítására, 's féltő, hogy az Elbe mindinkább elfövényesedik. 15—20 év óta gőzhajók hasítják már az Elbe hajjait. Kitünőleg élénk a' hajózás Hamburg és Magdeburg között, hol két társaság, egy hamburgi 's egy magdeburgi versenyezett, melylyek azonban 1841 óta egygyé olvadván, 7 hajóval rendszeren teszik a' szolgálatot. Naponkint indul egy hajó mindkét helyről, melyly az utat lefelé 15—20, 's viz ellen 30—35 óra alatt végezi. Még élénkebben megy a' hajózás Hamburg alatt, hol nem csak kis hajók tartják fen a' rendszeres összeköttetést Helgoland, Norderney 's Fähr tengeri fürdőkkel, hanem nagyobb gőzösök is járnak Hullba, Londonba, Amsterdamba, Havrebe 's a' t. Létezik gőzhajózás Dresdán fölül is, hol most 6 gőzhajó jár rende-

sen Csehországba 's a' szász Schweiczba. Dresda és Magdeburg közt még nincs egészen szabályozott gőzhajózás. — Legújabb időben már nagyobb gond fordítottat a' partok 's a' vízmeder kijavítására az elbehajózási bizottmány által, 's 1844 óta 240 ezer tallér rendeltetett e' célra.

Az elbei hajózás legrégibb idők óta nyomasztó terhek 's egyoldalú rendelkezések alá volt vetve. A' magdeburgi parti jog, a' hajózási egyed-árusságok, magas vámok, egyenetlen rendszabályok a' különféle parti államok részéről, kölcsönös és saját pénzügyi érdekekre irányzott korlátozások, a' tisztviselők önkénye 's a' t. természetesen, visszatartóztaták a' folyó kereskedési hajóforgalmát azon kifejlődéstől, melylyet neki a' hajózási szabadság adhatott volna. Csak 1819-ben, miután a' már a' párisi bekében kimondott hajózási szabadság szabályozására a' bécsi congressuson általános elvek állittattak fel és ezek a' német státuszjog védelme alá helyeztettek: létesült Dresdában egy elbehajózási bizottmány összejövele, melylyben Austria, Poroszország, Szászország, Hannover, Dánia, Mecklenburg, Anhalt hercezségek és Hamburg város követei jelentek meg, névszerint Austria részéről *Münch-Bellinghausen Eduard* báró. Az ezen bizottmány által 1821-ben jún. 23-kán. megállapított szerződés következtében az Elbehajózásnak minden időkre teljes szabadságot kellene élvezni azon ponttól, hol hajózhatóvá lesz, egész a' nyílt tengerig. Poroszország lemondott magdeburgi partjogáról. Egyik parti államnak sem volt ezóta szabad bármelyly hajóst kényszeríteni, hogy akarata ellen bárhol is ki, vagy berakodjék. Minden, a' hajózási szabadságot korlátozó kizárólagos kiváltságok 's előjogok meg lőnek szüntetve. A' régibb, sokféle vámok helyébe állandó 's aránylag mérséklett adó lépett, melyly a' hajók terhétől „elbevám,“ 's mint utipénz „elismerési díj“ (Recognitions-Gebühren) név alatt szedetik. Ezen bizonyos távolságokra elosztott elbevám, melyly köz egyezés nélkül soha sem emeltethetik felebb, Melniktől Hamburgig nem tehet többet 27 garas 6 filléرنél egy mázsára, 's a' belföldi termények kivitelénél, és az első életszükségek forgalmánál, sok czikkre nézve tetemesen le van szállítva. Az elismerési díjak, négy osztályban „változhatlanúl vannak kiszabva. Ezeken kívül vannak a' híd-felbontási és zsilipdíjak. Sok vesződség volt ezen alkudozások közben a' *brunhausi* vagy *stádi* vámmal, melylyet a' hannoveri kormány Hamburg alatt 5 mérföldnyire szed, 's tengeri vámnak és így a' bécsi congressus actája alá nem tartozónak keresztelvén, megszüntetni nem akart; annyira mégis reá állott, hogy a' vámot önkényesen nem emeli, 's a' vámszabályzatot bemutatja. 1827-ben e' miatt külön bizottmány ült össze, 's a' vámszabályzat 1833-ban tétetett közzé, de olyly határozatlan szerkezetben, hogy a' vámtisztek önkényének maig is tárt mezőt enged, 's a' kereskedést tetemesen akadályozza.

A' felső-elbai vámokra nézve némelyly kényszerített könnyebbitések jöttek létre, midőn az Elbével versenyző vízi és szárazú utak javittattak. Így a' porosz kormány lemondott az őt illető Elbevámról a' hajózás javára. Újabb könnyebbités eszközöztetett a' vámegylet következtében. Poroszország először is az anhalti hercezségekkel egyezett meg a' vízi vám kölcsönös teljes eltörlésére, később pedig Szászországgal egyet-értve intézkedett úgy, hogy a' két részről elbevámok egy negyedrés-

nyire szállíttassanak. A' százsz forgalom javára Szászország egészen megszüntette az elbevámoikat, 's az anhalti vámokért kárpótlást adott alattvalóinak. Az elbevám e' szerint ugy leszállíttatott, hogy egy százsz hajó Tetschentől Hamburgig 25 garas helyett csak 3 garast fizetett. De az „elismerési díjak“ minden elbe-státusokban fennmaradtak, 's az austriai hajózás terhelve volt, mint előbb. Fő baj pedig az volt, hogy a' parti államok, az egy Poroszországot kivéve, semmit sem tettek a' folyóvíz tisztítására. Dresdában 1842-ben gyűlés tartatott, hol e' tárgy komolyan szóba jött. A' közvélemény sürgetőleg kívánta az elbehajózási szerződések revisióját. A' tárgyalások csakugyan vezettek is némi könnyebbitésekre, nevezetesen a' stádi vámot illetőleg, részint a' vámnak egyes ezikkekre, főleg kőszénre 's kávéra nézve lett leszállítása, részint méltányosb vám-szedési eljárás által. Azonban Hannovernek e' késő engedékenysége épen nem történt hazafiai érzelemből, hanem Nagybritanniával 's Belgiummal kötött kereskedési szerződések nyomán. A' többi elbeparti államok megszüntették ugyan az elismerési díjakat, de más részről nagyon is kármentesítették magokat az áruvám csaknem háromszoros felemelése által. A' dresdai és magdeburgi kereskedő-testületek ellenmondásai mit sem használtak. Austriában a' régi viszonyok maradtak meg. Az elbei hajózás tehát még most is tetemesen terhelve van: az előbbi 35 örökös vám leszállítása 9-re, nem vezetett a' forgalom érezhető könnyebbitésére. Az elbevámok más folyókon levő vámokhoz képepest kétszer 's háromszor nagyobbak. Az elbevám kérdése számos röpirat gyártására adott alkalmat, p. o. „Hutt: *Der Stader Zoll*“ (Hamburg, 1839); „Soetbeer: *Ueber Hamburgs Handel*“ (1846); „Walke: *Elbschiffahrtsrecht*“; „Scheller: *Die Elbzölle und deren Einfluss auf den Elbverkehr*.“ (Magdeburg, 1845). — T.

Electro-magneticus telegráf és vasutak I. Villanyos.

Élelmezés és szállásolás. A' katonatartás szokott terhei. E' terhek eredete régibb Magyarországon, mint az állandó katonaság. A' török háborúk bevégezése után az osztrák katonaság benmaradt az országban. A' törvények (1608: 2, 1659: 1. stb) 's koronázási oklevelek ez ellen tiltakoztak. A' nádor 1695-ki fölterjesztésében a' katonaságnak már nem kivitelét, hanem legalább kevesítését kérte. Ilyly állapotban, osztrák katonasággal túlterhelve, találta az országot az 1715-ki orsz.gyűlés. Ez alkalommal hozatott be Magyarországra az állandó hadseregek európai rendszere. A' törvény, melyly ezt elrendeli, (1715: 8 t. ez.) nem szabta meg a' Magyarország által tartandó seregek számát, 's a' hadsereget magyarokból és külföldiekből vegyesen rendeli állíttatni. Nem csuda, ha aztán már az 1721-ki nádori gyűlekezet panaszolja, hogy az országban szállásoló osztrák katonaság száma olyly nagy, mennyi a' legzavarosabb időkben sem volt. 1771 mart. 11-ki fölterjesztésében már maga az ország főkormányiséke, a' helytartótanács mondja, hogy az osztrák katonaság száma ez országban olyly nagy, melylynek tartására az adózó nép teljesen elégtelen. II. József 1786 maj. 1-én kiadott rendeletében könnyíté némileg ez állapotot. A' katonaság számát, melylyet Magyarországon elhelyezni rendelt, 56 gyalog századra 's 14 lovas ezredre határozá. József halála után azonban ismét visszajött az előbbeni bizonytalan állapot. Végre az 1802-ki orsz.gyűlés helyrehozá, mit az 1715-ki rendek

elmulasztottak. A' magyarországi hadsereg száma 12 gyalog ezredre, 3857 és 10 lovas ezredre 1698 fejjel számítva, 's összesen dobosokkal és trombitásokkal együtt 64,020 főnyire határozottatott. Azonban az orsz.-gyűlési iratok tele vannak panaszokkal, hogy a' magyarországi katonai elhelyezésben e' törvényes szám soha szem előtt nem tartatott.

A' feles számu katonaság tartása sok teherrel, sőt főleg a' XVII. század végén 's a' XVIII. században tömérdek zsarolásokkal is volt egybekötve. Az 1715-ki országgyűlés, melyly 1708-ban kezdetvén, mirigy, fejedelemhalála 's belzavarok által többször félbeszakasztatott, már 1708 jun. 23-ki feliratában említi a' katonatartás súlyos terheit, 's a' már akkor milliókra menő törvénytelen adóztatásokat. Az említett fölírat érdekes adatul jegyzé föl, hogy e' visszaéléseknek tulajdonítá maga I. Leopold a' belbéke háborítását. I. Leopold 1683-ban e' zsarolásoknak 's visszaéléseknek véget akarván vetni, hadszabályzatot (regulamentum militare) adott ki, melylyben, országgyűlésen kívül, rendszerezé a' katonatartás terheit. E' hadszabályzatról alább. Itt csak röviden említjük, hogy e' rendeletet alig adá ki I. Leopold, 's már 1692-ben az erőszakosságok zabolázására újabb hadszabályzatban kelle rendelkeznie. Az 1692²/₃ki adó felosztás fölött ismét sok zsarolás. 1695-ben a' nádor is szót emel ez ügyben már említett fölterjesztésében. Az 1696⁶/₇ évre kivetett adó fölött 150,000 pftot zsaroltak. Az 1708-15 évi 's különösen az 1712-ki országos iratok, 's az 1713, 1719 és 1721-ki nádori gyűlések iratai tömérdek panaszt foglalnak magokban. 1737-ben sérelműl panaszoltatott, hogy már a' polgári hatóság teljes mellőzésével szedik az adót is. Ilyly sérelmek az 1751-ki országos iratok 267-ik lapján is. E' panaszoknak ohajta végetvetni II. József 1786-ki rendeletében, melyly, mint fenebb érintettük, a' Magyarországon tartandó katonaság számát meghatározá, 's czélszerű reformokat hozott be az élelmezés és szállásolásra nézve is.

Annál súlyosbak voltak pedig az előadott panaszok, mert főleg az ország legszegényebb osztályát, a' törvényekben ugynevezett szegény adózó népet (misera plebs contribuens) nyomták. A' belviszályok, török és német háboruk alatt feldult falvak, így Felsőbánya, Kőszeg, Trenesén helyett mások adóztak. (Lásd az 1719 és 1721 nád. conc. iratait) Szabad királyi és bányavárosok, kamarai javak 's katonai helyek, örvidékek, valamint a' temesvári, szeverini, belgrádi részek is a' katonatartástól sok ideig mentesek voltak, sőt Horvátország közterhei is a' magyarországiaktól sokúig külön kezeltettek. (A' szerémségi ugynevezett slavon megyék közterhei 1751-ben egyesítettek a' magyarországi közterhekkal.) Mentés volt továbbá a' katonatartástól az ország legvagyonosb, nemesi osztálya. E' kiváltságos osztály részint személyes fölkelés, részint banderiumok állítása által teljesíté honvédelmi köteletségét; noha már 1698-ból van adó kivétel, melylyen írva áll: „Repartitio de Anno 1698, ad quam contribuit Clerus, Magnas et Nobilis“. Ilyly esetek azonban csak kivételképen fordulnak elő, 's valamint a' sz. kir. városok (1719-ki nád. concursus) ugy a' nemesség sem mulasztá el kiváltságaik ilylyes sérelmei ellen mindig felszólalni. Így panaszolják a' rendek már 1717-ben, hogy a' nemesi lakhelyekre is szállásoltatott katonaság. E' kiváltságos állapot csak 1848-ban szűnt meg, midőn az utósó pozsonyi országgyűlés a' köz-

teherviselést elhatározza. — A' katonatartás terheit, mint mondtuk, I. Leopold 1683-ki hadszabályzata rendszerezé először. Ily hadszabályzatok aztán időszakonként gyakran adattak ki. Az ország rendei két osztályra sorozák e' szabályzatokat, u. m. alkotmányellenesekre 's törvényesekre. Az első osztályba tartozik 1683-tól, midőn a' katonatartás terhei először szabályoztattak, minden rendelet, melyly e' tárgyban az 1715-ki országgyűlésig kiadott. Azon hadszabályzatok ellen, melylyek ekkép az országos beleegyezés alkotmányos kelléke nélkül adattak ki, gyakran felszólaltak az orsz. rendei, 's felszólalt a' nemzet nevében Eszterházi Pál nádor is már 1695-ben. A' hadszabályzatok törvényes osztályába azok tartoznak, melylyek leginkább országgyűléseken, vagy nádori gyűlekezeten, szóval az országos rendek befolyásával, készítették.

Ez alkotmányos befolyást nyilván fentartá az 1715-ki törvény, midőn az állandó katonaság tartására közadót rendelt, 's e' közadó meghatározását országgyűlésre tartozónak mondá. Az 1715. 8 t. cz. 3 §-a még a' legszorgosabb körülmények közt is fentartá ez országos befolyást a' katonatartás rendezésére nézve. E' törvényt, melylyet az 1741: 22 t. cz. határozottabb alakba öntött, azon esetekben sem engedi meg, hogy e' tárgyban az országos befolyás mellőztessék, midőn országgyűlés egybehívása a' háboru körülményei miatt, vagy sürgetősb esetekben lehetlen. Ily rendkívüli esetekben, midőn az országot véletlen ellenséges beütés háborítja meg, vagy a' dolgok rendes folyását a' hadi operatiók lehetlenné teszik, teljes országgyűlés helyett, minél nagyobb számmal, rendeli a' törvény nádori gyűlekezetekre egybehívni a' karokat és rendeket, az ország határain belül. Ez az ugynevezett nádori concursusok eredete, melylyek, főleg a' XVIII. század közepéig, nem kis szerepet vittek a' magyarországi alkotmányos fejlődés történeteiben. Ily gyűlekezetekben gyakran nem kevesebb erélyt fejtettek ki a' rendek, mint országgyűléseken. Ez az oka, minélfogva e' befolyást is gyakran gyöngíteni igyekevének. A' törvény rendeletével ellenkezőleg, békekorban is, midőn rendkívüli körülmények nem tették lehetlenné az országgyűlés egybehívását, gyakran hivatának meg az ország nagyai 's rendei nádori gyűlekezetre, még pedig, 1719-ben az ország határain kívül, Bécsbe, 's az 1721 sept. 9-ki rendelet által minél kevesebb számmal. 'S még ily eljárás után is nem egyszer vőn hatalmat a' kormány a' megajánlott adómenynyiségen fölül tetemes adóösszetet vetni az országra. Így 1719, 1720, 1721, 1722 stb. stb. Ez adatok mutatják, hogy még kisebb nádori gyűlekezetek is fen bírták tartani az alkotmányos befolyást a' katonatartás szabályozására nézve. Az 1723., 1750. és 1751. évi hadszabályzatok pedig már országgyűléseken dolgoztattak ki. Melyly utóbbi hadszabályzat utósó levén, a' polgári és hadi főkormánysszékek közt folytatott kölcsönös egyezkedés útján következett időközbeni módosításokkal a' legújabb időkig (1848) életben van, 's a' katonaság természetnyi járandósága a' szerint szolgáltatik ki.

Az alkotmányos befolyás mellőzésével kiadott hadszabályzatok mindig új meg új terheket rendszereztek. Az 1721-ki nádori gyűlekezeten panaszojják, hogy az adózó nép, az élelmezés és szállásolás terhein túl, már vármunkákra is hajtatik. 'S az élelmezés és szállásolás terhei is naponként újabb követelésekkel szaporítottak. A' gyakorlat időnként

újabb visszaéléseket szentesített. Az országos rendek e' terhek egy részét időnként az adóhoz csatolt bizonyos öszletek által váltották meg: 1790, 1827, 1836 és 1840-ben pedig országos küldöttségre bízták tervet készíteni a' szállásolás és élelmezés terheinek végmegszüntetéséről 's megváltásáról, menynyiben törvényesek.

Igen hosszas lenne, az egyes hadszabályzatok tartalmát mind elősorolni; csak általában fogunk itt szólni a' szállásolás és élelmezés terheiről. —

A) *szállásolás.* Az őrseregek, melyeket régibb törvényeink leginkább a' véghelyek őrizetére állítanak, várakban laktak. Miután azonban osztrák seregek szállották meg az országot, ezeknek befogadására szűkek levén a' várakok, behozatott az adózónép házához beszállásolás, vagyis az ugynevezett *sikon* tanyázás rendszere.

E' rendszer számos addig szokatlan terhek kíséretében jött be. Az adózó nép, tüzhelye és világítója megosztott használatán túl, ágygyal, ételéhez sóval, sőt, ez ugynevezett salgamális tartozások fölött, nem ritkán borral, sörrel és főtt étellel is tartozott ellátni ingyen katonavendégét. Az ország mindenkép igyekvék e' rendszert megszüntetni. Így történt, hogy a' gyalog seregek, miután 1723-ban a' hongyülés az őket illető szállásadási terheket megváltotta, — általában várakba rendelteték szállásoltatni.

Nem olyly könnyen rázhaták le, sőt egy 1728-ki octob. 29-ki fölriratban egyenesen elvállalák az országos rendek a' lovas katonaság szállásolása terheit. E' terheket a' megyék megosztás által igyekvének mérsékelni. Hatóságukban állott ugyanis a' kebelőkbe rendelt katonaság állomáshelyeit kijelölni, 's e' kijelölési jogot ugy gyakorlák, hogy a' községek között a' teher minél szétterjedtebb elhelyezés által minél inkább megoszolják. Innen vizálgodások támadtak a' megyék és katonai parancsnokságok között. Ezeknek ugyanis nemcsak az időnként felváltva, őrhelyekre 's egyéb szolgálatokra parancsolt katonaság kimélése, de a' fegyelem könnyebb fentarthatása miatt is, minél öszszveontabb elhelyezés van érdekökben. E' vizályok közben, 1755-ben veszi kezdetét az öszszehuzottabb elhelyezés, mire nézve az évi april 21-kén kiadott felső rendelet, egy már előbbi évben kelt helytartótanácsi intézmény nyomán rendelkezett. E' rendeletek azonban a' megyék (különösen Pozson) részéről hatalmas ellenmondásra találtak.

E' vizályok megszüntetésére, de általában egyéb fontos tekintetekből is jótékony volt II. Józsefnek 1786-ban behozott újabb rendszere. Az eltörölt szerzetes zárdák is kaszárnyákká alakíttatván, mindennemű katonaság azokba és a' várakba szállásoltatott. A' szállásolási terhek évenként 120,000 pforinttal váltattak meg. József halála után azonban csakhamar (1791-ben) ismét visszajött a' régi rendszer, magával hozván a' salgamális követelések fölött anynyi más anyagi és erkölcsi ártalmakat.

Nem szükség említni, menynyire súlyosodtak e' terhek az átkelő katonaság gyakran nagy száma miatt. Súlyosulnak a' szállásolás terhei nagy katonai öszszveonulások idején. 'S noha a' gyalog katonaság szállásolása megváltatott, a' várakból főleg városokba gyakran kiszállásoltatott a' gyalogság. E' szokás részint az 1751-ki hadszabályzat 8-ik pont-

ján alapult, miszerint a' laktanyákból kiszorúlt várbeli katonaság, egy krajczár hálópénz fizetés mellett, a' házakba is elszállásoltathatik. Egy 1780 mart. 26-án kelt felső rendelet már öt gyalog ezredet rendelt sikon elhelyezni. Ez ellen azonban a' helyt. tanács is felszólt.

B) *Élelmezés.* A' várhelyek és végvidékek őrszergei hajdan csak anynyiban voltak terhére a' népnek, menyinyiben a' készpénzben fizetett zsold (1638 : 34, 1659 : 2 és 1681 : 5 'stb.) a' törvényekben (1635 : 1, 1638: 6, 1647 : 35, 1649 : 12, 1655 : 3, 10, 1662 : 12 'stb.) kijelölt királyi jövedelmekből ki nem telt 's az országra adóképen felosztatott. Az ily adózásban az 1662 : 12 t. czikkelyben kimondott köztelherviseleti elv szeriut részt vón a' később adómentes nemesség is (1649 : 3, 1655 : 5, 1659 : 8). A' régiebb törvényekben katonatartásra rendelt jövedelmek voltak : a' városok taxái, a' bányák haszonvétele, a' harminczadok fele jövedelme. Így tartatott, az 1721 évi orsz. iratok szerint, a' leopoldvári katonaság a' karlóczai vámjövedelemből, 's az érsekujvári, komáromi, győri, esztergami és nagyváradai várak őrszergei számára így volt oda engedve a' királyi borméretés jul. és aug. havi haszonvétele.

Miután azonban a' katonaság megszorodott az országban, ezek tartására lassanként rendes közadó hozatott be. Ez adó 1722-ig részint élelmi czikkeken, részint pénzben, 's nem ritkán vegyesen mindkettőben követeltetett. 'S ez adót 1715-ig fejedelmi rendeletek határozzák meg, többnyire osztrák birodalmi szempontból. I. Leopold 1700 évi dec. 4-iki rendeletében előadván, hogy Austria statusainak öszszes költségei 9 milliót tesznek, e' menyinyiség egy harmadát kívánta Magyarországtól. Ellenben 1713, 1715, 1721 'stb. években panaszok fordulnak elő, hogy ez országnak háboruk, dőghalál, éhség által kinzott népe nem segítettik a' romlott várak igazgatási költségeiben a' szomszéd tartományok által.

Az 1683-ki első hadszabályzat nemcsak vendégévé, de már kosztosává is teszi a' katonaságot a' népnek. Rendeli, hogy a' szállastadó gazda havonkint egy tallérért adjon minden hétre a' katonának 5 font hust, 14 font kenyeret, 70 font szénát, 1½ mérő zabot. E' követelés előbb csak a' téli élelmezésre szoritkozott, később, minden óvások daczára a' nyárira is kiterjesztetett. 'S mind ez súlyosodott a' természetményeknek a' főállomáshelyekre 's raktárakba ingyen szállítása által.

Az ország rendei hasztalan tettek óvásokat ezek ellen, hasztalan hivatkoztak a' törvényekre, hogy a' katonaságnak zsoldjából kell élni, hasztalan számítgaták a' veszteséget (deperditát), mit az adózó nép a' hadszabályzati és piaczi ár közötti különbség miatt szenved. Nyujtott ugyan némi könnyebbülést már az 1695-ki hadszabályzat is, melyly nádori közbenjárásra adatott ki. Ez megengedé váltatni a' természetményeket a' szállastadó gazdának, 's a' hadszabályzati ár meghatározását küldöttségre bizta. Az 1715-ki 8. t. czikkely sem szünteté meg a' panaszokat. Kimondá ugyan, hogy az adó, melylynek megajánlási joga az országot illeti, zsoldra adatik; mindazáltal már 1722-ben ismét sürgetniök kelle az ország rendének az élelmezés megszüntetését. Több terheket meg is váltottak, a' válságösztetet az adóhoz képesolván. Kérték továbbá nádori gyülekezetenek és hongyüléseken, hogy az adózónépnek választás engedtessék, adóját pénzben vagy folyó piaczi áron elfogadott termékekben fizetni.

Noha az 1723-ki 's több hadszabályzatokban tétettek is néha könnyítések, nagyobb változást csak az 1751-iki utósó hadszabályzat eszközölt, melyly az országosan egybegyült rendek közremunkálásával készült. Ez megszüntette akkor az élelmezésből származó veszteséget. Egy részlet kenyereket 2, egy részlet szénát szinte 2, a' zabot 4 krajczáron, az akkori piaczinál magasabb áron, rendelé kiszolgáltatni.

Valamint a' szállásolás, ugy az élelmezés történeteiben is új időszakot képez II. József rendszere. Az élelmezésből eredő veszteség pénzalapjául (fundus) ugyanis 500,000 forint vettetvén ki az országra, a' katonatartás a' kinestár költségén intéztetett, olyképen, hogy a' hol e' rendszer rögtön be nem hozhatott, az illető törvényhatóság szolgáltatá ki a' katonaság részére szükséges termékeket, 's e' termékek valódi árát az említett pénzalap téríté meg. Ellenben azon törvényhatóság, melylynek kebelében a' kinestár által élelmeztetett a' katonaság, a' pénzalap erejéig ráeső öszletet fizeté be a' pénzalapba.

Azonban e' rendszer rövid életü volt. 1790 után ismét visszajött az 1751-ki törvényes állapot. De a' körülmények már megváltoztak. Mi kezdetben üdvös, jó vala, újabb viszonyok közt károsnak mutatkozték. A' természetnyek hadszabályzati ára rendesen sokkal alatta áll a' piaczinak, mi kezdetben kisebb volt, 's innen tömérdek veszteség (deperdita) hárult a' szegény adózó népre. Ez ellen már 1811. mart. 5-én a' helytartó tanács is fölirt. Már az 1791 és 1807-ki országos rendek is szót emeltek az élelmezésből folyó nagy veszteségek ellen. 'S annál több panaszra találtak pedig okot a' rendek, mert a' lovasság élelmezését a' gyalogság részére is követelni kezdék. A' gyalogság szállásolása pedig már meg volt váltva, 's a' szállásolás együtt jár az élelmezés terheivel. Az 1723-ban május 15-én kelt kir. válasz határozottan mondja: ut praesidarii in genere pro praesidio, seu in particulari pro se ipsis nec a hospite, nec a Civitate, sed neque a Comitatu candelas aut aliud quidcunque praetendere possint“. Ezért régebben, mikor a' gyalogság, a' laktanyák szük volta miatt, sikon helyezettett el, egyenesen a' királyi élettárakból tartatott. Egy 1811-ki királyi rendelet szentesité a' törvényellenes gyakorlatot, hogy a' sikon tanyázó gyalog katonaság is hadszabályzati áron követhessen élelmezést. E' rendelet a' helyt. tanácsnak 1810. dec. 11-én kelt ellenkező véleménye daczára adatott ki.

Az előadattakon kivül vannak még a' katonatartásnak egyéb terhei is. Ilylen volt az 1741-ben megváltott ingyen munka a' várak körül. Ilylenek az átkelő katonaság szállítására szükséges előfogatok, vontatók. E' fuvarozás 1741-ben, meddig ingyen teljesítették, megváltatott szinte. Azóta az 1751. hadszabályzatban meghatározott áron teljesítették. Tömérdek terhelteéssel járnak az adózó népre a' nagyobb táborozások és katonai öszszevonulás, miknek költségei az 1751. febr. 18-ki rendelet értelmében a' kinestár által viselendők. Továbbá 1723-ban a' tiszteknek fa-illetmény adatott, 's ezt az utósó időig az 1751-ki ár szerint követelik, noha az 1769, 1771 és 1783-ban a' lengyel és török kordonok idején felnyire, az 1768¹/₉-ki török táborozáskor ¹/₉-ad résznyire leszállitatott.

Az 1836 és 1840-ki orsz. gyűlés által e' tárgyban megbízott országos küldöttségek hoszasan elősorolják mindazon e' terheket, mik a' népre a'

katonatartásból eredtek. Itt van helye rövid kivonatban emlitenünk e' terheket. Ilyenek a' közembernek, altiszteknek, 's prinaplanistáknak szállásadással együtt járó ágynemü, világító és fa 's a' lovasság részére még istállóba is gyertya és szalma, mit az ugynevezett salgamalis krajczár egyáltalában nem térít meg. A' főbb tiszteknek ingyenszállás, failletmény. Az élelmezés termékekben kiszolgáltatása. A' piaci változó 's a' hadszabályzati igen csekély ár között olyly különbség van, melyly középszámítás szerint, rendes időkben is 910,040 ft. 50¹/₈ kr. p.p. veszteséget okoz a' szegény népek. Hasonló veszteség van a' csekély fuvarbérből. Terhet rótt a' népre a' tartományi biztosság (1722) felállítására 's a' hadi computusok tartása, mikre a' megyei pénztárnokok gyakran megszűröl utaznak a' házi pénztár költségén. 'S a' fenálló rendszeren túl a' kórházakat, őrbelkyeket is ellátja sok helyt gyertyával 's fával a' nép. Segit a' lovagiskolák felállításában. Élelmezi a' hadfogadó katonaságot, mire az 1807-ki országgyűlésen 200,000 pft. ajánlatott, 's azóta az adótól külön 70,000 pft. kezeltek. A' hadszabályzat nem tud semmit az öszszevonulások rendkívüli terheiről is. A' termékek ilyly esetekben gyakran rendkívül megszűszte fuvaroztatnak. 'S végre a' kezelésből is számos visszaélés ered. Az idő viszontagságaira semmi tekintet. Örökös kifogások a' termékek minősége, menyynisége ellen. A' nehéz lovasság részére szabályszerűnél nagyobb, 10 fontos szénarészletek követeltetnek. Sok panasz van a' durva bánásmód ellen is.

Mindezen terheket 's visszaéléseket csak úgy vélte az 1840-ki országos küldöttség megszüntetletni, ha laktanyarendszer mellett a' katonaság kincstári ellátása hozatik be.

A' laktanyarendszerre nézve, mi által a' sikon tanyázás egészen megszüntetletnék, II. József rendszerét tartva szem előtt, következő tervet ajánlott az orsz. küldöttség :

A) *Laktanyarendszer.* Tíz lovas-ezredet vett föl, mint törvényes menyyniséget, számítási alapul a' küldöttség. A' laktanyák (kaszárnnyák) építésében gond lenne nemesak a' haza kül és belbátorsága fentartására, hanem arra is, hogy e' laktanyák egészséges, vizözöntől ment helyen állittassanak, hol élelmi és építési szerek, 's egyéb kellékek találtatnak, tágas téren. A' tábornokok szállásai mindenhol a' brigádok (hadtestek) öszszevonulása helyére terveztettek, ha csak némelyly helyeken más alkalmas épületek már fen nem állanak. Az ilyly épületek, ha tábornoki szállásnak vagy rendes katonai laktanyáknak az új rendszer szerint is használhatók, az illető törvényhatóságoktól becsáron megvétetnének. 'S az ilyly épületek megvételésére 's új laktanyák építésére és butorzására, műértőleg tett számítás szerint 5,736,800 pengő forint kívántatnék. Ez öszlet, könnyebbség tekintetéből, az országos rendek által meghatározandó kivetési kulcs és kezelési rendszer mellett, tíz év alatt, részletenkint, úgy lenne a' szállásolási terhek fejében kivette, hogy az építés kezdetétől évenkint egyegy lovas ezred fogna, meghatározott sor szerint laktanyába szállittatni. Azon törvényhatóságok kármentesítése végett pedig, kik e' tíz év alatt még a' szállásolás terheit viselik, az érintett pénztárhoz első évben 211,673 forint 50 kr. kapcsolatván, ez öszlet egy tizedrészben évenkint kevesednék. A' kivetés porták szerint történnék.

E' terv életbeléptetése után csak ott engedtetnék meg aztán a' sikon tanyázás, hol útközben az átkelő katonaság befogadására laktanyák nincsenek. A' népet azonban a' szállásadásért rendes hálópénz (salgamum) illeti, mit időként az országgyűlés határozna meg. Orsz. gyűlés jelölné ki a' főbb átkelési vonalokat, sőt a' fiók-állomáshelyeket is, mi ezéllből, a' helyek bővebb ismerete végett, a' törvényhatóságok szólíttatnának fél tervet készíteni. Orsz. gyűlés határozná meg a' fuvarbért is 's törvényt hozna a' katonai kihágások fékezésére, 's az összevonulások alkalmával okozott károk megtérítéséről.

B) *Kincstári élelmezés.* Mi már az élelmezést illeti, láttuk, hogy e' teher kezdetben pénzben vagy termékekben, avagy vegyesen követeltetett. Később több követelések váltság által szüntettek meg, 's e' váltságösztlet mindig az ugynevezett hadiadóhoz csatolított. Így nevekedt a' hadiadó időnként.

169²/₃-ban 2,000,000 ft. 's 43,160 részlet élelmezési czikkely vettetett ki az országra. 1694 és 1695-ben ismét két millió forint, 's ugyanannyi vettetett ki 1696 és 97-re is, részint készpénzben, részint termékekben fizetendő. De ez öszlet fölött még 150,000 ft. zsaroltak. 1698-ban már 4,000,000 frt. osztattott föl. A' kivetési okiraton áll: „Repartitio altera, ad quam contribuit Clerus, Magnas et Nobilis“. — 1699-ben ismét 4 milliónyi adó. — 1700-ban 3 millió követelés, mint az osztrák birodalom egy harmadát illető költség, téli élelmezésre. Nyári élelmezésül pótlékul még 39,580 részletet róttak az országra. — 170¹/₂-ben 3 millióra megy az adó. — 1703-ban a' nádor 65,000 részlet élelmi czikket osztott föl. — 1703-tól 1709-ig semmi adó nem fordul elő. — 1709—1722-ig ²/₃ résznyi részlet követeltetett egy embernek, ¹/₃ részlet követeltetett egy lóra, téli élelmezésül. A' termékeket meg leheté pénzben váltani. A' nyári élelmezés a' kincstár gondja volt. Mi a' menyyniséget illeti: ugy látszik az 1709-től 1712-ig 70,000 részletre megy. 1713-ban pedig 110,000 részlet. 1715-ben 118,000 részlet. A' nádor írja ez öszletről a' királyi biztosoknak, hogy az a' nép adózási képességét meghaladja. — 1716-ban ismét 118,000 részlet vettetett ki az ország megkérdezése nélkül. — 1717-ben 108,997¹/₃ részletet kívántak. — 1718-ban 110,000 részlet olylykép követeltetett, hogy a' széna, melylyet Austriába kelle szállítani, pótolassék, ha a' határokon rosznak találtatnék. — 1719-ben 118,000 részlet. — Az 1720-ki nádori concursus 70,000 részletet ajánlott meg, de 90,000-et vetettek ki. — 1721-ben ismét 90,000 részletet kívántak. Ez öszlet értéke 2,160,000 forintra beesültetett. A' rendek először 60,000 aztán 70,000 et ajánlottak meg, 's mégis 85 ezer részlet vettetett ki. — 1722-ben sem elégedtek meg 60,000 részlettel, ismét 85,000-et róttak az országra. Ez az utósó eset, hogy egészen termékekben fizették az adót. Ezen év jun. 20-án több terheket megváltott az országgyűlés. A' váltságdíjjal 1723-ban 2,138,000 p. ftra ment a' hadiadó. Hasonló öszletet fizetett az ország 1728-ban. Ekkor vállalta el a' kincstár a' künszállásoló tisztek gyertyáját és sóját, valamint a' várakba adandó gyertyát és fűt is. Ezeknek megváltása 2,500,000 p. ftra emelte az adót. — 1729-ben az ingyen vármunkák megváltása által ismét 24,000 p. fttal szaporodott az előbb említett öszlet. — 1734-ben háborui adalékul még 500 ezernyi

növekedés. — 1735-ben a' nádori gyülekezet ismét 320,000 frtot 's 170,000 mérő gabnát adott háborúi járulékul. — Háboru után, 1736-ban a' kimerült kincstár segélyére adatott 200,000 ft. — 1737-ben a' törökbeütés félelme miatt 150,000 frt adalék vettetett ki, 's egyszersmind az 1729-ben csak három évre megajánlott adót is követelték. — 1741-ben az adóösszet ismét 2,500,000 frt, 's az ingyen munkák megváltásának ürügye alatt ismét 24,000 forint. — 1751-ben ismét 500,000 ftot ajánlottak a' kimerült kincstárnak, 's egyszersmind a' nyári szénailletmény (?) és az ingyen-munkák 's fuvarozás 200,000 fton megváltatott. Ezáltal az adó 3,200,000 fra emelkedett, olyly föltét alatt, hogy e' menyinyiségben aztán minden illetmény befoglaltatik, 's a' néptől többet követelni ne lehessen. (Orsz.gyülesi acták 1751. lap 79—80.) Nevezetes, hogy a' karok és rendek nem merték közhírré tenni e' megváltásokat illető kir. válaszokat, nehogy az adófizetőknek, azt híven, hogy minden tartozásaikat megváltották, crószakos ellenszegülésre nyujtassék alkalom. — 1764-ben az országgyűlés 3,900,000 p. fra határozá az adót, ide számítva, a' nemzeti testőrsereg fentartására ajánlott 100,000 p. ftot. Az adózó népre vettetett e' kiválólag nemesi intézet tartása is. — Az 1790¹/₁-ki országgyűlés 4,395,244 forint 38¹/₂-kra emelte a' fentebbi öszletet. — 1796-ban 4,396,971 ft 43¹/₂ kr fordul elő. — Az 1802-ki országgyűlés pedig már 5,000,000 frtot ajánlott meg 's e' fölött 1 p. frttal fölebb emelte a' só árát. — 1805-ben ismét 5 millio ft. hadiadó. — 1807-ben ezenfelől toborzási költségül még 200 ezer ft. — 1811. ugyananyyi. — 182⁵/₇ a' toborzási költség 75,000-re szállittatván, az adó 4,395,244 ft 38¹/₂ kiban ajánltatott meg. Hasonló öszlet 1830 és 1836-ban, mindenkor azonban csak három évre. Igy 1843-ban is.

Az elsorolt példákat követve, az 1840-ki országos küldöttség az adóhoz kapcsolandó bizonyos öszlettel javaslá megváltatni az élelmezés még fenlevő törvényes terheit. A' törvény fölötti követelések egyszerűen megszüntettetének, mint több rendszerfölötti követelések már régebben váltság nélkül elengedtetek. Igy már régebben a' nagyobb öszszevonulás költségei, 's 1834-ben a' tábori szekerészek 's tüzércsapatok élelmezése.

A' gyalogkatonaságra nézve nem ismer el a' küldöttség törvényes követelést. Annak, ugymond, szállásolása, élelmezése már megváltva. Csak lovas seregekről lehet szerinte szó. E' nézetből következő számítást tett a' küldöttség: a' gyertya törvényes menyinyisége 7,086 ft. 17¹²/₁₂₀ kron, a' fatartozás 137,176 ft. 11¹/₂ kron, 's végre a' magyar seregek élelmezéséből származó veszteség (deperd.) 368,457 ft. 18⁶/₆₄ krajczáron váltatnék meg.

E' váltság után csak akkor tartoznék a' nép, piaci áron, élelmezni a' katonaságot, midőn azt rendkívüli esetekben, gyorsabban kell egy vidékről másikra szállítani, hogysesem a' kincstár részéről az uti élelmezésre előre megtétethetnék a' rendelet.

A' tervben mindenütt esupán törvényes terhekről van szó. Már e' körülmény is mutatja a' kormány és nemzet között fenforgó nehézségeket, melylyek a' tárgy elintézését akadályozák. Az 1840-ki országos választmányhoz kiküldött katonai biztosság az 1802-ben meghatározott katonai létszámon fölül még 6 lovas 's 5 gyalog ezred elhelyezését kívánta. Az

ország rendei ellenben ragaszkodtak a törvényes számhoz, 's hogy a gyalogság élelmezése már megváltatott. 'S a választmány törvénytelennek 's így váltság alá nem eshetőknek mondott minden terhet, melyly a' rendek akarata 's hozzájárulása nélkül, vagy épen annak ellenére keletkezett. Nem esuda, e' roppant eltéréseket tekintve, ha a' kincstár nem nagy kedvet mutatott e' tárgy elintézéséhez. Kétségbe hozá tehát a' megváltásból eredő hasznokat, 's jobbnak tartá a' fenálló rendszert, visszaélésektől megtisztítva, fentartani. De az már lehetlennék látszott. Naponként fordultak elő panaszok, 's a' deperditák fölmutatása olyly számtani ok volt, melyly ellen szólanı bajos. 'S a' rendek a' történetekre hivatkoztak, hogy legtöbb hadszabályzat eddig is a' visszaélések korlátozása, a' rendszer megtisztítása végett adatott ki, 's a' visszaélések mégis naponként szaporodtak. A' kincstár tehát ez okoskodásokból kiszorítatva, biztosítékokat sürgetett a' váltsági öszlet igazságos kivétele 's pontos beszédése iránt. Az 1840—43-ki orsz.gyűlés e' kívánatokat is csak halasztó okoknak tekinté. A' pontos beszédés iránt az administratio nyujt biztosítékokat, melylynek tetején maga a' kormány áll. 'S teljesen kielégítő, igazságos felosztási kulesot készíteni, az akkori körülmények közt, a' lehetlenséggel volt latáros. Az 1843-iki országgyűlés ennélfogva, minden halasztó okoskodásokat mellözve, kívánta, hogy a' kincstár részéről teljhatalommal ellátott egyének neveztesse ki, kikkel az országgyűlés megbizottai azonnal a' fentebbi terv életbeléptetése, 's a' kincstárnak adandó kárpótlási öszlet iránt egyezkedhessenek.

A' kormány, noha az élelmezési ügy elintézését a' királyi előadásokban sürgető szükségnek mondá, az 1843-ki országgyűlés fölterjesztése után öt hónap mulva nevezte ki négy királyi biztosát. Ezek közt volt *Rousseau* ezredes, ki e' tárgy nehézségeit minden részleteiben tisztán ismeré, bonyodalmainak megoldását valóban szíven viselé. Főleg e' jeles férfiu közremunkálásának volt eredménye, hogy az országos rendek, eltérve a' jogvitatás hosszas sikertelen teréről, a' helyett, hogy a' történeti jogok 's törvények és hadszabályzatok szempontjából szigoruan számítgatnák, melylyek a' törvényes 's nem törvényes terhek, egy millió kerek számban határozzák meg a' váltságot. Ez öszlet évenként, a' közadó mellett lenne kivetendő, de attól külön kezeltetnék. Mint látjuk, ez öszlet fölülhaladja az 1840-ki országos választmány számítását; de másrészlől kevesebb, mint a' kincstárnak törvényes- és annak nem ismert öszszes követelése. 'S ez ajánlat olyly föltét alatt tétetett, hogy addig, mig a' katonai laktanyák fölépittetnének, a' megajánlott váltságdíjból levonassanak azon öszletek, melylyek a' házankénti szállásolás megváltásáért fizettetnének. Mihelyt tehát az általános váltsági öszlet a' kincstár által elfogadtatik, azonnal megszűnnék a' szállásolás, 's meg minden más kiszolgáltatás, melyly a' hadszabályzat vagy szokás szerint követeltetett. Ő felsége, a' király ez ajánlatot, az öszletre nézve, elfogadta. Azonban a' királyi válasz csak az országgyűlés végén, nov. 10-kén adatván ki, a' rendeknek nem volt mit tenniök, mint a' már elfogadott öszletnek 's megállapított elveknek alapján, a' további intézkedések tárgyalását a' jövő hongyűlésnek adni által.

Az 1848-ki országgyűlésnek azonban olyly nagy föladat jutott, melyly

mellett az élelmezési és szállásolási ügy elintézése csak igen alárendelt részletnek látszott. A' közigazgatás a' birodalmitól szorosán elkülönöztetett 's elvek mondattak ki, melylyek a' katonatartás kérdését is egészen más alapra helyezék. Csupán egy körülményt említünk, többek közt. Kimondatott a' közteherviselés törvényes kötelessége, melyly a' katonatartás terheit is megosztá a' nemzet addig kiváltságos osztályaival. — Y.

Élelmi szerek (*drágasága és fogyasztása*). A' földmivelés újabb időkben részint a' vegytan 's idetartozó találmányok alkalmazása, részint különbözőféle gépek, terményző erők 's állatnemesítési és terjesztési szorgalom által igen magas fokra emelkedett. Ezen tökély a' legalsó néposztályoknál is, az előbbi korhoz aránylag sokkal nagyobb élelmi fogyasztást tón lehetővé. Ezen fogyasztás két tekintetből igényel nagy figyelmet. Először, mert mérlege azon jóllétnek, melylyre valamelyly nép emelkedett. Másodsor, mivel a' fogyasztás és természet közti arány kiszámítása és folyvásti feljegyzése elkerülhetlen szükséges, drágaság és inség eseteiben, a' haj orvoslatára, részint pedig megelőzésére. Ebben különösen kitűnnek az éjszakamerikai államok 's Anglia, míg Európa többi része 's főkép Németország a' fogyasztási táblázatokra ekkorig felette kevés gondot fordított. Milyly távol állunk fogyasztás dolgában az elmúlt kortól, eléggé mutatja az élelmi szerekbeni fogyasztás különbsége. Két század előtt Franeziaországban a' kávé még nem ismertetett, a' cukor csak gyógyszerházakban latonkint árultatott. Most minden főre több mint $\frac{4}{5}$ font kávé és 6 font cukor jut évenkint. Angliában ugyanazon korban a' buzakenyér alig ismertetett 's azt a' középosztály sem élvezhette. És napjainkban minden emberre 10 p. mérő fogyasztási összeg esik. A' menynyivel műveltebb 's kifejlődöttebb egyik ország a' másikonál, annyival nagyobb élelmi fogyasztása is ezénél. Ezért állnak mindenek előtt az angol és frank államok. A' fogyasztás mérlegezése leginkább a' gabona összegétől függ Európában, mert az képezi az élelem legfőbb elemét. Azonban néhol, mint Irlandban és éjszak-keleti Németországban a' burgonya már szinte nagy pótléket képez. A' tiszta buza 10—11 $\frac{1}{2}$ %-tel több táperőt foglal magában a' rozsnál. Legtöbb fogyasztatik Angliában, hol minden főre 320 font esik, míg ugyanabból egy poroszra csak 262 font jut. Tisztabuza Franeziaországban is sok emésztetik fel, főkép az éjszaki részeken, hol a' természet 28,104,444 hekt. 's így egy főre 3 $\frac{88}{100}$ sch. délkeletben pedig: 23,395,756 hekt., 's főnkint 2 $\frac{46}{100}$ sch. Rozsból és kétszeresből éjszokon: 11,853,721 hekt., 's főnkint 1 $\frac{6}{100}$ sch., délen 18,436,440 hekt. főnkint 1 $\frac{95}{100}$ sch., kukoricza 6 $\frac{1}{3}$ millió hekt., árpa 12 $\frac{1}{2}$ millió, zab 8 $\frac{1}{3}$ millió, burgonya 20 millió hekt. A' német vámszövetség államai közül *Poroszországban* a' gabonafogyasztás egy főre tesz 4 sch. és ebből a' rozs 3 sch. Csakhogy néhol 7—10 sch. burgonyafogyasztás jön egy főre, mi ha 1 $\frac{1}{2}$ —2 sch. gabonának vétetik, a' főnkénti fogyasztás általában 5 sch. tehet. *Bajorországban* évenkint 20—25 millió sch. fogyasztatván el, egy főre jön 5 $\frac{1}{2}$ —5 $\frac{3}{4}$ sch. gabona. *Szászországban* sokkal több burgonya fogyasztatván el, egy főre csak 4 sch. gabona jut. *Würtembergben* 7 sch., *Badenben* 5 $\frac{3}{4}$ és pedig $\frac{3}{5}$ buza és $\frac{2}{5}$ rozs 's árpa. *Hessenben* 4 sch. *Altenburgban* 7, miből 6 sch. rozs. Majnai *Frankfurtban* 4 sch. buza és $\frac{5}{8}$ rozs jut egy főre. Legkevesebb fogyasztatik *Luxemburgban*, fejenkint csak

3 sch. Ezek szerint tisztabuzát legtöbbet fogyaszt Anglia és Franciaország. Gabonából ez és déli Németország legtöbbet, éjszaki Németország pedig legkevesebbet. — Az élelmezés másik lényegét képezi a' hus. A' marhatenyésztés legvirágzóbb 's legtökéletesebb N.-Britanniában. Innen itt van a' legnagyobb husfogyasztás is. Ez középszámítás szerint egy főre 80 font, míg Frank 's déli Németországban 40—42 fontot tesz. Sőt némelyek szerint Angliában a' 100 fontot is fölülhaladja, ha t. i. *Mac-Culloch* után a' levágott marhák számát: 1,375,000 darabra tesszük. Londonban disznóhuson kívül: 107 font jön egy főre; börtönökben: 58 $\frac{1}{2}$ font. *Franciaországban Dupin* 48 fontot, és *Legoyt* 58-at számít. A' földművelési ministerium kiadott táblázatai szerint némelyly megyékben a' husfogyasztás 30 fontig sem terjed. Igy p. o. *Manche, Loire, Aisne, Orne, Ain, Cotes du Nord* csak 15; *Aude, Alsó Loire, Somme*: 16, *Hautes Alpes*: 13, *Basses Alpes*: 12, *Mayenne*; 11 f., *Chere, Nievre* pedig 10 fontot fogyasztanak egy főre. Ellenben a' nagy városok közelében, mint Páris vidékein sokkal magasbra emelkedik a' fogyasztás. A' szajnai megyében, hol Páris fekszik, 55 fontot tesz. *Poroszországban* 35—36 fontra számítják ugyanazt. A' 119 városban egy főre 83 font 20 lat számítatik nevezetesen, Berlinben egy főre 116 f. Potsdamban 101, Magdeburgban 92 f., *Bajorhonban* 42—45 f. jön egy főre. *Szászországban* jóval kevesebb; általában egy főre csak 36 f., Lipszéban egy főre 106 f. és a' Schneebergben csak 19 f. jön. *Württembergben* a' marhatenyésztés kifejlődött levén, egy főre jön 45 f. *Badenben* még több u.m. 54 f., *Cur-Hessenben* 41, a' *hesseni n. hercegségben* 35 t., *Altenburgban* 37 f., *Frankfurtban* 152 f., *Nassauban* 52 f., *Anhalt-Schwarzburg-Lippe-Luxemburgban* 40 f. Az élelmi szerek közt, az előhaladott polgárisodás folytán nagy pótlékot képez jelenleg a' cukor, kávé és tea is. E' tekintetben is előbb áll Anglia mind Francia- mind Németországnál. Ott 1840-ben a' kivétel után belfogyasztásra maradt: 28,664,341 f. kávé, miből egy főre egy fontnál több jutott. Franciaországban 27,695,000 f. fogyott el, egy főre $\frac{4}{5}$ font jutván. A' vámszövetségi államokban folyvást emelkedik a' bevétel és fogyasztás. 1840-ben tett az: 65,926,600 f. és 1842-ben már 71,396,700 fontot; egy főre általában 2 $\frac{1}{2}$ f. Azonban az egyes részeket vevén fel, azok Angliától jól elmaradnak. Theából Angliában 1841-ben 36,675,667 font fogyasztatott el, miből: 26,711,694 lakost vevén, egy főre 1 $\frac{1}{4}$ f. jutott. Ez a' további években közel 2 fontig emelkedett. Német- és Franciaországban csak $\frac{1}{4}$ lat jön egy főre. Cukrot *Porter* szerint Anglia 4,155,720 por. mázsát emészt fel; egy főre 17 fontot, azon különbséggel, hogy Irlandban csak 6 font és Angliában 22—23 f. jön egy főre. Franciaországban egy főre gyarmati cukorból 4 $\frac{6}{16}$ f., belföldiből: 1 $\frac{96}{100}$ f. összesen 6 f. jut. A' vámszövetségben 1842-ben gyarmatiból 3 $\frac{91}{100}$ f., belföldiből: 0 $\frac{97}{100}$ f. jött. Az élet szükségéi között nagy helyet foglal el a' bor, ser és pálinka is. A' serfogyasztás legnagyobb Britanniában, mi fejenkint 48—49 quart. tesz, míg Frankhonban csak 8—9 quart. jön egy főre, ser leginkább csak az éjszaki és Belgiummal határos vidékeken fogyasztatván. A' vámszövetségben jóval több, egy főre 13 $\frac{41}{100}$ quart. jut. De ez egyes részeiben még eltérőbb. Bajorhonban egy főre: 71 $\frac{3}{100}$ quart., Würtembergben: 47 quart., Frankfurtban: 46, Szászöldön 24 quart., Poroszországban 13 $\frac{11}{100}$ quart., Badenben: 13,

Hessen és Nassauban 11 quart. számíttatik. A' borból Britanniában egy főre 1 quart. jön, melyly csekély fogyasztásnak oka a' tetemes vámokban fekszik. Frankhonban *Legoyt* szerint 60 quart. jön egy főre, havonkint 5, és naponta $\frac{1}{6}$ quart. A' vámszövetségben egy főre jön 6 quart. Egyes államokat véve: Bajorország a' rajnánál 25—30, és a' többi részekben: 2—3 qu., *rajnai Poroszország* 15—20, és *Pomerániában, Brandenburgban* nem egészen 1 qu. fogyaszt el. *Hessen, Frankfurt, Würtemberg és Badenben* 25—30 qu. jön egy főre. A' pálinkafogyasztás legnagyobb a' német államokban. A' porosznál 1 főre jön 13—14 qu. a' szásznál 1 főre 6 qu., Badenben 1 főre 4 qu., Hessenben 1 főre 11 qu., Bajorországban 5 qu. *Würtembergben*: 2, *Anhalt, Schwarzburg, Lippe, Valdeckben* pedig 13—14 qu. jön egy főre. Franciaországban sokkal kevesebb ezen fogyasztás, melyly évenkint alig tesz egy főre 1 quartot. Angliában 1838-ban még: 4 $\frac{1}{2}$ qu. és 1841. már csak 3 $\frac{1}{6}$ qu. jött egy főre. Ezen lejjebbzállás leginkább Irlandot illeti, és nagy részben *Mathew* atya's az általa terjesztett mérsékleti társulatoknak köszönhető. Láthatni ezekből, miszerint majd minden élelmi szerekből legtöbbet fogyaszt Anglia, és így itt van a' legmagasb jóllét. Azonban tetemesen haladott Németország is. Az *osztrák birodalomban* 159 millió mérő természetett gabonából, a' vetési mag lehuztával, 3 $\frac{1}{10}$ mérő jön egy lakosra, mi még igen csekély szorgalomra és haladásra mutat. Czukorból az európai behozatal $\frac{1}{5}$ -dét fogyasztja el, míg lakossága annak $\frac{1}{6}$ -dát teszi, általában 1 főre 13 $\frac{1}{50}$ f. jön, kávéból pedig 8 lat, mi 1830 előtt csak 6 $\frac{7}{10}$ latot tett. Hazánkban 1 főre körülbelől 7 p. mérő gabona jut. Pesten évenkint 7—8 millió font marhahus fogy el. Czukor külföldről 25—26 ezer és kávé 6—8 ezer m.; az osztrák részekből pedig czukor 13—15 ezer mázsa, és kávé 8 ezer m. hozatik be hazánkba.

Ezen fogyasztás Európában az előhaladott jóllét és műveltség folytán megállapodott levén, mihelyt a' rosz termés, ragályok, vagy más események miatt ki nem elégíttethetik, szükség és drágaság keletkezik. Ilylly esetekben a' jól rendezett államnak mindig biztos tudomásának kell lenni a' rendes fogyasztás összevéről, hogy a' hiányt és ennek pót-szereit feltalálhassa. A' legutóbbi két évtized 1830—1850-ig sokszor nyújtott erre alkalmat. Ezen idő alatt nemcsak vallási mozgalmak, nemcsak alkotmányossági törekvések, és az ezek önkényszerű elnyomásából, valamint a' társalmi helyzetek ellentéteiből eredő zavarok háborgaták Európa békéjét, hanem párosulva számos elemi csapásokkal, az élelmi szerek hiánya és drágasága is temérdek bajt okozott. Innen a' legtöbb államokban nevezetes zavarok, sőt zendülések keletkeztek. Mert semmisen képes olyly szélsőségekre vinni az embereket, mint az éhség, inség, és első szükségii cikkek fogyatkozása. Az 1830 és 31-ki choleraévek, más kényszerítő korlátokon kívül, a' drágaság által is nagy befolyással voltak azon heves mozgalmakra, melylyek Frank és Olaszhon több részeiben kiütöttek. 1836-ban Angliának majd minden gyárvidéke elkeseredett izgatottságban vala. A' nép az ottani aristocratiai birtokviszonyok, és hasonszemlémű gabonatorvények folytán emelkedett élelmi drágaságot alig volt képes elviselni. A' mostoha állami viszony terhe legjobban nehezült Irlandra. Itt *O'Connell* kebelrázó szavai az éhség által marczongolt népet folytonos

ingerültségben tartották. 1838-ban a' közbajokhoz igen rosz termés is járult. Az egész országban, de főkép a' gyárosok közt legmagasb fokra emelkedtek a' mozgalmak. 1843-ban Breslauban, Danzigban 's vidékeiken szinte komoly kitörések történtek a' nagy drágaság miatt. 1844-ben Bajorhonban is kitörést szült az áremelkedettség. Ugyanekkor Csehország és Silezia iparos vidékein mindenütt veszélyes fölkelések keletkeztek. A' hatóságoknak és kormánynak csak megfeszített erővel lehet a' rendet helyreállítani. Legnagyobb fokra emelkedtek azonban a' zavarok 1845—46 és 47-ben. Ezen évek folytonos drágaságról és szükségről nevezetesen. Eleni csapások és mostoha évek, de egyszersmind hiányos állami intézkedések és hibás kormánytanok következtében eredt e' szükség és drágaság. Angolhon legtöbb részében valódi éhség és ennek folytán mindenfelé zavarok uralkodtak. A' közvélemény mindinkább sürgette a' gabona-egyedáruság eltörletését (l. angol gabonatorvények, és Peel Robert). A' burgonyavész szinte kemény zivatarokat szült különösen Belgiumban. A' nép nagy része a' legroszabb töviskes répával élt. A' mezőket u. n. *Kantjäger*-bandák járták keresztül télenkint, kikhez mindenféle gonosztevők csatlakoztak. *Brügge* és *Brüssel* utzáin, hol 100,000 lakosra 30,000 szegény esett, fenyegető esoporozatok alakultak. Hasonló állapot volt Poroszthonban is. Az 1844 és 45-i kemény telek, rosz termés, drágaság, fagyok és kiöntések hozzájárultával a' baj igen magas fokra nőtt. A' keleti részek különösen egészen tönkre jutottak. A' rendőrség özszeesküvések nyomára jött, Berlinben a' proletárok komoly mozgalmat idéztek elő, 's egy főrangu hált erőszakkal megtámadtak. Magdeburgban szinte szomorú jelenetek jöttek elő. Posenben politikai özszeesküvések keletkeztek, élesztve és terjesztve a' szükség által. Communisticus kísérletek is mutatkoztak. A' gyármunkások mindenfelé erőszakhoz kénytelenítettek nyulni. Nem szabadulhatott meg ezen bajoktól Szászország sem; az anyagi vész itt is dühöngött. És általában egész Németország elárasztatott a' szükség vészeivel. Az élelmi árak mindenütt végsőig emelkedtek. Az, hogy csak 1844-ben az éhség miatt 50 ezer német vándorlott ki és következő évben különösen a' Bajor, Hessen és Szászföldről még többen, nem segélt a' bajon. Hollandia még veszélyesb mozgalmakat állt ki. Haaga, Haarlem, Leiden 's más városokban a' nép ingerültsége a' drágaság és éhség miatt dühös felkeléssé fejlődék. Különösen Delftben végsőig emelkedett a' dühöngés. Frankthonban szinte nagy volt az ingerültség. Hasonlóan egész *Olasország* is izgatottságban és zavarban volt. Lombardiában Varese Lavenoig, a' schweiezi határokon 's más helyeken komoly mozgalmak történtek. Az egyházi állam is hasonló sorsra jutott. Kiváltkép Rietti, Velletriben 's egyebütt nagyobbsterü zavarok ütöttek ki. Ezeket mind a' nemzeti pártbeliek, mind az ultramontanok saját terveikre iparkodtak felhasználni. Sardiniában szinte történtek kitörések, melylyek Castelletben, és Aronában legnagyobb fokra hágtak 'stb. 'stb. A' már említett helyeken kívül az *osztrák* birodalomban mindenfelé dühöngött a' nyomor. Nem maradt menten attól hazánk sem. Különösen a' felső megyék 1846 és 47-ben a' végsőség gyász képét tüntették elő. Lakosaik esapatonkint hagyták el tüzhelyeiket. Ezerenkint haltak el az éhség folytán. A' rosz eledelek, melylyek korpával kevert zabból, sok helyütt, mint Ung-

ban mogyoróhéjjal és bikkmaggal kevert szerekből is állottak, még több betegség és halálózást okoztak. Pest utczái kiaszott arczu, alig lézenghető embervázakkal valának tömve. A' buza mérejeének ára Pesten 22—24 for., rozsó 16—17 ft. árpáé 13—14 ft. volt, míg más rendes évben a' buza 11—9 ft., rozsó 6 ft. 30 kr., árpa 5 ft., zab 3 ft. 15 kr. Ámbár meg kell jegyezni azt is, mikép 1838 óta sokkal drágábbak lőnek mindenféle élelmiszerek. Miskolczon is a' buza pozs. mérője 12—13 ft., rozsó 11—12 ft., árpáé 7—8½ ft. volt. A' tótok gyermekeiket árúkként árulták, a' nagyobbakat 4—5 forintért, kisebbeket néhány garasért is eladván. Az ország több részeiben zavarok mutatkoztak. Főleg az uzsorások ellen igen nagy ingerültség uralkodott.

Európa mindezen bajokon csak úgy segíthet, ha gyökeres és nem palliatív szereket használ, melyly utóbbiak nemesak hasonló, sőt több költséget is okoznak, és ezenfölül a' bajt érni és jobban kifejlődni engedik. A' gyökeres orvoslás a' drágaság és szükség ellen mindenekelőtt a' földmívelés és marhatenyésztés tökéletesítésében fekszik, a' mire iskolák, s a' népnek a' földészet elemeire és józan művelésre oktatása szükségeltetik. Az államnak a' külföldön drágán kölesönzött pénzeket nem állami csinokra, vagy önkényszerű hadakra, és rejtélyes tervekre, hanem a' nép oktatására, felvilágosítására kell fordítani. Különösen arra kell törekedni, hogy ne csupán egyféle gabonam termesztessek. Mert ha ez rozslu üt ki, rögtön kész az inség. Ez az oka, miért Chinában és Hindostanban 100 ezrenként hálnak éhségben, mihelyt rozsa a' rizstermés, melylynél egyebet nem természetnek. Meg kell a' birtokot minden hűbéri és aristocratiai bilincsektől menteni. Szabaddá kell tenni a' földet, valamint a' kezeket és munkásságot is, és pedig nemesak a' hűbéri viszonyokra nézve, hanem az öröködési jog irányában is. A' szabad birtok a' szorgalmat és munkássági ösztönt; a' műveltség pedig a' művelhető földek számát és terményzését emelvén, mindkettő szaporítja az élelmi szerek évi kiállítását. A' gyökeres javítások közé tartozik a' közlekedés tökéletesítése is. Sok helyütt azért keletkezik szükség, mert utak hiánya miatt egy helyről nem lehet a' másakra szállítani. Így van p. o. Oroszország. Déli részeinek csak némelylyikéből szállithatni Odessába, mi hogy lehetséges legyen, a' kormány az úton mindenütt ingyen legeltetést ad a' fuvarosoknak. Ha bárhol rozsa termés van, éhség keletkezik, a' paraszt eladja lovait, marháit, sokan más életmódra mennek át stb. A' többi részek, melylyek a' bőség miatt pálinkát főznek, amazoknak nem vihetnek segélyt. Ezen közlekedési drágaság miatt, az orosz gabona Marseilleben olcsóbb mint otthon. Innen cred az is, mikép 1835-ben a' középrészekben a' rozsa 7—10 rubel, Podolia, Volhinia és Saratovban pedig csak 3—4 r. volt. Így az ujjab években Pétervárott a' liszt 20—23 és a' zab 9—10 rubel volt; ellenben Moskauban a' gabonaliszt 11, és a' zab 5 rubel. Hasonlóan a' délamerikai is jutányosb áru Barcellonában. Ugyanezen okból a' franczia Lotharingia sokszor éhséget szenved, míg a' Bretagne majd megfulladt zsírjában. Ily közlekedési hiány okozza hazánkban is, hogy az éjszaki és keleti részek a' más termékenyebbek fölőlegét meg nem kaphatván, sokszor szükségét szenvednek. Mindenekfelett megkivántatik az is, hogy korlátok és tilalmak se nehezsítsék a' gabonakereskedést. Legyen az

szabad mind ben, mind kívül. Csak így lesz lehető olyly ősztön és munkásság, melyly annyit földet vetend művelés alá és annyit természetd, mikép minden évben fölösleg is maradand más soványabb évekre. Európa államai azonban nemesak elhanyagolták és félretették ezen gyökeres reformokat, melylyek legnagyobb biztosságot nyújtanak az éhség ellen, hanem a' palliativ szerek közül is többnyire a' legkárosabb és legalkalmatlanabbakat használták. Így némelyly államok szükség és drágaság cseteiben eltiltották a' gabonakivittelt. Azt hitték, hogy több gabona maradván meg az országban, ára lejjebb szálland, mi a' fogyasztást 's így a' földmivelő jövedelmét is neveli, de egyszersmind képessé teszi a' fogyasztókat iparcikkék vásárolhatására is. A' történetek ellenkezőt mutattak. Ilyly helyeken a' természető szabadon nem választhatván piacot, hol tetszése szerint a' legjobb nyereséget kereshetné fel, nem érez elegendő ingert a' természetés és földmivelés terjesztésére. Innen csak annyit természetik, mennyit a' szükségek fedezésére kívántatik, 's fölösleg más évekre nem tartatik fel. Így a' terményöszveg igen korlátolt levén, az árak is fel kell emelkedni. Még inkább történik ez azért, mert minden tilalom félelmet terjeszt el, mi végett sokan eldugják készleteiket, sokan pedig szükségén fölül is fognak vásárlani 's így az árt felemelik és másokat megfosztanak az élelmi szerektől. Innen van, mikép a' drágaság mindig nagyobb, mint maga a' rosz termésből eredt veszteség. Ha az aratási veszteség: 10%, akkor a' drágaság 30%-nyi, ha 20% akkor 80%; 30-nél nő: 160%-ra; 40%-nél: 280%-re, és 50% veszteségnél már 450%-ig emelkedik a' drágaság. A' tilalom nagy áringásokat is okoz. Mert mihelyt egy kis csapás jön elő, már ropantul fél fognak szökni az árak. És mihelyt némi bőség keletkezik, határtalan olesóság leend. Ilyly államokba külről sem fognak eleget behozni, mert a' vállalkozók tartanak, hogy nyereséggel el nem adhatván, vissza kültre, más jobb piacra, nem vihetendik. Némethon több állama, különösen a' déli részek 1846-ban használták a' tilalmat. Így tett az osztrák kormány is. És a' föntebbi igazságok bebizonyultak. A' déli részeken nagyobb lett a' drágaság és szükség, mint a' tilalmat nem használó éjszakon. A' régibb 1770—1792—93. és 1816—17-iki szükségkor még majd minden államok eltilták a' kivittelt. A' drágaság azért nem csökkent. Francia-Holland-, Belgaországok szabadon hagyták a' kivittelt, és semmivel sem nagyobbodott a' szükség és hiány. Mert az árucikkék ugyis mindig oda sietnek, hol legjobban kerestetnek. Sőt a' tilalom helyén drágább, és ott, hol nem volt tilalom, olesőbb lett a' gabona. Némelyly államok a' bevittelt tiltják el, hogy önálló földmivelést teremtsenek. Azonban Anglia folytonos zavarai eléggé tanusítják a' földnek bevitteli tilalom által keresett védelme károságát. Néhol a' belforgalom korlátoltatott. Így a' déli német államok az uzsorások elleni lármák miatt az üzletet bizonyos személyekre szorították. Ezáltal sok elsőbb rendü 's becsületes vállalkozó elidegenítettet, míg Hollandiában a' legelsőik által üzettetik minden ellenörség nélkül. Így Angol- és Frankhonban is. Bajorország és Hessen még szigorubb volt. A' kereskedési jogot bizonyos vagyonhoz és erkölcsi tulajdonokhoz kötötte. A' kereskedők számát meghatározta. Az elővétel eltiltatott. Csak közpiacon volt szabad venni és árulni. Kurhessen a' burgonyavételel csak önszükségre engedte meg. Abból, 's a' gabonábólí páliukafőzést

eltiltotta. Ezt tette a' svéd állam is, egyszersmind a' pálinkabevitelt is eltiltván. Az osztrák birodalomban is történtek hasonló rendelkezések. Más német államok vám által akarnak a' belföldi természetnek előnyt szerezni. De valamint az előbbi szerek csak növelték a' zavart és drágaságot, ugy ezek is. Ezáltal a' rajnai és helvetiai csere-kereskedés a' déli részekkel felakadt. A' kereskedők elhagyták ezeket és részint Hollandiában, részint a' középtengeren kerestek más, jobb piacot. A' rajnai részek temérdeket vesztek, és a' gabonaár tetemesen felemelkedett, az inség pedig nagyob-
 bodott. Czélszerűbbnek látszott hát a' vámot leszállítani 's inkább csak névszerintivé tenni. Így tett Franciaország, a' német vámszövetség, Belgium és Hollandia, Anglia eljárásáról más helyeken bővebb szó volt. Mindezen honokban a' szabad és könnyített bevétel megtermé jótékony gyümölcseit. A' szükség sokkal kevesebb lön, mint a' tilalommal és különbféle korlátokkal élő országokban volt. Különösen ki-
 tünt ezen hatás Angliában. A' kenyér árszabását is szokták használni. Ha egyedárus kezek árulják, szükséges lehet. Különben a' szabad verseny legtöbbet használ. A' pék veszteséggel sohasem fog árulni, ha a' fa, 's gabonaár felszáll, ő is áremelést sürgetend, míg ellenben az ár csökken-
 tével nem olyly rögtön lehet őt a' díj arányos leszállítására vinni. A' közönség tehát csak vesz. Kimutattatott a' takaré- magtárak káros oldala is. Jótékony czélokra, egyes esetek enyhítésére valók, de károsak, ha az állam általuk általánosan a' gabonaára akarna hatást gyakorlani. Mert az épületek, a' kezelés nagy tökéket igényelnek, mi az adózók terhére esik. Temérdek csalások történnek. Az állam a' jutányos vásárláshoz és eladáshoz rendesen nem ért. Sokféle fogyásnak és szétszórátásnak vannak kitétetve. A' magánvállalkozók, kik olcsóbban és ügyesebben gondoskod-
 nának a' közszükségekről, elidegeníttetnek. Ilylen természetű minden a' nép ellátására történt állami vásárlás. Mutatja ezt Franciaország példája. Midőn a' tartalék elfogyott, a' hivatalos vásárlók mint versenyzők jelen-
 tek meg a' piacon a' gabona árának főlebb szöktetésére, hogy jövő évre tartalékot vásároljanak. A' kormány 85 milliót adott ki gabonáért, mi 8 napra sem volt elég, ámbár a' hiány 180 napra terjedett. E' mellett 49 millió vesztesége volt 's Páris városának magának 26 millió. Ezokból elismertetett a' szabad verseny és kereskedés előnye. Ennek folytán az állam nem közvetlenül 's nem önzezei által, hanem csak közvetve ipar-
 kodott gabonavásárlások és segélyzés által az árakra és inség enyhítésére hatni. Így Hollandiában, Angliában, Égyiptomban, Olaszthonban, a' keleti 's feketetenger partjain nevezetes öszveg gabonát vásárolt öszsze hadse-
 regei élelmezésére. Ennek az árakra igen jó hatása volt. Az önálló kezelés mellőztével Párisban 227,000 léleknek adattak utalványok, melylyk mel-
 lett 40 centért lehele, venni 55 cent áru kenyeret. Az innen eredő hiányt (1,400,000 fr.) kifizette a' város, melyly előbb e' célra 26 milliót adott ki. Ezen műtételek folytán Frankthonban 1846. dec. közepén nem volt az áraknak 1830-i magassága. Ezenkívül az inség enyhítésére sokat tehetnek a' jótékony egyesületek. Néhol közmunka által iparkodnak a' népen segélleni. Irlandban 1846-ban 300,000 ember alkalmaztatott köz-
 munkára. Az osztrák birodalomban kiviteli tilalom és más palliativ eszkö-
 zök használtattak. Hazánkban a' kormány, mig egy részről az adót szigo-

ruan hajtatta be, néhány ezrenyi előlegezéseket adott a megyéknek p. o. Trenesénnek 12ezer pft. Árvának 11,000pft. Szepesnek 3,000f. Pest városa 40,000 pft. vetett ki a szegények táplálására. A megyék és magánosak nevezetes sommákat adakoztak. A kezelés hatósági választmányokra bízott. De az erőnek s jó szándéknak legnagyobb része elvesztegettetett. A segély nem is volt teljesen elegendő. Többen, különösen b. *Wesselényi Miklós* hatalmasan felszólaltak a pálinka gabonábólí főzésének eltiltása mellett.

Mindezen palliativ segély-szerek, mint mondók, csak fölületesen és hiányosan orvosolhatják a bajt. Sokkal czélszerűbb tehát, ha az utak olyly karba tétetnek, hogy az ország sovány és termékeny részei közt könnyű közlekedés legyen; ha a nép munkássága kifejtetik; ha szabad verseny és szabad gabona be- és kivitel megengedtetik. Ilyly elvek mellett az előhaladó műveltség, szorgalom és tökéletesülő földművelés folytán, legsikeresebben lehet a drágaságot és inséget megelőzni, részint pedig megorvoslani. — Sz. I.

Ellenborough (Edvárd Law, báró) fia a kingsbenchi elnökbíró, s híres tory, öregebb *Ellenborough Eduárd*nak, ki 1818-ban halt meg. — Született 1790-ben, s atyja méltóságát és czimét örökölvén, *Wellington* alatt a ministerium tagja, és az ind ügyek középponti hivatalának elnöke lett. Mint ilylyen, felfedezte a kelet-indiai gyarmatokban divatozó törvénykezés nyomorú állapotát, s parlamenti bizottmány kiküldetését eszközölte a kelet-indiai ügyek megvizsgálására. — *Canning* ministeriuma alatt, *Wellington* s egyéb buzgó torykkal, heves ellenzéklet képezett. 1830-ban a whigek jutván *Grey* alatt kormányra, letette hivatalát. 1842-ben kelet-indiai főköormányzóvá nevezetett *Auckland* l. helyébe, de 1844-ben már ismét visszahívatott e helyről a kelet-indiai társaság igazgatósága által. Kormányáa alatt történt, bár már *Auckland* l. idejében vezetett alapon, *Sindországa* bekebelezése az ind-britt birodalomba, britt *Asia* legujabb történetének kétségkívül legérdekesb eseménye. Ezen nyereség, az affghanistáni had szerencés bevégezése és *Gwalior* meghódoltatása által, a hatalom olyly fokára emelkedett, s a győzelemittas vitéz britt seregben olyly hű ragaszkodásra talált, hogy rögtön visszahívásának, épen olyly fényes körülmények közt, igen meglepőleg kelle hatni. A visszahívás oka egyenesen a kelet-indiai compánia igazgatóságának elégtelensége volt *Ellenborough* büszke és engedetlen viseletével, ki előbb indügyi minister lévén, megszokta a compánia igazgatóit alattvalóinak tekinteni, holott most ő állott azoknak szolgálatában, és a directorátus által helytelennek tartott, bár a britt ministeriumnak tetsző politikát vas szilárdsággal követte. Indiában örültek elhívásának, mert vádoltatott, hogy semmit sem tesz az ország anyagi érdekeiért, elődének, *Auckland* lordnak pedig ez volt főérdeme. Angliában azonban, a tory ministerium, ugy szinte az indiai hadsereg részéről nagy elismerésre talált eljárása, harezias politikája, s 300 tiszt fényes bucsúebédet adott neki a calcuttai tanácsháznál. — h.

Elephante, az indus bennszülötteknél *Gharipur*, a britt Előindia, nevezetesen *Aurungabad* tartomány szigete, melyly európai nevét egy a kikötőhöz közel álló, fekete sziklából metszett óriási elefánttól vette, melyly

1841-ben fejét 's nyakát veszté és most teljes özszeomlással fenyeget. A' sziget két sziklából áll, 's mintegy 1 órányi kerületű. Hires a' rajta levő, sziklákba vágott templombarlangokról. A' fő templom 14 l. magasságú 's 130 l. területű a' melléképületeken kívül; a' barlang feletti hegyet 36 oszlop 's 16 pilaster tartja. A' belső falak hantreliefekkel (domborművek) vannak fedve, melylyek itt ott olyly kiülők, hogy az alakok csak hátukkal vannak a' falhoz ragasztva. A' bemenetnél *Brahmának*, *Schivának* és *Vischnunak* óriási háromfejű 's négykarú szobra áll, egy lénynyé egyesítve; ennek oldalánál két nagy férfialak, szolgáló istenek képei, azután *Schivának* csira-szobra, balján két szolgáló női kép, jobbra *Schiva*, mint férfi, 's mögötte négyfejű *Brahma*. Másik oldalon, Brahmával szemközt, a' hadisten *Karticeja* képe, Brahma mellett *Ganesa*, a' tudományok istenének szobra, 's felette nemtők kara lebeg; odább ismét *Schiva* tűnik elő különféle helyzetek- 's jelentésekben. Némelylyeket ez ábrázolatok közül tagok harmoniája 's nemes művészeti styl tüntet ki. A' templom fő búcsújárási helye az induknak, de a' barlangok vadállatok lakhelyévé lőnek, 's iszappal és nedvességgel telvők. — *Elephantine*, termékeny afrikai sziget a' Nilusban, Egyiptom *Said* tartományában, Aethiopia határán, a' Nilzuhatagok alatt; szikláktól körülvéve, kertekkel, eperfákkal, török szilvával, apró lakhelyekkel fedve. Nevezetes e' kis sziget a' rajta levő egyiptomi ó építmények romairól, melylyek közül két templom jól van megőrizve. — h.

Életbiztosítás. Korunk ujabb intézményei között igen érdekes helyet foglalnak el az életbiztosító intézetek, melylyek csekély özvegecskék megtakarítása által megmentenek egyeseket a' nyomortól 's erkölcsi bukástól, 's igen nagy hatással lehetnek a' szomorú társalmi ellentétek némi kiegyenlítésére; melylyek továbbá a' családi életre és viszonyokra is legjótékonyabb befolyással vannak. Azon szülők, kiknek a' sors tetemesb vagyont nem adott, némi csekély díjak fizetése által gyermekeiknek becsületes ellátást biztosíthatnak. Megmenthetik őket, bármilyly korán haljanak is el, attól, hogy idegenek könyörületlen szívéhez kelljen járulniok, vagy tán végképi elhagyatottságra, szellemi és anyagi nyomorra jutniok. A' férj biztossá teheti nője jövőjét. A' gazdagok megjutalmazhatják a' szolgálatokat és hűséget. A' hivatalnokok képesek bár csekély fizetéseikből, magoknak vagy övéiknek nyugalmas jövőt szerezni. Ilyly családok, melylyek folytonos keresetből élnek, ha a' kereső kihal, többnyire szükségét szoktak szenvedni. Az életbiztosítás ettől megóvja őket 'sat. — Közvetve igen jótékonyan hat ezen intézmény a' népszellem irányára is. Mert takarékoságra ébreszt, 's ennek kíséretében mérsékletességet, józan életmódot terjeszt. A' nemzetgazdasátra nézve más tekintetből is jótékonyok ez intézetek. Sokszor pénztöke hiánya miatt a' mesterség- vagy kereskedéssel fel kell hagyni. Az özvegyek, vagy gyermekek, kik mitsem öröklenek, többnyire ki vannak e' veszélynek téve. De ezen veszély sujtja a' nemzeti vagyont is, parlagon hagyván némi erőket és tehetségeket, és megszüntetvén többeknek munkásságát. Az életbiztosítás ezen hiányt is kipótolja. — Az állam fentartására végre azon okból is üdvös hatása, mert kiadásait csökkenti, midőn fogyasztja azok számát, kik ápolás, elélhetés és segély végett hozzá kénytelenek járulni 'stb. 'stb.

Az életbiztosítás szerződésen alapszik, melyly szerint a' biztosított fél időszakonként bizonyos apró összevegecskéket fizet, hogy azokért a' biztosító a' szerződött idő elérkeztevel egyszerre vagy részletenként meghatározott nagyobb összeget fizessen. Fél kell tenni, mikép a' befizetett díjak elegendők leendnek a' szerződött nagyobb összeg kiegészítésére. Hogy meddig kell tartani a' fizetésnek, míg ezen lehetőség előáll, és hogy milyly arányban kell ehhez a' befizetés menynységének állani — ez az, mit előlegesen ki kell számítani. Ezen számítás és azon arány fentartásának valószínűsége képezi a' biztosíthatás feltételét. Alapja a' halottak és szülöttek, halottak és élők közötti rendes folyamu arány 's e' tárgyú pontos táblázat. Az élet hosszát illetőknél a' középletkor számittatik; bizonyos időkre szólóknál pedig közel, vagy távolabbi életidőnek valamelyly beforgó, tényleges valószínűség utáni elérhetése vétetik fel. — Az arány elérésére nézve tehát a' befizetendő díj összege az életkor nagyságával növekszik. Így rendszeren, főkép Németországban, 16 éves egyén, élethosszra szólandó 100 tallér biztosításáért fizetend $1\frac{2}{3}$ tallért évenként; 50 éves fizet $4\frac{3}{4}$ t.; 59 éves $6\frac{5}{6}$ t. A' 60 éven-túliak nem fogadtatnak el. — A' valószínűséget az egészségi állapot- és életkorból mindig nehézséggel jár kiszámítani. Megalapítására mindenütt orvosi vizsgálatok használtatnak. Rendes szabályul fogadtatott el az is, mikép a' kora és állapotra nézve elkövetett csalások, és öngyilkossági esetek megszüntetik az intézet kötelezettségét. Azokért, kik csatában, vagy tengeri vészben múlnak ki, szinte nem fizettetik ki a' kötelezett összeg. A' biztosítás szólhat bizonyos időre is. Ez feltételezi, hogy a' kitett idő alatt történjék a' kimúlás — különben misem fizettetik. — A' biztosítás rendszeren a' befizetőnek önszemélyére szól, — de lehet azt másokra is kiterjeszteni; sőt néhol több személy is biztosítható. — A' biztosító társulatok különbfélekép alakulnak és működnek. Némelylyek nyereszkesedési célokból indulnak ki, míg mások csupán az intézet szellemi irányára alakulnak. Innen némelylyek *részvény-társulatok*, melylyek bizonyos tőkepénz összetevése által alakulnak, hogy a' biztosítási szerencsés működés által azt, és annak jövedelmét szaporítsák. Természetük tehát hasonló minden nyereségi vállalatéhoz. Cél: a' jövedelem 's nyereség. — Más intézetek pedig *viszonylagosak*, midőn többen összeállnak, hogy egymást viszonyosan biztosítsák. Itt a' tagok járuléka képezik a' tőkét. Az egész társulat kezés egymás irányában a' szerződés pontos betöltéséért. Nyereség nem kerestetik, hanem minden év végével a' biztosított elhúnytak összege felosztatik a' tagok között — mihez csak valamelyly csekély kezelési költség járul. A' főlösleg felosztatik, a' hiány pedig, ha keletkezik, új járulékok által fedeztetik. Különösen jótékony ezen viszonyosság a' kereskedői társulatoknál és házas feleknél. — Továbbá vannak, melylyek tisztán nyereségre alapítvák, úgy hogy, mint minden kereskedői vállalat nyereség és veszteség szerint kezeltenek. Vannak ismét olyanok, hol a' nyereségnek egy része a' biztosítottnak adatik. — Azon különbséget is lehet találni, miszerint bizonyos időre vagy egy határozott összegű tőke fizettetik ki, vagy évenként apróbb összevegecskékat adatnak. Betesz valaki bizonyos összeget, és ez a' kamatok, és kamatok kamatainak növése által folyvást öregbedik, úgy hogy egy idő múlva nevezetesb

öszevet fog képezni. Ezáltal a kölcsönzés veszélyei eltávolíthatnak. — A' biztosító intézetek, a' népeletre és társalmi viszonyokrai jótékony befolyásuk miatt mindenfelé terjednek Európában. Legrégibb a' londoni: „*Union insurance society*“, melyly 1804-ben alapítottatott. Ezután keletkezett 1806-ban az „*Amicable society for the insurance*“. Továbbá a' : „*the Globe, the Vestminster-society, the Eagle, the Pelican*“, melylyek részvényes tőkékre alapítottak; azután a' : „*the alliance*“ osztalékra; és a' : „*the Equitable*“. Ez évenként visszatartja az osztaléknak $\frac{1}{3}$ részét. Ebből annyira emelkedett, hogy jelenleg 70 millió tallérnál nagyobb már értéke. Angolhonban 44 életbiztosító-intézet létezik. — Németországban *Gothában* 1829-ben alakult egy viszonylagos társulat 764 tagból 1.300,000 tallér biztosított öszveggel. Ezen intézet annyira haladt, mikép 1842-ben már 11,888 tagja, és 19,264,100 tallér biztosított öszvege volt. 1829-ben alakult egy *Lübeckben* 1,600,000 tallérral; *Hannoverában* 500,000 tallérral; 1830-ban pedig *Lipcsében*, melylynek 1838-ban 2 millió tallér biztosított öszvege volt. — 1831-ben állt fel az osztrák birodalomban a' *triesti: Assicurazioni Generali Austro-Italiche*. Ez kiágazik a' birodalom minden tartományi fővárosaira, hol ügynököket tart. Központi ügyvivősege Bécsben létezik. Ezen társulat, ha kívántatik, árvai biztosítékra is kiadja a' biztosított tőkét. Alakult mint nyereségi vállalat, részvényekre. Alaptőkéje 2000 részvényből áll 1000 ftjával. Lehet nála vagy bizonyos öszveget, vagy élethosszai kamatokat biztosítani. Azáltal, hogy a' rendes kamatoknál többet ad, és hogy az évenként beadott díjknál nagyobb summához juttatja a' biztosítottakat — igen elterjedett és terjed jelenleg is. — Ennél még előbb t. i. 1825-ben alakult *Bécsben* egy biztosító-intézet, mint egy része a' legelső osztrák takarékpénztárnak. Ezen közösség azonban csak az igazgatásra terjed ki, különben a' vagyonosztalékok és rendszabályzataik egészen elkülönözték. Ez annyira emelkedett, hogy 1838-ban 4,222,940 ft. tőkéje, és ebből : 3,918,961 ft. fekvő zálogra kiadva; továbbá a' különféle tartományokban 136 ügynöksége és 10,291 részvevője volt. — Ezen intézet részint halál esetére, részint az egész életfolyamra szolgál. Egy egész teljes letételre kell 200 ft tőke, csak ez után lehet osztalékot kapni. Az osztalék különbözik az életkorra nézve, és folytonosan nő az életkorral. E' tekintetben 7 osztály létezik. Az öregebb korral járó tülemelkedést azonban az öreg kor ritkasága, a' 60—70 éventúliai éltének kevés ideig tartása egyenlíti ki; valamint a' fiataloknál a' kis öszvegért az osztaléknak számos évekig járása jut nyereségül. Lehet részletes betételeket is használni, melylyek fokonként kiegészítettnek. És ez igen nyereséges, mert nemcsak a' reájok eső osztalékok által növekszenek, hanem az egyesület bizonyos jövedelmeinek sors általi felosztása által is, mi évenként történik bizonyos rend szerint. Ilyly rendkívüli jövedelmek állami kötelezvények vételéből, öröködsébsől sat. erednek. Ezen kedvezések, melylyek a' takarékpénztári kamat-szaporodáshoz, sorsjátéki nyereséget is kapcsolnak, kedvezőleg hatnak a' tagok szaporodására. Ha egy tag elhal, örökösei a' betett öszvegből annyit kapnak viszsza, mennyi a' már kiszedett osztalékok után még fennmarad. — Egy másik viszonylagos biztosító intézet is alakult még Bécsben 1840-ben.

Hazánkban az első életbiztosító-intézet 1846-ban alakult *Székes-Fehérvárott*. Ez kölcsönös biztosításon alapszik. A' külföldieknél nagy hiány az, mikép a' biztosságot nemesupán a' biztosítottak öszszeségében, hanem pénztrőkében is keresik. Innen pénzalapot kezelnek, melyly évenkint nagyobbá halmozódik, és a' beszédés, kiadás 's aránylagos kamatoztatás módjaira nézve igen sok aggodalmakat okoz. Majdnem egyedül a' hannoverai tesz kivételt, melyly mindamellett 21 évi működése alatt eléggé kimutatta jótékony befolyását. Ennek mintájára alakult a' fehérvári. — Azért csekély belépti-díj tőkén kívül pénzalapot nem kezel. Semmi magánérdeket nem keres, mert az évi kezelés csekély költségei mellett a' biztosítottak életkorukhoz képest annyit fizetnek be, mennyi a' lefolyt évben az elhunyt biztosítottak után fizettetett ki. A' szerződés ugy köttetik, hogy az életkorral szaporodó évi részvétdíj befizetése mellett a' befizetőnek, saját vagy egy harmadik halálakor, vagy örökösének bizonyos tőke fizetessék ki. A' biztosítási öszveg 100 ft. — E' mellett a' hivatalnokok fizetésére 's kezelésre minden belépő tag némi kis öszszeget fizet. Az ügykezelés, saját igazgatóság által vitetik, melylynek tagjai egymásért egyetemesen felelősek. A' tőkék takarékpénztáraknak adatnak kölcsön. A' felügyeletet 12 tagu bizottmány viszi. — Az élethoszra biztosítottak az első 10 évben részvétdíjaikkal némi pótlékot is fizetnek évenkint. De ha a' 65-ik évet elérik, többé évi részvétdíjok nem emelkedik, és a' kölcsönösség mégis fennmarad. A' 90 éventúliak pedig semmi részvétdíjat sem fizetnek, és a' biztosított tőkét életükben kikapják. — Az évi részvétdíjak, melylyek mindig aránylag számíttatnak ki minden biztosítandó 100 ft. tőkétől a' lefolyt évben elhunytak után kifizetendő öszvegekhez, — az életkorral folyvást növekszenek 65-ik évig. 15 évesnél tesz az évi díj 50 krt. ; 16-nál 51-et ; 30-nál 1 ft. 1 krt. ; 40-nél 1 ft. 25 krt. ; 45-nél 1 ft. 38 krt. ; 50-nél 2 ftot ; 55-nél 2 ft. 28 krt. ; 58-nál 3 ft. 14 krt. ; 59-nél 3 ft. 31 krt. ; 60-nál 3 ft. 49 krt. Ezen arány felette kedvezőnek mutatja ki azon különbséget, melyly a' kölcsönösségre alapult biztosító-intézetek, és a' nyereség-vesztéségre fektetett társulatok befizetési tartozásaiból keletkezik. Míg p. o. itt a' 60-ik évben 3 ft. 49 kr. fizettetik, addig amott évenkint közkülönbség nélkül több fizettetik 3 ft-nál. És még jobban kitünik a' különbség, ha kiszámíttatik, hogy az évek folyama alatt milyly öszvegre gyűlnek az évenkinti díjak, és mikor, vagy mikép fizetik ki azon tőkét, melyly biztosíttatik, 's melyly p. o. a' Fehérváriban 100 ft. Ha t. i. valaki 43 éves korában lép be, fizet 1 ft. 32 kr. 1 denárt. 2-ik évben 1 ft. 35 krt. 1 d. — Ha ezután annyit évet él még, mennyit a' halálozási táblázatok a' 43 évesekre nézve középszámításul szoktak felállítani, t. i. 25³/₁₀ évet, akkor leszen 69 éves. És ekkor ki van fizetve 100 ftnyi öszveg az évenkint növekedő részvétdíjakkal, 's kamatok kamataival együtt. Ellenben a' nyereséges vállalatu intézetben azon 25³/₁₀ év lefolytával nem 100, hanem már 143 ftokat tennének a' történt befizetések. E' szerint minden 100-tól 43 ftal tesznek többet, mint a' kölcsönös társulatoknál. Ez áll hazai első biztosító-intézetünkre nézve is. Az, hogy itt belépti és pótdíj fizettetik, nem tesz különbséget. Itt ugyan is ezen „több“ ama kedvezés által pótoltatik ki, melyly a' 65 éventúliakat illeti, mi által az egészen viszzatérttetik. Ezen intézet mindenekelőtt

Magyarország honpolgárai számára alapítottatott. Ha valami kamatmaradványok jönnek elő, a' hivatalnokok fáradsága jutalmazására fordítatnak. — Az, ki a' szerződési idő eltelte előtt kilép, vagy kizáratik az intézetből, belépti díját elveszti, mi a' belépti díjalap esetleges veszteségeinek fődözésére fordítatik. — Hogy az évenkénti részvétdíjak özvege semmikép se ingadozzék, a' biztosítható özveg meghatározotatott. Több 4,000 ftnál és kevesebb 100-nál nem lehet. — Megengedtetik egy 3-ik életét is biztosítani. De ekkor családi köteléket, jótállási, követelési, vagy ehhez hasonló érdeket kell kimutatni. Ilyly eset áll elő akkor is, ha a' biztosított jogát másnak engedményezi át. — Ezen intézet keletkeztekor mindenféle hő részvétre talált. Csak hamar Aradon, Miskolczon, Nagy-Váradon, Nyiregyházán és Szarvason is 's a't. állítottak ügynökségek. — Az elterjedésnek különösen saját nézeti érdekeinkből is örülhetnénk. Mert a' biztosítás szükségé, haszna el lévén ismerve, ezelőtt honfiaink külföldön biztosították magokat. Ez évenkint igen szép özveget vitt ki hazánkból, mit itt ben nagy haszonnal lehetett volna beruházni. És az önálló nemzeti élet kifejtésére szükséges, hogy önmagából fejtsé és állítsa ki a' társalmi intézeteket is. Tőkepenzeink szüke, drágasága is azt sürgeti. Valamint azon tény is, hogy a' nép legnagyobb tömegét kis és középszerű vagyonság jellemzi, melyly nem igen képes elegendőt hagyni hátra akár az élet, akár a' kereset jövőjének biztosítására. A' fehérvári intézet kezefogva a' takarékpénztárakkal (l. takarékpénztárak), megvetette alapját a' nemzet takarékosági és gazdálkodási irányának. E' példa nyomán több hasonló mozgalom is keletkezett. Nevezetesen a' pesti takarékpénztár-egyesület szinte elhatározá ilyly életbiztosító-intézet felállítását, 's annak alapszabályait ki is dolgoztatá, miben nagy befolyása volt a' lelkes *Fáy Andrásnak*, a' pesti takarékpénztár atyjának. De a' közbejött szomorú idők a' szép tervet, ha meg nem semmisítették is, legalább elhalasztották. — Sz. I.

Elliot Ebenezer, angol politikus költő; sz. 1781-ben. Atyja irnok volt, kinek, csekély keresetéből, nyolcz gyermeket kellett nevelni. Azért E., gyermekkorában, nagyon elhanyagoltatott; különben is tehetségtelennek tartatott. *Thomson évszakai* és egy hittani könyvtár, melylyet atyja ajándékba kapott, voltak szellemének első táplálékai. E' mellett atyjának „egy született rebellisnek,“ mint fija mondogatta róla, borzadalmas declamációit kelle naponkint hallania. Atyja ugyanis az álladalmi egyháznak keseredett ellensége volt, anynyira, miszerint fiát meg sem kereszteltette és születését csak a' családi bibliába jegyzette föl. — Munkásnak ment a' masboroughi vasöntödébe, azután Sheffieldbe. Több szenvedés és nélkülözés után odáig vitte, hogy 1831-ben saját vaskereskedést nyithatott 's ezt folytathatta 1837-ig, melyly évnek balságaiban ő is több ezereket veszített 's az üzleti élettől elvonulni kényszerült egy mezei lakba, melylyet maga épített magának. — Költeményeit 1831-től kezdve bocsátgatta közre; 1838-ban 3 kötetnyi gyűjteményben jelentek azok meg. Legjobbjai közé tartoznak „a' *falusi patriarcha*,“ és „a' *rajongó*,“ azután ódái, énekei az adókról, gabnavámról, az éhségről, a' gyári gyermekek felől, és az 1837-ki meg 1838-ki munkás zavarokról. . Historiai tanuságok maradnak azok és mélyen sajtató

benyomást tesznek. A' gabnavámtörvények eltörlésére talán még erősebben hatott mint *Cobden*, 's bizonyos minden esetre, hogy e' nagy izgató el nem érte volna czelját sem olyly gyorsan sem olyly tökélyesen, mint történt, ha őt a' gabnatörvények költőjének lantja nem segíti. *Hall* így ítél költeményei felől: "Nem lehet rá nem utalnunk a' nyers, nagy-lelkűtlen és nem angol politikai elvekre, mik a' gabnatörvényköltőnek poesisére anynyira befolytak 's becéből anynyit levonnak. Gabnavámri-meiben 's egyéb nyiltan politikai verszeteiben az ember készen van találkozni fanyar és darabos nézeteivel és megbocsájt neki; de nem képes ő egy erdei ösvényen átlépni, nem a' hegytetőre fölmenni, nem a' természet teljében gyönyörögni, a' nélkül hogy ama nézeteit ki ne rikassa. Képződésében hemzsegnek a' zsarnokkirályok, vámonhízott arisocra-ták és szenteskedő népnymorgatók képei. Mindemellett kénytelenek vagyunk őt Anglia legjelentékenyebb 's a' maradandó hírről legbiztosabb költői közé sorozni. Vannak költeményeiben a' természetnek ragyogó és való leírásai, tele értéssel és szépséggel, tele erős és eredeti gondolatokkal, világos, beszédes és szenvedélyes nyelv mellett. Érzései, bár hében-hóban enyhék és gyöngédek, legtöbbsnyire mégis komorak, fenyegetők, zavargók; azonban sohasem csuszók, nem aljasak. Heves és tüzes rokonszenvei vannak, de, fájdalom, feledi, hogy a' gazdagok és magas születésűek szinte méltók önézetre, 's felejtí, hogy szenvedés az emberiségnek közös sorsa." — Cs. F.

Elkobzás. Az elkobzás, jogi tekintetben, a' polgárok magán-vagyonainak hazaárulási vagy felségsértési esetekben, büntetésbeli lefoglalása a' státus által, a' státus részére. A' javak elkobzása, vagy mint főbüntetés, vagy mint járuléka valamelyly más büntetésnek, történik az állodalmi ügyész által. Olylykor a' javakból csak bizonyos mennyiség foglaltatik le büntetésképen, 's az elitélt javainak egy része visszahagyatik gyermekeinél vagy rokonainál. De szoros értelemben az elkobzás alatt a' javak teljes lefoglalását szokás érteni. — Az elkobzást meg kell különböztetni: — 1.) A' *közönséges pénzbeli büntetéstől*, melyly a' javakat sem egészben, sem részben igénybe nem veszi. A' pénzbeli büntetést gyakran fogással cserélik fel bírói ítéletnél fogva, vagy az elitéltnek választása szerint is. A' mi a' pénzbírságoknál a' bírói önkénynek engedett tágas tért illeti — melyly a' büntetésnek e' neme ellen felhozatik, annak nagy részben elejét veszik a' nyilvános eljárás és a' jól rendezett törvényszékek. Mindenesetre ezen önkény kevésbé félelmes a' közönséges pénzbeli büntetéseknel, mint az elkobzásnál, hol jószágokról van szó. Főelv a' pénzbeli büntetésekre nézve, hogy azoknak leginkább olyan eseteknél legyen helye, hol törvénytelen nyerészkedésekről van kérdés, és hogy a' beszédett pénzbírság valamelyly jótékony alapítványi czélra fordíttassék, különben a' büntetésnek ezen neme gyűlöltté válik. Rosz oldala minden pénzbüntetésnek, hogy a' szegényt nyomja a' gazdag ellenében és a' hol más büntetéssel öszszekötve nincs, ott épen ugy lehet azt tekinteni, mint bünelkövetési szabadságlevelet a' gazdagra nézve. — 2.) Nem lehet szoros értelemben elkobzásnak mondani, ha az elitéltre a' tulajdonképi büntetés mellett, még bizonyos öszszeg lefizetése szabatik kárpótlás czime alatt; épen olyly kevésbé, mint az elitélt által viselt nyo-

mozási költségeket. — 3.) A' közjog által megrendelt levonást, például a' külföldre kivándorlók javaiból szinte nem lehet elkobzásnak nevezni. De ha az ilyen levonás valamelyly roszakaratu kiköltözésnek vagy kinnmaradásnak eredménye, akkor ezen büntetés részben elkobzássá válik. — 4.) A' javak elbobjásától végre meg kell különböztetni, meghatározott egyes dolgok lefoglalását. Így lefoglalatnak gyakran házak, kereskedelmi áruczikkék, tiltott könyvek, fegyverek sajtók's a't. Ilylen elkobzások az illetőre nézve a' pénzbeli büntetéssel egy értelműek, 's csak következményeikben hasonlítanak a' tulajdonképi jószágelkobzáshoz. Mindazáltal ilyen lefoglalások is nem-ritkán bírnak azon jellemmel, hogy az elítéltnek egész tőkevagyonát megtámadják, ha például egész rakhelyek és gyárak, vagy hirlapok foglaltatnak le (l. Sajtótörvény). — A' javak elkobzása a' felségi jogok gyakorlatából származik 's azon feudális elvben találja fel alapját, miszerint minden földbirtok a' felségtől ered 's a' felségre száll vissza. Az állam férfai t. i. ugy okoskodtak, hogy ha az embernek legdrágább javát, szabadságát, becsületét, életét el lehet venni, miért tételnék kivétel kevésbé fontos dolgokra, az elítéltnek vagyonára nézve? — Látni való azonban, hogy a' büntetésnek ezen neme — ellenkezőleg mint a' közönséges pénzbeli büntetésnél — a' vagyonosabbakat nyomja a' kevésbé vagyonosok ellenében. Ennélfogva ezen büntetés mód *egyenetlen*. Megzavarja az öröködesi rendet, sok és megsze ágazó igazságos igényeket semmít meg. *Igazságtalan*, mivel ártatlanokat is ér. Az elítéltnek környezetére nézve pedig valóságos rablás, nem büntetés. Nemcsak a' végrendeletbeli örökösök, de a' szükségképeni örökösöktől is elrabolja azt, mihez törvényes igényök maradna fen, más-képen hangzó végrendelet esetét kivéve. A' büntetés ezen neme ellenmondásba hozza a' törvényeket saját magokkal, mivel a' végrendeletek megtörésében a' szerződéseket töri meg. — A' méltányosság és emberiség tekintetei pedig még erősben kárhoztatják e' büntetést, mint a' száraz és hideg jogszempon. Ezen magasabb eszmék, nemcsak a' kötelezettségbeli vagyonrészt, de az elítéltnek egész vagyonát igénybe veszik családja számára, mivel a' büntetésnek csak a' bűnöst kell érnie. Az elítéltnek halála esetében, egyenesen éri és sujtja az ártatlanokat a' javak elkobzása, mivel az elkobzásnál már, az örökösöket találja a' büntető törvény. A' büntető törvény tehát a' közigazság törvényét támadja meg. A' honnan durvának, embertelennek, és olyyannak kell tekinteni e' büntetés-módot, melylynek czélja alig egyéb, mint a' fiscusnak hajtani hasznót. A' honnan gyűlöletes is ezen büntetés-mód; gyanúba hozza a' kormányzó-hatalmat, hogy az elítéltnek javaira vágyott, midőn azt életétől fosztatta meg; hogy a' törvényszék bíráit megvesztegette, vagy megijesztette. Az elkobzások, a' római császárság és minden önkényü uralkodásban az udvari kincstári jövedelmek leggazdagabb rovatát tették mindenkor és minél gazdagabb volt valamelyly polgár, anynyival közelebb állott azon veszélyhez, hogy ártatlanul bevádoltassék 's elítéltessék. Az ártatlan Aurelius, midőn Sulla proscriptio-tábláján a' maga nevét olvasta, így kiáltott fel „Vagyonom visz kárhoztatba.“ Hányan mondhatták és mondották ezt már azóta? — 'S ezen büntetésnem még anynyival félelmesebb, mivel a' pártgyűlölet, azon vétket — melylyre az elkobzás alkalmaztatik —

könnyen előállíthatja, az egyszerű *elégedetlent*, *zendülőnek*, a' *legyőzöttet*, *bünösnek* mondhatván. A' felségsértésnek, azon bünnnek, melyly ellen a' római imperatorok gyáva dühe és a' szolgai törvénytudomány, a' halálon kívül a' jószágelkobzást is rendelte, a' szabadság érdékében legszorosabban veendő fogalma anynyira kiterjesztetett, hogy végtére törvénybe kelle iktatni, miszerint az, ki a' császárnak állóképét részeg korában kövel megdobja, nem felségsértő; valamint az sem, ki egy ilyen vénsége miatt elavult statuát kijavítani merészel. A' germán jog átvette ezen szabadsággyilkos elveket a' rómaítól. Már a' frank és első német királyok jövedelmeinek legnagyobb részét az elkobzások tették. Később szelidültek némileg ezen borzasztó törvények, a' menyinyiben az elkobzás esetei nem minden halálra ítéltnek vagyonára értettek. Mindazáltal történtek ilyen elkobzások a' Carolina és a' későbbi törvények szerint is. Nemesak a' felségsértés, hanem az öngyilkosság, elszökés, engedelemnélküli kivándorlás, 's a' t. elkobzást vontak magok után. Ezáltal mód nélkül meggazdagodott a' fiscus és erősödött a' despotai hatalom. Lehelenné vált a' győző boszuállását kikerülni; a' herezegek kegyelme csak ártahnára volt a' polgároknak. Az 1789-iki francia forradalom hallatlan szigorussággal üzte az elkobzásokat az emigratio birtokain. Nem történt más Lengyelhonban és szomszédságában sem. A' politikai méltányosságnak és szelidebb emberi tekinteteknek sokáig kell-e még küzdeniek, hogy ezen vad büntetésnem eltöröltessék? — A' legújabb törvényhozások már ilyen elvekből indulnak ki. A' francia köztársaság alkotmányának 12-ik §-a szerint „a' jószágelkobzás soha be nem hozatik többé.“ — Méltó testvére azon másik §-nak, miszerint a' halálos büntetés poliukai bünökre nézve eltöröltetett. — Sz. J.

Elsass. Német eredetű tartománya Franciaországban Rajna mentében. Népe még most sem felejté egészen ősi nyelvét; habár felsőbb köreiben és városaiban majd egészen ki is szorított az uralkodó frank nemzetiség által. Számos falukon, kivált hegyes vidékein, nem is értik a' francia nyelvet. Az egyházi szónoklatok németül tartatnak — csak Strassburgban mellette francziául is. — A' nyelv, melylyet beszélnek, alemann-faj, melylyet Németthonban már alig értenek. Az elsassinak francia kiejtése sajátságos éles kifejezései és némi nyersesége általegészen eltér jelen hazája hanglejtésétől. Jelleme, szokásai szinte sokat megtartottak a' régi német-ségből. Erős, közép, magas test-alkathoz élesen kifejlődött arezvonások járulnak. Bátorsága harezban igen ismeretes. Kıtartásra felülhaladja a' frank népfajokat. Ezenkívül igen használható, ügyes és mérsékletes emberek. A' munkásság és szorgalom épen olyly magas fokon áll itten is, mint a' nagy Németországban. Az által emelkedett Elsassban a' földművelés jelen virágzó állapotára. Az alsó és felső elsassi részek regényes völgyeiben és lapályain, melylyeket Rajna, Lauter, Ill és Saar hajókázható hajjai öntöznek, leggyönyörűbb buza, kender, len 's dohányföldeket találhatni. A' festő-füvek, gyümölcsök és bortenyésztés magas tökélyre vitettek. A' kertészet, mint mindenütt a' német fajoknál, főága az elsassi nép foglalkozásának. Gyümölesei meszsze vitetnek el az ország minden részei felé, és külföldre is. A' bányászat hasonlóan igen művelt és kifejlődött fokon áll. A' nyugoti részt kies kinézésű hegyesség foglalja el. Sűrű erdők borítják

tetőit. Alább gazdag szőlők terjednek el és közbe virágzó községek. Csak a' mélyebben benyuló vidék kissé vad és részenként terméketlen. — Az itteni földművelés kifejlődésére nagy hatással van a' virágzó és elterjedt müpar és gyárüzlet is. Ez idézi elő azon nagy fogyasztást, melyly lehetővé tette az elsassi földre nagyobbserű tőkék beruházását, és a' terjedelmes javításokat. Ezek kapcsolatán a' kereskedelmi forgalom is igen élénk és felette jövedelmes. És ezen nemzetgazdászati erők kifejlődése mellett a' jólét naponta emelkedik és ezzel nő a' népesség is. Ez 1832-től 870,000-ról 1 million felül szaporodott és 1849-ben közel 1,200,000-t számított. A' kereskedelem emelésére és az elsassi anyagi erők kifejtésére nagy hatással voltak az újabban keletkezett gyorsabb közlekedési eszközök is. Legnagyobb érdekléssel bírnak itt a' vasutvonalok. Ezek egész Elsasszt keresztül futják. Strassburgtól egészen Baselig terjedvén, különböző időszakokban készültek el. Legelső volt a' Mühlhausen-thauni vonal 20 kilog. hosszúságú, kinyitott sept. 1-én 1839-ben. St. Louis állomásig oct. 25. 1840. A' collmar-benföldi vonal 1840-ben, a' königshofeni 1841 elején készült el. Az egész strassburg-baseli vonal megnyílt aug. 15. 1841. évben, 134 kil. hosszúsággal. — Elsass némelyly helyein az újabb időkben tulságos nagy halandóság mutatkozott. *Vilermé* számításai után *Mühlhausenben* a' gyermekek életének valószínűsége születéskor a' megélhetésre nézve úgy áll, mint 1 : 7½, a' mi igen nagy halandóság. A' gyármunkásoknál Mühlhausenben 100 szülöttből 15 hó mulva már 50 hiányzik. Ennek oka azonban abban találtatott, mert Mühlhausenbe újabban igen sok, leggyöngébb és leghitványabb fajú német u. n. „*négres blancs*“ vándorolt be, kik nyomorukat 's meztelenségüket mindenfelé elviszik magokkal. Hogy a' nagy halandóságnak ilyly kivételes oka van és az nem anynyira a' gyáreltetnek tulajdonítandó, kitetszik onnan is, mert a' felső-rajnai kerületben az arány már 1 : 13½. És ugyanott a' *Vesterling*-féle nagy gyártelepítvénynél olyly hosszúságú élet uralkodik, mint a' földművelők közt. — Sz. I.

Elssler Fanni, világhírű tánczosnő, ki művészetében rendkívüli bájt, kellemet és mechanikai ügyességet fejté ki, 's Európa és Amerika majd minden jelesebb szinpadán megfordulván, roppant hatást idézett elő 's tömérdek pénzt szerzett magának. Szül. 1812-ben Bécsben, 's *Teréz* nényével együtt a' Pálffy gróf-féle gyermekballétben nevedekett. Nehány évvel ezelőtt a' mi fővárosunkat is meglátogatá, nemzeti szinpadunkon is tánczolt, 's a' kitüntetés minden ovatóijában részesült. A' tánczművészetnek a' többi közt legérzékibb hatása levén, nem lehet csodálni, hogy a' tömeg az újabbkori sylphidek villanyozó lejtéseit anynyira bálványozza, mi azonban olyly tulságos 's lehet mondani, az őrzöngéssel határos, miszerint a' komolyabb gondolkozású embernek lehetlen a' divat ezen körjelensége fölött el nem szomorodnia. E' divatos mania a' nagyhirű *Gentz* fejét is megzavará, 's a' státusférfit szerelmi viszonya Elssler Fannival ismeretes. — e.

Elsner János Gottfried, porosz királyi gazdasági tanácsos, a' gyakorlati valamint az elméleti német gazdászati körül sok érdemmel bíró, szül. Sléziában Gottesbergben 1784. Atyja szegény sorsu mezei gazda és szücs vala; 's ő maga is atyja mesterségére volt szánva. Ifju korában sok

bajjal kelle megküzdenie, míg tehetségeinek megfelelő hatáskört 's alkalmat sikerült találnia, melylyben tudományos miveltég utáni vágyát kielégítheté. Csak 17 éves korában érhette el azon célját, hogy magát magánoktatás által a' gymnasiumra előkészítse. Utóbb a' landshuti lyceumba került 's négy év mulva, 1805-ben a' hallei egyetembe, hittant hallgatandó. Itt tartózkodott mindaddig, míg a' jenai esata után az egyetem felfüggesztetett, 's ekkor Waldenburgban két családnak lett házi nevelője, 1807-ben Boroszlóban a' hittanjelöltek sorába vétetett föl. Három év mulva falusi jószágot szerezvén főnöknéje, növendékeinek oktatásán kívül a' gazdaságot is vezeté, 1814-ben pedig nőül vevé főnök-néjét 's a' hittannak teljes mellözésével kizárólag a' gazdaságnak szentelé magát. A' falusi birtok eladása után több rendbeli gazdasági utazásokat tett, míg 1822-ben a' münsterbergi városi javakat vevé érbe. 1830 óta Bajor- és Csehországban, Austriában, Erdélyben a' merino juhok tenyésztése 's terjesztése körül sokat fáradozott. A' gazdasági irodalomban már korán tett kísérleteket. Művei közül megemlítjük: „*Was thut der Landwirthschaft Noth?*“ (1823). — „*Landwirthschaftliche Reise durch Schlesien*“ (1823). — „*Beschreibung meiner Wirthschaft zu Reindorf in Schlesien*“ (1826). — „*Meine Erfahrungen in der höhern Schafzucht*“ (1827). — „*Übersicht der europäischen veredelten Schafzucht*“ (1828–29). — „*Schäferkatechismus*“ (1830). — A' juhtenyésztés körüli irodalom egyik legjelesb műve: „*Das goldne Vliesz oder die Erzeugung und der Verbrauch der Merino-Wolle, in ökon. merkant. und statist. Hinsicht*“ (1838). — Egy minden tekintetben nevezetes munka: „*Die deutsche Landwirthschaft nach ihrem jetzigen Stande*“ (1830–32). — Ebben a' német föld minőségéről, az éghajlati viszonyokról 's a' német tartományokbani földművelés különféle módjairól értekezik. Szól továbbá a' földbirtok természetéről, a' gazdaságról, marhatartásról, kézi munkákról, gépekről, a' földműveléssel összekötött műtani ügyességről, építési módokról stb.; végre vizsgálja az okokat, melylyek a' német gazdaság felvirágzását előmozdíták, összehasonlítja Németország gazdasági viszonyait egymással 's a' külföldével, valamint közelebbről felvilágosítja az activ- és passiv-kereskedést is. Ezzel összefüggésben vannak: „*Die Politik der Landwirthschaft*.“ (1835) és „*Hand- und Hilfsbuch für den kleinen Gutsbesitzer und Landmann*.“ (1834) című munkái. Említésre méltó még: „*Wie soll der Landwirth bei der Erzeugung und Verwerthung seiner Produkte spekuliren?*“ (1836) — „*Gründlicher Unterricht in der rationellen Schäferei*“ (1840) stb. — Ezekén kívül E., több gazdasági folyóiratot is szerkesztett 's számos lapba irt cikkeket. Neve a' gazdasági irodalomban nagy tiszteletben részesül 's méltán tartatik az e' szakbeli írók legnépszerűbbjei egyikének. — P.

Elvenich (József Péter) bölesészeti tudora 's rendes tanára a' boroszlói egyetemenél, kir. könyvtárnok az ottani könyvtárnál, szül. 1796-ban Embkenben Aachen mellett. Tanítójának, *Hermesnek* 's rendszerének bátor és kitartó védelme által jutott nagy hirre 's vivott ki az újabbkori egyházi történet évkönyveiben érdemes helyet magának. A' münsteri akademiában több évig hallgatta *Hermes* előadásait 's ez 1820-ban Bonnba hivatván, oda is követé 's folyvást legkitünőbb tanítványai közé tartozott,

1823-ban az utóbbi egyetemenél magán-tanítóként működött 's itt még több évig örvende *Hermes* meghittebb társaságának, vele naponként váltván párbeszédet theologiai és philosophiai tárgyakról. 1829-ben hivatott meg a' bölcészet rendes tanáraul Boroszlóba. Itt fejezé be „*Moralphilosophie*“-ját, 's ada ki egy értekezést: „*De Fichtei idealismo, deque ejus discrimine ab Hermesii realismo.*“ *Hermes* meghalván 1835-ben, elkezdődött azon részint nyíltan, részint titokban folytatott harc az ő rendszere, vagyis inkább módszere és követői ellen, melylynek következése lón az 1835 évi sept. 26. és 1836 jan. 7-én kelt két pápai rendelet, mik által a' *Hermes* által kiadott bevezetések a' ker. kath. theológiába 's az ő *Achterfeldt* által kiadott ker. kath. dogmatikája fölött mondatott ki a' szigorú ítélet, mindkettő a' tiltott könyvek közé soroztatván. Ezen rendeletek, mik roppant diadalkiáltozásra ragadák az ellenfeleket, bírák E.-t az „*Acta Hermesiana*“ kiadására. Ez leginkább a' pápa előtti igazolást végett vala írva, a' ki említett kárhoztató rendeleteiben *Hermes* és követői tanát „az isteni hitet lerombolónak“ (fidei divinae eversivam) nevezé. — Ezen „Actá-kat E., 1836 jul. 7. megküldé *De Gregorio* bibornoknak Rómába azon kéréssel: hogy ha a' munkának sikerülne őt meggyőznie a' felől, miként *Hermes* követői igazhívő fiai az egyháznak, menttek minden ujítási vágytól, 's a' szent atyának teljesen hódolók (maxime deditos), ez utóbbinak irántok támadt gondjait eloszlassa 's a' németországi katolikusok között a' békét ismét helyreállítsa. Itt nem lehet észrevétlen hagyni, miszerint E. ugy ezen munkájában, mint későbbi működéseiben feltűnő rövid látóságnak és elfogultságnak adta tanujelét. *Hermessel* együtt elismeré az észnek, mint „az isten legfőbb adományának“ azon jogát, miszerint a' hittannak, melyly isteni eredetűnek vallja magát, elismerésében csupán okoknak hódoljon: 's még is az ész gyarlóságából nemcsak egy isteni revelationnak, hanem egy csalhatlan egyházi tanítói testületnek 's egy főbb magasztaltságnak (Erleuchtung) általános szükségességét iparkodott bezonyítani. Továbbá elismeré a' pápát, mint „Krisztus legfőbb helytartóját“ 's az egyház fejét, kinek istentől adatott meg a' principatus és „legfőbb törvénykezési hatalom“; 's jogosítva hívé magát mégis bezonyithatni, miképen a' pápa *Hermes* műveinek megítélésében tévedett. — Az ügy több rendbeli válasziratokra adott alkalmat, végeldöntése azonban hosszúra huzódván. E., *Braun* tudorral, a' bonni egyetemenél theologia tanárával együtt elhatározá magát ama kárhoztató pápai rendeletek revideáltatása végett Rómába utazni. Az ottani tanácskozmányok eredményét Németországbai visszatérésök után „*Acta romana*“ czím alatt adták ki, 's ebből a' következőt jegyezzük meg. — Rómában a' legszívesb fogadtatásnak örvendett mind a' két utazó. Státustitkár *Lambuschini* bibornok nyilatkozatá ki előttök a' pápa azon akaratát, miszerint *Hermes* munkáinak új fordítása készítettessék 's hogy *Roothaan* jezuitagenerál van megbizva velök e' tárgyban értekezni, mit később egy audientián magától a' pápától tudának meg azon megjegyzéssel, hogy a' jezuitafőnöknek teljesen hatalmában van a' német nyelv, 's azon intéssel, hogy legyenek tanulékonyak, mert nem azért jövének Rómába, hogy tanítsanak, hanem hogy tanuljanak. A' kérdéses munkák új fordítása hosszúra huzódván, több sikertelen felelések után a' pápa azon taná-

csot adá nekik, hogy térjenek haza 's mutassák meg ott, miképpen hitők nem más mint a' római. Ezután több rendbeli iratok váltattak köztök és *Roothaan* között. *Hermes* tanainak elismerését 's ama pápai rendeletek visszavételét nem eszközölhetvén „*Meletemata theologica*“ czim alatt egy terjedelmes hitvallomást irtak, mit elmenetelök előtt tanaik oklevele gyanánt a' pápának akartak általadni. De ez úton sem boldogulhattak. *Roothaan* már előbb figyelmezteté őket Augustinus mondására: „*Roma locuta, causa finita*.“ *Lambruschini* bibornok végre tudtokul adá, hogy sz. Péter széke tekintélyét nagy sértéssel illették, hogy további feleselesek mitsem használandnak, miután a' sz. szék ítélete rendithetlen 's végül istenhez fohászodik, hogy az alázatosság szellemét küldje rájuk, hogy általa az ész a' Krisztusnak vessék alája. — Németországba visszatérvén, újra taníták *Hermest* és rendszerét előbbeni tanári állásukban 's szabadon védék a' kormány pártfogása alatt német tanítójuk 's mesterrük igazhivőségét a' római pápa kárhóztató rendeletei 's föltétlen csalhatlansága iránti követelése ellenében. Sőt *Elvenich* 1838-ban kir. könyvtárnokká is neveztetett. (I. *Hermesianismus*; *Droste*; *XVI Gergely'sa* 't.)P.

Emancipatio. A' szellem időszakonkénti fejlődése minden időben terem kifejezéseket, miknek a' kor szükségai adják meg az értelmet. Korunkban, az európai 's amerikai földrészekben a' szabadság eszméje az uralkodó, 's ennél fogva ennek ellenkezője, a' szolgaság eszmejének is okvetlenül élénken kell foglalkodtatni az elméket. Emancipationnak nevezik azon actust, melyly által a' szolga szabaddá lesz. Eredetileg a' római rabszolgánál használtatott e' szó, kit ura szabaddá tön. Később használatba jöve, midőn Amerikában a' néger rabszolgák szabaddá tételéről kezdtek folyani a' tanácskozások. Ez idő óta e' kifejezés gyakrabban vitétt át más régiókba is 's névszerint a' francia júliusi forradalom óta egyikévé lön azon sok jelentésű divatos szavaknak, mik a' journalistica termeiben fenhangon hangoztatának. Itt különösebben a' *hús emancipatioját* fogjuk röviden tárgyalni: (a' *nők* és *zsidók emancipatiójáról* l. *nők*; és *zsidóügy*.) — Jelenkorunkban az anyagiság kifejtésére nagyobb figyelem fordul, mint a' korábbi századokban. Általánossá lön a' hajlam ez iránt; 's efféle irányzatok teremték a' hús emancipatiójának eszmejét is. Igazi értelme a' fogalomnak ebből áll: az anyag szükséges eleme az universonak, tulajdon törvényekkel bir 's a' szellem fölötté áll ugyan az anyagnak, de ezt meg nem tagadhatja. A' természet megvitése, erőszakos tagadása 's a' fölöttéi önkénykedés kétségtelenül megbozsolják magokat a' szellemen, melyly azt teszi. A' szabad szellem a' hústól azaz: az anyagtól, az érzékitől, a' természettől ne függjön; szükség, hogy ezalól emancipálja magát. Az emancipatio okszerűleg abból áll, hogy a' szellem a' természettel ugy bánik miként e' fogalom megkívánja, hogy magát ennek sem alája nem veti, de meg sem veti azt, 's hogy annak sem nagyobb, sem kisebb fontosságot nem tulajdonit, mint érdemli. Tulajdonképen a' szellem egész élete nem egyéb, mint láncolata folytonos emancipatio-tényeknek. Nevelés, erkölcs, vallás, művészet és tudomány positiv hatásukban egyszersmind negativ emancipatiók. — A' hús vagy is, a' természet feljogosításában mindenesetre mértéket kell tartani 's van bizonyos határ, melylyen túllépni nem lehet. A' szellem csupán eszköz-

nek tekintse azt ön maga felszabadítására. Mert ha az nem eszköznek, hanem czélnak tüzetik ki, akkor a' kívánt emancipatio helyett szolgaság fog inkább támadni. Az érzékiség fog a' szellemen uralkodni 's lerántandja ezt magához, jöllehet ez még mindig szabadságával hizelgendő magának, melylyet élvezni leginkább képzelendi akkor, midőn épen a' szellem veti magát élvezetül a' husnak karjaiba. — Ezen egyszerű fogalmak körül forgott szüntelen a' szellem és hus közötti harc. Idő folytán azonban többféle érdek olvadván e' kérdésbe, ez nem érthette el teljes kifejlődését 's az úgy példátlan bonyolodottságban maradt. Kifejlési menetét körülbelől így lehet kimagyarozni. A' Napoleon elleni háboru után, az u. n. restauratio korszakában szükségképen kelle támadnia ama vágynak, melyly a' megrendült jóllétnek szorgalmas földművelés, ipar és kereskedési üzletek általi emelésére lön irányozva. Ezen iránynak eredménye jóllét lön 's az anyagi élvezetbeni kedvkeresés, bizonyos túlbősége a' husnak. Ezen irány ellenében egy másik állott, melyly eredetét szintén az 1806—15 évi tapasztalatok megrendítő komolyságában vevé. Támadtak, kik az életet méltósággal, erkölcsileg, istenfélőleg akarák élni; ezen irány egyoldalúságából támadt a' pietismus. A' 1830-iki juliusi forradalom azonban egy sereg eszmét ráza fel, mik már régóta szunyynadni kezdének; az egyeseknek személyes hite újra felébredt, 's a' jelenkor, a' világ, a' földi lét stb. újra derült fényben ragyogának. A' népek tagadhatlan rokonszenveket nyilatkoztatának 's a' fiatal emberek határozatlan ideálokban rajongtak világérintkezés, világirodalom stb. körül. A' világgondolatok, világszívek, világfájdalmak 's más effélek megkezdék delülésukat. A' jelen hatalma által megragadva a' pietismus tulvilági menyországa ellen fordultak az érzemények, 's elég erőt találnak önmagukban, hogy azt nélkülözhessek. A' német és francia irodalom mutatja fel ennek legtöbb jelét 's *Hegel* philosophiája is viszonyban van ez ügygyel. — Az első, ki a' husemancipatio evangeliumát határozottan kimondá, *Heine* volt azon czikkeken, miket a' juliusi forradalom óta alapított „*Revue des deux mondes*“ czimű párisi folyóiratban a' német irodalom felől irt 's mik később német kidolgozásban is többképen jelentek meg. Alaptévedés nála, miképen a' kereszténység fogalmát annak némelyly történeti elváltozásával, névszerint a' középkor zárdái szigorával cseréli föl, 's itt nyilt oppositorra kelvén ez ellen, azon szükségességnek támogatásában, miképen az érzékiségnek meg kell adni a' mi az övé, fölhevül a' frivol epikureismusig, túlhevés vágyainak tárgyait a' *Rocher cancál*-bani ebédek, nymphatánczok 's kéjszikkázó ölelések teszik 's e' vágyainak nyilt bevallása közben comicus őszinteséggel tárja fel a' kornak 's önmagának rokkant tehetetlenségét a' természet kívánatainak erőteljes kielégítésére. *Heine* feljajdul az anyagnak a' kisérteties szellemiség általi érdemetlen lealáztatásán 's a' szellemnek minden kintóli felgyógyulását hirdeti, mihelyt ez az anyagnak édes jármát kész leend viselni. Azok között, kik e' téren, *Heinetől* sok tekintetben eltérőleg működtek, megemlitendő *Wienbarg* („*Aesthetische Feldzüge*“, „*Wanderungen durch den Thierkreis*“) *Laube* („*Das junge Europa*“ regény, „*Liebesbriefe*“, „*Reisenovellen*“,) *Mundt* („*Madonna, Unterhaltungen mit einer Heiligen*“) 's némileg *Gutzkow* is („*Wally*“, „*Vorrede zu den Schleiermacherschen*“)

Briefen über die Lucinde Fr. Schlegel's.") Mindazáltal ez utóbbi nem annyira a' hús, mint inkább a' nő emancipatiójára törekszik. Főtárgyát teszi korunknak a' miatti ostorozása, hogy a' gyöngédérzetet, az idylli esőndéletet elveszté, 's a' két nem között bizonyos szivhidegséget teremté, mely csupán az érzékiségnek minden mélyebb rokonszenv 's nagyszerű, merész, genialis kicsapongás nélküli vad fölhevülését engedi meg. Sokkal számítottabb vagyunk, semmint főségesen epedni és sokkal inkább erkölcsileg szinlők, semmint kolossális kicsapongásokat merni bíránk. — Franciaországban a' St. Simonismus megrendíté a' házasság intézetét, az elválást úgy fogván fel mint a' házassági élet csaknem elháríthatlan oldalát 's a' házasodást kísérletnek, provisorius cselekménynek alacsonyítván le. *Sand George* is irt a' juliusi forradalom óta több regényt, melylyben megmutatá, miképen a' házasság igen gyakran nem az, minek fogalom szerint lennie kellene. Névszerint „*Lélia*“ regényében azt igyeckvék bizonyítani, hogy a' szerelemnek éppen úgy van meg szellemi mint érzeki, eszményi, mint való oldala, 's hogy minden olyly szerelem, melyly ezen elemeknek csupán egyikét vagy másikat 's nem egyiket a' másikban ohajtja, szükségképen önmagát semmisíti meg. „*Lélia*“ ennél fogva egyike a' legnevezetesebb didacticus regényeknek. *Lélia* és *Zingelina*, annak nővére, elpusztíták *Steino* költőt, ki az elsőhöz annak lelki nemessége 's szellemének fősége által volt csatolva, míg az utóbbihoz érzékiségének heve, öleléseinek phantasiája 's izlésteljes luxusa ragadta 's ő mint költő nem mondhatván le sem a' szellemről sem az anyagról, következetesen áldozatjává lesz kettős szerelmének. Ide tartozik „*Alfred de Musset*“ „*Les confessions d'un enfant du siècle*“ czimű regénye is. — Megemlítendő még itt *Hegel* philosophiája. Ennek tanai okozák, hogy a' túlvilágra hivatkozás, az utánai vágyakozás, ama szinlés, melyly látszólag a' testi világban kielégítést nem talál, ama gondolat nélküli álmadozás, melyly a' túlvilágra irányzott rest pillantása miatt az isten közelségét a' földi létben látni nem akarja, mind tökéletesen elvesztették hitelüket. A' túlvilágba áttett dolgoknak már e' világoni jelenlétét tanítá, melyly nem egyéb, mint kiengesztelése a' menyinynek a' földdel. Könnyen elgondolható, miképen ilyly világnézet eredeti, igaz, valóban keresztényi mélységéből nem nagy nehézséggel csavartathatott, élvizomjas, erkölcsileg közönyös és az akarat rugerejét megölő mindennapi epikureismussá. 'S miután a' fent nevezett német írók csaknem mindnyájan *Hegel* philosophiájával többféle öszszeköttetésben állottak, történt hogy az utóbbit tartották a' húsemancipatio tana születése körül egyik fő tényezőnek. — Mindezen tények alapján nagy polemia indult meg a' német irodalomban, melyly időszakonként mindig több írótl foglalkodtatott 's mindig nagyobb fokra fejlődött. *Heine* az érzékiséget általában veszi a' szellem arrogantiája ellen ótalma alá. *Wienburg* a' szépséget akarja az anyagi világ lelkének tekintetni. *Laube* derültséget akar és csinos társadalmiságot. *Mundt* a' kereszténység titkaiba mélyed, így akarván a' szellem és anyag ellentéteit kiegyenlíteni. *Gutzkow* közvetlenül a' társadalmi intézeteknek fordul. A' házasság azon intézet, melylyben természet és szellem, érzelem és gondolat elválhatlan egységgé olvadnak, hol tehát annak is, mit húsemancipationnak nevezünk, legvilágosabban kell kitűnnie. *Meusel* fanatizmusa annyira ment, miképen ez

eszmét olyly nyersen fogá fel, mintha itt csupán orgiákról, milyyenek a' regenség alatt valának, volna szó, vagy pedig bordelli meztelenségekről. Legújabbán a' húsemancipatio eszméje fontosabb kérdések előtt háttérbe lépett. Teljesen megfelfejthető a' félre vezetett 's elcsavart kérdés, ha azt állítjuk fel vezérelvnek, hogy minden művelt ember önmaga keblében viseli a' megengedett 's meg nem engedett érzéki élvezet feletti határozást, 's hogy ott, hol nyers élvvágy vagy gyarló fejlődgetás és komorkór nem jutott uralásra, a' természetes és az erkölcsi korán sem jelennek meg olyly ellentétben, hogy egyik a' másikat kénytelen legyen, önfentartása végett, teljesen kizárni. — A' magyar irodalomban csupán néhány újabbkori íróink műveiben látszik meg a' vitatott eszme hatásának némi nyoma. Különben is a' magyarnak soká tartott elszigeteltsége megőrzé benne ama majdnem idylli egyszerűséget, melyly érzéki élvezet soha az erkölcsileg és aestheticailag szépnek korlátain tulesapongni nem engedi. Íróinktól, a' legújabb időkbeni némelyly utánzó tehetségek csekély kivételével, a' „pruderie“-nek egy nemét nem lehet megtagadni. — P.

Embertain. (Anthropologia.) Azon irány, melylyet napjainkban a' törekvések, cselekvőség és vonzalmak vőnek, egészen anyagi. Mindaz, mi korunkban nagyszerű történt, főleg az anyagi haladásnak 's anyagi eszközöknek tulajdonittatik. A' tudományok 's minden szellemi vizsgálatok csak annyiban méltányoltatnak, a' mennyiben tetteleg alkalmaztathatván, gyakorlati sikerre vezethetnek. Minden elvont, az anyagi léten tulszárnyaló elméletek, melylyeknek valóság nem felel meg, elveszték becsüket. Ilylyen a' jelenkori bölcsészetnek jelleme is. És ilylyen azon működés is, melylyet az újabbkori bölcsészek az antropológiában kifejtettek. Mióta az újabb bölcsészet az embernek valódi, tetteleges létezését veszi tárgyául és iránypontjául, és ennek folytán mindazon eszméket 's képzeleti tárgyakat, melylyek a' létezésen kívül és túl vannak, elveti és kizárja köréből, szükségkép egészen más, és magasb tekintélyt nyert az embertain. Az ember, a' mint van, önmagában anyagi és szellemi tehetségeivel képezi a' gondolkozásnak és elméletnek kizárólagos tárgyát, részint magán-, részint társi összszaköttetésekben fordulván elő. Ezen új irány óta majdnem az összes bölcsészet, az anthropológiában pontosul. Mert a' bölcsészet midőn minden túlvilági irányt, és emberen kívül fekvő vizsgálatokat elvet magától, szükségkép anthropológiává vált. Ez az újabb időben felvett irányánál fogva kizárólag természettanná fejlődött ki, melyly a' legújabbak által az ember természeti történetétől elkülönöztetik. Az ember természettanilag vizsgáltatván, szellemi és anyagi lény szempontjából csak annyiban tekintetik, a' mennyiben phisikai és szellemi működései, tettei az eredményben megkülönböztethetnek, különben azon válaszfal, melyly a' test és lélek között vonatott a' régibb bölcsészek által, nem ismertetik már. Legtöbbsen az ujak közül az erők és természet fejtegetésénél is összszakapcsolják az anthropológiában a' testet a' lélekkel. Mások az emberi természet nyilatkozatai és hatásai után három részre osztják. Ezek a' *physiologia*, melyly a' gyógytan körébe esik, 's mint olylyan az emberi műszerek, és működések rendtelenségeinek kiegyenlítésére nézve érdemel legfőbb tekintetet. Ez okból orvosi, gyógytani anthropológiának is nevezetik. A' másik a' *psychologia*, melyly azonban

legujabban egészen a' természettan elveire alapítottatott; és az u. n. *anthropognosia*, melyly a' bölesészeti szabályoknak és buvárkodásoknak kizárólag az életre való alkalmazásában áll. Ez az, melyly a' valódi emberismeretet tárgyalja. Az orvosok egy más anthropológiát is állítottak fel, melyly azon gyógyszereket adja elő, melylyek az emberi természetből és testből szereztetnek, máskép: *materia medica*. Az ujjabb hittanárók „Anthropologia“ alatt azon tant értik, melyly az embernek szellemi és erkölcsi tulajdonait magyarázza, a' menyinyiben a' valláshoz viszonyban állanak. Az anthropologia egészen a' materialismusra alapítottván az ujjabb korban, és csupán a' természeti törvények alkalmazása alá esvén, mint ilylyen legvégsőre vitetett *Stirner* által. Ez: „*Der Einzige und sein Eigenthum*“ czimü munkájában, kizárólagos tárgy és czélnak csupán az önmagában álló személyiséget állította fel. Szerinte a' valódi ember nem társalmi viszonyaiban, hanem önbensőségében áll előttünk. Szerinte nem léteznek semmi általános gondolat, semmi általános törvény. Ezek valódi merényletek 's bilincsek az ember szabadsága ellenében. Általok megszűnik az ember önmagában 's önmagának élni. Mert működése, iránya, hajlamai általuk önlétüktől elvonattatnak, és egészen elvont, elkülönzött, létentuli lény felé kényszeritetnek. Csak az önzés, öntetszés, és vágyak képezik az emberi természet valódi törvényeit. Minden eddigi bölesészet-, történetek-, emberi működések- és érényeknek lényege egyedül csak az önzés volt, 'stb. 'stb. Ilyly szempontokra fekteté *Stirner* az anthropológiát. A' többi ujjabbkori bölesészek a' szellem, a' lélek önállóságát szinte nem ismerik ugyan el, 's az, mint elkülönzött, vagy mint a' régi iskola szerint felsőbb, magasztosb, és uralkodó lény, nem képez az anthropológiában külön alkatrészt. Nem vétetik a' szellem többnek, mint a' minék tetteleg 's valódilag mutatkozik, t. i. a' testi organismus egyik működésének, az öszszes testi műszerek egyik kifejezésének. E' téren működései öszszevágnak a' szorosan vett phisikai működésekkel. A' gondolatok, eszmék nem tagadtatnak, hanem a' természettani törvények alá rendeltetnek. Bekembelzetnek a' testiségbe, vagyis a' testi létműszervezetbe. Sőt elismertetett az is, hogy az eszmék képezik azon vonalt, melyly felé kell az életnek vorzódni 's törekedni; és azon törvényeket, melylyeket működéseinkben kövessünk. A' gondolatok, az értelmiség az élet és testiség vezérpontjai gyanánt tekintetnek. Azonban *Stirner* egészen megsemmisíti a' gondolatok lételet 's hatalmát. Nála a' szellemről és lelki működésekről többé nincs szó, minthogy azok énjét túlszárnyalják és általánosságra emelkednek. Így anthropológiája kizárólag és egyoldalulag pusztán érzéki tant foglal magában. A' legujabbkor a' bölesészet terén az anthropológiának egészen természettani irányt adott. A' testi érzékek 's működés szabályai, rendszere és ismeretei képezik a' lényeges 's főtudományt. A' metaphisikai elvont gondolkozástól, az eszmék elvont világtól, az üres képzelgésektől és agyteremtényektől az ujjabbkor egészen elfordult. Mindenben csak valót, tettelegest keres. Minden gondolatnál és szellemi kifejezésnél, 's münél csak az életre való alkalmazhatást keresi. Sokkal inkább mint valaha képezik a' társalmaknak főczélját a' boldogság, jóllét, a' szükségek és anyagi szenvedések kizárása, vagy enyhítése. Az elméleti bölesészek kormányzók, státusférfiak, elvesztették hitelüket. Min-

denben csak a' valódi életnek kifejlődése kerestetik. Ez okból az anthropologia csak mint természettan érdemel figyelmet és részvétet, melyly t. i. az emberi boldogság és jelenleg nyilvánuló irány előmozdítására szabályokat és ismereteket nyujthat. Az anthropologia csak mint ilyen jelenik meg jelenleg az élettudományok sorozatában. Ezen anthropologia szerint a' kül- és belső élet egymástól elválhatatlan és észszerüleg elkülönözhetetlen. Ezen szoros kapcsolat vonja az embert a' társalmi viszonyokhoz is. Itt egy új kapocs keletkezik, melyly szinte felbonthatatlan. És ez egy másik iránya és kifejlődése az anthropológiának, melyly annak újabb érdeket, kifejlődést és fontosságot szerzett. Elvonta a' bölcsészt az emberi természet és működés elzárt, korlátolt fejtegetésétől; kiterjesztette a' természeti törvényeket és vizsgálatokat a' társalmi viszonyokra. És felállította azon elvet, miszerint az ember önmagában semmi, hanem ember csak anynyiban, a' menynyiben a' társalomnak egy alkatrészét képezi. A' viszonos szeretet, rokonulat a' végirány. A' társalmi együttlét és közremunkálás a' lényeges életeszköz. Az én feloszlik a' társaságba. Az önzést a' társalmi rokonság váltja fel. Az anthropologia hivatásául már az ilyen öszszekapcsolts, egy egészsze rokonult élet, és az ilyly viszonyba állított ember ismertetése van kitűzve. Ez szerint az embernél, valamint káros elkülönözni alapan a' szellemi és anyagi élet 's természet magyarázatát, ugy szűkség, hogy ezen ismertetések csak ugy történjenek, a' menynyiben ember emberrel köz együttlételben, közre munkálkodásban jelentkeznek. Az emberi természet fejtegetéseit társalmi tanra kell emelni. Az anthropológiának társalmi, öszszes létműszerek tudományává kell kifejlődni. Nem elkülönözve kell magyaráznia az ember tehetségeit, ereit, minthogy így elvontan az ember semmi célra sem szolgálhat, és önmaga sem érhet el semmi célts. Hanem a' társalmi együttlét befolyása alatt szűkség az emberi természetet vizsgálni. Mint ilylyen társalmi tudomány a' bünvádi eljárás szempontjából is különös figyelmet érdemel. És pedig annál inkább, minthogy a' polgárisodott kor mindinkább elfogadván az esküdtszéki bíraskodást, a' független önmeggyőződés teszi az ítéletek alapját. Arra pedig az emberi természet ismerete, az emberi erők kifejlődésének és sok oldalú nyilvánulásának tiszta tudata igen nagy befolyással van. Némethonban az újabbkor legtöbbet talál valamint az egész bölcsészt, ugy az embertan kifejtésére nézve is. *Kant* anthropológiáján kívül, melyly 1833-ban 4-dik kiadásban részesült, figyelmet érdemel: *Schulze psychische Antrop.* (Gött. 3-ik kiadás 1826.) *Burdach: Der Mensch.* (Stuttg. 1837.) *Choulant: Anthropologie für nicht Aerzte* (2. k. Dresda 1828.) *Rudolphi: Grundriss der Psychologie.* (Berlin.) *Hartman: Glückseligkeitslehre.* (Wien) 'stb. 'stb. — Sz. I.

Emigratio I. Kiköltözés.

Emil (Miksa Augustz Károly), hesseni herczeg, szül. 1790. Darmstadtban; hazájában már korán lépvén katonai szolgálatba, 1812 óta a' hessen nagyherczegségi osztályok vezére volt, a' rajnai szövetség seregei között, 's bátorsága és éles látása által Napoleon figyelmét is magára vonta, kit Moszkváig kísért. A' lipesei csata után a' szövetségesegek által elfogatván, a' megváltozott politikai viszonyok következtében 1814 és 1815-ben a' hesseni seregek élén Franciaország ellen szállott táborba. A' később bekö-

vetkezett alkotmányos mozgalmak körül fontos szerepet játszott a hesseni nagyhírségben. Tagjává lőn az első háznak 's ezen minőségben az elvkérdésekben és státusjogi tárgyalásoknál mindig a legszigorubb katonailag monarchicus értelemben működött, mi mellett eszélyt, tevékenységet, sok oldalú ismeretet és ügyes előadást nem lehet tőle megtagadni. Az új alkotmány behozatala óta, melylynek előkészítő tanácskozmányai-ban 1820-ban ő is részt vett, jelen volt minden azótai országgyűlésen, 1832-ben pedig épen az első kamra elnökévé lőn. Idő folytán számos izben kitüntetett 's kifejtett elvei arra bírák a közvéleményt, miszerint minden reactionarius intézkedést, melyly 1830 óta gyakrabban tünt fel a hesseni hírségben, leginkább az ő befolyásának tulajdonított. Általában őt tartották legfontosabb embernek a státusban, 's azon hit vala az országban elterjedve, hogy beleegyezése nélkül semmi némileg fontos határozat nem hozott. 1834 óta elbetegesedvén, elnöki helyét letette. A herczeg hesseni katonai főrangjain kívül több év óta Austriában is altábornoki 's egy gyalogezred tulajdonosának rangját viselé 's mindig különös vonzalommal volt a katonaság iránt. — P.

Emlékek. Azon buzgalom, melyly a valódi érdemnek jól választott 's mindenki által meglátogatható helyeken építési-plastikai emléket állít, dicséretreméltó jelensége az előrehaladt műveltségnek. A melyly országokban a közügyek iránt élénk részvét van : ott általános a meggyőződés, hogy a haza jelesei, a hazai dicsőség 's jóllét előmozdítói méltán igénylik a kitüntetést, miszerint az utókor számára érzében 's márványban örökíttessék meg emlékezetük. Annál rútabb azon nyilvános hazugság, melyly alacsony hízelgésből az emberiség elnyomóinak 's ellenségeinek emel emlékeket. Ha korunkban a neveket 's eseményeket hiven feljegyzí is a történetírás, 's bővebben, mint a rövid emlékiratok; tagadhatlan mégis az emlékek érdeme; mert a hős sirján álló kő egészen más-kép beszél a látó vándornak 's utódnak fogékonyságához, mint a legékes-szólóbb könyv, melyly csak lassankint hat az olvasóra. A hódolat, melyly ez uton az igaz érdem iránt mutattatik, és számára a siron túl is fennmarad, legjótékonyabb befolyással van a népre, mert a hálaoltárokon, melylyek áldásdús emberi 's hazafiui hatékonyság emlékezetének szentelvék, gazdag 's egészséges táplálatot nyer a magasérti lelkesülés, a jóbani verseny, 's a fellengő hazafiság lángja. Benső életünk, 's a művészet szikrája, melyly abban lakik, a helyett hogy egyes nagyok 's dúsgazdagok teremeibe zárkoznék, kilép a térre 's utczára, mint az ó-világban, a sokaságnak szép tekintetet nyujtva, a letűnt nagyokkai fajrokonság emelő érzetét ébren tartva, 's a köznapí világ tolongásában eltompult szemeket széphez 's magashoz szoktatva. Előbb kevés tekintet volt ezen emlékek állításánál a valódi művészet igényeire; megelégteltek vele, hogy a hála nyilvános jeleül bármít oda állítottak az utczára vagy egyházba, 's minél nagyobb költségbe került a külső czifraság, annál inkább hitték, hogy szükségtelen a szellemi részre is figyelemmel lenni. Ezért langyos és közömbös kíváncsiság volt minden, a mit ez emlékek gerjesztettek. A felállítási hely többnyire olyly roszul választott, hogy elnyomta az emléket, vagy elnyomatott azáltal. A londoni Westminster-abbey és Pál templom emlékeinek nagyobb része nem tesz kivételt e vád alul. Az

ujabb történet következtetés napjai lényegesen módosították az emlékekről nézeteket, azt tanítván, hogy a' műemlékeknek is meg van saját szívéhez szóló nyelvük. Még kevés évek előtt köztetszést reménylettek olyly emlékek számára, melylyek az értők csodálatát megnyert antik remekekhez közelítettek. De az antikszerü emlékek a' népre nézve csak akadémiai feladatok's hideg becsülés tárgyai, míg minden olyly mű, melyly a' kort hiven's teljesen képviseli, öszszeü a' nép szeretetével, 's biztosítva van annak részvétéről. Most már a' 19-dik század közepe embereinek számára alig lehet római costumebe öltöztetett emléksobrokat képzelni, mikint ezek még II-ik József korában is szokásban voltak. Minden kornak meg van saját szelleme; 's e' korgéniusz kúsmerni a' valódi művész feladata. A' szabadság ujabb harczi óta a' művészet is olyly irányt vett, melyly rokon a' democratiai elvvel. Mondhatni, hogy a' művészet democrata lett, mert érzeni kezdé a' szükségét, hogy a' népben élő érdekre támaszkodjék. Csak azon nevezetes mozgalmak óta az európai népek szellemi életében, lön megismerve, milyly helyes 's milyly dicső, ha a' nép nagyinak emléksobrai állanak a' városokban, hol azok éltek 's hatottak. Legyen bár igaz, hogy itt-ott az emlékek felállításával méltatlan játékok üztek, hogy nyomoru egyéneknek adatott elsőség a' valódi érdem felett, hogy az emlékdűz nem pirul az alamiznaperselyt évekig keringtetni 's ilyly czim alatt öszszegyűjtött nagy öszszegyek czél nélkül elpazaroltattak, vagy olyly diszítvényekre fordítottak, melylyek nem képesek a' korirányt művészi-leg képviselni; legyen igaz az is, hogy pártnézetek uralkodtak: azért az emlékállítási buzgalom mindenkor a' nép nagy köreiben fejledező művészeti érzet eredményeül's egyszersmind emeltyüjjeül tekintendő.

Emlékekről szólván, első helyen említendő a' hatalmas Anglia, hol soha nem szünő szokás volt a' közhálaérzetet állandó, 's önkéntes adakozásokból eredett műemlékek által fejezni ki. Nem említve itt azon nagy nemzeti emlékeket, melylyek csaknem e' nagy nép erőteljes akaratahoz mérve is igen óriásiak voltak, mint p. o. a' Themse-Tunnell, az uj parlamentház'sat. az ujabb korbeli tiszteletemlékek száma sem csekély Angliában. A' Waterloo téren, Londonban, ott áll 1834 óta *York* herezeg óriási érez szobra, *Westmacott* műve, közel hozzá *III. György* érez lovagszobra, *Wyatt* műve, melyly 1836-ban lepleztetett le, ugyanazé a' *St.-James park* kapujánál. *III. György* királyi családja még egy másik emlék által is megünneplé a' szokásos hálát, melylyet *IV-ik Györgynek* emeltetett a' *St.-Jamespark* bejárása előtt, *Chantrey* által. *IV. Vilmos* királynak *Wight* szigetén emeltetett emlék. A' Páltemplom emlékei dr. *Babington*éval szaporodtak, *Behnertől*, ki ezáltal díjt nyert, és *James Berry*éval, *Westmacottól*, melyly által *Bedford* hg. tisztelé meg a' *Morning Chronicle* alapítójának emlékezetét. *Canning György* emlékét márványszobor dicsőíti a' *Westminster-abbey*ban *Chantreytől*, 's egy másik érez szobor a' parlamentház közelében. *Grey* és *Peel* szobrai a' windsori galleriában állítottak fel, 's *IV. Vilmos* háladatossága *Keats* admirálnak a' *greenwichi* kápolnában állított emléket. Nagyobb arányu azon emlék, melyly 1838-iki határozat nyomán *Wellington* herczegnek állított *Greenwichben*, *Wyatt* mintája szerint, *Chantrey* által készített mellszoborral ékesítve, melyly lovagszobron a' személyes hasonlat sokkal nagyobb, mint

azon Achill szobron, melyet *Wellingtonnak* és seregének angol hölgyek emeltek 1822-ben a' Hydepark bejárásánál. Ily köz és nemzeti jelentőségű emléket nagyobb számban mutat Anglia a' fővároson kívül is, melyek annál nagyobb figyelmet érdemelnek, mert politikai befolyáson kívül származtak, melyly emlékeket épít, de fel is dúl, mint *III. Vilmos* szobrát Dublinban, melyly 1836-ban a' légbé vettetett, 's az orange-férfiak által ismét felépült. *Nelsonnak* a' Trafalgar- squaren colossál emlék állítatott. *W. Scott* emlékezetének megörökítésében Edinburgh és Glasgow versenyeztek. Edinburgh 120 l. magas góthi torony által tisztel meg *Collton hill* tetején, melyly alatt a' költő szobra áll *Stealtól*. *Shakspearenek* a' Themsetorkolatánál emeltetett roppant nemzeti emlék. A' költő szobra 80 l. magas, 's 60 l. magas talapon áll. *Burns* költő emléke Dumfriesben *Turnerellitől*, hasonló *W. Scottéhoz*. *Byronnak* több emléke közt nevezetes az, melyly a' Westminsterabbeyba volt teendő, de a' papság vak buzgalma által oda tétetni nem engedtetvén, jelenleg a' cambridgei egyetemi könyvtárban áll. *Thorwalson* műve, aláírás utján készülve. Hasonló részvét mutatkozott *Wilberforce* emléke iránt, melyly 1833-ban Hullban állítatott fel; *Watt*nak pedig a' gőzgépek feltalálójának, Manschester emelt *Chantrey*-alkotta emléket. Ugyanannak szobra 1838-ban Greenockban, déli Scótiában is felállítatott, carrarai márványból. Manchesterben, az ipar thrónja körül, *Egerton* lord megelőzte a' köz ohajtást, miszerint *Bridgewater* herczegnek óriási képszobra állítassék fel; e' munka *Campbellé*. Egyesek tisztelete 's kegyellete más helyeken is pótolta a' nagy közönségét, így p. o. Skótiában Beauvraggieban, néhány egyes polgár 30 l. magas szobrot emelt *Sutherland* herczegnek, melyly *Theakstone* műve. *Huskisson* szobra Liverpoolban, *Grey* gróf 120 l. magas emlékoszlopa Newcastleben (*Bailey* munkája), *Wickliff* márványemléke Lutterworthban (*Westmacottól*) nem egészen pártatlan részvét teremtményei ugyan, de az illetők halála után emeltetvén, az ilyly halotttílet őszinteségén nem lehet kételkedni. Az angol emlékek során említjük még *Bentink Vilmos* emlékét is Calcuttában *Westmacottól*, 's *Moore Tamásét* Bombayban, *Chantreytől*; valamint *Wolfe* tábornokét a' quebeci sikon, melylyet 1835. *Aylmer* lord állítatott.

Franciaország a' juliusi forradalom óta anynyira előhaladott mindennemű intézeteinek nyilvánosságában, hogy a' művészet alkotta nyilvános kitüntetések is, a' művészet nagy terjű munkássága 's a' francziáknak a' külsőségek iránti sajtáságos izlete mellett, előbbi korszakokhoz képest tetemesen szaporodtak. Mig a' központosító főváros, az uralkodó Páris közemlékekkel disziti magát, melylyek fényük 's nagyszerűségük által majd vérmoskolt helyeket fednek el, majd ismét elfelejtett győzelmeket hoznak vissza emlékezetbe: a' megyei városok is iparkodnak részt venni a' közdicsőségben saját kerületük nevezetes férfainak emelt emlékek által. Az elridegült Versailles újra feleledt a' franczia évrajzok különféle szakainak diesemlékei által; Páris város határszélét a' nagy győzelmi iv ékesíti; a' Madelaine-egyház, szép faragványaival, nagyszerű disze a' városnak, a' Louvre, városház, Sz.-Genovéa-egyház, építési 's művésziskola fel- vagy újra kiépítése mindnyájan alkalmat adtak történeti momentumok dicsőítésére; azonban Páris emlékei többnyire elvesznek a' tömött és szűk helyzetben, hovú szoritvák, 's melyly szabad átnézést 's

kedvező látpontokat nem enged. De el kell ismerni, hogy Párisban a' művészi ítéletnek nagy befolyás engedtetik, 's hogy nevezeteseb új építéseknel 's előbbiek kiújításánál nagy tehetség mutatkozik a' megfelelőnek feltalálásában. Lajos Fülöp örömetest épített, 's a' lehetőségig pompásan; építészek, kik már Napoleon alatt névre kaptak, legszebb tervek előmozdítójára találtak benne. Azért a' styl, melyly ama korszak emlékeit jellemzi, némi változtatással legújabb korban is uralkodó volt, bár a' romantikai iskola itt is erős harezra kelt már az ósdi műszabályok ellen. Napoleon szobra a' Vendome-oszlopon, elhagyván a' classikai meztelenséget, öltönyt 's kalapot visel. A' dicsőségre olyly igen fogékony francia fajnál, az egyes osztályok részvéte versenyezve vetélkedik az ilyly czélokra sohasem fősvény civillistával. *Perier Kázmér* emléke a' Pére-Lachaise temetőben *Dávidtól*, *Boyardieu*, *Moliere* emlékei, ez utóbbi a' Richelieu utcán, szemközt azon házzal, melylyben lakott, *Lafayette* aranyozott ezüst díszedénye, melylyet Franciaország összes nemzetőrsége nyújtott főnökének, egyenkint aláírás útján jöttek létre. Hasonló módon keletkezett *Dampierre* emléke a' condei 's párisi utak összejövetelénél. Csupán az államtól származott a' Bastilletér 158 l. magas ércoszlopa, a' szabadság szobrával, melylynek létre jötte elfelejteté a' bevégzetlen elefántot ugyanott. A' fővárosnak e' nagy közemlékeinél több gond, izlés 's czélszerűség mutatkozik, mint azon magánemlékeknél, miket fényleni vágyás vagy kegyelet a' Mont Louisra ültet. Itt, tekintet nélkül helyre 's czélszerűségre, keresett és bizarr iránti előszeretett l vannak vegyítve egyiptusi, görög 's goth emlékek, a' szándéklott benyomást rongálva 's megsemmisítve. A' harczy dicsőség, melyly ekkorig emlékek által lőn kitüntetve, csaknem kizárólag napoleoni időké. Napoleonnak gránitoszlopa van Ajacsióban, hol szülei birtoka volt, *Bessieres* és *Murat* Cahorsban, *Kleber* Strassburgban, *Mortier* Lilleben nyertek emléket 'sat. De a' tudomány és művészet se maradt kitüntetés nélkül. *Corneille* 's *Boyardieu* Rouenben (David d'Angerstől); *Bernardin de St.*—*Pierre* Havreben, *Montesquieu* 's *Montaigne* Bordeauxban, *Fénélon* Cambrayben, *Rabelais* Meudonban, *Cuvier* Montbeillardban, *Chaptal* Amboiseban, *Champollion* Figeacban, *Gutenberg* Strassburgban, *Cujacius* Toulousban, dicsőített emlékekkel 'sat. *Dávid* művei ismeretesek a' külföldön is, és e' nagy művész, ha nem maradt is külföldi nézetek befolyása nélkül, eredeti egyéniségét sohasem tagadja el. — A' szomszéd Belgium, e' francia befolyás alatt álló szép kis ország, szinte nem hagyta emlék nélkül függetlenségét. Brüsszelben ott áll az 1830-iki hősök eszmedús emléke. A' martyrok terén, minek már neve is emlék, *Geefs* terve szerint a' szabadság szobra emelkedik nemtőktől környezett sarcophág felett; *Lothringeni Károly Sándor* herceg emléke is helyreállított 's a' St.-Gudula egyházának pompás emlékei *Merode F.* gróféval szaporítottak. Korábbi idők emlékezetét *Belliard* tábornok emléke tartja fel Brüsszelben, *Van Eyck Jánosé* Brüggeben, *Rubensé* Antwerpenben, *Gretryé* (Geefstől) Lüttichben, *Beriot-Mulibran* aszszonyé Brüsszelben és Laekenben. — Holland, mindenben eltérő Belgiumtól, emlékekben is szegényebb, azonban nem mulasztá el a' haza híveinek, nevezetesen Amsterdam főegyházában a' vitéz árvafiu *Van Speyknak* egyszerű emléket emelni.

Németországon München és Berlin nagyszerű emlékei újabb időkben

nagy számmal szaporodtak. Az ugynevezett szabadságháboru több hősének, nevezetesen az 1809-ben elesett porosz tiszteknek emlékezete örökítettett, ugyanazon időben, midőn Mainzban a' napolconi hadsereg veteránjai tiszteltettek meg emlékekkel. Fejedelmi kegyelet által Zeitzban *Delbrücknek*, nemzeti hála által Osnabrückben *Mösernek*, Aachenben a' lipesei győzőknek, Berlinben *Scharnhorstnak*, Lipese mellett *Schwarzenberg Károly* hgnek, Posenben a' lengyel státusélet és keresztyén egyház alapítójának, *Boleslávnak* 's *Micislárnak* emeltettek emlékek. Egész Németországé a' Schilleregylet által állított stuttgarti *Schiller*- emlék, melylyet *Thorwaldsen* tervezett, *Stieglmaier* öntött ércbe, 's ugyanannak emléke Marbachban a' házuál, hol született; *Guttenberg* emléke Mainzban *Thorwaldsentől*, melyly 1837. lepleztetett le; *Götheé* Frankfurtban, *Bethovené* Bonnban, 's az óriási *Hermannoszlop* a' teutoburgi erdős hegy tetején. Inkább helybeli érdekűek az 1622. elesett 400 pforzheimi emléke Pforzheimban, *Károly Fridrich* badeni főheczegé ugyanott, *H. Fridrik Vilmosé* Ruppinban, *Schwerin* marschallé Prágában, *I. Lajos* főheczegé Darmstadtban, és több fejedelemé, részint csak hízeltés teremtményei, különböző helyeken. Inkább belső jelentőség, mint külső dísz 's nagyszerűség által figyelemre méltók: *Scheffer Péteré* Gernsheimban, *Scholl* munkája; *Hebelé* a' karlsruhei udv. kertben, *Jean Paulé* Bayreuthban. — Bajorország fővárosa München, *Lajos* király fáradhatlan 's pazarló műszeretete által a' legkülöneműbb 's nagyszerűbb emlékek tárháza lett. Nem említve a' pompás épületeket, melylyek monumentális nagyságuk 's szépségükben nagyszerű emlékei maradnak korunknak (l. München), a' sajátképi emlékek száma is igen nagy, és szépsége 's anyaga hosszu időkre van számítva. Itt csak *Leuchtenberg Eugen* herczegét Münchenben a' Mihály-egyházban, *Thorwaldsentől*, *Leuchtenberg August* hgét Eichstüdtben *Schwanthalertől*; az Oroszországban elesett bajorok ércz obeliskjét 1833-ból Münchenben, a' *Theresia*-emléket Ayblingban, az *Otto*-oszlopot Hohenbrunnen és Perlach közt, az *Otto*-kápoltát Kiefersfeldenben, a' *Wittelsbach*-obelisket, *Mar József* emléket *Rauchtól* 1835-ből a' müncheni residentiatéren, az *Isarkapu* festvényeit *Nehrtől* Münchenben, *Dürer* és *Melancthon* emléket Nürnbergben, *Walter von der Vogelweide*t Würzburgban említjük. De mindezeket túlhaladja a' *Valhalla* (l. ezt) a' dunamelletti *Stauf* magasságán, melyly azonban nem felel meg részrehajlatlanul nagy ezéjének, hogy a' német dicsőség minden fajának szentegyháza legyen; az óriási szobor, *Bararia*; 's a' *Lajos* csatorna nagy emléke Erlangennél, *Klenztől*. Nem említünk a' hely szűke miatt többeket, mik említést érdemelnének. A' regensburgi, bambergi, niürnbergi, augsburgi, würzburgi egyházak telvék emlékekkel.

Az austriai birodalomban *I. Ferencz* emlékezete tiszteltetett egy colossális emlék által, melyly Bécsben a' Burg nagy udvarán van felállítva, viselvén a' felírást: „Amorem meum populis meis“. *Marchesi* műve, melyly azonban nem legjobban sikerült. Ugyane császárnak *Metternich* herczeg is emléket emelt Königswarthban, 's hasonló történt Prágában. Morvában, Brünn és Rauschitz közt, obelisk jelöli a' helyet, hol *II. József* császár 1769-ben saját kezeivel szántott. Innsbruckban, a' váregyházban, *Schaller* és *Klieber* 1834. leplezék le az emléket, melyly *Hofer András*

tragicus hős pályáját ábrázolja. Az 1813. egyesült szövetséges hatalmak Teplitz és Dresda közt, Arbisán falunál, versenyezve disziték fel emlékekkel a' helyet, hol először győztek. *Mozart* emléke Salzburgban a' legújabbak 's legszebbek egyike. Magyar hazánkról külön szólunk e' czikk végén.

Svédországban, Upsalában, *Gustáv Adolf*nak a' protestans szabadság hősnének emeltetett obelisk, 's *Gustáv Erikson Wasa* csodálatos szabadságának emlékezetére egy emlékkő; *Thunberg* jeles fűvésznek szinte smäland-tartományi aláírások útján. Svédország *Byströmben* igen termékeny szobrászszal bír, kinek vésője alul igen sok honi nevezetesség szobra került ki. Az orosz czár, *Miklós*, valódi császári bőkezűséggel mozdítja elő az emlékek ügyét, 's noha országában a' nép szabad akarata nem működhetik, minden emlék felállítására legfelsőbb engedelm kell, a' műszellem szabad mozgalma, az önmagából kiható teremtő erő emancipálva nincs, 's a' művészet a' hatalom és legfelsőbb szeszélyek szolgálatában áll: az emlékek száma mégis nagyon szaporodik. Igy 16 csatamező, az 1812-iki orosz győzelmek szünmezei, ékesítették különféle nagyságu 's osztályzatu emlékekkel, melylyek közt legnagyobb a' borodinoi. Legfényesb győzelmi emlék azonban a' diadaliv, melyly Pétervárott a' rigai kapu előtt emelkedik, *Riffentől*, *Guarengli* után, 's az óriási *Sándor*-szobor, melyly 1834-ben lepleztetett le. A' kazáni templom előtt *Kutusoff* és *Barclai de Tolli* érez-szobrai emlékeztetnek az 1812-iki eseményekre. *I. Sándor* czár emlékezetét öcsese, a' czár, több emlék által tisztelé meg. A' varsói fellegvárban obelisk; Taganrókban, halála helyén, érezenlék van állitva neki. A' kalisi nagy szemle emlékére colossális emlék felállításra parancsoltatott, hol *III. Fridrich Vilmos* és *Miklós* czár szobrai társaságban állanak. Helsingforsban obelisk áll *Alexandra Feodorowna* czárnő első látogatásának emlékezetére; 's *Woroneschben Nagy Péter*nek van emléke, kinek lakháza kegyeletesen ápoltatik; még *Tobolsk* sincs óriási emlék nélkül Sibériában, melylyet urali márványból *Jermak*nak, Sibéria meghódítójának emeltek. *Karamsin* történetírónak *Simbirskben*, *Derschawin* költőnek *Kazánban*, *Tausen* reformátornak *Wiborgban*, a' kevély *Potemkin*nek *Kischeneffben* (*Martostól*), *Poniatowskynak* *Varsóban* *Thorwaldsentől* emeltettek emlékek 'sat. A' haladó éjszak, emlékek számára nézve túlhaladta a' szép művészetek classicus hazáját, Olaszországot, melyly jelenleg évezredek emlékezeiseiben szenderegni látszik. Rómából szebbnél szebb emlékek származnak Európa fővárosai számára, mig saját nevezetes embercinek minél kevesebb emléket ad. *XII. Leonak Thorwaldsen* 's *Tatossanak Fabris* készítették emléket Rómában. *Florenz Pampaloni* által tisztelteté meg korunkban *Brunelleschi* és *Arnolfo Lapo* régi mesterei emlékezetét. *Demidoff* orosz grófnő pompás siremléke *Bertolinitől* van. Majlandban *Marchesi* működik, 's az *Arco della pace* a' leggazdagabb diadalkapu, melylyet az újabb művészet felállitott. *Marchesi* készíté *Beccaria*, *Bellini*, *Garcia-Malibrán* emlékeit is szinte Majlandban; *Scorzini* pedig *St.-Ambrosius* szobrát. *Como* városa *Volta* hires természetbuvár, *Bergamo* városa *Zuccali*, *Novara* pedig *III. Károly Emmanuel* király szobrával ékesité piaczát, mind *Marchesitől*; *Ferrara* végre *Ariosto* emlékoszlopával szentelé fel a' *Piazza Ariosteát*. *Schweitz* is emelt hálaemlékeket. *Genfben*, a'

Rousseau-szigeten, 1837-től *Rousseau* ércszobra emelkedik, *Pradier* műve; Cappelben pedig 1838-ban *Zwingli*nek emeltetett emlékkő. Azon kis új ország is, melynek romjaitól tanulta a' mai Európa, hogy magát méltóságos emlékekkel ékesítse, Görögország, elkezdé már romokból kelt városait emlékekkel érdekesíteni. Az új görög szabadság hősei közül többen birnak már emléket; így *Bozzaris*, *Kyriakos* Missolonghiban, *Diakos* a' Thermopyláknál, *Karaiskakis* Athénben. Legszebb ezek közt a' *Bozzaris* sirja felett gyászoló Görögország *Dávid*tól Párisból. *Byron* is nyert emléket Missolonghiban; Lajos bajor király pedig *Imhof* professor által a' Görögországban elhalt bajoroknak tétetett emléket, sziklán álló orosz lányt Naupliában. — Spanyolország- 's Portugallban a' politikai viharok nem igen engedték, hogy emlékek emelkedjenek.

Magyar hazánkban még alig találtatik figyelemre méltó emlék. Mintha ez ősi honnak, vitéz és lángkeblű népével, nem is lettek volna nagy emberei, Hunyadijai, Dobói, Zrínyiei, Dugovics Tituszai; 'sat. Legujjabban *Mátyás* királynak az igazságosnak, és *Kölcsey*nek, nemzetünk e' valódi bölésének és szentjének, állítandó emlékekre gyűjtettek aláírások. Mind kettőre *Ferenczy István*, ekkorig csaknem egyetlen magyar szobrászunk, volt megbizva. Az aláírások, a' közbejött forradalomig, szép sikerrel folytak, de ekkorig egyik mű sem készült el, 's jelenleg minden efféle vállalat aluszik. Talán nem halt meg egészen. *Hunyady Mátyás* emlékét pest megyei tisztviselőkből álló egyesület hozta indítványba 1839-ben, melylynek lelke *Fáy András* és *Nyári Pál* valának. Az eredetileg kitűzött ezél szélesb alapra volt állítva, t. i. azon nagy férfiaknak, kik honunk évkönyveiben vezéresillagok gyanánt tüntek elő, a' haza szebb létre juttatásában szerzett érdemeikért tartozott hálát azzal nyilvánítani, hogy neveik örökítésüil tiszteletökre *Ferenczy* által, hazai fehér márványból készítendő *nagyszerű* emlékek emeltessenek. A' nagyok sorában elsöül tüzetett ki *Mátyás* király, következtek volna a' többiek. A' megyékben aláírásgyűjtők neveztetek ki. *Kölcsey* emlékére *Botka Imre*, szathmári követ kezdte meg a' gyűjtést 's izgatást; 1840 elején pedig *Fáy András* elnöklete 's *Buzsa* jegyzősége mellett alakult a' nemes elhunytak közelebbi barátiból társaság, melyly a' gyűjtést folytatá. Ennek *Botka Imre* már 1115 p.ftnyi korábbi pénzgyűjteményt adott át. Létre jött emléke ekkorig csupán *Kisfaludy Károlynak* van, kinek 10 barátá egyesült e' ezéla. Aláírási iverk bocsáttattak ki, 's összes munkáira előfizetés hirdettetett. A' köztisztviselt mindkét uton adózott. Az emlék *Ferenczy István* mű-termében készült, 's a' városligetben vala felállítandó; de a' nemzeti muzeum elkészülvén, oda helyeztetett, 's az udvarok egyikében fog majdan felállittatni. 10,500 v.ftba került. Az aláírásnál fennmaradt öszveg, mintegy 4,500 ft. újabb ajándékokkal szaporodva, *Kisfaludy társaság* című szépirodalmi intézet alapítására fordittatott, melyly a' *Kisfaludy* névnek legszebb, élő 's az irodalom javára hatályosan működő emléke (l. *Kisfaludy-társaság*). *Ferenczy*től van még néhány kisebb jelentőségű emlék, melylyeket családi kegyelet állított az elhunyt tagoknak; így *Kulesár* emléke a' pesti városi egyházban; a' kecskeméti emlék, melylyet *Szántho Mártonné* állittatott kedveseinek. Ugyanő töle több (résziint rozsul sikerült) szobor: gr. *Teleki József* akadémiai elnöké, gr. *Brunszvik Józsefé*, *Kuzsiny Ferenczé* 'sat. — T.

Encyclopaedia. A' tudományok és művészet fokonkénti haladása mindinkább szükségesebbé teszi a' tudományok lényegének és főbb elveinek öszszes átnézetét. E' mellett naponta növekszik a' tudományok és társalmi ismeretek szüksége is. A' mint halad a' polgárisodás és szellemi kifejlődés, azon arányban nő sokfélesége és nagy mennyisége azon ismereteknek is, melyeket magunknak meg kell' szereznünk. A' gyárnok, iparos, kereskedő a' reál tudományok álláspontját 's újításait kénytelen ismerni. A' gazdának, ha józan gazdaságot akar vinni, roppant öszvegű ismereteket kell' szerezuie. Így a' hivatalnok, ügyvéd, író, tudós 'stb. hogy hivatását betöltse, számtalan tudományban kell' hogy jártas legyen. Ez okok folytán, napjainkban folyvást szaporodnak az encyclopaediai munkák. Ezek nélkül azon nagy szám, melylynek sokoldalú műveltségre van szüksége, nem lenne képes magát azon álláspontra felemelni, melylyen állnak jelenleg a' tudományok. Mert ezek, rendszeres könyvekben, csak néhány tudós- és műkedvellőnek állanának nyitva. A' szükséges ismeretek nem hathatnának el a' néptömegekig. 'S csak igen kis osztály juthatna el az életnek szükségessé vált ismereteihez. — Hogy ezen cél, együtt haladva napjaink tudományos haladásával, elérettessék, erre legtöbbet tettek a' mindinkább szaporodó encyclopaediai munkák. A' lefolyt két évtizedben legtöbb encyclopaediai munka jelent meg Németországban. — Igen nagy elterjedésnek örvend *Rotteck* „*Staats-Lexicon*“-ja, melylyet *Welcker Károly* társaságában Némethon legjelesb publicistáinak közre munkáltával, hozott létre (1834—1843-ig Altonában 15 kötet), 's melylynek pótlék-kötetei is jelennek meg. Magyarországon nevezetesen leginkább ebből meríték az emberek publicistai ismereteiket. Elmellőzve azonban a' roppant kiterjedésű mezőnek számos, kevesbbé jelentékeny terményeit, itt csak némelylyeket említünk meg, a' hely szükéhez képest: *Pierer H. A.* : *Universal-Lexicon oder neuestes encyclopedisches Wörterbuch der Wissenschaften, Kunst und Gewerbe* (1824—1836. 26 k. A' 2-ik kiadás 1840—46-ig 34 kötet, 1845-től 6 kötet pótlékkal szaporodott). *Mayer* : *Conversations-Lexicon* (1839-től Hildburghausenben), melyly minden társai közt legjelesebb, 's képekkel, föld és városrajzokkal, 'sat. van ellátva. Ezen roppant munka folyton foly, 's bevégezése a' jövő évre ígértetik. *Brockhaus* : *Allg. deutsche Real-Encyclopedie für die gebildete Stände*, 9-ik kiadásban. Ez legelterjedtebb. *Wigand* : *Conversations-Lexicon für alle Stände von einer Gesellschaft der Gelehrten* (1846—48 7 kötet). Mindkettő kiterjed a' művészet és tudomány minden ágaira, melylyeknek ismeretét a' kor igényei megkívánják mindazoktól, kik a' haladás törekvéseiben tettleges részt akarnak venni. — *Universal-Lexicon der Handelswissenschaft von August Schiebe*, melylyben *Bülau, dr. Weiske, Binder, Förster* és több más nevezetes férfiak is vettek részt (Lipcse-Zwickauban 1837—1839). Leginkább tárgyai közé tartozik : a' kereskedői földleírás, statistica, történetek, továbbá a' tengerészet, nemzeti-gazdaszat, váltó és állami papirok üzlete, bank és börze működése, számtan, technologia, mérték és súlyrendszer 'stb. 'stb. 3 k. — *Allg. statist. geographisches Lexicon aller oest. Staaten v. Franz Raffelsperger*. Bécs 1845—48. több földabroszszal ellátva. — *Allg. Real-Encyclopedie, oder Conv.-Lexicon für's katholische Deutschland* ; *Binder Vilmos* által

(Regensburgban 1846.—1848-ig) megjelent 9 kötetben. Fő iránya a' kath. egyházat és tanait a' túlterjedő protestantismus ellen védelmezni. — *Allg. Theater-Lexicon, oder Encycl. alles wissenswerthen für Bühnen Künstler, Dilettanten und Theaterfreunde*, Blum R., Herlossohn és Marggraff által kiadva — rajzokkal — (Lipésében 1839—42. 7 kötetben). *Geographisches-statistisches-Lexicon über die Erdtheile, Länder, Meere* 'stb. ron Ritter (Leipzig 1k.) A' franciaia : *Dictionnaire geog. univers. par une Société de Geographes* (Bruxelles 1838.) után készült. — *Ergänzungs Conversations-Lexicon zu allen Convers.-Lexica*. Lipésében 1846. egy társulat által adatik ki, dr. Steger szerkesztése mellett. *Real Encyclopedie der class. Altherthums-wissenschaften* Paulitól Stuttgart, több jeles tudós közremunkáltával. — *Convers.-Lexicon, für bildende Kunst*. Lipese. Az *aesthetica, mythologia, technica, mü-topographia, mü-történet* képezik lényeges tárgyait. *Vollständiges Wörterbuch der Mythologie aller Nationen* dr. Volmer Stuttgart 1836. 1 k. rajzokkal. *Geogr. statistisches Wörterbuch über alle Theile der Welt* v. J. H. Möller. Gotha 1840. *Rechts-Lexicon für Juristen aller deutschen Staaten* v. dr. Julius Weiske 1839 Lipese. A' legelső német jogtudósok : Mittermayer, Wächter, Wildu, Richter 'stb. gazdagíták munkálataikkal. *Conversations-Lexicon der Gegenwart*. Lipese 1838. *Grosses Kriegs-Wörterbuch, Encycl. aller in das Gebiet der Kriegswissenschaften einschlagenden Wörter und Materien* v. Karl Loehr (1846. Manheim) hadi tervrajzokkal. *Musikalisches Convers. Hand-Lexicon enthaltend die vollständigste Erklärung aller musikalischen Realien, wie zugleich die Biographien* v. G. Schilling (Mergentheim, 1841). *Encycl. Wörterbuch der Technologie, der Technik, Chemie, Physik, und des Maschinenwesens* (Augsburg 1838—1841. 4 k. számos műrajzokkal). — Az angoloknál megjelent : *Lardner : Cabinet-cyclopedia* (1830 London, 133 k.); *Blackie : Popular-encyclopedia* (Edinb. 1835. 5 k.); *Smedley : Encycl. metropolitana, or universal dictionary of Knowledge* (14 k. 1829—1832.); *Brewster : Edinburgh-Encyclopedia* (Edinb. 14 k.); *Napier : Encycl.-Britannica* (31 k. Edinb.); *An Encyclopedia of Cottage, Farm and Villa architecture, and furniture* 'stb. (1836. London. J. C. Loudon). — *An Encycloped. of Gardening* J. C. Loudon. Franklonban is jelentek meg némelyly encyclopediák az újabb évtizedekben, így : *La revue encycl.* (1833. 60 k.) *Le bulletin des sciences*; *Ferrusac* (1823—1830). *Corneille : Dictionnaire des arts et des sciences. Encyclopedie cathol. és Encyclopedie du XIX Siecle*. Továbbá socialis nézetek és tanok terjesztésére : *Encyclopedie des Connaissances utiles*, a' nép számára, újabban *Encycl. nouvelle* czim alatt jelent meg 1834-ben Párisban *Reynaud* és *Lerour* által. *Le dictionnaire de la conversation et de la lecture* (1832. Páris). Igen érdekes az : *Encycl. des gens du monde, repertoire universel des sciences, des lettres et des arts*. (Páris, 1833—1844. 22 k.) Kiadatik egy tudóstársulat által. Életleírásai igen érdekesek. — Nagy érdeket gerjesztett a' : *Dictionnaire Universel d'Histoire Naturelle dirigé par Ch. d'Orbigny* (Páris 1841). A' világ legelső természettudósai, u. m. *Humboldt*, *Arago*, *Dumas*, *Dujardin* vettek részt a' munkálatokban. — Hazánkban még igen kevés történt az encyclopediai téren. A' régibb kísérleteket nem említvén, 1831-től jelent meg : *Közhasznu ismeretek tára*; a' *Convers.-*

Lexicon szerint Magyarország számára alkalmazva. Kiadatott többek által, 12 kötet. Legújabbán pedig *Vállas Antal Nemzeti Encyclopaediája*, melyly azonban nem folytatattatik (l. bővebben : magyar irodalom). — Sz. I.

Endemann (Armin Ernő), jogtanár Marburgban, szül. 1796-ban Hersfeldben; 1813-ban fegyverre szólíttatván a' német tanuló ifjúság, a' Franciaország elleni hadjáratban ő is részt vett, melylynek sikeres bevégzése után Marburgba ment, ott a' jogtudományoknak szentelni magát, 1834-ben neveztetett ki ugyan ott rendes tanárrá 's a' jogászi kar tagjául. 1833-ban az új rendi gyűlés tagjává választott, mint képviselője a' marburgi egyetemnek. Itt nem sokára másodelnökké választá a' közbizalom, melyly tisztében a' későbbi két országgyűlésen is megmaradt. Működésének főjelleme az alkotmányos monarchiai elvhez, valamint az alkotmány által biztosított polgári szabadsághoz őszinte ragaszkodás. Mint egyetemi képviselő céljául látszék kitűzni a' fontosabb napi tárgyak tudományos és történeti felfogását és kidolgozását. Részletes tárgyak 's főleg anyagi érdekek feletti tanácskozásoknál azonban hasznosabb tag volt, mint elvkérdések vitatásánál. — P.

Endlicher (István László), a' csász. bécsi természetgyűjtemény volt őre és a' csász. tud. akadémia tagja, szül. 1804-ben Posonyban. Atyja, *Endlicher Ignác* tanár, a' nevezett város főorvosa, mély tudománya, kitűnő orvosi gyakorlati ügyessége, felebaráti készsége és az egészségi ügyben, főleg az 1831-ben dühösködött cholera idején szerzett érdemei miatt holtig nagy tiszteletben tartatott. Ezen jeles ember csak nagy nehezen egyezett bele, hogy fia a' papi rendbe lépjen, a' melyly iránt *István* maga sem viseltetett hajlammal, de a' fiúnak nyelvtudományi kiképzés utáni vágya, miről azt hitte, hogy ezen célját a' kolostori magános csendben legjobban érhetendi el, arra vitte őt, hogy a' posonyi és pesti gymnasiumokban és a' bécsi egyetem philosophiai osztályában az illető tanfolyamokat elvégezvén és 1823-ban tanári koszorúhoz is jutván, a' hittudományi pályára lépjen, melylyben baccalaureus is lett. A' papság, ezen fiatal tagjára valóban büszke lehetett, már is három érdekes munkája lévén közrebocsátva, u. m. „*Examen criticum codicis IV. evangeliorum Bysantino-Corviniani*”; — „*Anonymi Belae regis notarii de gestis Hungarorum liber*“ és „*Prisciani de laude imperatoris Anastasii et de ponderibus et mensuris carmina*.“ — Azonban *Endlicher István* későbbben meggyőződván, hogy a' nyelvtudományok a' klastrom falain kívül is jó sikerrel műveltetnek, választott életmódjához semmi kedvet nem érzett többé. — Kedélyének ezen állapotában egykor édes atyjával szép réteken át sétálván, e' séta közben atya által a' természet lélekébresztő gyönyöreire figyelmeztetett, minek következménye lön, hogy a' hittani baccalaureus buzgó természetvizsgálóvá is vált. — Ezen pályaváltozás megtörtént 1827-ben és három év múlva már egyik e' szakbeli derék munkája jelent meg, a' „*Flora Posoniensis*.“ — Ezóta 1836-ig *Endlicher István* jeles nevét a' tudományos világgal mindinkább megismertette. Természettörténeti munkáin kívül olyanokat is adott ki, mik a' nyelvtudomány, a' bibliai critica, a' régi német irodalom, a' római jog és a' könyvismeret szakába tartoztak,

p. o. „*Cerotheca*,” egy új fűnem; — „*Meletematu botanica*,” — „*Atacta botanica*” 50 rézképpel, — „*Prodromus florae norfolkicae*,” — „*Fragmenta theotisca versionis antiquissimae Evangelii S. Matthaei et aliquot homiliarum.*” — „*Vom Bruoder Rauschen*,” melyly munkájában Volf F. is, mint dolgozótárs, részesült; — „*De Ulpiani institutionum fragmento.*” — *Anactea maximam partem inedita*“ Dr. Eichfeld J. dolgozó társaságában, — „*Sertum cabulicum*,” melylyben Dr. Fenczel volt dolgozótársa - és „*Catalogus codd. mss. bibliothecae palat. Vindobonensis.*” — Ezen és többi munkáihoz olyly segédeszközök valának szükségesek, miket a bécsi könyvtárak egészen nem nyujthattak, miért is E. a megkivántató anyag megszerzése végett többfelé fordult, a Londonban, Párisban, Philadelphiiában és Kalkuttában található kutforrásokot is igénybe véve. Tudományos gyűjteményei bősége és értéke évről évre növekedvén, önmagának ebből semmi jövedelmi nyeresége nem lett, sőt saját könyvtárát és fűvészeti tárát özszesen 36,000. ftnyi értékben, az álladalomnak ajándékozta oda. Jutalomként a császári természetgyűjtemény örévé és későbbben a bécsi egyetemnél professorrá nevezetett. — Ennek folytán a tudományoknak még nagyobb áldozatokat tett's e czélra mind az álladalomtól néki jutott fizetéseket, mind az ezeknél nagyobb magánvagyonát felhasználá. — A' bécsi muzeum naplójának kiadathatása's illetőleg folytathatása végett szükséges költségeket ő szolgáltatta. — Mindamellet e' roppant áldozatai, tud. buzgóságát el nem oltották, sőt ugyan ő vidéki tudósokat is segített fel saját penzével. Későbbi munkái: „*Genera plantarum secundum ordines generales disposita*,” „*nova genera et species plantarum*,” Pöppig közremunkálásával; — és „*Enumeratio plantarum, quas in Nova-Hollandia collegit C. L. B. de Hügel*,” nagy pénz áldozataiba kerültek. — A' nyelvtudomány kedvencz foglalatossága maradt, különösen pedig e' tekintetben hátsó Indiára fordította figyelmét. — A' Bécsben lévő pénz- és régiség-gyűjteményben találtató chinai és japáni besznek jegyzéke ebbéli működése gyümölcseinek elsője. A' legnevezetesebekhez tartozik China földképe 24 lapon. Szüntelen közre működött, 's mindenféle nehézségek legyőztével sikerült neki kivinni a' tervet, melyly szerint a' es. k. kincstári nyomdának a' földteke minden ismeretes alphabetumaival's minden időkorban történeti vagy irodalmi nevezetességre ért írásnemekkel leendő fölszerelése elhatározotatt. Az álladalmi nyomdának egy chinai alphabetumot ajándékozott több ezer öntött betűvel, nemkülönben egy mandsehu-abec öntésére való bélyeget, egyetlen egy jutalmát az intézet előmozdításában keresve, melylyet európai nevezetességre szeretett volna emelni. — A' bécsi tudományos academia létrehozatalában szinte nevezetes részt vett, ő vala az, kit hg. *Metternich* eleinte az academia szabályainak kidolgozásával megbizott volt, és ki *Hammer-Purgstall* és *Ettinghausennal* az ügy iránt tanácskozott. — Az 1848. martius előtti időben *Endlicher* gyakorta jelent meg a' császári udvarban. A' kormánytól érdekes munkák kidolgozására, néha missiókra is használtatott, melyly fáradozásai jutalmul kormánytanácsosi czímet nyert. — Majdnem tiz évig, minden héten a' császárhoz jött, kit természettörténeti tárgyakkal mulattatott. A' martiusi zendüléskor a' tanulókat, kik addig őt szerették, lecsillapítani

törekedvén, ezáltal népszerűsége szenvedett 's az akkori viszonyok közt reactionáriusnak mondatott. Helyezete ezáltal némileg nyomasztóvá lévén, ehhez még élelmezési gondok is járultak és az érdemes férfi 1849. mártius 28-án szegénységben halt meg, nem öngyilkosság által, miről rágalmazva vádolták, hanem gutaütésben. — Külföldi fejedelmektől vitéz rendjeleket kapott, de azokat viselni restelte. — L.

Enfantin (Bertalan Prosper), — *Père Enfantin* (E. atya) név alatt ismeretes; szül. 1796. Párisban, a' politechnikai intézet nevéndéke 's iparügyi író, később a' st. simonisták feje (l. St. Simonismus). 1832-ben, a' st. simonisták ellen kezdett per 's hozott ítélet nyomán, ezen egész párt feloszolván, *Enfantin* maga egy évi fogságra 's pénzbeli büntetésre ítéltetett. 1833-ban Egyiptomba ment, keresni a' „szabad nőt“ tana egyik fő czikkelyét, de azt nem találva, ismét visszatért Franciaországba, 's 1838-ban postamester lett a' Páris és Lyon közti országuton. *Enfantin* tana, miszerint ott a' *St. Simonismust* formába önté, körülbelől következő: A' keresztyén vallás azt tanítja, hogy a' húst meg kell győzni, 's ezáltal kiegyeztetetlen ellenmondást állít fel, mert az élvezet vágya az emberben legyőzhetlen. Isten azonban lelket és húst teremtett 's e' kettőnek harmoniája a' földi élet legfőbb feladata. E' helyett: „nyomjátok el a' húst 's legyetek tartózkodók“ ezt kellene mondani: „szenteljétek meg magatokat munka és gyönyör által“. — A' legközelebbi következtetés, melylyet *Enfantin* e' hittanból kivont, a' nőnek a' férfival egyenlő lábra állítása volt, a' nők emancipatiója, de nem politikai, hanem nemi tekintetben. A' férfi és nő együtt „mond *Enfantin*“ ez a' társadalmi egyén. Az új erkölcsi rend a' nőt új életre hítja fel. A' nő mindent fedezzen fel a' férfinak, a' mit érez, 's a' mit kíván. A' ki a' nőt kényszeríteni 's korlátozni akarja, az nem st. simonista. Ezen új tudomány pápája, Mózes, Christusa St. Simon; 's ennek tanítványa *Enfantin*, kinek neve: „*atya*“ 's ki mellett, e' vallás élén áll az emancipált nő, vele együtt „*kettős papot*“ képezve. Itt azután *Enfantin* mysticizmusa teljesen érzéki élvezetvadászatba ment át. A' kettős *főpapnak* hivatása „mond egy helyen“ mindkét természetet egyenlően érezni, 's a' testi érzéki vágyakat rendezni és kifejtetni, hivatása továbbá az egyesülést könnyíteni. Milyly szép 's gazdag hivatás, e' férfinő-pap hivatása! majd a' féktelen érzéki vágyakat fogja korlátozni, majd ellenben az elfáradt érzékeket felfrissíteni, mert ismernie kell az illem és szemérem minden ingerét, de egyszersmind az érzéki gyönyör egész szépségét 'sat.“ Az iskola nemesb tagjai, nem tűrhethvén e' kétértelműségeket, kiléptek abból; így *Leroux*, *Bazard*, *Reynaud*, *Pereire* 'sat.; *Enfantin* pedig és hívei folytatták a' vad életet; tánczvigalmakat 's lakomákat adtak, keresve a' „nőt“ ki a' célznak teljesen megfeleljen, míg szét nem üzettek. Azolta a' st. simonismus elhangzott. — T.

Enk von der Burg (Mihály Lipót) Alsó Austriában a' melki gymnasiumban tanár, szül. 1788-ban Bécsben, tanulmányait az ottani josephinumban 's egyetemben végzé. Inkább külső kényszer mint belső hivatás bírta őt a' lelkészi pályára 's 1810-ben Melkben a' sz. benedekiek zárdájában tevé a' baráti fogadást, ugyanott nem sokára tanári hivatalt nyervén. Csaknem kizárólag ezen hivatalának élt ezután, melylyre őt valódi humanisticus képzettsége 's ritka paedagogicus tapintata különösen képesitet-

ték. Űres óráit az irodalomnak szentelé, mire nem mindennapi képzettsége volt. Tehetségeivel 's hivatásával öszhangzóbb 's általában kedvezőbb viszonyok között valószínűleg nevezetes költő lett volna belőle, de körülményeivel küzdelme közben elszunynyadt benne a teremő erő 's a benne támadt kételyek 's polemiái folytán psychologgá lön 's kritikkussá. E' két utóbbi irányban sok érdekeset nyujtott a közönségnek. Philosophiai regényei 's lélektani vizsgálódásai közé tartoznak: „*Eudoxia oder die Quellen der Seelenruhe*“ (1824). — „*Das Bild der Nemesis*“ (1825). — „*Über den Umgang mit uns selbst*“ (1829). — „*Don Tiburzio*“ (1831). — „*Dorat's Tod*“ (1833). — „*Von der Beurtheilung Anderer's*“, (1835). — „*Hermes und Sophrosyne*“ (1838). — E' művek az élet czéjára 's becsé iránt tisztába jönni törekvés belső ösztönéből származtak, melly ugyan nem sikerült neki, mindazáltal az emberi szív mély ismeretét 's finom 's éles észlelő tehetséget tanusítanak. Regényei azonban inkább a gondolkodásnak, mint a képzeletnek gyümölesei. Még jelentékenyebb ő mint műitész, különösen a drámai szakban. „*Melpomene oder über das tragische Interesse*“, (1827) czimű munkája általánosan elismert remek mű, szinte sok függetlenséggel 's itéleti éllel vannak írva a „*Briefe über Goethe's Faust*“ (1834). — Buskomoly 's zavart böleseletének ingadozó elvei azonban mint minden, ugy ezen műveiben is kitűnnek. Ezekon kívül számos folyóiratokban jelentek meg tőle értekezések. Homályos életnézetei olyly tévutakra vezették, hogy buskomolyságának egy meghatározóbb perczében erőszakosan vete véget életének, 1842-ben. — P.

Ennemoser (József) orvosi író, magneticus gyógymődjá által ismeretes, szül. 1787-ben Hinterseeben Tirolban, paraszt szülőkötől. Innsbruckban tanult, 1809-ben *Hofer András* titoknoka lett, 's a tiroli szabadság háboruban kitűnő szerepet vitt. Azután Erlangen- 's Bécsben 's Berlinben végezte tanulmányait. 1812-ben Tirol részéről Angliába küldetett Napoleon ellen segílyt kérni a népfelkelésre, 's ez útjában hajótörést szenvedett. Megmenekülvér, a lüczowféle szabad csapatba állt 's vaskoronarendet nyert szolgálati jutalmául. A párisi béke után 1816-ban orvostanár lett, 's 1819-ben bonni oktató, hol mint embertan, 's pathologia professora köztiszteletet nyert. 1837-ben visszatért bérezes hazájába, 's Innsbruckban lett gyakorló orvos. Iratai közt nevezetes: „*Der Magnetismus in seiner geschichtl. Entwicklung*“ (Lipcese, 1819; más. kiadás 1844); „*Der Magnetismus im Verhältnisse zur Natur u. Religion*“ (Stuttg. 1842); „*Historisch-philosophische Untersuchungen über den Ursprung und das Wesen der menschl. Seele*“ 'sat. — cz.

Entomologia l. Rovartan. (Természettudományok.)

Enyed l. Nagy-Enyed.

Eötvös (József) báró, a magyar független ministeriumnak 1848-ban tagja, Magyarország egyik legkitűnőbb publicistája, szónoka 's írója. Született Budán, 1813. sept. 3-án. Növeltetett szülei házánál részint Eresiben, részint Budán. Az utóbbi helyen végezte alsóbb latin iskoláit. Böleseleti 's törvénytudományi leczkéket hallgatott a pesti egyetemen 1826-tól 1831-ig. Jelen volt a következő országgyűlésen, 's azalatt Pozsonyban 1833-ban adott ügyvédi vizsgálatot. Majd aljegyző lett Fejérmegyében, 1835-ben pedig a magyar udvari cancelláriához ment, hol

következő évben fogalmazónak neveztetett ki. 1837-ben végre az eperjesi kerületi tábla közbirája lett. Eddig tart közhivatalnokai pályája, míg később a pesti magányában fáradatlanul működő író a nemzet közbizalma a cultus és közoktatási tárca átvételére szólítá föl, mint egyik leghatályosabb tényező az új rendszer megismertetésében, melylyet az utolsó pozsonyi országgyűlés életbe léptetett. A szónok és író kiképzésére, világirodalmi műveltségén kívül sokat tőnek többszöri utazásai a bel- és külföldön: 1836—37-ben különösen bentazá Németországot, Schweiecot, Németföldet 's Francia és Angolországot. Ez utazása előtt már 1835-ben, levelező tagjául választá a tudós társaság. Írói pályájának ugyanis kezdete kora ifjuságára, 1830-ra esik. Ekkor már lefordította Göthetől Götz von Berlichingent. 1831-ben a „*Kritikusok*“ czimű vigjátékot írta, melylynek kézírata Szemere Pálnál maig megvan. 1832-ben írta „*Boszu*“ czim alatt öt felvonásos szomorújátékát, melyly pár év mulva nyomtatásban is megjelent. 1832-től fogva egyszersmind több költeményei 's értekezései is kezdtek megjelenni zsebkönyvekben, folyóiratokban és lapokban. 1833-ban ismét egy új vigjátéka jelent meg „*Házassulók*“ czim alatt. 1835-ben pedig *Angelo*-t fordítá Hugo Victor után. Nem anynyira a fordítás jelessége, mint a szelleműs előszó-vonta itt magára a közfigyelmet. Nagyobbszerű fellépése azonban irodalomban és közéletben említett nagy utazása után veszi kezdetét. Csak két munkát említünk különösebben; „*Véleményét a fogházjavítás ügyében* 1838-ból, 's később a „*Carthausi*“ czimű regényes költeményét, melyly 1838—1841 közben a budapesti árvizkönyv kötetiben jelent meg folytatólag. E munkák után az irodalomban és közéletben nagy tisztelettel kezdék emlegetni az ifju író nevét. Véleménye a fogházjavítás körül, e fontos tárgyban, egész irodalmat teremtett, melyly irodalomban a hallgató rendszer előnyeit senki sem fejtegeté szebben, jelesebbül, tanuságosabban, míg a magánrendszer pártolóinak élén a nemzetnek egy szinte kitünő tehetsége Szemere Bertalan állott. A tárgyat néhány év előtt Bölöni Farkas Sándor pendité meg, amerikai utazásának leírásában, 's most olyly tehetségek karolák föl, melylyeknek sikerült a nemzet és kormány egész figyelmét reá fordítani. Az 1840-ki országgyűlés már egyik első rendű haladási kérdésül tüzte ki a börtönjavítás ügyét, 's országos bizottmányt nevezett ki, melylynek a hon legnagyobb státusférfitái tekintélyei között, az ifju Eötvös József is tagja lön. 'S nem kevesebb zajt csinált az irodalomban a „*Carthausi*.“ Az akademia 1839-ben tiszteleti tagjává emelte a költőt, 's a nemzet tudósai már akkor ugy találák, hogy azon toll dicsőítheti legméltóbban beszéddel Köleseynek emlékezetét, melyly a Carthausit írta meg. Költőibb nyelvet alig mutathat a magyar próza. Megjelenése a külföldön is nagy figyelmet ébresztett: csak magyar kritikussai nem fogták föl, nem méltányolák eléggé a jeles művet. Dicsérték a dús phantasiát, melyly minden során előmük, 's az emelkedett világnézetet, világfájdalmat — ha ugy tetszik — nem értették meg. Azon művekkel hasonlíták, melylyek az író phantasiájának tisztulására szükségesek, mikben, hogy ugy szóljunk, kicsordul a fölösleg, 's a költő megválk ábrándjaitól. Egy még ki nem forrott ifju író nagyszzerű kezdeményeül tekinték csupán. Werther szenvedéseivel, Schiller Haramjával hasonlíták a Carthausit. Olyly fényesen lépett föl előttök a költő,

hogy nem láthaták benne a' *philosophot*. Mások ismét azért támadák meg, mivel a' regényformát nem találták a' műben tökéletesnek. E' kritikusok bizonyára pálezzát törnének Faust és Manfréd fölött; mert hiszen ki fogja e' műveket a' dramaturgia szabályai szerint tökéleteseknek mondani? 'S kik egy kezdő író ábrándjainál többet nem fedeztek föl a' Carthausiban, mit mondanak a' nagyszerű világfájdalomról, melyly többek közt Byron költeményein vörös fonalként vonul végig? Pap Endrének következő verssorai jobban jellemzik a' Carthausit, mint minden magyar kritika, melyly róla megjelent ;

Bánatnak könyve, kár, hogy nem regény;
De nincsen benne egy szó költemény.
Ez századunknak életirása,
A' társadalom jajkiáltása.
Vagy műveltségünk kétségbeesése.
Itt van korunknak egész szenvedése,
Melylynek számára nincsen boldogság,
Mert fáj nekünk a' fennálló világ.

1840-ben két jeles politikai értekezés jelent meg Eötvöstől a' „Budapesti Szemlében : *szegénység Irlandban és a' zsidók emancipatioja*. 'S a' következő évben (1841), midőn Széchenyi István gróf az akkor keletkezett Pesti Hirlap modorát olyly nagy zajjal megtámadá, Kossuth védelmére Eötvös József írta a' legszebb röpiratot : *Keletnépe és Pesti Hirlap* czim alatt. Alaposabban, mint maga Kossuth, tárgyal e' röpirat minden mellékkérdést, melyly a' vitába vegyült; 's ellenmondhatlanul kivívja, mint Desseffy Aurél is elismeré, hogy Széchenyi, vádjainak megmutatására nem nyújtott teljes bizonyítást. Azonban viszont neki sem sikerült megmutatni az ellenkezőt. 'S a' történet, mint láttuk, Széchenyi emberismeretét igazolá. Ezt azonban itt mellőzve, folytassuk az életirás adatait, 1840-ben jelen volt Eötvös az országgyűlésen, mint felsőházi tag. Itt új oldalról tünt föl; írói érdemeit polgári koszorúkkal tetézte. A' felsőházi ellenzék soraiban lépett föl, többnyire pártolva, 's jeles szónoklattal támogatva az alsóház hazafiui igyekezeit. Csak néha tért el pártja többségétől, melyly esetekben mindazáltal a' jövőre többnyire igazolá nézeteit. Így a' vallásügyben, melyly végre is azon uton intéztetett el, melylyet Eötvösnek önálló 's akkor különöznek tartott és gyanusított véleménye kijelölt. Az 1843-ki országgyűlésre ismét megjelent. Ekkor már egyik országos tekintélye volt a' magyar ellenzéknek. Batthyány Lajos és ő valának a' főrendi ellenzék vezetői. 'S ez országgyűlés már nagyszerűbb reformkérdésekkel kezdett foglalkozni. Az újítási törekvések szükségkép több irányokat tüntettek föl. Külön kezdettek válni a' reform őszinte hívei a' conservativ ellenzék embereitől. 'S a' reformerek közt is különböző színezetek kezdettek mutatkozni. Főleg az átalakulás formáira nézve mutatkoztak eltérések az ellenzék kebelében. Míg egy rész nem titkolva 's nem takargatva a' megyerendszer némelyly hiányait, a' rendszert magát lényegében olyly becses institutióknak tartá, melylyet Európa bármelyly alkotmányos intézetéért sem volt hajlandó cserében adni, sőt inkább azt, népképviseleti alapokra fektetve 's hiányaiban épen a' népképviselet által kijavítva, olyly becses kincs gyanánt megörökítendőnek tanácsolá, melyly a' szabadságot 's politikai joggyakorlatot a' nép min-

dennapi életével öszszeköti: a' közben mások, ellenkezőleg, nem tagadva a' megyerendszer viszonzagos becsét, azt tehát mindaddig, míg a' nyugot-európai alkotmányos élet formáival jobban öszszhangzó intézeteket szerezniök sikerülend, szinte fentartandónak vallva, a' rendszert magát, azon korban már az alkotmányos élet garantírozására alkalmatlannak tarták, minélfogva oda igyekvének a' nemzet figyelmét fordítani, hogy amaz intézetben birt biztosítékát bővebb, erősebb 's a' kor kívánatainak jobban megfelelő biztosítékokkal törekedjék föleserélni, melylyek a' nemzet akarátát öszzpontosítják, 's az ország kormányát ezen öszzpontosított nemzeti akarát felelős kifolyásává tegyék. Eötvös Józsefet európai státustudományi ismeretei ez utóbbi felekezethez vonzották, 's midőn a' Pesti Hirlap 1844 közepén az ugynevezett központosítási iskola közlönyévé vált, Szalay Lászlónak Eötvös József lett egyik legmunkásabb, legtekinélyesebb dolgozó társa az érintett irányban. 'S a' lapnak szintolyly buzgó dolgozótársa maradt később, midőn e' közlöny Csengeri Antal szerkesztése alá került. E' szerkesztés alatt érte meg az ellenzék ezen kis töredéke elveinek teljes diadalát 1848-ban. Eötvösnek 1844 közepétől írott vezérczikkei egy részben *Reform* czim alatt Lipesében jelentek meg 1846-ban, rendszeres munkává öszszeállitva. Soha rendszeresebben, magasabb szempontból senki sem tárgyálá még átalakulási legfőbb kérdéseinket. Egyenlő szigorral támadá meg e' munkában szerző az alkotmányos központosítás elleneit, 's azokat, kik a' központosítást ohajták, de nem az alkotmányos szabadság érdekében. Megmutatá, hogy a' haladás a' régi magyar megyei rendszer mellett lehetlen vala, 's miként e' rendszer alkotmányunk biztosítékát képezé ugyan, de olylyat, melylynél gyöngébb 's kifejlődésünkre nézve károsabb alig volt képzelhető. Bebizonyítá, hogy ha közigazgatásunkba központosítást 's vele kapcsolatban kormányi felelősséget hozunk be, sem szabadságunk, sem azon öszszeköttetés, melylyben a' monarchiával szerző mindenkor maradni kívánt, nem veszélyeztetnék. Végre kifejezé, mikép az alkotmánynak ilyly gyökeres változtatását csak a' törvényhozás által hívé eszközöltethetni, és pedig olyly törvényhozás után, melylynek alapja a' képvisélet fejlesztésével naponként erősbül, 's melylyben az utasítások elhallgatván, végre a' nemzet szólaland föl. 'S a' parlamenti kormány új rendszerét fokonként akará a' közigazgatás egyes ágaiba behozni, 's minden egyes ujitást akkép eszközölni, hogy benne azon tökéletesb organismusnak, melyly után törekszünk, egy hozzá illő kiegészítő rész készittessék, azaz, hogy minden újabb intézkedés a' felelősség alapjára állittassék, épen annyit engedve eddigi törvényhatósági jogaikból, mennyit a' felelősség új garantiája mellett szabadságunk veszélyeztetése nélkül engednünk lehetend. Az ellenzéket figyelmeztetéé író, hogy a' szabadságot nem az veszélyezi, ha a' kormány nagy hatalommal ruháztatik föl. Azon fontos kötelességek teljesítése, melylyek a' kormányra bizatnak, nagy hatalmat kíván, 's ki a' kormány szükségét belátja, a' gyöngeséget nem számíthatja szükséges kellékei közé. A' szabadság veszélye csak a' kormány azon hatalmában keresendő, melyly törvény által körülírva nincs, melylyet nem az alkotmánytól nyer, hanem a' szükségtől kényszerítve önmagának vesz. Hol a' kormány természetes hatáskörében megszorittatik, e' kormány felhiva érzi magát, azon befolyást, melylyet a' törvény nem

enged, törvényes uton kívül vivni ki. Erre a' magyar alkotmányos élet, a' sérelmek története bőségesen nyújt példát. Az ellenzék, minden ellentörekvései mellett, sem eszközölheté, hogy a' kormány azon számos eszközökkel, mikkel bir, magának új meg új foglalatást ne szerezzen. 'S e' kormányiránynak számos pártolói voltak az időben a' magyar conservatív táborban, kiket viszont Eötvös figyelmeztetett, hogy a' kormány valódi hatalmát a' közbizalmon alapszik, hogy csak akkor nyeri meg a' kormány teljes hatalmát, midőn a' törvényhozásra támaszkodhatik, ha t. i. annak felelős lesz. Az őszinte, férfias föllépés sok gyanusításra adott alkalmat az ellenzék ugynevezett municipális töredéke részéről; 's éles megtámadást vont szerzőre a' kormánypartból. Mondák egyfelől, mintha az *országos* dolgok felelősség mellett központosítása által minden hatósági életet megakarna szüntetni, holott a' valódi municipális életnek buzgóbb pártolója nem volt, mint éppen Eötvös József. Csak azon tárgyakat kívánta elvonni a' hatóságoktól, mik házi ügyeiken túlterjednek, magasabb érdekekre vonatkoznak. 'S a' conservatív partból vádat emeltek ellene, mintha az önkormányzás által Magyarország viszonyát az összes birodalomhoz gyöngíteni szándékoznék. E' tekintetben hivatkozunk azokra, miket a' *Reform* vége felé maga szerző felel. Megemlítjük továbbá, miszerint Eötvös reformtervében a' magyar had- és külügy nem volt különváltva a' birodalom összes had- és külügyétől. E' részben ő a' törvényhozást nem látta kirekesztve lenni minden befolyásból. A' hadügy kimutatást tesz ujonezajánlaskor, 's a' külpolitikában is nevezetes befolyási tényező a' katonaaajánlás joga. E' befolyásban, ez alkotmányos jog föntartásában keresett biztosítékot az érintett birodalmi távezák ellenében. 'S kétségtelen, hogy e' jog jelentősége a' törvényhozás erősödésével, a' képviseleti rendszer kifejlésével csak növekedett volna. A' mi pedig az egyes reformkérdések miként megfejtését, a' részletek megoldásának módjait illetik: erre nézve Eötvös nézeteit a' Pesti Hírlap későbbi folyamában (1847) találandják föl olvasóink. „*Teendőink*“ ezim alatt hoszszú czikkfolyamban fejtegeté e' nézeteket, a' leghatározottabb haladási irány szellemében, tiszta democrát és alkotmányos szempontokból. E' czikkfolyam, számos egyebekkel, második részét teszi Eötvös journalistai működésének. Az első időszak általános tájékozása volt azon párttöredék állásának, melylynek élén küzdött Eötvös; a' központosítás kérdésének elméleti megvitatása. A' második időszak az alkalmazás kora, midőn az országgyűlés közeledése szükségessé tevé a' részletek iránti nyilatkozást is. Ezen második időszakban különben is föl volt függesztve azon kérdés általános vitatása, melyly az ellenzéket pillanatnyira megoszlata, hogy később annál nagyobbserű körvonalokat nyújtson az összes ellenzék programjához. A' kormány ugyanis az adminisztrátori rendszerrel (lásd: Adminstr. rendszer és Apponyi) olyly térre lépett, melyly szorosabb öszszetartásra inté az ellenzéket. Eötvös József egyike volt azoknak, kik az öszszetartás előidézésére mindent elkövettek, feledve minden bántalmakat, mikkel még magán életét is elkésériték az ellenzék másik töredékének némelyly szenvedélyes hatalmasai. Így történt, hogy Csengeri Antal, a' *P. Hírlap* akkori szerkesztője 1846 elején kinyilatkoztatá, miként a' közveszély ellenében, melyly egy absolut központosítási irány részéről fenyegeté az

alkotmányos szabadságot, lapja minden vitát felfüggeszt egyidőre, melylyre nézve a' Hirlap írói az ellenzéki, vagyis inkább reformpárt többi töredékétől elkülönözve állottak. Olyly idők jöttek, melylyet a' régiak isten fegyvernagyvadásának neveztek; 's ha ilyly időkben már hajdan a' legellen-ségesebb felek egybegyültek tanácskozni arról, a' mi mindnyájok fenmaradására nézve elkerülhetlenül szükséges: mennyivel inkább egyesülniök kelle a' rokon párteleneknek, hogy azon kérdések, mikre nézve az ellenzék soraiban nem volt szakadás, 's melylyek természetöknél fogva olylyasok, hogy körülöttök mindnyájan gyülekezhetének, nem tekintve az egyéni vélemény csekélyebb eltéréseit, közös erővel tárgyaltassanak. Azon szokatlan mozgalom is összetartásra inté az ellenzék, melyly a' conservatív táborban mutatkozott. Minden erőt megfeszítének, hogy ismeretlen ezélokra többséget szerezzenek. Minélfogva, mint mondók, a' Hirlap szerkesztője félretevén egyidőre a' meghasonlás almáját, a' központosítás általános és tüzetes fejtegetését, megszünteté az okot, mi miatt az ellenzék másik, ugynevezett municipális töredéke elvei közlönyének nem tekintheté a' nevezett lapot, 's egyezkedésbe bocsátkozott az ellenzék másik pártjának fejeivel. Ezen egyezkedés kifolyása volt az 1846-ki ujévi program. A' municipális töredék írói tehetségei mindazáltal sohasem válták be az egyesség másrésről tett ígéreteit, kötelezettségeit. Sőt az érintett lapot, minden jóakarát és közéletet daczára, melylyet a' szerkesztőség részéről tapasztaltak, továbbá sem szüntek meg gyanusítani. Mind-ezekről azonban később, midőn a' P. Hirlap történeteiről irandunk, bővebben fogunk szólni. Itt csupán azt jegyezzük meg, hogy az ellenzék meghasonlott töredékeinek viszont egyesülése csak egy évvel később volt lehetséges, midőn a' conservatív párt clubbokra vitte át a' politikát, programot adott, 's így az ellenzék is kényszerítve érzé magát, saját pártját országosan rendezni. Ez idő alatt lapokban nem folyt a' viszály kérdéseinek vitatása. Az ugynevezett centralista párt mindazáltal egy fényes diadalt nyert, minek meszszeható következményei lettek. Az újabb sérelmek tárgyalásakor ugyanis Pestmegye gyűlésén Eötvös József előhozá a' kormányfelelősség kérdését, 's arra utalt, mint a' sérelmek orvoslásának egyedüli eszközére. Kossuth szólalt föl ellene. Mondá, hogy a' felelősség ott van már Ulászló törvényében. Mire Eötvös megjegyzé, hogy azt az életben, az institutiokban szeretné látni. Mondá továbbá Kossuth, mikép a' felelősség meg van már a' magyar alkotmányban, mert hiszen az alkotmányosság eszméje a' felelősség eszméjét föltételezi. „Tagadhatlan — válaszolá viszont Eötvös — de még inkább áll, hogy az alkotmányosság realitása a' felelősség realitását föltételezi. E' rövid eszmecsere után Pestmegye utasításul adá a' kormány felelősséget. 'S később a' parlamenti kormány eszméjét az országos ellenzék programjába is sikerült Eötvösnek beleiktattatni, melyly alkalommal Szemere Bertalan erélyes föllépésében is erős támaszt nyert az ugynevezett központosítási irány. — E' politikai működés mindazáltal a' szépirodalom teréről sem vonta el Eötvöst egészen. Sőt e' korra esnek legmaradandóbb becű művei a' fáradhatlan szorgalmu írónak. E' közpálya emberének látszék föntartva lenni, közelebb hozni az életet az irodalomhoz; 's a' szépirodalmi formákat ugyanazon ezéla hasznosítani, melylyért olyly szent buzgalommal fáradozott a' hazafi. 1846-ban

jelent meg tőle a „*Falu jegyzője*“ czimű irányregény! „Milyly szentségtörés a szépművészetekre; milyly lealacsonyítás a költészetre, azt más érdekek szolgáljává tenni!“ Igy kiáltanak a kritikusok, kik nem kevésbbé félreértették a *Falu jegyzőjét*, mint méltánytalanul ítéltek egykor a „*Carthausi*“ fölött. Ugyanazon kritikai irány, melyly a német irodalomban épen javában kárhoytatá az időben a francia és angol irányregényeket. Németországban fordítás fordítást ért a regényekből; a közönség mohón vette, 's még nagyobb mohósággal olvasá azokat. A pedans kritika ellenben elítélte, mielőtt olvasta volna. Kimondá, hogy neki nem kell, a mi gyakorlati czélt, vagy irányt tűz ki. Résziünkről nem védjük a francia irodalom sok lérezműveit; de szeretjük azon könnyü előadást, melyly gyakran egy pár esetvonással, mint a nagy festészek szokása, igen találó jellemeket ad vissza. A német tudósoknak azonban sikerült, a tudományt érthetlen műszavak és pedans formák segélyével, mik között elvesz a lényeg, különválasztani az élettől. 'S a szépirodalomtól is ily elkülönzést követeltek. Fölállíták, hogy a művészet önmagában, önmagának czélja. 'S az aestheticai értelemben igaz tételből következést vontak az irányköltészet, a szépművészetek gyakorlati irányban hasznosítása ellen. Feledék, mit már Kőlcsey megjegyzett, hogy a való költészet, 's a philosophia komoly műsája rokon szövetségben állanak. Mindegyik magas emelkedésben lebeg az emberiség fölött, pillantásait szünetlen arra fordítva. „Mit tennétek — mond Guizot —, mit kellene tennünk mindazon milliókkal, kik szünet nélkül a polgárisodás, befolyás és szabadság élvezetei után törekszenek, ha kirekesztőleg csak a világi jóllét, vagy a közélet szenvedelméi mutatnák ki nekik az irányt?“ Épen a művészetek dicsőítésére mondá ezt a gyakorlati státusezber. 'S épen ez irány az, mit a nem gyakorlati kritikusk iskola kárhoytatni látszik. Ezáltal a szépirodalom, a művészetek fölött törnek pálczát, melylynek egyedüli czélja szerintök aestheticai élvezet volna. Olyly tan, miszerint a forma minden, a tartalom, a lényeg semmi. Mert ezt teszi, végelemzésben az egész nagyhangzásu phrasis, miszerint a költészet önmagában czélja önmagának. Azt teszi például, hogy a költői formákat rhetori, politikus, vallásos és egyéb szenvedélyeknek föláldozni nem szabad; azt teszi, hogy midőn valaki regényt ír, ne tudományos értekezést, politikai szónoklatot, vagy praedicatiót készítsen. Más értelmet okosan nem tulajdonithatunk az érintett tételnek. Mert ha például fölállítjuk, hogy a regénynek politikai dolgokkal foglalkozni nem lehet, azon képtelenséget tesszük föl, hogy a regénynek nem szabad az embert a socialis viszonyok az álladalmi intézetek közt föltüntetni. 'S mit jelent, a miről anynyit beszéltek, a költői igazságszolgáltatás? Az erkölcsiség e kívánatát miért követelitek az írótól, ha a művészet önmagának czélja? A művészet nem az élettől egészen különvált 's anynyira föltötte álló dolog, hogy vele erkölcsi vagy társadalmi viszonyok felvilágosítására élni szabad nem volna; sőt ellenkezőleg nem is érdemli, hogy művésznek neveztessek, a ki munkáiban a költői és művészi formán kívül még egyéb czélt magának ki nem tűz. Sokan a költői műveket a virághoz hasonlítják; 's vajjon veszt-e szépségből a virág, ha fölöle tudjuk, hogy gyümölcsözővé válandik? A régieik Orpheusról épen azt említik legnagyobb dicsérettel, hogy hantja hangjával

városokat épített. E' példa intésül szolgál, miként a' művészet, mint minden egyéb a' világon, csak anynyiban érdemel dicséretet, mennyiben valamelyly nagyszerű czél elérésére, vagy nemes eszme életbeléptetésére eszközül szolgált. 'S a' történet mindenkor is tanusítá a' művészetek közrehatását az emberiség czéljai előmozdítására. Nemesak a' szép iránti fogékonyság kifejtése által nemesíték az izlést, az érzést, hanem egyszersmind közvetlen előmozdítói, tényezői is voltak a' jónak és hasznosnak. A' fejlődő államok első státusférfaik költők, próféták voltak a' régi korban. Görögország közléte a' legszorosabb összeköttetésben állott vallásos intézeteivel; 's a' szépművészetek a' cultus alkatrészei voltak. A' bárdokat, trobadourokat rész illeti a' esatak dicsőségéből. 'S Magyarország ujjaalakulásának története is egykoru az újabb magyar irodalom fejlődési korszakával, melylyet egy *Kazinczy, Berzsenyi, Kölcsey, Kisfaludy és Vörösmarty* 'stb töltenek be. 'S látva a' hatást, melylyet ezek előidéztek, ilyly korban, mint már az 1848 előtti napok valának, midőn az, mi századokig kétségbevonhatlan igazságnak tartatott, kérdés alá véteték, midőn minden osztály megtámadva hívé rég elfoglalt helyzetét, vagy sorsa javításán iparkodott egész erővel, midőn az egész társaságot egy nagy tengerként már mozgásban láttuk, 's vésznek vagy dagálynak közeledését sejtítők, melylyben az egész emelkedni fog: ilyly korban maradhatott-e a' művész, az író, szelid képzelmei körébe visszavonulva, közömbös az általános mozgalomra nézve, melylyet maga körül szemlélt, főleg olyly hazában, mint a' miénk, melyly természetes kifejlődésében hátramaradva, ujjaszületésének nagy munkájában egyetlen nagyobb tehetség közremunkálását sem nélkülözheté. Ilylyen korban, ilyly viszonyok közt a' művésznek éreznie kell, miszerint a' tehetség, melylyet istentől bir, nem azért adatott neki, hogy általa csak öndicsősége után fáradjon, 's a' hatalomnak, melylyet a' nyelv fölött gyakorol, jótékonyabb és szebb haszna is lehet, mint ha virágaiból csak néhány pompásan hangzó szótagot rak össze. Költőnknek tehát czélja volt, regényformában figyelmessé tenni olvasóit azon állapotra, melylyben hazánk nem kiváltságos osztályai akkoriglan voltak; feltüntetni az ellentétet, melylyben sokaknak szavai tetteikkel állottak; megmutatni, miként azok, kik hazánkban, mint például a' büntető igazság formáinak czéltott megváltoztatásánál tapasztaltuk, mindenkit tulzó philantrópnek neveztek, ha bizonyos institutiok, vagyis inkább elévült visszaélések megszüntetését követelé, valamint szinte azok, kik a' régi állapot fentartását kívánták, olyly valamit tőnek, minek következményeiről lelkiismeretök előtt sohasem számlálhatnak; czélja volt költőnknek továbbá állapotainknak hiv festése által minél több olvasót azon körben is, hová hasonló eszmék csak ilyly formákban juthatnak be, meggyőzni, miként bizonyos dolgok századunkban nem voltak immár fentarthatók többé. 'S e' részben a' Falu jegyzője tökéletesen megtette hatását, mig a' külföld előtt is nem csupán mulattató, de egyszersmind tanuságos a' merőben sajtáságos élet hí festése. Innen azon kitünő tetszés, melylyel nem rég Angliában fogadtattott a' Falu jegyzője. 'S e' nyolcz füzetes regényt csakhamar egy másik követte kilencz füzetben: „*Magyarország 1514-ben.*“ Ezzel költő a' történeti regény mezejére lépett, feladatául tekintvén: népszerüsíteni a'

történetet. Ugy hívé, hogy az irodalom e' nemében azon határokon kívül, melyeket a' művészet minden regénynél a' képzelő tehetség elébe szabott, még más határok is léteznek, melylyeken szinte nem szabad túllágni az írónak. E' határokat a' történeti igazság jelöli ki. Költőnk tehát egykoru kútfőkből nagy szorgalommal tanulta ismerni a' kort, melylyet előad. E' kor Magyarország hanyatlási időszaka, melyly Mátyás után kezdődik, 's melylynek egyik nevezetes felvonása talán ugyanazon mezőkön végződött Temes körül, hol napjainkban az utósó magyar sereg küzdött Dembinszki alatt. A' történeti év, melyly a' czimlapon olvasható, mutatja, hogy a' regény tárgya a' Dózsaféle pórlázadás. 'S menyinyiben a' jobbágyság állapotait tárgyazza a' multban, és a' menyinyiben a' történet tanúságot nyújt a' jövőnek, e' mű is irányregényül tekinthető, habár nem foglal is magában közvetlen vonatkozásokat azon korra, melylyben iratott. Ne feledjük, hogy e' kor egyik reform-főadatául tekintetett, a' jobbágyi viszonyok végképeni megszüntetése. 'S ha a' Falu jegyzője egy kiáltó szózat volt a' régi intézetek visszaélései ellen; ez újabb regény szinte csak egy jeles történeti irányezikkül vala tekinthető a' jobbágyok felszabadítása mellett. Hogy ilyly hatást idézett elő e' mű, kétségtelen. E' főadatot jelesen oldá meg költőnk. A' helyett, hogy Hugo Victor ecsetével részletesen rajzólná mindazon borzalmakat, melylyek a' pórlázadás kísérői voltak, nagyszerű képekben mutatja föl a' pusztítást. 'S a' kinok mellett, melylyeket a' pórhad kegyetlenkedése okozott, fölmutatja a' kép másik oldalán azon föllázadt jobbágyság súlyos szenvedéseit is. 'S mi mesterileg van rajzolja, minő ügyességgel végig kivive a' pórtömegek psychológiája. De tisztán szépirodalmi tekintetben is számos kitünő szépségei, jeleségei tünnek föl a' nevezett regénynek. Nagyszerű már mindjárt az első fejezet, hol egy csoportozatban ismerteti meg szerző a' hon minden akkori népi-ségeit. E' tarka vegyület, hol a' typus mellett már jellemek is tünnek szemünkbe, Breughel teremtő ecsetére emlékeztet. 'S milyly emberileg hű, egyebek közt, Ulászló királynak jellemzése mindvégig. Mindenütt a' legelevenebb phantasia, melyly történeti hűséggel idézi előnkbe a' mult alakait, a' nélkül, hogy istenítene, vagy a' mi másik tulság, torzítana. 'S hogy az egyhanguságtól menten maradjon, vegyítve az egész regényen át a' komoly és neveléses, a' magasatos és grotesk. — Itt végződik mostanig, midőn e' sorokat írjuk, Eötvös szépirodalmi pályája. Az irodalom történetébe tartozik kijelölni az állást, melylyet e' mezőn elfoglalt. Azt senki sem fogja elvitathatni, hogy az érzelem nyelvét, Köleseynek kívül senki sem bírta inkább kezelni. 'S ha Köleseynek kétségtelen első-ségei vannak forma tekintetében, Eötvös viszont eszméi gazdagságára 's nagy terjedelmű európai műveltségére nézve magasán fölöttek áll szépirodalmi írónknak, talán kivétel nélkül. Alig van szépirodalmi írónk, ki több új eszmével gazdagította volna irodalmunkat, mint Eötvös Józset. 'S az új eszmékhez gyakran új formákra volt szükség. Honnan nyelve nélkülözé néha azon szabotosságot, melylyet Köleseynél említünk, 's olylykor magyartalan kifejezések is kerülnek elő munkáiban. Ez tagadhatlan; mindazáltal a' legnagyobb igaztalanságot követné el, ki azért e' szempontból is általában kárhozná Eötvös írásmódját, azon stýlt, melyly a' Carthausiban szokatlan hatással ragadta meg az olvasó közön-

séget, 's melyly az akadémiai közgyűlésekből is legkedvesebb visszaemlékezési pont gyanánt maradt fenn a' hallgató lelkében. Ki nem emlékszik, ha egyszer hallotta, a' Kőlcsey és Kőrösi Csoma Sándor fölött mondott emlékbeszédekre? Eötvös stylusának, mint mindennek, megvannak kétségtelenül árnyoldalai. Hibás szerkezetű kifejezések fordulnak elő nagyobb műveiben, melylyeket gondosan átjavitnia talán ideje sem volt, a' mint füzetei egymást gyorsan követték. Kisszerű tárgyhoz, ha hiba ez, nem keres ő nagy szavakat, mint egy magyar politikai iskola; 's olyly dolgokra, melylyek a' képnek nem főbb vonásait képezik, nem mindig fordít anynyi gondot, mint a' stylista megkivánná, kinek legfőbb érdeme a' szavak esinos összszefűzésében áll. Azonban mutassatok egyetlen magasztosabb gondolatot, melyly hozzáálló diszes köntösben nem jelennek meg Eötvös műveiben. Hol a' tárgy, az eszme lélekemelő, magunk előtt látjuk, érezzük mintegy az írót mindinkább fölmelegülni, 's ilyly pillanatokban senkinek sincs inkább hatalmában a' nyelv. Olylykor ellenben humorizált; 's nekünk még ő előtte nem volt kész humoristicus nyelvünk. 'S ki nem tudja, hogy a' humor gyakran épen a' közbevetett megjegyzésekben, vonatkozásokban áll, melylyek által a' körbeszéd szokottnál hosszabbra nyulik 's a' styl szabatosságából veszt. Valóban alig van több oldalu magyar író, nemcsak az előadás modorára, hanem a' külső formákra nézve is, miket tárgyhöz képest választott. Szólunk a' regényíróról, színműveiben is sok talentumot tanusított. Vigjátéka, melylyet egyéb művei közt említeni feledünk: „*Éljen az egyenlőség*“ egyike a' legjobb magyar színműveknek e' nemben; szerkezetében, alakjaiban, helyzeteiben szinte olyly hatalmas comica erő, mint humor van regényeiben. 'S vesztéségnak tartjuk a' komoly drámairodalomra nézve, hogy a' *Grachusok anyját* töredékeiből ki nem egészíté költőnk. 'S végre a' lyrai költészet is nem egy becses virággal gazdagult általa. Csak szép *Bucusját* említjük, melyly, ha jól emléksziünk, 1838-ban jelent meg. Anynyi emelkedettség, olyly szép formában, diszére válnék bármelyly irodalomnak. — Hátra van újabb politikai pályájáról szólnunk. Mint láttuk, 1840-ben lépett föl először országos szószéken. Azelőtt csak megyegyűléseken hallatá szavát. Kitünő szónoki tehetsége azonnal közfigyelem tárgya lön. Szónoklatának hatása naponként terjedt. Prózájának különben is jellemvonása az ömledező oratoria. Költészetéből azonban csak az imaginatio elevenségét és melegségét vitte által szónoki előadásába; elhányta a' virágokat, szándékosan kerülé a' nagy szavakat, melylyek másoknál a' fogalom hiányát pótolják. Denn eben wo die Begriffe fehlen, da stellt ein Wort zur rechten Zeit sich ein: mint Göthe mond Faustjában. Neki nem volt szüksége, ilyly nagy szavakkal pótolni az eszmék és okoskodások hiányát. Egyike levén a' legtudományosabban művelt magyar publicistáknak, ismereteivel az európai statustudományok színvonalán állott. Ismeré, kutatá a' közjogi eszmék kifejlődésének, a' nemzetek átalakulásának történeteit. 'S ilyly tanulmányokkal fölkészülve, nem volt szüksége phrasisokra és metaphorákra, melylyeket Bentham, mint álokoskodási módokat, számüzött a' törvényhozás köréből. Eötvös előadása tiszta, erőteljes; egyformán kitünő valamelyly kérdés előterjesztésében és megvitatásában. 'S midőn a' vitatás után nemcsak meggyőzni, de hatni is akart, olyly szerencsésen vegyité az értelem és

érzelem indokait, hogy szónoklata csak ünnepélyesebb, méltóságosabb lett, hol mások üres pathoszban áradoztak. Szenvedélyes szavalásait ilyenkor a tárgy lelkesíté, 's tette elragadóvá. A' lelkesedés szárnyain előttünk látszott emelkedni azon tartományokba, hol senki sem volt inkább otthonos. Beszédeit nem jellemzi azon tömött szabatosság, melyly Sze-merénél anynyi műszorgalom, anynyi előkészület sajátja; Eötvös többnyire csak a' tárgyhoz készült, nem egyszersmind a' beszédhez. A' beszéd tervét rövid emlékeztető szavakban jegyzé föl, 's a' részletek kivitelét a' pillanat lelkesedésére bizta. Gyakran egészen rögtönzött is. Az 1843-ki országgyűlésen szép példáját adá ez ügyességének nem egyszer. A' sok helyett legyen elég egy példa. Főrendi ülés volt. A' terem korán megtelve hallgatókkal. Eötvös már beszélt, midőn zaj hallatszik kívülről a' terembe. Az alsóházi hallgatóság csinált demonstratiót egyik szatmári conservatív követ ellen, ki épen akkor érkezett Pozsonyba. A' felsőházi hallgatóság-
nak ez értésére esvén, kezdett kifelé tolongani. A' nádor észreveszi; 's midőn épen beszédét végzé egy szónok, oda izent Eötvös Józsefhez, hogy beszéljen. A' esel sikerült. Eötvös ismét szót emelt, 's a' botrány érdekét háttérbe szorítá fölszólalása. A' tolongás kifelé megszűnt. Mindenki inkább akará őt hallani, mint tanuja lenni a' botránynak, melylynek zaja áthangzott a' szomszéd terem ajtajából. — Az 1847-ben megnyitott pozsonyi országgyűlésre Eötvös mint alsóházi tag, mint képviselő akart fölmenni. Azonban Békesmegyében, hol birtokos, nem mutatkoztak kilátások, hogy meg fog választatni. A' tartományi, megyei érdekek igen élesen léptek volna föl az országos ember ellen; mint egykor Biharban Kölesey ellen; és a' conservatív Sárosmegyében a' conservatív párt legnagyobb státusférfia, Dessewffy Aurél ellen. Eötvös korán észrehevén a' körülményeket, visszalépett, 's meglegedett azzal, hogy személye helyett szellemét küldeté föl az utasításokban, miknek készítésében tetemes részt vőn. Szóba jött továbbá a' pestmegyei követi kijelöltek közt is. Batthyány Lajos azonban és az ellenzék több tekintélyei, tisztán ellenzéki, vagyis izgatási szempontból szükségesnek tarták Kossuth megválasztatását, 's Eötvös visszalépett. Hon maradt, 's csak a' martius 3-ki kerületi ülés eseményei után ment föl Pozsonyba, midőn a' dolgok alakulását már előre látta. Az országgyűlés kimondá: miszerint meg van győződve, hogy a' magyar alkotmányos élet kifejtésére 's nemzetünk szellemi és anyagi javára hozandó törvények csak azáltal nyerhetnek életet és valóságot, ha végrehajtásukkal minden más befolyástól független, nemzeti kormány lesz megbízva, melyly a' többség alkotmányos elvének legyen felelős kifolyása — 's azért collegialis kormányrendszerünknek magyar felelős ministeriumná alakítását minden reformjaink alapföltételének 's lényeges biztosítékának tekinté. Eötvös e' nyilatkozat után, melylyet az országgyűlés egyértelműleg mondott ki, tüstént belátta e' lépés szükséges következményeit, a' felforgó európai viszonyok között. „Megyek“ mondá bizalmasabb barátinak — indulok azonnal Pozsonyba, hogy mint minister térjek vissza.“ Ugy lőn, mint jósolá. Így teljesült kevés napok előtt jóslata Fülöp Lajos bukása iránt. Széchenyivel fogadott eziránt, 's csak néhány hónap előtt fizeté le a' kikötött száz aranyat. Alig tévedett fél évben. Ezt azonban csak közbevetőleg említve, tudva van, mi Pozsonyba menetele után történt. Az első

magyar felelős ministerium megalakult, 's az új átalakulási forma apostolának a' cultus és közoktatási ügy tárczája jutott. Mindenekelőtt rendezte ministeri személyzetét, olyly egyénekből, kik szaktanilag értették az ügyet, melylynek kezelésére meghivattak. Altitkára lett Szász Károly, nagy enyedi professor. Nagy tekintetű név Erdélyben: a' testvérország újabb haladási történeteiben az elsőök között állott. 'S aztán maga körül gyűjté Szönyit, Magyarország egyik legjelesebb szakemberét a' nevelői pályán, 's Pap Endrét és másokat. Némelyly középtanodákba osztálytanítás helyett szaktanítást hozott be, a' vallást külön tantárggyá tevé. Célba vette, 's Kolozsváron azonnal végre is hajtata a' convictusok megszüntetését azon nyilvános kijelentéssel, hogy itt csak az anyagi és erkölcsi romlás rendszerét szünteti meg, de az alapítvány erejét díjul osztja föl a' tanulók számára. A' porosz tanítóképezdékre mindenféle vallásból akart ifjakat küldeni, 's már ki is voltak jelölve az egyének, midőn a' szeptemberi zavarok bekövetkeztek. Ezen zavarok miatt maradt el az egyetem reformja is, melylynek terve — az oktatási szabadság életbeléptetésével — már egészen készen volt 's nyomtatásban is megjelent. Végre a' népnövelés, vagy inkább népoktatás — ez iskolák, amaz egyéb institutiók által is történik — előmozdítása is foglalkodtató. Mielőtt azonban ennek rendezéséhez fogott volna, szükségesnek tartá előbb néhány elvnek törvényhozási úton elhatározását, melyly elvekre aztán a' közoktatás részletes tervét építeni lehessen. Ezen elvekre vonatkozott aug. kezdetén (1848) előterjesztett javaslata. Nagy elvek merülnek abban föl. Hogyan kell az álladalomnak a' közoktatást úgy venni felügyelete alá, hogy a' községi befolyás sértetlenül maradjon; 's a' tanítás és tanulás szabadságát a' hitfelekezetek igényeivel és hajlandóságaival hogyan kell összeegyeztetni? mik itten a' családoknak, a' kerületeknek, a' községeknek, az álladalomnak kötelességei és terhei, 's melyly mértéke és határa és kapcsolata van azoknak? és sajátságos helyzetünkben hogyan kell a' nemzetiség igényeit kielégíteni? B. Eötvösnek törvényjavaslata az ugynevezett forradalmi párt által megtámadtatott, a' nélkül, hogy ez itt említett nagy elvek közül csak egyet is megvitattak volna. Előbb protestans rokonszenvekről vádolák a' ministert, mivel kormányosztályánál e' hitfelekezetnek nagy befolyást adott. 'S aztán papi hajlamokat fedeztek föl benne, mert a' clerust, azon nehéz forradalmi idők alatt, jó kedélyben igyekezett tartani, 's mert a' philosoph törvényhozó a' vallásfelekezetek igényeit sem utasítá el hideg közönnyel. Nemes törekvései félreértettek. Az utósó törvényhozás minden iskolai szükségeknek az álladalom által leendő fedezését elvállalta. A' számítás azt mutatta, hogy e' szükségeknek egész kiterjedésben leendő viselésére az álladalom nem képes; mert a' legkisebb tanítói fizetést adván is, magoknak a' népiskolatanítóknak fizetése évenként 8—9 millió pengőforintot igényelt vala. Eötvös tehát zavarból szabadítá ki a' törvényhozást, midőn javaslatában a' népiskolák szükségének fedezését a' község terheül tette ki, 's az álladalom segélyével csak ott járult közbe, hol a' község elégtelen az egész terhet viselni. Ezzel azt gondolák, hogy a' papi jószágok kérdésének elmellőzése czéloztatik; 's épen azért azok, kik hiszik, hogy abból minden kitelik, oldalyást akarák, hogy már itt e' kérdésbe menjen a' törvényhozás, 's hogy az anynyi

oldalról szorongatott nemzet újabb visszahatást ébresztszen maga ellen. Továbbá Eötvös, hazánk akkori állapotában, a' statusintézetek mellett, a' hitfelekezeteknek is iskolát engedtetni javasolt. Ez nem szabadelvű dolog: kiálták, kik úgy hívték, hogy a' törvényhozásnak hatalmában áll az erkölcsöket megparancsolni. 'S az ellenzéki tagok, kik minden érdeket föl akartak indítani, kik forradalmat akartak minden áron, 's a' ministerium megbuktatását, gyanúsításokra zsákmányolák ki az érintett elveket. Ezmék és elvek helyett száz össze nem függő vádat szórtak a' szószékből. Egybezarvarták az egyházat a' hierarchiával, 's ennek vétkei miatt megtámadák amannak oktatási szabadságát. Feledék, mennyi szolgálatot tön az egyház az emberiségnek éppen az oktatás által a' keresztyénség kezdete óta. Magokhoz mérték a' nép műveltségét, 's a' fölvilágosodás zsarnokságának szövívei lettek azok ellenében, kik a' lelkiismeret szabadságát a' vallásos buzgalom féltékenységében is tisztelik. 'S a' törvényhozás legtöbb tagjai az álszabadelvűség, a' forradalmi irány zaja által tévedésbe hoztattak. Bukás fenyegeté a' törvényjavaslatot, a' midőn Eötvös és később egy levélben, melylyet az oktatásügyi ministerhez, mint barátjához intézett, Kossuth Lajos is tárezájokat kötötték az érintett javaslat sorsához. E' körülmény megdöbbsenté a' többséget, 's miután Pázmándy Dénes is leszállt elnöki székéből a' ministeri nézetek védelmére, és Deák is felszólt mellette, meglőn mentve a' törvényjavaslat némi módosításokkal. Ez esemény után azonban nem sok ideje maradt valami maradandót tenni, a' közoktatás ministerének. Magyarország körülményei mindinkább bonyolódtak, 's alig telt el egy hónap, midőn az első magyar ministerium már megszünt lenni. Később Batthyány új ministerium alakítására bízott meg; 's az ujonnan alakított kormányban ismét benne volt Eötvös József. Ő mindenkor a' dolgok kiegyenlítését pártolta a' birodalmi kormányval szemközt; 's az olasz ügy tárgyalásakor, mint tudva van, más magyarázatot adott a' *pragmatica sanctiónak*, mint az a' forradalmi párt által értelmeztetett. A' második ministerium azonban nem alakulhatott meg. A' dolgok mindinkább forradalmi színt kezdettek ölteni. Eötvös nem tudta többé magát föltalálni az események közt. 'S a' sept. 28-ki véres *catastroph* után, midőn Lamberg gróf a' pesti hidon meggyilkoltatott, — Eötvös családjához utazott, melyly akkor Bécsben volt, 's onnan később Münchenbe ment. „Miért távoztam el? — írta onnan egy barátjának — azt annak, ki engem 's lelkiütemet ismeri, könnyű, másnak lehetetlen megmagyarázni.“ Valóban ugyan! Eötvös a' reform embere volt egész életén által. Most azonban kezdé átlátni, hogy a' működésnek ezen mezje lehetlen, 's minden fáradozása hasztalan. A' forradalom és ellenforradalom szenvedélyes harczi közt az ő szerepe lejárt. „Ilyly viszonyok közt, — írta ő maga — tökéletesen hasztalannak érzem magamat. Engem az ég forradalmi embernek nem teremtett. Bármí nagy czélt lássak magam előtt, az egyesek szenvedéseiről megfélekedzeni nem tudok, 's meggyőződéseim szerint az anyagi erő, melylyre minden forradalom támaszkodik, nem azon út, melylyen az emberi nem előre haladhat.“ Nem vala tehát más szerepe, mint minden forradalmi lépés ellen felszólni, mi valószínűleg hasztalan leendett, vagy olyly törekvést mozdított volna elő, melylytől hazaszeretete nem kevésbé idegenkedett. Olyly

szerep után pedig, mint az övé volt, lehetlen vala többé az ország kebelében mozgalmas idők alatt, visszavonulni. Nem volt tehát más választása, mint egyidőre külföldre vonulni. 'S a' közbejött rendkívüli körülmények gyorsan tetté érlelék szándokát. Lambergnak borzasztó halála megrendítőleg hatott rá. 'S a' zavarban, melyly ezt és Jellachich közeledését követte, a' fölöslás előjelcit látta. Tudósíták, hogy Batthyány a' tábort és a' házat elhagyta, 's ő nem értette a' távozás okát. Hírlék, hogy a' képviselőház fel fog oszlani. A' honvédelmi bizottmány és képviselőház több tagjai eltávoztak. Kossuth előbb már utlevelet kért Franciaországba, 's most az alföldre utazott nagy hirtelen. Mindezeket és családi körülményeit meggondolva, bizonyára nem esodálhatjuk, hogy Eötvös is eltávozott. Később, az igaz, rendesebb alakot kezdenék magokra öltetni a' dolgok. Eötvös azonban — mint szinte maga ír —, ha elment, midőn a' dolgok rozsul állottak, nem tartá férfihez illőnek viszsztatérni, mikor egy kissé mulni látszott a' fergeget. 'S azóta mindezeideig kiűn, Bajorországban tartózkodik. Ott folytatja írói munkásságát. A' forradalmi sajtó akkor nagy zajt ütött távozása miatt. 'S e' zajnak némi utómaradványa maradt fenn a' magyar közvéleményben. Ekkor jelent meg röpirata: „*Über die Gleichberechtigung der Nationalitäten.*“ A' vádak azonnal elhallgattak. A' röpirat mindeddig a' legjelesebb, melyly a' birodalom ujjaalakítása körül megjelent. Nagy figyelmet ébresztett az egész birodalomban. Tisztelettel emlékezett róla a' birodalmi főváros napi sajtója. 'S csak nem rég ismét egy uj munkája hirdetteték, melylyhez az eszmék történetei körül tett hosszas tanulmányait fogja fölhasználni. Baráti nagyszerű politikai művet várnak. Magas tehetsége közelismerés tárgya. Az írot roppant erejében hatalmasnak ismerők mindenkor; csak az ember gyöngeségei rovattak föl a' közpálya férfiának. 'S nem olylyak-e ez árnyoldalak nagyrészt, melylyek a' magános emberben erények gyanánt tünnek föl? Valóban Eötvös egyike a' legszeretetreméltóbb egyéniségeknek. Mi talán hiba a' státusférfiuban, a' költő kedélyzománczát képezi nála 's az író talán egyikével sem bír a' gyöngeségeknek, mik az országfiban mutatkoztak. Gyakorlatiatlannak mondották, mert az emberekben jó szive gyakran esalatkozott; 's munkái csaknem kivétel nélkül bizonyítják, hogy az életet senki sem ismeré jobban, mint e' nem gyakorlati ember, 's költő. Nincs egyetlen szépirodalmi mű, melyly olyly közel hozta volna az irodalmat az élethez, mint például a' Falu jegyzője. A' példaadás aztán követőkre talált, mi nyelv tekintetében is nyereségnek mondható, mert az irodalom ekkor lesz valódi csatorna, melylyen a' közéletbe uj eszmék folynak át, 's népies kifejezések és formák folynak vissza. Így fog támadni egy könnyű társalgási nyelv, 's a' népies formák terjedő ismerete és studiuma magyar alakot kölcsönözend majd azon uj eszméknek, miknek egy részére uj formát keresni műveltebb lelkű íróink feladata. De ez csak hosszas kifejlés eredménye lehet. 'S a' milyly gyakorlatinak mutatkozott költőnk szépirodalmi pályáján számos műveiben: nem kevésbbé került, hogy politikai szönuoklataiba és irataiba minél kevesebb költői elem vegyüljön. Nem mondjuk, hogy a' költői kedély játszásai reményeiben és aggodalmain sokszor nem mutatkoztak; de e' családok hasonlithatlanul hosszasabb időközeiben a' státusférfiu belátás uralkodott a' költő phantasiáján. Okoskodásaiban elfordítá szemeit a'

képzelet képeiről, 's előadásában tudományosan rendszeres, érveinek rendezésében szigorúan logicus tud lenni. Anynyira, hogy Magyarországnak e' nevezetes költőjét sokkal szárazabb politicusnak kell tartanunk, mint szónokaink és publicistáink nagy részét Eötvös korában. Semmi sem volt azért nevetségesebb, mint e' virágos szónokoktól, kik a' legszárazabb nemzetgazdasági tárgyak fölött lyrai ömlengésekben áradoztak, vádképen hallani Eötvös, mint politikus ellen, hogy költő. E' vádat az unalomig kizsákmányolják ellenei. Így többek közt egyszer gróf Dessewffy Emil. — Eötvös következő humorral felelt a' conservatív lap vezérének. „A' tisztelt vezér ur számtalan elmésségei közt van egy, melylyet nem hallgathatok el. Nemesak lapjaiban, de más lapokban is többször ismételtetett az, 's a' tisztelt közönséget csak úgy remélem megmenthetni tőle, ha rá egyszer felelek. 'S ez azon jó ízű tréfa, hogy b. Eötvös regényíró 's költő. Igen, én irtam regényeket. Jókat-e, vagy rosszakat, ártottam-e vele irodalmunknak, vagy magamat tettem általok nevetségessé? azt sem a' B. P. Híradó, sem annak vezére egy maga nem fogja elhatározni. De vajjon mi következik ebből? A' Híradó nézete szerint kétségkívül az, hogy Eötvös József, mivel regényeket irt, egyébre, főleg politikára képtelen. Constatirozzuk a' helyzeteket: mint a' Híradó szokta mondani. Mig én regényeket irtam, ugyan mit tett az igen tisztelt vezér ur? Gazdaságán kívül haszonbérbe vevé egy nagy alföldi község koresmajogát. Kétségkívül épen olyly tiszteletre méltó kereset, mint bármi más, sőt, megengedem, sokkal szebb és hasznosabb a' regényírásnál; de nem ez a' kérdés. A' kérdés e' helyen csak az lehet: a' koresmajog kibérlése anyynyira jobb előkészület-e politikus pályához, hogy ki körülé fáradozott, már ezáltal kiszámíthatlan felsőbbbséggel birna a' felett, ki költészettel foglalatostkodott? E' kérdés megfajtése nehezebb, mint a' méltóságos vezér ur gondolná. Ha álokoskodással akarnék élni, mondhatnám, hogy ilyly haszonbérléshez szinte nem kis mértéke szükséges a' költői tehetségnek, miután a' haszonbérelő csak anynyiban vállalhat magára tetemesb éventenkénti fizetést, menyinyiben jóslói lelkével azon száz meg száz ezer meszely bort és fity pálinkát előre látja, melylyet koresmaiban meg fognak inni, mi által nemesak költő, de valódi vatessé emelkedik; de én nem akarok ilyly okoskodással élni, sőt miután a' vezér ur a' költői tehetséget, mint látszik, nagy hibának tartja, kétségkívül kedves udvariság gyanánt bevallom, hogy őt egészen prózai embernek tartom. Azonban mit bizonyít ez? Azt-e, hogy már ezáltal politikai capacitássá vált? vagy hogy haszonbérelői tapasztalásainál fogva több képességgel bir azoknál, kik költészettel foglalkodtak? Olylyas állítás, melylyről csak tapasztalásból ítélhetünk; 's a' költő, ki politikával foglalkozik, hivatkozhatik e' részben előzményekre. Machiavel — kit talán a' mélt. vezér ur sem számítand az érzelgős politikusok közé — költeményeket és vigjátékokat irt, Richelieu szomorujátékok készítésén fáradozott, nagy Fridrik költőnek tartá magát, Canning nem egészen velőtlen politikusnak tartatik igen esinos versei mellett is, ugyszinte az egész utósó angol whig ministerium sem, melyly majdnem kizárólag költőkből állott, 's azért nem rosszul kormányzá Angliát, mig többsége tartott. Többeket említeni e' helyen fölösleges. És vajjon fog-e a' tisztelt vezér ur enynyi példát felhozni azok közül, kik

valaha a' világ bármelyly országában korcsmaárendával foglalkodtak, 's később nagy statusférfiakká váltanak? Ha ezt teendi a' mélt. vezér ur, talán valamivel fontosabbaknak csak tetszenek szemrehányásai a' költő ellen. Igy elmésségei, mint ilyenek azon hibával bírnak, hogy nem ujak, 's már mások által többször használtattak; mint okok pedig egy hajszállal sem kevésbé neveltségesek, mintha én abból, mivel eddig nagy statusférfit nem ismertem, ki előbb bormérést haszonbérlett volna, ellenben sok költőt tudok, ki nagy politikai tehetségnek mutatkozik, vagy azt akarnám következtetni, hogy a' vezér ur közdolgok vezetésére alkalmatlan, vagy azt, hogy én erre képes vagyok. 'stb. "Nem emléksziünk, hogy többször előállott volna a' *B. P. Híradó* vezére érintett szemrehányásával. Ellenben a' conservatív lap vezére többször érezé e' humor élet. Mint az irodalomban, ugy politikai pályáján, sőt az életben sem hagyta el Eötvöst e' humor soha. Kik journalista pályáját figyelemmel kísérték, bizonyára emlékezni fognak Agricola leveleire, azon kellemesen mulattató naivitásra, melylyel ez egyszerű mezei gazda okoskodik, politikál és humorizál 's át csap humora a' komolyan valóba, míg a' derült táj lassanként egészen elkomorul. Emlékezzünk azon czikkelyre, melyly Horváth István temetéséről tudósítá a' nemzetet. Igy beszédeiben is. A' humor és lelkesedés szavai egyiránt áradoztak ajkairól. Most is él lelkünkben a' hatás emlékezete, melylyet egykor az administratori rendszer fölötti humorizálása Pestmegye terebében előidézett. Maga Kossuth, ki utána következett a' szónoklatban, bevallá, hogy hatalmasabb fegyver e' sérelmi ügyben még nem használtatott. 'S nem élczek, nem az elmésség könnyű villámai czikáztak csupán Eötvös lelkében. Mély érzés tünt fel a' mosoly leple alatt, keserű valót hirdetett a' derült ajak. Valódi angol humor, melylyet csak olyly életiskola után tesz az ember sajátjává, milylyenen költőnk keresztül ment. „Nőm és gyermekeim körén kívül — írja Eötvös egyik barátjához — alig van életviszony, melylyet meg nem keserítettek volna nekem. Átmentem én mindazon fájdalom, melylyet munkáimban kifejeztem.“ És ismét más alkalommal: „Életem tanusága mind tudományos, mind emberismereti tekintetben, fájdalom, nagyon is elevenen áll előttem. Az egyes leczkékről, melylyekben e' tant szereztem, csak annyit tudok, hogy inkább veréssel, mint szép szavakkal szereztem tudományomat.“ Ilyly életiskola végre bizonyos philosophi nyugalmat szerez a' kedélynek, melyly aztán a' legkeserűbb dolgokról is derült arczczal hagy szólani. 'S ki Eötvös magánéletét csak felületesen is figyelemmel kísérte, kénytelen leszen elismerni idézett állításainak igazságát. Könynyelmű gyermekévek után, már korán az élet küszöbénél állt az ifju, a' midőn a' fényes szülei ház viszonyai megrendültek. Két életpálya állott most az ifju előtt: a' hivatalnoki, melyly e' széptehetségű mágnásifjunak olyly nagy jövendőt ígért; és az irodalom, melylynek ösvényén alig néhány év előtt még egy Kazinczy és mások szinte vértanusággal szolgálták a' hazát. Eötvös ez utóbbi utat választá, 's ritka lemondással indult meg pályáján. Csak egy kis önmegtadadásba került vala, hogy a' veszni indult örökségből magának valamit megmentsen. Nem tévé. Szalay László barátja társaságában mivelte lelkét, tanulmányai mellett virrasztott, míg kortársai, kiket a' születés vele egy rangra emelt, a' társasági öröömök kéjeit élvezék. 'S

enynyi lemondás, ilyl lelkierő mellett is mennyi gyanúsításnak volt kitéve később, mint egyik zászlósa azon új politikai rendszernek, melynek tanairól fenebb szólottunk. A' keserőségek közepett, mikkel halmozá az értelenség és rossz akarat, tanui valánk nem egyszer kifakadásainak. Többször volt azon a' ponton, hogy végkép lemondjon a' politikáról, 's a' szépirodalmi munkásság körébe vonuljon vissza; sokszor kifejezé ez iránt szándokát. Multja és szelleme azonban további küzdésre késztek őt. Megtörtént gyakran, hogy midőn tudatá visszavonulását, termékeny szelleme már új eszméktől vala terhes, 's lelkében új tervek fogamzottak. — Végre mi Eötvös egyéniségét illeti: egyike ő, mint mondók, a' legszeretetre-méltóbb férfiaknak. A' kis ember arcán gyermekded nyájasság, szelidség ölelkezik a' philosóph nyugalmával. Viselete polgárisan egyszerű, szerény. Társasága szerfölött élvezetes. Magán beszéd, társalgás közben még nagyobb könnyűséggel, mint az írásban, rendelkezésére állanak az író minden előnye. Egyiránt változatos itt, mint amott. Humora kifogyhatatlan. Előadása rendkívül élénk, eleven. Beszéde mindenkor tanuságos, mindig kellemes. A' franciaia könnyűséget egyesülve az angol mélységgel senkinél sem találjuk inkább föl. — y.

Eperjes, sz. k. város, a' Tarca balpartján, Sáros megye főhelye, 's felső Magyarországnak Kassával együtt egyik legrégebb, legnevezetesebb, legérdekesebb városa; tótul: *Preschow*; deákul: *Fragopolis*. Névét az *eper* szótól származtatják, 's ezimerében valóban eper is látható. Ez ősi város, az 1687-iki átkos hírű *eperjesi mészárszék* színhelye, már a' 13-ik században is nevezetes kiváltságokkal bírt, I. Lajos által 1374-ben emeltetett kir. várossá, 's az austriai ház és Zápolya közti, és ismét a' Rákóczy- 's Tököliféle hadjáratok alkalmával, sokat szenvedve, nagy szerepet vitt, 's urát gyakran változtatni kénytelenítettvén, gyakori rablásnak 's pusztításnak volt kitéve. Jelenleg a' kies fekvésű, 's most is kőfállal kerített, ó tekintetű, 's régi jóllét jeleit viselő város 7465 (*Krieger* szerint 8890) lakossal bír, kik közt 5860 róm. kath. 280 gör. kath., 30 gör. nem egyesült; 1230 luth. 65 reform. 120 zsidó, nemzetiségre nézve nagy részt tótok, de a' műveltebb rész magyar és német. Székhelye egy egyesült ó-hitű püspöknek, evang. fő iskolának 500 tanulóval, 's kath. közép tanodának, felebbviteli (előbb kerületi) törvényszéknek, 's 1840 óta váltótörvényszéknek. Ipara kitünő; lakosai közt sok vászon- és posztotakács van; a' czéhek száma 27, szabad, azaz: nem ezéhbeli iparágaké 10; mesterembereké: 350. Van két gyapju-szövet 's több más gyára, gyolesesal, hegyaljai borral 's pálinkával, a' felföldnek e' fő terményeivel, virágzó (bár újabban sokat csökkent) kereskedése. A' közellevő *borkuti és csemethi* savanyu vízforrások vizét erősen hordják a' városba, melyly ivó-vízben némi szűkséget szenved. Gyönyörű vidékének egyik fénypontja: szép kilátásu, 's máj. 3-án és sept. 13-án rendszeren 10—30 ezer embertől látogatott calvariája, a' Tarczán túl. Ugyan e' folyó balpartján, a' városon kívül, kénes fürdeje is van egy dombon, melyről szinte szép kilátás esik a' vidékre. Azon helyen, hol a' fenevadszövü *Caraffa és Tábori Erzsók* 30 véraldozata kivégeztetett, a' szomorú emlékü *Laniena* helyén a' Sz.-Háromság tiszteletére épült oszlop áll. Eperjes barometr. magassága a' tengerszín felett *Wahlenberg és Bendant* szerint 956 láb; ezért term. éghajlata hüss,

valamint erkölcsi és politikai lege, hazánk utóbbi politikai küzdelmeiben, mindenkor szinte hideg conservatív volt. Ujabb kor szüleménye Eperjesen a' részvények utján épült színház, 's a' gyors-kocsizási intézet, melyly Pest, Lőcse, Bártfa felé rendszeresen szállít. Érdekes volt még Eperjesen *Féjérvári Gábor* urnak kitünő régiség- 's ritkaság gyűjteménye; 's nem lehet említés nélkül hagyni, hogy az evang. fő iskola könyvtára 14,000 kötetből álló *Szirmay*féle könyvgyűjteménnyel szaporodott.—ez.

Építészet. Az építésmód csak akkor emelkedik művészetté, ha magasabb szellem, teremtőerő, az alakzatok, az egyes részek harmoniája, bizonyos meghatározott organikus forma, irány és kifejezés mutatkozik rajta. Ezért nevezé *Schlegel F.* az architektúrát megfagyott zenének. Minél szellemibb célja van valamelyly épületnek, annál nagyobb szabadsággal és művészi tökélyvel alkothatja azt a' hivatással bíró építész. 'S innen az, hogy például a' templomok, emlékek, nyilvános középületek 'stb. legmértőbb 's legfenségesebb tárgyai az architektúrának. Az építésmód, mint szabad művészet, közvetlen kifejezése a' közérzelem irányzatának, 's az idő és népek közös szellemi törekvésének. A' népies sajátságok szerint különbözők a' népek építésmódjai, 's minél elevenebb valamelyly nép történeti fejlődése és haladása, annál jellemzőbben mutatkoznak építészte alakulásai. És így az építészet emlékeit tulajdonkép az emberi nem művelődési története emlékei, hagyományai gyanánt lehet tekinteni. A' legrégibb építésmódok közé tartozik először az *egyiptomi*, melyly a' gúla (pyramis) alakján alapul, 's melyly egyszersmind eléggé eleven oszloprendszerrel egyesül. Ez építésmód jelleme komoly, feszes, magasabb kifejlődöttség nélkül. Az *indus* építészetben sincs rendezett harmonia, 's emlékeik leginkább kősziklákba faragvák; a' keletindiai pagodák alakzata sajátos tünevény. A' *babyloni* építésmódot a' pompás és fényes anyagok tueziczomás használata jellemzi. Az oszlopépítést legmagasabb, 's teljesen szabályszerű tökélyre az ó *görögök* vitték, legelőször is a' *dóriaiak*, kik azt a' valódi művészet elvei szerint komolyan, 's méltóságteljes hatással képezték ki. Az *ioniaiak* lágyabb és kelemesebb alakban fejleszték ki oszloprendszerüket, 's mind ez, mind amaz Athenben, *Periklesz* virágzó korszakában érte el művészeti tökélyesedése tetőpontját. A' *korinthetai* rendszer amazoktól csak az oszlopféjezet — capitól — czifrabb, diszkeltebb alakjában különbözik. Ezen egyszerű szép oszloprendszer remek példányul szolgált az utóvilág számára, 's még mai napig is dicsőségesen fenáll, a' hellenek nagyszerű szellemi élete teremtő erejének mintegy örök emlékeül. Az *etruscusok* és a' *rómaiak* némi sajátságos hozzáadással leginkább a' görög építészetet utánozták, csak hogy az ő stíljök mesterkétebb vala, 's középületeiket átalánvéve nagyobb pompa, 's bámulandó nagyszerűség bélyegzé, mit templomaik, forumaik, basilikáik, thermáik amphitheatrumaiak, hidjaik, diadaliveik 'stb. eléggé tanusítanak. A' római építészetnek virágkora a' császári uralkodás első százada volt, 's a' második század végén kezdődött hanyatlása. A' kereszttyénség terjedésével lényegesen különböző 's egészen új irányu fejlődést vón az építészet. A' *kereszttyén római* basilikák építésmódja még a' római elfajult modorra emlékeztet; azonban a' *bysanczi* építészet, ellentétben az antik oszlopépítéssel, a' boltozat formáit felülemelte ezen, 's bizonyos orientalizáló elemet tűn-

tetett ki. Ezen stil *Justinian* korában érte el tetőpontját, kinek uralkodása alatt a világhírű konstantinápolyi Sophiatemplom épült. Az arab építésmód is ekkor fejlődött ki, melyly azonfölül hogy a két előbbinek kevéreke, leginkább a phantastikus bájta a tullámzóan pompás diszitményeket kedveli. E stil Spanyolországban mutathat fel legjelesebb emlékeket, melylyek közt legkitünőbb az *Alhambra* nevű királyi palota. A nyugodt, komoly *román* építésmód is említést érdemel, melyly a 10 századtól kezdve a 13-ik elejeig Toscanában és Normandiában virágzott. A 12-ik században új korszaka derült fel az építészetnek, az ugynevezett *góth*, vagy *german* stil életbelépése által, melylyben a keleti elem, különösen az arab ivboltozat a régi keresztyén basilika oszlopépítési módjával egyesül, csak hogy ennél sokkal könnyebb, merészebb, és az ábrándos középkor szelleméhez alkalmazott. A góth építészeti remekei átalánvve az építészeti feladatnak legmélyebb megfejtései. Eredetét Frankhonban vevé, a legmagasabb tökélyre Némethonban jutott, különösen a kölni dom példánya az e stilbeni remeklésnek. Virágzó korszaka majd minden európai országban a 15—16-ik századig terjed ki. Olaszországban, hol ez építésmóddal sehogy sem tudtak megbarátkozni, már a 15-ik század első felében eltértek attól; az idő tudományos iránya a classikus régiség formáihoz vezetett vissza, a e tekintetben is a régi rómaiakat akarták utánözni, a a toskanai és velencei palotákat e modorban a legjelesebb mesterek építék. Később azonban ez antik stil bizarrá korszosult, a ezt más nemzetek is követék. És bár az ugynevezett *divatos* építészetnek is vannak szellemdús mesterei, de azért a mult nagy idők remek építményei mellett csak alárendelt helyet foglalnak el műveik. — A mi a jelenkor építészeti illeti, ennek jelleme a kor irányával egyező. A tömör gyárépületek, sok águ mű- és vasutak, bámulandó vízvezetések, esatornák, tunnelek és függő hidak, melylyek, mint a Menai-Street hejszaki Walesben, tengeröblöket, vagy mint Schweiczban Freiburgnál, hegyeket kötnek öszsze, a sat. jellemző művei ipari a tudományos tekintetben messze haladt korunknak, melylynek nem lenne elhatározott közös jelleme, ha ez oldalról nem nyerne azt. Vannak ugyan újdon épült egyházaink, palotáink, színházaink, muzeumaink, iskoláink a sat. is, de ezek inkább nagyszámu létezésük által jelentik korunk szellemét, mint stylvök által, melylynek nincsen határozott jelleme. Mert ebben mutatkozik főleg építészetünk gyenge oldala. Városaink valódi minta-mutatványok a világ minden építészeti stylvéiből. Azonban lehet e téren mégis törekvéseket észre venni, melylyek megfelelnek korunk organizáló irányának, a önálló, szükségcinkhez mért építészeti kifejtése felé sietnek. Vegyitetlen sajátóságos nemeket igyekeznek teremteni, az építészet constructiv megalapítására iparkodnak, a azon nézet állapodik meg, hogy az építésznek sajátlag művészi, szép külsőre irányzott hatását, célszerű, a az építési szükségtől függő építési terven a hely és anyag kiválmalain alapult constructionak kell feltételezni. E tan következetes átvitele segítheti csak építészetiünket önálló, kor- nép- és helyszerű fejlődésre. Örvendetes látni, hogy a kézművesség mind inkább emelkedik a művészethez; a kömives architectussá lesz, a a köfaragó és stuccator munkája szobrászi kézbe jut. Az építészeti mindinkább körébe vonja a szobrászatot és festészetet, a ezekkel kezefogva teremt koru-

kat jellemző emlékeket. Utazó művészek 's régiségbuvárok megismertették az élő 's elhunyt nemzetek különféle építési styljeivel. Az épületek alakjának szépségét illetőleg mind a' művészek, mind a' közönség igényei öregbedtek. Sem a' francia forradalom előtt divatozott ezifraság, sem az azutáni túljózan 's kopasz izlés nem kell többé. A' minták választásában nagy haladás történt. *Durand* „építészeti leczkái,“ melylyekből olyly sokáig vétettek az építési tervek 's alakok, legujabban elmellőzötnék már, 's a' legjobb nevü építészek adtak ki tervgyűjteményeket, p. o. *Schinkel, Stüler, Knoblauch, Moller, Heger, Klenze* 'sat. Németországban; *Gourlier, Biet, Grillon, Tardieu, Bonillon, Normand* Franciaországban. Még nagyobb azon könyvek száma, melylyek a' régikor legnevezetesh építési emlékeinek leírásával, constructiv felboncsolásával 's lerajzolásával foglalkodnak, 's nemcsak az építészet történetére, hanem annak törvényei tudományos és technikai megismerésére nézve is igen fontosak. A' görög építészetet illetőleg említésre méltó munkák: *Hittorff* és *Zanth* „*Architecture antique*“ és „*Architecture moderne de la Sicile*“ czimü művei; 's mint *Stuart* „Athenci régiségeinek“ folytatása, a' londoni műkedvelők egylete által kiadott, valamint a' *Cockerell, Kinnard, Donaldson, Jenkins, Raillon* építészek által felmért, és magyarázott athenei 's egyéb görög régiségek. *Meczger Ede*, müncheni politiehn. professor alapos tant adott ki az oszloprendszerekről. Ide sorozandók még *Stackelberg* báró és *Blouet Abel* munkái. Legujabban a' régiek falfestése 's a' polychromia foglalkodtatta különösen az építészeket 's régiségbuvárokat, 's ennek befolyása is volt a' decoratív építészeti festés jelen irányára. Az antik falékesítvényekről *Klenze* 's *Gärtner* adtak jeles munkákat; *Zahn* pedig a' pompéji legszebb diszítvényeket 's képeket írta le. A' görögök elevenszinü ékesítése mindinkább uj életbe lép, főleg Münchenben 's Berlinben, hol e' téren jeles iskolák fejlettek ki. Főleg *Schinkel* és tanítványai sok szépet állítottak elő e' mezőn. *Böttiger K.* és *Mauch* munkái ide tartoznak. Igen jeles mű *Thom Leveston Donaldsoné* „*Collection des exemples les plus estimés des portes monumentales de la Grece et de l'Italie* (Páris, 1837.) ; továbbá: *Exemples of ornamental sculpture in architecture* „*Valliamytól; Recueil d'ornemens en sculpture*“ *Romagnesitől* 'sat. A' mexicói építészeti régiségekről *Kingsborough*, 's *Waldeck*, nubiaiakról *Gau*, a' hindostániakról *Daniell*, az arab építészetéről, nevezetesen a' spanyolországról 's az Alhambráról *Goury*, és *Owen Jones, Girault de Prangy, W. Gail, Murphy*, a' cairóiakról *Pascal Coste* 'sat. adtak leírásokat. Ismeretesek a' spanyolországi mór építészet színes könyomatai *Martertől* Karlsruhében. Legdusabb azonban a' keresztyén középkor műirodalma, főleg a' german vagy goth építészetre nézve. A' római basilikákról *Guttensohn, Knapp*, 's *Ziebland* írtak; a' szászországi középkori építészetéről *Puttrich*, a' westfáliairól *Schinmer Cornélius*, a' trierskörnyékiekről *Schmidt Fr. W.* a' mainzi domról *Wetter*, a' halberstadtiról *Lucanus*; a' köllniről *Boisserée*, az olaszországiakról *Ruhl*. Részint ide tartoznak: *Analyse architectonique de l'Italie, Wiedekingtől; Souvenirs de vieux Paris* „*Turpin de Crissé* gróftól; a' *Moyen-âge pittoresque de monumens d'architecture du 10-ieme en 17-me siècle*, továbbá; a' „*Cathédrales françaises*“ *Chapuytól*; végre az: „*Ornemens gothiques de toutes les époques*“

Lecomtetől; Denkmäler der deutschen Baukunst, Mollertől; a „Vergleichende Sammlung für christliche Baukunst“ Grubertől 'sat. 'sat.

A' meglevő épületek leírásai 's történeti analysise a' különféle alkotási módok alaposb szemléletére 's áthatására vezette vissza az építészeket, minék az építészetre elméleti 's gyakorlati tekintetben igen lényeges követkevései voltak. A' constructiv- tanra nézve főleg a' francziáknak vannak érdemeik. *Legrand* és *Molinos*, *Delormé* tanát ismét felelevenítették, *Rondelet* tovább fejtette 's *Emy* fontos pótlékokkal bővítette. *Delorme* szellemébe legmélyebben hatott *Moller G.*, ki a' germán építményeken találtató háló- vagy csomó rendszert teljesen kiművelte. A' constructio tanára nézve érdekes írók még: *Ritgen*, *Minutoli*, *Dahl*, *Bötticher* (e' két utóbbi a' faépítészetről) főleg pedig *Metzger*; *Britton*, *Pugin*, *Murphy* (kit *Engelhard* fordított németre) *Gilly*, *Wolfram*, *Schinkel* 'sat. A' constructio tana főleg nagy befolyással van a' tető- hid- és vízi építésre, melyly legújabb korban nevezetes fokra emelkedett. A' mai építészeti munkásság kitünőleg gyakorlati iránya kitészik azon gondból is, melyly a' polgári építkezésre fordíttatik. *Gärtner J.* porosz építész figyelemre méltó munkát irt a' városi magánlakok hiányairól. Ne felejtjük a' nagyobb városokban létező építési és szépítési biztosságokat 's közhivatalokat, a' kézművesek nagyobb kiművelésre szolgáló intézeteket, a' *Dorn*-féle fedeleket (l. ezen cím alatt) 's egyéb rokon jeleneteket, melylyek egyenkint meggyőznek a' mai építészetnek a' ezélszerűség felé törekvéséről. Ezen iránynyal kezét fogva jár ama másik, hogy épületeinknek aesthetikai tekintetben is kielégítő szép külső adassék, 's a' ezélszerűvel a' szép arányba hozassék. Francziaországban, minden ingadozás mellett is, melyly korunk építési izlésében mutatkozik, túlnyomó hajlamot látunk a' renaissance túlées façadjai, 's Angliában a' goth izlés iránt.

Németországon *Weinbrenner Fr.* az építészet új irányának megalapítója, ki az előbbi disztelen építmódot elvetette, de maga is még eltávozván az előképekül választott régiek nagyszerűségétől, alakok- 's arányokbani nehézkességbe esett, 's diszitivényeiben sokszor izetlen volt. Azonban alapos ismeretek, 's hasonló irányu társakkali személyes érintkezés és befolyás, úgy iratai által, végre, mint az általa Karlsruheban alapított építészeti iskola elnöke, korszakot teremtve hatott, 's iskolájából több mint száz, részint híres és jeles építész lépett ki. A' legkitünőbbek egyike ezek közt *Moller György*, darmstadti udv. építészeti igazgató, 's az ottani és mainzi színház építője. Ezen kettőnek tanítványa volt az 1837-ben Darmstadtban meghalt építészeti tanácsos *Heger Ferencz*; 's ugyanazon iskolából származtak *Thürmer* müncheni professor († 1833); *Hübsch II.* Karlsruheban, *Arnold* Freiburgban, *Knapp* Rómában, *Haller* Bernben, *Burnitz* Frankfurtban, *Chateaufeuf* és *Ludolff* többekkel, kiket itt nem nevezünk, Hamburgban. E' két utóbbi sokat tett Hamburg szépitésére, de a' közszellem hiánya e' városban nem engedti ezt éjszaki Velenézvé lenni. A' bürze, Hamburg legfőbb 's legnemzetibb épülete többek terveiből összeszedett eszmék szerint épült. Stuttgartban *Thouret Mikl.* professornak sok érdeme van az építészet, 's az ottani műiskola körül; az általa tervezett középületek azonban nem sok izlést bizonyítanak. *Salucci* udv. építőmester építette *Rosensteint*, 's e' kettőn kívül még *Gross*

és *Barth* a' nevezetesb művészek. *Weinbrenner* iskoláján kívül *Jussowé* is említést érdemel Casselben, melylyből *Ruhl* (Casselben) és *Müller* (Göttingenben) kerültek ki. Braunschweigban *Ottmer K. T.* a' berlini Odeon építője, nevezetes. Dresdába *Thürmer* helyére *Semper* hivatott; Hanoverben *Laves* udv. ép. tanácsos és *Andreä* említésre méltók.

De seholse fejlődött nagyobb szerüen és többoldalulag az építészet, mint Münchenben; a' polgári építkezésben ugyan egy idő óta csend állott elő, de a' király rendeletére, 's annak és a' státusnak költségére épült középületek száma roppantul szaporodott. Az ottani udv. színházat a' korán (1820) elhalt *Fischer Kár.* építette. Ennek tanítványai közül legnevezetesbek: *Gärtner Fried.* fő építészeti tanácsos, 's építészet közoktatója a' müncheni műakademiában, kinek egész működése oda van irányozva, hogy a' német építészetet természeti és structiv törvények alapján sajátlagos önálló kifejtésre vezesse. Először (1822) antik stylben épített, de későbbben a' kerekív stylhez fordult, 's az olasz középkor előképeivel csatlakozott, az alakok 's arányok többé 's kevesebbé szabad felhasználásával. Ezt bizonyítják az általa tervezett Lajos-templom, könyvtár 'sat. Különös érdemet szerzett magának az. olajfestés, mint egyházi architectonikai diszitmény alkalmazása által. *Fischer* iskolájába tartozik továbbá *Öhlmüller Dán. Jós.* ki *Klensével* együtt a' Glyptothékát, 's 1831-től 1837-ig az Au külvárosi ó germán styllü egyházat építette. Hasonló stylben épült az 1835-ben bevégzett wittelsbachi nemzeti emlék, 's a' kiefersfeldeni Otto-kápolna. *Quaglio Dom.* 1837-ben történt halála után *Öhlmüller* bizott meg *Hohenschwangau* vár bevégzésével. Görög stylben készült siremlékei nagy tetszésben részesültek. *Quaglio* és *Fischer* tanítványa *Ziebland György Fr.* ki főleg a' basilika-styllt tette sajátává 's illesztette a' cath. szertartás igényeihez; tőle van St. Bonifác basilikája Münchenben, a' mellette álló hittani növelde-épülettel, 's ipar- és műkiállításokra rendelt görög-korinthi styllü palotával. A' mi a' goth építészetet illeti, ez Bajorországon kívül is műveltetett *Lassaulx* porosz épít. igaz. által Koblenzben, továbbá *Schinkel* által, általában pedig régibb épületi maradványok megújításánál és sirköveknél. *Lassaulx* e' stylben újítá meg a' Florinus-egyházat Koblenzben, *Hartmann* és *Gersdorf* Marienburg-várat; *Quaglio* és *Öhlmüller* Hohenschwangau várat; továbbá a' regensburgi, bambergi, augsburgi, magdeburgi, mindenek felett pedig a' köllni dom, melylynek tovább építése *Zwirner* épít. igazgató vezetése alatt sikeresen halad, örvendetes jelei a' régibb művészet iránti tiszteletnek 's egyszersmind az újabb haladásnak. Mint régibb épületek ügyes megújítója, nevezetes még *Heidehoff K. Sánd.* Nürnbergben.

Az eddigiekből kitetszik, hogy a' classikai építészet abszolút szükségéről nézetek korunkban részint másnemű törekvéseknek voltak kénytelenek engedni, jeleül annak, hogy korunk minden tekintetben önálló fejlődésre igyekszik. Az építészek érezték, hogy a' szigoruan szabályszerű görög tempelstyll nem felel meg mindennemű szükségünknek. Azonban teremtett a' legújabb kor görög stylben is igen kitünő épületeket, 's ezen styllt főleg két művész képviseli, kiknek alkalmuk volt szép tehetségeiket legnagyobb kiterjedésben fejteni ki. Egyike ezeknek *Schinkel K. Fried.* fő épít. igazg. Berlinben, másika *Klenze Leo*, fő épít. tanácsos München-

ben. Az utóbbit több históriai hűség, az elsőbbit több eredetiség jellemzi, *Klenze*, ki egy részben gátolva van a szabad teremtésben a kir. építő feltételei által, annál nagyobb előszeretettel utánozta a történetileg adott előképeket, minél alaposabban ismerte meg azokat 's aesthetikai hatásukat tanulmány és szemlélet által. Az általa épített Glyptheka ióniai, a Walhalla dóriai, a mindenszentek egyháza byzanti, az új kir. palota florentzi, a Pinakothek római, az udv. kertre néző ugynevezett Festsaalbau velencei styl. Sajátságosabban mutatkozik a hadügyministerium épületében, a Lajos utczán. E' jeles építésznek a classikai építészet iránti hajlamáról bizonytságot tesz: „*Anceisung zur Architectur des christlichen Cultus*“ című munkája, a tiszta dóriai stylben tartott nagyszerű Walhalla pedig bizonyítja, mi mélyen hatott bé a görög oszloprendszer törvényeibe. (München nagyszerű új épületeiről sok adatot találni *Tóth Lőrincz Uti Tárczája* I. kötetében). Hasonlót mondhatni *Schinkel*-ről Berlinben, ki a Poroszországban elágazó különféle építészeti törekvések 's irányok élő 's vezető középpontja, 's „*Entwürfe*“jei által Németország határain kívül is hatalmasan működött. Berlin arczata nagy részben neki köszöni vidám 's harmonicus jellemét. Tőle van a Werder-egyház, a muzeum 'sat. régi minták után, miket azonban szolgailag nem utánoz, hanem a classikai építészeti styl törvényeinek szigorú követése mellett gazdag képző erejét szabadon hagyja játszani. Poroszországban, főleg törekvései nyomán keletkezett azon érdek 's munkásság, melyly nemcsak az épületek művészbibb alkotására, hanem a házi butorok alakjaira is kiterjed. Körülc csoportoznak Berlin többi jobbnévű építészeti: *Stüller, Hagen, Hesse, Strack, Knoblauch, Scheppig, Langerhans* 'sa'f. A bécsi építészek közt *De Nobile, Kornhäusel, Moreau, Schemerl* nevei ismeretesek, 's még *Förster*, mint az „*Alg. Bauzeitung*“ kiadója említendő. Dániában, *Hansen, Weinbrenner* kortársa, 's udv. tanácsos, továbbá *Harstorf* és *Maling* a kitünő építész nevek. Az elsőből van Koppenhágában az új kir. palota, városház, Frauenkirche. és számos villa, 's körülc pontosult minden építészeti törekvés.

Franciaországban nem csupán a divat, bár főleg ez, hanem a tudomány is határozólag foly be az építészet irányára. A szokások 's társas élet műveltsége itt a művészetre is élénkebb befolyást gyakorol, mint egyebütt. A háziasság kevesbé kedveltetik, mint a külfény 's vidám kecsesség. A polgári építészet törekvést mutat a XIV. Lajos kora óta uralkodott izléstől menekülni. Láthatni chinai, perui 's több más szeszélyes építészeti példányokat is, de általánosb a renaissance-izlés I. Ferencz — IV. Henrik korából, melyly szerint az épületek façadjai gazdagok czifraságban 's diszítvényben. Évenként sok száz épület emelkedik Párisban ipari czélokra. E' mellett a fr. cathedrálék helyreállításának munkája rendszeresen üzetik, melylynél az építészet constructiv irányának fényesen van alkalma mutatkozni. A már Napoleon korában ismeretes építészeti nevek közül *Percier* és *Fontaine* birnak sok érdemmel. *Rondelet, Ango, Labarre, Emy* 'sat. mint előbb *Legrand* 's *Molinos*, lelkesen törekednek tudományos és constructiv eljárásra. Az angersi, bourgesi, chartresi, st. denisi, neversi, roueni 'sat. cathedrálék újabb korban épültek újra. A roueni felett 200 l. magas torony-pyramis áll öntött vasból, melylyet *Ala-*

roine rajza után *Dubois* és *Pinchon* épített. A' st. denisi chathedrálén *Legrand* után *Cellerier* és *Debret* dolgoztak, az orleansit *Pagot* végezte be, a' rheimsit *Dubut* és *Rondelet* állíták helyre. Az „*Ecole des beaux arts*“t, melyly még a' rémkormány alatt alapítottatott, *Duban* és *Lubrouste* építék ki, kik *Caristievel* együtt szeretik a' renaissance dusdiszítvényű styljét. *Joly* vezetése alatt építettett újra, lényeges javításokkal, a' követkamra palotája. *Godde* és *Lesueur* vezetéek a' városház kijavitását, melyly 1842-ben végződött be. Legnevezetesb középületek azonban, melylyek Párisban bevégezettettek, 's annak földiszi: a' főleg görög stylű, de *Soufflot* tiszta tervétől sokban eltért *Pantheon*: a' 40 év előtt kezdett 's 1836-ban bevégzett óriási *Arc de l'Etoile*, melylynek magassága 141' 3'', szélessége 138' 4'', mélysége 69' 2'', 's építői *Chalgrin* és *Goust* után 1828-tól *Huyot*, 1832-től pedig *Blouet* valának, 's a' *Vignon* terve szerint 1804 óta építésben levő, 1836-ban bevégzett görög stylű *St. Madelaine*, melylynek építését 1830 óta *Huvé* vezette. Nevezetes építészeti nevek még Franciaországban: *Gisors* a' *Luxembourg* és az *Odeon* színház építője, *Gau*, *Penchant*, *Lenoir Albert*, *Lebus*, *Gauthier*, *Delannoy*, *Delespine*, *Detaillieur*, 's *Hittorff*, *Frölicher* ' *Krafft* németek Párisban; *Abadié*, *Agnety*, *Benard*, *Montluisant*, *Guénepin*, *Chambord* 'sat. a' megyékben.

Az angol fajnál a' közügyekbeni élénk részvét sohasem szorithatta ki a' kedélyes háziaság 's kényelem szeretetét. Az angol nem szereti a' könnyű mulékony ragyogást; ő méltóságos, meglepő nagyságot követel a' középületeknél, comförtot mindennapos lakásában. E' hajlamai határoztak építészete felett is. Mindenek felett uralkodó Angliában az ó-germán izlés, nemesak egyházi, hanem világi épületeknél is. Nem találni ugyan Angliában teljes önállóságban teremtő iskolát, hanem olylat mégis, melylyet szabadabb utánzás tekintéből történetinek nevezhetni, 's a' melyly tervre nézve a' czélszerűség elvéből, külső alakadásra nézve pedig inkább szeszélyből, mint helyes szépéretből indul ki. Ezért vádoltatik az angolok újabb építészete, hogy minden stylt össze viszsa hány 's az izlés hiányát a' csodálatosnak vadászása 's idegenszerű diszítés által akarja pótolni. Itt is mint Német- és Franciaországban harez folyt a' classikai és romantikai iskola közt. *Wyatt*, a' *Trinity-house* és sok jeles londoni 's oxfordi épület teremtője, ki 1836-ban halt meg, a' classikai építészethez tartotta magát, *Britton* a' középkori építészet visszahozása mellett nyilatkozott; 's ez utóbbi nézet látszik diadahnasnak. Az új parlamentház, melylynek az előbbinek leégése utáni felépítésére 770 ezer font st. határoztatott, góthi stylben épült. A' kissé régibb, jeles angol építészek közül említjük *Soanet*, ki 1837-ben halt meg, 's a' Westminster egy részét építé. *Wyatt* mellett főleg kitünt még *Nash*, a' Haymarketi színház építője. *Smirke R.* építé a' Coventgarden-színházat, a' Penintentiaryt, 's a' conservatívek fényes clubházát. London fúrasztó egyformaságu utcáin egy idő óta sok haladás tűnik fel architectonikai szépítés tekintetében. A' dús londoni clubbok és ezéhek palotáit bel- és külfény, oszlopok, gazdag márványzat 's aranyozás tüntetik ki. Ilylyen p. o. a' halke-reskedőknek *Roberts* által épített ezéhháza. Szép magánházakat emeltek *Inrood*, az „*Erechtheion of Athens*“ czimű munka kiadója, *Maddox*, *Lamb* és *Collis*. *Newmann J.* terve szerint épült a' szegény vakok háza, *Bunning-gé*

szerint a' londoni City iskolája. *Beazle* építé az új St. James-színházat, *Wilkins* a' nemzeti gallériát. Anglia újabb egyház-építői közt főleg kedveltetik *Scoles J. J. Inwood*, *Trotman*. Az ó-german styl tulnyomó az aughiai egyházépítésnél, 's a' görög izlésü templomok csak kivételt képeznek. Hasonlót mondhatni a' falusi lakokról, a' parkok kastélyairól, melylyek többnyire Tudor-izlésben 's csak ritkábban épülnek görög styllben. Kitiünik e' téren *Ferrey*, 's leghíresb *Cockerell R.*, a' ki, valamint *Inwood*, *Wilkins*, *Kinnard*, *Donaldson*, *Jenkins*, *Raillon*, *Daniell*, *Owen Jones* 'sat. iratai 's rajzai által is sokat tett az építészet javára. Emlitendők még az angol építészek közt *Blackburn*, a' régiségeket mélyen ismerő *Willement*, *Papworth*, *Ware*, *Repton*, *Hardwick*, *Brook*, *Levis*, *Laing* Londonban, *Garbett* Oxfordban, *Harrison* Chesterben 's a' t. A' régibb épületek kiújításának munkái 1832 óta fenálló saját bizottmány felügyelete alá helyezték. Ha általános pillanatot vetünk Anglia jelen építészetére, észre kell vennünk, hogy e' téren is a' jól rendezett közügy 's közérdek nyomai, és nagyszerű státuszpolgári, és testületi élet ereje mutatkoznak, míg ismét a' terjedelmes gyár-épületek, merész hidak 's elemekkel daczoló tunnelek építése a' nép ıparos hatalmát 's munkásságát bizonyítják (A' nagyszerű Themse-Tunnellről l. külön czikkben). Az éjszaki-amerikai szabad egy. státusokról körülbelöl hasonlót mondhatni.

Olaszországban a' 17. század óta kevés történt az építészetben, Spanyolországot kivéve, sehol sem építnek olyly keveset Európában, mint az olasz földön, hol régi paloták állanak üresen. Azonban ez nem egyforma mértékben áll az ország minden részeiröl, mert a' közigazgatás és ipar sem mindenütt áll egyenlő lábön. A' hol új épületek emelkednek, rendszeren a' századok óta divatozott helybeli styllhez ragaszkodnak. Rómában az elégett St.-Pál egyháza építettett újra *Belli* terve szerint *Poletti* által. Carrarában színház épült tiszta carrarai márványból. Hires névre tett szert *Cagnola* marq. Mailandban, ki a' békeivét 's az urgnanoi tornyot építette. *Pestagelli* ujitotta ki a' majlandi domot; említendők még *Amati* Majlandban, *Barbarino* Genuában, *Baccani* Florenzben, *Bianchi* Nápolyban, *Folchi* és *Salvio* 'sat. Rómában. Az építészet új felemelkedését ezen ájult országban csak a' polgári közszellem 's jóllét felüdülésétöl remélhetni. Ellenben Görögországban az építészet körében is látjuk azon fiatal pezsgő erő működését, melylyet az önálló szabadság felébredt öntudata szokott teremteni. Athénben 's Naupliában igen sokat építenek. Az atheni királyi lak a' bajor *Gärtner F.* nagyszerű terve szerint 1836 óta müncheni építész *Erlacher* gondjai alatt épült. Ugyanez építé a' syrai pompás világitó tornyot 's az új Görögország több középü'etét. A' születtett görög építészek közöl athenéi *Pittakis* és thessalonikai *Kaftanglioglu* nevezetesek. — Az óriási muszka hatalom sokat épített, 's ha az oroszországi építészetnek nincs is sajátóságos jelleme, de kitiünő az keleti nagyság 's pompa által. A' külföldi művészek lassankint helyet engednek a' bennszüülötteknek. Az 1837-ben elégett esász. téli palota újra felépült, 1837-ben megnyilt Pétervárott a' nagy új színház, melylyet *Caros* végzett be. A' kertschi új muzeum az athenéi Theseus-templom utánzása. Kiewben *Beretti* terve szerint egyetem épült. Legnagyobb építészeti művek azonban a' roppant Isák-egyház Pétervárott, új Európa legna-

gyobb épülete, melyly *Montferrand* terve szerint készült el, 's melylynél 3000 napszamos dolgozott rendesen, és az odessai kikötői nagy márvány lépcső.

Hazánk építészeti történetének fejlődését eddigelé még ki sem írta meg; pedig nálunk is található mind a' mult, mind a' jelen időből valódi remekművei az architecturának. A' régibb korból kétségkívül legnevezetesebb a' goth stylben épült nagyszerű kassai székes egyház, melylynek bővebb ismertetését jeles régiségbuvárunk, *Henszlmann Imre* adá, miből kitetszik, hogy e' templom építésének vezetői közt magyarok is valának. Átalánvéve az árpád- és vegyesházi magyar dynastia, a' magyar főpapság és főnemesség pazar fényűzése annak idején hazánkban is virágzóvá tette az építészetet. Azonban a' háborus világ dulakodásai miatt most már csak romjai láthatók annak, sőt Mátyás király idejéből, ki pedig az architectura remekeire nagy gondot fordita, most már romjai is alig található az akkori magyar építészetnek. Melyly hogy saját eredeti irány- és önállóságban nem fejlődött ki, annak oka leginkább a' civilizáltabb magyar városi élet hiányában rejlik. Ujabb időnkben a' hazai építészetet a' virágzásnak indult fővárosi élet elevenité föl leginkább, 's tagadni nem lehet, miként néhány pesti építész, kik közt a' Rómában művelt *Hild József* 's *Polláké* az elsőség koszoruja, valóban kitünő szépségű épületeket emeltek. A' fővároson kívül, hol a' *Pollák* által emelt Muzéum, *Ludovica* 's városi színház, és a' *Hild* által épített casinó 'sat. legnevezetesebbek, egyes gazdagabb urak palotái közt is vannak jó izlést tanusító épületek. A' *Pyrker L.* érsek által 1831—36 görög-római stylben építtetett egri székesegyház az újabbkori építészeti körében európai hírre tarthat számot. A' még most sem kész esztergami basilika nagyszerű, és pompás, hanem izlés és harmonia tekintetében az egrivel korán sem versenyezhet. (I. Esztergami basilika. Pest legnagyobb szerű, bámulandó épülete, a' lánczhyd fölül külön czikkben szólándunk). Ha a' sors könyvében nemzetünk életének legnagyobb szerű kifejlődése el van határozva, ugy remélhető miként hazánkban is támadhatnak, miként *Lajos* király buzdítására Münchenben támadtak, teremtő szellemek, kik alapítói, 's felvirágoztatói lehetnek az eddig még ismeretlen magyar építészeti stylnek. — V. I.

Eposz I. Hősköltemény.

Ercsei Dániel debreczeni bölcs. professora 's m. akad. lev. tag, szül. 1781 Mezőtúron, hol atyja prédikátor 's esperes volt, tanult Debreczenben. 1802-ben Göttingent látogatá meg, hol 3 évig mulatott 's phil. tudora lett. Itt adta ki: *Summa capita systematis dynamici*. — 1805-ben foglalta el debreczeni tanítószékét. Munkái magyarul: *Philosophia* (1 kiad. Debr. 1813. II-ik kiad. 1817) — *Statistika* (Debr. 1819); *Philosophia historiája* (1825); latinul pedig: *Psychologia* és *Logica* (Debr. 1833). — M. akad. tag lett mindjárt az akad. első nagygyűlésében, 1831. — 1832. törvénytd. oszt. rendes taggá választatott, de ezt el nem fogadá. Megh. 1836-ban. — h.

Érczöntés. Az érczöntés, melyly a' középszázadokban nagyszerűen virágzott, 's Olaszországban *Benvenuto Cellini*ben, Németországon *Vischer Péter*ben (1500) érte el tökélye fő fokát, legujabban ismét feléledt,

főleg Münchenben, hol I. *Max* király 1824-ben érezöntödét alapított, melyly mindinkább terjeszkedett, 's a' műszerető *Lajos* király alatt nagyserüivé lett. Ez intézetnek nagyobb mértékbeni működésre akkor adatott alkalom, mikor München polgárai *Max* királynak emléket akartak állítani. Átvállalta a' *Rauch* által tervezett óriási emlék érzebeöntését. Ezen öntés szerencsés sikerülte által alapította meg *Stieglmaier*, intézete 's önmaga híré. Azolta benne készült el a' roppant érezszobor *Bavária*, melylynek iszonyu nagyságáról fogalmat adhat az, hogy feje üregében 25 személy fér el. — *Stieglmaier* halála után *Müller Ferdinand* lett az intézet igazgatója. —

*Benvenuto Cellin*inek, *Göthe* által fordított önéletírásában olvassuk, hogy ez, midőn *Perseus* szobrát érzebe önté, először a' magvat, (*Kern*), azaz a' szándéklott érezszobornál kisebb mértékű alakot, mintázta. ezt azután viasszal vonta be, a' viaszmintát is nagy gondnal készítette el 's azután azt tüzszilárd tömeggel öntötte át. Az egésznek kiegészítése által felolvadt 's eltávolított a' viasz, 's a' magv és külső alak közt közbenső ür támadt, melylyet azután folyékony érzezel töltött tele. Így jutott a' művész a' kész alakhoz, melyly nem állott tömör érzeből, 's egyszersmind túlságos terhe által nem lett mozdulatlaná, nem is említve az érzekimélést. — Kevés változtatással ezen módszer divatozott a' legújabb időkig, 's *Rigetti* Nápolyban még ezelőtt 25 évvel így járt el. De ezen eljárás hiányai 's hátrányai mindinkább éreztettek. Az alak áthevitése, melyly sokszor hónapokig tartott, igen nagy szénmenynyiséget vett igénybe 's a' költséget aránytalanul nevelte. E' mellett nem volt a' művész biztosítva azon veszély ellen, hogy az alak belseje az égetés alatt szenvedni fog, míg más részről az öntés roszul sikerültével a' minta is veszendőbe ment. Ezen bajok, 's az öntőművészek ohajtása, hogy az üres alak belsejét öntés előtt még egyszer átnézhessék 's megvizsgálhassák, a' darabokbani alakítás (*Stückenformerei*) eszméjét érlelte meg. E' célra gypsz-minta vétetik, melylyre a' forma, homokból, kis darabokban nyomatik, ugy, hogy azokat ovatosan ismét el lehessen mozdítani. Ha e' módon a' minta félig be van vonva tüzszilárd homokdarabokkal, aránylag erős vassal átvont gipszhéj öntetik rá. Hasonlóan bánnak a' minta hátsó részével is, 's így, két, egymásra tökéletesen illő gipszhéjban, a' mintának pontos lenyomatát nyerik tüzszilárd tömegben. Hogy pedig a' tömör öntés szükségét ki lehessen kerülni, a' formát először tüzszilárd tömeggel öntik meg, 's azután ezen ugynevezett „magvból vagy belből“ (*Kern*) anynyit metszenek el, menynyit az érezöntés vastagsága kíván. Ha már a' magv és a' forma ismét öszszetétetik 's a' kettő közt származott üreg folyékony érzezel tele öntetik, ez üres érezöntetet ad. A' mostani eljárás tehát épen eltérő utat követ az előbbtől. — Az érezöntő művészet mindig némi veszélylyel van öszszekötve, 's a' felolvasztott éreztömeg kibocsátásának pillanatát nem lehet némi aggodalmas érzelem nélkül várni 's átélni. — Egyébiránt az érez épen olygy alkalmas a' legfinomabb 's gyöngédebb alakzatok, mint a' legóriásibb emlékek képezésére. — Az öntödével öszszeköttetésben van a' *ciselir-terem* (véső-terem), hol a' művek kítisztáztatnak, kisimíttatnak, 's finomabb faragványok elkészülnek, a' fegyverek 's egyéb készültek aranyhoz hasonló fényt nyernek,

melyly azokat emeli, míg ellenben a' húsrészek lágy, bágyadt szinnel láttatnak el. Így nyeri meg a' nyers, bár tiszta öntet egy bevégzett szép-műnek magasb becsét. — A.

Erdély (statistikája). Az austriai birodalomnak korona országa. Fekszik az éj. sz. $45^{\circ} 12' 15''$ és $47^{\circ} 42' 50''$; a' keleti h. $39^{\circ} 55'$ és $44^{\circ} 5' 5''$ közt. Határai: keletről Moldva (a' görbületekkel együtt) 33 mföldön és Bukovina 8 mföldön, délről Oláhország 57 mföldön, éjszak- és nyugotról Magyarország 92 mföldön; 's így határvonalának összes hossza 190 mfd, melylyből 90 mfd idegen korona alatti határszélékkel érintkezik, és e' 90 mföldnyi idegen határszéli hosszúság a' birodalom összes határszéli hosszának 8% teszi. Területe a' Magyarországtól visszacsatolt részekkel együtt $1102'8$ geogr. □ mfd. a' birodalom összes kiterjedésének 9% . Erdélynek régi közigazgatási felosztása, 1849-ben, a' birodalmi új közigazgatási szervezet behozatala alkalmával változást szenvedett, azonban felosztása a' vármegyék, székelyek és szászok földére, ma is bir jelentőséggel. Az elsőnek területe $687'6$ □ mfd, az egésznek 61% , a' székelyföldre $215'5$ mfd, az egésznek $19\frac{1}{2}\%$, a' szászföldre $199'7$ □ mfd, az egésznek $18\frac{1}{2}\%$. A' magyarországtól visszacsatolt részek kiterjedése $104'4$ □ mfd, az egésznek $10\frac{1}{2}\%$. A' határörvidék kiterjedése 100 □ mfd, az egésznek 9% . Jelenleg felosztatik Erdély hat katonai u. m. a' kolozsvári, szebeni, fogarasi, fejevári, rettegi és udvarhelyi (most már marosvásárhelyi) kerületre. Ezek közül a' szebeni kerület magában foglalja az egész eddigi szászföldet, némelyly hozzácsatolt részekkel, az udvarhelyi pedig az egész eddigi székelyföldet Aranyos-szék kivételével. Erdély általában felföldnek mondható: határszéli hegyei a' karpáti erdővidéknek déli folytatását képezik Erdély délkeleti határszögeig, onnan nyugotra a' Dunáig; vadregényes sziklakoronái egész év alatt csak néhány hétre vetik le a' hótakarót. A' déli havasokat áttörte az Olt vize a' verestoronyi szorosnál, 's ezeknek nyugoti szárnya aztán a' bánági előhegyekbe megy át. A' közbenső $700'$ — $1400'$ magas tér hegyes, dombos vidéket képez, a' magyarországi térségektől az erdélyi érczhegyek által elválasztva. Rónaságai, melylyek csak nagyobb folyói partjain terülnek el. csekély kiterjedésűek: legnagyobb Háromszék és Brassó vidékén a' Feketeügy és Olt partján 14 □ mérföld. és Fogaras vidékén ismét az Olt partján 8 □ mérföld. A' Maros, forrásától az erdélyi határszélig 86 órányi futással bir 's viz vidéke Erdély területéből 425 □ mfdet foglal el; az Olt futása Erdélyben 73 óra, 's vízvidéke 218 □ mfd, a' Szamos erdélyi futása 61 óra, vízvidéke 248 □ mf. Égalja mindenkefelett változó, közép évi melege 7° -ra tehető, de általában mondható, hogy téli napokon 6° , őszi 's tavaszi napokon 9° , nyári napokon 12° -nyi különbség tapasztalható a' nap és éj légmérséklete közt. — Erdély népességét az 1842-re kiadott hivatalos statistikai tabellák $2,290,378$ lélekre tették, 's mivel Erdély népszaporodási aránya szerint e' szaporodás 6% tesz 8 évre, kellene lenni jelenlegi népességének $2,428,400$ léleknek: de az utóbbi két évben dult borzasztó belháboru pusztításait számba véve, bizonyára kisebbnek kell felvennünk a' jelenlegi népességet; állását egyébiránt hitelesen 's biztosan ki fogja mutatni az Erdélyre nézve is megrendelt 's nagyobbbrészt már végrehajtott hivatalos népösszeírás. Az 1842-diki népességi állás szerint az

összes népességből esett a vármegyék földére 1,420,350, az egész népességnek $62\frac{1}{2}\%$, Székelyföldre 438,000, az egész népességnek 19% , a Szászföldre 432,000, az egésznek $18\frac{1}{2}\%$. Átalában egy □ mérföldre esett 2171 lakos; legsűrűbb népességű részei: *Szerdahelyszék*, 1 □ mfdre 4421 lakossal, *Medgyes*, *Ujgyház*, *Szászváros szék*, *Brassó* vidéke, *Küküllő* és *Közép-Szolnok* megye, *Marosszék*, 1 □ mfdre 3000 lelket meghaladó népességgel. Leggyérbibb népességű *Besztercze* vidéke. A népesség állása szerint Erdélyben 103 férfi mellett 107 nő találtatik. 'S a fenebbi népességből 181,000 az erdélyi katonai határörvidék népességét képezi. Erdélyben egy év alatt középszámmal 67000 születés történt; 3132 előre esik egy születés, 100 leánygyermek mellett 107—108 fiúgyermek születik, a törvényes születések aránya a házasságon kívüliekhez 40 : 1. A halálozások száma rendes években 57,000 körül volt, 36—37 előre egy halálozás, 100 nő mellett 102—103 férfi hal meg, 134 születés mellett 114 halálozás történik. Egy év alatt mintegy 16,000 házasság kötöttik, 144 előre egy házasság. Valláskülönbség szerint a népesség így oszlik fel: római katolikus 280,000, református 450,000, unitárius 52,000, lutheránus 194,000, görög egyesült 662,000, görög nem egyesült 611,000, zsidó 3400. Azon megyék, melylyek népességének többsége katolikus: *Csikszék*, *Háromszék*; melylyeknek nagyobb része görög katolikus: *Kővár* vidéke, *Közép-Szolnok*, *Belső-Szolnok*, *Doboka*, *Kolozs*, *Torda*, *Küküllő*; melylyekben a görög nem-egyesültek száma tulnyomó: *Felsőfejér*, *Alsófejér*, *Hunyad*, *Zaránd*, *Fogaraszvidéke*, *Szebenszék*, *Szászsebes*, *Segesvár*, *Ujgyház*, *Szászvárosszék* és *Brassó* vidéke; a reformált vallás tulnyomó *Kraszna* megye, *Udvarhely* és *Marosszék*; a lutherána *Besztercze* vidékén, *Nagy-Sink*, *Kőhalom* és *Medgyes* székben; az unitária vallás *Aranyos* székben. Azon megyék, melylyekben a római katolika, reformáta és unitária vallás bir tulnyomósággal, egyszersmind tulnyomólag magyar népességűek; melylyekben az egyesült és nemegyesült görög vallás, tulnyomólag oláh népességűek, melylyekben a lutherána, tulnyomólag száznépességűek. Hirszerint a rendelt hivatalos összeírás eredményül mintegy 800,000 magyart, 1,200,000 oláhot és 200,000 szászot mutatna ki Erdélyben. Van 11 királyi város, 66 mezőváros, 2658 falu, 95 praedium, összesen 2830 helység, ezekben ház lehet mintegy 412,000, 's család 436,000. A népességből a nemesek, papok, honorátorok száma tehet 200,000 főt, a polgárság a szabad székelyekkel 700,000 főt, volt paraszt jobbágy 1,400,000.

Erdély terményző területére a hivatalos statistikai tabellák következő táblázatot adnak: szántó föld 1,286,398 hold, szőlő 101,963 hold, rét és kert 620,000, legelő 620,000 hold, erdőség 4,500,000; összesen 7,128,361 hold. E' hivatalos táblázatban feltűnő azon anomalia, miszerint az ország használt földének több mint felét erdő boritná, mi azonban nem áll. *Kővály* (Erdély statistikája, I-ső kötet) következő adatokat szolgáltat: szántó föld 2,768,000, szőlő 320,000, rét 's kert 1,110,000, legelő 1,666,000, erdő 2,768,000, összesen 8,162,000, alsó-austriai hold 1600 □ ölével, mi 816 □ geogr. mérföldet tesz, miszerint az országban nem terményző területül 286 □ mfd maradna fén, az egész területnek 26% . A mezőgazdasági terményeket illetőleg átalában azt kell mondanunk, hogy

Erdély nem terem anynyi gabonát rendesen, menynyi lakosainak szükségére megkivántatik. Ugyanis az őszszes használt földnek alig $\frac{1}{3}$ része szántó föld, a' mellett a' földnek nagy része sovány, a' gazdaság közönsegesen 's majdnem minden egyes kivétel nélkül fordulói gazdálkodás, 's a' földek fekvése nagyrészint oldalos, minélfogva igen sok trágyát kívánnak meg. A' buza, jól 's rozszabbul, *Csikot, Gyergyót*, 's a' magasabb hegyvidékeket kivéve, mindenütt megterem. De jeles buzatermő földekül mások nem mondhatók, mint a' *háromszéki* rónaság 's a' marosparti lapályok, azonban a' buza itt is csak 5—10 szemet ad. Az évi közép buza termést a' hivatalos tabellák 3 mill. mérőre teszik, *Köváry* 8 mill. erdélyi vékára, a' mi anynyi mint 3,200,000 mérő. *Rozsot* 's kétszerest természetnek, hol fekvés és földminőség a' buzatermesztésnek nem kedvező, különösen a' hegyes vidék, 's az egész székelység, hol belőle sok pálinkát égetnek. Az őszszes rozstermést a' statistikai tabellák : 2,500,000 mérőre, *Köváry* 2,600,000 mérőre teszi. *Árpát* főleg a' Bárczaság termeszt, de terem másutt is; az őszszes árpatermést a' hivatalos statistikai tabellák 1,500,000 mérőre, *Köváry* csak 400,000 mérőre teszik. *Zabot* az egész országban természetnek, de mégis legnagyobb mértékben a' hideg székely földön. A' statistikai tabellák az őszszes zabtermést 3,500,000 mérőre, *Köváry* csak 1,600,000 mérőre teszik. Törökbuza Erdély gabonatermesztésének nagy, 's pénz tekintetéből, mondhatni, legfontosabb részét képezi. Az erdélyi oláh köznépnek fő élelmi szere 's pálinkafőzésre legnagyobb mértékben használtatik. Erdélyben a' törökbuza azon növény, melyly ha nem terem, 1,000,000 ember néz éhségnek elébe. Az őszszes terményt belőle a' statistikai tabellák 3,500,000, *Köváry* 4 millió mérőre teszik. Kölest, hariskát csak a' Bárczaságon és Háromszékben természetnek, mintegy 100,000 mérőt. E' szerint az őszszes évi gabonatermés lenne a' statistikai tabellák szerint 14 millió, *Köváry* szerint 12,100,000 mérő. A' hüvelyes vetemények Erdélyben az oláhságnak roppant sok bőjtje és általános szegénysége miatt, melyly nagyobb mértékben hús étellel élnie tiltja, igen nagy szerepet játsznak. Az őszszes termény ezekből évenként 168,000 mérő. A' burgonyatermesztés Erdélyben közel sincs akkora mértékben elterjedve, mint a' birodalom más részeiben; évi termésének őszevegére nem szolgáltatnak adatot, sem a' statistikai tabellák, sem *Köváry*. A' gyümölcstenyésztés általában el van hanyagolva; dicséretes kivételt csak a' szász faluk érdemelnek általában, azután a' székelyföldön *Gyergyó*, azonkívül a' városok 's egyes földesurak. *Bora* legjobb terem a' Küküllő és Maros mentében, az Érmelléken 's a' Szilágság más vidékein. őszszes bortermeszt a' tabellák 1,500,000 akóra teszik: a' bortermesztés tökéletesítésére Erdélyben hiányzik mindaz okszerü kezelés. mind a' szőlő fajok nemesítése. A' kereskedesi növények közt első rendü fontossággal bir a' *dohány*, melylynek évi termése 40,000 mázsa. *Len* 's *kenderre* nézve hiányzanak az adatok. A' rétek és legelők területe aránytalanul nagy a' szántóföldek területéhez képest. Az őszszes *széna-termés* Erdélyben 11 millió mázsára tétetik, mivel a' szántóföldekről hozzáadandó a' szalma, 8 millió mázsa. Erdélyben a' használt földnek több mint $\frac{1}{6}$ részét borítják az erdők: a' ki tudja, hogy hegyeit köröskörül szakadatlan erdőség borítja, azt hinné, hogy az ország a' fának nagy bőségében van:

pedig a' belső részek, az ugynevezett mezőség anynyira szenved faliányban, hogy ganéjjal is kénytelen tüzelni. A' hozzájárulható hegyeken gondatlan kezek irtják kíméletlenül a' szép eser, tölgy és bükkerdőket. Összesen *fu* terménye évenként 2 millió öltre tétetik. Erdély összes földterményeinek értéke 57 ½ millió forintba becsülteik, melylytől földadót fejében 889,034 ft. fizettetett eddigelő, a' nemesi birtok nagyobb részének adómentessége mellett. Az erdélyi lófaj, melyly a' jobbak közé tartozik, nagyobbára már elkoresosult; tiszta eredetiségében még *Csik*, *Udvarhely*'s *Hátság* vad tájain kereshetni. A' nagyobb földesurak méneseiben a' lovak részint spanyol's arab, részint angol fajjal koresok, ámbár e' nemesített lovak száma aránylag csekély, mégis ezeknek is hiányzik elegendő vásár. Legtöbb lovat tartanak Erdélyben a' szászok, azután a' székelyek: a' vármegyék földén aránylag sokkal kevesebb ló található. A' lovak összes száma 350,000-re tétetik. Erdély a' szarvasmarhatenyésztést illetőleg, fekvésénél fogva második Schweicz lehetne, tejjel, vajjal, sajttal bővelkedő ország. De a' tej szűkön van, vaj kevés, sajt anynyi, mint semmi. Az erdélyi szarvasmarhafaj, kisebb a' magyarországinál, de tartósságánál fogva figyelmet érdemel. Ámbár pedig Erdély a' szarvasmarha-tenyésztésének igen szép kilátásokat nyújt, de nemesítésére eddig igen kevés történt: a' járványos nyavalyák nagy pusztításokat okoznak időnkint, jó állatorvosok hiányában, 's a' nép babonás elfogultságai következtében. Számra nézve az *ökrök* és *bikák* 250,000-re, a' *tehén*ek 550,000-re, összesen 800,000-re tétetnek, ezeken kívül *bivalok* 25,000—30,000, ámbár inkább csak nagy birtokosoknál 's a' kis nemességénél tartatnak. A' *juh* Erdélyben, a' sok méhelyes helyek miatt, igen koczkrátatja a' benne fekvő tőkepénzt, de azért legnagyobb számban található. A' *juh*nak turója és sajtja eledelül szolgál, gyapja a' köznép öltönykelméjéül, azonban a' magyar juh, melyly Erdélyben csaknem kizárólag tenyésztetik, aránylag igen csekély hasznot hajt. A' *juhok* összes száma 2 millióra tehető, de ezek között 705,000 olyan, melyly teletetésre rendszeren Moldva-'s Oláhországba, sőt Bulgáriába szokott hajtatni. *Kecske* 75,000, *sertés* 350,000; *méhkas* 13,000; *gyapju* nyeremény 4 millió font, *selyemgubó* 1.000 font. A' szárnyasállatok értékét, adatok hiányában, nem lehet bemondani. Erdélyben a' *bányászat* a' nemzeti gazdagságnak egyik főforrása, 's emelésére az austriai ház uralkodása óta igen sok történt. Első helyen áll az arany- és ezüstbányászat: *aranyut* Erdély Európában, kivéven Oroszország Uralját, legtöbbet szolgáltat; 1810-ben az arany-nyeremény csak 272 mázsa, 1800-ben 1562 mázsa, 1830-ban 2550, 1835-ben 3388, 1842-ben már 3598, mázsa volt, 's e' fejlődő haladás 1848-ig teljességgel nem hátrált, sőt tolyvást legszebb mértékben gyarapodott, mignem annak életerejét kettémetszették az erdélyi borzasztó események közt az oláhok undok kegyetlenségüi pusztításai a' bányavidéken, melylyek ki tudja mikor orvosolható sebeket ejtettek Erdély aranybányászatán. Az *ezüst*-bányászat nyereménye az aranyhoz képest sokkal csekélyebb, 1842-ben 5881 mázsa; ezek közül 1222, az aranyból 144 mázsa a' kinestári bányák jövedelme. *Higany* 28 mázsa, *réz* 1634 mázsa, *ón* 2768 mázsa, *nyersvas* 51,156 mázsa, *öntött vas* 2509, *gáliczkő* 63 mázsa, a' bányászat terményeinek összes évi pénzértéke 1,764,227 ft. Hanem

Erdély mindenekfelett gazdag *konyhasóban*: kifogyhatatlan sóbánya az egész ország. A' nyitott sóbányák száma jelenleg 6; a' *marosujvári, tordai, deésaknai, kolozsi, vizaknai* és *parajdi*. Legnevezetesebb ezek közt a' *marosujvári*, mint a' honnan számos sószállító hajó szállítja a' sót Magyarországra, 's mint melylynek külsőjére és belsőjére legtöbb gond fordittatik. Második helyen érdemel említést a' *tordai*, nemcsak mint Erdély legrégebb sóaknája, hanem mivel ma is bőségben ontaná kincseit; régen 400,000 mázsát is ástak belőle, 1790-ben már csak 200,000-et, ma alig többet 20,000—25,000 mázsánál; a' *deésaknaiból* a' tordaival egyenlő mennyiséget ásnak, a' *parajdiból* 25,000 czeret, de sokkal többet lehetne, ha a' moldvai sóesempészet, kelendőségét 40000—45000 mázsával nem csökkentené. *Vizaknának* vidéke nagy, ott évenként 40,000 mázsát vágnak; a' *kolozsiból* 80,000, a' *marosujváriból* 700—800,000-et. *Műipar* dolgában Erdély maig is szegény, tulajdonképpen gyárüzlete majd egy sincs; 's a' kézi mesterségek is inkább csak a' szászföldön virágoznak. Erdélyben, melylynek bányászata olyly gazdag és változatos, az érzelműek előállítása igen csekély. A' néhány *arany-ezüst műves* tekintetbe sem jöhet, mint kik magok is inkább kereskedők 's Bécsben és Pesten készített ezüst és aranyműveket árulnak, 's forrasztanak. E' kereset-ágak a' 16-dik 's 17-dik században egészen másképen állottak. A' *rész* és *vasgyártás* valamieskével élénkebb. *Rézhamor* van *Brassóban* 2, *Sz.-Domokoson* 1, *Orlátón* 1, *Tömösön* 1, *Szebenben* 1, összesen 6. Dicséretes említést érdemelnek a' harangöntők. A' rézművesek az országban a' durvább eszközök szükségletét fedezik: leghiresebbek az üstgyártásban a' brassaiak és besztezerceiek. *Vashámor* ugyan több helyt van az országban, nevezetesen egy kincstári *Vajdahunyadon*, de azért a' kovácsságon kívül eső majd minden vasárút a' bánágból, Styriából és Csehországból szállitnak be; némelyly hámor még jó ráfot sem tud előállítani. *Puskaport* két helyt gyártanak. Szebenben és Fejérvártt; csudálatos hogy a' sóban olyly gazdag Erdélyben legkevesebb sziksó sem gyártatik. Az *üvegyárak* készítményei igen szűk korlátok közt forognak: üvegtáblákat 's metszetlen üveget 's poharakat adnak. *Kőedénygyár*ai közt legnevezetesebb a' *batizi*, melyly 60 embert foglalkodtat, 's készítményei jó kelendőségének örvend. Megemlítendők az Erdélyben igen nagy mértékben használt *borgai* fekete pipák. *Kender* 's *lenszövetek* dolgában házilag tetemes ipar üzetik: a' kötélverés, ámbár csak kis műhelyekben foly, a' belsükséget alkalmasint kielégíti. *Papírmalom* sok helyt van, 's *Orlátón* egy jó új modoru géppapirgyár: egyébiránt az ország papir szükséglete a' hazai készítményből ki nem elégíthető. Egy durva *kártyagyár* van *Brassóban*. A' *pamutfonóipar* épen anynyi, mint semmi Erdélyben: a' pamutszövést *Brassó* és *Segesvár* üzi némi mértékben, 's ez utóbbi évenként 10,000—12,000 darabot szolgáltatott 6—12 váltó forintjával. *Répaczukorgyár* 3 állittatott, de ezek közül a' *gorbói* igen kis lábra, a' *kolozsvári* megingadozott, a' *szebeni* sem adott többet évenként 300 mázsa nyers cukornál. A' *pálinkafőzés* nagy kiterjedésben üzetik: székelyföldön majd minden háznál üst van; néhány földesurnak nagyobb pálinka- és szeszgyára is van. A' rozsólisfőzés *Brassóban* honos leginkább. *Ecsetgyártás* nagyban nem üzetik; a' *serfőzés* azért nem, mivel a' bor és pálinka a' sernek eddigelő

nem sok helyet enged a fogyasztásban. *Kását* leginkább Brassóban készítenek, az *olajgyártás* nem létezik. *Faeszék* készítésével sem sokra mentek Erdélyben, ámbár mintegy 500 *fűrészmalom* van. *Szivar*készítés csak a közelebbi években kezdett megindulni Kolozsvárt. *Gyapjuszövetek* neve alatt meg kell említnünk azon *czondraposztót*, melyet minden falusi gazdaszszony maga fon, sző és ványol, és melyből a család posztóruhája kitelik; aztán a kétszer ványolt 's többnyire kék *brassói* és *szebeni* posztót, a flanelt, moldont, miket mesteremberek készítenek; *posztógyárak* nincsenek; a gyapjuiparnak főszéke *Disznód* Szebenszékben és Brassó; a pokróczkészítés főhelye Brassó. A *bőr*készítés elég nagy kiterjedésű de ezen iparág csak legalacsonyabb fokán üzetik. A *gyertyagyártás*ban megemlítendő *Szeben*, melylynek gyertyagyártmánya évenként 100,000 mázsára tehető. A *szebeni steeringgyertyagyár* évenként 1500 mázsát állít elő. Számadatokban fejezve ki Erdélyben a műipar állását, van: cserép- 's kőedénygyár 14, üvegsűr 7, vashámor 59, más érczműgyár 9, faeszékgyár 7, papirgyár 1, pamutkelme-gyár 8, gyapjukelme-gyár 86, bőr- és más állati gyártmányok gyára 7, vegytani áruk 45, forrott és égetett szeszes italok gyára 38, czukorgyár 2, könyv- és könyomda 12, összesen 295 gyár. Pénzváltó van 11, nagykereskedés 2, posztókereskedés 94, singes kereskedés 374, gyoles és fejérmű-kereskedés 57, selyemkelme-kereskedés 30, divatáru 14, mű- és könyvárús 9, fűszer- és anyagkereskedés 129, papirkereskedés 13, nürnbergi és diszárús 12, gyermekjátékárús 5, vásáros 69, különbféle vegyes kereskedés 235, összesen 1075. Van mérsáros 1,253, molnár 2,804, kenyérsütő 844, finomsütő 41, cukrász 15, gyümölcs, 's veteménykertész 359, halász 608, serfőző 83, pálinkafőző és rozsoliskészítő 2860, vendéglős és fogadó 585, bor, ser és pálinkakoresmáros 2,929, kávé 378, egyéb fogyasztási tárgyak előállításával foglalkodó mesterember 3055, összesen: fogyasztási tárgyak előállításával foglalkozó; 15,812; fémező és festő 32, gyógyszerész 67, borbély 166, kútesináló 164, kádár 859, koresolyás 251, bérkocsis és szekeres 791, hajfodrász 6, üveges 137, fakereskedő 63, patkoló és lóorvos-kovács 215, tégla- és cserépégető 803, kőműves 682, zenész 1,139, lókereskedő 170, kéményseprő 96, szappanyos 177, hajómester 316, köszörűs 18, lakatos 288, szabó 1545, csizmadia 4298, keményítőkészítő 28, kőfaragó 55, zsidóárús 113, asztalos 910, viaszgyertyamártó és pogácsasütő 79, ács 1278, egyéb efféle mesterséget űző 980, összesen: nem-fogyasztási tárgyakat illető, 's ugynevezett rendőri mesterségeket űző 15,716. Van arany és ezüstműves 71, pecsétmetsző 6, rézműves 129, harangöntő 25. bronzműves 28, tücsináló 5, kardcsináló 23, ezinöntő 11, bádogos 62, fűrészcsináló 8, mindenféle kovács 1744, posztótakács 289, vászontakács 68, gyapju és czérnafonó 1684, virágesináló 26, harisnyatakács 39, vattakészítő 27, mindenféletakács 805, diszvarrónő 200, paszományos 14, butoros 33, paplan- és mátráczkészítő 639, főkötő- és sapkacsináló 107, kalapos 341, kötélverő 296, szűcs 1722, esernyőkészítő 9, timár 1801, keztyűs 44, posztóványoló 8, szijgyártó 423, nyerges 112, szövetfestő 68, szitakötő 106, kefekötő 37, szalmakalapesináló 62, kosárkötő 92, puskaműves 48, fűsűs 300, esztergályos 146, kerekgyártó 793, faeszékészítő 154, fűrészmalonár 728, fazekas 1297, kőfaragó 34, órá 47, kő- és réznyomtató 4, kártya-

festő 1, könyvkötő 52, festő és szobrász 21, orgona- és hangszerkészítő 14, gépész és optikus 6, házaló 269, hamuzsírfozó 44, egyéb ugynevezett kereskedelmi mesterséget űzők száma 2181, különbféle árus 772, a' kereskedelmi mesterségeket és kerestetet űzők összes száma 18,101; minden mesterséget űzők özvege 49,629; az egyéb foglalkozásuak közt megjegyzendő, hogy volt: ügyvéd és ügynök 638, polgári orvos 69, seborvos 143, bába 888, haszonbérelő és üzér 983, 's a' vegyes foglalkozásuak száma összesen 4,595, úgy hogy a' kereskedéssel, műiparral szabad mesterségekkel 's vegyes keresettel foglalkodók száma összesen 55,607-re ment. — Erdélyben a' csinált és fentartott utak hossza 275 mérföld. Főutvonalok a' Feketető és Szeben közötti Kolozsváron át, melyly özszeköti Magyarország Nagy-Várad körüli vidékét Szebennel 's ezáltal Oláhországgal, hossza 31 mérföld. A' Szeben és Brassó közti vonal Erdély két legnagyobb piaczat köti egybe az ország déli határával párhuzamosan, hossza 19 mérföld. A' Brassó és Borszék közti vonal átfutja a' belső Székelyföldet egész hosszában, hossza 22 $\frac{1}{2}$ mérföld. A' Kolozsvár és Beszterce közti vonal Erdély éjszaki részét metszi át, hossza 15 mérföld a' Torda és Brassó közti vonal lenne egyik legnevezetesebb 's legszükségesebb vonal, mint melyly Erdélynek közép földét metszené át, 's Kolozsvárt Brassóval egyenesen kötné össze, de csak itt ott részben van az ut kövezve; hossza a' vonalnak 32 mérföld; ezeken kívül vannak az apróbb vonalak. Az országos vásárok száma 581. Kereskedelmi társulatul, mint Erdélyben egyetlen, megemlitendő a' görögök társasága, melylynek azonban 1815-ben megtiltatván új tagokat venni fel, tagjai 12-re leapadtak, 's mivel a' társulat régibb tagjai, telkeket vásárolva, meghonosultak, feloszlásának néz mielőbb elébe. Erdély földének különbözőése természeti tulajdonságokban hozza magával, hogy belkereskedési forgalma élénk legyen. Az erdős székelyföld 's egy általában az erdős hegyes vidék fenyőt 's faeszközöket hoz le, 's az ország szivéből bort 's gabonát visz fel, a' bányavidék érczet forgat mezőgazdasági terményekért, melylyeknek híjával van. Egyes vidékek kereskedelmi czikkeit illetőleg úgy találjuk, hogy az országot határszélein övező hegyi vidékek leginkább marhával, az ezen belől eső gyűrű inkább zsendely, deszka, faeszközökkel, tutajokkal, az ország szive pedig gabonával 's borral forgatja pénzét. Kiemelendő a' *hétfalusiak* juhkereskedése, a' *Bárczaság* lócsiszársága, *Oláhfalu*, *Zerelaka* deszkakereskedése, a' *marosszéki* székelyek borvizhordása, a' *topánfalviak* és *gyergyóiak* tutajozása, *Szeben* gyertya és szappan, *Brassó* kása és gyapjuneműek, *Szászrégen* hagyma, *Gyógy* almakereskedése, mint melylyek nem mulékonyan folynak, és bizonyos hitelre is vergődtek. A' külkereskedésre nézve Erdély az austriai birodalom többi koronaországával együtt, ugyanazon vámvonallal van körülvéve, de 1850.oct.1-eig a' birodalomnak nem magyar koronatarományaitól egy közbenső vámvonallal által elválasztva, melyly az említett időhatárral megszűnván, azután a' birodalom egységes benső vámvidékének képezendi részét. Az eddigi közbenső vámvonalon általi kereskedésből mi rész esik Erdélyre, megmondani adatok hiányában nem lehet: e' forgalom összegét 90 millió forintra téve, ebből a' népesség arányában esnék Erdélyre 21 millió ft. — Népnevelés dolgában, melyly vallásfelekezethez van kötve,

igen alant lábon áll : legjobban állanak a' lutheránusok , nemzetileg szászok népiskolái; meglehetősen fizetett iskolamestereik közül egy s két segéd is működik, és a' pap legnagyobb lelkiismerettel lát utána fölügyelői kötelességének. Szomorú ellentétül szolgálnak az oláhok, főleg a' nemegyesült görög szertartásnak iskolái. A' népnevelés állása Erdélyben következő: A' vármegyék földén van 628 népiskola 812 tanítóval, 52,600 ft. jövedelemmel, 14,980 tanulógyermekkel, kiknek $\frac{2}{7}$ része leánygyermek, közép számmal 83 lélek után egy elemi iskolás gyermek; székelyföldön van 471 elemi iskola 623 tanítóval, 28,800 ft. jövedelemmel, 15,062 tanulóval; közép számmal 31 lélek után egy elemi iskolás gyermek; a' Szászföldön van 564 elemi iskola 1041 tanítóval, 88,300 ft. jövedelemmel 30,866 tanuló gyermekkel; közép számmal 14 lélekre egy elemi iskolás gyermek. Egész Erdélyben van 1663 elemi iskola 2476 tanítóval, 60,908 tanulógyermekkel, közép számmal 35 lélek után egy elemi iskolás gyermekkel; ezek közt van 225 katolika iskola , 1438 nem katolika, 953 magyar, 351 német, 359 oláh; az iskolába járható gyermekek száma 100,000, kik közül iskolába jár 38,600 fiu, 22,308 leány; a' plébániák közül több mint felének nincs elemi iskolája, 's a' görög szertartásuaknál különösen alig van $\frac{1}{4}$ résznek. Volt továbbá az új rendezés előtt 10 katolikus gymnasiuma, 1 egyesült görög , 11 nem katolikus gymnasiuma, összesen 22, melyekben a' tanítók száma 135, a' tanulóké 3700 volt; vala Kolozsvártt egy királyi lyeum 16 tanítóval, 330 körüli tanulóval, 2 püspöki lyeum Fejérvártt és Balásfalván 14 tanítóval és 150 tanulóval; 4 reformatum collegium, 's 1 az unitariusoknak Kolozsvártt, 3 köznevelő intézet 9 tanítóval és 537 növendékkal, 1 hittudományi tanintézet a' nemegyesült görögök számára Szebenben, 2 unitárius theologiai tanintézet Tordán és Kereszturban. Volt egy nemesi convictus Kolozsvártt 40 növendékre, 7 más katolikus nevelőház 260 növendékre; a' reformatusoknak négy collegiuma, *Kolozsvártt*, *Enyeden*, *Marosvásárhelyt* és *Udvarhelyt* 2760 növendékkal 's tanulóval, az unitariusok collegiuma *Kolozsvártt* 225 növendékkal és tanulóval, 1 katolikus seminarium 35 növendékkal, 1 egyesült görög seminarium 115 növendékkal, 2 ezredi nevelőház 130 növendékkal. 1 leánynevelő intézet az Orsolya-apáczáknál Szebenben 146 növendékkal, 1 árvaház Szebenben 401 növendékkal. Erdélyben van 1 római katolikus, 1 görög kath. egy görög nem egyesült püspök, 3 protestans superintendens, 2 káptalan 17 kanonokkal, 214 katolikus, 1384 görög egyesült, 838 görög nemegyesült, 963 protestans plébánia; a' papi személyzet száma a' római katolikusoknál 553, a' görög egyesülteknél 1490, a' görög nemegyesülteknél 1104, a' protestánsoknál 1672; viszonylagosan pedig a' római katolikusoknál minden 470 lélekre; a' görög egyesülteknél 418 lélekre, a' görög nemegyesülteknél 554 lélekre, a' protestánsoknál 308 lélekre esik 1 pap. Különösen pedig a' vármegyék földén 403 lélekre, székelyföldön 703-ra, a' szászföldön 440 lélekre esik 1 pap. Van Erdélyben 37 zárda 271 szerzetessel, és egy apáczakolostor 16 apáczával, melyeknek javadalmi jövedelme 18,000 ft. dotatiojok az állodalomtól 8,000 ft. Jótékonyági intézetei: 4 kórház, közép számmal éven át 1155 beteggel, 14,376 ft. költséggel, 6 katonai kórház, éven át 10953 beteggel, 48,768 ft. költséggel; 1 leleczház 32 gyermek-

kel 1037 ft. költséggel; 5 ápoló intézet 170 egyén számára 7,530 forint költséggel, 18 szegények intézete 656 egyén számára, 13,360 ft. jövedelemmel. — R. E.

Erdélyi hadjárat (1848 és 1849-ben). Erdély legujabb politikai történetének vázлата adandja elő, mikint rezgette át Erdélyt a' párisi februári események után rövid időn bekövetkezett bécsi 's pesti forradalmi mozgalom, melynek kimenetele a' fejedelmileg szentesített unio lett, 's miként keletkezett ez ellen visszahatás a' szászok közt, kik német nép elemöket 's főleg kiváltságaikat féltették, és az oláhok közt, kiknél a' köznépben a' százados elnyomás által táplált boszszuvágy hatalmasodott el, a' műveltebbekben pedig az oláh fejedelemségekből átlengő dacoromán nemzeti szabadsági eszmék, 's miként használta fel e' két néptörzsök hangulatát az austriai kormány visszahatás eszközéül az áradzó magyar törekvések ellen. Mi alatt a' magyar kormányval papiron diplomatiái harez folytatott, rendeztetett városokon és faluhelyeken a' szász nemzetörtség, 's a' fejevári és szebeni fégyvertárakból a' szászok és oláhok jó tüzelő fegyverekkel láttattak el. Az oláh határszéli ezredek nemcsak kiegészítették, hanem tartalék-zászlóaljak is alakítottak, rendeztetett továbbá az oláh népfelkelés, praefecturák, és tribunátusok alakítottak 's ezek alá centuriók rendeltettek. Erdély éjszakkéleti részén fellépett Bécsből érkezte után *Urbán* alezredes; ki a' császár híveit egybehívta, 's nekik szabadság- vagy védleveleket, az oláhok által ugynevezett „*passurákat*“ osztogatott. Ézalatt azonban számos oláh pap, 's mások, kivált szenvedélyes oláh ifjak a' népet a' magyarok ellen fanatizálták; 's az oláh népen feküdt több százados nyomás és ennek következtében meggyökerezett mély gyűlölségnél fogva csak egy gyújtó szikra kelle a' pusztító szenvedély fellángoltatására, melyly kiirtani indult mindent, mi magyar vala. Az oláh népfelkelés, e' féket vesztett vad erő, 30,000—40,000 főnyi erőben összegyűlt Alsó Fejér megyében, 's megkezdette pusztító járatát *Avente Sever, Prodan, Moga, Gregoriu, Janku* praefectusai alatt. Magyar Lapád, Csombord, Gáld, Buzás Boesárd helységek éjjel meglepettek, az uri lakok kiraboltattak, felégettettek, a' magyar lakosok, férfiak, nők, gyermekek, öregek kegyetlenül legyilkoltattak, gyakran legundokabb és legkigondoltabb kínzások közt; az oláhok barbárságukat anynyira üzték, hogy az uri lakokban a' padlázatot is feltörték, 's könyv, okirat, régiség gyűjteményeket szétszaggattak és szélnek eresztettek. 1848. october havában e' dülő járat Zalathna bányavárost érte, hol számtalan magyar és német lakos legyilkoltatott, valamint később Nagy-Enyedet és Felvinczet, melyly földdel egyenlővé tétetett. Nagy kárt okoztak továbbá az oláhok nemzetgazdászati tekintetben az által, hogy az erdélyi nemes ménesekből a' lovakat elrabolták, 's a' nemes állatok később gondviselés hiányában elpusztultak. Ezen viszonyoknak és pusztításoknak erdélyi kormánybiztos báró *Vay Mikl.* véget vetendő, kihirdette a' rögtönítélő törvényt egész országban, 's néhány század székely katonát Nagy-Enyedre és Küiküllő megyébe rendelt, kik átvonulások alkalmával viszont gonoszul tanyáztak az oláh helységekben, mi okból Magyarországra rendeltettek, a' nélkül hogy más csapatok által pótolttak volna. Továbbá elmulasztotta báró *Vay* a' károlyfejevári várat magyar katonaőrizzettel látni el, mikor az még juliusbau

vagy augusztusban lehető lett volna, 's Alsófejér megyében nem maradt több egy osztály Mátyáshuszárnál 's egy pár századja az ujonnan szervezett 11-dik honvédszászlóaljnak, az első gróf *Mikes Kelemen* őrnagy és gróf *Bethlen Gergely* kapitány, az utóbbi báró *Bánffy János* vezérlete; továbbá a székelyhuszároknak magyar osztálya *Baumgarten* kapitány és főhadnagy *Csutak* alatt. E' esekély hadosztályoknak augusztustól kezdve november kezdeteig folyvást volt dolguk az oláh esoportokkal, 's több kis öszszecsapás történt Magyarcesztvénél, Bogátnál, Tövisnél, Nagy-Laknál, hol az oláhok túlnyomó nagy számuk daczára mindig megszalasztattak. E' közben megtörtént az agyagfalvi székely gyűlés, melylynek eredménye hadi tekintetben az első székely csapat lett, de rend és fegyelem, ágyu és pénz nélkül. November 18-dikán kiadta báró *Puchner* es. k. tábornok proclamatioját, melylyben az uniót felbontottnak, 's a magyar kormánybiztos rendeleteit semmiseknek nyilatkoztatta. *Urbán* ezredes a naszódí őrizettel Szászrégennek indult, 's Marosvásárhelyt, a székelyföld főhelyét, fenyegetve.

October utolsó hetében érkezett meg az első 3 fontos ágyuüteg, 6 ágyuból álló, lófogatok nélkül és honvéd ujonczok kíséretében Magyarországról Kolozsvárra, hol kormánybiztos volt báró *Vay*, parancsnok *Baldacci* ezredes, később magyar tábornok, — őrnagy *Czecz János* vezérlete alatt. A magyar had állott a' 11-dik honvéd zászlóalj 2 századából, 1 század Mátyás-huszárból, 5,000 ember nemzetőrségből 50 lovassal; az oláhok ellen volt helyezve Tordán és Enyeden 4 század a' 11-dik honvéd zászlóaljból, 1 század Mátyáshuszárral; a' 4 rendes székely gyalogszászlóalj felolvadván a' székely népfelkelésben, ez tett 8 zászlóalj gyalogságot és 4 század székely huszárt. Azonkívül alakult Marosvásárhelytt a' 12-dik honvéd zászlóalj és 2 osztály Mátyás-huszár. Ide járultak még nemzetőrök Enyedről, Tordáról, Szamosujvárról, Deesről, Nagy-Bányáról. A' báró *Puchner* es. k. altábornagy alatt álló csapatok voltak: gyalogság: Károly Ferdinánd ezred 3 zászlóalj, Sivkovich ezred 3 zászlóalj, Bianchi 3 zászlóalj, Leiningen 1 zászlóalj, Turszky 1 zászlóalj, Uracca gránátos zászlóalj; lovasság: Wernhard könnyülovasok 4 osztály, Savoyen-dragonyosok 3 osztály, székelyhuszárok 2 század, oláh lándzsás lovasok 1 század. Ezenkívül *Urbán* alezredes, és később *Wardener* tábornok parancsnoksága alatt állott egy hadtest. a' 2-dik oláh határőri ezred 4 zászlóaljból 's némelyly egyéb csapatokból; *Riebel* ezredes alatt az 1-ső oláh határőri ezred 4 zászlóalja 's a' később alakult szász vadászesapat. A' császári hadsereg birt itt 8 hatfontos és 2 tizenkétfontos ágyuüteggel; birta Fejérvárt, ágyu és lőszerrel jól ellátott várat, Szebent, Déva várát, a megerősített Brassót fellegrárával, a fogarasi várt, az erősség által védett verestoronyi szorost, és az elég jó karban tartott, körfallal övedezett szász városokat. A' es. k. hadsereg részéről az első elhatározó lépés tétetett november 4-kén, midőn Medgyesről Marosvásárhelyt és az ott levő székely csapatok ellen megindultak. Ezek t. i. az agyagfalvi gyűlés után *Urbán* alezredesnek Szászrégennél egybegyűlt csapatai ellen indultak, melylyeket Gernyeszegnél viszzanyomván, bevették Szászrégent, 's ezt kirabolták és felégették, de *Gedeon* tábornok Marosvásárhely elleni indulásának hírére, ide vonultak, hol november 5-kén megtámadtatván, gyenge esata

után anynyira megverettek, hogy 10,000-nyi seregiökből egyetlen egy hadképes osztály sem maradt, minek következtében *Gedeon* Marosvásárhelyre bevonult, 's az öszszeköttetés helyre állítottatott közte, *Urbán*, és a Gallicziából benyomuló *Wardener* tábornok közt. A' es. k. sereg Kolozsvár bevételel elhatározván, *Wardener* Déesnél, *Urbán* pedig Szamosujvárnál foglalt állást, és Kolozsvártt november 13-án csudálkozva hallották hogy *Urbán* előörsei Szamosujváron innen vaunak kiállitva; 3,300 ember indult ki ellene Kolozsvárról Szamosujvárra, hol az elébb visszavonuló *Urbán* öket megszalasztotta. Kolozsvárra szaladva érvén, mindenütt félelmet 's levertséget terjesztettek, 's midőn november 15. *Urbán* a' *Wardener* hadtest előcsapatjával Apahidára nyomult, Kolozsvártt elhatároztatott ennek feladása, 's a' magyar csapatoknak visszavonulása Nagy-Váradra. A' zavar e' nap roppant volt Kolozsvártt; a' fanatizált külvárosiak által lakában megtámadott báró *Vay* szinte életét veszette; *Baldacci* főparancsnok a' tanáesházban fogolyul őriztetett. Maga a' visszavonulás is a' legnagyobb rendetlenségben történt Bánffy-Hunyadig, hol az ijedség kissé megülpedett; 25-én a' főhadiszállás Csucsára tétetett át, hol a' parancsnokság *Czecz* őrnagynak adatott, ki ujra kezdte szervezni a' sereget, 's jobb szárnyát Csucsára, közepét Somlyóra, balszárnyát Nagy-Bányára állította. Ezen a' tulajdonképeni hadjáratnak csupán bevezetésében megemlitendő még *Katona Miklós* hadjárata Nagy-Bányától Déésig, hol mintegy 10,000 nemzetőrből álló serege *Urbán* által megszalasztatott.

A' magyar sereg, főparancsnokának a' kormánynál tett ismételt előterjesztése következtében december két első hetében tetemes erősítéseket kapott katonákban és ágyukban, úgy hogy december 15-én állása következő volt: jobb szárny Csucsánál *Riczko* ezredes alatt 4,175 ember (75 lovas) és egy 6 fontos üteg; közép, őrnagy *Czecz* alatt 4,450 ember (900 lovas), egy három fontos üteg és 4 hat fontos ágyu Debreczenből balszárny *Zsurmay* őrnagy alatt 3,610 ember (410 lovas), egy hat fontos üteg 8 ágyuval, úgy hogy az egész sereg állott 11,150 gyalogságból, 1,385 lovasságból 24 ágyuval. E' számban a' debreczeni és erdélyi nemzetőrség nagyobbbrészint csak lándsával volt fegyverkezve, az egész tűzérlegénység ujonczokból állva, alig értett a' töltéshez, a' gyalogság többi része is, a' székelyeket sem véve ki, fegyelmetlen, vagy roszul öltözött 's gyakorlatlan ujonczokból állott, 's az akkori rendkívüli hideg, rosz szállás és élelmezés miatt testileg nagyon meg volt rongálva. E' mondhatni, legroszabb csapatokat vette át *Bem* az Erdély ellen működő magyar hadtestnek új fővezére, ezeket, melylyek senkinek sem kellett; ő ezek előtt egészen ismeretlen volt, 's az iránta kiadott kormányi hirdetésben részletesen elő kelle sorolni a' lengyel forradalmi háboruban véghezvitt tetteit, hogy a' legénységnek és tiszteknek idegen tábornok iránti természetes bizalmatlansága száműzessék. Seregének valódilag hadképes része állott 5,800 ember gyalogságból, 1335 lovasságból és 24 ágyuból. December 15-én *Czecz* parancsnok Zilahon Nagy-Váradról kormányi levelet kapott *Bem* kineveztetéséről a' sereg főparancsnokává. Egyszersmind hire jött, hogy ő Nagy-Váradra érkezve, nagyszerű rendelkezéseket tett a' legénység felszerelése és élelmezése, valamint egy tartalék tűzérhad felállítása iránt, 's hogy azonnal Csucsára indult. *Czecz* azonnal Somlyóra sietett, hová

alig 3 óra mulva *Bem* is megérkezett 3 segédével. Megelégedését fejezte ki a' választott strategiai pontok iránt, *Czeczet* alezredesnek és tábornoki főnökévé nevezte ki, egy napiparancs által megérkezését a' seregnek még azon nap tudtul adta, másnap szemlét tartta, 's az egybegyűlt tiszti karnak e' kevés szavakat mondta: „Uraim! a' kormány engem e' sereg főparancsnokává nevezett ki teljes hatalommal. Én feltétlen engedelmességet kívánok önöktől. A' ki nem engedelmeskedik, agyon lövettetik. De jutalmazni is fogok tudni“. E' kevés szavak jellemzik *Bemet*, milylen az alatta állók iránt volt. Kérlelhetlen szigor, részrehajlatlanság, büntetésben szigor, de nagylelkű az érdem jutalmazásában, boszszuvágytól mentes, önzés árnyéka nélkül. *Bem* azon meghagyással és eszmével jött, hogy védelemből azonnal támadásba menjen át 's Erdélyt visszafoglalja, mire együtt hasson az egész sereg, Csucsáról Bánffy-Hunyadra, Zsibó és Zilahról Galgó és Hidalmásra, Nagy-Bányáról Décsre; a' közép parancsnokságát *Czecznek* adta át, 's maga Nagy-Bányára ment a' hadjárat vezetésére. *Wardener* tábornok december 17-én 4—5,000-es brigádjával két oszlopban 2 üteggel Bánffy Hunyad ellen nyomult; az egyik oszlop *Urbán* alatt nyomult az almási uton, a' fő oszlop az országúton haladva támadta meg a' csucsei erős állást. Az ütközet Csucsánál reggeltől késő estig tartott; 's a' császáriak egy lépést sem tudtak nyerni. *Riczó* azonban elvesztette fejét, 's a' nap szerencséje daczára fel akarta adni az állást; de *Bemtől* szabatos rendelet jött az állást agyonlövés büntetése alatt utolsó emberig védni. Másnap a' császáriak megújították a' támadást, de a' mint a' szűk völgyben a' magyarok Sebesnél felállított üteget könnyű lovasok által megtámadták, elesett a' könnyű lovasok parancsnoka gr. *St.-Quentin* többed magával 's a' támadás nem ismételtetett, hanem a' császáriak visszavonultak Bánffy-Hunyadra 's onnan Kolozsvárra. *Riczó* 24-én szállotta meg Hunyadot; a' magyarok legnagyobb vesztesége volt *Baumgarten* alezredes, kinek térdkalását egy kartácsgolyó szétzúzta. A' csucsei különben csekély ütközetnek előnye volt, hogy meghiusult ekkor a' császári sereg terve, Nagy-Várad ellen nyomulni. Azalatt *Czecznek* is volt dolga Zsibón, melyet 10—15,000 oláh népfelkeléstől gyámolított császári hadosztály fenyegetett. De az összeütközésnél az oláh népfelkelés megszabadván, a' rendes katonaságot is magával ragadta, 's 20. *Czecz* a' Szurdoknál állásosó es. kir. csapatokat megtámadván, Déésig visszanyomta. *Bem* ezalatt a' balszárnyal Kis-Nyiresig nyomult elő 's Déésnek tartott, melyet egy császári brigáda védett. 23-án *Bem* csapatainak egy pereznyi nyugtot sem engedve, tette a' támadást, 's az ágyutüzeléssel olyly hatással igazgatta, hogy a' császári csapatok 4 órányi tüzelés után ingadozni kezdettek, mit észrevévén *Bem*, *Tóth* alezredes által heves szuronytámadást intéztetett, melyly által a' császáriak visszanyomattak. Utócsapatjok a' Szamos hidjánál még egyszer kísértette meg az ellenállást, de a' 4 honvédszázalój heves rohama vonta vissza. *Bem* Kolozsvár elleni nyomulását Szamosújvár, Választ és Apahidán át olyly gyorsan folytatta, hogy csapatainak főzésre sem engedett időt. A' közép sereg *Bemet* csak december 25-én érte utól, épen midőn Kolozsvár előtt a' császári sereget megtámadni készült. De Szamosfalvánál váltott alig egykét ágyulövés után a' császáriak néhány

szász fogoly 's poggyászuk egy részének veszteségével a' feleki hegyen át Tordára visszavonultak, 's Bem örömejaj közt vonult be Kolozsvárra. Mindjárt másnap reggel kiküldötte *Czecezt* egy gyalogság, lovasság és tüzérségből álló csapattal Nagy-Kapus és Bánffy-Hunyadra, hogy a' császáriakot, kiket még ott képzelt, megtámadja. De Kapuson éjjel 12 óraker megjelentek *Riczkó* előcsapatai, ki így a' fősereggel egyesült. A' császáriak ott Bem előnyomulásának hírére Fencsen át egyrészt Tordára vonultak vissza; *Urbán* pedig éjjel Almásról Egeres, Mera 's Tarcsán át Apahidára 's Zsuk, Szék, Veregyháza, Lekenczén át Beszterczére hátrált. *Urbán* utócsapata azonban 4 század gyalogságból 's 1/2 század Wernhardt könnyű lovasból álló, Bem kezibe fogolyul esett. Bem ezután *Tóthot* Kolozsvár katonái parancsnokává nevezte ki, rendelkezett ruha- 's felszerelési serek nagyban készítése, lőszertár felállítása iránt, 's mindent elkövetett, hogy seregének erősítéseket szerezzen toborzás, szervezés, 's részben a' nemzetőrség kimozdítása által. A' felhevült oláhokat amnestia hirdetése által kívánta megnyugtanni, 's kegyetlenségeik és pusztításaik folytatásától visszatartani. Katonáit zsoldpótlék és váratlan előléptetések által jutalmazta; mindent katonai lábra állított, nem sokat hajtva a' polgári kormánybiztosokra. December 26-án Bem parancsot adott *Czece*nek a' 11-ik honvédszászlóaljjal, egy osztály Mátyáshuszárral 's egy 6 fontos üteggel Tordára indulni 's ott állásoznival további parancsig. E' rendelkezés által biztosított az Aranyosvölgy kulcsa 's a' császári sereg figyelme Fejérvárra fordított, melyet ezáltal bekerítés fenyegethetett, 's azon hitet támasztotta Bem, mintha e' vonalon tovább nyomulva Fejérvár és Szeben ellen akarna működni; holott azonnal megindult Besztercze ellen 3,800 gyalogsággal, 860 lovassággal és 18 ágyuval. 27-én Szamosújvárra, 28-án Bethlenhez érkezett, hol *Urbán* és *Jablonovskij* seregei voltak központosulva mintegy 4,000 ember. 29-én a' császári tüzérség heves tüzelése alatt átkelt a' keményen befagyott Szamoson, 's Bem tüzérsége azután olyly kemény ostromos tüzelést fejtett ki, hogy a' császári ütegek 4 órai kemény csata után el kelle hallgatni, 's a' császáriak heves szuronytámadás után visszavonulásra kényszerítették Besztercze és Naszódig; az előbbi alá *Jablonovskij*, az utóbbi alá *Urbán* huzódott. Bem, *Jablonovskyt* üldözte, *Urbán* ellen *Riczkót* küldötte. Éjjel nappal mentek, pihenés nélkül. 31-én reggel mindketten megérkeztek 's mindkét helyet rövid csata után bevették. Naszód felprédáltatott, 's egy része felégettett. Beszterczét Bem jelenléte mentette meg hasonló sorstól. Naszód és Beszterczén egy pár napig pihent; de mihelyt lőszere megérkezett, *Riczkót* Besztercze és Naszód parancsnokává nevezte ki, maga pedig Tihucza ellen indult. Január 3-án e' csak néhány száz lépésnyi széles völgyben a' csata reggeltől estig tartott, mig végre a' császári sereg csapatai Bukowinába vonultak vissza. Ezáltal Erdély egész éjszaki része Bem hatalmába esett, 's *Urbán* hadosztályát még tovább üldözte Vatradoraig, hová január 4-én 1849-ben érkezett meg. *Wardener* Fejérvárra vonult vissza.

Sok előléptetés és egy hónapi zsold kiosztása után Bem, *Riczkót* egy zászlóalj Sándor-gyalogsággal, egy osztály Koburghuszárral Beszterczén és környékén hagyta, 's többi csapataival Maros-Vásárhelynek indult, honnan a' csekély császári őrség Besztercze bevételének hírére kivonult.

1849 január 13-án érkezett oda. *Bem*nek beszerezzei járata alatt történt az oláh népfelkelés általi végfeldulása Enyednek, honnan 's Tövisröla' császári katonaság Fejérvárra vonult vissza, hol vezérok *Wardener* tábornok széi-ütésben meghalt. *Bem* Marosvásárhelyre 2850 gyalogsággal, 640 lovassal, és 18 ágyuval érkezett meg. — Marosvásárhelynek *Gedeon* es. k. tábornok általi bevétele után az egész székelyföld lefegyvereztetett, csak Háromszék tartá magát, hol az egész férfi népesség fegyverre kelt: de ágyuk hiánya miatt bátorságuk csüggedni kezdett. Ekkor fellépett egy *Gábor Áron* nevü volt határóri tüzér, ki korábbi szerencsétlen gépészeti kísérletei miatt társainak nevetségül szolgált, 's ajánlotta ágyuk öntését, a' sikerülés zálogául egész vagyonát lekötve 's csak anyagot kérve. Kézdivásárhely templomharangja oda adatott, 's egy hét alatt agyagkemenczében megöntötte az első hatfontos ágyut, melyly kétszeres töltéssel próbálva sem repedt el. Azután özsze kezdtek hordani a' székelyek a' többi harangokat; 3 hónap alatt Marosszék adott 93, Udvarhelyszék 14, Aranyosszék 25, Háromszéken minden helység egy egy, 's Csik 56 harangot. A' háromszékiek megörvendettek, 's két hét mulva Földvárnál ágyukkal jelentek meg. *Gábor Áron* azután szakadatlanul ágyuöntésen dolgozott 's a' tanulatlan fiak pontosan végezték el a' reájok bízott munkát 's használható tábori ütegek állittattak ki. Egy 6 ágyus üteg lófogatok nélkül 4,000 ftba került. Egy gyógyszerész fölelemezvén az austriai gyutaecokat, csakhamar gyutaeckészítő intézet is álla elő, hol naponta elébb 100, azután 1,000, végre 10,000 's 100,000 gyutaec készítettet. Puskapormalom is állittatott, hol a' kovásznai kútból torjai salétromból és Kézdivásárhely környékebeli szénből anynyi lőpor készítettet, mennyire szükség volt. Az egész fegyveres erő, mintegy 10,000 ember, a' határokat őrizte, 's majd mindennap történt a' császáriak és a' székelyek közt kis portyázó csatázás. Decem-berben (1848-ban) a' székelyek megunva a' határ őrzését, katonái zendülés által katonai parancsnokukat *Dobayt* kényszeríték a' Bárezaságba törni be, hová őket zsákmány és hosszu vágya űzte. Néhány nap alatt több száz helységet hatalmukba ejtenek, kiprédálnak 's a' prédát szorgosan hazahordják; 's a' sikertől ingerelve Brassót akarják hatalmukba ejteni. De Brassó megtámadása mégis elmaradt, 's a' székelyeknek azután több apró szerencsétlen csatájok volt Sz.-Péter, Prázsmár, Hernánynál, melyek miatt reményt veszve, végre *Gedeon* tábornoknak megadták magokat.

Báró *Puchner* es. k. altábornagy, midőn *Bem* Marosvásárhely ellen nyomult, ellene indult, 's január 15-én Medgyesre érkezett, 's másnap utját tovább folytatta. *Bem* is elhagyta Marosvásárhelyt január 16-dikán, 's Nyárádtőn, Csergeden, Hederfűján át a' kis Küküllő völgyén ment le, míg *Puchner* Haranglábön át Bogácsot szállotta meg. A' kis Küküllő egészen be volt fagyva, 's *Bem* még azon este átkelt rajta, hogy a' Küküllő jobb partján fekvő bérezeken, Gálfálvával szemben, vegyen állást, hol esapatai 20° hidegben éjjeleztek a' szabad ég alatt. A' császáriak előcsapata Gálfalvát szállotta meg, hová csakhamar középjök is megérkezett, jobb szárnyuk Deésfalvánál, bal szárnyuk Szőkefalvánál állott. A' császáriak 17-dikén reggel megkezdték a' támadást, a' Pócsfalvánál felállított székelyeket, és az Abosfalvánál álló balszárnyat gyalogsági 's lovassági támadások által visszaverni próbálván, de sokáig hiában. *Bem* ágyu u'gy

tüzeltek, hogy rohamoszlopaik rendetlenségbe kezdtek jöni, miután a' gránátos zászlóalj rohama is veszteséggel visszazaveretett. Ekkor *Bethlen Gergely* őrnagy a' magyarok jobb szárnyával Küküllővár felől a' császáriak balszárnyát megkerülte, 's midőn ezek nyugotról Szőkefalváról hallották az ágyuzást, visszazavonulást kezdettek, előbb Medgyesig, aztán Szebenig. A' Savoyen-dragonosoknak egy osztálya még utolsó támadást próbált a' jobb szárny ütege ellen; parancsnokjuk főhadnagy *Hepperger* ritka vitézséggel felkereste magát *Bemet* a' tűzben 's épen őt levágni készült, midőn *Kiss*, székelyhuszár őrnagy és *Teleky Sándor* odavágtatva, sisakját ketté vágták, sőt elfogták. *Bem* szakadatlanul nyomult előre, 18-dikán Medgyesre, 19-én Nagy-Selykre, és végre Szelindekre ért, hol meghalt. Medgyesen *Kemény* zászlóalját hagyta, Kolozsvárra küldött löszért és *Czeczek* megparancsolta gyors menettel Szebenck indulni, honnan Szelindek csak 2 órányira van, ki 17-én meg is indult 's 20-án éjjel megérkezett Vizaknára. *Bem* serege Szeben előtt 3750 gyalogságból, 875 lovasságból és 28 ágyuból állott; a' császáriak részéről Szebenben két brigáda volt 30 ágyuval. *Bem* január 20-án éjjel Nagy-Csűrre előnyomult, 's egy futártiszt által *Czeczet* a' másnap történendő támadásról értesítette. De a' tiszt éjjel még *Czecz* csapata előtt Vizaknára érkezvén, 's hallván, hogy ott még császári sőrök vannak, visszatért, 's így történt, hogy *Bem* 21-én reggel megkezdte az ütközetet, a' nélkül hogy *Czecz* arról pontos tudomással birt volna. Gróf *Mikes Kelemen* vezérelte a' középet, gróf *Bethlen Gergely* a' balszárnyat, a' jobb szárnyat *Czeczek* kellett volna képezni. A' császári seregek a' sánczolások mögött állásztak, a' lovasság pedig a' hammersdorfi lapályon. A' balszárnyat képezte *Losenau*, a' jobb szárnyat *Kalliany* brigádája, a' középet maga altábornagy báró *Puchner* vezérelte. *Mikes* a' felkelő sereg közepével lassan nyomult előre egész a' nagyesiiri uton a' külvárostól 1500 lépésnyire fekvő hidig 's *Bemmel* együtt az ütegeket fel akarta állítani; ekkor egy ágyugolyó földre terítette *Mikest*, egy második *Bem* segédét *Téreyt*, egy más kilőtte *Teleky Sándor* alól a' lovat. A' magyar csapatok megállottak, 's *Bem* néhány száz lépéssel hátrább megnyitotta az ágyuzást, melyly 7 órától 11-ig tartott. Közben a' székelyek és a' bécsi legio rohamat próbáltak, de a' roppant puska- és kartáesztűz elől visszszahátráltak; valamint a' lovasság is hiában próbált támadást a' szabad mezőn felállított ágyuk ellen. A' bécsi legioból csak 90 ember maradt. Több főtiszt elesve vagy megsebesülve, a' négy debreczeni ágyu leszerelve, a' hat fontos lovas üteg lovai többnyire lelőve; a' löszér fogyni kezdett, de *Bem* még tartotta magát a' nagyesiiri hegyen. Ekkor délben 11 órakor a' hegyormon, melyly a' szebeni térséget Vizakna felől köríti, megjelent *Czecz* csapata, kinek szándéka lett volna a' neppendorfi sánczokat megrohanva törni be a' városba; de az előcsapat vezetője *Pálffy* őrnagy ügyetlenségből Nagyesürből éjszakra a' vizaknai utra fordult, minél fogva *Czecz* csapata egy pár órával később jelent meg a' csatatéren; de a' mint leszállott a' sikra, előrenyomult a' téglacsűrököntüli külváros ellen, midőn észre vevé, hogy a' közép rohama visszazaveretett, 's *Bem* csapatai felbomolva futnak Nagyesür felé; ekkor *Czecz* is visszazavonult Ladamosra. *Bem* a' szaladókat futni engedte, 's a' többi hadképes tüzéséget 's a' Mátyáshu-

szárokat öszszegyűjtve estve 10 óráig folyvást állást vett. Így verettette meg Szebennél; löszere ugy el volt löve, hogy alig maradt 20 lövése. Szelindekre érve, maga helyezte és sütötte el ágyuit, még a' sötét éj beállván, a' császári sereg a' további üldözéssel felhagyott, 's Nagyesürben előőrsoket állitva ki, újra Szebenben öszzpontosult, hová 22-én *Gedeon* tábornok hada is megérkezett. A' fenyegetett Szeben és Brassó védelésére február 1-én *Engelhard* alatt Brassóba 6000, és 4-én *Skariatín* alatt Szebenbe 4000 főből álló orosz segítség érkezett. Nyolcz napig szünet volt, melyly idő alatt *Bem* szétvert csapatait újra öszszeszedte, a' fegyelmet helyre állitotta és löszerrel ellátta magát, a' Nagyselykre szaladt csapatoakat, *Czecz* hadosztályait, *Kemény* zászlóalját Medgyesről magához parancsolta, Marosvásárhelyre és Kolozsvárra irt erősítésekért és löszerért, 's néhány példás büntetést rendelt, melylyek leginkább tiszteket értek. Nyolcz napi szünet után, mint említök, volt a' szelindeki ütközet, január 30-án, melylyben *Bem*nek sikerült ugyan állását megtartani, de átlátta, hogy hosszas időre nem lesz képes magát tartani. Azért elhatározá azon erősítéseknek, melylyeket a' magyar kormány Arad felől küldeni ígért, 's melylyeket már Déván gondolt, élébe küldeni, addig pedig Szeben körül védelmi állásban, ha lehet, tartani magát. Ezért február 1-én megparancsolta *Czecz* hadoszlopának *Kemény Farkas* vezetése alatt Vizakna, Szerdahely, Szászvároson át Dévára menni, ott a' Magyarországról jövő erősítésekkel egyesülni, maga pedig addig Vizaknát szállotta meg, hol első gondja volt olyly állást keresni, melylyben lehető legtovább tarthassa magát, 's a' csapatok még az nap el lönek osztva állásaikba, és számuk nem ment többre, *Kemény* távozása után, 1930 ember gyalogságnál, 375 lovasnál és 24 ágyunál, melylyek közt egy lovasüteg. Február 4-én történt a' vizaknai ütközet, melylyben *Bem* a' császári seregnak egy szinleges támadása által, mit visszaverni sikerültnek hitt, megtévesztve, felhagyta erős állását 's üldözni készült maga, de keményen öszszeverettette, 's ez alkalommal egy csapat császári kir. könnyü lovas öt ugy körül vette, hogy foglyukká esett volna, ha *Czecz* segéde *Simonyi Simon* oda nem vágatva, két közlegényt pisztolylyal le nem lö 's a' tiszts sisakját ketté nem vágja 's néhány legény a' bécsi legioból a' többi könnyü lovas elől meg nem menti. *Bem* itt 16 ágyut, köztök lovas üteget, 10 löszeres szekeret, sok fegyvert, pogygyászának nagy részét, saját kocsiját, 700 halottat és sebesültet, 140 foglyot veszített, és nyakra före vad szaladásban hátrált Vizaknáról Szerdahelyre, melylyet még az nap elér, hol serege 1500 főre volt már leolvadva, 's csak 8 ágyuja maradt, ezek közt kettő leszerelve, a' gyalogság löszere majd egészen ellöve, a' tüzéségnek egy ágyura 20 lövése. Pogygyászát, sebesültjeit és betegeit még azon éjjel Szászsebesre küldte, hová másnap maga is megérkezett 's a' várost rohammal bevette. Itt csapatainak pihenést engedve, a' várost lehető védelmi állapotba helyezte, a' kapukat 's bejárásokat eltörleszolta, 's az utána nyomuló császári sereg által megtámadtatván, öt órai lövetését a' városnak kiállotta, 's február 6-án tovább folytatta visszavonulását Szászváros felé, hová még is érkezett. Itt sötét éjjel, oláh népfelkelés közepett, *Kemény* hadát fel kellett volna keresni. Erre önként ajánlkozott gróf *Bethlen Gergely*, ki egy lovászszal 's egy pár huszárral Pád és Piskin út Dévának

elvágtatott. Már éjfélkor megérkezett *Bem*hez a' jelentés, hogy *Kemény* előcsapatja Piskiben fekszik, 's a' magyarországi segítség részint megérkezett, részint másnapra váratik. *Kemény* előcsapata Piskiből Szászvárosra rendeltetett. Néhány század meg is érkezett, 's a' többinek vártában, ámbár csak 4 ágyuja volt már, *Bem* csatába ereszkedett a' város előtt, de újra megveretvén, a' mint 2 ágyujától nem akart megválni, egy puska-lövés elzuzta jobb keze középső ujját, 's 2 ágyuját oda kelle hagynia. A' parancsnokságot ezzel *Czeczek*nek adta át, maga pedig Piskibe előre lovagolt. Itt fák és cserje közt *Kemény* kedvező állást foglalt el a' Sztrigy hidja mögött. *Bem* Piskiben ujját levétette, 's Dévára tovább lovagolt. Ezalatt *Czecz* is megérkezett kiéhezett, kifáradott 's 1200-ra leolvaldt csapatával, mind csatázva, 's a' hid védelmezését *Keményre* bízva, tovább haladt Déva felé. A' császáriak e' napra felhagytak a' további üldözéssel; 's előcsapatjuk Pádra vonult be. *Bem*, betegcit, sebesülteit, a' roszul fegyverzeteket Brádon át Nagy-Váradra küldötte, 's a' seregéhez nagy számmal csatlakozott menekülő magyar családoknak kötelességévé tette ezeket követni. Február 8-án délben megérkezett *Bem*hez *Hrabovský* őrnagy hadosztálya Dévára; 's ekkor *Bem*nek újra volt serege, melyly állott 6500 gyalogságból, 1000 lovasságból, 28 ágyuból. A' császári sereg bevonult Szászvárosba, 's úgy látszik számra nézve *Bem*ét fölül multa. A' piski csata az egész hadjárat alatt legnagyobbszerü 's következményeiben legfontosabb volt. Piskinél a' Sztrigy vize foly, melyly onnan félóránnyira a' Marosba ömlik, 's 30—40 ölnyi szélessége mellett rohanó sebeségü. A' béczek a' Maros oldalán kevésbé lejtősök, a' Sztrigy felől meredekes és erdőktől borítvák; a' helységtől a' Marosig félóránnyi széles lapály terül el. A' Sztrigy vizén szilárd fahid vezetett, melylyen környékével együtt egészen uralkodtak a' piski dombok. A' Sztrigy jobb partján tágos vámház van, 's a' bal parton a' Maros mentében szakadatlan térség, vizárkoktól átmetszve 's csak Szemeria és Dédács körül szakasztva meg egy a' Marosig leereszkedő halomláncz által. Az említett lapály a' hidnál jobbról 's balról több száz lépésnyire fűz- és egerfákkal van beültetve, 's a' Maros felé berkek borítják. A' hidtól jobbra és balra fekvő berekben egy majorház van, 's az országut fasor közt vonul át rajta Déva felé, melyly oda 1½ óránnyira fekszik. *Kemény* a' piski hid mögötti erdőben állasozott, a' 11-dik hónap dicszólójával, az 55-dik zászlóalj 4 századával, egy század Mátyáshuszárral 's 10 ágyuval. Reggel 8-án a' császári seregnek erős előcsapata nyomult a' piski hid ellen 's megtámadta *Keményt*, ki jelentést küldött *Bem*hez, hogy nem fogja magát tarthatni a' tulnyomó erő ellen. *Bem* sebhidegben feküdt; *Czeczet* hivatta 's azt mondta neki: „Menjen 's tegyen mit tehet; ha a' hid elvesz, Erdély vész el.“ *Czecz* hirtelen egy zászlóalj gyalogsággal, egy század lovassággal 's egy üteggel *Kemény* segítségére ment. *Kemény* csapatai már harmad nap és éjjel óta állának előőrson; 8-án a' császári sereg csak erős recognoscirozást tett, 's az nap nem történt egyéb. A' császáriak 9-dikén reggel mindjárt a' támadás kezdetekor elfoglalták a' hiddal szemben fekvő dombokat 's ott állították fel az ütegeket, melylyek pusztító tüzeléssel özönölhették el az egész balparti állást; a' csatárok a' házok kertelései és fák mögött elegendőleg fedezve voltak; 's a' császári sereg középje a' Pádról jövő

országton állott, 's a' lovasság jobb szárnyukon a' Marosig terjeszkedett. Az ágyu- és esatári tüzelés mindkét részről élénk volt. *Kemény* megtartotta egy darabig állását, 's három szuronyrohamat szerencsésen visszavert, sőt 10 óraker a' 11-dik zászlóalj a' zajló folyamom átgázolva szuronyroham által két Szebennél elvesztett debreczeni ágyut visszafoglalt és a' esászári esatárokat a' vámházból kiszorította. De e' támadás kimeríté *Kemény* erejét 's a' 11-dik 's 55-dik zászlóaljból több száz holttest maradt a' hid környékén. A' rohamlépésben előnyomuló esászári közép a' hátráló 11-dik zászlóaljjal egyszerre szállotta meg a' hidat 's a' vámházat. Ekkor érkezett meg *Czerz*, ki *Kemény* segítségére egy zászlóalj Máriássy gyalogságot 's a' debreczeni zászlóaljat előre küldötte. A' hidon borzasztó zavar volt, melylyet még nevelt az általa megkezdett tüzelés. E' perczben *Bem* is megérkezett, az ismét sorakozott 11-dik és 55-dik zászlóaljat újra átküldte a' folyón és megrohantatta általa a' piski dombokat, míg a' bihari lovasok és a' Mátyáshuszárok a' hidon átvágtatva a' tulsó térségen kifejeledeztek; a' székeley zászlóalj is a' Würtemberghuszárokkal átkelt a' Sztrigyen, a' balszárnyon. A' esászáriak minden ponton esatázva vonultak vissza, 's nagy ütközet hullámozott a' Maros partjától kezdve a' piski dombokig be az erdőbe. *Bem* a' tüzérséget is átszállította a' hidon, 's a' esászári sereget mind inkább visszaszorította Pádnak. De a' huszárok, rohamjoknál kemény esatártüzeléstől, 's a' bihari lovasok sűrű ágyulövésektől fogadtatván, visszairamlottak; az 55-ik zászlóaljnak kifogyott töltése, 's a' huszárokat futni látva, maga is megfordult; ugyanezt tették a' többi csapatok is, 's a' dlühösségbe jött *Bemet* a' szaladók árja magával ragadta. Serege fel volt bomolva, több ágyuja le volt szerelve, számos halott fedte a' esatátért, a' Dévának való futás erőt vett. Ekkor mondá *Bem* : „A' hidat újra kell birnom, vagy itt halok meg“. Hátrább a' székeleyeknek egy csapata sorban állott; ezek és a' Würtemberg-huszárok zárvonalt alakítottak, melylyet átlépni mindenkinek halálos büntetés alatt tilos volt. E' rendszabály által kevesebb mint egy negyedóra alatt a' zászlóaljak újra meg voltak alakítva 's a' esatarend visszaállítva. 'S *Bem* ezalatt ágyuit is az uton 's a' dombokon kedvezőleg felállítá : 's a' esászári sereg előnyomulásában, futó felbomlott tömeg helyett jó rendben és kedvező állásban felállott sereget talált; a' esászáriak heves tüzzel kezdtek meg újra a' esatát, és rettentő ágyutüzelést fejtettek ki; de már az alkonyat kezdette a' tárgyakat elfátyolozni, 's azalatt a' esászári seregek töltéseiket nagyobbrészt ellövék; 's egy perczig sem szünő ágyutüzelés és heves esatározás által igyekeztek *Bem* seregét visszanyomni, melyly azonban nem hátrált, a' mint a' esászári részről egyszerre elhallgatnak az ágyuk, 's mint látszék, töltések kifogyott; ekkor *Bem* minden oldalról szuronytámadást intéztetett, 's a' esászári sereg visszavonult, számos halottakat és sebesülteket hagyva (*Bem* seregéből a' veszteség 700 ember volt), előbb Pádra, aztán Szászváros felé. Éjjel 10 óraker lett vége az ütközetnek. *Bem* törekvése volt a' piski utközet után a' Küküllő völgyét minél előbb elérni. 10-én reggel már Szászvárosban volt, honnan a' esászári sereg éjjel kivonula; délben tovább indult Szászsebes felé, de éjjelre Alvinezre ment, hol a' esászári részről *Stutterheim* brigadáját találta, melyly *Bemet* itt legkevésbé várta 's gyorsan visszavonult Fejér-

várnak. Innen *Bem* a' gyulafejevári vár 's a' Szászsebesben állásozó császári sereg közt, egyenes, de járatlan, erdős, pusztá, lakatlan hegyi úton megindult a' Küküllő völgyének, 's 13-én Brevebe ért, honnan Erdélybe mindenfelé futárokat küldött, 13-án Szász Csanádon volt 's 15-én Medgyesen, a' Küküllővonal kulesában volt. Itt találta *Zsurmay* őrnagyot, ki tőle Vizakunánál elvágatott; 's csakhamar megérkezett még 3 rendes székely zászlóalj 's a' 12-ik honvéd zászlóalj egy század Mátyáshuszárral; mert *Kiss Sándor* és *Gál Sándor* a' székelyföldre behatolva, újra felkelésre bírta a' székelyeket, és *Kiss Sándor* 3 zászlóaljjal, 2 zászlóalj lándzsással, egy osztály lovassággal 's 6 ágyuval megszállotta Segesvárt. *Bem* Medgyesen vette hírének, hogy *Urbán* cs. k. ezredes Vatra Dor-nánál 3 század Sándorgyalogságot meglepve elfogott, 's a' besztercezi őrséget, melynek kemény ellenállása közben *Riczko* ezredes elesett, Deésre visszanyomta. *Bem* azonnal (febr. 17-én) megindult 3 székely zászlóaljjal, a' 12-dik honvéd zászlóaljjal 's 12 ágyuval, 's éjjel nappal menve megérkezett Besztercze mellé. 23-án *Urbán* ezredes táborát, melyly Jaádnál volt felállítva, megtámadta, a' határszélen kiszorította, 's ezt elzárta. Besztercezi parancsnokul *Tóth Ágoston* ezredest hagyta, nála hagyván a' magával vitt csapatokat is, 's Nagy-Bányán és Deésen át visszament Medgyesre, kolozsvári parancsnokul báró *Kemény Farkas* nevezvén ki.

Ezalatt a' császári tábor Szebenben összpontosult, 's főcsapásra készült *Bem* ellen. 27-dikén indult meg Szebenből 4 brigáda 40 ágyuval. *Bem* Medgyesnél 9760 gyalogsággal 1720 lovassággal és 42 ágyuval állott. A' császári előcsapat márczius 1-sőjén indult meg Aszszonyfálváról Kiskapusnak, de e' nap *Herkulovics* megtartotta Aszszonyfálvát. Éjjel megérkezett *Bem*. 2-dikán a' császári fő sereg is megérkezett Aszszonyfálvára, 's reggel 8 óraker megkezdődött az ütközet Kis-Kapusnál, honnan a' császáriak előnyomulva, konok harc kezdődött, kivált egy kormsa körűl, melyly fele úton fekszik Kis-kapus és Medgyes közt a' Küküllő mellett: itt a' harc 5 órán át tartott, 's estvére *Bem* megtartotta ugyan állását, de nagy veszteséggel: csak a' 11-dik zászlóaljból 300 ember hullott el. 3-dikán azonban minden ponton visszanyomatott, 's erős állásaiból szuronyrohamok által kiveretett, legnagyobb gyorsasággal visszavonult Medgyesről, hová a' császári sereg 4-dikén vonult be, *Bem* pedig ugyanaz nap Erzsébetvárosba; 5-dikén vert seregével megérkezett Segesvárra, melylyet kétségbeesett védelemre látszott elkészíteni akarni. 8-dikán megjelentek a' császári hadosztályok Holdvilágnál, Pród és Nagyszöllősnél, de 9-dikén *Bem*nek kiküldött ezirkáló őrei azon tudósítást hozták, hogy Holdvilágban nincsenek császáriak, 's Besén és Keresden éjjel kis osztályokban átvonult a' császári sereg. *Bem* azonnal parancsot adott Szeben ellen indulni és serege másfél óra múlva utban volt. 10-dikén reggel Medgyesen, az nap éjfélkor Nagy Selyken volt, reggel folytatta útját Szelindek és Szeben felé és délután 4 óraker csata rendben felállott Nagy Csűrön túl a' hegy mögött, melyly e' helységet Szebentől elválasztja. A' szebeni orosz őrség csata rendben várta *Bemet*, kinek 5¹/₂ órai kemény harc után sikerült a' várost bevenni; az oroszok a' verestoronny szoros felé vonultak ki. *Bem* Szebenben 24 ágyut, roppant

menynységü löszert, ruhát, 's élelmiszert talált. Szeben elvesztése a' császári seregnek lehetetlenné tette volt magát tovább tartani Erdélyben. A' császári sereg, melyly Sz. Ágotha, Hegén, Trapoldon át akarta megkerülni Segesvárt, hogy *Bemet* a' székelyföldről elvágja, 10-dikén Segesvárra bevonulva, bámulva szemléllé a' város ürességét és Szeben bevételenek érkező hírcét méltán hihetetlennek tartotta, de erről megbizonyosodván, Fogarason át Brassónak vonult, miután az egészségében megtört es. k. altábornagy báró *Puchner* Rimmiken át Oláhországba kiment. *Bem* 14-dikén Verestoronyból az oroszokat az oláhországi határszélig kiszorította, 's 17-dikén viszont utol érte Brassó ellen vonuló seregét Vledényben. 18-dikán a' császári sereg Feketehalomnál még egyszer ellenállani próbált, de 3 órai harez után tovább folytatta visszavonulását, 's Brassóból, löszernek teljes hiánya miatt, az orosz őrséggel együtt Oláhországba vonult. Mártius 19-dikén megjelent Vidonbákon a' brassói tanács *Bem* előtt, a' város átadását jelentve, hová 10,000 emberrel vonult be, de az oda özönlő székely újonczok által ugy megszaporodott, hogy ámbár Brassóban 6000 őrséget hagyott, 's a' verestoronyi szoroshoz 2000-et küldött, mégis 24,000-el tért vissza Szebenbe, hol a' debreczeni kormánytól parancsot kapott a' bánságba indulni. De elébb Fejérvárt és Déva várát körül vétette. *Czeczet* Erdély fő katonai parancsnokává nevezte ki, 's aztán a' híres vaskapun ki, melylyet 2 zászlóalj bánsági határőr őrzött, 's melylyet Vaiszlovánál szétvert, bement a' Bánságba; itteni táborozása után, melylynek leírása a' magyarországi hadjáráshoz tartozik, a' *Szemere* — ministeriumtól megsértve, június 11-kén az általa kedvelt Erdélybe a' 11-dik zászlóalj és a' Württemberg huszárok kíséretében visszatért. *Bem* Erdélyből eltávozott a' nélkül, hogy az oláhok felkelését legyőzte volna. Ezek 1849 május havában Alsófejér és Torda nyugoti részében és Zaráudban újra feltámadtak, 's mintegy 40,000-en a' topánfalvi, bisztrai, lupsai és offenbányai magas hegyeken táboroztak, fővezérök *Janku* volt: 's részükre igen előnyös a' vidék természeti alkata. E' 100 □ mérföldnyi havasi vidéket magas megmászhatatlan hegyek borítják, mély szakadásokkal. Szűk völgyektől és rohanó hegyi patakoktól hasítva, a' faluk mérföldek távolságára esnek egymástól, hol alig kaphatni élelemszert egyes utasok számára, nemhogy egy egész működő sereg szükségletére, utak pedig majdnem egészen hiányzanak. Májusban a' debreczeni kormány *Drágos* képviselőt néhány békepontokkal közébök küldte alkudozni, Brádon Martiusban új figyelő hadosztály alakított, az addig ottan működött *Beke* alezredes elhívása után a' piski csatához, *Csutak* őrnagy alatt; ezen osztály magvát képezte 800 német legionarius, az ugy nevezett halottfős legio; de a' debreczeni kormány látva, hogy *Csutak* két hónap alatt semmit sem tud kivinni, Májusban *Hatrani* rögtönzött őrnagyot küldte az eltökélte Abrudbánya ellen kirándulást tenni, éppen akkor, midőn *Drágos* képviselő ott alkudozott. 'S 16-dikán 1500-nyi csapatával meg is érkezett Abrudbányára, de minden hadi 's katonai elővigyázat 's előkészület elhanyagolásával. Abrudbányán a' *Drágos* által alig megkötött fegyverszünetet megszegte, néhány oláh főnököt elfogott 's agyonlövetett, 's 18-dikáig ott tartózkodott, míg végre átlátta, hogy olyly csekély erővel ott nem tarthatja magát, 's azért e' napon onnan

eltakarodott, a' magyar és német lakosságot az oláhok bosszujának hagyva martalékkul. Alig volt 2 órányi távolságra, meghangzottak a' havasi kürtök, jeltüzek lobogtak fel a' béreztetőkön, 's rövid időn *Abrudbánya* legiszonyatosabb jelenetek színhelye lőn (l. Abrudbánya). A' legyilkoltak közt volt a' békekövet, *Drágos* is. Abrudbánya ekkor nagyobb részint felégettetett, *Hutvani* csak a' német legioi parancsnok ügyessége által menekedett meg Bucsesden át Brádra. A' mőczok (havasi oláhok) most még bátrabbak lettek, 's folytonos lecsapásokkal merítették ki a' magyarok eréjét. *Hutvani* 2-dik abrudbányai járata még szerenesétlenebb volt; 1300 főre menő csapatából alig tudott 300 megmenekülni 's 4 ágyuját odavesztette. Nem lett nagyobb sikere az utána azon vidékre kinevezett *Kemény Farkas* főparancsnok hadjáratának se, ki hasonlólag behatolt Abrudbányáig, de katonái majd elveszélvén ott éhségtől, élelmi szerek teljes hiányában, nagy bajjal vágta ki magát Zalathnán át Magyar Igenig, 's Bucsumnál csak a' 11-dik zászlóalj 120 embert veszített, de ágyuit megmentette. Épen olyly szerencsétlenül járt az utolsó előnyomuló csapat, melyly Bánffy-Hunyadról indula ki, 's Maruczelnél az oláhok által körülvéve nagyobbrészint levágotott. Itt esett el *Vasváry*. Ezentúl a' magyarok az oláhok ellenében csak védelmi állásban tartották magokat, ezek pedig továbbra nyugton maradtak 's az orosz fegyverek sikerét várták el. —

Következik az erdélyi hadjárat utolsó felvonása az orosz sereg betörésével. Az oroszok villámsebességgel őszpontosultak a' tömösi szoros vonalán, 's egy időben fenyegették a' Bodza és gyimesi szorost kisebb, az ojtózi szorost nagyobb haddal, 's ilyly módon a' védők figyelmét megosztották. Junius 17-dikén megjelent az 5-dik orosz hadsereg előcsapata a' Sinai kolostor előtt, melylyet *Szabó Ferdinand* parancsnoksága alatt fél-zászlóalj székely, 's egy szakasz lovasság védelmezett 2 ágyuval. Az orosz lovas osztályok megjelentekor *Szabó* azt gondolta, hogy ez is egy lesz azon szokott őszszecsapások közül, melylyenek két hét óta a' czirkáló orosz csapatokkal gyakran előfordultak. De az oroszok e' nap erősebben tartották magokat, mint közönségesen; mind több csapat állott elé, végre gyalogság és tüzérség is. *Szabó*, ezt látva, visszavonult állásába a' Sinai kolostornál. Az oroszok 18-dikán nappal és éjjel őszpontosították erejüket, melylyenek e' vonalon kelle működni, 's ott éjjeleztek a' szabad ég alatt. 19-dikén délután 3 órakor csatarendben elő kezdettek nyomulni. *Szabó* visszavonult a' Prädjal hegyig, hol a' szoros tulajdonképen kezdődik. Itt az oroszoktól megtámadtatott, 's még lehe, nagy vitézséggel ellenállott a' roppant tömegek rohamának, 's lépésről lépésre, mindig csatázva, hátrált a' felső vesztegházig 's éjjelre a' sánczolásokba. A' székelyek visszavonulásuk alatt felmáztak a' szorost jobbról 's balról körítő bérezekre, 's sziklákat hengerítettek le a' rohanó orosz hadoszlopokra, míg 2 ágyujok a' szoros uton nagy pusztitást tett az oroszok soraiban. Az oroszok tulnyomó erejüket ezélszerűleg akarva használni, az ösvényeken kozák osztályokat küldtek ki, melylyek a' sánczolásokat megkerülik 's a' védőrséget hátulról támadják meg. *Kiss Sándor* ezredes, a' brassói parancsnok, alsó-Tömös legszorosabb helyét földsánczezal megerősítette 's ezzel az utat egészen elzárta volt. Szárnyait jobbról és balról a' meg-

mászhatatlan sziklák által eléggé védve hitte, 's elmulasztotta ezeket a hegyek tetején zárházakkal védeni. A Prüdjalnál történtek után *Kiss Sándor* minden kimozdítható csapatával és ágyúival alsó Tömösbe nyomult, az oroszok támadását bevárandó, csapata 2000 emberből, 2 huszonnégy fontosból és egy 8 ágyúból álló tábori ütegből állott. 19-dikén éjjel csapatainak egy részét a felső tömösi hegyi lap széleire állította, magát éji meglepetés ellen biztosítandó, a többit a sánczokban helyezte el. 20-dikán reggel az oroszok *Lüders* tábornok személyes vezetése alatt megtámadták a hegylapon álló székelyeket tulnyomó ágyu- és esatár tüzzel; mind több gyalogságot fejtettek ki 's előre tolták tömegeiket. A székelyek két órai esata után visszavonultak a sánczokba. Rohamlépéssel követte az orosz gyalogság, 's a *Kiss* által parancsolt tüzelésre azonnal egy halom holttest borította el az útat. Ekkor előállott az orosz nehéz tüzérség, 's *Kiss*nek jól fenntartott tüzelése dacára, semmi veszteségre nem ügyelve, felállott a szoros közepén 's a bérczek megmászható oldalain. Borzasztó tüzelés kezdődött és több ezer golyó és gránát repült a sánczokba. Két ágyu leszereltetett, a földtöltés rettentően meg volt szaggatva, és sok halottat és sebesültet kelle a sánczokból Trisztyébe vinni. Ez borzasztó ágyuzás reggel 8 órától 10-ig tartott. Midőn *Lüders* a sáncz védőit eléggé megingottaknak vélte, új gyalogsági tömegek által szuronyrohamat rendelt, de a kiméretlen önfelzárkózás megtört *Kiss* és csapata nyugodt vitézségén. Az oroszok kétszer hatoltak a sánczok széléig, de olyly golyózápórral fogadtattak, hogy az orosz tömegek ágyulövésen kívülre hátráltak. A védőrség is tetemes veszteségeket szenved. *Kiss* karján meg vala sebesítve, 's azonfelül hírét vette, hogy az oroszok *Töresvárt* is megtámadták és *Kászonyi* őrnagy a tulnyomó erő ellen nem bírja magát tartani. *Kiss* a romlásokat hirtelen kijavíttatta, az oroszok futó sánczok mögött ütegeket állítottak fel, 's még borzasztóbb tüzelést kezdtek mint előbb. 'S újra rohamot intéztek mint előbb, 's újra tetemes veszteséggel visszaverettek; de ezuttal *Kiss* új lövést kapott felső czombjába, 's egy darabig eszméletlenül feküdt. Ez rémülést okozott a székelyek közt, kik vezérüket halva hitték. Végre délután 3 óraker a sánczok megkerülésére kiküldött kozákok, a vidéket ismerő oláhoktól vezetve, megjelentek a sánczolások mögött 's oldalában a tetőkön, 's hosszu puskájokból tüzelni kezdetek. Egyszersmind az orosz gyalogság is szemben negyedszer rohant. *Kiss* ájulásából magához térve, lóra ülve parancsolt; de a székelyek, a kozákoknak oldalt és hátul megjelenése miatt egészen megrémülve, ekkor megszaladtak, puskát 's borjút eldobva, 's *Kiss* 20 huszárral maga maradt. Az oroszok megmászák a sánczokat; ekkor *Kiss* eleresztette a huszárokat, 's maga is menekülni próbált, de sebei miatt nem tudva lovát vezetni, az oroszok kezébe esett. Mig az oroszok serege az elhagyott székely tábor helyére bevonult, a kozákok a Háromszék felé szaladó székelyeket üldözték a Feketeügyvél Kökösig. A vad szaladásban rohanó székelyeket *Szabónak* valahogy sikerült Uzonnál egybegyűjteni, hol hozzá csatlakozott a megszaladt bodzai őrség is: ezekkel együtt *Szabó* Kökösnél vett állást. *Gál Sándor* ezredes ezalatt Csikszeredáról Kézdivásárhelyre sietett és népfelkelést rendezett. Megerősítette az ojtózi szorost, 's többi csapataival és minden kész ágyúval

Uzonra nyomult, hol 3000 gyalogságot, 8—10000 népfelkelést és 30 ágyut egyesített. Ezalatt az oroszok bevették Brassót, miután a' fellegvár őrsége, a' fellegvár elébb öszszelövetvén, magát megadta és *Lüders* főhadiszállását Brassóba tette. *Engelhardt* tábornok Töresvárnál nyomult be, 's ellenállás nélkül haladott, mert az őrség még 20-dikán Nagy Ajtáig hátrált. Azonban 5—6 nap eltelt, míg az oroszok Háromszék ellen kezdtek működni. Bevárták tudniillik elébb a' gróf *Clam-Gallas* alatti austriai császári hadtestet, melyly azután Brassót július 11-dikén megszállotta. Az oroszok a' székelyeket Uzon és Kökösnél megverték, 's *Gál Sándor* Málnásig hátrált, hol *Kúszonyival* egyesült. Háromszék pedig az oroszok által jó részt feldulatott. *Lüders* Kézdi-Vásárhelyt és Sepsi Sz. Györgyöt is megszállotta, 's a' székelyek Csikszereda és Udvarhelyre vonultak hátra. A' székelyek erkölcsi bátorsága nagyon meg volt törve, anynyi szerencsétlen esata és a' többi közt *Gábor Áronnak* Uzonnál eleste után. *Clam Gallas* megérkezte után *Lüders* Szeben ellen fordult. Előcsapata *Engelhardt* alatt a' magyarokat kiverte Fogarasból. A' szebeni őrség pedig Fogaras elestének hallatára Medgyesre vonult vissza. Szebent július 21-dikén szállották meg. *Engelhardt* három véres csatában megverte az *Ihász* alatt álló magyar őrséget Verestoronynál, 's ezek Oláhországba menekültek, honnan, az elsők, kik magokat a' törököknek megadták, Widdinbe szállítottak. *Hasford* tábornok most Fejérvár ellen akart működni, 's az ottani ostromló hadosztályt szétverni. De ekkor *Bem* újra megjelent az ország déli része színhelyén. Azalatt éjszakon az oroszok *Grotenhjelm* tábornok alatt 12—15000-en egy osztály es. sereggel *Fischer* tábornok, és *Urbán* ezredes alatt Bukowinából a' borgói szoroson nyomultak be, 's az ezen vonalon a' határszéltől Beszterezéig felállított magyar csapatokat június 17-dikétől 20-ig Beszterezére visszanyomták. Itt *Dobay* alezredes alatt 6000 ember volt 24 ágyuval. Ezekkel *Dobay* az egész orosz hadtest ellen két véres csatát állott ki, és másod nap kétségbeesett ellenállás után, miután az oroszok Beszterezét rohammal vették be, és az orosz lovasság rendkívül tulnyomó erejétől üzve, vonult vissza Deésig. *Bem* ennek hírért Kolozsvárt vette, 's azonnal *Dobay* csak gyengén üldözték 's miután utócsapatjuk az austriai császári tartalékkal Beszterezén innen ütött tábornok, fő seregek a' hegyeken Szász-Régen ellen vette utját, hogy Marosvásárhely ellen működjék, 's ha lehet tegye magát Medgyesen át öszszelövetésbe a' fő sereggel *Lüders* alatt. Annak hírére, hogy *Bem* érkezik, az oroszok Beszterezéről kivonultak és a' várost június 26-dikán baj nélkül megszállania engedték, de a' városontul 27-dikén *Bem* megtámadását visszaverték. 28-dikán visszaérkezett az orosz fő sereg, 's *Bem* két tűz közé szorulva elkeseredett kemény harc után Beszterezét odahagyta, 's Tekéig visszavonult; itt újra öszszeszedte csapatait, 's július 2-dikán visszavette Beszterezét. Itt egy pár napig nyugodott, 's aztán minden nap csatázása volt a' borgói szorosnál az oroszokkal. Július 12-dikén az egész orosz hadtest által megtámadtatván Szeredafalvág visszavertett. Innen *Bem* a' székelyföldre utazott. Szeredafalván a' *Damaszkin* alezredes alatt álló székelyeket *Grotenhjelm* Bilak felől, *Parlow* tábornok szemben, 's egy más osztály a' harini havasok

felől támadta meg; a' székelyek itt is megverettek; 21-dikén *Damaskin*-nak Dextráduál volt esatája, honnan Szász-Régenre hátrált. 22-dikén itt is csata volt, 's több órai heves harc után egy orosz hadosztály elfoglalta Szász-Régent, hol *Grotenhjelm* egy darabig megállott, míg a' sereg más része Beszterezére tért vissza, a' közlekedést nyitva tartandó. *Damaskin* Szász-Régenről Marosvásárhelyen át Sz. Györgyre hátrált, itt 5000-re olvadt csapatait rendezni 's Marosvásárhelyt újra megszállani törekedett. Ezalatt *Bem* a' székelyföldre ment, ott minden mozdítható erőt összegyűjtött, 's Háromszékbeni megjelenése által meggátolta *Lüders* szándékát Fejérvár irányában. De midőn a' székelyek jul. 22-dikén az egyesült austriai-orosz haderőt Ilyyefalvánál és Szent-Királynál megtámadták, visszaverettek Szemerjáig, 24-dikén Sepsi Sz. Györgyig, 's 27-dikén kemény harc után innen is kiverve, az erdővidék szélén Málnánál foglaltak állomást. E' csatákban *Gál Sándor* vezérkedett, mert *Bem* mindjárt eleinte Háromszékből az ojtói szoroson Moldvába csapott be, 2500 emberrel 's 12 ágyuval megvervén 23-dikán 's 24-dikán az ellene álló *Moller* orosz tábornokot; Oknáig hatolt, de kiáltványai daczára ottan semmi rokonszenvre nem találván, visszatért Erdélybe, hol Háromszéken és Csikban *Gál Sándort* hagyta, maga pedig 4000 emberrel a' Maroshoz és Kolozsvárhoz közeledett. *Clam-Gallas* cs. k. tábornok Sepsi Sz. György felől, *Dyk* orosz tábornok Fogarastól, *Lüders* pedig Medgyesről Segesvár felé indult Vásárhely ellen. *Grotenhjelm* Szász-Régenben állott. *Bem* július 31-dikén egy Segesvár és Keresztur közötti állásban nagy ütközetet vívott *Lüders*sel, melylyben orosz részről *Skariatín* tábornok elesett, de melylyben több órai heves csatázás után, midőn *Bem* épen gyalogsági rohamot akart az orosz gyalogság ellen próbálni, az eldöntő perczben jobb szárnya az orosz lándzsások rohama által tökéletesen szétveretett és gyalogsága Kereszturnak szaladt. Maga *Bem* megsebesülve vizárokba esett, hol az iszapban elbujt, Segesvárnál az oroszok hét ágyut foglaltak el 's két zászlót, egy rakás lőszeres és pogygyászós szekeret, ezek közt *Bem* uti kocsiját azon karddal együtt, melyly egykor Rákóczyé volt, 's melylyet Kolozsvár ajándékozott *Bem*nek: 's még a' csata után az orosz lovasság 200 foglyot fogott el. Maga *Bem* éjjel az üldözés megszüntével, kibujt az iszaptól, 's egyedül ment Keresztur felé. A' törökbuza-földön találkozott egy segédével 's 4 huszárral, kik holttestét keresték. Ő azonnal Marosvásárhelyre utazott, 's székelyeket *Dobay* parancsnoksága alatt hagyva. A' *Dyk* orosz tábornok alatt Fogarásról kiindult orosz hadosztály Köhalomnál egy csapat felkelő sereget talált, melylyet megvert, 's aztán augusztus 1-sőjén Segesvárt *Lüders*sel egyesült. *Bem* augusztus 2-dikán Marosvásárhelyre érve, ügyekezett anynyi erőt összpontosítani, mennyit csak lehet; ott talált 2000 főnyi őrséget, 's *Kemény Farkas* is megérkezett Kolozsvárról 4000 gyaloggal, 800 lovassal, 12 ágyuval. *Lüders* augusztus 4-dikén Gálfalvára ért, de ott nem talált magyarokat. Mert *Bem*, *Damaskint* a' beszterezei őrség maradványával Marosvásárhelyt hagyván, már augusztus 3-dikán kereszttől mene 8000 emberrel 's 19 ágyuval Gálfalván, 's Medgyesre ért, és mielőtt az oroszok észreveheték, villámgyorsan Szeben ellen nyomult, *Stein* tábornoknak is, ki Fejérvár ostromát vezette, parancsot küldve, hogy

augusztus 5-re Szeben alá érkeztek, hová e' nap maga is megérkezett. *Hasford* orosz tábornok, két brigadával, Vizaknánál fogadta, 's megtámadtatván, csatázva vonult vissza Szebenbe, megszállotta az utcákat és házakat, és keményen oltalmazta magát. Midőn ekkor *Bem* Szebent újra be vette, egész halom holttestek borították az utcákat; *Hasford* Talmácsig vonult vissza, *Bem* tábora pedig a' város előtt telepedett meg, és *Stein* felkeresésére, kiről semmit sem tudott, egy század huszárt küldött ki. De augusztus 6-dikán reggelre *Lüders* 20,000 emberrel már Nagy-Csürbe érkezett. Itt *Bem* 8 órakor reggel megtámadta őt, 's a' két órai ágyuzás alatt eleinte fenyegette az oroszok gyenge balszárnyát, 's midőn ez tetemesen megerősítettet, a' jobb szárnyat akarta megkerülni, de itt a' számos orosz lovasság *Bem* balszárnyát szétverte, miután a' védtelen közép a' jobb szárnyal együtt Szerdahely felé volt kénytelen hátrálni 's Nagyfalug még 1200 embert fogolyul és 10 ágyut veszített. *Hasford* pedig a' kemény ágyuzásból a' főszereg ütközetét következtetve, újra megtámadta a' várost. *Bem* utócsapata még *Hasford* dal csatázott, midőn *Bem* maga is seregének egy részével *Lüders* által a' városba visszanyomattott, ott most a' legképtelenebb zűrzavar kerekedett, melylyben *Bem* minden ott levő ágyút elvesztette és egész ottani csapata szétszilálatott; ámbár az utócsapatból csak kevesen menekedhettek meg a' hegyeken. *Bem*et az őt körülvevő uhlánok közül bajjal leheté kimenteni, 's azután 30—40 emberrel 's néhány tiszttel orvosa kocsiján Szászsebes felé szaladt. Szászsebes és Szerdahely közt találkozott *Steinnal*, ki a' keresésére kiküldött huszár század által kapta csak a' parancsot Szebenbe indulni, hová Fejérvár ostromának felhagyásával 6-dikán reggel meg is indula. Károlyfejérvár ostromát april óta *Stein* vezette, de miután ekkor még hiányzottak ostromszerei, kénytelen volt arra szoritkozni, hogy a' várat lehető legszorosabban szabályszerűleg körülvegye. *Stein* aztán kiegészítette ostromló hadtestét, jól felfegyverzette azt, bombákat készítettet, mozsárüteget szerzett, 's Nagyváradról röppentyű üteget hozatott; de még ekkor sem foghata formaszertint ostromhoz; mert csak Arad bukta után kapott 24 fontosokat és 60 fontos mozsarakat, 's a' bombázást csak július közepén kezdeté meg. 24 órai bombázás után el volt hamvasztva a' pénzverő ház, a' püspöki palota, a' fegyvertár és a' kaszárnya és *Stein* az őrséget megadásra szőlította fel, de tagadó választ kapott. Ekkor nem folytatható tovább a' bombázást, mert hiányzottak töltött bombák, 's az őrség az oroszok előnyomulásáról értesült már: míg végre a' fenebbiek szerint *Bem* által Fejérvár alól elhivatott. *Bem* a' parancsnokságot neki adta át, hogy a' menekülteket egybegyűjtse, a' szászsebesi állást utolsó emberig védelmezze, vagy ha ezt nem lehetne, Piskit: maga pedig Szászsebesről augusztus 7-dikén Magyarországra utazott, hogy *Kossuth* kívánságára a' magyarországi felkelő seregek fölötti főparancsnokságot át vegye. — Székelyföldön *Gál Sándornak* még folyvást voltak csatái, míg végre egy nagy visszavonulással a' gyergyói hegyeken keresztül Kolozsvárra keresztül vágta magát, hová augusztus 8-dikán érkezett meg. *Grotenhjelmnak* Marosvásárhelyről Tordán át kellett Kolozsvár ellen nyomulni; 's vele a' Medgyesről Balásfalván át előnyomuló *Dyk* brigadájának egyesülni. *Lüders* maga a' fő hadtest-

tel Károlyfejevárt akarta az ostrom alól felmenteni, de augusztus 10-dikéig Szebenben maradt, 's másnap megindult Szerdahely felé, Szerdahely és Szászsebes közt találta *Stein* előőrseit, ki rövid csatázás után Szászsebesre vonult vissza. *Stein* tudniillik erejét gyorsan összeszedve, 7 zászlóalj gyalogsággal, 600 lovassággal és 18 ágyúval várta az oroszok megtámadását a Szászsebes körüli bérceken. *Lüders* tulnyomó erővel rohanta meg *Steint*, eleinte azonban nem bírta visszanyomni. Az orosz lovasságnak kemény rohama pusztító ágyútűzzel fogadtatott. De a tulnyomó erő elől *Stein* mégis aztán visszavonult és Alvincz és Szász Pián közt vett állást, hol ujjlag ellen tudott állani az orosz lovasság kemény rohamainak. De a mint háta megett is kozákok jelentek meg, serege hátrálni kezdett és *Lüders* ekkor megújította szemben a támadást. *Stein* folytonos csatázás közben rendben vonult vissza Szászvároson és Piskin át Dévára. *Lüders* augusztus 14-dikén nyomult be Szászvárosra és előőrseit Piskinél állította ki. *Stein* Déva és Dobra közt Lesneknél egy szorosban feküdt, midőn *Bem* Magyarországról visszaérkezett. Itt megemlítendő, hogy midőn 1849 február havában Déva még a császáriak kezében volt, körülvétele és ostromlása *Forró* ezredesre bízott, ki alatt 2000 ember állott 6 ágyúval. A vár a Maros bal partján 800 lábnyi magas meredek sziklán feküdt rohammentes, vastag 's csak 1844-ben épített falakkal birt, 's bár kicsiny, de hozzájárulhatatlan fekvése miatt bajosan volt bevehető. *Forró* semmit sem kezdhetett ellene, mert csak május végén kapott ostromszereket: 's a várnak 200 főből álló kis őrsége, kevés élelmi szerrel ellátva, kutviz nélkül, mert csak víztartó vize volt, még azután is 4 hétig tartotta magát *Kudlich* es. k. alezredes alatt, míg végre készleteiből kifogyván, 's a legénység skorbutban szenvedvén, kényszerűle tisztességes feltételek alatt feladni a várat. Tudniillik május 27-dikén szabad elmenetelt nyert legénységével együtt minden katonai tisztességgel, betegei és sebesültei ápolás alá vétettek, katonáinak egy havi zsold fizettetett ki, és fegyvereik letétele után háborítlanul mehettek Temesvárra; de júliusban a dévai vár gondatlan bánásmód következtében egy régi aknában, 100 honvéddel együtt a légbe repült. *Lüders* közeledésével a fejevári császári őrség kitört a gyenge ostromló hadosztályra 's kiszorította Borberekén túl Zsibóra; így Gyula-Fejérvár az ostrom alatt fel lett mentve. Augusztus 12-dikén Segesvárnál *Damaskin* csapatának még egyszer volt ütközete, melylyben megveretett. *Lüders* tábornok a Maros mentében Magyarországra akart kinyomulni, míg egy időben *Grotenhjelm* Kolozsvárt bevéve, Nagyváradra nyomul. *Grotenhjelm* augusztus 14-dikén indult meg Kis Czégről Kolozsvár ellen: ugyan e napon a magyar csapatok kivonultak Kolozsvárról 's Bánffy-Hunyadra húzódtak. *Grotenhjelm* augusztus 15-dikén szállotta meg Kolozsvárt, 's Bánffy-Hunyadot megadásra szólította fel. *Dyk* Tordán állott meg. A bánffy-hunyadiak ott nem adták meg magukat, hanem Zsibóra húzódtak, hol részint *Kasziny* hadtestével, ki Magyarország éjszakkéleti részéből került oda, letették az oroszok előtt a fegyvert, részint elbódorogtak Marmaros rengetegébe. Egy Gyuluban állott magyar csapat is az oroszoknak megadta magát. — *Bem*, mint említők, a világiosi fegyverletétel után némi seregaradvánnyal augusz-

tus 16-dikán Dobrára érkezett, hol *Stein* hadtestének maradványait találta, 's Lesneken megtudta az erdélyi magyar seregek megsemmisülését. Ősszelhitta a' főtiszteket 's bátorságot igyekezett beljök verni, de a' Facsétról érkező csapatokkal úgy elharapózott ott is a' szökés, hogy *Bem* végre átlátta, miszerint nem maradt számára fen egyéb, mint Törökországba menekülni, 's hogy oda is a' dévai szorost elzáró orosz hadon kell magát keresztül vágnia. Volt még körülötte mintegy 6000 ember. Az oroszok előle Dévából kivonultak 's ő 18-dikán bevonult beléje. Itt az oroszokkal 24 órai fegyvernyugvást kötött. Itt hirdette neki *Dobrán* a' visszavonulás fedezésére hagyott tisztt, hogy csak 9-ed magával maradt. *Bem* látva, hogy a' sereggel együtt meg nem menekedhetik, a' parancsnokságot *Beke* ezredesnek adta át, 's maga Ruszbergen át indult elérni a' török határszél, kevesed magával. *Beke* Piskinél tette le a' fegyvert. — *Bem*, *Guyonnal* és 20 tiszttel, két választott század 's néhány száz nádor huszár kíséretében Lesnekre kocsizott, hol *Steinnal* találkozott. Ott lovára ült, egy kis vászontarisznyát, melylyben holmija volt, vett magához, 's hegyi ösvényeken indult meg a' török határszél felé. A' Dévánál *Lázár* alatt állott csapatok *Símbschen* tábornoknak adták meg magokat, melylynek példáját azonnal a' hátszegi csapat is követte. Erdély földén nem volt többé magyar sereg. — y.

Erdély politikai története l. a' Pótléczikkek közt.

Erdélyi János m. akad. l. tag 's a' Kisfaludy társaság tagja és jegyzője; szül. Kaposon, Ungh megyében 1814-ik év tavaszán. Nevekedett a' sárospataki hely. hitv. főiskolában; azután, 1830 óta, Szabolesban, Zemplénben, 's Gömörben házi nevelő volt magyar szellemű köznemes háznál. Sokáig nevelősködött különösen a' *Máriássy* háznál, Berzétén, Gömörben, 's az ifju *Máriássyval* tett hosszabb európai utazást is. *Erdélyi* atyja, földmivelő létére, jórímű 's takaros verseket csinált, miknek leginkább szentírás helyek 's történetek valának tárgyai; e' felett azon patriarchális szokást tartá, hogy családjával, hoszszu téli estéken, zsoltárokat énekeltetett. Mindennek befolyása volt a' gyermek kedélyére; 's apja önkéntes mesterségét csakhamar megszeretvén, a' költészet mindenkorra kedvenc tanulmánya lön. Patakon, főleg *Szemere Berta* serkentésére nyelvmivelő társaság alakulván, annak *Erdélyi* is tagja lön és sokat köszönhet. Ezen társaság *Parthenonába* ő is irdogált; tőle van *Derse* ezimű költői elbeszélés, melyly első, világra jött művei között. 1835 óta kezdett többet 's kitünőbbet költeni. Ez időre eső munkálatai lyrai költemények, elszórva az *Auróra* 1836—37-diki folyamában, az *Emlénynek* 1838 óta mindenik évében 's a' *Hajnuban*. Az 1837-ben megindult *Athenumnak* folyvást dolgozó társa volt. Az „*Árvizkönyv*“ és a' „*Részlet gyöngyei*“ is hoznak tőle költeményeket. Az 1839 évi *Társalkodóban* több rendbeli értekezése áll. 1839-ben választatott a' m. akademia lev. tagjává. Nőül birta a' lelkes *Vachot Cornéliát*, az irodalomban ismeretes *Vachot* testvérek nővérét, kit azonban igen hamar elvesztett. Gyönyörű lyrai költeményeinek gyűjteménye megjelent egy kötetben Budán 1844. Irodalmi munkássága 's képzettsége évről évre nevedett. Különösen tanulmányává tette a' m. népköltészetet, melylynek szellemét nálánál jobban senki sem ismeri. A' Kisfaludy társaság megbizásából, melylynek 1844

óta titoknoka 's egyik legmunkásabb tagja volt, ő szerkezté a „*Magyar népköltési Gyűjtemény*“ (*Népdalok és Mondák*) 2 kötetét, (1846—47) hol, a' második kötetben, igen becses értekezés áll tőle „*Népdalköltészetünkről*“; szerkezté továbbá 's számos ezikkel gazdagítá a' Kisfaludy-társaság némelyly tagjai által alapított „*Szépirodalmi Szemle*“ rövid életű, bár tartalmas és valóban tudományos bírálati folyóiratot. Számos apróbb lyrai költeményein kívül, melylyek őt hazánk első lyrai költői sorába emelik, irt egy „*két királyné*“ czimű 5 felv. drámát jámbusokban, melyly azonban világot nem látott; fordítá *Scribétől* a' *Pártfogolást* „*Anceltól: Margitot; Wienbarg* „*Aesthetische Feldzüge*“ jét, mi azonban ki nem lön nyomtatva; *Boileau* tankölteményét a' költészetről, melyly a' Kisfaludy-társ. Évlapjaiban jelent meg; irt számos bírálatot a' Regélőben, melylynek egy ideig szerkeztőtársa volt, a' Figyelmezőben, és Szemlében 's jeles utiképeket hosszásabb utazásából. A' szelid, kedélyes, politikával keveset foglalkodó, de nemzetét 's annak nyelvét és szabadságát forrón szerető író a' legutóbbi szomorú korszakban szinte elsodortatott azon pályáról, hová istene teremté; felvállalta, rokonszenvei és addigi szokásai ellenére, *Szemere* sürgetésére a' *Respublica* czimű politikai folyóirat szerkeztését, 1849 nyarán, melylynek csak néhány száma jelent meg, 's mi miatt, a' dolgok rögtön fordultával, Pestet elhagyni kényszerült. Elvonult a' tiszai vidékre, melylynek népét anynyira kedveli, 's népdalait olyly szeretettel gyűjti össze, és olyly kitünőleg jól éneкли. Kívánjuk, hogy adassék vissza mielőbb a' hazai irodalomnak, melylynek ő egyik legjelesebb hőse. — Y.

Érdi (előbb Luczenbacher) **János**, m. ak. r. tag, 's a' m. nemzeti muzeumban kincstár és régiségek őre, született 1796. Hont megye Szob helységében, 1680 körül Magyarországon meglepedett belga családból. Tanulta a' kisebb iskolákat Váczon, Esztergamban, Nagyszombatban, azután 3 évig benzerendi ujoncz volt Pannonhalmán, a' böleseleti 's törvénytudományokat végezte Győrben, hol többek közt a' gyermek gr. *Batthyány Lajossal* sok időt töltött, 's gr. *Majláth Antal* cancellárnak és *Deák Ferencz*nek tanulótársa volt, gr. *Zichy Jánost* törvényre, hg. *Brezenheim Ferdinándot* magyar nyelvre tanította. A' törvénytudományokból tudori, 's ügyvédi oklevelet nyervén, *Végh Ignác*z házánál nevelő 's ügyész lett, és maradt egész 1846-ig, midőn a' történet- 's régiségteni mezőn szerzett írói kitünő érdemeiért a' m. nemz. muzeumhoz neveztetett hivatalnokul azon helyre, melylyet nálánál jobban senki sem érdemlett. E' minőségben az öreg nádor *József* főhg. felszólítására, tud. utazást tett Németországon, a' muzeum, 's különösen osztálya elrendezésének érdekében, miért azonban semmi kárpótlást nem nyert, ugy hogy ezen költésége egyenesen a' hazai tudományosság oltárára tett áldozatul tekintendő. Tudományos vágya kielégítésére már korán bő anyagot talált Győrben *Fehér György* akkor ottani akad. főigazgató könyvtárában, melylyet szabadon használhatott, majd Pannonhalmán, 's később Bécsben az udvari nagy könyvtárban, hol *Végh Ignác*z házánál leélt éveinek egy részét tölté. A' m. akademiához, nevezetesen a' történettudományi osztály rendes tagjává még 1832-ben eredetileg neveztetett ki az igazgatóság által. — E' jeles szaktudósnak, ki az akadémiai Tudománytár értekező részének is 1837-től kezdve 8 évig szerkeztője volt, a' Közhasznu Ismeretek Tárában.

's különféle folyóiratokban, a' Tud. Gyűjteményben, Tudománytárban, Athenaeumban, Figyelmezőben lerakott beesés értekezésein 's bírálatain kívül, önálló nagyobb munkái: *A' szerb zsupánok, királyok és csárok pénzei* (Budán, 1843, 23 réznyomattal); *Magyarországi Crouy nemzetségnek története, nemzékrendje és oklevéltára* (Budapest, 1848). A' *Rupp Jakab*-féle nummismatikai munkának: *Magyarország ekkorig ismeretes pénzei*; *Árpádi korszak* (Buda, 1841.) magyar részét egészen ő írta. Értekezései közül nevezetesek, eredetiség 's a' tudománynak tovább vitele által: *Henrik portugaliai gróf eredetéről* a' Tud. Gyűjt. 1829 's 1830-iki folyamában; *Sz. László király magyar legendája*; *Hunyady János magyar esküje*; *A' zsitvatoroki békekötés*; *Az országos tanács pecséteiről*; *Városok pecséteiről*; *Kálmán győri püspök eredetéről*; *Az esztergami érsekség pénzmesteréről* (pisetarius); *A' rerebi sírokról* 'sat. a' *Tudománytárban*. Több érdekes régi pénzt, pecsétet, gyűriüt, oklevelet ismertetett meg, tudományos magyarázattal 's réznyomatokkal kísérvé; a' *Tudománytár* okleveles todalékát sok új oklevéllel gazdagította saját és mások gyűjteményeiből; a' M. Akademia magyar pénzgyűjteményét öszszeírta I. Istvántól I. Ferdinandig; a' N. Muzeum kincs, régiség- 's éremtárának rendezése körül ritka szorgalmat fejtett ki, 's a' mély tudományu szakértőnek ügyességével és tárgyyszeretetével működött; végre nagy érdemeket szerzett a' régiségtan fáradságos mezején a' sz. gellért oldali, főleg pedig az *érdi* ásatások által, melylyekről az akad. 1847. sept. 2-iki ülésében tette meg érdekes jelentését (l. Régiségtan). — T.

Erdődy (Monyoró-keréki) grófi család, terjedelmes birtokokkal Magyar- 's Horvátországban. Egyik sarjadéka az öregebb ágnek, *György*, ki szül. 1784-ben, nőül vevén *Aspremont Maria Gobertina* grófnőt, 's ezzel németországi uradalmakat is nyervén, a' család ezen ága német birodalmi taggá (Standesherr) lett. Az élő *Erdődy* grófok közt, hazánk politikai életében ismert nevek: *János Nep.* egykor helyt. tanácsnok 's varasdi főispán helyettes, a' m. ministerium alatt fumei kormányzó; a' magyar ügynek Horvátországban elhatározott védője, 's latin nyelven kitünő szónok, ki szül. 1794-ben. Elmozdittatván varasdi főispáni hivatalából, melyly családjánál örökös volt, ezáltal országgyűlési sérelemre adatott ok, öszszefüggésben az ellenzék által keményen megtámadott adminisztratori rendszerrel. — *Sándor* szül. 1804-ben; az 1840-'s 1844-iki orsz. gyűléseken kitünő ellenzéki szónok. Ujabban egészen visszavonult, azonban gr. *Batthyány Lajos* által második ministeriumába, külügyi miniszterül jelöltetett ki. Neje: *Leopoldina* gr. *Batthyány Iván* leánya. — h.

Erfurti parlament, l. Németország.

Erhard (Henrik August), a' német történetbuvárkodás körül sok érdemű író, szül. 1793. Erfurtban. Ez utóbbi helyen és Göttingában orvosi tudományokat tanult, de a' legszebb orvosi ismeretek birtokában sem érzett magában elég hivatást nyilvános orvosi gyakorlatra, melylyben igazi szobatudós létére, szemérmessége és ügyetlensége mellett valószínűleg ugy sem sokra ment volna. 1814-ben a' porosz katonai kórházakban működött, 's 1815. a' 6-ik porosz hadtestnél főorvosi rangban szolgált a' Franciaország elleni hadjáratban. 1816-ban az erfurti egyetemnél tartott bölcsészeti előadásokat. Ezek az egyetem bezáratása által megszüntetvén

's egy tanintézethez kineveztetése iránti reményei meghiusulván, irodalmi, régiség-tani 's bibliographiai munkálatokra fordítá idejét 's e' téren már korábban bizonyult tehetsége. 1821-ben az akkori erfurti kormánylevéltár tudományos rendezésével bízott meg, 1822-ben pedig kir. könyvtárnokká nevezetett ki. 1824-ben a' magdeburgi, 1831-ben a' westfáliai tartományi levéltár őrvé lön áthelyezve Münsterbe. 1834-ben a' westfáliai történet és régiség-tani társulat megválasztá igazgatójának. Irodalmi munkásságát illetőleg, ifjabb éveiben készült orvostani művei most elavultaknak tekinthetők; történelmi irataiból említendőek: „*De bibliothecis Erfordiae, praesertim bibliotheca universitatis Boyneburgica*“ (1813—14). *Überlieferungen zur vaterländischen Geschichte alter und neuer Zeit* (1825—28) „*Geschichte des Wiederanblühens wissenschaftlicher Bildung, vornehmlich in Deutschland bis zum Anfange der Reformation*“ (1827—32) „*Geschichte der Landfrieden in Deutschland, mit besonderer Rücksicht auf Thüringen*“ (1829) „*Geschichte Münsters nach den Quellen bearbeitet*“ (1837). 1838 óta a' „*Zeitschrift für vaterl. Geschichte und Alterthumskunde*“ ezimű folyóiratot adta ki. Irataiban bizonyítá alapos forrásismeretét 's általok a' német történet sok homályos pontját sikerült felvilágosítania. — P.

Eriwan (v. Īrwan), déli Oroszország tartománya 's városa az Araxes folyónál, melyly a' turkmantschai, 1828. febr. 21-éről kelt békeszerződés által csatoltatott Nachitschewánnal együtt Persiától Oroszországhoz, 's jelenleg Armenia (Örményország) egy részét teszi. A' két tartomány kiterjedése 362 □ mfdre, népessége 100 ezer lélekre becsültetik. Fővárosa: *Eriwan*, a' *Sengi* mellett, hegyektől környezve, rozsul épült városból, melyly egy örmény püspök székhelye 's a' várból áll, melylytől nyerte *Diebitsch* tábornok *Eriwansky* nevét, miután a' bevelhetlennek tartott erőssége elfoglalta. A' város lakosinak száma 15 ezer, kik pamutszövé-'s kereskedésből élnek. Az ujonnan megerősített vár igen szilárd; a' víz feletti hid romlatlan emlék a' régi korból. — h.

Erkel (*Ferencz*), legkitünőbb magyar daljátéki zeneszerzőnk, 's a' pesti magyar n. színház első karmestere, szül. Gyulán, Békés megyében 1810-ben. A' zenét, melyly által hírt 's kedvességet vívott ki nevének, atyjától tanulta. Gyulán, 's Nagyváradon járván iskolába, később Kolozsvárra jött, 's ott zongorát tanított, 1834 óta pedig az ugyan ott működött kassai magyar énekes társaság karmestere lett, 's e' minőségben meg is maradt, míg nem ugyanazon társasággal Budára 's később a' felépült m. nemzeti színházhoz Pestre jött által. Két dalműve által, mik szinpadunkon számtalanszor, folytonosan állandó, sőt nevedek dalszettel adattak, Magyarországon is túlterjedő hírré tett szert. Ezen dalművek: *Bátori Mária* és *Hunyadi László*. E' műveiben *Erkel* sok szerenésével kötötte össze az uralkodó ízlést a' magyar nemzeti zene szellemével, 's csakhamar olyly népszerűséget vívott ki, hogy „*Hunyadi*“ adatására külföldi szinpadoknál is lépések történtek (ekkorig sikeretlenül), 's a' Bátori Mária-bani és Cilley holtteste feletti erőteljes kardalokat, úgy szinte Hunyadi László hatyúdalát 's a' t. minden művelt háznál éneklék 's játszották Magyarországon. *Erkel* tisztelői egy esinos karigazgatói pülezát (tactusverót), mint művészeti királysága jelét, ajándékoztak neki,

melylyben 50 darab arany volt rejtve. — Apróbb művei közt a' *Kölcsey* „*Hymnus*“—ára írt zenét említjük, melylyel pályadíjt nyert. — Egyébiránt *Erkelnél* több ügyesség van a' zenének hangszerekre alkalmazásában, mint lángész új, eredeti zene teremtésében, s valamint méltánytalan volna kitünő működését a' szegény magyar zenevilágban illően meg nem becsülni, úgy más részről nevétséges lenne őt Mozart vagy Mayerbeer mértékével mérni, mire sokaknak hazafiúi túlsága igen hajlandó. — V.

Erkölestan (Éthika, Morál), I. *Philosophia* alatt.

Erman I. Pál, természettan oktatója a' berlini egyetemenél, szül. ugyanott 1764. A' természettudományok iránt már gyermekkorában fölébredt hajlamánál fogva, kizárólag ezeknek szentelé életét. 'S e' téren nem tartozik azok sorába, kik kizárólag egy, szigoruan meghatározott tárgyra s annak kimerítő vizsgálatára adák magokat, ellenkezőleg több folyóiratban megjelent számos értekezéseiben meglepő a' tárgyak változatosága, úgy hogy a' nagy természettörténeti épület minden zugában otthonos ugyan, de kevésben fejtett ki túlnyomóbb tevékenységet; főleg művelte a' villanyosságot, a' delejséget és galvanizmust. 1806-ban a' párisi akadémia a' Napoleon által hirdetett Galvaniféle pályajutalmat neki ítélte. Idő folytán a' berlini tudományok akademiájának tagja 's a' matematikai-physikai osztály előülő titkára lett. Nagy számú irói művei szétszórt czikkekből állanak, mik részint számos physikai folyóiratokban, részint a' berlini akadémia értekezései között jelentek meg. *II. Adolf György*, az előbbinek fia, a' berlini egyetemenél a' bölcsészet rendkívüli, 's az ottani franzia gymnasiumnál mathematica rendes tanára született 1806. Berlinben. 1828—30-ban saját költségén világköri utazást tett, melylynek főczélja volt, a' magneticus hatásokról, a' föld egész körületére nézve, lehetőleg legbiztosabb tapasztalatokat nyerni. Ezen utazása le van írva „*Reise um die Erde durch Nordasien und die beiden Oceane*“ (1833 — 1838). — P.

Erneszt Augustz, hannoverai király, szül. 1771-ben, Nagy-Britannia királyának III. Györgynek fia, a' sors által arra rendelve, hogy Hannovernek egy századnál tovább Angliában nyugvó koronáját ismét átvigye Németországba. Korább ifjúságában mint cumberlandi herceg elvonultságban élt 's csak ritkán jelent meg a' nyilvánosság színpadán. III. György fiainak sorában ő volt az ötödik, 's ilyly számos fiörökös mellett nem igen volt reménye trónra juthatni; 's nem is részesült olyly nevelésben, minőre leendő uralkodónak szüksége van. *Erneszt Augustz* egy ideig a' göttingai egyetemét látogatta 's 1793 és 1794-ben Németalföldön az angol hadseregnek a' francia forradalom elleni táborozásában vett részt. Egyébiránt ifjukuráról 's általában egész korábbi magán életéről csak kevés lön köztudomássá 's annak nagy része, mit a' csacska hir felőle terjesztett, nincs történetileg igazolva. Anynyi bizonyos, hogy a' herceg Angliában folytonosan a' leggyűlöletesebb vádakkal volt illetve. Csak érettebb férfi korában lépett elő egyénisége határozottabban, annál inkább, mivel idősb testvéreinek elhalása után politikai fontossága is növekedett. Az 1796 óta házasságban élő trónörökös, *Györgynek* csak egy leánya volt (*Charlotta Augusta*, ki később *Leopoldhoz*, a' mostani belga királyhoz ment férjhez) a' Yorki és Clarencei hercegek házassága gyermektelen, a' Kenti hercegnek csak

egy leánya volt (*Viktoria*, a' mostani angol királyné) 's így mindig közelebb lett kilátása a' hannoverai trónra, mire nézve a' fiág elsőszéggel birt. Őt, a' cumberlandi herceget, tehát most úgy kezdék tekinteni, mint valószínű trónörökösöt 's ez idő óta lett világosabb története. 1813-ban elhagyá Angliát, 's *Bernadotte*val Hannoverba jött, itt egy önkényes huszár ezredet akarván állítani, mi azonban nem sikerült. Ezután *Berlin*be ment, hol a' szellemidusi, de kiválólag aristokratái érzelmű *Mecklenburgi Károly* herceggel köte ismeretséget, kinek nézeteiben csakhamar osztozván, vele szorosabb viszonyba lépett, 's annak a' porosz udvarnál özvegyi állapotban élő nővérét, *Friderika Karolina Sófia Alexandrinát* 1815-ben nőül vette, mi miatt eleinte sok kellemetlensége volt családjával, névszerint anyjával. Bármenynyire elégtelen látszék is a' herceg Berlinben élni, nem szünt meg mégis figyelemmel lenni azok iránt, mik Angliában történtek. Marsallá 's az egyetem kancellárjává lett kineveztetése által kitűnő nyilvános állásra jutott hazájában, egyszersmind a' torypárt főnökének tartaték 's az angol főegyház legbuzgóbb védőjének. Midőn a' katolikusok emancipatiója felett kiűtött nagy harez határozó perze közelgett, 's maga *Wellington* sem volt többé képes a' folyam árájt feltartóztatni, a' herceg Angliába sietett, a' felsőházban az egyház jogait védeni. Sem azon humanus buzgalom, melylyel királyi testvérei, *Clarence* és *Sussex* hercegek, az emancipatio ügyét felkarolák, sem az akkor még szabadelvű „*Times*“ fenyegetései, miszerint a' herceg életéről érzékeny felvilágosításokat teend közre, nem valának képesek őt nézeteinek utósó perzig vitt makacs védésétől visszatartóztatni, sőt a' felsőházban tanácskozmányok alkalmával a' *clarencei* herceggel erős szóvitába keveredett 's Angliát csak akkor hagyá el, midőn a' harez a' katolikusok javára végződött. A' *clarencei* hercegnek *IV. Vilmos* név alatti koronáztatásán 1831-ben Londonban jelen volt 's a' nép ekkor sem mulasztá el irántai tiszteletlensége nyilvános jeleit adni. Az egyházi hareznak azonban még teljesen vége nem szakadt. Általában a' politikai pártok állása a' parlamenti reform után még határozottabb, még elkeseredettebb lön, 's különösen az 1833-iki parlamenti tanácskozások egész erővel arra használtattak a' toryk által, hogy a' harez megújuljon. Fel is használnak e' célra minden alkalmat 's *Grey* ministeriumának buktatására mindent elkövettek. Azonban parlamenti határozatokká a' toryműködések nem válhatnak, 's a' cumberlandi herceg 's némelyly rokonérmű lordok ismételt nyilvános óvásaikon kívül egyéb eredményeket e' párt számára nem termének. Később is a' fontos, és nagy részt titokteljes jelenetek szinpadának előterén látjuk a' herceget. Régen tudva volt, hogy nagymestere az Orangepáholyoknak, miknek nyilvánosan bevallott célja az angol egyháznak a' katolikusok támadásai elleni védelme vala. A' viharos mozgalom, mit 1835. *Peel* rövid ministeriuma előidézett, az orangepáholyokat is váratlanul a' parlamenti vitatkozások körébe sodrá. A' tett vizsgálatok nyomán kiszült, hogy e' páholyok Angliában, Skót-, és Irlandban 300,000 tagot számláltak, hogy azok a' seregnél is el voltak terjedve 's a' hercegeknek, mint nagymesternek hatalmában állott, valamenynyi Orangeférfiakat tetszése szerint öszszehívni. Nyilvános lapok, minden későbbi ellenmondás nélkül, az orangeegyesületeket épen azzal is vádolák, hogy erőszakos

mozgalom által trónváltozást 's *Viktoria* hercegnő kizáratását szándékolák, ki akkor egyedül állott a' király és herceg között. 1836-ban a' herceg ismét megjelent a' parlamentben 's ekkor történt, hogy a' kormány az alsóházzal egyetértőleg törvényelleneseknek nyilatkoztatta az orange-páholyokat. A' sereg parancsnoka, Lord *Hill*, haditörvényszék elébe állítás fenyegetése alatt tiltotta meg a' katonai személyeknek az azokbani részvétet 's ekkor a' herceg, ki marsal volt, többé azok tagja szinte nem maradhatott. Irásban nyilvánítá tehát az egyesületből kilépését, 's ez főtámaszát vesztvén a' hercegeben, lassanként maga is feloszlott. Azonban lemondó iratában ígéretet tön a' herceg, hogy az orange-egyesület elveinek örökre híve maradand, mit meg is tartott. 1837-ben jun. 20-án *IV. Vilmos* király halálakor a' herceg Angliában volt, de azonnal Németországba utazott, mintán elébb a' torypárt fejével összeszejövetelt tartott volna. Már előbbi tettei 's nyilatkozataiból sejteni leheté az átkos pályát, melyet járdalni fog. A' szomorú sejtelmek nem csaltak. A' hannoverai trónra lépven, legelső tette volt a' rendi gyűlés eloszlatása 's a' nov. 1-i patens, melylyben az alkotmány jogszerű fenállása vonatott kétségbe 's az alaptörvény egyszerűen felüggesztetett. A' többi eseményeket, a' rendi gyűlés felosztatását, az alaptörvények megsemmisítését 's azok következményeit lásd *Hannover* történetében. *Ernest August* király alkatára nézve nagy és izmos, tartása szilárd és egyenes. Aggkora daczára friss eleven szelleme által tőle függővé teszi egész környületét. Diesérik nagy tevékenységét, melyly éjjel is csak kevés órára enged neki nyugtot; minden tettében hajthatlan szilárdságot és szigorúságot tanusit azon elvekre nézve, mikkel kormányozni kénytelennek hiszi magát. A' korona-örökös *György Frigyes Sándor Károly Ernest August*, egyetlen fia a' királynak, szül. 1819. orvosolhatlan szembajban szenved anynyira, hogy egyik szemére tökéletesen megvakult, a' másíknak operatíójához pedig az orvosok hozzá nyulni nem mernek. Legujabban azon örömben részesült, hogy unokához jutott, kinek születése által a' thrón-örökölés ohajtása szerint biztosítva lön. (I. Hannover.) — P.

Ernest (III-ik,) szász-kóburg-góthai herceg, szül. 1784. uralkodni kezdett 1806-ban. Mint uralkodó azon jó hirben él, hogy mind a' művészeti és tudományos műveltséget, mind az anyagiérdekeket, a' kereskedést ipart, 's jóllétet egyenlő buzgalommal, 's szerencsével mozditja elő kis országában. Egyszersmind azon szerencsében részesült, hogy családja tagjai kevés év alatt, fényes házasságok által részint idegen trónokra emelkedének, részint azokhoz közel jutának. Hogy Európa fejedelmei között ilyly tekintélyre vergődjék, alig gyanítá, midőn 1806-ban uralkodásra lépett. Ekkor a' porosz király oldalán küzdött az Auerstädt melletti csatában a' francziák ellen, kik a' csata megnyerése után az ő tartományát is elfoglalák. A' tilsiti béke visszaadá néki azt, sőt *Napoleon*, leginkább *Sándor* czár közbenjárására, megigéré neki a' tartományában kizsárolt sommak megtérítését is, mi azonban be nem következett. Mint a' rajnai szövetség tagja később újabb áldozatokra kényszerítettet, mik annál inkább növekedtek, minél inkább terhelé őt *Napoleon* az Austriávali egyetértés gyanujával, hol testvére *Ferdinand* szolgálatban álla, mig másik testvére, *Leopold*, *Napoleon* bosszuságára egy ideig az orosz szol-

gálta. A lipesei csata után a szövetségesekekhez állván, az 5-ik hadtestet vezényle, ő intézé Mainz ostromát 's ezen érdemeiért a bécsi congressuson 20,000 lélekkel szaporították tartománya területét, melyly a Franciaország elleni második hadjárat után ismét 5,000-el szaporodott. A Rajna mellett fekvő ezen új birtokokat egy egészszé egyesíté „*Lichtenberg hercezség*“ név alatt, azonban ezt 1834-ben eladta Poroszországnak két millió talléron. 1825-ben kihalván a gothai őcsalád utolsó ivadéka *Frigyes* hercegenben, az 1826-i álladalmi egyezkedés utján, a saalfeldi hűségnek a meiningeni hercegre lett átengedése után a gothai hercezséget nyere örökül. Atyjától örökölt szász-saalfeld-koburgi herceg czímét ekkor átváltoztatá „szász-koburg-gothai herceg“ ézimre. A gothai örökség iránti igényei azon házasságon alapultak, melylyet *Luisával*, a szász-gotha-altenburgi herceg *Auguszt* leányával kötött, kitől azonban 1826-ban elvált. Ennek 1831-ben bekövetkezett halála után nőül nevé *Antoinette Friderika Augusta Mária Annát* szül. würtembergi hercegnőt. Első házasságának gyermekei: a koronaörökös *Ernest August Károly János Leopold Sándor Eduard* szül. 1818-ban; 's *Albert Ferencz August Károly Manó* szül. 1819. 's 1840 óta *Viktoriu* angol királyné férje. Az uralkodó herceg nővére *Juliana, Konstantin* orosz nagyherceg neje volt 's mint a Sándor ezár után legidősb orosz herceg nejének, kilitása volt az orosz trónra, azonban a nagyherceg 1820-ban elvált tőle, mire ő a magán életbe vonult. A herceg másik nővére *Mária Luíza Viktoria, Kent* hercegnék lett neje 1818-ban, 1820 óta özvegy 's egyszersmind anyja a most uralkodó angol királynénak, ki e szerint férjével unokatestvéri rokonságban van. A herceg fivére, *Ferdinand György Auguszt*, osztrák altábornagy, 1816-ban *Mária Antoinette Gábrielával*, a magyar *Koháry* nemzetség gazdag örökösével kelt össze 's Magyarország és Austriában birtokosa lón a esábrági, szitnyai, murányi, balogvári, rimaszécsi, füleki, 'sat. ropant uradalmaknak, az óta is évről évre új birtokokat szerezvén. Ez áttért a kath. hitre. Az e házasságból született legidősb herceg, *Ferdinand Auguszt Ferencz Antul, Dom Fernando* névvel portugal herceggé 's *Donna Mária Idu Gloria* portugal királyné férjévé lett 1836; *Victoria Auguste Antoinette* hercegnő pedig nejévé lett *Nemours* hercegnék, *Lajos Fülöp* francziák királya fiának 1840. A hezeg második fivérét *Leopold György Keresztély Frigyes*t a függetlenné vált Belgium új trónjára hívá a sors 1831-ben. Az újabb kor történetében alig van példa, hogy bár milyly hercegi ház olyly rövid idő alatt 's olyly bő mértékben gyarapította anyagi állását, tekintélyét 's fontosságát 's erőben és hatalomban ugy kiterjedt volna, mint ez a szász-koburg-góthainak sikerült. — P.

Ernst, (Henrik) hegedüvirtuóz, szül. Brünben 1814-ben izraelita szülőktől. A bécsi conservatoriumban képezé ki magát, 's 1839-ben Hamburgban működvén, nagy hírre kapott, 's ezután csakhamar beutazá Európa nagyobb városait, 's a többi közt Pesten is hallatá magát. *Ernst*, előadása technikai tekintetében több versenytársa által fölülmulatott ugyan, de játékának szivvelható melegsége mindenkit megindít és elragad. Szerzeményeit szinte mély érzelem 's bizonyos költői ábrándosság jellemzi. Ki ne ismerné az ő világhírű elégiáját, és velencei carneváltját, melyly technikai tekintetben is a legünnepelebb concertdarabok egyike. — e.

Eschenmayer (Kristóf Adolf), német természettudós és bölcseész, kinek rendszeretlen rendszere, vak hitre 's érzelgős ábrándokra alapítva, minden valódi bölcsezzetet megtagad, 's a' lelket megfosztva vizsgálódási szabadságától a' tekintélytől vak függés elvét fogadja el. Szül. Würtembergben Neuenburgban 1770-ben. Bevégezve tanulmányait, 1800—1811-ig gyakorlati gyógytanaul foglalkodott. 1811-ben Tübingenbe hivatott a' bölcsezzetet és gyógytan rendkívüli tanárának. 1818-ban a' gyakorlati bölcsezzettan rendes tanszékét nyerte el. 1836-ban letette hivatalát, és magánéletbe vonult. — Egyike ő a' *Kerner*féle babonás lélekbuvároknak. De képzelgése őt még távolabbi térre vezette. Némelyly tekintetben *Kant* szolgált ugyan irányzóul bölcsezzetében, de a' lényegben egészen eltért attól. — E. a' bölcsezzetet csak borítékul kívánta használni, melylybe zavaros természettani eszméit öltöztesse. *Schelling*gel azonban nem volt öszhangzásban, 's köztök hosszas és heves polemia uralkodott. Az irodalom terén sokat működött. „*Sätze aus der Naturmetaphisik*“ (Tübing) — „*Über Enthauptungen*“ — *Versuch die Gesetze magnetischer Erscheinungen aus der Naturmetaphisik zu entwickeln*“ czimű 'stb. apróbb művein kívül — 1803-ban : *Philosophie in ihrem Übergange zur Nichtphilosophie* művével lépett fel *Schelling* ellen. Többi művei : *Der Eremit und der Fremdling* (1805). — *Einleitung in die Natur und Geschichte* (1806) — *Psychologie in drei Theilen* (1817) — *System der Moralphilosophie* (1818) — *Religionsphilosophie* (1818—24 3 k.) — *Normalrecht* (1819—1820 2 k.) — *Grundlinien zu einem allgemeinen kanonischen Rechte* (1825.) — *Die einfachste Dogmatik aus Vernunft, Geschichte und Offenbarung.* (1826). — *Kieser és Nase* társaságában adta ki : *Archiv für den thierischen Magnetismus* (12 k. 1817—24) — *Versuch die scheinbare Magie des thierischen Magnetismus aus psychologischen und physischen Gesetzen zu erklären.* — *Kerner*rel, a' szellemvilág babonás buvárokodásába merülve a' „*Seherin von Prevorst*“ és „*Blätter aus Prevorst*“ számára ő is közremunkált, 1837-ben pedig kiadta : *Conflict zwischen Himmel und Hölle an dem Dämon eines besessenen Mädchens beobachtet.* — *Hegel* ellen irta : *Die Hegelische Religionsphilosophie, verglichen mit dem christlichen Princip.* (1834 Tübing) — „*Der Ischariotismus unserer Tage*“ (1835.) *Strauss* : „*Leben Jesu*“ czimű munkája ellen iratott. — *Über die Abschaffung der Todesstrafe* (1831 Tüb.) — *Die Allopathie und die Homoeopathie* (1834 Tüb.) — *Mysterien des inneren Lebens, erläutert aus der Geschichte der Seherin von Prevorst* (1830.) — Sz. I.

Escher von der Linth (János Konrád) jeles természetbuvár, és egyike a' helv. köztársaság legérdemesb polgárainak, szül. Zürichben 1767. Az egyetemi tanulmányok bevégezte 's hosszas utazásai után atyja gyárában foglalkodott. A' fr. forradalom új irányt adott szellemének. Számos ifju polgártársai előtt felolvasásokat tartott a' politikai és nemzetgazdászati tanulmányokból. *Usterivel* 1798—1801-ig, a' „*Schweiczi Republikánus*“ czimű lapotadta ki. — Korán tagja lón a' zürichi tanácsnak. 1798 után a' berni kormánynál nevezetes alkalmazásokra érdemesítettett. 1803 óta a' zürichi cantonban állami tanácsos volt, 's maradt élete végeig, melyly 1823-ban következett be. Egyike azon keveseknek, kik minden viszontagságban tisztán őrzik meg honszerelmüket és valódi polgárjellemüket.

Lapokban, havi iratokban és zsebkönyvekben igen sok értekezései jelentek meg a' természettan 's egyéb tudományok köréből. Ezekben közlé eredményeit azon buvárokadásoknak, melylyeket évenként a' havasokon tón. Honában felejthetlenné tette magát Linthi művei által. E' tájt büzhödött, mocsáros és igen egészségtelen állapotából termékeny vidékké változtatta. Ő hívta fel erre legelőször a' közfigyelmet. Jeles röpiratot is irt e' tárgyról. És ezen kiszáritási vállalat igazgatójává nevezetvén, azt sikeresen végre is hajtotta, nagy terjedelmű földet nyert meg buzgalma által a' földészetnek és iparnak. A' helvetiai nagytanács, érdemei örökítéseül őt és utódait „*Linth*“ melléknévvel tisztelte meg. Ugyan e' tájon *Linth*-gyarmatot is alapított, melylynek feladata : elhagyatott gyermekek nevelése. ezáltal nemcsak anyagilag, hanem szellemileg is lehetővé tette az itteni népség átalakítását. Más számos jótékony vállalatban is buzgó részt vett — és ilyly tárgyokról, e' felett pedig a' gletscherek terjedéséről, ide vonatkozó közbiztossági óvszerekről 'stb. több emlékiratot készített. Egész hona gyászoló elhunytát. A' kormány a' *Linthesatornánál* emléket állítottott neve örökítésére, 's e' köztiszteletű nevet ma is több közzintézet. gózhajó 'sat. viseli Schweiczban. — Sz. I.

Eschscholtz (János Friedr.) érdemes természetvizsgáló 's utazó, szül. 1793. Dorpatban. *Kotzebue Otto* 's *Chamisso* társaságában utazott (l. ezt). Viszszajötte után a' dorpati egyetemenl oktató 's a' zoologiai gyűjtemény öre lett. 1823-ban ismét utra ment *Kotzebue*val, 's 1826-ban Londonban nyomtatá ki utazását. *Kotzebue* hiv. tudósításához zoologiai toldaléket adott, melyly 2400 fajú állatot foglal magában. Munkái, említett utazásán kívül : „*Ideen zur Aneinanderreihung der rückgrädigen Thiere*“ : *Entomographien* ; *System der Akalephen, oder medusenartigen Strahlthiere* ; végre zoologiai átlása. Megh. 1831-ben. — cz.

Eskütszék. E' fontos intézetről, melyly nélkül valódi személyes biztosság 's polgári szabadság nem képzelhető, kicsit bővebben szükség értekezünk, annyival inkább , mert e' dieső intézet mindinkább elterjed, 's hol még ekkorig kiviva 's életbe léptetve nincs is, minden gondolkodó polgár hő vágyainak tárgya.— Az eskütszékék, régi ősnémet intézet, az önkormányzás elvéből foly, 's a' polgári társaságnak, a' természethez közel álló, egyszerűbb viszonyaiban mindenütt divatozott. Valamint minden egyes szabad ember önmaga gondoskodott saját magánügyeiről, ugy a' szabad emberek öszvesége határozott a' közügy minden kérdése felett, 's a' közügyekben részt venni minden szabad embernek joga és kötelessége volt egyszersmind. Béke idején a' községek munkássága természetesen, a' politikai ügyeken kívül, főleg a' peres ügyekre volt irányozva. Minden becsületes szabad ember bíróként ítéltetett; legalább hétnek kelle az ítélethozásra jelen lenni, a' megye grófja elnökölt. A' szabadok gyűlése (Ding vagy Thing) hozta az ítéletet, a' gróf mondá azt ki. Az eljárás, fővonalaiban ugyanaz volt, melylyből az angol eskütszék fejlődött ki. A' panaszló előadta a' gyűlésnek panaszát, a' bevádolt pedig védelmét, a' tanuk kihallgattattak, 's a' részhajlás gyanuja alatt álló bírúkat el lehete vetni. Legrégibb korban az ítéző szabadok (Freien) mellett még némi véleményadó egyének is léptek fel, kik a' középkor barbár- latin nyelvén *Conjurátorok*nak nevezettek. Ezek megeskettetvén, a' vádolt-

nak büne vagy ártatlansága felett véleményt mondtak, 's egyező véleményük az ítélő községnek támaszpontot adott, a' mi ezen intézetnek egyedüli célja volt. A' törvény ugy rendelé, hogy ugyanazon grófságból sőt tizedből legyenek, mint a' vádlott. A' tanukkal nem kell őket öszszecserélni, mert ezek, tőlük függetlenül léptek fel minden egyes vádnál; 's e két osztály közt még azon lényeges különbség is fenforgott, hogy a' tanuk felelősek voltak vallomásaikért, míg a' Conjurátorok, véleményadásuk iránt számadással nem tartoztak. A' törvényszékek ezen alkata legrégibb, 's már a' Ripuariusok, 's régi Bavarusok törvényeiben helyt talál. A' Karolingek alatt lényeges változás történt. A' személyes részvét, ezen háborus időkben 's a' mindinkább bonyolódó-társasági viszonyok közt terhes lévén a' szabadokra nézve, a' gyakoribb népgyűlések ritkábban látogatattak, és szükséges lett rendkívüli gyűléseket tűzni ki, melyekben csak a' *Schöffök*nek kelle megjelenni, azon a' nép által választott tisztviselőknek, kiknek feladása volt a' közügyeket mindnyájok helyett intézni el. Az eljárás a' bírák előtt ugyanaz maradt, 's az egész község ezentul is ítél a' közgyűlésekben. De a' szabadok száma ez időben nagy arányokban kevesbedett. A' hűbériség 's ezzel járó szolgálai viszony kapván lábra, e' viszony csakhamar elnyomta a' szabadságot. A' feudális urak saját törvényszékeket tartottak, melyekben ők magok elnököltek, míg a' tőlök függő vazallak valának az ülnökök. Azonban régi 's a' nép véérébe átment szokások és intézvények nem halnak ki egyszerre. A' feudális törvényszékeket türhetők képe az azon szokás, hogy minden vazall csak hozzá hasonló (judicium parium) nem pedig magasb ranguak által ítélthetett; a' feudális ur nem ítél, csak a' hozott ítéletet mondta ki 's hajtotta végre; az eljárás accusatorius, nyilvános és szóbeli maradt 's a' felek azon joga is fenmaradt, hogy a' nem tetsző bírakat elvethették. Hogy a' hűbéres állapot az eskütszékkel öszszeférhet, bebizonyítá Anglia példája. Azon fő elv, hogy csak hasonló polgárok lehessenek a' vádoltnak bírái, mindkét intézvénynyel közös. Németországon Olaszország befolyása, a' római törvény, 's a' szentséges inquisitio ölte meg a' régi jogot. A' német királyok, mint egyszersmind római császárok, az imperátorok utódiul tartották magokat; bolognai, paduai 'sat. jogtudósok özőnlék el a' fejedelmek udvarait, 's a' meghódoltatott Itália elnyomta a' hódoltató német faj jogát. Kifejlődött a' tudományosan művelt római jog uralma, melyly jog igen jeles ugyan, de épen azért, mert megértése tudományos műveltséget feltételez, kizárá a' nagy tömeget a' peres ügyek elhatározásában részvétből 's jogtudós czéh kezeibe tevő ezt, mint egyed-áruságot. Ugyanazon Olaszországban, melyly tudományos joga által az eskütszékeket kizárta, még egy másik intézet is keletkezett, melyly ez átkos művét teljesen bevégezte. Ez : az inquisitio, melyly az eretnekek ellenében egészen új eljárást állított fel. Az akkorig divatozott 's a' római jogban is egyedül ismért *vádló* (accusatorius) eljárás helyett behozta a' *kutató* (inquisitorius) eljárást. A' *vádló* eljárás a' vádló (most többnyire az álladalmi ügyész) 's a' vádlott közti perlekedés, melylyben az utóbbi ellen azon bünt, melylyel vádoltatik, tanuk 'sat. által kell bebizonyítani; a' vádlott pedig magát minden hatalmában levő eszközökkel védheti. Ezen eljárás természetében fekszik, hogy a' vádlott az ellene felhozott bizo-

nyitékokat, okleveleket, tanukat, teljesen megismerheti, 's ezáltal képe-
 tetik részéről is minden lehető elkövetni a' vád megerősítésére.
 Egészen ellenkező a' kutató rendszer. A' pápák, ennek felállításánál,
 azon nézetből indultak ki, hogy a' vádlottnak kötelessége a' pap előtt, ki
 egyszerűen kutató bíró, nem csak tetteit, hanem gondolatait is nyilvá-
 nitani, a' gyónás elve szerint. A' formaszerinti vádló 's védő eljárás
 tehát egészen elmellőztetett, 's a' vizsgálat eredménye csupán maga a'
 vádolttól várattván, minden igyekezet oda fordított, hogy attól vallo-
 más csikartassék ki. Így jött divatba a' tortúra, borzasztóbb és szelidebb
 módosításokkal. A' római és egyházi jog tehát, kegyeltetve a' fejedelmek
 's papok által, kikre nézve sok hasznot ígért; ápoltatva a' tudósoktól, kik
 azt az olasz főiskolákon elsajátították, mindinkább előre nyomult, 's tudomá-
 nyosságában olyly előnyvel bírt az időközben elkopott német tör-
 vénszéki élet fölött, hogy azon szükségkép diadalmaskodnia kellett. A'
 tudós jogászok megvetéssel néztek az egyszerű eskütszékerekre, 's a' fej-
 delmeknél kegyesen figyelő főlekre találtak. Ez utóbbiak kényuri törek-
 véseben termékeny földre talált a' rémes kutató eljárás. Megkezdék külön-
 böztetni a' közönséges, 's az ugynevezett „kivételes“ bűnöket, ez utóbbi-
 akhoz számlálván a' felségsértést, a' királyi és papi hatalom elleni minden
 merénnyel, az eretnekséget, boszorkányságot 'sat. Lassankint a' szabadabb
 eljárás utolsó nyomai is kivesztek, a' német törvénykezésben, 's a' titkos
 és kutató rendszer lett az általános szabály. Azonban a' tortúra emberte-
 lensége 's undoksága ellen olyly fontos szövegek emelkedtek, hogy az
 igazság kicsikarásának e' vad eszköze csaknem mindenütt meg lőn szün-
 tetve. De ezáltal a' bíróságok nagy zavarba jöttek. A' legtöbb esetben
 nem volt bizonyító eszköz (tanu 's írott bizonyítvány), úgy hogy az ítélet
 egyetlen alapját többnyire csak a' vádlottnak vallomása tevé. Ezen vallo-
 mást meg lehetne szerezni a' tortúra által, 's most e' bizonyítási eszköz is
 elesett. Szelidebb tortúrához folyamodtak, milylyen az ütlek, botozás,
 koplaltatás sötét börtön, lánczba verés, 'sat. mik, fájdalom, még ma is sok
 helyütt divatoznak. De ezen eszközök, nehéz 's veszélyes büntettek ese-
 teiben elhibázták céljukat, 's ilyly körülmények közt nem volt a' bírónak
 mit tennie egyebet, mint a' vádoltak makacs tagadása esetében, kinyilat-
 koztatni, hogy a' vádolt, bizonyítás hiánya miatt a' vizsgálat alul felmen-
 tetik (absolutio ab instantia). A' felmentés ilyly esetei, épen a' legnehezebb
 büntettekénél, mindinkább szaporodtak, minthogy ilyly súlyos büntettek
 elkövetői jól tudták, hogy minden a' kivallástól függ; 's az állannak a'
 legveszélyesebb törvényszegések ellenében nem volt fégyvere, ha csak azt
 nem számítjuk, hogy a' több évre terjedő vizsgálati börtön, vagy előleges
 letartóztatás a' büntetést némileg pótolá. E' baj, hogy t. i. épen a' legsu-
 lyosb büntettek büntetlenül maradtak, olyly nagy és aggasztó volt, hogy
 a' törvénszéki szokás, 's törvényhozás kénytelen volt ellene orvosszert
 keresni, és ezt a' „jelenségek általi bizonyításban“ (Indiciumok) találta
 fel. Nehéz meghatározni, valjon ezen újítást a' büntető eljárás javításának,
 vagy rosszabbá tételének kelljen-e mondani? azon baj, hogy a' vádlottnak
 elmarasztalására mindenkor annak saját vallomása legyen szükséges,
 ezáltal elmellőztetik ugyan, de ennek helyébe ismét olyly ingatagság 's
 bizonytalanság származik, melyly sok esetben törvényes gyilkosságra

vezet (l. Bizonyítás). Mert lehetetlen a' törvényben meghatározni, hogy minden egyes esetben minő indiciumokat kelljen biztosoknak 's összeköttetésükben 's kölesönös segédhatásukban meggyőzőknek tekinteni; a' bíró erkölcsi meggyőződése előtt tehát széles mező marad nyitva. Ezáltal a' bírák némileg eskütszékké lesznek, de olyly tökéletlen eskütszékké, melyly a' vádoltnak személyes ismérte nélkül, csupán a' vizsgáló bíró jegyzőkönyve 's a' védelmi irat után ítél. Mindezen tökéletlenség 's anomalia közt nem marad egyéb hátra, mint: az eskütszéki intézet, hol t. i. rögtön összeült, részrehajlatlan, 's hosszas fenytő törvényszéki gyakorlat által el nem kérgesedett polgártársaknak személyes látáson 's halláson alapult erkölcsi meggyőződése pótolja az önvallomás és a' jelenségek bizonytalanságát, 's a' törvényt alkalmazó bíró, az esküttek öszszesége, vagy többsége által kimondott verdict alapján hozza meg ítéletét, megszabadulva ekkint minden nyomasztó felelettehertől.

Angliának szereneséje volt, ó-german alapalkotmányával együtt eskütszékeit is fentartani, melylyeket éjszakamerikai gyarmataiba is átültetett. Franciaország, a' nagy forradalom után, szinte visszatért az ősi, szabad törvényszéki intézményekhez, 's átültette ezeket mindenüvé, hová hatalma terjedt: Olaszországba, Hollandba, Belgiumba, Vestfáliába, 's a' rajna-balparti német tartományokba. Napoleon bukta után, a' francia jog is újra ki irtatott Németország földéről, egyedül a' Rajna balpartjának kivételével, hol ezen nemes ültetvényt a' porosz király életben hagyá, miután az ottani közvélemény 's e' felett az e' végre kiküldött bizottmány annak fentartása mellett nyilatkozott. 'S ezen intézmény mai napig is büszkesége a' Rajna balpartja lakóinak. Németország egyéb részeiben is általános volt a' követelés, a' titkosan 's gonoszul vitt politikai perek által félzaklatott véleményfelkiáltása, eskütszékek 's törvényszéki nyilvánosság és szóbeliség után. A' bajor második kamra már 1819. eskütszéket kívánt, melyly indítvány ott akkor megbukott; 1831. ismételte e' kívánságot, 's ezuttal a' kormány is késznek nyilatkozott azt elfogadni, előlegesen a' sajtó vétségekre nézve. Ugyanazon 1831-ik évben mindkét badeni kamra követelél az eskütszékek behozatalát a' sajtóvétségek eseteiben, 's a' kormány készítet is ilyly törvényt, mit azonban később ismét visszavont. Hasonlóul a' württembergi, szászországi, braunschweigi, holsteini, poroszországi 'sat. rendek folytonosan sürgeték az eskütszékek 's törvényszéki nyilvánosság behozatalát, bár kevés sikerrel. Az 1848-ban kitört általános mozgalom zászlóján, az első pontok közt volt felírva e' kívánság. Mióta hazánk a' reformterére lépett, 's a' státustudományi ismeretek nálunk is terjedni 's tisztulni kezdtek: a' haladó párt egyik jelszava szinte ezen intézmény lön, melylyet minden szabad nemzet első rendü 's legbecesebb kincsei közé számít. Mielőtt azonban átnennénk arra, mi e' téren hazánkban történt, lássuk az egyes eljárások (angol és francia rendszer) különbségeit, 's ez ismertetés alapján ítéljük meg azt, a' mi nálunk megkísértetett. Angliában 's Éjszaki-Amerikában teljesen nyilvános szóbel accusatorius rendszer van életben, eskütszékek általános alkalmazásával ugy polgári mint büntető percknél. Franciaországban, 's ennek mintájára Belgiumban és a' rajnai német tartományokban vegyes rendszer van, t. i. inquisitorius eljárással az elővizsgálatnál, eskütszékekkel az ítélet-

hozásnál. Némelyly országokban vegyes rendszer van, (inquisitorius és accusatorius eljárásból keverve) eskütszékek nélkül, mint Hollandban, Nápolyban, Toscanában, 's Württembergben is 1848-ig. Teljesen írásbeli, titkos inquisitorius eljárás volt pedig legujabb időkig, 's van még részint ma is Németország többi államában, az austriai birodalomban, Olaszországban az említett státusok kivételével, Oroszországban 'sat.

Az angol, 's ehhez hasonló amerikai eljárás következő: angolt elfogatni nem szabad a' nélkül, hogy elfogatása oka vele azonnal közöltessék, 's ő maga a' békebiró elébe állíttassék. Ez kihallgatja őt, 's ha a' gyanu alaptalannak mutatkozik, szabadon bocsátja, ellenkező esetben pedig kezességet kíván tőle az iránt, hogy a' biró előtt meg fog jelenni, 's csak legsúlyosb esetekben tartja fogva. Ha a' békebiró véleménye szerint elegendő ok van a' vád alá vételre, öszszegyül a' nagy eskütszék (grand jury) a' felett itélni: kelljen-e a' vádoltat valóban perbe fogni. A' grand jury vagy: perbefogó eskütszék a' grófság 24 jónévü tagjából áll, kik közül legalább tizenkettőnek kell jelenlenni. A' biró előadja az esetet, a' tanuk kihallgattatnak, vizsgálati irományok elolvastatnak, maga azonban a' vádolt ezuttal ki nem hallgattatik; a' jury szobájába vonul, 's tanácskozás után határozatát kimondja, melylynek stlyje ez esetben: found, vagy: not found (alapos, vagy: nem alapos); vagy más kifejezéssel: true bill, vagy: not a true bill (igaz vagy nem igaz vádlevél). Az előbbi határozat azonban csak akkor hozatik, ha legalább 12 eskütt arra szavaz. Miután a' nagy jury a' vád alá vételt helybenhagyta, következik a' rendes (a' tény felett határozó) jury tárgyalása, a' szorosb értelemben vett eskütszék. Az esküttek sorozata nagy gonddal készül. Az eskütszégre alkalmas (jó hírü, polgári jogaik teljes élvezetével bíró, 's grófságbeli) polgárok neveit az egyházvidéki előljárok írják öszsze, 's három egymás után következő vasárnapon felfüggesztik az egyházak ajtaira, hogy kiki óhassa jogait, 's tessehse megjegyzéseit. Ezután a' sorozat a' békebirák által megvizsgáltatik 's az esküttek könyvébe beiratik. A' törvényszéki ülésekre azután a' sheriff (megyei elnök) azokat vonja ki e' sorjegyzekből, kik vagyonosb 's tekintélyesb emberek, 's mindegyik kijegyzettnek nevét külön papirdarabra iratja. Ezen papirdarabkák szekrénybe vettetnek, 's egy törvényszéki személy és a' felek jelenlétében 48 név huzatik ki. E' kihuzott nevek sorozata az érdekelt felek kezébe adatik, hogy elvethessék azon egyéneket, a' kik ellen kifogásuk van; míg ekkint 12 kifogástalan 's a' feleknek tetsző eskütt (juror) találtatik. E' 12 eskütt leteszi a' szokott hitet, 's elkezdődik a' tárgyalás, melyly közben a' vádlóé az első szó. A' bizonyítási tárgyalás természetesen az egész eljárásnak legfontosb része. A' tanuk kihallgatása az esküttek jelenlétében történik; az oklevelek 's bizonyító iratok előmutattatnak 's a' vádló megjegyzései, a' vádlottnak 's védőjének felvilágosításai minden egyes pontra déli napfényt árasztanak. Ki lévén merítve a' tárgyalás, az elnöklő biró rövid átnézetét adja a' tárgyalásoknak, 's ha szükségesnek látja, véleményt is mond és az eskütteket utba vezeti. Most a' jury szobájába vonul, hol a' külvilággal minden érintkezés nélkül marad mindaddig, míg a' határozat (verdict) hozva van, melylyre Angliában egyértelműség, tehát mind a' 12 eskütt egyezése kívántatik. Ha gyanu van, hogy a' határozathozást kész akarva késleltetik, az elnöklő

birónak joga van tőlük ételt, italt, világot és tüzet elfogni, míg meg nem egyeznek, 's így őket a „bűnös, vagy nem bűnös“ (*guilty*, vagy: *not guilty*) kimondására kényszeríteni. Ha „nem bűnöst“ mondanak, a' vádolt azonnal elbocsáttatik; ellenkező esetben a' bíró kimondja a' fenförgő bűnre törvény által szabott büntetést. Ha az esküttek határozata szembetűnőleg hibás, a' bíró a' tárgyat más eskütszék elébe utasíthatja, a' mi elég gyakran megtörténik, midőn az eskütszék „bűnöst“ kiáltott, de, hogy felmentett vádlottat még egyszer eskütszék elébe állítottak volna, erre Angliában nincs példa. Angliában tehát minden bünvádi eset két izben ítéltetik meg az esküttek u. m. először a' nagy, vagy: *vádító*; másodszor a' kis, vagy: *rendes*, vagy: *tény fölött határozó* jury által. Enynyire gondoskodik az angol törvény az angol alattvalók életéről 's szabadságáról!

A' *vegyes* eljárás divatozik Franciaországban, 's azon országokban, melyek ettől kölcsönözték intézményeiket. A' lényegesen megkülönböztető tekintet az, hogy ez eljárásban írásbeli 's titkos elővizsgálatnak van helye, 's csak a' hozandó ítélet feletti tanácskozások vitetnek nyilvánosan és élő szóval az esküttek, mint a' tény bírái előtt. Ha büntény követtetett el, a' státusügyész felszólítja az illető vizsgáló bírót, 's ez kihallgatja a' tanukat, megállapítja a' tény állását, 's megidézi a' vádlottat. A' vádolt minden esetben bezárathatik, de, ha a' vád alatti bűn nem beestelenítő vagy nem olyan, melyly halálbüntetést von maga után, kívánhatja, hogy kezeség mellett szabadon bocsáttassék. Ha többen állanak az elkövetett bűn gyanújában, mindegyiket külön külön zárják el, hogy egymással 's a' külvilággal ne közlekedhessenek. A' vizsgáló bíró vesz föl minden a' vádoltnak elmarasztalására szolgálható tény, ez hallgatja ki a' tanukat, és pedig nem a' vádoltnak jelenlétében, bár ezekkel szembesítheti azokat, 's mind e' fölött jegyzőkönyvet visz, melyly bizonyító erővel bír. Ha a' vizsgálati bíró ezen eljárását bevégezte, irományait beküldi a' „*Chambre de conseil*“ -hez, vagyis: a' helybeli első folyamadási törvényszék legalább 3 tagból álló egyik osztályához, melyly az elővizsgálatot megbírálja, 's elhatározza, valljon csak egyszerű rendőri kihágás (*contrevention de simple police*) kihágás (*delit*), vagy fenytő törvényi bűn (*crime*) forog-e fen? A' törvénytelen cselekvények említett két elsőbb neme a' rendőri vagy fenytő rendőri törvényszék elébe tartozik, ezek tehát ide nem tartoznak; a' bűnök (*crime*) ellenben eskütszék elébe utasíttatnak. Ha tehát a' *Chambre de conseil* úgy vélte, hogy az elkövetett cselekvény bűn, átküldi a' perirományokat 's bizonyítványokat a' *vádoló senátushoz* (*Chambre d'accusation*) t. i. a' felebbviteli (előbb királyi) törvényszék legalább 5 tagból álló, 's különösen ezzel foglalkodó osztályához, melyly miután a' státusügyész (közvádló) írásbeli véleményét előadá, itél a' felett, valljon forognak-e fen elegendő okok a' gyanura 's vád alá vételre, 's így az angol grand juryt pótolja. Ha elegendő okot nem talál, a' vádolt azonnal szabadon bocsáttatik, ellenkező esetben az *assisekhez* (eskütszék) utasítatják. A' vádolt ez utóbbi végzés ellen megsemmisítési folyamodást nyújthat bé. Az *assisek* előtti eljárás különböző némelyly pontokban az angoltól. A' francia eskütszékeken három törvénytudó bíró van jelen, a' felebbviteli törvényszék ülnökei, kik közül egyik, kit a' kormány nevez ki, elnököl 's a' tárgyalást vezeti. Franciaországban az esküttek a' hivatal-

noki 's tudós osztályokból 's a legtöbb adót fizetőkből vétettek, úgyhogy minden departementben 800 eskütből álló névjegyzék készült. Ezen névjegyzékből választá ki a megyei elnök (*prefet*) az eskütteket a következő évre, az évi jegyzékből pedig az első törvényszék elnöke sorshuzás által vett az assisek megnyílása előtt 40 egyént, u. m. 36 valódi eskütet 's 4 pótló-eskütet. Egy egy büntető törvényszéki ülés, vagyis: *assisek* alatt azután ezen esküttek hivataloskodtak. Minden egyes perbeli első ülésben ezen esküttek nevei urnából húzatnak ki, 's a vádolt úgy, mint a státusügyész, és pedig amaz megelőzőleg azon joggal bír, hogy 12 személyt elvethet, *recusálhat*, úgyhogy csak 12 eskütt marad fenn. A' sajátképi tárgyalás kezdetét a' vádirat felolvasása képezi, melylyhez a' státusügyész rendszerint felvilágosításokat esatol; ezután következik a' vádolt mellett 's ellen fellépő, terhelő 's mentő tanuk vallomásainak felolvasása. Az esküttek 's tanuk megeskettetnek; az utóbbiak kihallgattatnak. A' bírák, esküttek, a' státusügyész, a' vádolt 's annak védői kérdéseket intézhetnek a' tanukhoz; a' vádolt követelheti, hogy a' tanuk a' teremről eltávolittassanak, külön külön hallgattassanak ki, vagy egymással szembesíttessenek. A' vizsgálathoz tartozó bizonyítványok a' vádolt 's az esküttek előtt felmutattatnak, a' szakértők kihallgattatnak, 's ez utóbbiaknak élő szóval kell indokolt véleményt adniok. Fontos pillanatokban, p. o. ha döntő tanuvallomások jönnek elő, mind a' vádló, mind a' védő ügyész felszólalhat. Ha ezen része az eljárásnak be van végezve, a' státusügyész fellép, 's vádját megalapítva előadja, vagy a' mi azonban ritka eset, visszaveszi. A' védő ügyész minél hatályosb 's fényesebb beszédben fejti ki a' vádolt mellett szóló okokat. Azután az elnök átnézetét adja a' tárgyalásoknak, kiemeli a' fő pontokat, figyelmezteti az eskütteket némelylyekre p. o. hogy a' vádolt *ellen* szóló verdictnek szavazatok többségével kell kimondatni (Franciaországban nem kívántatik egyértelműség); hogy az elnöknek minden egyes pontnál meg kell kérdezni, nincsenek-e enyhítő körülmények? 'sat, Legfontosabb 's legnehezebb pontot képez a' kérdések feltevése. Főkérdés: bűnös-e a' vádolt abban, hogy e' vagy ama' bűnt, e' vagy ama' körülmények közt elkövette? Ha a' kérdések fel vannak téve, a' vádolt elvezettetik 's az esküttek visszavonulnak szobájukba, hova az elnök minden a' perre vonatkozó irományt 's bizonyítványt magával visz. Az esküttek végzése szavazó levélkéekkel történik, melylyekre mindegyik eskütt felírja a' bűnösség vagy ártatlanság felőli nyilatkozatát. Az elnök, az esküttek szemei előtt gyűjti össze e' szavazatokat 's veszi ki azokból az eredményt; ezután egész testület visszamegy a' terembe, hol az elnök felolvassa az eskütszék nyilatkozatát 's aláírattja azt a' törvényszéki bíróelnökkel 's a' jegyzővel. Ha a' nyilatkozat: „nem bűnöst“ mond, a' vádolt azonnal elboesáttatik. Ha „bűnöst“ mond is ki az eskütszék, azért lehet eset, hogy a' törvényszék a' vádlottat felmenti, ha t. i. azt itéli, hogy a' bevádolt tény nem olyan, melylyet a' büntetőjog tilt. Ha azonban a' ritka eset elő nem fordul: a' törvényszék kimondja a' megállapított büntényre szabott törvényes büntetést. Ha az esküttek csak egyszerű többséggel (7—5 ellen) állapítják meg a' bűnöst, ez esetben a' tárgy Franciaországban más eskütszék elébe utasíttathatik, ha a' bírák többsége ezt szükségesnek véli; a' rajnai német tartományokban

pedig a' törvénytudó bírák fontolják meg 's döntenek el a' kérdést, itt tehát az esküttek minden esetben a' törvénytudó bírák vállára gördíthetik a' feleletterhet, midőn ez nekik úgy tetszik; mint ez *Fonk* híres esetében történt. Ha végre minden törvénytudó bíró egyezőleg úgy véli, hogy az esküttek bár egyező, vagy nagy többséggel hozott elmarasztaló végzése helytelen, a' pert más eskütszék elébe lehet utasítani. Ez mindenütt így van; 's Franciaországban még az esküttek enyhítő körülmények fenforgása mellett is nyilatkozhatnak, melyly esetben a' törvényszéknek a' törvényben kitézött szelidebb büntetést kell kimondani. Ez igen fontos és üdvös törvényrendelet, mert nem tekintve azt, hogy olykor valóhan enyhítő körülmények forognak fen, ezáltal az eskütteknek hatalmukba adatik a' túlszigoru büntetések alkalmazását meggátolni, holott különben kénytelenek volnának meggyőződésük ellen vagy túlkemény büntetéssel sujtatni, vagy egyszerűen felmenteni a' vádoltat. A' vádolt azonban az elmarasztaló végzés megsemmítéseért folyamodhatik, mi felett a' cassatio-szék ítélt, melylynek tárgyalásai szinte szóbeliek és nyilvánosak.—Nyilvános és szóbeli eljárásnak, eskütszék nélkül; mint ez p. o. Hollandban van, valamint az olvasó előtt ismeretes, 's ekkorig nálunk is uralkodott tisztán kutató, titkos 's írásbeli eljárásnak bővebb leírását e' helyen nem adjuk.

Az 1840-ik évi V-ik t. cz. által a' büntető 's javító rendszer, és büntető törvénykönyv kidolgozására kiküldött orsz. választmány többsége nyilvános, és sok részben a' legalaposb jogphilosophiai tekinteteknek megfelelő eljárást javasolt ugyan, melyly hasonlítva az eddigi eljárással igen nagy haladásnak 's nyereségnek mondható; külön bíróságokra bizta a' bűnvizsgálatot, perbefogást és ítéletet, megadta a' vádoltak (de csak bizonyos előszámlált esetekben) a' gyanus bíró visszavételének jogát 'sat. azonban a' választmányi kevesebbség által ajánlott eskütszékeli eljárást nem fogadta el. A' kevesebbség által benyújtott külön véleményben alaposan kifejtettek az okok, miknél fogva a' bűnvádi eljárást eskütszékerekre alapítani hazánkban is sokkal czélszerűbb volna. Megemlítetik az alkotmányos nemzetek példája, melylyek legnagyobb része (Anglia és Franciaország, Portugallia és Spanyolország, Belgium, Svéczia és Norvégia, Németország rajna melléki tartományai 's a' jóniai szigetek) már akkor eskütszékerek kezeibe tette le a' büntető igazság kiszolgáltatását, míg más részről Hollandon, Helvétian 's a' német szövetség kisebb tartományain kívül alig volt alkotmányos ország, hol rendes és állandó ítélőszékek gyakorolták volna a' büntető bíróságot, 's midőn egy részről maga Európában több mint 85 millió szabad ember talált biztosságot és megnyugvást az eskütszékeli eljárásban, 20 millióra sem ment azon *szabad* emberek száma, kik állandó 's rendes bünt. bírósághoz ragaszkodtak. Kifejté továbbá az említett különvélemény jogtudományi tekintetben mindazon okokat, mik az eskütszék mellett szólnak, 's az orsz. vál. többsége által javasolt rendszer hiányait, megezőfóla az ellenvetéseket, 's kiemelé az eskütszékeli institutiónak többi érdemét is politikai 's egyéb tekintetekben. Ezen tekintetek rövid kivonatban körülbelől következők :

Habár lehet is egy két tekintetet felhozni az eskütszékerek, mint büntető bírósági intézet tökéletessége ellen, anynyi csakugyan tagad-

hatlan, hogy az eskütszékekben több biztosságot talál az állam az iránt, hogy a' büntettek bebizonyított esetei büntetlenül ne maradjanak, de egyszersmind senki ártatlanul büntetés alá ne vonassék, mint a' rendes és állandó büntető bíróságokban, főleg, ha ezek egyszersmind a' perbefogás, a' tény kérdése, 's a' törvénynek a' tényre alkalmazása felett is határoznak. A' bizonyítási szabályok törvény általi, bár lehető legszorosabb meghatározása 's a' felelbitel megengedése sohasem adhat elég biztositást a' bíróságnak akár önkénye, akár tévedése ellen; mert ha figyelemmel vizsgáljuk azon szabályokat, melylyeket az európai törvényhozások régibb 's újabb időkben megállapítottak arra nézve, hogy minő bizonyítások mellett lehessen 's kelljen valamelyly vádlottat bíróilag is valósággal bűnösnek tekinteni, 's ha ezen szabályokat gyakorlati alkalmazásban összehasonlítjuk az élet mindennapi tapasztalásával, meg kell győződnünk, hogy a' bizonyítások bármelyly nemeinek erejét, fontosságát 's hitelességét minden egyes esetre alkalmazható általánosságban, igazsággal és méltányossággal egyezőleg előre meghatározni emberi elme nem képes (I. Bizonyítás). Sokkal tanácsosb tehát a' bírói hatalommal lehető vizsgálások ellen, nem a' bizonyítások erejére 's hitelességére nézve általános sinór mértékül szolgáló szabályok megállapításában, hanem főleg a' tény felett itélő bíróság közbizalmat gerjesztő alakításában keresni kezességet. Átlátták ezt a' legműveltebb nemzetek, 's felhagyván a' bizonyítási szabályok törvény általi szoros meghatározásával, eskütszékeket állítottak fel, a' polgárok köréből, független férfiakból, kik figyelemmel meghallgatván mindazt, mi a' vádbeli esetre nézve a' vádlott ellen 's mellett teljes nyilvánossággal 's szabadsággal előadatik, szemmel látván a' vádlottat 's tanukat, ebből merített egyéni benső meggyőződésök szerint határozzák el, ha valljon bűnös-e a' vádlott a' vádbeli büntetetre nézve. A' bizonyítási elméletek bizonytalanságát tehát független és becsületes 12 polgárnak lelkiismeret szerinti meggyőződése pótolja, miben mind az állam, mind az egyes polgártársak sokkal inkább megnyughatnak, mint a' mesterkélt elméletek szerint hozott ítéleteken. Az eskütszéki rendszer mellett olyly férfiak ítélnék a' polgárok felett, kiket a' közbizalom választott ki polgártársaik köréből, 's kik rendes és állandó hivatalt nem viselnek, hanem teljesítvén a' fenforgó egyes esetekben bünbírási tisztüket, ismét viszszalépnek a' többi polgárok sorába; ehhez járulván a' visszavethetési jog, az eskütszék ugy tekintethető, mint az illetők által választott compromissionális bíróság, melyly iránt természetes a' polgárok bizodalma. Lényeges tulajdona az eskütszéknek, hogy ennek a' büntény felett hozott ítélete felelbithető ne legyen. Mert épen az élő szóval előadott vád 's védelem, a' tanuknak 's vádlottnak szeme, hangja, arczvonásai, a' határozottság vagy habozás, a' nyugalom vagy felindulás, melylyel a' tanuk vallomásaikat a' vádlottnak szemébe mondják, 's melylyel a' vádlott a' tanuk vallomásait hallgatja, tagadja, vagy elismeri, a' kifejezések, mozdulatok, melylyekkel mind ezt kísérik, szóval: mind az, mi ez eljárásban a' bíróság szemei előtt történik, vannak legnagyobb hatással az esküttek egyéni benső meggyőződésére, 's befolyással a' hozandó ítéletre; mindezeket pedig látni 's hallani kell, és hiven feljegyezni, lemásolni, 's a' felelbiteli bírósághoz útküldeni nem lehet. Felelbitel helyett

tehát az eskütszéki rendszerben azon szabály fordul elő, hogy a' törvény alkalmazásával megbizott, rendes, törvénytudó bíróságnak (*de csak egyszer*) törvényes joga van az esküttek (elmarasztaló) határozatát, ha azt helytelennek véli, felfüggeszteni, 's a' vádat újabb eskütszék előtt hasonló eljárással, újra tárgyalatni. Ha pedig a' törvényes formák sértettek, vagy mellőzettek el : ez esetben fenmarad a' folyamodás a' megsemmisítési főtörvényszékhez, melyly azonban a' dolog érdeme felett soha sem ítél. Vannak végre igen nagy fontosságú politikai tekintetek is melylyek az eskütszéki rendszert a' nemzetnek ajánlják. E' rendszer mellett ugyanis egészen a' nemzet kezében van a' büntető hatalom, 's a' vádlott felett önálló, független férfiak ítélnek, kiknél e' bírászkodás nem állandó hivatal, nem keresetmód; kik az államban nem képeznek olyly külön osztályt, melyly hivatalos hatalmánál fogva egyéb viszonyokban is némileg a' polgárok felett áll; ők csak egyszerű polgárok 's nem tisztviselők, nem ismernek a' hivatalhoz kötött érdekeket; sőt egészen egyérdekűek azokkal, kik felett ítélnek. Ki fogja pedig tagadni, hogy a' polgárokra nézve igen jótékony, nyugtató, 's bizalmat gerjesztő érzés, ha tudják, hogy felettük nem valamelyly zárt körü testület, hanem hasonló érdekű polgártársai ítélnek? Ki nem látja át ennek életbe vágó fontosságát főleg politikai és sajtóvétségekben? Ezen független polgárok pedig mindenkor csak egyes esetekről ítélelhozásra lépven elő, hozzájuk megvesztegetéssel fénni természetesen nem lehet. Továbbá, minthogy e' rendszer mellett számos polgár, ki egyébkint semmi közhivatalt nem visel, időnkint részt vesz a' büntető igazság-kiszolgáltatásában, ezáltal egy részről terjed az ismeret, a' műveltség, de terjed egyszersmind a' buzgó ragaszkodás azon alkotmányos hatalom iránt, melylynek ők is tetteleges, munkás részesei. Hogy az angolok, jogérzetük által annyira kitünő nép, 's a' legheveseb politikai szenvedélyek korában is csak ritkán hagyják el a' törvényes tért : főleg onnét van, mert magok is bírák; bírákból álló nép pedig ismeri 's tiszteli a' törvényeket. A' jogtudománynak magának is tetemesen használnak az eskütszékek azáltal, hogy a' tespedést lehetlenné teszik 's a' büntetőjogi reformok szükségességét legelőbb kifejezik. Angliában minden büntető jogi reformot valamelyly eskütszéki szokás, és ezáltal alapított szokástörvény előzött meg. Igy p. o. a' juhtolvajokra halált mondó túlszigoru törvény azért változtatott meg, mert az esküttek minden juhtolvajt felmentettek, hogy az aránytalanul súlyos büntetést alkalmazni ne lehessen. Az eskütszékek ellen felhozatni szokott ellenvetések keveset nyomnak. Hogy p. o. az esküttek közt a' többség törvénytudománnyal nem bír, az mit sem árt, mert az esküttek csak azon kérdések felett ítélnek, melylyek a' vádbeli ténynek a' vádlott általi elkövetését tárgyazzák, ezeknek megítélésében pedig különösb törvénytudomány csak ott szükséges, hol a' bíró meggyőződése, törvény által meghatározott bizonyítási szabályokhoz van kötve; hol ez nincs, ott azon egyszerű kérdést : valljon a' vádbeli tény valóban inegörtörtént-e, 's a' vádlott által követtetett-e' el, minden józan értelmű 's tiszta felfogású polgár megítélheti.

Ezen 's még több, itt hely szűke miatt nem említett okok által inditattva az említett orsz. választmány kevesebbsége, ezek közt *Deák Ferencz*, b. *Eötvös J., Klauzál G., Bezerédj I., Pulszky F., Pázmándy D.* 'sat.

határozottan elsőbbséget adván az eskütszéki rendszernek, azt hívék, hogy hazánk is áll már a' műveltség 's kifejlődés azon fokán, melylyet az eskütszék behozatala feltételez, 's hogy ezen nemes intézetet hazánkba behozni 's egyéb institutióinkkal összeolvastva nemzetivé tenni, épen nem lehetetlen. A' választmány javaslata szerint tehát, mind a' perbefogó, mind a' bűnbíróági (tény felett határozó) eskütszék alakítása végett, öszszeiratnának törvényhatóságonkint, polgári állapot különbsége nélkül mind azok, kik éltük 24-ik évét meghaladták, állandóul a' törvényhatóság kebelében laknak, 's évenkint legalább 100 ft. tiszta jövedelemmel bírnak, kizárván az egyházi személyeket, katonákat, köztisztviselőket, szolgálát, napszamosokat 's írástudatlanokat. Ezen öszszeírottak sorából választaná a' közgyűlés mind a' perbefogási, mind a' bűnbíróági eskütszék tagjait, és ugyan amahhoz 48 tagot, kik sorshuzás által vagy a' közgyűlés belátása szerint négy egyenlő osztályba soroztatnának, 's minden évnegyedben más-más osztály képezné a' perbefogó eskütszék; emelhez pedig, a' törvényhatóságok nagyságához képest, 120—160 tagot, kik szinte négy osztályba soroztatnának. Az illető szolgálattelvő osztály azután minden hónap elején összehivatnék az elintézést váró bűnperek ledolgozására 's at. A' milyly méltánylandó az orsz. választmány kevesebbségének azon törekvése, hogy az eskütszéki eszmét öszszekarták olvasztani meglevő institutióinkkal 's szabadválasztási szokásainkkal: épen olyly tagadhatlan, hogy e' javaslat által az eskütszék lényeges fogalma mellőztetett el. A' választás utján alakult eskütszék ugyanis: nem eskütszék, épen ugy nem eskütszék, mint a' kinevezett bíróság nem az. Az eskütszék független 's részrehajlatlan eljárása épen azon alapul, mert az eskütszék sem nem választott, sem nem nevezett bíróság, 's így a' kötelezettség, a' függés befolyásától alá 's felfelé egyaránt ment. Olyly ítélőszék, melylynek tagjai nem egyes esetek elítélésére rögtönöztenek, hanem hónapokkal előre megválasztatnak, ugy hogy rólok előre tudhatni, mikor bírásokodandnak, 's melylynek tagjai, egyes esetek elítélése után, nem lépnek azonnal viszsza a' közpolgárok sorába, jurynek nem nevezhető, 's egy egészen új magyar találmány: tény felett ítélő sedria. A' büntetőjogi tárgyra intézett közfigyelem, a' vele sokat 's alaposan foglalkodó journalistika, hol a' fő érdem *Szalay Lászlóé*, csakhamar oda érlelte az ügyet, hogy az eskütszéki intézet, melyly országgyűléseinken 1840-ig épen nem, 's az irodalomban is csak alig-alig említettett, 1844-ben a' követi tábla többsége által behozandónak javasoltatott, és *Szemere Bertalan* borsodi követ a' törvényjavaslat kidolgozásával megbízatott. Mielőtt a' javaslat törvényté lehetett volna, közbe jöttek az 1848-iki események. A' m. igazságügyi ministerium megtette az előkészületeket az alkotmányos élet ezen egyik életerének mozgásba tételére, 's a' sajtóvétségek eseteire nézve ki is adta az eskütszéki eljárást körülményesen leíró utasítást, melyly egy pár esetben (nevezetesen Pozsonyban) alkalmaztatott is. A' zavaros idők viharai eltiporták e' virágokat. A' magyar ország számára *Schmerling Antal* igazságügyi minister által kiadott ideiglenes törvénytéki szerkezetből az eskütszék kimaradt. Az eskütszék intézetét, melylynek behozatalára az 1849 mart. 4-iki birodalmi alkotmány n° 103. §-ban a' monarchia minden koronaországának egyenlő kilátást nyujt, most

még nem véli Magyarországon behozhatónak, de igéri, hogy mihelyest nyugalom 's egyetértés térnek vissza az országba, 's a' törvényesség és rend érzete olyly mértékben megerősödik, hogy az anarchicus törekvéseknek sikeresen ellene léphet, az eskütszékek intézete Magyarországra is ki fog terjesztetni. Ohajtjuk, hogy legyen ez minél előbb, mert sajtó szabadság 's eskütszék nélkül minden alkotmányosság csak erőtlen báb 's csalóka játék. Az eskütszék valódi alkotmányos országokban a' státuspolgári jog teljes kiegészítése.

1847-ben békes reform 's a' kormányok önkéntes beleegyezése után, kezdett a' törvényszéki élet jobb és észszerűbb irányban indulni Németországon. Porosz-Bajor-Szász 'sat. országokban lépések tétettek a' nyilvános és szóbeli eljárás behozatalára. — 1848-ban kitörvén a' mozgalmak, ezek zászlajára mindenütt az első szavak közé iratott: *Eskütszék*. 'S ha kozák reactio nem nyugózi le az európai józan szabadságot: hihetőleg a' zászlóknak e' jeligéje élni fog, 's a' forrongó politikai vulkán kohából azon megtisztult, 's hallhatatlan nyeremények során fog felmerülni, melylyek nem tulzó elmék hagymázos álmái, hanem a' valódi, józan, alkotmányos szabadság drágagyöngyei. — Azon kérdés volna még tárgyalandó: szükséges és hasznos-e az eskütszék polgári perekben is? Az angolok melegen ragaszkodnak ezen institutiohoz, nem anynyira bírósági, mint politikai szempontból; ők, mint souverain nép, részt akarnak venni a' birói hatalomban, azonban a' polgári pereknél véleményező eskütszékek készen alá rendelik magokat a' törvénytudó bíróelnök tanácsának. Hogy azonban a' polgári perekben ítélő eskütszékek az alkotmányos szabadsággal, 's a' polgárok személyes biztosságával nincsenek olyly szoros összefüggésben, mint a' büntető perekben, főleg pedig politikai 's sajtóvétségekben alkalmazott eskütszékek, ez kézzel fogható, 's ezért polgári eskütszékek nincsenek is szokásban Anglián 's az institutioikat attól kölesönzött országokon kívül. Polgári perek ténen, véleményünk szerint, a' nyilvános és szóbeli eljárás, eskütszékek nélkül is, elegendő biztosítéka a' gyors és ép igazságszolgáltatásnak. — T. L.

Espana (Carlos), spanyol tábornok, francia kivándorlottnak fia, kinek igaz neve: *Espaign*. A' függetlenségi háboru kezdeten vadászesapattal állított, 's olyly vitézül viselte magát, hogy csak hamar altábornok lett. Egyike azon spanyol vezéreknek, kik legjobban tudták a' fegyelmet a' rendezetlen felkelő nép közt fenntartani. 1813-ban Pamplonát vette be. *Ferdinand* visszajövele után a' korlátlan monarchia mellett nyilatkozott, 's a' kortesalkotmány helyreállása után, absolutisticus iránya miatt, a' tarragonai parancsnokságból elmozdított. Az ellenforradalom terve elkészülvén, *España* a' veronai congressusra, 's Franciaországba ment, 's vádoltatik, hogy a' francziák 1828-iki benyomulása Spanyolországba, a' fr. ministeriumnak általa átnyujtott tervek szerint történt. Miután *Ferdinand* ismét korlátlanul uralkodhatott, *E.* kiméletlenül követte a' király ellenségei iránti gyűlöletének sugallatát, 's oka volt 1825-ben *Bessières* tábornok halálának. — 1827-ben, a' cataloniai nyugtalanságok alatt, ottani főkapitány lett, 's szokott modorában dühöngött. *Ferdinand* halála után *D. Carlos* pártjára állott, 's 1833 olta több ízben szerencsével hadakozott, de túlszigorsága által anynyira felingerelte katonáit,

hogy 1839-ben a' vezérségből letéttetett, 's elhatározottatott csapatja által, hogy a' francia határra vitessék. Halála szomorú volt, mert azok, kikre átvezetése bízva volt, összeszoktötték kezeit lábait 's a' Segre folyóba dobták, honnét holttestét csak néhány nap mulva húzták ki. — h.

Espanterero (Don Baldomero, Luchanai gróf, Vittoriai herezeg), első rendű grand, Spanyol ország volt regense, a' Don Carlos elleni harcok egyik legkitünőbb hőse, született La Mancha tartomány Granatula községében, 1792-ben, hol atya bognár mesterséget üzött. Ilyl szegény bölesöböl jeles tulajdonai az ország legelső hivatalára emelték a' nép fiát. — Szülei egyházi pályára szánták őt. De 1808-ban *Napoleon* a' spanyol félszigetre berontván, 's a' hofias érzelmek mindenütt felébredvén: E. is elhagyta a' kolostort és egy, leginkább ifjú theológokból álló zászlóaljba állott. Lelkész bátyja közbenjártával a' kadizi kadett-intézetbe vétetett fel. Innen 1811-ben mint alhadnagy lépett ki. A' mérnöki testől a' gyalogsághoz tétetett át Valladolidba. Nem levén megelégedve helyzetével, a' hadi pályáról le akart mondani. Ekkor gyűjtött *Don Pablo Morillo* tábornok Déli-amerikába indítandó hadjáratra sereget. E. ki a' tábornoknak ajánlva volt, mint százados vétetett fel általa és csak hamar a' táborok főnöke lett. Ezen helyzetheves véralkalmak éppen nem felelvén meg, ismét gyalog ezredhez tétette át magát, 's mint őrnagy, Peruba rendeltetett. Több csatázásban vett itt részt, 's mindenütt hősiiesen viselte magát és elhatározott jellemet nyilvánított. Vitéz tettei folytán 1817-ben alezredes és 1822-ben ezredes lett, 1824-ben a' spanyol hadsereg tönkre tétetvén, az ayacuchói kapitulatio folytán a' spanyol uralom a' dél-amerikai részekén megszűnt. Espanterero is tehát nagy nevű többekkel, mint *Narvaez*, *Rodil*, *Lopez*, *Maroto*, *Valdes*, *Laserna*, *Lanterac* stb. vissza tért honába. E' bajtársai később többnyire vetélytársai és ellenségei lettek. — E. mint dandár-parancsnok Logronoba küldetett: de társaival együtt az ayacuchói fegyverletétel folytán, „*Ayacuchos*“ gúnynevet viselt hónapban. Ezen mindnyájokat sértő, gúnyos jellemzés szoros kapcsolatba és társulatba füzte össze őket, melyly a' régi katonák, az előbbi szabadságháborúk vitézei által lenéztetett. — E. Amerikában, szerenéses játék által, nagy vagyont szerzett magának, igen fényes házat vitt és kitünő tulajdonokkal is birt. Ezekkel logronoi igen gazdag kereskedő *Santa-Cruz* leányának kegyeit szerezte meg magának, kit atyja ellenzése daczára nőül is vett. Csakhamar azonban, mint hadtesti parancsnok, Mallorca szigetre küldetett. Innen csak néha ment Barcellonába kitünő szépségű nője diadalait megtekinteni. — VII. Ferdinand királynak nem levén fimagzata, *Don Carlos* és pártja által élesztve elkezdődött azon heves viszály a' fi- és leányörököség között, melyly anynyi sok vérbe került és olyly soknyomort árasztott Spanyolországra. — *Espanterero*, 1832-ben nyiltan *Isabella* örökösége mellett nyilatkozott és 1833-ban a' király holta után a' polgár háború kiütvén, önkényt ajánlá fel magát és ezredét annak szolgálatára. Biscaya főkormányzója lett. *Cabrera* és *Gomez* rabló csapatai bolyongtak szerteszt e' részekén, 's Navarra hegyei és szorosai erős menedéket nyujtottak nekik. *Espanterero*, valamint a' többi vezérek sem holdogulhattak velök, azonban 1835-ben altábornok lett, 1836-ban pedig, *Cordora* elboesájtatásával, a' hadsereg ideiglenes vezérségét nyerte

el. D. Carlos serege már Madrid előtt jelent meg, azt végveszélylyel fenyegetvén. *Espanterero* személyes jelenlétével mentette meg a fővárost az elfoglalástól. 1836 sept. 17-én kitűnő vitéz tettei jutalmául az éjszakai hadsereg fővezérévé neveztetett ki, egyszersmind Navarra alkirályává és a bask-tartományok fő kapitányává. Ugyanez időben képviselővé is választatott 's mint a' cortes tagja az 1837-iki alkotmányra esküt tön le. — 1837. *Don Carlos* új hadvezére *D. Sebastian*, *Espanterero* 's a' többi vezérek feletti több győzelme után, *D. Carlossal* Madrid előtt jelent meg. Itt *Espanterero* hadseregének nyilatkozata az akkori hadügyért, *Calatravát* megbuktatta. — *E.* e' tárczával és tanács-elnökséggel kínáltatott meg, de el nem fogadá, hanem Madridot ismét felszabadította, 's *D. Carlóst* több helyen, különösen oct. 5-én *Retuertánál* megverte és az *Ebron* átützte, *Luchana* magasit, *Ripollt*, *Solsonát* bevette, *Bilbaot* szinte felmentette. — Ezek folytán „*Luchanai grófnak*“ neveztetett ki. — A' spanyol hadseregben rendkívüli fegyelmetlenség uralkodott. A' katonái lázadások és boszszuállások mindennapiak. *Escalera*, *Mendivil*, és *Sarsfield* csapat parancsnokok saját katonáik által legyilkoltattak. *E.* minden gondját e' bajok orvoslatára, a' fegyelem helyre állítására fordította, 's a' gyilkosokat, harczársaik előtt föbe lövette. — A' csatázások folyást tartottak, sőt nagyobb nagyobb tért nyertek. *Espanterero* 1838-ban *Burgosnál* 's másutt *D. Carlos* seregét megverte, *Guergét* semmivé tette és *Estella* ostromára sietett, májusban *La Pena del Moro* igen erős állomást vette-be, később *Ramalest* és *Guardaninót*. Ekkor neveztetett ki „*Vittoriái herczegnek*“, grandnak, a' fr. becsület-legio nagy keresztesének, portugalli kard-rend vitézének stb. — A' *Don Carlos* táborábani viszályokat szerencsésen tudta felhasználni. Különösen *Maroto* vezérrel többszöri érintkezésbe tette magát. Ennek azon sikere lön, hogy *Maroto* 1839. aug. 31-én *Espanteronak* megadta magát, előbb biztosítatván általa Navarra és a' bask részek kiváltságainak (*Fueros*) fentartása iránt. Ezen u. n. *bergarai* átadási szerződést 50 hadtesti főnök irta alá, 's több mint 18 zászlóalj tette le fegyvereit. *D. Carlos* kénytelen volt Szeptemberben Frankonba menekülni. — 1840-ben *Cabrera* ellen folytatta a' hadjáratot. Több ízben megverte e' merész kalandort. Egyik erősséget a' másik után bevette. És csakhamar egész Navarrából kiverte *Cabrera* seregeit, melylyek a' frank határookra menekültek. — A' pártok régi szenvédélyei azonban újabb dühvel törtek ki. A' „*Moderados*“ és „*Exaltados*“ párt, melyly utóbbi egészen *Espanterero* mellett nyilatkozott, egyaránt hatalomra törekedtek. A' kormány, *E.* és pártja megbuktatására két szabadságellenes t.javaslatot terjesztett elő, a' könyv-vizsgálat és községrendszeréről. — *E.* óva inté a' kormányt 's királynét, hogy aláírását ne tegye a' t.javaslatok alá; ez azonban azokat mindamellét is aláírta. Igen nagy mozgalom tört ki, *Espanterero* iránt a' nép határtalan bizalmat nyilatkoztatott. A' ministerium elbocsátatott. *E.* korlátlan hatalommal, kormányalakítással bizatott meg. Madridba menetele fényes diadalmenet volt. Itt ideiglenes kormányjunta alakult. A' legtöbb nagy város csatlakozott hozzá. A' kormányzó királyné, ki *E.* kabinetjét nem akarta elfogadni, 1840 oct. 12-én leköszönt és a' ministeriumot bizta meg, a' cortes összejöveleig, az ország kormányzásával. *Espanterero*, a' talán csak ijesztésre irányzott lemondást

komolyan elfogadta, 's *Krisztina* Frankhonba távozott. — Most mint elnök minster vette át *E.* a' kormányzást. — 1841 máj. 8-án regensnek választatott. — Kormányzása erélyes, ügyes, 's határozottan szabadelvű volt. A' rendet mindenféle biztosítani törekedett. A' valenciai és pampelunai mozgalmakat elnyomta. *Diego Leon* tábornoknak a' királyné elrablására és a' sereg elesébitására irányzott terveit kijátszá. *D. Leont* pedig föbe lövette. A' nyugtalan bask tartományokat megfékezte. Barcellonát meghódította. Legtöbb ellenséget szerzett magának egyházi üdvös reformjai által. Számos kolostor eltöröltetett, több lelkész elmozdított. Az izgató pápai küldött elfogatott ésszáműzetett *Espanterero* kormánya alatt; az 1841 jul. 21-ki rendelet pedig az egyház összes javadalmait nemzeti vagyonnak nyilvánította, 's a' clerus javainak eladatása elhatározottat és az egyházi költségekre bizonyos mérsekelte öszveg határozottat. A' pápa intései 's imái nem használtak. *Espanterero* megmaradt szigorú elveinél. Az egyháznak Rómától függetlensége kimondatott. stb. A' clerus mindent elkövetett a' népnek felizgatására. Ez, vakbuzgalmánál fogva, vakon hódolt annak. A' szükség és pénzzavarok kedvező alkalmul szolgáltak az *Espanterero* elleni izgatásra. E' bajok mind *Espanteronak* tulajdonítottak, 's felejtve lön, hogy anynyi jót tett, hogy a' békét némileg helyre állította, Angliával, Belgiummal, és Ecuadorral kereskedelmi szerződéseket kötött, a' haytivali háborút 1843-ban bevégezte. stb. Mindenféle szaporodtak ellenci. *Krisztina* külről folyvást izgatott, 's a' fr. kormány is elősegíté e' befolyást. Igy keletkezett a' francia befolyás alatt álló, úgynevezett *nemzeti* párt, melyly az angolokhoz vonzódo *Espanterero* „*Anglo-Ayacuchos*“ pártja ellenében állított fel. A' tartományokban mozgalmak ütöttek ki. Az ellenségeskedés terjedésével *E.* ellen a' *moderádók* és *progressisták* egyesültek. Igy következett be bukása. *Lopez* volt ellen pártjának főnöke, 's ez mindent elkövetett megbuktatására. 1843 májusban kivitte az általános amnestia elfogadását, melyly az országot a' moderádók ármányainak és merényeinek vetette oda. Ezután a' derék *Zurbano* tábornoknak, ki Barcellona megfékezésében sok érdemet szerzett és az angol szellemű *Linage* állami titkárnak elbocsátása követeltette *Espanterotól*. Május 20-án a' ministeriumot elbocsátotta és a' corstest feloszlatta. — Most az ultramontán apostoli és moderados párt izgatása, barátok és papok lázítására az ország minden részein mozgalmak ütöttek ki. Egész Catalonia, Saragossa, Valencia, Sevilla, Figueras, Granada és Andalusia lángba borult. — *E.* Valencia ellen ment. De a' barcellonai junta *E.* letételét kimondotta és Izabellát teljes korúnak nyilatkoztatta. Mindennap több és több csapat pártolt el. *Narvaez* haza érkezvén, az összes vezényletet átvette és 1843 julius 23-án Madridba bevonult. A' királyné *Lopez*t bizta meg kormányalakítással. Ez, *Serrano* és *Caballero* ideiglenes kormányt alakítottak, melyly *Espanterot* honarúlónak mondta ki. Madrid megadván magát, *Espanterero*, Cordován át Sevilla ellen ment, 's azt *Van Halennel* erős ostrom alá vette. De kénytelen volt vele felhagyni erélyes ellentállása miatt. — Cadixba menekülvén, itt leköszönő iratot bocsájtott ki. Ezt későbbben Lissabonban viszszaavonta és óvást tön minden ellen, mi távollétében történék. Innen Angolföldre vonta magát, hol kitünő tisztelettel fogadtatott mint spanyol regens, ámbár az aug. 6-i

rendelet őt minden czim-rang- 's hivataltól megfosztotta. Az eltávozott E. pártját a' városok egymásután elhagyták. Számüzetési ideje alatt a' progressista-párt többször tett lépéseket hazabocsátatása iránt. Különösen 1847-ben *Mendizabal*. — Sz. I.

Espronceda (José) Spanyolhon jelesb újabb költőinek egyike, ki igen kedves olvasmányokat nyújtott a' közönségnek, szül. 1808-ban Almen-dralejaban Estremadura tartományban. Kiképzését részint Madridban, részint külföldön nyerte. 1834-ben lépett fel az irodalom terén „*Sancho Soldana*“ művével. Ezt követte vígjátéka : „*Sem a' nagybátya, sem a' sógor (Ni el tio, ni el sobrino)*.“ Mint lyrikus azonban leginkább kedveltetik. 1840-ben jelentek meg tőle : „*Poesias*“ (Madrid). Meghalt 1842-ben. — Sz. I.

Esquirol (János, István, Domonkos) igen híres franczia orvos, szül. Toulouse-ben 1772-ben. A' matematikai tanulmányokat csakhamar gyógytannal váltotta fel. 1794-ben a' narbonnei katonai kórházakban alkalmaztatott. 1803-ban tanár, és 1811-ben Párisban a' „*Salpêtrière*“ kórházban örültek orvosa lett, 's e' téren igen sok érdemet szerzett magának. Beutazván egész Frankhont, mély vizsgálat alá vette annak minden tébolydáit. E' tárgyban tanítással is foglalkodott, felolvasásokat tartván a' lelki betegségek gyógyításáról. Felhívására bizottmány alakított a' tébolydák javítására, 's ő is annak tagjává neveztetett ki. Később a' becsületrendbe, és a' kir. orvosi akademiába is felvétetett. Igen kitüntette magát egy párisi magántébolyda buzgó és jeles vezénylete által. Rouleben pedig ő maga alapított örültek házát. 1830 a' júliusi napok után, a' forradalom jogosságát el nem ismervén, minden közliivalatát elveszté. Ekkor Charentonba vonult, és kizárólag az itt általa alapított tébolyda vezetésére szentelte érdemdús életét, melyly 1840-ben végződött be. Az emberiség irányában felejthetlen szolgálatokat tett. Számptalan szerencsétlennel visszaadá az öntudatot, az ész kialudt szikráját. És e' téren, mint író is hasznosan működött. A' lelki betegségek gyógyításáról számos munkája van; ezek dr. *Hille* által Dresdában öszszeszedettek és 1827. „*Esquirols allgemeine und specielle Pathologie, und Therapie der Seelenstörungen*“ czim alatt kiadattak. Igen jeles „*Des maladies mentales considérés sous les rapports médical, hygiénique, et médico-legal*“ munkája is, melyly 2 kötetben Párisban 1834-ben jelent meg, németre fordítva 1838-ban *Bernhard* által. — Rendkívüli szorgalma, a' betegekkel emberséges bánásmódja, éles belátása, a' segítő természet alapos vizsgálata, és a' legegyszerűbb gyógyszereknek szerencsés választása korabeli legelső tébolyodottak orvosává tették a' legitimista *Esquirolt*. — Sz. I.

Esslair (Ferdinand) az újabbkori leglühres német színészek egyike; szül. 1772. Eszéken. A' természettől magas hősi termetet, hatalmas hangot, élénk képzelődést 's művészi tapintatot nyervén osztalékul, egyenesen színésznek született, 's élte 23-ik évében lépett fel először Innsbruckban. Több helyen játszva, sok életszükséggel küzdött, mig neve tiszteltebbé 's keresettebbé lett. Végre a' karlsruhei és stuttgarti udv. színházaknál talált nyugodtabb helyzetet, hol nagyra nőtt adósságait kifizetheté. Színészi tehetsége csak ekkor (1814 körül) fejlett ki egész nagyságában, 's mind a' magas tragoediában (mint : *Theszeus, Tell,*

Wallenstein, Lear), mind a' polgári színjátékban (p. o. *Iffland* darabjaiban, nevezetesen mint „fővadász“) első rendü színészszté lett Európában. 1818-ban már harmadszor házasodván, a' bajor királyi müncheni színházhoz ment, mint rendező, 's ezen színháznak hosszasb ideig volt földíse. Később nyugalmaztatván, testi ereje hanyatlásával daczolva, vendégszerepeket adott Németország előkelőbb színpadain, 's a' pesti német színpadon is láttuk őt kedvencszerepeiben, különösen „Learban“ „Ezetárusban“ 's a' „Fővadászban“. Még nagysága romjaiban is mindenfelé tetszést aratott, bár Wallensteint, 's egyéb hősi szerepeit mindinkább túlságig háziasan kezdé játszani. Utolsó műutazásai egyikén, Innsbruckban, első fellépése helyén, halt meg 1840. Nem anynyira mélyebb tanulmány, mint helyes, ritkán csaló érzék a' jellemek felfogásában, való érzéssel öszszekötve, 's biztos tapintat azok visszaadásában, tették Esslaint nagy színészszté. *Esslaint*nek, mint egykor *Fleck*nek, csak a' természettől nyert erőket kelle igénybe venni, hogy művészszté legyen. Ha ösztönét követé, sohasem hibázta el a' helyes művészeti utat; ha pedig a' szörszülhasogató bírálat szabályai szerint indult, azonnal képtelenségekre tévedett. Igazság, természet 's nagyság vala játékában, 's mindezt kevés eszközökkel 's erőltetés nélkül tudá előteremteni. — h.

Este (August Frigyes), ezredes, III. György angol király hatodik fiának, *Sussex* herczegnek fia, korunkban azért nevezetes, mivel a' nagy-britanniai vagy legalább a' hannoverai trónra tarta igényeket 's ezáltal érdekes publicistai vizsgálatokra szolgáltatott okot. Igényeinek alapja ez: *Sussex* herczeg, ki 1773. született, 1793-ban mart. 21-én Rómában, hol akkor tartózkodott, *Dunmore* skót gróf egyik leányának, *Murray Augusta* ladynek, ki anyjával 's nővérével együtt ekkor szintén Rómában volt, írásbeli házassági ígéretet tön, mire azután rövid idő múlva egy mind eddig ismeretlen pap előtt megtörtént az egybekelés. Mindez titokban ment véghez mindkét fél szüleinek tudta nélkül 's maga az öszszeadó pap sem ada bizonyítványt az egyházi ünnepélyes szertartás megtörténte felől. Ezen okból új egybekelést rendezett a' herczeg Londonban, hová 1793 év folytán a' ladyval együtt viszsztatért. A' nélkül, hogy polgári állásukat elárulnák, a' herczeg *Frederik*, a' lady pedig *Murray Augusta* név alatt Londonban St.-Georges egyházi kerületben három ízben kihirdettetének, 's ennek folytán bevett szokás szerint öszszszekelének, minden kíséret és pompa nélkül 's mindkét fél olyly egyszerű öltözetben, hogy a' lelkész alsóbb polgári állásu személyeket gyanított bennök. 1794. jan. 13. lady Augusta fiat szült, a' mostani *Este August* ezredes, mialatt a' herczeg Lissabonban tartózkodott. Csak ekkor lön a' titok fölleplezve, mire a' kir. tit. tanács elrendelé a' vizsgálatot. III. György azonban már 1772. adott ki egy törvényt, minél fogva fiának lady *Murray*vali egybekelését érvénytelennek nyilvánítá. E' törvényre (Royal-marriage-act) a' királynak, két fivére (*Gloucester* és *Cumberland* hgek) házasságaival elégiületlensége szolgálta-tott alkalmat, kik hasonló rangellenes házasságokat kötöttek. A' királynak ebben azon jogot biztosítá a' parlament, hogy II. György minden utódának házassági egybekelése mindenkor az ő, mint az uralkodó család fejének megegyezése által feltételeztessék. Ezen törvény alapján adá be a' koronaüggyvéd lady *Murray Augusta* elleni vádlját az érseki törvényszék-

nél (court of arches), minek eredménye az lón, hogy a' herceg házassága 1794. jul. 14-én kelt itéletnél fogva teljesen érvénytelennek és semmisnek nyilvánított. Azonban együttélésök folyvást tartott ezután is, 's a' herceg nem kimélt semmi fáradságot, hogy házasságának törvényes megerősítését kinyerje, sőt ez esetre le is akart mondani minden igényről, mik őt mint a' királyi család tagját illették. Csak 8 év múlva, midőn *Murray Augustától* 1801-ben *Estei Augusta Emma* leánya született, vált el a' ladytól, ki *d'Ameland* nevet vevén föl 's hannoverai grófnővé emeltetvén, 1830-ban Rómában meghalt. A' mi ezen házasságnak különös érdekét nyujt, az azon körülmény, miszerint *III. György* fiai egymásután mind gyermektelenül haltak el, így *IV. György* király, így a' *Yorki* herceg 's *IV. Vilmos* király is; *Kent* hercegnek csak egy leánya maradt, a' mostani királyné *Viktoria*; *Cumberland* hercegnek, a' mostani hannoverai királynak csak egy beteges fia 's ettől egy. unokája van, mindezeknél fogva könnyen *Sussex* hercegre 's törvényes utódaira nézhet a' hannoverai korona, sőt *Viktoria* királynénak örökösök nélküli halála esetében az angol trón is. Számos izben iparkodott ennél fogva *d'Este August* ezredes születése törvényszerűségét 's örökösödési jogát bebizonyítani. E' czélből elébb néhány angol iratban kezdődött meg a' vita, utóbb több német jogtudós támadt, kik *d'Este* igényeinek védelmére léptek fel: *Klüber (Abhandlungen und Beobachtungen für Geschichtskunde, Staats- und Rechtswissenschaft, 1834.)* és *Zachariä (Rechtsgutachten über die Ansprüche Augusts von Este auf den Titel, die Würden und Rechte eines Prinzen des Hauses Hannover, 1834.)* Ezen védiratokra több czáfirat jelent meg p. o. *Schmidt* professortól (*Über die Thronfolgeordnung in Grossbritannien u. Hannover und die Ansprüche der Geschwister von Este, 1835.*) 's egy másik *Eichhorntól (Prüfung der Gründe, mit welchen Klüber und Zachariä die Rechtsgültigkeit und Standesmäßigkeit der von dem Herzoge von Sussex und Lady Auguste Murray im J. 1793 geschlossenen ehelichen Verbindung behauptet worden ist, 1835.)* *D'Este* ezredesnek minden e' tárgyban tett lépései sikeretlenek maradtak 's az egész ügy, melyly ugysis csak a' mostani hannoverai király és koronaörökös halála után nyerhetne gyakorlati fontosságot, teljes feledésbe ment át. Megh. Londonban 1848-ki dec. 28-án.—P.

Estei ház. Az eredeti régi Esteház 1796-ban halt ki *III. Hercules* modenai hgben; ennek leánya *Mária Beatrix*, Ferdinand austr. főherceg hitvese lett, fia, *IV. Ferencz* által az új Esteház alapítója, ki az olasz királyság feloszolta után 1814-ben Modenát kapta hercegségül. *Ferdinánd* 's *Mária Beatrix* gyermekei: *IV. Ferencz* modenai, massai 's carrarai hg., ki szül. 1779-ben, 's megl. 1846. (l. ezt); *Ferdinánd* cs. k. tábornagy, 's egykor gallicziai, majd erdélyi cs. biztos, szül. 1781-ben, meghalt 1849-ben, (l. ezt) 's *Maximilián*, a' német rend nagymestere szül. 1782. — *IV. Ferencz* modenai hercegnek *Mária Beatrix* sardiniai hgnőtől való gyermekei: *V. Ferencz* mostani modenai, massai 's carrarai herceg, szül. 1819-ben, 's nőül vette *Adelgundát*, *Lajos* bajor király lányát 1842.; (l. ezt) — *Ferdinánd* szül. 1821-ben, nőül vette *Erzsébet* főhercegnét, *József* nádor leányát 1847-ben; *Mária Theresia*, *Henrik* bordeauxi hg. (chambordi gróf) neje, szül. 1820.; 's *Mária Beatrix*, *Don Juan Charlos Mária Isidor de Bourbon* spanyol infans neje, szül. 1822. — ez.

Esterházy (Galanthai); ősi magyar főcsalád, melynek egyik ága későbbben német birodalmi hercegi czímet nyert, 's olyly roppant vagyont szerzett, hogy majorescoja az osztrák birodalom leggazdagabb földesura lenne, 's több mint 2 milliónyi évi jövedelemmel rendelkezhetnék, ha nem kevésbbé roppant adósságtömeggel nem terheltetnék, minek következtében a' lezárolt javak ura csak 80 ezer forintnyi apanaget élvezhet. Az Esterházyak törzsfájának gyökere, mint a' családi büszkeség hiszi, egész *Nimródig* megy fel, 's nevét Attila maradványától, *Esteráz* vitéztől veszi, ki 969-ben *Pál* nevet nyert a' keresztségben. 1238-ban oszlott a' család két ágra, melylyek egyike az *Illésházy* grófi nemzetség, melynek férfi ága 1838-ban halt ki a' jeles *István* grófban (l. Illésházy). — Az 1594-ben meghalt *IV. Ferencz* maradékai alapíták a' most is virágzó *cseszneki*, *zólyomi* és *fraknoi* ágakat, melylyek közül az utóbbi 1626-ban, a' két elsőbb 1686-ban emeltetett birodalmi grófságra. A' *fraknoi* ág ismét a' *pápa* és *fraknoi*ra oszlott, melyly utóbbi 1685-ben lett birodalmi herceggé. — Ezen családag 1804-ben a' Frankenben fekvő *Edelstetten* uradalomnak *De Ligne* hercegtől megszerzése által tagja lett a' németországi uralk. fejedelmi testületnek, de csak 1806-ig, midőn a' kis, $\frac{1}{10}$ négysz. mfnyi, 's 830 lakossal bíró *Edelstetten* bajor felsőbbség alá került. A' jelenlegi grófi ház több ágra oszlik, a' *tataira* 's *cseklészre*, melylyre a' hercegi ág kimulta után a' hercegség 's majorátus néz, *zólyomira*, *csesznekire* és *hallywylire*, melylyek ismét több alágakra szakadnak. A' *hallywyl* külföldön él, 's belőle *László*, ki 1797-ben szül. francia hadi szolgálatban van, *Bálint* pedig, ki 1814-ben szül. a' svéd udvarnál volt követ. A' *tatai* gróf jelenleg *Miklós*, szül. 1775-ben, kinek *Roisin Francoise* fr. marquise nejétől szül. gyermekei közül nevezetesek: *Pál* gr. szül. 1806-ban, kitünteté magát a' m. ellenzék harczaibani folytonos lelkes részvét, 's később, mint komáromi nemzetőrségi ezredes, rettenthetlen bátorsága 's kitartása által, melylyet az ostrom alatt bizonyított; a' komáromi capitulatio után külföldre ment; *Móricz* szül. 1809, 's az austriai diplomatiánál szolgált, mint hollandi követ. — A' *cseklési* ág tagjai voltak, a' mérsékelt ellenzékekhez tartozó jeles és köztiszteletű *József* és *Mihály* grófok, amaz szül. 1791; ez 1794-ben, és *Károly* volt győri főispán, 's hely. főlovászmester több pozsonyi országgyűlésen sz. 1799-ben. — A' *zólyomi* ágból való gr. *Kazmér*, szül. 1805, ki 1839-iki országgyűlésen kitünő ellenzéki tag a' főrendi táblán, ki azonban későbbben egészen viszsza vonult. — A' *cseszneki* ág öregebb lineájából való *Mihály* gr. az ellenzék, 's a' pesti és debreczeni országgyűlésen a' honvédelmi bizottmány tagja, szül. 1783-ban.

A' hercegi ágból, több nemzedéken át, kitünő diplomaták 's fényes hivatalnokok váltak, kik azonban nagyszerű pazarlásaik által nagyon megrongálták a' dúsgazdag ház vagyoni állását. *Miklós Jozsef*, unokája az 1713-ban meghalt 's kitünő katonai érdemeiért hercegi rangra emelt nádor *IV. Pálnak*, követséget viselt több udvarnál, 's 1790-ben halt meg, mint tábornagy és titk. tanácsos. Szerette 's ápolta a' művészeteket, különösen a' zenét. Kismartoni kastélyában alapított zeneiskolájából olyly ferfiak kerültek ki, mint *Haydn* és *Pleyl*. — *IV-ik Miklós* hg. austr. tábornagy, szül. 1765-ben, katona 's diplomata volt egyszersmind.

és mint elődei, szenvedélyes barátja, ápolója a tudományok- 's művészeteknek. Ő alapította a jeles Esterházy-képcsarnokot Bécsnek *Mariahilf* külvárosában, melyre nézve csak az a sajnálatos, hogy a művészeti tárgyakra nézve különben is gazdag Bécsben, nem pedig a magyar haza fővárosában állítottatott fel, későbbben pedig, midőn a tulajdonos herczeg hazafisága az ebben fekvő botrányt felfogá, a család kötelezettségi viszonyai az átköltöztetést meg nem engedék, ugyszinte a jeles Esterházy-könyvtárnak, 's ércz- és csigagyűjteménynek, melylyeket szakértők tanácsa szerint, roppant költséggel állított össze. Pompás nyári lakhelye, *Kismarton*, melylyet nagy előszeretettel ékesített fel, ugy *Esterháza* is a tudományok 's művészetek minden ágában tömérdek kincset mutat fel. Hires zenekara *Haydn József* vezérlete alatt állott, 's a nagy szellem itt teremté művei nagy részét. Ő volt, hir szerint, 1809-ben *Napoleon* által Magyarország királyául kitűzve 's a m. koronával megkínálva. Megh. 1833-ban Comóban, hová a természetnek, művészetnek 's gyönyörnek élve, visszazavonult. Tömérdek, 's magas helyzetét is túlhaladó pompaszeretetének következménye lett, hogy végtelennek látszó jövedelme sem volt neki elegendő, 's gyakran pénzzavarba jött. — Fia :

Esterházy Pál Antal hg., volt londoni nagykövet 's 1848-ban magyar külügyi minister, szül. 1786. mart. 11-ikén, 's nőül vette 1812-ben Maria Teréziát, *Thurn-Taxis Kár. Sánd.* herczeg leányát, ki megh. 1827-ben. E' házasságból született a' herczegi czim 's majorátus örököse *Mihlós* 1817-ben, ki *Jersey Sarah* grófnőt, a' szabad Britthon leányát, vette nőül, és már több figyermeket nemzett. — *Pál Antal* hg. diplomatai pályára készült, 's 1810 oltá dresdai követ volt, későbbben, az általános európai restauratio után, rendkívüli nagykövet lett a' londoni udvarnál, hol 1830-tól 1838-ig, mint a' londoni conferentia tagja, nagy részt vett az európai béke fentartásában. 1842-ben követi állásáról lemondott, 's magánéletet élt; 1847-ben mint soproni főispán, a' m. természetvizsgálók 's orvosok soproni nagygyűlésének elnökségét viselé, és általában, a' hazai 's nemzeti ügyek 's érdekek iránt, melylyektől olyly sokáig távol maradt, mindinkább felmelegedett. — 1848. mártiusán, gr. *Batthyány Lajos* nyerte meg e' fényes nevet ministeriumának; 's hg. *Esterházy* ujja szült hazája iránti köteletségének tartá a' bécsi udvar melletti, ő felsége személye körül levő, 's közönségesen bár hibásan külügyinek nevezett tárczát elvállalni. *Pulszki Ferenczet* választá maga mellé státustitkárnak. A' bécsi m. ministerium feladása volt, az austriai és magyar minister-tanácsok közti közvetítőül szolgálni. Azonban az austriai ministerium, bár személyeit 's elveit minduntalan változtatá, 's az ugynevezett „*Sicherheitsausschuss*“ -nak, az Aulának, 's a' fővárost mozgalomba hozni értő minden ügyes izgatónak készen engedett, a' magyar ministerium ellenében mindenkor bizonyos felsőbbséget affectált, annak jegyzékeire kitérőleg felelt; ha a' két ministerium küldöttsége összejött, az austriai küldött tag közönségesen azt nyilatkoztatá, hogy neki egyedül arra van utasítása: meghallgatni, mit ajánlanak a' magyarok, de részéről semmi indítványt nem tehet. A' eustozzai győzelem után az austriai ministerium nyiltan felépett; elkészült a' hires *Staatschrift*, melyly a' Magyarországgali viszonyra, mikint azt a' ministerium felfogá, teljes világot vetett.

Az augustus végén Bécsbe érkezett ministeri küldöttség, gr. *Batthyány* és *Deák* olyly modorban fogadtattak, melyly hivataluk további viselését lehetlenné tevé. *Esterházy* hg. is észrevevé, hogy aug. olta az udvarnál igen hidegen láttatik, 's az ügyek fenyegető fordulatot vesznek; és sept. első napjaiban letette ministeri tárezáját. Azóta magános életbe vonulva, csendesen él; de hűségét az uralkodóház iránt, fiával együtt, mindenkor szeplőtlenül megtartá. *Esterházy* herezeget egy pillanatig sem lehet a' forradalmiak közé számítani. A' mártiusi eredmények kinyeréséhez ugyan hátaozottan járult ő is, tanácsolván fejedelmének, hogy csak ez uton lehet a' birodalom drágakövét, Magyarországot, megtartani, de éppen neki jutott azon hely, melyly loyális érzelmével igen egyező volt. Neki a' korona- és alattvalói közt kellett közvetítő szerepet játszani. E' helyet is azonnal elhagyá, mihelyt az eljárás azon térre ment át, melyly loyális érzelmével ellenkezett. *Lamartin*nek szavai illenek rá: „Nem kereste az okot, miért hogy oltalmazza, mint nemesember, a' nemességet; mint royalista, a' királyt; mint alattvaló, a' thront.“ — Ugy látszik, éles diplomata-szeme már a' mártiusi napokban látta a' kikerülhetlen jövődöt, 's fülei már septemberben hallották az orosz álgyuk dörgését. Korán megszagolta a' vérszagot, 's ministeri munkássága csupán a' kir. levelek 's parancsok ellenjegyzésére szoritkozott. A' Bécsben meg-megjelenő magyar küldöttségek irányában lovagias, vendégszerető nagy ur volt, a' politikában kevés részt vett, vészes bonyodalmakba nem bocsátkozott. Hihetőleg örült, midőn september elején uradalmaiba vonulhatott. — A' mi hg. *Esterházy* személyes jellemzését illeti: ő teljesen kiművelt 's kitanult udvari ember, ragyogó nagyur modorában, hajlamaiban, szokásaiban; tapasztalt diplomata 's hosszas tapasztalás által edzett tapintatánál fogva, biztos politikai hévmérő. A' diplomatia e' sima veteránja anynyi udvari leget szívott már be, hogy abban tökéletesen otthonos. Élénk, elmés, udvarias, salonszerű; a' kabinetben ügyes 's gyors dolgozó; az angol okos 's előre látó diplomatia neveltje. St. jamesi követsége idejéből sok anecdoton kering felőle, melyly nagyszerűen jellemzi a' büszke magyar oligarchiát. A' 16-ik század gazdag 's pompás magyar nágnása egyesülve a' 19-ik század angol lordjával. Ezért a' radical-pártnak nem is volt soha kedvence; angolos 's nagyuri modora nem engedte nagy fokra hágni népszerűségét a' democratáknál. Ő ezzel keveset gondolt; ment a' maga utján, 's mint ügyes diplomata, annak idejében félre vonult a' sodró ár eljén, melyly olyly sok embert, jókat 's roszakat, magával ragadott. — Y.

Eszék, sz. k. város, Slavoniának legkitünőbb, műveltebb, 's iparosabb és legnagyobb jövődőjű helye, a' Dráva jobb partján, 11,000 lakossal, kik közül 8860 r. cath. 2040 óhitű, 34 reform, a' többi izraelita; nyelvre nézve nagyobb részint cath. és óhitű ráczok, számos német, kevés magyar. Verőcze megye kereskedése 's ipara itt központosul; átmeneti kereskedése igen fontos; fő kereskedési cikkek: gabona, fa, sertés, szarvasmarha, stájer vas és deszka, baranyai és szeremi bor, bácsi kender, gubacs és gyümölcs. Kézművese már 1831-ben 696 találtatott, 's volt 9 kávéháza, 228 vendégfogadója 's esapszéke, 17 szatócsa. All alsó- és felső-városhból 's majorságból. Vára hármaz sánczezal 's bástyákkal van kerítve, 4 hidas kapuval; benne tágas tér a' hajdani kormányzóki épülettel 's egyéb köz-

épületekkel. A' Dráva tulsó partján levő fellegvár védi. Ezen vár a' magyar forradalomban előbb nevezetes, de későbbben igen gyáva szerepet játszott. Gr. *BatthyányKazmér* baranyai főispán's kormánybiztosnak 1848. oct. 19-kéről az országgyűléshez küldött tudósítása szerint, az eszéki várban, hol *Jorics* volt a' várparanesnok, oct. 18-ikán a' magyar zászló kitűzetett, 's a' *Sándor Vasa Zanini* ezredéből álló várórség, kivéven a' Zanini ezredbeli tiszteket, a' magyar ügy mellett nyilatkozott. Gr. *Batthyány* a' baranyai mozgó őrsereg egy zászlóaljával és egy álgyu telep-pel oct. 22. Eszékre bemenve, a' várat megszállá, 's a' *Bunyik* horvát biztos által behelyezett megyei 's városi tisztí kart és postatisztséget letévén, a' régi tisztikart viszszaállítá. A' Zanini ezredbeli nem magyar tisztek elbocsáttatásukat kérték 's megis nyerték. A' ráczoktól lakott alsó városba pedig néhány száz péterváradí határőr vonult be *Csórics* őrnagy vezérlete alatt, ezeket azonban gr. *Batthyány* elűzé, 's a' rácz ajku, vallásu és szellemű városrészt lefegyverzé. A' városi lakosok kegyelmet kértek és nyertek. *Batthyány* ezentul a' várban maradván nagyobb felügyelés 's ellenőrség végett, időnkint több kiütést tett a' vidékre, nevezetesen nov. 13-ikán Diakovár felé, melyly alkalommal Csepinnél jelentékeny ütközet történt, melylyben *Vásárhelyi István* százados tünteté ki vitézségét; nov. 15-én pedig Vukovár felé, midőn Szarvasnál, Eszékről 1 órányira, nyert győzelmet, 's álgyut és zászlót foglalt el, melylyek az országgyűlés által, vitézsége jutalmául, neki ajándékoztattak; végre dec. 19-én ismét Csepin felé, midőn az ifju *Vásárhelyi István* elesett. Ezen ütközetekben különösen *Rác* *Sándor* őrnagy és gr. *Schmidegg Károly* százados vitézségét emelé ki a' hivatalos tudósítás. *Jorics* helyébe akkor, midőn gr. *Batthyány* Eszéket elfoglálá, *Eder* táborn. neveztetett a' magyar kormány által eszéki parancsnokká, 's mellé, mintegy ellenőrségül, *Földváry Lajos*, *Rác* *Sándor* 'sat. született magyar őrnagyok, 2400 mázsa lőporral elegendő pénzzel 's eleséggel volt a' vár ellátva, az őrsereg száma közel 5000-re ment. Gr. *Batthyány Kazmér*, nem bizván az őrseregbeli tisztek szilárdtságában, febr. elején elhagyta Eszéket, 's Debreczenbe ment a' vár biztos megtartásának módjairól tanácskozni; 's alig hogy kivonta lábát, a' vár azonnal feladta magát, a' várórség lerakta fegyverét, 's b. *Trebersberg* ostromló tábornok azonnal bevonult a' roszul védett várba 3 zászlóaljával. Történt ez 1849. febr. 14-kén. Elfoglaltatott ez alkalommal, a' *Soldatenfreund* tudósítása szerint, 614 álgyu, 2000 mázsa lőpor, 74 lőfogat, 34 ezer pft. 's nagy mennyiségű élelemszer. A' debreczeni országgyűlés 's kormány igen megboszankodott e' váratlanul sujtó esemény felett, 's febr. 27-ki ülésében határozatot hozott, hogy: „mindazon tisztek, kik az eszéki vár feladásánál jelen voltak, mindaddig becssteléneknek és bazarulóknak tekintessenek, míg a' hadi törvényszék előtt vétlenségüket be nem bizonyítják“. Elítélve azonban, és büntetve egy sem lőn. — Y.

Esztergami székesegyház (Basilica.). Ennek, melyly nagyszerűsége a' római sz. Péter egyház után törekszik, 1821-ben *Rudnay Sándor* hg. primás eszközlésére *Pakh-Kühnel* építész terve szerint tétettek le alapjai. *Pakh* halála után (1839.) az építés folytatását a' dicséretesen ismert *Hild* építész vette át, és vezette az utóbbi időkben *Kopácsy József* hg. primás, sőt ennek utóda *Hám János* alatt is, az eredeti tervtől eltérő némelyly

módosításokkal. A' régi vármunkák, és házak, ezek között az is, melylyet a' hagyomány sz. *Istrán* születés- és lakhelyének tartott, lehordattak, hogy a' szükséges tér két egyenlő osztályban megnyerhető legyen. E' kiméletlenség valóságos bűn a' magyar nemzet története és a' tudomány ellen, 's annál súlyosabb bűn, minthogy olyly férfiak követték el, kiktől az, ha már csak tudományos miveltségüknél fogva is, legkevesebé vala várható. E' tisztos régiségeknek, melylyek egy nemzet történetében minden megbecsülhetés fölött állnak, a' török uralom korszakán kellett átvergődniök, hogy későbbi korban *Barkóczy* és *Rudnay* érsekek, a' haza gazdagon adományozott főpapjai korában és ezek rendelkezéséből pusztitassanak el. Jelenleg azon két ó-német egyház közül, melylyek hajdan az esztergami kies hegyet ékesíték, 's a' hajdankor viharai felől mint hűséges hirmondók egész a' XVIII-ik század vége feléig tatár török és német pusztítás daczára is fenmaradtak, csak kevés kőmaradványokat találhatni 's egészen csak olyly munkákból ismerhetni azokat, melylyek egykori fényes állapotukat leírják. Érdekes könyvet adott ki e' régiségek felől *Mathés N. János* 1827-ben, ki e' megbocsáthatlan lerombolásnak és pusztításnak 1819. és következő években szemtanúja volt. Az említett lehordásnak oka abban rejlik, hogy a' tervkészítésben a' hajdan tisztos emlékei iránt semmi figyelem sem volt; hanem az új nagyszerű épület alá, a' hely, mint tabula rasa gondolták. — Maga a' káptalanbeli urak lakására szolgálendő tojásdad félkör alaku tér 1500' hosszu és 1152' széles helyet foglal el. A' régibb minta szerint 24 kánonoki lak, mindenik két emeletes, teszi az ellipsis hosszoldalát, melylyekhez felül még két épület, papnevelőintézetül, levél- és könyvtárul csatlakozik. De az újabb módosítások szerint, melylyek *Mathés Albert* erre vonatkozó munkájában láthatók, hol az illető mértékek alapja is feltüntetve van, ez épületek félkörű alakja nem fog kivitetni. A' tér, melylyen maga az egyház áll, föl van valamivel emelve a' káptalan tér fölött. A' följárás hozzájuk két obeliszk, és két aegyptusi stylban épített kapun vezet. Az egyház előtti térnek 2040' hossza és 60' szélessége van. Magának az egyháznak szélessége 336' a' primási lakkal, melyly oldalához fog építettetni, együtt véve, hossza 660', magassága pedig 61'. — Az előrés homlokzattal van ékesítve, melyly 10 corinthi oszlopon, és 26 pilasteren nyugszik; a' szögreszekhez pedig kiszökellő tornyok csatlakoznak, melylyekben 6 óra van. A' dunai homlokzatot 4 pilaster ékesíti. Az egyház közepe fölött magas kúp emelkedik, 250' magas és 82' átmérőjű, 24 oszlop, 30' magasságu, 18'-nyi gerendázattal, viseli a' kúp fedelét, melyly 12 félkörű ablakon nyeri a' világitást. A' fölötte levő tér a' kúpboltozatig az ó és új szövetségből vett jelenetekkel van basrelief munkával köröskörül ékesítve. A' kúp *Hild* terve szerint nem kapott lámpát, hanem csak rézfedelet félkörű feszítésben, melylyen közvetlenül nyugszik a' kereszt. A' kúp alapján a' 4 evangelista szobra áll. Magát az egyházat a' lapos tető magasságában folyosó környezi 's számos szobor, *Casagrande* képfaragó kezéből, ékesíti; a' Duna felőli majdnem egészen kész oldalon a' vallás 24'-nyi álló képe, alatta 15'' betűkkel e' szavak: „*Quae sursum sunt quaerite*“ *Péter* és *Pál* apostolok, *Istrán* és *László* király, 18' magasak, már fel vannak állítva. A' mellső részen a' hit, remény és szeretet eszo-

portja más szobrokkal együtt lesz alkalmazva, valamint több dombormű 9' magasán és 15' szélesen, különösen a' dunai részen a' korona fölajánlása sz. *István* által, 's a' követek elfogadása, kik sz. *Lászlónak* a' keresztések fölötti fővezérséget ajánlják. — Az egyház belseje az eredeti terv szerint veres márvánnyal van kirakva, de ez fejjérel fog szépségi szempontból fölcseréltetni. A' belső pilasterek fejezeteit megaranyozzák, a' kúpot alfresco festik. A' főoltárkép, melyly *Mária* menyube menetelét ábrázolja, 40' magas és 20' széles lesz. A' sz. *István kápolnában* két szép emlékmű van carrarai márványból. Egyik azon emlék, melylyet az 1809-ben meghalt főherczeg primás *Estei Ambrus Károlynak* testvérei állítottak, 's melylyet *Canova* utmutatása szerint *Pisoni József* készített Modenában; — a' másik sz. *István* vértanu *Ferenczytől*. — E' kápolnában van ideiglenesen fölállítva azon eredetileg a' főoltárra, de később egyik mellékoltárra szánt kép, melyly egri születésű *Hess Mihály* műve és sz. *István* keresztelését ábrázolja. A' vásznat e' festvényhez e' czélra sajátlag készített szövőszéken Esztergamban szőtték. A' kép szép munka, csak kár, hogy az arczatok 's az öltözet a' mai kor szerint vannak felfogva. Műértők szerint e' fölött *Geiger Péter* hasonló vázlata, *Wenzel Gusztáv* magyar történeteikhez adott rajzolataiban a' művészi felfogás és történeti hűség tekintében tetemes előnnyel bír. Nevezetes a' *Barkóczy*féle kápolna is, melylyet eredetileg *Barkóczy Tamás* érsek 1507-ben a' várhegy egy távolabb eső részén *Mária* tiszteletére épített, melylyet azonban az új székesegyház építésekor (1824) 1600 részre szétszedtek, 's a' tágas téren ismét fölállítottak, mint a' kápolnában befalazott táblák mutatják. — Legnagyszerűbb a' már fenálló részletek között a' sirbolt, melylybe 60 lépcső vezet. Bejárásánál két magas szobor, a' *békeé* és a' *halhatatlanságé* látható. Ezek *Schrott A.* mesterkezéből valók. A' jól illő föliratok I. Péter V. 4, Tim. II. 5. és Thess. IV., 12. helyeiből vannak véve. Az oszlopalapok a' kúp alatt 8° szélességűek, mint az ablakokon láthatni, melylyek által gyenge félhomály terjed el. A' régiebb főpásztorok közül már többnek sirja van befalazva. A' sirbolt csarnokaiban nyugszanak *Rudnay Sándor* érsek (1831) és *Pákh* építész (1839) tetemei is több más egyháziaké és világiaké között, milylyen például *Schuhknecht* tábornok az esztergami vár utolsó parancsnoka († 1732). A' székesegyházról szólva, nem lehet meg nem említeni azon vizemelő gépet, melyly minden órában 200 akó vizet emel a' 178' magas várhegyre, 's melylyet *Swoboda János* erőművész alkottott 1822-ben. Fekvéséről e' székesegyháznak a' műértők véleménye abban egyez meg, hogy arra a' hely nem czélszerűen választott, mert az egyház magában véve a' kis hegyhez aránylag rendkívül nagy; ha pedig a' hegyet, mint a' rajta álló építmény talapatát tekintjük, ugy ez sokkal nagyobb, hogysém a' kellő arány meg volna, 's innen van, hogy az egyház még nem műértő szemének is, ha ez azt a' Dunáról, melyly részre legfelölőbb volna, nézi, kevéssé tetszetős, és azon benyomást, melylyre számítva volt, koránsem teszi. — V. I.

Esztergamvármegye. A' Duna két partján két egyenlő részben terül el, 19 $\frac{1}{10}$ □ mérföldön Hont-, Pest-, Komárom- és Barsmegyék közt. Hasznavehető földé 210,836 hold, u. m. 84,666 h. szántóföld; 27,821 h. rét és legelő; 88,624 erdő; 9,725 h. szőlő. — Esztergamot az ország vár-

megyéinek legkiesebbei közé méltán sorozhatni; mert azt a' nagyszerű Duna zöldelő szigeteivel, az egészset elborító kisebb nagyobb 's mindenféle idomban csoportosuló hegyek, az egymást kellemesen fölvaltó szőlőskertek, erdők, szántóföldek, termékeny rétek, a' számos patak, tiszta egészséges levegő, és szelid éghajlat, valóban boldog lakhelylyé varázsolják; 's hogy a' hajdankoriak is kedvelhették, a' római sok szállítvány most már porban heverő dűledékeiből biztosan következtethetni. — Földének mine-műsége nagyon különböző. Általánosan véve a' Duna balparti rész, vagyis a' *párkányi*-járás sokkal termékenyebb, mint az *esztergami*, vagyis a' déli rész; különösen a' Garan-melléke ritka gazdagságu fekete földdel és rétekkel bir; a' Komáromvármegyére dőlő helyek dombos határai sárga agyagok ugyan, de mégis eléggé termények. *Bátorkeszi*, *Mocs* és *Karra* környéke homokosabb és igyszorgalmasabb mivelést igényel, ellenben az esztergami járásban a' *Táth*, *Nyergesujfalu* és *Tokod* közt elterülő vidék az ország bármelyly termékeny vidékével vetekedik. *Hegyei* 3 különös hegylánczhoz tartoznak, u. m. a' *vértesi*hez, melyly a' délnyugoti részt borítja el, 's nevezetesebb csucsa, a' *Somberek*, *Börzsök*, *Máléhegy*, *Magashegy*, *Örhegy*, *Gete*, és a' márványban gazdag *Gerecsen*; továbbá a' *pilis*éhez, melyly éjszakketeletről nyulik be és melylynek részleteiben a' kopasz dereku *Árpáshegy* régi építvények omladékaival, a' jó ború *Számárdhegy*, a' *Strázsahegy*, *Csókáskő*, *Féjerkő*, *Kétágu* és *Üllőkő* nevezetesebbek; végre a' Barsból befutó *velkapolai*hoz, melyly amazoknál jóval alacsonyabb és szelidebb, de a' bőven jövedelmező bortermesztre annál kínálkozóbb. Legnevezetesebb azonban a' *Köbölkut* és *Párkány* közt elnyuló, 's a' többi hegyekkel semmiféle kapcsolatban nem levő hegység, melylynek *Hegyszark* nevezetű déli lejtője különösen jó bort terem. *Folyói* a' *Duna* és a' *Garan*; amaz *Mocs* helységnél lép e' vármegyébe és Esztergamnál emezt kebelébe fogadja. A' Duna, kigyódzó menetében, több apróbb szigetet alakít, melylyek legnevezetesebbike az Esztergam és *Táth* közötti *Körtvélyes*. A' Garan *Bénynél* jó be e' megyébe, 's Esztergamon felül 3 mérföldnyi folyása után a' Dunába ömlik. Folyása sebes és ragadó, 's ha a' Duna megárad, ez vissza szokott szorulni 's áradásával melléke lakosainak sok kárt tesz. — *Ásványos vizét* Esztergamnak csak egyet ismerünk, melyly Esztergam város határában az ugynevezett *Melegtónál* fakad és hajdan fürdőésre használtatott. *Terményei* bőséggel vannak. Buza mindenütt természetik, különösen sok és jó a' Garan mellékén, de a' megye főtermesztménye mégis a' rozs és zab, melylyből meglehetősen menyinyiséget ki is hord. Árpára a' földek nagyobbbrésze nem igen kedvező, hanem anynyival jobb kukoriczája. Burgonyát főkép a' tótság és németség természet. Dohány kevés. Gyümölese sok is, jó is. Legfőbb természetmény a' bor; évenként e' megye bortermését közép számítás szerint mintegy 200,000 akóra tehetni. Legjobbnek tartják a' *süttőt*, melyly a' *neszmélyi*hez sokat hasonlít. Ezután jó az *esztergami* kivált a' *Diós* völgyben, *Kiskurján* és *Számárdhegyen* termett; ezt követi a' *csolnoki*, *sárhányi*, *bélai*, *nyergesujfalusi* és *bátorkeszi*. *Pilis-Maróthon* gesztenye erdő is diszlik. Erdeje e' megyének 88,624 holdra terjedvén, természetes, hogy fával bővelkedik, melylyből sok ezer öl szállítatik át a' kereskedésnek, 's többnyire a' fővárosba hozatik jó nyereséggel. Marhatenyésztése nem nagy, erre még

a' gazdagabb uradalmak sem sok gondot fordítanak. A' nagy terjedelmű erdőségben szép számmal van a' vad. Fácánokat szabadban láthatni a' *köbölküti* erdőben, 's különös gondal ápoltatnak az érsek *csenkei* pusztáján. — *Ásványokra* nézve leginkább említést érdemelnek a' déli rész barna kőtelepei, melyek többhelyütt ugymint *Tokod*, *Sárisáp*, *Dömös* 'sat. helységeken bányakép műveltetnek. Márványa a' *Gerecsennek* szinte említést érdemel. Esztergam környékén keserű sót ásnak, fazekas agyagot *Mogyoróson*, különösen jó mészkövet *Kesztlölczön*, fejér finom fővenyvet üveggyárok számára *Bajján*, épületköveket mind nagy mennyiségben, mind igen jó minőségben szolgáltatnak a' *maróthi* és *esztergami* kőbányák.

Csudálatra méltó, hogy e' megyében, ámbár fekvése igen kedvező, és népessége is elég, mégis akár a' mezei gazdálkodást, akár a' nyers természetmények további kikészítését és értékesítését tekintjük, semmi különös jegyzésre méltó iparágra nem akadunk. A' lakosok nagy szorgalommal művelik ugyan földeiket, de csak a' régi rend és mód szerint, 's ennél fogva sem a' takarmánynövények termesztése 's az ez által gyarapítandó baromtenyésztés, sem a' szőlőnek, földnek, rétnak és erdőnek okszerűbb művelése elterjedt divatban nincs; főleg csak a' *bátorkeszi* és *bajnai* uradalmakban, hol homokos téreket fákkal beültetve, mocsárokat kiszáritva, birkanyájakat nemesítve, 's takarmány növényeket ápolva található, látható dicséretes kivétel. Az *iparüzés* és *kereskedés* leginkább csak Esztergamvárosra, hol mintegy 500 mesterember van, kiknek $\frac{1}{4}$ -ét csizmadiak teszik, szoritkozik. Van még Esztergamban néhány posztós is, és egy nyomda. Midőn a' védegyesület a' hazában a' belipar gyámolására törekvést valamenynyire fölébresztette, társulat keletkezett Esztergamban, melyly egy nagyobbyszerű posztógyárnak *Párkányban* eszközrendő föllállítását tűzte ki céljául; de sem ennek, sem a' már régebben alapult *bátorkeszi* répacukor-gyárnak nem igen látni örvendetes életjelét. A' márványtelep körül, *Süttön* és *Nyergesujfaluban* a' kőfaragók között van ugyan egy kissé több elevenség, de a' természet kincseihez mérve ez is erősebb és terjedtebb lehetne. — A' borkereskedés is, melyly hajdan éjszak felé elég élénk volt, csökkenő állapotra jutott. Tetemes hiba, hogy e' megye sok kereskedelmi cikket, melylyek némi kis szorgalommal otthon is kiállíthatnának, másunnan vesz, ilylyen a' dohány, fűzelék, sáfrány 'sat. —

Nevelő intézetei e' megyének igen közönséges állapotban vannak. A' r. katolikusoknál minden plebániában, a' reformatusoknál pedig mind az anya, mind a' fiókegyházakban van egy iskola. Esztergamban van a' benedekrendi atyák kezelése alatt egy középtanoda, melylyben az utóbbi időkben, meddig a' haza rendkívüli eseményei a' dolgok nyugodt menetén nem változtattak, 350—400 tanuló volt; van ugyan ott még lány- és fióiskola is apróbb növendékek számára, van iskolamester-képző-intézet is, végre előkészítő osztálya a' tanulmányaikat végzett ifjú lelkészeknek, melylyben ezek, tartásukat a' sz. István alapította papnöveldének alaptökéjéből véve, a' hazai törvényekben is nyerneket oktatást. —

Fölösztása e' megyének így áll: 1 sz. k. város Esztergam, és két járás u. m. az esztergami és a' párkányi. Az *esztergami járás* nevezetesebb helyei Esztergamon kívül: *Sz.-György* és *Sz.-Tamás* (1. Esztergam város.).

Bajna népes falu mintegy 2000 lakossal. *Csolnok* a' magas *Miklós*hegygyel; *Dorogh*, *Pilis-Maróth*, *Süttő*, *Nyergesujfalu*, melylynek helyén állt valaha a' rómaiak *Villa Curtia* nevezetű városa, mire a' többi közt az ott találtató sokféle régiségek és ércek is mutatnak, és melyly fölött egy kősziklás hegytető emelkedik, melylyre ott, a' hol egy régi vár nyomai most is még látszanak, 1706-ban a' kuruczok fellegvárát építettek, hova a' labanczok gr. *Pálffy János* és *Stahrenberg Guido* vezérlete alatt árulás segedelmével berohantak, 's az egész őrsereget lekaszabolták; végre *Dömös* a' Duna jobb partján Esztergamtól 2 órányira mintegy 1200 lakossal. Ez hajdan *I. Bélán*ak kedves mulató helye volt, hol is ennek unokája *Almus* herczeg gazdagon adományozott prépostságot állita 12 kanonokkal. Az alapító oklevél értelmé szerint e' prépostság 59 helységnek lőn birtokosa. *Kálmán* király *Almust*, fiával, *II. vagyis rak Bélával* együtt ide záratta be, 's itt vájatta ki szemeiket. Később e' prépostság mostoha állapotra jutván, *Zsigmond* király apátsággá változtatta, 's *Oliveto* hegyéről szerzeteseket szállított bele, de ezek újra visszaköltözének. Később *Hunyady János* akarta azt régi fényébe visszaállítani, 's országkormányzói hatalmánál fogva az apátságot ismét prépostsággá emelte, 's annak birtoklását a' sz.-tamási prépostnak juttatta, melyly intézkedésével az ország rendei és az akkori pápa *V. Miklós* között némi eredménytelen villongásokat is költött. Végre a' törökök itt is mindent elpusztítván, jelenleg csak egy magas hegytetőn láthatni holmi épületek dűledékeit; a' prépostság fennmaradt, jószágai pedig az esztergami főkapitálanra szállottak. Említést érdemel *Péliföld*, vagy *Sz.-Kereszt* is, hol hajdan a' johániták nevezetes kolostort birtak. Ennek dűledékeiben a' mult században ájtatoskodó remetek tartózkodtak, kik a' látogató nép adakozmányait meggyűjtögetvén, ebből idővel esinos kápolnáeskát építettek, melylyet aztán *Barkóczy Ferenc* esztergami érsek templommá nagyobbított, 's hozzá a' nazarenus-szerzetesek számára kolostort is épített, melylyben e' szerzetesek mignem eltöröltetésük bekövetkezett, nagyobbára a' buzgolkodó nép adományából élve, istent imádták. — A' párkányi járásban nevezetesebb helyek: *Párkány*, a' Duna balpartján Esztergammal szemközt fekszik. A' régi oklevelekben *Kokatnak* és *Kokatnak* nevezetik. Régi erős várát, melylynek ma már csak csekély nyomai látszanak, 1543-ban foglalta el legelőször a' török, de 1595-ben *Nádasdy* és *Pálffy* visszavette. — *Párkánynál* verte meg 1683-ban a' lengyelek segítségével a' magyar az Érsekújvárból hátráló török sereget, melyly e' csatában mintegy 8000 embert vesztett el. — *Bátorkeszi* népes mezőváros. — *Kéménd* egyike e' megye legrégibb fálvainak, hajdan a' *Hunt-Pazman* család öröksége volt, de 1392-ben *Ugrin* gróf azt az esztergami érseknek volt kénytelen átengedni azon pusztítások kárpótlása fejében, melylyeket testvérei az érsek birtokaiban elkövettek. — Jobbágytelke volt Esztergam vármegyének 1779, állván egyegy telek 20 első-, 22 második-, vagy 24 harmadik-osztályu holdból, továbbá 6, 8, vagy 10 kaszásnyi rétből, a' föld 1-ső vagy 2-dik vagy 3-dik rendű osztályzása szerint. *Portája* van 56. — *Lakossága* *Fényes* szerint 61,346; kik közül 46,984 magyar, 6820 tót, 6738 német, 69 görög, 740 zsidó; vallásra nézve pedig: 51,194 r. kath., 318 evang., 9025 hely. vall. köv., 69 óhitű, 740 izraelita. Az esztergami járás népes-

sége a legújabb öszszeírás szerint 31,666. Nemzetiségre nézve a legújabbban követett öszszeírásai modor szerint : magyar 22,937, német 4101, tót 4484, olasz 6, cigán 138. — Vallásra nézve pedig rom. kath. 28,223, evang. prot. 31, ref. prot. 2845, görög n. egyes. 39, izraelita 528. — Nevezeteseb birtokosok 's esaládok Esztergam megyében : esztergami érsek, káptalan, seminárium ; Pálffy herezeg. Sándor Mór gróf. Religiói kincstár, tudományos kincstár, b. Baldacci; keméndi plebános; Andrásy, Bozzay, Bakay, Bertók, Bitó, Csefalvay, Csenkey, Csuzy, Friebeisz, Geiszler, Hajós, Hatala, Horváth, Hunyady, Huszár, Kerekes, Koller, Kovács, Lippay, Majthényi, Miskey, Nedeczky, Reviczky, Sántha, Setét, Somogyi, Simoncsics, Vásárhelyi 's a' t. —

Esztergam városa (Istrogranum, Strigonium, Gran, Osztrihom) gyönyörű vidéken fekszik, h. 36° 25'; sz. 47° 47½ Budától 6, a' budabécsi országtuttól ¾ mfnyire; a' legközelebb közlekedésnek megnyilándó magyar középpont, vagy a' mint (1850) már neveztetni parancsoltatik „Südöstliche Staats-Eisenbahn“ vasuttól csak a' Duna választja el. Esztergam öszszes lakossága a' legújabb öszszeírás szerint 1508 házban 11,454. — Ajakra nézve magyar 10,099, német 1,019, tót 285, olasz 6, cigány 45. — Vallásra nézve r. kathol. 11,015, evang. prot. 12, reform 16, n.egy.görög 33, izraelita 378. Temploma és kápolnája van 12. — Esztergam kétségen kívül egyike az ország legrégebb városainak, 's ha bár nem is állítjuk *Bonfin* szerint, hogy a' vízözön utáni 155-ik évben kezdett épülni, anynyi mégis bizonyos, hogy a' IX. században már virágzó város volt. A' magyarok fejedelme *Geiza* Esztergamot fő lakhelyéül választotta, itt született fia *Vajk* (István 979.) és itt kereszteltetett meg prágai püspök *Adalbert* által élete 15-ik évében 1000-ik esztendőben, és adatott neki az *István* név, ki is, hogy az általa fölvet, és a' magyar nemzetnél behozni szándéklott keresztyénségnek erősebb alapot rakjon, Esztergamban érsekséget állított, melylynek a' szinte általa alapított 10 püspökséget alárendelte. Az első, kit érseki méltósággal felruházva találunk Magyarországnban (1000-ik év körül), *Domokos* volt. — Magának *Istvánnak* korából kevés emlék áll fen Esztergamban, csak az új székesegyház egy régebb mintájában mutatattik 's hagyomány utján még ma is köztudomásban áll, a' mostani székesegyház építése közben lerontott ház, melyly *Sz. István* születéshelyének tartatik. — Esztergamnak mind kedvező fekvése, mind földé termékenysége, mind kereskedelmi előnyei okozták, hogy ide már az említett IX-ik században sok idegen származott, ugy anynyira, hogy az olaszoknak, francziáknak, és németeknek a' városban külön külön, és fényes épületekkel ékeskedő utczáik voltak. Tartott e' virágzó állapot egész a' tatárjárásig (1242), midőn a' város elpusztult, 's előbbeni díszét vissza sem nyerhette többé. E' szerencsétlen korszakban Esztergam sok honából megfutamló 's a' mongolok kegyetlenségétől szabaduló magyarnak szolgált menedékhelyül, mig nem a' Duna igen nagy hideg következtében befagyott 's a' mongolok a' jobb parton is megjelentek. Esztergam lakosi kisiettek, a' Duna jegét naponként beverték, 's nem ritkán a' jég hátán is viaskodtak a' mongol csapatokkal. Egyszerre színre elvonultak, számos marhát hagyván hátra őrizetlenül, 's az azt vélő esztergamiakra, hogy az ellenség már eltávozott, véletlenül néhány nap mulva rájuk ütöttek, 's

mindazokat, kik nem bírtak elég gyorsan a városba bevonulni, leszádalták, és a város ostromát 30 hajtóművel megkezdték. Miután a 30 hajtómű éjjel nappal dolgozván az őrtornyokat és a vár külső falait folytonos kőzapor által megromlaltta, *Batukán* megfeszített erővel neki állt a város bevételének, mit az által is könnyített, hogy a sánczokat betöltette, sőt e töltésekre rózsából egész bástyákat emelt. Midőn Esztergam lakosai látták, hogy magukat tovább nem tarthatják, a faépületeket fölgyújtották, kinceseiket elásták, ruháikat és butoraikat elégették 's önvédelem végett a kőépületekbe vonultak. A tatárok azonban az utolsó menedékeket is elfoglalták, 's a magokat ritka elszántsággal védett lakosokat leöldösek, úgy hogy alig szabadult meg egynehány. Mintegy 300 előkelő hölgy, kik egy erős épületbe vonultak, meghallgatást kértek a mongol vezértől, 's ékszereik 's drágaságai átadásával életökért esedeztek; a vezér a drágaságokat és ékszereket elvette, de a hölgyeket mind lenyakasztatta. Csupán maga a szirtvár maradt meg *Simon* vitéz védelme alatt, 's nem jutott tatár kézre. Igyekezett ugyan *IV. Béla* e várost, még pedig valóságos királyi bőkezűséggel elébbeni fényére vissza vezetni, de az arra többé soha nem juthatott, minthogy a magyar fejedelemek idővel, hol *Visegrád*ot, hol *Budát* választák lakhelyökül. — A trónviszályban, melyly az árpádi férfi ág kimultával (1301) Magyarországot pusztította, az esztergami érsek, *Venczel* esch király ellen nyilatkozván, ez 1304-ben erős sereggel Esztergam alá nyomult, melylyet azonban *Gergely* érsek jó ideig fentartott; de végre mégis a veszélyt növekedni látván, nehogy a városba nyomuló ellenség kezére kerüljön, egy sötét éjjel közönséges paraszt öltözetben kiszökött, melyly megcsalását *Venczel* király azzal torolta meg, hogy mindazon szabadságleveleket, melylyeket *István* király utódai az érsekeknek adtanak, elpusztította. — A trónviszály folyton lúgban lévén, az esztergami érsekek, hol ez, hol amaz párthoz szegődtek, 's a város viszonyai e pártoskodás mostohaságainak levén kitéve, jobb fordulatot sokáig nem vehettek. Igy *Kanisai János* érsek a pápa által gyámolított durazzo *László* részére *Zsigmond* ellen hajolván, Esztergamot *Zsigmond* híve, *Stibor* ostromának tette ki, 's ezáltal el is foglaltatta. — *Albert* király halála után *Szécsy Dénes* érsek az özvegy királynénak *Erzsébet*nek részére hajolván, 's 12 hetes fiát az atyja halála után született *Lászlót*, *Lengyel László* ellenében *Fejérvárott* (1440. maj. 15.) megkoronázván, sőt az érsek testvére *Tamás* is *Lengyel László* ellen az érseki hadat vezérelvén, okozta, hogy *Lengyel László* Esztergamot erős ostrom alá vette, 's a vár átadását ki is vívta. — *Vitéz János* érsek, kit *Hunyady Mátyás* mint nevelőjét hálából emelt e méltóságra, *Kázmér*nak *Lengyelországból* leendő meghívására szavazván, és a *Mátyás* elleni pártot minden módon segítvén, *Mátyás* neheztelését vonta magára, és csak *Mátyás* magyar érzelmének köszönhetni, hogy az érsekkel tartó város nem ostromoltatott. Ily viszontagságok között tengődött Esztergam egész ama szerencsétlen korszakig, midőn leginkább *Lusciano Márton* várkapitány áruháza által, miután sok véres ostromot, pusztítást és öldöklést szenvedett, török kézre került (1543. aug. 10.) 's ebben háborítlanul volt 1595-ig. Ettől fogvást tíz évig a magyar király birtokában volt, de 1606-ban a török ismét visszafoglalta és bírta egész

addig, midőn az országból 1683-ban kiűzetett. Ezen 1683 esztendő october 16-ik napján szabadult meg Esztergam a' török uralma alól; 1706-ban háromhónapi erős ostrom után *Rákóczy Ferencz* birtokába jutott, honnan ez a' labanczok vezérért *Gucklandert* kiűzte, de birtokában csak két hétig maradt, 1708-ban kir. városi rangra emeltetett, kiváltságai pedig *III-ik Károly* ideje alatt 1725-ben erősítették meg, 's 1820-ban a' főérseket Posenból, a' főkáptalant pedig Nagyszombatból lakókul vissza nyerte, mi által a' forgalom a' városban jóval gyarapodván, habár a' hajdani fény föl nem derülhetett is, legalább a' polgári gyarapulásnak tétettek le némely alapjai. — A' kir. város utczái, kivált a' budai és öreg utczák rendesek, tágasak és kövezettek, a' házak többnyire földszintiek, de csinosak, piacza tágas. Nevezetes épületei: a' városház, melylynek nagy részében tanodák vannak; a' vármegyeház; a' kath. templomok; különösen Sz. Anna rotondája 'stb. A' királyi várostól éjszakknak terül el a' *vizi város*. Ezt hajdan erős bástyák védelmezték, de jelenleg, minthogy 1815-ben még az utolsó kapu is lerontatott, egészen nyílt. E' város körében van a' hajdan híres vár, egy a' Dunára dülő hegy tetején. Ez a' régi időben nagy erősség 's fejedelmek, főpapok és basák lakhelye volt; jelenben díszesíti a' *Rudnay Sándor* hg. főérsék által 1822-ben építtetni kezdett basilika (l. ezt külön cikkben), továbbá a' jezsuiták hajdan híres collegiuma, a' főérseki lakpalota, melylynek közelében volt 1841-től fogva a' Dunán át Párkányra vivő hajóhid, melyly a' magyar függetlenségi háboruban 1849-ben elpusztult. A' kir. várostól keletre, hegyoldalban fekszik Sz. *Tamás* mezőváros, előbb a' főkáptalan birtoka; a' vártól pedig keletre Sz. *György*; amabban egy keserü forrás és egy melegvizü tó, melyly legkeményebb télen sem fagy be, emebben pedig főkép a' szőlőmivelés érdemel említést. Legnevezetesebb azonban Esztergam *diplomatikai* és *archaeologiai* tekintetben. A' város sok ország- és egyház-gyűlés székhelye volt, 's itt temették el *III. István* és *IV. Béla király*, ez utóbbi neje és fia mellé. Sajnos érzelemmel kell az embernek Esztergam fölött elmélkednie; mert a' kegyelet hiányát a' tisztos hajdankor maradványai és emlékei iránt a' hazában sehol ilyly sértő alakban nem tapasztalhatni. Azért is, a' mi Esztergam valaha volt, inkább leírhatni, mint fenmaradt emlékekben láthatni. Pedig ha van nemzet széles e' földön, melyly hajdanában tisztos és dicső: ugy az a' magyar nemzet. És vajmi sajnos, hogy épen kiket e' nemzet példátlan előszeretettel ápolt és adományozott, azok a' nemzet tisztos és dicső multjának emlékei iránt tiszteletlenséget és kiméletlenséget mutatván, ezáltal maga a' nemzet iránt mutattak tiszteletlenséget. Kívánatos, hogy e' hazafiui bűnben ne legyenek a' kimultatknak az élők és az utódok is utánzóik. Azon csúcs, melylyel Sz. György város a' vizivárosnak szegül, volt ama torony, melylynél *Rákóczy* hada a' városba nyomult 's a' labancz őrsereget lekaszabolta. — A' Sz. *István* vértanu templomát 1708-ban szász herczeg *Keresztély* érsek építteté. A' torony alatti homlokzaton még most is látható veres márványba metszett két angyal, kezeikbe tartván az említett érsek családczimerét. A' fölírat már elpusztult, de annyi bizonyos, hogy a' templom 1708-tól 1714-ig épült, később azonban *Batthyány* érsek idejében a' viziváros parochiájává lőn. Ezzel átellenben volt a' jezsuiták laka és temploma, kiket *Széchenyi György*

érsek szállított ide 1687. E' templom egész *Batthyány* érsek koráig torony nélkül állott ; oka volt, minthogy a' várparancsnokok a' szabad kilátást gátló tornyok építtetését meg nem engedték. A' most látható tornyok az említett bíbornok alatt emelkedtek (1780). Délszakra esik Sz. Tamás határában omladéka ama tizenkétszegű toronynak, melyly a' vár oltalmára legerősebbnek tartaték. — A' hegy, melylyen a' vár volt, 35 öl magasságu. A' vár idoma a' hegy idomát viselte, melylyen a' bástyák lefelé nyultak. Leginkább épségben maradt ez erősség ama része, melylyben a' most is létező, négyszög kövekből rakott művészies víztartó látszik. Ettől jobbra esik egy kápolnaidomu dűledék, melyly a' vár legrégebb építvényeinek egyike, mind fekvésénél, mind alakjánál, mind földalatti helyzeténél fogva rendkívül különös hajdani rendeltetésére mutat. Idoma szabálytalan négyszög, falainak támasztékai márványból igen idomtalan kézzel faragvák, boltozata rendkívül apró téglából, melylyeken semmi jegy, középben most már gyámolt oszlopra nehezül, a' nyolcz oldaloslopon pedig, melylyeknek mindenike talapzatával és fejezetével együtt 6' 5''-nyi magas, inkább görög mint római stylben vésett fejezetek láthatók. — 1825-ben, midőn ez építvényen változtatás történt, találtattott itt egy *Septimius Severus* (193–209) korában vert görög érem, melyly a' maga nemében igen nevezetes. Az említett víztartót 1822-ben nagy részt elpusztították és mésztoltásra fordították. Általában igaz, hogy az eseményekben olyly gazdag 's a' nemzet élete historiájára nézve dicső, a' nemzet önismeretére és önbecsülésére nézve olyly fontos ó kor emlékei iránt Esztergamban a' tiszteletlenség igen otthonos volt; a' *Bakács* kápolnában föliratok, sőt két alabastromból művészileg metszett angyal is, mik még e' kápolna egykori örének *Szélesnek* kézírata szerint 1762-ben megvoltak, az 1816-ban eszközölt tatarozás alkalmával elsikkadtak. Az Istvántemplom előtti gyönyörű hársfasornak is csak emléke van fén, melyly arról volt nevezetes, hogy abban Sz. *Istrán*, mint a' keresztyénységnek e' hazában első terjesztője napján, tengerszámban öszszegyült népnek isteni szolgálát tartaték, melylyre a' kellő alapítványt a' mult században a' fő káptalan egyik akkori tagja *Görgey* adományozá, talán titkos előérzetből családja jövedője iránt. — *István* vértanu és sz. *Albert* templomai Esztergam régiségeinek nevezetesbei ; amaz már az 1000-ik évben állott, 's benne keresztteték meg *Istrán* király, emezt pedig ugyanez *Alberik* barát állítása szerint, 1010. évben építteté. (Katoná Histor. Critic.) 1188. *III. Béla* király az esztergami vásár-adó $\frac{3}{4}$ -ét e' templom kaanonokjainak adományozá, mit 1198-ban *Imre* kir. megerősített. — 1304-ben *Henrik Bán* fia *János* és *Henrik* a' parancsnokságuk alatt álló cseh katonasággal az esztergami levéltárt elpusztították (P. Schmid de Archi Episc. Strigon). A' XIV. században több rendbeli javítás történt e' templomon, 's levéltára ismét gyarapulásnak indult. A' *Bakács*-kápolnát, melyly még a' török dűlás után is fenmaradt, 's melylynek tisztas ritkaságait inkább a' helybeliek részint gondatlansága, részint értetlensége pusztította el, mint az ellenség fegyvere. *Bakács Tamás* érsek 1506-ban építteté. Magát a' nagyszerű *Albert*-templomot pedig, melylyet a' török is, talán, mert nagy menynységű löpora volt benne elrejtve, de legalább külszínre, a' szenthely iránti tiszteletből megkimélt, *Mátyás* főherczeg

pusztította el ostromlás alkalmakor 1594., a' töröknek, ki a' templom kiméletét ajánlotta, azt válaszolván : „templomot majd építünk mást, a' várat kell kimélnünk, mert erre szükségünk van“. — Már 1763. *Barkóczy* érsek parancsából széthordatott e' tisztes régiség éjszaki része, 's a' megbecsülhetetlen emlékekből, melylyek az ősapák viharos korszakából az unokákra mint megannyi történeti tolmács fenmaradtak, istállók és pinceboltozatok keletkezének, a' déli rész pedig e' barbárságban 1823-ban részesült. E' világszerű nevezetességre méltó régiségnek becsét az új, ámbár pompás basilika alig fogja pótolni. — A' régi emlékek közül, melylyeknek javarésze elpusztulni engedtetett, leginkább azok vannak még meg, melylyek jobb állapotban találtattak, 's föliuratuk olvashatóbb volt. Ilylen *Albert* fődiaconus sírköve 1241 körüli korból ; *Zech* vagy is *Szécsy Dénes* érseké 1465-ből ; *Zrednai Vitéz János* érseké 1472-ből ; egy 1482. évszámot mutató emlékoszlopa *Mátyás* király nejének *Beatrix*-nak, melylyen főhercegi korona, ez alatt pedig paizson öt kereszt, kilenz lilium és három folyó látható ; melyly vésmény alatt Magyar- és Csehország czimere és P. (= posuit) van. Tudni kell, hogy e' nő *Mátyás* halála után itt vonult meg, 's özvegségét itt töltötte. Említésre méltók még némelyly egész korunkig eljutott maradványok, melylyek részint 1763-ban a' vár keleti részének lerombolása alkalmával, részint azóta jelesül 1822. óta találtattak, u. m. több rendbeli római edények, több téglák QVADRIBUR irattal, melylyek az V. században vettek (Koller. Comment. Geogr. P. I. pag. 242), továbbá 1208 darab római érem, és több fölirásos kódarab, részint a' római, részint a' legrégebb keresztényen korból, egy kétélű pallos, némelyly római szobrok, szoborfejezetek, buzogányok 'stb. (leirvák : *Veteris Arcis Strigoniensis descriptio. Joan. Nep. Máthes*, Strigon. 1827. pag. 70 'sat.) Ipara Esztergarnak említést is alig érdemel, kézművesei a' tökélynek alsóbb fokán állnak, ezeknek is nagy része, művezetét szőlőmíveléssel cserélvén föl, e' miatt amaszt elhanyagolja. Kereskedése csupán magára szoritkozik. — V. I.

Ethnographicus földabroszok. Az austriai kormány újabb iránya nélkülözhetlen szükséggé tette ilyly földabroszok készítettését, melylyekben a' különfajú 's nyelvű lakosokra tekintet van, 's a' kerületek, sőt egyes szigetek is, e' tekintetben különböző színekkel jelöltetnek ki. A' ministerium meghagyása folytán a' közigazgatási statistikai hivatal legujabban ilyly földabroszt készített az austriai birodalomról, melyly nem a' már meglevő, 's magánosoktól eredt nyelvbroszok és ethnographiai adatokon, hanem az egész birodalomban hivatalosan gyűjtött hiteles forrásokon alapul. A' nagykiterjedésű monarchiában, hol egymás mellett 's egymással vegyest annyiféle nemzetiség lakik, természetesen ilyly kimerítő hivatalos adatokra van szükség, hogy annak 80 ezer helységéről részletes rajz adathassék. Felhasználtattak azonban *Fényes*ünk statistikai munkái, *Schaffarik* szláv nyelvbroszai, *Häufster* ethnographicus abroszai 'sat. is. A' gondos működés eredménye ha egyszerre egészen kielégítő nem lehetett is, csakugyan tetemes javításokat eszközölt. Így p. o. Gallicia eddigi nyelvbroszain csak 4—5 német sziget vagy enclave tétetik ki, holott a' hivatalos nagy ethnogr. abroszon mintegy 170 német nyelvshiget számláltatik fel. Még több nehézséggel járt Magyarország, ennek főleg déli

része, 's a' bánság, hol majdnem minden helység saját nyelvszigetet képez, környezetével hasonlítva. A' 22 □ lábat borító ethnogr abroszt felvilágosító szöveg 's repertorium kíséri, mint ez minden hasonló vállalatnál multhatlanul szükséges. — h.

Etienne (Károly Vilmos), a' nevezetes fr. költő 's 1837 olta pair, (l. Közh. Ism. T. IV. k.) megh. 1845-ben. Fia *Henrik*, szül. Párisban 1801., 1830 olta tanácsos volt a' számvevőszéknél 's dolgozótársa a' „*Constitutionell*“-nek. A' fr. nemzeti gyűlésen meusei követ. Kitünt különösen pénzügyi ismereteinek 's e' tárgyú vitatkozásainak alapossága által, 's ezért a' Constitutóban a' pénzügyi bizottmány alelnökeül választatott, 's annak munkálataiban igen élénk részt vett. Egyébiránt igen miniszteriális érzelmű, ki a' elubbok elnyomására, 's az olasz kérdésben is, a' ministeriumot pártolva, a' napi rendre szavazott. — cz.

Etymologia l. Nyelvtudomány.

Eu, városka Normandiában, Franciaországban, Bresle folyó torkolata felett, közel Treport kikötőhez. — Régi olasz izlésben épült, 's szép parkkal kerített kastélya, melylyet Lajos Fülöp kiujtattott 's egy a' maga nemében egyetlen arcképgyűjteménnyel gazdagított, legújabb időben azon látogatások által lett nevezetessé, melylyekkel ott az angol királynő, *Victoria*, 1843- 's 1845-ben a' francia királyi családot megörvendezteté. — cz.

Eugubini táblák. Igy neveztetik azon 7 éreztábla, melylyeket 1444-ben egy földműves talált fel Gubbiónban (a' régi Eugubium) az egyházi státusban, 's melylyek közül 5, umbriai felirással lévén ellátva, egyetlen nagyobb jelentőségű emléke a' régi umbriai nyelvnek. Ezen táblák nyomán egész kis irodalom keletkezett. Legújabbban e' táblák 's az umbriai nyelv magyarázatával foglalkodtak: *Müller Ottfr.*; *Lepsius*; *Grotefend*. — cz.

Eulenspiegel (Till), sokszor olvasott neve egy ismeretes német bohóc- 's kalandornak, ki a' 13-ik század végén született, 's 1350-ben halt meg Möllnben, Lübeck mellett, hol siremléke van. Neve a' nép szájában pajzán tréfát 's csínyeket jelent, 's e' comicus német néphős kalandjai nemcsak a' nép ajkain, hanem több regényben is fennmaradtak. — A' tetteiről szóló népkönyv először pórias német nyelven íratott. Legismeretesbek 1520, 1571 és 1736-iki kiadásai. Kevés idő mulva e' könyv nemcsak a' német, hanem egyéb európai népeknek is kedvencz olvasmánya lett, 's francziára, angolra, lengyelre, 'sat. is fordítottatott. Legnevezetesb képe maradt fenn *Leydeni Lubácstól*, melyly *L'Espiegle* név alatt ismeretes. Lásd: *Flögel: Geschichte der Hofnarren*; *Görres: die deutschen Volksbücher*; *Reinhardt „Bibliothek der Romane“* 'sat. — cz.

Európa. A' legkisebb földrész, de a' melylynek szük területén a' népélet legfőbb ereje csoportosult özsze. Mindenütt mozgalom, fejlődés, 's minden irányban kisugárzó élet. Az ugynevezett régi világ részei közt Európa a' legiljabb, de a' műveltség, melylyet nyugati Ásiától 's éjszakeleti Afrikától kölcsönzött, itt mély gyökereket vert, 's dús gyümölcsöket hozott. És most, míg Ásia és Afrika népei részint még az anyatermészet kebelén heverve alig ébredtek némi öntudatra, részint pedig merevedtségbe hullottak vissza és csak ott adják ismét felébredésüknek némi jeleit, hol európai népélettel jönnek érintkezésbe: más részről az

európai műveltség legifjabb tanítványai, Amerika lakói gyors léptekkel haladnak mesterük oldala mellett, sőt részint el is hagyták ezt már, és Ausztrália gyarmatosai is hasonló uton indulnak. A' kis Európából ment 's megy ki azon mozgalom, melyly folytonosan új meg új népeket vesz föl terjedő ölébe. 'S mint általában szellemi műveltségre, úgy saját állapotai ismeretére nézve is túlhaladta Európa a' többi világrészt, 's az ide tartozó adatok 's tények gazdagsága olyly nagy, hogy azok részleteibe menni e' hely igen szűk; miért itt csak némelyly fővonalatok fogunk érinteni. — Míg Európa legéjszakább része égsarki jéggel van borítva: legdélibb részén pálmák és ezukornád is tenyésznek. De ezen déli terményeket sokkal kisebb mennyiségben adja az európai természet, mintsem a' lakosok szükségét kielégíthetnék, 's ezek a' többi világrésztől elzárva maradhassanak. Tehát maga a' természet utasítja az európai nemzeteket élénk közlekedésre más népekkel. Hegylánczokkal 's nagyszámu hajózható vizekkel hasítva, e' földrész arculata kifejezésdús vonásokkal van ellátva. Azon roppant pusztaságok, melylyek Ásia, Afrika 's részint Amerika tömérdek testének olyly komoran egyforma jellemet adnak, Európa szűkebb határán csak itt ott jelennek meg kisebb arányban, 's e' néhány mérföldnyi puszták sem egészen műveletlenek. Még jelentékenyebbnek mutatkozik előttünk e' föld arculata, ha tengerpartjait, 's a' szárazföld és azt övező tenger viszonyát vesszük szemügyre. A' föld egyik része sem bir aránylag olyly terjedelmes partvidékkel, mint Európa, 's egyik sem áll a' világtető tengerrel olyly közel és sokszoros érintkezésben. Az európai földtestnek életet adó 's azt lelkesítő népesség ma már megközeleli a' harmadfél száz milliót. 155 ezer négysz. mfnyi területet vévén fel, egy □ mfdre több mint 1500 lakos esik, tehát kétszer anynyi mint Ásiában, ötször anynyi mint Afrikában, több mint 20-szor anynyi mint Amerikában, 's kilenczvenszer anynyi mint Ausztráliában. Azonban a' népesség tömege még igen egyenetlenül van elosztva a' keleti 's éjszaki és déli 's nyugoti Európa közt. A' széles orosz birodalomban, 's a' scandináviai félsziget éjszaki részében, melyly $\frac{5}{6}$ -át teszi az egész földrésznek, csak $\frac{1}{4}$ résznyi a' népesség, mint a' déli 's nyugoti országokban. — A' nyelvek 's különböző szóejtések száma Európában 587-re tétetik. Legnagyobb a' dialectusok száma a' nagy szláv faj nyelvében, melyly közt legnépeseb nyelvesalád a' muszka. A' fekete tenger partján 's az Ural déli oldalán, hol Ásiából nagy számu népfaj tódult át Európába, még most is legkülönbözőbb fajok 's nyelvek találtnak tarka vegyületben egymás mellett. A' legszámosabb népies árnyalatok 's ellentétek mutatkoznak Törökországban, Oroszországban 's az austriai császárságban, tehát azon államokban, hol a' szláv népesség túlnyomó. Az ásiái néptolongs forrásától távolb eső nyugati Európában, hol nagyobb műveltség 's élénkebb közlekedés van, az előbb élesebben elvált elemek már jobban összeholvadtak nagyobb 's egyenlőbb tömegekbe. — Vallásra nézve: van mintegy 3 millió muhamedán az európai török birodalomban; mintegy ugyananynyi zsidó mindenfelé elszórva, 's egy pár ezer bálványimádó a' szamojédek közt. A' többi lakos keresztyén. A' keresztyénség három fő alakja közül pedig a' görög szertartás túlnyomó keleten 's a' szláv népfajnál; a' catholicismus délen 's a' román népfajoknál; végre a' protestantismus

középett 's éjszak-nyugaton, a' germán népfajoknál. Európának azon, a' fejlettség alacsonyabb fokán álló népei, melylyek a' görög egyházhoz tartoznak, valamint egy részről világi despotismus alatt görnyedeznek 's állati szokáséletben tengenek, ugy szellemi tekintetben is elődeik hitéhez ragaszkodnak. Sem a' tagadó kétely, sem újabb hittanok 's elyházi formák szüksége nem háborítja elméjüket. Ezért keleti Európában, a' görög kereszténység terén, csak egyetlenegy, 's eléggé jelentéstelen sectát találunk, a' *Raskolnikok*-ét, melyly itt-ott különféle neveket vesz ugyan fel, de azért csak egynek tekinthető 's csupán egyes szokásokban különbözik az uralkodó egyháztól. — A' catholicismus fogalmával minden secta összeférhetlen; azonban ennek terén mind több több ön-állóság 's ön-munkásság lép elő, 's újban olyly irányok mutatkoznak az ultramontanismusra nézve félelmes erőben, melylyeknek, mint világtörténeti fontosságú jeleneteknek, külön czikkel számunk. (I. német catholicus egyház 'sat.) — A' protestantismus, nyílt tért engedvén a' kutatásnak 's előhaldánásnak, 's elvetvén a' vak tekintélyt, természetesen többféle alakot 's módosulást vett föl, főleg Britanniában és Schweitzban, hol a' politikai intézvények régibb idők olta biztosítják a' személyes szabadságot, 's ében tartják és táplálják a' személyes méltóság 's önállóság érzetét, 's ezáltal mindenkinek lehetőséget nyújtanak vallási tekintetben is gátolatlanul fejteni ki sajátját. — Jogállapot tekintetében szinte nagy különbség van a' román, germán és szláv fajok között. Sajátképi rabszolgák, csak a' muzulmannoknál léteznek még, de itt sem nagy a' rabszolgaság száma 's a' birtoklás és kereset nemzet-gazdászati viszonyai nagyobb kiterjedésben nem alapulnak annak fennmaradásán. Az orosz birodalomban a' szorosán vett rabszolgaság földhez kötött jobbagysággá szelidült. Hol még egyebütt, p. o. Magyarországon 's melléktartományaiban, jobbagyi viszonyok voltak, ezek az 1848-iki törvények által megszüntek, 's az említett törvények ezen részéhez azon hatalom sem akart nyulni, melyly az ugyanakkor hozott egyéb törvényeket megsemmisítette. Azon állapot is, miszerint az említett országokon kívül a' germán államokban is az osztályok 's rangok hierarchiája szigorun fentartatott, 's a' nemesség és papság különös magán és közjogi kiváltságok által különbözött a' néptömegetől, az említett nagyszerű democratiai irány által csaknem egészen elsodortatott. A' bécsi ministeriumban polgári születésűeket látunk ülni vegyest a' legbüszkébb olygarcha családok sarjadékival, 's Magyarországon a' nemesség adómentessége, 's kizárólagos hivatalképessége a' ledöntött feudális épület romai közé temetkezett. — Igen fontos, és a' társasági fejlődés különböző magasságait közvetlenül jellemző a' népességnek életmód szerinti felosztása is. A' műveltségi viszonyok figyelmes szemlélete azt mutatja, hogy az iparos és kereskedő népességgel a' városok lakossága hasonló arányban növekedett. Az ozmán birodalomban aránylag csak csekély szám foglalkodik kézművekkel 's kereskedéssel, 's nem tekintve azon néhány nagy várost, melylynek a' despotai hatalommal együtt járó központosítás adott eredetet, a' városok száma 's városi népesség igen kevés. Az orosz birodalomban a' népesség $\frac{3}{4}$ -de földművelő, 's az összes lakosságnak alig $\frac{1}{7}$ -de lakik városokban. Az austriai birodalomban szinte nagyobb a' falusi 's földművelő lakosság száma, de az iparos és városi népesség, főleg az olasz és német

részekben, tetemes arányban szaporodik. A' többi európai államokban, kivéven még csupán a' scandináviai félszigetet, az arány mindinkább kedvezőbb a' városi népességre nézve, 's a' britt birodalomban, melyly az anyagi műveltség tetőpontját érte el Európában, a' falusi 's földművelő népesség számára nézve is kevesebb, mint az ipart 's kereskedést űző városi lakosság. Annak, hogy az ipar fészkei főleg a' városok legyenek, oka azelőtt a' városok 's faluk közt fenálló politikai különbségben 's a' czéhrendszerben feküdt; de miután a' czéhekényszer kötelékei most már mindenütt vagy egészen elszakadtak vagy legalább lényegesen tágultak, 's a' kézműveket nagyobb szabadsággal lehet űzni; miután továbbá a' közlekedés és szállítás eszközei annyira tőkélyesbültek, hogy most már nem nagy jelentőséggel bír az iparvállalatokra nézve a' közelben keresni 's találni piacot: az iparszorgalom a' városokon kívül is kezd terjedezni, anynyival inkább, mert falun olcsóbb az élet, olcsóbb tehát a' gyártás is. Ugy hogy a' fenebb említett szabály, miszerint t. i. az iparűző népesség a' városi népességgel egy arányban szaporodik, mit főleg Britanniában tapasztalhatni, az európai szárazföld némelyly pontjain, mint Schweitzban, Sléziában 'stb. más fordulatot vett. — Hasonlítva más világrészekkel, Európa az, hol a' földművelés 's a' terményezés minden egyéb neme legnagyobb kiterjedés- 's kifejlődésre jutott, úgy hogy csak az éjsz. amerikai szabad státusok lehetnek, némelyly tekintetekben, versenytársai, kik pedig európai bevándorlók maradékai 's európai műveltség szellemi kincsének örökösei. Európában emelkedett az emberi szellem uralomra a' külső természet fölött, behatván annak titkaiba, 's vállalatai szolgálójává téven azt. A' földművelésben egymást érték a' javítások, az új rendszerek, 's így még a' hálátlanabb földből is olyly eredmények vétetnek ki, milylyeket más világrészekben, legkedvezőbb külviszonyok közt sem lelhetni fel. — Csak az európaiak közt otthonos azon magas ipar is, melyly nem egyedül a' belföldi termények feldolgozására szoritkozik, hanem minden égöv-terményeit összegyűjti, 's a' honi terményező erők felhasználásával, saját és idegen használatra elkészítvén, változott alakban küldi vissza eredetük helyére. 'S valamint e' magas ipar, úgy a' sajátlag activ kereskedés is főleg európaiak kezeiben van, és nemcsak összefüggő országok belsejére szoritkozó karaván-kereskedésből áll, hanem a' világtengert útul használva, legtávolabb vidékekre is vállalkozik, az országok terményeit forrásaiknál keresi föl, a' különbféle nemzetek szükségéire alapítja számításait, 's mindenfelé új szükségeket törekszik ébreszteni, hogy azokat kielégíthesse. — Értelmi, szellemi műveltségre nézve legalantabb fokon ismét a' szláv fajok által lakott tér nagy tömege áll; ott a' népesség nagyobb része még nyers tömeg. Az absolut hatalomnak, melyly e' népek felett uralkodik, jellemében fekszik, hogy a' szellemi műveltség világa csak egyes magassági pontokra önti sugárait 's a' népeletet nagyobb kiterjedésben nem érinti. Nevezetesen Oroszországban a' külföldről kölcsönzött, inkább ragyogó külszinü álműveltség igen otthonos a' fensőbb osztályokban, míg a' népnevelés roppantul hátra van. A' román fajokat általában szellemi indolentia 's némi gondtalanság bélyegzi, miszerint vitétni engedik magokat az élet folyamától, nem sokat törődve a' jövőddel. Ezen fajoknál a' népnevelés még nagyobb kiterjedésre 's kifejtésre

vár, 's ha hizelgő is azon ragyogás, melyet a' magasb tanulmányok, avatottjaikra árasztanak, azon organicus öszszeköttetés a' tudományos téren, miáltal a' magasb állásponton nyert tudományos eredmények a' népre is átfolyanak, sokkal tágabb itt, mint a' germán fajoknál.—Franciaországban, az oktatási ügy központosítása által az értelmiség természetes keringése 's terjedése inkább gátoltatik, mint előmozdittatik; Olaszországban pedig és a' pyrenéi félszigeten a' sajátképi szaktudományok sokkal inkább lenyüügözték a' scholastika békóiba, mint a' germán népeknél. Itt legtöbb gond fordítottatik a' nevelésre 's oktatásra, 's mind a' nép elemi oktatása, mind a' magasabb tudományok művelése fentebb fokon áll, bár gyakran szellemi dressúrává koresul. A' tisztán monarchiai államokban, mint p. o. Poroszországban, kizárólag felülről nyeri irányát a' nevelés és oktatás, míg ez Schweiczban és Nagybritanniában nagyobb mértékben lett a' nép ügyévé. — A' szellemi műveltség külső segédeszközei, mint könyvtárak, muzeumok, tud. gyűjtemények, természetesen nagyobb számmal 's kiterjedésben találhatnak a' germán népeknél, kiknek szellemi munkássága kitartó gyűjtési szorgalomban 's fáradatlan kutatási buzgalomban mutatkozik, 's a' román fajoknál, melyeknek jelene a' mult kornak hosszu 's gazdag szellemi életéhez van kapcsolva, mint a' civilizatio újabb gyermekeinél. Így az irodalom is, melyly ha nem szolgálhat is kizárólagos mértékeül a' népek szellemi életének, de annak minden esetre igen fontos jelensége. Az európai Törökország népei közt csak legujabban mutatkozik itt ott némi irodalmi munkásság első kezdete. Az oroszok, lengyelek, magyarok, görögök önálló irodalma is még csak fiatal korát éli, vagy csak újabb időben ébredt, százados álom után, új életre. Legnagyobb az irodalom tömege, 's leggazdagabb annak tartalma a' nyugoti európai népek, angolok, németek, francziáknál. Itt legélénkebb 's terjedelmesb a' szellemi termények kieserélése nép és nép között, 's legtöbb történt az irodalom népszerűsítésére is, főleg a' népszerű irodalom legfőbb része, a' politikai lapok 's folyóiratok által, melylyek szoros öszszeköttetésben vannak a' mozgékonyabb közélettel 's nagyobb részvétellel a' közügyekben. Ezért az időszakai folyóiratok 's hírlapok száma 's kiterjedése csak igen csekély Európa keleti részében, melylyet önkényes hatalom tart lenyomva, míg Britanniában, Franciaországban, Belgiumban, Schweiczban a' sajtó valódi hatalom, 's Németországban is hatalom kezd lenni. — A' mi Európa szellemi műveltségét más világrészekétől jellemzőleg megkülönbözteti, az nem az elemi ismeretek bizonyos mértékének nagyobb kiterjedése a' népesség nagyobb tömegére, mert némelyly ásiái államokban az irás és olvasás ismerete épen úgy, vagy még inkább el van terjedve. A' jellemző különbség inkább a' tudás különféle ágainak sokoldalú kiművelésében fekszik, 's a' magasb teremtő erőben, és azon élénk szellemi közlekedésben, melylyben minden előítélet leviva, minden uralkodó vélemény folytonos vizsgálat alá vettetik, 's újabb és újabb nézetek hozatnak keringésbe. Ezen élénkség egyedül az európai népek sokoldalú 's tartalomdús irodalmában látható. Éjszakamerika is csak az időszakai politikai irodalom tömegére, de korántsem annak tartalmára 's belértékére nézve vetélkedhetik Európával. A' mi a' polgári alkotmányt illeti: Európa földén nincsenek már önálló nomád népségek, patriarehális-

katonai alkotmánynyal. — A' sajátlag ásiái kényuraság csak Törökországba hat át a' dardanellákon ; de legujabban, az európai népélettel sokoldalú érintkezés által, itt is absolut monarchiává kezdé már szelidülni a' vadabb despotia. A' törökországi nagy reformok, rendes állandó katonaság alapítása, meghatározott thronöröködési rend megállapítása, legalább fontos előkészületi lépések a' polgárisulás és alkotmányosság felé. A' török birodalomból kiszakadt új Görögország alkotmányos monarchia lett, ugy a' félig független, orosz befolyás alatt levő Serbia, Moldva 's oláh fejedelemségek, bár szilárd politikai alakulással még nem birnak, sok rokonszenvet mutatnak az alkotmányosság eszméi iránt. A' Törökországban otthonos, 's csak mostanában szelidülő ásiái despotismushoz legközelebb áll az orosz birodalom, főleg a' csak névszerint fenálló lengyel királyság alkotmányának megsemmisítése után. Azonban itt is életbe lépett már minden, a' mi az európai értelemben vett korlátlan monarchiát a' despotiától némileg megkülönbözteti : a' népnek bizonyos osztályozása egyes rendekbe, különös jogok — 's előjogokkal, azonban tetteges politikai jogok nélkül a' korlátlan monarchiai hatalom ellenében ; szigorubb elválasztása a' vallásos és világi, erkölesi és kényszerítő törvényeknek, melylyek a' despotiákban keverve jönnek elő ; müveltebb 's mindenre kiterjedő, a' nép minden osztálya által érthető törvényhozás ; az igazságszolgáltatásban rendezett eljárás ; 's a' törvényszékek és rendőrség (ha nem is egész, legalább némi) elkülönzése ; 's végre, mint a' monarchiai uralom fő támasza, számos, állandó, rendes hadsereg. — *Krakó*, ezen kis ugynevezett republica, melyly korlátlanul uralkodó 's tulhatalmas monarchiák közepette, egyedül fejdelmi szeszélynek köszönve lételet, mint élő politikai anomalia állott csak fenn — megsemmisült, 's az austriai birodalomba kebeleztetett. (l. *Krakó*.) — Az austriai birodalom régi alapjait megrázkódtatá az 1848 iki forradalom, 's a' régi absolutismus helyébe democratiai alkotmányos formák, országgyűlés 's felelős ministerium léptek. E' perczben, a' magyar forradalom legyőzése után, a' kormány jelszava : „egységes monarchia 's minden nemzetiségek egyenjogúsága“ mit azonban papirra írni sokkal könnyebb, mint alkotmányos alapon életbe léptetni. Jelenleg az egységi, központosítási elv, 's a' foederalismus és egyes koronaországok municipális jogai közt foly, bár az ostromállapot miatt, nem egész harez készülettel, a' toll- 's érdekharez, melylynek eldöntése a' legközelebb jöendő feladása. (l. *Osztrák bir.*) — Olaszországnak IX. *Pius* pápa új alakot 's szellemet adott, melyly e' perczben, túlságos fellobbanásai büntetéseül, el van ugyan nyomva, de ki nem halt, 's csak valódi alkotmányosságban, és hihetőleg az olasz egységben találja kielégítését (l. *Olaszország*, IX. *Pius*, 's egyes olasz államok). — Franciaország elüzte az orleansi családot thronjáról, a' monarchiai formát republicaival cserélte fel, zászlóira a' szabadságon 's egyenlőségen kívül a' testvériséget, a' socialismus e' kedvencz jelszavát, írta fel ; 's jelenleg még ezen forma tartja fenn magát a' forrongó pártok tusái között (*Franciaország*). Belgium, e' kis Franciaország, nem követte példáját, 's széles democratiai alapon álló alkotmányos monarchiájával, szép virágzásnak örvend. — A' germán néptörzsököknél az alkotmányos formák legegyszerűbbikeül tekintendő a' schweitzzi ös cantonok absolut

democrátiája, melyly igen egyszerű életviszonyokat feltételez, szilárd szokásokon alapul, 's a' monarchiákat is túlhaladó makacssággal szegül ellen minden újításnak és haladásnak. Ezután jönnek a' feudális monarchiák, hol a' hatalom a' fejedelem, 's a' feudális rendek közt van megosztva; milylyen *Svédország*, 's milylyenek voltak 1848 előtt az alkotm. német államok, 's Magyar- és Erdélyország is. A' korlátlan monarchiák, vagy a' csak tanácskozó tartományi gyűlésekkel bíró országok, mint: Poroszország, Dánia, 1848 óta alkotmányos és demokratiai ultra kényszerítették. — Britannia maig megtartá alkotmányát, melyly a' nemesség 's papságnak nagy előjogokat ad ugyan, de az alsóház valódi túlsúlya, eléggé kiterjedt választó jog, 's a' személyes és szellemi szabadság erőteljes biztosítékai által, a' demokratiai elemnek elég bő törvényes tért enged, 's rendületlenül állott meg az európai rázkódások közt. Norvégiában szinte nem történt változás; ennek alkotmánya ugyanis: monarchia, republicai institutiókkal, melyly a' törvényhozó hatalmat a' nemzeti képviselő kezébe teszi, 's a' monarchának csak felfüggesztő vetot ad. — Schweitzban legtöbb canton kijavította alkotmányát, 's újabb időben képviselőes demokratiaik létesültek, melylyek némelylyei megtartanak ugyan még némi különbséget a' város és vidék, vagy a' többé 's kevesbé vagyonos osztály közt, de legtöbbje minden teljeskörű polgárt a' népfellegnek képviselői általi egyenlő közvetett gyakorlatára hí. — A' legújabb kor nyerménye, hogy a' képviselői rendszer mindinkább kifejlődött, 's pedig sokkal democrataibb szellemben fejlődött ki, mint azelőtt. — Valamint hogy Európában a' törvény és jog, ellentétben a' személyes önkényvel vagy csupa szokással, nagyobb mértékben jutottak uralomra, mint a' régi világ más részeiben, ugy az európai népek élénkebb ösztökötéséből európai népjog 's európai államrendszer is származott. Az új amerikai államok függetlensége óta e' rendszer európai — amerikaiivá bővült, 's legújában az ozmán birodalom 's Egyiptom is igyekeztek hozzá csatlakozni. Látjuk tehát, hogy Európából indul ki, 's nyer mind nagyobb nagyobb körben jelentőséget azon eszme, hogy minden nemzetek politikai egységbe olvadjanak egy közös népjog uralma alatt, — melyly azonban kifejlődésének még csak első fokán áll.

A' mi a' népesedés szaporodását, a' nemzetek ezen testi növést illeti, Európa még korántsem érte el e' növésnek netovábbját. A' sok kíváncsóság, 's cholera pusztításai mellett is, utóbbi évtizedekben a' népesség közép szaporodása évenként legalább 1 száztólira tehető. 'S a' szaporodásnak van is még elég tere. Európa legnagyobb része, Oroszország, a' scandináviai és pyrenéi félsziget, melylyek együtt közel 100 ezer négysz. mérföldet tesznek, csak mintegy 750 léleknyi népességet számlál egy □ mfdre, pedig Oroszország 50 ezer nsz. mérföldén, kellő művelés mellett, 150 millió 's több is élhetne. Azonban a' népesség növekedése Európa különböző státusaiban igen különböző, ugyhogy megközelítő számítások szerint, egyenlőn haladó mozgalom feltevése mellett, Oroszország már 48, Franciaország pedig csak 125 év alatt kettőztetné meg népességét. A' népesség nagysága és sűrűsége pedig mindenkor igen fontos tekintet a' státuserők megmérésében, anynyival inkább, mert a' népéletben, mint egyesek életében, a' testi növekedéssel a' szellem és jellem fejlődése is ben-

sőleg függ össze. — Az élénk anyagi és szellemi közlekedés, ezerféle új segédeszköz által ápolgatva, az európai népesség sűrűdő tömegének számos érintkezései, közelebb hozzák egymáshoz a nemzeteket. A nemi összeköttetések szaporodása által nép és nép között, melyly ennek következtetése, a fajok és népek külső különbségeinek is szelidülniök kell, míg ismét a különös nyelvek által elfoglalt határok közt, egyes főnyelvek növekedő uralma előtt a szójejtések különbségei elenyésznek, s mindazon népfajok és nyelvek egyes töredékei s romai, melylyek a távol multból jelenünkbe áttengének, az őket környező nagyobb néptömegekbe, bár vonakodva is, mindinkább felolvadnak. Nagyobb s erősebb nemzetek, ugyanazon nyelv szellemi köteléke által kapcsolgatva, kiemelkednek, de csak úgy, mint nemzetek élő lánczának szorosbban egymásba nyuló szemei. A vallási téren többféle nézet s alakulás fejlik ki. Ha a görögkeresztyén egyház kebelében nincs is még látható mozgalom, a catholicismusában már hatalmas ellenzék álla fel, melyly mindinkább feloszlik s elágazik, valamint a protestantismus is mindinkább számosabb árnýeklatokra oszlik. A mint ezen szellemi forradalom gyorsabban halad előre, s folyton új vélemények merülnek fel s állapodnak meg: az egyes fővallások élesb ellentéteinek természetesen szelidülniök kell azon számos fokozat s átmenet által, és az egyháznak az államhozi viszonyában ez utóbbi az egység erejével emelkedik ama fölé, míg a fejlésnek magasb fokán talán újabb kapcsolat fog állam s egyház közt létesülni. — A különféle néposztályok jogi s politikai különbségei mindinkább kiáltó jogtalanság színében jelennek meg, mert az erők szabadabb és sokoldalubb használatában, ugy az anyagi mint szellemi javak minden irányban szétoszlanak, s nem egyes osztályok örökségei többé. Európa keletén a jobbágyok száma kevesbedik, míg nyugoton, főleg a francia forradalmak s a legujabb mozgalmak óta, az előjogos osztályok befolyása tetemesen csökkent, s a nemesség és papság tagjainak száma is érezhetőleg alábbszálla, miután a birtoki s kereseti viszonyoknak gyökeres változása kiüzte őket túlgazdag egyedáruságaikból, s ezáltal világi hatalmuk, és túlzó politikai jelentőségük idegei elmetszettek. Valamint az osztályi, ugy a város és falu, s városi és falusi élet közti különbségek is mindinkább kiegyenülnek, a mint az ipari, kereskedési és szellemi foglalkodás a városokon kívül is mindinkább terjed. Az anyagi terményzés különböző ágai, növekedésükben egymást kölcsönösen segítve, közelebb jönnek egymáshoz, s a terményző erőknek szabad associatiója által, nagyobb s átfogóbb munkásságra egyesülnek, és nagyobb nagyobb eredményeket mutatnak. A földművelés terményei még a tömöttebb népességű országokban is nagyobb arányban szaporodtak, mint a népesség. Azon mértékben, a mint az elemi ismeretek nagyobb tömegekre terjedtek s a szellemi fogékonyság köre tágult, szaporodott az irodalmi termények sokasága is; főleg a népszerű irodalom tömege Európa majdnem minden országában háromszor s négyszer erősb arányban növekedett, mint a népesség. — Az európai népelet földén ekkint felnövé fája az ismeretek és műveltségnek azonban mérges gyümölcsöket terem a hasznosak mellett, s ha a vihar által rázatik, véres visszavonás almáit hullatja az európai népek közé. Bár számos ellentétek, mik előbb heves küzdelmeket szültek, lassankint szelidülnek s enyésznek:

egy szomorú ellentét, a' gazdagságé és szegénységé, a' pénzaristocrátiáé és proletárságé, annál élesebben és fájdalmasban lép fel. A' két nagy politikai párt is, melyly Európát behálózza, a' haladás embereié, 's a' conservativeké, főleg ezen ellentétben találja fel az alapot, melylyre magát állítja 's melylyből új meg új táplálatot nyer. A' conservatív párt most már nem anynyira a' nemesség 's papság elrongyolott előjogai — 's gunynyá lett előítéleteihez ragaszkodik, mint inkább a' jóllétben élő birtokos középosztályra támaszkodik, melyly magát, mint tulajdonképi polgárosztályt, teszi ellentétbe a' nép alsóbb osztályaival, vagy azokkal, kiknek vagyona csak személyes, és többé kevesbé kiművelt erők — 's tehetségekben áll. — Más oldalról tehát a' haladási párt vezetéi is annál inkább vannak oda utasítva, hogy a' dolgozó néposztály — és a' státus minden mostoha gyermekének igényeit 's érdekeit tegyék magokévá. — A' szabad verseny 's elkülönözöttség rendszere, melyly Európa nagy részében a' nagy jószág-tömegek 's a' székek felozlása után létre jött, természetes következményül vonta maga után, hogy a' terményző erők szabadabb játékában a' kevesbé vagyonosok 's kevésb személyes tehetséggel bírók annál többet vesztek, minél többet nyertek a' gazdagok 's tehetségesek. A' munkásságok elforgácsolásának helyébe mindinkább a' szabad associatio lép. De itt még csak kezdetén állunk egy új időszaknak, melylyben még az előnyök nagyobb része, melylyek ilyly nagy kiterjedésű ösztökötésekből származnak, a' gazdag tőkepezések 's vállalkozók javára van, a' munkások tömegére nézve pedig annál kevésbbé jótékony, minthogy a' sűrűdő népességgel együtt a' munkakeresők versenye is növekszik, 's minthogy a' terményző emberi erőknek nagyobb része géperő által pótolatik. A' nemzeti vagyon ugyan, a' mennyire adatok vannak előttünk, minden európai államban emelkedett, mint ez a' terményzés mindennemű ágaira fordított nagyobb tőkéből kitetszik. A' nemzeti jövedelem is csaknem mindenütt olyly mértékben magasbodott, hogy egyremásra, ha egyenlően felosztatnék, minden egyesre nagyobb rész fogna jutni, mint évtizedek előtt. A' napszám nem csak számlag lett nagyobb, de a' napszamos, az éltszükségek árát tekintve, e' részben nem is áll rosszabbul, mint régibb időkben, 's mostani kereseteért körülbelöl többféle élvezetet szerezhet magának, mint előbb. De, ha egy részről a' nagy gyártás behozatala óta, melyly alig régibb egy emberéletnél, a' kereset emelkedett is, más részről a' munkástól követelt szolgálat is terhesedett, 's a' napszám növekedése, p. o. a' munkaidőhez arányosítva, igen csekély jelentőségű. Főleg pedig figyelmet érdemlő tekintet, hogy a' terményzés nem szaporodik, 's új fogyasztási cikkekelyek nem jönnek létre a' nélkül, hogy a' szükségek is egyszersmind ne szaporodjanak, 's újak ne teremessenek. Míg hát a' nemzeti vagyon 's jövedelem előhalad 's nagyobb lakosság jobban él, lakik és ruházkodik: egyszersmind mégis a' vagyon és jövedelem felosztásabani relativ különbségek nagyobbak lesznek, 's a' szükségek és vágyak magasb fokra emelkednek, mint a' kielégítés eszközei. Hogy ez valóban így van, bizonyítja a' szegények és segélyre szorulóknak nevekdedő száma az utóbbi évtizedekben, melyly olylykor rövid időre alább száll ugyan, de főleg drágaság, keresethiány és ipari erisisek idején hirtelen annál magasbra hág. Ide mutat a' tulajdon

elleni bűnök számának szaporodása is. Mindkettő annak következése, hogy a' napról napra élők száma nem fogyott, 's azok, kik kedvezőbb körülmények közt többféle élvezethez szoktak, kevesbé kedvező viszonyok súlyát annál inkább érzik. A' szükségek 's a' kielégítés eszközei közti ezen aránytalanságra mutat azon szenvedélyes pénzkeresetszomj is, melyly nagyobb nyereség miatt mindent kockára tesz, 's esalt remény által gyakran örülésre és öngyilkosságra vezet. Ide mutat a' házasságok kevesbedése 's elkésése, melyly főleg Európa legnépesebb és legpolgárisultabb államaiban észrevehető 's onnét ered, mert a' háztartás szükségéi most egészen más mértékkel méretnek, mint előbb. Végre ezt bizonyítják az általános megelégtelenség 's nyugtalanság, melyly a' munkás osztályokban mutatkozik, 's a' kebelükből származott és nagy politikai jelentőségre vergődött associatiók, mellyek célja részint a' gyárurak részéről jövő valódi, vagy vélt megrövidítések elleni önvédelem, részint egy folytonos protestatio a' közélet jelen állása, főleg a' legtöbb képviseleti alkotmányban uralkodó egyenetlen jog-kiosztás ellen. (l. Chartisták, Socialismus 'sa't.) A' kormányok rövidlátó 's önző politikája nevelé e' bajokat a' közjövödelem beszédese 's beruházása körüli egyenlőtlenségek, 's a' terményzésnek azon ürügyölt védelme által, melyly gyakran új monopoliumpokat állít a' gazdagság számára, — és így még tágítá a' gazdagok 's szegények közti hézagot, a' vagyont tévén a' politikai jogok mértékévé. A' magasb műveltségnek az alsóbb néprétegek közti általánosb elterjedése még inkább megismerteté a' socialis ellentéteket, magasbra csigázá a' népek igényeit, 's keserűbben érezteté velők a' javak elosztásának egyenlőtlenségét. Ezen szomorú állapotok különösen az európai népelet rákfenéi, és sehol másutt nem mutatkoznak. A' nagy és vészes betegség gyökeres orvoslására célzó új társalmi rendszerek mind nagyobb tért nyernek, 's Franciaországban az 1848-iki forradalom által, rövid ideig kormányra is jutottak, 's bár újabban onnét ismét lezorítottak, úgy látszik csak azért pihennek, hogy annál nagyobb erővel törjenek majd elő. A' gazdagság aristocratiájának, 's a' vagyontalan vagy kevés vagyonú néposztályok természetes democratiájának mind inkább élesebben felmerülő ellentéte a' műveltség nyugodt, 's egyenes uton járó haladásának sok akadályt gördít ellenébe; de, minthogy az élet csak küzdelemben fejlődik és tisztul, egyszersmind ösztönül fog szolgálni, a' nemzeteknek magasb társasági fejlettségre vezetésére. — Az európai élet legközelebbi feladatai: az oktatás 's népművelés szervezése, melyly a' holt tudományosságot kiszorítva, a' szendergő erőket ébreszsze 's táplálja, míg korunk feladásainak megfelelőhetnek; — a' munka szervezése, melyly, kedvezve a' tehetségek 's ügyességek szabad egyesülésének, a' vállalkozó töképezések és végrehajtók, a' munkások most még harezoló érdekeit kibékíttesse; — 's magának az államnak szervezése, melyly a' munkára 's annak illő díjára való jogot, mint minden polgár általános jogát elismerje 's érvényesítse, melyly az államot magát egy magasabb, 's minden más külön egyesületeket egybeölelő associatióvá tegye, arról gondoskodjék, hogy a' személyes tehetség a' hasznos munkásságra megkivántató vagyonbeli tehetséggel egyesüljön, 's a' közügyek alakítását az öszszeség kezeibe tegye le. — Ha sokan kétségbe esnek, 's leeresztett szárnyakkal

néznek is a' iövendöbe : mi hisziünk Európa jövendöjébe , az igazság 's szabadság erösödö hatalmába , 's nem akarunk , az „európafáraltakkal“ más világrészt keresni lakhelyül. Ha férfiatlan aléltságba nem sülyedünk, melyly szemünket is elborítja, 's ha tekintetünket nem egyes jelenetekre, hanem a' nagy egészre vetjük, látnunk kell, hogy a' haladó mozgás sodra változatlan törvények szerint folytatja utját a' czél felé, akár nyugodtan folyjon utját késléltető keringésekben , akár pedig egyenes utat törjön magának romokon 's gátokon keresztül. Az ugylátszó viszszaöketés csak erejét neveli, hogy annál sikeresebben 's biztosabban szökhessen az igéret földének partjára. — T.

Európai államok 's uralkodók. Van Európában 3 császárság: a) az *austriai*; főváros : *Bécs*, uralkodó : *I. Ferencz József*, szül. 1830. aug. 18-án, uralkodni kezdett 1848. dec. 2-án , r. kath. nőtlen. b) az *orosz*; főváros : *Pétervár*; czár : *I. Miklós Pawlovits*; szül. 1796 jul. 7-én; uralkodni kezdett 1825. dec. 1-én; görög n. egyesült vallásu; neje *Alexandra Fedorowna*, porosz hercegnö; thronörököse : *Sándor* szül. 1818. c) a' *török*; főváros *Stambul* v. *Konstantinápoly*; szultán (padiseha) *Abdul-Medschid-Khan*, szül. 1823. april 19-én, uralkodni kezd. 1839. jul. 1-én, muhamedán hitü; thronörököse : *Murad* szül. 1840. Van továbbá egy államszövetség, monarchiákból álló (Németország, német szövetség); 's egy szövetséges állam (Helvetia) tulnyomó democratiai elvvel; van, mióta Franciaország respublikává lett, 's ha az egyazon fejdelem alattiakat, milylenek: *Nagybritannia és Irland*; *Szécziá és Norvégia*; és ismét *Magyarország, Csehország, Lombard-Velencez, Galliczia 's Lodoméria és Illyria* az austriai császárságban, külön-külön nem számítjuk, 15, különben 22 királyság, 's ezek közt 4 tisztán német; u. m. 1) a' *bajor* főváros *München*; király : *II. Mur József* szül. 1811; nov. 28-án; uralkodni kezd. 1848. márt. 20-án; r. kath.; neje: *Mária*, Vilmos porosz hg. leánya; thronörökös : *Lajos Otto* szül. 1843. 2) a' *belga*; főváros : *Brussel*; király: *I. Leopold* szül. 1790. dec. 16-án, uralk. kezd. 1831. jul. 24-én; luth. vallásu; neje : *Louiza* francia hercegnö; thronörököse : *Leopold Lajos* (brabanti herceg) szül. 1835. 3) a' *dán*; főváros : *Koppenhága (Kjöbenhavn)*; király: VII-ik *Fridrik Kár. Keresztély* szül. 1808 oct. 6-án, uralk. kezd. 1848. jan. 21-én, luth. vallásu; thronörököse : *Fridrik Ferdinand*, nagybátyja. 4) a' *görög*; főváros : *Athen*; király : *I. Otto*, Lajos bajor kir. fia; szül. 1815. jun. 1-én, uralk. kezd. 1835. jun. 1-én, r. kath. neje : *Mária Friderika Amalia* oldenburgi hgnö 5) *Hannover*; főváros: *Hannover*; király : *Ernest August*, szül. 1771. jun. 5-én, uralk. kezd. 1837. jun. 20. evang. vall., neje volt *Friderika*, mecklenburg -streliezi hgnö; thronörökös : *György Fridrik Sándor* szül. 1819. 6) *Nagybritannia 's Irland*; főváros : *London*; királyné . *I. Victoria*, szült. 1819. máj. 24., uralkodni kezd. 1837. jun. 20-án, angol reform. vallásu; férje: *Albert* szász-coburg göthai herceg; thronörököse : *Albert Eduárd* (walesi hg.) szül. 1841. 7) *Németalföld* v. *Holland*, főváros : *Haag*; király : *II. Vilmos*, szül. 1792. dec. 6., uralk. kezd. 1840. oct. 7-én, nőtlen; reform. 8) a' *porosz*; főváros: *Berlin*; király : *IV. Fridrik Vilmos* szül. 1795. oct. 15-én; uralk. kezd. 1840 jun. 7-én, evang. vallásu; neje : *Erzsébet* bajor hgnö; thronörököse: testvére *Vilmos Lajos* szül. 1797. 9) a' *portugál*; főváros : *Lissahon*,

királyné : *II. Mária da Gloria*, szül. 1819. apríl 4. uralk. kezd. 1826-án máj. 2-án; r. kath., férje : *Ferdinánd Szász-Coburg-Gotha-Koháry* hg. thronörökös : *Péter Ferdinand* (portoi hg.) szül. 1837. 10) a' *szász*; főváros : *Dresda*; király : *Fridrik August*; szül. 1797. máj. 18-án, uralk. kezd. 1836. jun. 6., r. kath. neje : *Mária* bajor hercegnő; thronörököse testvére *János Nep.*, szül. 1801. 11) a' *szárd*; főváros : *Turin*; király : *Carlo Alberto* lemondása óta *Victor Emmanuel*; szül. 1820. márt. 14-én uralk. kezd. 1849. r. kath. 12) a' *svéd és norvégiai*; főváros : *Stockholm*; király : *I. Oscar*, szül. 1799. jul. 4-én, uralk. kezd. 1844. márt. 8-án, luth. vallásu; neje : *Josephine*, leuchtenbergi hgnő; thronörököse : *Károly Lajos* (schoneni herceg), szül. 1826. 13) a' két *szicíliai*, vagy *nápolyi*; főváros : *Nápoly*; király : *II. Ferdinand*, szül. 1810. jan. 12-én, uralk. kezd. 1830. nov. 8. r. kath. második neje : *Therézia* austr. főhgnő, *Károly* főlg leánya; thronörökös : *Ferencz Leopold* (calabriai hg.), szül. 1836. 14) a' *spanyol*; főváros : *Madrid*; királynő : *II. Isabella*; szül. 1830. oct. 10., uralk. kezd. 1833. sept. 29-én, r. kath. férje : *Dom Francesco* infans, cadixi hg. 15) a' *würtembergi*; főváros : *Stuttgart*; király : *I. Vilmos*, szül. 1781. sept. 27-én, uralk. kezd. 1816. oct. 30-án, luth.; harmadik neje : *Paulina*, Lajos würtembergi hg. leánya; thronörökös : *Károly Fridrik* szül. 1823. — Van továbbá Európában 1 egyházi státus; fővárosa : *Roma*, pápa : *IX. Pius* (*Mastai Ferretti János Mária*, sinigagliai születés) szül. 1792. máj. 13-án, uralk. kezd. 1846. jun. 16-án. Van 7 nagyhercegség, ezek közt 6 német : u. m. 1) a' *bádeni*; főváros : *Carlsruhe*; nagyhg. : *Leopold Kár.* szül. 1790. aug. 29-én, uralk. kezd. 1830. márt. 30-án, evang. vall. neje : *Sófa*, IV. Gusztáv svéd kir. leánya; thronörökös *Lajos*; szül. 1824. 2) a' *hessen-darmstadt*; főváros : *Darmstadt*, nagyhg. : *III. Lajos*, szül. 1806. jun. 9. uralk. kezd. 1848. jun. 16-án luth. vall. neje : *Mathilde Carolína*, bajor hercegnő. 3) a' *mecklenburg-schwerini*; főváros : *Schwerin*; nagyhg. : *Fridrik Ferencz*, szül. 1823. febr. 28-án, uralk. kezd. 1842. márt. 7-én, luth. vall. ekkorig nőtlen : 4) a' *mecklenburg-strelitzi*; főváros : *Strelitz*; nagyhg. : *György Fridrik*, szül. 1779. aug. 12-én, uralk. kezd. 1816. nov. 6-án, luth. vall. neje volt : *Mária*, hessen-casseli landgraf leánya; thronörököse : *Fridrik Vilmos*, szül. 1819. 5) az *oldenburgi*; főváros : *Oldenburg*; nagyhg. : *August* szül. 1783. jul. 13-án uralk. kezd. 1829. máj. 21-én, 3-ik neje volt : *Cecília*, IV. Gusztáv svéd király leánya; thronörököse : *Miklós Fridrik Péter*, szül. 1827. luth. vall. 6) a' *szász-weimari*; főváros : *Weimar*; nagyhg. *Károly Fridrik*, szül. 1783. febr. 2-án, uralk. kezd. 1828. jun. 14-én, luth. vall. neje : *Mária*; orosz nagy hgnő; thronörököse *Károly Sándor*, szül. 1818. 7) a' *toscanai*; főváros : *Florenz*; nagyhg. : *II. Leopold* szül. 1797. oct. 3-án, uralk. kezd. 1824. jun. 18-án, r. kath. második neje : *Antónia* sicíliai hgnő; thronörökös : *Ferdinand*, szül. 1835. Van 1 választó fejedelemség (Churfürst): a' *hesen-casseli*; főváros : *Cassel*; választó fejed. *I. Fridrik Vilmos*, szül. 1802. aug. 20-án, uralk. kezd. 1847. nov. 20-án, reform. nőtlen. Van 9 hercegség, ezek közt 7 német u. m. 1) *Anhalt-bernburgi*; főváros : *Ballenstedt*; herceg : *Sándor Károly* szül. 1805. márt. 2-án uralk. kezd. 1834. márt. 24., evang. neje : *Friderika* schleswig-holsteinglücksburgi hgnő. 2) *anhalt-dessau*; főváros : *Dessau*; herceg : *Leopold*

Fridrik, szül. 1794. oct. 1-én, uralk. kezd. 1817. aug. 9-én, evang. neje: *Friderika* porosz hercegnő; thronörökös: *Fridrik* szül. 1831. 3) *braunschweig-wolfenbütteli*; főváros: *Braunschweig*; herceg: *Vilmos* szül. 1806. april. 25-én, uralk. kezd. 1831, april 25-én, luth. nőtelen, 4) *modenai*; főváros: *Modenu*, hg.: *V. Ferencz Ferdinand*, szül. 1819. jun. 1-én, uralk. kezd. 1846. jan. 21-én, kath. neje: *Adelgunda Augusta*, bajor hgnő. 5) *nassau*; főváros: *Weilburg*, hg.: *Adolf Vilmos* szül. 1817. jul. 24-én, uralk. kezd. 1839. aug. 20-án, evang; volt neje: *Erzsébet Michailowna* orosz nagyhgnő; thronörököse, testvére: *Móricz Vilmos*, szül. 1820. 6) *parmai*, főváros: *Parma*; hg.: *Károly Lajos*, szül. 1799. dec. 22-én, r. kath. uralk. kezd. 1847. dec. 17-én, neje: *Theréz*, sardiniai hgnő; thronörökös: *Ferdinand Károly*, szül. 1823. 7) *szász-altenburgi*, főváros: *Altenburg*; hg.: *György Károly Fridrik*, szül. 1796. jul. 24-én, uralk. kezd. 1848. nov. 30-án, luth. neje: *Mária*, mecklenburg-schwerini hercegnő; thronörökös: *Ernest Fridrik Pál*, szül. 1826. 8) *szász-coburg-gothai*, főváros: *Coburg*; hg.: *Ernest August* szül. 1818. jun. 21-én, uralk. kezd. 1844. jan. 29-én, luth. neje: *Alexandrina*, badeni nagyhgnő; thronörököse testvére: *Albrecht*. 9) *szász meiningen-hildburghauseni*; főváros: *Meiningen*; hg.: *Bernard Erik* szül. 1800. dec. 17. uralk. kezd. 1803. dec. 24-én luth. neje: *Mária hessen-casseli* hgnő; thronörököse: *György* szül. 1826. *Fejedelemség* (Fürstenthum) van 10, mindnyája német, vagy ha *Serbia* és a schweiczi cantonok közt levő, 's a' porosz koronához tartozó *neuschatelit* vagy *neuenburgit* is oda számítjuk, 12; u. m. 1) *hohenzollern-hechingeni*; főváros: *Hechingen*; fejed. *Fridrik Vilmos*, szül. 1801. febr. 16-án uralk. kezd. 1838. sept. 13-án r. kath. volt neje: *Eugenia*, leuchtenbergi hgnő. 2) *hohenzollern-sigmaringeni*; főváros: *Sigmaringen*; fejedelem: *Károly Antal Joachim*, szül. 1811. sept. 7-én, uralk. kezd. 1848. r. kath. neje: *Josephina*, badeni nagy hgnő: 3) *lichtensteini*; lakik Bécsben; mostani fejd. *Alajos Mária József*, szül. 1796. máj. 26-án, uralk. kezd. 1836. april 20-án, kath. neje: *Kinsky Francisca* grófnő; örököse: *János Mária Ferencz Placidus*, szül. 1840. 4) *lippe-detmoldi*; főváros: *Detmold*; fejd.: *Leopold* szül. 1796. nov. 6-án, uralk. kezd. 1802. april 4-én, reform. neje: *Emilia* schwarzburg-sondershauseni hgnő; thronörökös: *Leopold* szül. 1821. 5) *lippe-schaumburgi*, főváros: *Bückeburg*; fejd.: *György Vilmos*, szül. 1784. dec. 20-án, uralk. kezd. 1787. febr. 13-án, reform. neje *Ida Carolina* waldecki hgnő; thronörökös: *Adolf György* szül. 1817. 6) *reiss-greiz*; főváros: *Greiz*; fejd.: *XX. Henrik*, szül. 1794. jun. 29-én, uralk. kezd. 1836. oct. 31-én, luth. második neje: *Carolina*, hessen-homburgi hgnő; thronörököse: *XXII. Henrik*, szül. 1846. 7) *reuss-schleizi*; főváros: *Schleiz*; fejd. *LXII. Henrik*, szül. 1785. máj. 31-én, uralk. kez. 1818. april 17-én, luth. nőtlen; thronörököse: testvére, *LXVII. Henrik*. 8) *schwarzburg-rudolstadt*, főváros: *Rudolstadt*, fejd. *Günther*, szül. 1793. nov. 6-án, uralkodni kezd. 1807. april 28-án, luth. neje: *Augusta* anhalt-dessau hgnő thronörököse; testvére *Albert*, szül. 1798. 9) *schwarzburg-sondershauseni*; főváros: *Sondershausen*; fejd. *Günther Fridrik* szül. 1801. sept. 24-én, uralk. kezd. 1835. aug. 19-én, luth. neje: *Mathilde*, hohlenlohei hgnő thronörököse: *Károly Günther* szül. 1830. 10) *Waldeck-pyrmonti*; főváros: *Arolsen*; fejd. *György Victor* szül. 1831. jan. 14-én, uralk. kezd. 1845.

máj. 14-én nőtlen, evang. A' Fürstenthumok száma azonban ez idén kevesbedett azáltal, hogy a' *hohenzollerni* fejedelem, jelentéktelen koronáját letévén, átadta a' porosz királynak. Van végre egy *Landgraf* czimet viselő kis souverainitás, a' *hessen-homburgi*; fővárosa: *Homburg*, mostani landgraf; *Ferdinand*, szül. 1783. uralk. kezd. 1848. reform. nőtlen. Köztársaságok: a' nagy *francia* respublica, melynek elnöke: *Bona-parte Lajos*; a' schweiczi 25 canton; a' jóniai szigetek angol pártfogás alatt, és a' kis *Sannurinó* Olaszországban. *Krakkó* Austriába kebelezte-tett. Összesen tehát van Európában; 3 császárság, 15 királyság, 1 egy-házi státus, 7 nagyhercezség, 1 vál. fejedelem, 9 herezség, 9 fejedelem, 1 landgrófság, 28 respublica = 74 souverainitás, 's ezek közül 46 monarchia, 28 respublica. Az európai uralkodók közt legöregebb a' *hannoveri* király, (78 éves) 's legifjabbak: *György Victor* waldeck-pyrmonti uralkodó, *Ferencz József* austria császár 's fels. 's *Isabella* spanyol királynő. — A.

Evaluatio. — Európa a' múlt században még majdnem általában hűbéri szerkezeten nyugodott. Erre volt fektetve a' törvényhozás, honvédelem, fölbirtok stb. Midőn mindezek jogszerűbb és tökéletesb intézetekkel váltattak fel, eltöröltettek a' jobbágyi viszonyok is. Ezek, bár, részint magánbirtokhoz tartozók, mindig tárgyai valának az állami rendelkezésnek. Így Magyarországon az úri jogok és jobbágyi tartozások számos törvények által szabályoztattak. 1848-ban (l. urbéri viszonyok, örök-váltság) a' jobbágyi viszonyok megsemmisítették. Franciaországban 1789-ben ez ingyen, minden kármentesítés nélkül történt. Ezt azonban Európa többi államai nem kívánták utánozni. Nem találtatott jogos- és méltányosnak, hogy az eddig a' törvény és állam biztosítása és védelme alatt birtoklott jogok ingyen elvétesse; hogy így egy nagy fontosságú néposztály, melyly a' nemzeti ipar és szellemi kifejlődésnek egyik legfőbb tényezője volt, inségre juttassék; hogy a' törvény paizsa alatt alakult szerződési viszonyok és innen a' pénz és hitel körülményei is gyökerükben meg-ingattassanak. Európa többi államai elfogadták a' kármentesítés elvét. A' magyar törvényhozás 1848-ban a' kármentesítést nemzeti beesület paizsa alá helyezé. (1848: IX t. cz. 1. §.) Ezen elv folytán keletkezett az *evaluatio*. Ez számos és különféle kérdéseket foglal magában. Egyik az: mikép történjék az *evaluatio* a' volt földesurak kielégítésére nézve, hogy igazságos és méltányos legyen. Az éghajlat, földminőség, közlekedés és piaczi helyzet folytán minden hon különböző részeiben a' jövedelem és így az eltörölt urbériség vesztesége is különböző. Hogy erre nézve illő arány találtassék, többféle vélemények merültek fel. Az 1847/8-iki posonyi országgyűlés teljes értékű kárpótlást határozott. A' IX. t. cz. 2. §. kimondja, mikép: őfelsége a' magánföldesurak kármentesítése iránt, hogy az *eddigyi urbéri tartozásokkal felérő tőkeérték* részükre a' köz állomány által *hiány nélkül kifizetessék*, a' legközelebbi országgyűlésnek részletesen kidolgozandó törvényjavaslatot fog magyar ministeriuma által előterjeszteni. A' pesti törvényhozásban erre nézve többfelé oszlottak a' nézetek. Némelylyek az összeírás tetemes költségeit, a' munka tartósságát és az érdeklött haszonlesés csalásait kikerülni akarván nem egyéni becsei szerint, hanem bizonyos osztályozás után akarták az *evaluatiót* elrendezni. Erre nézve a' törvény-

hozás központi bizottmánya az úrbéri telkeknel 9 osztályt állított fel, az elsőt 700 és az utolsót 300 pf. kárpótlási öszveggel, a' közbensőket: 650, 600, 550, 500, 450, 400, és 350 pftal, a' házas zsellérek kárpótlását 60 ftra és ugyanannyira szabván azt mint minimumra az $\frac{1}{8}$ részeknél is; a' szölöknel pedig 4 osztályt állítván fel: 80—60—40—20 pft kárpótlással. Ugyanezen elv folytán mások még egyszerűbbé és gyorsabbá akaráván tenni az evaluatio letésítését, még kevesb osztályokat kívántak felállítatni. Némelylyek a' robot evaluatiójára mindenütt egy osztályt 300 fttal, a' kilenced és dézsmára pedig 400, 350, 300, 250, és 100 ftos osztályokat — mások a' dézsma váltságának öszvege és a' holdak száma szerint, 3 osztályt — mások ugyanannyi osztályt, hanem a' vidék területi felkése u. m. a' síkság, hegyiség és vegyes földiség szerint 500, 400 és 300 fttal; mások 34 és 16 holdat mint maximumot és minimumot 680 és 320 fttal, néhányan a' dézsmát teljes becsü szerint, a' robotot pedig általában minden telektől 400 fttal 'sa't. Sőt voltak, kik mint Nagy Sándor a' gordiusi csomót, egy vágással akaráván a' kérdést ketté szelni, általában az öszses úrbéri kármentesítésre csak egy osztályt 400 p.ftal javaltak felállítatni, a' melyly öszveget kapná a' földesurak egy telektől Banátban és Békésben ugy, mint a' kopár sovány árvai és magurai vidékeken. — Ezen osztályzati evaluatio ellenében a' pesti törvényhozás tagjai közül csak kis rész harezolt a' becsü utáni egyéni kárpótlás mellett. Ezek világosan kimutatták, mikép az 1847^s-iki 9. t. cz. által kimondott teljes értékű kárpótlás, az érdekeltek igazságos kielégítése, a' föld 's jövedelmi különségek által igényelt arány fenttarthatása csak a' pontos becslés által érhető el; hogy az osztályozást sem lehet öszszeírás és helyszinüni vizsgálat és számtétel nélkül létesíteni; hogy ez is szinte nagy költségeket és időt igényel, hogy a' vizszaélések és csalások így is lehetők; hogy e' tekintetben máskép p. o. aránylagos előlegezés által is lehetne segíleni stb. stb. Milyly ingatag azon alap és számítás, melylyre az osztályonkénti kárpótlás fektettetik, a' legfelületesb szám vizsgálatból is kitünik. Mert p. o. azon öszveg, melyly minimum gyanánt fogadtatnék el, a' legesekélyebb menyyniség után is kevésnek találtatik. Így a' központi bizottmány arra 300 p. f. számított. Már pedig ha csak 20 és 10 p. krral vesszük is a' robot napszámát, a' mint a' törvény vette, és a' mi a' legesekélyebb, mit csak felállítani lehet, még is a' füstpénzzel 19 p. f. évi jövedelmet tesz. Ennek pedig 5% tőkje 380 p.f. De ehhez még a' dézsma is járul. — Azonban nem lehet feledni, mikép ha bár azon hasznót vesszük is, melylyt a' földesúr évenként kapott és a' mit a' törvényhozás a' kárpótlás tárgyául tűzött ki — mégis alig lehet azon 20 és 10 p. krt. venni a' robot ára gyanánt. Mert míg az úrbéri időkben részint ingyen, részint igen olcsón kapta meg a' munkásokat — most az úrbériség eltörletése után egészen új időszak kezdődött. A' munkások száma megfogyott. A' volt jobbágyok mindenféle kevesebb napszámot vállaltak. Részint saját gazdaságuk után láttak, részint más nyereséges foglalkozásokhoz kezdettek, részint inkább nyugalomnak adták át magukat, minthogy újra a' f. uraknak dolgozzanak. Ezen körülmények a' napszám árát 1848 óta tetemesen telrúgtatták. Ezen körülményeket megfontolva, könnyven átláthatni, milyly hiányosak és nagyrészt csekélyek a' felvett számtételek. És

ha bár némi levonásokat teszünk is, nevezetes különbség maradand. Némelyly vidékek felét sem kapják meg az elvesztett haszonnak, míg mások annál többet is. Kitészik ez az eddigi örökváltsági esetekből is. A' 2-ik osztályból Tolna megyében a' Kokasdiak 1848 előtt megválták magokat Bezereéj Istvántól. Az előszámítás 1,340 ft. volt és 900 p. ftban egyeztek meg. A' 3-ik osztályból Pereg Pest megyében telekkint 1,100 p. fttal váltotta meg magát. — Podmaniczky Lajos jószágán a' jobbágyok 60 p. f. vettek földeket haszonbérbe, mi 5⁰/₁₀-el 1,200 p. f. — Mindezen hibákat csak a' részletes becső által lehet elkerülni. A' magyar felelős kormány is ilyly nézetben volt. Ilyly, a' becsülésre alapított elvek szerint készítette el a' kereskedelmi miniser még 1848-iki júliusban az úrbéri tartozások evaluatiójának rendszerét. Ezekövetkező elveket és szabályokat foglalt magában. A' becslést egy középponti 4 tagból és elnökből álló választmány felügyelete és ellenörködése alatt járásonkint választandó alválasztmányok végeznek el. Kizáratnak a' koronai és kincstári javak, templomok, egyházi személyek és testületek, tanintézetek és közalapítványok jószágai, magánbirtokosoknál pedig a' majorságok és úrbérbe nem ígatott szőlők, hasonlóan a' kisebb kir. haszonvételek és malomjog; végre az úrbéri állományhoz nem tartozó írtványok, melylyek visszaválthatók. — A' maradvány földektől netán szedett terhesebb tartozások a' rendes úrbéri illetőségre szállittatnának. Ugyanezen elv állna az elhagyott, de az urbériségből még ki nem törölt telkekre nézve is. — Különben a' becslés alapirányául az 1848: 12 t. cz. által kimondott azon elv szolgálna, miszerint: *a' kármentesítés alappjául nem a' jobbágyok által viselt és az úrbéri tartozásokból eredt teher, hanem csak azon haszon szolgálhat, melyly azokból a' földesurakra valósággul háromlott.* A' mennyiség az 1836-iki törv. szerint határozatnék meg. Az illetéken túl netán kicsikart tartozások kihagyatnának. — Maga az evaluatio következőleg, történnék. Minden községnél feljegyeztetnének a' helybeli birtokosok, őket illető telkek és zsellérek és kármentesítendő tartozások. Ezután átmennének az evaluatio egyes tárgyaira. A' *süstpénzre* nézve egy forint leendne a' kárpótlás alapja, kivéven hol az kevesebb, vagy több volt, itt ez szolgálván alapul. — A' *robotra* nézve az 1836: VII t. szolgálna irányul. Hol annál kevesebb szolgáltatott, ez fog kárpótoltatni. A' jobbágytelki kézműveseknél, kik megválták a' robotot, a' váltsági öszlet vétetnék fel: — Különben a' robot evaluatiója az igás és gyalog munka közti arányt kitudva, az igás és gyalog napszám helybeli 7 évi középára után számittatnék ki, különös tekintettel a' robot becsét illető körülményekre, minők a' jobbágy távolsága a' munka helyétől, marha és szerszám, valamint munkások minősége, kora, kezelési költségek, elmaradások és késői megjelenések káros eredményei stb. Az igy kijelölt igás és gyalog robot értéke leendne a' becslés alapja. A' *házas és házatlan zsellérek*nél a' gyalog napszám értéke tekintetnék, de az utóbbiaknál csakakkor, ha 1 évig laknak helyben. A' *hosszu fucar* helyetti 2 igás napszám az igás munka értékét követné. A' *fűázással* öszszekötött minden rendü munkatételek értéke is telbecsültetnék helybeli ár szerint. Hasonlóan a' *nádasnál is* a' nádas távolsága, napszám ára stb. szerint. A' vadászati szolgálat nem tartoznék becslés alá. -- A' *kilenczedre* nézve, ha kevesebb adatott,

ez, ha pedig heted, vagy nyolczad adatott, akkor kilenczed leendne a becslés alapja. Az ugartóli 9-ed nem vétetnék fel, — hol nem volt ugarosztály, $\frac{1}{3}$ annak vétetnék szabadon a becsléstől. Csak a telki állományt képező vagy pótló földek eszének becslés alá, és ha iparnövényekre használtattak, nem ezek, hanem az ott termesztethető rendes mezei termények szolgálhatnának csak alapul. A 9-edi menynyiség középaránya a 7 évi termésből számíttatnék ki, az előjárók kihallgatása mellett, a földesúr hiteles eredeti számadásai- 's egyéb adatokból. Csak a magtárba szolgáltatott szemösztet vétetnék fel, szalmája nélkül és máshol az örökös szerződésekben kitett összeg, $\frac{1}{6}$ kezelési költség levontával. *Úrbéri szállóknél* a bor-kilenczed, vagy ennél kevesb menynyiség becsültetnék meg. A természeti *len* 's *kender* 9-ed középmenynyisége szinte kiszámíttatnék — fonásnál pedig a munka értéke. Ezután a 9-ed pénzértéke számíttatnék ki az 1840—1846-iki 7 évi piaczi középar szerint — innen levonván a piaczig terjedő fuvarbért és egy részt a piaczi és dézsmagabona értéke közti különbség kiegyenlítésére. Az így eredt középar leendne a becslés alapja. *Burgonyánál, szénánál, és bornál* a helybeli beszedési középar vétetnék fel — innen is egy rész levonván, mert a keverék borkilenczed silányabb a többi mustnál. — A *pálinkafőzéstől* valósággal beszedett üst pénz is evaluatio tárgya, a 7 évi jövedelem közép aránya után. Szinte így a jobbágyi, zselléri, vagy községi földön nyitott *boltoktól* járó bér is. Hasonlóan a községi földek tartozásainak értéke. — Az örökös megváltás, vagy régi gyakorlat folytán eredett évenkénti pénzbeli fizetések a tartozások részletes becslése nélkül vétetnének evaluatio alapjául, akár egyesek vagy összes lakosok és akár minden tartozásaikat, vagy csak egyes nemeket váltottak is meg — a megváltottakra nézve. Ideiglenes szerződéseknél azonban a tartozások becsértéke is kiszámíttatnék 7 évi közép arány után. Heted vagy nyolczad mellett papi tized is szedetvén, 9-ed vétetnék alapul. — Az így kiszámított, földesurat illető robot, kilenczed 's minden egyéb fent elősorolt egy évi tartozások pénzértéke 20-szoroztatván, ez képezendné a kárpótlási összeget. — Innen levonatnának a megszüntetett úrihatóság költségei és pedig huszszorozva azon évi költséget, melyly az úri hatóság gyakorlatával járt, 's a vér-bírósnál különösen a börtöni 's hasonló kiadásokat. Az általános sommával történt megváltások feletti intézkedés az igazságügyi miniszterre bízott. — Mindezen becsléseket egy ministeri bizottmány vizsgáláldotta át. Meg nem elégedés eseteiben kerületenkint állítandó bíróságok fogtak volna itélni. — Minden úrbéri helység számára külön rovatos táblák és adatjegyzékek készíttetnének stb. stb. Ezen rendszertől a későbbi központi bizottmány véleménye az osztályzati lényeges különbségeken kívül még abban is eltért, mert az evaluatiót egy országos 3 tagu választmány által, melylyhez a felsőház 1 tagot választandott, kívánta elvégeztetni, a helybeli munkálatok az illető hatóságokra bízván. Ez azonkívül az evaluatio tökéletes kiviteléig minden egész telek után 300 és minden házas zsellértől 60 p. frt. előlegezést indítványozott. —

Az evaluatio körül másik nagy fontosságú kérdés az: mikép állítassék elő az evaluatio pénzösszege, melyly a földesuraknak adatik és ki által fizetessék azon összeg. *Poroszhonban* a jobbágyok birtokuknak

egy részével, melyly $\frac{1}{3}$ -nál többet sehohsem tett, váltattak meg. Ez néhol, mint Posenben, erőhiány miatt nem is művelhető sok földdel árasztotta el a földesurakat — máshol pedig a jobbágy ugy is csekély birtokát annyira fogyasztotta, hogy a maradékból alig volt képes éléni. Az adó alapja is tetemes csorbulást szenvedett. És e rendszer a birtokváltoztatástól el nem maradható káros ingerültséget és féltékenységet is szülhet. Poroszhonban azonban a hitelintézetek és jó adórendszer mindent helyrehozott. — Máshol, 's általában egész Németországban pénzzel történt a kielégítés. Ez néhol egészen az állam által történik. Ennél nem kell feledni, mikép a tehernek csak kisebb részét viselendi a felszabadított birtok, nagyobb részét pedig a földesur. Mert bármilyly neműek legyenek is azon közjövedelmek, melylyekből a kielégítés történik, ha bár státusjóságokból is, nem lehet elkerülni, hogy annak nagy részét a közadó ne viselje. Minthogy az evaluatio által megkevesített státusjövedelem, hogy a rendes kiadások fedeztethessenek, adó által lesz pótolandó, miben a volt földesur legnagyobb részt viselend. Ez okból czélszerűbb a legtöbb német államok ama rendszere, melylynél fogva a kárpótlási összeg felosztatik a státus és volt jobbágyság között. Így *Badenben, Hannoverben, Würtembergben, és Hessenben* a váltásági összegnek $\frac{2}{3}$ -dát a volt jobbágyok, és az állami közpénztár közjövedelmekből csak $\frac{1}{3}$ -dát fizette ki. — A magyar törvényhozás 1848. 9 és 12 t. cz. által az egész váltásági somma kifizetését az államra ruházta át. — Az evaluatiói összeg kifizetése többfélekép történhetik. Erre az 1848-ki pesti országgyűlés központi bizottmánya állam által kiadandó 100, 150, 500 és 1,000 ftos adósságleveleket javalt, 5% kamattal, sorshuzás által eszközlendő évenkénti 1% törlesztéssel. Így a nagyobb váltáságoknál. Kisebb összevegre nézve 18 m. erejéig kiadandó kamatlan pénzjegyeket ajánlott. És 2,000 fton alól állami kötelezvények helyett papírpénzneli kifizetés követeltethetett volna. Kötelezvényekért lehetett kinestári és közalapítványi javakat is átvenni 'stb. — Ilyly evaluationalis műtételek, melylyek *papírpénzi és tőkefizetési, egyszerrei* kielégítésre fektettetnek, igen káros hatással vannak mind a birtokosokra, mind a pénzviszonyokra. Mert azon státuspapírokat forgásba kellvén tenni, ez csak nagy veszteséggel történhetnék, míg az állam által névszerinti értékben váltatnának vissza. És az így elárasztott honban a pénzbecse leszállíttatnék, az ár 's értékek viszonyai megzavartatnának, az állami hitel megrongáltatnék 'stb. Czélszerűbbnek találtatott tehát máshol azon eljárás, miszerint nem egyszerre, hanem részletenkint törlesztetik le a megváltási összeg- vagy tőke-összegekben, vagy kamatokban, melylyekhez törlesztési pótlék kapcsolatik. A volt földesurak beruházási tőkének előállítására pedig más czélszerű pénzügyi intézkedések tételnek, melylyek rajtok is segíllenek, és a pénzügyet sem zavarják meg. Ámbár az időszakonkint fizetendő rendes kamatoknál nagyobb összevegek is a beruházások kellő alapjául szolgálának. Ha a megváltás nem pusztán ajándék az állam által, hanem kiegyenlítés és tehermegosztás végett a volt jobbágy által is viseltetik, azon kedvező siker is eléretik, hogy a népnél a tulajdon fogalma nem zavartatik meg, és nem ébresztetnek fel talán soha ki nem elégíthető követelések. — A túlterheltség pedig az

államot könnyen fizetési képtelenségre viheti, kivált hol, mint Magyarországnban, 250 ezer telek megváltásáról van szó. — Ilyly öszvevig kölesönt szerezni 's így fizetni ki a' váltásgot szinte igen nehéz, alig létesíthető feladat. — E' mellett ugyanezen műtételt, melylyet a' pénztőzsérek a' kellő töke és kölesön előállítására használnának, elvégezheti az állam is jólszerkezett hitelintézet által, melyly a' volt földesur és jobbágy közt a' váltásági öszvegre nézve közvetítő lehetne. Az, mi kamatban és törlesztési öszvegekben évenként fizetnék a' földesuraknak, a' jobbágy és kijelölt közjövövedelmek által adatnék be évenként a' hitelintézet pénztárába. Ez utóbbi forrást úgy kell rendezni, hogy a' szegényebb vidékek igen hosszszas időre ne maradjanak el a' felszabadulással. Ilyly műtételre már kölesön is könnyebben szerezhető. Ilylyennek kamatai és törlesztési járulécai részint a' jobbágy adójából p. o. $\frac{2}{3}$ -dig, részint állami új közjövövedelmekből, talán $\frac{1}{3}$ -dig szereztetnének elő. Ilyly időszaki pénzműtétel nem sokasítja egyszerre túlságosan a' pénzforgalmat 's így nem zavarhatja meg a' pénzviszonyokat. — Vannak számos tervék és műtételek, melylyek részletenkint, apródonkint akarják megszüntetni az urbériséget. De ezeknél mindig szemelőtt kell tartani, mikép a' jobbágy-viszonyok olyly károsak mind a' nemzetgazdászatra, mind a' nép politikai kifejlődésére, hogy azon evaluatioális rendszer érdemel legnagyobb tekintetet, melyly aránylag legkevesebb időt igényel. — Mindazon műtételek, melylyek az evaluatio létesítésére az úrbéri jövövedelemből státuszjövövedelmet — rente — képeznek, úgy intéztetnek el, hogy a' státusz által fizetendő jövövedelmekre szóló utalványok eladhatók és másra ruházhatók legyenek. — Az evaluatio bevégeztével némelyly eddig a' földesurak által gyakorlott jogok u. m. patronatus, melylynek költségei rendszeren minden államban levonattak a' váltásági öszvegből, — továbbá bolt, malom, koresmáltatás, mészárszék 'stb. a' község tulajdonává válnak. — Mindenekelőtt azonban, hogy az evaluatio létesíthetessék, elkerülhetlen szükséges, hogy a' volt földesuri és jobbágyi birtok egészen elkülönöztessék. Hogy kárpótlásról lehessen szó, mindenekelőtt okvetlenül tudni kell, mi az, miért kármentesítés adassék. Tudni kell tehát mi és mennyi föld illeti a' a' jobbágyot — miből állanak az urbéri telkek — és viszont mi tartozik a' földesuri birtokhoz. Az erdőrészek felosztása és szabályozása is nagy figyelemre érdemes, főkép nemzetgazdászati érdekekből. — Némelylyek, hogy a' veszélyes papirosmunkálatok elkerültessenek, és az állam terhein könnyíttessék, némelyly kamarai javakat javaltak kármentesítésre fordíttatni azon öszveg erejéig, melylyet az állam vállalt magára. Így azon kedvező körülmény is elérhető lenne, miszerint az állam kötelezettsége által a' közterhek, adók nem emelkednének 's magukra a' kármentesítendő földesurakra nem nehezkednének. Ezeknek kárpótlási öszvegebe azonban be lehetne számítani az állam által elvállalt $\frac{1}{3}$ vagy $\frac{2}{3}$ öszveg erejéig a' netán létező alapítványi adósságokat is. — A' kármentesítés tárgya pedig, a' mint a' magyar kormány és törvényhozás is kimondotta, csak a' földesurat illető haszon lehet. Ezekből a' kilenczed, robot 'stb. több évek után kiszámítandó közép-mennyiségű és áru évi öszvege vétetik kamatul, melylynek p. o. 20-szoros töke felelend meg. — És így nem azon kár, melylyet a' jobbágy szenvedett tartozásainak lerovása által, hanem csak az kárpótlottatik, mit

középszámítás szerint a földesur évenként bevenni szokott. A föld, mint némelylyek vélték, nem szolgálhat a kármentesítés alapjául, mert az soha sem volt a földesur tulajdona. Ezt törvényeink, különösen I r. 40 cz. világosan kimondották. — A szőlőknél azonban van, mi némi kivételre látszik érdemesnek. Azoknál ugyanis minden érték, minden használható erő az iparban fekszik. Ennek van legnagyobb érdeme mind a szőlők előállításában, becsültetésében, minek gyümölcsözése csak hosszaszab évek után következik be; mind a szőlő művelésében és fentartásában. A földnek magának felette csekély befolyása van a szőlői haszon előállítására. Ugy látszik tehát, hogy itt, hol minden úgy szólván a jobbágy munkásságától és hosszaszab haszonnélküli várakozásától s az igen költséges műveltetéstől függ, czélszerű lenne a szőlőművelés érdekében is némi kiméletet tanusítani, és a kárpótlás alapjául inkább csak a földet, vagy legalább nem egészen az őszszes dézsma öszvegét venni fel.

A bécsi kormány ugyanazon elvet követve, melylyet a magyar törvényhozás már 1848-ban szükségesnek talált felállíttatni, 1850. april 8-án az urbériiséget vesztett földesurak számára Magyarországbán a később adandó urbéri kármentesítés fejében némi előlegezés kiadását rendelte el. Ez minden urbéri telektől 30 és minden urbéri szellértől 5 p. ftban alapíttatott meg. És pedig ez azoknak, kiknél 1.000 ft. öszvegig terjed, egyszerre, a többieknek pedig két részben fizettetik ki. Hogy ezen, kegyelemnek tekintett, előleges kárpótlásban részesülhessen valaki, következők kívánatnak. Ki kell mutatni a kármentesítendő jobbágy- és szellértelkek számát és hol-fekvését. Ez bemutattatik az illető közigazgatási szolgabírónál, ki azt a rovatos öszszeírás, urbéri táblázat s más oklevelek után megvizsgálja. Innen átküldetik az illető kormánybiztoshoz, ki, ha szükség, a helyszínén is teend vizsgálatot a fenforgó tények kivilágítása iránt. Töle minden iratok a kerületi ministeri biztos mellett állítandó választmányhoz vitetnek, hol megerősítettvén, a magyar kincstári igazgatóságnál fognak előterjesztetni, és utalványoztatni kifizetés végett. Azonban a telekszám és fekvés kimutatásán kívül ki kell az előlegezést kívánónak mutatni azt is: hogy az 1848- és 1849-ki események folytán el nem ítéltetett, meg nem idéztetett vizsgálat alatt nem létezik, vagy ártatlannak jelentetett ki, vagy hogy engedelem nélkül az osztrák birodalmon kívül nem tartózkodik. Ezekről a lakásához tartozó katonai kerület közügyészének bizonyítványát kell előmutatni. Végre az illető pénztártól arról is kell bizonyítványt előmutatni, hogy semmi adó hátralékok sincs, vagy ha van, mennyi és mily idejű, lejáratu és öszvegű. — Ezen előlegezési műtétel kivételére minden katonai kerületben a ministeri biztos mellett egy kármentesítő bizottmány alakíttatik a ministeri biztos elnöklete alatt, kihez egy kincstári hivatalnok és közügyészi helyettes is adatik. Ezen bizottmány a kimutatásokat, kárpótlási öszvegeket, folyamodó jogait, illetéket, stb. megvizsgálja. A kifizetés magyar közjóvedelmi utalványokban teljesíttetik. — Kizáratnak ezen előlegezésből a koronai és álladalmi javak, tanodai, vallási és egyetemi alapítványi jószágok, püspöki és papi javak, valamint azon intézetek is, melylyek jóvedelmi veszteségükért az álladalmi kincstárból kárpóttatnak. A kerületi ministeri biztosok a püspöki hatóság közbenjöttével ki fogják

puhatolni, melyly lelkészek szenvedtek hiányt a' lelkészi illetékben a' papi dézsma eltöröltetése által. — A' jövedelmeiben károsított papság segélyzése iránti intézkedések külön tétetnek meg. — Az adó-hátralék az előlegezési öszvegből levonatik. Ezen intézkedés az anynyira károsult volt földesuraknak kívánt némi segélyt nyújtani, minthogy a' lényeges kárpótlási munkálatok igen rövid idő alatt be nem végezethetnek. Mindamellet felette ritkaság, hogy az urbériséget vesztettek folyamodnának az előlegezésért. A' jelen politikai kedélyállapoton kívül a' kimutatás és igazolás nehézségei tartják vissza a' legnagyobb részt a' folyamodástól. Erdély volt földesurainak a' sept. 12-ki rendelet szerint szinte fog adatni kárpótlási előlegezés. Ez mindenikre nézve ötödét teendi azon adóöszvegnak, melyly 184⁶/₇-ben a' robottal járt jobbágyi szántóföldektől és mezőktől fizettetett. Zsinórmértékül tehát az 184⁶/₇-ki adó szolgálend. — Szebenben egy országos bizottmány fog kinevezetni, melylynek felügyelete alatt helybeli választmányok közséji bizalmi férfiakkal ki fogják puhatolni, hogy az adótáblázatban megjelent jobbágyi földektől, kinek teljesítették a' robot-munkálatok. Az u. n. taksalistákra nézve, kik robot helyett bizonyos évi pénzöszevet fizettek a' földesuraknak, ilyly egy évi taksa fog előlegeztetni. — Ha és a' mi 1848 és 1850-ben talán már leroztatott, mint a' székelyföldön történt, kizáratik az előlegezésből. — Az adóhátralék kifizettetik az előlegből. Az 1848-ki és 1849-ki események folytán elítéltek, vagy pör alá vettek, és a' kibujdoklottak nem kapnak előlegezést. — A' korona, állam, tan és vallásalapítványok, püspöki és papjavarok itt sem részesülhetnek az előlegezésben. — A' helybeli bizottmány által községről községre készített jegyzőkönyv az országos választmányhoz küldetik, melyly az előleg utalványozását elrendeli vagy megtagadja. Az előleg a' később adandó kárpótlásba be fog számíttatni. — Sz. I.

Evans I. Oliver, a' magas nyomatú gőzgépek feltalálója, szül. Philadelphiában 1757. megh. 1819. — Egyszerű bognár volt, 's minden tanítás nélkül, csupán ön lángesze által jutott a' legnagyobb eredményekhez. Midőn a' szabadságháboru idején, az angolok meggátlák a' gyapjugaratók bevitelét az egyesült államokba, *Evans*, még akkor igen ifju korában, gépet készített, melyly egy percz alatt 3000 gyaratófogat adott; — azon malmok egyike pedig, melylyeket 1782-ben épített, három ember segítségével, egy nap alatt 13,720 font lisztet öröl. Ezen malmok jelenleg minden éjsz. amer. egyesült államban el vannak terjedve. Felfedezései számosak; több mint nyolczvan mechanikai találmányt ismertetett meg, melylyek legnagyobb részét életbe is léptette. Kiszámíthatlan fontosságú azonban főleg a' gőzerő alkalmazása a' gépekre. — 18 éves volt, midőn játszó gyermekeket látott, kik puskaesőbe, melylynek gyujtólyukát betömtek, egy kis vizet öntöttek, 's azután a' esőt bedugván, fógóval tűzbe tették; a' dugasz csakhamar kipattant, 's E. fejében megszületett a' gőzgépek eszméje. 1786-ban kiváltságot szorgalmazott magának gőzkoesik építésére, de folyamodását, mint beteg fő álmadozását, vetette el a' pennsylvániai kormány. — 11 évvel később *Maryland* állam adott neki kiváltságot, melyly azonban sokáig használatlan maradt, mert sonki sem akart a' hihetetlen vállalatra pénzt áldozni. Még Londonban sem akadt pártolója a' hatalmas találmánynak, melylynek köszönő Anglia később

iparüzlete virágzásának legnagyobb részét, mert a' gőzgépek több mint 3 millió ember munkáját pótolják. — Végre 1800-ban saját költségére kezdett gőzgépeket építeni, melylyek olyly jól sikerültek, hogy 1814-ben az egyesületi congressus a' nemzet halálját jelenté ki a' tehetségdus feltalálónak. 1819-ben műhelye elégett, 's ő e' veszteséget tul nem élheté. Több munkát is irt e' tárgy körül, — nevezetesen „kézi könyvet“ mérnökök 's gépészek számára. II. *Evans de Lacy*, britt ezredes, ir születésü, szül. 1786; harezolt *Wellington* alatt a' pyrenéi félszigeten 's az éjszakamerikai egyesült státusok ellen. 1815-ben Európába viszzatérvén, *Waterloon*ál kitünőleg vítézkedett. Béke idején a' politikához szegődött, 1830-ban westministeri képviselő lett, 's e' pályán közelb járt a' radicálok, mint a' mérsékelt whigekhez. — 1835-ben britt segédcsapatot vezetett Spanyolországba, a' királynő védelmére, 's spanyol tábornoki czimet nyert. A' hely nem ismerése, 's a' spanyol vezérek cselszövényei, valamint ujonczai gyakorlatlansága azonban nem engedék, hogy nagyokat miveljen. 1837-ben esapatja felozlott, ő maga pedig viszzatérvén hazájába, Bath rendet 's britt ezredesi fokot nyert. A' parlamentben folytatta radicáli pályáját. — cz.

Everett (Sándor Henrik), szül. Éjszakamerikában, Massachusettsben, nyilvános életrei kiképeztetését Bostonban és Cambridgeben, a' Harvard egyetemnél nyeré. *Monroe* elnöksége idejében 1818-ban *Adams* statustitkár által Németalföldre küldetett, némi fenforgó követelések kiegyenlítése végett. Ezután követi minőségben maradt ez országban 1825-ig, melyly időben *Adams* elnökké választatván, ezáltal Spanyolországba küldetett, a' királyt az elvált amerikai gyarmatokkal békére birni; de hasztalanul, mert minden békeajánlata megtört *Ferdinand* ministereinek makaecséságán és *Zea* minister határozottan kinyilatkoztatá, hogy Spanyolország sohasem áldozandja fel igényeit. *Zea* bukása után ismét kísérletet tön, melyly azonban szintolyly sükeretlen vala. Ezen tanácskozások közben bő alkalma volt, az európai politikát 's az ó-világ álladalmainak viszonyait megismerhetni, 's annál is inkább lett képesítve e' tekintetbeni véleményadásra, minél inkább volt ment azon balitéletektől, mik az európai politikai írókra többé kevésbé gyakorolják befolyásukat. Ilyly czimü iratában: „*Europe; or a general survey of the present situation of the principal powers, with conjectures on their future prospects*“ (Boston 1822), mit neve nélkül adott ki, azon állítását igazolja, hogy a' polgárisodás haladása és a' szabadelmü politikai elveknek azzal egybekötött fejlődése 's terjedése szükségképen maga után vonja minden önkényesuralkodásnak általmenetét a' szabadelmü alkotmányos formákhoz, 's hogy ezen irányzatok ellen intézett minden harez csak megrázóbb 's veszélyesebbekké teszi a' kimaradhatlan eseményeket. Az álladalmak viszonyainak vizsgálata közben már ez iratában az orosz hatalomsulynak veszélyére hívá fel a' közfigyelmet. Későbbi iratában: „*New ideas on population, with remarks of the theories of Malthus and Godwin*, „(Lond. 1823)“ egy angol munkát czáfólolag bebizonyítja, hogy a' népesség szaporodása mindig az életmódok szaporodását is magával hozza, hogy a' tápeszközök mindig illő arányban állanak a' táplálendő emberek számával 's hogy szegénység és inség más okoktól függnék, mint a' népesség nyomásától. 1827-ben kiadott mun-

kája : „*America; or a general survey of the political situation of the several powers of the western continent*“ érdekes előadása az amerikai státusok állapotának 's kilátásainak a' föld két félgömbjéni polgárisult népek nagy családjában. Alapgondolata e' munkának, hogy Oroszország és az egyesült státusok az uralkodó álladalmak a' polgárisult keresztyén világban 's minden egyebek vagy az egyik vagy a' másikkhoz állanak alárendeltségben. 1828-ban *Jackson* tábornok elnökege alatt állomásáról visszahívott 's magánéletbe vonult Bostonban, hol egy ideig a' „*North american review*“ ezimű folyóiratot adta ki. Ekkor változtatá megpolitikai elveit 's az uralkodó kormányparthoz állott, mi miatt minden korábbi politikai barátjától elhagyatott, a' nélkül mégis, hogy sikerült volna hivatalt nyernie. — Öcsese *E. Edvard*, massachusetsi kormányzó, mint unitarius lelkes 's egyetemi tanár kezdé pályáját. Európában hosszabb ideig mulatott 's nemcsak Német-, hanem Görögországot is bejárta. Visszatértekor a' görög nyelvnek lett tanára Cambridgeben 's ez időből való többféle dolgozata a' görög nyelv és philologia mezején. Gazdag nőt vevén feleségül, kilátásai tágultak, 's becsületvágya a' politikai pályára ragadta. Congresstagul választatván az alsóházba, az indusok lábbal tapodott jogainak védelmében, valamint általában mindig nemes tárgyakkal foglalkozó szónoki tehetsége által tüntette ki magát. 1836-ban érdemei jutalmául massachusetsi kormányzónak választott, majd londoni, 's 1844-ben chinai követ lett. Nyilvánosan mondott szónoklatainak egy része nyomtatásban is megjelent, mikben nem lehet hatás utáni kapkodást észre nem venni. — *P.*

Ewald. A' híres dán költőn kívül, ki a' mult század végén halt meg, e' néven ismeretes még : *János* dán tábornok 's hadtudományi író, ki 1813-ban, *János Lajos*, theol. tanára, 's hittani és neveléstani író, ki 1822-ben halt meg. Az élők közt pedig a' theologia és philologiai mezején nagy érdemű író *Ewald György Henrik August*, 1838 oltá hittan r. közoktatója a' tübingai egyetemenél, ki 1803-ban született Göttingenben, szegény takács fia; 's ugyanott végezte tanulmányait. Nevezetes munkái : *Kritische Grammatik der hebr. Sprache; Grammatik der hebr. Sprache des alten Testaments; Grammatica critica linguae arabicae; Die poetischen Bücher des alten Bundes; Geschichte des Volks Israel bis auf Christus* 'sat. Grammatikai munkái által megdöntötte a' tisztán syntheticus iskolát, 's megalapította a' történeti-analytikai iskolát, melyly a' tudományt, mint organicus, összszefüggő, benső szilárd alapokon épült rendszert állítja fel. Utazásai gazdag gyümölcsének egy részét „*Abhandlungen zu orientalischer und bibl. Literatur*“ munkájában, 's az általa alapított „*Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*“ folyóiratban rakta le. A' württembergi király, tud. érdemeiért, nemességre emelte. — *h.*

Exelmans (Remy József Isidor gróf) kitünő francia tábornok, szül. 1775. Bar-le-Ducban, 's már 1799-ben nagyon kitüntette magát a' nápolyi 's 1805-ben az austriai hadjáratban. Az eylaui ütközet után lett osztálytábornok; 's követte Murátot Spanyolországba, hol angol fogságba esett. 1811-ben kiszabadulván, Murat udvarához ment, de csakhamar ismét visszalépett francia szolgálathoz 's részt vett az orosz hadjáratban, hol többször megsebesült. Páris capitulációjá után Clermont-Ferrandba vonult

viszsza. Murattali levelezése miatt, a' restauratio idejében, haditörvényszék elébe állított, de felmentetett. A' 100 nap alatt ismét a' császári őrsereg lovasságát vezénylő, 's a' waterlooi ütközetben vitézül harczolt. 1816-ban a' második restauratio által száműzetett, 's Belgiumban és Nassauban élt 1823-ig. — 1831-ben *Lajos Fülöp* párré nevezte, de e' helyzetében is mindenkor teljes függetlenséget bizonyított, a' nép érdekében szavazott, 's nevezetesen *Carrel Arm.* perében kemény szavakat hallatott *Ney* marechal bírái felett. — h.

Expropriatio I. Kisajátítás.

Eybler (József) kitünő egyházi zeneműszerző, szül. 1765. Schwechatban, hol atyja iskolamester volt. — Jeles zenészi tehetsége által megnyervén *Haydn* és *Mozart* barátságát, ezeknek vezetése alatt lett olyly jeles zeneműszerzővé, kire az udvar figyelme is kiterjedt 1801-től fogva. 1804-ben udv. alkarmester, 1824-ben pedig karmester lett, megh. 1846. — Irtózáván a' színházi eszelszövényektől, csupán egyházi zeneműveket írt, több misét, 7 nagy tedeumot, 2 oratoriumot, nevezetesen : „a' bethlehem-i pásztorokat.“ — Neve főleg 1824 olt, a' lipcsei „Musikal. Zeitung“ által lett a' külföldön ismeretes. — cz.

Eylert (Ruleman Fridr.) evang. püspök, 's udv. hitszónok Potsdamban, szül. 1770 Hammban. Nevezetes asceticus író. *Haustein* és *Dräseke* társaságában egyh. beszédek gyűjteményét adá ki, magától is több rendbeli prédikációk vannak nyomtatva, 's ezenkívül „Jellemvonások és történeti töredékek III-ik Fridrik Vilmos porosz király életéből.“ — cz.

F.

Fábíán Gábor, m. akad. r. tag, szül. 1795-ben Veszprém megyében, Vörösberény helységben. Atyja *József* reform. lelkész 's esperes, nevezetes magyar író; anyja *Somogyi Zsuzsánna*, a' Mondolatok írójának 's Petronius fordítójának, *Gedeonnak* néneje. Tanult Pozsonyban (1806—8) 's Pápán (1808—17) hol a' theologiai pályát is áthallgatta. 1817-ben a' pesti egyetembe ment, törvénytudulás végett, hol 1821-ben az ügyvédi esküt letette. 1824-ben a' világosvári uradalomba ment rendes ügyésznek, 's ezen hivatalát egész 1848-ig viselő, egyszersmind az ellenzék egyik vezérszónoka, 's nagy befolyású táblabíró lévén Arad megyében. A' pesti országgyűlésre követül küldetvén, ezen országgyűlésnek mind végig tagja maradt; 1849-dik májusán az ujonnan alakított hétszemélyes tábla bírájává neveztetett, 's e' miatt hadi törvényszék elébe is állított, de többekkel együtt kegyelmet nyert. Irodalmi munkái leginkább fordítások, de ezek igen jelesek. Már 1824-ben jelentek meg tőle „*Hafz persa költő diránjából Gházalák 's Töredékek*“; majd az 1825-diki Felső-magyarországi Minervában fordítások prózában némelyly arab és persa költőkből; az 1828-iki *Koszorúban* *Próbafordítások Frithiof svéd költőből*; 1829-ben : *Napoleon önéletírása* francia után, 's *Mimili* Claren után. 1833-ban adá ki 3 kötetben *Ossián' énekeit*, az eredeti gael mér

tékben, 's 1843-ban *Tocqueville „Democratiáját Amerikában“* szinte 3 kötetben, 1846-ban pedig *Heinsius „Neveléstani kézikönyvét.“* — Irt továbbá még ifjúságában több alkalmi verset 's ódát; *Szögyény Zsigmond* életírását (1828-iki Tud. Gyűjtemény); dalokat *Nőszéry* álnév alatt az Aurórákban; *Arad megye leírását* (1835. Buda); 's kiadta az „*Étekeltartás mesterségét*“, melyet atyja fordított. — A' szorgalmas fordító még lefordítá *Ovidius* szerelmes munkáit; 's *Metastasiótól, Rousseautól, Goldsmithtől* 's a' t. többfélét. — *V.*

Fabriczy Sámuel, m. akad. lev. tag 's kitünő jogtudományi író, szül. 1791-ben Poprádon, a' XVI szepesi városok egyikében, *Fabriczy András*, evang. lelkész 's *Abhortis Augustini Klára*, az ismeretes hazai mineralóg *Augustini Sámuel* leányának fia, régi szepesi nemes családból. Tanult Poprádon, Lőcsén, Kézsmárkon, törvényes gyakorlaton volt Miskolczen, hol akkor már a' perek többnyire magyar nyelven folytak, 's Eperjesen; ügyvéddé esküdt 1810-ben; 1811-ben pedig mint *Okolicsányi János*, tornai főispán titoknok, az országgyűlésre menvén, ott szerezte publicistai ismereteinek nagy részét. 1814-ben *Berzericzgy Gergely*hez menvén, mint ügyész, Kakas-Lomnitzon hét egész esztendőt töltött e' nagy tudományú hazafi házánál, kinek társalgása 's jeles könyvtára nagy befolyással voltak fejlődésére. 1815-ben Kézsmárkra hivatott törvénytudomány oktatójaul, de *Berzericzgyt* elhagyni nem akarván, e' megtiszteltetést el nem fogadta. 1816-ban Szepes megye tisz. aljegyzőjévé 's 1818-ban ugyanannak táblabírájává neveztetvén, a' jegyzőséget 1828-ig vitte; ekkor *Csáky István* főispán által megyei ügyésznek jelöltetett ki, de időközben magánügyvédi foglalatosságai nagyon megszaporodván, e' hivatalt el nem fogadta. Azonban a' közügytől sohasem vonta el jeles tehetségeit, 's az 1825-, 1830- 's 1832-iki országgyűlések előtt, mindannyiszor megválasztatott azon bizottmányba, melyly az utasítások kidolgozására kiküldetett. — *Thaisz András*, a' Tud. Gyűjtemény sokévi szerkesztője, közelebbi barátja levén, ennek felszólítására a' nevezett folyóiratot sok becses értekezéssel gazdagítá; irt 1819-ben a' *Berzericzgy-nemzetség előidejéről*; 1820-ban *Karpáti vándorlásokat*; a' *vitési költeményekről*; *törvénytudományi kérdéseket* 's a' t. 1822-ben: *Berzericzgy Gergely* életírását adá; irt továbbá *Krúgnak némelyly állításairól*; 1823-ban az *Eskütszékekről*, *Szepes megyéről nemzetgazdasági tekintetben*; 1826-ban *aesthetikai 's philologiai eretnekségeket* 's a' t. — 1819-ben nyomatá ki deák nyelven: „*Elementa juris criminalis hungarici*“ munkáját Lőcsén, melyly a' kézsmárki lyceumban iskolakönyvül használtatott. Ezen tud. érdemeiért 1832-ben a' m. akad. I. tagjává lön megválasztva. Már előbb 1820-ban az ágostai hitv. evang. superintendens világi főjegyzőjévé, 's 1826-ban a' szepesi XIII város esperessége inspectorává választatott, 's e' körben igen sikeresen és önzéstelen buzgalommal működött. Később a' *Társalkodóban*, egyéb dolgozatokon kívül, „*Törvénytudományi Füzet*“ közlött, melylyek e' téren első olylyneimű dolgozatok voltak, melylyekben európai szempont, magasabb haladási törekvés 's az újabb eszmék visszasugárzása mutatkozik. Értekezett ezek során, 1833-ban, a' *csődperek*ről, az *erdőkről*, a' *perbeli taksákról*, 1834-ben a' *vámokról*, *bírói zálog*ról, *halálos büntetésekről*, *bírák felelőségéről*, *ősiségről*; 1835-ben a' *tor*

téneli jogról, itélettiltásról, országgyűlési törvénytörésről; 1836 a' deportációról, 1839. a' felebbvitelről, 's természeti jogról, 1840-ben az emberi akarat szabadságáról, részegek vétségeiről, szabad kir. városok szerkesztéséről, örökváltságról, 1841-ben 's 1842-ben a' papi jószágokról, házi adóról, népnevelésről, 's a' t. A' Figyelmezőben bírálatokat adott törvénytani munkákról. — A' Jelenkor 1844—46-iki folyamaiban szinte sok jeles értekezés 's törvényjavaslat áll tőle: a' városi kijelölés 's választások; magánrendszer, korteskedés, két kamarai rendszer, ösiség, vallási reversálisok tárgyában. — A' magyar ministerium alatt, b. Eötvös vallásügyi 's közoktatási minister által, a' nagy tapasztalású 's műveltségű protestáns férfi tanácsossá nevezetett, tárczájához. — *Fabriczy*, mint felőle *Szalay L.* helyesen megjegyzé (Pesti Hirlap 1844): „oly alapos tudományú, mint szerény férfiú. Büntetőjogi elemeit alkotmányos nézetek 's józan elvek jellemzik. Vannak, kiknek lirök nevök nagyobb, mint érdemeik, 's vannak ismét mások, kik nagyobb dicsőségre méltók, mint a' menynyi jutott nekik. *Fabriczy* ez utóbbiak közé tartozik.“ — Y.

Fabrikák I. Gyárak.

Fabvier (Károly Miklós), franczia tábornok, mint philhellén ismeretes, szül. 1783-ban Lothringiában. 1804-ben kezdett katonai szolgálatában Napoleon figyelmét magára vonván, ettől 1807-ben, midőn Konstantinápolynak az angolok elleni védelmére Selim császárnak több jeles tisztet küldött, e' tiszteletteljes hivatásra jelöltetett ki. Ugyanazon évben Perziába utazott, hogy az ottani katonaságot európai lábra állítsa, mit jó sikerrel véghez is vitt; a' persa schah a' nap rendével tisztelé meg. Európába visszatérvén, Poniatovsky alatt mint önkénytes harezolt Austria ellen, később a' császári őrségbe állott 's *Marmont* marsalt kíséré segédképen Spanyolországba. Innen a' marsal Oroszországba küldte *Napoleon*hoz, ki a' moszkvai esata után kinevezé kapitánynak. Ezután gyorsan haladt pályáján 's csakhamar egymásután látjuk mint a' becsületrend tisztjét, mint tábornoki ezredest 's birodalmi bárót. Ő volt, ki *Denissel* Páris városnak a' szövetségesek előtti capitulatióját írta alá. *Napoleon* buktával ő is tétlen lőn. 1817-ben újra *Marmont* marsal tábori karának főnöke volt, melyly állomást 1818-ban el kelle hagynia. 1820 óta a' ministerium által több izben demagóg izgalmakkal vádoltatott 's befogatott, a' miért el is hagyá Franciaországot 's 1823-ban Görögországba ment, hogy a' szabadsága mellett fölkelte népet segítse küzdelmeiben. Navarinot megerősítvén, Angliába, Német- 's Olaszországba utazott a' görög ügyben izgatandó, honnan visszatérvén, a' görög hadsereg főparancsnokává nevezetett. Ezen állásában nagy buzgalmat fejte ki Görögország üdvére 's fegyverei győzelmére, ámbár sok ellene intézett armánnyal kelle megküzdenie, 1826-iki augusztusban F. a' görög kormány parancsára Eleusisbe ment jól gyakorlott kis seregével, *Karaiskaky*val egyesülendő. De a' görög sereg a' törököktől megveretett, daczára F. liggdadságának 's bátorságának. Decemberben Athene várába, Akropolisba küldetett, a' benne ostromlott görögök szorult állapotán segítő. Éjjel szerencsésen a' várba ért, de a' katonaság által ottmaradásra kényszerítettet. Külső 's belső viszontagságok miatt kénytelen volt csakhamar feladni az ellenségnek a' várat. F. Methana szigetbe vonult 's a'

trozenei nemzetgyűlés ugyan honosítási oklevéllel jutalmazá érdemeit, de el kelle tőrnie, hogy az Akropolisba zárt seregek vezérei a' feladás megtörténte miatt különösen őt vádolák. 1828-ban ismét egy szerenesétlen expedíciója volt Seio szigetére, melyly a' görögök végső bizalmától fosztá meg, minélfogva ugyanazon évben beadá lemondását. Ezután egy ideig elvonulva élt Franciaországban, de csakhamar ismét visszatért Görögországba, hogy az ottani katonaságot rendes hadsereggé alakítsa át. 1829-ben ismét Franciaországban volt. 1830-ban a' júliusi napokban a' népiügyért küzdők sorában állott 's rövid idő mulva ismét a' tábori kar főnöke volt. De nem soká maradt az állomáson, miután *Lajos Fülöp* új kormánya rendszerével nem tudott megbarátkozni 's a' világ szinpadáról, hol tiszteletteljes szerepet vitt, magánéletbe vonult. Ő írta: „*Journal des opérations du 6-ième corps pendant la campagne de 1814 en France*“ (Paris 1819). — a.

Faggyufa (Talgbaum, stillingia sebifera). Ezen növény magvából, melyly Chinában Chusan (Tsuzan) sziget völgyeiben meglehetősen bőségben terem, évenként nagymennyiségű faggyu és olaj nyeretik. A' sziget különböző vidékein több faggyugyár létezik. A' chinaiak eljárása e' részben következő: A' hidegebb évszak kezdetén, november- 's decemberben, mihelyt a' fák levelei lehulltak, őszeszedik a' faggyufa magvait. Ezek azután egy fahengerbe tétetnek, melylynek teteje nyílt, alja lyukacsos fenekű. A' henger egy 6—8 hüvelyknyi mély vas üst fölé állittatik, melylyben víz forr, 's ennek gőze által megmelegedvén a' hengerbeni magok, a' bennök rejlő faggyu meglágyul. Miután a' magok mintegy 10 perczig a' gőznek ki voltak téve, egy nagyobb, kőmozsárba tétetnek 's óvatosan töretnek, miáltal a' faggyu a' magoktól elválík. Ezután szitára kerülnek, ott a' tűz által még egyszer átmelegítettnek 's megszitáltatnak 's ekkor újra a' gőznek tétetnek ki mint előbb. A' magok maradéka megtöretik olajnyeres végett. A' szitán kihullott faggyu olyanly mint a' lenmagliszt, csakhogy sötétebb. Ezután szalmából font kerek lepényekre rakatik, miket hengeralakban egymás fölé állittanak, 's így hozzák sajtó alá. A' faggyu a' sajtó alatt félig folyó, tökéletesen tiszta 's szép fehér színű, majd megkeményedik és törékeny lesz. A' sajtó alól kikerült meghűlt faggyulepények azután kereskedési forgalomba jönek. A' gyertyák, miket ezen növényfaggyuból készitnek, meleg időben könnyen meglágyulnak. Minélfogva különféle színű viasszal vonatnak be. A' fenmaradt sajtólepények trágya gyanánt használtatnak. — a.

Fain (Agathon Jean Frédéric, báró) első titkára *Napoleon*nak, szül. 1778-ban Párisban. Iskoláit még alig végzé be, midőn a' nemzetgyűlés hivatalszobáiban alkalmazást nyert 's 16 éves korában már titkára volt a' nemzeti convent katonai bizottmányának. 1795-ben a' directorium ügyszobáiba került. 1799-ben a' levéltárak osztályfőnöke lett 's nem sokára álladalmi titkár. 1806-ban levéltári titkár ezimmel a' császár kabinetjében alkalmaztatott, a' ki 1809-ben báróságra emelte. 1813-ban magántitkára lett a' császárnak, kit lemondása perczig minden utjában kísért 's kinek teljes bizalmát bírta. A' *Bourbonok* visszajöttével ő is elveszté levéltár-főnöki állomását; *Napoleon* visszatértekor azonban ismét megnyeré 's az ideiglenes kormány alatt állami titkárrá lett; de a' második restauratio

után ismét hivatal nélkül maradt. Ezen idejét több, az akkori idő diplomaticus történetére nézve fontos okiratok kiadására használá. Ilyenek a' III, 1812-, 1813- 's 1814-dik évi kéziratok (*Manuscriptes*). A' juliusi forradalom után *Lajos Fülöp* király első kabineti titkára lett, 1832-ben a' civilliste kezelése bízott rá; ezután státustanácsossá 's a' becsületrend nagykeresztésévé lön. Meghalt 1836-ban. — a.

Falek (Niels Miklós,) jogtanár Kielben, az 1838-iki schleswigi rendi gyűlés elnöke, szül. 1784-ben Emmerlefben a' schleswigi hercegségben, Koppenhágában a' schleswig-holsteini iroda hivatalában kitünő jeleit adván elméleti tanulmányainak, 1813-ban az újonnan alakítandó christianiai egyetemenél kінáltattott meg a' jogtanári székkal. De 1814 elején bekövetkezvén Norvégia elválása, a' kormány Kielben nevezé ki rendes jogtanárrá, 's azóta ez állomású mint tanító, mint író 's mint az 1835—1836 és 1838-ki holsteini és schleswigi rendi gyűlés tagja egyiránt jeles sikerrel és kitünőséggel működött. A' külföldre történt fényes meghívásokat visszautasította, működésének egész iránya szorosabb hazájára levén fordítva. A' dán kormány kinyilatkoztató ezzeli különös meglegedését, rövid időközökben kinevezvén őt Danebrog rend lovagjának, danebrogmannak és státustanácsosnak. Művei: „*Juristische Encyclopaedie*“ (Kiel 1821.) „*Eranien zum deutschen Recht*“. 'S azok között, a' mik Schleswig-Holsteinra különösen vonatkoznak: „*Handbuch des schleswig-holsteinischen Privatrechts*“ (3 köt. Altona 1825—38) és azon nevezetes státusjogi irat: „*Das Herzogthum Schleswig in seinem gegenwärtigen Verhältnisse zu dem Königreiche Dänemark und zu dem Herzogthum-Holstein*“ (Kiel 1816.). — k.

Falkenstein (János Pál, von) szász belügyminister 1844—1848, szül. 1802. Pegauban. Eleinte akadémiai tanárságra készült, 's 1823—1827 a' lipcei egyetemenél több jogtani tárgyat adott elő, rendesen nagy hallgatóság előtt. 1834 titkos kormánytanácsos lett a' belügyministeriumnál, 1835 lipcei megyei igazgató (Kreisdirector) 's mint ilyennek a' német vasutügy emelése körül nagy érdemei vannak, névszerint a' lipcse-dresdai vasutvonal elkészülte legkivált neki köszönhető, azon vasutvonalé, melyly társadalmi 's kereskedési tekintetben kétségkívül a' legfontosabbak közé számíttathatik Németországban. 1844 belügyministernek nevezé ki a' szász király (Könneritz-Falkenstein ministerium). Szászország közügyei kormánya alatt minden irányban hanyatlásnak indultak. 1845 óta a' kormány részéről csak hátrálásokat leheté látni, a' mi annál feltünőbb volt, mivel Szászország Württemberg után a' legjobban kormányzott állam hírében állott. A' sajtó hallatlan megszorításban részesült, eltiltások, kobzások, házkutatások, írók száműetései naponkénti események valának. A' községek elveszték önállóságukat. Az 1845 és 1847-ki országgyűlések nem valának képesek segíteni a' bajokon; a' panaszok és sérelmek nem lőnek orvosolva. Ezalatt az ellenzék, a' radikalismus mindig hatalmasabb elemmé gyarapodott a' népben. Rá következtek az 1848. mártiusi napók. A' nép zajos kérelmei 's követelései ellenében Könneritz-Falkenstein ministerium nem tarthatván fen magát, martius 13-dikán beadta lemondását. F. classicus tanulmányok utján szerzett tudományos miveltséggel, könnyen áttekinthető pillanattal, gyors felfogással 's

biztos itélettel bir, 's mégis számos jeleit adá politikai elfoglaltságának. — k.

Falkland-szigetek. Az atlanti oceánának e' nevü szigetesoportja áll két nagyobb szigetből, keleti és nyugoti Falklandból, mik öszszesen mintegy 80 □ mfdnyi területtel birnak, 's 360—380 nagyobb 's kisebb szigetekből, sziklás helyekből és zátonyokból, mik ama két nagyobb szigetet minden oldalról körülveszik 's mintegy 40—50 □ mfdnyi területtel birnak. Ezen egész szigettömb, melyly legalább 300 □ mfdnyi tért foglal el a' tengeren, az 51° és 53° déli szél., 's a' 40° és 45° nyugoti hossz. között fekszik. Az anyaországtóli (Anglia) távolsága tesz 57, Magelhaensuttól 82 német mfdlet. Davis nevü angol volt az első, ki azokat észrevette 1592-ben, de tulajdonképeni fölfedeztetésök csak egy évvel később történt Hawkins Richard által. 1599-ben Sebald de Weert hollandi látogatta meg. Cowley 1683-ban, Strong hat évvel későbbben (mind ketten angolok) itt vetettek horgonyt, 's ök nevezék el Falkland szigeteknek, melyly név, daczára több előbb 's utóbb történt más kereszteléseknek, mind e' mai napig megmaradt. Az első telepítmény a' keleti Falkland szigeten 1764-bén történt francziák által 's Port-Louis nevet nyert. Spanyolország azonban az egész szigetesoportra nézve tulajdonjogot igényelt 's hosszu alkudozások után Franciaország 603,000 livre kárpotlási díjért által is engedte ezen új gyarmatát Spanyolországnak, melyly a' következő években mintegy 100 egyénnel népesítettett. 1780. 800 darab szarvasmarha szállítottott ide, mik 15 év mulva 8000 darabra szaporodtak. 1772. Anglia is gyarmatot telepített a' Falklandsziget éjszak nyugati részén, melylyet két év mulva elhagyott ugyan, de a' britt kormányának jogigények formálására szolgáltatott alkalmat. A' 19 század elején e' szigetesoportok egészen elpusztult állapotban valának, 's csak nagy számu vad marhák 's vad lovak találtattak még itt, maradványaiként a' korábbi éveknek. Britt kereskedői hajók 's czethalászok látogatták meg néha, midőn 1820-ban az új argentinai köztársaság ünnepélyesen elfoglalá azokat 's a' régi Port-Louis romjain új telepítvényt alkota, melyly azonban 1833-ban az angolok által elromboltatott, kik ekkor az egész szigetesoportot maguknak tulajdonították, mit később a' Rio de la Platai szövetséges státusok kormányávali surlódások folytán is, az ezzel 1837-ben kötött szerződés értelmében örök időkre megtartottak. A' földművelésre nézve e' szigetek égalja nem kedvező, még csak fa sem terem 's itt ott esupán alacsony bokrokot láthatni. Rozs, árpa, borsó, bab 'stb. soha sem érik meg. Okai ennek részint a' föld szerfőlötti nedvsége, részint soványsága, mint szinte a' sokáig tartó sűrű ködök, tengeri gőzök és viharok. Az égalj általában sokkal ridegebb, mint hasonló szélességi körök alatt a' mi földrésziünkön. A' mi égöviünk szerint ott örökös martius van, felváltva késő novemberrel; azonban az égalj nem egészségtelen. Különös fontosságú itt Angliára nézve a' czethalászat, melylyből az angol kereskedés évenként 250,000 tonnánál több halzsirt nyer; a' hódvalászat pedig évenként 20,000 börnél többet hoz be. — k.

Fallmerayer Jak. Filep jeles orientalista, bölesészet tanára 's a' müncheni tud. academia történeti osztályának rendes tagja, szül. Bayrdorf kis faluban Brixen mellett, Tirolban, szegény szülőktől. Salzbürgban

tanulta a' keleti nyelveket 's kapott kedvet a' történettudományhoz. 1813-tól 1818-ig katona volt 's munkás részt vett a' francia háboruban, 's már ekkor minden üres idejét a' török és persa nyelvek megtanulására fordítá. 1818-tól közoktató volt Landshütban, 's ezóta ismét a' tudományoknak élt. 1831. Osterman-Tolstoi gróf orosz tábornok társaságában nagy utat tett keleten, honnét három év mulva jött vissza. Ezalatt tanítói helyét Landshütban elveszté, de csak hamar a' müncheni academia tagjává választatott, 's engedelmét nyert a' közöns. históriából „magasb közönség“ számára leczkéket tartani, melylyeket azonban az egyetemi tanulóknak látogatni tilos volt, nyilvános jeleül azon haragos elfogultságnak, melyly Fallmerayer ellen legfensőbb helyen létezett. Ő azonban inkább újra utazni ment 's 1836—37-ben bejárta Olaszország egy részét 's déli Franciaországot, 1838—9-ben pedig meglátogatta Schweitzot és Párist. E' két év nagy részét a' regényes genfi tó partjain tölté, folytonos munkában, 's az öreg Osterinan gr. társaságában. E' társalkodás magas rangu oroszokkal sok nyereséget hozott, 's igen tágitotta látkörét. 1840-ben második utat tett keletre, 's 1840 ősztől 1841 őszeig Konstantinápolyban tartózkodván a' török nyelvet egészen sajátává tette, 's az Allg. Ztgba számos cikket irt. 1842-ben meglátogatván Athént, hol a' hellen mult sajátserü felfogása miatt sok összeütközése volt, ez év nyarán, két évi távollét után, visszatért honába, hol azonban Abel ministeriuma alatt nem igen jól érezte magát. Folytonosan hirlapi czikkeket, bírálatok 's egyéb tudományos munkák írásával foglalkozván, e' mellett évenként rövidebb hosszabb kirándulásokat tett Németország külön részeibe, Schweitzba és Hollandba. Tudományos érdemei jutalmául a' tubingai egyetem tanárrá nevezte. Folytonosan izgatott 's mozgékony élete daczára is több munkát nyomtatott. u.m.a' *trapezunti* császárság történetét (München, 1827), mellyel koppenhágai díjt nyert, de a' melylynek előbeszéde miatt hivatalát veszté, továbbá *Morea* félsziget középkori történetét (Stuttgart és Tübingen 1830—36, 2 kötet), melyly mű azon ekkorig ismeretlen nézet 's felfogás miatt, melylyet az új görög nemzetiségről felállított, erős ellenmondást, 's részint botrányt és boszorkodást szült. Szerző maga védelmezte e' nézetet új munkájában „Über die Entstehung der Neugriechen (Stuttgart és Tübing, 1835.). Ujabb munkája, melyly Stuttgart 's Tübingben 1845-ben, 2 kötetben jelent meg, a' szerzőnek csaknem általános elismerést 's díszeteket kivivott „Fragmente aus dem Orient“. Bírálatai metszők, fanyarok, de élénkek, 's a' mi legfőbb, igazságosak. Abel bukása után Görres helyére történet tud. oktatója lett, melyly hír őt Smyrnában érte, visszatérte után pedig a' német parlamentbe követte választatott München részéről. — h.

Falloux, *Lajos Napoleon* elnöksége alatti francia minister, népképviselő, 's az ultramontán párt régi tagja. Szül. 1811-ben. Nézetei az aristokratákéihoz szitnak, ámbár nemességét csak a' restauratio alatt nyeré azon majoratus által, mit atyja alapított, 's melylynél fogva vicomte címhez jutott. 1846-ban tagja lón a' kamaráknak, 's nagyobb részt a' legitimistákkal szavazott. A' februári forradalom után a' köztársasági rendszer mellett nyilatkozott 's e' téren nagy buzgalmat 's a' helyzetek igaz felfogását tanusította. A' nemzeti műhelyek eltöröltetésének szükség-

gességét ő fejtegeté a' nemzeti gyűlés ülésiben 1848-iki júniusban ; esz-
közeinek megválasztásában azonban nem volt a' legszerencsésebb. Épen
azon perczben , midőn a' szónokszéken nyilvánítá a' munkások iránti
testvéri szeretetét, ütött ki a' véres júniusi fölkelés. Részt vett a' köztár-
saságnak mind alkotmányozó, mind törvényhozó gyűlésében. — k.

Falsen (Keresztély Magnus), norvég státusférj és történetiró, szül.
1782. Opsloban Christiania mellett. Az eidsvoldi alkotmányozó országgyű-
lésen követ levén , legszabadelműbb nézeteket nyilvánított, nemességéről
önkéntesen lemondott 's azon alaptörvénynek egyik szerkesztője volt,
melyly 1814-ben május 17. itt aláíratott. A' nemzet megtisztelé határta-
lan bizalmával 's belátásától, mit mind szó- mind írásbeli előadási nagy
tehetségével gyámolított, igen sok jót várt. Később megválasztatott
követnek az 1815, 1816, 1821 és 1822 évi stortingekre. Itt első szónok-
nak tarták , ki kimerítő alaposágával 's finom dialekticájával mindig
kész elmésséget 's derültséget egyesített; szabadelműsége és igazi haza-
fiusága miatt osztatlan tiszteletben részesült. Mint a' Bergenben megjelent
„*Der norwegische Zuschauer*“ nevű hirlap dolgozó társa is ilyly értelem-
ben működött. Anynyival meglepőbb volt, midőn 1822-ben a' király által
korona-ügyvédnek (general procuratornak) neveztetett ki, melyly uj és
a' nemzetáltal szükségtelennek nyilvánított hivatal elvállalása nyilt
ellentétben látszott lenni eddig vallott politikai nézeteivel. Következése
az lőn, hogy minden elfordult a' hitehagyottól, 's midőn később az 1842-i
storting által az absolut veto elnyerésére czélzó 's általa vissza vetett
királyi előterjesztvények 's az alkotmány más egyéb gyanus megváltozá-
sai mellett emelé ügyes tollát, ellene támadt az egész közvélemény 's
működései egyáltalában sikeretlenek maradtak. Ugyanazon storting
megszüntetvén a' korona-ügyvéd fizetését, a' király más kinevezéssel kár-
pótlá. Szünóráinak legszebb gyümölese : „*Geschichte Norwegens unter
Harald Haarfager und dessen männlichen Descendenten.*“ Hazája régi
földirata körül is számos érdemeket szerze. Midőn 1827-ben a' legfőbb
törvényszék justitiariusává neveztetvén, Christianiába tétetett által, itt
igen hideg fogadtatásban részesült. Az előtti vidám derültsége elenyé-
szett, élete czélját eltévesztettnek látá, munkássága megszűnt, sőt egész-
ségét is aláasta egy titkos bú 's csak kivánatos volt előtte a' halál, melyly
1830. jun. 13-án elérte. 2) *F. Károly*, az előbbinek öcsese, az 1821. ótai
stortingekben egyike volt a' legtevékenyebb népképviselőknék 's az
egyszer igazaknak elismert elvektől soha el nem távozott. Több izben
elnökül választatott , a' legfontosb választmányok rendkívül munkás
tagja, tiszta előadásu szónok, nemzete valódi szükségeinek mély ismerője
's különösen az ország finantz viszonyaiban mély belátással birván , első
megjelenése óta szakadatlanul bír a' közbizalmat, mit bátyja eljátszott.
Több izben kínáltatott meg magasabb 's jövedelmes álladalmi hivatalok-
kal, de azokat soha el nem fogadá. — k.

Fámetszés. Ezen az újabb korban ismét szenvedelmesen üzetni kez-
dett 's virágzásra emelt művészet, melyly a' 15-ik században 's Német-
országban érte el legmagasb kifejlését, jelenleg a' napjainkban anynyira
kedvelt 's elterjedt illusztrált (képes) kiadásoknak köszöni főleg élénksé-
gét 's tökélyesülését. A' legjelesebb fámetszetes uj kiadásokhoz tartoz-

nak : *Sargent és Poynder : Pictorial edition of Shakspeare; Lane : Pictorial book of common prayer; Harvey: Ezer egy éjszakája* 'sat. az angoloknál; *Gigoux : Gil Blas-a, Tony Johannot „Moliereje 's Don Quixotteja; Napoleon élete, Vernet Horác után készült fametszetekkel, Le jardin des plantes ; Voyage en zig-zag, La Normandie, 's Granville gyönyörű illusztrációi Lafontainehez, Berangerhez 'sat. a' francziáknál. A' londoni 's párisi illusztrált lapok közkezen forognak, melyeknek kevesbé sikerült utánzása a' lipcsei német *Illustrirte Zeitung* 'sat. Németország, melyly egykor e' művészet legszebb virágait termé, *Dürer, Leydeni Lukács* 'sat. korában, jelenleg fametszeteire nézve igen függő Angliától 's Franciaországtól; azonban a' németek közt is, a' berlini két *Unger 's Gubitzon* kívül, kitünő fametszők legujabb korban *Unzelmann, Blasius, Höfel* Bécsben, *Kretschmár* Lipcsében 'sat. A' fametszés történetével főleg *Brulliot, Laborde* francziák, 's *Heller, Rumohr, Salzmann, Weigel* németek foglalkodtak. A' fa-forma-metszők, századunk iparos iránya szerint, nem csak a' művészetnek, hanem a' ruhafestők, kattanymotatók számára is dolgoznak kevesbé finom munkát. A' falapokhoz puszpángfát vesznek, 's csak szükség esetében körtély- és alma fát. A' réz- és falapok közt az a' lényeges különbség, hogy ez utóbbiaknál a' bemetszések, amazoknál pedig a' domborodások vagy kiülések adják a' világot, 's megfordítva ezeknél a' domborodások képezik az árnyat, a' réz lapokon pedig a' bemetszések vagy völgyek. — A.*

Fáncsy (Lajos), magyar színész, szül. Pécsen 1809-ben, hol kisebb iskoláit végzé, 's különösen a' latin és görög classikai nyelv és irodalom ismeretében szép előhaladást tön. Később a' pesti egyetemen hallgatván felsőbb tanulmányait, a' híres Imre tanár alatt már 182⁵/₆-ban azon ifjak közé tartozott, kik a' bölcsészettől magyarul feleltek. 182⁸/₉-ben a' pesti gróf Beleznai-féle kert palotateremében Balla, vándor színi igazgató által föllállított magyar színpad látogatása, lánggra költötte benne a' színművészet iránti szikrát, melylyet gyermekkor óta táplált kebelében, 's melylynél fogva a' színművészet iránt folytonos előszeretettel viseltetvén, rendes tanulmányai mellett, idejének nem kis részét szentelé a' színművészet, 's általán véve a' szépművészetek kizárólagos tanulásának. Már első próbatétele is sikerülvén a' Beleznai palotában lévő színpadon, ez reá nézve buzditóul szolgált, 's Pestet elhagyván vidéki színészársasághoz szegődék, 's egy év alatt annyira kiképezé magát, miszerint már Miskolczon a' közönség legszívesebb üdvözlétével találkozott. Ezután a' felföld legjelesebb városaiban lépett föl a' miskolczyi társasággal. 1833-ban a' pozsonyi országgyűlés alatt Komlóssy-társaságában működött, 's még ez évben a' pestmegyei választmány kormánya alatt volt budai színésztársaság tagjául hivatván meg, itt Megyeri, Kántorné 'stb. körében kedvező szerencsével játszott szerelmes és ifju hős szerepeket, melyekben, a' már akkor szinte itt levő Lendvay-val osztozott; itt a' fondorkodói (intrigant) szakmában is jó sikerrel kezdett működni, 's már ekkor Hamlet szerepét is játszá. A' ballet miatt meghasonlásba jöven az igazgatósággal, elhagyá a' budai színházat, 's 1835-ben Kassán adott vendégszerepeket, 's ugyanott Meszlényi Máriát nőül vette. Kassáról Debreczenbe ment, hol is egy társaságot szerkesztve, Éder, Chiabai, Száki és László együtt-vállalkozása

mellett, a' nánási városi tanácsos által épített debreczeni színházat nyiták meg. Itt működött majdnem egy évig, vállalkozó társai által leginkább a' társaság művészeti vezérletére lévén meghíva. Ez időszak valamint reá 's tanulmányaira nézve fordulatpontul tekinthető, ugy a' debreczeni színháznak is egyik legfényesebb korszakát jelölte. Azonban Fáncsy a' budai színház igazgatósága által ismét visszahivatván, miután a' magyar színészet teljes fölvirágzását csak itt remélheté, elhagyva valóban örömteli és jövedelmes állását, magát újra a' középponti színügynek szentelé. A' nemz. színház megnyitása előtt szétoszolván a' budai társaság, ő Pécsre vonult és szülővárosában mint vendég kitünő részvét kíséretében lépett föl, 's ezután csakhamar némelly külföldi, különösen németországi fővárosok műintézeteit látogató meg. 1837-ben a' Pesten lévő nemzeti színház ünnepélyes megnyitásakor ő is áldozott azon oltár körében, melynek fölépülése művészi vágyainak főszeméje volt. Azóta folytonosan ez intézetnél működik. Pesti pályája kezdetén, mindjárt Bajza igazgató által, először jelmez-(costume), utóbb előadási rendezővé tétetvén, hasznosan tölté be helyét. Munkássága nagy részben megoszlott az igazgatósági ügykezelés és színészi működés között. A' színészet körében gyakorlati, főleg technikai ismeretekkel bírván, kivált a' dologhoz nem értő igazgatók ugy tekinték és használták őt, mint jobbkezőket, ugy hogy a' színház, művészi, technikai kormányzatát sokszor egészen ő maga vezette. Földváry Gábor kormánya alatt mint főrendező, 's gr. Ráday Gedeon alatt mint igazgatási ügyvivő, nagyon is sokszor állott csatában az igazgatás hibáit, visszaéléseit legtöbbször méltán ostorozott napi sajtóval, 's polemiaiban sok ügyességgel harezolt az igazgatóság érdekei mellett. A' drámai irodalmat számos fordítmánynyal és átdolgozással gyarapítá, melyek közül némely-lyek nyomtatásban is megjelentek, 's a' legnagyobb rész számtalanszor adatván, szép jövedelemmel gazdagítá a' színházi pénztárt. — Átalán véve Fáncsy egyike a' legműveltebb magyar színészeknek, mit leginkább szorgalma- 's theoriai tanulmányainak köszönhet. Az ő játékán lehetlen észre nem venni a' mélyebb színművészeti felfogás és studium befolyását, melylynek credménye : a' nemesebb, szabatosabb előadás, párosítva a' tulásokat és hamis pathost nem tűrő eszmélet nyugalmával. Innen az, hogy F. még a' verses színművekben is jól és szépen szaval. Az ő valódi játékköre : a' csendesebb kedélyhangulatu, hidegebb vérü, komoly, szigoru férfiak, a' III-ik Henrik-féle gyávák, gyöngye lelkük, 's a' Homodei-forma különezők ábrázolása. De mindenek fölött legjelesebb ő az intriguans szerepekben, kivált hol ravasz álnokságot, elfojtott bosszút, 's éles, metsző gúnyt, 's megvető fitymálást kell kifejeznie. A' magasabb tragikum- és nemesebb komikumban is van néhány sikerült szerepe. Mint Shylock, Muley Haszszán, Edgar, Ralph és Nyakasy táblabíró, — leginkább culminált művészetével. — F. újabb időben, 1849-iki septembertől kezdve. Simontsits János intézeti igazgatósága mellett mint igazgatósági felügyelő a' nemzeti színház művészeti kormányát viszi, 's a' legközelebbi súlyos évben minden lehető elkövetett arra nézve, hogy n. színházunk az idők viharát diadalmasan kiállja, európai szép hírét fentartsa. 'S bár a' lefolyt 1850-ki időszakban La Grange dalszínésznőnek félénél tovább tartott jövedelmező vendégszereplése miatt a' dráma hűttérbe szorult, remélni

lehet, hogy az, F. közbenjárása által ismét méltó állásába fog visszahe-lyeztetni. — e.

Faraday (Mihály), Angolhon legelső vegyész, szül. 1790. Londonban. Atyja vagyontalan 's közönséges kovács volt. Ilyly körülmények közt, bár milyly tehetségek mutatkoztak is fiában, azt magasb körre, mint egy könyvkötőé, nem szánhatta. Egészen 22 éveig dolgozott F. egy szegény könyvkötő műhelyében. Már korábbi éveiben igen nagy vonzal-
mat érezvén a' természet tan iránt, szabad óráit és éjjeleinek nagyobb részét természet- és vegytani munkák olvasására fordította. Egy nap az Athenaeum titkára Red Magrath jelent meg a' műhelyben. F. az Encyclopaedia Britannicában megjelent electricitas cikk olvasásába volt mélyedve. A' titkár szóba eredt vele különbféle természettani tünemé-nyek fölött. Igen meg volt lepetve számos ismeretei, és még inkább mé-lyebb vizsgálódásra készítő hajlama által. Ez okból kieszközlé, hogy F. a' hires Davy felolvasásaira bemeneti jegyet kaphatott. Itt kitűnven jeles tehetségei, csakhamar Davynek segédje, titkárja, és azután helyettese lön. F. hire igen sebesen terjedett. Rövid idő alatt a' *Royal institution*-ban létező laboratorium igazgatója lön. Az oxfordi egyetemnél tiszt. tanár-
nak, a' Londoni kir. társulat rendes és a' párisi academia levelező tagjá-
nak nevezetett ki. A' természet és vegytan találmányai körül, mely-lyek jelen korunkban olyly nagy befolyással valának, a' földmivelés és műipar kifejlődésére igen sokat és igen nagy érdekieket F. buvárkodá-
sainak kell köszönnünk. Legnevezetesb azonban Faraday 1831-ki talál-
mánya. Ekkor fedezte fel az *Electromagnetismust*. Milyly nagyszerű, és befolyására nézve milyly véghetlen nagy jövőjü ezen uj erő, melyly vil-
lany folyadékot fejt ki, alig lehet előre belátni. A' villanyosság vizsgálá-
tára igen sok időt fordított. Armstronggal a' vizgöz villány erejének tudomá-
nyos kiaknázására szövetkezett. Számos ilyly nemü értekezései jelen-
tek meg, legérdekesebb a' vegytani műtételekről irt munkája, melyly Londonban 1830-ban jelent meg. Különösen hasznos a' gyakorlati
vegyészeknek. F. ki az emberiségnek a' teremtő erők előállítására és a'
nemzet gazdászatra nagy befolyásu találmányai által már is igen sok
hasznot tön, folyvást halad, és nem is láthatni még a' határpontokat, hol
láng esze és buvárkodásainak hatalma megállapodást nyerend. — Sz. I.

Farkas (Bölöni) Sándor, m. acad. levelező tag, 's az erdélyi kor-
mányszéknél fogalmazó, szül. 1795-ben jan. 15-én Erdélyben. Irodalmi
kísérleteivel már korán magára vonta Kazinczy figyelmét, ki hozzá epis-
tolát is intézett. Neve *éjszakamerikai utazásának* leírása által lett híressé,
melylyet Kolosvárt 1834-ben 's másodszer 1835-ben adott ki. Ezen utat
1832²/₃-ban tette gr. Béldy Ferencz társaságában. Említett munkája miatt,
melyly egész hazában köztetszést nyert, az academia I. tagjává lett, 's
ugyanazért 200 aranynyi nagy jutalmat is nyert, melylyet az academia
tőkéjéhez visszaajándékozott. Ettől fogva, 1842. febr. 2-án történt halá-
laig, minden idejét Erdély történeteinek fürkészésére szentelte, e' tárgy-
munkájának bevégezésében azonban meggátolta kora halála. A' nemes
lelkü ember szépeket álmodott Amerika szabad földén, 's koszoruzott
munkája felett világosság és melegség áradoz; költői kedélye, melyly
tündér fényben mutatá fel neki ideálját, az igéret földét, nem ködözte be

a' szemlélet tisztaságát, melylyet olvasója elébe élénk színekkel fest. Nyugalom ömlik el előadásán, melyly hevit, 's nem anynyira izgat, mint meggyőző 's tette határoz, melyly mesterkéletlen egyszerűsége 's férfias nemesége, de egyszerűsége költői szelid melege által akkor Magyarországnak legkedvesb olvasmánya lett. — T.

Faucher (Leon), egyike Franciaország kitünőbb publicistáinak 's íróinak, szül. Haute-Vienne megyében 1804-ben. A' februári napok előtt az ellenzékhez tartozott 's mint ilylen a' politikai életpályán sokat fáradozott. Több hirlapi munkálatain kívül igen alapos és kimerítő ismeretekre mutatnak azon cikkei, melylyeket az elterjedt *Revue des deux Mondes* füzeteibe szokott írni. Különösen a' nemzetgazdászati 's főkép a' pénzügy körében igen jeles munkálatai vannak, melylyek közül az, melyly az 1850. májusi füzetben jelent meg Franciaország pénzügyi helyzetéről és az ide vonatkozó hiányok óvszereiről, igen nagy tetszéssel fogadtatott. Különösen kiemeli abban a' nép sanyarú helyzetének javítására az adó és pénzügybe hozandó jobb rendet, czélszerűbb felosztást, a' tőkék könnyű alkalmazásának eszközzését, felvilágosító ismeretek terjesztését. 's't. Mint ilyly szabadelvű reformok után törekvő publicistát 's írókat találtak őt Párisban a' februári forradalom napjai. Ezekben a' szabadság biztosítására tettleges részt vett. Ennek következtése lön, mikép az új köztársasági kormányban közmunkák ministere lön. — 1849-ik év elején pedig, midőn *Mallerille* és *Bixio* kiléptek a' kormányból, F. a' belügyi tárczát vette át, hol határozott szilárd jelleme, mi politikai lelkületének alapját képezi, nagyobb tért talált magát kifejthetni, és tehetségeit sikerdúsan alkalmazhatni. — F. mindig a' montagne és socialisták ellenében állt. Ezek részéről a' clubok bezáratása és a' hirlapi biztosítékok miatt heves megtámadásokat vont magára, melylyeket azonban képes volt mindig erélylyel visszazaverni. Azon vita alkalmával, melyly a' munkások associatiója felett keletkezett, igen kitüntette magát. Alaposan kifejté nézeteit a' bér-minimum, közmunkák concessiója, és a' cautio nem vétele ellen. Közmegegyezés szerint F. volt az, ki ez alkalommal a' munka és associatio kérdését a' nemzetgazdászati valódi elveire állította fel. — Igen érdekes szerepet vitt 1849-diki január havában is, midőn a' júniusi felkelőknek Algirba való átszállításáról szóló törvényjavaslat tárgyalatott. A' montagne egész tüzzel eleveníté fel újra a' júniusi napok gyászemlékeit. A' hadsereg és nemzetőrség ellen határtalan rágalmakat szórt. Mig a' felkelőket úgy tüntették elő mint a' rend és szabadság oszlopait és vértanúit. — Négy napig folyt ezen heves vita. *Bedeau* tábornok és F. bizattak meg válaszdással. F. szavai erőteljesek, mélyen sujtók valának. Czáfjai köztetszést nyertek, és általános tapsokat a' nemzetgyűlés kebelében. — F. mint belügyminister igen nagy tevékenységet fejtett ki a' kormányzatban. Rendet és pontos öszszhangzást állított az ügyek kezelésébe. Különösen ő hozta be a' belügyi és megyei főnökök közti folytonos levelezést, melyly utódai által is egészen a' jelenig megtartatott. Általa a' központi kormányt a' különböző vidékek részletes körülményei felől akarta felvilágosítani — a' megyei igazgatóságot pedig az állam általános helyzete felől. -- Hason tevékenységet fejtett ki F. a' választások irányzásánál is. Ez okból a' nemzetgyűlés kebelében heves megtámadá-

soknak volt tárgya, melylyeknek eredménye lön, mikép 1849-iki május hóban bizalmatlanság szavaztatott irányában, melylyben 2 szó kivételével az egész ház osztozott. Ennek folytán letette erélylyel kezelt tárczáját, és jelenleg az irodalomnak és tudományoknak él; és a' törvényhozás üléseiben 's vitáiban, működéseiben élénk részt vesz. Legjobb műve: *Etudes sur l'Angleterre* 2 köt. — Sz. 1.

Fauriel (J.) tanár és a' párisi volt kir. könyvtár segéde, egyike Franciaország legtudósb történéseinek 's íróinak, szül 1790. A' restauratio alatt hivatal nélkül élt Párisban. Kevéssel a' juliusi forradalom előtt meghivatott a' genfi akadémiai gymnasiumba, de a' franciaországi kormányváltozás arra bírta, hogy Párisban maradjon, hol számára nem sokára az újabb irodalmi történet tanárságát alapították. Siéyes apáttól, ki nagybátyja volt, tetemes vagyont öröklött. Beszédközben hebeg, de habár előadásában hiányzik is a' fényes külszin, más részről olyly ritka és jeles tulajdonok egyesülnek benne, mik ellenállhatlanul vonzzák hozzá a' tanulni vágyót 's a' dolgok velejére tekintőt. Ő nagykereskedője a' tudóságnak; nyelv és irodalmi ismeretei bámulatra méltók. Tökéletesen ura ismereteinek, a' legtávolabb 's látszólag legesekélyebb tárgy is mindig jelen van előtte, mit mindig alkalmas perczen tud felhasználni; ehhez járul a' kitételnek irigylendő tisztasága, melyly ismét egyszerűen szép nyelv által támogattatik. Művei: „*Croisade contre les albigeois*“ (1838); „*Histoire de la Gaule méridionale sous la domination des conquérants germains*“ (Páris 1836). Ez utóbbi, mély tudományt tanusító munka a' legjobb művek közé tartozik, mik újabb időben a' történeti buvárlat és művészet mezején megjelentek. Hasonlóul nagy munkásságot fejtett ki a' „*Journal des savans*“-ban is. — k.

Faustin I. (Soulouque), *Haiti császára*. A' Nyugat-india hajdan legvirágzóbb szigetei egyikén, történt legujabb események nagy figyelmet ébresztének Európában. Haiti szigeten egy új trón emelkedvén, reá egy császári torzalak ereszkedett, melyly különösen a' francia sajtó kemény ostorozásainak van kitéve, anynyival inkább, mivel e' fejedelmi bohózatnak fölötte szomorú részei is vannak a' feketéknek ama már sok tekintetben polgárisodásnak indult birodalmában. A' haiti köztársaságnak tévkeny elnöke, Riché tábornok 1847-ben feb. 27-én meghalván, utódául Soulouque Faustin tábornok kiáltatott ki. Ez minden idejét hatalma erősítésére fordította, melylyet képzelt özszeesküvések által látott veszélyeztetve. 1848. új alkotmányt hirdetett, több foglyot szabad lábra állított 's új ministeriumot alakított. 1849 a' dominicanusok, a' sziget keleti részén fekvő köztársaság lakói ellen folytatott dühös fajháborut; az ő részén csupa feketék, a' másik részen fejeerek és mulattok hadakozván. Santa Anna tábornok olyly győzelmesen haladt ellene, hogy már-már véget vala vetendő Soulouque ephemer birodalmának, midőn egy fölkelés híre San Domingoba hivta vissza. E' szerencsésen szerencsétlen hadjáratból visszaterterte után hirszomjas terveinek kivitele után látott. Napoleon fölemelkedésének történetét iparkodék másolni. E' czélből az országban uralkodó rend és nyugalom elleni merényletekről koholtatott álhíreket, 's különösen a' szabadelvű párt tagjai között özszeesküvést fedeztetett fel. Állítólagos részesei mind agyon lövettek. A' császárság szük-

ségességét így bizonyította be. A' császári ünnepély fényessé tételére Soulouque már korábban titkon császári diszruhát, koronát, pálczát, birodalmi almát 's trónt rendeltetett Párisban, de itt hitelre szert nem tehetvén, aranyozott papirosból készült otthoni gyártmánynyal kellett beérnie. 1849. aug. 23-án terjedt el a' hír Soulouque elnök császári címre vágyódásáról. Néhány polgár aláírásával egy ezt tárgyazó kérvény adott be a' senátushoz, a' senátus megadta beleegyezését 's előterjeszté foganatosítás végett Soulouquenak. A' kiállított seregtől várták a' császárrá kikiáltást. De az hallgatott. Mind a' mellett a' császár és császárné kíséretökkel a' kath. templomba indultak. Ágynok dörögtek. Soulouque egy exministere kezéből fogadá a' koronát 's napoleonszerűleg maga tevé fejére. Rendes kék egyenruháján most roppant csillag ragyogott. A' császárné ő felsége cyprus koszorút viselt. A' visszatérő császári párnak két gyöngye vivátot kiáltott a' diszelgő sereg. A' nép nem tudta, mit tartson az egész czeremoniáról. I. Faustin császár napoleoni példánykép szerint rendezé országát. 3 hónap mulva nagy számu költséges és fényes testőrséggel birt. Midőn a' seregeket először vizsgálta, bársony öltözetben jelent meg, minőt Napoleon, consul korában viselt; 's repülő tollas kalappal a' la Henri IV. Jobbra- balra osztogatta a' becsület rendjeleket. Ő maga gyönyörű arab paripán, Ourika császárné nyílt kocsi-ban; nem hiányzott a' piros selyembe öltözött 12 apród, az udvari dámák 'stb. Egy segédét Párisba küldte, hogy az európai műveltség terjesztésére vagy 50 szak embert hozna onnan magával. De ennek ajánlatait nem fogadá el senki. Később Faustin császár az egyiptomi rendszert kezdte utánozni. Minden a' külföldön eladható áruczikket, névszerint a' czukrot és kávé, császári monopoliumnak nyilvánított. Ezen, a' kereskedést megölő ostobaság csak egy év mulva szüntetett meg az angol, északame-rikai és francia consulok közbenjárására. Ezóta a' fejérek állapota a' szigeten igen szomorú. Őszeköttetések gyanit köztök 's ama hatalmasságok között. F. gyanakodó természete mindenütt megbuktatására czélzó fondorkodásokat lát. 'S gyanujától a' feketék sem mentek. A' terrorismus rendszere egész kiterjedésben uralkodik a' szigeten. Bezáratások, kivégzések, a' testőrség által rövid uton elvégzett gyilkosságok napi renden vannak; a' legkinzőbb halálnemek elsőséggel bírnak; forró szurokbani megfojtás kedvencz neme a' büntetésnek, mi különösen irók ellen vétetik használatba. A' legisszonyubb barbárság azonban a' vaudou viszszaállítása. Ez egy titokteljes afrikai vallás, melylyel rejtelmes és kegyetlen szertartások, sokszor ember-áldozatokkal vannak összekötve. Babonáskodnak, halottakat idéznek, vért isznak 'stb. a' tömeg élén mindenkor a' császár, császárné és hercegek. Faustin 52 éves, szép, kövér-ségre hajlandó néger. Arczvonásai kellemesek, akkor is kegyesen mosolyog, ha gyilkosságot követ el. A' ruházatbani fényűzés szenvedélye. Tökéletes lovag, mit örömet mutogat. Olvasni, írni nem tud, 's kik ezt tudják, azok mindig gyanusak előtte. Azt szokta mondani, hogy azt az átkozott tollat ki nem állhatja, melyly a' fejéreket olyly hatalmasakká teszi, 's melylyel a' szegény négereket megesalják. Tábournoki kara hozzá hasonló. Legujabb távirati hírek szerint, megöletett; mi azonban nem való-sult. — k.

Favre (Gyula) szül. 1806-ban, híres ügyvéd Párisban 1829 óta, később a' febr. forradalom után az ideigl. kormánynál Ledru-Rollin belügyministeriumában állami titkár. Tagja volt azon Ledru-Rollin elnöksége alatti éjjeli özszejöveleteknek, miknek czélja volt, több politikai egységet hozni be a' kormányba 's jakobinus lendületet adni a' republikának. F. arczvonásaiban mint egész lényében komolyság van és szigor. Nevezetes törvénytudó szónok, a' parlamentben kevesebb hatással bírt. Az ő tollából folytak Ledru-Rollin hirhedett körlevelei. A' clubb által kiadott „Bulletin de la république“ czimű 's placatumok formájára nyomtatott és az utczák falaira ragasztatni szokott hirlapban is tevékeny részt vett. A' remek tollal irt vezércikknek neki tulajdonítottak, a' május 15. utáni napok vizsgálataiból azonban kisült, miképen azok Sand George aszszony tollából származtak. Az ideigl. kormány lelépése után a' nemzetgyűlés által választott kormányzó tanácstól kinevezett ministeriumban Bastide külügyminister mellett volt al-státustitkár. — a.

Fáy András, szül. 1786. máj. 30. Kohányon Zemplén megyében (l. közh. Ism. T. IV. k. 's „Handbuch der ung. poesie“ II. B.) m. akadémiai igazg. 's tisz. tag, jeles meseírónk 's humoristicus regény-és beszélyírónk, egyike azoknak, kik az irodalom mostohább korában a' magyar nyelv szeretetét, közkedvességű, és a' nemzeti élet rokonszenveivel 's szükségeihez mért dolgozataik által terjesztették 's megalapították, újabb időkben inkább a' komolyabb irodalom, 's közhasznu hazafiui, egyesületi, politikai munkásság terén forgott, mint azon rózsás pályán, melyen járvalva anynyi bájos virágot hintett előbb hazánk olvasó szépnemének kebelére. A' magyar Phaedrus vagy Lafontaine, wilberforcei nevet vivott ki magának. 1835-ben Pest megye részéről, a' kötelesség-szegő *Péchy Ferencz* helyébe, országgyűlési követté választatott, 's az ellenzéki padon kitűnőleg működván, az országosan kinevezett pestbudai álló-híd 's játékszini küldöttségbe taggá választatott. Legfőbb tére azonban hazafiui bölcs és mérsékelt, de elhatározott munkálkodásának, melylyben *Deák Ferencz*-hez hasonlítható, a' többi megyék előtt több éven át legujabb időkig vezérfáklyát vivó Pest megye tereme volt. Ő volt itt *Kossuth* fellépteig, az ellenzék ékesszólló 's okokban dús előharczosa, 's a' Pest megye pártfogása alatt létesült közhasznu intézeteknek részint tervezője, részint igazgatója. Így a' Budán megalapult magyar színháznak *Döbrentey*vel együtt igazgatója volt; így az azóta szép virágzásra fejlődött takarékpénztárnak ő volt tervezője, atyja, teremője, 's mai napig tiszteletb. igazgatója, melylynek körében legujabban életbiztosítóintézet tervének kidolgozásával is bizatott meg; részt vett továbbá, mint tiszteletb. tag 's osztályelnök a' m. akadémia üléseiben, tagja lett a' Kisfaludy társaságnak, igazg. vál. tagja, 's részint elnöke az ipar-, kiseddóvó, művészi 's at. egyleteknek, melylyeknek munkálkodásaiban szinte lelkes részt vett mindaddig, míg szemeinek elgyengülése olyly fokra nem hágott, melyly őt a' munkás részvétre képtelenné tette. Ez volt oka, hogy ujabban a' politikai 's egyleti élettől, minden jóknak szives sajnálkozására, csaknem egészen visszavonult. Ujabb munkái, a' zsebkönyvekben (*Auróra*, *Emlény*), *Árviz* könyvben 's *Athenaeum*ban jött belletriai 's részint komolyabb tárgyú dolgozatain kívül a' „*Hasznos házi jegyzetek*“ bővített kiadása (1833);

Jutalmazott felelet a' t. társ. azon kérdésére : miképen lehetne a' magyar játékszint Budapesten megalapítani (Buda 1834); *Terve egy Pest megyében felállítandó takarékpénztárnak* (Buda 1839); *Nőnevelés és nőnevelési intézetek hazánkban* (Pest 1840.); *Kelet népe nyugaton* (1841 Pest); *Szép-irodalmi összes munkáinak kiadása* (8 kötetben, Pest, 1843—44, a' szerző arczképével.); *A' Jelenkorban megjelent összeállítások a' hon legközelebbi teendői körül* (Pest 1846). Ezen czikkei által *Fáy András* a' mérsékeltbb politikai párthoz 's gróf *Széchenyi* iskolájához csatlakozott. Hasonló szellemben lépett fel a' pestmegyei gyűlésen azon indítványával, hogy a' tett indítványok csak bizonyos kitűzött határidőn tárgyalassanak, miszerint a' józan 's érett megfontolásra elég idő maradjon; mi azonban el nem fogadtatott. Elbeszélései az *Aurórákban* : *Tétényi éjszaka* (1834). *A' jó szív és bajjal jár* (1835); *Sió*, tündérrege (1836); az *Emlényben* : *öreg Bakonyiszegei és barátai* (1839); *Árvizkönyvben* : *Szadrár és vidéke* (1839); *Athenaeumban* : *A' Velencezeiek* (1837). *Vigjátékai*: *Külföldiek* az 1837-ki Aurórában; *Közös ház*, az 1838-i Emlényben. Mindent összevéve, mit *Fáy András* a' politikai, irodalmi 's egyesületi téren az emberiségért 's hazájáért tett, egyike ő azon nemeseknek, kiknek nevét áldó tisztelettel fogja említni a' maradék. — Y.

Fea (Károly Domonkos Ferencz Ignác) híres olasz tudós, nevezetesen hittanár, jogász, nyelvész, régiségbuvár 's műismerő, szül. 1753-ban Pignában, a' nizzai kerületben, tanult Nizzában és Rómában. Első munkája egy kötet törvénytud. értekezés. Azután olaszra fordítá *Winckelmann Műtörténetét*, 's kiadá *Mengs* munkáit. Philologiai munkái közt nevezetes *Horátznak* kritikai kiadása : „*Miscelanea filologica, critica e antiquaria*“ című gyűjteményében sok kincset rakott le. Régiség-tani munkái: *L'integrata del Pantheon virendicata, Fragmenta di fasti consolari*'sa't. Legfőbb foglalkodtaták azonban a' Róma körüli kiadások, 's az örök város műtörténete. Kora politikai mozgalmában élénk részt vevén, 's néhány politikai röpiratot is adván ki, 1798-ban Florenzbe kelle szöknie. 1801-ben *Chigi* hg által könyvtára örévé nevezetett. Meghalt 1836-ban Rómában. — h.

Fearn (John), Anglia metaphysikusainak legeredetibbjei 's legéleselműbbjei közé tartozik. Két fő munkája : *First lines of the human mind* (Lond. 1820) és *Anti-Tooke or an analysis of language* (Lond. 1824—27) Angliára nézve a' lélektanban 's a' philosophiai nyelv-tanban új pályát tört. Született 1767 körül; előbb tengerész volt, azután a' keletindiai társaság szolgálatába állott. Később orvosainak tanácsára ez égaljt elhagyni kénytelenítettvén, Londonba vonult, hol a' szó teljes értelmében csak a' bölésészetnek élt, mit nem fényes ugyan, de biztosított vagyoni körülményei lehetőségessé tevének. Meghalt Londonban 1837-ben. — k.

Februári forradalom l. Francia forradalom.

Fechner (Gusztáv Tivadar), lipcsei természettanár, szül. 1801-ben april 19-kén Alsó-Lausitzben. A' lipcsei egyetemen az orvosi tanulmányokat hallgatta, de később azokat a' természettannal cserélte fel, hol 1834-ben a' természettan rendes tanárává nevezetett ki. A' természettan mezején igen kitűnő helyet vívott ki magának. Megjelentek tőle : *Pharmaceutisches Centralblatt*, — *Repertorium der Experimentalphysik*; — *Repertorium der neuen Entdeckungen in der unorganischen Chemie*; —

Massbestimmungen über die galvanische Kette ; De variis intensitatem vis galvanicae metiendi methodis ; De nova methodo magnetismi explorandi, qui per actionem galvanicam in ferro ductili excitatur. — Poggendorff és Schweigger folyóirataiban is több czikkei jelentek meg. Biot természet-tani és Thénard vegytani kézikönyveit átdolgozta. — 1834—1838-ig a „Haus-Lexicon“-t szerkesztette. — Dr. Mises álnév alatt több humorisztikai dolgozatai is jelentek meg, ilylenek : *Stapelia mixta ; Beweis, dass der Mond aus Jodine bestehe ; Vergleichende Anatomie der Engel ; Schutzmittel für die Cholera ; Büchlein vom Leben nach dem Tode.* — Sz. I.

Fecht (Bernhard), badeni lelkész, szül. 1771-ben Mengenben, hittani tanulmányait Jenában végzé be, hol különösen Paulusnak szabad szel-leme nagy befolyással volt reája. 1798-ban Grabbenben lelkész, 1808-ban Korkban felügyelő, és Offenburgban egyházi előadó lett. Mindenütt pártolója volt a' népérdekeknek. 1819-ben a' badeni rendi gyűlésbe képviselőnek választatott, hol mint hazafiúi szónok tüntette ki magát, és a' szabadelvű, alkotmányosságra törekvő párt szilárd tagja volt. Az 1822-ki rendi gyűlésen mint tagja a' költségvetési bizottmánynak, határozottan a' kormány követeléseinek leszállítása mellett nyilatkozott, mi be is következett. 1824-ben az eloszlattatván, F. mint demagóg 's forradalmi ember üldözés alá vétetett, és dekáni állomásától megfosztatott, melylyet csak Leopold alatt kapott vissza. Ez után 1831-ben ismét belépett az alsó-házba és az alkotmány visszaállítására dolgozott. Mind a' jelen, mind a' következő gyűlésekben szilárdul küzdött a' népjogok és alkotmányos reformok mellett. A' sajtószabadság, eskütszékek, felelős kormány, tan-szabadság 's a' t. védelménél 's vitatásánál igen kitüntette magát. 1833-ban részt vett azon tanácskozmányban, melylyet a' badeni, württembergi és darmstadti szabadelvű képviselők Bad-Langenbrückenben tartottak. Külszínleg vám és kereskedelmi szövetkezést tűztek ugyan ki tárgyul; de valódilag az alkotmányellenes kísérletek ellen alkalmazandó ellenállás és óvszerekről értekeztek. — Az 1833-ki és 1835-ki gyűlésekben is nagy részt vett az ellenzék működéseiben. Különösen sokat harezolt a' tanítói kar helyzetének javítása mellett; valamint *Rotteck* indítványa mellett is, melylynek tárgya a' német viszonyok javítása, és a' badeni kamarák kiegészítése 's biztosítása valának. — Sz. I.

Feio (José Victorino Barreto), portugál democratá és rajongó republi-kánus, szül. 1783 körül. Már pappá szenteltetett, midőn hivatását felis-merni vélvén katonai szolgálatba állott, melyly pályán 1820-ig alezredesi rangig emelkedett. Mint az 1820-ki forradalom részese, az alkotmányzó cortesbe lépett, melylyben határozott republikánus színezettel lépett fel a' régi monarchia ellen 's a' népfőlség eszméje mellett. Az 1823-ki jezsuita ellenforradalom kiüzé az országból, hova csak 1826-ban tért vissza, miután *Dom Pedro* új chartát adott volna az országnak. *Dom Miguel* bitorlása és kegyetlensége ismét távozásra kényszeríték 1828-ban. Meg-látogatá Londont, Rio-Janeirót, Párist és Németországot 's legtovább mulatott Hamburgban 1834-ig, midőn Lissabonba visszatért 's a' cortesben mint követ a' szélső-radikalismus elveit bevallván, 1836-ban pár-tolá azon forradalmat, melyly *Dom Pedro* chartáját megbuktatá. Mind a' mellett a' kamarában ugy lépett fel, mint a' ministerium ellene 's magát,

tanítványát és barátját, vicomte *Sa da Bandeirát* 's *Passos* ministert is hevesen támadá meg azon okból, mivel ezek democratizálási 's republika alakítási működéseiket félbenszakasztották. A' kormány elleni szenvedélyes keserűséggel *Da Rocha* republikánussal bucsut vett a' cortestől 's falusi jószágaira vonult. Irodalmi működését leginkább fordítások jelelik. 1825-ben fordítá *Salustius*, 's *Livius* egy részét, később *Alfieri* értekezését „A' zsarnokokról“ és „A' fejdelem és tudományokról“. Mint publicista 1834—36-ig az „*O movimento*“ hetilapot szerkeszté, 's az 1834- és 1835-ben alapított „*O nacional*“ és „*A guarda arañada*“ (Elő-örs) című túlszabadelmű lapokban jeles dolgozatokat nyújtott. — a.

Feijó (Diogo Antonio), egyedüli uralkodó Brasiáliában 1834—38-ig, szül. 1780 körül Sz.-Pál brazíliai tartomány Itú városában. Lelkészi pályára szentelvén magát, különösen az egyházi szónoklatra fordítá figyelmét 's nem sokára egyike volt hazája legkitünőbb egyházi szónokainak. 1821-ben azt határozzván a' portugál cortes, hogy Brasilia is az ottani gyűlésre küldje követeit, Sz.-Pál tartomány követül választá. Hazája függetlenségének kivívásakor, az e' miatt dühös lissaboni népség bántásai elől Londonba szökött, honnan 1823-ban hazájába tért vissza. Politikai fontossága azonban csak akkor kezdődött, midőn *Dom Pedro*, ki „császár és Brasilia örökös védője“ czímet von fel, 1826-ban a' törvényhozó gyűlést hívá össze, melylyben F. követül választatott. Itt lépett fel először mint pártember, politikai szónok 's gyakorlati státusférfit. Szónoklatának hatalma 's nézeteinek szabadelműsége csakhamar az ellenzék élére állították, melylynek hívei az ő zászlója alatt mindinkább szaporodtak. Daczára annak, hogy maga is pap volt, indítványba hozá a' papok nótlenségének megszüntetését, mi ugyan nem ment keresztül, de a' pápai udvar 's hazafainak egy része ezt soha meg nem bocsáthatá neki. Demokratai elveivel öszhangzólag, *Dom Pedro* bukását 's az 1831-dik april 7-ki forradalom életbeléptetését hatalmasan mozditá elő. Az utóbbinak kiütése után nem sokára igazságügyi miniszternek neveztetett ki 's Brasilia törvényes szokásainak ellenére, miniszterelnöki foglalkozásokat végzett. Ez idő óta változást szenvedtek nézetei. A' ki az előtt határozott republikánus volt, most úgy nyilatkozzék, hogy a' republika nem fér össze a' brasiíliaiak szokásaival, nevelésével, hagyományyaival 's jellemével, sőt ellenkezőleg reájok nézve a' legillőbb kormányforma az alkotmányos monarchia. Egyébiránt annyira bizonyos, hogy Brasilia öszszes miniszterei között F. volt a' legügyesebb, 's ha ő nincs, akkor a' forradalom sokkal dühöngőbb, rombolóbb jellemet vesz föl. Minisztersege korában módosítá a' büntető törvénykönyvnek öszszeesküvéseket illető részét, szervezé a' nemzetőrséget, behozta a' hatósági őrséget (Municipalgarde) 's elszerá és feloszlata a' sereget, melyly a' forradalmat eszközlé 's melyly rövid idő múlva ujat idézett volna elő. Ekkor történt, hogy Dr. *Mourát*, egyikét azon papoknak, kik a' papi nótlenséget illető törvényjavaslatot vele együtt aláírták, kinevezte rio de janeiroi püspöknek. A' pápa megtagadta a' megerősítő bullát 's az új püspöktől a' papi nótlenség iránti nézeteinek ünnepeles és nyilvános visszavonását követelé. F. ezen eljárás által felindulva, megtilta a' püspöknek e' kívánatnak eleget tenni, kinyilatkoztatván egyuttal, hogy a' parlumentaris szabadság ilyly megszorítását

túrni soha nem fogja. A' kamarákat pedig arra igyekvék birni, határoznák el, miképen dr. *Mourát*, ha a' pápa vonakodása tovább is tartana, három braziliai püspök által erősíttethesse meg. A' kamara azonban nem tartá ezt kívánatosnak 's ekkor alkudozások kezdődtek meg a' pápával, miknek keserűséggel vitt folyamáról tanúságot tesz azon F. által szerkesztett irat, melylyet a' brasiliai követ Rómában a' pápa elébe terjesztett 's hol többi közt e' hely fordul elő: „Kívánatos volna, hogy Szentséged meghallgatná igazságos követeléseit egy országnak, melyly ugy is felette sok jogszerűlést tapasztalt a' római udvar részéről 's melyly különben legvég-ső lépésekre hajtathatnék, mikért a' felelőség súlya nem ő reá nehez-kednék, 's végre Szentséged előtt sem lehet többé titok a' mai században, miképen hatalma csak a' véleménynek és könnyen-hívőségnek nyugszik düledező alapján.“ A' pápa nem akarván e' tárgyban engedni, dr. *Moura* püspök maradt püspökség nélkül. F. anynyira uralkodott a' kamarán, hogy egy alkalommal midőn észrevevé, miképen általa előterjesztett és sürgetősnek nyilvánított két törvényjavaslat még sem került tanácskozás alá, zajosan a' terembe lépett 's egy heves beszédben a' gyűlésnek e' leg-keményebb szemrehányásokat tevő, ugy hogy ez rögtön, minden tanács-közás nélkül elfogadá a' törvényjavaslatokat. Midőn egyszer későbbben a' kamara egy általa követelt hitelt elfogadott ugyan, de némi csekély ösz-veggel megrövidített, ez elég volt őt arra birni, hogy 14 hónapi hatása után ministeri lemondását adja be. — 1833-ban senatornak neveztetett ki. Egy évig tartózkodott hazájában Sz.-Pál tartományban, hol egy köz-becsülésben részesült lapot adott ki, melylynek elve volt: szabadság által rendet, rend által szabadságot. Később a' tartományok fenhargon köve-telvé az alkotmány revisióját 's ennek folytán a' három tagból álló regensség eltöröltetvé, az új rendszer értelmében F. választatott meg négy évre egyedüli uralkodónak, mire nézve 1834-iki oct. 12-én tette le az esküt. Regensége alatt azonban csakhamar megváltoztak irányában a' vélemények. Azon vak pártolás, mit eddig a' kamarákban talált, heves oppositioval lőn felváltva, melyly egyenesen az ő megbuktatására cél-zott. Ellenforradalmi törekvések- 's kísérletekről vádoltatott. A' szószerék és sajtó által ellene izent háború mindig ingerültebb lőn. Azon lapok élén, mik bukására dolgoztak, állott az „*O sete abril*“ (april 6-dika) című, az ellenzék egyik főnöke, *Vasconcello* szerkesztése alatt. Igy történt, hogy 1836-iki mart. 18-kán egy rendeletet bocsáta közre, melyly által a' sajtó-percek, miket eddig eskütisztekek ítéltenek el, a' kormány által kinevezett bíráknak adattak által. Ez és más egyéb közbejött körülmények mindin-kább nevelék ellene az ingerültséget. 'S midőn végre a' kamarák nyiltan megtagadná tőle közremunkálásukat 's egy új ministeriumnak az ellen-zék kebléből leendő képezését követelnék tőle, beadta lemondását, kije-lentvé egy proclamatióban, miképen meggyőződése szerint csupán az eddigi rendszer nyomán lehetséges az ország boldogságát előmozdítani, minélfogva a' kamarák ajánlatait el nem fogadhatván, állásáról lelép, mit soha semmi esetben elfogadni többé nem fog. Lemondása után a' privát-életbe vonult vissza 's kis szülővárosában élt olyly elvonultságban, mely-lyet tehetségeinek szempontjából csak sajnálni lehet. — *k.*

Fejadó I. Egyenes adó.

Új k. Ism. Tár. III. köt.

Fejér (György), prépost, theol. tudora, kir. tanácsos, egyetemi könyvtárőr, szül. Keszthelyen, 1766-ban, tanult Fejérváron 's a' budai és pesti egyetemekben, a' theológiát végezte a' pozsonyi semináriumban 1785-től 1790-ig. Látszik ez adatokból az öreg, tiszteletre méltó férfiú régisége. — Öt évig nevelt egyegy ifjú *Festeticset* 's *Ürményit*, 15 évig lelkész volt Fehérvárott 's Kovácsiban, 2 évig dogm. professora a' püspöki semináriumban, míg nem ugyanazon tanszékre Pestre hivatott. Tíz évig itt tanítván, a' győri iskolai kerületben igazgató lett, 1824-ben végre az egyetemi könyvtár öre. Roppant számu munkái 's értekezései vannak, miket maga elszámál *Codex Diplomaticusa* utolsó kötetében. *Codex Diplomaticusa* hibákkal tömött, de óriási szorgalmat kívánt mű. — Az ifjú lelkü öreg, ősz hajakkal 's remegő kézzel is, fáradatlanul folytatja írói működését. Legújabb munkái: *A' kunok eredetéről* (1850) 's *A' politikai forradalmak okai* (1850). Ez utóbbi munkáskája, hol a' sirhoz közel álló agg férfiúnak bátorságával szólal fel meggyőződése mellett, eltálatott. — y.

Fejér vármegye (alsó), Unter-Albenser Gespanschaft — Comitatus Albensis inferior — Erdély magyar megyéinek egyik legnevezetesebbike 's tán lehet mondani legelsője; területe $83^{79}/_{100}$ □ m.föld. Határai: nyugotról Magyarország; délről Hunyad és Zaránd megyék; Szászváros, Szászsebes székek, keletről szebeni és medgyesi szék és Küküllő megye, éjszokról Kolozs és Torda megyék és Aranyos szék. Lakosai jobbara oláhok. Földmiveléssel, szőlőtenyésztéssel és bányászattal foglalkoznak. A' müipar mint általában Erdély egész nem német vidékén, úgy itt sem igen virágzó. De a' nem szász helyek között Alsó-Fejér megye az első fokozaton áll. 1844-ki öszszeszámitás szerint: 1406 fogyasztási czikkeket, 1255 nem fogyasztásiakat, és 1040 kereskedési iparműveket készítő iparosai valának. Kik öszszesen: 3701 számot tesznek. Azután volt még ezeken kívül: 310 gyára és iparműhelye, 108 kereskedési telepe és 134 más ipar foglalkozása, melylyek mindössze a' kézművesekkel: 4253-at tesznek. E' tekintetben tehát csak Brassó, Szeben, Háromszék Torda és Közép-Szolnok mulja felül. Azonban, ha minőségüket vesszük, nem marad meg ugyanazon kedvező arány. Egy része városokban lakva ezéheket képez, de legnagyobb része falukon él és félparaszt életet visz. A' mészárosok száma: 113, molnárok: 299, pékek: 96, pálinkafőző: 165, koresmáros: 272, kenyérfáros: 54, gyümölcsfáros: 54, sóáros: 34, pintér: 43, fuvaros: 22, zenész: 126, szabó: 170, eszmadia: 396, asztalos: 66, kovács: 131, esztergályos: 292, szíjgyártó: 205, bognár: 64, fazekas: 122, zindelyező: 13. Van még 1 puskapor, 5 fafűrész gyára és 4 kallója. Ezen iparosok és kereskedőknek a' lakosokhoz aránya: 1: 45. Hogy ha pedig azt vesszük, mikép a' bányászok fele ezen megye bányavidékén lakik, az érintett arány még kevesebbé kedvező leend. Földterülete egész Erdélyben legalacsonyabb és legtermékenyebb. Nem hiányzanak azonban magas és számos hegyek sem, melylyek leginkább Magyarország határain emelkednek 's terjednek el. Közülök legmagasabb a' *Vulkuj*, melylynek aranybányái már a' legrégebb idők óta műveltetnek, azután *Balamírásza*, *Sorlitsza*, *Kiruk*, *Ketski*, *Csaki*. A' föld fekvésénél fogva az éghajlat igen szelid és meleg. Innen a' nemesb fajú gyümölcsök és szőlők is igen jól érnek és termenek. Folyamái közül

legnagyobb és legerdekesebb a *Maros*, melyly Torda megyéből jöven Alsó-Fejérbe, ezt éjszaktól délnek egész szélességén át keresztül folyja, és ezután Hunyad megyébe siet át. Másik folyama *Küküllő*, melyly szinte nagyobb részén húzódik át. Utja bevégeztével Mihályfalvánál a Marosba ömlik. Megemlítendő a *Nagy-Aranyos* is, melyly Magyarország határszélein a bihari hegységben ered, és Topánfalvánál magába felveszi az ugyanazon hegységben, de kissé délre fekvő tájain előjövő *Kis-Aranyost*. Ekkor az Torda megyébe lép be, és onnan Fejérbe, és ezt elhagyva ismét Tordába, hol végre Sós-Sz.-Mártonnál a Marosban vesz el. E' folyamat azonban nem forgahna, nem kereskedelmi üzlete teszi nevezetessé és érdekessé, hanem azon tulajdona, melylyet neve is eléggé kifejez. Ágyában ugyanis igen sok aranyport rejteget, mi igen dús jövedelmet nyújt. Partjain számos aranymosó-helyek állanak. *Amrojoban* is, melyly Zalatnán felül Vulkaj közelében ered és Károlyvárnál a Marosba ömlik, találtatik elég aranyfövény. A' melyly termékeny e' megye földje, olyly bő mennyiségben talátnak benne mindenféle termények is. Erdély aranybányáinak legnagyobb része itt talátnak. Itt vannak: Abrudbánya, Verespatak, Bráza, Fatzebája, Kuscheda, Offenbánya 's a' t. Ezenkívül bőven talátnak itt ezüst, konyhasó, kénesó, dárdany 's a' t. Gabonája igen szép és jól terem. Bort nagy mennyiségben állit elő, és némelyly helyeken mint Czelnán, kitünő minőségűt is. Károlyfejérvár vidékén pedig igen szép nagyságú és jóságú nemesfajú gyümölcs természetik. Nem hiányzanak számos és nagyterjedelmű erdők sem e' megye kebelében, melylyek a' mint egyrészt különbféle szükségekre soknemű jó fajta fákat nyujtanak, ugy másrészt sokféle vadakat is rejtenek sűrű mlyeikben. Halakat igen nagy bőségben találhatni Maros vizében. A' marhatenyésztés is szép fokra emelkedett e' tájon, de igen távol van mégis azon foktól, melylyre a' moldva-oláh fejedelemségek határain fekvő megyékben emelkedett. — Az 1843-ki öszszeírás és statistikai táblázatok szerint e' megyének lakossága tesz: 211,100-t. Ezen népség lakik 189 községben, melylyek között van egy királyi város, 13 mezőváros, 174 falu és 2 puszt. A' politikai közigazgatás tekintetéből felosztatik két kerületre, t. i. felsőre, azaz: zalathnaira és alsóra, vagyis: marosi kerületre. Az elsőnek járásai ezek: felső magyar-igeni, felső zalathnai, alsó zalathnai, alsó magyar-igeni, fejérvári, alvinczi és n.-enyedi, A' második feloszlik: balázsfalvai, póka-falvai, marosujvári, csombordi, sz.-benedeki és kis-enyedi járásokra. — Ezekben Abrudbánya, Alvincz, Nagy-Enyed, Balázsfalva, Vizakna, Sz.-Benedek a' nevezetesb helyek, mik a' közel lefolyt években a' felbőszített oláhok dühöngései alatt felette sokat szenvedtek, az ő és főnökeik, izgatóik vadállati kegyetlenségei e' helyeken is örök emléket hagytak magok után. A' bányarombolásokon kívül, melylyek több millió kárra mennek, N.-Enyed legtöbbet szenvedett mind az élet, mind az emberjogok, mind tudományos intézetei, főkép könyvtára feldúlása által. A' szerencsétlenül elámitott oláhok előtt semmi sem volt szent, semmi menthető. (1. Erdélyi hadjárat.) A' székely huszárezred, az első oláh gyalogezred közt, mint a' végvidékhez tartozó őrség Alsó-Fejér megyében is él van szórva. Legnevezetesebb azonban székelyhely

Fejérvár (Károly-), egyike az Erdélyben létező 4 magyar kir. váro-

soknak, hajdan *Gyula-Fejérvár*, (*Alba-* vagy *Julia-Carolina*, *Carlsburg*, *Belgrad*) fekszik a Maros jobb partján egy erősség által fedezve. Lakosai magyarok, németek, oláhok, örmények és zsidók. Számuk 1843-ban 6,000-re ment. A régibb időkben K.-Fejérvár Erdély fővárosa volt. Itt van most az erdélyi kath. püspöknek széke, melyet még sz. István alapított. Van igen régi székes egyháza, melyet a mongol pusztítás után Hunyady János építtetett, kinek itt fekszenek tetemei, valamint Martinnuzzi bibornok síremléke is itt látható. Itt van egy kath. káptalan is. A reformatio után, 1556-ban elkoboztattak a püspökség és káptalan jószágai, s az erdélyi fejedelmek ide tevék át lakásukat. Ezek közül Bethlen Gábor egy igen elhíresedett főiskolát alapított, melynek tudósabb oktatói közé: *Altstaedt*, *Bieslerfeld*, *Piscator*, *Fischer* és *Opitz* tartoztak. A háborús idők alatt azonban hanyatlásnak indult, és 1658-ban a török foglalás alatt elenyészett. Később I. Apafi Mihály által megújított és új szerkezettel N.-Enyedre tétetett át. Ezen időktől kezdve, mint Erdély és Magyarország igen sok viszontagságon ment e város is keresztül. 1696-ban az erdélyi püspökség megújított és 1717-ben ismét K.-Fejérvárott állítá fel székhelyét. 1780—1798-ig *Batthyány Ignác* mint erdélyi püspök számos tudományos intézetekkel látta el. Ezek egy csillagásztorony és könyvtár, melyly 18,920 kötetet számít, s kéziratokban és incunabulákban is igen gazdag. Nyilvános használatra van engedve. Mind ezek a várban léteznek. E vár *Saroyi Eugén* terve szerint készült 1715—1735-ig. A Maros vizénél 18 öllel magasabb. E vár az utolsó forradalmi időszakban hosszasan tartott ostroma, vagyis inkább körülvétele által nevezetes szerepet játszott. (*I. Erdélyi hadjárat.*) E várban van a várparancsnokság, élelem- és fegyvertárak, s az erdélyi pénzverő műhely, melynek gyártmányain az E betű áll. Van e városban ezeken kívül még a Ferencziek zárdája és residentiája, egy papnövelde és kath. gimnásium. A külvárosban van egy református, egy evangélicus, egy egyesült és nem egyesült görög anyaszentegyház. A zsidóknak rendes lakhelyül törvény által K.-Fejérvár tűzetett ki. Van nekik itt két synagógájuk, melylyek egyike a török zsidóké. A város környékén láthatók még *Apulum* római gyarmat maradványai. K.-Fejérvár mellett fekszik *Marus-Porsu* is, hol a marosujvári s más bányákból gyűl össze a só, melylynek Magyarországba való évi kivitele 600—700,000 mázsára rúg. — A helvét hitfelekezet egyik egyházvidékének székhelye is itt van. Hajdan a n. egyesült görög püspök is itt székelt, de később N.-Szebenbe ment át, hol lakik jelenleg is mint a karloviczi érsek és metropolita suffraganeusa. — Sz. I.

Fejér vármegye (felső), 31⁵²/₁₀₀ □ m.földnyi területtel, s az 1844-ki összeírás szerint 52,000 lakossal bír. Ezen lakosság jobbára földművelésből él, a marhatenyésztés, gabona- és bortermesztés foglalkozásai főbb ágai. Laknak 68 községben. Földművelésen kívül némi ipart is találhatni náluk, 1844-ben volt 200 fogyasztási cikkekkel, 194 nem-fogyasztási és 209 kereskedői iparcikkekkel foglalkozó kézművese, összesen 603. Ezeken kívül létezett e megyében 87 gyár és iparműhely, 2 árucikk-kereskedés és 17 más ilylennű foglalkozások. Mindezek összesen 709-et tesznek, miből 74 lakosra jön egy. Hogy ez nem kedvező ipar-

arány, igen világos. De a' részletek még kevesebbé kedvező adatokat nyújtanak. Ugyanis az iparosok jobbára olyanok, kik a' legelső szükségek ellátására dolgoznak, falukon vannak elszórva, és vegyesen üznek más foglalkozásokat is. A' legtöbb: molnár, mészáros, pálinkafőző, halász, kertész, bormérő, cserépegető. kőműves, sokkal kevesebb számmal vannak a' szabók, csizmadiák, asztalosok, ácsok, kötélgyártók, szijgyártók, esztergályosok, bognárok 's a' t. A' gyárület még silányabb. Egy üveggyár, 2 eczetgyár és 9 török bőrgyár találhatik benne. Azután 3 kallós, 2 fűrész. A' többi leginkább molnárok által képviseltetik. Áll tizenhárom elszórt darabocskából, melylyek két kerületet képeznek: külsőt és belsőt. Ezek ismét 10 járásra vannak felosztva, t. i.: keresdi, bolyai, gezési, hidegvizi, peselniki, bürkösi, pálosi, hidvégi, hévizi és reteni járásokra. Nevezetes helyei: Mártonfalva, Árapatak, Héviz, Almakerék. — Sz. I.

Fejérvár (Székes) (Alba Regia, Stuhlweissenburg, Bily-hrad) kies törnán Budától 8¹/₂, Veszprémtől 5 mfdnyre fekvő sz. k. város a' töle nevezett vármegyében. A' főtáborak mérései szerint a' papnövelde templom tornyának H. 36° 4' 44" Sz. 47° 11' 25". A' város belső és külső (felső) város részekre osztatik és öszszesen 1375 házzszámmal bir. Hajdan virágzóbb is, nevezetesebb is volt mint most, sőt hogy az ország legelső kir. városai közé tartozott, már csak abból is látható, hogy sok más kir. város szabadság levelében a' fejérvári polgároknak adott kiváltságokra van hivatkozás. Továbbá eleinte Magyarországnak fővárosa levén, IV. Béla idejeig a' királyok is itt laktak, itt koronáztattak meg és itt temetkeztek, 's az országgyűlés és octavalis ítélőszékek is itten tartattak. Mi által a' város nagy jelentőségre jutott. Fejérvárott e' következő magyar fejedelmek porai nyugszanak: I. Istváné, Kálmáné, II. Béláé, III. Istváné, IV. Istváné, III. Béláé, I. Károlyé, I. Lajosé, Alberté, Corvin Mátyásé, II. Ulászlóé, II. Lajosé, és Szapolyai (Zápolya) Jánosé. E' város története Magyarország történetével szoros kapcsolatban áll. Péter, a' magyarok második királya, kit a' trónra koránsem érdemei, hanem cselszövények emeltek, ki a' magyarság elleni gyűlölete miatt a' magyar népben maga ellen méltó undort gerjesztett, ki a' Kopaszlászló fiaihoz szító tősgyökeres magyarok jószágait elszedte és kedvelt németeknek és olaszainak ajándékozgatá, tettemek illő jutalmát a' koronától két izben megfosztatott 's végre Fejérvárott bebörtönöztetett, hol is 1047-ben meghalt. I. Béla alatt, ki az ország állapotának gyökeres javítására országgyűlést hirdetett ide, melylyre hogy az alkotandó törvények a' nép körébe könnyebben eljussanak, minden vármegyéből, vagy a' mi sokkal hihetőbb, minden helységből két két követet megjelenni rendelt, épen ez alkalommal a' meghívottakon kívül roppant sokaság jelenvén meg és ütvén tábort, a' behozott keresztényvallás eltörlésére és az ősi valláshoz visszatérésre erős fenyegetések között kivánság nyilatkozott; az erőszakoskodók fortélylyal tönkre tétettek, és vezérük Vathának fia János, nagy hírű jósnőivel együtt halállal bünhődött. 1387-ben Zsigmondot, minthogy akkor az esztergami érsekiszék üres volt, a' veszprémi püspök Fejérvárott koronázta meg. 1440-ben a' magyar trón fölötti czivódások alkalmával Erzsébet királyné hive, az esztergami érsek, Szécsy Dénes, a' veszprémi és győri püspökök, Gara László, Ujlaki Miklós, Kanizsai Imre,

Czillei Ulrik és nagy számu nemesség jelenlétében az atyja halála után született Lajos csecsemő királyfit itt koronázta meg (máj. 15.). 1490-ben Miksa német főherceg, kinek kezére a' nem kevesbé férj után epedő, mint a' királynéi fényre törekvő özvegy királyné Beatrix vágyott, Magyarországba ütött és a' már sept. 15-én az olygrachiai azaz erősebb párt által megkoronázott Ulászló ellen jó szerencsével haladván, Fejérvárt novemb. 19-én véres ostrommal bevette, katonáinak benne zsákmányolást és iszonyu pusztitást engedett és Fejérvár ennek körme közül csak $\frac{3}{4}$ év mulva birt kimenekülni (1491. jul.). 1526-ban Szapolyay János miután párthivei számát szaporitania reményen fölül sikerült, 's miután királylyá választatása a' tokaji országgyűlésen is már-már határozattá lett, Fejérvárra hirdetett novemb. 5-ére királyválasztó országgyűlést, és itt, hová a' királyné intésének, sőt fenyegetésének daczára is mind a' két rendű nemesség nagy számmal összegyűlt, a' mondott hónap 9-én hiveitől királylyá választatott és a' rákövetkező napon (nov. 10.) Podmaniczky István nyitrai püspök által megkoronáztatott; esztendő mulva pedig (1527 nov. 3.) ugyan itt Szapolyay János vetélytársa Ferdinánd részesült pártjának e' megtiszteltetésében, ki is e' város szabadalmait 1541-ben megerősítette. 1543-ik septemb. hónapban Fejérvár is, ámbár magát jó ideig még Buda bevétele után is vitézül tartotta, török kézre került; 's miután makaes önvédelméért polgárainak kegyetlen lekaszaboltatásával lakolni vala kénytelen, szomoru sorsra jutott. A' fejérvári püspökség 1773-ban állítatott fel. Sokat szenvedett Fejérvár a' legközelebb lefolyt háborus időkben is, főkép midőn a' horvátság benne és körüle táborozott. Legtöbbet pedig az 1849-ki nyáron; minek leírása azonban nyugalmasb időkre vár. Elosztatik Fejérvár mint említők, belső és külső városra. Lakosai: róm. kath. 19,773; reform. 404; gör. n. egy. 378; evang. 206; és izraelita 250; nyelvre nézve mind magyar, összesen 21,011. A' lakosság foglalatossága mindennemű kézművezet. Posztósok és pakróczosok száma közel 100-ra megy. Földművelése és bortermesztése jó lábon áll, kereskedése élénk. Szántóföldjei igen termékenyek; rétje sok és gazdag; szőlőskertjei nagy kiterjedésűek, és rakvák esinos borházakkal, de borai a' meleg pinczék miatt nem állandók. A' csatornák mentiben gyönyörű zöldséges kertek láthatók, 's a' Gaja vize számos lisztmalmot és kallót hajt. Országos vásárai főkép szarvas marhára, lóra és sertésre nézve nagy fontosságuk. Tanintézetei: a' püspöki papnövelde, a' kir. középtanoda, nemzeti és leány iskolák, a' reformatusok és az óhitűek iskolája, végre a' 19 számú gyalog serezed nevelő-intézete. A' székes-fejérvári püspöki megye kiterjed Fejér vármegyére és Pestnek egy részére. Utóbbi időkben számlált 1 káptalant 1 préposttal és 5 valóságos kanonokkal, 2 fő- és 10 alesperességet, 81 plebániát, 156 világi papot, 3 szerzetes házat 52 szerzetessel, 26 növendékpapot, 147,318 kath. lelket, 144 nemzeti iskolát 14,549 tanulóval. Megemlítendő még jelességei között 1834-ben fíratott artézi kutja. — W.

Fejérvármegye (Székes) fekszik a' dunántuli kerületben Komárom, Veszprém, Tolna és Pest vármegyék között. Földterülete $75\frac{9}{10}$ □ mfdet foglalván, terjedelemre nézve az ország középszerűi megyéinek egyike. Legfelsőbb részét a' Veszprémből benyuló Bakony és a' vértesi bérezek

borítják, miért ez leghegyesebb és sok helyt kopársziklás. Délfelé nyulván a' hegyek, mindinkább lapulnak, szelidebb képet öltnek, és a' völgyek tágasabbak, termékenyek. Fejérváron és a' velencei tavon túl eső térséget pedig, azaz a' vármegyének többet felerészénél, apró dombok hasítják keresztül. Földe különböző, de általában véve termékeny 's az ország legáldottabb, legszebb megyéi közé számítható. *Folyói* 1) *A' Duna*, e' vármegyének egész keleti oldalát mossa, míg nem Pázmánd és Földvár között Tolna és Pest megyék közé nyulik. Partjai elég magasak levén, áradásaival Fejérvármegyének keveset árt; folyásában igen számos hajó malmot hajt. 2) *A' Sárviz*, melyly a' kikiri tóból 's a' Bakonyból szivárgó számos patakából, milylyen a' Séd, Gaja és Csurgó, veszi eredetét, 's Veszprém vármegyétől Fejérvárig 's innen tovább az egész vármegyén keresztül Tolna vármegyébe nyulik le bozótos lapályaival. Minthogy a' Sárviz részint terjedelmes lapjaival, részint kiáradásával sok földet tönkhasznavehetlenné, Veszprém, Tolna, Fejér vármegyében az illető földbirtokosok egyesültek, 's 1811—1825-ig egy fűszáritó, egy a' Sió és Kapos vizzeit Simontornyanál. (Tolna) magába vevő mellékes, 's több kisebb a' forrásokból vizet vezető oldalas csatorna ásatván ezeknek hossza összesen 92,800 folyó öl, szélességük a' főbb csatornáknak 5—9 öl, a' kisebb mellékeseknek 2—4 öl, mélységök 9—24 láb. A' fő kiszáritó csatorna Simontornyaiig 500, azon alul 1000 mázsa terhet is elbíró hajókat hordhat, 's Veszprém vmegye keleti részét 20 mfdnyi távozatra a' Dunával összeköti, 's ezenkívül 69,805 holdnyi mocsárföldet száritott ki és tett hasznavehetővé. Tavai közül legnagyobb a' Fejérvártól keletfelé eső, 's Velence mellett elterülő, ettől nevét is kölönöztött *Velencei-tó*, melylynek hossza 1, szélessége $\frac{1}{2}$ mfd, mélysége 4—6'. 1792-ben megmértetvén, kiterjedése 5000 holdnyinak találtatott. Környéke kies; északi partját a' zöldellő sukorói velencei hegysorok kísérik, déli partjánál pedig a' meszsze elterülő termékeny rónaság veszi kezdetét. Benne csuka, ponty, sügér, kárász bőven találtatik, de mivel feneke sáros, a' nádasok körül pedig hináros, nyáron sárizűek. Vadruetzák, ludak, buvárok 'sat. kedvvel tanyáznak benne. Nádja bőven terem. Kiszáritásáról már több ízben gondolkoztak, 's egyszer már meg is ásatott a' csatorna a' dinnyési esárdától egész a' kajtori tóig, de a' czél felényire sem éreték el, minthogy a' viz a' sukorói hegyoldalban igen mélyen feküdt. *Ásrányos források* találtatnak Bodajkon és Iszka Sz. Györgyben az első 13, a' másik 20 foknyi természetes melegséggel. Savanyuviz-forrás buzog Moha helységnél. *Termékeire* nézve e' vármegye az ország legáldottabbika, hol is a' munkás mind a' föld sajátságánál, mind a' melleg kellemes éghajlatnál fogva kevesebb munka után is gazdag gyümölcsözésre számolhat. Buzája mind szaporaságáról, mind sikerességéről híres. Árpája, zabja, kölese, kukoricája, burgonyája, repezéje, 's kerti veteményei is mind jók és bőségben vannak. Dohánya nem híres, de házi szükségre elég természetetik. Későbbi időkben madia sativat is természetetek birtokosai még pedig jó sikerrel. Rétjei a' megyének kiváltkép jók, melylyek a' különösb takarmány-növényeket is sikerrel termik meg. Gyümölcse nemcsak jó, hanem bőséggel is terem. A' számos szőlőhegyek gyümölcsfákkal tetemesen megrakvák; sőt a' déli homokdombokra ültetett szőlőskertek inkább gyümölcs- mint

bortermészésre tartatnak. E' mellett minthogy az ezen megyebeli számos angolkertekhez gyümölcsösök is járulnak: itt a' legválogatottabb nemes gyümölcsfajok találatnak. Bortermését mintegy 600,000 akóra tehetni. Nagyobb kiterjedésű erdei az északi részen lévén, a' délin, hol a' fának szüke volt, a' silányabb homokos tájakon tűzifa-tenyésztés kezdett meg jó sikerrel, 's az új ültetvények főkép Előszállás, Sárosd, Seregélyes, és Szolgaegyház vidékén buján tenyésznek. A' lótenyésztésnél sokkal előbb áll a' szarvasmarhatenyésztés, legelőbb pedig a' jultartás. Sertést nagy mennyiségben táplálnak a' rengeteg vértesi erdőségek. Vadakban bővelkedik Fejérvármegye. Ásványok különösen itt még nem találtattak; épületköveket a' sóskuti, etyeki, moori és sukorói kőbányák adnak, meszet sok helyütt égetnek; széksó a' sárvíz körül bőven van, sőt salétrom is fűzetik elegendő mennyiségben.

A' mezőgazdálkodás körüli szorgalom és ipar e' vármegyében annyira diszlik, hogy e' tekintetben kevés vármegye mérkőzhetik vele. Tanubizonyosságai ennek 1) a' 60,000 holdat fölülmuló posványások kiszáritása, melylyek most mind termékeny földek. 2) a' váltogazdaságnak és takarmánynövényeknek divata. 3) a' gazdasági épületekben föltünő egyszerűség és czélirányosság. Végre a' sok szép kertészség. — Közönséges kézművesek minden mezővárosban, sőt a' legszükségesebbek falukon is találatnak, de Fejérvárott ritkább kézművek is kaphatók. Ugyan itt a' posztó, flanel- és pokróczkészítők jó hirben állnak, valamint a' csákvári és bicskei harangöntők és kolompárosok is figyelemre méltók, ámbár mindezek a' haza legközelebbi eseményei által vagyonukban igen sokat szenvedtek. — *Kereskedését* a' megyének termékekben való gazdagsága, az ország fővárosának közelléte, 's a' Duna igen előmozdítja. A' gabonát sok pusztán egyenesen hajóra rakják, másolnan pedig Veszprémbe, Fejérvárra vagy Budapestre szállítják. Boraikért a' komáromi, pozsonyi és nagyszombati kereskedők 's koresmárosok helybejönnek, 's móori név alatt felső vidékekre hordják. A' dunamellékiek többnyire Pesten adják el borterméseiket. Az ökrök, lovak, sertések és ürök többnyire a' fejérvári baromvásárban kelnek el. A' gyapju, gubacs- és nyers bőr-kereskedés majd nem általában az izraeliták kezében.

Iskolái elegendő számmal vannak. 1847-ben minden 14 lélekre esett egy tanuló. Középtanoda van Fejérvárott, hol a' püspökség megyei papnöveldével is bir. Népiskola pedig minden számosabb gyülekezethél találattik.

Összes használt földle teszen e' vármegyének 833,000 holdat 's ebből van:

Szántás alatt	425,000	hold
Rét és legelő	239,000	„
Szőlő	35,000	„
Kert	5,000	„
Erdő	130,000	„

Egész jobbágy bir itt szántóföldekből első osztályban 22, másodikban 24, harmadikban 26 holdat 1,200 □ ölével számítva. Rétekből első osztályban 8, másodikban 10, harmadikban 12 kaszásnyit 800 □ ölével. Portája van a' megyének 92, Fejérvár városnak 19²/₄, összesen 111²/₄.

Politikai fölosztása szerint van e' megyének 1 királyi városa : *Székes-Fejérvár*, és 3 járása u. m. I. Sármelléki, II. Csákvári, III. Bicskei.

Székes-Fejérvárt lásd fentebb. A' *Sármelléki* járásban van 4 mező város, 29 falu, 58 népes puszt. *Bodajk* m. város a' kajmadi hegytövében Moortól 1, Fejérvártól 3 mfdnyire, 1200 lakossal. Ritka szép fekvésű kalvariája alatt buzog egy ásványforrás sok apró erecskéből, 's holmi sárga veres és fekete főveny közt csergedezvén, télen soha be nem fagy. Helyben természeti hőmérséklete 13° R. Használ máj- és lépdagana- tokban, megrögzött köhögésben, aranyérben, komorkórban, és az aszszonyi méh bajaiban. *Isztimér* jó buzát és bort terem. *Káloz* Zichy gróf bir- toka, ennek szép kastélyával és kies angol kertjével. Végre *Moor* közel 6000 lakossal, nevezetes az 1848. végén itt történt csatáról. Falvai közt említésre méltók : *Falu Batthyán* és *Szabad Batthyán*, melyly utóbbik hajdan nevezetes hely volt, mint pecsétje mutatja ilyly körülírással: „Batthyán városa pecsétje 1631“. Továbbá *Csókakő*, a' csókakői meredek hegyoldalán omladozott várral, melylyet hajdan a' Nádasdy nemzetség lakhelyül használt. *Csurgó*, *Polgárdi*, *Tác* 'sat. Ez utóbbik határában a' Sárvíz csatorna ásatása alkalmával sok régi, nagyrészt római emlékre találtak.

A' *csákvári* járásban van 6 m. város, 17 falu, és 39 népesített puszt. Mező városai : *Adony* 2950 lakossal, ettől néhány száz lépésnyire állott hajdan *Ptolomaeo Salinum*, vagy *Vetus Salinum* nevű római gyarmat, mint ezt az ott ásott római régiségek mutatják; *Csákvár* a' vértesi hegy alatt 2300 lakossal, gr. Esterházy pompás kastélyával és gazdaságával; *Lovasberény* 1550 lakossal gr. Cziráky jeles gazdaságával; *Duna-Pentele*, *Sárosd* és *Seregélyes*. A' 17 falunak nevezetesbjei : *Ráczalmás*, *Nagy-hantos*, melylyben különösen meglepő gróf Batthyány Kázmér svéd modorban épült nagyszerű magtára; *Pákozd*, *Perkátá*, *Velence*, *Vereb* és *Zámoly*; ehhez közel egy régi épületomladék kerek kápolnával látszik, temetőjében pedig egy ritka alkatású kőfal, melylyet a' közvélemény *Aba Sámuel*től épített szentegyház maradványának tart. Népes pusztái között említendő : *Alsó Baracs*, hol 1835-ben halom alatt egy római módra épült házát találtak különféle edényekkel, érmekkel és bálványképekkel, a' téglákon pedig e' szavak valának olvashatók: „*Cohors VII. Pannonica*;“ *Dályá*, *Előszállás* a' cisterciek jeles gazdaságával; *Jakabszállás*, *Kisfa- lud*, *Nyék*, *Felső szolgálgyház* 'sat.

A' bicskei járásban van 5 mező város u. m. *Bicske* (Batthyány Kázmér jószága és kedves tartózkodási helye.) *Ercsi*, *Érd*, vagy *Hamsabég*, *Martonvásár* és *Váál*, ez utóbbi fejér bora jó hirben áll. Van e' járásban 18 falu, és 37 népes puszt. és majorság. A' falvak nevezetesbjei : *Alcsut* mintegy 400 lakossal, az ország egykori nádorának, József főhercegnek (+ 1847.) országszerte híres gazdasága, melylyben a' váltórendszer gazdag sikerrel üzetik. Monographiáját e' jeles gazdaságnak a' magyar gazdasági-egyesület adta ki 1847. Továbbá *Etyek*, szép szőlőhegyével és kőbányájával, *Nagy Mány*, *Rácz-keresztur*, *Sóskut*, *Tordacs* 'sat. Pusztái között megemlítendő *Baracska* majdnem 1500 lakossal, *Bóth*, *Diós*, *Do- hoz*, *Eörs*, *Göböllyjárás*, *Iváncsa*, *Rohoda*, *Vért*, *Zámor* 'sat.

Népessége Fejérvármegyének 173,238 lélek, és így egy □ mérföldre

esik mintegy 2290 lakos. Vallásukra nézve : 108,950 rom. kath., 52,198 reform., 4619 evang., 1245 óhitű, 4226 izraelita. Nyelvre nézve : 141,840 magyar ; 17,497, német ; 4,326 tót ; 2,104 sokacz vagyis kath. illyr ; 1245 rác ; 4,226 izraelita, de ez utóbbiak magyarul majd nem általában mind beszélnek. — W.

Fekete tenger (I'ontus Euxinus). Ezen tengernek a' dunai tartományokra 's különösen a' magyarokra nézve mind nemzetgazdászati , mind politikai fontossága elő levén fentebb adva (*l. Dunagőzhajózás*), czélszerűnek látjuk , annak újabb forrásokból merített bővebb ismertetését közölni. Ezen Ázsia és Európa között széles kiterjedésben határt képző tenger , melyly nyugatról Románia és Bolgárország , éjszokról a' déli orosz provinciák, keletről a' kaukázi és kaukázontúli tartományok, délről Natolia által kerítettik be, az Azow tengerrel együtt 14,000 □ mérföldnyi területtel bir. Azon szigeteket kivéve, melylyek a' kimmeriai Bosporusban feküsznek , ezen tenger csak egyetlenegy szigettel bir, a' kigyószigettel. Az orosz kormány ezen sokáig laktalan szigeten fénytornyot határozott építtetni. A' Fekete-tenger vize sötétebb a' Közép-tengerénél és édesebb is, mit valószínűleg azon sok folyam okoz, melylyek belé ömlenek, ilylyenek : a' Duna, Dniester, Dnieper, Don, Kuban 's több más kisebb jelentőségű folyó. Az itt uralkodó iszonyú viharok már a' régi korban ismeretesek voltak , 's a' „vendégszeretetlen pontus“ elnevezés innen veszi eredetét. Minden télen rémitően pusztító orkánok dühöngnek kelet- és délkeletről , 's még most is nem csekély számu hajókat rombolnak szét, habár az oroszok részéről pontos tengeri abroszok készítése 's fénytornyok építése által sok történt eddigelé e' baj elhárítására. Magok a' görögök, a' középtenger ezen legrettenthetlenebb tengeresei, aggdókok lesznek és kislelkűek , ha ama' viharos évszakban kell a' thraciai Bosporusból kelet felé hajóznok. Csupán a' gőzhajók valának képesek mindeddig a' pontusi viharokkal dacolni. Mi legyen a' tenger ezen vad természetének oka, arról félette különbözök a' vélemények, 's azonkívül, hogy a' természetbuvárt ki nem elégíthetik, a' hajózás biztossá tételére nézve mind ez ideig eredmény nélküliek. 80 évvel ezelőtt az oroszok még egyetlen egy pontot sem bírának a' Pontus partjain. Jelenleg — az Azow tengert ide sem számítva — 250 m.földnyi partnak vannak birtokában. 140 évvel ezelőtt a' Fekete-tenger a' kozákok esónakain kívül egy orosz hadi vitorlát sem látott. Mostellenben egy nagyszerű orosz hajósereg győzelmes lobogója uralkodik az egész Pontuson 's az orosz ágyu egymaga részesül tiszteltben e' vizeken. A' Fekete-tengerbeni orosz hadi hajósereg 13 sorhajóból, 8 fregatt, 30 brigg, golett és kutterből, több hadi gőzös és könnyű hajóból áll. A' sorhajókon 90—94 ágyu, melyly között rendszeren 6 bombaágyu (paixhans) van, míg a' többi hajókon kétharmada az ágyuknak 48, egy harmada 36 fontos. A' nagy hajógyarak Nikolajeffben vannak, hová a' hajóépítőfát Oroszország belsejéből szállítják. A' matrózok szolgálatideje 15 év. Az orosz hajókon legjobb matrózok a' lengyelek, de nem örömet szolgálnak 's minden alkalmat megragadnak, hogy megszökhessenek. A' török hajósereg nem vetekedhetik az oroszszal, bár csupán ez léphetne fel versenytársul, mióta az Unkiar Iskelessi egység a' Bosporust és Dardanellákat minden nemzet hadihajói elől elzárta. Az

orosz hajósereg főparancsnoka rendesen *Nikolajeff*-ben székel, *Sewastopol*-ban csupán egy ellenadmiral viszi a' vezényletet. E' két város egészen új az elsőben építtetnek, a' másokban fölfegyvereztetnek a' hajók. *Sewastopol* azonkívül a' leggyönyörűbb hadi kikötők egyike, melylyben a' hajók a' legbiztosb nyugalomban állanak, szélvésztlől és a' tenger zajlásától egyaránt megóva. Külső támadás ellen védi itt a' hajósereget a' kiálló halom, melylyre a' város építve van, továbbá ezen erősségek: *Alexander* (160 ágyu), *Nikolai* (240 ágyu), *Konstantin* (160 ágyu) és számos táborig. Egy ellenséges hajóseregnek mindezen óriási erősítvényeket kellene előbb elnémitania, 's csak azután lehetne az orosz hajóhadat fölkeresni menhelyében. További biztosíték az utóbbira nézve még az is, miszerint a' kikötőbe vezető vízi út olyly szoros, hogy két könnyű tengeri hajó csak alig evezhet egymás mellett. *Sewastopollal* összeköttetésben áll azon tábor, melyly a' várostól két werstnyire fekvő emelkedettebb helyen van felállítva. Rendesen ugyan csak 3000 ember tanyáz itt, de a' *Sewastopol*-ban helyőrségi szolgálaton levő tengeri katonák száma 20,000-nél többre megy 's déli Oroszországból igen könnyen szaporítható néhány ezreddel, minélfogva egy orosz megrohanás a' Bosporuson nem volna nehéz feladat. „A' *sewastopoli* hajósereg *Konstantinápolyra* nézve *Damocles* fenyegető kardja“ mondá *Thiers* azon beszédében, melylyben a' *Bosporus* és a' *Dardanellák* minden nemzet számára megnyitását legjobb eszköznek nyilvánítá az oroszok fekete tengereni hódítási vágyai megelőzésére. A' pontusparti orosz tartományok fővárosa *Odessa*, melyly csak 56 év óta létezik. 1794. *Katalin* császárné által alapítva, jelenleg 70,000 lakost számlál. Az oroszoknak a' fekete tengeren növekedő uralma, az orosz tartományokban mindinkább virágzásnak induló földmívelés, a' kormány-nak általános nagy tevékenysége, — mind ez együttvéve a' fekete tenger ezen legnagyobb kereskedési piacának még jelentékenyebb jövőt biztosít. *Odessa* egészen újszerű, rendesen épült város sovány síkságon, melyly sem festői fekvéssel, sem egyéb nevezetességgel nem bír. A' déli orosz kormány nagy gondot fordít a' faültetésekre, az ottani esőhiány némi pótlása végett, melyly a' mezei gazdaságnak legnagyobb akadályja. *Odessa* környékén német telepítvények vannak, mikről különösen a' volt kormányzó *Richelieu* herczeg gondoskodott. *Odessa* emelkedése által *Cherson* jelentősége nagyon alászállott. A' krimi félszigeten is fő baj az eső hiány. Ez okból a' bortermesztés, melylynek érdekében *Richelieu*, *Langeron*, *Woronzow* kormányzók részéről sok történt, sem mutathat fel szerencsés eredményeket. A' gabonatermesztés is úgy áll, hogy közép számitással tíz évi rossz termésre jut csak egy jó. Kedvező években sem termesztetik annyinyi a' *Krimben*, a' menyinyi saját szükségére megkívántatik. A' pontusi kereskedés ereje azon messze kiterjedő pusztai síkokban rejlik, melylyek az *Azow* tenger északi részén fekszenek. Az ott lakó *nogai* tatárok most munkás élethez vannak szoktatva. Az itteni tartományokból nagy mennyiségű gabona, faggyu 's bőr vitetik ki *Francia*-, *Angol*- 's *Olaszországra*; a' lakosság szaporodik, a' puszták eltűnnek, az eke napról napra több parlag földet foglal el, mindenfelé szép helységek 's a' tengerpartokon gyönyörű városok támadnak. A' csak 12 évvel ezelőtt alapított *Pertjanks* város már is hihetetlen virágzásnak indult. A' vaspályák bekö-

vetkezendő időszaka itt is még élénkebbé fogja tenni az életet; eddig csak egy ló-vaspálya létezik, melyly a' Dont és Wolgát köti össze. A' Kuban folyó jobb partján 's a' fekete és Azow tengernek azon vidékig terjedő partjain, hol a' Laba a' Kubanba ömlik, a' esernomori kizákok laknak, kik 1783 költöztek ide 's most 10 ezredet állítanak, egyenként 1000 emberrel. E' vidék pusztá, sovány, a' szemet kifárasztó egyformaságu, az éghajlat barátságtalan 's egészségtelen. A' nyugati Kaukasz 's a' pontusi partnak a' Kuban torkolatától a' Rion folyóig terjedő részében hegyi népségek laknak, kik gyakran az általános cserkesz névvel neveztetnek. A' Kuban balpartjától a' Golowski-erősségig terjedő tengerparton laknak az adigek vagy eserkeszek, távolabb délkelet felé az ubichek és csigetek, továbbá az abházok, kikhez járulnak a' mingrélek 's gúrok. E' tartományok erdősök, hegyes-völgyesek, sziklások; vad rohamú hegyi patakokkal, barlangokkal, mélységekkel, örök hóval lepett hegyesúcsokkal. Az oroszok Tamantól Guriáig 17 parti erősséggel (Kreposten) bírnak, miknek egy része sziklákon épült, más része mélyedésekben fekszik, 's 15—20,000-nyi őrségtől fedeztetik. Czélja ezen erősségi vonalnak a' Törökország és a' Kaukasz népei közti közlekedés és hadiszerek átszállításának megakadályoztatása volt; de az oroszok látván, hogy a' törökök czélja csupán cserkesz leánykereskedés, az őrség szigorúsága e' tekintetben megszűnt. A' kaukázontuli tartományokban német kivándorlók telepedtek meg. Állapotjuk kedvező, de szerencsétlenségükre vallási pártviszály 's bizonyos sötét ábrándozás lepte meg őket, melyly mintegy 10 évvel ezelőtt több gyarmatot azon esodálatos határozatra birt, hogy Jeruzsálembé vándoroljanak, ott a' megváltó elérkeztét bevárandók. Melyly szent buzgalmutak csak azok lánsák valának képesek megszüntetni. Az oroszok több anyagi hasznat meritnek kaukázontuli tartományaikból, mint a' francziák Algírból, azonkívül, hogy a' népek jólétének növelésére is sok közhasznú intézkedés történt, miknek ellenében azonban az orosz hivatalnokseregnek csupán előléptetések, rendjelek és pénz által lelkesülő, élettelen gépiessége áll tetemes akadályul. — A' pontusi part *török* tartományai szomorú hanyatlás képét mutatják. A' szultán újabb reformjainak még semmi nyoma Anatóliában; Trapezuntban évekig önkénykedett egy rajongó basa, nem törődve a' Konstantinápolyból jövő parancsokkal. Trapezunt fekvésénél fogva fontos erősség, de egész fegyverzete egy ágyuból áll. Az egész anatóliai tengerpart gazdagon van megáldva a' természettől. Olaj, kukoricza, buza és dohány bőven terem, gyümölcs és szőlő minden ápolás nélkül buján tenyészik. Fő helyek: *Trapezunt, Sinope* és *Samson*. Az utóbbihoz tartozik Tokat, Kis-Ázsia egyetlen rézhutájával. Az itt nyert réz értéke évenként 3—10 millio piaszter. Ezen nyereség még tetemesebb lehetne. Az arganamadi érzebányák ugyanis olyly végetlen kiterjedésűek, miszerint egyedül e' helyen anynyi réz nyerethetnék, mint egész Osztrák- és Oroszországban együtt véve. De a' bányamivelés fölötté hanyagul kezeltetik. Ez egyik bizonyossága, minő hasznát veszik Törökországban a' természet kincsének. *Varna*, Bolgárország fő tengeri piacza, 's az Odessa, Trapezunt és Konstantinápoly közti kereskedés közvetítője, nagy hanyatlásnak indult. Lakosa most ulig 20,000, holott azelőtt még egyszer anynyi volt; gyönyörű kikötője el van

hagyatva. — A' mi a' fekete tengereni hajózást illeti, ez napról napra élénkül. 1847. Austria részéről nyitattott meg az első gőzhajózási vonal Trapezunt és Konstantinápoly között, 1846. óta az angolok versenyeznek mint mindenütt, úgy itt is, győzelmesen. 1847. a' Bosporuson megfordult 10,937 hajó, köztök 437 gőzös. A' görök hajók száma 2776, az angoloké 1894, a' szárdoké 1440, Ausztriáé 1260 's Oroszországé 1068, a' francziáké csak 545 volt. A' gőzhajózás óta Európára nézve új pálya nyilott meg a' nagy ázsiai szárazföldre, 's itt különösen szép eredményeket hozott elő az utolsó 10 évben az osztrák gőzhajózás. Az osztrák kormány részéről a' mostani kereskedelmi minister ezen irányban is nagyobb tevékenységet fejt ki. Mindenesetre két hatalmas ellennel kellend kiállania a' versenyt, egyik az orosz, másik az angol, melyly amannál még veszedelmesebb. — k.

Felebbvitel, felebbviteli törvényszékek. A' felebbvitelről vagy *felebbezésről* 's annak jogi feltételeiről és következményeiről, és törvényszéki használásáról szóló tan egyike a' legnehezebb 's legtöbbet vitatott jogi tárgyoknak. A' régi római 's régi görög jogban sajátképi felebbvitel nem ismertetett, mert a' peres tárgyakbani végzések, népgyűlések 's eskütszékek, vagy ismét ugynevezett „judicium pariumok“ által hozatván, majd úgy tekintettek, mint egyezmények, majd mint isten-ítéletek, majd ismét mint souverain népítéletek, 's mert alsóbb törvényszékeknek felsőbbek alá rendeltsége, vagy törvényszéki hierarchicus fokozat, nem létezett. Csupán az elnöklő tisztviselők ellen, 's hibás törvényszéki szerkezet vagy részrehajló ítélet miatt lehetett különféle módokon panaszt 's kifogást tenni. A' felebbviteli elmélet, újabb értelemben a' császárok idejében, midőn a' jog Rómában már hanyatlásnak indult, 's méginkább az egyházi hierarchiában 's az egyházi és hűbéri jogban, 's Németországon *Maximilián* óta fejlődött csak ki teljesebben. A' felebbvitel ezen első korban, a' mint az isten-ítéletek 's conjurátorok általi bizonyítások helyébe lépett, megtartá még a' szokásos bizonyágnemek vad természetét, 's az alsóbb bíró tartozott megjelenni a' felsőbb törvényszék előtt, 's felelni ítélete helyességéről. Mi már a' felebbvitel philosophiáját illeti: a' jogos állam természetében fekszik, hogy rendszerint az alsóbb tisztviselőktől 's bíróságoktól a' felsőbbekhez 's végre a' legfelsőbbhez lehessen hivatkozni, 's hogy ugyanazon dolog ujonnan vizsgáltassék meg 's döntessék el, mihelyt valamely polgár magát azáltal jogaiban sértve érzi. Mert a' jogos állam lényege épen abban áll, hogy benne menynyire csak lehet, a' közös, objectiv jog 's törvény uralma, nem pedig egyesek subjectiv véleménye 's akarata intézkedjék az egyenlően szabad egyének társadalmi viszonyaiban. Hogy ez megtörténhessék, hogy minden egyes polgár joga 's szabadsága, menynyire lehet, az emberi hibák 's egyes tisztviselők 's bírák tévedései ellen biztosítottassék, ennek leglényegeseb eszköze a' felsőbb hatóságok általi ismételt megvizsgálás, melylyet csak despotiákban nem ismernek. Azonban a' felebbvitelnek, maga a' dolog természete által, szabatik bizonyos korlát. Csak egy *legfőbb* társasági hatóság lehet, melylynek végelhatározásán túl menni nem lehet. Respublikákban a' nép, alkotmányos monarchiákban az uralkodó 's a' népképviselők egyező akarata ezen legfőbb társasági hatalom; de mivel az igazságszolgáltatásnak függetlennek kell lenni minden más társasági hatalomtól, igazság

szolgáltatási ügyekben a' legfőbb törvényvszék végzése tekintetik úgy, mint a' legfőbb, legmagasb formális jog, melylyen túl menni nem szabad. Továbbá: a' polgárok jogai 's érdekei általában többet szenvednének, mint nyernének, ha igen sokszor, 's csekély tárgyakkal is ismételve lehetne felebbezni, mert ez által az eldöntő jog örökös bizonytalansága, 's idő- és pénzvesztegetés fogna eszközöltetni. Szükség tehát e' tekintetből is a' többszörös megvizsgálások számát korlátolni, 's a' felebbviteleket (mint mondani szokás: *instantiákat*) bizonyos meghatározott számra szorítani. Németországban rendszeren három instantia vagy két felebbvitel szokott lenni, 's e' szokásjogot a' szövetségi acta 42-ik pontja is megerősítette. 'S ez nemcsakúgy esetlegesség. A' három instantia, vagy két felebbvitel mellett fontos okok vannak maga a' dolog természetében. Az alsó, közép és felső törvényvszékek felállítására már magában igen természetes; mert az *első*, mint helybeli, a' közvetlen közelségben alapul; a' *második*, melyly már teljesebben 's tökéletesebben van szerkezelve, az egyenes vezetést 's felügyelést, és egyes panaszok orvoslását ugyanazon vidéken, megyében vagy tartományban, kevesebb költséggel 's nehézséggel teljesítheti, mint ha az egész országban csak egyetlenegy legfőbb törvényvszék lenne. Azonban, minthogy tetemes sérelmek támadhatnak a' törvények általános irányának, vagy egyes adott esetek saját minemiségének hiányos vagy egyoldalú felfogásából, 's a' különböző bíróságok kiindulási pontjainak különfélesége 's az emberek természeti hajlama hozza magával, hogy a' második, újra vizsgáló bíróság az elsőnek nézetét hibásnak 's egyoldalúnak tartja, 's annak ellentétét állapítja meg, de e' közben a' helyes mértéket gyakran ismét eltéveszti: szükséges egy *harmadik* bíróság, melyly a' helyes középet eltalálja, 's általában az ügyet minden oldalról, kimerítőleg, higgadtan, 's közmegnyugtatóra döntse el. A' felebbvitel tehát sok esetben valódi jótétemény. De ugyanazon gondoskodás a' polgárok java iránt, melyly a' felebbvitelt megengedi, nem engedheti, hogy a' ezél eszközök által semmisíttessék meg, 's nem tűrheti, hogy valamelyly jogi kérdés felett igen hosszúságú bizonytalanság lebegjen, 's jelentéktelen esekélységek miatt is új meg új vizsgálatok történjenek 's ítéletek hozassanak. E' ezélra szolgál azon, az újabb törvényvszéki szerkezetekben csaknem mindenütt bevett rendszabály, hogyha két ítélőszék egyenlőn ítél, második felebbvitelnek helye többé ne legyen. E' ezélra szolgálnak a' felebbvitel közbetételére kiszabott határidők, 's a' felebbviteli díjak, melyly utóbbiak mellett senkinek sincs kedve felebbezni oly csekély pert, melylynek tárgya alig haladja túl a' reá fordítandó költséget. Itt azonban igen könnyen történhetik méltatlanság 's igazságtalanság. Mert szegény emberre nézve néhány forintos kereset lényegesebb lehet, mint dúsrá nézve több ezer. Jogos államban tehát mindig annak kell *általános szabályul* tekintetni, hogy az ismételt vizsgálat 's megbirálás egésza' legfelsőbb bíróságig meg legyen engedve, ha valamelyly polgár azt hiszi, hogy épen az állami hivatalnokok által sértetett meg jogában; és hogy ezen felebbvitelnek meg legyen mind két eredménye, melylynek vele jární kell, t. i. az *átterő*, hogy a' per felsőbb törvényvszékhez útküldessék, és: a' *felüggesztő*, hogy t. i. az ítélet, melyly ellen panasz tétetik, ezen panasz elitéléseig végrehajthatlan maradjon. A' kormányok inkább népszerű béke bírósági, választ-

tott bírósági eljárás behozatala, 's' a' törvényszéki eljárási formák egyszerűsítése által igyekezzenek a' perlekedés hosszadalmasságát orvosolni, mint a' bíróságok elleni panaszok, 's' felebbvitelek el nem fogadása 's' elvetése által. Semmisen olyly nyomasztó 's' ingerlő a' polgárookra, 's' olyly veszélyes magok a' kormányokra nézve, mint a' tisztviselői önkény, 's' annak csak színe és gyanuja is. Egyik legfőbb ok, melyly az eskütszékek behozatalát a' kormányra nézve is igen hasznosnak mutatja, épen abban áll, hogy ez és hivatalnokai az eskütszéki eljárás által minden gyanut és szemrehányást elkerülnek; minek fontossága főleg neléz időkbén, politikai viharok napjaiban tűnik fel. Ilyyenkor a' politikai bűnöknek eskütszékek általi elítélései szilárdítják a' kormány iránti rokonszenvet, míg a' státushivatalnokoktól, felsőbb kinevezéstől függő bíráktól eredő ítéletek gyanuval s gyűlölettel terhelik azt. A' mi pedig a' felebbvitelenek bizonyos hozzá kötött díjak általi korlátozását illeti, az ezek fizetésében a' szegény perlekedőkre nézve rejló méltatlanságot, a' díjaknak elengedése által kell megszüntetni azokra nézve, kik szegénységüket bebizonyítják; különben felebbvitel védelme nélkül fosztatnók meg sokszor egész vagyonától azon szegény polgár, kire nézve az igazságtalan ítélet, bár csak pár száz forintot tárgyazzon, sokkal lesújtóbb, mint a' gazdagra nézve az ezerek fizetésében marasztaló. Mivé lenne a' törvény előtti egyenlőség, ha épen a' szegény, 's' csak a' szegény lenne martalékul vetve a' kisebb törvényszék egyoldalúságának, csekélyebb gondosságának, 's' jogtudományának, vagy önkényének a' nélkül, hogy sérelmnének orvoslását kereshesse ott, hová bizodalma vonzza, 's' hogy segély utáni kiáltása meghallgattassék? Hogy a' felebbvitelek száma egy legyen-e csak, mint a' francziáknál (mert a' cassatio szék csupán a' formáról ítél), vagy kettő, mint rendesen egyebütt, az nem nagyon lényeges dolog; hogy azonban a' régi magyar felebbviteli rendszer, melyly olylykor négy törvényszéken is keresztül engedi hurezoltatni az ügyet, nem a' legtökéletesb, az kézzel fogható. Ha már meg van is a' rendszerben azon hiba, hogy a' különféle ügyek majd több, majd kevesebb vizsgálaton essenek át, a' józan ész legalább azt kívánná, hogy a' fontosabb 's' nagyobb jelentőségű esetekre nézve engedtessék több felebbezés, 's' a' csekélyebbekre nézve kevesebb; joggyakorlatunk azonban épen ellenkezőt mutatott, mert p. o. a' királyi tábla előtt kezdett legfontosb jogperek csak egy felebbvitelre számíthattak, míg a' rendezett tanácscsal bíró, de uri hatalom alatt levő mező városok előtt folyó apró perek négy felebbvitelen is mentek keresztül. Egyébiránt az ügyek nehézségét nem lehet a' bennök fenforgó összeg nagyságától mérni; sokszor néhány forintos ügyben nehezebb 's' mélyebb jogkérdések fordulnak elő, mint száz ezerekről szóló perben; világos tehát p. o. azon régi joggyakorlatunknak hibássága, miszerint a' városoktól csak 60 p. forint értéket haladó ügyek felebbeztethettek a' tárnokszékre, 's' innét csak 300 ftot haladók a' hétszemélyes táblára; de nem dicsérendőbb ennél a' franczia törvény sem, melyly az első bíróságtól (première instance) csak 1000 franknál nagyobb követelést enged a' felebbviteli bíróság elébe vinni. Nálunk a' volt felebbviteli rendszer, (miként az a' közh. Ism. Tár. IV. kötetében leiratik) nem a' jog-philosophia 's' philanthropiai és polgár-jogi eszmék, hanem egyenesen

a' hűbéri kor 's annak fokozatos hyerarehiájának szüleménye. Innét magyarázható, hogy míg egy csoport kir. város ügyei csupán a' személynöki székre felebbzetettek, másoknak egészen hasonló ügyei előbb a' tárnokszékre, azután a' hétszemélyes táblára is feljutottak 'sat. 'sat.

Az austr. birodalmi ministerium által octroyált ideiglenes törvényszéki szerkezet és perlekedési rend szerint, felebbvitel esetében, tehát második folyamodásban, ott hol a' felebbvitel a' *járási* (első) törvényszékek ítéletei ellen tétetik közbe, a' *megyei* törvényszékek (Landgerichte), hol pedig a' felebbvitel valamelyly ez utóbbiak által hozott ítéletet érdekel, a' *kerületi főtörvényszékek* fognak dönteni. Azon esetekben, midőn a' második folyamodásu törvényszék határozata ellen még további felebbvitel is engedtetik, t. i. ha az első és második folyamodásu törvényszék határozatai nem egyenlőn hangzanak, hasonló különbség szerint, a' megyei törvényszék ítéletei ellen a' kerületi főtörvényszék, a' kerületi főtörvényszékei ellen pedig a' harmadik és utolsó folyamodásu legfőbb törvényszékhez megy a' felebbvitel. Olyly ítéletekre nézve, melylyek nem peres ügyeket illetnek, hol tehát nem jöhet valamelyly anyagi jog károsodás veszélyébe, 's a' jogorvoslatok szaporítása csak a' szándékos késleltetésnek 's cselszövénynek fogna szolgálni, csak egyszeri felebbezésnek adatik hely, 's a' segélyül hívott illető törvényszék második és utolsó folyamodásban ítél. Ezenkívül formasértések esetére, melylyek a' hozott ítélet megsemmisítésére adnak okot, panasztétel engedtetik a' legfőbb törvényszékhez, melyly a' felett cassativszék minőségében ítél. (A' Magyarországhban ideiglenesen behozandó törvényszéki szerkezet 's perlekedési rend tárgyában kiadott ministeri határozat 3-ik 's 4-ik §§.-ai) Lásd bővebben : *törvényszéki rendezés.* — T. L.

Felláhk. E' népfaj nyílt bizonyítványul szolgál mennyire képes a' szolgaság és önkény az emberi tehetségeket, jellemet és lelkületet elkorcosítani. Ezen arabs népség, melyly jelenleg Egyiptomban a' földmívelő osztályt képezi, egykor szinte a' hódítók és uralkodók közé tartozott. Azonban azon számos viszontagságok 's hódítások, melylyeken Egyiptom át ment, az újabb hódítók hatalma alá kényszerítették. Most az uralkodó hatalmat gyakorló nép földhöz tapadt jobbágya, sőt lehet mondani, egészen önkényére bizott rabszolgája. Sorsa nem is hasonlítható az európai lebilincselt parasztokéhoz, de némi tekintetben még az afrikai néger sklávokénál is terhesebb és siralmasabb. Földé, melyly egykor tulajdona volt, egészen idegen birtokká vált; saját termékei, munkásságának gyümölcsei felett is mások rendelkeznek. Midőn a' török uralom alá kerültek, az egész földbirtok bizonyos kis számu főbérlnöknek osztatott ki, és a' Felláhk csak tőlük vehettek ki bérbe földeket. Ezen véghetlen zsarolásokkal járó viszonyt *Ali* megszüntette. A' földbirtokot elvette a' bérnököktől és felosztotta a' Felláhk között. Kiki anynyit kapott, mennyit akart, 's ez többnyire 6--10 holdat tett. Azonban állapotjuk alig mondható javultnak. Minden terhek rajtok fekszenek, utolsó cseppig szivatik ki minden zsirjok és erejük. És közadózásaik végtelenek. A' földbirtoktól évenként adót- *miry-t* fizetnek, melyly a' föld termékenységéhez és azt elérhető vízarádához szabatik. Ezen adó mindig olyly nagy, hogy a' kinstárt teljesen betölthesse. A' Felláhk vagyonút 's jövedelmét anyny-

talánul sujtja. Ezenkívül állami köz munkákra is kényszerítettnek, melyekért bért kellene kapniok, de az beszámítás ürügye alatt mindig elvonatik. Mert minden arabs paraszt *in solidum* felelős minden községi, sőt tartományi tartozásokért is a' kincstár számára. Ennek ügyésze azokat bármelylyiken, a' hol t. i. talál valamit, megveheti, nem vizsgálva van-e még tartozási hátramaradása, vagy van-e miből holnap magát's családját élelmeznie. Ezen önkényszerű beszámítás az által könnyítettik, mert Ali rendeletéből a' Felláhk, közraktárakból kapnak bizonyos kiszabott árért öltönyt, vetési magot, marhákat és földészethez kívántató eszközöket. Ezek iránt négy évenként történik számadás és levonás. Az arabs parasztok ismerve ezen igaztalanságokat és csalásokat, sokszor megtagadják az adót, tudván mikép még nekik lenne követelni valójok. Ezen passiv ellentállás századok óta gyakoroltatik. A' hivatalnokok azonban elfogadják, és ha bár közszokáskint a' Felláh nyelve alá dugja is aranyból álló kincseit, addig veretnek talpai nilusló bőréből készített korbácesal, míg azokat ki nem köpi. De ha még ezenkívül néhány piasztert megtakarít is magának, ez sem ment a' ragadozástól. Az alsó tisztviselők mihelyt azt megtudják, addig kinezatják a' *bastonade* által, míg utolsó fillérét is el nem ragadhatják. Ezen önkény korlátolására egy közfelügyelő tesz évenként körutat az alkirály rendeletéből, de az lekenyerezetetik, és mindig kedvező tudósításokat terjeszt elő. A' viszszaélések nem orvosoltatnak. Ezenkívül még több terheik is vannak. A' földbirtok 3 osztályból áll. Az elsőben lehet *durrhát* termesztetni, melyly a' Felláhk élelmezésére szolgál. A' 2-ikban mindenféle gabonát lehet vetni és a' 3-ban rizst, indigót, czukornádat és 1821 óta pamutot is lehet tenyészteni. Ezen osztályzás csak a' Felláhk zsarolhatására szolgál. A' második osztályból anynyi adatik évenként az alkirálynak, a' menynyi a' Felláhk közadója. A' 3-ik osztálybeli termények pedig mind csak az alkirálynak adathatnak el bizonyos árjegyzék szerint, melylyet ő határozott meg önkénye szerint. Azon földek, melylyek felmaradtak, a' hivatalnokoknak adattak. Ezek azokon különbféle pamut, olaj- és szederfa ültetvényeket állítanak. Mint-hogy azonban ők nem csak a' bérért, hanem az egész tartomány tartozásaiért is felelősek, ez okból az egész terhet a' Felláhokra terjesztik ki. Így ezen szerencsétlen arabs parasztok minden terheket és felelőséget magokért, községekért, a' tartományokért, és felebbvalóik ültetvényeiért is kénytelenek viselni. És ha a' kincstár érdeke kívánja, más tartományokba is elhurezoltatnak önkényszerű munkák végzésére. Ha pedig katonaság kívántatik, hajtóvadászat tartatik ellenük. Mindaz ki alkalmas, akár marad családja táplálására valaki, akár nem; akár nő, akár nőtelen, elfogattatik és besoroltatik. Ezért, és a' katonai szolgaság elkerülhetéseért is már gyermekkorukban megcsonkittatnak szüleik által. Első fogaik kiüttetnek, vagy mutató-ujok levágatik, szemök kiszuratik 'stb. csak hogy katonának ne vitethessenek. A' szülők aggkorukban többnyire minden gyám- és táp-eszközöket elvesztenék általuk. A' katonaságnál tisztekké nem emelkedhetnek azok csak törökökből állanak. Ali legujabb időben gondolkozni kezdett némi változtatáson. Ilyly zsarnokság alatt, melylyben tulajdonának a' Felláh semmitsem mondhat, még öntesti erejét és személyét sem, elhálnak minden lelki erők és tehetségek. A'

Felláh nem gondolkozik, nem érez. Minden vágyai csak pipájáig terjednek, melylyet a' nap forró lángjai alatt mindig szájában tart, honnan azt az önkény sem ragadhatta el. Ezenkívül valumint a' mult, ugy a' jelen és jövő is elveszté előtte minden érdekét. Még legfőbb gyönyöre, ha henyéltve töltheti napjait. Csak az éhség és büntetés kényszeríti munkára. De ez anynyira tompítá érzékeit, mikép a' félelem már semmi hatással sínes lelkületére, sőt a' testi fájdalmak is alig képesek akaratát változtatni és a' felsőbb parancsok teljesítésére birni, olyly nagyon elhatalmazott érzéketlensége az önkény kegyetlenkedései és kínzásai alatt. Ilylyen családi élete is. Az, mint egész keleten, ugy itt is teljes szolgaságon és érzéketlenségen alapszik. A' nőben a' Felláh is csak érzékei és szükségei vak eszköztét tekintti. Ilylyen a' bánásmód is. Még 20 évét sem érte el, már nőt keres. Előbb azonban ősei szokása szerint arról kell gondoskodnia, hogy a' jegyajándokot megszerzezhesse, melyly rendszeren 80 riyale vagy 20 tallérnyi öszvegből, vagy pedig ilyly 's néha csekélyebb értékű ruha darabokból, vagy ilylyféle ajándékokból áll. A' nők a' keleti forró égöv alatt hamar érnek, 13—14 évben már anyák, 20 évben már fonnyadnak, és 25-ig megöregszenek. Minden házi munkát 's többnyire a' mezeit is ők végezik el. Férjeiket ur gyanánt kell tisztelniök. Velök felette ritkán költethetik el az ebédet. Engedelem nélkül beszélni sem mernek hozzá. Csak arra várnak, egy kezöket tisztelet jeleül mellökön tartva, midön ebéd után kávéval szolgálnak férjeiknek, valljon felemeli-e az feléjük szeméit annak jelcül, hogy elfogadja szolgálatjokat. A' nő sehová sem megy férje oldalán, hanem szolgaként csak utána. Semmi szeretet, semmi vonzalom és bensőség sem édesíti életüket, csak egyforma ridegség jellemzi, mint egész szolgai élet pályájokat is. Gyermekük is így nőnek fel. Hat éves korukban már a' marhákat őrzik, néhány év mulva pedig az egész mezei munkát ők teljesítik, és elöregedett szüleiket táplálják. Azonban a' legnagyobb rész születése után egy év alatt kiszokott halni. A' felnöttek más részét pedig a' szülök, minthogy nem tarthatják, katonahelyetteseknek adják el. Öltözetök szinte nyomorult. Legtöbbnyire egy darab pamut-szövetből áll. A' nőknél is hasonlóan, csak hogy turbán helyett pamut kendöt hordanak fejeken, melylynek két vége kétfelöl csügg le, kimenetkor fátyolt viselnek, és arcaikat szeméiktől kezdve eltakarják. Hajazatukat ezüst pénzekkel és kis harangoeskákkal, orr és füleiket pedig gyürökkel ékítik fel. Ajkaikat, homlok és melleiket kék vagy feketére festik, a' köznépiek pedig ünnepélyekkor körmeiket alkanna gyökérrel mázolják be. Mindezen elaljasodás és elkoresosodás mellett is lehet látni, mikép e' népfaj sokkal többre lehetne képes. A' természet nem feledkezett meg róla. A' Felláh erős izmos magas termet. Arcvonásai szabályosak és nemesek. Szemük sok tüzet mutatnak. Hosszu szemöldökeik alatt igen mély melancholiát fejeznek ki. Szöles homlokuk az értelmiség bizonyos kifejlödöttségére és ennek magasb emelkedhetésére mutat. Hegyes és kevésbé husos álluk a' szellemi tehetségek túlsúlyát jelenti. Azonban az Izlamvallás, melylyet követnek, és az állami viszonyok elfojtják minden jobb érzéseiket, és tudatlanságban 's gondatlanságban tartják. E' népfaj, melyly Egyiptomban a' népség legnagyobb részét teszi, és közel 2½ millióra megy, a' keleti népek polgárosításának alap-

jául szolgálhatna. Különösen Egyiptom kifejlődésének és egy szebb jövőjének legfőbb tényezői lehetnének. A' Felláhk habár gyűlölik is a' katonaságot, 's habár elköresosultak is, igen nagy bátorsággal és hősi vitézséggel birnak. Ő velök vivta ki Mehemed Ali azon fényes győzelmeket, melylyek őt olyly félelmissé tették a' porta irányában nem csak a' Sultán, hanem Európa éjszaki óriás hatalmassága előtt is. Ali leginkább nekik és fegyvereiknek köszönhetette hatalmát, melylyet kivivhatott. Hasonlóan általuk jönnek létre bent Egyiptomban is minden érdekesb munkák és javítások. Ők készítették 1821-ben a' hires alexandriai csatornát a' Nil folyamtól Alexandriáig, és hasonlóan Moris tótól a' Nilig a' József csatornát is. Mindazon töltések, utak, középületek, melylyek Egyiptomot az az ujjab időkben virágzó állapotra emelték, szorgalmuknak művei. Ugyanannak köszönhető a' pamut, czukor és szederfatenyésztes emelkedése is, mi a' kincstárnak temérdek jövedelmet hoz, mindazokat egyedárusága alatt tartván. A' Felláhk sok munkásságot, és tanulási képességet nyilvánítottak. Valamint jó bánásmód mellett igen hűvek, engedelmesek és ragaszkodók főnökeikhez, sőt háladatosak is; ugy észszerűbb országlás alatt minden észbeli tehetségeik is kifejlődhetnének, és olyly műveltséget teremthetnének, melyly kelet polgárisodására nagy befolyással lehetne. Ali országlata azonban semmit sem tön kifejlődésükre. Csak arra használta, hogy pénztárát, melyly nem győzte nagy vállalatait és hadi munkálatait, betöltsék, és élelmentárait ellássák. Ezeket csakugyan jobbára a' Felláhk teljesítették. De más adó, és pénzügyi rendszer sokkal többre is fejthetné. Számos utasok az uralkodó elnyomóik után ítélve igen aljas, minden kifejlődhetés nélkülinek rajzolják a' Felláht. Azonkivül, hogy igen sok szép tulajdonok alaptelhetségeit lehet nálok feladni, nem kell feledni, mikép anynyi zsarolás, olyly korlátlan önkény, és vallási hibás szerkezet alatt nemesb jellem és lelkiületnek lehetetlen volt kifejlődnie. A' Felláhkrol igen érdekes ismereteket közlenek: *Conquêtes des Français en Egypte. Mangin: Histoire de l'Egypte sous M. Ali.* Páris 1823. — *L'Egypte sous M. Ali.* Páris 1822. *Russel M.:* Gemälde von Aegypt. 1835 aus d. engl. *Schubert: Reise in das Morgenland* 1836. 1837. 1838.— Sz. I.

Fellenberg (Fülöp Emmanuel), a' nevelésügy körül sok érdemmel biró férfit, szül. 1771. Bernben; miveltsége alapját Pffell kolmari intézetében nyerte. Felváltva élt Schweiczbán, Svábországban, Tirolban és Franciaországban, hol a' görög irodalmat 's különösen Kant bölésését tanulá. Pestalozzival gyakran jött érintkezésbe, mi nem maradt hatástalanul reá nézve. 1798. a' berni parasztfelkelések lecsillapítására hazája szolgálatába állott, de hivatalát csakhamar oda hagyá 's a' gazdaszatnak szentelé magát. Bern melletti Hofwyl jószágú eleinte Pestalozzival egyesült egy gazdasági intézet alapítása végett, de nem sokára elvált tőle; később egy szegények iskoláját köté özsze ezen jeles intézettel 's 1808 egy „philantropin“-t vagyonos szülők gyermekei számára. 1817 Pestalozzinak Iverdunbani, hanyatlásnak indult tanintézetét a' magáéval akará egybekötöni, de terve meghiusult. A' Bern cantoni néptanítók képezése körül is nagy érdemekkel bir. Jeles paedagogicus ismereteket tanusító működése a' közelben csaknem mindig félre ismertetett, da a' távolból annál nagyobb elismerésre talált. Intézeteit több fejedelem látogatta

meg, kik azután azok mintájára alapítanak országaikban másokat. F. hozszszu, áldásdus életét 1844 végzé be. — a.

Fellow, annyit tesz mint : társ. Így hívják az ó angol egyetemeken, Oxford- és Cambridgeben, a' csaknem zárdai természetű tudományos alapítványok, „*college*“k tagjait, kik ezen alapítványok bel- 's kül ügyeit kormányozzák, 's javadalmait élvezik. Számuk az alapítványok nagyságához képest változik; Oxfordban túlhaladja a' 100-at. A' fellówk rendszeren ben laknak a' collegiumokban, ott szabad asztallal bírnak, 's az alapítvány jövedelmeit, a' szükséges költségek levonása után, öregebbség szerinti arányban osztják fel. Az évnek azonban csak kis részét kötelesek bentöltteni; hivatalokat vállalhatnak, utazhatnak 'sat. Ezen alapítványi jövedelmek élvezete, melylyek soha sincsenek 25 font sterl. alatt, sokszor pedig tetemes összegekre ruznak, egész életen át tart, kivévén, ha a' fellow megházasodik, vagy többet jövedelmező fekvő birtokot szerez, vagy gazdag papságot 's egyetemi professori hivatalt nyert. Az *etoni* iskola mellett szinte van egy „*college*“, melylyhez 7 fellow tartozik, kik azon előjoggal bírnak, hogy meg is házasodhatnak, 's lelkészi hivatalt viselhetnek javadalmaik megtartása mellett. — h.

Felsberg, schweiczi helység Graubündten kanton Rajnavölgyében, nevezetes azon hegyszakadásokról, mik legújabb időkben tökéletes eltemetéssel fenyegetik. Lakossága 1843-ban 134 családból állott, kik a' sovány földön, melylyen laknak 's melyly azonkívül a' Rajna áradásai 's a' szikla-omladozások által is pusztittatik, szegényes viszonyok között élnek. Csekély távolságnyira a' sűrűn egymás mellett álló épületektől emelkednek 2000 lábnyi magasságra a' több száz lábnyi magas és függőleges kopasz sziklatömegek, mik lazul összefüggő mészkőből állanak. A' lakosok ismerék a' felettök lebegő hegység repedéseit, de veszélyre nem gondolának, míg 1834 egy részenkénti szakadás, melyly csaknem a' falut érte el, figyelmessé nem tevő őket. 1843 szeptember egy éjjelen hatalmas sziklatömegek omlottak le menydörgő robajjal 's Felsberg több épületét zúzták össze. Ez időtől kezdve gyakrabban történtek omladozások, mik újra több házat rongáltak meg. Schweicz leghiresebb földészei vizsgálatokat tartának a' hely színén 's úgy találák, miképen az egész sziklatömeg lassu de folytonos mozgásban van 's vagy teljes vagy részenkénti beomlással fenyeget, mi által a' falu nagyobb része szétromboltathatik 's másrészt a' völgy termőföldre is ellepethetik. Minél fogva a' lakosok élete 's vagyona biztosítása tekintetéből a' falunak más helyre áttételét sürgeték. Újabb szikla-omladozások még nagyobb erőre emelék a' földészek véleményét 's a' felsbergieket elhatározzák a' kivándorlást. Sok bajjal kelle küzdeniök és több időbe került, míg a' közel községek szeretlenségét a' graubündteni kormány egy erélyes parancsa legyőzheté. Ez szerze nekik végre a' falu alatti völgyesikon egy telepedési helyet, melylyen mind a' sziklaszakadások, mind a' Rajna áradásai ellen biztosítva valának. Az új telep fölépítésére, melylynek „*Neufelsberg*“ nevet adtak, 421,296 forintra volt szükségök, mit Németországban és Schweizban szedett önkénytes adakozások után nyertek meg. Templomjokat 's iskolájokat a' Gusztáv-Adolf egyelet építtette fel 's az adakozók között volt a' porosz király 10,000 schweiczi frank ajándékkal. Az építések azonban

lassan haladtak 's a' felsbergiek már ugy hozzá szokának a' veszélyhez, hogy régi falujokat még mindig nem hagyák el egészen. 1849. telén 's az 1850 év első hónapjaiban megszűntek a' nagyobb hegyszakadások, azonban egy nap sem mult el apróbb kő- ágyuzás nélkül. Fent a' hegyen mindig porzott, és ropogott a' hulladozó kövektől. Augustusban ujra növekedett a' vész. Az alpesek tetőin gyakran volt hallható egy földalati dörgés vészterhes tompa moraja. Aug. 31-én a' sziklatömegnek egy kiálló része megindult és sűrű porfellegek között zajos robajjal hullott alá a' völgybe. A' lakosok ekkor oda hagyák a' falut. Sept. 2-án következett a' sziklatömeg többi részeinek leomlása borzasztó dörgés és ropogás között, melyly az egész völgy levegőjét megreszketetté 's határtalan porfelleggel borítá be. A' falut azonban sértetlenül hagyá a' vész. Neufelsberg házai jelenleg egész a' belső elrendezésig készen állanak. Sziklaomlások, hegyszakadások gyakran jönnek elő az alpesekben. A' kövezetek hasadékaiba benyomul a' víz, melyly azokat kitágítja, kimélyeszi 's végre az egész tömeg összfűggését felbontja. A' tél sokféleképen nedvesekké, porhanyókká teszi a' sziklákat, de a' közbe nyomult jég által még öszzetartja azokat. Tavaszkor azonban, midőn a' jégkapcsok felözlának, a' télen előkészült kőhulladozások ideje bekövetkezik. A' hőomladványok méginkább magokkal ragadják a' kötömegek szakadozását. Igy történt, hogy idő folytán több helység pusztult el Schweiczban, ilylen volt Plurs és Goldan 's ilyly vésznek van kitéve a' legujabb időben Felsbergen kívül Soglio helység is. — a.

Felségsértés az állam elleni büntettek legsúlyosb neme. Mittermaier szerint felségsértés minden, az állam fenállása ellen általában, vagy területi létezése, vagy alkotmányának fő alkatrésze 's így monarchiában az uralkodó ellen 's a' fenálló rend *erőszakos* megváltoztatására törekvő merény. A' német büntető jogban alapját képezi a' római jog. A' római jogöszveg egyes tételeit öszzfűggéséből kivették 's belőle egy egész, nagy elméletet alkottak, minek természetesen rosz eredménye lett. Egy rakás szigoru és hibás nézetet idézett elő. A' római források szellemét öszzfűggésben kell felfogni, 's vizsgálni, mikép alakultak a' római birodalom különböző viszonyai közt, a' törvények, a' császárok rendeletei 's jogászok nézetei, 's minő politikai körülményekből és föltételekből származtak a' nézetek; és csak ekkor találunk a' római jogban, bármelyly kérdésnél, illetékes alagra. E' tekintetben az ujabkor sokat köszönhet Weiske, Zirkler, Luden, Hepp, Zachariae és mások kutatásainak. Különösen őrizkedni kell a' régi korban uj fogalmakat keresni. A' római jog például nem ismert különbséget a' bevégzett büntett és kísérlet közt. Eredetileg a' *judicium perduellionis* a' mai fölségsértési pörhez némi részben hasonlít; a' *perduellio* mindazáltal sok olyly súlyos büntettet foglalt magában, mikben a' bünös az állam ellensége gyanánt tünt fel, 's melylyek ma nem felségsértési esetek. A' *judicium perduellionis* némelyly szigoru eseteit lassankint szelidíté 's a' szokásból számüzé az időszelem; bárha még akkor is előfordul a' történetekben, mikor már a' *crimen majestatis* alkalmazását találjuk. A' *lex majestatis* azon korban jött elő, midőn a' *questiones perpetuae* származtak. A' nyugtalan, pártviharos időkben, a' mint egyik vagy másik párt, egy vagy más hatalmas került

félül, a' szerint módosultak a' politikai vétségek fölötti nézetek, míg lassankint olyly cselekmények is a' leges majestatis alá estek, melylyek mai felforgás szerint csupán rendőri szempontból tekintetnek. Ezért czélra nem vezet, a' kibocsátott fölségi törvényeket — melylyek közt legnevezetesebb a' lex Cornelia és leges Juliae majestatis — sorban és egyenkint vizsgálni. A' crimen majestatis alapeszméje szerint, e' büntett minden respublica ellen intézett ellenséges cselekményt magában foglalt. Respublica alatt azonban itt nem az államformát, vagy alkotmányt, hanem a' római népet egészben, az állományt fölségében kell érteni. Régibb fogalmak szerint olyly büntetteket is a' respublica elleni merénynek vettek, mik ma egyébncinü büntettek sorába iktattatnak. A' császári korszakban pedig szokássá vált, a' császárt tekinteni a' büntett főtárgyául, 's ezen fogalom lassankint gyökeret vert. Önkényes uralkodók azokat is e' vétségben marasztaltaták el, kik neheztelésüket vonták magukra, 's — régi írók bizonyítása szerint — szolga lelkü birák a' legártatlanabb tetteket crimen majestatis gyanánt büntették. Ezen önkényesen kiterjesztett irány azonban nem a' classicus római jogtudomány szelleméből folyt. Miután azonban, a' jogászok példa gyanánt a' jog tovább fejlesztésénél olyly eseteket is vontak a' lex majestatis fogalma alá, melylyek oda nem tartoznak: igen nagyon megtisztelik azon tudósok — mint *Weiske* és *Zirkler* — a' római jogot, kik benne föl akarják találni a' felségsértési esetek meghatározását és körülírását. Bajos kimutatni, hogy a' római jogtudósok előtt micsoda határozott fogalom lebegett a' crimen majestatisra nézve. Ellenben a' római juristák dicséretére említi *Mittermaier*, hogy miként az angol jogászok, hol szinte nincs a' treason fölött határozott tökéletes törvényhozás, a' crimen majestatis-t korlátozó nézetből indultak ki. A' római jogászok ugyanis, habár a' jogot tovább művelték, szorosan tartották magukat a' fenálló törvényhez, 's elhatározó tekintet volt előttök a' crimen majestatis-nál: an potuerit facere, minek következtében nem lehet minden ostoba, éretlen vállalatot felségsértésnek keresztelni. Továbbá lényeges tekintettel voltak e' jogászok az animus hostilis-ra, mi szükségkép a' crimen majestatis-hoz tartozott, 's mialatt nem a' közönséges dolus, hanem azon szándok értetett, miszerint valaki a' fenálló hatalmat háboru és erőszak által támadja meg felségsértési tervének kivitele végett. Azt is tekintetbe kell venni, hogy a' questiones perpetuae után, mihelyt a' birák szabadabb kezét nyertek a' büntetések alkalmazásában, a' fölségsértés alá vont büntettek nem súlytattak többé mindnyájan a' poena legis, hanem kisebb büntetés által. A' közt is különbséget tettek, ha valaki legis Juliae majestatis reus, vagy csak majestatis reus. Az első jobban büntették. A' perduellio nevezet meghagyatott, a' crimen majestatis súlyosabb eseteinek bélyegzésére. Némelyly tetteket, a' szándok különbsége szerint, a' crimen majestatis, másokat a' vis publica alá soroztak; 's melylyek kezdetben a' lex Julia alá estek, mint a' seditio, később külön büntetés szabott rájuk. A' császárok alatt divatozott jog fő czikkelye volt: a' lex V. Cod. ad legem Jul. majestat. Zsarnok szellemü. Azon ötödik törvény egy fokra emeli a' császár élete elleni özszeesküvéssel, ha a' birodalom legfőbb hivatalnokai ellen terveztetik ilyly özszeesküvés. Csak gondoljunk az Arcadius alatt

zsarnokoskodó Eutropra. — A' germán jog fogalmában, a' felségsértésnél, a' proditio, az árulás főtekintetű. A' német jogforrások mutatják, hogy az árulást a' legsúlyosabb büntettek közé számították; értelme azonban az állam elleni vétségeken túl mindazon személy elleni sérelmekre kiterjesztetett, kik iránt a' bűnös különös hűséggel tartozott. Természetes. A' german életviszonyok ilyly hűségi kötelezettségeken alapultak. 'S innen magyarázható, hogy az angol jogban is különbség fejtett ki az árulás magasabb és kisebb foka (petty treason) közt, az utóbbi sorozatba tartozván, ha a' nő megöli férjét, vagy a' pap előljáróját 'stb. Azonban a' german jogba a' római crimen majestatis elvei is korán átmentek. Miután pedig a' német császárok a' rómaiak utódinak tekintették magukat, az egész lex V. Cod. ad leg. Jul. átvétetett a' német törvénybe, kimondatván, hogy a' választó fejedelmek elleni merényekre is kiterjesztetik: quia pars corporis nostri sunt. A' régi német jogtudósok keveset tettek e' büntett fogalma kifejtése körül. Delictum exceptum gyanánt tekinték a' felségsértést, elsoroltak némelyly különös eseteket és fölállíták, hogy ez esetben minden kísérletet úgy kell büntetni, mint a' véghezvitt büntettet. Azon jogászok nem érezték, minő veszély származhatik a' polgári szabadságra, ha a' felségsértési törvények határozatlanok. Akkor általában a' terrorismus elve uralkodott, 's azt hívék, hogy különösen a' felségsértésnél kell ez elvhez erősen ragaszkodni. Ilyly elv befolyása alatt alakult az akkori jogállapot. A' római jog egyes tételeit az összszefüggésből kiragadták, 's fölhasználták a' felségsértés elméletéhez; 's főleg az által igen kiterjesztetett, mivel nem bírtak azon határozott ponttal, melylynél a' felségsértési beszámítás kezdődik. Az újabb jogtudósok közt *Feuerbach*nak különös érdeme az, hogy ellene dolgozott ezen kiterjesztésnek 's igyekvék kijelölni e' büntett és más bűnös cselekmények között a' határokat. Azonban a' római és german jog természetébe ő sem hatott be, 's némelyly bírakat megtántorított azon tévedése, miszerint a' felségsértés minden esetét halállal kellene büntetni, 's a' rendes büntetés alá esik a' legtávolabbi kísérlet és segély is egyiránt. A' legújabb criminalisták már jobban igyekeznek kifejteni a' felségsértés természetét. A' fogalom kiterjesztésének inkább felfogják veszélyeit. Történeti kutatások a' római crimen majestatis lényegét is fölleplezik. A' felségsértéshez számított cselekmények szorosabban elemzettek. Az irodalmi munkálgodás tévedése ma abban áll, hogy a' juristák által elszámált minden esetekkel vették föl az egész római crimen majestatis, a' nélkül, hogy a' german jog fejlődését vették volna alapul. Továbbá mysticus kiindulási pontokból, olylykor szolgaelműségből, vagy hibás történeti nézetekből, 's néha nemesebb indokokból is, hogy az államot és polgári társaságot minden, legtávolabbi veszélyes megtámadások ellen is biztosítsák, megfélekedtek a' büntetőjog minden alapelveiről, rendőri és büntetőjogi tekinteteket össze vissza zavarnak, mintha itt csak az államra nézve veszélyes érzületről lehetne szó, mintha a' tett módja és meddig terjedése közömbös lenne, 's már magát az ellenséges érzület nyilatkozását felségsértésnek lehetne tekinteni, és végre mintha kísérlet és végrehajtás közt semmi különbség nem forogna fenn e' büntettnél. Más jogászok ellenben abban hibáznak, hogy a' tényálladék jellemzése helyett, a' felségsértésnél megelégedtek

némelyly üres szavakkal 's általános — és azért szerfölött határozatlan és önkényes magyarázatokra alkalmul szolgáló — kifejezésekkel, például felségsértés tárgyul vették az állam integritását, önállóságát, mások erejét és hatalmát, részint minden cselekményt felségsértésnek mondtak, a' mi az állam tekintélyét és méltóságát támadja meg, ilyennek mondták az állam közbátorsága és tekintetének föltartása körüli hivatalos mulasztást, hivatali hűtlenséget 'stb. — Igaz, hogy az újabb jogtudósok előtt nem sok követésre méltó elődolgozat volt e' tárgyban. A' franzia törvények e' tárgyról vérrel voltak írva. A' pusztá szándok, föltétel 'stb. is halállal büntettetett. Tudva van, mi borzasztó játékot űztek az agens provocateurs-ök a' gyűlölt egyéniségek megrontására. Franciaország jogérzete kárhóztatá e' részben a' Code határozatait. Az 1832-ki revisio alkalmával némi javítások tétettek is, szelidíték a' complot büntetését; azonban e' revisio csak félszabály levén, még igen uralkodó maradt a' halálbüntetés, 's igen nagy térre terjeszkedett ki, úgy például a' proposition non agréé büntetésére is. Az állományak, nem szándékosan okozhatott ártalom is súlyos büntetés alá esett. (Code pénal art. 84. 85.) Végre azonban az 1848-iki februári forradalom eltörlé a' halálbüntetést minden political vétségekre, mi nevezetes változást okozott a' büntető codexben. 'S azon alkalommal egyszersmind a' fölség értelmezésével a' felségsértés körülírása is szükségkép változott. A' köztársaságban a' fölség a' polgárok összes egyetemét illeti, elidegeníthetlen, elévülhetlen, és sem egyes ember, sem egyes osztály nem igényelheti. (Lásd: Charta.) Honnan felségsértés sincs többé egyes személy, vagy osztály ellen; csupán az állomány, a' polgárok egyeteme ellen követhetik el. — A' porosz törvénykönyv sem nyújt utánzásra példát. A' kor, melylyben származott, e' részben mindent fölvilágosit. A' legirtózatosb büntetés van ott a' felségsértés legtávolabb büntársaira, 's olyly cselekményekre is, melylyek minden gonosz szándék nélkül követtetnek el és csak veszélyesek lehetnek. Terrorismus elve vezérlé a' törvényhozót. — A' bajor büntetőtörvénykönyvet *Feuerbach* készíté. A' felségsértést elkülönzi a' honárulástól. A' felségsértés esetei el vannak számlálva, 's kimondva az elv, hogy a' kísérlet is szelidebben büntetendő, mint a' véghezvitel. Azonban a' halálos büntetéssel találkoznak már olyly lépésnél, melyly még távol van a' végrehajtástól, már az esetben, ha valaki felségsértési szándokból szövetezik, 's (bármenynyire éretlen és határozatlan tervvel is) összszeesküvésbe lép, 's fölkelést, lázadást rendez (habár gyorsan és minden káros eredmény nélkül elnyomatik is). Az is felségsértés, ha valaki jogkövetelése által idegen hatalom beavatkozását idézi is elő, vagy idegen állam követét megsérti. Nagy hiánya a' bajor codexnek az is, hogy a' határpontot nem jelöli ki, hol a' kísérlet bűnössége kezdődik. A' legtávolabbi kísérletre is kiterjedvén a' büntetés, nem lehetetlen, hogy egy izgatott fő pillanatnyi meggondolatlan kitörését már büntetik: mint éretlen tervet. — Az újabb törvénykönyvek már haladást mutatnak. A' szász törvénykönyv korlátozza a' felségsértés fogalmát, 's az odatarozó cselekmények kijelölése által közelebből jellemzi. Már *erőszakos* föllépést kíván. Az összszeesküvés nincs többé összszezavarva az egészen véghezvitt büntetettel. 3-tól 10 év a' büntetése. A' honárulási büntettek köre olyly cselekmények által határoz-

tatik, melylyek a' bünös érzületet tisztán kifejezik ; 's ez esetekben sincs halálbüntetés a' honárulásra. Azonban az öszszeesküvésben e' codex sem különzé jól el a' fokozatokat. A' három év, a' legkisebb beszámítás esetén, igen sok. A' 84. §. határozatlan, midőn minden felsőszécsértés előkészítésére vonatkozó cselekményt büntet. Itt is igen széles tér van adva a' büntetőjognak. Például, ha ifjakat előkészület miatt büntetnek, mivel fegyverforgatásban gyakorolván magokat, szeleburdi fővel arra hivatkoznak, hogy készen találja őket a' forradalom. Így a' vini tanulást is büntetni kellene, a' párbaj előkészülete gyanánt. Végre némelyly olyly cselekmény is soroztatik a' honárulás alá, melylyek alatt nem látszik határozottan az árulási szándok. — A' württembergi codexben is hasonló javítások mutatkoznak. Árnyoldala, hogy a' főlőszécsértés előkészülete gyanánt magyarázható tettet dologházzal bünteti. A' 132. §. példalózik ; emliti az állam létezését veszélyező elvek fejtegetését és terjesztését. Igen meg kell az efféle példákat fontolni, mert ezek távolabb álló cselekmények, hogy sem magok után büntetést vonhassanak 's a' szerkezet is igen határozatlan. — A' badeni törvény még jobban elkülönzi a' felsőszécsértést, 's a' reá vonatkozó egyes büntetteket tisztán, határozottan jellemzi nemcsak tárgyilag, hanem szándok és cselekmény szerint. A' javaslat szerint a' fölkelés, lázadás vétke, csak a' lázadás valódi kitörése által van végrehajtva. 'S még itt sem köteles a' törvényszék alkalmazni a' halálbüntetést, ha a' lázadás kitört ugyan, de ismét elnyomatott, mielőtt a' lázadók öltek vagy egyéb súlyos vétket követtek volna el. A' javaslat továbbá (1840 előtti) veszélyesnek tartá, csupán a' bíróra bizni, hol lát főlőszécsértési kísérletet ; a' kísérleti cselekményeket is közelebből kijelöli, 's külön büntettek gyanánt adja elő. Így főleg az öszszeesküvésnél. A' felsőszécsértésre felhívás büntetés alá esik ugyan, de csak úgy, ha a' fölhívás nyilván történt és pedig egyenesen olyly vállalatokra, miket a' törvény szakaszai egyenesen felsőszécsértési eseteknek jelölnek ki. — A' magyar jogtudomány megkülönbözteté e' felsőszécsértést (crimen laesae majestatis) a' hűtlenségi esetektől (nota infidelitatis). Főlőszécsértésnek veszik a' régi magyar törvények a' király személye, élete vagy az állomány élete ellen törekvést. Régi törvények felsőszécsértéssel büntették azokat is, kik tudtak fölöle, de föl nem jelentették. Ellenben a' hamis föladvót viszonzási — talio — büntetésben rendelik elmarasztaltatni. 'S itt a' büntetés halál és jószágvesztés. A' hűtlenség büntetése is ugyanaz. Itt azonban, ha csak tetten nem kaptik, a' nemest, idézés és törvényes elmarasztalás nélkül befogni nem lehet, mint a' felsőszécsértésnél, hol nincs tekintet a' hires I-ae 9-usra. Hajdanta a' köz-zavarok, pártoskodások és belháborúk viharai közt, 's a' miveletlenebb és azért kegyetlenebb időszakokban nagy száma ment a' hűtlenségi esetek száma. Később azonban (1723 : 9. t.cz.) kilenez pontra szállítottak. E' pontok sem tanusítanak azonban tiszta jogfogalmat távolról sem. Ide vannak sorolva : pénzhamisítás, hiteles személyek és testületek általi hamis oklevélkészítés, eretnkség 's a' t. Növelték e' jogfogalmi zavart a' főtörvényszékek eljárásai, melylyek hűtlenségi pörökben a' törvényekkel nem egyező elveket és eljárást állapítottak meg. Kifogásokkal élni megtiltották, holott azt a' törvény a' legkisebb fontosságú pörben is megengedte ; 's a' hűtlenségi pörnél épen a' per uta és fölperesség kérdésében

kello megmutatni, hogy a' vád nem hűtlenség tárgya. Megtagadták a' szabad láboni védelmet, mit csak felségsértés esetén tilt a' törvény. Az ügyészekről titoktartási esküt követeltek. A' tanuk hitelesítése, vállottak kihallgatása nem az illető törvényszék, hanem csak kiküldöttek előtt történt. Fölállíták ítéletekben, hogy a' közgyűléseken történt kijelentést, mint hűtlenségi vétket lehet büntetni még akkor is, midőn azt vétkes eselekedet nem követi, midőn abban senki törvénytelenésre föl nem szólítatik, midőn csak törvény és alkotmány szerű javaslatok tétetnek. Olyly elv, melylyet a' magyar törvények, bármi hibás legyen alapjuk, nem ismernek. S végre a' fejedelem személyének sérthetlenségét a' kormányra is kiterjesztendőnek mondák, melyly elv nem csak a' régi törvények tartalmával, melylyek a' hűtlen kormánytagot büntetni rendelik, hanem az alkotmányosság lényegével is ellenkezik, lehetlenné tevén a' felelősség alkalmazását. Ezek miatt szót emeltek a' megyék képviselői az 1840-diki országgyűlésen. A' főrendek azonban ellenzették a' sérelmek fölterjesztését. Montesquieu elvéből indultak ki az országgyűlés ellenében, ennek a' birói hatalom ellenőrzésébe beszólását tagadván. Egy híres angol jogtudós *Romilly* jut itten eszünkbe. Ugy vélekedett ez, hogy a' parlamentnek nem csak a' törvényeket reformálni van joga, hanem hogy oda is kiterjed hatalma, miszerint tudomást szerezhessen magának, valljon megtartották-e a' törvényeket a' bírák és esküttek? Ezen elvekhez képest 1818-diki majus 20-kán egy jurynak azon ítéletét vádolta be, melylynél fogva bizonyos rabszolgotulajdonos fölmentetett, ki boldogtalan áldozatainak egyikét a' törvényesnél szigorúabb büntetéssel fenytette. Ez alkalommal — ugymond *Constant Benjamin* — *Romilly* több társai által pártoltatott, kik rendesen nem osztozkodtak nézeteiben. *Wilberforce* kinyilatkozatá, hogy a' kamarának, mint a' polgári szabadság védőjének egyik legbecseusebb szabadítéka abban áll, miszerint, valahányszor szük-ségesnek látja, bármely törvényszék eljárása felett vizsgálat rendelete által is ellenörködnessék. Egy kormánytag — *Goulburn* — habozás nélkül megismerte a' kamarának jogát, bármelyly tárgyat vizsgálat alá vonatni, ha mingyárt bíróság már elintéztetett volna. Szóval: valamenynyi párt egyiránt elismerte a' kamarának jogát, ellenörködnie az igazságszolgáltatás módja felett. „Az-e a' szándék — írja *Jordan Camill* egy jeles művében épen e' kérdés fölött — az-e a' szándék, hogy a' tévedésbe hozott törvény pallosa által ontott ártatlan vér még azon egyetlen kárpótlástól is fosztassék meg, melylyet a' gondviselés ide lenn, a' legnagyobb szerencsétlenség számára látszott fentartani, az t. i.: hogy még emléke által is a' törvényes formák javítását 's a' jövődö ivadékok jobblétét előmozdítsa? Azért mert egy borzasztó tévedés megtörtént, ezt ismételtetni fogjuk mindörökké egy pár bíró iránti kiméletről? Örökre zárkózzanak be ezen gyászos lapok, melylyek a' bánatos törvényhozónak olyly üdvös utasítást adnak a' haza 's az összes emberiség érdekében? Lássuk azon országok állapotát, melylyekben az igazságszolgáltatás feletti ellenörködés, önök ohajtásához képest szigorúan el volt tiltva. Akkor Angliában a' vallásosnak keresztelt hallgatás leplébe burkoltattak a' esillagkamarának végzése, *Máriának* ítélőszéki üldözései, *Jeffriesnek* és *Kirknek* törvényes kegyetlenségei. Akkor Franciaországban meg kellett hajolni és

hallgatni azon rendkívüli bíróságok előtt, melylyek anynyi gyalázatos eljárással szennynezték be büntető igazságszolgáltatásunk évkönyveit? Ine, uraim! — veti e' tekintély idézése után, *Constant* — a' becsületes emberek, a' jó és nagy polgárok, szabadságaink és jogaink védői valamennyi országban egyetértenek egymással, felcnek egymásnak 's a' t. Az olvasóra bizzuk megítélni, valljon kik értették jobban a' polgári szabadság tanait, *Romilly* és *Constant*-c, vagy a' magyar főrendi többség, 's Anglia parlamentje fogta-e föl jobban az alkotmányos kormányzás rendszerét, vagy a' magyar felsőház? Mi csak azt jegyezzük meg, hogy a' hatalmak elkülönzését a' végrehajtó hatalom ellenében nem állíták föl olyly szigorral, mint a' törvényhozás irányában. Az alsóházi panaszok egy része pedig épen arra vonatkozott, hogy a' birói hatalom függésbe tette magát a' kormánytól. Bármint vélekedtek is azonban a' főrendek ez alkotmányos közjogi kérdések felől, elismerék a' régi törvények hiányait a' szóban forgó hűtlenségi esetekben. Határozottabb, világosabb törvény hozatalára akarták fordítani az alsóház figyelmét. Ez ragaszkodott huszonhárom izenet után is a' sérelmekhez; azonban a' főrendek akaratanak is eleget tön. Az országgyűlés büntetőtörvény készítésével egy országos küldöttséget bizott meg. E' küldöttség a' felségsértést következőleg formulázta: Felségsértést követ el: a) a' ki tudva és szándékosan a' királyt életétől megfosztja vagy megfosztani tettelegesen törekszik; b) a' ki a' királynak személyét tudva és szándékosan, tettelegesen erőszakkal vagy megsérti, vagy megtámadja; c) a' ki azon házra, melylyben a' király lakik, vagy tartózkodik, tudva és a' király elleni bűnös célzattal erőszakosan rátör; d) a' ki a' királyt személyesen szabadságától, vagy királyi széktől erőszakosan megfosztani tettelegesen törekszik; e) a' ki az ország független önállásának vagy polgári alkotmányának felforgatására fegyveres erővel föltámad; f) a' ki valamelyly külhatalmasságot az országnak ellenséges megtámadására szándékosan és egyenesen felhív. A' Felségsértésnek *legnagyobb* büntetése holtig tartó rabság. Így büntettetik a' szövetkező is, ki a' szövetkezés felségsértési célzatát ismerte, habár a' szövetkezés a' cselekvés megkezdése előtt felfedeztetik is. Ha azonban felfedeztetés előtt fölhagytak a' szövetkezők a' tervvel 's egyéb büntettet nem követtek el, a' büntetés maximuma egy év. Mint felségsértő büntettetik a' felbujtó is, a' felbujtás a' törvénykönyv előbbi fejezetében szigorúan körülíratván. Ki a' felségsértést tudja és föl nem jelenti, két évre büntettethetik. A' hűtlenségről pedig ekkép rendelkezik a' törvényjavaslat: hűtlenségi büntettet követ el: a) a' ki az országnak valamelyly helyét, erősségét vagy táborát szándékosan az ellenségnek elárulja vagy elárulni tettelegesen törekszik; b) a' ki a' haza ellen szabad akaratból fegyvert visel, vagy szabad akaratból az ellenségnek mint kém szolgál; c) a' ki, midőn az ellenségnek hatalma alatt nincsen, szabad akaratból annak számára zoldosokat szerez, vagy az ellenség seregének pénzt, fegyvereket, hadi- vagy élelemszereket szolgáltat, vagy szolgáltatni tettelegesen törekszik. A' hűtlenségnek legnagyobb — tehát a' fokozatos beszámítás szerint lehet kisebb is — büntetése holtig tartó rabság. A' szövetkezőre, felbujtóra hasonló szabályok, mint a' felségsértésnél. Egészen külön fejezet szól az erőszakos ellenszegülésről, öszszecsoportozásról,

lázadásról, a király személye elleni sértő kifejezésekről 's a' t. Nagy előhaladás, egyéb tiszta jogi fogalmak mellett, e' büntető-codex javaslatában már a' jószágkobzás megszüntetése is, melyly az ártatlan utódokat büntette. (lásd: *Kölcsey Ferencz minden munkáinak VI-ik kötetében a' kir. fiscus öröködéséről.*) A' hivtelen és felségsértő jószágát ugyanis már szent István törvénye a' fiscusnak adá; 's e' törvény az akkori idők szellemével könnyen megegyeztethető vala. Philosophiai elveken épült 's a' miveltség szelidérzelmei által alapított büntetőtörvényekről hogyan lehetett volna akkor szó? Hiszen századokkal sz. István után, a' miveltebb *Anjou*-ház uralkodása alatt is példát találunk olyly szörnyű büntetésre, melyly a' keresztvérséget megelőzőtt századokból veszi eredetét. Ki nem ismeri a' *Zách*-család történetét? A' törvény személyes boszú eszközüvé alacsonyítottatt. Törvényeink később szelidültek; 's a' jószágvesztést egyedül a' bűnös személyére szorítván, az ártatlan nő és gyermekek birtoklásaira ki nem terjesztették. Azonban miért vétetnék el a' bűnös osztályára jutott jószág is? Nem olyyan jószág-e ez, minek a' bűnös más körülmények közt történt halálával csakugyan gyermekeire kellett volna jutni? És így csakugyan ártatlan gyermekei foszhatnak meg örökségüktől.

Szólván a' jog történetéről a' fentirt tárgyban és positiv oldaláról, hátra van a' felségsértés természetét kifejteni. Mellőzzük a' kérdést, miről a' jogtudósok különböző értelemben vitakoznak, hogy t. i. mennyiben jár megbélyegző erkölestelenséggel a' felségsértés 's minő viszonyban áll más közrendű büntettekhez és politikai vétségekhez. Fő dolognak tartjuk, hogy e' büntett korlátai szigorúan körülírassanak, 's ne terjesztessenek ki pusztán a' létező állapot iránti elégedetlenség nyilvánítására, vagy épen vélemény-üldözésre. A' polgárháború iszonyai már magokban rettenetesek; a' jó ellenben, melylyt a' merény némelyly esetekben eredményezhet, igen bizonytalan. 'S milyly iszonyú tér nyílik a' fanatismusnak! Azonban más felől gyakran épen az ellenhatás viszi olyly szélsőségekre a' mozgalmat, milylyenről megindítója nem is álmodott. 'S minő eszmegavar mutatkozik gyakran a' felségsértés körüli fogalmakban! E' fogalmak helyek szerint változnak. Mi egy helyen bűn, másutt, másféle alkotmány mellett, erény lehet. Gyakran idő múlva ünnepelet hős lesz, kit pár év előtt vérpadra vittek. Az eszmék, fogalmak változnak. Emlékezzünk csak az 1813-ki eseményekre. A' körülményektől is sok függ. Olyly boldog országban, hol közszereteten él az uralkodó, a' nemzet kívánatai koronként teljesítettek, — ha ilyly országban ki áll valaki a' piaczra 's felségsértésre izgat: örültnek tekintetik inkább, mint bűnösnek. Tudjuk végre, mennyire vonz a' példa csábító ereje; homau izgatott időkben, merészebb föllépések gyöngítik a' közvélemény előtt bizonyos cselekmények tilalmát. (Lásd: Guizot: *De la peine de mort en matière politique*. Haut: *Observations sur le projet de revision*. Chauveau et Hellie: *Théorie du Code pénal* 's a' t.) Honnan következik, hogy a' törvényhozó jogosítva van, a' legsúlyosb büntetéssel fenyegetni a' felségsértés nagyobb eseteit, de a' büntettnél fokozatokat kell föllállítani, 's olyly büntetéseket, miket tehetségében áll a' bíróságnak a' bűnösség fokához alkalmazni. Ezekhez képest ajánlja *Mittermaier*, hogy 1) a' felségsértést a' homírulástól vagyis hűtlenségtől külön választani, mint már a' római jogban

a' perduellio a' crimen majestatis. Az utóbbinak már ott több esetei voltak 's könnyebb esetben a' későbbi róm. jogtan sem rendelt már halált. A' felségsértés az állam fenállása 's létező alapviszonya, és így más államok irányábani függetlensége, saját területi létezése, alkotmánya, 's monarchiákban az uralkodó és az uralkodócsalád öröködcse elleni törekvést foglal magában. Ezen, az állományt fenállásában és alapjában megtámadó irány teszi a' felségsértést első rendű állam elleni büntetté; az állomány életét támadja meg, mint a' gyilkosság a' magánosokét. Az állam elleni többi büntettek a' honárulás vagy hűtlenség alá sorozandók. A' német szövetség 1836-ik aug. 18-ki határozata kötelességébe tette minden szövetséges államnak, felségsértési vétségek közé sorolni, a' szövetség és annak alkotmánya elleni törekvést is. 'S így a' szövetség elleni felségsértést minden egyes állam saját maga ellen intézettnek tekintti. Így a' szász, würtembergi, badeni törvény 's a' t. (Lásd: Feuerbach. Heffter.) 2) Uralkodó ellen felségsértést követhetni el, ha valaki *tetteles erőszakkal* törekedett trónjától megfosztani, uralkodását lehetlenné tenni, 's az ország egy részéről lemondásra vagy létező alkotmány erőszakos felforgatására. A' cselekmény indokát nem szokták vizsgálni. Fenyegetésekben, hol a' fentebb kijelölt irány fen nem forog, csak egyszerű sérelem tekintendő az uralkodó ellen; 's egyes kormányssabályokra, például bizonyos adónem elengedésére vagy valamelyly minister elbocsátására kényszerítés csak egyszerű lázadási büntett alapjául veendő. 3) Felségsértést magokban foglaló cselekmények: a) az uralkodó ellen érintett erőszak; b) vagy külhatalommal szövetség, hogy ez az államba betörvén vagy az uralkodót el tegye láb alól, vagy az állományt idegen hatalom alá vesse, vagy az alkotmányt erőszakosan megváltoztassa. Ezen esetekben a' büntett iránya az állam lételetét támadja meg, 's az ellenség beidézése csak e' bűnös cél elérésére eszköz; melyly esetben a' büntett erőszakossága a' háborúban, vagy az ellenség erőszakában fekszik, melylynek segítségével igyekszik czélt érni a' felségsértő. c) Másik eszköz a' fölkelés, *lázas*, melyly a' római törvényben rendesen *sedition* név alatt jó elő. Ezen büntett azonban, felségsértési szándok nélkül is, külön előfordul; miként néha erőszakos eszközül használtatik felségsértésre. A' kitűzött vagy irányba vett cél mutatja itt ki a' felségsértést. Ha nem az uralkodó és állam ellen törekszik a' fent kijelölt felségsértési irányokban; ha csak arra van intézve, hogy valamelyly törvény, rendelet vagy felsőségi intézkedés teljesítését erőszakkal gátolja, meghiusítsa, egyszerű lázadási büntett áll elő, mert itt az állam létezése nincs megtámadva, csupán ellenszegülés és erőszakosság büne forog fenn. Ha a' lázas felségsértésre szolgál eszközü, több küljelek által jellemeztetik. Nagyobb néptömeg gyűl egybe, nem önkényt, hanem egybegyűjtve, lázadási célból egyesítve. A' csoportozás nyilvános, mert így veszélyezi a' köz-nyugalmat 's a' népre utal a' növekedő lázas hatálya. Olyly körülmények mellett lép föl, mik között a' béke és rend helyreállítására a' felsőség rendes fékerői nem elegendők, 's mik között nyilván feltűnik, mikép a' lázas kész az utolsóig a' közhatalom ellen. d) Végre a' felségsértés egyik eszköze az *összseesküvés* (*conjuratio, consilium, factio* a' római jogban). Az *összseesküvés* lényegéhez tartozó jellemek általában ugyanazok, melylyek a

szövetkezést vagy vétkes öszszeköttetést jellemzik. Többeknek kell együtt lenni; bármi kevésnek; például az uralkodó élete ellen kevesen is öszszeesküdhhetnek. Szükség, hogy az öszszebeszlés a' büntett közös végrehajtására megtörtént, a' szövetség megkötöttetett legyen. Mig egy rész csak javaslatot tesz, a' többiek ingadoznak, nincs végrehajtva a' titkos szövetség. A' szövetkezésnek világosan olyly tetre kötöttnek kell lenni, melyly határozott felségsértést foglal magában. Ha eddig haladt az öszszeesküvés, azon körülmény, hogy a' kijelölt felségsértési büntett végrehajtásának terve még nincs készen, már csak a' büntetés mértékére van némi befolyással, az öszszeesküvés fogalmára nincs. 4) Ezek szerint a' felségsértéshez mindig az állam létezését fenyegető törekvés tartozik, melyly fölforgatási tervét *erőszakos* uton eszközli; minélfogva a' felségsértést jól külön kell választani egyéb cselekményektől, melylyek bizonyos politikai események, ohajtások valósitására vannak idézve, vagy valamelyly, a' kormány által szentesített intézkedéstől eltérő politikai nézet nyilatkozatát foglalják magokban. Vagy ha például valaki reform utján, erőszak nélkül, törekszik létesíteni ohajtásait; tudományos uton igyekszik másokra tolni meggyőződését, vagy a' közvélemény hatalma által igyekszik a' kormányt újításokra bírni. Ez eljárás csak akkor tárgya a' fenytő jognak, ha valaki a' polgárokat ellenállásra, erőszakosságra törekszik fölizgatni, vagy nézeti terjesztésében fegyelmi vétséget követ el. 5) Lényeges kérdés végre, ha valljon a' bűn kísérlete és végrehajtása egyenlően büntetendő-e a' felségsértésben? Több jogtudós, mint: *Feuerbach, Martin, Rosshirt* igennel felel; 's törvényszéki ítéletek szólnak e' szellemben. Az érzületet, a' szándokot vélik büntetendőnek. A' római törvényre hivatkoznak, hol egy zsarnok rendelete szerint a' csupa cogitare már büntetett, mint felségsértés, 's a' voluntas sceleris-t és effectus-t egyképen büntették 'stb. Helyesebb azonban *Wächter, Heffter, Hepp, Mittermaier, Scholz* és *Zachariae* véleménye, miszerint büntetésre nézve a' kísérlet különválasztatik a' teljes végrehajtástól. A' római jog általában hallgatott a' kísérletről, 's a' kísérleti cselekményeket is csak úgy állítá föl, egyes vétkek gya'ánt, mint külön büntettek. A' római törvény helyei csak az öszszeesküvésben nyilvánított rossz szándokot büntetik. Igazság kívánja, hogy valamint egyéb büntetteknel, úgy itten is a' vétkezés fokához méressék a' büntetés, mi csak a' kísérlet és végrehajtás különválasztása által történik. Ki az ellenségnek feladni ígér egy várat, nem olyly bűnös, mintha már valóban átadta. A' törvényhozásnak oka van kétségtelenül az előkészületet is büntetni, ha a' bűnös vétkes szándokát olyly külső cselekmény által kifejezi, melyly czélját tisztán napfényre hozza, erőszakos uton végrehajtani tervét. Mig az eltökélés anynyira megérve nem nyilatkozik, hogy tisztán látható, mit és minő erőszakos uton tervez a' bűnös, addig nem lehet szó büntetés alá eshető kísérletről; a' gondolat pusztá megtestesülése magában nem elegendő. Akkor van a' felségsértés végrehajtva, ha a' bűnös részéről minden meg van téve, a' mi a' vállalatra szükséges, melyly által a' felségsértés elkövettetik. 'S még ekkor is azonban anynyira bizonytalan a' pont, melylynél a' kísérlet kezdetik, olyly könnyen tévedhetnek a' bírák, hogy legezészerűbbnek kell tartanunk, a' törvényben határozottan kijelölni, minő kísérleti cselekmények büntetendők, 's egy

szersmind olyly büntetést szabni, melyly a' birói kimérést nem nagyon korlátozza. „Énnélfogva — ugymond *Szalay* (Publicistai dolgozatok. II. köt.) — örömmel üdvözlöm a' szász büntető törvénykönyvet, melyly azonképen, mint a' norvégiai törvényjavaslat, a' pusztá előkészületben még nem lát büntethető kísérletet, 's midőn *Rossival* ugy vélekedem, hogy a' pusztán előkészítő cselekmények annálfogva nem szolgálhatnak tárgyul a' büntető törvénynek, mert a) büntetésökre nem mutattathatik ki eléggé szilárd alap; mert b) a' társaság érdekében áll, nem sokszoroznia az indító okokat, melylyek a' gonosztevőt szándékának palástolására intsék; 's mert c) nem tanácsos, bezárni az ajtót a' bűnbánat előtt; midőn továbbá hiszem és vallom, hogy azon előkészületek is, melylyek olylyanynyira nem közönyösek a' társaságra nézve, hogy egynémelylyike rendőrségi szabálynak szolgálhat, magokban véve még nem büntethetők: — akkor megismerem egyszersmind, hogy van két rendbeli büntett, melylyeknél nemcsak a' kivétel kezdetében, hanem már a' *tettleget* előkészületben is rejlik a' büntethető kísérlet, 's e' két büntett: a' felségsértés és a' hűtlenség (ez utóbbi nem *Verböczinek* fogalma szerint levén értendő). A' büntető politika tanácsolja e' kivételt, de ilylyetén kivételes eseteknél az igazság egyszersmind azt parancsolja: hogy a' büntető eljárás minden kitelhető biztosítékot nyujtson a' vádlottnak, hogy épen ellentéte legyen az angol ugynevezett csillagkamarának.“ 's a' t. Ovakodjunk, nehogy ugyanakkor, midőn a' társadalmi rendet kívánjuk védeni erőszakos megtámadás ellen, a' polgári szabadságot ássuk alá a' büntettek széles kiterjesztése által; 's egyszersmind a' büntető igazság kívánatát is szem előtt tartjuk, melyly szerint a' büntetés a' bűn fokozatos nagysága szerint kimérendő. Ezen eszmének elnöklete alatt szerkesztetett a' magyar törvénykönyvi javaslat, melylyet *Mittermaier* a' legeredetibbnek, 's az igazság követeléseit és az újabb büntetőjogi nézeteket legjobban megközelítőnek vallott. Itt azon cselekedetek, melylyekben büntethető kísérlet rejlik, külön vétségek képében, mint *delicta sui generis*, állittattak föl. Kár, hogy az eljárási rész, melylyet később az országgyűlés is elvetett, kevésbbé felelt meg a' büntető politika igényeinek.

Említők fenebb, hogy a' német szövetség ellen is követhetetik el, a' szövetségi gyűlés határozatánál fogva, felségsértés. *Rotteck* (lásd *Staats-Lexicon*) ezt nem helyesli. A' német szövetség, ugymond, népjogi és nem státuszjogi egyesület; 's azért irányában állampolgári kötelezettségről szoroson jogi értelemben nem lehet szó. 'S *Baden* polgárától kissé különösen esik követelni, hogy *Reiss-Greitz*, *Anhalt-Cöthen* 's a' t. uralkodója iránt hasonló hűséggel viseltessék, mint saját fejedelme iránt. Nem szólunk a' büntett határozatlanságáról, melyly a' polgári szabadságot veszélyezi; a' politikai vétkesek kiadására nézve is milyly különös állapot fejlik ki. Nagyobb hatalmasság, például a' porosz ki nem adja, ha neki tetszik, saját polgárát *Badennek* 's más kisebb tartománynak; ellenben e' kis országok hogyan tudnának ellene állani a' nagyobb hatalom követelésének? A' viszony jogilag egyenlő, tettleget nagyon különbözö.

Előadván a' tárgy jogi oldalát, röviden a' politikai tekintetekről is szólanunk kell, melylyek e' politikai vétségre nézve fenforognak. Szükségtelen hosszasan fejtegetnünk a' felségsértési büntettek egyetemi

ártalmait. Ez ártalmak igazolják büntetését, Azonban van az állam oly rendkívüli helyzetben, midőn e' büntetés alkalmazása borzasztó visszatorlásoknál egyébire nem vezet. Ilyl időkbén fölbomlik a' polgárok egyeteme, melyly államot képez, harczó elemek állanak szemközt, 's a' felkorbácsolt szenvedélyek közt a' felségsértési büntetés valódi kétélű fegyver. Főleg polgárháború alatt, midőn aztán büntetőjog helyett háborújog uralkodik. Emlékezzünk a' *rózsák harcára Angliában*. Menynyi jeles vér folyt a' vérpadon. Franciaországban fölváltva pusztította a' guillotine a' republikánusokat és royalistákat. Irtózatosa a' spanyol polgári háború véres visszatorlásai. 's a' t. Már e' körülmények is mutatják, hogy nincs igazuk azoknak, kik nem ismernek különbséget a' politikai és egyéb büntettek közt. Ki önösségi ezéllből, haszonlesésből 's a' t. tüzi ki a' forradalom zászlóját, bünösebb, mint kit tisztán hazafiúi érzés ösztönöz. Megecsik, mond *Rotteck*, hogy gyakran csak azok nézetnek politikai bünösöknek, kiknek vállalata roszul ütött ki. Győztek volna, talán hazaszabadítók gyanánt ünnepeltetnének. A' jogérzet nem tudja a' győzelemtől függeszteni föl az érdemet vagy büntetést. És mégis gyakran ugy van. Az angol 1688-diki és a' francia 1830- és 1848-diki forradalmak hősei, ha roszul ütött volna ki vállalata, talán vérpadon veszték volna, míg most köz-elismerés kíséri tetteiket. Ellenben a' közvélemény a' győztes, mint közvetlenül sértett fél eljárásában, büntető igazság helyett gyakran boszút lát, mi ellen jogérzete felszólal. Ez érzésből 's a' politikai bünösök iránti fenébb érintett fogalomból magyarázható a' készség, melylyel örömet menhelyet ad mindenki az ilyl nemű üldözöttnek. A' vétkes és üldözött közt nem mindig tesznek különböztetést. Sőt a' nemzetek is befogadják és ritkán adják ki a' politikai menekvőket. Némelyly kormányok ugyan az ilyl menekvők kiadására és üldözésére is külszövetségeket akarnak kötni; feledvén, hogy ugyanazon vendégszeretet, melylyel ma egyik párt emberei fogadtatnak külföldön, rövid időn talán nekik adhat menhelyet; a' balsors, főleg vizályos időkbén, majd egyik, majd másik pártot száműzvé. 'S ugyanazon jogérzet, melyly politikai vétségek körül némelyly esetekben roszalja a' kegyetlenséget, milyly örömmel meg szokta tapsolni a' közböcsánatot. De hol vannak tehát határai a' valóban büntetésre méltó vagy menthető politikai cselekményeknek? *Rotteck* így felel e' kérdésre. Midőn 1809-ben Ausztria nyilatkozványa által a' rajnai szövetség és Olaszország népeit a' közjogállapot elnyomói ellen fölhívta, 's midőn 1813-ban a' *Kalischban* öszszegyült főnökök hasonló felhívást intéztek a' jogellenesen elnyomott nemzetekhez: elismerék kétségbevonhatlanul, hogy bizonyos esetekben illeti a' népeket a' jog, megítélni a' rájuk mért állapot jogszerűségét, sőt fel is kelhetnek a' jogtalan erőhatalom ellen. Általában ugy dölt el a' kérdés: hogy vannak esetek, midőn szabad, sőt kötelességszerű az ellenszegülés. Csak ez eseteket kell határozottan megkülönböztetni. Mindenek előtt — ugymond *Rotteck* — nem csak szabad, de kell minden polgárnak kérdésbe venni azon egyén hatalmát, ki magát uralkodójának adja ki. Ha például egy hazai vagy idegen bitor elfoglalja a' fővárost 's a' t., jogsítva van mindenki a' thronrabló ellen fölkelni. Ha azonban rendkívül sokan állanak a' bitor zászlója alá: kiüt a' polgárháború. Ekkor a' hadjog áll be.

'S olylykor aztán az eredmény határoz a' jogszerűség fölött. Melyly esetben a' lenyomó többség marad fenn. Olyly tulajdon, melylytől a' jogszerű hatalom sem foszthatja meg a' polgárt. Még ilyly viszonyban sincs kötelezve egészen *vak* engedelmességre. Vizsgálhatja, mielőtt engedelmeskedik, a' hozzá intézett rendeletek érvényét. Forma és tartalom miatt egyiránt érvénytelen lehet az ilyly rendelet. Így például a' rendesen ki nem hirdetett törvény, a' felső rendelet ministeri ellenjegyzés nélkül, nem illető bíróság parancsa 's a' t. *alkotmányos országban* érvénytelen. Erőszakos ellenszegülést azonban ilyly körülmények közt is csak az utolsó szükség esetében — de ekkor is a' felelősség elvállalása mellett — lehet elnézni. Tudjuk, az adómegtagadás is egyik alkotmányos biztosíték. Mi a' rendelet tartalmát illeti: menynyiben lehet attól megtagadni, ha rendes formában van kiadva, az engedelmességet, erre nézve különböző véleményben vannak a' publicisták. *Jakob* ezen tételt állítja föl: senkinek sem szabad engedelmeskedni, ha kötelességellenes dolgot parancsolnak, senki sem köteles engedelmeskedni, ha nyilvános joggal ellenkezőt parancsolnak. Igen tág alapelv. Az erkölcsi kötelesség fölött kinek kinek öntudata határoz, és hát ha az téved? 'S ki lát az emberek belsejébe? Az érintett tan tehát a' fanatikusok és képmutatók ürügye fogna lenni. Egész felekezeti kivonhatná magát — és tette is kezdetben Amerikában — a' honvédelem kötelessége alól, mert lelkiismerete, tana nem engedi a' vérontást. *Rotteck* szerint tehát az államnyi hatalomnak nincsenek más korlátai, mint melylyeket az emberi ész általános ítélete állít föl, 's ezek is csak annyiban, menynyiben az állam jólétével is ellenkezőknek ismeretnek. Ha például egy parancs hamis bizonyásgtételre vagy mások iránti világos jogsértésre akarja kényszeríteni. Egyéb esetekben nem kell feledni, hogy az ember, midőn államot képezett, ez által már lemondott az önbíráskodási jogról. Jól rendezett, alkotmányos államban különben is több eszközei vannak az orvoslásnak a' hatalom jogsértése ellen. Ilylyen a' felsőbb helyekre folyamodás, egész a' képviselőházig, sőt azon túl is a' közvéleményre hivatkozás. Míg törvényes eszköz van az orvoslásra, kétszeresen büntetést érdemel az erőszakosság. Természetesen alkotmányos ország is jöhet olyly szomorú helyzetbe, hol a' jog utolsó menhelye lenni a' képviselőház és kormány is megszűnik. Ha a' képviselet csak külön magánérdekek, egyes osztályok szövívője, vagy alulról és felülről jöhető vesztegetés szünteti meg a' nemzet tanácskozásában a' jog uralmát; 's más részről ha a' végrehajtó hatalom megtámadja, lerontja erőszakosan a' jog védszereit, az alkotmányosság biztosítékait, 's végre a' sajtó lebilincselése által még az elnyomás ellen kiáltó szózat utolsó eszközét is lehetlenné teszi: ilyly szomorú esetben természetesen megszűnik minden orvoslási eszköz, 's nem marad hátra egyéb a' sértett jogérzetre nézve, mint a' kétségbeesés. A' státusférfiaknak óvni kell az álladalmat ilyly örvényektől. Egyébiránt általában mondható, hogy ha a' képzelte vagy valódi jogtalanság törvényen alapszik, vagy épen törvényben, az ellen mindig büntetést érdemel az erőszakos ellenszegülés. Ugy szinte a' törvény illetékes alkalmazói ellen is. Ezen elvekre alapítja *Rotteck* engedelmességi elméletét, kifejtvén azt a' különböző jogállapotú államok viszonyaihoz képest. Mondja, hogy magánsérelmet nyilvános lázadás

utján megboszulni nem ad jogot; lázító erőszak eseteit kivéve, midőn hasonló bánás mindenkit fenyeget, midőn a' közjogi állapot van földulva. Emliti *Rotteck* Lucretia, Virginia és Tell példáit. Bármí kegyetlen törvények hozassanak a' felségsértésre, lázadásra, forradalomra: a' nyomásnak bizonyos mértéke, a' szenvedélyek túlesordulása, a' kétségbeesés mindenkor hozzányul e' borzasztó eszközökhöz. 'S ez esetekben aztán az eredménytől, a' sikertől függ a' bűnösség. Az államnak, önfentartása érdekében szüksége van az elvre: melyly súlyos büntetést szab minkenkire, ha az nemzet vagy ennek többsége által elismert állományi hatalom ellen erőszakkal föltámad. Ki bukik, bármilyly őszinte jogérzet élt keblében, vádolhatja eszélytelen számítását vagy a' sors igazságtalanságát, de bűnhődni fog. Főleg ha olyly vállalathoz kezdett, melylyben a' nemzet többsége ellenc volt. Ha ellenben tekintélyes szám csatlakozik hozzá, melyly tévedésbe hoz az iránt, melyly részen van a' többség: akkor kiüt a' polgárháború. Ekkor a' felek sorsa nem a' közönséges büntetőjog mérlegén megítélendő. Hadjog uralkodik, mintegy párbajt küzdenek a' pártok, hivatkozván isten ítéletére. Ilyyenkor *Solon* azon polgárt büntette, ki egy részhez sem csatlakozott. Az egyes ember ilyyenkor akaratlanul is sodortatik egy vagy másfelé. 'S ha elmulik a' fegyverzaj: csak a' győzők és legyőzöttek maradnak szemközt. Eszélyesen kell használni a' győzelmet. Két mód van ekkor helyreállítani a' megzavart törvényes rendet: a' rettentés és erőhatalom egyfelől 's más részről a' jogszerűség és emberiség. Az első eszköz nem csupán arra működik, hogy egyesek vagy testületek, pártok félelmes tervci, a' magánerők torlódó növekedésének akadályozása 's gyanús személyek ügyelet alatt tartatása által megakadályoztassanak, 's a' büntetés hasonló bűnös tervektől elijeszzen; hanem a' kormányhatalmat, az öszszes nemzet fölkelése esetében is ellenállhatanná igyekszik tenni; szintugy törekszik elnyomni az alkotmányyszerű egyetemes akarat nyilatkozatát, mint egyes nagyravágyók, fanatikusok vagy bűnös lázadók magánakarát: 's büntető hatalom rettentése által a' kormány mindent saját kegyétől teszen függővé, miután akarata ellen minden ellenszegülés lehetlen. Uralkodói mindenhatóság a' cél, nem csak egyes felekezetek, hanem az öszszes nemzet ellen. 'S e' ezélt nem szeretet, vagy a' nemzet hajlama által akarja elérni, hanem minden fölemelkedhető önálló erő legyilkolása által. Jelszava: Oderint dum metuant. Nem így a' másik eszköz. Ennek elve minden ellenséges magánerők túlnyomóságától óvni a' közállományt; de nem rettentésben, hanem abban keres támaszt, hogy igyekszik a' nemzet bizalmát megnyerni, nem igényli az önkényes mindenhatóságot, nem törekszik elnyomni minden nemesebb erők ellenzését (*oppositio*), melyly a' jognak és közjónak olyly hasznos szolgálatot teszen, midőn a' rossz tanácsok által félrevezetett kormányt figyelmezteti. A' rettentési mód igyekszik a' polgárokat lehetőleg elkülönlöztetni; megszüntet minden hatósági önállást, minden politikai czélú társulatot, egyesületet, öszszejövövetelt. Akadályozza a' közjog, nemzeti becsület fölött örködő felvilágosult közvélemény nyilatkozatát; 's minden polgári érzést, önérzetet és patriotismust szolgálalmúság és vesztegetés által igyekszik aláúzni; elnyomja a' sajtót, a' nyilványt, o' válthatlan barátságját a' jognak, 's titok fátyolával leplezi a' hatalom eljárását. A' pol-

gár, a' hivatali jelölt becsét a' szolgálalmúség foka szerint méri, tehetségre, erényre, jellemzőre, népszerűségre gyanus szemekkel néz, vizsla kémekkel vesz körül minden özszejövetelt, még a' családi bizalmas köröket is, az elégtelenség minden hangját, a' legesendesebb panaszt felségségsértéssé kereszteli, 's még bírását vagy közlését is tiltja és bünteti a' censura által tiltott nem kedves tartalmú iratoknak. 'S ha a' hamu alá fojtott tűz kitör: kegyetlensége határt nem ismer. Egészen más utat követ a' szabadelvű rendszer. Épen a' közvéleményben keresi közjóra intézett igyekezeteinek támaszát. Jog és népjólét, uralkodásának alapelvei 's a' t. (Lásd: Staats Lexicon VIII. köt.) 'S bitor és zsarnok uralom alatt kegyetlenebbek a' büntetések is a' felségsértésre, mint jogalapú felvilágosultabb, szabadabb szellemű uralkodás alatt, holott épen ellenkezőleg áll a' bűnösségi beszámítás. Nem magyarázzuk okát e' jelenségnek; csak megjegyezzük, hogy e' körülmény eléggé felvilágosítja, miért voltak olyly kegyetlenek a' római törvények büntetései e' részben a' császárok alatt, kiknek thronját örök forradalom, lázadás vette körül. Hogyan szolgálhatna ilyly módon a' római jog követésre méltó példányul műveltebb korunknak? — y.

Felsőház. A' felsőház kérdése, elhagyatva a' kor democraticus mozgalmai között azon érdekek által, melyeknek régebben támaszul szolgált, ma egy jelentésű a' két kamrai rendszer kérdésével. A' felsőház ma már csupán úgy tűnik föl, mint egy tényező, egy külön tanácskozási stadium a' törvényhozás gépezetében. Mielőtt mindazáltal e' szempontról néhány közjogi észrevételt mondanánk, szükségesnek tartjuk a' kétkamrai rendszert illetőleg némelyly történeti előzményekről szólni, melylyek igen sokat tesznek a' kérdés kifejtésére, megértetésére. A' görögök két nagy törvényhozója, Lyeurg és Solon, nem bízták kizárólag a' népgyűlésre a' törvényhozást. Lyeurg a' *gerusia*-nak (melyly a' két király elnöklete alatti vének tanácsa volt, legalább 60 éves öregek közül választva) több jogot adott, mint a' népgyűlésnek. Amazt illetve a' kezdeményezés, ezt csupán a' határozás joga. Solon több ellenőrség alá vetette a' zajos demos-t. Legyen elég csak a' prytanokat említnünk. A' közélet ellájlulása később korlátlan népuralkodásra, ez tömeg- vagyis póruralkodásra (ochlocratia), 's ez végre újra zsarnokságra vezetett, irtózatossra és erőszakossra, mint rég volt. Midőn Athenben a' korlátlan nép uralom volt egyedüli uralkodó, azalatt alapítá Fülep hatalmát. Rómában a' legrégebbs időkől fogva senatus és népközség volt, melylyeknek kölesönös viszonyait már Romulus rendezte. Kezdetben születési előnyen alapulván ez alkotmány, a' patriciusok és plebejusok egyenjogosításával fejeztetett be. A' senatus mindazáltal fentartatott, 's Montesquieu állítja, hogy annak tulajdoníthatni Róma nagyságát. A' censorok nevezték ki minden öt évben a' legvagyonosb, legérdemesb és a' státusügyekben legjártasabb polgárokból a' senatust. Oda léptek be, hivatalaik letéte után, a' legnagyobb állományi hivatalnokok. 'S azért a' senatusban voltak Róma tulajdonképeni státusférjai. A' polgárháboruk alatt Marius azzal akarta gyöngítni a' senatus tekintélyét, hogy a' népgyűlés minden határozatait el kelle ismernie. *Sulla* korlátozá a' népközséget. Caesar hatalmának örökősei egészen felfügeszték a' népközséget 's azt megszüntetvén, csak a' senatust tar-

ták fen. Az egész esászárság alatt Róma egyeduralom volt felsőházzal alsóház nélkül. Különben a senatus hatalom nélkül volt, mindazáltal időről időre törekedett azt visszaküzdeni. A népvándorlások zajában, a germán népetlet kezdeteinél hasztalan keresünk valamelyly alkotmányt. A legrégebb alak a Merovingek és Karolingok alatt tűnik föl. A szabadok egybegyültek marezius vagy május folytán a király táborában, uralkodóikkal tanácskozni és határozni a törvények fölött. Azonban a gazdagok és hatalmasok lassanként anynyira tulnyomóságra vergődtek, hogy a szegényebb osztályokat mindinkább kirekesztették a befolyásból, s végre mint országnagyok, magok határoztak. Majd őszi gyűlések is jöttek divatba, melylyre a királyok már csak az előkelőbb férfiakat hívták egybe, megvitatni velök a következő tavaszra szükséges dolgokat. II. Konrád, első frank esászár választásánál záratott ki először a nép a herezegek által. A 13 században ezen viszonyokból rendszer kezdett alakulni, a rendiség (Ständewesen). Tulajdonképen három kamrai rendszer. Egész a 14 század közepeig mindenik rend (főpapság, lovagok, városiak, s igen ritkán mint negyedik rend, a parasztság) külön jelenik meg, úgy hogy például a herezegek külön választva majd a praelatusokkal, majd a városokkal, majd a lovagokkal értekeztek. Midőn aztán a fejedelmi hatalom megerősödött, s a rendek és egyének viszonyai rendeződni kezdettek, szükségesnek tarták a rendek kölcsönös védelemre egy részben szövetkezni, s ekkép erősíteni magokat. Ezen egyesülésből mindazáltal egy kamra nem származott, megmaradt az elkülönzés három rendre, nem mindenütt egyforma élesen, úgy mégis, hogy fontosabb ügyekben a rendek megoszlása (itio in partes) történt, s kivánthatott. Az egy kamra-rendszer csak egyes kisebb országokban divatozott, a szabad frieseknél, Hollandban. A fejedelmek fölségéről tan a harmincz éves háboru után háttérbe szorítá az ország rendeket, s alig hagyá meg árnyékát régi hatalmuknak. A francia Etats généraux (140 főpap, 132 nemes, 192 népközségi, külön tanácskozók s határozók és azért ritkán egyetértők) 1641-től kezdve többé nem hivatának egybe, s még a Németalföldi köztársasági rendek is tért tér után veszítettek a stathouderat-tal szemközt. Anglia fejté ki magát szerencsésen. Ez ország régi ószász alkotmánya két kamrai rendszeren alapult. Kezdetben az évenként háromszor egybegyült parlament csak a korona közvetlen hűvédeiből (vasall) állott, melylyhez a bitor Montfort Simon, leicesteri gróf, az alsóházat adta. (1275.) III. Eduard alatt, 1327, már a két kamrai rendszer uralkodó. Főpapak és főurak a felsőházban gyülekeznek, lovagok (nemesek) és városiak az alsóházba. Napjainkig fennmaradt e rendszer, kevés megszakasztással a forradalom alatt. Cromwell szétüzte a felsőházat; az ő egy kamrája (Rumpf-parlament) azonban nem érdemli a törvényhozás nevét, mert tanácskozása pusztá formáság vala; Anglia, köztársaság neve alatt, absolut monarchia volt. A restauratio, mint tudva van, visszaállítá a felsőházat. A régiség és főleg a középkor alkotmányai mintegy magoktól nőttek ki a népetletből, s az akkori természetes viszonyok szerint idomultak, az elméletnek kevés befolyása volt rájuk. A státus-tudományok fejlődése, alkotmányok öntudatos alkotása inkább általános szabályok, mint tapasztalati hagyományok szerint, csak az újabb korban tűnik föl.

Éjszakamerika adott lökést. A' forradalom előtt majd minden gyarmatban egy fel és egy alház volt. A' központi hatóságok, melylyek az Angliávali háboru alatt léptek életbe, kénytelenek levén alkotmányozni és kormányozni egyszermind, esupán egy kamrából állottak. 1787-ben a' szövetséges államok bizottmányt neveztek ki, melyly tervet készítsen a' központi kormányzás megváltoztatására. E' bizottmányban Franklin az egy kamrai rendszert pártolta. A' bizottmány a' két kamrás rendszer mellett nyilatkozott. Ezen két kamrás rendszer 1789-ben lépett életbe. Minden szövetséges állam azonképen választja az általa kinevezendő senatorokat és képviselőket, mint otthon, tartományi gyűlésére választani szokta képviselőit, rendszerint kerületenként szavazat-többség szerint. Mind két ház tehát a' nép választásából folyik ki, 's szó sem lehet a' felsőház aristocraticus állásáról. Azonban a' senatus mégis úgy tekintetik, mint a' népeség érettebb, okosabb része, melylyről fölteszik, hogy a' képviselőház némi elsietéseit jóvá teszi, mire ugyan Tocqueville vallomása szerint alig van példa. A' törvényt az alsóház kezdeményezi, a' senatus módosításokat tesz vagy elvetethi az egészet. A' képviselők joga, vádat emelni a' hűtlen állományi hivatalnokok ellen, de a' nyomozás és határozás a' senatus illeti. A' senatus kizárólagos joga, jóváhagyni az elnök által más államokkal kötött szerződéseket. A' képviselőnek 25, a' senatus tagjának legalább 30 évesnek kell lennie. A' képviselőségre hét évi polgárság az egyesült államokban szükséges; a' senatorságra legalább kilencz évi polgári jog. A' szövetség egyes államaiban szinte mindenütt két ház van; Georgia és Pennsylvánia tett kísérletet az egy kamrarendszerrel, de felhagyott vele később. Az amerikaiak szabadsághareza élénk viszhangra talált Európában, nem úgy a' forma, melylybe képviselőket öntötték. A' nemesség és papság előjogos rendei elleni gyűlölség a' francziák előtt a' két kamra rendszert nem jó hirbe hozta. Az alkotmányozó gyűlésben csak egy kis töredék, az ugynevezett angol párt (Mounier, Lally, Tollendal 'stb.) sürgette a' két kamrát, a' nagy többség egy kamrát állapított meg. A' törvényhozó gyűlés, a' convent e' rendszer szerint hivattak egybe. A' rémuralkodás buktával ismét a' két kamra rendszer eszméjére tértek. A' convent élete utolsó szakában maga is ilyly két kamraféle rendszert hozott be. Az általa decretált alkotmány szerint volt egy ötszázas tanács, melylynek tagjai legalább 30 évesek lehetének, 's e' tanács kezdeményezé és tájékozá a' törvényeket. Az elfogadás vagy elvetés fölött a' vének tanácsa határozott volna, melylynek legalább 40 éves korú tagokból kelle állnia. A' későbbi alkotmányoknál a' restauratioig megtarták, névszerint, a' két kamra rendszert, de tényleg csak egy kamra uralkodott, 's ezt Napoleonnak nevezték. A' száz napok alatt midőn az alkotmány pontjai egyenként tanácskozás alá vétettek, Napoleon az örökös pairség ellen nyilatkozott, olyly férfiak, mint Constant Benjámín, mellette. „Gondolják meg önök mondá Napoleon, hogy a' pairség ellentétben áll a' közvéleménnyel. A' pairség felállítása sérteni fogja a' seregnek büszkeségét; az egyenlőség hiveinek várákozását ki fogja játszani, 's ezer egyém követelést fog ellenem mozgásba hozni: mondják meg nekem önök, hol fogom feltalálhatni az aristocratiának elemeit, melylyek a' pairséghez kívántatnak? A' régi dűsbirtokok ellenünk vannak, az ujab-

bak közül néhány gyalázatosan szereztetett meg. Öt vagy hat dieső név még nem elégséges. Emlékek nélkül, historiai fény nélkül, nagy fekvő birtokok nélkül, min fog alapulni az én pairségem? Az angol pairség, az egészen más valami. Ez fölötte áll a népnek, de sohasem fordult ellene. Angliának az angol nemések adományozták a szabadságot. A magna charta tőlök származik. Ők együtt nőttek nagygyá az alkotmánynyal, ők öszszefordadtak vele. De az én pair-gombáim inntentul még körülbelül harmincz évig vagy katonákból fognak állani, vagy kamarásokból. Pairségemben csak tábort vagy előszobát fognak látni az emberek. Ha ugymond erre Constant, ha a fejedelem kénye szerint öregbithetné az első kamrát, ez csak hamar nagy mértékben függővé válnék tőle, az örökös elem nem találtathatnék fel benne, melyly bizonyos családokat fölébe emelvén az udvar kegyeinek, azokat szükségképen annál szilárdabb, minél nyugalmasabb és szabályszerűbb ellenzék középpontjává teszi. Nézzük csak a Devonshireket, a Portlandokat, a Bedfordokat Angliának felsőházában, ezekben székel az ellenállás ereje. Az új pairek, a Liverpoolok, a Lonsdalek, a Colchesterek, kik csak most gyurattak a korona által, ennek szellemével telvők. Más részről, ha a király mind a két kamrát eloszlathatná, nem talátnék fel többé egyikökben azon stabilitás, melyly a demokratiai irányt ellensúlyozza. Aztán nem volna-e veszedelmes tért nyitni olyly időszakoknak, midőn semmiféle hatalom nem léteznék a királyén s ministercién kívül? Jelenleg, igaz, a pairek kamarája tétlen, midőn a követeké nem ül együtt; de létezik, s ez valami; ez több, mint hinnők. — Ezen tekinteteknél fogva Constant az örökös kamra mellett nyilatkozott. Egyébiránt nem titkolá el a tömérdék nehézségeket, melylyeket le kell küzdenünk, hogy napjainkban az örökös pairség megállapíthatassék. „Azoknak fejében írja többek közt, kik egy, már létező örökösség előnyeiről szólnak, hogy innen az örökösség teremtésének lehetőséget következtethessék, azoknak fejében eszmezavar uralkodik. A nemesség bizonyos embernek, s ezen ember utódainak nemesak a jövendő, hanem a vele egykoru ivadékok tiszteletét is köti le. Ezen utóbbi pont a legnehezebb. Ilylynemű szerződést türhetni, ha születésünk már sanctionálnak talátnak; de jelenlennünk, midőn ilyly szerződés köttetik, s elfogadására elszánnunk magunkat, az lehetetlen, kivéve, ha mi vagyunk az előnyt nyerő fél. Az örökösség, a hódítás s az egyszerűség szazadaiban, magától keletkezik; de a polgárisodás közept nem teremthetik. Ilylykor fenntarthatik, de nem állapíthatatik meg. A szemfényvesztéssel járó institutiók soha sem az akarat eredményei, mindig a körülmények művei. Valamenynyi földszin alkalmas a felmérésre: de a pittoreszk fekvéseket és hatásokat csak a természet hozza elő. Olyly örökösség, melylyet az ember fel akarna építeni, a nélkül, hogy tiszteletet igénylő és csaknem rejtélyes hagyományon alapulna, nem lenne hatással a képzelődésre. A szenvedelmek nem fégyverkeztetnének le általa: sőt épen ellenkezőleg, még inkább gyuladnának fel egy rögtön, jelenlétökben és rovásukra teremtett egyenetlenség ellen. Új nemeseket teremthetni, ha az öszszes testület fénye rájuk is árad. De ha azon egy időben teremtetek mind a testületet, mind a tagokat, hol leszen akkor a fény forrása? A restauratio alatt, mint tudva van, a

pairség örökös lett. A' juliusi forradalom után a' bourgeoisie eltörlé ez örökösséget. Pèrier egy törvényjavaslatot nyújtott a' parlamentbe, melyly következő szavakkal végződött: „Indítványozzuk, nyilvánittatni, hogy a' pairség megszűnik örökös lenni.“ E' javaslat bizottmányi előterjesztője Bérenger volt. 1831. sept. 30-án kezdődtek a' viták, azon kérdés körül forogván, vajjon a' követek háza maga határozzon-e e' tárgyban kizárólag, mint alkotmányozó és fölségi hatalom? vagy a' pairség jóváhagyása alá is terjesztessék az őt illető ítélet? Az öröklési pairséget védtek Thiers, Guizot, Berryer, Royer-Collard; ellene küzdöttek, egyebek közt, Bignon, Clauzel, Lafayette, Odilon Barrot 'stb. Bármi szempontból vizsgáljuk a' kérdést, mondák az utóbbiak, haszontalannak, veszélyesnek és ártalmasnak tünik föl az öröklött pairség. Ha ugy tekintjük a' pairséget, mint törvényhozó kamrát, olyly férfiagnak kell benne ülnök, kiket jellemök, hazafiságuk és tehetségük magassága emel ki. Nincs magasabb tiszt, mint a' törvényhozói, 's egyszerűs mind fontosabb és nehezebb tiszven. Micsoda örültség volna, a' sors szeszélyére bizni, hogy nekünk törvényhozókat adjon? Minő vétkes és gyermekes dolog, viszszautasitva azokat, kik érdemökön kívül egyéb által nem ajánltatnak, 's a' szerenese első szülőtteinek gyűlésére bizni sorsunk intézését? Öröködési monarchiát képzelhetni, mert a' leggyöngébb király mellett is szüntelen öröködik a' felelős minister értelmisége. Angliát sohasem kormányozták nagyobb erélylyel, mint Pitt kormánya alatt, ki egy örült király ministere volt; de minő ellenszert találunk olyly gyülekezet képtelensége ellen, melylyet a' körülmények vetettek föl? Vagy mérséklő hatalomnak tekintjük a' pairséget? Az öröködés eredeti létezését biztositván a' pairségnek, 's különös érdek ótalmaszására híván föl, ez által veszélyes szenvedélyekkel tölti meg a' felsőházat. Az ember büszkesége nagyobb élvezetet talál a' mozgalom elnyomhatóságában, mint fentartóztatásában; mert a' hatás szabadságot, vagyis erőt föltételez, míg az ellenállás kényszert tesz föl, vagyis gyöngeséget. A' mi pedig egyes egyéről igaz, még jobban áll egy gyülekezetről, természetében van minden mérséklő hatalomnak, hogy azon fegyvereket támadásra használja, melylyeket ellenállás végett nyert. Kétségtelen, hogy a' sors tisztán mérséklő szerepre korlátolt hatalom mindig csekélyli hivatását. Ha erős, elnyomja a' mozgalmat; ha gyöngé, követi. Kell-e többet e' részben azon tanuságoknál, melylyeket a' hoszu parlament története nyujt? A' lordok háza viszsza tartóztatható-e rohamában az alsó házat? Megakará menteni Straffordot, és elítélte; ohajtá megtartani kebelében a' püspöki törvényhozókat, 's kirekesztésökre szavazott; békét kívánt, és polgári háborura szavazott. Mit akarnak azok, kik, hogy mérsékeljék a' társadalmak mozgalmait, egy öröködési kamrát állitanak szemközt egy választási alapon nyugvó képviseleti házzal? Ez annyit mint aristocratiát helyezni egy köztársaság kebelébe. Oh, tehát idézzük viszsza a' patriciusok és plebejusok régi harcát, a' senatus-consulták, melylyek törvény alakjába öltözteték a' bitorlást, 's a' plebeista-k közötti harcát, melylyek törvényes színbe burkolák az erőszakosságot, azon harcát, melylynek tüze olyly sokáig emészté a' római birodalmat. Nem biztositna ez ellen a' királyság közbenjárása. Az öröködési monarchia és öröklési pairség között érdekközösség van a' választási kamra ellenében. Ez leg-

felebb kettőnek harca lenne egy ellen, 's a' rendetlenséget csak szaporítottuk. 'S hát ha ellenkezőleg, fölteszszük, hogy az örökési pairség saját akarattal bír, minő eszközzel lehet megtörni, vagy hajtani ez akarátát, midőn egyiránt daczolván a' trónnal és a' választott kamrával, makaesul ellenszegül a' szükségeseeknek itélt újításoknak? Pairek kinevezéséhez kell folyamodni? Akkor oda van függetlensége a' pairháznak. Nem mérsekel többé semmit, hanem engedelmeskedik. 'S ha végre ugy tekintjük, mint képviselő testet: minő érdekeknek felelhet meg ma, a' társadalomban, milyenné azt a' forradalom tette, a' political örökös elve? Nincsenek-e eltörölve a' hűbériségek? Valljon nem elég hitelevestett-e még a' nemesség, melyly ma már nem bizonyos tisztak átruházásában, csak egyedül czimekben áll? Találtak-e Franciaországban egy olyly felső osztály nyomaira, melyly mint Angliában a' néphez csatlakozott a' trón elnyomása ellen, 's így a' jövő nemzedékek hálijára érdemesíté magát? Van-e Franciaországban valami hasonló dolog a' védur viszonyához a' védencz irányában? A' pairie örökösége tehát kétszeresen helytelen; mert nem képvisel semmiféle érdeket az országban, és mert a' kiváltságok azon gyűlöletes tömegét idézi elő emlékezetünkben, melyly ellen 1789-ben tömegestől láttuk fölkelni a' nemzetet. Nem halljátok-e e' pillanatban is az örököségi pairség ellen emelkedő viszatetszést? 'S kell-e bővebben bizonyíthatni, hogy ez intézmény világos ellentétben áll a' társalom hajlamaival, előhaladásával, erkölcaseivel? Ha a' pairség a' nemzetben gyökerezett volna, adta volna-e jelét anynyiszor tehetetlenségének? Mit tön e' testület a' Waterloonál legyőzött Napoleonért? Mit tön XVIII. Lajos mellett, midőn az elbai számüzött által fenyegetve volt? Mit tön jul. 29. X. Károlyért? Mit tön a' szabadságért? Mit tön, aug. 9. után saját méltóságáért, mit önmagaért? Így szóltak az örököségi pairség ellenei. Pártolói ellenben következőleg feleltek. Igaz, hogy a' pairségben kitünő embereket ohajtana látni a' tömeg. De ugy vélekedtek Thiers és társai, hogy ha némelyly nagy családok számára tartatik fen e' legfőbb méltóság, ez által a' státusférfiak valódi iskolája képezetik. Chatam lord fia, Pitt tizenöt évig járta a' parlament üléseit, hogy atyja helyét egykor betölthesse, 's huszonhárom éves korában már kormányozta országát. Nem szükség, hogy a' pair-kamra csupa jeles emberekből álljon. E' kamra hatása nem tagjainak személyes érdeméből származik, hanem elvének érvényéből. Az örökösésnek az a' jó oldala van, hogy az állam hatalmai közül egyet szükségkép mérséklő szereppel ruház föl. A' visszacsúlési kísérletnek inkább ki van téve a' nem örököségi pair. Az örökösés minden ambitionnak fölébe emeli a' pairt (?) 's független helyzete, a' hagyományok erkölcsi tekintélye, melylynek öre 's a' mindig hatalmas testületi, és főleg családi szellem-erőt kölcsönöz a' pairháznak a' fentartási érdekek védelmére. Függetlenségét, igaz, megtörheti a' kinevezési jog, de ez csak akkor veszélyes, ha visszacsúlék vele, 's ezen visszacsúlék ellen biztosítékul szolgál magának a' királyságnak érdeke. Lehet, hogy mindemellett a' közvélemény kárhoztatja az örökös pairséget, mint a' régi kiváltságok rommaradványait: de ez olyly elfogultság, melylynek a' törvényhozók hibásan teszik, ha engednek. Mi a' kiváltság? a' jog fenálló sérelme. 'S a' jog? az elismert és szentesített közhasznosság. Egyéb értelmezése a' jognak,

metaphisicus elvont körbe vezet, értelem nélküli szó fogna lenni. Tömérdek érdek van a világon; de mindnyáját csak kettőre lehet visszavinni: mozgalom és fentartás. Az első, ellensúly nélkül, örvénybe hajtja a társadalmat; 's a másik tespedést, lankadást, dermedséget, halált okoz. Innen a hatalmak öszszetételének szüksége 's minden kormányzási formának vannak előnyei, miket el kell fogadni. A monarchiák az akarat erélye által kitünők, az aristocratiák az örökösödés szelleme által, a democratiák a szenvedélyek nagysága által. Egyenként mindenik forma hiányos, 's rendeltetése: elveszni az által, mi hiányzik benne. Egyesítve, böles és erőteljes szóval bevégzett kormányrendszert képeznek. Így vitáztak együtt a pártok. Egy közép vagyis inkább szélső árnyalatot képeztek a republicanusok. Ezek hézagossnak mondák egyik, mint másik résznek nézeteit. Az előbbieket azért, mivel félreismerék az alkotmányos uralkodás lényeges kellékeit. Az utóbbi nézeteket pedig, mivel nem vették észre magának az alkotmányos kormányzásnak főhibáját. Az előb-
 bieknek felelték a republicanusok: Jól előadátok tanaitokat. De mi lesz a trónöröklésből, ha itt felforgatjátok az örökösödés elvét? A monarchiának szüksége van egy rokon érdekű osztály védelmére. Hová viszen az örökösödési elv megtámadása utolsó következményében? 'S azután, minő alapon akarjátok nem örökösödési pairie-eket rendezni? választásra? Ez csak a követház másolata, újabb példánya lesz. Kinevezésre? Paireitek ekkor csak udvaroncok lesznek. Vagy talán a választást és kinevezést a kijelölési rendszer által egyesíteni akarjátok? De ekkor a pairek házát hermaphroditává teszitek, melyly épen azon vetélyző szenvedélyeket sugározza vissza, melylyek között közben kellene járnia. Örökösödés nélkül tehát nem képzelhetni pairséget. A köztársaság egyetlen kamra; ime hova vezet rendszeretek eredménye: az alkotmányos kormányzás megszüntetésére. 'S Thiersnek és társainak pedig válaszolák a republicanusok: következetesek vagytok, de csupán tévedéseitekben. Mondjátok, két érdek van: a mozgalom és fentartás. De ha ez átmeneti tény, e dualismust, örökösnek veszitek: akkor a társalom örök küzdés tűzhelye, örök háboru a világ törvénye. A valóság úgy áll, hogy a státusember és philosoph szemei előtt csupán egy érdek van a társalmakban, melyly ekkép értelmezhető: a mozgalom tartóssága. Anynyi mint a haladást, mint istent szidalmazni, a még tökéletlen civilisatio hibáit törvénynyé emelni az emberiség számára. A monarchiát ott ajánlja az akarat erélye kiválólag, hol ezen akarat nem vitattatik, nem ostromoltatik és paralizáltatik minduntalan. A szenvedélyek nagysága a democratiákban hamar erőszakosságokra fajul, ha örökös akadályokat 's rendszeres nehézségeket tesznek útjába. 'S mit ér az aristocratiák öröklött szelleme, ha a hagyományok cultusa mellett az intézmények elleni gyűlölség fölsarjadzik? Valamint egy köz érdek van a társadalomban, úgy csak egy elv lehet a hatalomban. Anglia meghódítja a világ nagy részét kereskedői által, tartósabban, mint Róma katonái által egykor. 'S Anglia kormányzásában egyetlen elv van: az aristocraticus elv. Az aristocratia bir e szigeten földet, ipart, vezérli a koronát, uralkodik az alházban is az erkölcsök vesztegetése által. Az alsóház, a lordok háza 's a királyság csak ugyanazon elv különböző

nyilvánulási : három tisztt, de nem három hatalom. Egység a' kormányzásban, a' hatalomban. E' mellett, ha az ész és igazság szabályai szerint vannak rendezve a' dolgok, minden megfér : mozgalom, rend, fenntartás. Összetett hatalmat állítani, anynyi, mint anarchiat rendezni, szabályozni a' zürt. Az 1831-ki francia törvényhozók azonban még nem mentek eddig. A' követek háza 386 szótöbbséggel 40 ellen mondá ki a' pairség öröködésének eltörlését. „A' bourgeoisie, mond egy történetíró, győzött. Nem tudta, hogy saját romlása rejlett a' győzelem alatt“. Az 1848-ki forradalom volt azon eredmény, melylyre már 1831-ben utaltak a' köztársaság hívei. A' februári napok elsöprették a' trónt, a' paireket, el a' bourgeoisiet magát is. Az alkotmányi bizottmány jelentése a' felsöházat illetöleg következöleg szól : „Minden hatalom a' néptől van, vagyis a' férfi polgárok azon öszszegétől, melyly mint egész csak maga souverain. Ezen fölség egy; melyly kifejezi magát a' szavazás által, midön képviselőit megválasztja; ennek többsége személyesíti a' nemzeti akaratot; a' belöle eredt törvény emez akaratnak lenyomata. Társadalmi személynek, mint egyénnek, akarata már lényegében szabad; ezt meghatározzák bizonyos változó, mozgalmas, folyvást módosuló szükségek ama kettös ösztön szerint, melylytől nép ugy nem óvható, mint egyén : egyik az önfentartás, melyly alapja az életnek; másik a' tökély ösztöne, melyly szüli a' munkásságot, a' jóllét vágyát, ingerét, a' haladási mozgalmat, erkölesiséget és előmenetelt. A' társaság engedvén kívánságai és szenvedélyei sürgetéseinek, eltörnék mint kórhadt gép; ha pedig mozdulatlan, anyagi, megkövült polyp életre volna kárhoztatva, vérzően szakadna le a' szirtről, melylyre oda próbálnák kérgecsiteni. Az életnek eme két működése egész világon el van ismerve; belöle kimaradhatlanul következik : hogy a' nemzetet tanácsba kell hívni rövid és kiszabott idöközben : azért ninesen benne helye örökölt hatalomnak. Népfölség és örökölt politiceai hatalom : öszszeférhetlenek. Ha az első igaz, a' másik hamis; ha az első megnyeré az egész nemzet értelmes közvéleményét, a' másikat halál sújtja, 's maradása többé lehetlen. Azért alkotmányunk a' hatalmat öszhangba teszi a' nemzeti akarat mozgalmaival, 's azt rövid idöszakonként megújítja, hogy e' hatalom őrizze, izgassa vagy mérsékelje a' társaságot a' sebes folyásu tények és eszmék hullámzatában. Egyetlen kérdés ellen van itt ellenvetés, mi fontosabb azok szelleme és hirneve által, kik teszik, mint a' felhozott okok által. Azon egyetlen gyülesről akarunk szölni, melylyre bizott a' törvényhozó hatalom. Ha van a' világon elismert, bizonyosnak maradt tény : olyyan a' francia nép egysége. Ha van megállapított irány a' történetekben, ha van kinyert valóság : olyyan a' francia nemzet egysége. Ez egység ott van mindenütt, ott a' központosított közigazgatásban, a' főváros tulnyomóságában, a' törvényben, az igazságügyben; ezen egység meghatá azt a' legbensöbb személyiségekig a' tudomány és művészet munkáiban. Ezen egység, a' mi örök; a' volt monarchia csak az által volt hasznos, hogy ezt megtartotta. A' fölség egy; a' nemzet egy, a' nemzeti akarat egy; miért akarnók hát, hogy a' fölség képviselöje ne legyen egy, hogy a' nemzeti képviselölet ketté legyen vágva, hogy a' közakaratból kifolyó törvény egy gondolatnak ne legyen kifejezése? Meggondolván, hogy a' törvény nem fel-

osztható sem a' felségben, melyly annak forrása, sem a' hatalomban, melyly azt végrehajtja, sem az igazságban, melyly azt alkalmazza; hogyan volna az felosztható azon hatalomban, melyly azt teremti? Világos felsőbb okoknak, parancsoló politicalai szükségeknek kellene előállani, melylyek kétfelé vágnák a' republicai alkotmányt két kamarában, habár erőszak volna is ez a' logicán, 's érzékeny vágást ejtene is a' közérzelmen: ez okokat mi meg nem foghatjuk. A' két kamra pártolói megismerik, mint mi, Franciaország egységét, 's követelik, hogy tiszteltessék a' népfőiség. Csak egy a' szerencsétlenség, hogy kiteszik magukat ezen akarat félreismerésének vagy megbántásának. Képzeltetek két kamrát, mint tetszik: egymás mellé tevén azokat egyenlő hatalommal, a' kettő közül egyik eredményre fogtok jutni. Vagy megegyez a' két kamra, és ekkor kétféle vitatkozás, kettős szavazat semmi egyéb, mint késlettetése a' törvénynek. Vagy nem egyez meg a' két kamra, mi többször megesik, 's ekkor elő áll a' küzdés az állodalmi legfelső helyen. Ekkor a' felsőség küzdése anarchia: vagyis a' két kamra a' rendbontás elvével egy. E' küzdésből az egyik kamra szükségkép megtörve menend ki, 's ekkor a' törvény tekintélye veszteti fog a' részben, a' mint vesztik hitelüket a' törvényhozók. Ha még az egyik kamra vitatkozása zavart visz a' másikba: a' kisebbség annál jobban fog szenvedélyeskedni, ha reméli, hogy az első táblára felebbezve még győzhet; innen számtalan cselszövény, kevesebb meghódolás a' gyűlés határozatának; a' kívül eső pártok csatlakoznak szenvedélyeikkel a' képviselőkhöz, mi talán meggyőződött ellenzék lehete, rendszeres antagonismussá válik; 's ekkor nincs két kamra, hanem két csatamező; vagyis inkább nincs törvényhozó hatalom; a' két erő közül egyik elrontván a' másikat, a' gép megáll, mig nem erőszakos zökkenés széttöri; vagy valamelyly nagyravágyó úgy öszszelapítja, hogy mintegy kardjának hüvelyében fogja tartani. Ezen kettősség veszedelme nem kevesebb érezhető valósággal a' törvényhozó és végrehajtó hatalom érintkezésében. Egy törvényhozó gyűléssel egy közhlettség, egy szabály; a' gyűlés, mint a' vélemények organuma, tulnyomóvá teszi ezeket, adván vagy nem adván többséget a' ministereknek, kik az ő kebléből erednek, az ő eszméihez alkalmazkodnak; de ha egyik kamrának tetszik, a' másíknak pedig nem, a' ministerium, ki fog ekkor győzni? és ha történetesen e' ministerium hiven képviseli a' közvéleményt, a' köztársaság elnökének rendszerét, azon rendszert, melyly talán nem lesz teljes öszszhangzásban a' nemzeti képviselőkével, mi fog akkor történni? Egy kamrával a' dolog egyszerű; törvény előtt mindenkinek meg kell hajolni. Egy második kamrával már kész az ellenállás; az egyikben megvert végrehajtóhatalom, a' másikba menekül; többséggel, melyly ellene van, többséget, melyly mellette van, állit szemben (Igy közelebb Angliában. Palmerston politicáját roszalá a' felsőházi többség; mellette szavazott az alsóház); egyiket a' másik ellen felhasználja és ezt gyakorta ismételve teheti; mikor a' törvényhozó hatalom meggyöngítve, elnyomva, minden bitorlásnak könnyű zsákmányul esik. Emé véletlenségek ritkák, az igaz; de valljon ilyly meszsze kell-e mennünk, hogy kárhoztassuk a' régi két kamrai rendszert? Ha nem is ez emeltyúje a' nagyravágyóknak, ha nem szolgál is a' hódító terveinek: nincs-e elég izgatási ok egy álladalomban? A' népszerűség,

melylynek ti versenytársakat alkottok, aztán a' sokaság, melylynek oda dobjátok a' törvényhozók fele részét, kik annak hízelnének, míg a' másik rész ellenáll. Es ti mind ezen veszedelmekkel dacolni fogtok, miért? Hogy egy elvnek hódoljatok? Nem, hanem hogy minden elvet megtámadjatok. Hogy több erőt adjatok a' törvénynek? Nem, a' hatalom megsosztva gyöngül. Hogy tisztább legyen a' nemzeti képviselőlet kinyomata, lecsillapodjanak a' pártok, megölessenek a' szenvedélyek, feltartassék az egység, egyszerűsítették a' törvényhozási gépezet rugonya? Semmi de semmi! Miért hát? két okból, mondják. Egyik fontos, a' másik nem az. Ez utósó Angolország és Éjszakamerika példája. Mi könnyen megmutathatók, hogy a' két kamra Angolországban két külön érdeket képvisel, melylyek olykor ellenkezők, 's megvannak a' parlamentben, mivel megvannak az országban is. Van egy ok, melylynek több alapja van, mint minden másnak: t. i. egyetlen gyűlés, egy törvényhozás elragadtathatik az események hatása által 's oly törvényt hozhat, melylyet utóbb megbánhat. A' szónoki tehetség elragadhat bennünket, 's a' nemes szenvedélyben gondolkozásunk lángba csap ki, 's valljon böleség-e a' törvény méltóságát elragadtatás által veszélyeztetni? Nem szükség-e, hogy a' törvényt ünneplésséggel vegyük körül, hogy meggondolt, érett, többszöri vitatás alá bocsássuk; sőt igen is. Ez helyes. A' nemzeti gyűlés vegye elő háromszor tíz nap eltölte után mindig a' törvényjavaslatokat. Ezért a' gyűlés mellé rendelt az alkotmány egy álladalmi tanácsot, melyly akarátának kinyomása, tanácskozót, mellette szabadon minden izgalmaktól, melylyek a' nagy gyűléseket elragadhatják. Itt készül a' törvény, ide küldjük azt vizsza, hogy ériék minden kezdeményező indítványnyal együtt, melyly a' parlament előtt talán kapkodásnak látszik. Egyébiránt, hogy az elscités minden veszedelmeinek elejük vétessék, a' végrehajtó hatalomnak jogot adtunk, hogy a' törvényt fölebbzés útján új tanácskozás alá vétethesse. Így megadtunk minden biztosítékot, megtartván a' nemzeti gyűlés egységét, melyly egyetlen kinyomata a' nemzeti fölségnek“. Ezen nézetek eldöntő fontossággal bírtak az alkotmányozó nemzetgyűlésben. (lásd: *Charta.*) Németországban a' XVIII. Lajos chartája által adott példa talált a' nagyobb államokban követőkre. Sőt Németországon kívül is majd mindenütt förendi vagyis felső házakat alkottak. Csupán Spanyolország szolgál kivételül. A' Spanyol cortes alkotmány 1812-ből csak egy kamrát ismert, azonban ez rövid életű volt mind hazájában, mind Piemontban és Nápolyban, hová a' carbonarik által vitetett be. A' német álladalmak közül 1815-től 1830-ig Bajorország, Württemberg, Baden, Hessen Darmstadt és Nassau hozta be a' két kamra rendszert; Weimar (mindazáltal az „*initio ad partes*“ rendeletével), Meiningen, Koburg és Hildhausen az egy kamrát. A' júliusi forradalom illetlenül hagyta a' két kamrarendszert egészben. A' páirkamra elleni törekvéseknek Franciaországban, mint láttuk, csak az örökös eltorlása lett eredménye. Németországban Szászország és Hannover lettek alkotmányos országok két kamrával; Kurhessen, Altenburg, Braunschweig, Hohenzollern-Sigmaringen, Schwarzburg-Sonderhausen rendezek csak egy kamrában gyűltek össze. Poroszország egészen sajtóságos ösvényt követett, 's némileg négy kamrarendszert hozott be. Az 1847-ki

feb. 3-ki alkotmányban az ugynevezett Herrenergie csak új öntetű páirkamra; a' második kamra három curiájában a' régi rendi három kamararendszert képviselte, megtartván az „itio in partes“-t. Belgiumban a' képviselőház mellett senatus is alakult. Spanyolország hosszúsas küzdés után az egy és két kamararendszer között 1836-ban az utóbbira határozta magát. Így Portugalban és Görögországban. Norvégiában a' Storting két házban tanácskozik ugyan, de szorosán véve egy testületnek vehető. Ezen történeti adatokból azt látjuk, hogy: a) az egy kamararendszer leginkább csak Hollandban 's némelyly apróbb államokban tünik föl, hol az egynehány követet neveltséges lett volna több házban tanácskoztatni; b) látjuk továbbá, hogy mozgalmas időkhez is többnyire egy, kamararendszer illik leginkább. Emlékezzünk az angol forradalomra. Éjszakamerika első szövetségi gyűlései is, melyeknek törvényhozás mellett egyszersmind kormányozni, vagyis inkább országolni is kelle, egy kamrában gyűltek össze, különben, hogyan intézhetik a' forradalmi háboru pillanatról pillanatra teljesítést igénylő szükségzeit, a' két kamrai rendszer hoszadalmas értekezései mellett. Franciaország alkotmányozó gyűlésének is személyivel több akadályokkal kelle küzdenie, ha két testületre oszolván, egyiket a' visszahatás bizonyosan megnyerte volna. Ez áll általában az alkotmányozó gyűlésekről. Anynyi nehézséget kelle ily gyűléseknek legyőzni, hogy nevét nem szükség még egy mérséklő testület által hűteni. E' fölött az alkotmánynak egyöntetűnek kell lennie, mit könnyebben elérhetni egy, mint több gyülekezet által. Honnan az 1848 tavaszán egybeült alkotmányozó gyűlések is egy kamrában ültek egybe Párisban, Frankfurtban, Berlinben, sőt Bécsben is. Talán egyedül Magyarországon maradt fen a' felsőház némi árnyéka az 1848-ki események között, olyly országban, hol a' népmozgalmak erőt vettek. De erről alább. Az európai democratia közvéleménye azonban az egy kamararendszert, a' februári forradalom óta nem csupán az alkotmányozó gyűlések számára vitatja. Ugy látszik, hogy: c) a' köztársasági irány előtt, mint a' megoszthatlan népfölség kinyomata, e' rendszer kedvesebb. Ellenök szól ugyan Éjszakamerika példája. De erre több észrevételök van. Az amerikai alkotmány szerkesztőinek két nagy elvet kelle átvinniök az alkotmányon; ugy mint a' szövetség és a' képviseleti egység elvét. 'S e' két elvet ugy vélték megegyeztetetni, hogy a' külön államok fölségi jogát a' felsőházban, 's Éjszakamerika összes népét, arány szerint, az alsóházban képviseltessék. E' nézet tartatott szem előtt az alkotmány szerzői által, kik különben is némileg az angol formák varázsa alatt állottak, míg ellenökben egy Franklin és mások, a' határozottabb demokraták közül, az egy kamararendszert védették. Ilyly kettős érdek közvetítésének szüksége olyly országokban, melylyek nem szövetségi rendszeren alapulnak, fen nem forog. Itt a' közérdeket, egyedüli szempontját a' törvényhozásnak, nem kell szét darabolni, 's a' népfölséget, e' kútféjét a' törvényeknek, megosztani. A' köztársaságiak ennél fogva többnyire ellenségei minden felsőháznak. Kocsihoz hasonlítják a' kétkamararendszert, melylybe elől hátul lovak vannak befogva, 's mozdulnia helyből szinte lehetetlen. Mondják: hogy a' felsőházak rendesen akkor nehézkesek, midőn inkább ösztön, sarkantyú kellene a' haladásra; 's mozgalmas idők-

ben, a' történetek tanúsága szerint, egészen kiesik moderatori szerepéből, 's mint Anglia és Franciaország példája mutatja, engedékenysége egészen az öngyilkolásig megy. Nem tagadják ugyan, hogy szükséges a' törvényhozás elsietésé ellen némi óvszer, némi korlát; de azt az egyetlen kamra gépezetébe is belcilleszthetni, a' nélkül, hogy szükséges volna külön testület által külön testületi szellemet, aristocratiát teremteni. Ily védszer az elsietés ellen a' francia statustanács, melyly a' törvények formulázásával nyugton foglalkozhatnak; 's a' házszabályban a' tanácskozások okos szabályozása, a' többszörös felolvasás 'sat. E' nézetek ellenében a' kétkamrai rendszer újabb pártolói nem tagadják azon vádakat, miket a' régi felsőházak ellen általában fel szoktak hozni, de azokat csupán a' régi alapu felházak ellen engedik meg. A' rendszer kinövései miatt, ugy mondanak, nem kell kárhoztatni magát az intézetet. Legtöbb országban a' felsőházak angol mintájú főrendi kamarák voltak, melyekben nem hiányzott egyéb, mint a' hatalmas, gazdag, történeti emlékü 's népszerű főnemesség, milylyen Angliában van. Nem csuda tehát, ha nem állottak tiszteletben. A' nép józan értelme hamar átlátta, hogy az ilyly felházak csak akadályai a' közjónak, a' haladásnak. Ha engedtek is, csak igen későn, nagy küzdelem után csatlakoztak a' nép kívánatihoz, mint a' sajtószabadság, nyilvános törvényszéki eljárás 'stb. Talán csak a' porosz Herrencurie szavazott néha szabadelműbben, mint a' többi curiák. A' két kamrarendszer szabadelvű pártolói nem ilyly felsőházakat akarnak, az ó szabásu kiváltságos mintára. Különösen Németországon a' sajtó erősen nyilatkozott a' főrendi felsőházak ellen. A' német nemességnek írják többek közt, soha sem volt olyly történeti jelentősége, mint a' francziának, és angolnak. A' főbb nemzetségek uralkodásra jutottak, a' nagy tömeg udvari és hivatalnoki nemességre süllyedt alá. Maga Austria és Poroszország sem mutathat föl olyly nemességet (Austria legalább nem olyly *német* nemességet), melyly felsőházi állásra volna jogosítva. A' kisebb államokban még rosszabbul áll a' dolog. Hogy egyetlen kamrát képezhesenek is, a' legkülönösebb módokhoz kelle nyulniok a' kormányoknak. A' nagyobb városokat nemesítették meg, dekanokat, superintendenseket, tanárokat adván hozzájuk. De ilyly módon nem alkotunk aristocratiát, melyly a' közvélemény előtt tekintélyre tarthatna számot. Ezért mondja Bülow Cumberow: a' harmad és negyed rangu német országokban egy kamrának van helye. Kurhessen tehát az (egyetlen) kamrában ruházta fel inkább szavazattal a' kevés kitünő nemzetséget. Ez azonban a' képviselő fogalma ellen van. „Mi jogosítja, ugymond egy német író, a' mi nemességünket ilyly állásra? Birtoka? az csekély. Értelmisége? A' polgári rendben sokkal több van. Érdemei? Egy érdemes nemes ellenében ezer polgár rendűt lehet fölmutatni.“ 'S a' nemesi, vagyis: főrendi kamarák ellen leginkább szól azon körülmény: miszerint az ilyly felsőházak nem tartatnak fen egy csoport igazságtalan, 's nemzetgazdaságilag is ártalmas birtokjogi kiváltságok nélkül, melylyeket még jobban gyűlöl a' közvélemény, mint azon törvényhozói előjogokat, melylyeket rájuk alapítanak. Ilylyenek az előszülöttségi jog 's egyéb hitbizományi intézkedések, miknek aztán természetes következményei a' nagy szegényi adók 'stb. A' nemesi felsőházak helyett tehát újabb időkben olyly páirkamrá-

kat javasoltak, melylyek a' társalom minden aristocraticus elemeit magokba foglalják : a' legvagyonosabb földbirtokosokat, 's gyárokat, kereskedőket, tőzséreket, az egyház és állam legfőbb hivatalnokait, a' művészetek és tudományok jelességeit. De e' jelességek nyujtanak-e kezességet az által, hogy vagyonosbak, hogy egy vagy más művészetben kitünők a' törvényhozói képességre? Lehet-e ekkép föltolni egy mesterségesen alakított nemességet az államra? 'S anynyira különböző tömbeket képeznek az említett előkelők, hogy soha sem fognának egy egészet alkotni. Miért ezeket az alsóházból elvonni, hol a' törvényhozók tehetségeknak segítségére lehetnek? Nincs tehát egyéb hátra, mint vagy kinevezés, vagy választási alapon rendezni a' felsőházakat. De ezekre viszont válaszolják a' két kamrarendszer elleni : a' pairek kinevezése csak a' vételhez adott toldalék ; 's a' választási rendszer csak a' tehetségeket különzi el, ha egyszerűs mind olyly külön érdekek képviseletét nem bizza a' felsőházra, mint Éjszakamerikában van. Az olvasó látja, hogy mindkét rendszer mellett lehet alapos okokat felhozni. Fejtsék meg így vagy amugy : a' kérdés csak az : megóni a' törvényhozást megfontolatlan, elhamarkodott lépésektől 's elstetésektől, melylyeket később talán maga is megbánhat.

Magyarországon a' legujabb forradalomig a' két kamrai rendszer divatozott. Hagyományképen úgy beszéltek táblabiráink, hogy csupán a' történet idézte elő e' kétkamrai rendszert. A' soproni diétán, mondják, egy terem a' gyűlési sokaságot be nem fogadhatja; 's így kettőbe oszlott az el. Egyet a' főbb hivatalbeliek és személyesen megjelent gazdagok, másat a' küldöttek foglaltak el. (Habár ez állításnak az országbíró az 1843—4-ki országgyűlésen ellenmondott, állítván, hogy 1563-ban már két részre voltak oszolva a' rendek.) Tehát két ház? vagy két tábla? Nem! kiáltozák státusférfaink, a' táblabírák. Nem, mert az országgyűlés eredeti alapja az egész nemesség együtt és személyes megjelenése. Verbóczy szerint a' populust az ország zászlósai, a' praelatusok, magnások és nemesek együtt és egyformán teszik; ugyanazért két különböző alapu házat vagy táblát nem formálhattak. Egy tábla van; így mondák magok a' főrendek is gyakran az országgyűlésen. 'S az országos értelmek és kívánatok, 's egyéb fontos tárgyakkban rendeltetni szokott *vegyes* küldöttségek, és a' szokásban volt *vegyes* ülések, melylyekre mindkét ház tagjai egybe gyűltek, tetteleg is bizonyíták ez állítást. Mi máshol, nem ugyan elméletből, mert a' régi státusférfaik nem igen theorizáltak, hanem a' viszonyok alakulásának kényszerűségéből, a' közélet fejlődésének természetes processusából vette származását : az a' mi történetphilosophaink szerint a' három bérz és négy folyam országában *csupán* a' véletlen játékának eredménye. Ám fogadjuk el, ha úgy tetszik; 's vizsgáljuk ez esemény következményeit. A' vitásoknak kezdődni kellett valahol; 's természetesen a' képviselőknél kezdődtek, 's innen bizonyos indítványi jog veszi eredetét, melyly a' képviselői testnek mindinkább sajátja lön. Ezen elmélet következtében aztán folyvást tagadták publicistáink és státusférfaink a' főrendek kezdeményezési jogát. Midőn azonban folytatják régibb közjogi elméletöket, midőn a' követi tanácskozományokból kerületi ülések organisáltattak, 's e' körülmény a' képviselői gyűlést bizonyos alsóházi alakba öntötte : ez a' személyes megjelenők gyűlésének ismét bizonyos

mértékben valami felsőházi állást látszik kölesönözni. Mert az írott izenetek, 's azokra adatni szokott főrendi válaszok; 's ezek alkalmával a' kétfelé ülők, mint két különböző 's egymásnak ellensúlyt tartó test közt folyó vitatások; 's az indítványnak a' főrendek meg nem egyezése által történő megakadása: mind olyly dolgok, mik nem ugyanazon egy, hanem két különböző tábla viszonyaira látszanak mutatni? Való, hogy meg nem egyezés esetében vegyes ülések nem egyszer használtatván; 's ilyly ülésekben az egyezés kölesönös értesítés által nem egyszer történvén: ugy tetszett, mintha a' dolgok folyama a' maga eredetére ismét visszamenne. Ha nem gondolóra kell venni: mikép ilyly vegyes ülési egyezkedések ugy mentek végbe, hogy szavazásra nem került a' tárgy. Az emberek régiebb időkben igen emberségtudók voltak; születés, rang, kor, jószó és ebed miatt holmi apróságot elnéztek; nem is szeretvén fejüket mély gondolkodással fárasztani, egy két híresnek véleményéhez hiven csatlódtanak. De később, midőn a' nemzedék magát emancipálta, 's a' régi francia módosság és kótára szabott élettudomány feledségbe hullott; 's kivált miután a' reform eszméi fölébredtek, 's az országgyűlés rendszeres rendezése az országos munkálatok sorába tétetett: igen természetes, hogy a' táblák viszonyainak kérdése fölmerült. Ha a' két tábla egy test: szóba kelle jöni: mi tehát az országgyűlés többsége? Hogy az aristokraták, vagyis inkább az olygarehák fénykorában a' tulajdonképeni többségről szó sem lehetett: igen természetes. Ez időből való azon ismeretes két szávaeska a' *sanior pars*. Ez a' sanior, azaz sajátképen *potentior pars* száadokig uralkodott; 's uralkodása még akkor is fenmaradt, midőn oszlopai, a' fejedelmi hatalommal küzdő dynasták, már régen porba hullottak. A' dynasták elhullásával ugyanis a' megyei szerkezet hatása, 's ebből következő democrat alaku ellenzék lassanként fejledezett, észrevehető jelenetekben mutatkozott. Ez oppositionak dolga egyenesen a' kormánynyal volt; 's e' kormány természetesen juthatott a' gondolatra: a' sopronyi diétán külön terembe ment főrendeket füzni magához, 's őket sanior parssá alakítani. 'S a' dolog sokáig háboríthatlan csendben folyt, mindaddig tudniillik, míg az 1825 - 1830-ki országgyűlések a' képviselői testben bizonyos népszellemet tüntetének fel, melyly az 1836-ki országgyűlésen azon mindig közönségesbbé való eszmétől tápláltatott, hogy az adózó milliókat be kell venni az alkotmány sánczaiba. Elhez járult egy más körülmény. A' gyűlés két teremben létéből, mint láttuk, a' követek indítványozási joga következett. A' méltóságosak engedtek, hiven, hogy a' karok indítványi viszketegét vetóval fogják megtorolni. E' veto előállása az ország többségéről fenforgó kérdést szükségkép életbe hozá. Így történt, hogy az 1836-ki országgyűlés kezdetén a' főrendek makaessága miatt fölindulva, Szatmár követe, Kölesy Ferencz többek közt ezeket mondá: „Nemesség és nemesség közt, még pedig egy részről 500, más részről 700,000 nemesség közt van kérdés. A' szerint, a' mint körülményeink 's országgyűlésünk mostani rendje állanak; a' szerint, a' mint magok a' főrendek a' napkönyv iránti válaszban kinyilatkoztatták: e' kétfelé ülő nemesség egyetlen egy országgyűlési test. Egyetlen egy testnél csak egy többség gondolható. A' 700,000 kétszer kijelentette magát; 's kérdem mi joga van az 500-nak olyly kemény ellenmondást csinálni? En a' mi polgári

alkotmányunkban csak egy vetőt ismerek; 's ez a' koronához van kötve". (Lásd: Kölcsey „Naplója“ 141. l.) Így állott a' magyar publicisták elmélete a' magyar felsőházra nézve. Természetes, hogy ez elmélettel, mint sok egyéb tárgyban, igen éles ellentétben volt a' tény, a' valóság. Ily czifra elméleteknek kell tulajdonitanunk, hogy olyly nehezen foghaták föl külföldiek a' magyar politicalai viszonyokat. „Két különböző része ugyanazon egy testnek: írja egy német író. Hol van az egész? Egy test-e a' tűz a' vízzel, az eczet és olaj? Valljon a' két törvényhozó test érdekeit és nézeteit nem roppant ür, hézag választja-e el?“ De hagyjuk el az alkotmányos intézmények ezen mysticismusát, 's térjünk át a' valóságra. A' magyar felsőház főrendi táblának neveztetett. A' főrendek (magnates) táblája állott az ország főmértőságaiból, ugy nevezett zászlósaiból, a' megyék főispánjaiból és püspökökből. Ezek hivatalaiknál fogva (magnates ex officio tales) ültek ott, 's kinevezett paireknek tekinthetők. A' czimzetes (ex titulo) főrendeket ellenben, a' herezegeket, grófokat és bárókat tudniillik, születésöknél fogva illeti a' felsőházi ülés joga. Ezeknek számát azonban szintén jogában állott szaporítani a' koronának. A' főrangu özvegyek küldötteik által (absentium ablegati) az alsóházban jelentek meg, míg 1843-ban a' terem egyszerű rendezésével kizárattak minden távollevő magnások követei. 1840 előtt szokásban volt, hogy a' törvényhozás által honosított főranguk is ülést nyertek már ezáltal a' felsőházban. A' magyar felsőházi tagság alapja tehát csupán a) hivatal és b) czim volt. Az ország főhivatalnokai természetesen nem képviseltek más érdeket, mint a' koronáét. 'S a' czimzetes pairség alapja sem volt később nálunk, mint kezdetben és mint Angliában még ma is a' nagy birtok. A' magyar főrendek idővel elszaporodtak és a' legtöbb család közülök elszegényedett. 'S ezek aztán az administratio alsóbb rétegeiben is fogadtak el kormányhivatalokat, 's így nem lehetek független törvényhozók. Olyly egyének, kik másutt, hol az incompatibilitás mellett küzdöttek a' státusférfiak: választás utján sem juthattak volna az alsó házba. Nem képviseltek, mint láttuk, sem nagy birtokot, sem más érdeket, milynyre a' törvényhozók bárhol felsőházat alkothattak volna. A' czim, a' születés vezette őket a' törvényhozásba csupán, 's hivatali viszonyuknál fogva a' kormányhoz, még csak független meggyőződéseiket sem képviselhették mindnyájan. Rájok illet teljes mértékben, mit az angol lordokról mondott O'Connell: „milyly jogezimök van, hogy közöttünk törvényhozói szerepet játszanak? Mik a' lordok? Származékos törvényhozók. Mert az előd jó törvényhozó lehet, a' funak is annak kell lennie. Ha valaki ajánlaná, hogy köntöst készít nektek: szabó ön?— fognátok kérdeni. Felelet: nem, de atyám az volt! Ki fogna közöletek ilyly származékos szabó által varratni? Származékos szabók; vagy született törvényhozók! kontárok, egyik mint a' másik, maradjanak el nyakunkról.“ 'S midőn némelyly főrendi családok megfogytak, mások, mint a' Zichy család rendkívül elszaporodtak, egyes családok a' táblán könnyen többséget alkothattván, a' felsőház által nagyobb mértékben folyhattak volna be az ország közügyeire, mint a' közérdekkel összeférhető lehet. Az ekkép alakított felsőház az 1840-ki országgyűlésen 162 személyből állott, kik tudniillik meghivatván, valósággal megis jelentek. A' *náderon*,

mint elnökön kívül, távollétében az országbíró az elnök, jelen volt 3 kath. érsek, 15 római, 2 görög kath. megyés püspök; 2 czimzetes vagy választott r. kath. püspök (a' czimzetes püspökök meghívása ellen az ellenzék kikelt, azt törvénytelennek állítván); egy nem egyesült óhitű érsek; 3 nem-egy. óhitű püspök; a' szentmártoni főapát, a' jászói prépost, 9 országzászlós, 2 koronaőr, 18 főispán, olyly főispánokon kívül, kik egyszersmind országzászlósok, koronaőrök vagy érsekek; a' fumei kormányzó; Horvátország egy követe (másik két követe az alsóházban jelent meg); 102 herezeg, gróf és báró. E' törvényhozó testület nem legdicsőségesebb szerepet játszott a' magyar haladási mozgalmak történeteiben. A' felsőházak egyetlen rendeltetésének sem felelt meg. Hivatva volt közbenjáró lenni a' fejedelem és nemzet között; és válaszfalul állott a' nemzet és fejedelem közé. Ugyhogy a' magyarországyűlésnek anynyi sem állott gyakran hatalmában, mi az utósó kérelmi (petitions-landtag) országgyűlésnek, hogy a' fejedelem elébe csak föl is terjeszthesse kívánatait. Hivatva volt mérsékelni az újítási vizsketeget, 's a' mérséklés jogát akkép használta, hogy az valódi veto-t képezett, melylyről helyesen jegyzé meg Kölcsey, mikép csak egy vetot ismer, és az a' koronához van kötve. 'S e' makacs vetóval utját állotta minden haladásnak, minden lehető kifejlődésnek, nem figyelve az idők jelenségeire, mik szerint a' reformtörékvések már Desselwffy Aurél korában (1841) törvényhozáson kívül is, minden utakon kerestek kielégítetést. 'S midőn észélytelen ellenzésök a' tulságig korbácsolta a' szenvedélyeket: megakadályozták-e a' főrendek 1848 tavaszán e' szenvedélyek tulömlését? Kinek nem jut eszébe, mint hallgatott el azon daczos főrendi többség, melyly addig minden reformnak ellene szegült? Töredékeit, parányait ellenzé csak pár hét előtt a' nemzet kívánatainak; 's a' pársi és bécsi események halatára a' leggyökeresebb átalakulás sürgetését most, egyetlen ellenmondás nélkül fogadta. Épen olyly engedelmes szolgálja lett a' népnek, mint csak nem rég a' Metternichféle kormánynak vala. Csudálhatjuk-e tehát, ha magán, e' felsőházban alakult egy kis ellenzék, a' tábla némelyly független és el nem fogult tagjaiból, kik közöl némelylyek az ülésben már 1843-ban a' főrendi tábla eltörlését emlegették, mi ellen Széchenyi csupán a' nemzetiség érdekére hivatkozott? Csudálhatjuk-e, ha Kölcsey idejétől fogva különösen folytonos éles harezban állott az alsóházi ellenzék a' vetot gyakorló főrendek ellen? Telvék az országgyűlési naplók és követei jelentéseka' főrendi tábla ellen intézett panaszokkal és kikelésekkel az újabb időkből. Ki nem emlékszik az éles vádakra, a' keserü kifakadásokra, miket az 1844-ki országgyűlés után Borsod követe, Szemere Bertalan, a' magyar főaristocratia ellen intézett? „Átalában mondhatni, ugymond, miképen a' főrendi tábla sehol e' világon nem ápolója a' nép érdekeinek 's jogainak, 's nincs rá példa, hogy nemzetet, ha az törpe volt, nagygyá emelt volna, vagy megmentett volna, ha az veszni indult. 'S az eredményre nézve nincs közte különbség, e' tábla bármelylyik rendszer alapjain emelkedjék; ha a' tagokat a' kormány nevezi ki, 's a' nép gyöngé, a' kormány csak sokszorozta magát, ellenben ha erős a' nép, ennek képviselői mellett hatalmuk sem lehetvén, ártalmatlanok; hol pedig a' főrendi jog apáról fiura száll, benne azaz észelleni van, miképen e' szabály

fölteszi, hogy minden főrendi, törvényhozónak, azaz gazdagnak, okosnak, jólelkűnek, mint minden nemes, katonának, azaz bábornak, erősnek és puptalannak születik 'stb.' 's ha a' közvélemény előtt már feltűnő volt az ellentét a' születési és választási alapon nyugvó házak között: mennyivel inkább feltűnőnek kelle lenni e' különbözőségnek, midőn 1848 közepén az első nemzeti képviselőház előtt nyitlak meg a' pesti redoutterem ajtai. Ugyanakkor a' főrendi ház is egybeült, a' régiségek gyűjteménye között, a' muzeum épületében. A' forradalom ugyanis, melyly Magyarország közjogi viszonyait átalakítá; érintetlenül hagyta e' testületet. Csak tagjai között tűnt föl némi változás. A' főispánok szákeiben olyly arczok valának, miket addig az alsóház ellenzéki padjain szoktunk meglátni. De halljuk a' lapokat. „A' redoutteremből a' régiség gyűjteményébe, a' muzeumba vezetjük olvasóinkat: írta a' P. Hirlap. Minő ellentét: Amott népképviselők, itt rendek és pedig főrendek. Milyly anachronismus! Azonban legyünk egy kis türelemmel. Ha biztositva lesz, mi már ki van viva, azután folytassuk az építést, az újabb kor szelleme szerint; vessük le majd az elkorhadt tetőt az új épület diszes falairól 'stb. 'S a' főrendek is érzék és kifejezék első öszszejövetelők alkalmával tüstént, hogy a' felsőház, akkori alakjában többé nem állhata föl. Minélfogva Beöthy Ödön, bihari főispán indítványára magok a' főrendek szólíták föl a' ministeriumot, hogy a' felsőház új alapon rendezése iránt, a' kor igényeihez alkalmazott javaslatot terjesszen elő. Fontosabb dolgok akkor háttérbe szoriták e' kérdést. 'S a' felsőház, régi alapon fenmaradt, abnormis helyzetében jelentéktelen, és gyakran egészen elkésett viszhangja a' képviselőház nyilatkozatának. Részint a' helyzet kellemetlensége miatt, melylyben a' született törvényhozók találták magokat a' nép választott képviselői irányában, részint azért, mivel nem örömet siettek a' tanácssterembe, kik pár hónap előtt (1848 apr.) alig várták, hogy előszólhassanak: csak igen kevesen gyűltek öszsze, főleg miután az országgügyi Debreczenbe tétetett által. Alig lehete itt, a' tagok kevés száma miatt, főrendi ülést tartani. 'S e' körülmény nem kis részben folyt be arra, hogy a' Madarászféle féktelenebb elemek ellen mérsékeltébb párt nehezen alakulhatott. És midőn ekkép a' felsőház úgy szólván magától elenyészett, nem csuda, ha a' lapokban és már kormány tagjai között is olyly hangok emelkedtek, melylyek a' felsőház megszüntetését kívánták. Szemere közlőnye, a' „Respublica“ általában minden felsőház ellen izgatást kezdett. 'S Szegeden már csak a' képviselőház gyűlt egybe. Felsőház nem volt. — y.

Felső-Magyarországi zendülés 1831. Sokan politikai irányunak vélik e' zendülést, azonban minden közbejött megyei és kormányi nyomozások mellett is, e' zendülés valóságos okául, a' Kárpátok aljában, a' gallicziai határszélekhez közel lakó idegenajkú népfaj helytelen és fonák gondolkozás-módját, lehet venni. Zemplén vármegyének a' homonnai és göröginyei járásaiban kiütött zendülésről szóló vizsgálati jegyzőkönyve, egyenesen úgy beszél ezen rendetlenségnek és zürzavarnak munkába vételére, a' méreggel való vesztegetésnek hirtelése és elhíttetése csak ürügyül használtatott, mélyebben fekvő politikai czélok elfedésére. Azonban e'

vélemény pusztá gyanu színében jelenik meg 's a lázadás okát a rakonczátlan nép ostobaságában kell találnunk. Különös tünemény, hogy e lázadásban igen kevés magyarajku nép vett részt, a feles szám, sőt az egész zendülés a tót lakosság közt volt elterjedve, melyly népünk józan gondolkozásmódjáról és tiszta felfogásáról tesz tanubizonyságot. — A' mint hazánkban a' göres-mirigy (cholera) kiütött, siettek a' megyei hatóságok mentő rendelkezéseket tenni. Ezen rendelkezések ellen a' nép felzudult és elégtelenséget mutatott. Az ország határszélein felállított katonaságról azon hír keringett, hogy az országot elfoglalni akaró ellenség meggátítására állítottak fel. Némelyek a' pestis elhíresztelésének is azt az okát adták, hogy az az ellenség elrémítésére terjesztetik; majd meg azt beszélték, hogy az elszaporodott köznépet a' vagyonosabb osztály mérreggel akarja kiirtani. Ez utolsó volt a' legdivatosabb hír. E' vélemény leginkább az ugynevezett szoták tótok közt kapott lábra, kik aztán az ivóviznek, kenyérnek, sónak, sőt még az utaknak megmérgezését is hirlélek. Ezen előítéletet növelte a' zendülőkben azon körülmény, hogy leginkább a' pór nép mértékletlenebbül élő osztálya halt. A' zendülés gyulasztó szikrája gyanánt szolgált egy kassai orvos magaviselete, ki a' göres-mirigy gyógyítására használt, és akkoriban elhíresedett *rismut porokat*, mentőszerrül az egészséges gyermekeknek is beadta, kik közül később többen haltak meg a' pestis következtében. Ezen orvos az éretlen köznép által az utetzán megtámadtatott, 's mivel Kassa, Felső-Magyarországnak főkereskedő városa, a' szomszéd megyék járó-kelő lakosai által elterjedt híre. Elősegélték a' hírek terjesztését olyanok is, kik ugyan a' mérgezésnek egy csep hitelt sem adtak, de a' zendülés által, gazdagulásukat reményltek. Ezen bujtogatások eredménye volt, hogy a' köznép jobbagyi kötelességeit elhanyagolta. Azt a' hirt is koholták, hogy az orvosoknak és zsidóknak minden mérreggel elvesztett emberért 5—10 frtnyi díj fizetetik a' megyei törvényhatóságok által. Növelték a' köznép balvélekedését némelyly járó-kelő közkaténak, kik háborús híreket terjesztettek. A' legelső zendülés és nyilvános engedetlenség 1831-diki jul. 25-ikén Abauj megyével határos Szécs-Keresztur helységében történt (Zemplén), 's ott vette a' tisztí nyomozások szerint eredetét, hogy *Lőrincsfy* nevű ügyelő biztos, említett napon átmenvén nevezett helységbe, mivel a' göresmirigy, a' körülfekvő helységekben már elterjedt; itt is veszteglő és kórházat, egyszersmind új temetőt rendelt, a' helybeli uraság tisztartójával egyetértve. Ennek híre futamodván, a' helység hitesei tüzesen mentek a' tisztartó házára, a' hol a' biztos is szállva volt. Itt felhevült szóváltások után, a' biztosra rohantak, megmotozták, van-e nála mérreg? 's mindamellett, hogy semmit sem találtak nála, a' falu végen levő veszteglőházba hurczolták, honnan csak a' helybeli tisztelendő jótállására bocsátották el. A' járásbeli szolgabíró, másnap, e' dologban vizsgálatot teendő, Szécs-Kereszturba indult, hanem a' lakosság be nem eresztette. — Ugyanezen időtűjban *Rákócz* helységében, *Horráth Antal* főszolgabíró hivatalos rendelkezéseinek a' helység egybegyűlt lakosai nem csak nem engedelmeskedtek, de ellene dorongra keltek. — Julius 27-én a' bodrogközi kerületben, *Szent-Marja* helységében szinte lázadásra lobbantak a' lakosok, kik a' megyei biztost és az uraság ispánját megfógták, megverték 's vallatták,

miért vesztegetik méreggel a köznépet, aztán megkötozték és őrizet alá vették őket. A' szentmarjaiakról később azon hír terjedt el, hogy nemcsak Zemplénnek, de Abaújnak is némelyly helységeit szántsándékkal lázitották fel. A' vizsgálatok után következőleg világosodott ki a' dolog: *Szent-Marja* a' kassai megyés püspökség uradalmához tartozik 's ekkor helytartó által kormányoztatott; a' helység lakosai 19-ik július táján, egy lakost az élet dézmálásának tárgyában kérelemlevéllel küldöttek Kassára, ki átadván a' kérőlevelet, egy boltba méne fűszer vásárlás végett, hol a' jelenlevők, a' fentebb említett orvosról és mérgezésről beszéltek. A' szentmarjai ember figyelmessé lett, 's hazafelé utjában, több helyeken elbeszélte hallomásait; a' többek közt egy szécs-kereszturi obsitos katonával találkozott, kinek a' dolgot elbeszélvén, a' katona elhitette vele, hogy a' kormány és megye előljárói valósággal gyakorolják a' mérgezés-tést, mivel az egész ország ugy körül van véve ellenséggel, mint egy kert, 's ennek rémitésére terjesztik mérgezés által a' pestist. A' szerenesétlen kérlevél-hordó kábult fővel és iszonyú félelmek közt érkezett *Szent-Marjára*, hol az egybegyült lakosságnak a' dolgot előadta. Így történt a' biztos és uradalmi ispán elfogatása. A' járásbeli főszolgabíró *Tárczy* nevű esendbiztos által csilapította le a' lakosokat. A' csendbiztos megjelenése előtt a' birák több lakosokkal együtt *Rád* helységbe mentek, ott kérőlevelet irattak a' püspöki helytartóhoz, melylyben elpanaszolják, hogy őket méreggel étetik. E' levéllel két embert, nyomban Kassa felé indítottak. A' kérőlevelet vivő két ember utjokban, mindenütt a' lázadásról beszélt, a' kérő-leveleket is mutogatták több helységekben. E' körülmény még inkább növelte a' felsőbbség elleni gyanut és gyűlöletet. — *Julius* 31-én *Iséj* helységében (hol a' *rádi* kérelmezők keresztül mentek), egy leánykának szóbeli előadására, hogy az ivókút mellett egy zsidót látott állani, ki valamit a' kutba hintett, melyly előadást a' leány atyja és mások azzal szaporítának, hogy a' viz a' méregtől lánggal bugyogott; öszszefutott a' nép és a' zsidókat rakással hurezolta a' bíró házához; ennek hire menvén, a' szomszéd helységekből többen jöttek *Iséj*be, hol egy *Pauk* nevezetű jobbágy, ki furfangosságáról igen ismeretes volt a' vidékben és nagybefolyásu a' köznépnél, az egybegyülteket lázadásra unszolta, hogy az urakat üldözzék. *Pauk* a' legnagyobb kétszínűséggel és alatomossággal vitte lázításait; az uraságok előtt ostoba koholmányoknak mondta a' mérgezés-tést, a' köznéppel pedig igyekezett azt elhíttetni, öszszeköttetésbe tette magát a' körül fekvő helységekkel. Mikor az elfogott biztost kínozták a' nép, hangosan kiáltott: „ne üssétek“, a' néphez fordulván pedig, ezt mondá: „lassan“, azaz: „ne üssétek lassan.“ Ez a' ravasz ember, kinek célja volt, könnyen meggazdagodni, kísérleteket tett a' kisebb számú katonaság megtámadására is. *Pauk* irástudatlan, de sok természetes észszel és ügyességgel bíró ember volt, az ország' állapotáról, rossz képzeleteihez alkalmazva szeretett beszélni borozás közben a' korcsmákban; a' nyughatatlanoknak tanácsadója volt mindig; kisebb mértékben birt bátorsággal, mint ravaszsággal. Pelenyéken mult ki. August 2-kán egyszerre két helyütt ütött ki a' zendülés, t. i. *Mihályi* helységben és *Terebes* mezővárosában. *Mihályi* helységben t. i. azon hír terjedt el, hogy *Iséj*ben az elfogott biztos kivallotta a' mérgezés-tést, 's hogy reá nyolcz helységnek

megétetése lenne bizva (melyly vallomásra *Lőrinczfy* biztost a' legnagyobb kínzásokkal sem bírhatták) a' lakosság felzúdult, *Batta Pál* táblabíró házát megrohanták. Magát a' megye első alispánját, *Dokus Lászlót*, ki *Velejte* helységében, állandó küldöttséggel kormányozta a' megye sürgető dolgait, 's *Mihályi* helységébe kisebb gyűlést hirdetett; a' lakosság utját állván, be nem eresztette, még személye is veszedelmében forgott. Egy, *Galambos Antal* nevű koros ember és magyar nemes, ki több nemesi felkelésekben részt vett, sokat tett a' dühös nép feltartóztatására, bátor beszéde és viselete által, ki az alispán kocsjára felülvén, mellékutakon, a' felzendült *Lasztócz* és *Legenye* helységeket kikerülte. Ekkor jött a' hír, hogy *Terebes* mezővárosban is kiütött a' zendülés, és hogy itt volna annak középpontja, honnan a' lázadók rabolni, gyilkolni kijárnak. A' megye első alispánja *Ujhelyben* azonnal kisgyűlést tartatott, melylyből egy küldöttség neveztetett ki a' zendülésnek szelid móddali lecsendesítésére, egyzersmind sürgönyök mentek az illető felsőségi helyekre, katonai erő sürgetése végett. *Balásházy János* táblabíró, és a' magy. akad. rendes tagja (ki e' zendülés történeti adatait öszszeszedte, 's egy kis kötetben ki is adta, Pesten 1832), 's óhitű esperes *Jakovics János* főtisztelendő, küldettek el a' mihályi és terebesi zendülők lecsendesítésére, egy század katonaság kíséretében, kiket *Tomsics Imre* kapitány vezénylett. A' főtisztelendő ur, a' gyűlés határozatához képest segrestyését és éneklőjét is magával vitte, kika' koci bakján foglaltak helyet. *Csörgön* találkoztak *Tomsics* kapitánynyal, ki csaknem egy mérföldnyi hosszúságú örvonalból szedte öszsze katonáit 's indította *Terebes* felé. *Terebesen* akkor, *Abrahámy* főhadnagy, néhány *Friedrich Wilhelm* ezredbeli huszárral állomásozott, ki a' zendülők által megtámadott szerenésetleneknek sokban segítségére volt, fortélylyal sikerülvén neki azokat a' néptől, őrizés színe alatt, magához venni. A' zendülők közt, különösen egy *Lupihusza* nevű tót rakonezátlanzkodott, ki az evangyéliumi magyarzatok ellen is kikelt, 's azt állította, hogy olyly időben élünk, melylyben már a' papoknak sem lehet hitelt adni. Midőn a' felkelők a' nem sokára megérkező katonasággal fenyegettettek, egy *Illarati* nevű ember azt viszonzá: „inkább kíván golyóbist, mint méreg által meghalni.“ A' nevezett küldöttség, a' katonaság segedelmével lecsillapította pillanatra a' lakosságot; *Brányi* cadet ötödmagával a' szomszéd *Miglész* helységébe rendeltetett, melyly szinte fenyegettetett a' felkelők által. Ez a' cadet ur, később *Varanónál* igen vitézül viselte magát a' zendülők ellen. — Kelecsenyben egy nemes aszszony lázitotta fel a' népet 's azt mondogatta, hogy ezentul ő lenne Kelecsenynek földesaszszonya, a' honnan minden földesuri tartozásokat elenged; a' faluban öszszegyűjtötte a' pórnépet, behívta a' mezei munkásokat és saját vezérlete alatt, rohantatta meg az urasági házakat, ezek közt az *Hosvay*-házat, kit magát ütöttek verték, egy beteg fiát pedig halálig kínozták. Egyszerre csak elterjedt a' zendülés *Gercsélyen*, *Velején* és *Toronyán*, ugy hogy a' megyei küldöttség *Mihályiba* sem mehetett többé, a' honnan visszatért *Ujhelybe*. A' középponti kormányzó küldöttség felszólítására, másnap mindjárt 400 ember állott fegyverben, az első alispán töltéseket rendelt *Patakról*. — Ezen védelemserég 4 különböző századru volt felosztva 's három napig maradt együtt, mivel a' *Terebes* vidékén

összegyülekezett nagyszámú katonaság a lázadást elfojtván, szolgálatak feleslegessé vált. A terebesi zendülés indítói: *Illavati, Szkacsik* és *Kosty* nevű parasztok voltak, kik mintegy 2000 embert gyűjtöttek magok körül, kik dorongokkal, botokkal, vasvillákkal és fejszékkel voltak felfegyverkezve, függetleneknek nyilvánítták magukat a vármegyei felsőségtől 's megrohanták az urasági kastélyt, felfogadván, hogy minden nyírott fejű embert kiölnek. Ekkor történt az, hogy *Abrahámy* főhadnagy, ki mintegy 10 katonával volt mindössze a városban jelen, a felkelőket rábirta, hogy minden foglyot őrizete alá adjanak. Ez által sikerült több elfogottak kiszabadulása. A zendülők az urakat és zsidókat mindenünnen összehurcolták 's szoros pinczelyukakba zárták.

Aug. 4-én *Bodzás-Ujlakon*, *Kiszte*ben nem kevesebb dühhel tört ki a zendülés. A zsidókat ezen helyeken is rémitően összekötözték. Eleinte közmegegyezéssel elhatározták, hogy a zsidókat elevenen megégetik, melyly czélből a gyepre szalmát is vittek ki, 's a zsidókat foghelyeikről kiindították, azonban urodalmi számtartó *Dancs János* fia javallatára, ki a felkelőknek jegyzői szolgálatot tett, Terebesre küldötték a foglyokat. Ugyanezen napnak hajnalán egy nagy csoport felzendült ujlaki pór nép, *Kiszte* és *Gerecsely* helységre rontott. A zendülőket *Obsznics* nevű fiatal paraszt vezérlette, ki midőn épen egy nemesi telekre rohant, agyonlövetett. A nép részint a méregkereséssel, részint rablással 's a házi eszközök összeszezúzásával foglalkozott. *Poczko* orvost a *kis-ráski* lázadók elfogták, saját kocsijának bakjára kötötték, a hitesek a kocsiba ültek és gúnyolták, 's végre olyly bizonyáglevél-adására kényszerítették, melylyben a vidék több uraságai ugy valának megnevezve, mint méregégetők. Ennek következtében sokan elfogattak az urak közül, kik nagy részben *Terebesre* vitettek. Itt összecütközés is történt a zendülők és katonaság közt; a *Vacquant* nevet viselő gyalog-czred századának fele, t. i. akkor érkezett a tudvalevő helyre, mikor épen egy csapat *buthai* zendülők foglyaikat oda hurcolták. A felkelők közül tizenegyen estek el. Ennek híre elterjedvén, kezdtek a felkelők szelidebb gondolatokra térni. — A *nagy-mihályi* kerület zendülésében néhány nyugtalankodó nemesek is keveredtek, kik a meggazdagodás reményével kecségtették magokat; ugyanezen kerületben több szép példái történtek a józanságnak és hűségnek; például a lazonyi bíró, a zendülők által küldött izgatókat a faluból kiüzte; a nagy-ráskai bíró szinte csendességben tartotta meg a maga népét. — A zendülés sokkal nagyobb dühösséggel ütött ki a sókuti kerületben 's borzasztó öldöklés- és rablással volt egybekötve. Ide is Kassáról szivárgott át a mérgezés híre. Mernyiken az evang. papot agyonütötték; Csicsókán *Leánfy* urat megölték, azután Osákyóra rontottak, hova akkor érkeztek a zamutói, rudlyói, sókuti, gyagosi zendülők is; Osákyón *b. Meskóné* kastélyára rohantak, vejét *Szegy Imrét* hallatlan kínzásokkal végezték ki, a butorokat pozdorjává törték. A görögényei és homonnai járásokban is kitört a zendülés. Keleszt a zendülők meg akarták támadni, de *b. Zahlhausen*, nyugalmazott ezredes czélirányós rendelkezései feltartották a rabló-csoportokat. Homonnára egy fél század katonaság érkezett, melyly elrémíté a felkelőket. Végre *gr. Mailáth Antal* főispán és a göresmirigy tárgyában kirendelt királyi biztos erélyes intézkedéseinek

sikerült katonai erővel a lázadást elnyomni. Ha a lecsilapítás olyan gyorsan nem ment, mint a lázadás elterjedése, okát nem a rendelkezések hiányában, mint inkább azon körülményben kell keresni, hogy olyan hosszú és keskeny megyében mint Zemplén, sok bajjal járt a katonaságot összvonnai, 's e kevés számú katonaságban is nagy pusztítást tett a göresmirigy. — A legborzasztóbb dúlások és vérengzések *Zamuton*, *Mernyiken* és *Csákhlyón* gyakoroltattak. — A csákhlyói gyilkosság és rablás alkalmával *Nemty Gáborné* aszszony is jelen volt a kastélyban leányával, ki betegen feküdt egy oldalszobában. *Knoblauach* nevű rabló ide is betört, de a beteg által megilletődvén, leült az ágy mellé, megsimogatta a beteget 's a többieknek parancsolá, hogy kimélettel viseltessenek a beteg iránt. — A felkelők kevés ellenállást mutattak a katonaság irányában, nagyobb részt szétmentek vagy elfogattak. *Agyagos* helységben próbáltak ellenállani *Hamza Lajos* vezetőjük alatt, ki nagyszámú zendülők élén védelmi állásba tette magát a helység temploma körül; *Simonfy* főhadnagy, ki kevés számú emberével *Zamutóról* jött ellenük, tüzet adatott a felkelőkre, azután rohamot parancsolt, de a felkelők be nem várták a szuronyokat. Az egész felkelésből az látszik, hogy az legkevésbé sem volt rendszeres lázadás, sőt inkább a köznép miveletlenségéből eredett. Zemplénben többeket végeztek ki a rablók és gyilkosok közül. Sokan elszántak és merészek voltak az utolsó pillanatokban is, találkoztak olyanok, kik végóráikban szívökre kötötték feleségeik- vagy rokonaiknak, igyekezzenek gyermekeiket jól nevelni, ne hogy a tudatlanság miatt szerencsétlenségbe rohanjanak. — A zempléni első zendülésekkel szinte egy időben ütött ki Abaujban is lázadás. Aug. 3-dik és 4-dik napjaiban Újvároson, Szalánczon a pónríp földesurainak az engedelmességet megtagadta, de a Kassáról hirtelenében érkezett katonaság elfojtotta a lázadást. Az isipi főlázítónak, *Pauk*nak, is volt befolyása a szalánczi zendülésben. — A lázadás sokkal borzasztóbban ütött ki Szepes megyében. Ide is Kassáról került a mérgezés híre, nevezetesen *Klukno* helységbe. Itt mutatkoztak először az engedetlenség és rakoncátlanság nyomai. *Klukno* és *Richno* közt egy kisebb katonai őrvonat vala felállítva, *Mihálkoviás* alhadnagy vezénylete alatt. Katonái közül egy káplár, ki összeköttetésben állott a zendülőkkel, alhadnagyát is mérgeztetőnek adta ki, kit a felbőszített nép, midőn vacsorálni ment volna, elfogott, *Krompachra* vitetett, hol szemei kiszurattak, fülei 's orra levágotott, teste darabokra szeletett, 's az utczán szétszóratott. *Gr. Csáky Károlyt* is, Szepes főispánját, midőn *Lőcsére* ment volna, a szepes-váraljai hetivásáron leütötték lováról, egy tót eszmadia lármájára, ki a grótot mérgeztetőnek mondta 's csak a véletlennek köszönhette szabadulását, egy elszánt polgár t. i. testével takarta el a lováról lefordult grótot, és aztán úgy szöktette meg álruhában. *Szmizsánban* és *Odorinban* is többen levének a zendülők áldozatává. A közbátorság tekintetéből *Lőcsén* a fiatalság és polgárság fegyverre keltek; a zendülők mindenütt futottak a katonaság előtt. — Feléledt a zendülés szikrája *Sáros* megyében is. Aug. 7-kén egy, *Rabatin Bálint* nevű lázító ment által *Nagyritéz* nevű Sáros megyei helységbe, ki a lakosokat anynyira felingerlette, hogy a helységben lakó uraságokat őrizet alá vették. *Eperjesről* azonban *gr. Csáky Sándor* vezetése alatt,

egy félszázad rendes katonaság és 60 felkelő nemes küldetvén, felszabadítá a foglyokká tett uraságokat, a szepesi lázitót pedig felakasztatta. Ennek hire megakadályoztatá Sárosban, a több helyen lobbanóban levő lázadást. — Gömör megye sem maradt menten a lázadás behatásaitól, de még keletkezése kezdetén elfojtatott. Aug. 10-dike táján t. i. *Rozsnyón*, éjszaka egy, *Kericzky* nevű gyógyszeráros segéd, az éji-őrök által, egy uteza szegletén fekve találtatván, és megszólittatván: ki legyen? mámorában azt felelte: hogy ő a cholera, melylyért az éji-őrök által elfogatott. Másnap ez a dolog, mindenféle csodás hozzátételekkel beszéltetett a köznép által. Ez esoportozásokat szült, 's anynyira ment, hogy a nép, a városházánál fogva tartott gyógyszeráros-segédre rohant, 's vallatni kezdte, kik legyenek a többi méregkeverők? Az elfogott semmit sem vallott, melylyen felboszankodván a csoport, a gyógyszerarost fojtogatni kezdték; de ekkor sem csikarhattak belőle vallomást; azonban kinjában több idétlen hangokat ejtvén, ezeket a sokaság arra magyarázta, hogy *Hámos* nevű gazdag birtokos és *Madarász* gyógyszerár-tulajdonos lennének a méregkeverők, kiknek házait 's a gyógyszerárt azonnal megrohanták és kirabolták. Dél tájban a csoportok zsákmányaikkal széledni kezdtek, miután erre a város tekintélyesebb előljárói által felszólítottak, és csilapítottak volna. Egy nagynehezen összeállított szakasz gyalog katonaság azonban legtöbbit tett a nép lázadt kedélyének leslapítására. A város vagyonosabb és józanabb lakosait fegyverre szólították. A lázadók közül többen elfogattak. *Gr. Szirmay István* megjelenése 's erélyes intézkedései pedig végképen helyre állították a közbátorságot. Az elfogottak közül később négyen bitófán haltak meg *Rozsnyó* határán. — Különös dolog, hogy egy ember sem keveredett ezen zendülésekbe, ki ujságot is szokott olvasni; azon kevés írástudók, kik belekeveredtek, kevéssel tudtak, értettek többet az írásnál és olvasásnál, 's nem politikai izgatások — mint sokan hívék — vitték őket a zendülésre. A zendültek egész tömege, a legtudatlanabb pórnépből állott, melyly részeg fővel rohant a veszélybe; hogy ehhez elégiületlenség érzete is csatlakozott, tagadni nem lehet. Mint már említve volt, a zendülők legnagyobb része szoták tótokból állott; keveredtek ugyan magyar helységek is bele, hanem ezek sehol sem követtek el gyilkosságot. Az ó-hiten levő tótság is gyanuba vétetett, de ezek közül igen kevesen keveredtek a zendülők közé; a határszéli nagyszámu orosz népesség csendesén maradt. A felzendült megyékre kiterjesztett nagy tisztí nyomozásokat *b. Eötvös Ignác* vezette. Nagyrészen e' zendülés politikai következményének lehet mondani, hogy az 183²/₆-diki országgyűlés a jobbágyok sorsa javítását sürgető szükségnek tekintette, 's az urbéri törvény elkészülését sietteté. — Sz.

Fényes Elek szül. 1807. Csokajon, Bihar megyében, jó nemes családból; 1814-től Debreczenben, 1822—24-ig Nagyváradon, 1824—26-ig pedig a pozsonyi akademiában tanult. 1829-ben tette le az ügyvédi esküt, 's 1830-ban mint távollevő követe, jelen volt a pozsonyi országgyűlésen. Ezentúl minden idejét régi kedvenc tanulmányaira, u. m. stasticára, földleírásra, státuszgazdaságra fordítá, 's elkezdte adatokat gyűjteni Magyarország terjedelmes leírásához, e' ezélből több utazást tevén a hazában. 1831-ben bihari jóságán, 1832-től 36-ig pedig, miután meg-

házasodott, Pozsony megyében vette lakását, 's ez időszakot részint Sárosfalván, gazdálkodásban, részint Pozsonyban az országgyűlésen, részint végre utazásban tölté. 1836-tól fogva Pesten lakott, 's irodalmi és egyéb közügyi tárgyakra fordította minden idejét, élénk részt vett az egyesületi életben, 's később az iparegylet 's védegyelet igazgatója, a' nemzeti és radicaál kör szeretett elnöke, csaknem minden egyesületi választmány tagja; 1843-ban a' gazdasági egyesület előadója, a' gazdaság, kereskedés 's iparügynek organumul szolgáló *Ismertető* czimű, és ismét az Iparegyesület által alapított *Ileti lap* szerkeztője, 's irodalmi érdemeiért már 1837-ben a' magy. akademia lev. tagja 's több megye táblalabirája lett. Munkái: *Magyarországnak 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota statisztikai és geographiai tekintetben* (1839—40; 6 kötetben, 175 ivre, 's 2828 lapra terjedő munka) melyly csak hamar második kiadást ért, 's az akademia által 200 aranynyal jutalmaztatott; *Magyarország statisztikája* (Pest 1842, 2 k.), melyly 1844-ben szinte akademiai nagy díjt nyert, 's több főiskolában, kézi könyvül használtatik; *Közönséges kézi és iskolai atlasz* (Pest 1845); *Erdélyi Jánosnak „Nemzeti iparunk“* czimű művét bővítve 's jegyzetekkel adta ki (Pest, 1846); *Magyar gazda tiszti névtár* (Pest, 1848); Lipesében szabad szellemű ezafólatot nyomtatott *Wildner* bécsi jogtudor „*Magyarország hátramaradása*“ czimű röpirata ellen, alaposan, mert számitani adatokkal, zuzván öszsze ennek nagyképű, öntetszelgő, pedig légből kapott okoskodásait. Jeles értekezések, bírálatok, 's egyéb cikkek vannak továbbá töle az egy ideig általa szerkesztett gazdasági, 's iparügyi lapokban; nevezetesen az *Ismertetőben*, melylyet 1838 év második felében szerkesztett, *Békes megye és Szentes városa* gazdasági tekintetben, a' *fulneki uradalom Morvaországban*; értekezés „a' földművelés akadályairól“, „az üszögről“ a' *juhok ke-ringőségéről*“ 'sat. *Társalkodóban* : a' *Minimum 's Maximumról*“ továbbá a' *Tudománytárban*, *Pesti Hirlapban*, *Magyar Gazdában*, *Ileti lapban*, *Ujabbkori ismeretek tárában* 'sat. *Fényes Elek*, a' magyar hazának épen olyly szerény, mint hasznos és lelkes polgára, valóban sok oldalú érdemek által vivta ki magának azon népszerűséget, melylyben általánosán részesül. Neve minden magyar előtt ismeretes, ki hazáját alaposan ismerni kívánja, 's ki átlátja a' *Nagy Károly*féle felkiáltás fontosságát; „Adatokat kérünk szépen, adatokat!“ *Statisztikája és földirata* hangyaszorgalom, 's vas kitértés eredménye, melylynek a' lehető legnagyobb hűség 's részletességen kívül főérdeme, hogy pártatlanul, részrehajlatlanul 's a' nemzeti hibák legyezése és vak bálványozása nélkül ugyan, de hazafi érzellemmel 's meleg részvétellel íratott, a' mi e' jeles munkákat igaz magyar emberre olyly jótékonyan hatva, különbözteti meg az idegenek, vagy idegenekhez hasonló érzelmű, 's idegen ajku belföldik által ferde felfogással, elcsavart adatokkal, 's hamisításokkal tömve irt statisztikai félrezelelésektől. A' ki tudja mennyi fáradtságba kerül nálunk, keleti fájnál, a' statisztikai adatok gyűjtése, mennyi nehézséggel, hanyagsággal, titkolódzással, előítélettel kell a' gyűjtőnek megküzdenie: méltányolni fogja *Fényesnek* vállalkozó szellemét, ügy iránti lelkesülését, 's állhatatos, férfias kitartását, melylyel e' munkát létrehozá. Ennek áldozá fel egésségét, melyly régibb idő óta gyengélkedő. *Fényes* munkáit, a' tiszta 's józan

hazafiságon kívül, szilárd igazságszeretet, szabad, haladási szellem, okos talpra esett combinatio jellemzik; nyelve világos 's népszerű. Ezen tulajdonainak köszöni, hogy Földleírása és statistikája mindenütt kézen fogó 's csaknem minden házi könyvtárnak nélkülözhetlen czikke. Mint a' budapesti, 's később csaknem egész magyarországi értelmiség színet magában foglaló Körnek elnöke, népszerűségének 's a' politikai térre is fogatosan 's erőlesen kiterjedő hatályosságának tetőpontjára jutott. Vezetése alatt ezen kis alapon támadt egyesület diszre, 's erőre emelkedett; a' művelt és egyszersmind nemzeties társalgás gyűlhelye, mindennemű hazafias vállalatok, indítványok, aláírások középpontja, a' szabadelmű eszmék 's törekvések tüzhelye lett. A' védegyelet igazgatását csak akkor vevé át, midőn ezen egylet már pályáját lejárván, közel volt ahhoz, hogy a' hatás teréről lelépjen, gazdasági egyleti előadáságát pedig, midőn ezen egylet iránya érzelmeit sérteni kezdé, független jelleméhez illő eljárással, letévé. A' forradalom Pesten találta *Fényest*, a' zajos radical kör közepében. A' m. ministerium alatt a' belügyi tárca statistikai hivatalának főnöke lett. 1849 tavaszán a' pesti vésztörvényszék elnökségét vállalta el, de ezen hivatalában mindig a' szelid emberiség szelleme vezeté. Senkit halálra nem ítelt, többeket megmentett szavazatával, 's ezért, bár 1849 octoberén az Ujépület foglyai közt ült, felmentetett 's szabadon bocsátatott. Azóta, gyengélkedő egészségét ápolva, de folytonosan dolgozva, gödöllői tusculánjában 's Pesten éldegel. — Y.

Fenyítő-jog I. Büntető-jog.

Ferdinánd (Károly Lipót Ferencz Marcellin), mint austriai császár I., mint Magyar- és Csehország királya V., legidősb fia I. Ferencz császárnak, ennek Mária Terézia szicíliai főhercegnővel házasságából, szül. 1793. apr. 19-én Bécsben. Kora ifjusága óta testi gyöngeségben sinlődvén, azonkívül még azon férfiak választásán sem volt oka örülnie, kikre szellemi első fejlődésének vezetése bizatott, vagy a' kik később, őt magas rendeltetése felé vezetendők, legközelebbi környezetének élére állottak. 1815. a' birodalom több tartományait utazta be, köztök Magyarországot is, 's azután Olaszországba, Schweiczba 's Franciaország egy részébe tett kirándulásokat, mik igen kedvezőleg hatottak egészségére 's szellemére. Legkedvencebb tanulmánya a' heraldica 's műtan (technologia) vala. A' belföldi ipar iránti különös előszeretetből természeti és művészi tárgyakból álló gyűjteményt alapított, melyly később a' jeles műtanász Kees által izletesen rendezve, a' császári palotában állittatott fel. A' műtanon kívül nagy érdekléssel birt előtte a' mezei ipar 's általában mindaz, a' mi a' status anyagi erejének emelését mozdítá elő. A' kormányzásban részt mint koronaherceg csak anynyiban vett, hogy 1829 óta meglátogatá a' státustanács üléseit 's Ferencz császár némelyly kisebb érdekű tárgyak aláírásával 's elintézésével bizta meg. 1830. Magyarország izgatott állapotát megszüntetendő 's ezáltal egyszersmind a' monarchia állandóságát biztosítandó, Ferencz császár rábirta a' magyar országgyűlést, hogy a' koronaherceget magyar királynak megkoronázza. Kivánata köztetszéssel fogadtatott, mert Ferdinand nevéhez sok heves vágyak 's remények valának csatolva, miknek teljesülését most bizonyosnak, legalább valószínűbbnek hitték. 'S F. 1830. sept. 28 mint „fiatalabb király“ (rex junior) megkoronáztat-

ván, letévé azon beiktatási esküt, mit atyja Ferencz 1792. esküdött. Az 50,000 db. aranyból álló nemzeti tiszteletdíjt részint némelyly magyar községek, részint a' felállítandó m. akademia fölségelésére ajánlotta. De a' fiatal király minden akkori népszerűsége daczára sem segíthetett a' közbajokon, a' koronázás által a' közügyekbe nagyobb befolyást nem nyert, 's minden ugy maradt, mint volt régen. 1831. febr. 27. nőül vevé Maria Anna Karolina Pia hercegnőt, Victor Emmanuel szárd király leányát, melyly egyébként boldog házasság, mind ekkoráig gyermektelen maradt. 1832. nyarán történt a' Reindl Ferencz nyug. kapitány által elkövetett merény, ki ki nem elégitett önzéstől ösztönöztetve, a' fiatal királyra — midőn éppen a' badeni közhelyeken sétálna — egy pisztolyt sütött, melyly azonban nem talált. A' közönség részvéte élénken nyilatkozott e' ténynél F. iránt, mi még inkább növekedett, midőn ez a' tettes életének is megkegyelmezett. 1835. mart. 2. meghalt Ferencz császár. Mindjárt trónra lépése első idejében jeleit adá Ferdinánd vallásosan buzgó szellemének. Az új császár egy sétatocsizása alkalmával találkozik az egyháznak egy szolgájával, ki a' szentséget hordozza kezeiben ; azonnal leszáll a' felkent koronás fő a' császárnéval együtt a' kocsiból, 's mindketten térden állva mutatják be Jézus testének az ő alázatos tiszteletüket. A' vallásos érzelem ő nála tulnyomó. És figyelmet fordíta az olaszországi politikai foglyok sorsának könnyítésére, szabad választást engedvén nekik a' börtön 's az Amerikába vándorlás között. A' cseh koronázás alkalmával neki ajánlott 50,000 darab aranyat mint azelőtt Magyarországon, itt is jótékony czélokra fordítá. Európa belső politikájára nézve nagyobb kiterjedésű volt azon kegyelmezési ténye, melyly által az 1838. sept. 6. Lombardia királyává történt koronáztatása alkalmával az olasz politikai foglyoknak szabadságot 's teljes bocsánatot biztosított. Az ellenök folyó vizsgálatok megszüntettek 's a' kivándorloltaknak szabad volt hazájokba visszatérhetni. Reményleni lehetett, hogy ezen kegyelmezés nem sokára a' politikai vétségek miatt elítélt magyar és gallicziai foglyokra is ki fogna terjeszteni. A' mi, az 18^{39/40} magyar országgyűlés hathatós közbejárása folytán nagy részben meg is történt. Ezen közben az Austriában uralkodó absolutisticus rendszer mindinkábbi bukásának sietett elébe. A' népek fölébredtek 's a' reformkivánatok nyíltan és titokban napról napra követelőkben hangzának a' birodalomban. Magyarország és országgyűlései elragadó példával mentek elő. 'S itt az ország anyagi érdekei emelésén, a' politikai és társadalmi reformkérdések megfejtésén, az alkotmányosság és autonomia biztosításán kívül a' kivánatok egyik fő tárgyát tevő — mint ama magasabb czélok biztos elérhetésének mulhatlannak hitt föltétele : a' magyar nyelv és nemzetiség terjesztése, szilárdítása. V. Ferdinand király örömet engedett a' nemzet e' vágyának. 'S ezt nem csak a' magyar nyelv diplomatikai polezra emeltetését biztosító több törvények szentesítése, a' magyar akademia megajándékozása 'stb. által tanusítá, hanem bebizonyítá a' magyar nyelv iránti rokonszenvét különösen akkor, midőn 1847. nov. 12-kén Pozsonyban az országgyűlést megnyitó beszédét, az eddig szokásos latin nyelv helyett, magyar nyelven mondá el. A' lelkesedés, melyly ez alkalmal nyilatkozott, leírhatlan. Az örömkáltásoktól megrendültek a' terem falai. Ősz szakálu férfiak szemébe könny lopódzott, mert megérték,

hogy a' magyar nyelv nem idegen többé a' trónon 's visszatért oda honnan 300 év óta számúzve volt. A' nemsokára ezután bekövetkezett 's az Osztrákbirodalom eddigi kormányrendszerét alapjaiban megrendített 1848-ki martiusi napok Ferdinándot találták a' trónon. 'S midőn a' fellázadt szenvedélyek mindennek, mi a' trón közelében állott, nyílt hadat izentek, csaknem a' koronás fő egy maga volt az, ki iránt őszinte tisztelet 's szeretet nyilatkozásaival fordultak a' népek. F. nem hiúsítá meg a' beléhelyezett reményeket. Mart. 15-kén d. u. 5 óraker hirdettetett már ki a' bécsi nép kitörő lelkesedése között azon császári proclamatio, melyly az örökös tartományok számára *alkotmányt, sajtószabadságot, 's nemzet-örökséget* biztosíta. Ő volt Austria első *alkotmányos* esászára. Az april 11-én Ferdinand által ismét magyar beszéddel befejezett pozsonyi országgyűlés pedig Magyarország önálló kormányzását kimondó 's körülményesen meghatározó törvényekkel ajándékozá meg a' nemzetet. A' népeinek igazságos kívánatai iránt engedékeny esászár és király tetőpontjára látszék emelni szabaddá lett népei boldogságát. Ez idő óta „a' jóságos“ melléknévvel tiszteltetett meg. De az idők fejleményei ugy hozák magukkal, hogy F. az 1848. év folytán nem csak hogy két izben kénytelenítettett elhagyni ősi hűségü székvárosát, gyermekkora bölesőjét, Bécsset (először majus 17. Innsbruckba, utóbb oct. 6. Olmützbe költözvén), hanem azon szomoru szükségességbe is látá magát helyezve, hogy azt october végnapjaiban rendes hadiostrommal támadtatná meg 's foglaltatná el. Az idők eseményei hozák magukkal azt is, hogy 1848. dec. 2-án Olmützben testvére Ferencz Károly főhg. 's ennek lemondása után, ennek fia I. Ferencz József főhg. javára a' trónról lelépett. A' későbbi magyar forradalmi sereg egy része még mindig az ő nevében és érdekében vélt harezolni. Lemondása óta állandóan Prágában lakik. (Lásd : *bécsi forrad. ; magyar forradalom.* — k.

Ferdinand (II.) mindkét Sicilia királya, született 1810-ben, atyját I. Ferenczet követé az uralkodásban 1830-ban; anyja volt Izabella, IV. Károly, spanyol király leánya. A' szép ország, melylynek trónjára lépett, az előbbi roz igazgatás 's a' háborus idők következtében sajnálatra méltó állapotban volt. A' polgári életben a' szabadság, a' magánéletben a' biztosság hiányzott. A' hegyes vidékekben rabló-seregek rémitették a' népséget, az egész országban gyalázatos aristocratia szoritá háttérbe a' nép jogait, 's az udvar vesztegetései által az álladalmi pénztár zavarba jött. Nemesség és a' papok kezében volt minden hatalom, mintha a' XIX. század a' X-ikké változott volna által. F., trónra lépése alkalmával olyly eselekmények által tünteté ki magát, melylyek a' népet eltölték azon reménnyel, miképen az absolutismus és reactio szörnyei valahára végöket érik. 1830 decemberben a' politikai vétségek miatt vizsgálat alatt vagy fogságban élők sorsát kiadott amnestiája által tetemesen megkönnyíté 's elrendelé, hogy politikai vélemények a' hivatalok betöltésénél akadályul ne szolgálhassanak. Az ország financz állapotát nyíltan felleplezé a' király, 's a' nép már bizonyosnak hívé, hogy okos takarékosság által az kívánt karba fog helyeztetni 's a' nép vállairól a' tömérdek adó sulya leemelkedni. A' király minden nagyobb testőrség nélkül beutazta az országot; a' nép mindenütt lelkesé-

déssel fogadta. A' szabadelműség iránt rokonszenvet mutatott, körébe oly tanácsadókat vett fel, kik a' nép valódi javát akarák 's ő maga is meggyőződött, mire vezet, ha az az uralkodó a' nép javát az alattvalók egy osztályának, az aristokraták- és papoknak, hozza áldozatul. A' Bourbonok háza Franciaországban épen e' miatt dült össze 's ezen következménydus eset ujmutatás volt egyszersmind a' siciliani Bourbonra nézve is. De az idők változása nagy hatással volt véleménye változására. Elmúlván a' kormányokra nézve a' veszély, Franciaországban a' forradalom daemona megszelidülvén, 's a' reactio ez által uj bátorságot nyervén, Siciliában az aristocratismus ujra fölemelé fejét 's a' király, erély és önállóság nélkül nézeteiben, ijesztgetve a' forradalom, az özszesküvések és complottok eleibe tartott rémei által, az aristokraták, a' barátok és reactionariusok karjaiba vetette magát. Valószínű, hogy Europa absolutisticus cabinetjeiuek befolyása is e' célra dolgozott, mikkel ugy is többszörös sógorsági 's rokonsági özszeskötetésekben van a' király. Csak egy erős seregben találván fel a' thron biztosságát, olyly roppant katonai hatalmat szervezett, melyly az állami pénztárt szünet nélküli ostromban tartá, a' nélkül hogy mindamellert képes lett volna az országot azon tömérdek rablócsoportoktól megtisztítani, mik minden vidékét ellepék. Az özszesküvések és zendülések egymást érték, minden visszatért ismét a' zavar és bonyodalom régi kerékvágásába, a' hivatalnokok önkénye 's vesztegethetősége határt nem ismert, a' galyák és börtönök szinig meg voltak telve, denunciatiók elnyomtak minden gondolatot, gyujtogatás, rablás és emberölés egymást válták fel. Mint Oroszország Lengyelországgal, ugy bánt a' király Siciliával, mit Nápoly tartományává alakított át 1837-ki nov. 1-jén. De az aristokraták és papok reactionárius dühe sehol sem mutatkozott iszonyúbban, mint *II. Ferdinand* uralkodása későbbi éveiben. A' thronhoz közel állók elvetemedettségével vetekedék az alsó néposztályok rosasága. A' termékeny Nápoly, a' gazdag sziget Sicilia, Rómának egykori gabonatára, kietlen pusztává változott át. De az nem is leheté másképen egy országban, hol nem kevesebb mint 127 kir. herczeg (Prinz), 78 herczeg, 130 marchese, megszámlálhatlan gróf, 28,000 barát 's 18,000 apácza volt!! — A' *IX. Pius* pápa által életbeléptetett reformok sem valának képesek az önkényes uralkodását féltő, makacs királyt régi utjáról eltéríteni, minek következtében 1847 nyarán Sicilia- és Nápolyban egy egész elágazott fölkelés támadt, de csakhamar a' főnökök kivégeztetésével 's bezáratásával és a' fölkelő seregek szétszóratásával 's rablócsoportokká alakulásával végződött. De a' kedélyek nyugalma nem került vissza. Az ingerültség nőttön nőtt 's daczára annak, hogy a' börtönök minden zuga politikai foglyokkal volt megtelve, az egész országban elterjedt. A' király hajthatlan maradt. Egyetlenegy engedélyt sem csikarhatának ki tőle. Hiában történtek a' nápolyi és siciliani nép megható 's nagyszerű demonstratiói a' reform és szabadság érdekében; hiában folyt vér az utezákon a' polgárok és katonák közti tusában. Nápoly körül roppant hadsereget gyűjtött össze a' király, újabb befogatások, tisztviselők elmozdítása egymást érték. Az 1848-ik évnek volt fentartva a' diesőség, ezen király vas ellenszegülését megtörni. Sicilia türelme megszakadt. Nápolyban 1848-ki jan. 29-én borzasztó ingerültséggel tört ki a' forrada-

lom. A' király minden oldalról szorítva, kénytelen volt megadni az alkotmányt parlamentaris kormányval, nemzetörsséggel, sajtószabadsággal. De az alkotmányos formák leple alatt ezután is a régi önkény uralkodott. A' Siciliában egybegyült forradalmi parlament 1848-ki majusban *II. Ferdinandot* megfosztá thronjától, 's *Ferdinand*, genuai herceget, *Károly Albert* szárd király második fiát, választá királyának. Ujra fegyvernek kelle elintézni a' viszályt. Hallatlan barbársággal folyt a' király és Sicilia között a' háború. 1849-iki majus 15-én a' király serege beköltözött végre Palermóba 's helyreállítá a' dolgok régi állapotát. (Lásd: *Nápoly; Sicilia.*) — *k.*

Ferdinand, dán herceg, szül. 1792-ben, fia az 1805-ben elhunyt koronaörökös *Fridrik*nek, 's e' szerint a' jelenleg uralkodó *VIII. Keresztély*nek testvére. — Nevelése és tanulmányi kiképzése igen szigorú volt. Fiatalsága legelső éveiben mindjárt katonai pályára alkalmaztatott, mire úgy látszik legtöbb hajlamai is vannak. Mint ilyen különféle állomási tisztségre fokozaton ment keresztül. Alárendeltjei, és általában a' katonaság nem kevés rokonszenvvel viseltetett mindig iránta. Jelenleg *Mön, Falster, Laaland* és *Seeland* felett tábornok-parancsnoki állomást foglal el. Ezenkívül az állam-tanácsnak tagja. Abban azonban igen kevés részt szokott venni. 1829-ben nőül vett *Karolina* hercegnőt, ki az előbbi dán király *VI. Fridrik*nek leánya. Mindekkoráig e' házasságból nincsenek gyermekei és semmi kilátás sincs arra, hogy még valaha azon szerencséhez juthasson. És ez Dánia jövőjére nézve igen érdekes tény. Mert ez által emeltetik a' dán öröködségi kérdés zavaros bonyodalomba. Magának a' jelenleg uralkodó fejedelemnek, *Ferdinand* testvéreinek ugyanis csak egy fia van, *Fridrik* a' korona-örökös. És ennek nincsenek gyermekei. Ez és *Ferdinand* képezvén ezen uralkodó család férfi-ágát, nekik pedig örököseik nem levén, kétségtelen, miszerint elhunytokkal a' férfiág egészen ki fog mulni. És ekkor egy részt a' Dánország fejedelmi székének ki általi elfoglalása, másrészt a' schleswig-holsteimi kérdés fog előállni terhes viszonyaival és kétes jövőjével. — *Sz. I.*

Ferdinand, koburgi hg., I. Erneszt III. sz.-kob.-gothai hg.

Ferdinand Fülöp t. Orléans hg.

Ferdinand, (tulajdonképen **Dom Fernando**) Auguszt Ferencz Antal, portugál király, szász-koburg-gothai herceg, *Donna Maria Iida Gloria* portugál királynő férje, szül. Bécsben oct. 29-kén 1816-ban, legidősb fia *Ferdinand* szász-koburg-gotha-koháry hercegnek, ausztriai altábornagynak 's *Koháry Mária Antonia Gabriela* magyar hercegnőnek. Atyja, a' magyar *Koháry* hercegi családdal egyesülvén 's *Koburg-Koháry* nevet vevén fel, gyermekeit kath. hitben nevelteté 's 1818-ban maga is erre tért át. *Koháry* herceg (1826. jun. 27.) halála után 1827-ben megnyervén a' magyar indigenatust, 1828-ban királyi jóváhagyás mellett átvevé a' *Koháry*-javadat. *Dom Fernando* Bécsben nevelkedett. *Donna Maria* királynő első férjének a' *Leuchtenbergi* hercegnek 1835-ki mart. 28-kán történt halála után szóba jövéna' királynő ujolagi férjhezmenetelének kérdése, a' belga király 's az uralkodó szász-koburg-gothai herceg huga, *Kent* hercegnő közbenjárására megkezdődtek az alkudozások a' *Koburg-Koháry*-házszal 's már sept. 25-kén batározottatott el a' lissaboni tanácsban

a' királynő 's *Ferdinand* szász-koburg herceg közötti házassági-kötés aláírása, melyly 1835-ki dec. 7-én Gothában, minden kabinetből helybenhagyva, meg is történt. A' herceg lemondott testvérei (*August, Leopold és Victoria*) javára a' *Koháry*-javak irányábani örökösödési igényeiről, helyette életidejére évenkénti 25,000 font sterling kárpótlást nyervén. Czime, mit nyert: braganzai herceg és királyi fenség, mindaddig míg atyjává nem lesz egy trónörökösnek, ekkor portugál király czimet veendő föl. Joga van a' legközelebb környezetébe szükséges egyéneket, kiket a' portugál státuspénztár fizetend, saját hazájából magával vinni. A' királyné halála után ő a' trónörökös gyanúja 's egyedüli király. Az esketési ünnepély 1836-ki jan. 1-jén ment véghez a' lissaboni főegyházban *Ferdinand* személyét *Terceira* herceg képviselvén; a' nép semmi részvétet nem tanusított. Következő nap a' királyné személyesen nyitván meg a' cortest, trónbeszéde végén férjhezmenetelét is megemlíté, de mind a' két házban csak 51 tag volt jelen. A' kormány és cortes közötti feszültség mindig növekedett, úgy hogy midőn a' herceg közel megjelenését hírül adó első ágyu megdördült, a' cortes egy küldöttsége jelent meg a' királyné kastélyában, melyly a' cortesnek azon már egyszer nyilvánított vonakodását ismétlé, miképen férjét a' sereg főparancsnokának, melylyre őt a' királyné kinevezé, el nem ismeri. A' 19 éves herceg 1836-diki april 8-dikán érkezett Lissabonba 's a' királyné által elragadó örömmel fogadtatott. Ő maga boldog volt szerelme birtokában, távol maradt a' pártoktól 's személyes tulajdonai által csakhamar megkedvelteté magát a' nemzet egy nagy részénél. Csak német környezete ellen fordult a' portugálok féltékeny gyanúja, úgy hogy annak egy része csakhamar visszavért hazájába. A' ministerium 's a' cortes beleegyezése nélkül a' királynő által katonai főparancsnokká történt kineveztetése miatt különösen az ellenzék részéről nagy volt az elégületlenség, — 's így történt, hogy a' királynő kénytelennek látta magát a' cortest két ízben (apr. 10. és jun. 3.) széptosztatni. 1836-ki sept. 9- 's 10-én a' herceg tanúja volt azon portugál clubb- 's katonai forradalomnak, melyly az 1820-ki alkotmány helyreállítását vevé czélba 's *Dom Pedro* 1826-ik apr. 29-ki chartáját szétszaggatá. A' királynő meg nem tagadhatá a' közkivánsat kielégítését. 'S ennek folytán sept. 24-kén megjelent egy napiparancs, melyly tudtára adá a' hadseregnek, miképen *Dom Fernando* királyi herceg az 1820-ki alkotmányos charta erejénél fogva, melylyre a' királyné sept. 10-én 1836-ban megesküdött, e' naptól fogva megszűnik a' hadsereg főparancsnoka lenni. 1837-ik sept. 17-én a' királynő fiut szült, melyly a' keresztségben *Dom Pedro d'Alcantara Sachsen-Koburg-Gotha de Braganza e Borbon* nevet kapott. *Dom Fernando* a' koronaherceg születése által királyi és felségi czimet nyert, 's a' cortes elismeré az újszülöttet mint trónörökösét 1838-ki jan. 26-án. Az örököségi kérdésnek ez által vége szakadt, de az álladalom állapota azért napról napra szomorubb lőn. A' fővárosban a' democrata clubbok az alkotmány megváltoztatásának ellene dolgoztak. Ezen forradalmi párt anynyira ment, hogy 1838-ki mart. 9-én a' kormány gyeplőjét is maga kezébe kívánta játszani. A' királynének fia javára le kellett volna köszönnie 's regenség lett volna kinevezendő. Azonban élénk utczai csata után mart. 13-kán a' zendülők legyőzettek 's a' mérsékelt párt

maradt túlnyomó. Az új alkotmány márt. 21-én a' cortes által elfogadott 's april 4-én, a' királyné születése napján kihirdetettvén, reá mind ő, mind férje megesküdött. Miután azonban ezen alkotmány nem volt egyéb, mint az 1826-ki charta 's az 1820-ki alkotmány követői közötti egyezkedés, az utóbbiak túlbuzgóságuknál fogva folytatták forradalmi izgatásait, 's így történt, hogy 1838-ki jun. 14-kén az urnapjáni ünnepély alkalmával, a' fölingerlett néptömeg üldözőbe vette *Dom Pedro* chartája követőit, különösen a' volt pénzügyministert *Silva Carralhot*, *Bomfim* ministert 's magát a' királyt is, illetve őket ganyuszavakkal, kődobálásokkal 's zajos kiáltásokkal. Ezuttal azonban a' sorkatonaság által a' zendülők szétszórattak 's több nemzetőri zászlóalj feloszlatott. Később lecsillapultak a' kedélyek. A' kormányügyekben a' király eleinte nem vett közvetlen részt, hogy a' beavatkozás minden árnyékát eltávoztassa. Egyébiránt teljesen bírja a' portugal nyelvet 's a' nyilvános ügyek állapotáról szeret saját szemével tudomást szerezni. 1838-ki october 31-én második fia született, ki *Lajos Fülöp de Braganza Borbon Sachsen-Koburg-Gotha* neveket kapott. Keresztapul *Lajos Fülöp*, a' francziák volt királya nyeretett meg. A' király tetemes birtokokat szerzett Portugalban. 'S ezen német herczeg most négyféle köteléssel volna ez országhoz csatolva, mint férj és apa 's mint király és földbirtokos. Az újabb eseményekben, névszerint az 1847- 's 1848-ki véres polgárháborúban, melyet egy fondorkodó camarilla, az udvarnál tartózkodó külföldiek, a' népszerű *Palmella*-ministerium megbuktatása 's az alkotmánynyal könnyelmű játékok által előidéztek, a' király neve már gyakrabban fordul elő, a' menyinyiben ismét a' sereg parancsnokává neveztetett ki, 's kedvencz tanácsnokának, a' német *Dietz*nek, ki reá kártékony befolyással volt, eltávoztatásába kénytelen volt beleegyezni. Portugal a' benső dűlások folytán gyökerestől meg van rongálva. A' nép még mindig nem tanulta meg, absolutisticus hajlamu kormányát, fejedelmeit szeretni. — k.

Ferencz (I.) Austria császára 's Magyar- és Csehország királya, 1792—1835-ig. Uralkodásának első szakát, névszerint a' francziák elleni hosszú hadviselését illetőleg lásd : Közh. Ismer. Tára IV köt. A' jelen század első 15 éveinek tömérdek költségbe került háborui anynyira megrendíték a' monarchia hitelét 's zavarák meg a' pénzügyet, miszerint a' béke helyreálltával első teendőjének hívé F. a' finczviszonyok rendezését. A' birodalmat rendkívüli menyinyiségben ellepett papirospénz 25 procent névszerinti értékre csökkent, mi számtalan egyének 's családok jóllétének bukását 's általános elégtelenséget hozott maga után. 'S a' közhitel olyly lábon állott, hogy még 5 száztóli kölcsönök kieszközlése is a' legnagyobb áldozatokba került. Ezen bajokon segitendő, adá ki F. 1816. jun. 1-én az osztrák státushitel megszilárdításában korszakot képező 4 patensét, miknek czélja vala : a' meglevő papirospénznek önkénytes beváltás általi megszüntetése, a' pénzkeringésnek visszavitele nemes érczre, egy részvények utján alapítandó nemzeti banknak, mint állami pénzügyintézetnek, felállítása és egy önálló törlesztési alap megteremtése. Azonban mindezen rendszabályok a' közhitelen 's egyesek jóllétén ejtett sebeket csak sok idő múlva valának képesek behegeszteni 's F. az osztrák pénzügyek ohajtott kedvező állását meg nem érheté. Azonkívül

a' bekövetkezett különféle pénzügyi és politikai bonyodalmak új terheket rovának az államra, 's 1816—1833-ig mintegy 420 millió új kölcsön fölvetését rendelé el F. — Belügyi politikájára nézve mindinkább nagyobb öszhangzás fejtett ki közte 's az orosz és porosz fejedelmek között, kik mint ő is, az államok nyugalalmát 's a' népek esendes kifejlődését, tartván szemök előtt, minden szabadabb mozgalom megakadályozására 's elnyomására fordíták gondoljaikat. Ezen czél volt a' vezéreszme F. külügyi politikájában is. Innen magyarázható azon kitünő buzgalom, mit F. az 1820 körüli olasz népmozgalmak 's a' későbbi lengyel törekvések lecsendesítésében tanusított; innen a' régi institutiók kitartó pártolása, a' főnemesség és papság kegyelete, a' nevelésügynek nagy' részben jézsuiták általi kezelése, a' tudományok korlátolt mivelése, a' külföld irodalmi termékeinek kizáratása, a' censura szigorúsága 's egy szellemi prohibitív rendszernek fáradságos épségben tartása, mik F. uralkodása éveit jellemzik. Egy patriarchalis kormány létesítésére valának irányozva Magyarország irányábani rendelkezései is, 's mellőzve itt a' törvényhozás rendes útját, udvari parancsok által vélt követelhetni a' hadi adó pengőbeni lerovását, ujczecok állítását 'stb. De a' halálos álomba merültnék hitt nemzet szellemi élete 1825 körül erőteljes jelcít adá ébredésének. 'S F. u. a. évben kénytelennek látta magát országgyűlést hívni öszsze Pozsonyba, 's az alkotmányon ejtett több sérelmek orvoslásába beleegyezni. Ezen 's az utána következett 1830-ki országgyűlésen több olyly törvények lőnek általa szentesítve, mik a' magyar alkotmányos és nemzeti élet kifejlődésének hathatós segédszerei lettek (Lásd: *m. akademia; országgyűlések*). 1830 a' francia forradalom 's az annak folytán elterjedt közszellem aggodalmakkal töltvén el a' esászárt, fiát, Ferdinándot, u. a. évi sept. 28-án magyar királylyá koronáztatta. Az 1832-ben öszszehívott nagy érdekű pozsonyi országgyűlés végét már nem érthette meg, mert 1835. mart. 2-án meghalt. Végrendeletében meghagyá utódjának, hogy az általa követett rendszer ösvényéről el ne térjen 's egy sajátkezüleg irt okiratban hathatósan inté, hogy: uralkodjék, de ne változtasson; Metternich herczegnek mint legjobb barátjának 's leghivebb szolgálójának teljes hitelt adjon és nélküle semmit ne kezdjen. — a.

Ferencz (IV. József Károly Ambróz Szaniszló) modenai herczeg, 1814—1846, austriai főherczeg, fia *Ferdinand* austriai főherczegnek és *Beatrix*nek, ki leánya volt *III. Hercules* hgnek (kiben az *Estei* ház fiága 1830 kihalt), szül. 1779. A' lunevillei béke által atyja elveszté olasz birtokait, miket azonban az 1814 restaurationalis évben ő visszanyert, 's fölvevén az *Estei* nevet, ezen nemzetség egy új ágának lett alapítója. 1812 nőül vevé *Beatrixet*, *Victor Emanuel* szárd király leányát 's *Ferdinand* osztrák esászárnéjének nővérét. Az első francia forradalom következései a' legghatártalanabb gyűlöletet oltották bele a' forradalmak 's az azokból származott, a' népekre nézve gyakran üdvös intézmények iránt 's pártolójává tevék a' legabszolútabb monarehismusnak. A' népek iránti bizalmatlanság szelleme, melyly megszállotta, mindenütt elégületlenséget, öszszeesküvést 's forradalmi terveket hagyott gyanitania. A' jézsuiták hatalma korlátlan volt országában. Uralkodása első percétől kezdve üldözé a' forradalmat, ugyanazért Modena volt mindig azon ország, hol

a' nyugtalanságok legelébb törtek ki. A' számos elítélések, kivégzések közepett folyton lángolt benne a' forradalom tüzhelye. Az 1830-i francia forradalom nehéz aggodalmakkal tölté el a' herceget. A' forradalom elleni gyűlölete anynyira vivé, hogy *Lajos Filepet*, mint francziák királyát sohasem volt képes elismerni, míg ellenben *Don Carlost* mint Spanyolország törvényszerű királyát pártolá, 's *Dom Miguel*, Portugal bitorlóját 's papok által vezetett zsarnokát, minden kitelhető tisztelettel fogadá udvarában. Két ember volt reá különösen nagy befolyással: *Albani* bíbornok 's a' hajdani nápolyi rendőrminister *Canosa*. Áz utóbbi alapítá a' *Calderari egyesületet* a' carbonarismus megbuktatására (l. carbonari). Mindamellett nem akadályozhatá meg 1831 egy meszsze elágazott fölkelés kitörését, melylynek feje *Ciro Menotti*, a' herceg meghittje 's a' titkos policzia igazgatója volt. A' herceg jónak látta, a' közelgő vész elől elvonulni 's öszszeszedvén minden drágaságait, 36 teli szekérrel Mantuába menekült családjával, honnan Bécsbe költözött. Osztrák seregekkel tért vissza kis országába. A' szabadelműséggel és a' fölkelésbeni részvétellel vádoltakat példátlan önkényvel itélé halálra vagy gályára a' rögtön ítélőszék. Egy ideig nyugalom volt, a' félelem lebilincselé a' kedélyeket. Azonban 1832 ismét hire futamodott egy új fölkelésnek, melylynek czélja a' herceg megöletése leendett. A' tett vizsgálatok bezonyították, miképen a' reakciónak ezen félnék gyanusításai alaptalanok valának. Ekkor alapítá a' herceg, *Albani* és *Canosa* hivi társaságában ezéljaik elérésére 's a' nép általi megkedveltetése végett „az igazság szózata“ (*Voce della verità*) ezimű modenai hirlapot, mit minden községnek járattani volt kötelessége. A' siciliai *Ferdinand*, a' sardiniai *Károly Albert*, a' portugal *Dom-Miguel* 's a' spanyol *Don Carlos* istenítése volt benne napi renden. Ott adatott ki 1832 mart. 15-én ama nevezetes hercegi rendelet, melylynélfogva az akkor gyakori földrengések, a' gabona drágasága 's a' cholera közelgése a' liberalismus ellen intézett isteni büntetéseknek nyilvánítottak. Különös tárgyát tev é itt a' herceg üldözéseinek a' francia liberalismus 's a' szabadelmű britt kabinet, általában Anglia. Egy e' tárgyú ezikkben monda e' szókat: „Azon angol golyó, melyly Zumalacarragnak (carlista tábornok) megadá a' halálos sebet, mutatja azon vétkes kezét, melyly minden forradalmat intéz. Ezen kezét láttuk a' juliusi napokban, mint igyekvék Párisban a' polgárháboru szikráját lángra lobbantani. Épen ugy gyujtá meg már a' korábbi 1789-i forradalomban Nagybritannia geniusa az egyenletlenség fáklóját 's megteremté amaz istentelen pártot, melyly a' monarchiát felforgatá 's Franciaország földét romokkal hinté be. Anglia készíté azon pokolgépet, melyly Páris legnépesebb részében sült el. Minden korban, minden országban bebizonyulva találjuk, hogy álljon bár melyly párt Londonban az ügyek élén, minden bajnak okozója az angol szellem. 'S miután most a' világ békéje helyre van állitva, szükséges leend ezen kárhozatos hatalmat olyly állapotba helyezni, hogy ezután több bajt okozni képes ne legyen.“ A' britt kormány elégtételt követelt ezen kormány-lapi sérelmekért, 's miután a' herceg ezt megtagadá, vele minden diplomaticus közlekedést félbeszakasztott (1835). Várát, melylyben lakott, már elébb erősítetté meg a' herceg 's körülplántaltatá személyét ágyukkal; katonáival pedig elmondattott egy

eskiüt, melylyben többi között következő phrasisok fordultak elő: „*IV. Ferencz* katonái szerencséseknek érzik magokat, olyly fejedelem zászlói alatt szolgálhatni, ki *bátorsága és szellemi erejénél fogva megérdemli, hogy a' század legelső katonájának nevezessék.* Esküszünk, hogy utolsó csepp vérünket is kiontandjuk a' *legyőzhetetlen herczeg, imáadásra méltó fejedelmünk, nagy hadvezérünk* oltalmára.“ Megjegyzendő, mikép ezen nagy hadvezér összes hadiereje 1860 emberből állott 's más csatamezőt sohasem látott, mint azt, hol a' vérbíróságok ítéltek élet és halál felett. A' modenai üldözések főtárgyát tévé a' „*giovine Italia*“ (ifju Olaszország). Egy kivégzés a' másikat követé. A' legaljasb egyének pusztá denunciatiójára íteltetett halálra a' herczeg 1831 évi futásának kísérője, Giuseppe Ricci lovag; hasonlóul Mattioli tanár, Bertachini, 's Caffoli és Guiselli grófok. 1836-ban 13 egyén íteltetett akasztófára, örökös és 10 évi gályarabságra, 1837-ben az állandó katonai bíróság 103 szökevény felett mondott fölötte szigorú ítéleteket. 1839 részbeli amnestiára határozta el magát. Meghalt 1846 jan. 20-án. Uralkodásban követé fia, *V. Ferencz.* — k.

Ferencz-csatorna, l. Bács; Csatornák.

Ferencz József (I), most uralkodó austriai császár, Magyar- és Csehországok királya 'stb. szül. 1830-ban aug. 18.; szülei: Ferencz Károly austriai főherczeg és Zsófia bajór kir. herczegnő. 1848 dec. 2-án lépett trónra. Ferdinand császár Olmützben a' herczeg- érseki palota koronázó terembe, a' császári család ott levő tagjainak, valamint hg. Windischgrätz tábornagy és báró Jellachich horvát bán jelenlétében, a' ministeri tanácsot összehívta, 's ott a' császárné és hg. Lobkovitz előlépte mellett megjelenvén, kinyilatkoztatta, hogy fontos okok által elhatározottat, a' koronát unokaöcsese *Ferencz József* részére letenni, miután ezt nagykorúnak nyilatkoztatta 's *Ferencz Károly* főhg., fia részére a' koronától elállott. Az illető oklevelek aláíratlak, a' ministerium által ellenjegyeztettek 's *Ferencz József* osztrák császárnak kikiáltatott. A' nagyfontosságú esemény 's az ott kelt manifestumok Schwarzenberg miniszerelnök által még ugyan azon napon a' Kremsierben ülő osztrák alkotmányozó országgyűlésen kihirdettettek. *Ferencz József* császár trónra lépését nyilvánító manifestum következő tartalmu volt:

„*Mi első Ferencz József,* isten kegyelméből austriai császár, Magyar- és Csehországok királya 'stb. Főlséges nagybátyánk I., Magyar- és Csehországokban e' néven V. Ferdinand császár és királynak trónról lemondása és főnséges atyánk *Ferencz Károly* főhgnek az öröködéstől elállása által, a' *pragmatica sanctio* erejénél fogva hivatva, birodalmunk koronáit fejünkre tenni, *birodalmunk minden népeinek ezennel ünnepélyesen nyílránítjuk, I. Ferencz József* név alatt trónra lépésünket. Min meggyőződésünkben elismerve a' szabad és korszerű intézkedések szükségét és magas becsét, bizalommal lépünk a' pályára, melylynek összes birodalmunk üdvözöz átalakításához és megifjításához kell bennünket vezetni. A' valódi szabadság, a' birodalom minden népei egyenjogósítása és minden státuspolgárok törvényelőtti egyenlősége, valamint a' népképviselőknak a' törvényhozásban részvéte alapján, újra fel fog kelni a' haza régi nagyságában, de megifjodott erővel, mint egy rendíthetlen épület

az idő viharaiban, mint tágas lak különféle nyelvű törzsök számára, melyeket atyáink kormánypálczája alatt századok óta testvéri kötelék tart együtt. Szilárdul elhatározva, a' korona fényét homálytalanul, az összes birodalmat csonkíthatlanul föntartani, de készen jogaikat népeink képviselőivel megosztani, arra számolunk, hogy isten segítségével és a' népekkel egyetértve, sikerülni fog, a' birodalom minden országit és törzseit egy nagy státustestben egyesíteni. Nehéz kísértetek függnek fölötünk, a' béke és rend a' birodalom több részeiben megzavartatott. A' birodalom egy részében még most is ég a' polgárháboru. Minden intézkedések megtétettek, hogy a' törvény iránti tisztelet minden oldalról helyreállíttassék. A' fölkelés lecsillapítása és a' belbéke, a' nagy alkotmánymű szerencsés sikerének első föltételei. Ebben bizodalommal számolunk minden népeknek képviselőik általi okos és őszinte összemunkálására. Számolunk a' mindig hű földmivelők egészséges eszére, kik a' legujabb és törvényes határozatok által a' jobbagyi viszonyok föloldása és a' föld fölszabeditása iránt a' státuspolgári jogok teljes élvezetébe léptek. Számolunk hű státusszolgáinkra. Dicső seregünk részéről a' régóta próbált bátorság, hűség és kitartásnak örvendünk. Ez, valamint elődeinknek a' trón oszlopa, a' hazának és szabad intézményeknek tántoríthatatlan védje leend. Minden alkalom, jutalmazni az érdemet, melyly rangkülönbséget nem ismer, kedves lesz előttünk. Austria népei! Atyáink trónját komoly időben foglaljuk el. Nagyok a' kötelességek, nagy a' felelősség, melylyet a' gondviselés reánk tett. Isten ótalma fog bennünket kísérni. Kelt Olmütz kir. fővárosunkban, dec. 2-ikán 1848. *Ferencz József* p. h. Schwarzenberg. Az 1849 mart. 4 általa kiadott 's az összes birodalom népeire szóló octroyirozott alkotmányt lásd: *Osztrák alkotmány* alatt.

Ferencz Károly, austriai főherczeg, ifjabb testvére az uralkodástól visszsalépett Ferdinand császár és királynak, kinek utódja is leendett volna a' trónon, ha arról 1848 dec. 2-án Olmütz várában fia, a' jelenleg uralkodó I. Ferencz József császár javára le nem mond. Szül. 1802 dec. 7-én. Nőül vevé 1824 nov. 4-én Zsófia bajor herczegnőt (szül. 1805), kivel 1849 a' schönbrunni várban tartá fényes szertartások között ezüst lakadalmának ünnepét a' porosz és szász királynék, Amália szász hgnő, (Zsófia főhgnő nővérci) több császári főhgek, az összes ministerek 's katonai tekintélyek, Jellachich bán 's a' diplomatikai kar több tagjai, valamint a' bécsi polgárközség képviselői jelenlétében. F. K. főherczeg a' közel mult idők eseményei alatt mindenkor Ferdinand császár körében tartózkodott és sorsában osztozott. — a.

Ferenczi István (l. Köz. Ism. Tára, IV. K.) első és csaknem egyetlen magyar szobrászunk. 1832-ben a' m. akademia levelező tagjává választott, 's azóta Kisfaludy Károly szobrán 's emléken, gr. Teleky József m. akad. elnök 's *Kazinczy Ferencz* mellszobrán, gróf *Brunszvik József* emléken 's *Kölcsey* emlékének mintáján kívül *Szánthó Mártonnak* Kecskemétre készített siremléket, és az ismeretes műbarát gr. *Fáy István* megrendelésére, a' legtisztább honi márványból, az ismeretes „*pásztor leányt*“ másolá le, melylynek első példánya a' nemz. muzeumban látható, 'sa't. Azonban a' magyar szobrászat első bajnoka kénytelen volt budai

házát eladni, műhelyét bezárni, 's ha közönséges köművessé lenni nem akart, Pestről elköltözni. — A' pestmegyei tisztviselőkből, főleg *Fáy András* és *Nyáry Pál* indítványozására alakult egyesület, mely *Hunyady Mátyás* nagy királyunknak 's későbbben egyéb kitünő hazafiaknak is szándéklott márványemlékeket emelni, 's egyszersmind első 's egyetlen szobrászunknak foglalatosságot adni, nem mutathatá még fel némes vállalatának érett gyümöleseit, midőn a' forradalom árja mindent romba döntött (l. Emlékek). — *Ferenczinék* sok ócsárlója van; 's az országgyűléseken is, hol segedelmezésre indítvány tétetett, lehete gúnyos szavakat hallani, mellyek az érzékeny művészt mélyen sértették. Mondatott, hogy igen jól farag lábújakat, de nagyobb művészi eszmék teremtésére 's kivitelére nem képes 'sa't. Az ilyly tulságok csak ártnak az ügynek. Ha *Ferenczi István* nem *Phydias*, 's nem *Thorwaldsen*, sőt nem is *Canova* vagy *Geefs*: de minden esetre áll a' művészi képesség olyan fokán, melylyet tisztelve kell elismerni főleg azoknak, kik a' művészetért semmit sem tettek, mint némelyly fitymáló declamátorok az országgyűlésen. „Hegeyink gyomrában a' párosi 's carrarai márvány vetélkedő társai sok évezred óta eltemetve, senkitől nem ismerve, reánk nézve nem létezve veszteglének“ monda a' kecskeméti emlék felállítása alkalmával egy ottani szónok — „*Ferenczi* inte azoknak 's varázsveszeje illeteése kicsalá veszteghelyökből a' haza drága kincseit.“ — *Ferenczi* nem csak művész, hanem hazafi is, kinek vezéreszméje nem a' feneketlen cosmopolitismus, a' művészeknek ezen igen gyakori büne, hanem örökké 's kizárólag a' haza dicsősége, 's azon jövendő létesítése, hogy e' kedves haza ne legyen kénytelen se kincset, se dicsőséget kölcsönözni másoktól. — Isten adja, hogy a' magyar, valódi kincseinek ismeretére jutva, becsülje meg kellőleg e' derék művészt, 's vagyonosb hazafiak gyakoribb megrendelései 's lelkesb részvéte tisztítsa meg hazánkat azon vádtól, melyly őt a' művészethez mostohának hirdeti. — y.

Ferman. Igy neveztetik a' persáknál általában a' parancs, a' törököknél minden a' nagyur nevében a' nagyvezér által kiadott parancs, 's annál fogva minden szabadalmi 's utilevél is. A' fermán a' legnagyobb tekintélyben részesül 's elolvasás előtt mindenki homlokához szokta nyomni. A' mongol birodalomban 's Indiában fermánnak neveznek minden irott engedelmet a' kereskedés üzésére. — k.

Ferrand (Eduard) valódi nevén *Schulz E.* német költő, szül. 1813. Landsbergben 's meghalt 1842. Berlinben. Szép tehetség, tele bensőséggel, meleg képzelettel, melylyhez járult a' forma biztos, szerencsés kezelése. Kora halála igen sajnálatos. Művei: „*Gedichte*“ (1834), „*Nachklänge*“ (1834), „*Neue Sammlung*“ (1835), „*Norellen*“ (1835), „*Lyrisches*“ (1839). — k.

Ferrara jelenleg az egyházi állannak egy delegatióját képezi. Fekszik a' Pó és adriai tenger mellett. Határait Lombardia, Velence, Bologna, Ravenna és Modena képezik. Kiterjedése most 56 □ mérföldet tesz. Lakosainak száma 200,000-re megy. Előbbi századokban mind területe, mind lakossága nagyobb volt. Ekkor még saját önálló herezogséget képezett a' Toscanából származott *Estei* ház alatt, melylynek a' tudományok és művészet kifejlődése sokkal tartozik. *Estei* herezogekek alatt 235ezernél

több lakost számlált, és határait éjszokról Velencei birtok, nyugoton Mantua és Mirandola, délen Bologna's Romagna, keleten pedig a' velencei tengeröböl képezék. *II. Alfons*ban halt ki az estei főérfiág. A' modenai hercegek többször megújíták ugyan alhoz igényeiket — de *VII. Kelemen* pápa mint megürült hűbéri birtokot a' pápai birtokhoz csatolta. — 1797-ben a' cis-alpini köz ársasághoz, melylyből a' későbbi olasz királyság alakult, csatoltatott. 1814-ben azonban ismét visszaadatott a' római államnak, kivéven Pó éjszaki oldalán fekvő részét, melyly a' lombard-velencei királysághoz kapcsoltatott. És ezzel kisebb a' régi Ferrara hercezségnél a' jelenlegi pápai delegatio. Helyzete és földminőségénél fogva igen egészségtelen térség. Mert mocsáros egész vidéke, és a' lég igen nedves. Innen számos betegségek, és a' testalkat's erők tökéletlenebb, hiányosabb kifejlődése. Fővárosa : *Ferrara*, melyly a' francia uralom alatt is főhelye volt egy megyének, az u. n. alsó-póinak. Fekszik a' Pó egy ága mellett, igen posványos, egészségtelen helyen, melyly sokszor azon veszélynek volt már kitéve, hogy egészen víz alá merült. Utczái, térei, melylyek közt legkitünőbb a' *Piazza Ariosto*, igen izletesek, tágasak és pompásak ugyan, ugy hogy Felső-Olaszország városai közt Turin után legelső helyen áll; de az egész várost, melylynek palotái már dűledznek, és utczái befűvesednek, igen is pusztának, elhagyatottnak lehet mondani. Alig van 23—24 ezer lakosa, kik között 2000 izraelita lakik, egy külön városnegyedben az u. n. Ghetto-ban. Mig az *Estei* hercegek fővárosát képezé 84,000 számlált lakosainak öszvege. Annál több azonban a' sz.egyház e' városban, melylyeknek számát 100-ra teszik. Ezek közül nevezetesebbek : *St. Benedetto*, melylyben *Ariosto* arczképe és a' cananai menyegző létezik, mindkettő a' híres *Garofalo* művei, *S. Francesco*, *Ponettinek* sz. Erzsébetjével, és *Garofalo* Krisztus születésével, *S. Giovanni*, Angelo Madonnájával és *S. Andrea*'s *Nicolo*, melylyekben igen kitünőleg jeles-fresco-festvények találatnak szinte *Garofalotól*. Vannak még több kitünő épületei, palotái és intézetei is. Említésre méltó különösen a' *dom*, *Manescotto* és *Bindelli* szobraival felékesítve és több jeles festészek műveivel, melylyek közt kitünik Krisztus a' kereszten, utolsó ítélet és egy róka barát-öltönyben. Az *Ercole Villa*, *Casa della Rosa*, hol *Alfons* kedvese lakott, és *Bevilacqua* paloták igen kitünőek. Van itt egy egyetem is, melylynek igen szép könyvtára van felette régi oklevelekkel, melylyek közt nevezet *Ariostonak Orlando Furiosoja* eredeti kéziratában, és nyomtatványokkal a' legelső korból. Egy museum, fegyvergyár, az u. n. Palazzo del Paradiso, több fi-'s leányiskola, egy héber egyház, Congregazione administrativa, anatomiai színház, fűvészkert, és physikai cabinet is létezik benne. Továbbá van szép színháza, mérnöki iskolája, jezsuita-collegiuma és az u. n. Academia delle intrepidi. Mint szent ereklye tekintetik *Ariosto* háza. Nagy érdeklél bir *Guarini* lakháza is. Még nevezetesebb a' sz. Anna-kórház, melylynek börtönében *Torquato Tusso* hét egész évig senyedett. *II. Alfons* mint örültet záratta őt oda. Most a' város egyik diszesb terén emlék van emelve a' híres költő tiszteletére. — Nevezetes Ferrara a' híres *Falvio Festi* olasz költőnek, továbbá *Tura*, *Bombini*, *Argenta*, *Dosso*, *Mazuoli*, *Tisio* vagyis *Garofalo*, *Bonatti*, *Borsari*, *Casoli*, *Cattarino* és több más híres festészek születéséről is, kik

a' XIV-, XV- és XVI-ik században éltek. XII. Kelemen itt érsekséget alapított, melyly alá tartoznak a' mantua, commachio, adria és veronai püspökségek. Lakosai leginkább kereskedés- és műiparból élnek. Vannak itt több selyemgyárak; a' selyemzikkék képezik forgalma legfőbb tárgyát. Nevezetes itt a' citadella, melyly igen fontos, habár elhanyagolt erőseget képez. A' helyőrséget osztrák katonaság képezi. Különben a' város is meg van erősítve, bástyákkal 's kőfalakkal, árkokkal és csatornákkal van körülvéve. F. a' pápai követnek és máltai rend nagymesterének — Cataneából ide tétetvén át, állandó lakhelyét képezi. — F. közelében Góthe munkáiból ismeretes a' Belriguardo vár, melynek egy része most pórtanyát képez. Jeles emlékü a' *Campo Santo* is, egykor karthausi lak. Számos jeles festvényein kívül 12 kápolnájában a' hires *Roselli* 12 mysteriumai láthatók. — A' ferrarai legatio más két nevezetes városa: *Comacchio*, 6 m.földnyire Ferrarától, egy órányira az adriai tengertől, 6000 lakossal, hasonlóul megerősítve, de citadella nélkül; *Ponte di Lagoscuro*, a' Pó mellett, szabad kikötővel 's 5000 lakossal. — Nevezetes azon versenygés, melyly Ferrarát illetőleg, 1847-ben az osztrák és római kabinet között uralkodott, 's nagy részben foglalkodtatá akkoriban Európa figyelmét. Az 1815-iki bécsi congress-acták szerint ugyanis Ausztriának joga támadt, saját olasz birtokainak biztosítása végett, Ferrarát és Comacchiót seregeivel megszállhatni. IX. Pius kabinetje 's vele együtt a' római, szárd és franczia lapok óvást tevének az 1847. szándéklott megszállás ellen 's kétségbe vonák Ausztria ezen jogát, a' menynyiben az illető bécsi okirat ezen szavait: „dans les places de Ferrara et Comacchio“ úgy értelmezték, hogy az osztrákok csupán a' ferrarai citadella megszállására szorítkozhatnak. A' versenygés eredménye az lön, hogy miután Comacchio város citadellával nem bír, a' „places“ szó alatt nem csupán a' citadella érttetetik, 's különben is az ilylyen megszorítás Ausztria szándéklott önbiztosítási céljaival homlokegyenest ellenkeznek: ezeknél fogya a' római pápa értelmezése önkényesnek, óvása alaptalannak, az osztrák kabinet joga pedig érvényesnek nyilvánított, melyly azt seregei által azonnal gyakorlatba is vette. — Sz. I.

Ferreira Borges Jozé, portugál jogtudós 's igazi hazafiui erényekkel bíró férfit, szül. 1786. Portóban 15 éves korában a' coimbrai egyetembe került, hol a' jogtudományokat hallgatá, 1805 baccalaureus lett 's 1808 Portóban mint ügyvéd letelepedvén, Soult marsal által, kinek seregei elől 1809 martiusban életveszély között szökött meg, kormányi auditornak neveztetett ki. 1811 főtörvényszéki ügyvéd, 's aztán a' Do alto Douro ezimű bortársaságnak titkára 's a' portoi hatósági kamara syndicusa levén, részt vett a' regenség megbuktatására támadt özszzeesküvésben 's másokkal együtt létre hozta az 1820-ki forradalmat, melylynek folytán követként jelent meg a' cortesben. Nem sokára az állami tanácsnak lön tagjává, azonban Angliába menekült, midőn 1823 az új alkotmány eltöröltetett, honnan csak akkor tért vissza, midőn Dom Pedro az országnak új chartát adott. A' bitorlónak, Dom-Miguelnek megérkezése őt újra kiűzé az országból. Az alkotmányt megmenteni akaró szerenesét-en kísérlete után 1829 febr. 1-én Londonba költözött, hol a' tudományoknak szentelé magát 's olyly kitartósággal munkált, hogy csaknem

megvakult. Dom Pedro restauratiója újra vissza hívá hazájába, hol azonnal közrebocsátá sok évi munkája gyümölcsét a' „*Codex comercial*“-t, melyly nem sokára törvényes erőt nyert 's az egész országra nézve érvényesnek nyilvánított. Erdemeinek jutalmul 's a' külföldöni tartózkodás által fölemésztett vagyonának kárpótlásul kineveztetett a' kereskedési törvényszék elnökének. Ez állomáson volt az 1836-ki szeptemberi forradalomig, de ekkor, elveivel ugy sem egyezvén az meg, azonnal beadá lemondását 's nyilvános óvástételében kimondá, hogy hazaárulók között nem szolgálhat. Ezóta tökéletesen megvakult. Ezen esetéhez hozzájárulván jövedelmi forrásainak megszünése, kénytelen volt Portoba, a' magányba vonulni. Később lelke is megrendült a' sors ütései alatt; eszét vesztette. E' sajnálatra méltó állapotja hatással volt esküdt elleneire is, ugy hogy az 1838-ki cortes 1400 tallérnyi évi díjt rendelt neki. — k.

Ferrer, (Don Joaquin Maria de), 1840-ben spanyol minister Espartero alatt, szül. 1777. Tizenöt éves korában 1795-ben társul állott be azon délamerikai kereskedői házhoz, melylyet bátyja *Don-Francisco* Buenos Ayresben alapított 's innen több utazást tett Spanyolországba, Angliába, Északamerikába és a' Spanyolország és Nagy-Brittania közt 1804 kiütött háboru óta az európai continens egyéb részeibe is, résztint kereskedési ügyekben, résztint ezen országok ipari állapotának megismerése végett. A' spanyolok és francziák között kiütött háboru hazájába hívta vissza, midőn is a' sevillai fő junta által fontos pénzügyekben Buenos Ayresba küldetett, hol 7 évig maradt, hazájának folytonosan szolgálván. 1815 Madridba jött vissza 's Alvarez tábornok, Peru egykori kormányzójának leányát vevé nőül. VII. Ferdinand király szolgálatait az Izabella rendjellel jutalmazá meg. A' baszk provinciák tartományi szabadságaikat (fueros) veszélyeztetve látván, őt hatalmazák fel védelmükkel. 'S ámbár ekkor erősen működött a' községi és tartományi szabadság érdekében az absolutisticus egyenlősítés ellenében, mindamellett folytonosan fenn tudta magát tartani az udvar kegyében. A' király kinevezé 1819. a' san-carlosi bank tagjaul. Az alkotmánynak 1820-ban történt visszaállításá után a' nyilvános ügyekben élénk részt vett, 1822 követnek választatott a' sevillai és cadixi cortesbe, melylynek a' legzavarosabb időkben egy hónapig elnöke is volt. Mint minden zsarnokságnak és absolut királyi hatalomnak eskütt ellene, mindig a' legszélsőbb párthoz tartozott. De midőn a' francia interventio győzelemre segíté a' reactio törekvéseit, Gibraltarba futott, 's onnan Angliába. A' francia kormány megengedé neki hogy Párisban, hol egy bátyja örökségét volt átveendő, megtelepedhesék, 's itt élt 9 évig. A' hazájába visszatérésrei engedelmet, mit számára 1829 Ofalia gróf, a' spanyol követ kieszközölt, nem fogadá el, mert tudta, hogy a' jézsuiták befolyása alatt élő király udvarában számára biztosság nincs. Csak midőn Maria Krisztina királyné kihirdeté az általános amnestiát, telepedett le családjával San Sebastianban, visszanyervén hat év óta zár alatt levő vagyonát is. 1834 Guipuzcoa tartomány megválasztá követnek az estatuto real által egybehívott cortesbe. Itt ugy lépett fel, mint Martinez és Toreno ministeriumának leghevesb ellene, 's nagy részt magán önzési célokból a' selejtesebb Mendizabal-ministeriumot pártolá, valamint szinte aljas érdekekből Isturiz ministe-

riumát is segíté buktatni. A' királyné, ki észrevevé hiuságát, a' kamarási kulcsal ruházá fel 's a' büszke képviselőből most finom udvaronc leve. A' la granjai siralmas katonai zendülés után, melylyben részeg altisztek az 1812-ki alkotmány elfogadására kényszeríték a' királynét, az uj miniszterelnök Calatrava a' finantz-ministerium átvételére szólítá fel, mit azonban hiuságát sértő külső formalítások hiánya miatt nem fogadott el. Tagja volt az alkotmányozó cortesnek, 's itt egész erejével kívánta Mexico elismerésének kimondását, de csak azért, mert Calatrava megígérte neki, hogy oda küldi követnek, mi azonban nem sikerülvén, ez elég ok volt arra, hogy a' mostani 's későbbi (Bardaji) ministerium ellen nyilt harezra keljen. A' vizsgált alkotmány folytán egybehívott cortesre Guipuzcoa tartomány megválasztá senatornak 's a' királyné megerősíté; de alig lépett a' gyűlés terembe, azonnal mint Ofalia minister nyilt ellene lépett föl, még pedig csupán azon személyes oknál fogva, mivel ez nem akará őt mexicói követnek kinevezni. 1838 állítólag egészsége helyreállítás végett Franciaországba utazott, titkos okai azonban politikai célok valának. Midőn a' moderadók elveszték befolyásukat, viszsztatért Spanyolországba 's a' madridi mozgalomnak élére állván, Maria Kristina ellen a' septemberi forradalomban hatalmasan működött. Espartero első ministeriumában alelnöki 's külügyministeri állást foglalt el, egy ideig a' pénzügyet is kezelvén. Az 1842-ki ministercrisis alkalmával az uj kormányban részt venni nem akart. A' későbbi harezokban, mik Espartero bukását hozták elő, neve már nem lön említve. — k.

Ferretti (Gábor) bibornok, IX. Pius pápa álladalmi titkára, szül. 1795 Aneonában, főrangu családban. Pályáját, miként Pius pápa, ő is a' hadban kezdé, de fegyverét csakhamar fölcserélé a' barátesuklyával 's rövid idő mulva a' legnagyobb egyházi méltóságokhoz jutott. XII. Leo pápa által riети püspöknek nevezetvén ki, nem sokára pápai nuntiusként Nápolyba ment, hol 1836 és 1837 a' cholera dulásai között bámulatos jeleit adá evangeliomi emberszeretetének. Eladá minden házi butorát 's diszöltönyeit, elbocsátá szolgálait, hogy legyen mivel fölsegítenie a' szegényeket 's betegeket. 1839 XVI. Gergely bibornokká 's férmoi érsekké nevezte ki. Jótékonyágát itt is áldotta a' nép. IX. Pius sz. péteri püspöknek hívta meg Rómába 's a' rómaiak öröme határtalan volt, midőn a' pápa őt választá meg álladalmi titkáraul. Örültek, mert ugy hívék, hogy a' pápa végre egy bátor, böles, jellemzilárd emberre akadt, ki tanácsadásával támogatandja. A' nép aggodalmai eltűntek, a' kormány iránti bizalom visszakerült. F. neve egekig magasztaltatott az olaszok által. A' belügybeni reformokban tiszta szándékot, az idő követeléseinek valódi felfogását 's igazi népszerűtetet láttak. Az addigi szokások ellenére, a' népet is részelteté a' státusügyekben, mik a' papság kezében valának. Nemzetörséget alakított. A' sajtónak szabadabb mozgást engedett. A' külügyekre nézve követett irányát jellemzi azon mondása, melyly annak idejében ezer meg ezer ajakról hangzott vissza Olaszországban: „Megfoggjuk a' világnak mutatni, hogy magunk magunknak elegek vagyunk“. Ferrarának az osztrákok általi megszállása ellen tiltakozott, azt jogtalan beavatkozásnak nevezvén, mitől azonban később, az idegen követek által az osztrák kormány jogosságáról meggyőzetvén, elállott. Egyházi dolgok-

ban azonban, bár ezek nem tartoztak szorosan ügyszakába, ugyanazon szigoruan egyházi irányt fejtette ki, mit a' pápa kimondott, 's az egyházra nézve az államtólí lehetó legnagyobb függetlenséget igénylé. — k.

Férussac (András, báró) nevezetes természettani író, 's a' m. akad. lev. tagja, a' híres csigatudós (conchyliológ), Férussac Nep. Jánosnak fia, szül. 1786. Chartronban, régi neemes francia családból. Atyja a' Condé alatti royalista hadsereghez menvén, már ötéves korában kilépett az atyai nevelés alul, 's Arboisban nevededett nagyanyjánál. Régi nyelvek 's mathematica tanulmányán kívül már igen korán kövek, csigák, bogarak gyűjtésével foglalkodott, mire sokat tett, a' természeti hajlamon kívül, atyja példája. A' Jura hegység tágas tért nyitott e' szenvedélyének. Később Párisba ment, 's katona lett Napoleon alatt. Már 18 éves korában adta ki első munkáját: *Mémoire sur des petits crustacés*. De a' hadi események egy ideig más térre ragadák. Sléziában, majd Spanyolországban hadakozott, és Saragossánál mellébe veszélyes lövést kapott, melyly az ifju kapitányt a' katonaságot elhagyni kényszeríté. Ezentúl leginkább a' tudományoknak élt, földírási és statistikai leczkéket tartott, 1818-ban a' „*Bureau de Statistique étrangère*“ főnöke lett, 1823-ban a' „*Bulletin des Annonces et des Nouvelles scientifiques*“ nagyszerű tudományos lapot alapítá, melylyet következő évben „*Bulletin universal des sciences et de l'Industrie*“ névre keresztelt. Terjedelmes bírálati repertorium volt ez az összes irodalom számára, melyly nyolez elkülönzött osztályban tárgyalja a' mathematicai, physikai, orvosi, földmívelési, műtani, földleirási, történeti és katonai tudományokat; de csak 1831-ig tarthatá magát. — A' juliusi forradalom után F., Tarn et Garonne departement részéről követte választatott, de 1832-ben már kilépett. A' halál korán ragadta el, 1836-ban, 50 éves korában. Egy rakás értekezésen 's czikken kívül az *Annales du Musée, Journal de Physique, Dictionnaire d'histoire naturelle, Bulletin universal* 'sat. folyóiratokban követk. munkákat írta: *Considérations générales sur les mollusques terrestres et fluviatiles et sur les fossiles des terrains d'eau douce* (Paris, 1812); *Extrait des journals de mes campagnes en Espagne* 'stb. (Paris, 1813); *De la Géographie et de la Statistique considerées dans leurs rapports avec les sciences, qui les avoisinent de plus prés* (Paris, 1821). De legnagyobb érdeme azon munkának kiegészítése 's kiadása, mellyen atyja 30 évig dolgozott: *Histoire des mollusques etc.* (Paris, 1819. 4). A' magyar akademia megválasztá levelező tagjává a' nagyérdemü természettudóst. — y.

Festészet (I. Közh. Ism. T. *Képirás* czikket). Itt csak a' festői művészet újabb állásáról közlünk adatokat, 's Olaszországgal kezdjük. A' jelenkori florenczi festők közt: *Benvenuti, Bezzuoli, Mussini, Sabatelli*; a' velenzeiek közt: *Politi, Santi, Schiavoni* és *Lipparini* (a' két utóbbi a' pesti műkiállításról is ismeretes, az utóbbitól van a' díjlapul adott „*Bozaris halála*“); Majlandban: *Appiani, Hayer, Sabatelli, Belosio, Areglio, Migliara* 'sat. Rómában: *Camuccini, Agricola* 'stb. 's az ezekkel ellentétben törekvő puristák: *Cochetti, Mirardi* 'sat. — A' belga festőiskola előbb *Dávid* 's egyebek francia iskolájához csatlakozott, mint p. o. *Wappers*; 1830. óta pedig sajátságos irány mutatkozott, melylynek fő érdeme: eleven, 's főleg hazafias érdekek az ábrázolandó tárgy iránt, a' 17-ik század

nagy mestereihez visszaérés, 's színezet és egybehangzás iránti élénk érzelem. Ide tartoznak *Bruckeleer, Gallait, Biévre, de Keyser* 'sat. — A' hollandi festészet legujabban sok szerencsével tért vissza a' régi iskola által kijelölt útra, 's főleg táj-tenger- és genre képekben kitünőt teremt. (*Echhout, Krusemann, Picemann*). — Németországban a' nemzeti érzelem újabb felemelkedése a' képző művészetben is mutatkozik, 's a' mult század vége óta igen jeles tehetségek merültek fel a' festészetben, elhatározott irányt mutatva jelentékeny tartalmasság, értelmes felfogás és sajátosság, újdun előadási modor felé. Főleg a' dúsgazdag görög régiség, ó testamentom 's régi classicus költészet p. o. Dante isteni comoediája 'sat. voltak a' források, mikből az ábrázolás tárgyait merítették 's mellyek szellemén önmagokét is emelni 's művelni törekedtek. Ezen irány számára nem voltak elegendők az akademiák conventionell modora, 's a' festészet szokásos, mindennapos eszközei. Ezen új festészet munkásságának szinpada azonban nem Németországban, hanem Rómában volt, hol a' 16-ik század óta a' művészi tehetségek végső kiképeztetésüket keresték; ez irányban legnevezetesebb művészek: *Carstens, Schick, Wächter, Koch J.* 'sat. Ellenkező irányban tünteték ki magukat: *Tischbein, Fuger, Grassi, Langer Péter* 'sat. Az ellenzék által erősödött irány annál hűbb ápolókra talált a' következő nemzedékben, 's a' „*német művészek egyesülete*“, melyly 1811. körül alakult Rómában, folytatá a' felébredt új izlés életét. A' szellemhez 's gondolathoz, melyly az elődöknél uralkodónak mutatkozott, kedély is járult, melylyet azonban nem lehet egészen felmenteni bizonyos egyoldalú iránytól a' romantika 's vallásos mysticismus felé, egyesülve előszeretettel a' régibb művészeti iskolák műveletlen és szabadságtalan formái iránt, 's határozott megvetésével a' külső művészeti eszközöknek. Az új testamentom 's maga a' keresztény legenda is az ábrázolások körébe vonatott. Ezen korszaknak legjelentékenyebb művészei: *Cornelius, Oerbeck, Schadow Vilm. Veit Fül., Schnorr J.*, kikhez valamivel későbben *Wach, Hess G., Vogel Károly* és *Lajos, Riepenhauser* testvérek; *Ellenrieder, Begas, Nahe, Scheffer Ján.* többé kevesé csatlakoztak. Új fordulatot 's szilárd alakulást nyert az új német festészet, midőn *I. Lajos* bajor király a' nevezett művészek legjelesbjei közül többeket, névszerint *Corneliust, Schnorrt, Hessel* saját szolgálatába hívta Münchenbe (1819—1827.) fényes jutalommal, 's nekik, valamint *Zimmermann*-nak, *Schlotthauer*-nek 'sat. terjedelmes megbízásokat adott nagy falképekre. Így keletkezett a) a' *müncheni festőiskola*, 's ennek remekei: a' Glyptotheka, Pynakothéka, mindenszentek-egyháza, új kir. palota 'stb. ragyogó *frésköi*. (I. *Tóth L. Utí Tárca* 1. Fü.) Ezeknek vezetése alatt, iskolájukhoz esatlakozó fiatalabb művészek festették a' Königsbau, Odeon, Isírkapu, udvarikert arcádjainak 'sat. *frésköit*. Legjelesebbek e' művészek közt: *Hermann C., Eberle A., Stürmer C., Stilke H., Rückel V., Hiltensperger G., Schwind M., Schorn* 'sat.; különösen kitűntek pedig tehetség és teremtő szellem által *Cornelius* tanítványai közül *Kaulbach V.*; *Schnorréi* közül: *Jäger G.*; *Hesséi* közül: *Schraudolph J.* — Ezen, inkább az eszményi felé fordult iskola mellett b) *Düsseldorfbán* másik iskola származott, melyly saját feladását nem annyira a' gondolatok dúsgazdagságában 's a' formák és styl eredeti sajátosságában, mint a' természeti előképek hű követésében kereste, 's ez úton

rendkívülit eszközölt. Legnevezetesebb művészei ez iskolának : *Lessing, Bendemann, Hildebrandt, Hübner, Sohn, Mücke, Steinbrück*, 's legujabban, több hajlammal a' szabad képzés felé, *Deger, Stilke*. Az eszményi törekvésekhez erősebben ragaszkodva fejlett ki c) *Frankfurtban* egy külön festőiskola, *Veit Fülöp* alatt, melylyhez tartoznak : *Settegast, Rethel, Steinle* 'sat. Hasonló iskolák származtak d) *Bécsben*, melyly főleg *Overbeck* után indult, 's melylynek legkitünőbb művészei *Kuppelwieser, Führich, Binder* 'sa't. e) *Stuttgarban* *Dietrich* és *Gegenbauer* a' két ellenkező irány képviselői 's vezérei; f) *Dresdában* saját iskola nem fejlett; kitünő művészek itt *Richter A., Peschel* 's az ujabban *Düsseldorfból* oda hívott *Hübner* és *Bendemann*; g) *Berlinben* *Begas, Wach, Heesel, Hopfgarten, Klöber* külön festőiskolákat alapítottak. — A' *genre-festés* Németországon 's német művészek által ujjab korban nagy szerencsével üzetett. Megemlítettök e' téren : *Catel, Schulz, Pistorius, Krafft* Rómában, *Schröder* *Düsseldorfbán*, *Becker* *Darmstadt*ból, *Riedel, Pollack, Heideck, Hess P., Monten* (e' három egyszersmind csatafestő is) *Bürkel, Petzl, Weller, Kirner* 'sat. E' szakban különösen a' *dán* festészet tűnik ki, holott ugyanott *Abildgaard* óta a' történeti festészetben kevés kitünő jött létre. — A' *tájképfestésben* nevezetes német művészek : *Reinhart, Reinhold, Koch J. Rohden, Rebell, Steinkopf, Helmsdorf, Fries E., Schirmer W., Preller, Dahl, Krause Fr., Olivier, Wagenbauer, Dorner, Cogels, Rottmann, Steinlein, Zimmermann, Crola, Morgenstern, Ezdorf Ker., Jauermann* 'sat. — A' *dán, norvég* és *svéd* festészet mindenben a' némethez alkalmazkodott. — A' *francia* festészetben *David* saját iskolát alapított, melylyből *Gerard, Girodet, Guerin, Gros* 'sat. léptek elő. Ezen iskolának fő jelleme : fény és pompa, a' színezetben nagy technikai ügyességet mutat, de inkább zajos, színpadi hatások, mint azon valódi aesthetikai hatás után törekszik, melylyet a' nyugodt, szelid szépség tekintete nyújt. *David* római alakjai francia *Talmák* római ruhában, 's bár ez uton a' fr. festőművészet előbbi csekélyes, kisszerű, jelentéktelen, lágymeleg állapotából bizonyos magasságra 's nagyszerűsége emelkedett, de egyszersmind a' másik túlságra, színpadi sceneriára, hatásvadászatra, affectatióra csigáztatott fel. Valódi műértők előtt tehát ezen iskola sokkal jobbat 's tökéletesbet ad az arczképekben, mint történeti képekben. Lehetlen azonban méltányolva 's tisztelve el nem ismerni a' nagyszerű utáni azon törekvést 's élénk lelkesedést, melyly már a' tárgyak választásában is mutatkozik. A' tájképfestésben *Thibaud, Sablet* és *Valenciennes*, a' miniatúr-festésben *Isabey* lettek hiresek. A' francia festészetbeni legujabb jelenetek igen különfélék. A' *David* által alapított, ugynevezett *classikai* iskola ellenében egy másik állott fel, melyly magát *romantikainak* nevezi, 's az előbbitől főleg közép kori tárgyak választása, 's bizonyos a' középkori művészettől kölcsönzött formák által különbözik. Ezen irány követői közt említettök : *Abel du Pujol, Richard, Ingres*, ki vallásos tárgyakat 's rafaeli formákat választ nagy előszeretettel, *Delacroix Eugén, Ary Scheffer, Delaroche*. Elhatározottan a' természet, 's közvetlen hatás felé fordulvák *Vernet Horác, Robert C., Schnetz, Decamps, Lessore*. Ezen említett 's egyéb itt névszerint nem említett kisebb nagyobb tehetségek legujabban egyesítő pontra találtak, midőn Lajos Fülöp király *Versaillesban* a' francia törté-

netet gazdag sorozatban festeté általuk, 's más helyeken is, mint p. o. az eui kastélyban, alkalmat nyújtott a' franczia festő művészetnek, kitünésre. — A' tájképfestők közül ezen iskolához tartoznak : *Bertin, Coignet, Giroux, Watelet, Gudin* 'sat., kiknél a' meglepőnek vadászata, 's ragyogó, de felületes tárgyalás a' jellemző vonások. — Spanyolországban, *Velasques, Murillo, Spagnoletto* 'sat. hazájában, a' 18-dik században minden jelentőségét elveszté az előbb olyly tüzezesetű festészet, 's csak a' német születésű, de Spanyolországban sokáig élt *Mengs Rafael* által idéztetett fel újra komolyabb tanulmány 's törekvés. Tanítványa *Bayen y Subias Ferencz* a' legkitünőbb spanyol művészekhez számíttatik. — Angliában saját angol iskolát *Reynolds Jós.* alapított, határozott hajlammal mély és világos színezésre. Vele egykorú, de kevésbé jelentékeny volt *Romney György* ; jellemdúsabb 's merészebb pedig *West Benjamin* (megh. 1820). Említésre méltók továbbá : *Barry Jak., Opie Ján., Northcote Jak., Stothard Tam., Westall Rich.* 'sat. Legújabb időben nagy hirre jutottak *Lawrence Tamás, Jackson Ján., Dawe György* ; továbbá *Archer See, Howard H., Hiltou W., Etty W., Martin* 's főleg *Lock Eastlake* a' történeti szakban. De senki sem emelkedett az angolok közül azon magasságra, melylyen *Wilkie Dávid* áll szerencsés humorával, 's átható természetűségével. Nevezetesek még a' genre-szakban *Leslie C. R., Chalon E. A., Landseer Edwin, Mulready W. Richard* ; a' tájfestésben pedig az 1788-ban meghalt *Gainsborough Tamás* jeles követői : *Gurner, Calcott, Stanfield, Fielding, Prout* 'sat. végre a' caricaturában : *Cruikshank*. Az önálló 's fejlődési képességgel bíró művészetnek nagy ébresztési alkalom adatott Angliában, az új parlament házaknak falképekkel ékesítése által. — Hazánkban kevés történet még a' festészet érdekében. *Markót*, a' jelenkor legelső tájképfestőjét, hazánk szülte, de Olaszország táplálja. A' gazdag *Esterházy* képgyűjtemény nem Magyarországon, hanem a' műgyűjteményekben különben is gazdag Bécsben van felállítva. Nagyaink, gazdagaink igen keveset költöttek ekkorig jeles képekre, 's lakjaikban csak itt-ott látunk egy-egy türhető darabot. Legjobb gyűjteménye volt Egerben az olasz ég alatt műbaráttá fejlett költő-érsek *Pyrker Lászlónak*, melylyet nemes honszeretettel a' nemzeti muzeumnak ajándékozott, 's ezáltal ott egy évről évre számban 's becsben nevedő képtár alapját tette le. — A' pesti műegyesület (l. ezt) mennyire ereje engedé, buzgón működött a' kopár téren, 's kétségkívül sokat tett a' művészeti izlés terjesztésére, 's fiatal tehetségek buzdítására. — Néhány év óta *Marasztóni* egyik (bár olasz eredetű, de itt egészen meghonosodott) kitünőbb festőnk, festő-iskolát nyitott, melyly évenkinti aláírásokkal segítették, 's ha a' jelen romjai közé nem tehetnek, jövőre derék sikert ígér. Legkitünőbb festőink : *Barabás Miklós* (l. ezt) ; *Lieder Pesten* ; — 's az ifju *Borsos* Bécsben ; nagy tehetséget mutatott 's fényes jövőt ígért a' pesti műkiállításon feltűnő merész és dús kísérleteivel az ifju *Zichy* (Egyes kitünő festők életírásait 's jellemzését l. neveik alatt). — A.

Fétis (Ferencz József), a' belgák királyának karmestere 's a' művészetek brüsseli kir. conservatoriumának igazgatója, szül. 1784. Monsban. Atyjától olyly alapos tanítást nyert a' zenében, hogy szülővárosában már 10 éves korában orgonászi hivatalt viselt. 1800 Párisba ment az ottani

conservatoriumba, hol Boyeldieu volt tanítója. Leginkább a' zene elméletének 's történetének studiumára adta magát, mire nézve gazdag nőszülése módot nyujta kezébe. 1811 neje vagyonát hibáján kívül elvesztvén, a' vidékre vonult vissza 's 1813 orgonász 's a' zeneiskola tanára lett Donaiben az ardennei departementben. 1818. a' conservatorium tanárává lett Párisban, hová visszatért 's 1827. itt alapítá a' „*Revue musicale*“ ezimű első francia zenefolyóiratot, melyly csakhamar nagy tekintélyre jutott, 's 8 évig létezett. 1833 Brüsszelbe kapott meghívást fentkített állomására. Számos elméleti és módszeres művei közt (tankönyvek a' zene elvei, a' karének, a' szerkezési művészet fölött, zongora- és énekiskolák 'stb.) legtöbb figyelmet gerjesztett a' belgiumi intézet által koszoruzott pályaműve : „*Über die Verdienste der Niederländer um die Musik besonders während des 14., 15. und 16. Jahr*“. Hasonlóul a' következő is : „*Biographie universelle des musiciens et bibliographie générale de la musique*“ (5 köt. Brüssel 1836—40). Később Moschelessel együtt a' zongora számára egy nagy tanulmányi művet adott ki : „*Méthode des méthodes de piano*“. Történeti kutatásai a' historiai hangversenyek eszméjére vezették, mik Franciaországban megkezdetvén, később Belgiumban, Angliában 's Németországban is utánzásra találtak. — k.

Feuchtersleben (Ernest, báró) német költő, szül. 1806-ban Bécsben 's ott élt 1849-ig mint orvos. Irataiban inkább a' gondolkodás, mint az érzelem 's képzelet uralkodik. Életnézete a' *Göthe*éhez szított 's ez irányban sok jelest teremtett. Munkái : „*Gedichte*“ (1836), „*Beiträge zur Literatur, Kunst und Lebenstheorie*“ (1837—1841). „*Zur Diätetik der Seele*“ (1838), 's számos orvosi iratai. Az osztrák alkotmányozó gyűlésbe 1848-ban képviselővé 's a' *Doblhof*-ministeriumában alstátustitkárrá választatott. Legujabban jelent meg következő hátrahagyott munkája : „*Geist deutscher Klassiker. Eine Blumenlese ihrer geistreichsten und gemüthlichsten Gedanken, Maximen und Aussprüche.*“ (1850. Wien, Leipzig.) — k.

Feudalis viszonyok, I. Hübér.

Feuerbach. I. Pál János Anzelm, lovag, a' hires büntető jogász, szül. 1775-ben. Szülő városa Jéna, anyja jénai, atyja Frankfurtból való, előbb ügyvéd, aztán magán életbe vonult. Műveltsége alapját a' frankfurti közép-tanodában tette le, 's a' classicus régiség iránti szeretete 's lelkesülése holtáig élt benne. 1792-ben a' jénai egyetembe ment, hol eleinte kizárólag történettant 's bölcsészetet tanult, főleg pedig a' természetjoggal foglalatzkodott. Már, mint egyetemi tanuló, jeles munkát adott ki 1795-ben „*Über die einzig möglichen Beweisgründe gegen das Dasein und die Gültigkeit der natürlichen Rechte.*“ Egy évvel később, már mint bölcsészet tanára, írta a' „*Kritik des natürlichen Rechts*“ ezimű munkát; 's 1798-ban jelent meg tőle „*Antihobbes oder über die Grenzen der höchsten Gewalt und das Zwangsrecht der Bürger gegen den Oberherrn.*“ A' természet jogról, hivatását követve, de egyszersmind külső okok által is indittatva, a' tevőleges jog, különösen a' büntető jog tanulmányára ment át, melyly utóbbi legjobban tetszett philosophicus szellemének. Ez új tanulmányának, melyly azontúl élete középpontját és sarkát képezé, első gyümölcse volt következő értekezése : *Ist Sicherung vor dem Verbrechen*

Zweck der Strafe? (1798) a' Grotman által kiadott büntető jogi folyó iratban (*Bibliothek für die peinl. Rechtswissenschaft.*) melylynek később Feuerbach is szerkeztő társa lett *Almendingennel* együtt. Még a' mult század végén jelent meg tőle „*philosophisch-juridische Untersuchung über das Verbrechen des Hochverraths* (Erf. 1798) és „*De causis mitigandi ex capite impeditae libertatis* (1799), melylyben azon jogászok ellen lép fel, kik a' leghatározottabb 's önkény felettiebb törvényeket is birói önkény alá vetik, a' birákat a' törvény fölébe emelik, 's számtalan, önkényesen kigondolt szelidítő okok által a' törvények következetességét 's szigorúságát megsemmisítik. Bővebben kifejtette 's megalapította büntető jogi nézeteit a' „*Revision der Grundsätze und Grundbegriffe des positiven peinlichen Rechts*“ czimű kétkötetes munkában (Jena, 1800), melylyhez függelékül szolgál egy másik kisebb írta: „*Über die Strafe als Sicherungsmittel*“. 1801-ben végre a' büntetőjogra vonatkozó birálati, történeti 's bölseleti gazdag tanulmányainak eredményeit rendszeresen állította össze a' „*Lehrbuch des gemeinen in Deutschland gültigen peinlichen Rechts*“ czimű nagy munkájában, melyly azóta 13 kiadást ért. Ugyanazon évben lett professorrá Kielben. Itt írta 1804-ben *Kleinschrod* büntető törvényjavaslatának birálatát 3 kötetben; és „*Civilistische Versuche*, munkáját, melylynek előbeszédében jellemző jogászi hitvallomást tesz, midőn kimondja, hogy a' jogtudomány semmi jóra sem vezethet, ha jobbról a' józan, tiszta empiriától; balról a' philosophiától nem gyámolittatik, az előbbi nélkül okvetlenül örültséggé, az utóbbi nélkül ostobasággá fajul. 1804-ben a' landshuti egyetembe hivatott meg, Bajorországba. Itt kezdődik fényesebb pályája. Bajorország ekkor II-ik *Max József* felvilágosodott uralkodása alatt nagy terjedelmű javítások terére lépett, 's *Feuerbach* szellemének megfelelő hatáskört nyitott. 1805-ben felhivatott új büntető törvénykönyv tervének kidolgozására, 's e' czélra 1806-ban Münchenbe tétetett át, mint igazságügyi referendár. Hét évig dolgozott e' javaslaton, melyly 1813-ban lett, lényeges változtatásokkal, törvénynyé, és több állam által saját büntető törvénye alapjául fogadtatott el. E' törvénykönyv, melyly sok tekintetbeni egyoldalúsága mellett is tetemes haladást képez a' német törvényhozás történetében, anynyi idegenszerű módosítást, pótlást, toldást, és sokszor megrontást szenvedett, hogy *Feuerbach* csak mély fájdalommal nézhetett elégtelenített szellemi gyermekére. 1808-ban, midőn még a' büntető törvény javaslatával vesződött, titkos tanácsossá neveztetett ki, 's megbízást nyert, hogy a' Code Napoleon Bajorország számára dolgozza át, 's e' megbízást egyedül, minden segéd nélkül, félév alatt, hihetlen munkássággal, teljesítette. De miután Bajorország viszonyai Franciaországhoz szabadabban alakultak, 's az idegen codex behozatalának szerencsétlen gondolata elvettetett, *Feuerbach*, *Gönnér* és *Aretin* társaságában a' „*Codex Maximilianus*“-t vizsgálta 's dolgozta át. Hat hónap alatt kelle a' codexnek elkészülni, 's *Feuerbach* hihetlen sokat dolgozott. Kevesebb mint félév alatt szerkeszté az első harmadik 's negyedik részt. Ezen fárasztó törvényhozási munkák, 's ezekkel öszszekötött heves küzdelmek közt azonban el nem hanyagolá ifjúkorának kedvesét: a' tudományt. 1808—11-ig írta szellemdús lélektani fejtegetések által kitűnő munkáját: „*Merkwürdigen Chriminalrechtsfälle*“; 1812-ben

„*Themis, oder Beiträge zur Gesetzgebung*“; 1813-ban *Betrachtungen über das Geschwornengericht*. Nem volt ezen intézetnek feltétlen barátja, mert főleg csak az akkori francia 's Napoleon despotismusának játékszerévé süllyedt juryt tartotta szemei előtt, 's ezért egyoldalúságba esett. Sőt még későbbben 1819-ben sem nyilatkozott határozottan az eskütszéki institutio mellett. 1813 óta sok kellemetlenséggel kellett a' hű német hazafinak és szabadságbarátnak küzdeni. Tollat fogott Németország szabadsága 's önállósága mellett; röpirata: *Über die Unterdrückung und Wiederbefreiung Europas*, első volt déli Németországon, melyly a' siri csöndet megszakasztá 's szabadság bátor hangjait hallatá. E' hangok azonban olyly kevésbé tüettek még azon korban, hogy *Feuerbach* megdorgáltatott, 's tudtára adatott, hogy a' francia császár, mint a' rajnai szövetség pártfogójának személye ellen felségsértést követett el. Jól tudta továbbá *Feuerbach*, hogy a' külső ellenségtől függetlenségnek csak ugy van valódi beese, ha az belső polgári szabadságnak alapja egyszeresmind. Főlemelé tehát szavát a' bécsi congressus megnyitásokor, 's a' német szabadság, 's népképviselő mellett első kezdett izgatni. Bármilyly mérsékelt volt is *Feuerbach*nak e' tárgy irata, jacobinusnak kiáltatott ki a' szükkeblűek által, 's a' király kegyét teljesen elveszté miatta; munkájának megjelenése után kevés héttel eltávolítottat a' titkos tanácsból, 's a' bambergi felebbviteli törvényszékhez küldetett számfeletti elnökül. A' kétes és sikeretlen helyzet, melyly itt reá várt, olyly kevésbé egyezett szellemével 's jellemével, a' gyanúsítások 's üldözések, miket a' sötét Bajorországban német érzelme 's bátor fellépése miatt szenvednie kellett, olyly türehtlenekké váltak a' becsületes férfura nézve, hogy már komolyan gondolkodott Bajorország végképeni elhagyásáról. Poroszországba akart átmenni. De épen ezen ország akkorában rögtön olyly szabadság ellenes irányt vett, hogy még a' bajor állapotok is türehtőbbeknek mutatkoztak. 1817-ben új, szép pálya nyílt *Feuerbach*nak, mert az ansbachi felebbviteli törvényszék első elnökévé nevezetett, 's e' hivatalt élte végeig kedvvel 's örömmel viselé. E' mellett írói hivatását sem hanyagolta el. Ansbachban írta „*Betrachtungen über die Öffentlichkeit und Mündlichkeit der Gerechtigkeitspflege*“ munkáját, melyly tollának talán legnemesebb, legtökéletesb szüleménye (1821). Ugyanez évben valóságos állami tanácsos lett, 's hogy Franciaország törvényszéki életével közelebbről megismerkedjék, Párisba utazott, és ezen utazásának gyümlöcseit 1825. két kötetben adta ki. 1822—23-ban papi cselek 's bitorlások egyházjogi fejtegetésekre 's értekezésekre adtak neki alkalmat. Törvényszéki nevezetesb tapasztalatait, melylyek, elnöki minőségében, Bajorország egyik népes és mozgalmas kerületében bőven özönlették reá, részint törvényhozási munkákra, részint büntető jogi esetek előadására használta fel: Igy 1824—25-ben új büntető törvénykönyv javaslatát dolgozá ki, 1828-ban pedig „*Actenmäßige Darstellung merkwürdiger Verbrechen*“ című gyűjteményt ada két kötetben, melylyet korábbi (*Criminal-rechts fälle*) e' nemű munkájával nem kell összeszezávarni. A' szerencsétlen *Hauser Gáspár* ügyében nagy részt vett, és felőle saját iratot adott ki „*Kaspar Hauser, Beispiel eines Verbrechens am Seelenleben des Menschen* (Ansp. 1832). Utolsó munkája volt: „*Kleine Schriften ver-*

misciten Inhalts“ című gyűjteménye (2 köt. Nürnberg. 1833), melylyben igen becses adalékok foglaltatnak, nevezetesen : „*Blick auf die Deutsche Rechtswissenschaft*“, melylyben a jogtudomány végezéjaul a hasonlító 's minden idők és népek jogi szokásait egybefoglaló általános jogtudományt tűzi ki. Ő maga is sokat dolgozott ezen eszme valósitásán, de viszonyai nem engedék, hogy azt teljesen létesitse, 's így német Montesquieu legyen. 1833 tavaszán Frankfurtba utazott, 's ott meghalt. De élve maradt számos jeles munkáiban 's öt fiában, kik nem csak nevének, de szellemének is örökösei u. m. II. F. *Anselm*, szül. 1798-ban, archaeológ 's aesthetikus *Lessing* és *Winckelmann* szellemében; Erlangenben 's Heidelbergben tanulta a philológiát; Speierben középtanódi professor lett, 's 1833-ban írta „*Vaticáni Apollóját*“, melyly jeles műve nevét olyly hires-sé 's kereshetté tevé, hogy egyszerre hivatott meg Dorpatba és Freiburgba. Ő a freiburgi tanszéket választotta, 's onnét Olaszországba tett utazást, hol több archaeologiai fölfedezést tett. Inkább tanítói, mint írói munkásságot fejt-ki. Verseket is ír, de költői tehetségét ekkorig elásta. III. F. *Károly* matematikus, szül. 1800-ban, tanult Erlangenben 's Freiburgban, matematika professora lett az erlangeni 's hofi középtanodában, de már 34 éves korában elhalt, áldozata a demagogiai üldözéseknek, 's Németország nyárspolgári viszonyainak. Igen eredeti ember volt, ki szilaj tettvágyat egyesített magában matematikai mélységgel; 's barátai előtt, mint kitünő caricatura-rajzoló ismeretes. Matematikai szép tehetségének jele hátrahagyott munkái : „*Eigenschaften einiger merkwürdigen Punkte des geradlinigen Dreiecks*“ és „*Grundriss zur analytischen Untersuchung der dreieckigen Pyramide*“ (1827). IV. F. *Eduard*; szül. 1803. egyetlen fia atyjának, ki jogtudományra, apja kedvencz szakára, adta magát. Tanult Göttingen- 's Erlangenben, docens volt Münchenben, 's azután professor lett Erlangenben. Kitünő 's alapos ismerője és oktatója a germán jognak. Irt a kezességről 's a Lex Salicáról. Rögtön meghalt 1843-ban. V. F. *Lajos* (l. alább külön rovatban) — VI. F. *Fridrik*, szül. 1806-ban. Az öreg jogtudósnak e legifjabb gyermeke Erlangenben 's Bonnban végezte tanulmányait, Párisban pedig a sanskrit nyelvet tanulta. Ez utóbbi tanulmányában betegség által gátoltatva, azontul főleg a franczia, spanyol és olasz nyelvvel 's irodalommal foglalatoskodott, 's e' nyelvekből, sőt sanskritből is, versben 's prozában, sokat fordított. Irt ezenkívül vallásos tárgyú munkákat is p.o. *Theanthrophos*. Nürnbergben él magános életet. — h.

Feuerbach Lajos, IV-ik fia a jeles jogtudósnak. Már gyermekkorában kitünő előszeretettel tanusított *Hegel* és tanai iránt. A legnagyobbelragadtatással ír róla Berlinből atyjának. Midőn azonban végig hallgatta mesterét: egy dolgot igen nehezen tudott fejébe venni. A „hitet a tudással“ összehelyeztetni szinte lehetlen volt lelkének. 'S később philosophi hite is meg-ingott. Már 1827-ben úgy tetszett neki, hogy *Hegel* bölcelete inkább csak a mult, mint a jelen és jövő világát tünteti föl. 1830-ban, mikor *Feuerbach* magántanító volt Erlangenben, jelent meg tőle, névtelenül egy kis röpirat: gondolatok a halálról és halhatatlanságról. E' műben szerző merőben elszakasztá magát minden bölceleti és hittani hagyománytól; 's eljárása gyakorlati érdekekkel függ egybe. A' halhatatlansági

tant nem csupán metaphysicus alapon ostromolja, miszerint tudniillik test nélkül személyiséget nem képzelhet, hanem egyszersmind fájdalomtát fejezi ki a' felett, hogy az emberek a' túlnanban helyezvén reményeiket, tartózkodnak a' jelent teljesen élvezni. 'S hogy e' nézethez később is hű maradt *Feuerbach*, mutatják özszes művei (II : 389), hol többek közt olvassuk : „Meg kell szüntetnünk a' meghasonlást az innen és túlnan között, hogy az ember egész lélekkel, teljes szivvel központosítsa magát önmagára, a' világra és jelenre, mert csak ez osztatlan központosulás a' valódi világra szüend ismét nagy embereket, nagy érzeményeket és tettekét. Az új hitnek halhatlan egyéniségek helyett, derék, szellemileg és testileg egészséges embereket kell kívánnia“. Az uralkodó hittan szelleme körül tett vizsgálatai még jobban megerősíték benne a' meggyőződést, hogy a' hittani ténylegesség a' mai (új) tudományyal özszeszeférhetlen. A' hittan bírálatáról később tisztán bölcséleti tudományokra fordult. 1833-ban (Ansbach) jelent meg : „*Az új philosophia története*“ czimű munkájából az első kötet; melyly a' verulami *Baco*-tól *Spinoza*ig terjedő korszakot foglalja magában, 's *Böhme J.* kézműves philosophiájának is alapos előterjesztését közli. A' második kötet 1837-ben jelent meg. *Leibnitz* rendszerének előadása és bírálata, melylyhez 1838-ban *Bayle* fölötti iratát kapcsolá. Szerzőt mindenek felett ajánlja alapos ismerete, értése, felfogása a' szellemeknek, melylyekből az egyes rendszerek származtak. Azonban már *Leibnitz* előadása mutatta, hogy nem tisztán történeti érdek vezérli szerző tollát. A' történetírás bírálatra vezeté őt. 'S miután e' bírálat mindig az ismertetett rendszernek többnyire azon lapjára van oda vetve, hol az a' hittannal (theologia) mintegy özszenőtt; a' bölcsélet története hidul szolgált *Feuerbach*nak itészeti vizsgálódásra a' vallások lényege 's a' philosophiához viszonya fölött, melyly térre őt természetes hajlama látszott vezetni. A' bíráló lassanként fejére nőtt a' történésznek, 's a' mult történeteit csak eszközül használta a' jelen megítélésére. Már *Baco*, *Cartesius* és *Böhme* bírálása közben sem hallgathatá el, mennyire akadályozá a' bölcsélet szabad kifejlését nem csupán külsőleg a' tevőleges hittan érintkezése, hanem még inkább bensőleg a' dogmaticus előítéletek hatása a' bölcselkedőre. Még jobban feltünteti ezt szerző *Leibnitz*-nál. Semmi sem hozta olyly kényes állásba, semmi sem zavará inkább rendszere következetességét, semmi sem nehezité anynyira kortársai előtt megértethetését, mint örökös törekvése, jó lábon állani a' hittani orthodoxiával; 's azon körülmény, miszerint *Leibnitz* a' kinyilatkoztatási hit általános alapjai mellett, a' leszármaztatott (hagyományokra támaszkodó) hittani orthodoxia egyes tételeit bölcséleti uton bizonyítani törekedett. A' leibnitzi philosophia tehát szükségkép azon kérdésre vezette történetírónkat, minő viszonyban áll a' bölcsélet a' valláshoz. E' kérdésnél merül föl előttünk *Leibnitz* szellemdus ellentéte, *Bayle*. 'S valóban *Bayle* sok tekintetben szellemi rokona *Feuerbach*nak, nemcsak általános irodalmi jellemére, 's azon szeszélyes, szellemdús, az iskolai formák minden feszességétől távol álló előadásra nézve, hanem mindenekfölött állását illetőleg a' tevőleges hittanhoz, sőt a' bölcsülethez is, sok hasonlat van e' két, egyiránt komoly érzületű, 's éles gondolkodó férfiak közt. Nem csudálhatni annálfogva, ha *Feuerbach* tudva és szándékosan önmagát rajzoló

le *Bayle*ban. *Bayle* ismertetése e' szerint épen úgy mondható hittan-bírálati műnek, mint történetinek, 's annál fogva nem csupán idő szerint képez átmenetet a' vallások lényege fölötti vizsgálódásokra, melyeknek köszöni *Feuerbach* jelentőségét a' jelenkor szellemi viszonyai közt. E' vizsgálatokat egy kis röpirat előzte meg : a' *philosophia és keresztyénségről*, a' *Hegel*-féle bölcelet ellen tett keresztyéntelenségi vádra vonatkozva. (1839. Manh.) Maig is tudva van a' botrány, melylyet a' *Hegel* *philosophia* túlkegyes apostatája, *Leo* tanár előidézett, midőn a' hegelingeket (*Hegel* követőit) a' közönség és kormányok előtt keresztyéntelenség miatt bevádoló. Ezen körülmény miatt emelt szót *Feuerbach*. Mig azonban a' megtámadottak közül legtöbben hévvel törekedtek a' vád alaptalanságát bizonyítani, *Feuerbach* más utat követett. A' helyett, hogy vitatná, ellenkezik-e a' keresztyén dogmaticával *Hegel* rendszere, esudálkozik, hogy ilyly természetes és szükséges dolog anynyira felötlik, miszerint a' *Hegel*-féle bölceletnek vetik szemére, mi kivétel nélkül áll minden *philosophiá*-ról. 'S így megy át az irat themájára : megmutatni, hogy a' hittan, különösen a' keresztyén hittan szükséges és lényeges ellenkezésben áll a' bölcelettannal, a' tudománnyal és új műveltséggel, 's hogy a' hit és ész (tudás) öszszeférhetlenek. Hogy e' tételt megmutassa *Feuerbach*, bele kelle boesátkoznia a' mai és az eredeti vallásosság közti különbségbe ; a' mai művelt és félművelt, 's az újabb tudománnyal szünetlenül kaczerkódó orthodoxia félszegségébe és képmutatásába. Gyümölcseiről ismeritek meg : ugymond a' szent könyv. 'S e' gyümölcsök, mond *Feuerbach*, a' szorosan vett vallásosság gyümölcsei, egészen különbözök, mint a' mit korunk kíván és föltesz. Ilylen a' lemondás a' világról 'stb. Ez érintett röpirat nézeteit még terjedelmesebben kifejté *Feuerbach* később a' *keresztyénség lényege* ezimű munkájában, melylynek első kiadása 1841-ben jelent meg Lipesében ; a' második kiadást, némelyly hozzáadásokkal, 1843-ban. Több folyóiratokban közlött értekezéseket irt e' művének magyarázatára és kiegészítésére, 's egy röpiratot : „a' hit lényege, Luther értelmében“. Bölceleti alapjait : „A' jörő bölceletének alaptételei“ ezimű munkában boesátá közre. Leginkább két pontban tért el *Feuerbach* már régebben *Hegel* rendszerétől : azon módra nézve, miszerint a' tiszta, észtani (logisch) eszméből kiindulva megy át a' természetre, 's azon viszonyra nézve, melylyben annak rendszere a' valláshoz áll. E' két pont volt az most is, melylyet illetőleg polemiát kezdett *Hegel* ellen, 's követelte *Hegel* rendszerének tovább fejlesztését. Midőn *Hegel* az elvont eszmétől tér át a' természetre, a' helyett, hogy megfordítva, a' való szemléletéből indulva ki, jutna az eszmére, mint képletére, melyly amaz után és szerint alakul : ez eljárás — mond *Feuerbach* — ugyanazon egyoldalú spiritualismus, mint midőn a' vallás az isteni értelemmel kezdí, 's ez által, teremés esudája által, állittatja elő a' világot. 'S midőn a' *philosoph* a' természetben csak az eszme nyilatkozását (megtestesülést) tudja látni : ugyanazon keresztyén iszonyt látja benne *Feuerbach* az anyag és érzéki világ ellen, ugyanazon vallásos természetlenséget, melylyet fenőbb criutett műveiben már ostromlott. *Feuerbach* egészen elhagyja a' vallásos szempontot, 's *Hegel* fogalmát az általános-ról, mint valódi tartalomnak meg nem felelő üres képzetet, föladja, félreteresi. Mig, ugymond, ezeu

általános fogalmával föl nem hagyunk, ezen valódi világ mögött még mindig egy másik, csak képzelt tünik föl, 's ezen képzelt világ mindig magasabb, valódibb létnek tetszik, az igazi világ ellenében. Csak ha tudjuk, hogy e' valódi világ minden lét tartalma, ha eléggé szerények vagyunk, ezen valóság (Wirklichen) észlelésében, a' tapasztalatban keresni eszméink egyedüli forrását, ha az embert és természetet, a' bel és kül érzék tárgyait tartjuk a' böleület és minden valódi tudás egyedüli feladatának, csak akkor kérkedhetünk vele, hogy gondolatunk valóság, 's hogy pusztá képzetek helyett valódi dolgokkal foglalkozunk. Hogy juthatnánk, mond *Feuerbach*, azon általános tudására, ismeretére, melyly a' világtól 's minmagunktól különböző? Az ember gondolatában olyly kevésse emelkedhetik magán fölül, mint lételeben. Csak a' magunkon észlelt tulajdonokat ruházzuk át az általános szellemre. A' hittan valódi tartalma az emberisme (anthropologia). Hasonló nézetben van a' pantheismusról. A' helyett, hogy a' világ az általános szellemben folya szét, azt látjuk, hogy ez foly szét a' világban, csak tükörkép, eszme kivonata a' világi érzéknek: így megy át a' theismus a' természetbeni hitbe, 's a' pantheismus atheismusba. 'S midőn, ugymond *Feuerbach*, az ember tárgyilagositja lényét, ezen tárgyilagositott, alanyyná változtatott lény tárgyává teszi magát. A' vallás az ember viszonya saját lényéhez, ebben áll valósága, de menyinyiben más, külön vált, sőt ellentétben álló lényt idéz elő, abban áll valótlansága, ártalmas volta 'stb. Az embernek magasabb viszonya áll elő, mint egymás iránti kötelessége. 'S mint másokat, ugy magát is feláldozza az ember e' felsőbb viszonynak, a' világróli lemondás 'stb. által. A' vallás szempontja, mond továbbá *Feuerbach*, kizárólag gyakorlati, azaz alanyi szempont. A' vallás ezélja az ember java, üdvé, boldogsága, istenhezi viszonya nem egyéb, mint üdvéhezi viszonya: isten a' megtestesült lelkiüdv, vagy a' határtalan hatalom, az ember üdvét létesíteni. A' vallás az emberi kedély terméke. A' kedély pedig az egyéniség önérzete; a' kedélyéletben az ember tisztán egyedül magára vonatkozik, elzárkodik a' világtól és valóságtól, csupán személyes kívánatainak és képzeleteinek adja át magát. 'S azért a' kedély csupádon csupa önző, a' kedélyből kifolyó vagy gyakorlati nézet az önzés által van bekeverve. Ez ellen természetesen kétséget emelhetni, hogy a' vallás nem csupán ezen önző érdeknek szolgál-e? kérdezhetni, ha valjon e' vallás hiveit nem lelkesíté-e öntagadásra? 'stb. Egyebekre nézve is lehet ellenetést tenni. Például az általán fogalmáról lehet vitatni, hogy az mégis valami egyéb, mint az ember saját lénye. *Feuerbach* sem tagadhatja, hogy az alany, az ember mellett, a' tárgy, a' természet is lényeges része az emberi gondolkodásnak 's az alany és tárgy, a' szellem és természet ellentéte szükségkép föltételezi egy közös okra visszavitelét. Mindezen ellenetések mellett is azonban, sok érdemei vannak *Feuerbach*nak, nemesak eleven és szelleműs előadásánál fogva, hanem munkálkodása eredményére nézve is. *Hegel* iskolájában, mint kivüle, hoszas időkig divatozott a' hittan és böleület itészet elleni vegyítése, egybezavarása; 's *Strauss* mellett *Feuerbach* volt első, ki e' vegyes házasságot felbontá. Abban is balaadás mutatkozik *Feuerbach*nál, hogy ő tovább menvén *Hegelnél*, sőt *Strauss*nál is, a' vallást az emberi kedély mélyére visszavítte, míg ama-

zok inkább a' hit tanait, mint magát a' hitvallást tartották szem előtt. *Feuerbach* a' vallásnak és eredetének egészen más tért mutat ki, mint a' bölelelet tartományát. Lényeges körülmény továbbá, mi különös említést érdemel, *Feuerbach* műveiben, hogy a' vallás és keresztyén vallás közt olyly kevésbé tesz különbséget, miszerint a' keresztyénséget a' vallással, 's a' pogányságot a' bölelelettel azonosítani látszik. E' hibából nem vergődik ki később sem *Feuerbach*, bár mint igyekszik magát kimagyarázni. 'S a' keresztyén vallás történeteit igen egyoldalulag adja elő. Mondja például, hogy a' keresztyénség győzelme a' tudomány és műveltség hanyatlását idézte elő. A' keresztyénség, virágzó idejében, a' középkorban, semmiféle természettudományt nem akart ismerni. Ez csak egy oldala a' képnek; a' másik mellözve van. De lássuk végül a' keresztyénségről némelyly állításait *Feuerbach*nak. A' csuda, szerinte nem egyéb, mint a' kedély tárgyilagositott mindenhatósága. *Krisztus feltámadását* csak az emberi kedély vágyából meg nem halni, magyarázza, 's a' megváltásról tant a' vágyból, az erkölesi bajoktól, 's az erkölcsiség törvényeitől menekülni. A' halhatlansági tanban csak az ember saját végetlenségében hitet lát. A' szentháromságot egy isteni család fogalmában tünteti föl, 's a' családélet istenítéséből magyarázza, 's állítja, hogy nem a' szentlélek, hanem szüz Mária a' szentháromságban tulajdonkép a' harmadik személy. Azonban legyen elég az ismertetés. Ennyiből is megítélheti az olvasó előnyeit és hiányait, jó és rossz oldalait *Feuerbach* rendszerének, 's ki tudja jelölni a' helyet, melylyet az új kori eszme mozgalmak történetében elfoglal. — y.

Fez 1. Marokko.

Fichte (Immanuel Hermann), a' bölesészet rendes tanára a' tübingai egyetemnél, szül. 1797-ben Jenában, fia *F. János Gottlieb*nek, a' hasonlóly nagyhirű német bölesésznek, ki 1814-ben halt meg (l. Közh. Ismer. Tára.). Tanulmányait Berlinben végzé 's ezek között különösen a' philológiának szentelé idejét. Azonban már korán kezde foglalkozni philosophiai tanulmányokkal, mikre nézve atyjának nyomtatásban megjelent művei 's irott hagyományai voltak reá nézve az első források. Ezek teremték meg philosophiai képzettségét 's irányát; azonkívül nagy befolyással volt még reá *Plato*, az új-platonicusok, *Leibnitz* 's mindenekelőtt *Schelling*, sőt *Hegel* sem volt reá minden behatás nélkül. Midőn 1818-ban épen tudori értekezését: „*De philosophiae platonicae novae origine*“ írta volna, akkor jött Berlinbe *Hegel*, a' philosophia ünneplett hőse. F. egy ideig hallgatá előadásait, de esakhamar olyly kedvetlenül alakultak közöttök a' viszonyok, hogy egymástól elidegenkedvén, F. föltevé magában Poroszországból Bajorországba költözni 's *Hegeltől* elfordulva, *Schelling* védszárnyai alá vonulni. Barátai azonban lebeszélvén őt e' szándékáról, nehéz elhatározás és küzdés után iskolatanitói pályára szánta magát, min 1822—1836-ig maradt, míg az utóbbi évben Bonnba hivatott volna meg a' bölesészet tanárául, végre 1842-ben Tübingába. Philosophiai iratai között, miknek folytán philosoph kortársai között önálló helyet foglalt el, a' nevezetesebbek: „*Sätze der Vorschule zur Theologie*“ (1826), „*Beiträge zur Charakteristik der neuern Philosophie*“ (1829), — 16 munkája: „*Über Gegensatz, Wendepunkt und Ziel heutiger Philosophie*“ (1832—36),

„*Die Idee der Persönlichkeit und der individuellen Fortdauer*“ (1834), „*Über die Bedingungen eines spekulativen Theismus*“ (1835). -- Az ő 's mások rokon nézeteinek organumául tekintendő az általa 1837 óta kiadott „*Zeitschrift für Philosophie und spekulative Theologie*.“ A' következő két munkája : „*J. G. Fichte's Leben und literarischer Briefwechsel*“ (2 köt. 1830), — „*J. G. Fichte's nachgelassene Werke*“ (3 köt. 1834—35), atyjának életét 's philosophiai hatását tárgyazza, melyek által a' *Kant* ótai német philosophia történetére nézve különös érdemeket szerzett. — Mi azon álláspontot illeti, melyet F. az ujkor német bölcészei között elfoglal (jung-Fichte'sche Philosophie), az általában véve elszigeteltnek tekinthető 's kevés követőkre talál. Lényegileg nem akar a' régi philosophiához számíttatni, 's az újabb bölcészek szinte vonakodnak az ő rendszerét föelve- 's tartalmánál fogva azon philosophiához sorozni, melyly a' legújabb időkben minden más rendszer legyőzőjeként tűnik fel (l. *Feuerbach*). Bölcsekedésének első kezdete óta F., *Schleiermacher* befolyásánál fogva, nem érze vonzalmat *Hegel* iránt; később azonban, midőn *Hegel* philosophiájának befolyása mindentelé hatalmasan terjedett 's minden tudományba reformálólág behatott, kénytelenek láttá magát F., a' fogalmak ezen sűrű erdejébe is belépni. Azon pontok, mik által F. több, a' hegeli bölcészett földében gyökerező, de ezzel mégis ellentétbe állott rokon spekulatív irányoktól különbözik, egy részt leginkább onnan származnak, mivel ő az egész philosophiára nézve egy öntudatos-elméleti (erkenntniss-theoretisch) kiindulási pontot állít fel, részint pedig mivel *Hegel* dialektikus módszerének nemcsak a' fejlődés pusztá formájára szorított jelentőséget, hanem tudományilagos alkalmazásának is csak korlátolt hatáskört enged meg. Az elsőre vonatkozólag úgy látszik, atyja, az utóbbira *Schelling* példája volt eldöntő befolyással. Lényegére nézve F. nem emelkedik *Kant* fölé. (l. *Schaller* : „*Philosophie unserer Zeit*.“ 1837.) — p.

Ficquelmont l. Bécsi forradalom ; Osztrák birodalom.

Fillinger (Leopold), szül. Győrött 1787-ben, hol mint serdült ifju az egyházi rendbe lépén, hittudományi tanárkoszorút nyert, utóbb theol. tanítója, 1833-tól fogva pedig a' m. kir. egyetemben a' görög nyelv, hermeneutica, 's az új testamentomi exegesisnek professora volt. Terjedelmes nyelvtudománya, különösen pedig a' bibliai nyelvekben volt ritka jártasága birta reá a' m. akademiát, hogy őt 1834-ki nov. tartott nagygyűlésben levelező tagjául választaná. Meghalt, miután 183³/₄-ben az egyetem kormányát mint rector vivé, azon évi december 6-kán. Egyéb közhasznu alapítványain kívül, nagybecsű könyvtára nagyobb részét az egyetem könyvtárának hagyta. — h.

Fillmore (Millard), az éjszakamerikai egyesült státusok jelenlegi helyettes elnöke, szül. 1800-ban New-York államban Summerhillben. Atyja mezei gazda volt, ki fiát gyapjutakácshoz adá tanításra. Itt nappalait mesterségének, éjjeleit a' tudományoknak szentelé. 1815—1819-ig így folyt élete. Ekkor egy barátja kérelmére félbehagyá a' takácságot 's vele együtt a' jog- és mértant tanulá. Ezen két év alatt mint iskolamester keresé kenyerét. Buffalóban egy ügyvédnél nyert alkalmazást 's annak felvigyázata alatt végzé be jogtanulmányait 1823-ban, midőn a' főtör-

vényszéknél megkezdé ügyvédi gyakorlatát. Ezután gyorsan haladt pályáján. 1827- 's a' következő két évben a' new-yorki törvényhozó gyűlés, 1832-'s 1836-ban a' congressus tagjává választatott, de az újra megválasztást személyes okokból el nem fogadván, ügyvédkedéséhez tért vissza. 1847-ben megválasztatott New-York-állam kincstárnokának, melyly állásában több alkalommal bizonyítá be finanziaális ügyességét. Erdemcinek jutalmául (1848) *Taylor* megválasztatása alkalmával másodelnöknek, 's ennek halálával (1850) az alkotmány értelmében helyetteselnöknek választatott meg az éjsz.amer. egyes. státusokban. — k.

Financia l. Pénzügy.

Financz-vám l. Indirect adók.

Finnck, Finnöld. Szélesebb értelemben : az európai és ázsiai Oroszország egy nagy részén elterjedett népesalád; szorosabb értelemben : európai Oroszország éjszaknyugati szegletében, Pétervár és Olonez kerületekben, különösen pedig *Finnöld* nagyhercegségben lakó nép. Saját nyelvén : suomalainek : azaz : mocsárlakók; az oroszoknál : esüdök, azaz : idegenek. E' minket közelebről érdeklő népek östörténetét, nagyszerű multját 's jelenlegi viszonyait illetőleg kimerítő leírásokat ígérnek *Reguly Antal*nak a' legközelebb időkben megjelenendő éjszakkéleti utazási tapasztalatai, 's valószínű, hogy azok nyomán az e' nép- és földről létező történeti és statistikai adatok tetemes változásokat fognak szenvedni (l. Finn-magyar kérdés). Az eddigi adatok szerint a' finn népesoportok összes száma mintegy 3,000,000; a' Finnöldön, melylynek területe 6873 □ m.föld, 1,410,394 ember lakik. Finnöld 1809 óta orosz tartomány 's nagyhercegségi nevet visel; az újabb időkig saját kormányzattal, sok szabadalom- 's előjoggal bírt, mik azonban az oroszítás általános rendszerénél fogva itt is, mint más tartományokban, mindinkább enyésznek. A' tartomány évi jövedelmei alig tesznek 1 ½ millió ezüst rubelt. Földművelésre nem igen alkalmas, mintán egy részében a' viz túlbősége, lápok és mocsárok, más részében sziklák, granitkő-omladványok 's homoktorlatok állanak ellent le nem küzdhető akadályokul. Erdők, vadászat 's halászat teszik e' tartomány fő jövedelem- 's élelemforrásait. A' finn len is hires. Finnöld 8 kerületre (län) van osztva : 1) Nyföld, 2) Abo-Björneborg, 3) Tawasthus, hajdan szor. ért. Finnöld, 4) Viborg, 5) Sz.-Mihály, hajdan Kymmenegard, 6) Kuopio, hajdan Sawolar, 7) Vasa, 8) Ulcaborg-Kajana vagy Osterbotten és Lappföld. A' lakosok legnagyobb része protestáns vallású; a' tartomány régi alkotmánya szerint, melylyre *I. Sándor* ezár 1815-ben megesküdött, oroszvallásuak nyilvános hivatalokat nem viselhettek. E' rendelet azonban jelenleg elveszté érvényét, 's az oroszok száma, melyly 1835-ben 35,396 volt, azóta nagyon megszapodott. A' tartomány jeles fővárosa : *Helsingfors*, fekszik Nyföld kerületben Wanna folyónak a' finn öbölbe ömlésénél. Kikötője jeles, kereskedéac élénk, különösen vászon-, vitorlavászon- 's dohánynyal, melyly ezikkec nagyrészt az ottani lakosok ipar- 's gyárművei. A' lakosok száma 10 ezer. A' város a' tartomány legnevezeteseb erőssége 's kereskedési piacza. Mióta az orosz fényüzés ide is elterjedt, a' pompás és nagyszerű paloták mindinkább szaporodnak. Nevezetes épület a' finnöldi n.hégség számúára felállított császári senatus háza, az 1830, görög kereszt alakjára művészi-

leg épített evang. templom, nagyszerű laktanya izlésteljes fegyvertárral 's a' t. A' város leginkább az 1827-ben Abo-ból ide áttett *Sándor*-egyetemnek köszöni virágzását; benne 1838-ban 500 tanuló volt 25 tanítóval; van könyvtára, fűvészkertje 's dúsan fölszerelt csillagásztornya. Történetileg nevezetes e' város az 1742-diki ostromról, melyly által a' svédek *Löwenhaupt* tábornokuk alatt szárazon és vizen anynyira körülvétettek az oroszok által, hogy september 4-kén kénytelenek voltak megadni magukat. — k.

Finn-magyar kérdés. A' homály, melyly nemzetünk őstörténetét fedi 's azon árva elszigeteltség, melylyet a' magyar nép Európa földén, rokon és testvér nélkül, ezredév óta elfoglal, a' tudomány, névszerint: a' népisme és hasonlító nyelvészet haladásával mindinkább enyészni kezd. Az eredetünk felől létező számtalan hypothesiseknek vége szakad 's megjön az ideje, midőn nagyobb bizonyossággal fogunk rá mutathatni azon helyre, melyly e' föld nagy népesaládjainak kebelében minket illet. 'S erre igen valószínűleg legelőntőbb hatással leend a' finn-magyar kérdésnek mindinkább közelgő megoldása. Az ugyanis számos bel- 's külföldi tudós vizsgálata nyomán napjainkban többé kétségbe sem vonható, miképen a' velünk rokon népeket éjszak felé kell keresnünk. Az e' téren tett buvárkodások eredményét szakértő ügyszeretettel állította össze a' m. akadémia titoknoká, *Toldy Ferencz* (I. *Reguly-Album* 1850), 's ennek nyomán adjuk a' fontos kérdés történetét illető adatokat. Az első, ki a' magyar és finn nyelvek között hasonlatot vön észre, a' sáros-pataki iskola híres igazgatója, *H. Comenius János* volt a' XVII. század közepén. 1671 Svécziában *Stiernhielm*, Ulfilas tudós kiadója, hasonlítá össze a' két nyelvet; későbben Németországban *Leibnitz*, *Fogel Márton* 's a' mult század elején *Eccard János György*, ki az összehasonlítást kiterjeszté a' többi nyugati finn nyelvekre, az eszt, liv és lapp, a' keleti finnek közül az osztyák, sőt a' szamojéd nyelvre is. Éjszakon az ifj. *Rudbeck* Oláh 1717 és *Strahlenberg* 1730 Svécziában tettek e' téren vizsgálatokat 's már az utóbbi a' székelyeket a' lappok, esztek és barabincziakkal egy eredetű, még pedig hunn népnek tekinté. Ezek nyomán *Leem*, *Gunner*, *Ihre* hasonlóul feltalálták a' két nép és nyelv közötti rokonságokat. Finnlandban *Velin János*, *Hallen Mátyás* (1733) és *Herkaepeus András* (1741); Oroszországban *Lomonosov*, *Schober*, továbbá különösen *Fischer*, *Eberhard* 's *Büsching* időszakonkénti kutatásai olyly fokra érlelék e' kérdést, miképen a' tudós világ szemében a' magyar és finn nyelvek közötti viszony nem volt többé pusztá hasonlat, hanem valóságos azonság, melyly vélemény különösen hőkeblű hazánkfia, a' nagyhirű csillagász *Hell Miksa* 's csillagászati czérlből a' lappok földén 1767-ben a' dán király meghívására tett utazásában társa *Sajnovics János* által előntőleg lett bebizonyítva. *Hell* megígéré bebizonyítani, hogy a' magyarok őshazája Kareliában, valóságos testvérei a' kareli finnekben keresendők, mit azonban halála megakadályozott. De miután ezen megelőző vizsgálatokból kétségbe nem vonható eredménynyé vált a' finn-magyar rokonság, később az azok nyomán haladott történészek ítéleteibe egy másik tévelly látszott becsuszni, melyly idők folytán, mondhatni európaivá lön. A' nagytekintélyű történetíró *Schlözer* ugyanis 1771-ben azt okoskodá ki a' kérdéses rokonságból, hogy

„a magyar nemzet a finn néptörzsök *egyik ága*“, vagyis hogy a finn *tő*, a magyar pedig *ág*, 's hogy a magyar nyelv a finntől *származik*. Ezen állítása a különben tekintélyes férfinak irányadólag hatott az európai történetírók egész seregére. Így nyilatkozott *Gatterer*, *Thunmann*, *Herder*, sőt így vivé ezen eszmét a magyar történetbe is által *Pray* és *Gebhardi*; így szólottak az újabb időkben *Neumann* és *Schlosser* és az olasz *Cantu*. Sőt a nyelvészi kar is, *Gyarmathy* mint magyar, és *Strahlmann* mint finn nemzeti tekintélyek által gyámolítva, ilyl értelemben oldá meg a kérdést, 's *Büttner*, *Rüdiger*, *Adelung*, *Klaproth*, *Balbi*, *Eichhoff*, *Berghaus* 's a számos *Conversations-Lexicon*ok mind a finn törzsök alá rendelik a magyart. Hasonlóul jártak el e tárgyban a nevezetesebb földírók, physiológok 's ethnographok, 's az utóbbiak között különösen *Burdach*, *Edwards*, *Berghaus*, a cseh *Schafarik*, az angol *Prichard*, végre *Kriegk* és *Müller Ferdinand* is. A tévely, melyly e' téren elfogá a tudományt külföldön, befolyással volt hazánk történetbuváira is, ámbár nem lehet tagadni, hogy e' minket közelebről érdeklő tárgyban több ovatossággal voltak a vélemény megállapításában. A finn rokonságra nézve *Bél Mátyás* nyilatkozott először igenlőleg. Utána *Huszi András* nyilatkozott hasonló értelemben 1750 körül. *Pray* eleinte tagadólag szólott e' tárgyban (1761), bajosnak tartván e' nyelvekről ítéletet hozni olyanoknak, kik azokban nem tökéletesen jártasak; utóbb azonban az újabban támadt bizonyító anyagok azon vélemény kimondására bírák, miszerint a finn, hunn, avar és magyar népek közös eredetűek. Továbbá ismerteté e' tárgyat *Molnár János* és a lelkes *Sándor István*, ki felfogván e' kérdés fontosságát 's nem bizván e' tekintetben a külföldi írók illetékességébe, egy nagyszerű körutra határozá el magát, melyly a Finnmarken, Kamesatka és Majmacsin közé eső roppant tért 's rajta az ural-altaji néprendszer éjszaki részét karolta volna át. Azonban *Sándor* e' nagy ezélját nem valósíthatá. *Gyarmathy* a régi nyomokon haladott. Sőt támadtak, kik a finn rokonságot egyenesen megtagadák, így: A' „*Babuk*“ névtelen szerzője 1792, *Beregszászi* 1796, *Budai Ézsaiás* 1805, *Fessler* 1815, *Horrát Endre* 1823, 's *De Gerando* 1844. Ezek ellenében csak *Engel* 1791 's *Belnay* 1804 védelmezék a finnismust kevés szerencsével. *Révay* nyilatkozata: „*Neutri ab alteris descendimus; sed utrique ab altiore origine communi*“, (1806) figyelmet ébresztett ugyan, de rokonszenvet a finnismus iránt sem a történetírókban, sem a közönségben nem támaszthatott. *Horráth István* 1810-ben mondá: „Olyly karban áll eddig a' kérdés, hogy ezt sem hinni, sem tagadni, vagy elhallgatni nem lehet.“ S így állott az legujabb időkig. A' kérdés megoldatlanul hevert. Kik a' dologba mélyebben pillantának, 's ezek között volt különösen *Toldy Ferencz*, ugy hívék, hogy e' tárgyban „eldöntő szavazat adására csak magyar vagy esúd (finn) van hivatva, még pedig olyan, ki a' másik nép egyediségét is fel tudja magába venni.“ Ez időben tünt fel *Reguly Antal*. Neki volt fentartva, derűt hozni ezen homályborított ügybe. 1839—1847-ig tartott hosszas, sok küzdelemmel 's fáradalommal egybekötött 's részint saját költségén, részint az akademia segélye folytán tett éjszakkéleti (nyugati finn, ural-szibériai 's volgai) utazásának 's élő adatokból a' hely színen merített tanulmányainak részletes előadása itt nem ezélünk (l. *Reguly*). Csupán az eredmények elő-

sorolására szorítkoznak, mik által a finn-magyar kérdést újabb stadiumra emelnie sikerült. 'S miután a méltán nagy reményeket gerjesztett utazó hazánkfa a közel lefolyt 's a studiumnak kedvezőtlen időkből e tárgy munkálatait be nem fejezhetvén, azokat a közönségnek mind ez ideig még be nem mutathatá: ismét *Toldy Ferencz* többször idézett előadásához vagyunk kénytelenek magunkat tartani. Szerinte *Reguly* utazási vizsgálatainak e tárgyat érdeklő főpontjai ezek: Az egész finn nép- és nyelvcsalád négy főcsoportra osztható: 1) A' *nyugati finnek* (sajátlag u. n. finnek, lappok, esztek); 2) Az *urali vagy jugri finnek* (vogulok, osztyákok); 3) A' *volgai finnek* (cseremiszek, mordvinok, csuvasok); 4) A' *permi finnek* (permékek, votyákok, szirjének). Ezen népségekkel, köztök lakva és kelve, minden viszonyok szerint igyekezett *Reguly* megismerkedni, így: fizikai, szellemi, társadalmi tekintetben, valamint tartományaikkal, történetekkel, nyelvekkel és költészetekkel. Kidolgozva bírja mindezen nyelvek nyelvtanát és szótárát, folytonos tekintettel egymásra 's a magyar nyelvre. R. úgy hiszi, miszerint a finn-magyar kérdésre munkálataiból teljes világosság derülné 's a rokonság a valósághoz képest nem közvetlennek, de igen közvetettnek fog elismertetni. Szerinte t. i. a' *közép-ázsiai* vagy mint szinte nevezik az ural-altái, *nyelvek osztálya* 6 nagyobb kisebb *nyelvcsaládból* áll, melyek: 1) a' *mandzsu*, 2) *mongol*, 3) *török-tatár*, 4) *szamojéd*, 5) *finn* és 6) a' *magyar*. Ezek minőségileg úgy viszonylanak egymáshoz, mint az indo-európai nyelvcsalád egyes tagjai: az ind, a' román, germán, szláv, celta és perzsa szinte egymáshoz, ámbár azok egymástól könnyen megfogható okokból távolabb állanak, mint ezek. De legközelebb a' közép-ázsiai nyelvcsaládok közül a' *magyarhoz* csakugyan a' *finnek* állanak, 's ezek sorából különösen az *urali finnek*; a' nélkül mindazáltal, hogy a' finn és magyar *törzsek* közül egyiket a' másiktól lehetne *származtatni*. *Reguly* két terjedelmes munkában fogja előterjeszteni utazása tapasztalásait, egyben, melyly az öszves finn néptörzseköt ismerteti, 's egyben, melyly a' jugri finneket különösen tárgyalja; végre egy elbeszélő modorban irt munkában a' nagyobb mivel közönség számára. Mindezen munkák megjelenése a' közel napokban várható. 'S meg fognak változni az e' téren nyelvészeti, földirati 's történeti adatok; más és az eddiginél hivelképét fogjuk birni az éjszak-keleti földrészeknek; 's vissza fognak utasíttatni *Schlözer* és a' nyomán haladott külföldi tudósok pusztá sejtelmekben alapuló tanai. 'S a' mint nyert egy részről a' tudomány, úgy nyerend más részről nemzeti öntudatunk is. Ki fogjuk ezentul egész bizonyossággal mondhatni: „miképen a' *magyar*, *tagja egy roppant földirati kiterjedésű népségnek*, melyly külön ágaiban külön nevek alatt 's külön időkből a' historiai korok kezdete óta a' világtörténetben gyakorta oly nagy szerűleg szerepelt, melyly lángkardját az ismert félvilágon átvillogtatva, majd Ázsiát, majd Európát megrázkódtatá, a' világ legnagyobb birodalmai közül némelylyeket eltemetett, egyebeket meghódított vagy megalkotott, melyly a' keleti Nagy-oczeántól egyfelől a' Jeges- 's az Éjszaki-tengerig nyujtotta ki gyökereit, másfelől hatalmát egész a' Nilusig terjesztette; — a' mi pedig kebleinket méltán emelheti: a' *magyar e' régi és roppant fajnak legnemesebb ága*, melyly nemcsak rontott, de épített is, nemcsak hódított, de fenn is tartott; melyly polgárisodott népek

közepett ezer éves állodalmat alkotott, azt a' miveltség minden jótételeivel termékenyítette, 's minden népi és kari különbség nélkül önkényt közössé tette határai közt az igaz szabadságot, az emberiség legmagasb fokára hágott, 's ez által magát nagy fajta minden ágai közül örök megmaradásra leginkább érdemesítette! " Az akadémiai titoknak ezen lelkes szavai kit ne tölténének el nemes önrzettel? Az ösök iránti tisztet, a' fajunk iránti lángoló áldozatteljes szeretet volt eleitől fogva egyik fő rugója a' legnagyobb tetteknek, mik e' nemzet életében fölmerültek; ez volt megteremtője azon nemzeti büszkeségnek, melyly alapja volt a' négy folyam partjain anynyi jellemfönségnek a' legrégebb időktől kezdve a' legislegujabbakig. Ki annak növelésén olyly buzgalommal, olyly sikeresen működik, mint működött különösen *Reguly*, az nemesak a' tudomány munkásainak elismerésére, de e' nemzet méltányára is bizton számolhat, 's bár a' mai kor szellemének iránya a' fajbéli elkülönzésektől megválva az általános emberi, testvéri viszonyt látszik is kiindulási pontul választani: a' létező 's még hosszu jövővel bíró állami, nemzetiségi 's társadalmi viszonyok mégis épen a' történetzeti kutatások által nyerne nemes irányt 's olyly lendületet, melyly megóv az elaljasodástól 's folytonos haladás 's tökélyre törekvésre ösztönöz. Ilyly szempontból tekintve, a' *finn-magyar kérdés* kettős fontossága senki által kétségbe nem vonható. — E' kérdésre vonatkozólag megemlítendő még azon dús *ethnographiai gyűjtemény*, mit utazásából hozott haza *Reguly*, 's melyly eleinte az akadémiai teremben levén felállitva, most nemzeti museumunkat diszesíti. Alkotó részei: 1) Különféle ruházatok; különösen lapp, szamojéd, vogul, osztyák és mordvin, férfi és női, szörme (Pelz), vászon, gyapju és csalánvászomból készült felső és alsó öltönyök; fejkendők, kötények, czipők, különféle ékszerek. 2) Bábok, nevezetesen szamojéd és cseremisiz, férfi és nő-alakok. 3) Minták, u. m.: vogul, cseremisiz, osztyák és orosz lakok, szának, koresolyák, iverk, hállóké. 4) Fegyverek: sokféle nyilak 's ide tartozó eszközök. 5) Egy valódi vogul lant (sangur) 's egy valódi osztyák bálvány. 6) Régiségek: cserepek, vogul érzékép, pénz; csúd sirokból került darabok. 7) Különféle esont-, állat- és ásványtani tárgyak, ugy kövületek is. E' gyűjtemény a' maga nemében egyetlen a' mivelt Európában, 's minden magyar figyelmes megtekintését érdemli. — Azok között, kik *Reguly*val közös irányban 's időben itthon munkáltak e' téren, megemlítést érdemel: a' fáradhatlan 's aggkoru, de fiatal lelkü *Fejér György*, *Bullagi (Bloch) Móricz*, *Kállay Ferencz*, *Bugát Pál* 's *Toldy Ferencz*. 'S *Reguly* által fel levén ismét költve a' finnismusz iránti részvét, ujjabb időkben a' külföld tudósai is nagyobb figyelmökre méltatják azt, így a' svéd *Kellgren* 's az orosz *Baer* 's *Kunig* 's a' t. — á.

Firmenich (János Mátyás), német költő, szül. (1808.) Kölnben a' Rajna mellett. Tehetsége korán kifejlett, különösen a' nyelvek tanulásában. 1832-ben egy négyfelvonásos vigjátékot irt a' kölni tájkiejtés nyelven, melyly Kölnben zsufolva megtelt házban adatott. Dalainak nagy része a' kölni nép szájában él. Sok figyelmet gerjesztett: „*Von der Frau Richmond in Köln am Rheine*“ ezimű regéje. Később Rómába utazott, hol két évig mulatott. Ezután Franciaországba és Belgiumba ment. Auszriából kitiltatott, a' nélkül hogy ennek oka kijelentetett volna. Ekkor

viszszatért a' Rajna mellé. „*Clotilde Montalvi*“ regényes tragoediáját Düsseldorfban adták először, azóta másutt is. 1839 óta Berlinben él, hol új-görög népdalokat (azoknak német fordításával együtt) összehasonlítva a' fennmaradt ó-görög népdalokkal, adott ki. Ugyanott kezdé meg nagy-szerű tudományos tevékenységét ezen nagyjelentőségű művével: „*Germanien's Völkerstimmen, Sammlung aller deutschen Mundarten und Dichtungen, Sagen, Märchen, Volksliedern etc.*“ Tudományos munkálódásán kívül a' fontosabb napi kérdésekben is részt vett, mindenkor a' haladás értelmében. -- k.

Fischhof I. Bécsi forradalom; Osztrák birodalmi gyűlés.

Fiscus. A' fiscusnak 's a' fiscalitási jogviszonyoknak fogalmai a' római császárok zsarnokságából származtak. A' császárok ugyanis a' sajátképi státuskincstáron (aerariumon) kívül, melyly a' Saturn templomában őriztetett, 's a' senátus felügyelete alatt volt, külön pénztárt is alkottak magoknak, saját külön használatukra, melylybe főleg az erőszakosan kicsikart új jövedelmeket, pénzbüntetéseket, elkobzott vagyonokat halmozák. Ezen magán kincstár neveztetett *fiscus*nak (kosár, vagy: szatyor), melylyet azután a' császárok erkölcsi személylyé (persona moralis) emeltek, saját fiscusi tisztviselőik által kezeltettek, és sokféle igazságtalan, 's egyebekre nézve sérelmes kiváltságokkal ruháztak fel. A' köz- és magánjogi viszonyok azon összezavarásának következtében, melyly a' despotismusnak sajátja, végre az egész római státusvagyon a' császárok magán-szatyrába, a' fiscusba, merült el, melylytől azután a' szórászhasonlatos jurisprudentia minden erővel igyekezett ismét a' fejedelmek külön vagyonát (patrimonium principis) elválasztani. A' középkor hűbéri despotismusában, a' fejedelmek 's ezeknek szolgáló római jogtanárok szinte igénybe vevék az önkénynek kedvező fiscusi jogok 's kiváltságok zsarnoki elveit, menynyre ezt a' még fenálló népgyűlések 's rendi gyűlések miatt teheték. Azonban a' fiscusnak az állami jövedelmekkel teljes összezavarását sehol sem lehetett egészen keresztül vinniök. Ellenben mindenütt 's mindenkor tudtak a' fiscus számára új meg új jövedelmi forrásokat találni, főleg a' gyűlöletes elkobzásokból, 's az ugynevezett uratlan javaknak képtelenségig vitt elfoglalásaiból. — A' magán- és közjogoknak folytonos összekeverése 's azon a' despotismusnak kedvező fonák-ság mellett, miszerint a' büntető jog is főleg pénzügyi szempontból tekintetett, oda jutott a' dolog, hogy a' kormány fiscalisa gyakran az összes kormányjogokat képviselte, főleg a' törvénykezésiket úgy polgári, mint büntető ügyekben; — fellépett mint közvádó a' büntető perekben, melylyek részint a' sok elkobzás 's pénzbeli büntetések, részint a' büntető vádak 's büntetéseknek pénzfizetesseli elhárítása vagy megváltása által a' hűbéri középkorban leggazdagabb jövedelemforrást képeztek. A' fiscus ügyésze tehát egyszersmind álladalmi közügyész lett. — Az alkotmányos fogalmak kifejlésével ennek változni kellett. Alkotmányos országokban csak egy álladalmi közvagyon létezik, és ez el van választva a' fejedelem magánvagyonától, ugy az annak magánrendelkezésére bizott civillistától. Ettől különböző, 's a' római császári despotismus és középkori feudalismus viszonyain nyugvó fiscus, 's különös fiscusjog saját fiscusi kiváltságokkal mindenütt elenyészett, hol maga a' zsarnokság, és a' hűbériség, mint a'

fiscusi előjogok alapja, megszünt. Csak itt-ott maradtak a régi viszonyoknak némi romai. De általában érvényes azon, a fiscusi jogok- és viszonyoknak kormánydespotizmuson alapult természetéből eredt elv, hogy a menyinyben ilyen előjogok valamelyly tevőleges státusjog által még türetnek, ezek mindig a legszorosabb magyarázatnak és az elő-feltevés (praesuppositio) ellenük van. Az igazságtalan fiscusi előjogok miatti szégyen, és azon politikai gondoskodás, hogy a hatalom túlsúlya arra ne hajtsa a bírakat, hogy az erőtlen egyes polgárok jogát a kormány fiscusi igényeinek feláldozzák, — azon nemes elvre vezette már a római jogtudósokat, hogy „kétség esetében a bíró mindenkor a fiscus ellen ítéljen“. Ezen elvet későbbben is ismételték némelyly igazságszerető és valódi fejlődési büszkeségtől lelkesített fejedelmek p. o. Nagy Friderik. De a bírói gyarlóság ellen intézett ugyanazon politikai megelőző gondoskodás, ugyanazon igazság : szeretet és méltányosság kíváná, hogy az említett nemes elv ne csupán a vagyoni jogokra alkalmaztassék, hanem mindenkifelett a magasabb természetű személyes jogokra is: midőn az erőtlen egyes polgár büntető, vagy előbb ugynevezett fiscusi vád alá fogatván, a túlhatalmas kormánynyal, mint ennek sértője, áll szemközt (A fiscusjogokról kimerítőleg írt Klüber, és ugyanennél, közjogának 328, 335—38, 473—77 §-aiban lásd a tárgy irodalmát).

Magyarországon a kir. fiscus nagy szerepet játszott, egyesítvén magában a királyi jóságok és egyéb jogok körül támadt ügyek folytatását és igazgatását, és némelyly a közügy elleni veszélyesb vétkek üldözését. Királyi fiscusnak neveztetett rendszeren nemcsak a hivatal, hanem a személy is, ki azt viselte, u. m. a királyi ügyek igazgatója, vagy : az ország sz. koronájának ügyésze. A király ugyanis saját személyében pert nem folytat, hanem az őt bármilyen módon illető pereket folytatja a fiscus, kinek igazgatása alatt több segédügyészek állának, u. m. kir. ügyek aligazgatója, kir. ügyészek a főtörvényszéknél, és a kamarai uradalmakban alkalmazott kerületi és helybeli ügyészek. — A királyi jóságok pedig háromfélék : *koronai* javak, melylyek jövedelme a kir.-ház tartására és egyéb közszükségek pótlására rég időtől fogva úgy rendeltetett, hogy a sz. koronától elválaszthatlanok legyenek, és soha el ne idegeníthessenek ; szoros értelemben vett *fiscális* javak, melylyeket előbb magánosok birtak, de a melylyek bizonyos törvényes czimeket, p. o. hűtlenség jegyénél, magtalanságnál fogva a koronára visszaszállottak, és melylyeket a kir. felség újra elajándékozhat (adományozhat) és a törvények szerint, eladományozni köteles is; végre *családi* jóságok (patrimonialia), miket a fejedelem, mint magános birtokos, bír ; p. o. *Suscis* és *Holits* uradalmakat. Továbbá a fiscus védelme és felügyelése alá tartoznak : az alapítványi (politico-fundationalis) jóságok, melylyenek : a vallásalap, a pesti egyetem, convictusok sat. jóságai. E' czélra azonban külön alapítványi ügyigazgató volt rendelve, saját segédügyészeivel és irodájával, de a ki a kir. fiscus neve alatt és kiváltságaival folytatá a hozzá tartozó ügyeket. Ugyan a kir. fiscus védelmezé a többi kir. jogokat, melylyeket kiváltság nélkül bírni nem lehet, mint a rév, vám, vásár sat. jogait, hogy ezeket törvénytelenül és önhatalmából senki se bitorolja. — A fenebb említett középkori európai szellem azonban a magyar fiscust is egyszersmind

közvádlóvá tevő, 's hivatalára nézve különös előjogokkal ruházta fel. Neki volt kötelessége a' közbátorságra felvigyázni, 's az azzal ellenkező cselekedeteket vád alá venni, üldözni, büntettetni. Ilyly bűnök : a' felségsértés, hűtelenség jegye, hamis esküvés, uzsora 'sat. És mivel e' részben a' hatalomnak mindenkor kész szolgájául mutatkozott, (csak kevés példa van ellenkezőre) 's e' mellett a' perek folytatásában olyly előnyökkel bírt, melylyek a' magánosok jogaira sérelmesek voltak, p. o. a' megmutatás terhét ellenfelei nyakába csavaríthatta vissza olyly esetekben is, hol az, minden helyes jogfogalom szerint, őt illeti, pereire nézve soronkívüliséggel bírt 'sat. : ezért a' fiscus neve nálunk is éppen nem volt népszerű, 's újabb időben számos törvény hozatott jogainak vagy önkényének korlátozására. — Az 1848-iki magyar igazságügyi ministerium (Deák F.), tisztultabb jogi fogalmakat követve, elválasztá egymástól a' magy. kir. fiscusnak két különböző szerepét, u. m. a' közvádlóit 's a' közjavak felügyelését 's védelmét ; azon közügyészek, kik a' közvádlói hivatalra alkalmaztattak, az igazságügyi ; azok pedig, kik a' státuszjavarok védelmére hivatottak, a' pénzügyi tárca köréhez csatoltattak. — Ezen elválasztás jelenleg is helyt áll, 's a' kir. fiscusnak régi értelme 's jelentősége, a' gyökeresen változott viszonyokkal együtt, egészen elenyészett, és a' hivatal átalakult (l. Közügyész). — Y.

Fitzjames (Eduard, herceg), a' régi rendszernek magas születésű, nagy szellemi erejű 's vasakaratu pártolója, szül. Versaillesben 1776-ban. II. Jakab angol király és Churchill Arabella, Marlborough herceg nővére fiának, Bervick hercegnek volt dédunokája. XIV. Lajos merev royalismusának elvei 's a' versaillesi udvar befolyása alatt növekedvén, a' fiatal herceg az 1789-diki forradalom eseményeit épen úgy nem foghatá meg, valamint nem értheté 1830-ban a' Bourbonok végkiűzetését. Tele születési, családi, nevelési előítéletekkel, még 1789-ben kivándorlott 's Sancho Pansaként harczolt Condé herceg kalandor seregében 's midőn a' régi dicsőség viszszyanerésére nézve minden remény eltűnt, Angliába utazott. A' consularatus idejében neve a' száműzöttek jegyzékéből kitörültevé, visszatért Franciaországba, azonban Napoleon minden ajánlatát állhatatosan viszszyautasítá 's a' császárság alatt legnagyobb elvonultságban élt jószágain. A' restauratio jutalmazásul kinevezé franciaországi pairnek. De később ő, ki Napoleon csábitásainak ellene tudott állani, olyly következetlenségbe esett, hogy a' francziák királyának, Lajos Fülöpnek, ki a' legitimisták nézete szerint Napoleonnál is nagyobb bitorló, mint franciaországi pair a' hűségi esküt esküvé. Ez politikai bűn volt, mit X. Károly párthivei soha nem bocsáthatának meg neki, 's melyly arra bírta, hogy midőn a' pairség örökössége eltörültevé, ezen politikai rémről egészen lemondjon 's nevét a' követkamara választási jegyzékébe beírassa. 1834- 's 1837-ben meg is választatott Toulouse város részéről. A' herceg fondorkodott, részt vett a' vendéi fölkelésben, segíté Berry hercegnőt 's öszszehorda szavakat és fegyvereket, V. Henriknek a' bourboni trónra emelésére, a' miért 1832-ben rövid időre befogatott. Ő volt Berryer után a' legitimisták legjobb szónoka a' követkamarában. Élete utolsó két évében betegség és szemeknek rendkívüli gyöngesége nem engedék részt vehetni a' napi eseményekben. Utolsó terjedelmes kamarái

beszédei különösen a külügyekre vonatkoznak, mikben francia rajongással roszalá Franciaországnak Angliával szövetségét. Meghalt normandiai jószágain 1838-ban. — k.

Fiume és tenger-melléke (történeti és statist. tekintetben). Az egész, ugynevezett magyar tengerpart-vidék fekszik az adriai tenger éjszakkéleti csücsén, a quarneroi öböl körül, és áll három, t. i. a' fiumei, bukkarii és tenger-melléki kincstári kerületi törvényhatóságokból. Határai éjszokról Zagrábmege, keletre ugyanaz és az ogulini végezred vidéke, nyugotra Illyria 's az adriai tenger, déli oldalát Adria hajbai mossák. A' magyar tengerpart 1848. előtt, melyly időről adjuk statisticáját, a' fiumei kormányzóktól függött, melylynek feje a' főkormányzó, ki egyszersemind Fiume és Bukkari városoknak polgári kapitánya 's katonai parancsnoka, 's a' magyar országgyűlésen a' főrendek táblájánál, szava és széke volt. — A' magyarok, megtelepedésök után nem sokára meghódíták e' tenger-melléket (Lásd Fiume kérévelét az 1790-ki orsz. gyűléshez). *Pray* szerint Fiume Liburniához, Liburnia Dalmatiához, ez pedig Magyarországhoz tartozott (Lásd Const. Porphyr. és a' spalatoí archidiaconus). Midőn sz. *László* Horvátországot meghódítá, a' tengerig mindent elfoglalt. *Kálmán* király szinte elfoglalta egész Dalmátiát; 's ennek a' keleti császárok által elvett részeit *III. Béla* ismét visszafoglalta. *I. Lajos*, mint Dalmátország ura, elfoglalta egész Istriát, 's Italia egy részét is egész Trevisóig. 'S egy, 1358-ki békekötés erejénél fogva, Istria, Liburnia és Dalmatiának, Durazzótól a' quarneroi öböl feléig — melyly különben is eleitől fogva Magyarországhoz tartozott, — birtokában maradt, Velenezének csak Trevisót adván vissza, 's a' velenezi dogeval a' horvát, dalmát és római birodalmi herezegi czimeket letétetvén, esupán a' doge-czimmal megelégedni kényszeríté. *III. Béla* felállítá Modrusmegyét Dalmatiában, melyly a' Kulpa vize mentében egész a' Fiumara folyamig nyult, 's azt *Frangepán Bertalannak* ajándékozta, ki azért belül az országban 10, kívül pedig 4 pánczélos vitézzel harcolt a' király táborában. 1312. Fiume a' modrusi grófoktól Duyno avagy Tybein ausztriai vasallok birtokába jutott, hihe-tőleg elzálogosítás útján; azok kihaltával azonban egy 1431-ki oklevél szerint, ismét a' Frangepánokra szállt vissza. A' XV. század vége felé végre ausztriai birtok lett Fiume, azon örökös ezivódás következtében, melyly *Hunyady Mátyás* és *Fridrik* császár közt folyt, miszerint egyik a' másik birtokából, a' mit csak tudott, elesipni igyekezett. *Fridrik* erőszakkal elfoglalta Fiumét, 's így történt, hogy a' *Mátyás* után következett két tehetlen király, *Ulászló* és *II. Lajos* azt visszaszerezni nem tudván, ez időtől óta osztrák birtoknak tekintetett, noha a' többi osztrák tartományoktól mindig külön igazgatás alatt állott. *I. Ferdinand* 1529-ben Jurissich Miklóst Fiume kapitányává nevezte; de azért Magyarországhoz esatolva még sem volt. Az ország rendei 1647 és 1649-ben is kérték Fiumét Magyarországhoz visszazakapcsolatni, 's a' Frangepánokat birtokába visszahelyeztetni. Már a' pragmatica sanetiót külön irták alá a' fiumeiek, midőn a' város mür szabad kikötő volt. 1509-ben a' veleneziek egészen kizsákmányolák e' várost; minek folytán 1575-ben *Miksa* császár Fiume szabadalmait újra megerősítvén, a' várost „leghivebb“ czimmal tisztelte, 's két országos vásárral ajándékozta meg. *I. Ferdinand* 1530-ban

a' várost tulajdon statutumokkal, *I. Leopold* pedig 1659-ben zászlóval és ezimerrrel ajándékozta meg. Ez időben a' fiumei község állott kis és nagy tanácsból; mindenikben 25, 's így összesen 50 patriciusból, kik közül kettő birónak választatott. A' város egy keresk. consult tartott Anconában. 1722. máj. 20-án a' váltójog és váltótörvényszék, egy királyi levél által behozatott. 1725. nov. 19-én szabad tengeri kikötőnek nyilvánított, 's kereskedési tárgyokban a' Triesztben felállított keresk. ügyviselőségnek alávetett. *II. József* utazásainak eredménye volt a' gondolat, a' magyar termékeknek az adriai tengerhez utat nyitni, 's azáltal közvetlen a' magyar ipart emelni, közvetve pedig a' kir. jövedelmeket szaporítani. Így lón, hogy a' *VI. Károly* által megkezdett utat folytatta Károlyvárostól Fiume felé, de tökéletességre nem vihette. *Mária Terézia* által 1779. apr. 23-án Bécsben kiadott bekelezési oklevél: „Fiume városát, kerületével, mint továbbá is külön, Magyarország szent koronájához kapcsolt testületet“ rendeli tekintetni, 's mint ilyet kezelteni. Önigazgatása pedig továbbra is meghagyatván, statutumaira nézve határozatott: „Valamint az ország egyéb törvényhatóságainak beligazgatásukat illetőleg statutarius joguk van: úgy statutumai használatában Fiume is — de az ország sérelme nélkül — meghagyatik. A' menyinyiben pedig azok némelyly pontjai Magyarország 's a' hozzákapcsolt részek rendszerével nem egészen egyeznének, küldöttség által megvizsgáltatni, 's legfelsőbb kir. helybenhagyás végett fölterjesztetni rendeltettek“. *Mária Terézia* állította fel a' kormányzói hivatalt is Fiumében, melyly ellen a' horvát rendek felszólaltak. Ugyan e királynő Fiume kikötőjét akarta jól elkészíttetni, 's Trieszttel egyenlő kereskedési kedvezményekben részesíttetni. Az 1807. IV. törvényczikk szerint Fiume, mint Magyarországhoz tartozó hatóság, bezickekelyeztetett; Fiume és Bukkari a' rendek (alsóház), a' főkormányzó pedig a' főrendek táblájánál nyervén ülést és szavazatot. 1809-ben francia kormány alá jutott Fiume. *I. Ferencz*, teljesítve e' részben a' magyar nemzet hő kívánatát, 1822. jul. 1-én kelt leiratával a' viszszafoglalt szávántuli részekkel együtt, az egész magyar tengerpart-vidéket a' magyar koronához visszacsatolta, 's Fiumét önigazgatási jogaiban megerősítvén, 1833. jun. 3-án kelt kir. rendeletével belkormányzói ügyeit szabályozta. Az 1836: XIX. törvénycz. is világosan kifejezi Fiumének külön, független hatóságát, mondván: Fiume város és kerülete, mind a' szabad révpartok jeles tekintetéből, mind pedig azért, mivel az ország megyéitől elkülönzött testet képez 'stb. (Lásd: *Magyarföld és népei. Vahot* Imrétől 1846). Ezen adatok ellenére azonban Horvátország részéről hosszas idők óta követelések emeltettek a' magyar tengerpartra nézve, melyly név alatt fordul elő Fiume tenger melléke már diplomatiái iratokban, népjogi szerződésekben is. Az 1836-ki országgyűlésen is hosszas vitákra adott ez alkalmat, midőn az ítélőszékek rendezéséről folyt a' tanácskozás. 1834. junius 13-án épen a' főrendeknél került elő e' kérdés. *Kukuljevics*, horvát követ, történeti adatokkal kívánta igazolni Horvátország jogait Fiuméhez. Valamint más alkalommal úgy most is első vala, ki e' követelés ellen szót emelt, a' magyar tengerpart akkori kormányzója. „Nem akarok, ugymond, történetirók buvázkodásiba niéyedni: különben megmutathatnám, hogy a' magyarok már a' 8—9. században birták az egész adriai tengert. A'

horvát követ egy zálogos levél idézetéből kívánta igazolni, hogy Fiumét a' Frangepánok vagyis a' modrusi grófok birták, de abból nem tünt ki az állított birtoklás. Miksának 1515-ki diplomája Fiumét régi érdemeiért már „Fidelissima“ czímmel diszesítette. Fiume önállóságát tanusítják az 1596. és 1609. törvények is, melylyek emlékezetet tesznek Fiuméről, hogy ennek vámosai *Zrinyi* embereit háborgatják. Alkotmányos országban nem is lehet erősb jog, mint melylyel Fiume bir. Királyi diploma, az ország törvénye és 55 éves szakadatlan szokás szól mellette. Ezek ellen Horvátország csak két zavaros év követelt szokását vetheti; midőn Fiumének egész állása zavarban volt; a' kormány sem tudta jóformán, mit csináljon vele, míg voltaképp felvilágosítatván, 1779-ben, mint külön testületet, Magyarországhoz visszacsatolta. De maga azon zavaros törvénytelen év is hogyan áll? Alaptalan állítás, hogy 1777-ben Fiume Szörénymegyéhez 's ez által Horvátországhoz csatoltatott. Ugyanazon oklevél, melylyel ez bizonyíttatik, nyilván mondja, hogy azon vidékek közé, melylyek Szörény-megyét tették, Fiume és Bukkari nem számítatott, hanem ezek külön kormányzás alá rendeltettek, az alatt voltak és vannak. Szörénynek első főispánja, gróf Majláth, fumei és bukkarii kapitány is volt, 's mint ilylen mindig egyenesen a' helyt. tanácscsal is levelezett. Az 1790-ki országgyűlési egyezkedések világosan mutatják, hogy Fiumének visszacsatolása a' magyarországi sérelmek és kívánatok sorában volt fölterjesztve. Azon országgyűlési tractatusokon alapszik pedig az 1807: 4. t.cikk. Mi a' szokást illeti: 1779-től mindenkor a' kir. curia volt Fiume rendes felső bírója, mi ellen mit sem árt, ha egy két per különös utakon a' báni táblához esuszott volna is. Fiumének Horvátországtól külön portái vannak, adót, subsidiumot oda soha sem fizetett; követeinek utasításait mindig hazulról adta, sérelme, kívánatai mindig a' magyarokéi sorában állanak. Hogy szavazatuk volt a' tartományi (horvát) gyűlésen, ez jó Fiuméra nézve, de Fiume azt soha sem kérte. Ha megjelent, csak a' bán szomszédságos meghívása tiszteletéből jelent meg; látván azonban, hogy mindig küldöttségekhez csatoltatnak, 's e' tisztelgésből jogkövetelés formáltatik, Fiume követei később, minden következeseknek ellene mondván, el sem fogadták a' hívást. Fiume — mondá befejezőleg a' fumei kormányzó — abban helyzi büszkeségét, szerencséjét, megelégedését, hogy Horvátországnak nincs alávetve, hanem külön önállásu része Magyarországnak, 's kérte ezen szabadságát sértetlen hagyatni“. — Még részletesben taglalta e' kérdést gróf *Majláth* Antal, akkor zempléni főispán, később cancellár. „Ámbár Fiumének — mondá többek közt — első eredetét a' régiség homálya borítja, mindazáltal, ha történettani tekintélyekkel kellene harezolni, a' horvát követ által említett historiographok ellen könnyű volna nagyobb tekintélyűeket állítani. Fiumét *Oeneus* folyótól „*Oppidum Oeneum*“ név alatt már *Livius* említi. Igy *Ptolemaeus*, *Strabo*, *Plinius*, *Palladius*, *Fuscus* tesznek róla említést. A' velenezei közársaság ezen várost a' 16. században tőből feldúlta. Mi helyzetét illeti, némelylyek Istriához tartozó provinciának, 's *Duino* grófjai feudumának, mások Liburnia fővárosának 's *Wallsee* grófok birtokának mondják. Könnyű lenne megmutatni, hogy *Toxus* herezeg 947-ben már birta Liburniát, 's hogy Fiume 1358-ban nagy *Lajosnak* már birtokában volt,

és *Zsigmond* alatt ismét visszafoglaltatott. Mindezeket csak futólag emlitem, nehogy a' horvát követ történeti állításainak némi erő tulajdonitassék. Ezeket tehát mellőzvé, szóló egyedül a' kiváltságglevelekre támaszkodik, 's *Miksa* diplomájáról (1515.) kezdve, több ilyly kiváltságot hoz fel; különösen *III. Ferdinandnak Eggenbergh Udatrich* herceghez boesátott parancsát, melyly Fiuménak mindenkori kiváltságolt 's más tartományoktól különvált helyzetét mutatja. 'S mint ilylyen, a' hűség homagiumát is külön szokta letenni. 1725-ben Fiume a' pragm. sanctiot is aláírta. Átmegey ezután szóló az 1807-ki bekebelezési törvényre, melyly minden kiváltságnál több. Annak eredete ez: Fiume 1777-ben Horvátország által rendeltetett a' magyar koronához visszacsatoltatni; Fiume, ugyanazon évi aug. 1-én tett feliratában, függetlenségét reclanálta. A' tárgy utasitva lón a' bekebelesítő biztossághoz, melyly, minden kutfőket és okleveleket megvizsgálván, véleményezé: hogy Fiume: „*qua separatum S. Regni Hungariae coronae adnexum corpus porro quoque consideretur, atque ita in omnibus tractetur, neque cum altero Buccarano, velut ad Croatiam ab incunabilis pertinente, confundatur*“. E' vélemény kelt 1778-ban aug. 18-án. Bemutatott a' horvát helyt. tanácsnak, melyly átlátván Fiume igazságát, a' biztosság véleményét helybenhagyta, 's sept. 15-én kedvezőleg felterjesztette. Erre érkezett aztán a' kir. resolutio, melyly a' biztosság véleményének fenemlített 's a' horvátországi helyt. tanács által is jóváhagyott szavait szóról szóra átvette, 's Fiume kiváltságlevelébe iktatta. Ez a' dolog valódi helyzete; ez mutatja a' felség értelmét, 's Horvátország követe minden félremagyarozatának czáfólhatlanul ellene szól. Ez így levén, Horvátország rendei 1790-ben kívánataik sorában Fiume viszszakapcsolásának törvénybe iktatását is előterjesztették, a' mi, szokottan, vegyes országos küldöttséghez utasitvatván, ott ezen szavak „*per Croatiam*“ mindenünnen kitöröltettek, 's végre ezen kívánat a' magyarországi előleges tárgyak közé iktattatott, ámbár a' Horvátországnak Buccari iránt tett hasonló kívánata a' horvátországi előadások közt meghagyatott. Az ország rendei azonban még ezzel sem voltak megelégedve, hanem feliratukban szükségesnek vélték *M. Terézia* diplomájára hivatkozni, 's magokat biztosítani kívánták, hogy Fiume „*porro quoque qua separatum corpus considerabitur*“ Horvátország követei ez ellen nem hogy észrevételt tettek volna, sőt a' másnapi elegyes ülésben a' bukkariak is hasonló megemlítését kérvén kiváltságaiknak, gróf *Zichy Károly* országbíró nyilván azt felelte: hogy a' kettő közt nagy a' különbség. Fiume, Magyarországhoz tartozó külön test, Bukkari pedig Horvátország kiegészítő része. És ámbár Fiume iránt azon diétán nem érkezett kir. válasz, mégis már 1807-ben Horvátország rendei csupán Bukkarira szoríták kívánatukat. Az 1807: 4. incorp. czikk egyenesen az 1790-ki diétai tárgyalás következtében alkottaték, mit az ország rendeinek felirata 's a' reá kelt kir. válasz bizonyítanak. Ezek szerint tehát kétségtelen, hogy azon értelem, melylyet Horvátország követe az 1807-ki törvénynek, 's abban felhivott diplomának most kíván tulajdonítani, egészen hamis, és a' dolog fekvésével homlokegyenest ellenkező. Ide járul, hogy ugyanaz évben az ország portái is kiegyenlítetttek; ezen munkában Fiume a' szorosan magyarországi kerületek nyomába van helyezve, Horvátország

egészen különválasztva, 's utánatévo, hogy portái megszorítottatnak, mivel Bukkari hozzájött. Így áll a' törvény historiája. Mi már a' szokást illeti : ez vagy közigazgatási, vagy adózási, vagy törvényszolgáltatási tekintetben fordulhat elő. Közigazgatási tekintetben biztos zálogot nyújt Horvátország rendének egyenességre, hogy azt maguk sem fogják állítani, mintha Fiume felett a' bán valaha hatóságot gyakorolt volna. Mi az adó tárgyát illeti : Horvátországnak 137 portája van, ha Fiume azon országhoz tartoznék, portáinak ezen 137 közé kellene számíttatnia, mi teljességgel nem úgy van. Így 1830-ban is Fiume portái fölemeltettek, Horvátország az előbbi lábon hagyatott. Végre a' közelebbi orsz. összeírás munkájában Horvátország maga tett minden rendelkezéseket, 's a' bán nyújtotta be az összeírást; Fiume iránt a nádor tett rendelkezéseket. Pest város küldöttje teljesíté az összeírást Fiumében, 's a' kormányzó által történt nádorunknak a' bemutatás. Tehát adózási tekintetben sine Horvátországnak legkisebb köze is Fiuméhez. Egyetlen eset adta elő magát 1779-ben, midőn még Fiume rendezve nem volt, hogy egy bizonyos per a' bán táblához vitetett ; azonban tudni kell, hogy az váltótörvényszéki per, melyly rendes törvény útjára tartozó nem vala, 's azért nem kételkedhetni, hogy a' váltótörvénykezés nem lévén még voltakép elrendelve, csak ő felsége delegatiójának útján kerülhetett azon per a' bán táblához. Ellenben mennyire a' kir. curia levéltárát az idő rövidsége alatt meghányhatá szónok, több rendű pereket mutat be a' főrendeknek, melylyek a' fumei kapitányi székről felebbvitel útján a' kir. 's onnan a' hetszem. táblára vitettek, 's ott meg is ítéltettek, melylyeknek során az udvari cancelláriának egy újabb időben kelt transmissionális parancsát, mint ő felsége értelmének legujabb nyilvános jelét is bemutatja". — Ezen történeti közjogi tájékozásokat az elnöklő nádor, *József főherczeg* megjegyzései rekesztettek bé. „A' Szörénymegyét helyreállító diplomára nézve megjegyzé a' főherczeg, hogy *Mária Terézia* azon diplomában Szörénymegye állományából világosan kiveszi Fiume és Bukkari kerületeket. Továbbá Fiume és Bukkari között mindig határozott különbség tétetett. Midőn tehát azon diploma rendeli, hogy a' Szörénymegye alispánjai és szolgabirái előtt indítandó perek azon megye törvényszékére, onnan pedig a' bán táblára vitessenek felebb, nem lehet gondolni, hogy Fiumét is ezen rendelet alá kellene vagy lehetne, érteni. Lássuk most az 1790-ki időszakot. Kőrösmegye főispánja Horvátország rendének egy felírását hozá elő, melyly a' fenséges nádor előtt addig ismeretlen volt. De — ugymond a' nádor — az is Magyarország mellett szól, mert nyilván benne van, hogy ha kívánságuk egészen nem teljesednék, a' Fiumára folyóig terjedő kerület legalább külön igazgatás alá rendeltessék. A' *királyi válaszban* ismét az van, hogy *Fiumára folyó teszi Horvátország határát*. 1802-ben is felírást tettek Fiume iránt az ország rendei, ekkor már a' szónok nádor volt elnök, 's egy szót sem szólának ellene a' horvátországiak, valamint 1807-ben sem. 1825-ben a' sérelmek összekevertettek ; de akkor e' részben más módszer divatozott. Azonban ugyancsak 1825-ben a' határszéli biztosságok már elkülönözve lettek kirendelve. Volt kérdés Styria és Horvátország közt ; erre tisztán horvátországi bizottmány rendeltetett. Jelentve volt, hogy Styria és Fiume közt is van

némi villongás, és mondatott, hogy ezt ugyanazon küldöttségre lehetne bízni, — az ország rendei azonban itt is fel akarták azon elvet tartani, hogy Fiume Magyarországhoz való, 's azért magyar tagokat is rendeltek, kik elanynyira megkülönböztetve vitték munkálkodásukat, hogy végezvén a' styriai biztosokkal küldetésök tárgyát, mihelyt a' Fiumével tőzsomszéd csubai uradalom került kérdés alá, az ülésből azonnal el is távoztak“. — Enynyi okok, és ilyly tekintélyü szónokok előadásai után senki sem vette csak kérdés alá is többé Fiume közjogi állását, Horvátország követein kívül. Ezek azonban az újabb horvát mozgalmak kezdete óta folyvást horvát tengerpartnak nevezék Fiume vidékét, 's midőn egy részről lazabaknak hirdetéik saját viszonyaikat Magyarországhoz, mint a' magyar közjog szerint valóban voltak; a' magyar tengerparthoz is igényt formáltak. 'S midőn 1848-ban Horvátország részéről támadó had jött Magyarországra ellen: mindenekelőtt Fiume foglaltatott el, 's fegyverrel Horvátországhoz kapcsolatott. Így oldatott meg tetteleg a' fent vitatott közjogi kérdés. 'S itt végződik jelenben a' magyar tengerpart viszontagságainak története. Mi e' partvidék statisticáját illeti: 1848. előtt kerületenként következőleg állott:

I. *Fiumei kerület.* Helyei: *Fiumeváros*, 137 hold, 775 □ öl, népessége 8,982. *Plasse község*, ter. 1,014 hold, 1,480 □ öl, népessége 1,033. *Cosala község* terj. 847 hold, 1,061 □ öl, nép. 834. *Drenova község* terj. 1,414 hold, 888 □ öl, nép. 649. E' szerint az egész kerület terjedelme 3,414 hold, népessége 11,498. Ezek között gör. n. egy. 23, prot. 61, zsidó 106, a' többi mind róm. cath. Katonai adó: 2826 ft. 59 kr.; házi adó 25 %-tel több volt. A' kerület országgyűlésen a' követ által, a' rendek táblájánál volt képviselve. A' főkormányzó a' főrendeknél ült. Fiume város szerkezete csaknem egészen megyei, az elem benne polgári. Közügyeit igazgatja a' patriciusi, vagy kapitányi tanács, melynek elölője a' magyar tenger melléki kormányzó volt. Ezen testület tagjainak száma hajdanta 50-re határozatott, utóbbi időkben azonban határozatlan számig szaporítható vala. 1848. előtt 136 patricius volt. Ezeket a' tanács által ajánlott egyénekből a' kapitány nevezte. A' tanácsba harangszóval hívtak meg, 's ott a' szótöbbség határozott. A' tanács kebeléből választja a' városi tanácsot, melyly 5 tagból áll, 's ezek közül három képezé a' szóbeli bíróságot. A' kapitányi tanács azonkívül, hogy magában foglalta a' városi tanácsot, — mint polgári perekre nézve felelbiteli, nemeseket és büntető pereket illetőleg pedig első bíróság — állott az első bíróságu kerületi törvényszékből és szóbeli bíróságból is. — Fiume városban van 1 gymnasium, 7 tanítóval és egy igazgatóval. Könyvtára 8000 db. könyvet 's számos kéziratot foglalt magában. Van továbbá tengerészeti iskola, melylynek nyomai már 1777-ben találatnak. Van benne két tanító, — az első k. kinstárból, a' második városi pénztárból fizettetik. Egyéb intézetek: férfi elemi iskola 4 osztálylyal és elemi nőiskola. Nyilvános rajz- és zeneiskolák. Innep- és vasárnapi iskola, melyly mellett a' kézművesek rajziskolája. Két férfi- és két női magániskola. Kórház, szegényápoló intézettel, 's dologház és munka-iskola. Lelenczház. Zalogház, melylyet 1657. jan. 27-én *Steinber Jeromos* jelsaczi plébánus 3000 ftal alapított meg. Philodramaticai társulat. Keresk. választmány. Egy kapuczinus és

egy sz. Benceze nevű apáca-zárda. Kármentő intézet. Hivatalok : magyar tenger melléki kir. kormányzók, — melyly egyszersmind váltó-ügyekben felelőbírói bíróság; kormányzói biztosság (a' kincstári kerületet illető); kormányzói építési igazgatóság; egészségügyi tanács; veszteglő intézeti ügynökség; kikötői kapitányság; első bíróságu váltó-és keresk. törvényszék; só- és harminezad-hivatali főigazgatóság; főharminezadi hivatal; magyar tenger melléki sóhivatal; magyar tengerparti harminezadőrség; kincstári tenger melléki kerület igazgatósága és ügyvédsége; posta-hivatal; külhatalmak fő és alügyvivőségei (consulatus); káptalan. — A' város keresk. forgalma 1847-ben volt 8—9 millio p. ft. Jövedelme a' bor- és húsra vetett adóban 72,000 p. ft. Itt van a' Fontana-féle amerikai örömlom. Vannak szivargyárak, melylyek készítményei kapósa'k 's egy kénsavany-gyár. — Az ipar meglehetősen fejlődésben, mire sokat tesz, hogy ott czéhek nem voltak. Nagyobb fajta hajóinak száma 1846-ban 79 volt. 1845-ben 26 hajó készült ott.

II. *Bukkari kerület.* Kiterjedése 4 □ mfd. = 1¼ porta. 14,000 lakosai részint a' városban, részint a' kerületbeli többi 14 községben lagnak. Főfoglalkozásuk : földmivelés, bortermesztés, kereskedés, tengerészet, halászat, hajó 's egyéb gyártás 'stb. Évenként 40,000 hordó (egy hordó = átalag = 2½ akó) drágai és kostrenai bor neve alatt ismeretes jó zamatu 's tüzü bort termeszti. Egyébiránt az itteni természetmennyiségre nézve utána áll a' középszerű magyar boroknak is. Az ok nagyobb-részint a' szőlőmivelés módjában fekszik. Hogy kis föld is minél több nyereséget hajtson, olasz szokás szerint, lugosra hagyatnak meg a' venyigék, 's aljuk gabna vagy más növények alá használtatik. Az ilyly elvényt és sokképen kiszítt, különben is sovány föld által kevés táperővel ellátott szőlőveszszők nem nyujthatnak olyly bort, mint a' mi középszerűleg mivelt szőlőhegyeink. A' halászat 600 mázsa tinhalat nyujt. E' kerületben van a' *Smith* és *Meyner*-féle (fiumei név alatt ismeretes) nagyszerű papirgyár, melyly mind a' bécsi, mind a' pesti műkiállításban arany érdempénzt nyert. Gyártmányai nagyban szállítatnak Magyarország minden városaiba, 's külföldre is. Hadi adó 2,431 ft 33 kr., házi 2,725 ft. 36 kr. p. p. volt. — A' kerület szerkezete, melyly az 1779-ben nyert szabadalmon alapszik, hasonlít a' fiumeihez. A' kapitányi tanács elnöke szinte a' magyar tengerparti kormányzó vala. — Nevezetes helyei : *Bukkari* szabad kikötő, 2,300 lakossal. Az öböl, melylynek partján fekszik, elég biztos és kényelmes kikötő. Van benne egy főelemi férfi és nőiskola, 3 tanítóval 's egy tanítónővel. Továbbá kikötői, egészségügyi, só és harminezadi hivatal és svédnordvég alügynökség (consulat). *Portoré* szinte szabad kikötő. Kikötője, melyly már romlásnak indult, *VI. Károly* által építettett. Van benne egy elemi iskola, kikötői, egészségügyi, harminezadi hivatal, és pápai alügyvivőség. Az itt még meglevő két *Franjepán*-féle vár egyike kórházzá van átalakítva. — *Buccarizza*, *Medja*, *Orehovizza*, *S. Cosma* 'stb. kisebb helyeken harminezadi hivatalok léteznek. — E' kerülethez tartozik még a' martinselizai nagyszerű (Sz. Ferenczről nevezett) veszteglő, 's mellette Zurkova, hol egészségügyi küldöttség találtatik.

III. *Kincstári kerület.* Területe 5½ □ mfd. = 1½ porta, 23,000 tisztán róm. cath. lakossal, 16 községben. Foglalkozás : földmivelés, bor,

gyümölcs-tenyésztés, kereskedés, halászat és kőművelés, melylyet a szomszéd vidékeken is űznek. Nevezeteseb keresk. czikkék : fa, szén, déli gyümölcsök és bor, melylyet a végvidékekre, továbbá a Horvát és Korontországekba nagy mennyiségben szállítanak ki. — Vinodol környékén köszén bányái is találtatnak, melylyek évenként 7—8000 mázsát adnak. Harmadik rendű köszén. Általában Adria partjain nem igen van finom köszén. Vannak ellenben a kincstári kerületnek tágas erdei. — E kerület szerkezete (1787 óta, midőn Zágrábmegyétől elkülönöztetett) önálló, megyei. Igazgatja a kormányszéki biztos, ki a magyar tengerparti kormányszéktől függ. Két, t. i. : vonodoli és hrelini járásra osztatik. — Nevezeteseb helyei : *Novi* m.város a tengerparton 2500 lakossal, 582 házban. A modrusi székesegyházi társas káptalan és nagy prépostság székhelye. Van még benne elemi iskola, s harminczadi és egészségügyi hivatal. *Bribir* vár és község 4,400 lakossal. Helye a fentnevezett székes káptalan második társulatának 3 kanonokkal ; s ezenkívül van benne elemi iskola. Fekszik egy mfdre a tengertől. *Czriquenicza* község a tengerparton. A vinod. kincstári uradalom székhelye, iskolával. Itt terem a híres holudár nevű vörös bor. *Selze* a tengerparton révvél, harminczadi s egészségügyi hivattal.

A nyelv egész magyar tengerparton a népnél horvát, kivéve Fiumét ; a miveltebb osztálynál s kereskedőknél olasz. Az éghajlat szelid. Hó ritkán esik, s csak néhány óráig tart. A hegyek közt azonban zordon a lég, a sok havazás gyakran gátolja a közlekedést. Az éjszaki szél általában nagy erővel bír. A fa, p. o. : donga, deszka, gerenda nevezetes ága a kerületek kereskedésének. Az itt épült hajók mind szerkezetök, mind alkatrészeik kitünő jóságánál fogva, híresek, s meszsze tartományokban kerestetnek. — x.

Fiumei kikötő. Fiume (Flumen Sancti Viti; németül: Veit an Pflaum; horvátul: Reka), szép csinos város, éjszokról délnek nyulik el egy hegy tövében, hol a Fiumára vize a quarneroi öbölbe szakad, az éjsz. szél. 45° 20', s a keleti hosz. 32° 5' alatt, Budától 72, Károlyvárostól 18 mfdnyi távolságra. Előtte fekszik kikötője. Egy hoszában öt, szeltében négy geogr. mfdre terjedő, a város előtt keresztben fekvő tojásidomu nagy tó, melyly nagy kopasz hegyekkel van körülveve, három kimeneti nyílásokkal. Jobbra Istria, előttünk a Cherso és Veglia szigetek, s balra Dalmatia hegyei, melylyek a láthatárt beszegik. Az egyik kinyílás délfelé Zengnek, a középső Veglia és Cherso közt délnyugatnak, s a harmadik Cherso és az istriai partok közt fekszik. E két utolsó a nagy hajók bejárásaul szolgál, mind a hárman pedig, mint nagy óriási kapuk, állanak a tengerben. A hegyekkel környezett roppant bassint általában Quarneronak, vagy quarneroi öbölnek nevezik; kár hogy benne több homok- dombok mutatkoznak, melylyek a hajózást némileg veszélyezik. Ezen rév VI. Károly (mint magyar király, III. Károly) kegyéből Triesttel együtt nyerte szabad kikötői kiváltságát. E kiváltságlevél így hangzik : „Mi VI. Károly 'stb. Még 1717-ben jun. 2-án közzé tevők, mikép Benső Austriában fekvő mindkét kikötönket, Triestet és Fiumét szabad révekül nyilatkoztattuk; későbbben pedig 1710-ben mart. 15—18-án kelt nyiltleveleink erejénél fogva, fennevezett legkegy. határzatunkat olyly-

mód megerősítők, megújítók és kiterjesztők, miszerint öszszesen és egyenkint minden kereskedőnek, iparüzőnek 's más kézművesnek, kik vagy a' nevezett tengeri kikötőkben, vagy belső austriai tartományaink egyéb városiban, mezővárosi- és falvaiban letelepedni hajlandók, kedves fogadtatást ajánlunk, egyesítve ügyeik, kézműveik 's kereskedésök szabad gyakorlatával, és szabadságot engedünk mindenkinek, ki belső Austriában létező kikötőinkbe jő, folyóinkon keresked. ügyben ki 's bejár, hogy ezt minden utlevél, vagy más általános, vagy különös engedély nélkül tehesse; sőt ennek nagyobb hasznára megígértük, hogy a' főutakat megjavíttatjuk és szélesbítettjük, és a' járványos nyavalyák elhárítására örökös veszteglő intézetet rendelünk; ugyszinte szabad menetet engedünk a' tengeren behozandó és ismét kiviendő áruknak; nem kevésbbé azon biztosítást is adtuk, hogy császári és uralkodói védelmünkben és pártfogásunkban tetteleg fognak részesülni a' mi szabadalmazott tengeri kikötőinkben horgonyzó, vagy lobogónk alatt utazó minden hajók; épen ezért, a' kereskedőknek adott reményekhez képest, áruik kényelmes és biztos befogadására készítettünk néhány raktárakat belső Austriában fekvő mindkét kikötőnkben, 's megengedtük nekik az áruknak azokbani letételét csekély raktárbér iránt; nemcsak a' kereskedők közt, hanem még a' esempészetek miatt keletkezendő perek gyors elvégzésére is különös bírakat, és első és másodbiróságu váltótörvényszékeket is alapítottunk, mint szinte teljesen szabadoknak nyilatkoztattuk nemcsak szállásra nézve, de még egyéb személyes illetőségek terhétől is azon üzérkedőket, kik a' fennevezett két szabad kikötőbe lakni jönnek olylykép, hogy háboru esetében is (mitől isten irgalmasan őrizzen meg) mindenkinek szabad legyen eladni, vagy személyesen, vagy ügyvivői és szolgálai által az ő áruit, melylyek belső Austriához tartozó tartományink és fejedelemséginkben léteznek. Az levén tehát legkegy. akaratunk, hogy mind az hűségesen végrehajtassék, mi korábban kelt nyiltleveleinkben foglaltatik, 's ennek következtében hajlandók levén arra, hogy nemcsak megerősítsük, de még ki is terjesszük a' kereskedőknek, kézműiparosok- és mesterembereknek tett azon ígéreteinkben foglalt szabadságokat, 's szabadalmakat; azért mi, belső austriai tartományaink dicséretes buzgalomával és gyámolításával: 1) a' főutakat olyly állapotba helyeztettük, hogy azokon nemcsak az árukat lehet nagy szekereken szabadalm. tengeri kikötőinkbe belső austriai országainkon keresztül vinni, hanem még minden kitelhető biztosság kedvéért a' folyók, sédek és patakok fölött hidak és erős tartós szállító ösvények építetttek; miáltal a' kereskedők feltünő hasznot élveznek, áruik gyorsabb és biztosabb szállításában, 's ezáltal a' fuvarbér nem csekély csökkenésében. 2) A' Triest- és Fiumében épített kórházak, 's a' gyanus áruk tisztogatására szánt raktárak tökéletes állapotba tétettek, 's valamint mi a' veszteglést illetőleg nem sokára készítettendünk és nyomtatásba adandunk illő rendszabályokat: ugy szinte oda fordítandjuk gondunkat, hogy isteni segélylyel, és minden szükséges vigyázat őrködésével tengeri kikötőink és bels austriai tartományaink megóvassanak a' ragályos betegségektől és dögmirigyes nyavalyáktól: melyly czélból kegy. szorgoskodunk, hogy az örökös egészségi biztosság küldöttségének, 's a' kórházakban szükséges személyeknek, mint: papok, orvosok,

sebészek, élelemkereskedők, felvigyázók és vesztegintézeti szolgáltnak közbenjárása által a' kórházban 's vesztegintézetben létező személyek és áruk körül jó szolgálat tétessék 's gyamolittassanak mind testök, mind javaikra nézve. Hasonlóan 3) építettünk több raktáratat mindkét szabad tengeri kikötőnkben, melyekben a' bel és külföldi kereskedők raktárbér fejében fizetendő, alább külön meghatározandó díj iránt leteendhetik árucikkeiket, 's azok, a' meddig nekik tetszeni fog, ott őriztetni fognak, minden egyéb fizetés nélkül: és pedig a' nélkül, hogy valaki kötelezve volna raktáraink használására, hanem mindenkinek szabad legyen saját tetszése es haszna szerint, ha akarandja, áruit a' mi raktárainkba, vagy sajátjaiba, vagy másoktól bérlettekbe letenni. Továbbá kinyilatkoztatjuk, 4) a' vámtóli mentességet mindazon árukra nézve, melyek tengeren jönnek, 's ismét elvitetnek akképen, hogy azoktól nem lehetend vánot vagy bármi néven nevezendő és kigondolandó más járandóságot követelni anynyira, hogy ha az áruk vagy egy hajóról a' másokra rakatnának, vagy elcsereíttetnének, azokról sohasem kellend többet követelni, mint ama csekély raktárbért, csakhogy az ilyly áru tengeren jött legyen, és ismét tengeren menendjen a' nélkül, hogy azon áru bel-austriai tartományainkba hozassék, vagy azon keresztül szállittassék. Erre nézve 5) már is intézkedtünk, mind saját, mind a' tartományi és magán vámokra nézve, hogy azon áruk, melyeket szabadalmazott kikötőnk felé visznek, vagy melyek onnan jönnek 's nem tartoznak bel-austriai tartományink fogyaszték körébe, egy harmaddal kevesebb vám fizettesék, mint fizettetett ekkorig. Továbbá bizonyos áruk, midőn bel-austriai tartományinkon keresztülvitetnek, még csekélyebb 's észrevehetlen átszállítási és kiviteli adózásra tétetvék, 's ezenkívül kegy. azt szándékoljuk, hogy bel-austriai tartományinkban a' kereskedés felvirágoztatására egy teljesen kiegyenlített vámszabály iránt intézkedjünk azért is 6) hogy a' perlekedések, melyek a' kereskedők közt keletkezendnek, vagy a' panaszkok, melyek a' csempészet ügyében előfordulandnak, gyorsan elintéztessenek, az igazságszolgáltatás folyama előmozdittassék, 's minden késleltetések megakadályoztassanak, e' czélból szinte a' fenemlített mód szerint mindkét szabad tengeri kikötőnkben illőleg állitattak első és másod-bírósaúgú ítélőszékek. Végre 7) mindnyájoknak és egyenkint megígérjük minden kereskedők, iparüzők, és mesterembereknek, kik bel-austriai fennevezett kikötőnkben lakást választanak, hogy ugyanők mindig szabadok lesznek mindennemü személyes terhettől, lakbértől, őrizettől 's más megadóztatásoktól, 's vendégekül fognak tekintetni; sőt különös tekintettel leszünk arra, hogy az esetben, ha kedvesebb volna nekik a' két városon Triest és Fiumén kívül letelepedni, nekik illő áron alkalmas hely adassék kényelmes lakásépítésre. Továbbá tudára adtuk Triest városunknak, hogy az ilylyetén letelepült keresk. iparüző és mesterembereket ne merje gátolni idegen borok behozatalára nézve azon menyynységben, melylyre házoknak szüksége van (a' melylyel azonban kereskedniök 's melylyet eladniok nem szabad), 's mivel ezen, a' kereskedés előmozdítására tett rendeletünkön kívül legk. szándokunk és akaratunk az, hogy mindenki tudja: mi módon vannak a' szabad kikötők hivatalnokai eljárásaik körül illőleg utasítva, azért nyilván kinyomattuk a' nekik adott utasítást 's azt

ezen nyiltlevelünkhez esatoltuk 'stb. 'stb. Kelt székvárosunkban Bécsben 1725 év dec. 19-én, római császárságunk 15-ik napján, spanyol királyságunk 23, magyar és cseh királyságunk szinte 15-ik évében. *Károly* (P.H.) gr.Zanzendorf Fülöp Lajos. Ezen kiváltság később a' magyar koronához esatoltatásakor kiadott oklevélben, 's ennek következtében hozott törvény által is megerősített. Noha azonban Fiume Triesttel együtt kapta sz. kikötői kiváltságát: Triest később kedvezésben részesült Fiume fölött. A' magyar tengerpart fővárosa sok ideig függésben vala a' Triestben felállított Intendenzától. 1777-ben szünt meg e' függő, ez alárendelt állapot; de ekkor már Triest sokkal előbb vala, mindamellott, hogy Fiume ama fölött némelyly természeti előnyökkel birt. Mindkettő a' sirocconak, a' déli szélnek van kitéve; Fiuménak azonban édes vize 's folyama is van, mit Triest nélkülöz. Fiume 2 mértf.- del közelebb vala Bécshez, 6. Pesthez. Fiume mellett közelebb van a' termékeny nagy Magyarország, hajózható vizeivel; míg Triest a' monarchia természetlen zugában, tova a' gyáritartományoktól (Morva, Csehország 'stb.), sziklák közt, miknek közeléből csak vasat és aczél lehet nagy bajjal venni. Felső Austria, Cseh-, Morvaország, Slézia mind Hamburg felé tekintetett. Majland, Bajorhon, Vürtemberg, Baden, Schweiz pedig Velenceze és Genua felé fordult. Így csak Austria egy része 's a' szegény Illyria, Stajer és Tyrolország maradtak egyideig Triestnek. 'S e' kikötőnek csak nyomoru halászhai voltak, míg a' magyar tengerpart 's a' szomszéd Dalmatia adták a' legmerészebb tengerészeket. Végre azt mondják, hogy Fiumenek fekvése is ótalmazhatóbb. Mindezen előnyök mellett nem fogunk esudálkozni Fiume hátramaradásán, ha latba vetjük azon tulnyomó kedvezéseket, mikben Triest részesült. Említettük a' triesti Intendenzától függését Fiuménak. Emlitendő még mögötte fekvő örökös tartományok nagyobb iparván és egyéb *későbbi* kedvezményekben, mikben Fiume nem részesült. Triestért a' kormány mindent elkövetett, hogy biztos, alkalmas kikötője legyen, Fiume a' magyar nemzet által is elhanyagoltattott. Igaz ugyan, hogy kezdetben Triest távolabb volt, mind Magyarországtól, mind Bécs-től, de menynyivel közelebb hozatott azóta vasutak által, míg Fiume körül azon szörnyüségget kell tapasztalnunk, hogy mihelyest a' varasdi hidon átléptünk Magyarországba, van közlekedés Styria felé, és van közlekedés a' katonai végvidék felé, és van közlekedés Sopron felé, azaz: van az ország valamennyi szélei felé; de nincs Magyarország belsejébe, központjához 'stb. Hogy valamelyly kikötő- olyly fók helylyé alakulhasson, melylyen át a' világkereskedést sikerrel és biztosan lehessen üzni: szükséges nélkülözhetlen kellékei: 1) olcsó, könnyü és gyors közlekedés az ország belsejéig és legtávolabb részeivel. 'S míg az osztrák vasutak a' birodalom legtávolabb tartományait ugy szolván Triest mellé helyezék: Magyarországon csak nem rég (1841 után) kezdetek ilyly összeköttetésről, ilyly közlekedési rendszerről gondoskodni (Lásd *Vasutak*, fiumei vasut). Ezen mulasztás eredménye lön, hogy a' fiumei kereskedés egész piacza ugyszólván csak maga Fiume volt, midőn Triest az egész birodalmat megnyerte vásártérül. A' magyar kereskedők is, drágább uton. Bécsen Triestből szállíták áruczikkeik nagy részét. 2) Fiume kiskörüi kereskedésének ismét természetes eredménye volt a' tökehiány a' magyar

tengerparton. Ezt, ha egyéb akadályok megszünnének, a' hitel könnyen pótolná. Elősegítné kezdetben a' bank is. Közelebbi időkben Magyarországon e' hiány potlása végett alakult Szabó Pál izgatása után, főleg Kossuth eszközése által, a' „*Magyar keresk. társaság*“, melylynek főfeladata volt, a' magyar árucikkeknek világpiacot keresni, 's nagyobb vállalatokban, miket egyesek ereje még nem birt meg, utat törni. 3) Kezdetben egy kikötő emelésére olyly engedmények is szükségesek, mik már virágzó kereskedés mellett fölőselegések. Ilyly kedvezményeket javalt Fiumének Császár Ferencz (a' *fiumei kikötő* 1842); 's az 1843-iki országgyűlés keresked. választmánya. 4) Végre mindenkülön szükséges tágas, biztos és kényelmes kikötőhely a' hajók számára, melylybe veszély nélkül evezhessenek, 's bizton maradhassanak és könnyen rakodhassanak a' hajók. A' közlekedés hiánya mellett ilyly kikötő nem léte legnagyobb baja Fiumének. Innen nagy bajok származnak. A' hajó biztosítási díj tengerpartunkon nagyobb, mert a' hajók a' tengeri viharoknak folyvást ki vannak téve. A' hajóbér is nagyobb, 's a' fölterhelési, rakodási költségek is növekednek, mert a' partról meszszebb állomásozó hajókkal a' közlekedés nehezebb 's e' végett kisebb, lapos naszályok költséges használata szükséges. A' hajóbérelhetés is nehezebb, mert a' hajók e' partvidéken nincsenek biztos helyen. Tömérdek baleset naponkint elrettentő hatással van. Honnan ritkán jó hajóskapitány mászodszor Fiuméba. 'S végre a' fiumei hajóbirtokosok hajóikat közel sohasem javíthatják ki, sőt le sem fegyverezhetik. Miknek következménye, hogy Fiume más városokkal kereskedési cikkekre néve nem versenyezhet. Midőn tehát a' magyar országos emberek figyelme Széchenyi izgatásai, 's majd List Fridrik nemzetgazdasági iratai után nálunk is az anyagiakra fordult a' „constitutio obvallálása“ után : a' fiumei vasut után egyik fő izgatás tárgyát tevé a' „fiumei kikötő építése“. E' kérdést, melylyet hasztalanul pengetett már régibb időkben (1825) a' derék Adamich, Fiume nagy érdemü polgára, most 1841-ben Szabó Pál iratai után Kossuth karolta föl leghatályosabb szózatával. 'S a' fumeiek, látva az országos érdeket, maguk is jobban kezdetek mozogni. 1841. decemb. végén a' fiumei kereskedők és hajóbirtokosok a' kapitányi tanácshoz folyamadtak e' tárgyban, előadván, mikép: olyly tengerparti város, melyly sem természeti gazdagsággal, sem annak megszerzésére szükséges módokkal nem bir, csak hajózással tarthatja fel magát : mire nézve szüksége van az érkező hajók befogadására szolgáló biztos menhelyre. (lásd a' folyamodványt Császár említett munkájában.) A' kapitányi tanács erélyesen fölkarolá ez ügyet. Folyamodott iránta a' kormányhoz 's 1843 előtt a' magyar törvényhatóságok országgyűlési pártolásába ajánlotta azt. Kezdetben a' fumeiek csak némi igazítását tanácsolák a' névnek; hogy tudniillik a' mostani halászgát egyelőre csak partalakban, mint Dalmatíanak majd minden kikötőiben szokott, 36 öllel meghoszabbtassák, 's későbbre hagyják a' kikötőt képző partalagát egész baloldalán szárnyfalat emelni, a' délkeleti szél ellen. Ezen terv ellenében a' polgárok egy része teljesebb kikötői tervvel lépett föl. Még aztán Bainville József egy nagyobb szerü javaslattal állott elő 1842-ben, melylynek kivitele mindazáltal 500—600 ezer pengő forintnál többre nem kerülné. (E' tervet lásd, rajzával együtt, Császár „*Fiumei kikötő*“ czimü

munkája II. füzetében.) A' kormány az 1841-ki folyamodvány mellett fölterjesztett kétszerü kikötői terv létesítésére 1842-ben mart. 8-káról a' fölemelt sóári pénztárból 117,199 pftot utalványozott. A' munkák megkezdése idejének közlekedtével azonban nehézségek és aggodalmak emelkedtek aziránt : valljon e' kis terv megfelel-e a' naponkint növekedő hajózási mozgalomnak. 1844-ben tehát új tervet terjesztett fel a' kormány-szék, melyly már a' halásztéri kögát nyugotra leendő meghoszabbitását is tervezé. Azonban e' terv körül sem történt egyéb eredménytelen kormány-széki tárgyalásoknál. Így maradt el a' fiumei kikötő ügye napjainkig. Midőn e' kérdés leginkább vitattaték : Wesselényi Miklós 1842-ben esodálatos felfogással, milylyet csak a' vukóvár- (és nem a' pest-) fiumei vasut körüli izgatásokban tapasztalánk, szükségtelennek mondá Fiumé-ban kikötőt építeni, miután, ugymond, ott van Portoré és Buccari. Igaz, hogy Portoréban III. Károly biztos kikötőt 's hajó-gyárt építtetett; de ne feledjük, hogy ivó vize nincs. Buccari kikötője ellenben csak azon hajóknak biztos, melylyek már benne horgonyoznak, mert éjszakkéleti vagy keletdéli szél mellett a' hajók sem be, sem ki nem vitorlázhatnak. 'S ezek fölött Fiume nemcsak azon előnyvel bir, hogy tágasabb öböl-nél fekszik; hanem városa is miveltebb, jobb szellemü és népesebb. Hátra van a' fiumei rév forgalmáról nyujtanunk adatot. Mindamellet, hogy e' rév a' kormány és nemzet részéről egyiránt el volt hanyagolva : kereskedési forgalma évenkint emelkedett, miután Magyarországhoz vissza csatoltaték. 1822-ben érkezett 1147, távozott 1164 hajó; 1829-ben már 2730 érkezett, 2871 távozott; 1840-ben pedig az érkező hajók száma már 5264, távozóké 5138-ra emelkedett. 'S míg 1823-ban a' behozott áruk értéke 780,911 pft. volt, a' kivitel 539,744 és így a' mérleg szenvedőleges; 1840-ben már a' behozatal 1,471,303 pft., a' kivitel 2,965,523, tehát már tevőlegésre változott és emelkedett. Az 184⁵/₆ évben pedig az összes forgalom 5,123,544 pft. volt. 'S így 1823 óta az összes kikötői forgalom 3,804,889 pftal javult. — x.

Fiumei vasut, I. Vasutak.

Flassan jeles francia író. Kötünő család ivadéka, melyly hajdan grófi volt. Egyideig azon katonai intézetben tanult, honnan *Napoleon*, *Bourienne*, *Clarke* 's több jelesek léptek ki. A' forradalom (1789-diki) nem bírta tetszését, 's a' kivándorlottak táborában, *Condé* alatt szolgált. Később, midőn a' forradalmi pártok engesztelődni látszottak, *Flassan* is viszsztatért hazájába, 's a' külügyi ministeriumban nyert alkalmazást. A' diplomatiában képezte magát, míg az emigratio ideje tartott, Olaszországban, különösen Floreenzben és Velenczében; 's jeles szakemberekkel jött öszszeköttetésbe. 'S midőn a' külügyi ministeriumban nyert alkalmazásból csakhamar visszalépett, egybegyűjtött számos adatait egy munkában dolgozta fel, melyly „*A' francia diplomatia általános története*“ czim alatt 1808-ban jelent meg. Nagy tehetséget és szorgalmat tanusító, igen tartalmas mű, melyly az író nevét csakhamar világhírűvé tevé. Okadatolt története ez Franciaország diplomatiái viszonyainak kezdetétől *XVI. Lajos* bukásaig, a' szerződévények, nyilatkozatok, utasítások és jelentések időszerinti rendével. A' munka folytatása is hirdetve volt már, a' francia diplomatia története 1791-től a' párisi békeig, de mint mond-

ják, Flassan 12 ezer frank nyugdíj kapott, hogy közre ne bocsássa. Szép tiszteletdíj, minőt csak ritkán fizetnek valamelyly munkának megjelenéséért. Irt továbbá Flassan: a' st. domingói gyarmatosításról; Európa és Franciaország politikai restauratiója történeteiről. Fontosabb azonban ezeknél: „A' bécsi congressus története“, melyly 1829-ben jelent meg. Szerző a' francia követséghez ez alkalommal (1814) historiograph gyanánt volt küldve; de kiterjedt viszonyainál fogva is a' diplomata körökben, elég anyagot gyűjthete össze egy ilyly jelentékeny munkához, melylynek e' szerint joggal választá jeligéjeül: Quaeque ipse clarissima vidí. Sok tárgyismerettel 's nem kevesebb ügyességgel írott mű, habár olylykor egyoldalú. Történeti adatai hives és teljesek; mi kétségkívül dicséretére szolgál, midőn olyly forrásokból merített, melylyek korában nem mindenkinek állottak nyitva. Sőt, mint látjuk, előnye van a' forrásból dolgozók felett. Szemtanuja volt az eseményeknek, 's olyly közel állott az egyénekhez és dolgokhoz, hogy kiismerheté 's tisztán megbírálhatá azokat. Azonban kevésbbé lehetünk mindig megelégedve szerző alapelveivel, mikből kiindul, 's melylyek aztán irányát is elhatározzák. Hiven adja ugyan elő a' történetket, de olyly világitásba igyekszik azokat néha helyezni, melylyet nem mindig helyeselhetünk. Mihelyt a' francia diplomata a' forradalmi ösvényekre tér, örökös gáncsokkal áll elő szerző és roszalásokkal, mik csak ellenszenve által indokolhatók. Az alkotmányozó gyűléstől a' császárságig kopár volt szerinte a' francia diplomata tere, hol semmi kitünő nem emelkedett föl; 's *Napoleon* olyly kevésbé értett hozzá, mint a' directorium vagy a' convent. A' forradalommal — úgy hiszi Flassan — eltűnik a' régi diplomata classicus miveltisége és jelessége, melylyet szerző szaktudománya vagy művészete egész szenvedélyével bálványoz. Flassan szoroson ragaszkodik tanaihoz, melylyeket hagyományilag származtat le, 's a' legkisebb eltérést dogmáiról eretnőségnek, hitlenségnek tartja. Érdekes, mit erre vonatkozólag mond Flassan egyik laicus — nem diplomata — jellemzője: „Én, ugymond, nem vagyok szakember, nem vagyok diplomata, sem szabó, sem csizmadia, 's mindamellett érzem, látom, hogy' áll kabátom, 's hol szorit csizmám, 's talán jobban érzem, mint a' szabó és csizmakészítő. Valljon nem az államért és polgáraiért vannak-e a' diplomata urak? Vagy talán a' polgárok az államért vannak, 's ez viszont a' diplomatákért? Az iskolától függ, melylyhez tartozunk, melylyik tant kövessük. Én részemről azt hiszem és vallom: hogy a' csizmák a' láb végett készíttetnek, 's a' csizmadiaák azért vannak, hogy lábbelieket készítsenek.“ Emliti továbbá jellemirő: milyly lenyomó súlylyal bir a' diplomata ellenében *Brennus* kardja. A' diplomaták rendesen aztán protocollálják a' háború eredményét. „S ezért a' had és nemzetjogbau nem mindig találhatni fel a' valódi jogot, melyly tudniillik igazságon alapulna, igazságon, mint mi közönséges emberek értjük e' szót, kik jó keresztyének vagyunk.“ Ezen tekintetek nem a' diplomata érdemeinek becsmérélsére vezetnek. Csak figyelmeztetésül szolgálnak arra nézve, hogy a' diplomata csak eszköz a' népek jólétének előmozdítására, 's a' népek érdekeinek nem felette, hanem alatta áll; nem olyly magasan, hogy az általa okozott eredményeket, a' szakembereken kívül, más is meg ne ítélné. (A' diplomata árny- és fényoldalairól

lásd : *Diplomatia*.) „Kétségtelen — ugymond *Garat* — hogy az európai nemzetek és nagyhatalmak viszonyaiban előidézett nagyobb változások nem diplomatai egyezkedések eredményei; minden nevezetesebb változtatásokat az új Európában a' népek hitében és nézeteiben okozott forradalmak idézték elő. Mit az eszmék forrongása szült, előbb ellenzették, 's aztán aláírták a' diplomaták, enynyi minden részök benne.“ — x.

Fleischer (Henrik Leberecht), a' keleti nyelvek rendes tanára a' lipcei egyetemnél, szül. (1801) Schandauban Szászországban. Tanulmányait elvégezvén, 's a' bölcészeti tanárságot elnyervén, 1824-ben házi nevelő lett *Caulaincourt*, vicenzai herezegnél Párisban. *Silvestre de Sacy* nagyhírű párisi orientalistával kötött ismeretsége (1825) ezen állomás elhagyására bírta, hogy *Sacy* társaságában az ó-arab és persa nyelvben teljesen kiképezhesse magát 's a' kir. könyvtár kincseit átvizsgálhassa. Három egész évig maradt Párisban, *Caussin de Perceval* alatt nagyobb erélylyel látott hozzá az új-arab nyelvhez 's már Lipcsében megkezdett szótári dolgozatok számára gyűjteményeit folytatá. Különösen nagy hasznára volt *Scheikh Refaah*, mostani cairoi tanár, 's más egyiptusiakkal ismeretsége, kiket akkor *Mehemed Ali* kiképeztetésük végett Párisba küldött. Még ekkor lett tagjává a' párisi ázsiai társaságnak. 1828-ban visszatértvén Szászországba, leginkább a' török nyelv megtanulására fordítá idejét. Ugyanekkor a' dresdai kir. könyvtárban létező keleti kéziratok megvizsgálását 's lajstromzását tűzé ki czéljaul. A' lajstrom 1831-ben jelent meg 's 454 kézitról tesz említést. Ugyanekkor eszközlé két párisi kézirat után *Abulfeda „Historia moslemica“* kiadását latin fordítással 's tudós jegyzetekkel. 1835-ben megjelent tőle „*Samachschari's goldene Halsbänder*“, melyly miatt hosszas irodalmi vitába keveredett *Hammer-Purgstall* orientalistával. Ez időben a' pétervári egyetemhez kapván a' persa nyelv tanári székébe meghívást, a' szász kormány kinevezé a' fent kitett tanári állomásra, melyly *F. hajdani tanítója, Rosenmüller* halála által megürült. 1836-ban székfoglalásakor kiadá: „*Dissertatio critica de Glossis Habichtianis in quatuor priores tomos MI noctium*“, Habicht „ezer egy éjszaka“ kiadásának bírálatát. Mint akadémiai tanár azon nagy és nehéz feladatot tűzé ki magának, hogy a' keleti nyelvek tanulásának megszeresse azon önállóságot, miképen azok ne tekintessenek csupán a' theologiai tudományok segédtanáinak. A' nyelvek és irodalmakban gazdag kelet korunkban sokkal nagyobb jelentőséggel bír, semhogy az csupán egy vagy más véletlenül felbukkanó ó-testamentomi hely megértésére használtathatnék. Munkái közül megemlítendőek még: „*Ali's hundert Sprüche arabisch und persisch paraphrasirt von Watwat*“ (Leipzig 1837) és a' lipcei városi könyvtár arab, persa és török kéziratainak leírása *Naumann* „*Catalogus*“-ában, továbbá: „*Baidhawii Commentarius in Coranum*“ (Lipese 1844—46). 's a' t. — k.

Flocon (Ferdinand) a' februári forradalom után az ideiglenes kormány egyik titkára. Midőn e' hivatalba lépett, korára nézve fiatal volt ugyan még, de a' sajtó terén 's a' republikánus tanok nyílt bevallásában már régi ember. 1820 óta a' „*Courier Français*“ mellett volt, eleinte gyorsíró, később publicista. A' juliusi napok óta republikánus volt. Elveit soha nem tagadván, több ízben keveredett politikai perekbe, így névszerint az 1838.

aprilisi perbe, 's többször el is volt ítélve. A' „National“ szerkesztésében részt vett mindaddig, míg a' republikánus párt szakadása után Ledru-Rollinnal a' „Réforme“ radikálisabb zászlóját ragadá kezeibe, 's a' „National“-lal, mit Marrast szerkesztett, nyílt ellentétbe állott. A' két szerkesztő között az ellenségeskedés már legfőbb fokra hágott 's mármár párbaj volt köztök határozandó, midőn a' februári napok eseményei mindkettőt a' kormányférfiak sorába emelték, hol F. roppant tevékenységet fejtett ki. A' nemzetgyűlés által később választott kormánytanács kinevezé földművelési miniszterének. Atyja a' telegrafi vonalok igazgatója volt, ki fiának republikánus érzelmei miatt Lajos Fülöp alatt gyakran volt azon veszélynek kitéve, hogy hivatalát elveszítse. Egyébiránt lásd: *Francia forrad.* 1848; *Franciaország az ideigl. korm. al. 's a' t.* — a.

Flór Ferencz, orvostanár 's m. akad. I. tag, szül. Nagyváradon 1809.; elemi 's középtanodai tanulmányait Nagy-Károlyban, a' philosophiát 's törvényt Nagyváradon végezte. 1828-ban Pesten az orvosi tudományokra tért át, 's 1833-ban orvostanár, később sebésztanár, 's szülészség és állatorvoslás mesterévé is lőn. Németországban tett tudományos utazása után, 1834—35-ben a' pesti egyetemnél segédorvos lett, 's az állatorvoslást tanítá. 1836-ban Pest városa tiszteletbeli főorvosává neveztetett, 1838-ban pedig a' m. akad. lev. tagjává választatott. Orvostudorra lételekor a' „Kisdédapólásról“ értekezett. 1835-ben „A' tetszhollak felélesztéséről szóló tanítást“ adta ki. — Bugát Pál tanár társaságában dr. Fritze munkáját adta ki „A' nevezetesebb sebézi véres műtételekről“; 1840-re ugyanazzal „A' magyarországi orvosrend névsorát“. — 1838-tól kezdve az *Orvosi Tár* új folyamának egyik szerkesztője 's munkás dolgozótársa volt Bugáttal. — A' m. akad. által 1835-re kitűzött természettudományi kérdésre „A' pokolvarról“ ő is pályásván, tizenegy pályatárs közt, munkája dicsérettel említetett. — Orvosi műszavakat is gyűjtött, és *Choulant L.* „Különös kór- és gyógytudományát“ fordítá. — A' forradalom alatt a' hadügyi ministerium orvosi osztályának főnöke lett. — y.

Flotow I. Daljáték.

Flotte (de) (Paul Louis François René), tengerészhadnagy és tagja a' francia nemzetgyűlésnek, szül. (1817) Landernauban Finistère megyében. A' tengerészetre szánván magát, 1828-ban a' la fleche-i katonaiskolába lépett, innen 1831-ben a' vendome-i collegiumba ment 's később a' bresti tengerészeti iskolába. 1835-ben *Dupetit-Thouars* admirál tudományos expedíciójához osztályoztatott. Ezután *d'Umont Durrillennek* a' déli sark jégvidékeibe tett utazásában vett részt. 1840- 's ismét 1843-ban az Antillákba hajózott azon küldöttséggel, melyly az ottani rabszolgák állapotát volt megvizsgálandó. 1844-ben tért vissza Franciaországba. Ekkor még csak 25 éves volt 's már 10 szolgálati évet számlált 's 11 expedícióban vett részt. 1846-ban neveztetett ki tengerészhadnagynak. A' szárazföldöni tartózkodása alatt tudományos kísérletekkel foglalkozott. Ugyanekkor kedvelé meg a' socialisticus eszméket. A' februári forradalomban legtevékenyebb részt vett. A' conservatoriumi 's a' néplubb-ban ő viselé az elnökséget, mérsékelttségét magok a' reactionárius lapok is elismerék. Finistèreben nemzetgyűlési követjelöltül lépett fel, de siker nélkül, socialisticus programjától megijedtek a' választók. 1848-diki

május 19-én elfogattott a' maj. 15-éni nyugtalanságokbani részvéte miatt, de jun. 5-kén ismét szabadon boesáttattott. Junius 28-kán azonban ismét fogságba esett. Ellene a' kivételi törvények alkalmaztattak. Szüntelen hadi törvényszéket 's reudes birákat kivánt, de eredménytelenül, minck folytán 1849-ki dec. 13-án beadta hajóshadnagyii lemondását. Egy hónap mulva szabad lábra állittattott. A' socialisticus bizottmány ekkor párisi követjelöltül tűzé ki, mi a' politikai pártok egyesült rétegeiben nagy ellenszegülést okozott. Flotte azonban megnyeré részére a' kedélyeket azon nyilatkozata által: miszerint választatása nem tekintendő demonstratióának a' juniusi fölkelés mellett, sőt inkább neve annyit jelent, mint igazságosság és óvás a' mult 's jövő önkénye ellen. A' katonaság nagy részben mellette szavazott. A' szavazatok többsége által megválasztatott, legyőzvé a' vele együtt fellépett conservativ jelölteket, kik között Foy birt legtöbb szavazattal. — a.

Flottwell l. Poroszország.

Flügel (Gusztáv Leberecht) meiszeni tanár, tekintélyes orientalista, szül. 1802-ben Bautzenben, tanult Lipesében. A' keleti nyelvet és irodalmat már iskolai tanévei alatt kedvelé meg, mire nagy befolyással voltak Rosenmüller és Winer tanítói 's Fleischer iskolatársa (l. ezt). 1827-ben Bécsbe utazott, hol Hammer-ürgstall, kitől barátságosan fogadtattott, Thaálibi arabs anthológiájának kiadására birta: „*Der vertraute Gefährte des Einsamen in schlagfertigen Gegenreden*“ (Bécs 1829). Később Németországot, névszerint Berlint, Münchent, Hannovert és Wolfenbüttelt, továbbá Magyar-, Stajer-, és Franciaország egy részét utazta be. Párisban egy évnél tovább mulatván, Sacy Sylvester (l. ezt) tanítványa 's az ázsiai társaság tagja lett. A' júliusi forradalom alatt visszatért Németországba, előbb Dresdában 's 1832 Meiszenben telepedvé le. Művei: „*Geschichte der Araber*“ (2 köt. 1832—38). A' Korán egy stereotyp kiadását saját bírálata után Lipesében adá ki 1834. A' londoni „oriental translation committee“ a' Hadschi-Chalfá nagy encyclopädicó-bibliographicus szótárának commentár és latin fordítással kiadásával bizta meg. Később az arab irodalom történetén dolgozott. — k.

Fodor-Mainvielle (Josephine), nagyhirü énekesnő, szül. 1793-ban Párisban. Atyja, ki hegedüvirtuóz volt, Pétervárra utazott vele 's ott léptette fel már 11 éves korában, hárfá és zongora-hangversenyben. 3 év mulva már mint énekesnő teljes diadal arattott. A' pétervári cs. színháznál szerződvé, 1810-ben Mainvielle színészszel házasságra lépett, kivel később a' svéd és dán kir. udvarnál lépe föl. Innen Párisba ment, hol csakhamar az olasz opera primadonájá lett. Később Angliába ment 's Londonban Garcia tenoristával (l. ezt) együtt nyéré a' koszorukat, innen Velenczébe utazott, hol tiszteletére arany emlékpénz veretett, melyly kitüntetésben csak a' híres Marchesi énekes részesült. 1819—1822-ig ismét a' párisi olasz operában ünnepelel diadalokat. 1822-ben Nápolyban 's később Bécsben részesült a' legelragadóbb tetszésben. Ekkor lett tanítónéja a' később híres Sonntag Henriettének (l. ezt). Utóbb a' szinpadtól a' magán életbe vonult 's Fontainebleauban lakott. Főszerepei voltak: Desdemona, Semiramide, Zelmira, Gazza Ladra 'stb. — k.

Foederalismus l. Szövetség.

Fogaras vidéke. Erdélyországban a' magyar földnek egyik kiegészítő része — fekszik az északi szélesség $45^{\circ} 34' 30''$ és $45^{\circ} 58' 30''$'s a' keleti hosszúság $42^{\circ} 2' 30''$ és $43^{\circ} 1' 40''$ között. — Határai az azt környező népiségek tekintetéből igen fontosak. Majd minden oldalról a' száraz föld részei által van körülvéve. Északon 3 szász szék által környeztetik, melyek az uj-egyházi, nagy-sinki és kóhalmi — észak-keletre felső Fehérmegye — keleten Brassó, nyugoton a' szebeni szék, és délre ismét a' Bárczaság és Oláhország terjed el. Legnagyobb hossza 10 és szélessége 5 mérföldet tesz. Egész kiterjedése: $32^{\frac{39}{100}}$ □ mértföld. — Földfekvési természetére nézve e' vidék hasonló Erdély általános földalakjához igen sok hegyekkel, magas csúcsokkal, felette kevés rónával. Hegyei az egész Erdélyt ellepő Kárpátok ágazatához tartoznak. Legmagasb tömeget képeznek délre, hol egy hosszú hegyvonal emelkedik Oláhország ellenében. Ezen hegység meredekjeivel, szűk szorosával, sűrű, majdnem áthatatlan erdeivel igen nagy fontosságú állomásokat és védpontokat foglal magában. És így Fogaras vidéke harczi szempontból igen érdekes helyzettel bír, melynek fontossága leginkább a' keleten mindinkább terjedő északi hatalom és az aldunai fejedelemségekben szerzett protectoratusa által emelkedik. — Fogaras vidék hegyes fekvésének lényeges befolyása van mind éghajlatára, mind terményző erejére. A' magas, igen elterjedt és erdővel fedett hegység, a' földszinnek magas emelkedettsége csak igen csekély lég-melegséget enged meg. Lehet általában mondani, mikép e' vidék éghajlata hideges. Ez egy részt frissességével jótékonyan hat az itteni népség testalkatának és erejének kifejlődésére, 's általában az egészségi állapot kedvező fentarthatására. Igen kevés betegség uralkodik — járványok, vagy helybeli nyavalyák nem ismeretnek — és a' halandóság igen kedvező arányt követ. De más részt nemzetgazdászati érdekekből sok káros kifolyásai vannak. Általában a' terményző erőt elfojtja, a' terményeket igen szűk körre szorítja, és több terménynemek tökéletes kifejlődését meg sem engedi a' hideg légméréséklet. Innen van, mikép a' földművelés itt sokkal csekélyebb tért foglal el, és kevésbbé üzetik a' lakosok által, mint a' marhatenyésztés. A' tiszta buzának a' hely 's föld minősége nem kedvező 's azért ez nem igen terem. — A' rozs, árpa, zab képezék leginkább a' termények legfőbb ágait. — 1842-ben az adó alá tartozó földtérsegből a' termőrészek ilyly kiterjedésben állottak, volt: 16,255 hold szántóföld- és 6,487 hold rét. Ezeken termett közép számítás szerint: 70,931 mérő tiszta és rozs, melyly utóbbi képezé azonban a' legnagyobb részt; árpa, zab és kukoricza termett: 82,753 mérő, és széna 64,874 mázsa. A' középérték évenként tett. 239,098 p. forintnál valamivel nagyobb összeget. Az iparnövényekből nagy kiterjedésben üzetik a' len- 's kender-termesztés. És ez nemcsak a' belszükségek ellátására nézve igen hasznos, hanem még az Oláhországba való kiviteli kereskedelemnek is egy jelentékeny cikkét képezi. Leginkább kikészítve vitetnek ki ezen termények. A' kukoricza a' földeknek legnagyobb részét foglalja el, mert legfőbb élelmiszere itt is az oláhoknak, kik a' népség túlnyomó részét képezik. Ellenben a' dohánytermesztés csekély; a' bor pedig nem igen érhet meg, azért is szőlőművelést nem folytatnak. — A' marhatenyésztés teszi a' mezei foglalkozás és élelmezés

legterjedtebb ágát. 1840—45 körül: 15,061 szarvasmarha, 7,048 juh és kecske, 655 ló és 358 darab méhkas találtatott. Még néhány évtized előtt 4,138 darab sertés tenyésztett, melyly öszveg jelenleg még egyszer annyinál többre emelkedett. — Az erdők is igen nagy térségeket foglalnak el, mindenféle vadakon kívül igen szép fanemeket is szolgáltatnak, melylyek azonban a' műipar és kereskedés csekélysége folytán fel nem használtatván, minden nagyobb haszon nélkül maradnak. — A' hegységek számos érczeket foglalnak magokban. Arany és ezüstön kívül ónt és söt is szolgáltatnak. — A' gyümölcs-tenyésztés némelyly részeiben újabb időkben emelkedni kezd. Erre igen jótékony hatásu azon gyümölcsészi egyesület, melyly néhány év előtt Fogaras mezővárosban *Wellman* lelkész és Sterzing gyógyszerész által alakítottatott. Most már 50 tagnál többet bír — van két telke, nagymenyiségű nemes oltványokkal és egy kis könyvtára is. — Különben valamint a' felsőbb földészet, ugy a' műipar is igen csekély, alant fokon áll e' vidéken. Az egész iparüzletet az u. n. városi mesterségek képezik, melylyek a' legszükségesb házi szükségek ellátására elkerülhetlenek. Azért is az öszszes iparos osztály Fogaras mezővárosban létezik. 1844-ki öszszes számitás után e' kerületben 1.108 kézműves találtatott, kik közül 239 fogyasztási és 500 kereskedési iparcikkek készítésével foglalkozott. Jött tehát 47 lakosra egy iparos. Kisebb nagyobb gyár 's iparműhelyeken kívül, melylyeknek száma ugyanazon évben 166-ra tétetett, még megemlítendő, mikép nagyobb ipar-vállalatok köréből kettővel dicsekszik. Van t. i. egy üveg és egy papirgyára, melylyek, ha kiterjesztetnének és tökéletesítettnének, Oláhországba nevezetes kivitelre számolhatnának. A' kereskedés szinte igen csekély tért foglal el a' nemzetgazdászlat körében. A' terményző erők elhanyagolása, és a' ki nem fejlődött műipar alacsony fokán kívül a' közlekedési eszközök hiánya, 's rosz karban létele is egyik lényeges oka. Nagy hasznot nyújtanak e' tekintetben azon töltések, melylyek Fogarasba vezetnek, és a' melylyek az ott készített 144 öl hosszú tetőzött hiddal felső Fehérmegyébe egy igen keresett útvonalat képeznek. A' belforgalomban Fogarasnak a' Szászföld számos és különböző terményzésű vidékei közvetlen kereskedelmi érintkezése, és igen közel piaczei lehetnének. A' külkereskedésre nézve pedig Oláhországban igen kedvező eserehelyet és piacot találhatna, melyly kedvezéseket kivált a' közelségből eredőket, még távolról sem használja fel. A' len, kender, disznók igen csekély öszvegű cikkekkel képeznek. Már pedig nemesak az alduai fejedelemségekbe, hanem távolabb a' keletre is kiterjeszthető lenne nyereségesen az áru és terményforgalom. A' jelen kereskedelmi forgalomnak, mind fekvése, mind kellekei folytán, főpontját Fogaras városa képezi. Az emberi hanyagságot a' természet vízi közlekedéssel kínálkozik kipótolni Fogaras vidékén, melyly egészen az Olt vizi területére és vonalába esik. Ez képezi legnagyobb folyamát, és választja el a' Szászföldtől. Minden egyéb apróbb folyamai és patakjai a' hegyekből és erdőkből az Olt medrébe ömlenek be. Ez a' forgalom könnyítésére igen hasznos lehetne. — 1814. az egész kerületben 16 áru-kereskedés létezett. Hogy a' terményzés, ipar, szorgalom olyly csekély fokra emelkedhetett itt, egy részt a' népiség természetében is keresendő. A' fogarasi népség legnagyobb részt oláhokból áll,

kik mint egész Erdélyben, itt is elhanyagolt, hátramaradt szellemi helyzetben tengődnek. Magyarok kevesb számmal találtnak — szászok pedig mintegy kétezerre mennek. 1842-ben az öszszes lakossága tett : 63,500 lelket — miből tehát 1 □ mértföldre 2020 jutott.

Fogaras vidéke, melyly régenten, a' térképek bizonyítványa szerint is Alsó-Fehérmegyének egy részét képezé, jelenleg közigazgatási tekintetben öt járásra osztatik fel, melylyek a : bethleni, mondrai, porumbaki, szombatfalvi és reniezei. — Egyházi tekintetben pedig 44 katholikai és 62 nem katholikai lelkészre osztatik. Ezekben van 46 kath. és 80 nem katholikus lelkész, egy kolostorral, melylyben 9 szerzetes tartózkodik. — Fogarasról nevezetik az egyesült görögöknek erdélyi püspöke is, ki azonban Balázsfalván tartózkodik. — Az egész kerületben 1 mezőváros — 64 falu és 6,100 ház találtnak. A' kerület kormányzatának székhelye *Fogaras* mezőváros, máskép *Holzdorf*, *Fayresch* — vagy *Fragetschmarkt*, oláhul *Fagara-schu*. Szebentől 6 mérföldnyire, és ugyan olyly távolságra fekszik *Brassótól* is *Olt* folyam balpartján. Részint a' kincstár, részint magáncsaládok által birtokoltatik. Van 5,100 lakosa nagy részt oláh 's aztán magyar, székely és szász. Ezek öt egyházhoz tartoznak, a' kathol. reformált, evangelikus, egyesült és nem egyesült görög felekezethez, mind külön templomaikkal és iskoláikkal. A' reformatus gymnasium ezek között legterjedelmesebb. A' lakosok műparból, némi kereskedésből és földészetből élnek. A' már említett igen csinos hidon kívül, melyly még 1783-ban épült és 22,550 ftba került, van 2 piacza, és kerületi háza. E' városban lakik a' kerület főkapitánya is, ki felváltva majd magyar, majd szász. Van itt sz. *Ferencz* szerzetbelieknek is egy zárdája. — A' város közepén fekszik a' vár, melyly Erdély strategiai pontjainak egyik legnevezetesebbike. Ez helyzeténél és erőségénél fogva is nevezetes szerepet játszott igen sokszor testvérhazánk jó és bal sorsában. Építettett *Apor László* által a' 14-dik században saját biztossága érdekében. Mások szerint már azelőtt létezett e' vár, még a' 13-ik században, a' határszéleknek határ betörések elleni biztositására. A' régi lakosok minden köztehertől menten csak a' vár védelmére köteleztettek, 's azért a' magyar bástyától — bastion — *bastarones*-eknek neveztettek. A' fogaras nevet pedig azon *fa-garasoktól* származtatják, melylyeket a' vár építési munkások esténként bérük jeléül kaptak, hogy a' hét végén készpénzzel cseréltethessenek ki. *Bethlen Gábor* által 1613-ban ujjlag megerősített. Ezen korból származnak minden erősegei. Nevezetesek voltak 1540 és 41-iki ostromai. Amazt *Zápolya János* emberei *Török Bálint* és *Báthory András* 5000 emberrel intézték a' várba futott *Majláth István* és *Balassa Imre* vajdák ellen. Ezek azonban 300 emberrel az ostromot visszaverték, és elűzték Török seregét. — 41-ben a' török ostrom ellen védelmeztetett. — 1571-ben *Békesi Gábornak* nyujtott menedékhelyet *Bátory István* ellen, ki szinte olyly kevésre mehetett ; *Békesi* a' várból *Bécsbe* menekült. — 1661-ben ismét a' törökök ostromlották, *Bethlen* védvén a' várat. Jelenleg egy várparancsnok és némi őrség létezik a' várban, melyly az osztrák uralom alatt szabályszerűleg citadellává alakittatott ; az épület négyszögletein álló tornyok felényire kurtittattak ; és minden szépen kifehérítettett. — Nevezetes *Fogaras* a' történeti emlékü 1688-ki országgyűlésről is, melyly

kebelében tartatott. Itt alták át Erdély rendjei május 8-án azon okiratot, melyben I. *Leopold*nak hódolatukat nyilvánították, és magukat a' török szövetségtől, és irántuki kötelezettségtől elszakasztották — miután Karaffa főgyverei által az egész hont elfoglalta volt. — 1701-ben a' magyar felkelők és esásáriak között véres esata volt Fogarasnál. Legújabb időkben a' forradalom korszakából egy esata által is érdekessé tétetett Fogaras, melyly 1849. év jul. 12. vivatott körében. Miután t. i. Brassó osztrák őrség által fedeztetett, és Lüders muszkavezér Szeben ellen kezdé meg hadimunkálatát, Engelhardt tábornok az előcsapattal Fogaras ellen indult. — 500 főből álló seregecskénk nem vonulhatott már sem Segesvárnak, sem Szombatfalvának. Mindenfelé el volt vágva az utja. Így keletkezett egy rövid ideig tartott esata, melylynek következménye, a' Fogaras és Moritz alatti őrség maradványának átadatása lett. A' muszkák e' esatában is számos holtakat és sebesülteket számláltak. — Sz. I.

Fogarasy János m. akad. tag, 's nevezetes nyelv- és jogtudományi író, szül. 1801-ben Abauj megye Kásmárk helységében. Tanulmányait Szikszón kezdé 's a' sárospataki reform. collegiumban 1825-ben végezte. Éveken át *Komáromi György* nevelését vezeté; 1829-ben közjogi, 1840-ben váltó ügyvéd, 1841-ben váltófeltörvényszéki tanácsjegyző, 1847-ben István főherceg nádor mellett titoknok, majd a' magyar pénzügyi ministeriumban tanácsos, 's legújabbban a' pesti kerületi főtörvényszék bírāja lett. A' m. akad. r. tagjává 1838-ban választatott. Egyike a' legszorgalmasb magyar íróknak. Munkái: *Diák-magyar műszókönyv a' magyarhoni törvény és országtudományból* (Pest, 1833. második bővített kiadás Pest 1835). *A' magyar nyelv metaphysicája vagy a' betűknek eredeti jelentései a' magyar nyelvre alkalmaztatva* (Pest 1834). *Egyetlenegy mód a' magyar játékszin czélirányos megalakítására* (Pest, 1834). *Német és magyar Zsebszótár*; legújabb helyesírás szerint 's az ujonnan alakított vagy fölélesztett szókkal bővítve. (Pest, 1836. 2 részben; újabb kiadásai is vannak): *Magyarhoni magános törvénytudomány elemei*; Kövy Sándor után, újabb törvényezikkelyek 's felső ítéletekkel és más bővítésekkel (Pest, 1839; 4 kiadást ért); *Pótlék a' magyarhoni magános törvénytudomány elemeihez*, az 1840-iki törvény ezikkelyek után, némelyly kijavításokkal; *Magyar kereskedési és váltójog*; eredeti alaptannal világosítva, rendszerítve, 's a' szomszéd nemzetek főleg Austria váltótörvényével a' főbb pontokban szszehasonlítva (1840; füzetekben); *Magyar bank* (1848); *Magyar nyelv szelleme*. Első kötet: *Művelt magyar nyelvtan elemi része* (Pest, 1845); *Kereskedői szótár* (2 k. 1845). Ezekon kívül az akademiái nagy szótár 's Verbóczynek magyar fordítása körül sokat munkálkodott, 's az akademiái dolgokban szorgalmasan vett részt. Az Athenaeum- és Figyelmezőben nagybecsü cikkeket írt, nevezetesen: *A' szóhelyezésről a' m. nyelvben* (1838); *a' Corpus Juris magyarításáról* (1839); *Előszó a' jogphilosophiához*; és: *Eszméi a' jogphilosophiából* (1839, 's 40); *Az ősiségről* (1839). Bírálá a' m. akadémia „m. helyesírás és szóragasztás főbb szabályait”; a' „nyelvtudományi pályamunkákat”; *Császár Ferencz váltójogi munkáit*, 's élesen polemizált a' m. bank ügyében. Sokoldalú ügyességét, szorgalmát 's tudományát minden kormány nagy sikerrel használhatja, 's használja is. — Y.

Fogházak I. Börtönreform.

Fogyasztási adó I. Egyenes adók.

Follen (vagy Follenius August Adolff Lajos) német költő, szül. 1794. Giessenben. Tanulmányai bevégezte után a hessen-darmstadti seregben mint önkénytes vadász részt vett a francziák elleni hadjáratban. Később a „Burschenschaft“-ok miatt több rendbeli vizsgálatba keveredvén, elhagyá Németországot, 's Aarauban nyert tanítói hivatalt, majd a magán életbe vonult 's folyvást Schweizban lakott. Munkái: „*Alte christliche Lieder und Kirchengesänge*“ (1819), „*Freie Stimmen frischer Jugendt*“ (1819), „*Harfengrüsse aus Deutschland und der Schweiz*“ (1822), „*Bildersaal deutscher Dichtung*“ (1828—29), „*Das Niebelungenlied im Tone unserer Volkslieder*“ (1843). Költeményeiben, mikben eredeti irányát mindvégig megtartá, erő, tüz és képzelet van 's a középkori német költészet befolyása félreismerhetlen. — *II. Károly*, az előbbinek öcsese, mivel sok tekintetben hasonló sorsban részesült, szül. 1795. A' franczia hadjáratban. 1814 ő is részt vett, később jogtanító volt Giessenben, honnan Jénába, innen Kotzebue megöletése után Koblenzbe, 's utóbb a' vizsgálatok elől kibuvandó, Franciaországba költözött. 1820-ban ezt is el kelle hagynia 's a' Schweizban előbb Churban, azután Baselben viselt hivatalt. 1824 a' porosz kormány kívánatára ezen menhelyét is el kelle hagynia, 's ekkor több politikai barátjával Északamerikába vándorlott, 's ott Newyorkban jogtani leczkéket tartott, majd hitszónok 's később a' német nyelv és irodalom tanára lett Cambridgeben, Massachusettsben, melyly állásában bő alkalmat talált az európai monarchismus ellen, mit ő a' despotismussal ugyanazonított, kitünő tehetségeinek egész erejével kikelni. A' német név dicsőségének emelésére fényes sikerrel működött túl az oceánon, mit bizonyosan még nagyobb szerü eredményekkel toldott volna meg, ha azon szerencsétlenség nem éri, hogy egy kigyuladt gőzhajón, melylyen Európát látogatta meg, a' lángok martaléka lesz 1840. — k.

Forgó György orvostudor 's m. akad. levező tagja, született 1787-ben Tószegen Pest vármegyében, szegény sorsú jobbágy szülőktől, tanult Czegléden, Jászberényben 's 1805-ben óta Pesten, hol mint házi tanító kereste kenyerét. 1812-ben letévén a' vizsgálatot, orvostudor 's 1814-ben *Lenhossék* professor segéde lett. Az orvosi gyakorlatot sok szerencsével és sikerrel folytatván, 1816-ban Pestmegye főorvosává választatott, 's ismeretei, és ügyessége által csakhamar a' legkeresettebb orvosok sorába emelkedett. — 1820 óta, megismerkedvén *Hahnemann* rendszerével, a' homoopathiai iskolához csatlakozott, 's hogy e' miatt nagy kiterjedésű orvosi gyakorlatát feláldozá, ezáltal azt bizonyítá, hogy erős férfias jelleme van, melyly meggyőződéséhez következetesen hű maradt, ha szinte ezáltal anyagi kárt szenved is. Részt vett *Hahnemann Sámuel* Organonja fordításában (Pest 1830); továbbá „*Utasítást*“ irt az egészségre ügyelő hivatalnokok számára (Pest, 1831). Az Orvosi Tárt buzgón pártfogolá, 's tollával is segíté. A' magyar nemzetiség, nyelv 's tudományosság szent ügyének erélyes és lelkes terjesztője, szóval 's tettel pártfogója 's tetemes áldozatokkal folyvásti gyarapítója volt. Ezen érdemeiért választatott 1831-ben a' m. akad. lev. tagjává. Hoszszas kínos betegség által gyötör-

tetve, végre a' buziási fürdőben keresett menedéket, 's meghalt Temesben, Lovrinban, 1835-ben b. Liptay házánál. Végintézete, melylyben mindennemű jótékony 's közintézetekre bőven hagyományozott, nemes életének sirontúli folytatása volt. Nevezetesen a' m. akademiának is 1000 pforintot 's egy Rothschildféle kötelezvényt hagyott; továbbá *Horváth István* munkáinak kiadására 2000 pftot; orvosi könyvtárát pedig a' pesti orvosi karnak ajándékozta. — Y.

Fosz (Henrik Hermann) norvég költő, tüzér kapitány és tagja a' Storthingnak, szül. 1790. Bergenben. Mint a' képviseletiház tagja több országgyűlésen szerepelt, 's itt mindig erőteljes szónoklattal 's szabadelműséggel lépett fel Svédország ármányai, fondorkodása 's hatalmoskodása ellen, melylyel ez a' szabadelmű norvég alkotmányt aláakarta ásni. Legnagyobb buzgalmat fejtett ki azonban a' katonai, nevelési, iskolai és iparügyekben. Mint az utilitariusok elvének követője, több alkalommal emelé szavát a' reálistákok mellett az u. n. classicus tanulmányok ellenében. Írói munkásságát jelelik : a' *Falsennel* (l. ezt) együtt kiadott „Norvég Zuschauer“, Bergen város topographiája, számos lyrai költemény 's egy nagyobb költemény : „*Tidsnornerne*“ (időjelek), melylyben a' fiatal költők bohóságait ostorozza. — k.

Fould (Achilles), egyike Páris leggazdagabb bankárainak. 1842 tagja volt a' kamarának, 's mint olyyan Guizot leghivebb szolgálói közé tartozott. Mindenben a' szabadelmű párt elleneivel szavazott. Daczára csekély népszerűségének, 1848-ban szeptemberben keresztül vivé a' köztársasági alkotmányozó, 's 1849-ken júliusban a' törvényhozó gyűlésbei megválasztását. Az utóbbi évi octoberben Lajos Napoleon elnök, kinek F. privátbankárja is volt, kinevezé pénzügyministernek. — k.

Fourier és rendszere. A' socialismus két főiskolája Franciaországban : a' *Fourierismus*, és *St. Simonismus*. A' férfiak, kiktől a' két iskola neveztetik, kortársak voltak, noha egymást névről is alig ismerék. — Itt most az elsőről leend szó. *Fourier Károly*, szül. 1772. april 7-én Besanconban, — meghalt 1837, oct. 10-én. Atyja, egy posztókereskedő, fiával, tudományos hajlamai ellenére a' kereskedői pályát választatá, 's talán épen ez által vettetett meg alapja F. jövő életirányának, melyly makacs küzdelemben állott a' társasági viszonyok kényszerűsége ellen. Mint Saint-Simon, ő is elveszté javait a' forradalom által : 's még 60 éves korában is egy kereskedőház levelezéseit volt kénytelen vinni, melyly Amerikával özsze kötöttségben állott. Ez idő alatt tökéletesen meggyűlölte a' kereskedési szellemet. Két rendbeli kedvetlen benyomás emeltetik ki életirói által. Gyermekek korában keményen megdorgáltatott atyja által, mivel ennek bizonyos kereskedői hazudságát valamelyik vevője előtt fölfedezé. Később, drágaság idején tanuja volt F. Marseilleben, miként halmozta özsze egy nyereség-hajház kereskedő az élelmi czikkeket, mindaddig, míg rothadásba nem mentek. Ez időtől fogva, mint ömaga állitá „banibali esküt“ tön a' kereskedés ellen. Fouriert, tanítványai szeretete 's számos jeles férfiak tisztelete kíséré sirjába, melyly megnyilt előtte, mielőtt tanainak gyümölesözését láthatta volna.

Fourier tanai, menynyiben a' practicus élet ezéjához közelebb járnak, röviden a' következőkbe foglalhatók : A' lét ezéja : boldogság. A' boldog-

ság áll az örökösen származó, magokat mindenkor újra meg újra kielégítő ingerekben vagy hajlamokban. Minden kielégítés három részből áll: inger, mozgás, és ezél. A' mozgás, vagyis a' törekvés az ingert ezélhoz vezetni nem más, mint maga a' világ, ebben határozódik minden. Az ingerek kielégítésére megkívánatik a' vagyon, gazdagság. A' föld azonban nem bír anynyi kinesesél, mennynyi mindeneket kielégítene, a' létező vagyon is roszul van felosztva. Két eszköz van a' vagyon szaporítására: *birtok, és munka*. A' társaság feladata, mindkettőt rendezni. Fourier a' birtokrendezést mezőgazdasági társulatok útján véli elérhetni. A' tulajdonosok átadják földeiket a' társulatnak becsü áron. E' célra mint a' Saint-Simonismus, Fourier is bankokkal látja borítva az országot. Fog-e a' tulajdonos ilyly kibeesülésbe egyezni? Fourier nem kétkedik, hogy igen. Mert ha jelenleg valamelyly mezei jószág 3—4 proc. évi jövedelhet ad, fog adni jövőben 15 procentet. A' munka rendezést alapítja Fourier az emberben létező ipar-hajlamra. Minden munkaág, ugymond, egyegy ember benső hajlamának felel meg. Így választva, a' munka az embernek nem esupíu rendeltetése, hanem valódi boldogsága. Hogy jelenleg annyian érzik magokat a' munka mellett szerencsétleneknek, oka: mivel legtöbben olylyas mit kénytelenek végezni, mi ellenökre van. A' munka egyes fajai között az öszhangzás törvényei szerint vagy egymáshoz huzás, vagy egymástóli elütés tapasztalható. Az első tulajdonból önkényt foly a' szabadság: egyik munkától másik rokon nemüre átnehetni vagyis: a' *változtatosság*, melyly az embernek életszüksége. Fourier legjelentékenyebb tanítványa *Considerant Victor*. Ez segíté betenni a' zárkövet a' rendszer épületébe. Az ige testté válik az u. n. *Phalansterium* által. Városok, mezővárosok, faluk elenyésznek. Helyöken *ipar-laktanyák* emelkednek, körülvéve egy negyedmérföldnyi mezőséggel. A' Phalansteriumban lakik a' *phalanx*, melyly 1800—2000 személyből áll. E' számot találta F. mathematicai genieje elegendőnek, részint, hogy a' mezőgazdaság célhoz vezető kiterjedésben üzethessék, részint hogy minden hajlam megtalálja a' neki való foglalkozást. Az ingó vagyont F. privát tulajdonul kívánja tekintetni; mint szinte mindenki személyes tulajdonosává lesz keresményének. Az öszszes társulat feloszlik nagy osztálysorozatokra, melylyek a' háztartás, földművelés, gyártás, növelés, tudomány; művészet 's több efféle nyomán képezvék. Ezek alatt állanak a' rendsorozatok, mint p. a' földművelési osztály alá esnek az erdők, szántóföldek, 's gyümölcskertekkel bánás. A' rendsorozatok ismét fajsorozatokra ágaznak el, így p. a' különféle gyümölcsfajok szerint; 's ilyly módon jut el az ember a' különböző fajváltozatosságokig (varietas), melylyek a' társulat elemeinek a' 7—9 személyből álló csoportulatoknak (gruppoknak) közvetlen működési körét teszik. Ilyly osztályozás által véli elérhetni F. azt, hogy szerinte minden egyén 30 külön foglalkozásban vehet részt, 's lelkének minden két órában legalább is, változtatosságot szerezhet. Ez az minck ö „Industrie attrayante et passionnée“ nevet ad. Valamint a' természetés közös erővel üzetik, épen ugy kívánja F. a' fogyasztásban közösen részeltetni a' phalanx minden egyes tagját. A' jövedelem felosztásában három tényező vétetik tekintetbe: tőkepénz, talentum, és munka. A' betett tőke után jár $\frac{1}{12}$, a' munka kap $\frac{5}{12}$, a' talentum $\frac{3}{12}$. A' munkát ismét megkülön-

bözteti F. szükséges, hasznos, és kellemes osztályokra. Az első osztályt illeti a' legnagyobb, az utolsót a' legkisebb osztalék. Minden phalansteriumnak van előjárósága, Unarch. Egy millió phalansterium fölött áll a' Duarch. A' föld kerektségén minden phalansterium, mert F. szentül hiszi, hogy az új társasági theoria előtt a' nemzetiségi tartományi 'stb. válaszfalak megfognak dőlni, központositva van az Omniarchatus alatt. Fourier a' hajlamot, melyly szerinte az új társaság rendezésének alapja és a' hajlamok ébren tartására általa szükségesnek hitt, „változatosságot“ olyly térre is átvivé, melylyen a' leghevesebb megtámadásokat kellett várnia. Értjük az emberi társaság legrégebbi kapcsát, a' házasságot. Belátván azonban e' részbeni theoriájának gyenge oldalait, később attól maga is elállott, s eszűpán halála akadályozá a' szerelmi életet illető elméletének kidolgozásában.

A' nevelés Fouriernél kicsinyben maga a' társas élet. Ő egyformán elveti tehát Rousseau elszigetelési rendszerét, valamint a' mostani családi nevelést. Állitassanak, ugymond, intézetek 3—500 mindkét nemű gyermekek számára az életkor 12 vagy 14 éveig. Képeztessek két fő osztály. Az egyikbe soroztatnak a' lágyabb 's hajlékonyabb jellemek, melylyek tetemesebb nehézségek legyőzésétől irtóznak, de mindenütt, hol figyelem, gyöngéd bánás szükségesek, haszonnal alkalmazhatók; a' másik főosztály fogja magába azokat, kik tetterőt, 's nehézségek legyőzésében kitartást mutatnak. A' főosztályok tagoltassanak el rendek, sorozatok, 's csoportozatok szerint, mindez természetes választó rokonság nyomán. Ébresztessék tevékenységi verseny az egyes csoportok között minden a' gyermeki erőknek megfelelő ipar- és tanulmányi ágakban, mindenkor szabadon, hajlam, és választás szerint. Változatosság. Lépesónkénti oktattatása a' fiatalabbknak idősbeek által. Jutalom és büntetés leginkább a' növendékekre magokra hagyva. Az undort gerjesztő foglalatosságokat gyermekek által dicsvágyból kívánja végeztetni. Itt is fölálalhatni véli a' természeti hajlamot, az ő rendszerének támaszpontját. A' figyermekeknek, ugymond, majd $\frac{2}{3}$ része hajlamot mutat a' tisztátlansághoz és szemérmertlenséghez. E' hajlamot a' társaság érdekében föl kell használni, sőt társalmi megtisztelések által ébresztetni is. Szóval F. találékonsága kifogyhatatlan, mindenütt fölfedezni az „industrie attrayante et passionnée“t. — Csak főbb vonalakban ismertetés levén a' czél, mellőzzük Fouriernek cosmogoniai ábrándjait. Ő maga is, midőn ide vonatkozó állításai a' nevetségessététel félelmes fegyverével támadtatának meg, azokat eszűpán mellékes dolgoknak bélyegzé. F. az ember és világegyetem között a' legszoros analogiát látja. Részletes tanulmányt szerezni akarók számára nyitva állanak F. művei „Sur les destinées générales:“ „Sur la fausse industrie“ továbbá „Prospectus de la théorie des quatre mouvements (1808), melyly művekben Fourier tanának első alapját veté meg. Fő munkája azonban „Traité de l'association domestique agricole“ (Páris és London 1822). Ezekhez járult még 1823-ban „Sommaire du traité de l'association“ és 1829. „Le nouveau monde industriel et sociétaire.“ Mint a' Saint-Simonisták, ugy Fourier követői is iparkodtak tanáiknak a' hirlapirodalom terén is organumot szerezni. E' czélra volt szerkesztve a' több évek előtt megszűnt, „Phalanstère“ Később újra megjelent „Le phalange“ czim alatt. Utóbbi időkben a' „National“ is megnyitá F. tanai

előtt hasábjait. A' „*Phalange*“ czimü lap 1838-ban „*Démocratie pacifique*“ név alatt napi lappá változott. 'S különösen ezen lap volt az, melyly idő folytán megteremté a' Fourierismusnak napjainkbani fontos 's perczről perczre növekvő befolyását. Évekig tartó süketlen fáradozások után talált végre F. *Baudet-Dulary* népképviselőben egy emberre, ki terjedelmes birtokait Condé-sur-Vesgresben egy phalansterium alakítása végett rendelkezésére bocsátotta. A' kísérlet megbukott. Ez időtől fogva az új társadalmi rendszer követői gyérülni kezdének, de olyly buzgó apostolok mint *Considérant, Pompéry, Heunequin, Paget, Gamond, Rénaud* 'stb. megmenték az enyészettől. 'S ez is jele annak, miszerint e' tanokban kitünő adag ábrándozás és ferdeségek mellett, igen fontos igazságok rejlenek, melylyeket azoknak, kikre a' népek sorsának intézése bízott, 's kik státustudományokkal foglalkoznak, ezental figyelem nélkül hagyni nem szabad. Különösen az, mit F. a' nevelés, és munka rendezésről mond, nagy mértékben érdemi a' figyelmet, mert olyly eszméket foglal magában, melylyek módosítva, 's a' hozzájuk tapadt tevedésektől megtisztítva, a' jövő korra tarthatnak számot.

Mig a' St.-Simonismus kora lejárnak tekinthető: Fourier tanainak jelentősége napról napra növekszik. Prófétaí lélekkel mutatja a' földi boldogság keresésében már kifáradt, kétségbe esett emberi nemnek, valamenynyi létező institutióktól eltekintve, az ígélet földét a' távolban. Ujabb életnézetek terjedése 's számos uralkodó balvélemények eltörlése egyenesen ezen iskola hatásának tulajdonítható, melyly meglátszik azon emancipált emelkedettebb állásponton is, melylyre az új kor philosophiája vergődött. A' magán érdekek biztosítása, közös munka és élvezet, 's minden személyiségnek szabad kifejlődése teszik alapját az ő világának. Célja: megteremteni a' munka kedvet 's ez által előállítani a' *biztosítást*, 's megszüntetni más részről a' jelenlegi világ tengelyét, az önzést. 'S ő nem akarja a' *tulajdont megszüntetni*, de egyedül lehetséges módjaul a' jelenkori bajaitól megszabadulásnak a' létező *tulajdoni viszonyok megváltozását* hiszi. F. gondolkozó, mathematicus, számító ember volt. Az ő rendszere nem költői csapongás, nem az érzelem tulömlése, nem forradalmi izgatottság, nem új vallás. Egy kísérlet az, a' gondolat élével tett kísérlet, a' mai társadalmi élet bajainak megszüntetésére, a' teremtés alapeszméjének; a' közboldogságnak elérésére. Ki van az téve elméleti kételyeknek szintugy, mint könnyelmü gunyuk? Azonban leginkább az által emelkedék a' Fourierismus jelentőségre, hogy a' fokonkénti haladás és békés átalakulás utján az *associatio* elvét állítja a' fenyegető társadalmi veszélyek elhárítására irányzott eszközök élére, 's továbbá, hogy itt mondatott ki legelőször a' *munka összhangzás* eszméje. Ez utóbbi különösen életkérdése a' mai világ ezer meg ezer ellentétei kiegyenlítésének. 'S e' rendszer volt az első, melyly megérdemlé, hogy társadalmi tudománynak, „*science sociale*“, neveztessék. Harmonia a' végezel, hova Fourier tanai vezetnek, azaz összhangzatos egység: magunk, a' világ 's a' teremtő között. — E.

Fowell Buxton (Tamás), a' négerek szabadságharczainak küzdesterén *Wilberforce* derék követője, szül. 1786-ban Angliában. Mint *Mistress Fry* (l. ezt) sógora, ennek társaságában sok figyelmet fordított a' fogházak javítására. Első iratában azt vizsgálá: „*Valljon a' fogházi fegyelem*

jelen rendszere a' szegénységet 's bünt megakadályozza-e, vagy előmozdítja? 's létre hozá „*a' fogházi segyelem javító társaságot*“, egyszerűs mind a' jelenkori európai nagy fogházreformok első kezdetének alapját veté meg. Itt aratott érdemei szereztek neki helyet a' parlamentben is, havá megválasztott, 's mely állásában sokat fáradozt az angol büntetőtörvénykönyv sok apró vétségére nézve tulzsigorú szellemének szelidítésére 1821. Két évvel később vevé át az agg *Wilberforce* kezéből a' négerrek felszabadítása körüli munkálatok vezetését. Az 1807-ki törvény ellenében, melyly által a' négerkereskedés eltöröltetett nygan, de a' néger rabszolgaság meghagyatott, kieszközle 1823-ban egy némileg kedvezőbb határozatot; mindazáltal az ő és barátai emberszerető nézetei csak a' szabadságért nagyobb lelkesülésre képes 1830-dik év után verhettek gyökeret a' parlamentben 's a' nép miveltebb osztályaiban. 1831-ben mondá ki a' ház *Buxton* indítványára a' néger-emancipatio elvét. Itt bevégzé parlamentar is politikai pályáját. De a' négerügynek ezután is híve maradt. 1839-ben jelent meg: „*Az afrikai rabszolga kereskedés és megszüntetése.*“ *Buxton* indítványa oda járult, hogy Afrika fölszerelt expedíciók által nyeressék meg az európai polgárisodás számára, mik egyuttal a' vallást, kereskedést 's földmívelést is emeljék. Az e' tárgyú terveket a' „*The African Coloniser*“ czimű folyóiratban fejtegeté egy e' czélra öszszállott egylet, miben többi között *lord Russel* és *sir Robert Inglis* is részt vevének. A' „niger-expeditio“ lett volna az első e' tárgyú vállalat, melyly azonban teljesen megbukott, a' vezérek hibái, egyenetlenség, 's a' feketék árulásánál fogva. A' kiküldött emberek legnagyobb részét a' láz pusztítá el. Sokan valának ezután, kik *Buxton*t kárhozatos dicsszomjjal vádolák, melyly anynyi derék ember vesztét okozá. E' miatti bánkódása nagyon sietteté halálát, melyly 1845-ben elérte. — k.

Főispánok. Főispánság olyly főhivatal és méltóság, melyly Magyarországon minden megyében az egész megyei élet ügyvezetésének élén állott. Rangjok, állásuk, tisztök azon hatáskörnek felelt meg, melyly a' középkori alkotmányokban a' tartománygrófokat, comiteseket illette Európaszerte. 'S azért nálunk is a' zárdáknak, prépostságoknak és egyházaknak adott kiváltságos levelekben majd: *Comites parochiales, provinciales, principales*, majd *comites castri, comites populi, comites regales* nevek alatt jönnek elő. Ezen nevezetek változtak időszakonként az értelemben is, p. o. a' provinciales később a' XIII. században alsóbb rendű bírákra és hivatalnokokra alkalmaztatott. A' főispánok a' hűbéri kor szelleme és intézkedései szerint azok közül válogattattak ki, kik vagy a' magyar földet elfoglaló ősz nemzetségekből származtak, vagy magokat hon- és harezban kitüntették, 's így alkalmasok voltak a' megyei zászlóaljok, banderiumok vezérletére. És az ilyly családoknál, mint a' nemesség és hűbéri birtok is, örök tulajdonként maradt meg a' főispáni hivatal. Így eredtek azután örökös és ideiglenes, nem örökös főispánságok. Az örökösök azután vagy családbeliek, vagy hivatalbeliek voltak, a' mint vagy bizonyos családokhoz voltak születésnél fova kötve, vagy bizonyos hivatalokhoz, de mindig örökösen, folytonos átszállás rende szerint. A' hivatalbeliek ismét kétfélék voltak: világiak és egyháziak, a' mint világi vagy egyházi méltóságokhoz voltak kapcsolatva. Világiak voltak p. o. hivatal

szert a' nádor, pozsonyi és temesi grófok, mert a' temesi és pozsonyi grófsággal a' főispánság örökösen össze volt kötve. Az egyházi örökös főispánságok a' XIII. század utóján keletkeztek. Ezen kornak hierarchicus szelleme felette kedvezett a' papi méltóságok és tekintélyek gyarapodásának. Kezeik közé jutottak majd minden nevezetes állomások és rangok. Innen az előbbi századokban nemcsak két egyházi örökös főispán volt, mint jelenleg az egri és esztergami. Egészen a' XVIII. századig számosabban valának. Ilyenek voltak: a' csanádi, győri, nyitrai, veszprémi az illető megyékben, a' kalocsai Bácsban, a' váradi Biharban, a' pécsi Tolna- és Baranyában, az erdélyi pedig Fejérben. *II. József* kettőre szállította le ezek számát. Világi örökös főispánok is számosan voltak, mint: Beregben *Schönborn*, Hontban *Koháry*, Komáromban *Nádasdy*, Liptóban és Trencsénben *Illésházy*, Pozsonyban *Pálffy*, Sopronyban *Esterházy*, Vasban *Batthyány*, Varasdban *Erdödy*. Ezen hivatal mindig a' család legidősb tagját illette, a' többiek csak a' czímet használták. — Ezen hivatal-örökösség káros volta már őseink által is beláttatott. Innen van, mikép vannak törvényeink már a' XIII. századból, melyek egyesesen tiltják újabb örökös főispánságok állítását vagy kinevezését. — Voltak azonban még más főispánságok is. Voltak ugyanis olyly családok, melyek az egész megye területét tulajdon joggal bírták mint nemesi, szerzett, vagy adományozott, vagy nemzetségi ősi foglalási jószágot. Igy birta 1769-ig a' *Thurzó*-család Árva megyét. Ilyly megyékben a' tulajdonos családhoz tartozott a' főispánság is. Azért voltak a' *Thurzók* főispánok Árvában. Sőt voltak olyly családok is, melyeknek birtoka bent a' megyékben feküdvén, mégis ki volt véve a' megyei főispán hatósága alól — és ők magok gyakorlottak rajta főispáni jogokat. Ezek nevezettek: *Comites perpetui et liberi terrarum*. Ez azonban csak az 1486 törvény rendelkezéseiig 's tilalmáig tartott. Voltak ismét olyly megyék is, hol két főispán volt egyszerre, mindkettő felsőbb kinevezés utján. Igy p. o. Sárosban a' XV. században két *Sóos* volt főispán egy időben. Igy volt 1494-ben Zala egyik felében egy, másikban más — hasonlóan Bodrogban is. Később ez is eltiltatott, mert pártoskodásokra, viszályokra adott okot és alkalmat. — Abban azonban mindenféle főispánok megegyeztek, a' mi ősi közigazgatásunk jellemzésére nézve leglényegesebb. Az ügyek vezetése ugyanis kezeik között volt központosítva. Ők voltak a' törvényszolgáltatás főnökei; a' esend és béke fentartásának eszközlői, és a' megyei hadsereg vezérei a' háborúban. Békében szóval és észszel, zavarokban és bel- vagy külhadjáratokban pedig karddal vezérlék megyéiket. A' családi, nemzetségi biráskodás egyike ősi intézeteinknek. Ezeken kívül a' nemesek birái a' király és nádor valának, kiket a' nemzet maga választott. Később az országbíró is. A' főispánok pedig régebb időkben csaknem kizárólag nemesek felett ítéltek. Később engedtetett meg nekik, hogy a' tolvajság és rablás büntetései felett általában biráskodhassanak. Ugyanez idő tájban rájuk bízattak az adó, pénzügy és tizednek ügyei is. Igy terjedett ki lassankint a' nem-nemesekre is és szélesebb körre a' főispánok biráskodása. 'S a' főispánok magok nem győzván az ügyek intézését, neveztek ki alsóbb tisztviselőket, ispánokat is, (alispánok) kik náluk akkor olyly udvarbirák valának, minőkkel minden nagyobb méltóságok és nemzetsé-

gek is birtak. Midőn a' főispáni hatáskör terjedni kezdett, az alispánok kinevezése választás alá került. Egyszersmind pedig a' főispánok egész működése és közvetlen hivataloskodása is lejobb és lejobb szállott, úgy hogy a' közvetlen és egyéni befolyástól és ügykezeléstől egészen elmaradtak. A' nemzet polgári jogait mindinkább akarta biztosítani a' szabad és közvetlen választás által. Öcink bíráiik szabad választásában keresték az igazságszolgáltatás biztosítékát. Így a' főispán hivatalköre a' mint csonkult egyfelől a' honvéddrendszer változásával: úgy a' közigazgatásra nézve is lassanként tisztán ellenőrzésre szorított. Ezen gyakorlatot formulázta az 1723 : 56. törv.cikk, következő szavakkal : „Quandoquidem supremi comites illorum Comitatum, quibus praeficiuntur, moderatores essent; ac tam politicorum, quam publicorum negotiorum, quam etiam justitiae administrationis curam sibi principaliter commissam haberent.“ Ezen törvény világosan kifejezte azon hatáskört, melyly az életben akkor már rég meg volt alapítva. E' törvény az, melyly Magyarországbán a' hires *Apponyi*-féle administratori vitákban anynyiszor idéztetett; mutogatván az ellenzék szónokai, hogy az ügyek közvetlen kezelése a' megyék szabad választottjainak körébe tartozik. És így is volt az utóbbi századokban folytonosan. A' főispánok mással nem foglalkoztak többé, mint csak tisztujtások tartásával, gyűlések összehívásával. Tisztujtásokon őket illette, egy előleges tanácskozmány tanácslása szerint, a' kijelölés a' hivatalokra, melyly joggal, a' közvélemény erőszakolására, sok főispán visszaélt. Idő közben (tisztujtás előtt) a' megürült hivatalokat (az alispánon kívül, ki mindig választás alá esett) szinte ők töltötték be. Azonban e' betöltést a' rendek kijelölő fölterjesztése előzte meg. Némelyly hivatalokra végre egyenesen magok a' főispánok követelték a' kinevezési jogot, mi sok kellemetlen surlódást okozott (lásd : *Beöthy*). A' követválasztást kijelölés nem korlátolá. Továbbá a' főispánok felküldték a' jegyzőkönyveket, a' kormányhoz jelentéseket tettek a' megye állapotja felől, ellenőrködtek a' tisztviselők felett 's a' t. A' nemzet választó jogai mellett máskép nem is történhetett. Ezt erősíti meg azon hivatalos utasítás is, melyly a' főispánok körét szabja ki minden teendőikkel együtt. Ezen utasítás *M. Terézia* alatt készült és a' Helytartó-tanács 1770. sept. 17-i körlevele által tétetett közzé. Kimondatik ebben is világosan, mikép a' főispánokat csak a' felügyelet illeti, t. i. hogy a' bíraskodási eljárást szorgalmazzák, visszaéléseket orvosoltassanak, a' persorozatokat és jegyzékeket küldessék fel 's a' t. Némi biztosítékul szolgált az is, mikép esküjüket mindig a' megye közönsége előtt tették le; az esküforma ellen azonban sok kifogásuk volt a' rendeknek, 's az utolsó (1836—43) időkben országgyűléseken más esküformák készítésén törték fejüket. Rendelte továbbá a' törvény, hogy csak az illető megyébeni birtokos lehessen főispán, minek következtében pártfőnökök emeltettek oda, hol pártatlanul kelle ellenőrködni. A' főispánok mint u.n. barones, vagyis későbbi nevezet szerint magnates, az országgyűlésen a' felsőházban üléssel és szavazattal birtak. (lásd : *Felsőház*.) Bírójok szinte a' király volt, kihez kellett az ellenök való panaszt beadni. Ha a' megye panasza valónak találtatott, (mi annál ritkább eset volt, minél gyakoribb a' panasz) az illető vádlott főispán elmozdított hivatalából. Fizetésük 800—1500 p.ft. volt. A'

régi időkben az adónak, melyet beszedettek, bizonyos részét kapták meg, melyly többnyire $\frac{1}{3}$ -a volt. — *II. József* a' megyék autonómiáját 's ezáltal a' nemzet politikai szabadságát és önállását, nemzeti életét megsemmisíteni akarván, a' megyéket és főispáni állomásokat 1786-ban eltörölte. Helyükbe június 20-ki rendelete folytán 10 kerületre osztatta a' magyar államot, melyekben kerületi biztosokat nevezett ki. Ez tartott 1790-ig. A' volt Helytartó-tanács febr. 12-ki intézménye szerint visszaállított a' régi főispáni hivatal a' municipiumokkal együtt. Ugyanekkor Árva és Liptó is előbbi külön elválasztott körüket nyerték vissza. — Az 184 $\frac{3}{4}$ -ki országgyűlés után a' főispáni hivatalkör ismét új stadiumba lépett. *Apponyi György* gróf akkor alkanczellár, hogy egy conservatív kormányzást alapítson, és a' megyéknek többségét 's ezáltal az alsóház többségét is azon conservatív kormánynak 's pártnak nyerhesse meg, az u. n. administratori rendszert hozta be. Ennek folytán az olyly főispánokat, kik bármi okból nem vehettek közvetlen részt a' megyei ügyek vezetésében, elmozdította, vagy administratorok által pótolta. Azt akarta, hogy minden főispán közvetlenül önmaga vezesse és kezelje a' megye ügyeit, ugy a' mint előbb az alispánok vezették, a' mi azonban nemcsak a' nemzet választói 's polgári szabadságával, nemcsak a' biráskodási biztosítókkal, hanem a' törvényekkel is, a' mint az 1723:56. t.ez. mutatja. Sőt a' felsőbb utasításokkal 's mindenek felett alkotmányunk lényegével, 's nemzeti életünkkel is merően ellenkezett. A' főispáni helyettesek divatoztak már legrégebbi időkben is, mivel némelyly állomásokon, mint p. o. a' nádor helyén, a' hivataloskodás miatt, másutt az örökös főispánság eseteiben kiskoruság által akadályoztatva volt főispáni hivatalának megfelelni. De a' megye közvetlen igazgatásában, valamint a' főispánok, ugy a' helyettesek sem vettek részt. Méltán keletkezett tehát az ország minden részeiben mély elkeseredettség és ingerültség a' főispáni kör eltorzítása és túlterjesztése folytán. (Lásd bővebben: *Apponyi* és *Administratori rendszer*.) Az 1848-iki országgyűlés alatt ezen egész rendszer, melyly párteszközül használtatott volna a' conservatív párt erősítésére és többségre való emelésére, megbukott. — Az ekkori törvények eltörölték az örökös főispánságot is, melyly mint káros hűbéri intézmény korunk szellemével 's biztosítékaival össze nem férhet. — 1848—49-ben a' magyar kormány és országgyűlés a' főispáni állomást fentartotta. Azonban az ostromállapot alatt, melyly a' forradalom bevégzésére következett, és különösen a' jelen 1850. évben a' birodalmi ministerium lényeges változásokat tett e' tekintetben is. A' mint már előbb is gyakorlatilag alkalmazva és életbe léptetve volt, később nyílt rendelet által is megerősítettett. A' municipiumok tökéletes megszüntetésével a' megyék szerinti osztályozás, és főispáni hatáskör 's állomás is egészen megszüntettetett. A' forradalom után mindjárt kerületekre osztatott az ország és főbiztosok által igazgatott. Ezek után jött a' belügyminister 1850. sept. 14-i rendelete. Ebben meg van alapítva, a' mint gyakororoltatott is már, Magyarországnak öt kerületre való osztása, melylyek: *Pozsony, Soprony, Kassa, Nagyvárad* és *Budapest*. Mindenik kerületben egy kerületi főispán neveztetett ki tanácsosokkal, titkárokkal, fogalmazókkal és más kezelési hivatalnokokkal, 's az eddiginél jóval nagyobb fizetéssel. Ezen főispánok köre ugy van

meghatározva, mikép hivatalos eljárásban a' helytartó alá rendelvek. Végzéseik ellen a' ministeriumokhoz történnek a' felebbezések. És azok vagy magok közvetlenül határoznak felettük, vagy azzal a' helytartót bízzák meg. Minden főispán körébe több megyék tartoznak. Alattok közvetlenül a' megyék főnökei állanak. Minden főispán mellett egy egész iroda, szolgálk és más személyzetek állanak. Ez uton a' kerületi u. n. főispánok a' közigazgatás közvetlen kezelőivé alakítottak, kiknek szoros kötelességük minden ügyeket a' felsőbb fokozaton elvégezni és elvégeztetni. Jelenleg tehát a' Josephinum rendszer szerint alkalmaztatik a' közigazgatás kezelése is. Minden közhatalósági élet, minden önkormányzás megszűnt. Csakhogy most 10 kerület helyett 5 létezik; a' jelen főispánok ugyanzok, mik az akkori kerületi biztosok voltak. — Sz. I.

Földmivvelés. Azon irány, melylyet korunknak nemzetgazdászata követ, nem lehetett akadály a' földmivvelés emelkedésének. Sőt mindinkább bebizonyul azon tény, mikép ott, hol a' gyáripár terjedtebb, a' földmivvelés is tökéletesebb és jövedelmezőbb. És így maga azon körülmény, mikép minden állam az ipar kifejtésére törekszik, elegendő, hogy egyszersmind a' földmivvelésre is nagyobb gond, és számosabb előállító erők, tőkék és kezek fordítottassanak. Ez által eszközöltetett az, hogy az állami élet és erők mindenben nagyobb virágzásnak indultak. Mindenütt, hol a' földmivvelés előhaladott, a' népesség növekedett. A' nyers termények, élelmiszerek részint olcsóbbak, részint egyegy főre nagyobb fogyasztást juttatnak. Az éhség és drágaság mindinkább szünni fog; rendesebb, megállapodottabb népség nyeretik. Az élet első szükségéinek jobb elláthatása folytán a' népszavak és háborgások kevesedni fognak 'stb. És hogy mindez a' mű- 's gyáripárt is emeli, senki sem tagadhatja. — Azon eszközök és intézkedések, melylyek jelen korunkban a' földmivvelés emelésére fordítottak, részint az állami és törvényhozási befolyást, részint a' magánműködést illetik. Mindenekfelett nevezetesek azon reformok, melylyek a' földbirtok és személy felszabadítása körül tétettek. A' rabszolgaság eltöröltetett. A' jobbágy felmentetett az urhatóság viszonyai alól. A' törvény és bíró előtt szabad személy 's honpolgár lett belőle. A' birtok megszabadított minden hűbéri terheitől. 'S azért ily helyeken a' föld termése és jövedelme sokszoroztatott. Így p. o. Lengyelországban a' jobbágy felszabadítása után több helyeken 17 év alatt háromszoros lön a' bevétel; másutt 3—4 szem helyett 7—8-at adott a' föld. Sokat tesz, erre jelenleg a' közlekedési eszközök tökéletesítése is. A' mindenfelé elterjedő vasutálózat és gőzösök gyors és kiterjedt, olcsó szállítást eszközölvén, emelik a' fogyasztást 's így terményzést is. Innen Marseilleben az orosz, és Barcelonában az amerikai gabona olcsóbb mint honn a' belföldi. — A' mezei rendőrség, melyly a' birtokot és termékeit biztosítja; a' köztanintézetek, melylyek az okszerű, felsőbb gazdaszat tanait fejtik ki, és ismereteit közvetítőleg a' néptömegbe is átszivároztatják; a' gazdaszati folyóiratok 's népszerű kalauzok; a' számos gazdaszati társulatok, melylyek napjainkban mindenfelé terjedeznek, minők különösen a' párisi, boulognei, dresdai, karlsbadi, breslaui, bécsi, gráezi (l. Gazdasági egyesület) 'stb. és a' találmányi jutalmak, valanint a' számos iparműkiállítások is mind hathatós eszközei a' földmivvelés jelen emelkedésének. De mindenek felett

azon tudományos állást kell kiemelnünk, melylyre jelenleg a földmivelés helyeztetett. Eddig majdnem kizárólag a gyakorlat és ingadozó tapasztalati kísérletek után gyakoroltatott. De korunk azt a tudomány méltóságos és biztos állására emelte. Így mindazon segédtanokkal, melylyek terményzési köréhez tartoznak, sebes és nagyszzerű haladás teremtett a földek mivélésében. A földészeti vegytan olyly roppant változást idézett itt elő, mint az ipar mezején a gőzerő alkalmazása. Eredményeit pedig a jövőben képtelenek vagyunk kiszámítani, vagy csak előre is láthatni. Most már a földmivélő olyly biztos állásba tétetett a természet ereinek 's titkainak alkalmazásában, mint a gyárnok és gépész, kik legnagyobb biztossággal kiszámítják, mennyi fa vagy kőszén, 's így mennyi gőz kívántatik bizonyos működésre. A földész tudhatja már hány fontot fordítson a kövérítő szerekből holdjaira — és hová milyly neműt. Viszsaállithatja földjeinek eredeti termékenységét 's kiállító erejét, melyly a használat alatt lassankint elfogy, mint Anglia több részeiben, és Virginiában, hol a föld majd minden termő erejét elvesztette. És kiszámithatja ő is, mennyit fog a termésből kapni, ha enynyi és enynyi erőt fog reá fordítani. Pontos ismerettel birhat a föld alkatrészeiről, tulajdonairól, növények természetéről a föld és termés közötti viszonyról, a légnek, melegségnek, világosságának, víznek és éghajlatnak a termésre való befolyásáról. És ezt akként használhatja czéljaira, a mint a földminőség, fekvés és más szükségek igénylendik. A földmivélési vegytan és agronomia körében legtöbbit tón korunkban *Liebig*. Munkái: *Die organische Chemie in ihrer Anwendung auf Agricultur und Physiologie* (1840.) és: *Chemische Briefe* (1844. Heidelberg) nagy nevezetességre jutottak. Hasonlóan nagy befolyással volt; *Schübler: Lehrbuch der Agricultur-Chemie* (1838.) és *Hlubek: Die Ernährung der Pflanzen und die Statik des Landbaues*, 1841-ben megjelent munkája is. — A tudományos fejtegetések folytán javítottatott a földmivélési rendszer is, melyly akkor, mig ugarra alapittatott, a terményző erőknék legnagyobb részét hasztalanul pazarlotta el. — Napjainkban a földmivélés emelkedését egy részben a mű 's géptannak is kell tulajdonítani. A kiállító költség meggazdálkodása, a jobb 's czélszerűbb műszerek általi művelés, 's az innen eredt tőkély 's terményolcsóság csak általt eszközöztetett, hogy mindig jobb és jobb gazdasági eszközök, találmányok 's gépjavitások jönnek napfényre. Ezek a vegytannal együtt a földmivélés egész alakját 's lényegét változtatják meg. Eredményei a népesedésre, élelmezésre 's más szükségek elláthatására, 's innen a politikai viszonyok 's állami helyzet emelkedésére 's kifejlődésére végtelenek leendnek. Végre nevezetes helyet foglal el a földmivélés történetében a kereskedési korlátok lerontása is, a szabad forgalom; valamint a termékek ujakkali szaporítása 's így a váltógazdaság lehetővé tétele. 'S itt a burgonya főhelyen áll, melylynek behozatala óta az éhség és szükség sokkal ritkább és csekélyebb. Így kerülhetni el, China és Kelet-India nyomorát, hol mindakkor éhség uralkodik, midőn a rizs, melyly egyedüli termék, kevesb mennyiségben állittatik elő. — Nagy gond fordittatott a nemesítő állatok terjesztésére is — mi közvetlen összeköttetésben áll a földmivélés tőkéletcsítésével. A földmivélés érdekét illeti azon mezei rendőri intézkedés, melylyet

jelenleg (1850.) készít az osztrák birodalom számára a bécsi kormány. Ezen rendszabályzat 3 részből fog állani. 1-ső a rendőri vétségekről 's kihágásokról, melyek a mezei birtok iránt követetnek el, fog szólni. 2-ik a kihágást elkövetőkről. 3-ik a birtok biztosítására állítandó őrségről. — A földbirtok 's termékeinek biztosítása legelső feltétele a földészet emelkedésének. — Sz. 1.

Az európai államok földmivvelését illető egyes adatokat lásd illető helyeiken a külön országok statistikájában. Itt csupán általános összehasonlító áttekintését adjuk azoknak. — Daczára mindazon haladásoknak, miket a XIX. században a földmivvelés tett, az még a legpolgárosodottabb országokban sem áll a terményzés oly magas fokán, hogy az inség napjai lehetlenekké váljanak. Csak két ország van ugyanis, hol a földfelületnek több mint fele része van mivvelés alatt : t. i. a britt szigetek és Franeziaország. Britanniában 100 hectar mivveletlen földre jut 55 hectar szántás és különféle mivvelés alatt levő föld; Franeziaországban 54. Europa többi részeiben az arány kevésbé kedvező, 's a rendszorzat következő : Belgiumban 100 hectár földre esik 48 ; Dánia- 's Poroszországban 40 ; Olaszország- 's Portugalban 30 ; Német- és Spanyolországban 27 ; Schweiczban 25 ; Hollandia- 's Austriában 20 ; Orosz- 's Lengyelországban 18 ; Svéd- 's Norvégországban 14 , 's a többi országokban még ennél is kevesebb. Ezen számok megerősítik 's magyarázzák azon eredményeket, mik az angol kormány által rendelt összezeirásból származtak, melylynek czélja volt megismerni az Európa összes magtáraiban létező gabonamenynyiséget, hogy ezáltal a kivitelre alkalmas felesleg kitudassék. A bevégeztet számítások szerint ez utóbbi menynyiség nem tesz többet 10 millió hectolitrenél (1 hectolitre = $13^{10}/_{100}$ bécsi ahtel vagy is nyolezadrész mérő). Föltevé, hogy az összes felesleg kivihető, ez legfőlebb $3\frac{1}{2}$ millió lakos táplálására volna elegendő ; 's ekkor is meg kellene annak oszolni, miután az inség rendszeren több tartományt ér egyszerre. Így például, ha Britanniában és Franeziaországban egy időben ütne ki az inség, Európa összes magtárainak feleslegéből ezen ország lakosai csak husz napra nyerhetnének kenyeret. — Ezen statistikai adatok annál fogva eléggé bizonyítják azok hibás felfogását, kik az inség meggátlására elegendőnek hiszik a határvámsorompók megszüntetését. — Az aratások változékonyságának kiegyenlítésére találak fel több helyen a magtárakat, mikben a bekövetkezhetendő szük idők tekintetéből nagy menynységű gabona halmoztatik össze. Azonban ezen mód, melyly ezélhoz vezető lehetne egy genuai vagy sz. marinói köztársaságban, tökéletesen illusorius egy 30 vagy 40 millió lakossal bíró országban, kiknek mulhatlan napi szükségeik csupán a gabonanemüekből 100 millió hectolitrenél többet igényelnek. A gabona megtakarítása, melyly lehetséges egy esalád- 's háztartásnál, 's melyly már sokkal bajosabb egy városra nézve, lehetlenné válik egy nagy népességben. Az egész világon nincs olyly gabonaverem, melyly több millió mérő gabonát fogadhatna magába ; 's nincs a világon olyly gazdag 's olyly roszul gazdálkodó ország, melyly használatlanul a föld alatt hevertetne 2 vagy 3 milliárdnyi értéket, várakozván az inség napjaira, mik meglehet, hogy csak tíz év mulva következnek be. Fontos körülmény ezenkívül, hogy a gabona megörzését illető ezertéle javasla-

tok között mind ez ideig egy gazdaságilag és gyakorlatilag érvényült módszer sincs, melyly a' mi éghajlatunk alatt megmentené a' gabonát a' férgek- és nedvességtől, mik által a' gabona mennyiségileg sokat vesztvén, értéke is fölötte magasra növekedik. Utánzása ez azon eljárásnak, mit a' Faraók idejében József követett Egyiptomban, de olyly éghajlat alatt, hol nemesak a' gabona, hanem még a' holt testek is 40 századig maradnak épségben 's különben is Józsefnek nem anynyira gazdálkodási, mint inkább politikai céljai voltak ezen gabona öszszehordásban.

A' földmivelés emelkedése még mind ez ideig nem volt képes ama megrögzött rosztat, az inséget, megszüntetni Európában, jóllehet vannak historicusok és publicisták, kik több országról állitják, hogy szerfölött sokat természet, 's hogy a' terményzés túlbősége miatt nincs ára a' gabonának. Franciaországban a' XIX. század első 40 évében 12-szer volt inség és 1 éhség. Angliában 1760—1835-ig 32 inség. Svédországban 1747—1803-ig 15 bö termés volt, 19 közepszerű 's 22 ros. Olaszország boldog éghajlata alatt 3 század folytán 111 éhség volt csak Toscanában magában. Austriában, névszerint Csehországban, Siléziában 's az áldott földü Magyarországon csak alig néhány éve, éhenhaltak az emberek. Mindez csak azon szomorü meggyöződésre bir, miszerint Európa még nem vetkezé le egészen a' középkor barbár szellemét 's hogy még mindig érzi a' hűbér rendszer nyomasztó következményeit. Azon sok használatlan föld, mit a' vadaskertek, legelők, puszták 'stb. elfoglalnak, mind megannyi maradvány azon régi időkből, midőn Európában még nem volt több 100 millió lakosnál. Most kétszer háromszor anynyira növekedett a' szükség 's minden egyes hold földnek hozzá kell járulni adójával, nehogy az inség, mint hajdanában, örökösen megújuló vendég legyen Európa népeinél. Erről meggyöződött újabb időkbén az angol kabinet is, melyly, miután a' földbirtok czélszerűbb elosztása által nem lévén képes bővebb termést előállítani, eltörlé a' külföldi gabonára nézve a' beviteli vámokat. (L. *Angol gabonatorvény.*) Csakhamar meggyöződött azonban, miképen a' baj oka nem a' sorompókban rejlett, csodálkozással látván, miképen mindamellett is csak mérsékelt mennyiségü gabona szállittatik Angliába. — A' lakosok száma évről évre növekedvén, szükség, hogy a' terményzés is szaporodjék. A' jelenlegi földtermésből jut egy emberre: Franciaországban 208 litre (1 litre = $\frac{130}{1000}$ bécsi nyolczadrész mérő); Britanniában 163, Spanyolországban 127, Austriában 62, Holland és Belgiumban 57, Poroszországban 46, Lengyelországban 25, Svédországban 8. — A' felhozott adatok eléggé bizonyítják, hogy Franciaország a' földmivelésre nézve is azon felsőbbséget gyakorolja Európában, miket különböző időkbén gyakorolt fegyvereinek 's irodalmának dicsősége, társadalmi 's polgárisodási fejlettsége által. A' világ egy tartományában 's egy nép évkönyveiben sincs rá példa, hogy — mint ez Franciaországban 1760—1840-ig történt — a' földmivelési terményzés 80 év lefolyása alatt 70 millio hectolitre-ről 183-ig emelkedjék vagy is hogy csaknem megháromszoroztassék. 'S egy országban sem támadt egy félszázad alatt 1,600,000 hectarnyi területü mesterséges rét 's $3\frac{1}{2}$ millio hectarnyi kert, mint tapasztaltuk Franciaországban. 'S mindezen emelkedésnek főtényezője: a' szabad föld és munka! 'S ennélfogva magyar hazánkban is, hol a' hűbérrendszer bilin-

csei még alig hogy széttörettek, csak a' jövő fogja a' földmívelést a' fejlettség azon fokán látni, melylyre az hivatva van. — (Az egyes országok földmívelési statistikáját lásd az illető rovatok alatt). — p.

Földrajz I. Geographia.

Földrengések. Ezek részint önmagokban mint természeti tünemények, részint mint a' földészettel kapcsolatban lévő vegytani műtételek érdemlenek különös figyelmet. Bármilyly homályba szeretnők is némelylyek ezen természeti mozgalmakat burkolni; és bármilyly nehéz legyen is az alattunk a' föld mélységében ezernyi mérföldekre fekvő üregek tartalmáról és forróságairól tiszta, biztos tudatot szerezni; anynyi mégis mindenesetre való, mikép a' földnek belseje olyly melegséggel bír, melyly lefelé mindinkább növekszik. Ezen belső melegség különféle gyuladásokat, ezek folytán mesterkélvt vegytani vegyületeket, mindenféle anyagok felolvasztását, és gőzök keletkeztét idézi elő. Ezen erők és műtételek teremtik a' földrengéseket. Hogy ezek belső gyuladásokkal vannak összekötve, és igen magas hévfokra emelt vizgőzöket feltételeznek, kétségen kívül fekszik. Csak innen magyarázható, mikép a' nagyobb földingások, melylyek tehát magas fokú melegség folytán keletkeznek, rendszeren újabb vulkáni kitörésekkel végződnek. Csak az ezen hév által erősödött gőzkiterjeszkedés által magyarázható több szigeteknek vizalóli feltünése, milylyenek a' *Sautorin* és *Lippari* szigetek, melylyek földrengés folytán jöttek földszinre. Ugyanezen gőzerő emeli a' földtér-színét is magasbra, mit *Peru* nyugati részein, *Scandinaria* partjain tapasztalhatunk. A' legújabb 30 év alatt *Toscana* partjai több lábbal emelkedtek magasabbra. Mindezen természeti jeleneteket ugyanazon gőzruganyosság szüli, melyly rettentő erejével földünket is megrázkódtatja. A' földrengés rendszerinti tüneményei közé ugyanazok tartoznak, melylyek a' vulkáni kitörések sajátjai. A' rokonság, sőt a' földrengésnek a' vulkánokhozi közelsége is mutatja, mikép mint ezeknél egy azoknál is melegség, gőzerő és vegytani vegyületek a' fő teremtő elemek. A' földrengések is hatással vannak a' lég- 's időváltozatokra, különbféle anyagok kiokadásával járnak, új forrásokat nyitnak, vagy régiebbeket elfojtanak 's a' t. Mindezen tünemények villanyos processus jeleire mutatnak; habár némelylyek igen nagy fontosságot helyeznek is abban, miszerint a' földrengésnél tapasztalt villanyossági tünemények inkább csak követői szoktak lenni, és eredményei a' föld mélyében keletkezett gyuladások és égéseknek. De azért nem lehet elvitatni a' belső melegség és villanyosság létezését és működését e' helyett is. És itt vannak azon pontok, melylyeken a' legújabb természet-tudósok az érintett tüneményekben a' földrengést kapcsolatba hozzák a' földészettel is. Ennek kifejlődésére legújabb időkben a' vegytani kísérletek és műtételek felette nagy befolyással vannak. Azok a' természetnek minden ereit és kifolyásait felhasználják a' terményző erők nagyobbitására. Különös figyelemre méltó e' részben *Liebig* rendszere, ki a' földalkatrészek és légváltozatok természetét lényeges összeköttetésbe állítja a' növényélet fejlesztésével. A' földrengés pedig a' gőz és melegségi kifejlődés folytán befolyással van a' légváltozatokra is, és kihányásai által a' földet termékenyíti. Egyszersmind villanyossága által a' föld terményző minőségére is nagy hatást gyakorol. A' földrengések számtalanszor igen

nagy vészt hozván már az emberiségre, 's igen nagy veszteségeket mind személyekre, mind a' vagyonra; több tudós gondolkodott arról, mikép lehetne azok ellen magunkat biztosítani. Párvonalt huztak némelylyek a' földrengések és az idő viharai között, és amazoknál is ugyanazon óvszereket vélték alkalmazhatni, melylyek p. o. a' villámok ellen biztosítanak bennünket. Igy tön különösen *St. Lazare Bertholon*. Ez a' földrengést földalatti viharak tekintette. És azok ellen egész vidéket u. n. *földrengési háritók* által akart megóvni. Ezen háritók a' villámháritók utánzásával hosszu vasrudakból állanak, melylyek minél mélyebben veretessenek be a' földbe, végeiket hegyezett koronákkal látva el. Egy más tudós: *Viedeburg* gúlák építését indítványozá, vagy esúcsosan alakuló épületeket. Ezek által V. a' földalatti és légi vagyis földfölötti villanyosság közt az egyensúlyt czélozta helyreállítani. *Salsano* pedig földrengési mérőket javalt, melylyek a' tűnemény keletkeztét és menetének irányát jelölnék ki. Erre mesterkéltén készített és szerelt harangoeskák lennének alkalmazandók. *Preuschen* a' földrengésről irt munkájában számos hason termézetű javaslatokkal lépett fel. A' földrengések mint a' vulkáni kitörések is, nem követnek bizonyos időszakokat, és majd itt, majd amott mutatkoznak különböző fokozatban. A' legujabbak közül nevezetesebbek valának a' következők: 1835-ben Déli-Amerika majd minden tartományai szenvedtek a' földrengés által, különösen pedig Conception, Chillau, Florida, Maula, Arauco, Argeles, Talca 's a' t. Legnagyobb volt azonban a' vész Talcahuarában, melyly rendkívülisége miatt is felette nevezetes. A' földrengés rázkódtató ereje folytán mintegy óranegyed alatt a' tenger háromszor 22 lábba emelkedett és a' várost egészen elborítá. A' tengernek rémletes vastag víztömege duzzadozva és forrva 3 angol mérföldnyi szélességben jött, és mindent elpusztított, mi útjába akadt. Az emberek látva a' vizemelkedést, megmenthették magukat. Csak 6 ember veszett el. De a' házakat tönkre tette, a' lakosoknak csak rajtok levő ruháikat lehet megmenteni. Ugyanekkor Valparaisoban csak 4 lábba emelkedett a' tenger vize. Conceptionban egy ép ház sem maradt. A' székese gyház is rom leve. Itt 52 ember veszett el, és számosan megsebesültek. San Jago de Chile-t sokkal kevesebb szerencsétlenség érte ez alkalommal. A' mozgató erő és ingás olyly nagy volt mindenütt, hogy az ember minden irányban földre vettetett. — Továbbá *Haitiban* 1842-diki majus 7-kén, melyly földrengés Port-au-Prince-t majd egészen elpusztította. 1843- és 1845-ben *Guadeloupe* és *Ragusa* is sokat szenvedett a' földrengés miatt. Az utóbbi években Olaszország több részeiben is tetemes károkat és veszélyt okozott. Nevezetesen 1845-ben Olaszhon majd minden pontjain éreztetett kisebb nagyobb mértékben a' rengés. Hazánkban legtöbbet szokott szenvedni Komárom, melylyet ujabb időkben olyly sok csapások értenek. Nagyobbszerű volt az 1822-iki február 18-án reggeli félhatkor. Ez majdnem hasonló volt azon 1763-diki rettentő rengéshez, melylynek gyászemléke maig is fenmaradt. Az 1822-ki számos házakat ugy öszszorongált, hogy végkép hasznavehetetlenek lettek. Sz. András temploma öszszehasadozott. A' várépület megrongáltatott 's a' t. — Sz. I.

Földtan 1. Geologia.

Förster (Ernest Joachim) bölcsészeti tudor, történeti és arczkép festő,

szül. 1800 Münchengosserstädtben, hol atyja *Károly Kristóf*, szellemes dalok 's regények szerzője, evang. lelkész volt. Ön lelkének sugallata 's több nevezetesebb művész tanácsa következtében elhagyá a tudományos pályát, melyre hosszu évek során készült, 's festészsze lett. 1822. legelsőben a' dresdai képesarnokban kezde festeni Holbein és Tizian után 's 1823. Münchenben Cornelius iskolájába lépett. Fresco-műveiben, mik ezután készültek, feltűnő a' jellemzetes és élethű alakok 's mozdulatok utáni törekvése, valamint a' színek és azok kezelése körüli ügyessége. Üres óráiban a' művészi köröket, mikben élt, költői dalokkal is látá el, miknek egyike, a' Walhalla-dal, népdallá is vált. 1826 Jean Paul leányát, Emmát vevé nőül, 's ezen összeköttetés ismét újabb tudományos munkálatokra ösztönzé. Ide vonatkoznak következő művei: „*Wahrheit aus Jean Pauls Leben*“ (Bresl. 1826—33) továbbá „*Aus dem schriftlichen Nachlass des Dichters*“ (5. köt. Berl. 1837—38). 1826, 1829 és 1833 bejárta Olaszországot művészeti czéllokból. Az utóbbi műutazás Miksa, akkori bajor trónörökös, most király megbizásánál fogva történt, melyly alkalommal F. nyolcz hónapig mulatott Pisában, Luccában, Florenzben és Sienában. Művészet-történeti ezuttali eredményeit kiadta „*Beiträge zur neuern Kunstgeschichte*“ (Leipz. 1835) czimű munkájában, melyly általánosan igen jól fogadtatott 's a' tübingai bölcészeti kar részéről megszerzé neki a' bölcészet tudori oklevelet. 1833. ősszel visszakerülvén Münchenbe, az itteni új királyi palota fresco festészeiben vett részt. A' királyné hálótermének tetőjére Götthe költeményei után több képet feste al fresco, 's a' királyné nagy termében több képet Wieland költeményei nyomán in encausto. Ezek magyarázatául jelent meg „*Leitfaden zur Betrachtung der Wand- und Deckenbilder des neuen Königsbaues in München*“ (1834). 1837. negyedik műutazásra kelt Olaszországba a' szász király 's a' porosz trónörökös megbizásából. Ez alkalommal Paduábani hosszszas tartózkodása alatt a' San Antonio egyház melletti kápolnának egy elhagyott szemétkamrájában a' figyelembe sem vett piszkos vakolat alatt szerencsés volt több rendbeli, igen fontos festményeket fölfedezni. A' Krisztus és több szent életét ábrázoló 21 nagy frescofestmény ez, valószínűleg 1376 évből Avanzo Veronese művésztől, melyly a' művészet fejlődési történetében a' florenzi és velencei iskola között addig létezett hézagot kitölté. Készített azon kívül számos olajfestményt. Újabb műirodalmi munkái közé tartozik: „*Briefe über Malerei in Bezug auf die Gemäldesammlungen zu Berlin, Dresden und München*“ (Stuttg. 1838) és külön: „*München*“ (Münch. 1838). — k.

Főtörvényszékek I. Cassatio-szék; Felebbvitel.

Frähn (Keresztély Márton), korunk legtudósabb orientalistáinak egyike, szül. 1782 Rostockban. 1807 a' keleti nyelvek tanára lett Kazánban. 1815. a' pétervári esász. akademiának lett r. tagja, majd főkönyvtárnok, az ázsiai muzeum igazgatója és statustanácos. Ezen állásában különösen a' keleti érme- és kézirat gyűjtemény meggazdagítása körül szerzett érdemeket. Iratainak kiváltképen a' muhamedán történet és numismatica homályainak földerítését tűzé czéljaul. Ide vonatkozó munkái: „*De numorum Bulgaricorum fonte antiquissimo*“ (1816)—„*Die Chosroen-Münzen der frühern arab. Kalifen*“ (Mitau 1822.)—„*Numi cufici selecti*“

(1823) „*Musei Sprewitziani numi cufici*“ (1825) — „*Drei Münzen der Wolga-Bulgaren*“ (1830) — „*Die Münzen der Khane vom Ulus Dschutschis*“ (1832) 's legnagyobb munkája: „*Recensio numorum muhamed. academiae imp. scient. Petropolitanae*“ (1826). Kesőbbi iratai: „*Sammlung kleiner Abhandlungen, die muhamedanische Numismatik betreffend*“ (Lipscse. 1839), „*Neue Sammlung*“ stb. (Lip.. 1844), „*Topographische Übersicht der Ausgrabungen von altem arabischen Gelde in Russland*“ (Pétersvár 1841.) — Különösen kelet történetét tárgyazzák: „*De Baschkiris quae memoriae prodita sunt ab Ibn Fozslano et Jakuto*“ (1822), — „*Ibn Fozslans und anderer Araber Berichte über die Russen älterer Zeit*“ (Pétersv. 1823), „*Die ältesten arabischen Nachrichten über die Wolga-Bulgaren; aus Ibn Fozslans Reiseberichte*“ (1832). Végre megemlítettő: „*Miscellen aus dem Gebiete der orientalischen Literatur*“ (Pétersv. 1840). — k.

França (Ricardo José Rodrigues), portugál republikánus, szül. 1790. Lissabonban. Már korán a' tengerészetre adta magát 's tengerész hadnagy volt azon hajón, melylyen a' kir. család Braziliába hajózott (1807). Dom-Miguel uralkodása alatt egy Indiába vitorlázandó hajó kapitánya volt, mit azonban titkon elhagyott 's Angliába szökött, honnan csak akkor tért vissza, midőn Dom Pedro véget vete Dom-Miguel despotismusának (1834) 's ugyanakkor ismét a' tengerészetnél nyert alkalmazást. Dom Pedro halála után a' Donna Maria II. da Gloria uralkodása alatti elégedetlenek mint tősgyökeres demagógot, őt szemelék ki részint önző, részint becszomjás terveik kivitelének eszközeül. Parancsait a' számos jakobinus clubbtól vette; Lissabon munkásai 's népe között sok tekintélyvel bírt 's esakhamar sikerült neki egy 1500 emberből álló vad sereget összeállítani (Caçetteiros, bunkósok) melyly a' jakobinusok fő támasza volt, 's melylyel a' főváros 's az ország rendét veszélyezteté. Ő eszközlé nagy részben az 1836. sept. 9—10-ki forradalmat, melylyben Dom Pedro chartája elvetetett 's az 1821-ki alkotmány fogadtatott el. Ekkor fegyvertári felügyelővé 's az arsenal-zászlóalj ezredesévé lön. Hatalma, befolyása mindinkább gyarapodott; az önmagát tulbecsülő, elbizakodott férfitu hatása minden fontosabb közigazgatási ügynél nyomasztólag tapasztaltatott még azok részéről is, kik őt a' magas polczra emelék 's kiknek kezében az előtt ő csak eszköz vala céljaik elérésére. Azoknak ellenében, kik a' hatalom polczán állottak (Bomfin, Sa da Brandeira) mindinkább ellenséges állásba jutott. Az ellenségeskedések kitörésére csakbamar alkalmat szolgáltatott Oliveira finanszminister vonakodása, miszerint az arsenal-zászlóalj zsoldját kifizetni nem akará. 'S miután a' cortes is helybenhagyá a' minister vonakodását, F. a' nemzetőrség és zászlóalj aláírásaival ellátott petitióban szándékozott megkérni a' királynét, hogy a' ministereket másokkal váltsa fel, kik az 1836-ki forradalom szellemének inkább hódoljanak, mint a' mostaniak. A' kérelmezési szándék a' nemzetőrség ellenállásán tört meg 's a' királyné feloszlata az arsenal zászlóaljat. A' demokraták ekkor fegyvert ragadtak 's F. vezérlete alatt a' királyné letételét 's egy regensség felállítását követelék. F. 1838. mart. 9-én kikiáltá a' nyílt fölkelést 's hűveivel együtt a' fegyvertárban foglalt állomást. Itt ostrom alá vétetett a' királyné seregei által 's miután mindkét részről

mintegy 100 ember lövetett volna agyon, abban lön megállapodás, hogy a' győztes hadsereg az ostromlottaknak szabad kivonulást 's amnestiát engedett. F.-nak ajánlat tétetett ezután egy Mozambique partjain levő hajóserg kormányának átvételére, mi egyértelmű lett volna a' száműzéssel, 's ugyan azért az ajánlat F. részéről el sem is lön fogadva. — a.

Francia dr. (Rodriguez Gáspár József), Paraguay elhírhedett uralkodója, szül. 1763. Paraguay fővárosában Assumpcionban, Franciaországból kivándorlott apától. Anyja kreolnő volt. Első éveiben a' hittant tanulta, és tudorrá lett. Ekkor a' jogtudományokat kezdé tanulni, és mint ügyvéd szigorú részrehajlatlansága, 's a' szegények kitünő pártolása által tette magát nevezetessé. Olyly mérsékelt 's elégült volt, hogy egyszer 800 dollárt csak azért játszott el, mert ilyly öszevet egy embernél fölöslegesnek tartott. Különbben szenvedélyes és visszavonuló volt. 1811-ben Paraguay elszakadván Spanyolhontól, dr. Francia alkalde lett, és a' később alakult juntánál titoknok. Irányeszméje az önállás és függetlenség volt. Ennek folytán keresztül vitte, mikép Paraguay az argentini köztársaságtól elszakadt. — Az új congressust a' köztársaság kikiállítására törekedett rábírní. És csakugyan két consulra bizatott a' kormányzás. Egyik Fulgencio Yegros, a' másik F. volt. — 1812-ben a' congressust arra vette, hogy egy diktátort nevezzen ki. Ezen helyre 3 évre F. választatott 9000 piaszter fizetéssel, melylynek azonban, csak harmadrészt fogadta el, azt mondván, hogy most az államnak sok szükségei levén, az több pénz igényel mint ő. — 1814. óta nagy változás történt életmódjában. Elhagyta kiesapongásait, melylyeknek sokszor határozott elvekből adta át magát. Egészen kolostori életet kezdett élni, és kiválólag a' történet, földleírás, francia irodalom, had- és gyógytan tanulmányával foglalkozott. — 1817-ben dietátorságának ideje kitelén kivitte, mikép élethoszúra választatott meg. — Ekkor mint valódi zsarnok lépett fel. A' legesekélyebb büntény és kihágás bilinesekkel és hosszas börtönzéssel büntettetett. Legkegyetlenebb volt a' barátok és spanyolok iránt. Midőn ezek golyóra ítéltettek, rendesen nem lövettek meg kellőleg, hogy szuronnyal gyilkoltassanak meg végképen. Ilyly jeleneteket F. ablakából szokott hidegvérűleg nézni. Soha sem távozott lakából erős katonai kíséret nélkül. Némelyly felfedezett özszeesküvések még gyanakodóbbá tettek. Senki sem mehetett hozzá. Idegeneket, kik gyanusaknak tetszettek, fogásba vettetett. Az elítéltek családjai a' büntetessel egyaránt bűnhődtek. — Voltak azonban kormányzásának ez idő alatt is jótékony oldalai. Az elítéltek javait a' kincstár számára lefoglaltatta, és a' nép adóját leszállította. A' földmivelés kifejtésére mindent elkövetett. Új ültetvényeket állittatott. Hasonlóan gondoskodott a' műipar emeléséről is. Erre tilalmi rendszert alkalmazott. Ezen nem akarván könnyíteni, Brasiliával 1822. kezdett kereskedelmi alkudozásai siker nélkül maradtak. — A' kolostorokat eltörlötte, javaikat álladalmi javak közé soroltatta. Saját pénzével nem, hanem annál szigoruabban gazdálkodott a' közállami jövedelmekkel. Családja tagjai és viszonyai soha sem birtak befolyással a' közügyek igazgatására. Ilyly 's több hason üdvös elvek és intézkedések folytán Paraguay az ő országlása alatt virágzó állapotra emelkedett. A' nép sokkal kedvezőbb helyzetben és az ország jobb állapotban volt mint a' többi

délamerikai államok. Ez okból zsarnok uralkodását a' nemzet megszokta és élte végeig eltűrte. Kivált miután 1824-től kezdve szelidebb kormányzást is alkalmazott, meggyőződve lévén, mikép az eddigi szigor által uralma és általában az állami szerkezet úgy megszilárdult, hogy ugyanazon fokozatu szigor többé nem szükséges. Halála előtt az övéhez majdnem hason kormányt nevezett ki, 's annak elfogadására a' népet felszólította. Utolsó évszakában egy fiatal francia nővel lépett házassági viszonyba, de gyermek nélkül kelle elhunynia, oct. 10-én 1840. — Sz. I.

Franciaország. (Történeti áttekintés 1830-tól az 1848-ki forradalomig). Az 1830-ki júliusi forradalom nem lehet meglepő senki előtt, ki a' francia nép jellemét, 's az 1789 ki forradalmat okaiban és hatásában felfogta. Az absolutismus román szabadság, — a' kiváltságok sérján az egyenlőség tétetett le az új épület két sarkkövéül, 's még a' rémuralom emberei is e' két eszme firmája alatt követék el a' jövő nevében vétkestulásaikat. Napoleon nem semmisíté meg a' köztársasági szabadságot, ő már tetemesen megszorítva vette azt által az anarchia kezeiből. 'S hogy a' veszteséget feledtesse, adott a' nemzetnek helyébe dicsőséget, egy más hatalmas rugóját a' nemzeti önértetnek. Különbén a' polgárok magánviszonyaiban az egyenlőséget meg nem támadá, 's a' róla nevezett törvénykönyvet is erre alapítá. — Azonban e' szót „Restauratio“ idegen szuronyok irák Franciaország történetébe. A' Bourbonok trónja Lipese és Watterloo mezein, 's még anynyi más véres csatákon vívatott vissza, melylyekhez mind a' legégetőbb nemzeti szégyen vala kötve. A' Bourbonoknak két kiváltságos rend — a' papság és nemesség — száműzetésökben társa volt; tehát osztályosul tekinté magát föléledt reményeikben is. A' forradalom előtti állapot visszakövetelése kilátszott magokviseletéből. Pedig az elkobzott javak a' középosztály birtokában valának, és sok ezer kezeke mentek keresztül. XVIII. Lajos ugyan a' száműzetés, 's talán Anglia példáján okulva, egy alkotmánylevelet adott a' népnek, melylyben, noha a' szabadság látszatnál alig volt egyeb, de mégis gyökeret vert az a' nép szívében; 's az elleuzék, melyly fölötté örködék, bár számra nézve gyér, de tagjai annál magasban állottak a' nép szeretetében. X. Károly a' papság befolyása által vezetve, csakhamar kimutató, miként a' régi rendet minden áron vissza akarja állítani. Az emigransok kárpótlásul milliárdokat kapnak. A' nemzetörség feloszlattatik. Daczára a' szabadelvű kamarai többségnek, *Polignac* hg. miniszerelnökké lesz, egy olyly esőkönnyös royalista, ki még a' chartára sem akará letenni az esküt. Előbb nyilatkozványt a' reactio érdekében mint e' férfiú, választani sem lehetett volna. — E' merész fellépés után csapás csapásra következett. A' követkamara 221 tagja egy elhíruült feliratban a' ministerek elmozdittatását kéri. Feleletül a' kamarák feloszlattatnak. Az új választásoknál a' 221-ek ismét győznek. — Julius 26-dikán a' kormány átlép a' rendelvényekkel (ordonnance) kormányzás terére, 's titkos céljairól lerántja a' leplet. — A' forradalom kitör, 's 3 nap alatt porrá zuzza mindazt, mit a' restauratio 15 év alatt alkotott. Julius 30-dikán *Laffitte* lakásán 60 képviselő ülést alakít, 's a' Bourbon ház fiatalabb ágából az orleansi hget *Lajos Fülöpöt* előbb az ország főhelytartójává nevezik, később augustus 6-kára a' kamarák összehivatván, az alkot-

mánylevél némi módosításai mellett, augusztus 7-én egyszerű kamarai szavazás útján francziák királyának választják el. Másnap egy szózat jelenté a' népnek, *hogy a' charta ezentul már valóság leend.* Ez ígélet lehetett akkor őszinte, de értelmezése már akkor igen különböző volt. Azok, kik a' chartában nem láttak egyebet, mint kiindulási pontot egy okszerű politikai fejlődésre, természetesen egész más eredményre jutottak, mint kik csekély módosításokkal ebben látták a' juliusi nyereségek netovábbját. *Lajos Fülöp* állását könnyűnek mondani nem lehet. Őt forradalom, tehát a' nép akarata emelte a' trónra; és mégis, hogy trónját külmegtámadások ellen biztosítsa, ugy kelle Európá előtt bemutatni magát, mint ki családi jog alapján veszi által az üresen hagyott trónt. Csakugyan ily szellemben jelenté trónralépését az európai hatalmaknak. E' részben ezélját el is érte. De hátra voltak még a' győztes nemzet követelései. A' nemzeti politika, mit a' nép választottjától, a' „polgárkirálytól“ követeltek, a' többség értelmezése szerint nem jelentett kevesebbet, mint: széttépni az 1815-ki szerződvényeket; visszaállítani Franciaország természetes határait; 's megboszulni a' lipesei 's watterlooi emlékeket. Ezen kívánatok egyenes ellentétben állottak a' királynak — mint látni fogjuk — követett „juste-milieu“ politikájával, melynek alap gondolata folytonosan a' körül forgott, miként biztosítsa családjá számára minél inkább az uralkodást. — Az új király az alkotmány reformja iránt sem látszott több hajlammal viseltetni, 's a szabadelmű *Bérand* képviselőnek, ki a' charta átdolgozását magára vállalta, *Guizot* által nyilvánítottá, miként e' lépését sohasem bocsátanlja meg.

A' polgárkirály legelső ministeriumában mindenféle elemeket találunk. Ott találjuk *Guizot Ferenczet* a' belügy élén, — azon férfit, ki *Lajos F.* egész uralkodása alatt — két izbeni rövid megszakasztással — a' ministeriumoknak folyvást tagja vala, 's midőn 1848. februar 24-én a' tuilleriák kapuján kiment, hogy oda többé vissza ne térjen, csupán ura sorsát előzte meg egy kevéssel. *Guizot* már XVIII. *Lajos* alatt szolgált a' belügynél; később az ellenzékhez szegődött ugyan, de elvei minden forradalmi iránytól mindig távol tarták. *Lamartine* ilylen vallomást tesz róla (Hist. de la Rév. de 1848.) „G. író, szónok, és philosoph. Benne a' jellem, a' szellem, a' talentum, még hibái és sophismái is antik szabásuak.“ — Ugyanezen ministeriumban a' külügyek élén találkozunk gr. *Molé* nevével, ki már a' császárság alatt rövid ideig ministeri tárczával birt, 's a' korlátlan uralkodás híu gyámolának tartatott. A' közvéleménynek még akkor hatalmas hangja nem késett megtámadni az új kabinet tagjait, 's *Lajos F.* belátván, hogy addig legalább, míg erősebb állást foglalhat el a' népkövetelések irányában — engedményeket kell adni, a' kabinet élére meghívta azon férfit, ki a' juliusi trónért olyly sokat áldozott t. i. *Laffitet*. — De másfelől mind a' belügyi tárczát *Montalivet* személyében, mind a' külügyek vezetését *Sebastiani* tábornokban, olyly egyénekre bizta, kiknek kész engedelmességhez legkisebb kétség sem férhete. A' szakadás nem is maradt ki soká. A' külügyminister diplomaticus okiratokat eltítkol a' kabinet fejtől. Igy nevezetesen 1831. mart. hóban a' Bécsben lévő követ *Maison* marsal abbeli jelentése, miszerint az austriaivali háborut elkerülhetlennek nyilvánítá, — miután Austria, a' Franciaország által kiküldött

„non-interventio“ elvének daczára nemcsak Modenába beküldte seregeit az ottani forradalom elfojtására, hanem, mint a' következő megmutatá, erejét Bolognában, 's az egész Romagnában felhasználta — csupán történetesen jutott tudomásra a' miniszerelnöknek. Az ok, melylyel a' király e' sérelmes eljárást menté — a' hallgatni-nemtudás elleni ovatosság — még inkább meggyőzé *Laffitte*-ot mint a' tény maga, hogy visszazalépése elkerülhetlen. Be is adá csakugyan lemondását, 's vele együtt lépett vissza két szabadelvü tisztjárta is : *Dupont de l'Eure* igazságügyi, és *Ménilhou* oktatásügyi minister. *Périer Kázmér*, kit a' király most a' kabinet élére állított; egyike vala azon tüzszelemeknek, kik egy eszmétől áthatva lévén, azt végletekig viszik, 's annak valósitásánál minden tekintetet félretesznek. Ő egyeterte Lajos F. politikájának két sarkalatos elvével : 1. a' békefontartása kívülről, 2. a' rend megóvása belől. Programját következő politikai hitvallásban tevő le a' követi kamrában : „Az elvek — ugymond — melyeket vallunk, a' juliusi forradalom elvei. Mi ezen elveket a' magok tisztaságában akarjuk felmutatni, a' nélkül, hogy tulesigázni vagy gyöngíteni engednők. A' juliusi forradalom elve, következőleg a' kormányé is, melyly eredetét onnan hozza le, nem a' lázadás ; a' juliusi forradalom elve : törvényes ellenállás a' hatalomnak törvényellenes kihágásai ellenében, Franciaországot fölingerelték, megtámadták : Franciaország védelmező magát ; győzelme diadala volt a' jó ügynek, a' megsértett jognak. — Tiszteletbentartása az esküdtött hűségnek, tiszteletbentartása a' törvénynek — ez elve a' juliusi forradalomnak, 's a' forradalom — emelte kormányának, — sem bel- sem külviszonyainkban ennélfogva nem szabad, hogy erőszakoskodás legyen kormányzásunk jelleme. Belől minden nyers erőrei hivatkozás, — kívül minden lázadásrai felhivás megsértése leendene ezen elvnek. — Belől feladatunk egyszerű. Institutioink az 1830-ki charta által rendezvők. Mit Franciaország kormányától megkívánhat, az : tevékenység a' közigazgatás minden ágaiban. Szükség, hogy a' rend fenntartva, a' törvény végrehajtva, a' státushatalom tisztelve legyen. — Franciaország jogait kivítta ; Franciaország szabad ; de a' rendetlenség által megszünne szabad lenni ; mert rendetlenség elnyomás nélkül nincs, és a' kormány, melyly amant elhárítja, ez utóbbinak veszi elejét. — A' külpolitika a' legszorosabb összeköttetésben áll a' belpolitikával. Franciaország saját jogai védelmére felfegyverkezve, mások jogait is tiszteletben tudja tartani. Mi a' békét akarjuk, mivel a' béke szükséges a' szabadságnak. Mi a' háborút fognók választani, ha Franciaország becsülete 's biztossága fenyegetve volnának, mivel akkor a' szabadság is vesztélyben forogna. Nem fogjuk ugyan megtagadni legélénkebb részvétünket az európai társulat előhaladó fejlődésétől ; de sorsa saját kezeiben van ; — a' szabadságnak mindenütt a' néplez mértnek kell lenni. Minden idegen felhivás a' szabadság megalapítására, veszélyes, és kockázttatja, a' helyett hogy előmozdítná a' szabadságot. Franciaország a' világot sohasem fogja másként a' szabadságra meghíni, mint intézményei rendszeres kifejlesztésének, 's mások jogai iránti tiszteletének békés példája által.“ — A' végcélbani minden összehangzás mellett e' nézetekben tetemes eltérés mutatkozik azoktól, melylyekből Lajos F. kiindult. *Périer* a' trón jogait a' juliusi forradalomtól — Lajos F. a' Bourbonokhozi rokonn-

ságból hozta le. Périer az alkotmány rendeleteiben megismeri a királyi hatalom korlátait, mert mindkettőben a népakarat kifolyását látja; — Lajos Fülöp ellenben a királyi hatalmat fölé helyezte az alkotmánynak, mivel meggyőződése szerint amaz ezen utóbbi előtt már létezett. — Egy rögeszméje volt azonban Périernek, 's ez vala a találkozási pont közte és a király között t. i. : hogy a szabadságot többé nem tartá védelemre szorultnak, ellenben a rendet minden pillanatban veszélyezve látta. Rémeket látván mindenütt, státusférfinak megbocsáthatlan elfogultsággal félreismerte a sokféle mutatkozó nyugtalanságok okát. — Kereste azt azon határozatlan forradalmi vágyakban, melylyeket a dolgok új rende ki nem elégitett; kereste forradalmi társulatok 's republikánus irányu lapok izgatásaiban, — csak ott nem keresé, hol a valódi ok rejlett: az ipar 's kereskedés pangása által előidézett nyomorban, 's a türehtlen nagy adókban. A' hajthatlan szigor, melylyel efféle nyugtalanságok ellen föllépett, higgadtabb férfiakat is elidegeníte tőle, 's csak a republikánusok majdnem jelentéktelenül gyöngévé vált pártját növelé. Ide tartozott 1831. novemberben Lyonban Franciaország elsőrendü gyárvárosában a' szegény selyemmunkások felkelése, melylynek elnyomására Périer nem késett erőt használni a' nélkül, hogy szíve lett volna, a' baj okának elhárítására közremunkálni. Külpolitikájában nem alap nélkül vádolják a' Périer ministeriumot, miszerint saját programja elveihez sem maradt hű. Avagy azt kívánta-e — szokták kérdezni — „Franciaország becsülete“ hogy *Sebastiani* tábornok, a' külügyminister, a' szerencsétlen lengyeleket hű ígéretekkel addig csábítgatta a' tevékenytelenségre, míg nem végre a' tulnyomó erő ellenében minden későbbi feláldozás, és erő-megfeszítés haszталanná lön. Midőn a' hős lengyelnemzet bukását ekként végig nézte Périer: látni kényszerült, hogy a' hollandi király követni akarja a' czár példáját magának Franciaországnak határainál, az alig felszabadult *Belgium* ellen. Most már a' tétlenséget nemesak Franciaország becsülete, hanem biztossága is tiltá. Sereget küldött tehát Belgiumba; azonban a' londoni tractatusok alkalmával Belgium legfontosabb érdekeit egymásután feladta; — mivel kissé makaesabb ragaszkodás nehezíteni fogta volna a' jó egyetértést a' keleti hatalmakkal; pedig épen ezekben kereste Lajos Fülöp politikája legnagyobb biztosítékát a' béke fentartásának. Még egyszer lángolt fel Périernél az, mit programjában Franciaország becsületének nevezett. Az egyházi statusban másodizben interveniál Austria. A' mult évben ugyanis lenyomott Romagna újra felkel. *Cesenában* és *Forliban* véres összeütközések. *XVI. Gergely* semmint az 5 nagyhatalmasságnak 1831. május 21-kéröli jegyzékében is ajánlt reform-engedvényeket megadná, készebb volt magát ismét Austria karjaiba vetni. Erre Périer 1100 emberből álló csapatot hajón Anconához szállít. A' csapat paranesuokai inkább személyes vállalkozó szellemöket, mint kiszámított haditervet követve, Anconát 1832. február 22-én éjjel ügyes fogás következtében elfoglalják. De ez elfoglalásnak komolyabb következése a' tény meglepő voltán kívül alig lett; a' minthogy, tekintve a' megszállók csekély számát, az egész terv komolyan átgondolva alig is lehetett. Mindamellert hogy Périer a' francia középosztály gyöngéit ismerve anynyira képes volt megnyerni ezt mint senki más: nem egy, igen kemény harcot

vala kénytelen kiállani a követi kamarában. Ezek lassanként fölemészték erejét a rendkívül szenvedélyes, ingerlékeny státusférfinak, 's talán halálát is, melyly 1832. majus 16-kán bekövetkezett, nagy mértékben sietteték. Périer halála után a király személyesen vevé által a kabinetbeni elnökséget, mit az ellenzék alkotmánytörésnek, 's a ministeri felelősség kijátszásának nem alaptalanul bélyegzett. Egyébiránt a megüriült belügyi tárczát *Montlivet* volt oktatási minister vevé által, ennek helyére pedig *Girod de l'Ain* volt kamaraelnök állittaték. Az ekként módosított kabinet programmjául a martius 13-ki rendszert — Périer rendszerét — kiáltá ki. Ennek ellenében a követkamara szabadelvü tagjai az anynyira híressé vált, 's *Cormenin* és *O. Barrot* tollaiból folyt „Compte-rendu“ cz. iratban, egyenesen küldöik, 's az egész ország elé terjeszték a sérelmeket, melyeket az eddigi rendszer a juliusi forradalom elvein, 's az ország és nemzet becsületén ejtett. E' téren maradvá az ellenzék nevezetes hódításokat fogott volna tehetni magánál a közép osztálynál; de a félelem, melyet a republikánusok tetteges fölkelése okozott, visszatéríté őket a kormány zászlói alá. 1832. junius 5-kén Franciaország egyik legnevesb fiának, *Lamarque* tábornoknak, koporsója felett kezdődött az első küzdelem, melyly nem utczai szenvedélyek pillanatnyi következményeül tekinthető, de melyly elvek fölött vivaték, 's Franciaország jövő sorsa fölött határozott. Ha ekkor a nemzetőrség ingadoz, a juliusi trón végét érdentte, mert a katonaság csupán amannak példaadása után támadá határozottan meg a torlaszokat, melylyek megöl a köztársaság éltetteék. — Kik ezen harez előidézésével a kormányt terhelék, adósak maradtak a teljes próbákkal; anynyi azouban igaz, miként a győzelem kizsákmányoltatott minden mértéken felül. Midőn már a csend 's nyugalom helyreállt, tehát nem a veszély elhárítása végett, hanem hogy a kormány ellenein kilehessen tölteni a boszut: *Páris ostromállapotba tételk*. Hadi törvényszékek állittatnak, hogy elitéljék azon 1200 foglyot, kik részvét gyanujával valának terhelve, — 's el mindazokat, kik ellen vád emeltetik, hogy szóval vagy írással a kitűrést előmozdították. Ilyly körülmények közt, midőn az ország képviselote összszegyülve nem volt, Franciaország legfőbb törvényszéke, az ítéletsemmisítő szék kitünő bizonyítványát adá függetlenségének. A haditörvényszékeket törvényelleneseknek nyilvánítá. Hatása az lett, hogy egy királyi rendelet az ostromállapotot még azon nap megszünteté. A republikánusok elleni eme szigor kiáltó ellentétben állt azon engedékenységgel, melylyet a legitimisták mozgalmai a kormány részéről tapasztaltak. Pedig ezen mozgalmak a *Vendée*-ban azon idő óta, midőn a kalandos *Berry herczegnő*, anyja a *bordeaux*-i hgnek, kinek javára X. Károly és a trónörökös lemondottak, ott megjelent, meglehetősen komoly alakot öltének. — Ezen mozgalmak ellenében maga a lakosság szabadelvü része sürgeté az ostromállapotot, de a kormány jónak látta azt megtagadni. Csak most kezdék belátni a ministerek a feleletteher nagyságát. Huzva halasztva lón a kamarák egybehivatása; 's mielőtt az ország képviselote összszéülne: a ministerek többsége lemondását benyujtá. — Ekkor történt először, hogy az ország kormány nélkül vala hónapokig, 's a lelépott ministerek csupán ideiglenesen tölték be helyeiket. — A király *Dupin* főállodalmi ügyészre

fordítá szemeit, megnyerhetni remélve általa az ugynevezett „tiers-parti“-t, vagy félliberalisok pártját, de a' haditörvényszékek Dupin jogfogalmaint mélyen sérték; azért, semhogy védelnöket elvállalja, inkább elutasítá a' kecsegtető ajánlatot. Végre october 11-kén meghozta a' *Moniteur* az új miniszterek nevét, — kik közt *Soult* marsal a' kabinet elnökségét, 's a' hadügyi tárczát újra megtartván, a' külügyek vezetését *Broglie* herezeg, *Guizot* barátja, 's az ugynevezett doctrinair párt egyik kitünő tagja, különben ügyes diplomata, és saját eszmékkal bíró státusférfiu revé át. Mellette az oktatásügy élén *Guizot* jelent meg; a' pénzügy *Humann* bankár kezeibe jutott, — végre belügyminister lett *Thiers*, előbb a' „National“ cz. lap szerkesztőségének tagja, — a' juliusi napok óta több magas hivatalok élén, — 's azóta előbbi szélső liberalis véleményétől a' doctinairekhez közeledő. A' peesétör *Barthe*, a' tengerészeti *de Rigny*, és a' kereskedelmi minister *d'Argout* helyeiken maradván. Első gondja vala az új ministeriumnak 62 pairt kinevezni, kik igen csekély kivétellel, a' császárság, vagy a' Bourbonok emlékeivel léptek új méltóságukba. Igen kevesen voltak, kik, mint *Gérard* marsal, 's a' két tudományos nevezetesség *Cousin* és *Villemain*, mérsékelt szabadelvűségökről valának ismeretesek. E' rendszabály megszerezhető politikai jelentőséggel birt. Ugyanis X. Károly teremtményei a' pairkamarából kirekesztetvén; 's a' pairségnek örökösödés utjáni átruháztatása a' mult ülésfolyam alatt eltöröltetvén: a' törvényhozás ezen úga tekintélyében fölötte alábszállt; — a' juliusi dynastia tehát jónak látta azt olyly egyénekkal erősbiteni, kiknek szigorú royalis érzelmei támaszul szolgáljanak a' monarchiának a' még várható küzdelmek között. — De továbbá minden francia státusférfiak közt majdnem *Guizot* az, ki legmerészebb 's legmeszszebbható tervekkel bír. Ő nem csupán a' politikai rendet változtatná meg, hanem átszeretné alakítani a' társadalmat is, melyly előtte alapjában megromlottnak tünik fel Franciaországban. Előre látván, hogy lesznek esetek, midőn nézetei nem fogják megnyerni a' követkamara többségét, ilyenkorra szükségesnek hívé birni egy tartalékerőt a' másik kamarában. Mi a' követkamara többségét illeti: hogy az errei hatás csalhatatlan legyen, szükség esetére még mindig fenmaradt *Périer* Kázmér két hatalmas eszköze, t. i.: a' félelem, ezen mindig biztos hűtő a' középosztály szabadelműségére, és a' — *dicsőség*. És ezuttal a' dicsőség előize sem maradt el. Mert *Lajos Fülöp* a' megnyitó trónbeszédben elmondhatá: „Seregünk, melylynek figyelmét csak vitézsége éri fel, e' pillanatban érkezik meg *Antwerp* alá. Mindkét fiam sorai között van“

A' dolog valóban hosszas diplomatiai hányattatások után csakugyan ezen stadiumra jutott. Fussuk végig a' történetet. Belgium a' juliusi forradalom által lelkesítve, megfeszíté minden erejét, hogy Hollandiától, melylyhez 1815. leginkább Franciaország ellenére csatoltatott, különválasztatását kivívja. A' nagyhatalmak Londonban tanácskozás alá veszik ez ügyet. Viszsaállítani újra az elszakadt uniót veszélyes kísérletnek látszék. Ellenben nem tévesztetett el szem elől azon szempont: Belgiumot Franciaországtól, melylyhez közös szokások, nyelv ugyanazonsága, egyforma érdek, vallás, 's közös emlékek csatolák, minden áron eltávolítani. Ezért Belgium ugyan független, de semleges statusnak nyivánítottott. A'

rokonszenv másutt kezdte nyilvánulni, a' belgák Lajos Fülöp fiát, Nemours hget a' koronával megkínálták, de amaz az ajánlatot, a' londoni conferentia kívánatára visszautasítá. Hogy Franciaország Belgiumban minden esetre gyöngé szövetségesre találjon: az 1831-ki január 20 és 27-ki protocollumokban olyly feltételek köttettek a' különváláshoz, melylyek Belgium romlását vonandották magok után. E' feltételek azonban tüstént Hollandia ellen fordítottak, mihelyt a' belgák az Anglia által ajánlt *Leopoldot* elfogadák királyokul. Most a' megállapított pontok akként módosítottak a' nagyhatalmak által, hogy a' territoriumon kívül minden egyébre vonatkozó kölesönös követelések az érdekllett felek közti eligazításra utasítottak. Fő nehézség volt azonban a' hollandi király által még elfoglalva tartott várak kiüritése. E' részben az uj ministerium megalakulása után alig 14 nappal Angliával fegyveres egyesség köttetik, *Vilmos* királyt erőszakkal kényszerítendő. November 5-én a' végrehajtás megkezdetik. Francia kikötőkben minden hollandi hajók lezáratnak. A' cherbourgi francia hajóhad *Spitheadnél* az angollal egyesülvén a' hollandi partok felé vitorláz, a' hollandi folyókat blokirozni. *Gérard* marsal 50,000 emberrel átlépi a' határokat, 's hosszas akadályokat leküzdvé az *ant-verpi* fellegvár ostromához készülteket tesz.

A' kamara ezen föllépésben csupán Franciaország anynyiszor emlegett becsületének beváltását, 's a' francia fegyverek előtt nyitott kitüntetésű kedvező alkalmat, nem pedig Franciaországnak diplomatiái megaláztatását tekintvén, a' kormány jelentését kedvező hangulattal fogadá. Egy esemény e' hangulatot majdnem föltétlen ragaszkodásig fokozá tudniillik a' király élete elleni első merénylet. Ugyanis, midőn Lajos Fülöp fényes kísérettel épen a' kamrákba akarna menni, az ülésfolyamat személyesen megnyitandó, reá egy pisztolyból lövés intéztetik. A' kilőtt fegyver egy özszerogyott nő közelében megtaláltatott; a' nő erősíté, mikép a' gyilkos karját, ki egy katona válláról ezélt, ő rántotta legyen vissza, de megnevezni 's leírni nem tudja. Kik gyanuból később befogattak, próbák hiányában fölmentetének. Hogy ez eseménynek minő hatása volt még higgadtabb ellenzéki férfiakra is: eléggé mutatja *Odil-lon Barrot* sajtáságos felkiáltása. „Ilyly körülmények közt nincs többé ellenzék! „valamint a' kamra változott hangulatának elegendő fokmérője az is, miszerint az elnök- választásnál a' kormány jelöltje, *Laffitte* 136 szavazata ellenében 234-el választatott meg; holott az előbbi folyam alatt vetélytársa csupán 1 szótöbbséggel győzött. „Innen magyarázható aztán, hogy az ostromállapot iránt a' válaszfeliratban egyetlen roszaló szócska sem ment be, mire természetesen sokat tőn *Thiers* ékesszólása is. Általában eriticus perezek közt *Thiers* volt kinézve a' kormány szónokaul, noha az iránta kimutatott bizalmatlanságból tapasztalnia kelle, miként véleményével elszigetelten áll. Majdnem minden fontosb teendői a' belügyi ministeriumnak ugyanis a' kereskedelmi tárezához lönek csatolva, midőn pedig *Thiers* panaszára nekie tárezaeserélés ajánltatott *d'Argout*-val, a' kereskedelmi ministerium ismét régi korlátai közzé szorítottatott vissza.

Azon törvényjavaslatok, melylyekkel most a' kormány föllépett, ugy szoktak tekintetni rendesen, mint sarkkövei azon rendszernek, melylyet

a' kabinet jelentékenyebb tagjaitól „doctrinaires“ névvel kezdenek elnevezni; ámbár mélyebb fürkészés után kitűnik, hogy mindezen rendszabályok felsőbb akarat szüleményei, 's csupán kifolyásai valának azon dynasztiai politikának, melyet Lajos Fülöp „juste-milie“ névvel maga keresztelt meg; azon politikának, melyly *Laffitte* lelépteig erősödési korát élve, örömezt rejte el valódi alakját, *Périer* óta azonban erejét érezve mindig nagyobb nyíltsággal tört elő, 's melylynek a' doctrinäreik legfőlebb is nagyon engedékeny eszközei valának. Különben is az ugy nevezett doctrinairesek, sem elkülönzött philosophiai felekezetet nem képezének, sem a' politikában saját iskolát nem alkottak, 's köztük és szabadelvűbb ellenfeleik között a' különbség legfőlebb abban áll, hogy míg ezek a' juliusi forradalom elveit szabadabb, folytonos fejlődésben kívánták képviselve látni, az utóbbiak nagy része ezen fejlődés irányában bizonyos hátrtartó állásba tevő magát. Mi különösen *Guizot*-t illeti politikai rendszerében, ugy látszik az angol constitutionalismus lebegett szeme előtt, miképen az a' parlamenti reform előtt létezett; politikai előszeretete azonkívül a' vagyonos középosztály iránt világosan kitűnt, miben mind a' király politikai rendszerével, mind a' kamarai többség nézeteivel meglehetősen találkozott.

Mindenekelőtt egy törvényjavaslat vitetett be a' pairek elébe, melyly elfogadtatván, jövőre az ostromállapotot törvényes rendszabálylá vála emelendő. Azonban magok a' pairek vonakodván azt lényeges módosítások nélkül elfogadni, e' körülmény intés gyanánt szolgált a' kormánynak, 's javaslatát nyugodni hagyá. Ezt követte a' ministerek felelősségéről törvényjavaslat, melyly azonban épen az ellenkezőre látszott számítva lenni. Végre: a' vidéki és táj-érdekeknek a' departament-okbani képviseltetéséről alkotott törvényjavaslat elfogadtatott ugyan, de lényeges módosítást szenvedett. Ugyanis a' restauratio alatti provincialis tanácsosok helyére a' lakosság által választott egyetemes gyülekezetek állittatván, noha a' közigazgatásbani részvét körükbe nem tartozandott, 's csupán tanácskozási szavazattal valának birandók, mégis a' ministerium ezt is hasonló szűk választási alapra kívánta felállítani, mint a' minő csekély szám az országos érdekek képviselhetésében részesítettett. Azonban a' követi kamra ezuttal az országos választókra a' charta által megállapított számra 210,000-en tulterjeszkedve, 345,000 vidéki választóban állapodott meg. Hogy a' kormány ez eredményt is megsemmisítse, nem küldé által a' pairekhez ezen törvényjavaslatot, remélve, hogy majd feledésbe menend.

Sokkal kedvezőbb fogadtatást nyert *Broglie* hg. külpolitikája. A' hg. nézetei sokakban találkoznak a' királyéval. Igy p. megegyezett mindkettő abban, hogy Franciaországnak külhatalmakhozi viszonyaiban saját érdekeit kell venni zsinórmértékül, nem pedig azon előszeretetet, melylyet a' fejlődő szabadabb institutiok iránt érez. Mindemellett a' kiindulási pont felette különböző vala. Lajos Fülöp a' békét a' hatalmakkal jó egyetértés árán, ez utóbbit pedig Franciaország minden külbefolyásának feláldozásával is kész vala megvásárolni, csakhogy belől a' rendet fentarthassa. A' herezeg is akarta a' békét, csakhogy ezt Frankon hatalmára kívánta alapítani, tehát a' francia külbefolyást lehetőség-

gig tágitani. E' czélra egyedüli utnak látszék előtte az angliávali szövetség, míg a' szárazföldi hatalmaktól e' részben kéveset remélt, minthogy ezek szerinte, sohasem volnának a' forradalommal teljesen kibékülendők. Frankhon pedig Angliával egyesülve szembeszállhat egész Európával. — A' britt szövetségnek azonban egy föltétele volt: keleten ellenállni a' mindinkább terjedő orosz befolyásnak. A' hg. e' föltételt őszintén vevé, 's már is olyly határozott hangu jegyzékeket váltott, hogy a' király megfélemlert belé, 's ellenörködés és ellensulyozás végett *Sebastiani* tábornokot tárca nélküli ministerül a' kabinetbe voná. Broglie hg. számítását igazolni látszék a' süker Belgiumban. Az európai háboru majdnem kikerülhetlennek látszék, mihelyt az első ágyu *Antwerp* előtt megdördülend. 'S a' porosz király fenyegető manifestumát tekintélyes erővel támogató a' belga határszéleken. Mindamellett az ostrom csakugyan megkezdett, 's 23 napi hősies védelem, 's még hősibb támadás után a' hollandi őrség kénytelen vala magát feladni a' nélkül, hogy Hollandiának vélt szövetségesei érte valamit tettek volna. Az ilyly eredményeknek köszönhető a' hg. természetesen, hogy a' kamrában olylyforma nyilatkozatai is elnézést nyertek, mint a' minőben X. Károly letételét jogtalan cselekménynek bélyegzé.

1833. júniusban Thiers egy jelentéssel lépett a' követkamra elé, melyly valósitása esetére minden ostromállapotot fölöslegessé vala teendő. A' jelentés tárgyazá *Paris megerősítését*, melyly egyes pontokon már 1831 óta megkezdett. Nevezetes miként rázta le ez alkalommal a' törvényhozást nyakáról a' kormány, hogy huzamosb időre szabad kezét nyerjen. 1833. april 25-én berekesztettek az 1832-ki ülések, megszavaztatván az 1833-ki költségvetés. Másnap, minden formaság nélkül megnyitattik a' parlament 1833-ra, csupán azért, hogy egyéb tárgy nem is lévén, az 1834-ki budget megszavaztathassék, 's így a' chartának is elég legyen téve. Csak ezen előzmények után hozatott fel a' megerősítési terv, melylyt egyébiránt a' költségvetésből ovatosan kihagytak. Az ellenzék nem késett megtámadni a' bejelentett rendszabály gyenge oldalait. Kifejtett, hogy a' külhatalmakkali összeütközés az előzmények után, 's a' követett politika mellett, tul esik a' lehetőség határain. A' belga hadjárat bevégezve, 's a' szárazföldi hatalmakkali jöegyetértés nem zavartatott meg. *Ancona* folyvásti megszállvatartása, noha a' franczia névnek becsületére nem igen válandó feltételek alatt, kinyerte a' római szék beleegyezését. Ilyly feltételek valának például: hogy a' háromszinü zászlók a' sánczokról eltiltattak; hogy a' polgárok, kik a' francziák bemenetele által elragadtatva nemzetőrséget alakítani bátorkodának, elítéltettek, 's a' francziák szemelátára galyákra hurezoltattak. Az engedékeny politika egyébben is mindenütt gondosan kikerülte az összeütközés lehetőségének még csak látszatát is. A' lengyel menekültek, habár szállást és szük ellátást kapva, szigoru félügyelet alatt tartatnak. Azon 430 lengyel tisztnek, kik az 1833-ki april hóban a' németországi forradalmi párt által készített mozgalmak hírére a' határokat átlépték, a' viszszatérés megtiltatott. A' lengyel „National-comité“ a' Muszka czár legelső felszólítására a' fővárosból kiutasított. Mindezekből tehát kinutattatott, hogy a' főváros megerősítésének országvédelmi szempontból értelme nincs, 's egyenesen a' pártok benső manifestatioi ellen van irányozva.

A' juliusi dynastiának ez időben két ellenséges párttal volt dolga, a' legitimisták, és a' republikánusok pártjával. Ezek közül az első tetemesen alábbszállott a' *Berry* hercegnőn elkövetett botrány, mondhatni morális megsemmisítés óta. Miután t. i. a' hercegnő csapatai szétverettek, maga darabig a' Vendéében lappangott. Az ügyes *Thiers*nek egy áru-ló segélyével sikerülvén kitudni menhelyét, a' hercegnő kézre kerített, 's *Blaye* fellegrvárba záratott. Fogsága alatt kényszerítve lőn azon vallomást tenni, hogy több idő óta titkos házasságban él. E' vallomáshoz azon körülmény is járulván, miszerint a' hgnő fogságában egy leányt szült: erkölcsi élete 's párthiveire gyakorolt hatása egy csapással meg lőn semmisítve; 's így ártalmatlanná tétetvén, egy hadihajón Siciliába haza küldetett. — A' kormány készülétei tehát komolyan alig célozhat-tak másokra, mint a' republikánusokra. És valóban e' párt egy idő óta félelmes arányban kezdé gyarapodni. Mig a' polgárkirály népszerűsége a' hőponton állott, e' párt a' clubokba viszsza vonulva, titkosan szövée terveit. De egy idő óta a' középosztálynál némi hidegülés elmagyarázhat-lan jelei valának észrevehetők. Az esküdtszékek nem gyámolíták a' kormányt elég hévvel a' sajtó ellen megkezdett üldözésekben, mihelyt ezen üldözések republikánus lapok ellen valának intézve; mig ellenben a' legiti-mista sajtó legcsekélyebb vigyázatlansága bennök tulszigorú bírakra talált. E' körülmény bátorítólag hat; a' clubok zászlóik alá toborzani kezdenek, az ifjuság, sereg, 's a' munkás osztály kebeléből. Ugyhogy a' két republikánus társulat t. i. „az emberi jogok egylete“ 's „a' népbará-tok szövetsége“, az első *Cavaignac*, a' másik *Marrast* által alapítva, az 1833-ik év közepén már 10,000 tagnal többet számlált kebelében. A' kormány e' gyarapodást örkődő szemmel kísérvén, miután szándoka volt nem megelőzni, hanem fejökre viszsza sujtani a' csapást: a' fővárosban 100,000 nemzetőr- 's 60,000 rendes katonával várta készen a' megtáma-dást. E' mellett Páris megerősítése egy év alatt bevégezttnek tekintetett.

Csakhogy a' kormány ezen kedvencz tervétől mindinkább kezdé elfor-dulni a' közvélemény. A' fáradhatlan ellenpárt kifürkészé, mikép e' terv a' restauratio hagyománya. Katonai szempontból bebizonyított, hogy ez erősítvények által egész városrészek tétethetnek kevés percz alatt hamuvá 's a' t. A' juliusi események évnappján tartott katonai szemle komoly leczkét adott a' kormány férfainak. Mig *Napoleon*nak a' Vendőme piacon viszszaállított szobra előtt sűrűn hangzott a' eszászári korszak viszhangja, a' „vive l'empereur“ kiáltás, 's mellette a' polgárkirály esu-pán igen gyéren éltetettek: addig a' nemzetőrség sötéten hallgatag soraiból fenyegetőleg emelkedének ingerült hangok: „le az erősítvények-ke!“ A' munka valóban fel is függesztetett. A' kormány elhatározá köz-vetve hatni a' közvéleményre. A' félelemgerjesztés legbiztosabb módnak látszék. A' fentebb érinteti két republikánus társulat főbb tagjai befogat-tak, vádoltatván, miként a' julius 28-ki seregszemle alkalmával lázadás előidézésére tettleges lépéseket tettek. A' vizsgálatból olyly tények jöttek napfényre, melylyek ellen a' fenálló törvények szigorát alkalmazni nem lett volna nehéz feladat. Így p. hogy a' szakosztályokban a' társulat tag-jai csapásra készen jelentek meg, 's indulásra csak az igazgató választ-mány egy intését várták, hogy az állományban külön állodalmat képez-

nek, saját hatóságokkal, költségvetéssel, köztársasági csapattal, 's a „Tribune“ cz. hirlapban saját Moniteurrel is bírnak. De a' kormány a' helyett, hogy e' tényekre szoritkoznék, megmarada előbbi vádja mellett. A' vádlottak tehát egész bátorsággal felelék, miszerint fegyverben voltak ugyan, de csak azért, mivel ha a' nemzetőrség és sorkatonaság között a' tapasztalható feszültség következtében összeütközésre került volna a' dolog: azon esetre készen voltak határozatukkal, hogy az első részére álljanak. Az eskütszék tagjai, nemzetőrök különben is mindanyynian, e' nyilatkozatban semmikép sem bírták az állam elleni vétséget belátni, 's így lőn, hogy dec. 22-én mindanyyni vádlottak fölmentetének.

Másnap, december 23-án 1833-ban a' kamrák ülésai megnyitvatván, a' trónbeszédben a' rend felforgatói ellen éber vigyázat lőn ajánlva, míg ellenben a' válaszfelirati viták közben a' szószékről republikai hiivalások hangzának le. *Voyer d'Argenson*, *Audry de Puyraveau*, és *de Ludre* határozottan nyilvánítják ebbeli érzelmeiket, nyíltan kimondván, miként a' jelen kormányzati formának hűséget esküttek ugyan, de csak a' népfőnség tiszteletbentartásának feltétele alatt, tehát addig, míg a' nép a' jelen kormányzattal meg van elégvülve. Maga az ősz *Lafayette* kinyilatkoztatá, hogy ő, ki egész életében a' szabadságot védte a' monarchia ellen, most sem fogja ez utóbbit amannak rovására pártfogása alá venni. Másfelől a' kormány is előértartott a' kimért vonalon, melylyen ellenfeleivel élethálra vala megvívandó. Legelső csapása az utczai iratok árulása ellen vala intézve. Nem boldogulván rendőrségi előző rendszabályokkal, melylyeknek republikánus lapok szerkesztői, mint *Rodde*, a' leghatályosabb demonstratiót tévék ellenébe, midőn utczai lapáros öltönyben személyesen osztogaták a' betiltott iratokat az özszesereglett tömegnek: a' ministerium törvényben adatá meg magának ezen megszorító hatalmat a' republikánusok merész föllépése által megdöbbsentett kamrai többség által. — Komolyabb következményű volt ennél a' társulatok ellen intézett törvényjavaslat, mert ezáltal vetteték meg a' bekövetkezett polgárháború alapja. E' rendszabály állítólag csupán a' republikánus társulatok ellen lett volna intézve, de valósággal megtámadá az gyökerében magát a' társulati jogot, megtámadá azt kíméletlenebbül, mint a' császárság vas keze és a' restauratio nemzetellenies politikája; mivel a' rendőrség előleges engedélye nélkül már 20-nál kevesebb számú egyéneknek sem lehetett bármínemű társas összejöveteleket tartani. — Különbséget tett továbbá e' javaslat a' társulatok által elkövetett politikai vétségek, 's a' státus bizottsága elleni büntények között; csupán az elsőbb rendűeket hagyván meg köztörvény szerint az eskütszékékek illetőségi körében, az utóbbiakat pedig, miután az ujonnan átdolgozott chartába XVIII. Lajos alkotmányleveléből egy ide magyarázható czikk becsuszott, a' pairekhez, tehát kivételes 's állásánál fogva nem független törvényszék elé utasítván.

Egy merész kísérlet, melylyhez a' francia demokratia is reményeit kötö, olyly czélból gyámolítva, hogy az európai béke megingattassék, 's általános háború törjön ki, de a' melyly teljesen meghiusult, felette elősegíté ezen repressiv rendszabályok keresztülvitelét. Értjük az 1834 elein szerepét lejátszott *savoyai hadjáratot*. A' vállalat lelke *Mazzini* volt, a' „fiatal Italia“ alapítója, melyly társulat Oolaszország egységét 's függet-

lenségét tüzte ki jelszavul. A' kivitel élére *Romarino* tábornok állítottott. Vele mintegy 160 lengyel, olasz, és német menekült indult meg a' savoyai határok felé. A' terv szerint késedelem nélkül a' főváros, *Chambéry* falai közé kellett volna sietnie. *Romarino* időzött, 's magaviselete a' „giovine Italia“ által árulásnak bélyegeztetik. Semmire sem boldogulván, egy másik olasz hadláb is, melyly *les Echelles* felől vevé indulását, egy szállongó csapat által a' határokról könnyen visszavetett.

Egy kamrai interpellatio után, melylyben *Salverte* követ szemére veté d'Argout miniszternek, miszerint egy uteszai iratosztogatás miatt keletkezett népcsoportozatot nem eléglé meg a' municipalörség által szétozlatni, hanem átöltözött rendőrségi szolgák által furkósokkal veretett szét, rákerült végre a' sor a' társulatokat megszorító törvényjavaslat tárgyalására. *De Ludre* képviselő azon kihívó szavai, hogy az emberi jogok egylete a' kormány ellen nem esküszik össze, mivel elég erősnek érzi magát vele nyílt csatában szembeszállani, a' többségre megdöböntő hatást tón. Hiában mutatá ki *Odilon Barrot* ezután, hogy társulati szabadság nélkül mind a' szabad sajtó, mind a' választási szavazatjog merő agyrem; — hiában kiáltott fel a' legitimista *Berryer*: „Egy forradalom 4-ik évében, melyly a' szabadság nevében küzdeték, nem létez szabadság, melylyet a' miniszterek illetetlenül hagytak volna; — hiában mutatott a' miniszteri padokra *Garnier Pag's*, feltárván hogy *Guizot* évek előtt ilyly czimű társulatnak: „Aide-toi et le ciel t'aidera“ tagja volt, 's hogy *Barthe*, a' törvényjavaslat szerkesztője részt vett a' „Carbonari“ titkos társulatban, mind hiában! — *Guizot* és *Thiers*, amaz több epével, ez fényesebb szonoklattal a' szabadelvű párt fejére szórták vissza a' vádakát, 's a' többség a' törvényjavaslatot 14 napi vita után módosítvány nélkül elfogadá. — A' szükségeseznek ítélt rendszabályok iránti minden látszólagos öszhangzás mellett, a' kabinetben már ekkor meszszevivő nézetkülönbség uralkodott. *Thiers* azokat inkább alkalmi sürgősség szempontjából látszék felfogni, 's általok egy átmeneti dictaturát képezni, melylynek ótalma alatt a' tömegnek ideje 's alkalma legyen a' politikai érettség magasb fokát elérni; *Guizot*nál ellenben mindez inkább akként tünt fel, mint kifolyása egy átgondolt rendszernek, melylynek alapeszméje: a' közép-osztályt kizárólagos uralkodásra juttatni, 's védelem alá venni a' vagyon-talanok ellenében.

De a' király és *Brogie hg* közt még nagyobb volt a' szakadás a' külügyek vezetésére nézve. A' török porta és *Mehemed Ali* között kitört háboru az északi nagyhatalmat egy lépéssel ismét közelebb juttatá Konstantinápoly rég ohajtott birtokához. A' koniahi véres esata után (1833 elején) *Mahmud* császár kényszerítve látta magát a' veszélyes muszka segítséghez folyamodni. *Brogie hg*, noha a' két hadakozó fél közt mindig ingadozó politikát követve, az orosz befolyásnak határozottan ellene kívánt dolgozni, 's erélyes tartása a' király juste-milieu politikájával nem egy ízben kellemetlen öszszeütközésekbe jött. E' miatt elkedvetlenedvén a' hg, visszavonulására várta az alkalmat, és az alkalom nem is késett soká. Ugyanis 1831-ki július 4-én az északamerikai egyesült státusokkal bizonyos egységre lépett a' francia kormány, melyly szerint amannak 25 millió franknyi pótlást kötelezett le a' Napoleontól szenvedett károk

megtérítése fejében. Minthogy ezen öszveg a' kamrai vizsgáló bizottmány véleménye ellenére 12 millióra nem szállítottatott le : a' javaslat csak most lön a' kamrába behozva. Azonban a' többség pénzügyi dolgokban nem akart olyly ministerialisnak mutatkozni, mint a' politikai kérdéseknél. April 1-jén a' javaslat elvetetett, 's ez alkalommal *hg Broglie* és *Sebastiani* lemondásaikat benyújtották. — A' külügyek tárczája ekkor *de Rigny* volt tengerészeti miniszterre, ezé pedig, minthogy *Roussin* admiral jobbnak látta előbbi követségi helyén Konstantinápolyban maradni, az ősz *Jacob* admirálra bizatott. Kevéssel ezután *Argout* és *Barthe* is megváltak tárczájoktól, az első átengedvén helyét *Thiers*nek, ki is utódjául nyéré a' tehetségdús ifju *Duchâtel* Guizot iskolájából, a' második pedig *Persil* állodalmi főügyésznek, ki a' republikánusoknak olyly epés üldözőjévé lön.

A' társulatok elleni törvény egész Franciaországban sehoh ingerültebb kedélyekkel nem találkozott mint *Lyon*ban. Itt a' csapás nem csupán a' politikai egyesületeket érte, melylyekkel o' város szinte be vala hálózva, hanem érte az iparosok egyleteit is. Ezek közül a' *mutuellisták* egylete csak közelebb adá erkölcsi hatásának megdöböntő példáját, a' midőn a' gyártulajdonosok és munkásaik között fenforgó árszabási versenygés miatt anynyi ezer kezek munkáját képes volt felfüggeszteni február 12-től egészen február 22-ikeig. A' társulatok elleni törvény köztudomásra jutván, a' *mutuellisták* nyilvánítják, miként az önkény előtt meghajolni nem fognak, 's magokat legdrágább joguktól megraboltatni nem engedik. Másfelől a' republikánus társulatokhoz szorosabban csatlakoznak. April 9-kén hat *mutuellistafőnök* törvényszék elébei állítása alkalmával a' polgárháború megkezdetik, 's hatnapi vérfagyalaló jelenetek után a' minden rend 's egybefüggés nélkül harczó republikánusok 's munkások leveretésével fejeztetik be. A' lyoni események hírére Páris is hasonló jelenetek színhelyévé lön. Itt a' vezetők ellenére elszánt rajongók kezdik a' megtámadást. April 14-én azonban az utolsó torlaszok is bevétettek. — April 15-én, midőn *Lyon*ban az utolsó lövések történtek, *Persil*, kit a' közvélemény azzal vádol vala, hogy a' katonaságot, midőn az a' torlaszokat meg akarná rohanni, arra inté, hogy ne csináljon foglyokat, hanem mérsároljon le mindent, a' kormány nevében egy javaslatot tett a' ház asztalára, melyly *dracoi* büntetéssel vala sújtandó a' fegyverek eltitkolását 's felsőbb engedély nélküli használatát. Másfelől a' hadügyminister 35,000 embert kér a' sereg létszámának 360,000-rei kiegészítése végett. Végre a' *Moniteur*ben a' páirek ítélőszéke öszsze lön állítva 's utasítva, hogy a' lyoni felkelők, párisi lázadók 's Franciaország akármelyly pontján hasonló mozgalmakban részeseknek talált egyének ellen eljárását kezdené meg. (Lásd : *Aprilisi nyugtalanságok és per.*)

Ez utóbbi rendelettel megkezdett az önkény utja. Ellene szólott a' gyakorlat is. Sem a' restauratio — az 1820-ik aug. 20-ki öszszeesküvést kivéve — sem Lajos Fülöp a' vendéi fölkelést és a' juliusi nyugtalanságokat nem utasítá annak idejében a' páirekhez. — Azonban az ellenfél le vala verve, elnémitva. A' kormány a' győztes fél jogaiban hitte magát. Csupán egyes bátor szózatok emelkedének ellene. *Leydel* tábornok, *Salverte*, *Garnier Pagès*, *Pagès*, (de l'Arriège) 's a' legitimista *Lamartine* elég bátorsággal bírának megtámadni a' kormányt, hogy a' juliusi forra-

dalom által keltett remények meghiúsítása 's az adott ígéretek nem teljesítése által maga idézi elő a' forrongást, melyly kétségbeesett kitörésekben keres magának részt. — Voltak, kik örült gondolatnak nevezék veszély után szaporítani a' hadsereget. Az agg *Bertrand* tábornok, midőn a' lefegyverzési törvény tárgyalás alá került, keserű panaszra fakada, mondván, hogy a' népet meg akarják beesteleníteni, megfosztván azt azon fegyverektől, melylyekkel a' juliusi napokban olyly hősileg és olyly nemesen élt. A' juliusi dynastiaért anynyit áldozott, e' miatt hitelében is megingatott *Laffitte* a' megsértett önéret hangján mondá, miként vannak fegyverei még a' juliusi napokból; meglátja, ki fogja azt tőle elvenni. Mind hiában! Az átmeneti dictatura eszméjébe szerelmes *Thiers* megdöntött minden ellenokokat, míg *Persilnek* a' szabadelvű ellenzékre szórt vádjai *Odilon Barrot*, 's a' tömegesen fölkel baloldal által méltó neheztelessel utasítának vissza. Ilyly időket nem élhete soká túl a' nemes öreg, kinek neve egy emberkoron át a' szabadságharcok jelszava volt, ki a' juliusi, mint az 1789-ki forradalom alatt a' nép élén állott, 's befolyása által a' dolgok új rendét megalakítani segíté. *Lafayette*, a' két világ hőse, meghalt 1834 majus 20-kán hónapokig tartott betegsége után. Kevés napok mulva a' kamarák feloszlattának. Összehívatasuk célját betölték, 's a' kormány sieté felhasználni a' kedvező pillanatot, midőn a' középosztály egészen a' győzelem benyomása alatt, szintolyly könnyen vezethető kamarákat hozand össze, minő az előbbi törvényhozás vala.

Mig belől a' királyi hatalom ekként terjesztetek: Lajos Fülöp a' külpolitikát személyesen vezetvén, a' dynastia megszilárdításán iparkodott, végre kereste a' saint jamesi kabinet barátságát, de nem olyly célból, mint Broglie hg, hogy t. i. az alkotmányos nyugat ekként ellensúlyozza az absolutisticus keletet, hanem, hogy a' szárazföldi hatalmának megmutassa, miként szövetségöket, ha kell, nélkülözni is tudja Franciaország. — A' britt szövetség ezen politikára nézve gyümölcsét meg is termé. Ennek paizsa alatt lön megszilárdítva a' forradalmi trón Belgiumban, Franciaország előbastyája észak-kelet felé, melylyet Lajos Fülöp nem késett aztán családi érdekébe vonni az által, hogy legidősb leányát *Leopold* királyhoz adá nőül. Délkeletre szinte ilyly bastyául vala szükség *Schweiczra*. Ezért a' korábbi aristocratiai kormány megbuktatásában mindenütt kilátszik Franciaország keze, de a' mit angol gyámolítás nélkül alig fogtak volna olyly nyugodtan nézni a' keleti hatalmasságok. Még Spanyolország vala hátra délen, és a' pyrenaei félsziget állapota ez időben olyyan, miként Anglia szövetségét őszintén felhasználva könnyű munka leendett a' két szomszédországot megnyerni a' constitutionalismus elvének.

Mind Portugallia, mind Spanyolország ez időben öröködsi háboruba vala bonyolodva. Az első *VI. János* halála óta, a' midőn idősb fia *Dom Pedro* kénytelen lévén választani a' brasiliai és portugál trón közt, az elsőt magának megtartá, az utóbbit pedig leánya *dona Maria* által kívánta elfoglalva látni, kinek jogait azonban a' regenssül kinevezett *Dom-Miguel* bitorolta. Spanyolországban *VII. Ferdinandnak* 1833. sept. 29-kén történt halála óta hasonló okból szinte polgárháboru dühöngött. A' *pragmatica sanctio* erejénél fogva trónra emelt gyermek *Isabella* 's anyja

a' Bourbon házból való *Maria Christina* ellenében követelőleg lépett fel *Don-Carlos* infans, hivatkozva a' Bourbon házból való Spanyol királyok által behozott saliai törvény sérthetetlenségére. Itt és amott a' harc nem csupán úgy tünt fel mint személyes érdekek harca, hanem mint elveké is egyszersmind. *Dom Pedro* Portugálnak alkotmány levelet adott Angol minta szerint, 's az alkotmányos hatalmak segélyét hívá fel, míg öcsce *Dom-Miguel*, eskedt ellensége minden divatos chartának, lelkéből despotá, tulmonarchicus államok segélyére támaszkodék. Hasonlókép Spanyolországban *Martinez de la Rosa* kormánya óta a' francia alkotmány mintájára kiadatott az „Estatuto real“ míg *Don-Carlos* ügyét *Dom-Miguel*-vel kötő össze, 's mindkettő az absolutisticus párt által gyámolittaték. Mindkét ügy saját viszontagságos phasisaira hagyatván darabig : végre 1834. april 22-én létre jött az elhírhedt *négyes szövetség*. (Quadruple-alliance) Franciaország, Anglia, Spanyolország és Portugal között, melylyben noha a' szerződés betüi csupán a' bitorló *Dom-Miguel*, és a' trónkövetelő *Don-Carlos* Portugálból kiűzetéséről szóltak, mindazáltal akkor egész Európában úgy vétetett, mint biztosítása az alkotmányosságnak a' pyrenei fél szigeten. A' következés megmutatá, miként Lajos Fülöp itt is csupán a' dynastiai érdekpolitikáig emelkedék föl, 's csupán anynyit, 's olyly alakban ígért, hogy azt szükség esetében visszavehesse. Vannak, kik épen a' spanyol ügyben követett kétszinü politikának tulajdonitják *Soult* marsalnak a' történetk után nem sokára következett visszavonulását a' kabinet elnökségétől. Anynyi igaz, hogy *Don-Carlos* Londont, hová Portugálból kiszorittatva menekült, julius 1-én hirtelen odahagyván, Páris és Bordeaux városokon keresztül Spanyol Navarrába bement, de hogy ezen ut Lajos Fülöp tudtával 's gyámolítása mellett történt volna, erre hiányzanak a' bizonyítékok ; azonban a' marsalt minden esetre fölötte sérté azon körülmény, miszerint a' trónkövetelő érintett átutazásáról szóló távirati sürgöny vele csupán 3 nap mulva közöltetett, 's visszalépésében ha nem is egyedüli oknak, de mindenesetre megragadott alkalomnak tekinthető.

Soult helyére *Gérard* marsal hivatott meg a' király által a' kabinet elnökeül, ki noha nem státusférfit, az ajánlatot elfogadá. Az aug. 31-re összehítt kamrák a' kormány új győzelmét hirdeté. Mindamellét *Gérard* marsal miniszerelnöksége sokáig nem tarthatott. Azon nézetből indulván ki, miszerint a' veszély legyőzése után a' szigoru rendszabályok ideje lejárt, 's a' kormánynak más térre, a' szabadelvű reformok terére kell lépnie : a' rendszer változását egy minél széles körü *amnestiával* akará megkezdeni, éreztetvén a' kormány kegyelmét azon számos szerencsétlenekkel, kikkel 6 hó óta a' nyilvános börtönök telve valának. Miután azonban nézetét keresztül nem viheté, october 29-én beadá lemondását. És most egy jelentékeny, szinfalak mögötti harc kezdődék a' király, 's az october 11-i kabinet, sőt illetoleg a' kamrák között. A' ministerium jelentékenyebb tagjai, hogy a' személyes politikának annál erősebben ellenállhassanak, titkos korteskedés útján elhatározá *Brogie* hget a' ministeri tanács elnökségére állítani. A' király, kinek a' hg. hajthatlansága anynyiszor útjában állt, *Persil* által mindenről értesítve, ez utóbbit kabinetalakítással bizza meg. Másfelől a' Guizot-Thiers liga is, még ekkor szoros

szövetségben, megkedvelni kezdé az alkalmat, melylynél fogva megmutassa a' királynak, miként rajta kívül lehetséges kormány nincs, 's a' történeendőket előre látva visszavonult. Ez az eredete a' 3. naps *ministeriumnak*, melyly az ősz *Bassanoi* hg. elnöklete alatt, ki egyszersmind a' belügyitárczát vivé, — *Bresson* volt berlini követ mint külügyi, *Bernard* altábornagy mint hadügyminister, továbbá a' tengerészeti, kereskedelmi és pénzügyi tárczákra a' „tiers parti“ kebeléből *Dupin* Károly, *Teste* és *Passy* képviselők neveit foglalá magában, — *Persil* előbbeni helyén maradván. A' régibb ministerium jól számított. Az új kabinet kénytelen volt visszalépni a' közvéleménynek majdnem hangos hahotája előtt. Az october 11-ki kormány félig megnyerte a' csatát, 's *Jacob* tengerészministert kivéve, kinek helyére *Duperré* admiral állott, előbbi helyét újra elfoglalá *Mortier* trevisoi herczeg elnöklete alatt.

A' kamarák öszszelévén hiva, tartani lehete a' tiersparti megtámadásaitól. *Thiers* beszédjében, melyly ragyogó képét tünteté elő a' 6 év óta követett rendszernek, maga jelölé ki a' támadási pontokat. A' kormány politikáját védé a' reactioi vád ellen, 's azt ellenállás rendszerének nevezé. Nagynak mondá a' különbséget a' restauratiokori állapotok, és a' mostaniak között. A' restauratio — ugymond — a' képviseletnek csak látszatát ismerte, még mi azt valóságban birjuk 'stb. Kimondá végre, hogy az ország állapota nem engedi az *amnestiát*, bármilyly kívánatos volna különben az. — De a' tiers parti nagyon gyöngén tudta felhasználni a' támadási pontokat. Csupán az idősb *Dupin* kezdett az elevenre tapintgatni, midőn kimondá, hogy ő és barátai bárki elnöksége alatt készek volnának tárczát vállalni, csak aztán valódi elnök volna. A' király személyes akarataíra ezélzás több mint világos vala; azonban *Dupin*, mintha szavaitól maga is megrettent volna tüstént kicsinységekre tére át. Ilyly körülmények közt könnyü volt a' kabinetnek a' győzelem, — és ezt teljes mértékben meg is nyéré akkor, midőn még olyly merész nyilatkozatok mellett is mint *Guizot*-é „hogy a' ministerium a' közszabadság terjesztésében nem egyezhet, mivel a' lehetőség és észszerűség határai már elérvék, — 's daczára olyly vigyázatlan kiejtéseknek, minő volt *Thiers*-é: „hogy Franciaországnak új polgárookra nincs szüksége“ december 6-kán a' többségtől feltétlen bizalmi szavazatot kapott. Nem is késett a' kabinet e' körülményt az által hasznára fordítani, hogy az amerikai kárpótlás ügyét újra föléleszté, jöllehet olyly sajátságos időpontban, a' midőn *Jackson* tábornok fenyegetődző nyilatkozatai miatt más oldalról épen a' diplomatiái öszszeköttetést is megkelle szakasztani az egyesült státusokkal. De még sem teljesült a' szabadelvü párt azon megrovó ítélete egészen, mintha a' kamra, feltétlen bizalomszavazata által saját elbocátatását írta volna alá; mivel következetlenség nélkül többé a' kormány javaslatait vissza nem utasíthatja. Egy kérdés, melyly közvetlenül zsebérdekek körül forgott, megingatá a' kamara többségét. Letelvén ugyanis a' restauratio által kinyert dohány-egyedárusság ideje: a' kormány 10 hónapig meghosszabítást kért. Ennek ellenében egy kormánypárti követ bizottmány kinevezését indítványozá, melyly az ország dohány-termesztési 's gyártási állapotát megvizsgálja. A' ministerium az indítvány fölötti viták elől háttérbe vonulván a' kívánt bizottmány kineveztetett, de mint-

hogy ez által a' király kedvetlenségét a' kormány magára vonta, kényszerülve látá magát február 20-kán 1835. lemondását beadni.

Azonban az új combinatio egy cabinet alkotása iránt, melylyben *Soult* marsal elnökle alatt *Molé* és a' „tiers-párti“ tagjai is résztveendők valának az *amnestia* kérdésén, tehát ismét a' király személyes akaratan hajótörést szenvedett. Az országban több hetekig semmi kormány. A' sajtóban vitatások merülnek föl az alkotmányos monarchiák ismert tana fölött: „a' király uralkodik, és nem kormányoz“. (Le roi regne et ne gouverne pas.) Az izgatás a' törvényhozás teremeig elhat. *De Sade* képviselő felhívja a' kamra figyelmét. A' martius 10-iki zajos ülésben *Chastelier* kormánypárti követ kijelenté, miként legközelebb egy feliratot fog indítványba hozni, az ország fenforgó körülményei iránt a' királyhoz intézendőt. A' többség tagjai mind nagyobb aggodalomba esvén tanácskozmányra összehgyülnek, 's egy küldöttséget neveznek a' lelépott ministerekhez a' haza nevében felszólítani őket tárczajok visszazavételére. — E' föllépés nem hibázható el hatását. Lajos Fülöp le vala győzve. El kelle fogadnia a' föltételt, melylyhez az october 11-ki ministerium viszontbelépését köté — t. i. *Broglie* hget ministerelnökül 's a' külügyek vezetőjeül, minek következtében aztán *de Riguy* tárczanélküli ministerré lön, 's ideiglenesen a' hadügy vitelét vevé át. — A' mód, melylyel a' ministerium előbbi hatáskörébe visszahelyeztetett, többé legkisebb kétséget sem hagyhata fön az amerikai kárpótlást illető javaslat sorsa iránt, a' minthogy az april közepén tanácskozás alá vétetvén, némi, Franciaország becsületét helyreállítandó nyilatkozat kívánása mellett meg is szavaztatott. — Még fontosabb eredménye a' doctrinairek túlsulyra emelkedésének az lön, hogy a' király a' „divide et vinces“—féle tanácsot követve, szakadást eszközöl azok és *Thiers* közt, 's ellenök az utóbbival szövetkezik. És ha az előbbiekn büszkén tekinthetének a' kamarában kivitt diadalra: *Thiers*nek maga részéről nem vala kevesebb oka azt tenni, midön a' titkos társulatok rémképét felmutatván, az általa titkos költségekre kért 1,200,000 frankot a' kamarától megnyeré. — Azalatt az aprilisi foglyok pere buzgalommal kezdé üzetni. A' szabadelvű sajtó élénk viszhangja a' bebörtönzöttek panaszaínak, bő anyagot talál a' kormány elleni keserűségét kiönteni. Ily megtámadások miatt lön a' pairek elé idézve a' „National“ is, melylyet akkori egyik szerkesztője, a' fogoly *Armand Carrel* védett. E' védelem sejteni hagyá a' paireknek a' gyűlölet nagyságát, melyly a' reájok bizott eljárás által fejökre háru land. Mert a' védő tagadá a' pairek illetőségét olyly lap feletti biráskodásban, melyly a' juliusi forradalom fő részese vala, miután e' forradalom nemesak a' Bourbonok pairei, hanem az egész institutio, 's annak minden tagjai ellen vala intézve. A' kormány tehát, alkalmasint hogy a' felelősséget a' követekkel is megoszssa, egy bizonyos öszveget kért megszavaztatni, hogy az óriási per tárgyalására külön terem építtessék. Ezenkívül ugyancsak az alsóháztól kieszközlé az engedélyt perbe fogathatni annak két nevezetes tagját *Cormenin*t és *Audry de Puyraveaut*, republikánus lapokban megjelent bizonyos sértő védelem-mintaért, melyly alatt ugyanaz említett két követ neve állt, de az aláírás költsége már akkor is ki vala mutatva. Az utóbbi tárgyalás alkalmával a' kamarai többség némelyly tagjai botránys botozási jele-

netet idéztek elő egy journalista irányában; miért a „Réformateur“ czimű lap „Assommeurs législatifs“ — törvényhozói agyalók — czim alatt egy heves czikket közölvén, kiadója 10,000 franknyi birságra és egy havi fogságra büntettetett. Különbö a tárgyalások nem sokára tetteleg véget értek, a követek nagy része a költségvetés megszavazása után, még az ülések berekesztése előtt haza sietvén. — Mi pedig az aprilpert illeti: a páirek dolga tetemesen meg lön könnyítve az által, hogy a vádlottak jelentékenyebbjei július 13-án 1835 módot találtak börtönceikből kimene-külni. A lyoni felkelők még azon év augustus havában többnyire nehéz fogságra ítéltettek, csak kevesen mentetvén fel; végre pedig 1836 január hóban a kimenekült párisi foglyokra is ítélet hozatván, az egész eljárás befejeztetett. — De az 1835-ik évre még egy jelentékeny eseménynek kelle megteremni keserű gyümölcsét. *Fieschi* merényletét értjük a király élte ellen. Epen július 28-ka volt, a forradalom évnapija, 's Lajos Fülöp rényes tábornoki kísérettel tartá a szokásos katonai szemlét, midőn egy *Fieschi* nevű corsikai, pokolgépét elsüté, 's Mortier marsal és többen golyózápor és óndarabeső által terítettének le, de maga a király sértetlenül marada. — A kamarák tagjai augustus 4-ikére telegraphi uton azonnal öszsze lőnek hivatva, 's az ülést *Broglie* hg egy komorsötét színezetű beszéddel nyitá meg, melylynek alap gondolata világosan azon gyanusítás vala, mintha a követett merénylet nem egyes elszigetelt büntény volna, hanem a melyly az egész republikánus pártot tömegestől terhelné. Holott ez esetben alig leheté feltenni józanul, hogy az ellíllant vezetők idegen földre menekültek volna, mielőtt bevárnák a véres tett eredményét. — Előre leheté látni, hogy e' komor rajz csak bevezetése leend a várható rendszabályoknak. 'S valóban e' beszéd előszóul szerkesztetett a később anynyira elhírült *Septemberi törvényekhez*. E' törvények elseje intézve volt a sajtó kihágásai ellen, 's különösen az időszakai sajtó lehető megszorítására. XVIII. Lajos chartája feljogosítá a polgárokat: politikai mint vallásos, tudományos, erkölcsi és társadalmi kérdések fölött szabad véleményt mondani. Az 1830-ki alkotmány e' jogot biztosítá; a sajtóvétségek iránti eljárás a királyi ítélőszékekről az eskütszékekre ruhásván. Ennek ellenére az új törvényjavaslat a király személye elleni sértéseit, 's a kormány formája 's elve elleni megtámadásait a sajtónak az állam biztossága elleni büntetteknek bélyegzé, 's mint ilylyeket a páirek elé utasítván aránylagos fogságon kívül 10,000—50,000 terjedhető birsággal rendelé sujtatni. Egy másik §. a pénzbeli biztosítékokat emelte föl Párisban 50,000 frankról 100,000-re, 's vidékeken ehhez szinte aránylag. Végre szini előadások, 's bármelyly müdarabok, mint réz- és kömetzvények csupán a belügyminister vagy a préfet előleges engedélye mellett jutandhatának közönség elébe. A második törvényjavaslat az eskütszékek eddigi szerkezetét támadá meg. Az eddigi nyilvános szavazás helyett titkos ajánlaték. Eddig a többségre a szavazatok $\frac{2}{3}$ -ad része kívántatott, tehát 8, 4 ellen; a törvényjavaslat elégnek tartá az egyszerű többséget, és így 7-et 5 ellenében. A harmadik javaslat végre az aprilisi eseményekből merité alkalmaságút, 's felhatalmazá az eskütszékeket, hogy azokat, kik sorompói előtt megjelenni vonakodnának, erővel hur-ezoltassa maga elé 's makaessügből marasztalhuusa el.

E' törvényjavaslatok hatása mély és leverő vala. Még a' polgárság gondolkozóbb részét is sérté a' bizalmatlanság, melyly azokban az eskütszékek ellen nyilvánult. Csak a' kamara többsége nem osztá e' hangulatot. A' gazdag bankárok, státúspapírok birtokosai, még mind lágynak tarták a' rendszabályt az anynyira sohajtott béke 's nyugalom megőrzésére, 's többen valának, kik kedvet mutattak meg nem állani az előző vizsgálatig. A' kisebbség, számbeli hiányát tiszteletreméltó nevekkel pótolá. Az ősz *Royer Collard*, Guizot tanítómestere, 's a' doctrinairek feje, ki *Polignac* hg kormánya elleni protestatiojával a' juliusi forradalom előidőzésében hatalmas tényező vala, öt évi hallgatását ez alkalommal megtöré. „Én nem hivatkozom a' chartára — mondá a' komoly férfi — de van még valami, mi az alkotmánylevélnek fölötte áll. Az eskütszék nem azon szokásos törvényhatóságok egyike, melylyekkel a' törvényhozó tolla csakugy kényére játszhatik; sőt az nem is törvényhatóság, hanem politikai institutio, az Franciaország maga; ez képviseli a' kamrával egyetemben a' nemzet fenségét. Bizalmatlansággal viseltetnek az eskütszékek iránt, mert nem ítélnek el eleget; részemről azonban kimondom, hogy én bensőm mélyéből bizalmatlan vagyok olyly kormány iránt, melyly habár a' közizságszolgáltatásban is, anynyival inkább pedig az egész ország igazságszolgáltatásában kétkedik. Epen a' rossz kormányokba belerögzött bizalmatlanság az, melyly őket minden törvényszéki zsarnokságok feltalálására vezette 'stb. Az eszközök, melylyekbe a' kormány bizalmát helyezi, nem egyebek mint kétségbeesés rendszabályai, melylyek halál-dőfést fognának adni a' szabadságnak, azon szabadságnak, melylynek, mint látszik, egyszerre vesztők el értelmét és szükségét, 's melyly mégis anynyi erőfeszítésen, anynyi fájdalomon, 's olyly sok véren vásároltatott meg.“ — Azonban a' kamara többsége sokkal inkább el vala már határozva, semhogy efféle óvószózatok viszzatartóztathattak volna. September 9-én a' törvény már királyi megerősítést is nyert, 's nem sokára a' vidéken mintegy száz időszaki lap szünt meg; általában pedig mindenik eddigi hangját megváltoztatá. De most, miután az egész rendszert érinteni nem lehetett, annál hevesebbek lőnek az egyes rendszabályok ellen intézett megtámadások; 's ez utolsók gyakran anynyival veszélyesebbek, mert a' középrennd, míg az egész rendszert védelmezni eltökélte, a' kormány egyes tetteivel nem mindig mutató magát teljesen elégedettnek. A' titkos társulatok működése szinte tartott továbbra is, 's bizonyos fölfedezés alkalmával maga a' sereg kebeléből többet kelle elfogatni 300 altisztnél.

Mig a' belügyek ekként folytak: a' külpolitikát *Broglie*, jellemének ismert erélyességével ragadá meg. A' már csaknem elaludt négyes szövetséget ismét föléleszti Spanyolország javára. A' baszk vezér *Zumalacarrequi* győzelmei ezt nagyon is szükségessé tevék. *Portugal* illetőségét kiállítja. *Anglia Franciaországgal* együttmunkál. *Evans* ezredes a' baszk partokon kiköt, míg másfelől, a' világ minden menekülteiből öszszetoborzott francia *idegen legio Bernelle* tábornok alatt *Catalonia* partjain kiszáll. Ezen segély billenté a' mérleget újra a' királyné részére. — Nem kevésbé szükségé a' herczeg erélyességét *Algir* sorsa. E' hódítmány, melylyet a' juliusi dynastia a' restauratio kezeiből vett által, darab idő óta felette el vala hanyagolva. Ugy látszik, mintha Lajos Fülöp megígérte 's szép

móddal eszközlésbe vette volna odahagyását. Legalább a vitéz *Clauzel* tábornok — később marsal — visszahivatása óta utódjai vagy alkalmatlanok vagy olyly egyének valának, kiknek kezei fölötté meg voltak kötve. Ilyly körülmények között majdnem természetesen merült fel a kérdés: mire való egy olylyan hódítvány, melyly iszonyú áldozatok mellett semmi hasznot sem hajt. *Broglic* hg újra *Clauzelt* küldé. Ez *Abd-el-Kader* arab főnököt megvervén, 's fővárosát *Maskarát* elfoglalván csakhamar újra támadó állásba teszi magát. E' kinevezés eléggé mutatá, miként marandó hódítás a' ezél. 'S ennek biztosítása kedveért történt az, hogy a' herczeg erélyesen vevé pártfogása alá a' *tunisi bey-t*, mint Franciaország szövetségesét, ótalmazván azt a' porta felsőségi követelése ellenében, annyira, hogy a' francia kikötőkben hadikészületek is tétettek. Ez utóbbiak azonban *Amerikára* is lehetének számítva. Mert *Jackson* tábornok nem mutata kedvet, elfogadni azon föltételt, melyly alatt a' kárpótlás megadása ígértetett.

Az 1835-dik év végén szokás szerint megnyittatának a' kamrák. A' megnyitóbeszéd vidor színezete meglepő ellentétet képezett a' közelebbi ülés elején elmondottal. Az egyetlen feszültségi viszonyra nézve Amerikával, Anglia közbejárása nyújtott kedvező kilátást. A' néptömegnél a' kedélyek elrettentése tekintetében *Fieschinek* és az általa terhelt, de ártatlanságukat még a' vérpadon is erősítő társainak, *Pepin* kereskedő és *Morey* nyereggártonak febr. 19-én történt kivégeztetésénél fogva üdvös hatás reményltek. Azonban az october 11-ki kabinetet, melyly politikai kérdéseknél a' többség olyly feltétlen bizalmát bírta, látszólag egy pénzügyi kérdés, vagy tulajdonképen egy fensőbb akarat csakugyan felozlatá. Az 1836-ki év elején *Humann* pénzügyminister az országos költségvetésben a' bevételek és kiadások közötti különbséget kimutatván, nyilvánítá, miszerint a' mutatkozó hiány fedezésére csak két ut lehet, t. i. az adófölemelés, mit ő azonban tanácsosnak nem tart, vagy pedig a' státusadósság kamatainak leszállítása, mit nemesak leketőnek, de igazságosnak is tart, a' menyinyben minden egyéb tulajdon Frankhonban 3 száztólínál többet nem jövedelmez, míg az utóbbiak 5 száztólit kamatoznak. Ilyly okoskodások után majdnem önkénytelenül merült fel a' kérdés: miért nem állott tehát elő a' kormány ilyly szellemben kész javaslattal? Ezen kérdésre válasz az lett, hogy mielőtt a' feleletre kitűzött nap eljőne, *Humann* tárczájától bucsut vón, 's helyére állittaték *Argout*, ki 1830 óta már 5 különböző tárczát vitt. Az interpellatio napja megérkezvén, a' lelépett *Humann* és *Broglic* hg ellenkező nyilatkozataiból, melyly szerint az első azt állítá, mikép a' kamatleszállításra nézve a' ministeri tanácsban csupán egy vélemény vala, míg az utóbbi tagadá, hogy e' tárgyról a' kabinetben szó lett volna — világosan kitünt, hogy az ellenzés egyenesen a' királytól jő, ki a' státuspapírok birtokosaiban a' dynastia legerősb gyámolait kímélte. A' dolog kabinetkérdéssé vált, midőn *Gouin* képviselő az elejtett indítványt magáévá tevé, 's a' tierspárti számos tagjai pártolák. A' ministerium halasztást kért; az ebbeli indítvány azonban február 5-én elvettetik, 's *Gouin* indítványának tekintetbevétele megszavaztván, az összes ministerium risszalép. — És most egy nevezetes fordulata következett a' dolgoknak, t. i. *Thiers*nek a' doctrinairektől nyílt elsza-

kadása, 's az utóbbiaknak a' ministeriumbóli kiszorittatása. Az ország 14 nap óta kormány nélkül volt, 's *Persil* már indítványba hozá, hogy valamennyien, minden küldöttség nélkül is vennék vissza tárczáikat, mire nagy rész mutatott is némi hajlamot, a' midőn *Thiers* véletlenül előáll; — a' főnehézség — ugymond — nem a' kamat letiltásában áll; — hanem abban, hogy a' kabinetben magában két párt létez — a' forradalmi párt, melylyhez szóló is tartozik, 's a' doctrinaireké, kik ellenforradalmiaknak tartatnak. Ez utóbbiak ellen vannak elfogulva a' kamarák, melylyekben a' forradalmi elem tulnyomó, és ez oka, hogy a' kamatleszállítás kérdésében a' ministerium kisebbségben maradt. A' király nem késett ezen okoskodás alaposságát belátni, 's a' „National“ egykori szerkesztőjét az általa alkotandó kabinet élére, 's a' külügyek vezetésére meghíni, ki régi tisztársai közül csupán a' 3 legjelentéktelenebbet, u. m. *Argout*, *Maison* és *Duperré-t* tartván meg, a' megürült tárczákat *Sauzet*, *Passy* és *Pelet* (de la Lozère) volt kamarai alelnökök között osztá ki, az elsőt peccsétőrré, a' másodikat kereskedelmi, a' harmadikat pedig oktatásügyi ministerré tevén, míg a' belügyek vezetését *Montalivet* vevé által. Így alakult a' február 22-iki ministerium. E' ministerium ildomos számításból nem terjesztett elő semmi határozott programmot. *Thiers* nem szak-, hanem tettektől kívánta felfüggeszteni az ítéletet; 's míg egyfelől megdicséré a' volt kabinetet, 's a' rend elleniek, ha újra feltámadnának, az új ministeriumban is áthághatlan korlátot mutatott fel; másfelől tagadá, mintha a' kedélyek megosztásának és pártgyűlöletnek megörökítése fogna czélul kitűzve lenni. Mi legfeltünőbb, a' kamatleszállításról az egész beszédben egyetlen szóemlítés sem vala téve, holott a' tárgyalási nap már közeledett. A' következés mindent felvilágosita. *Lacave-Laplagne* mint előadó a' 4½ száztólira leszállítást nem tartá ugyan megbirhatlan veszteségnek a' hitelezőkre nézve; mégis, elég sajátságosan azon következtetést voná ki, miszerint a' rendszabály elhalasztása véleményeztetik anynyival inkább, mivel a' minister jövő évre hasonló előterjesztésre ígéretet tön. *Thiers* ez utóbbit ugyan erősíté, de csak anynyiban, menynyiben akkorra az állapotok kedvezőbbeknek föltételezettek. Abból tehát, hogy a' többség az előadói véleményt ilyly bizonytalan ígéret mellett is elfogadá, nyilván kitünt, miként előbbi ellenszegülése csupán a' doctrinairek ellen vala intézve. — Azonban a' *Thiers*-ministerium nem sokára kénszerítve látta magát, választani az utak közül, melylyek felé a' pártok által vonatott. A' belügyi titkos költségek megszavazásánál a' kamarának több szabadelvű tagjai kijelenték, miként a' ministeriumot pártolni készek; mivel program nélkül is belátják a' különbséget az előbbi 's a' mostani kabinet közt. Amannak jelszava szigor volt és ellenállás; a' mostanié: mérséklet és kiengesztelés. Erre *Guizot* védelmébe veszi az eddigi politikát a' reakcióvali vád ellenében. „Midőn — ugymond — a' szenvedélyek minden gátakat széttörtek, az igazi haladás a' rendhez visszaterésben áll. E' politikát még most sem szabad elhagyni. *Guizot*nak a' ministerium nevében *Sauzet* válaszolt, 's az engesztelő hangulat, melyly feleletén előmlött, mutatá, miként az új ministerium nem hajlandó elfoglalni a' doctrinairek által nekie kijelölt tért. Az ország — ugymond — jelenleg nyugodt, 's e' nyugalmat nem kell megzavarni a' kedélyek felzaklatása

által. A' pártok bomlásnak indultak; a' kormánynak iparkodnia kell ezeket magában egyesítenie. A' nemzet a' politikai versengésekbe belefáradt; e' szélcsendet mindennemű reformokra kell felhasználni, nehogy majdani ébredése veszélyes legyen.“ 's a' t. — Csak is az eddigi rendszerben tapasztalt némi szelidülésnek köszönhető a' Thiers-ministerium a' népszerűség azon jelenségeit, melylyekkel a' mérsékelt szabadelvűek részéről találkozók. Nem mintha a' küzdés pillanatnyi ingerültségében hozott törvények a' magok utján eltöröltettek volna, hanem csupán mivel végre nem hajtottak, és mivel egyes ember merénye szigorúbb rendszabályokra ki nem zsákmányoltatt. 1836 június 25-én t. i. midőn a' király mezei jószágára *Neuillybe* akarna kirándulni, a' tuilleriák kapujában egy *Alibaud* nevű ifju, akkortájtban kereskedői segéd, multjára nézve szennytelen, de az életet megunt elszánt egyéniség reálott; véres tette nem sikerülvén, elfogatott, 's jul. 11-én, minthogy büntársai nem valának, egy maga kivégeztetett. De a' reformoknál csak az ígéretnél maradt a' dolog. A' ministerium tagjai sokkal ujonczabbak valának a' dolgok vezetésében, semhogy keresztülható tervekkel állhattak volna elő, 's egyes javaslatok, p. a' kereskedelmi törvényhozás körében csak úgy számíthattak elfogadásra, hogy az ott képviselt személyes érdekek többségével összeütközésben nem valának. — A' határozott liberalisok pártját nehezebb vala megnyerni. *Laffitte* a' budget tárgyalásakor szemére veté a' ministeriumnak, miként azzal dicsekedni mer, hogy az 1837-ki költségvetés 9 millióval kevesebb, mint volt a' restauratio előtt egy évvel, midőn már 1021 millióra hágott. „Egy kormány — ugymond — melylyet az ország maga választott, csak 9 millióval kerül kevesebbe, mint az, melylyet idegenek toltak nyakunkra, és ezzel még dicsekesznek!“ Kimutatá azután, hogy még ez is ámitás, 's az ország szerencséjének tarthatja, ha kiadásai a' sok hitelpótlék által 30 millióval nem fogják meghaladni az előleges számítását. *Thiers* erre adott válaszában arra alapítá okoskodását, hogy az ország újabb institutióinál 's nagyobb iparfejlettségénél fogva, melylyeket a' szabadságnak köszönhet, többet megbir jelenleg mint ezelőtt; azután előszámálván az ország különféle szükségeire tett kiadásait, igazolni törekvék a' restauratio kiadásain megtakarított összegeknek hováfordítását. — Mi a' külügyek vezetését illeti: e' részben *Thiers* politikája két nevezetes változást mutat föl. Az első phasisban elvitázhatlanul látjuk eltávozni Franciaországot az angol szövetségtől, 's közeledni a' szárazföldi hatalmak felé; talán mivel a' megelőző figyelem, melylyel e' részről körülfigaték, az új miniszerelnök hiúságának hizelgett; talán mivel az orleansi hgnek egy osztrák főhercegnővel házassága kedvező kilátáskép tüntetett föl előtte. A' másik fordulatnál a' február 22-ki minister reményében megesalatra, igyekezett ismét közeledni a' saint-jamesi kabinethez 's forradalmibb álláspontot foglalni el, de már ekkor törekvései egy fensőbb akaraton nemcsak megtörttek, hanem a' kabinet bukását is vonták magok után. Az első korszakba tartozik azon eskaknem semleges magatartás, melylyet a' február 22-ki ministerium elfoglalt, midőn febr. 17-én *Krakó* szabad státus, az 1815-ki szerződések szülötte, a' védhatalmak — Austria, Orosz és Porosz — által, a' menekültek kiűzetése iránt támasztott igények következtében katonailag megszállatott. Hiában nyilvánítá lord

Palmerston e' tényt az 1815-ki kötések világos megszegésének; Franciaország támogatása nélkül nyomatékosh föllépésre számítani nem lehetett. Ekkor Anglia, hogy a' keleti hatalmak politikáját ellensúlyozhassa, Franciaországot együttmunkálásra szólítá fel Spanyolországban. A' február 22-ki ministerium, hogy a' keleti hatalmakkali jó egyetértést megmentse, erre is tagadó választ adott. Legfeltünőbb vala azonban *Thiers*nek Schweicz elleni kihívó föllépése. Itt már nemcsupán szenvedőleges magatartása által engedé működni a' szárazföldi hatalmasságokat, hanem politikájoknak egyenesen Franciaországot engedé át organumul; a' midőn jul. 18-án egy kemény hangu jegyzéket küldött a' szövetségi kormányhoz, melylyben panaszt emelvén a' menedék-joggali visszaélés ellen, az idegen menekültek kiutasítását szorgalmazá. Noha ezen követelés a' schweiczi nép nagy többségénél a' legnagyobb ellenszenvet és ingerültséget költé fel, mindazáltal a' szövetségi gyűlés aug. 23-ki határozata által meghajola a' diplomacia kívánata előtt, a' midőn egy botrányos történet más tέρre vivé a' dolgot. A' Bernben lévő francia követ *hg Montebello* ugyanis bizonyos *Conseil* nevű egyén kiutasítását szorgalmazá, mint ki állítólag *Fieschi* bűnrésze lett volna; holott midőn az érintett egyén elfogatók, a' nála talált irományokból napfényre jött, hogy ezen ember a' francia rendőrség szolgálatában áll, 's a' menekültek kikémlése végett küldetett mostani állomására. Megtaláltattak nála több rendbeli utlevelei 3 különböző névre, 's az utolsó *Hermann* névre kiadva, egyenesen a' francia követségtől jöve, előbbi kelettel ellátva. Ez esemény később, mint látni fogjuk, valóságos kényszerítő demonstratióra nyujta alkalmat. Különben *Thiers* Algirra nézve egészen Broglie herzeg politikáját követé, 's majus 8-kán a' *tunisi bey*-vel valóságos védszövetségre lépett; minek következtében, midőn junius végén egy, számos hajókból álló török flotta a' dardanellákból kiindulván, olyly szándékkal közeledék Afrika partjaihoz, hogy *II. Mahmud* hódítási vágyát Tunisban valósítsa: már akkor francia hajókat találván a' kikötőben, kénytelen volt Tripolisba fordítani útját. — Talán azért engedé *Thiers* magát a' schweiczi ügybe annyira bebonyolittatni, mivel reménylé, hogy ezen áron szabad kezét nyerend *Spanyolország ügyeibe leendő beavatkozásra*. A' miniszerelnöknek terve volt 25,000 emberrel megszállatni ez országot az *Ebróig*; de sok küzdést kelle kiállnia, míg a' király aggodalmait és nehézségeit legyőzheté. Végre azon előterjesztés, hogy egy alkalmazáson kívüli francia főtiszt *Lebeau* tábornok parancsnoksága alatt álló néhány ezer ember könnyen munkálkodhatik ugy mint önkénytes csapat, melylyet aztán az ezredektől szaporítani apró csapatokkal nem lesz nehéz — megnyeré *Lajos Fülöp* beleegyezését; a' midőn két esemény az utóbbival ismét mindezt visszavonató. Egyik volt a' spanyolországi szabadelvűek által támasztott forradalom, melyly *Isturitz* politikáját megbuktatá, 's a' melylynek vezetői az 1812-diki demokratiai alkotmányt kikiáltván, a' regens királynétől kicsikarták a' cortesek összehívását, az ország alaptörvényeinek ilyly szellembeni kidolgozására. Ez esemény már tetemesen elvevé *Lajos Fülöp* kedvét. Hozzájárult még egy másik, hogy t. i. az új parancsnok egy napiparancsban ugy mutatá be magát katonái előtt, mint a' ki jelen díszes állásával a' francziák királya által tisztelteték meg, —

követtetve nem sokára tekintélyes segédhaderő által. Nem kelle több *Lajos Fülöp*nek, hogy a' folyamatban levő toborzásokat azonnal megszüntesse 's feloszlassa azon 4000 embert, melyly *Pauban* összeállítva a' működésre szánt sereg magvát vala képezendő. Sőt az augusztus 24-diki *Moniteurben* a' minisiterelnök tudta és akarata ellenére *Lebeau* napi-parancsa megczáfoltatik; mire aztán másnap *Thiers*, *Maison*, *Duperré*, *Passy*, *Sauzet* és *Pelet*, sőt példájokra *Argout* és *Montalivet* is lemondanak.

Az előzmények után ministerium nem vala lehetséges a' doctrinaireken kívül. 'S valóban a' sept. 7-iki hivatalos lap *Molé* gróf mint kabinetelnök 's külügyi, *Persil* mint igazságügyi, *Rosamel* mint tengerészeti, *Guizot* mint oktatás, *Duchâtel* mint pénzügyi 's *Gasparin* mint belügyi ministerek neveit hozá meg; kikhez később a' kereskedelmi tárczához *Martin* főálladalmi ügyész; a' hadügy élére pedig *Bernard* tábornok a' király segédje járult. Első lépései közé tartozott az új kabinetnek kimondani, miszerint a' forradalmi elem Spanyolországban francia segélyre nem számolhat. — Ellenben a' fordulat által, melyly a' *schweiczi* kérdésben a' fentérintett botránynál fogva létre jött, *Molé* és társai jogosítottaknak hívék magokat a' legfenyegetőbb állás fölvételére. A' szövetségi kormány ugyanis republikánus együgyűségében azon hibát követé el: a' *Conseil* iránt nekie benyújtott tudósítást, egy jegyzék kíséretében, melylynek férfiasabb hangja az eddigi félnék modorral némi feltűnő ellentétben álla, a' francia kormánynak megküldeni, hol *Montebello* hg igen érthetőleg hamisítással vádoltatott. A' doctrinair ministerium ebben Franciaország méltóságának megsértését látván, majdnem parancsoló hangon követelé az elégtételt; 's midőn ez a' kitzűzött határidő alatt, már csak a' szövetségi rendszer természeténél fogva is meg nem adathaték: october 1-jén kimondatott *Schweicz* ellen a' határozás, habár eredményt tekintve e' rendszabály Frankhonra nézve sokkal terhelőbb vala is, a' menyinyben Franciaországnak *Schweicz*bai kivitele, az utóbbinak beviteli kereskedését felénél többel meghaladá. Végre nov. 5-én az elégtételnek némi látszata nyujtatván azáltal, miszerint a' diéta nyilvánítá, hogy a' *Conseil* iránti tudósítás megküldetése által sértés nem szándékoltaték: néhány nap mulva a' megszakadt közlekedés újra visszaállították. Egyébiránt a' sept. 6-ki ministerium egy kegyelmi ténnyel kívánta megjelölni hatalomra jutását, melyly mintegy előzménye legyen a' bekövetkezendő általános közbocsátnak. Hatvanhárom politikai fogoly visszanyeré szabadságát. A' kegyelem részesei *Persil* szerint azok lőnek, kik fogságuk alatt mult tetteik megbánását mutatak. Nem leheté ugyan e' kategóriába számítani X. Károly volt ministereit *Peyronnet* és *Chanteluze* urakat, kik a' fenálló kormányt még most is vonakodának elismerni; mindamellett a' *ham-i* várbörtön ajtai megnyitlak előttük, sőt nem sokára hg *Polignac* és *Guernon de Ranville* is hasonló kegyelemben részesülének.

Azonban minden látszólagos nyugalom mellett még mindig rejlett a' kedélyekben anynyi gyúanyag, hogy bennök a' legkisebb szikra táplálékot találjon. Jól tudta ezt egy nagy név örököse, unokaöcsese Napoleonnak, a' volt hollandi király fia, *Bonaparte Lajos*, és ha tervét egyoldalulag nem alapítja csupán a' katonaságra, alig érendett az olyly kisszerű bukást. October 30-dika volt 1836, midőn *Strassburgban* *Vaudrey* tüzér-ezredes

a' felállított legénységnek azon meglepő tudósítással lépett elébe, hogy az említett herczeg érdekében forradalom tört ki, és az ezred, melylyel *Napoleon* egykor első tűzér-parancsnoksági tetteit végbevívé, kezdi éltetni II. *Napoleon*-t. A' mozgalom megkezdődik, 's *Voirol* tábornok és a' *préfet* elfogattak. De a' kormány eleve értesítve volt, 's az őrségek megváltoztatása által a' forradalom terjedésének életerét metszé. Maga a' hg, környezetével együtt elfogatott, 's noha a' *doctrinair* ministerium törvényszék elé állíttatását sürgeté, fensőbb akarat következtében egy kikötőbe vitették, 's onnan Északamerikába szállíttatott. Társai ugyan törvény elé lőnek állítva; azonban, noha a' vádat világos tények igazolák, azon okból: mivel a' főtettes csak azért, mert herczeg, az ország törvényhatósága alól elvonatott. 1837 jan. 18-án az elsassi eskütszék valamennyit fölmenté. És ez annyival nagyobb megveretése vala a' kormánynak, mivel ezen ítéletet osztá az ország közvéleménye. — Nem kevésbbé terhelte a' ministeriumot az algiri szerencsétlenség, *Clauzel* marsalnak *Constantine* ostromátóli visszaveretése. Az ezértil felelőség világosan a' kormányra hárult, mint a' melyly a' *Thiers* által ígért, részben már meg is indított segélyt — ellenszenvből-e, vagy mert a' katona otthon szükségesnek tartatott? — viszszavoná; azonban, midőn a' marsal novemberben kétségbeesett vállalatát megkísérteni eltökéllé: a' kormány ezt nem csak be nem tiltá, sőt a' hadjáratban *Nemours* hget is résztvenni engedé.

Ilyly kedvezőtlen előjelek közt nézett a' sept. 6-ki kormány a' kamarák megnyitásának elébe, mi dec. 27-én vala törtéendő; azonban egy véletlen esemény ismét villámhárítóul szolgált. *Lajos Fülöpre*, midőn három fiával kocsiban a' kamarák megnyitására menne, a' Szajna balpartján egy, külsejére nézve alsó osztálybelit mutató *Meunier* nevű egyén lövést tőn, de azt még csak nem is sérté. Hol kellett hatalmasb igazolás a' szigorú rendszabályok iránt! — A' megnyitó trónbeszéd nagy ovatossággal vala szerkesztve. Az Amerikávali kellemetlenségek, 's a' Schweiczczali surlódások befejezetteknek jelentettek. A' spanyol háború megemlítésénél azon remény fejeztetik ugyan ki, miszerint a' constitutionalismus elvégre győzelmet vivand, de azon hozzátétellel, hogy Franciaország ön fiai vérént maga számára tartozik kimélni, 's ezért óvatott meg egy fegyveres beavatkozás veszélyétől. Végre a' constantine'i szerencsétlenség-okoza fájdalom enyhítéseül azon ígéret nyujtatott, miszerint ezentulra gondoskodva van, hogy a' francia fegyvereknek azon világrészben kellő suly szereztessék. Egyébiránt a' pénzügyi mérleg kedvező állást mutatott, a' juliusi forradalom óta először haladván meg a' bevételek a' kiadásokat. — A' válaszfelirat szerkesztésénél csupán a' Spanyolországot és Schweiczot illető két pont idézett hevesebb vitákat elő. Az elsőnél *Thiers* személyesen lévén érdekelve, felhozott minden okot, melylyet e' szomszéd országban a' polgárháború megszüntetésének szükségéből, 's a' négyes szövetség föltételeiből merithete; de szavai hatástalanul hangzának el. Nagyobb bényomást tőn a' schweiczi ügy, hol *Molé gróf* azon ügyetlenséget követé el: mindent elődjeire hárítani. *Thiers* ugyanis becsületszavára erősíté, hogy *Conseil* kémi minőségéről legkisebb tudomása sem volt, noha mint elnöknek értesítve kellett volna mindenről lennie, de a' mi nem mindenben történt. A' volt ministerelnök *Gasparin*-ra utalt, ki akkor státus-

altitkár vala. Ez utóbbi pedig hallgatásban kerese menedéket; hallgatását hivatali kötelességnek állítván. Végre az egész eseményérti felelősséget, a' *Moniteur*be igtatott néhány sorban *Montalivet* vállalá magára, hihetőség mivel jól tudá, hogy vád alá helyeztetni nem fog.

Csak most lépett elő a' ministerium törvényjavaslaival, melylyek a' trónbeszédben lehető legnagyobb általánosságban valának érintve. Első volt az „*elkülönzési törvény*“ — *loi de disjonction* — melyly szerint közösen elküvetett vétség esetében, katonai egyének, elkülönözve a' polgáriaktól hadi törvényszék elé lettek volna állítandók, 's csak ez utóbbiak jury elé. — Második javaslat egy *deportationalis törvény*czikket tartalmazott, kiegészítésül a' septemberi törvényekhez, melylyek föléleszték ugyan a' köztársaság idejéből átvett ezen büntetést, de a' kivitelre helyet nem jelöltek. Most e' hiányt *Bourbon* sziget vala betöltendő. — Harmadik törvényjavaslatban nehéz büntetés vala tervezve a' *föl-nemjelentés*-ért azok ellen, kik a' király élete elleni összeesküvésről tudomást szerezve, azt 24 óra alatt fölfedezni elmulaszták. Végre még két más természetű törvényjavaslat is szőnyegre hozatott. Egyikben *Nemours* hg számára mint *apanage* *Rambouillet* nagy kiterjedésű uradalom és *Chateaufort* mezzi jószág kéreték a' kamarától, melylyek jövedelme 460,000 frankra vala téve. A' másokban 1 millió frank megszavaztatása kívántatott, menyaszszonyi ajándokul a' belga királyné számára. E' törvényczikkek a' közvéleménynek majdnem egyetemes roszalásával találkoztak. A' lapokban guny, roszalás és kárhoztató szó egymást válták. Mindezt a' legszellemdusabb alakban egyesíté *Cormenin* röpirata az *apanage* ellen. A' szegény nép nyomora mellett ott vala felmutatva az Orleans-ház gazdagsága, 's bebizonyítva, hogy a' javak, melylyeknek jövedelme 460,000 frankra becsültetik, legalább 40 millió értékűek 's a' t. Az „*elkülönzési törvény*“ sorsa komoly intésül szolgált a' kormányynak. 1837 martius 7-én tárgyalása befejeztetvén, midőn szavazásra kerülne a' dolog, felállás útján ugyan többséget nyert, de a' golyózás általi titkos szavazati kísérletnél a' kormány két szóval kisebbségben maradt. A' kabinet elegendő bizalomjelnek révén azon 85 millió frankot, melylyet utak javítására megszavaztatnia sikerült, ezen bukás miatt nem fogott volna visszalépni; azonban a' *Molé* és *Guizot* közt kifejlett surlódás csakugyan a' kabinet feloszlatását vonta maga után. Az első ugyanis az előterjesztett törvényjavaslatokat egy darabig nyugodni hagyni kívánta; míg az erősebb jellemű *Guizot*, sem-hogy ily gyöngeséget bevalljon, kész volt a' legszélőbb eszközhez folyamodni, 's a' kamarák feloszlatását és a' néprei hivatkozást sürgeté. E' miatt *Molé* april 15-én új kabinetet alkot, melylyben a' régiek közül esupán *Bernard*, *Rosamel* és *Martin*, had-, tengerészeti és kereskedelmi ministerek maradnak, új tagokul pedig: *Montalivet* belügy-, *Salvandy* oktatási-, *Barthe* pecsétör- és *Lacave-Laplagne* pénzügyi ministerek lépnek be.

Az új ministerium rejtély vala az ország előtt. Az előbbi kabinet bukását az *elkülönzési törvény* idézé elő. És mégis az új ministerium élén ugyanazon egyén áll, ki akkor. És ugyanazon *Salvandy*, ki a' megbukott ministerium törvényjavaslatát mint előadó melegen védelmezé, tagja az új ministeriumnak. Ehhez még a' ministerelnöki programm fenhangon erősíti, hogy az új kabinet ugyanazon utat követendő, mint az előbbeni,

's hogy az előterjesztett t.javaslatokat elejteni nem szándoka, mivel az ország körülményei úgy kívánják. A' tények azonban lassanként kezdék elősegíteni a' tájékozást. Ugyanis a' minisiterelnök Orleans hgnek *Helena* meklenburgi hgnőveli egybekelését bejelentvén, a' kamarát a' koronaörökös dotatiójának főlebb emelésére szólítá fel, hozzá tevén egyszersmind, hogy a' király egyenes parancsából a' *Nemours hg* apanage-át tárgyazó t.javaslatot visszaveszi, mivel ő felsége nem akarja, hogy egyszerre két fia ellátásáról gondoskodjék az ország. Ilyly módon a' népszerűtlen törv.-javaslat visszavétetett, mig az ujjabira nézve kedvező kilátást nyujta egyfelől azon elővigyázat, hogy a' kívánt fölemelési összeg előre nem határoztatott meg, másfelől azon előzmény, melyly szerint midőn részére az eddig élvezett 1 millió megszavaztatott, az egybekelés esete további gondoskodás tárgyaul világosan fenhagyatott. A' minthogy april 22-kén a' vizsgáló bizottmányi javaslatához képest a' fentebbi 1 milliónak megkettőztetése nehézség nélkül el is fogadtatott. — Nehány nappal később megszavazá a' kamara a' belgák királynéjának menyaszszonyi ajándokát is; habár ez utóbbi tárgyalásánál *Charamaule* szabadelvű képviselő iparkodék megfoghatóvá tenni, hogy miután az *Orleans*-ház magánuradalmi 72 milliót megérnek, ebből a' belgák királynéja 10 milliót fogván kapni. férje ezzel megelégedhetik. Mi több a' constantine-i szerencsétlenség miatti felelősség alól is szerencsésen kibujt *Molé*, részint mivel ez ügy akkor került tárgyalás alá, midőn már a' különösen kárhoztatott doctrinairek kiváltak a' kabinetből; részint mivel *Clauzel* marsalnak, ki előbbi állomását a' vádló szerepével cserélte föl, a' szószék fegyverei fölötte kevéssé valának hatalmában.

E' mellett a' Molé-ministerium bizonyos mérsékeltébb irány felé szemlátomást közeledék. *Meunier*, ki a' király élte ellen a' legutóbbi merényt elköveté, halálra ítéltetett ugyan, de büntetése kegyelem utján deportatióra lón változtatva. A' legörvendetesh meglepetést okozá pedig az 1837. majus 9-kén kihirdetett általános amnestia. Mindazáltal *Molé* nem szünt meg erősíteni a' kamara színe előtt, hogy a' *Périer*-féle rendszer tovább is a' kabinet politikája maradand, és hogy a' deportatio, valamint a' „fölnemjelentés“ iránti törvényjavaslatoktól elállani nincs semmi szándoka. Ez által azonban részint csak személyét akará tisztázni a' következetlenség vádja alól, részint nem akará magára haragítani a' doctrinaireket, kik már a' közbocsánat megadása előtt is gyengeséggel vádolák a' kormányt, és sarkalák a' minisiterelnököt a' követendő kormányzási elvek részletes formulázására. *Guizot* maga megragadá ez alkalmat az általa követett politikának alapeszméit bővebben előadni. Visszautasítá azon vádat, mintha új aristokrátiát akarna felállítani. Ő nem akar egyebet mint a' középosztályt tulsulyra juttatni; ez azon elem, melylyet a' kormánynak organizálni 's maga körül gyűjteni kell. *Molé* e' beszédnek csak egyes pontjaira felelt; *Odilon Barrot* az alapeszmét támadá meg. „A' középosztály — ugymond — visszautasítja a' neki szánt ajándokot. A' juliusi forradalom a' nemzet diadala volt, 's a' középosztály nem igénylé a' győzelem egyedáruságát, melyly a' nemzetet ellenséges kasztokra osztaná.“ — Még csak az 1039 milliót szavazta meg a' kamara státuskiadásokra, 's hozzá mintegy 50 milliónyi pótlékhitelt; azután sietett haza

mindenki az érdemes törvényhozók közül. Az április 15-diki kormánynak már ekkor fejében járt azon gondolat, hogy a' kamarákat feloszlassa, 's ujakat hívjon egybe. A' kedvező benyomás, melyet a' közbozsánát a' népre tőn, sokkal engedékenyebb törvényhozó testületre nyujta kilátást. De volt két fontos tekintet, melyly e' tervet még akkor visszatartóztatá. A' spanyol trónkövetelő anynyira haladt előre, hogy tőle a' fővárost is minden perczen félteni leheté. Ha ez megtörténik, a' mostani kormányra nehezedik az egész feleletteher. Másfelől Algirban világosan elárulá a' gyöngeséget egy szerződés, melylyre az orani főparancsnok *Bugeaud* tábornok, Abd-el-Kaderrel lépett, és melyly a' kamarának ugyan bejelentetett, de föltételei csak az ülések végével iktattatának a' hivatalos lapba. Mihelyt azonban a' dolgok september végeig kedvezőbb fordulatot nyertek; mihelyt a' kormány *Constantine* ostromához készülségről értesítést vőn; 's mihelyt don Carlos az *Ebrón* tul visszanyomatott: a' megpendített eszméhez azonnal visszatérvén, oct. 4-kén a' kamarák feloszlátása kimondatott, 's november 4-kén új választások, december 18-ka pedig az ülések megnyitásának napjául tüzetett ki.

Constantine bevételének híre még a' választások előtt csakugyan megérkezett. Mindazáltal a' választások, noha a' kormány által minden eszköz felhasználtaték, nem ütöttek ki a' kormány részére olyly határozottan, miként remélték. Megválasztatott ugyan 178 hivatalnok, 's a' miniszterekkel szavazó kamarai töredék szaporodott; de mindez legfőlebb a' legitimisták és doctrinairek gyengülésével történt, mialatt a' szabadelvű ellenzék nem kevésbbé öregbedék. A' trónbeszédben egyetlen sötét pont, a' spanyol polgárháború. Azonban ez sem támadtatott meg elég erélylyel, 's *Thiers*-t, ugy látszék, jövőrei kilátások tartóztaták vissza. A' miniszterek tehát keresztül vivén anynyit, hogy e' kérdésben nem új rendszabályok megragadására, hanem csak az eddigiek folytatására lőnek felhíva, könnyedén elnézték, hogy a' kamatleszállítás sürgetése a' válaszfeliratba belejőjön. — 1838-ki február 20-kán *Gouin* képviselő indítványt tesz az utóbb érintett tárgyban. A' ministerium látta a' esatavesztést, de elhatározá egyes kérdések miatt a' tárczát el nem hagyni, 's egyszer-mindenkorra bizalomszavazatot vélt megnyerhetni azon 1,500,000 frank titkos kiadási pótlékköltségben, melylyet a' kamara által megszavaztatni kívánt. Az e' fölötti vitáknál legfontosabb jelenet volt a' doctrinairekkel, többé nem takargathatott nyílt meghasonlás. *Molé* az egész pártnak szertelen uralkodásvágyát veté szemére. *Guizot*, ámbár szükségét — mint mondá — nem látá még, a' ministeriumot formaszerinti szavazás által megbuktatni; di kijelenté elégületlenségét azon, hogy a' kormány — ugymond — erőssödés helyett naponként gyengül; a' helyett, hogy emelkednék, lealázza magát 's a' t. Minthogy azonban e' párt különben a' megadás mellett nyilatkozott, a' kívánt titkos költségek megszavazattak. — És mégis esalódott a' ministerium, midőn ezt föltétlen bizalomnyilatkozatnak vevé. Kisebbségben maradt kevés napok mulva az ugynevezett „táborkari törvény“ — loi de l'état — major général — tárgyalásánál, miután annak leglényegesebb része, hogy t. i. a' kormány minden tábornokot, 30 szolgálati év után tetszése szerint elboesáthasson, nemesak elvettetett, de egyenesen ki is lőn mondva, hogy a' tábornokok a' kormány által önké-

nyileg semmi esetre el ne küldethessenek, hanem meghatározott életkori évek szerint, a' tevőleges hadseregtől a' tartalékhoz tételesenek által, — ellent nem állván, hogy a' ministerek ez utóbbi rendelkezésben a' korona jogainak megsértését látták. Nem volt szerencsésebb a' kormány, mint előre látható vala, a' kamatleszállítási indítvány fölötti vitáknál sem, melyly 3 tag kivételével egyhangu elfogadásra talált; csakhogy itt *Molé* azon elővigyázattal élt, miként előre nyilvánítá, hogy habár a' kormány e' tárgyat korszerűnek nem tartja, de ha a' kamara más véleménynyel fogna lenni: kész magát ahhoz alkalmazni. — Ez alkalommal *Lamartine* ékesszólásának minden erejével iparkodék a' kamara rokonszenvét felhíni a' kis státuskötelezvények birtokosai mellett, kiket szerinte e' rendszabály koldusbotra juttat. Feledé, hogy az olyanok, kiknek százigi kamat járt, összesen nem huzának akkor többet 2½ milliónál, kikről e' szerint külön rendelkezni nem lett volna nehéz; feledé, hogy a' ministerium épen a' nagy státushitelezők érdeke mellett harezolt, simogatván azon pénzaristocrátiát, melyly a' szüléti aristocratia megsemmisítésével cunek helyét foglalá el, 's a' juliusi trón legerősb gyánolának tartott. Könnyen képzelhető tehát a' kedvetlen hatás, melylyet a' szakaszonkénti tárgyalásnál azon záradék elfogadása okozott, hogy a' jövő ülés elején a' kormány jelentést tegyen az új törvény mikénti végrehajtásáról. A' kormánynak még egy pár hasonló leszavazása után a' követek megadván a' költségvetést, siettek vissza tűzhelyeikhez; nem is sejtván, hogy a' pairkamara a' juliusi napok óta először most veend bátorságot ellenszegülni a' képviselőház akarátának. A' táborkari törvényezikkből ugyanis kitörölt minden módosításokat, azt eredeti alakjába visszaállítá, a' kamatleszállítási javaslatot pedig egyenesen elveté, 's mindezt a' nélkül, hogy a' ministerek, kik a' kamara határozatáiban megnyugvásukat kijelenték, védelmére csak egy szót is szóltak volna. A' leghiggadtabbak is a' következő ülésre tervezék az ez iránti leszámolást.

Ezenkívül más események is jöttek közbe, melylyek a' *Molé* ministeriumtól lassanként elidegeníték mindazon kedélyeket, melylyeket az amnestia megnyert. Ilylyen a' lassanként feledésbe menni kezdett *septemberi törvények* alkalmazása *Laity* nevü volt hadnagy, 's a' straszburgi bonapartista fölkelés részese ellen. *Laity* ugyanis nevét kölcsönzé oda az Amerikából Schweiczba visszatért *Bonaparte Lajos* bizonyos röpiratának, melylyben a' straszburgi előzmények előadatván, *Lajos Fülöp* trónjoga némi részben tagadtaték, míg *Bonaparte Lajos* trónigényeinek alaposága vala vitatva. *Laity* jun. 21-én a' pair-szék elé állittaték, 's jul. 10-kén 5 évi börtönre 's 10 ezer franknyi bírságra lón büntetve. Hogy *Molé* ez esetben a' septembri törvényekhez folyamodott, oka hihetőleg az vala, mivel *Bonaparte Lajos* kiutasittatását a' schweiczi kormánynál már akkor sürgeté, 's hogy követelésének nagyobb súlyt adjon, meg akará mutatni mennyire komolyan veszik ez ügyet Franciaországban. Akár mint legyen, anynyi igaz, hogy e' rendszabály az országban kellemetlen meglepetést szüle, anynyival inkább, mivel kevéssel az előtt a' ministerium az elszasi *Huber* perét, ki a' király, az uralkodó család, 's a' törvényhozó test állítólagos kiirtására *Steuble* gépésztől bizonyos pokolgépet megvásárlott, nem utasítá a' pairek, hanem az esküttek elé; 's az esküttszék

a' merény nagyságától eliszonyodva, habár *Huber* mindent megátalkodva tagadott, *Steuble* előbbi vallomásait visszavonta, a' nehéz gyanujelek pedig a' teljes próbát ki nem pótolák, kimondá fölöttük a' „bűnös“-t, 's a' fővádlott deportátiora, társai pedig aránylagos fogságra csakugyan elítéltettek. Mindemellett azonban az érintett septemberi eljárás ülések végén történvén, a' kamarákban még nem okozhatott nagy zajt; de annál inkább viszhangozák az ország kárhóztató ítéletét a' hirlapok, 's maga a' doctrinär sajtó megsokalá olyly rendszabályok életheléptetését, melylyek mint állittaték, saját szerzőik akarata szerint is csupán a' párt-tusák napjaiban a' fenyegető veszély ellen állittattak fel. Végre hogy a' vádak mérlege színig megteljek, néhány botrányos eset hozatott napfényre. Ilylen volt *Girardin Emil* képviselőnek, az akkor még ministerialis „Presse“ szerkesztőjének két pere, család miatt, melylynek törvényes következményei alóli kibujtatást a' közhiedelem akkor egyenesen a' kormánykegynek tulajdonita, valamint a' kormánynak tulajdonitá azon két értelmü eszközöket is, melylyekkel a' nevezett egyénnek újbóli megválasztatása, a' kamarábólí félig kényszerített kilépése után keresztül vite-tett. Még botrányosabb volt egy köz kincs-elsikkasztás miatti hadi törvényszéki vizsgálat két tábornok *Bugeaud* és *Brossard* között, melylyben az első csak mint tanu jelent ugyan meg; a' vizsgálatból azonban kitünt, miként, az ilylynemü sikkasztás *Oranában* régóta nagyban üzetik, 's ha *Brossard* benne nem egészen ártatlan, de *Bugeaud* a' főparancsnok még nagyobb mértékben érdekelve van. *Brossard* meg is büntetteték, nem ugyan közpénz elsajátításért egyenesen, mit bebizonyítani nem igen lehet, hanem körén kívüli beavatkozásért; azonban a' közvélemény oda nyilatkozott, hogy tulajdonkép *Bugeaud* lett volna hadi törvényszék elé állítandó, 's hogy ez utóbbi csupán a' kormány kedvezésének köszönheté kimenekülését, noha egész naivsággal bevallá, hogy *Tafnában* maga részére 180,000 franknyi ajándokot kötött ki Abd-el-Kadertől, de a' melylyeket mint mondá, a' departement-jabeli községi utak javítására akart fordítani, 's erre a' ministerelnöktől meg is nyéré az engedelmet: később azonban ez visszavétetvén, az ajándokról ő is lemondott. Így fedezé föl végre *Gisques* pere a' közigazgatás egyik legfontosabb ágában egész rendszerét a' megvesztegetésnek.

Külföldi politikája a' *Molé* ministeriumnak ravaszul oda vala számítva, hogy a' francia hiúságnak hizelegjen akkor, midőn csekélyebb erővel bíró státusok ellen kelle föllépni; mig az europai nagyhatalmakkal a' törést minden áron kerülni iparkodék. Ezt tanusítja a' *Schweicz* elleni föllépés *Bonaparte Lajos* visszataréte miatt. Midőn ugyanis a' diplomaticai előterjesztések, később fenyegetések sem használtak, francia csapatok inditatának a' határok felé. De a' schweiczi nép is mint egy ember kelt föl, 's mivel Franciaország már meszszebb haladt, sem hogy beesülettel viszsza-léphessen: okvetlenül háborura került volna a' dolog, ha *Bonaparte Lajos* ketté nem vája a' dolgot az által, hogy *Schweiczot* jó szántúból oda hagyja. Még parancsolóbb hangot vön fel a' francia ministerium *Mexico* és *Buenos-Ayres* spanyol-amerikai gyarmatok ellenében, azon panaszok folytában, melylyeket ottani francia nyereszkesdők tulajdonaik megsértése, 's nyomtatás miatt emelének. Az érdeklettek az egyoldalulag

reájok rótt kárpótlási öszveg tárgyában a' britt közbejárást hívták föl; azonban a' *Rio de la Plata* torkolata, valamint az egész keleti partvidék egyszerre csak ostromzár alá tétetik: sőt 1838. sept. tekintélyes flotta érkezik 's maga Joiuville hg. is az ostromzári hajóhadhoz rendeltetik. Mindezek ügyesen arra valának számítva, hogy takargassák az engedékeny európai politikát. Mert már ekkor alá vala írva az egyesség *Anconának* 1838. december folytáni kiüritése iránt: és mert a' ministerium azon egyetlen kérdést is, melyly még közte és a' keleti hatalmak közt válaszfalkép emelkedett. t. i. Belgium kérdését, az e' fölött martius óta ujra megkezdett londoni alkudozásokon, békés szellemben szándékozáék elintézni, a' minthogy mindjárt a' válaszfelirat elfogadása után alá is irta a' francia követ azon londoni jegyzökönyvet, melyly Belgium sorsát egy hatalomszóval eldönté.

1838. decem. 17-re öszszegyültek a' kamarák. A' trónbeszéd végén a' király imigy szólt: Uraim! hazánk virágzó állapot, melylyhez én magamnak 's önöknek szerencsét kívánok, azon kitartó öszszemunkálásnak köszönhető, melylyel a' kamarák engem 8 év óta megajándékozának; 's köszönhető az öszszehangzásnak, melyly a' nagy státushatalmak közt létez. Ne feledjük, hogy ebben fekszik a' mi erőnk. Vajha ez öszszehangzás napról napra tökélyesb és maradandóbb lenne; vajha institutioink szabad működése megmutatná a' világnak, hogy az alkotmányos királyság a' szabadság jótéteményeivel képes egyeztetni a' stabilitást, melylyben az államok ereje fekszik. Midőn *Lajos Fülöp* e' szavakat elmondá, nehezen sejté a' coalitiot, melyly a' ministeriumot, vagyis inkább a' személyes politikát fenyegeté. Időközben a' doctrinäreik teljesen elszakadtak a' ministeriumtól. A' mérsékelt szabadelvűeket a' septemberi törvények alkalmazása elidegenité. *Thiers* nyilt ellen módra támadja meg a' király egész politikai rendszerét, 's azon pontra állván, melylynél minden töredék elégületlensége öszszetalálkozáék; valamenynyit együtt vezeté a' támadásra. Maga a' kamaraelnök *Dupin*, a' válaszfelirati bizottmányban lehetetlennek nyilváníti a' ministeriumot, mivel a' királyságot nem fedezi kellőleg; mivel helyzete nehézségein nem képes uralkodni; mivel egy olyly kamarában, melyly két párt közt egyformán meg van osztva, nem képes többséget csinálni.

A' válaszfelirati terv, melyly 1839. jan.4. előterjesztetett, nyilt hadüzenet vala a' kormány ellen. A' 221. hires felirata óta ilyly határozott hang, hasonló alkalmaknál nem hallatá magát. A' belga ügyre nézve kijelentetett, miként az alkudozások eredménye elváratik, de előre is nyilváníti a' kamara, miszerint a' legöszintébb kívánatokat táplálja olyly nép mellett, melyly elveiben 's érdekeiben a' francia nemzettel anynyira rokon; pedig köztudomásu volt, menyenyire feláldoztattak ezen ország érdekei. *Ancona* kiüritését a' válaszfelirati javaslat ugy tekinté, mint a' francia befolyás megsemmisítését Olaszországban. A' *schweiczi* surlódások ugy tüntetének elő, mint a' kormány leghibásabb fogásai. Végre a' spanyolországi polgárháboru megszüntetésére a' ministerium a' leghatározottabban felszóllított, a' kamat-leszállítás, és a' táborok iránti törvények sürgettettek. Az egész felirat alapgondolata azonban egy tételben vala foglalva, melylyben kijelenteték a' királynak, hogy csak akkor képzelhető

öszszehangzás a' státushatalom különböző ágai közt, ha mindenik ezek közül saját határain belől marad; 's hogy a' követek kamarája örömmel kész gyámolítani olyly kormányt, melyly nem gyöngé, ingadozó, és tehetetlen, hanem szilárd és ügyes: melyly magasb hazafiai érzelmekre támaszkodik, a' trón méltóságának kivülről elismerést és tiszteletet szerez, belől pedig felezi azt, igazi felelősséget vevén magára. — Lehet-e ennél világosabban szólni? Avagy nem volt-e minden tétel, melyly a' ministeriumot kárhóztatá azért, hogy saját nézeteinek kül- és belpolitikáiban keresztül vitele helyett csupán egy magasb akaratnak szolgál alárendelt eszközeül, nem volt-e mindez egyuttal elítélése a' személyes politikának? — Még hevesebb nyilatkozatok fordultak elő a' tárgyalás alkalmával, *Odilón Barrot* kimondá, hogy a' képviseleti alkotmány minden formái megsértetnének, ha a' kormány megkísértené magát még tovább is tartani, míg *Mauguin* csak úgy tartá lehetségesnek a' ministerium másodszori megjelenését a' kamara előtt, ha nem létezésének védelmére; de egyenesen úgy fogna megjelenni mint vádlottak- és vétkesekhez illik. És a' szakaszonkénti tárgyalásnál mégis egy véletlenség jött segítségére a' mindenfelől megtámogatott kabinetnek. *San Juan d'Ulloa* mexicói erősségnek mult nov. 7-én történt bevételéről tudósítás érkezék. A' ministerek nem késének e' dicsőséges hadi tett érdemét politikájok védelmére megragadni. És csakugyan a' kamarának ingadozóbb töredéke a' kormányhoz visszatér. A' válaszfelirati leghatározottabb roszalások módosítottak, a' Belgium, Spanyolország, Italia, és Schweicz irányában követett politika helyeseltetik; 's noha a' külpolitikának egész terjedelmébeni jóváhagyását kivinni még sem lehet: a' szerfölött megszelidített válaszfelirat 221 szóval 208 ellen elfogadtatik. A' ministerium ugyan maga is átlátván ilyly győzelem tartatlanságát, január 22-én 1839. öszszes lemondását benyújtá; azonban miután *Soult* marsal lehetlennék nyilvánítá más, mint szabadelvű kabinet alkotását, ennek pedig a' király, politikáját feláldozni határozottan vonakodék: végre *Molé* és társai ismét ráhagyák magokat birni, hogy tárczáikat visszavegyék, 's azok megtartása végett a' végső eszközöket is megkísértsék. Január 31-én tehát a' kamarák elnapoltatván, február 2-án feloszlattatásuk kimondatott; az új választásokra martius 2-ka, az ülések megnyitására pedig 26-dika üzetvén ki. A' választási nap előtt a' kormány minden rugót mozgásba tett, hogy a' győzelmet maga részére biztosítsa.; *Montalivet* a' belügyminister minden eszközt megkísérte, hogy szép szóval vagy vesztegetéssel, ijesztgetés vagy erkölcsi kényszerítés által az april. 15-ki politika számára a' választókat megnyerje. Minden hivatalnok, ki a' kormány által ajánlott követjelöltek megválasztásában a' legnagyobb tevékenységet ki nem tejté, hivatal-vesztéssel fenyegetteték, 's hogy e' fenyegetés nem maradt pusztá szó, mutatá *Persil* példája. Ő a' republikánusok ostora, a' septemberi törvények egyik alkotója, ő, ki a' kormányhoz vak ragaszkodása miatt egész ország gyűlöletét önmagára voná, azért, mivel a' válaszfelirat tárgyalásánál a' ministerium ellen szavazott, hivatalából elbocsáttaték. A' választók kedélyét is a' rémités által iparkodott magának megnyerni a' kormány. Egy egész rögtönzött röpirodalom mutatá föl a' francia polgár előtt egy felől egy általános háboru rémképét, másfelől a' királyság öszszeomlását, 's egy új forradalom min-

den iszonyait, hahogy a' coalitio győzni találna. A' „Bulletin français“ cz. lap, melyly a' közelgő választásoknak köszöné eredetét, 's mint ilylen a' postahivatalok 's tisztviselők által sok ezer példányban ingyen osztogatott szét, Franciaország határszélein már látni vélte a' porosz, osztrák és orosz seregeket, betörni készen minden pilanatban, ha a' fenálló kabinet megbuktával férfiak kerülnének a' dolgok élére, kik amannak békés politikáját elhagynák 'stb. Ezen arczátlan tulcsigázások, szándékos gyanusítások egészen ellenkező hatást idétek elő. A' coalitio fejeinek elég volt czáfolatul a' higgadt hang, 's a' kormány ellen a' tények meztelensége a' leghathatósabb ékesszólás. De a' tevékenység sem hiányzott. Bizottmányok állittanak a' választások vezetésére, 's férfiak mint *Guizot*, *Thiers*, a' választókhoz nyomatékos iratokat intézének. Végre megjöve a' végzetteljesnap, 's a' kormány részére határozott bukással végződött. Az eredmény köztudomásra jutván, a' ministerek valamennyien 3 órai tanácskozás után tárczáikat a' király kezeibe letevék martius 9-én 1839. Hosszas ingadozás után a' király csakugyan megegyezett *Soult* marsallal, hogy ez utóbbi a' mérsékelt baltöredékből alkossa az új kabinetet. 'S már fel is terjeszté az ősz marsal, maga az elnökséget és a' hadügy vezetését megtartván, a' külügyi tárczára *Thiers*-t, az igazságügyire *Dupin*-t, a' belügyek élére *Passy*-t, a' pénzügyek vezetésére *Humann*-t, a' kereskedelmi tárczához *Dufaure*-t, cultusministerré *Sauzet*, a' közoktatáshoz *Villemaint*, a' tengerészethez *Duperré*t. Azonban mielőtt a' királyi rendélyen ellenjegyeztetnék, *Thiers* kívánta, hogy az általános kifejezésekkel szerkesztett programm az egész ministerium jelenlétében részletes taglalás alá vessék, nehogy valamelyik pontnak eltérő értelmezése miatt magában a' kabinetben szakadás támadjon. Ez alkalommal a' király és ministerium némelyly lényeges pontokban tőnek is egymásnak kölcsönös engedményeket. A' király nevezetesen a' hivatalnokok választásában ministereinek teljes szabadságot ígért, 's beleegyezék, hogy a' „merényletek“ szorosabb meghatározása által a' pairszék illetősége korlátoztassék. Viszont a' ministerium elnézte a' szükségessé vált „választási reformnak“ bizonytalan jövőrei elhalasztását; megtűrte a' septemberi törvényeket a' merényleteket illető szakaszon kívül, 's nem sürgeté a' kamatok azonnali leszállítását, beérvén annyival, hogy ennek is a' kormánytól kell majdan kezdeményeztetnie. Hanem a' Spanyolország iránt követendő politikában a' király kereken magtagadá *Thiers* kívánatát, ki minden interventio és cooperatioféle közbelépésről lemondva csupán Anglia példájának követését kívánta, a' menyinyiben ez utóbbi minden a' féle czimek nélkül is tudja segíteni hajóival, ha a' szükség úgy hozza magával a' királyné trónját. E' pontban a' király hajthatatlan levén: előbb *Thiers*, azután a' kamrai elnökség kérdésénél, hol Lajos Fülöp Odilon Barrot-ról hallani sem akart, az összes ministerium viszsza lép. Mivel pedig az ülések megnyitásaig új kabinetet összeállítani nem lehet: az ülések határideje april 4-ig meghosszabbított, 's midőn az alkudozások még ekkorra sem sikerülének, *Lajos Fülöp egy ideiglenes ministeriummal lépett a' kamarák elé*, melylynek tagjai valának: *Gasparin* és *Montebello* amaz bel- és kereskedelmi ügyek, emez külügyek ministere, továbbá *Girod de l'Aine* mint igazságügyi és cultus,- *Gautier* bankigazgató pénzügyminister; végre *Parant* képvisi-

selő közoktatási, *Tupinier* báró tengerészeti, és *Despans-Cubières* altábornagy, mint hadügyminister. — Mellőzve azt, hogy ez új nevek emléke, alig egynek kivételével, azon politikai rendszabályok emlékéhez való kötve, melyeknek kárhóztatását az új választás hirdeté: nem lehet nem látni, hogy az egész ministerium létezése csak önámítás, 's hogy az ország tulajdonkép kormány nélkül van. E' miatt különböző vidékeken zavargások. Május 12-én végre midőn a' kamarában már egy, a' királyhoz intézendő feliratról kezdének beszélni, végkép megalakult az új kabinet következő tagokból : *Soult* elnök és külügy, *Teste* igazságügy, *Duchâtel* belügy; *Passy* pénzügy, *Cunin-Gridaine* kereskedelmi, *Dufaure* közmunkák, *Villemain* oktatásügy, *Schneider* tábornok hadiügyek, és *Duperré* tengerészeti ministerek. Ugyanczen napon egy fölkelés tört ki Párisban a' munkás nép között, közvetlen eredménye a' hosszszas ministeri crisis, 's bizonytalan politikai állapot miatt a' műipar és kereskedés körében beállott pangásnak. Egyébiránt e' fölkelés két napi harc után külsőleg elnyomatott, elfogott részesei hosszszas nyomozások után a' pairek törvénytészeke által részben fölmentettek, részben deportatiora 's fogságra ítéltek. Csupán *Barbès*-ra és *Blanqui*-ra mondatott haláltétele, de kegyelem után ez is örökös deportatiora lön változtatva. Hasonló erőszakkal kelle elnyomni más városokban, mint *Marseille*, *Lille*, *Alençon*, *Mons*, *Avignon*, *Rochelle*, *Eu*, 'stb. mutatkozó nyugtalanságokat. — A' titkos társulatok szenvedélyénél valamivel később ébredt föl újra a' pártok politikai elégtelensége a' kamarában. A' kabinet első lépései a' rendszerben történt szabadszellemlü változtatásokra hagyának következményt huzni. *Soult* marsal kinyeré azt, mi az ügyesebb *Thiers*-nek megtagadtatott : kemény ostromzárt tengeren a' spanyol partok ellen, miáltal a' trónkövetelő előtt minden hadiszer-, eleség-, pénz és legénység- szállítás el lön vágyva. Azonban minden csak is ezen kezdetnél maradt, 's a' kamara, melylytől az alkotmányos elv körében életvidor mozgás váráték, bevégzé első üléfolyamát bányadtan, elkedvetlenedve, életjel nélkül. Az új üléfolyam előtti időszakot nevezetes események tölték be. A' háboru *Abd-el-kader* és Franciaország között újra kiütött. Spanyolországban *Don Carlos Espartero* fegyverei elől kénytelen volt francia földre menekülni, hol számára tartózkodáshelyül *Bourges* lön kijelölve; noha Lajos Fülöp hajlandó lett volna részére megadni a' *Salzburg*-ba szóló utlevelet, hahogy az ősz marsal ellene nem szegül azon okból, mivel a' trónkövetelő még mindig vissza fogott volna térhetni Spanyolországba, *Cabrera* még meg nem tört hadához csatlakozandó. A' legnevezetesebb esemény azonban, melyly ez időben fölmerült, a' „keleti kérdés“ vala. Ott két hatalmas szenvedély állott szemben a' küzdtéren. *Mahmud* szultán égett viszsza-venni *Syriát*, melylyet a' koniahí győző, birodalmából kiszakasztott. Másfelől a' hetvenes *Mehemet Ali* ohajtá megörökíteni dicsőségének emlékét, holta után családjára hagyván Egyiptom és Syria örököségi jogát. Midőn a' máj. 12-ki kabinet a' tárczákat átvevé, már akkor szemben állott egymással a' két ellenséges sereg. Franciaország tagadhatlan rokonszenvet táplált *Mehemet Ali* irányában. De a' kérdés egyszersmind európai is vala. Fentartani a' török birodalom épségét, az európai politika egyik hitágazatává lön ; megmenteni egyszersmind azt az orosz befolyás veszélyétől, ez volt

a' sarkelv, melyly körül a' hatalmak többségének nézetei öszpontosultak. Ilyly kettős szempontból szólítá fel a' britt ministerium Franciaországot, hogy hajóit Angliáéval egyesítvén a' Dardanellák felé indítsa. A' ministerium a' nemzeti politika szellemében vélt cselekedni, midőn ezen felhívást visszautasítá; holott ezen európai politika előmozdításának árán aligha nem lehetett volna biztosítani az alexandriait, mert Anglia, hogy megtörhesse az orosz befolyást, aligha föl nem áldozá vala *Mehemet Ali* iránti ellenszenvét. Azonban mig a' diplomatia tanakodik, Konstantinápoly és Alexandria közt a' sors fegyver utján eldöntöttnek látszék. A' harczos *Ibrahim* jun. 24. *Nisibinél* erőt vesz a' szultán seregein, és a' török flotta általmegy az egyiptusihoz. Növelte a' szerencsétlenséget *Mahmud* sultánnak ez időben történt halála, mi által a' feloszlás szélén álló birodalom egy gyermekre, *Abdul-Medschidre* szállt. Ekkor *Soult* marsal hírtelemben egy iratot intéz az európai hatalmakhoz, melylyben az ozman birodalom épségének és függetlenségének biztosítása végett a' nagy hatalmaságok közös közbejárását ajánlja. Ezen eszmét nem késett megragadni lord *Palmerston*; csak hogy ez a' török birodalom épségének 's függetlenségének fentartásán mindenekelőtt a' pártütő basa megalázását kívánta értetni, mig a' május 12-ki kabinet, noha utógondolatját gondosan elrejtve, ezen kifejezést akként értelmezé, hogy *Mehemet Alinak* eddig szerzett hatalma illetetlenül hagyassék. Mikor azonban ide vonatkozó kívánatával föllépett Franciaország: már késő volt, egyedül állván 4 olyly hatalom ellenében, melyly már azon eszközökről gondolkozott, melylyekkel *Mehemet Alit* kényszerítendi a' török hajósereg kiadására. E' közben az 1840-ki ülésfolyam bekövetkezett. A' kabinet keleti politikája több oldalról roszalásokat vont maga után. A' diplomatikai személyzetben némelyly változások lönek; *Sebastiani* helyére Londonba *Guizot* küldették. Azonban nem ezen ügy, hanem egy pénzkérdés buktatá meg a' *Soult* kabinetet. A' ministerelnök bejelenté a' kamarának *Nemours* hgnek egy *Szász-Koburg-Koháry* hgnővel történt egybekelését; 's egyszersmind 500,000 franknyi évenkénti dotatiót kért számára, E' javaslat kellemetlen taglalásokra adott alkalmat, 's február 20-án a' kamara többsége által elvetteték. Erre az öszszes ministerium beadá lemondását.

Az új ministerium, melyly martius 1-jén alakult, következő tagokból álla: *Thiers* ministerelnök, 's egyszersmind külügyminister; *Rémusat* belügy; *Vivien* igazságügy; *Gouin* kereskedelmi; *Roussin* tengerészeti; *Pelet* pénzügyi; *Cubières* hadügyi; *Cousin* közoktatási és *Jaubert* közmunkák ministere. Ezen egészen szabadelvű kabinet a' követkamara tulnyomó többsége pártolásának örvende ugyan; azonban a' külhatalmaknál, valamint a' franciaországi conservativeknél is aggodalmakat ébreszte. Pedig a' félelem alaptalan volt: a' septemberi törvények megmaradtak; a' kamatleszállítás a' pairkamara által újra elvettetett, és a' választási törvény reformja még csak vitatás alá sem került. A' budget megszavazásán kivül megnyerte a' ministerium a' vasutakra és 21 tengeri hajó építésére kíváut nevezetes öszvegeket. Egyszersmind kieszközölvén *Thiers* *Guizot* által az angol kormánytól, hogy Napoleon hamvai Francziaországba visszahozassanak, e' végre a' kamara *Rémusatnak* 1 millió frankot szinte megszavazott. — Külpolitikájában azonban kevésbé volt szeren-

csés *Thiers* ugyanazon okból mint elődjei, mivel t. i. háta mögött a' király keze is titokban működött. *Thiers* a' londoni alkudozásokat szándékosan iparkodott huzni halasztani, hogy *Mehemet Ali* részére minél több engedményeket csikarhasson ki. E' reményben megerősíték őt a' Londonban levő francia követ, Guizot tudósításai, ki vele mindenben egyetérteni látszott. E' miatt utasítá vissza *Thiers* mind Angliának, mind a' német hatalmasságoknak általa keveslett ajánlatait. Titkon mindazáltal oda igyekezék birni a' basát, hogy ez utóbbiak feltételeit, hahogy nekie ajánlatnának, fogadja el. De ezen lépés, mint gyaníttatik, maga Guizot által fölfedeztetett a' londoni congressus előtt, 's a' többi hatalmak nem késének oda magyarázni a' dolgot, mintha *Thiers* *Mehemet Alit*, a' hatalmaságok kikerülésével közvetlen a' szultánnali egyezkedésre akarná birni.— 1840-ki jul. 15-én tehát Anglia, Oroszország, Austria és a' porosz, Franciaország kirekesztésével, egységre lépnek, melylynél fogva Egyiptom öröködségi jogon meghagyatik ugyan a' basánál, valamint a' veres tenger és Tiberias tó közti föld holta napjáig, azonban mindkettő egyedül azon föltétel alatt, ha minden más tartományokból azonnal kitakarodik, 's a' török flottát kiadja. Még mielőtt *Thiers* ezen kötésről tudósítást kapott volna, távirati sürgöny útján értesíttetik, hogy az angol hajóssereg elhagya nápolyi állását a' földközi tengeren. Azonnal sietett e' dolgot tudatni *Mehemet Alival*, ki hajósseregét az alexandriai kikötőbe visszahuzván az ellene küldött *Stopford* admiral küldetését meghiusítá. Midőn a' juliusi egység hire Franciaországba megérkezett, az egész nemzetben fellángolt a' rég elfojtott harezvagy. *Thiers* nem csak diplomatikai tevékenységét fejté ki, hanem a' legerélyesebben tevő szárazon és vizen a' hadikészületeket. Ugyane' szempontból lépett föl *Páris* megerősítésével, mit a' király személyes, 's az előzményekből könnyen érthető politikája nem késett a' maga érdekében kizsákmányolni. Bármilyly tevékenységet fejtett ki azonban az új miniszterelnök: a' király ellenzése miatt minden törekvése a' félrendszbályok színvonalán maradt. Mert míg *Lajos Fülöp* nagynehezen reá hagyá magát beszállatni, hogy a' sorkatonaság létszáma 639,000 főre emeltessék, kérlelhetlenül ellenszegült miniszterének akkor, midőn ez a' francia flottát az alkirály védelmére a' syriai partokhoz akará küldeni. October 18-án átnyujtá ugyan *Thiers* az egyesült hatalmaknak Franciaország ultimatumát, melyly eléggé harciasan hangzott azon esetre, hahogy az egyiptomi alkirály letétele megtörténék; azonban ilyly fellépések nem tartóztaták fel a' szövetségeseket, 's mialatt a' britt hajóssereg *Beirut*-ot elfoglalá és az egyiptusit visszavonulásra kényszeríté, már meg vala semmisítve Franciaország keleti befolyása, *Lajos Fülöp* békés rendszere által. *Thiers* october 28-dikára öszszehívá a' kamarákat, készületeinek ez által is nagyobb súlyt adandó. Itt kell vala a' királyt a' trónbészében határozottan elvetni a' juliusi szövetséget, 's további készületekre kiterjedtebb segédforrásokat nyitlatni. *Lajos Fülöp* ezt határozottan megtagadá; minek következtében az öszszes ministerium oct. 21-kén lemondott, 's az ülések megnyitása nov. 5-kére lön elnapolva. A' közfigyelmet, melyly ezen ministerium kormánya alatt kizárólag a' keleti ügyek által tartatott feszültségben, két esemény vevé rövid időre igénybe. Egyik *Napoleon Lajos* hgnek második gyer-

mekes kísérlete, ki augusztus 6-án néhány pártvivének kíséretében *Boulogne*-nál kikötött, 's mint II. Napoleon mutatá be magát a város utczáin; de minthogy a várt néptömeg sehogysem akara körüle csoportulni, azonnal elfogatott, 's a pairszék által holtigtartó fogságra íteltetvén, *Ham-ba* vitetett. A másik esemény bizonyos *Darmès* merénylete vala, ki oct. 15-én szemle alkalmával egy, 6 golyóval töltött fegyvert lőtt a királyi kocsira, de azokkal csak önmagát sértette meg. *Darmès* guillotine alatt halt meg; bűnrészeseket azonban nem leheté fölfedezni.

1840-ki oct. 29-kén alakult meg az új kabinet, 19-dik 's egyszersmind utolsó a juliusi dynastia alatt. Az elnöki czim *Soult* marsalra ruházott ugyan, de az egésznek lelke *Guizot* vala, ki a külügyek kormányát ragadá meg. Különös, hogy épen azon férfiú, ki a mult évi coalitionak egyik főnöke vala, ki tehát a személyes politikát megdönteni segíté, azóta az udvari rendszer legengedelmesebb eszközözé szegődött. Ő általa tevé *Lajos Fülöp* a keleti kérdést illetőleg Londonban mindazon ajánlatait, melylyek gyakran a kabinet hivatalos sürgönyeivel tökéletes ellentétet képezének. *Guizot*-val tehát ismét csak az udvari politika került kormányra. Egyébiránt hasonló tapasztalások idővel megtermék gyümölcsüket. A nemzet figyelme, melyly eddig az egyének változásától remélte a rendszer átalakulását, lassanként a státushatalom másik ágára a törvényhozó testületre fordult; át kezdé látni, miként a létező elemekkel lehetséges ugyan tárcza-harczot víni, de arra, hogy egy nemzeti politikának alapja megvetessék, hogy a forradalom-kijelölte ösvényen békés reformok által haladjon az ország — mindenekelőtt szükséges, hogy a törvényhozás az eddigi olygarchiai szinezetű szűk basis helyett szélesebb alapot nyerjen. Ezen tanulásból merült föl a választási reform eszméje. A sors ugy akará, hogy az ige ne a higgadnan fontoló agyból nyerje megtestesülését, hanem a haragvó néptenger szenvedély-hullámaiból emelkedjék ki csak későn, midőn e' tenger a juliusi trónt is végképen elseprendi! — *Guizot*nak többi tisztársai voltak: *Duchâtel* a belügyeknél, *Martin du Nord* az igazságügynél, *Humann* a pénzügyek élén, *Teste* a közmunkáknál, *Villemain* a közoktatási, *Cunin Gridaine* a kereskedelmi és *Duperré* a tengerészeti tárczáknál. Az october 29-diki kabinet programjához tartozott: belől a nyugalom helyreállítása, kívül pedig: kibékülés a nagyhatalmakkal, 's ez meglevén észrevétlen kiterjesztése a francia befolyásnak. A milyly egyszerűnek látszik e' politika alapvonalában, olyly bonyolodott akadályokra talált ez a kivitelnél. Az october 29-ki ministerium belátta, hogy mielőtt célját elérhetné, szükség, hogy képes legyen átváltoztatni az általános elégtelenséget általános részvétlenséggé; egy szabad nép tettosztónét közönynyé; 's mindezekhez elaltatni a külföld gyanuját, tehát tekervényes utakon haladni. Ide célzott az elanyagiasítás 's vesztegetés belől, szótörés odakünn, — itt és ott ámitás, alattomoság, 's a machiavelli eszközök egész serege. — A közép-osztály harczhévre alig leheté jobb hűtő, mint azon 185 millió deficit, melylyet a ministerium felmutatott, mint a legújabb hadi készülétek eredményét, és így a Thiers-ministerium hagyományát. Páris erősítvényeire másik 140 millió kellett. E' miatt heves szemrehányások. — Legnagyobb szálla volt a ministerium szemében a független időszaki sajtó,

's ugyanazért minden esemény, melyly a' *journalistica* elleni csapásra kizsákmányoltathatott, ugy tünt fel, mint ugyanannyi megragadott alkalom. Az „*Ami du peuple*” czimű lap szerkesztője hosszas gályarabságra íteltetett a' pairek által, csak azért, mivel egy királygyilkos *Quessinet* azt vallá, hogy lelki táplálékul egyebek közt a' nevezett lapot is használta légyen. Szinte a' *journalisták* büntetettek, és pedig a' legembertelenebb bánásmóddal, a' *Toulouse*-ban kiütött zavargásokért; holott ezeket a' tömeg azon félreértése idézte elő, minélfogva a' népösszszzeírásban az adó fölemelésérei készülteket látott. — Az elkeserített sajtó viszont egyenesen a' király személye elleni megtámadásokban keresett magának elégtételt. Csaknem egy időben két rendbeli oklevelek látának napvilágot; egy rész *Donadieu* legitimista tábornok által közrebocsátva tárgyazá *Didier*-nek 1816 *Grenoble*-ben történt fölkelését, 's az akkori orleansi hgnek a' zendülőkkeli öszszeköttetéseit, rendkívül érthetőleg emelvén ki, miszerint ez utóbbi, nehogy a' befogottak által elárultassék, azoknak kivégeztetését sietteté; másfelől a' restauraciónnak egyik hajdani nevezetessége „*Contemporaire*” név alatt Lajos Fülöpnek Talleyranddali titkos levelezését adta ki, melyben egyebek közt azon fontos fölfedezés is foglaltatott, hogy a' polgárkirály *Algir*-nak odahagyását *Anglia* kedvéért megígérte volna. Ide járult ezenkívül, hogy az esküttzék a' két fentebbi tárgy miatt indított keresetben az illetőket fölmenté. Egyébiránt az 1841-dik év a' külpolitikára nézve zaj nélkül folyt le; a' háló, melyly később *Espartero* körül kerítettett Spanyolországban, még ekkor a' tuile-riákban csak titokban fonatván. — Az 1842-ik évet a' juliusi dynastiára nézve egy családi szerencsétlenség jelölé. Julius 13-kán az *orleansi herczeg* Lajos Fülöp legidősb fia szekérbőli kiesés következtében éltét vesztvén, hogy a' föltételezett trónörökösnek, az elhunyt fiának kiskorúsága alatt az uralkodás minél erősebb kezekben legyen, *Nemours herczeg* lón kijelölve melléje regenssül. (*l. Orleans herczeg.*) Ez esemény országos hatásává lón azáltal, mivel a' meghalt herczeg, Lajos Fülöp legvitézebb, legszeretreméltóbb 's legnépszerűbb fia, egy jobb jövő zálogaul tekintetek, addig mig az, ki legalább ideiglenesen helyére lépett, a' nép előtt leggyűlöltebb vala. A' regensség fölötti viták az e' végett öszszehítt, azután egy darabig ismét elnapolt kamaráknak némi élénkséget köleső-nöztvén, azután ismét visszaesett minden a' szellemi apathiába. Csupán egyes botrányok, mint p. *Lehon* és *Hourdequin* perei, vetének szomorú világot a' közvagyon-kezelés némelyly fontos ágaiban mutatkozó erkölcsi süllyedésre; az első tanusitván, hogy a' börzei nyereszkezdéstől még az eddig illetetleneknek vélt *letéti-kamarák* sem mentek többé; és a' másodiktól kitünnvén, miként Paris első municipalis testületében a' vesztegettség olyly fokra hágott, hogy nem csupán a' főnök — préfet — de majdnem valamenynyi tisztársai is megérdemlenék, hogy a' vádlottak padján üljenek. — Az 1843-ban öszszehítt kamarák meglehetősen hű képét adják a' törvényhozó testület ezen időszakbeli működésének, valamint a' pártok állásának is. A' ministerium nem nagy, de öszszetartó többségre támaszkodik, melylynek száma a' válaszfelirati vitáknál 100-ra megy, a' titkos költségek fölötti szavazás alkalmával 40-re leszáll, de a' számos reform-kérdéseknél újra emelkedik. A' válaszfeliratban ez alka-

lommal legnevezetesebb politikai kérdés a' Belgiummali vám-egyességen kívül : a' kutatási kötmény, és a' spanyol ügyek. A' hajó kutatási szerződvény eredete Anglia és Franciaország között 1831 és 1833-ra, tehát azon korszakra esik, midőn e' két hatalom látszólagosan kezert fogna, együtt állott szemben Európával. A' czél, melyly végett e' kötést létrehozá Anglia, t. i. a' rabszolgakereskedés meggátlása, egyetemes helyeslését vívta ki az emberiség minden barátjának. E' gyűlöletes embervásár ellenében akkor mindkét hatalom engedett lobogója kiváltságaiból, feljogosítván egymást viszonyosan csupa gyanu esetében is szemlét és motozást tartani. De midőn e' két hatalom politikája, mint látók, tetteleg szét-tartó irányt vón : a' kutatási jog sem soká késett a' nemzeti féltékenység lángját éleszeni. A' francia büszkeséget sérté azon tapasztalás, miszerint Anglia, kiterjedtebb tengeri erejénél, hajói nagyobb számánál fogva sokkal inkább képes a' tengerek fölötti ezen rendőri szerepet gyakorlatba venni, semhogy azt Franciaország neki visszaadhatná. Ezért szenvedett hajótörést a' britt kormány azon igyekezete, hogy a' vége felé járó érintett szerződvenyt visszahuzhatlanul fogadtassa el Franciaországgal. Mi több, az itteni közvélemény tagadhatlanul az egész kutatási jog megsemmisítését követelte. Az új szerződés azonban mégis létre jött, benne a' kölcsönös kutatási jog helyett az afrikai partokon közös erővel fentartandó ostromzár hozatván be, 's örökösés azon kikötők felett, melylyek kiszállítási helyekül voltak ismeretesek. A' tárgy rokonsága önkénytelenül a' rabszolgaság kérdésére vezet bennünket. Mindamellet, hogy a' fentebbi szerződvény lemosá a' francia lobogókról a' szennyet, melylyet a' gyálázatos embervásár reá kent : a' rabszolgaság még mindig fenállott a' gyarmatokban. Az emancipatio indítványa már nehányszor ingerülten vettetett vissza. Most is a' kérdés egy anyagi érdekű tárgyba bonyolítva került csupán szőnyegre ; t. i. a' gyarmati cukornád-ültetvényesek, és a' honi cukorrépa-termesztők közti surlódásban, menyenyiben t. i. az első saját terményöket a' honival egyenlő kedvezményekben kívánták részesíteni. Ennek megnyerésétől föltételezték a' feketék szabadsága. A' cukorrépa-termesztők azonban többségben levén, a' dolog végre úgy egyenlített ki, hogy a' két cukorfaj egyenjogúsága ugyan elvileg kimondatott, de a' rendszabály életbeléptetése egészen 1848-ig elhalasztatték. A' spanyol ügyek fölötti viták nem emelkedének felül a' lágymelegség fokán ; habár már ekkor tisztán kitüntek is a' macchiavelli eszközök, megbuktatni *Esparteron* egy kormányt, melyly alatt Spanyolország a' rég nélkülözött rend és nyugalom jótékonyágát kezdé érezni. Hanem hiszen elmondható a' kormány legalább a' nemzet törvényhozói előtt, hogy *Esparteron*nak, Anglia iránt mutatott hajlandósága miatt a' francia kereskedés, szenved, és ez igazolására elég volt. Az egész válaszfelirati vita alatt legemelkedettebb volt *Lamartine* beszéde, ki ez alkalommal az ellenzékhez átment, 's nem a' ministerium egyes tetteit, hanem az egész rendszert megtámadván, új politikai hitvallását letévé. Mi az ezen ülés-folyam alatt mellőzött, vagy megbuktatott reform-indítványokat illeti : ha valaki azok során végig tekint, önkénytelenül akad kezébe a' februári forradalom egyik kulcsa. Ilylen indítványok voltak : A' kamarából kirekesztése minden álladalmi hivatalnokoknak, ministereket és tisztán poli-

tikai hivatalnokokat kivéve. Követek napidíjja. Választási reform. Választási jog mint kényszerített kötelesség. Census leszállítása. Capacitások szavazatképessége. A' választhatósági census eltöröltetése. Az eskütti névlajstromoknak a' departementi főnökök kezzeiből kivétele. Eltörlése a' golyózás általi szavazásnak. Ezekhez járult végre *Larochejaquelein*nek azon igen elevenre ható indítványa : nyilatkozzék minden követ, mielőtt valamelyly tárgyban szavazna, ha nincs-e azon kérdésnél személyesen érdekelve. Ez indítvány talán sehová sem illett jobban mint a' vasuti engedmények megadására, hol az anyagi érdekek játszották az egyedüli fontos szerepet. A' nagy tőkepenzeseknek aránytalan kedvezmények osztogattattak. *Bordeaux* és *Teste* között pedig csupán nyereszkedők kedveért lön megadva az engedély. Azonban, midőn e' vállalat megbukott, az országnak kellett volna fizetni 2 millió frankot kártérítésül. És hiány nélkül meg is szavaztatott már az öszveg; azonban a' golyózás paizsa alatti névtelenség ezuttal mégis a' közerkölcsiségnek szerze diadalt. (l. *Teste-Cubières*-féle per.) Míg ekként egy feudális műipar teremtették : a' földmivelés egyik ága, a' bortermelés érdekei iránt nagyon is mostohának mutatá magát a' kamara. A' *Gironde*-ban néhány szőlőtulajdonos odahagyá szőlejét, nyomatva egyfelől a' súlyos földadók, másfelől a' fogyasztást nehezítő *octroi*-k által. Az utóbbiaknak, kivált a' fővárosban káros következménye lön a' *borhamisítás*, adatván a' szegény népnek bor helyett olyly mesterséges ital, melylynek nagy részint ártalmas létegei közöl maga a' bor egészen eltűnt. E' bajon az *octroi*-reform által lehetett volna leggyorsabban segíteni, és ez mégis mellőztetett. Annál nagyobb készség mutatkozék azonban a' megszavazásra, midőn egy titkos tanács felállítása került szőnyegre, melylyben volt ministerek, a' kamara elnökei, 's egyéb nevezetességek valának résztveendők 15,000 frank évenkénti fizetéssel. Végre a' költségvetési számtételek mezején találkoznak még egyszer a' pártok, hogy a' 77 millió hiány fölött elmondják a' szokásos nagy szavakat, 's aztán megszavazták hamarjában a' költségvetés egyéb teteleit. — A' kamarai dynasticus párt lomhaságával feltűnő ellentétet képeze az ellenpártok mozgékonyasága a' kamarán kívül. A' *fourrieristák* közlönyének, a' „*Phalange*“-nak napilappá alakítása korszakot képez. A' republikánusok a' „*Reforme*“-ban *Cavaignac G.*, *Flocon*, *Grandmesnil* és *Beaune* vezetése alatt hatalmas organumra tőnek szert, míg a' „*l'État*“ című lap vezetésében *Didier K.* a' republikánus mozgalmak részese, és a' legitimista *Peyssonet* egyesülnek. Legkomolyabb esemény azonban azon harc vala, melyly a' papság és az állam között Európában másutt is kitört, 's 1838-ban és 1840-ben *Köln*ben vevén eredetét, az európai események solidaritásánál fogva magának rést kerese Franciaországban is. A' clerus jelszava, melyly alatt e' harcot megkezdé, az *oktatási szabadság* vala az „*Universitas*“ vagyis a' kormány által vezetett tanrendszer ellenében. Követeltették pedig eleinte a' papnöveldeknek — *petits seminaires* — a' státus által vezetett tanintézetekkel egyenjogusítás anynyiban, hogy azok ne csupán papok növelésére, és nocsak a' meghatározott számra legyenek szorítva. Később e' követelések még magasbra esigúztattak, egyenes garantiákat kívánván a' clerus a' végre, valljon a' gymnasiumokban a' katholika egyház elvei szerint folytattatik-e a' tanítás, vagyis más

szóval egyenes beavatkozást a tanrendszer meghatározásába, s a tanítók elveinek megbirálásába. A kormány e harcban nem fejté ki mindjárt eleinte elég erélyt. *Michelet* és *Quinet* a párisi *Sorbonne* tanárai ugyan szerencsésen választák meg a tért, midőn az egész követelésben a *jezsuitismus* újraébredését mutatták be az ország előtt. Ellenben a kormány, noha az említett két tanárt a clerus üldözése elől ótalmába vevé, a nagy számmal létező tiltott szerzetesrendek ellen a törvényt alkalmazni még mindig késedelmezett. E küzdelem *Villemain* közoktatási miniszter lelki erejét fölemészte annyira, hogy helyét utóbb *Salcandynak* kelle betölteni, ki is később 1845-ben Rómábani alkudozásai által legalább oda vitte a dolgot, hogy a jezsuiták, látszólag, Franeziaországból újra kitiltattak. Kevésbé veszélyes mint nyugtalanító vala a kormányra nézve a legitimisták tevékenysége, kik ez évben minden fitogtatási előkészületeket megtőnek egy regényes zarándoklásra, hogy a bordeaux-i hgnek száműzetése helyére megvigyék küljeleit az alattvalói hódolatnak. A demonstratio csekélyebbül ütött ki, mint a sokatmondó előzményekből, a röpírat-záporból, s az ez alkalomra vert emlékpénzekből, melylyek V. Henriket lovon, Párisba bemenetét tartva ábrázolák, előre várni lehet. Londonban ugyanis, hol a találkozás történt, Belgrave-Square-ben fel volt ugyan állítva a „törvényes trón“, de körülé a paireket alig 3—4 pair, s a követi kamarát nem több mint 5 követ képvisel, egyedül a független birtokosok jelentek meg nagyobb számmal mezei jóságairól. Az egésznek egyéb komoly következménye nem lett, mint az, hogy a morbihani köznép komolyan kezdé venni a dolgot, fegyveres bandák alakultak közülük, s e miatt sok elfogatások történtek.

Az 1844-diki kamaraulésekben a legitimisták erkölcsileg legalább a törvényhozás bírószéke elé vonattak. A trónbeszéd ugyan hallgatott a londoni jelenetekről, de mind a pairek, mind a követek hivatva érzék magukat roszalásukat nyilvánítani az elűzött dynastia párthivei ellenében. A pairek megelégtették a hódolatot üres demonstrationnak, büntetésre méltó manoeuvre-nek czimezni; de a képviselőkamara szükségesnek látta mindezekhez azon sértő tódlélékot adni, miszerint „a közvélemény bélyegsüt a vétkes nyilatkozványokra.“ A megbántott párt ellengyanúsításokkal felelt, melylyek senkit érzékenyebben nem sujtának mint épen *Guizot-t* „az 1815 elárulóját, a genti kibujdosottat.“ Ily előzmények után került a pairkamarában tárgyalás alá a közoktatási törvényjavaslat. És — ki hitte volna? — a pairek épen a legnépszerűbb tárgyban magokra hagyák a javaslat hivatalos pártolót *Villemain-t* és *Cousin-t*, és a papi igények védőivé avatván fel magokat olyly engedélyeket tőnek, melylyek a törvény szabad szellemét tetemesen meggyöngíték. Így p. elhatározott, hogy ezentul a királyi gymnasiumokból a philosophia tanítása kimaradjon; hogy a püspöki seminariumokban képzett tanítványok, miután a szokásos vizsgálatot kiállták, álladalmi szolgálatba bevétethesenek; hogy a papnöveldek tanítóira nézve elegendő annak nyilvánítása, miszerint tiltott rendnek nem tagjai s a t. A földolgan tehát győzött a papi párt, mert az apró seminariumok, az ultramontanismus ezen erős várai, nemcsak kivetettek az nniversitas felügyelete alól, hanem még rendkívüli kedvezményekben is részesítették. — Mindazáltal a kormány

ezen engedékenysége a' clerus iránt, hogy a' legitimistáktól ezen hatalmas szövetségeseket elvonja, nem menthető azt meg egy erkölcsi csatavesztéstől. A' legitimista-pártnak a' kamarából kilépett öt tagja (*Blin de Bourdin, Valmy hg, Larcy, Larochejaquelein és Berryer*) kerületeikben újra megválasztattak. Ehhez járult, hogy *Laffitte Károly* miniszterpárti követ megválasztatása a' kamara által négy ízben semmisített meg, nem más okból, mint hogy ő is az előtte álló példákat követve, választóit egy vasut iránti ígérettel vésztegeté meg. Hasonló tapasztalások azonban legkevésbé sem mozdíták elő a' többségnél az olyly indítványok sorsát, melylyek részint a' választási reformra általában, részint a' vesztegetés megátlására valának intézve. Még kevésbé engedé magát zavartatni a' többség a' vasutvonalak engedélyezése körül, eddig követett rendszerben 's majdnem hűbéres adomány gyanánt osztogatattak ki az olyly fontos vonalakat, mint az orleans-bordeauxi, a' páris-lyoni és páris-straszburgi 's a' t. Egy ilyly engedély tárgyalásakor a' vizsgáló bizottmány előadója egész őszinteséggel bevallá, miszerint a' társulatok közötti választást nehézzé az teszi, hogy státusférfiak és legkitünőbb állású hivatalnokok vesznek részt a' vállalatban. Ilyly földben aztán nem csoda, hogy gyökereket nem verhetett *Garnier Pagès* indítványa a' kamatleszállítás iránt; azon lehet inkább bámulni, hogy a' kormány nem birt elég bátorsággal javaslatot terjeszteni újra elő *Nemours hg* dotatioja tárgyában; holott erre már az új jogezim sem hiányzott — a' regenség, és a' *Moniteur* a' legérzékenyebb jelenetek földírtése által előkészíté a' közönség rokonszenvét a' kérdés iránt. Ez alkalommal egy pár törvény hozott; egyik a' vadászati jog szabályozására, másik a' borhamisítás ellen. Ellenben a' rabszolgák állapotát tárgyzó törvényjavaslat esupán előterjesztett, végelintéztést nem nyert. Pedig nem foglalt az magában semmi gyökeres rendelkezést, esupán kiterjesztését a' kamara azon hatóságának, miszerint a' rabszolgák és uraik közti viszonyokban jogérvényesen közbe léphete. Sőt mondhatni, hogy az egész javaslat nem anynyira előkészítője fogott volna lenni a' bekövetkezendő teljes felszabadításnak, mint inkább egy kibuvó ajtó, melylyen a' kormány hátrálhasson az ültetvényesek makacs ellenállása előtt, a' nélkül, hogy az emancipatio barátainak tulságosan éles fegyvert adna maga ellen kezőkbe. Említettett ugyan a' javaslat bevezetésében, hogy a' kamarának e' részbeni hatóságát föl kell használni a' rabszolgák táplálásának biztosítására, a' családi egybeköttetések alakításának megkönnyítésére, 's a' spanyol gyarmatokban eleitől fogva, a' dánokéiban több évek óta fenálló, de a' francia rabszolgatelepeken még mindig nem létező peculiumnak bevitelére: de a' lényeg, a' felszabadítás lehetőségének megoldása még mindig előkészítetlen maradt. Az ültetvényesek pártolói legtermészetesebbnek találák a' feketék felszabadítására az önmagok általi megváltást, bizonyosak lévén benne, hogy ezen uton a' szabadság minél kevesebb új avatottakat nyerend. Egyébiránt a' kormány határozatlan magatartása még sulyosítá a' szegény feketék sorsát, mert az ültetvényes, ki eddig önzésből rabszolgája erejét kímélte, most a' jövő bizonytalansága miatt egyszerre mindent ki akart rajta venni. Az ország belállapotjáról ezen körrajzot *Laffitte* halála fejezi be. Benne ismét egy hitelező halt meg, ki jobban tudta, mint akárki más, menynyi-

vel tartozik *Lajos Fülöp* a' szabadságnak, 's menyinyi ígéretei maradtak beváltatlanul. A' népre ezen halál mély benyomást tón. A' juliusi forradalom bankárjának sirján a' polgárkirály egész pályája részrehajlatlan bíráló alá vetteték. Emlékezetbe hozatott, hogy *Laffitte* óriási vagyonát *Lajos Fülöp* trónrajutásaért feláldozva, koronás védenzeze által örvénybe taszított; hogy ezen tiszta jellem a' népszabadság iránt minden reményeiben csalódva, anynyira ment kétségbeesésében, hogy a' juliusi forradalombani részvéteért isten- és emberektől bocsanatot esdekelné. — A' belügyekről a' ministerium politikája távol világrészekre tudta fordítani a' figyelmet. A' *Marokk*oval harcz gazdag bányá volt a' kormánylapokra nézve kimutatni, miként terjesztetik a' francia világbefolyás Afrikában túl a' tengereken, 's ehhez még a' hitszegő Albion túlszárnyalva, háttérbe szorítva. *Tanger és Mogador* lövetése, és az *Isly* melletti csata, ezek kézzelfoghatóbb eredmények, mint parlamenti reformok; 's a' leghitlenebb sem kételkedhetett többé Franciaország dicsőségén, miután a' legyőzött marokkói fejedelem sátrát és napernyőjét a' fővárosban kitéve látta. — Anynyi elvitázhatatlan, hogy e' háború Franciaországra nézve szükséges volt, mert különben algiri birtoklása biztosságban sohasem lehetett volna Abd-el-Kader miatt, ki a' szomszéd marokkói császárság földére menekülvén szent hirbenállásával minden pillanatban beütésre fanatisálhatta a' föld népét. Ezen határozott föllépéstől az elismerést megtagadni anynyival kevésbé lehet, mivel Angliának Marokkó iránti pártfogói indulata már csak *Gibraltár* biztossága iránti előgondoskodásból is ismeretes volt, 's a' partvárosok ostroma ugy szólnán a' britt hajóssereg szemeláttára történt, ámbár más részről kétségbe vonni alig lehet, hogy ez utóbbi körülménynek tetemes befolyása volt a' békének minél gyorsabban, 's minél mérsékeltőbb föltételek alatti megkötetésére. Egészen más kimenetele lón azon egyenes összcütközésnek, melylybe a' francia kormány a' világ 5-ik részében, *Tahiti* szigetén keveredett a' hatalmas szomszéd szigetországgal. Mindkét hatalom a' térítési propaganda utján tette be lábát *Tahitiba*; az angol missionariusok ugyan még a' mult század végén, a' francziák pedig csupán néhány évvel a' történetek előtt. Miután Angliának a' csendes tengeren tetemes birtokai vannak, természetesen ébredt föl a' francia kormányban is a' vágy az utóbbi ország befolyását a' világ ezen részére is kiterjeszteni. Mindkét kormánynak volt egyegy ügynöke az említett szigeten, az angol részéről a' híressé vált térítő, 's egyszersmind consul *Pritchard*, míg *Mörenhut* belgiumi kereskedő a' katholika propaganda, 's a' francia befolyás érdekében dolgozott. Az utóbbi által becsempészett két francia térítő a' szigetből kiüzetvén, az említett ügynök oda vivé a' dolgot, hogy *Pomare* királyné francia hajóhad által kényszerítették egy részről kárpótlást fizetni, más részről a' kath. térítőket befogadni. Sőt 1841 vége felé zavarokat támasztván arra is ráment, hogy némelyly benszüllött főnökök magok kérjék Franciaország pártfogását. Másfelől *Pritchard* is a' királyné megbizásából Londonban hasonló járatban működött; azonban míg *Peel* a' kérést visszautasítá, addig a' francia flotta élén megjelent *Dupetit-Thouars*, és a' pártfogolási szerződvényt megköté, mit Anglia is később elismert. Mindazáltal *Pritchard* ezen előzmények által nem hívé sem *Pomare* királyné fenségi jogát megcsorbitott-

nak, sem a' protestaus térítési ügy túlnyomóságát feladottnak, 's a' vallási köpeny alatt politikai eselszövényeit is folytatá. Következménye az lett, hogy *Pritchard* elfogatott, 's egy francia hajón a' szigetből elküldetett. Az angol nemzeti önérzet, hatalmazottjának ilyly erőszakos meggyaláztatásán harezias kihívásokban tört rést. *Peel* a' parlamentben a' francia kormány eljárását igazolhatatlan túlesapongásnak 's durva megsértésnek nevezé. A' tuillériák kényszerítve látták magokat engedni. *Dupetit-Thouars* visszahivatott, 's *Pritchard*nak a' kárpótlás meg lón adva, a' britt kabinetnek azou egyetlen ígéretére, hogy ezen embert többé consulkép Tahitiba küldeni nem fogja. Ezenkívül a' sziget iránti terveivel is visszalépett Franciaország, *Pomare* királynét a' pártfogolás elismerése mellett, jogaiba visszahelyezvén. Azonban a' benszülöttek lecsendesítése a' francia haderőnek még sok tennivalót hagyott hátra. Az légületlen hangulatot, melylyet az esemény előidézte, nem vala képes jóvá tenni *Joinville* hgnek „a' francia tengerészetről“ megjelent munkája sem, melylynek alap gondolata körülbelöl ilylenforma : „Mi harezot akarunk Angliával; meg akarjuk boszulni Waterloo emlékét, de engedjetez előbb készülnünk.“ — Némi részben a' manoeuvre mégis sikerült, mert *Lajos Fülöp* megérte az örömet : francziáit legelőnékbe megvitatásába merülve látni azon kérdésnek, melylyre ő legkevésbé gondolt — értjük az Angliávali háborút. Pedig mig a' figyelem e' térre fordult, a' dynastiai politika Spanyolországban működött.

Az 1845-diki ülésfolyam alatt némi kedvetlenséget leheté észrevenni a' kamarákon. A' trónbeszéd, melylyet a' négy fiától környezett király elmonda, szokottnál hidegebben fogadtaték, a' válaszfeliratban a' ministeriumnak csekély volt többsége arra, hogy reá támaszkodhassék. A' kabinet ingadozott; de azonnal, mihelyt a' király e' fölötti megindulását kijelenté, a' többség ismét visszatért a' régi kerékvágásba. Ez ismét új botránykő az ellenzéknek, hogy nem a' ministerium fedezi a' királyt, hanem megfordítva a' királyi tekintély a' ministeriumot. Másfelöl azonban az elfogulatlan vizsgáló kénytelen vala bevallani, hogy ugy, a' mint a' törvényhozó testület még akkor szerkezve volt, ha nem lehetlen, de fölötte nehéz lett volna más kabinetet alkotni. A' pártok, melylyek a' kormány politikáját megtámadák, vagy nem valának képesek határozott, az eddigitöl különböző programmal előállani, vagy, ha ilylyenuel bírtak, többségre nem számolhatának. Igy például, mig a' tahiti, marokkói 's a' kutatási jog kérdésénél a' baloldal egyik töredéke azt veté szemére a' ministeriumnak, hogy egészen Anglia hatalmas karjára támaszkodik, hogy egyáltalában nem féltékeny Franciaország nagysága, hirneve és méltóságára; 's állítá, hogy egy francia-angol szövetség az érdekek összehitközése miatt lehetetlen : addig az angol szövetség számos barátai fájdalomkat fejezék ki, hogy a' sokszor emlegetett „entente cordiale“ a' két hatalom közt anynyira meghidegedett. A' nézetek ezen különbsége megkönnyíté a' ministeriumnak a' harezot, csupán a' hajókutatási kérdésben vala kénytelen engedni, 's *Broglié* hg rendkívüli követül Londonba küldetvén, ott csakugyan egy új, 1846-ban életbe lépendő szerződvényt kötött, melyly a' kölönös kutatást egészen megszünteté. Azonban lu voltak is megtámadható gyöngé oldalai a' Soult-Guizot-ministerium kül-

politikájának : más oldalról mutathatott az fel olyan pontokat is, melyek részint a' francia érdekeket mozdták elő, részint a' nemzeti hiúságnak valának hizelgők. Az első osztályba tartozik a' *Chinával* kötött kereskedelmi szerződés, az utóbbiba számítható a' *Kolettis* által képviselt francia rendszer felülkerülése a' britt kabinet-gyámolította *Maurokordatosé* fölött Görögországban. (I. Görögország.) — Egyébiránt ezen év Franciaországra nézve nevezetesebb külesemény nélkül, a' parlamenti megszokott működések közt folyt le. Itt is az ellenzék a' válaszfelirati vitáknál jóformán kimeríté erejét. Némi fél győzelmeckét vívott mégis ki *Duvergier de Hauranne* indítványa a' titkos szavazás eltörlése iránt, a' menyinyiben a' golyók általi szavazást ugyan megtartá a' kamara, de a' fehér és fekete golyók számára külön ládácskák fogadtatván el, legalább lehetett látni, ki melylyik ládácska felé tart. Élénkebb szint kölcsönzött a' tanácskozásnak a' jezsuiták fölötti tanácskozás. Az oct. 29-iki ministerium hosszasas idő óta részesült általános tetszésben, azon nyilatkozatra, hogy *Rossi gróf* Rómában a' szent székkal ez ügyben alkudozik, 's a' kérdésnek kedvező megoldása várható. Fel is használtatott a' népszerű tárgy által okozott kedvező benyomás azonnal; mert a' viták bevégeztével tüstént következett a' párisi erősítvények fölfegyverzése iránti javaslat, 's a' kormány csakugyan megnyerte a' kívánt 18 milliót. De az ország közvéleményére nézve e' győzelemnél sokkal mélyebb benyomást tőnek a' szavak, melylyeket *Lamartine*, mintegy a' juliusi dynastia romlását előre hirdetve, ez alkalommal mondta. „Nincs nép — mondá a' jövő embere — melylyre fővárosának megerősítése romlást nem hozott volna. Emlékezzetek Romára — Roma volt Roma sírja. Emlékezzetek Konstantinápolyra. Mióta *Constantin és Diocletian* városa a' dardanellák, fekete és márványtenger között bezárkózék ama' pompás falak közé, melylyek maig csodálatra ragadják az utast : azóta napról napra számlálni lehetett a' barbar népfajok lépteit, melylyek II. Mohamedet oda bevivék. Tekintsetek Ázsiára; ott fogjátok látni mint vesz el *Babylon* hat hónapi ostrom után, inség, éhhalál 's benső vonaglások között. Még kiáltóbb bizonyítvány, melylyet China egy 300 milliónyi népességű birodalom e' részben felmutat. Ott egy uralkodó család szinte azon véstteljes gondolatra jött, hogy magát fővárosába bebörtönözze, 's 12 év mulva ezen 300 milliós birodalom elveszett saját fővárosában. Ez a' megerősítések története. Mindenütt a' nemzetek bukását tanusítja az; erőködése az mindenütt nem az országnak, hanem egyes tábornokoknak, 's néhány ingadozó állásu — precarius dynastiáknak, melylyek önmagok miatt az országot védelem nélkül hagyják, 's az erőt központosíták ott, hol magokat védni 's megszilárdítani iparkodának bukás, ellenség 's betörés ellen, 's kik ilyly módon az országot végenyészetének vitték elébe.“ Ezen ülésben a' gyarmati állapotok iránt csakugyan előterjesztett a' kormány egy törvényjavaslatot, melylyben nem a' rabszolgaság teljes megszüntetéséről, hanem annak csak előkészítéséről — lehetővé téve a' peculium megengedése és mértéken felüli munkaidő megszorítása által — vala szó, azonban így is nagy ellenzések közt ment keresztül. E' törvény minden rendelkezései között a' megváltásról szóló legkevésbbé kielégítő. A' magát megváltani akaró rabszolgá árát a' törvény által rendelt bizottmány határozza meg.

Ezen ár némelylyek által 1200, mások által 1400 frankra tétetik. Közép számitással az Antillákon egy napi munkabér 1 fr. 60 centim értékű; a rabszolga tehát, a szombati nap részére szabad nappá hagyatván, évenként legfőlebb 75–80 frankot kereshet. Ebből a maga fentartására szükséges költségen felül igen csekély öszveget takaríthat meg. Ugy hogy, a Journal des Débats vallomása szerint — ha a rabszolgának ezen uton kell eltöröltetnie: több idő fog eltelni annak megszüntetéseig, mint a menynyi behozatala óta lefolyt. A kamarák ugyan némi pénzsegélyt is megszavaztak: 120,000 frankot európai munkások bevitelére, 360,000 földmívelési telepek felállítására, s 400,000-et rabszolgák megváltására; de ez utóbbi pont csak annyit nyújtott, hogy a gyarmatokban élő 250,000 rabszolga közül mintegy 200 vissza fogja nyerni szabadságát. A státuspapírok kamatainak leszállítása iránti törvényjavaslat a paireknél ez alkalommal is hajótörést szenvedett. Nem volt sokkal szerencsésebb *Daru* azon indítványa, miszerint vasuti vállalatoknál az ugynevezett részvény-ígéretnek, vagyis az ilyen, még törvény által nem engedélyezett vállalatoknál előleges nyereszkekédek tiltassanak el; noha az indítványozó maga azon módosítást tette, hogy a részvény-aláírások ugyan előre megnyitathatnak, de csupán a kereskedelmi minister különös engedélye mellett. Mindezekhez hozzágondolván a státustanács iránt alkotott törvényjavaslat elfogadását: főbb vonásaiban előttiünk áll az ezen évi kamarák munkásságának képe.

Még két év van hátra az időből, melyet a júliusi dynastiának engedett, fontos küleseményekkel teljes, s belizgalmakban gazdag két év. 1846-ban tette föl Lajos Fülöp dynastiai politikájára a koronát, midőn fiának *Montpensier hgnek* számára, Izabella nővérének a spanyol infanszónék kezét megszerző. Itt ismét Anglia és Franciaország érdekei forgottak a játékban. Amaz örömet látta volna, ha egy *Koburg* nyeri el *Isabella* királynő kezét, míg Franciaország érdeke azt kívánta, hogy a Bourbon-család elegyítetlenül maradjon meg a spanyol trónon. A tory-ministerium alatt mindazáltal a két kabinet abban egyezett meg, hogy a Koburg fölléptetése elmarad s Anglia egy Bourbon-házbólí hget pártoland, ha a tuillériák is elállanak attól, hogy egy francia herceg számára kérjék a királyné kezét. S valóban Lajos Fülöp a jó béke kedvéért ellene is szegült az anyakirályné *M. Christina* e részbeni kívánatának. Közbe jött azonban a whig-ministerium, melyly koránsem bírta az előbbivel egyenlő mértékben Lajos Fülöp bizodalját, s közbejöttek az anyakirályné eselszövényei, ki jól ért mindkét félnek féltékenységét ébreszteni. Így származott az egykoru kettős házasság eszméje, a királyné t. i. a cadixi hggel, és az infanszóné Lajos Fülöp említett fiával; mitől ugyan Lajos Fülöp eleinte idegenkedni látszott, belátván, hogy az utóbbi egybekelést siettetni addig, míg a trónörökös sorsa az első házasság gyümöleszése által biztosítva nincs, annyit tesz, mint a spanyol trónra bizonyos várandóságot táplálni; azonban e vonogatása csak addig tartott, míg a britt kabinet eljárásában találhatott valami kihívót ürügyül, nehogy a Békenapoleon, családi érdekből Európa nyugalmát könnyelműn feláldozni láttassék. De a francia közvélemény nem tapsolt a polgárkirály diplomatiái győzelmének. Az egész eredmény olyly színben tünt fel, mint

egy gazdag magánházaság, 's ilyyenért a' drágán vásárolt angol szövetséget végkép kockára tenni, vagy épen háborúra nyitni lehetőséget, nem annyira-e mint a' dynastiai érdekeket mindenek fölé helyezni? — Az európai politikára nézve ezen spanyol házasságnak nem volt csekélyebb következése, mint az: hogy az abszolút hatalmak, támaszkodva Anglia és Franciaország versengésére, a' lengyel függetlenség végső emlékét, *Krakót* háborítlanul kitörölték az önálló státusok sorából. Franciaország óvást tett ugyan ez ellen, mint az 1815-ki szerződvények világos megsértése ellen, 's örömet kereste volna Anglia barátságát, de ez utóbbi viszszaütasítá a' felé nyújtott kezét. Ettől fogva, csekély kivételekkel majdnem rendszeresen különválva látjuk működni a' két kabinetet az európai kérdések elintézésében. — Olaszországban egy jóakaratu pápa mozgalmat idéz elő, melyly láthatlan szálakon az egész félszigetet végig futja, 's áthágván a' kezdeményező által szabott korlátokat, a' megkezdett reformok utáni vágyakhoz nemzetiségi reményeket is csatol. Franciaország e' kérdésben úgy lépett föl, mint melyly a' reformok iránt rokonszenvet érez, de azokon tulmenni nem akar, következésképp hivatásában áll a' reformok terén álló pápát szükség esetében Franciaország segélyéről biztosítani. De épen itt volt a' nehéz földadat. Lajos Fülöp az angol szövetség eljátszása után rá volt szorulva a' szárazföldi hatalmakkal szorosabb egyesülésre, melylyektől dynastiája biztosítását egyedül várhatja. A' pápa megrettent a' forradalomtól, a' nemzetiségi remények pedig egy más egyéniséghez — Carlo Alberto-hoz lőnek csatolva. — Az elszigetelten működő Franciaország ép olyly kevésse felelt meg a' reformisták várakozásának, a' milyly kevésse igazolá a' szinte elszigetelten működő lord *Palmerston*, a' radikálokban lord *Minto* által keltett reményeket. — Legconservatívebbnek mutatkozott Franciaország politikája Helvecziában, hol két szélső párt véres háborúra készült egy más ellen. A' viszály 1844-ben vettetett el *Luzern* által, melyly saját keblébe a' jezsuitákat visszahívá. Az e' fölötti surlódásból Schweiczra nézve életkérdés fejlődött ki, a' radikálok az egyes cantonok fenségi jogait megszorítani, és egy erős helvecziai köztársaságot megalapítani, a' conservatívek pedig az egyes cantonok mindenhatóságát tovább is fentartani, sőt ha lehet még kiebb is terjeszteni, ekként az egésznek mint államnak hatását megsibbasztani eltökélék. A' mikénti átalakulás kérdésében Ausztrián kívül legközelebb vala érdekelve Franciaország, minthogy Helveczia a' két állam között fontos katonai határt képez. Franciaország legelőször is hibát követe el: hivatkozván azon 1815-ki szerződvényekre, melylyeknek létrehozásába ő be nem folyt, melylyeknek megtörése legközelebb *Krakó* bekebelezésével szeméi előtt történt; de a' melylyek czélszerű fegyvernek látszottak a' radikálok ellenében, azon feltételt kötvén a' neutralitás biztosításához, hogy Schweicz egy 22 cantonból álló foederatív államot képezzen, 's mindenik canton a' maga dolgait intézze a' mint akarja. 1846 decemberben küldetett *Bois-le-Comte* követül *Berne* olyly utasítással, hogy az osztrák követtel tegye magát egyetértésbe, 's ezzeli minden versengést kerüljön, nehogy a' radikálok cz által szabadabb kezeket nyerjenek. Azonban, midőn a' választások mégis radikál szellemben ütöttek ki, 's *Ochsenbein* elnökül megválasztatott: az october 29-iki

kabinet még sem mert minden összeköttetést félbeszakasztani az uralkodó párttal, azon üres phrasisba takarván tétlenségét, hogy Franciaország Ausztriával együtt majdan megvizsgálandja : vajjon igazán megvannak-e sértve a' 1815-ki kötmények. A' helvéziai radikálok figyelmét nem kerülte ki a' francia követ kijelentésében rejlő gyöngeség, 's most midőn sem Auszriától nem tarthattak, melynek Olaszországban kelle seregeit használni, sem a' békét akaró Franciaországtól : annál inkább sietteték rendszabályaikat. Mi a' britt kabinet eljárását illeti : eleinte Franciaország e' részről öszhangzó működést várt, azonban nem sokára meggyőződheték, hogy Anglia ez ügyben is külön utat követ. Ugyanis *Morier* helyére *Peel* küldetvén a' Schweiczba ügyvivőül, ez *Ochsenbein*-nak mindenek előtt átnyújtá lord *Palmerston* szerencsekívánatát, az új elnök egyéniségéhez csatolt azon reményt fejezvé ki, hogy a' nyugalom általa fen fog tartatni. Midőn már a' szövetségi többség a' „*Sonderbund*“ ellen erőszakos rendszabályok foganatosításához fogott, 's a' polgárháború kitörőfélen volt : akkor indítványozott lord *Palmerston* annak meggátolására egy közös erővel kíséreltet. 1847-ki october 30-kán tevé *Peel* a' francia követnek az e' részbeni felszólítást. Minthogy azonban a' *Sonderbund* Franciaországhoz folyamodott segítségért : a' francia kabinet egy Schweiczal szomszédos várost jelölt ki a' zavarok kiegyenlítése végett tartandó öszszejövetelre. Lord *Palmerston* a' felelettel késett nov. 6-kától egészen 16-ig, akkor is inkább kitérő, mint elfogadó választ adott. Azt kíváná, hogy a' közbelépés előtt az illetők minden kérdés iránt jöjenek tisztába egymással ; 's ez által, minthogy az öszszes szövetségi sereg a' *Sonderbund* ellen működését már megkezdé, maga tevé lehetlenné a' maga által ajánlott közbejárást. Ezenkívül vádoltatik a' britt minister, 's bizonyságul *Peel*nek társalgás közben kiejtett vallomása hozatik fel, hogy a' *Sonderbund* elleni rendszabályokat minden módon sietteté, hogy nevezetesen ilyly értelemben küldött volna üzenetet *Dufour* tábornokhoz, és az alliancya csupán azért lépett, hogy annak működését annál sükeresben akadályozhassa. Csak miután *Luzern* meghódítottat, adá *Palmerston* megegyezését a' közbejáráshoz. A' többi nagy hatalmak látván, hogy a' whig minister által ki vannak játszva, elhatározák szorosabban csatlakozni a' hozzájuk közeledő Franciaországhoz, 's Angliát körülbelől azon elszigetelt állásba szoritani, melylyben volt Franciaország 1840-ben. 1848-iki marezius 15-ke tüzetett ki a' szövetség megkötésére. De ekkorra már kitört az európai vihar; elseperte a' juliusi trónt, 's alig maradt korona, melylyet meg nem ingadoztatott. A' diplomatia kiejté kezeiből Európa sorsának kormányát, 's az események uralma állott be. — Lássuk, minő jelenségek előzték meg e' nevezetes változást a' legutóbbi két év alatt. A' reform-mozgalom 1846-ban új stádiumba lépett, 's a' kamarán kívül hasonlíthatlanul nagyobb erélyvel üzeték, mint azon belől. A' kamarákkal csaknem egy időben jött öszsze egy journalistákból álló gyűlés, melylynél valamenynyi, a' választási reformot pártoló hirlap képviselve volt. Az öszszegyűltek 81 számából képződött egy baloldal 47, és egy jobbszél 31 képviselővel. A' balszéli gyülekezet mindenek előtt nyilvánítá, hogy a' választási jog, mint minden politikai jogok, elvileg minden státuszpolgárt megillet, 's hogy bármelyly reformnak

czélja más nem lehet, mint a' törvényt ezen egyedül észszerű és jogos theoriához minél közelebb vinni. Azután kimondatott a' választhatósági census eltöröltetése, 's mint természetes következmény a' követeknek napidíjak általi kártalanítása. Ezt követé más két határozat : a' választási jognak minden olyan polgárokrai kiterjesztése, kiknek képessége akár diplomák, akár valamelyly választás útján reájok ruházott eljárás által tanusítva van; ennek folytán a' választói censusnak tetemes alábbszállítása, azonban minden közelebbi meghatározás nélkül. A' közvetlen választás elve megtartatott, 's eldöntettek, hogy a' politikai élet érdekében minden departement csupán egy választó collegiummal birhat. — A' jobbszéli gyülekezet maga részéről nyilvánítá, hogy minden francia, ki a' közadóhoz járul, jogositva van befolyni azon követ megválasztásába, ki által azon adók megszavaztatnak. Ellenben itt a' kétfoku választás lön elfogadva; 's az első lépcső a' községbe helyezve, az egész fokozatnak meghatározása nélkül. Mindkét gyülekezet tagjai kötelezék magokat egy ilyly alapokoni reform kivitelére minden törvényes eszközökkel munkálni. Munkások nyugtalanságai *St. Etienne, Elboeuf, Angin, Lyon és Nancy* városokban mutaták az alsó osztályok körében növekedő forrongást, melylynek lecsendesítése néhol emberek életébe került. — Az ellenzéknek az 1846-diki ülésfolyam alatt mind az elnökválasztásnál, mind a' választófelirati bizottmány alakításánál történt megbukta nem akadályozá meg a' kemény kifakadásokat a' vesztegetési rendszer ellen, 's a' parlamenti reform sürgetése határozottabb alakban tört elő mint máskor. — *Corne* kimondá többi közt, hogy minden vádak, melylyek a' restauratio ministeriumai ellen valának intézve az october 29-iki kabinetet méltán érik. „Mint akkor, — ugymond — a' nyilvános lelkiismeret kötelesség és érdek közzé van szorítva; a' budgetnek kell pénzt szolgáltatni a' leggyalázatosabb transactiókhoz, 's ha egy reménytelen fordulat közbe nem jő, oda van Franciaország erkölcsisége és szabadsága.“ — *Legrand* emlékezteté a' kamarát, miszerint 1829-ben a' departementi főnököknek választási ügyekbeni eljárása ellen nem volt több 200 fölebbvitelnél, míg a' fenforgó évben e' nemben 2000 fölebbezés létezik, mi a' két kormány pártatlanságának fokmérője 'sa't. — *Ledru Rollin* gyanusítván a' dynasticus baloldalt a' balközéppel (*Thiers* és pártja) történt összeolvadásért: *Odilon Barrot* erre olly módon válaszolt, melyly az erkölcsiség és felelőség nevében minden pártot felhítt egy uj coalitiora. A' vesztegetési thema még gyakran előkerült. *Lherbette* szemére veté a' közmunkák ministerének, hogy magas státushivatalnokokat a' vasuti nyerészkedésekhez járulni engedett. Egy másik követ megkérdé: igaz-e, hogy a' ministerek egyike bizonyos vasuti társulattól 300 részvényt kívánt maga számára, 's természetesen meg is kapta? „Ugy van — felelé *Mackau* a' tengerészeti minister, kire a' czélzás tétetett — én a' páris-lyoni társulatnál sem többet, sem kevesebbet nem irtam alá 250 részvélynél 's abból titkot nem csináltam soha.“ — Végre a' szónok egyike az ország sérelmeit következőkben foglalá össze: „Franciaország ohajtja és szükségli erejének békés kifejtését; sok akadályokat kell elhárítani, számos uj utakat megnyitni, és a' békeidőt el hagyják repülni a' nélkül, hogy megtennék azt a' mi lehetséges. A' pénzügyminister végre megigéri a' posta-reformot, talán

csak hogy hátrább lökhesse; a' sóadónak ezen vidékekre nézve elviselhetlen tehernek leszállítása nem halad előre; egyetlen lépés sem történik az *octroi-k* eltörlésére, melylyek a' városi iparnak olyly tetemes akadályai; a' rabszolgaság eltörlése ujra megakadt, és senki sem látszik tudni, hogy háboru esetében az első nap minden francia gyarmatokat az angolok kezébe fogna juttatni, daczára minden őrseregeknek és erősítvényeknek, valameddig a' rabszolgaság fenáll. — A' helyett, hogy a' községi rendszert kisebb terjeszték, a' meddig a' civilisatio állapot megengedi, megszerítják azt a' mint csak tudják; azt mondják, hogy Franciaországban nem létez közszellem, 's beérik enynyivel, a' helyett, hogy azt lehetőségig ébresztenék; panasz van a' tőkepeznek hiányára a' földmívelés körül, 's mégis mindent megtesznek, hogy a' börzei speculatio szellemét ébreszszék, és a' tőkét a' veszélyes és gyümölestelen részvény-játékokra elvonják. Algir naponta nyommasztóbb teherré válik, 's a' civilisatio hánytorgatása, melylyet oda bevinni akarnak, keserű gúnynyá. — A' pairkamara tárgyalásai kevés érdeket nyujtának. A' figyelmet rövid időre két királygyilkos pere vonta magára, egyik *Lecomte-é*, a' másik *Henry-é*. Egyiknél sem sült ki politikai ok. Amaz gyűlölte a' királyt személyesen, egyéni érdekeiben szenvedett csonkulásért; emez mint választó a' conservativivel szavazott, 's merénylete csupán kétségbeesésből keresett öngyilkosságnak tekinthető. Mindamellett a' pártok nem késtek mindkét eseményt a' maguk módja szerint egymás ellen kizsákmányolni. — A' kamarák munkásságának hátra levő része említést sem érdemel. Csupán az anyagi önző érdekek nyertek táplálékot, a' szellemi szükségek kielégítlenül maradtak. És a' versenyző Angliában ez időben fejté ki Peel nagyszerű reformjait. Az angol ministerium megérté, miként kell legyőzni egy összetartó aristocratia kétségbeesett ellenállását; Guizot ellenben és társai viszszarettentek a' legszükségesebb javításoktól, mihelyt valamelyly oldalról a' polgárság jajveszékéseit hallatá.

Mind a' parlamenti, mind az azon kívüli ellenzék rendkívüli befolyást nyert azon botrányos események által, melylyekben az 1847-ik év anynyira bővelkedett. Ezen események minden más időben elszigetelt bűntények gyanánt fogtak volna feltűnni, de a' politikai rendszer iránti bizalmatlanság anynyira ment már, hogy a' felsőbb körökben mutatkozó kórjelek az erkölcsök hanyatlásának általános jeleül magyaráztatának. Egy franciaországi pair, egyike az udvart legközelebről környezőeknek, *Praslin hg* meggyilkolta nejét, *Sebastiani* marsal leányát. Megemlékezve az elhírhedt szóról, melylyet a' marsal *Varsó* eleste után kiejtett: „L'ordre règne à Varsovie“ (Varsóban rend uralkodik) ezt írta most egy lengyel: „A' Sebastiani-palotában csend uralkodik.“ *Depans-Cubières* tábornok, Franciaország pairje, 's hajdani hadügyminister, és a' szinte egykori minister *Teste*, egyike az ítéletsemmisítő legfőbb törvényszek elnökeinek, elítéltettek a' pairek törvényszéke által, az egyik vesztegetés, a' másik vesztegetettség miatt; 's az utóbbi a' legmakacsabb tagadás után kénytelen vala kivallani, hogy ő 100,000 frankot elfogadott egy bánya-nyitási engedély megadásáért. A' börtönben kísérletet tön pisztolylyal végezni ki magát, 's közhit ezerint a' gyilkos fegyvert saját fia szolgáltatva volna kezébe; de a' sors ugy akará, hogy gyalázatút tulélje. (I. Teste-

Cubières-féle per.) — Az igazságügyi minister *Martin (du Nord)* hirtelen titokteljes halállal mult ki; búskomorságba esvén, közhir szerint azért, mivel nyilvános játékházban iparlovagok 's kéjenczek közt találatott. — *Bresson*, a' spanyol házasságok létrehozója, torkát metszette el. *Girardin Emil* vádoló *Guizot-t*, hogy ez a' páirméltóságot áruba akará bocsátani; de viszont a' vádló ellen is felhozattott, miként atyja részére ugyanezen méltóság után maga is járt legyen, igérvén, hogy az ellenzéki sajtótól vissza fog lépni. A' belügyminister *Duchâtel* ellen felhozattott azon tény, hogy bizonyos színház-nyithatási engedmény fejében az „Époque“ czimű ministerialis lap részére 100,000 frankot fizettetett. — A' kereskedelmi minister *Cunin-Griduine* ellen bebizonyult, hogy ő az északi vasut-társulattól 500 részvényt, vagyis mintegy 200,000 franknyi kedvezményeket fogadott el; holott *Guizot* kevéssel előbb nyilvánítá, miszerint olyly minister, kire hasonló dolgot ki lehetne mutatni, becstelen tettet követett volna el. Nem kevésbé botrányosak valának több kisebb nagyobb peres ügyek is, melyekben majd a' hivatalok, majd a' követi szavazat 's függetlenség áruba bocsátása hozattott napfényre. — A' kamarák darabig nem látszának a' közvélemény nyilatkozataira ügyelni. Anynyi hatása azonban mégis mutatkozott az ország hangulatában jelentkező változásnak, hogy a' többség egy része, az ugynevezett haladó conservatívek a' régi tábornok oda hagyák, 's szavukat a' választási reform mellett fölemelék. *Duvergier d'Hauranne* tevő ismét az indítványt, ismételvén az anyyniszor felhordott okokat. A' párisi második választó collegium — mondá a' szónok — 3000 választó körül számlál, míg az *Embrun, Bourgaueuf* és *St. Palais*-ra eső collegiumok egyenként nem birnak többel 150 választónál, holott mindenik csak egyegy követet küld. Innen következik, hogy egy választó az utóbbi collegiumokból 20-szor anynyit nyom a' választók mérlegében mint egy másik a' párisi 2-dik választói collegiumból. Ez aránytalanság egyebütt is feltűnő. Ha az ember csoportozza a' választási collegiumokat kiderül, hogy 10 követ választatik 15,000, és másik tíz 16,000 választó által; husz követ megbizatik 3,400, és másik husz 34,000 választó által; száz követ képvisel 27,000 választót, másik száz pedig 91,000-et. Összesen tekintve a' választásokat : a' 241,000 beirt választó közül 139,000 tehát a' többség csupán 177 képviselőt nevez ki, míg 282 követ 102,000 választó, azaz : a' kevesebbség által küldetik. E' szerint egy követ az első sorból képvisel 170 választót és 60,000 lakost, míg a' második sorbeli 1700 választót és 129,000 lakost. Számtanilag tekintve tehát világos, hogy a' kamara épen olyly kevéssé képviseli a' népesség többségét, épen olyly kevéssé a' vagyonság többségét, mint a' választói képességek többségét. Ez azonban fordítá ügyes taktikával a' szónok, hogy a' reform ügyét a' kamarai többség ügyétől különválasztva — nem a' kamara hibája, hanem a' törvényé, melylynek kevéssé észszerű combinatioi ezen megdöböntő eredményre vezetnek.“ Daczára ezen általános használt ügyes fogásnak, az indítvány ellenzői nem mulaszták el a' két dolgot ugyanazonosítani. *Liadières* egyenesen azt állítá, hogy az indítvány sértés a' kamara ellen, azon vádat foglalván magában, hogy az a' vesztegetésnek kifolyása. „A' reform eszméje — ugymond — oda megy ki, hogy a' kis collegiumbeli minden választók, vagy legalább nagy részint

megvásárolhatók. Ha 150 helyett 400 választó lesz : a' megvesztegetés nehezebben menend. E' szerint a' garantia nem az erkölcsiségben, hanem a' számban keresetik.“ A' legitimista *Berryer* mondá ki a' valódi szót, melylyet a' félénk ellenzék nem mert szájára venni : „Mit veszték észre közöttetek? Mi forrong ugy a' franciaia társodalom azon osztályaiban, melylyek a' közdolgokban minden részvétből ki vannak zárva? Az az emberi nem története : egyik osztály a' másik után halad fölfelé. A' tetőpontok eltűnnek, elenyésznek. A' polgárság, a' középrend elfoglalta az első helyet, ennél van a' túlnyomóság, ez uralkodik; de ezen uralkodó osztály annál inkább nyomatik, szorittatik most az alsóbb osztályok által, melylyek szinte fölfelé törnek, 's törnek pedig az értelmiséggel kezét fogva, azon értelmiséggel, melylynél a' közügyekbei befolyás jogérzete napról napra inkább fejlődik. Hígyétek meg, komoly és őszinte e' figyelmeztetés, melylyet hozzátok intézek.“ *Guizot* az indítvány ellen nyilatkozott azon esetre, ha a' kamara azt elfogadná, a' kabinet visszalépését jelentvén. Beszéde egy szónoki mestermű vala, a' menyinyiben nem csak védelme alá vevé a' reá szórt szemrehányások ellen a' többséget, de azt egyszersmind az értelmiség 's politikai nagykorúság zászlóvivőjeül hirdeté. Miután a' kérdés ministeri részről ilyly modorban állítottatott fel : gondolni sem leheté többé reá, hogy a' kamarai többség szerkezete mellett hasonló reformkérdések keresztülvitethessenek. E' meggyőződésből született az eszme : *hogy az izgatást át kell vinni a' társalmi térre.* E' célra rendeztettek az ülések végével az ugynevezett „reform-lakomák“, 's azon körülmény, hogy ilyly alkalmaknál legitimisták ugy, mint a' dynastiai ellenzék szabadelvű tagjai, radikálok és republikánusok összehatalálkoznak, *keletkezését matalá egy új coalitionak*, melyly félelmeesebb lön mint az 1839-ki. Az első, több mint 1000 részvényesektől látogatott lakoma *Chateaurouge*-ban tartatott. *Kolmar* követé a' példát; azután *Lyon*, *Grenoble*, *Toulouse*, *Dijon*; végre alig volt nevezetesebb város az országban, melyly az uralkodó rendszer ellen roszalását nem nyilvánította volna. Legaggasztóbb vala az egészben, hogy a' király neve a' felköszöntésekből lassanként elmaradt. Ezen köztársasági szinezet komoly intésül tartozott volna szolgálni a' kormánynak, hogy a' lakomázóknak legalább azon részét, melyly a' dynastiához még ragaszkodott, vagy pedig politikai reformok által kiengesztelhető lett volna, magának megnyerje. De a' ministerium bizalmát veté a' király megszokott tekintélyébe, az ipar és kereskedés anyagi érdekeibe, melylyek a' királyságot meg szokták ugy tekinteni mint a' rend, béke és stabilitás zálogát, bizalmát veté a' hadseregbe, melylynek élén a' királyi ház hercegeit látá, 's bizott végre a' jól felgyelmezett kamarai többségbe. És mivel ezen többséggel tetszése szerint rendelkezheték a' személyes politika, birni vélte benne a' nemzet többségét; pedig — hogy *Lamartine* szavaival éljünk — a' nemzetnek csak köntöse volt kezében. Mi lön eredménye ezen elbizakodásnak, megmutatá a' bekövetkezett 1848-dik év. — E.

Franciaia forradalom februárban 1848. — Az 1847-ki kamarai-ülések igen zajosan végződtek. Hiába szállott síkra az ellenzék a' legfényesebb szónoklat és leggyakorlottabb dialectica fegyvereivel a' kormány által követni kezdett megvesztegetési rendszer ellen; valamig a' szavak

korlátai közt állt a' harez, a' conservatív párt mindaddig csupán tömegével nyomott és győzött. Az ülések bezáratása után felfogá az ellenzék, hogy cselekvősege azokkal nincs berekesztve, és azon szerencsés gondolatra jutott, hogy a' legyőzött ügyet a' nemparlamentaris izgatás terére játssza, 's védelméhez a' francia nemzet becsületéért kapcsolja. Most tehát egész Franciaországban hazafiui reformlakomák tartattak, melylyek koránsem voltak mesterséges haditerv, hanem csupán egy jőötlet szüleményei; népszerűségek által meglepék a' sokaságot, végre az egész nemzettől elfogadtattak. Lajos Fülöp és ministerei pedig csak kettőt láttak bennök: nyomorú cselszövényjátékot 's „*ellenséges vagy vak szenvedélyek izgalmai*“ a' dynastiai ellenzék részéről, 's tehetetlen forradalmi törekvést a' legszűlsőbb progressisták részéről; melyly eszme aztán, legfelsőbb világos kívánásra, az 1848-ki kamaraulések alkalmával be is iktattatott a' trónbeszédbé. — A' trónbeszédre készített válaszfőiratban, melyly — szokás szerint — a' királyi beszéd sima átirására szoritkozék, ama több mint száz követet nyilvános dorgálással illető szavak szolgálilag ismételtettek; melyly helye a' főiratnak febr. 14-én, tiznap heves és keserű vitakozás után, a' többség által megszavaztatott: 241 szó közül 223 nyilatkozván mellette, az ellenzék pedig nem szavazván. Ezzel mentve lön a' ministerium; de a' kamarától a' vitatárgy a' törvényszékhez vala átmenendő. Az ellenzéki követeknek eleinte kedvök volt, öszvesen lemondani, hogy az izgalmat a' tartományokban elterjeszszék; hosszas fontolgatás után azonban e' szándokkal felhagytak, és egy legvégső törvényes út követésére tökélték el magokat. Miután a' belügyek ministere, *Duchétel*, a' főirattárgyalások folytában kinyilatkoztatta, hogy a' kormány egy 1790-ki törvénynél fogva jövendőben minden reformlakomát eltiltand: az ellenzék elhatározá, ez ellen egy komoly, de békes ellenszegülési cselekvény által tiltakozni. A' párisi 12-ik kerület választóbizottsága által egy reformlakoma lön rendezve, melylyre az ellenzék tagjai is meghivattak. 92 követ febr. 19-én egy levelet irt alá, melylyben e' meghívást elfogadák, 's három pair — *Harcourt* herczeg, *Boissy* marquis és *Alton-Shee* gróf — hasonlóan megigérkeztek. E' hir egész Párist mozgásba hozta. Hasonlíthatlan izgalom lön minden néposztályban észrevehető. Kézművesek, munkások, nagy és kis gyárnokok 's üzérek egy gondolattal foglalkoztak 's egy nyugtalanságtól gyötrettek. A' tanodák városnegyedében legnagyobb mozgás uralkodott; itt az ingerült hangulat lázongási dühvel volt határos, nem levén alkalmas az, a' mi történt, az elkésérett kedélyeket a' nem rég *Quinet*, *Mickiewicz* és *Michelet* tanárok iránt elővett rendszabályokkal kiengesztelni. A' hírek egymást érték a' városban. Majd azt mondták, hogy a' király elmebeteggé 's mintegy örültté lett; majd pedig, hogy ezredek jöttek be a' környékből, és ágyuk vitettek a' külerősségekbe Páris öszszelődözésére. A' lakomabizottság azonban nyugottan folytatá intézkedéseit. Tizezer nemzetőr önként ajánlkozott, a' lakomavendégeket jelenlétével mindenütt védeni, hol szükséges találna lenni. A' bizottság elfogadá ezen ajánlatot, azon föltétel alatt, hogy a' nemzetőrség fegyver nélkül jelenjen meg, 's minden ellenséges nyilatkozattól tartózkodjék. A' főtanodák növendékeinek szinte megengedteték a' manifestatiohoz csatlakozni. Hétfőn reggel (febr. 21.) az ellenzéki

hirlapokban egy napi parancs forma jelent meg, melyly a' menet gyűl-helyét, indulási óráját és rendjét határozá meg. Ugyanis más nap 11¹/₂ órakor akartak a' Magdolna-téren öszszegyűlni, 's innen a' szabott rang-rendben, két sor nemzetőrség közt, a' Royale-utcán, Concordia-téren és elyseumi mezőkön keresztül Chaillotba menni, hol a' lakomát a' Rue du Chemin de Versaillesban egy körülfalazott telken nagy sátor alatt valának tartandók. A' ministerium eleinte közönyösen viselé magát; de a' fenemlitett napiparancs után, melylyet valóban formaszerinti hadüze-netnek lelete tartani, azon ürügy alatt, mintha a' tanulók és nemzetőrség törvénytelenül hivattak volna egybe, parancsot ada, miszerint a' esopor-tozások elleni rendelet és azon törvény, melyly a' fenyítőjog 254. és 258. cikkeit a' hivatlanul cselekvő nemzetőrökre kiterjeszti, minden utcza-szögleten felragasztassanak. Egyszersmind azt beszélték, hogy *Bugeaud* marsal párisi kormányzóvá van kinevezve. E' hírek élénk nyugtalanságot okoztak a' kamarában, hol a' bordeauxi bank szabadalmának meghosz-szabításáról vitatkoztak; és az ülés vége felé *Odilon-Barrot* megkérdezte a' ministeriumot az állítólag elhatározott rendszabályok iránt: valljon a' státushatalom felhagyott-e szándokával, a' peres ügynek bírói eldöntését bevárni, 's ezután a' durva erőszak legyen-e az egyedüli ítélőbíró? *Duchâtel* válaszolá: hogy mielőtt a' választóbizottság kiadá nyilatkozvá-nyát, a' kormány igenis a' közte és az ellenzék közt fenforgó jogügyet elítélés végett az ország törvényszékei elébe terjeszthette; ámde ama' nyilatkozvány merőben öszszeütöközik mindazon törvényekkel, melylyeken a' nyilvános csend és rend nyugoszik, 's ezért a' kormány a' holnapra kitűzött demonstratiót rendelkezésére álló minden hatalomeszközzel meggátolni szándékozik. *Odilon-Barrot* pedig viszonzá: mikép ama' nyilatkozványnak — melylyet ő egyébiránt sem nem helyesel, sem nem roszzal — ezélya csupán a' manifestatiót a' nyilvános rend minden bizo-tosítékival körülvenni; 's beszédét e' következő szavakkal végzé, melylyek rendkívüli benyomást tettek a' kamarára: „Ha beszédemnek némi súlya lehetne az országnál: állítani fogám, hogy mindazon embereknek, kik becsületesen gondolkoznak és a' közjónak hódolnak, szoros kötelelességök, egész tekintélyöket felhasználni elfordítására a' vésznek, melylyet jöni látok.“ 'S ezután a' ministerek felé fordulva, „Uraim! — ugy mond — egy ministerium és egy kormányrendszer sem érdemes, hogy egy csepp vér is ontassék. Önök a' szabadsággali és szabadság általi rendet meg-vetették; szenvedjék következéseit. — Mostantól kezdve a' ministerek, követek, választóbizottságok, nemzetőrök, hirlapszerkesztők csaknem állandóan öszszegyűlve voltak, és tanácskoztak, mi történjék. Az ellenzék követek a' kamaráülés után *Odilon Barrot*-nál jöttek öszsze, hol *Thiers* indítványára, melylyet a' baloldal főembere pártolt, nagy szótöbbséggel határozottatott: az erőszakoskodást kikerülni és a' lakomától elmaradni. A' parlamentaris oppositio többsége tehát visszavonult, midön a' dolgok sötét ábrázatot mutattak. Több mint 90 jelenlévő tag közül csupán 21 szegült ellen e' nagy hátrálásnak, t. i. a' fennevezett három pair és 18 követ. *Lamartine* nevezetesen ki nyilatkoztatá: mikép ő és a' kevesebb-séghez tartozó követtársai elmenendének a' lakomára, habár ott elvesz-nének is. „Ha — ugymond — golyónak kell találni bennünket: köteles-

ségünk azt székünkön bevárni.“ *Odilon-Barrot* ellenben minden tekintélyét elvesztette mentegető fogásai 'csüggettsége által olyly pillanatban, midőn nyílt, egyenes és határozott cselekvésre volt szükség. — Ilyly körülmények közt a' lakomabizottság lemondott a' lakomáról; minek híre mindenütt kedvetlen benyomást tön. Mig az ellenzék nagybölcsen tanácskozott, azalatt a' rendőrigazgató minden utczaszögletre felragasztatá a' lakoma eltiltását és a' csoportozatok elleni rendelvényt. A' két rőfnyi magas falragaszok előtt mindenütt nagy csoportok alakultak, a' hirdetévényeket olvasandók; fiatal ficzkók égő gyertyákkal világíták meg a' falragaszokat, mik gúnyos jegyzetekkel hangosan felolvastattak és sok helyütt letéptek. Tompa nyugtalanság és aggály fogá el a' kedélyeket; épen nem volt titok, hogy a' kir. kastélyban igen kevésbé hajlandók engedni, 's hogy a' király kinyilatkoztatta: mikép inkább izre-darabra hagyná magát vagdaltatni, mintsem bármelyly reformra ráálljon. Valósággal a' kormány több nap óta iszonyu ellenálláshoz készült. A' katonaság megjeleltetett, a' laktanyák élelem- és lőszerrel elláttattak. A' fegyveres erő hivatalos állama Párisban hétfőn este következő volt: 37 zászlóalj gyalogság; egy zászlóalj orleánsi vadász, három század a' mérnöktesttől; 4000 emberből álló városőrség (garde municipal) gyalog és lóháton; 20 század lovasság és kilencz üteg tüzérség. A' ministerek tehát egészen vigasztalódva mehettek ágyaikba. Más emberekre nézve az éj teli volt aggodalommal 's félelemmel. Véres jelenetek előérzete sokakat nem hagyott aludni; egy különös sejtelem szoríta minden szívet, és egy teremtés sem helyezte nagy bizodalmat *Odilon-Barrot* és társainak szertelen óvatosságában.

Igy jött el febr. 22-ike. Az idő borús volt, nedvesmeleg és határozottan esőre hajló. E' körülmény már sok embert megnyugtattott, kik Pétionnal esős időben veszélyes népzendülésektől nem tartottak. Reggeli 8 órától fogva azonban szokatlan mozgásokat lehetett az utczákon észrevenni. Egy éljenkiáltás, egy honfidal sem zendült meg a' karonfogva elvonuló csoportokból; csupán egy tompa moraj és susogás, mint egy bérezi patak távol csörgése, lebegett a' hullámzó sokaság fölött. Tizenegy órakor sűrű néptömegek tölték meg a' Magdolna-tért, Royale-utczát és a' Concordia-tért. Kék zubbonyosok a' népből képezék a' többséget; sok igen fiatal ficzko (gamin) a' legalsóbb néposztályokból 's nem kevés aszszony is valának észrevehetők. Egyszerre zavart kiáltás hallatszék, melyly egy nagy csoport tanuló megjelenését illette, kik a' Saint Marceau külváros lakosival és a' Quartier Latin növendékeivel vegyülve, 10 órától fogva mintegy 500-an a' Panthéon-térre gyülekeztek, és utjokban 3—4000-re szaporodtak. E' csapat két sorban, a' Marseillaise-, Chant du Départ- és a' kedvelt girondista-dalt énekelve, a' Duphot-utczából jött ki a' Magdolna-térre, a' templomot kétszer megkerülte, 's aztán *Odilon-Barrot* lakásához ment, a' dynastiai baloldal vezérét gyöngé magaviseletéért kérdőre vonandó 's ablakait alkalmilag beverendő. Ott a' nagy csapat több ágra oszolván, a' főfolyam a' Royale-utczán le a' Concordia-téren keresztül a' követkamara felé hömpölyge, hol még ekkor csak gyöngé őrség volt. A' csapat előrsze épen be akart fordulni a' Concordia-hidra, midőn a' városőrök közül mintegy huszan elébe tartván szuronyaikat, utját elállák. A' sokaság

egy kis ideig késedelmezett : azonban épen egy terhes kocsi érkezvén oda, néhányan a' kocsis kezéből kikapták az ostort és a' lovakat vágatva hajtották a' hidon ; mire a' városőrök kitértek, a' tömeg pedig a' kocsi után tódulván, ekkép keresztülhatott a' hidon, és csakhamar a' Bourbon-palota rostélyzatához ért, hol számos csoportjaival találkozott a' bal part lakóinak, kik a' Bourgogne-utczából jöttek ide. A' palota előtti rostélyzat zárva levén, feltörtetett, 's tüstint pezsgett a' nagy lépcsőzet és a' kamara északi csarnoka emberektől, kik rákezdék a' Marseillaise-t, közbe-közbe „Á bas Guizot ! Á bas les ministres ! (Le Guizot-val ! le a' ministerekkel) kiáltozván. Némelylyek felmásztak a' falra a' kertajtónál, melyly a' követkamara előterembe vezet, és hazafiu beszédeket tartottak az őrálló katonákhoz, kiket zsarnokszolgáknak csúfoltak ; mások már a' palota belsejébe egész a' közkarzatokra vivő folyósókig nyomultak, midőn a' quai-d'orsayi laktanyának mindeddig zárva volt szárnyajtai hirtelen megnyitak és egy század dragonyost eresztettek ki. A' dragonyosok kivont karddal ügettek a' néptömeg felé ; de oda érkezvén, ismét hüvelybe dugák fegyvereiket, lassan lovagoltak keresztül a' sokaságon, megeléglelve lovaik szügyivel azt szétválasztani. Jó szándékukat tüstint megérté a' nép, és kiálta : „Vivent les dragons !“ A' megszaggatott sokaság minden irányban elszéledt. Az eddig borús ég még inkább elkomorult ; cseperegni kezdett, 's fekete felhők, nyugati széltől hajtva, nagy záporral fenyegetöztek. Déláj volt. Egy század lovas városőr nyargalt a' Concordia-hidon keresztül a' hasonnevü térre, 's kivont karddal az obeliszk átellenében hadi rendbe állott. Piszegés, füttyölés 's „Á bas les municipaux !“ kiáltás fogadá az igen ingerülteknek és mogorváknak látszó városőröket. Aztán egy osztály dragonyos jött vágatva az elyseumi mezők felől. „Vivent les dragons !“ harsogott utjokban. A' sokaság köszönt ; a' vezértiszt viszonzá, 's ugyanezt tevő csapatja is. Általában a' sorkatonaság magatartása nyugott és kimért vala ; mozgása mint felhuzott óráé. A' városőrség némelyly osztályai megtámadák ekközben a' népet méztelen karddal. A' legelsők gyorsan visszafutottak, míg mások hátulról előre tolakodtak, 's ezáltal leirhatlan vad hullámozást, hasonlót a' felzúdult tenger habjaiéhoz, idéztek elő. Mihelyt a' lovascsapat visszakanyarodott, a' sokaság nyomban követé folytonos füttyölés 's piszegés között, minék közápor adá meg a' kellő nyomadékot. Eddig a' tolongások még nem adtak okot komoly és öldöklő összeütközésre a' katonaság 's nép között ; de számuk és belterjük (intensivitas) több pontokon növekedtek egyszerre ; 3 óra után pedig a' városőrség durva bevágása által fölingerlett hangulata a' népnek több helyütt torlaszemelési kísérletben kezdett nyilatkozni. Legelőször a' Garde-Meuble ívezetei (arcade) alatt levő rostélyzatból néhány vasrudat rúngattak ki ; azután a' Rivoli-utczában, csaknem a' pénzügyministerium átellenében, egy omnibust döntöttek fel ; csakhamar egy sor kövezetet szaggattak fel ; több hintót megállítván, a' benülőket kiszállították, 's épen felakarták fordítani a' kocsikat, midőn egy lovassági megtámadás véget vete az elkezdett torlaszolásnak. Gyorsan felállítottatott ismét az omnibus, és a' kövezet megcsináltatott ; ámdé ugyanazon pillanatban a' Saint-Honoré-utczán 's egyéb közelfekvő helyeken más torlaszok is ugyanazon módon emeltettek 's csakhamar ugyanazon könnyűséggel ismét elrontattak. E' föllépés

félelmet 's rémulést terjesztett a' Palais-Royalba ; a' mindeddig nyitva maradt kalmárboltok és a' középső nagy kastélyudvar rostélyzatai gyorsan bezárattak ; a' bérkocsisok pedig a' Palais-Royal teréről elparancsolattak. A' zaj ekközben mindig tovább harpózott, 's itt-ott némi kihágások, fegyverek végett boltfeltörési kísérletek, lámpa tördelések 'stb. történtek ; a' Geoffroy-Langevine-utcán, a' Sainte-Avoye városnegyedben, 20 emberből álló őrsöt a' nép körülfogott és lefegyverzett. A' közbátorság fentartására mindeddig kizárólag a' városőrség és sorkatonaság ügyelt. Sehhol sem lehetete nemzetőrséget fegyverben látni. Azelőtti este ugyan parancs bocsátatott ki a' nemzetőrségnek 22-én reggel minden városnegyedbeni összedobolására ; de a' kormány megtudván, hogy sok legióban a' nemzetőrök a' reform mellett szándékoznak nyilatkozni, még azon éjszaka ellenparancsot adott ki, és csak a' fenemlített események után 4 $\frac{1}{2}$ órától kezdve doboltak öszszehívót több városnegyedben. A' dobosokat többnyire elől egy osztály granátos, hátul pedig lovasvadászok kísérték, hosszu fark gyanánt csatlakozván hozzájuk emberek a' népből, kik a' Marseillaise-t éneklék 's a' nemzetőrséget éltették. A' nemzetőrök egyébiránt nem igen nagy buzgalmat tanúsítottak ; mert alig állott ki negyedrészre a' századoknak. A' második legióban például 8000 emberből csak 554 jelent meg, 's az első és harmadik legióban is körülbelől hasonló volt az arány.

Mig mindezek történtek, mindkét kamara szokás szerint megtartá üléseit. A' páirkamarában *Boissy* marquis indítványt tön : megkérdezni a' kabinetet a' dolgok jelenállása iránt ; de a' kamara napi rendre térvén, csakhamar berekeszté az ülést. A' követkamara ülése 2 óraker nyitott meg a' szorongás és elfogultság látható jelenségei közt. Az ülés közepe táján *Duvergier de Hauranne* egy négyszögletű papirost nyujta át az elnöknek, a' nélkül hogy csak egy szót is mondott volna. Azelőtt szó levén arról, hogy az ellenzék indítványt akar tenni a' ministeriumnak vádállapotba helyezésére, *Guizot* kíváncsilag lépett föl az elnökhöz, elkérte tőle a' benyujtott indítványt, hirtelen átolvásá, és hangos nevetésre fakadt. A' többi ministerek is sorban oda mentek, és megtekintették a' titokteljes papir tartalmát. Ekközben a' napi tárgyalás — a' bordeauxi bank szabaldalmának meghoszzszabbitása iránt — párbeszédnek zajában folytattaték, és *Sauzet* elnök már épen elakará oszlatni az ülést, midőn *Odilon-Barrot* felállott, és panaszkodék, hogy egy szóval sem említett meg az általa benyujtott indítvány. Az elnök pedig viszonzá : mikép a' kamaraszabályok tiltják az osztályok által még meg nem vizsgált indítványokat elolvasnia : *Odilon-Barrot* indítványa tehát csütörtökön az osztályokhoz fog utasittatni, melylyek elhatározandják, ha valljon a' kamara elébe hozathatik-e vagy nem. Ezen indítványban vádoltaték a' ministerium : hogy „Francziaország érdekeit külföldön elárulta, az alkotmány elveit meghamisította, a' közhivatalokat áruba bocsátotta, az állodalmi pénzügyet megrongálta és a' polgárok jogait megsértette.“ Az indítványt 80 követ írta alá. Az ülés 4 $\frac{3}{4}$ óraker élénk nyugtalanságban végződött. — Öt óra tájban a' Tuileriák kertjének mindaddig nyitva maradt rostélykapui bezárattak. Ezen időtől fogva a' kastélyudvaron és Caroussel-téren is az átjárás megtiltatott. A' mindenfelé járó örök fölhitták a' még mutakozó

esoportokat szép szóval a' szétoszlásra, 's addig jártak fel 's alá az utcákon, míg ezek meg nem ürültek. Ámde míg a' mozgalom szemlátomást eltűnt a' nyugati városnegyed széles és nyílt utcáiból, azalatt mindig növekedett azon városrészben, melyly keletre a' középpontot érinti, és szűk 's rövid utcái miatt eszélyes katonai tapintattal a' nép részéről lázadási gyűl helyül szokott kiszemeltetni. Esti 7 órától kezdve itt kisebb-nagyobb népesoportok gyűltek össze, melylyek lármázva 's énekelve kalandoztak, és csakhamar különféle helyeken összekaptak a' fegyveres erővel. Végre éjfél és 1 óra közt a' csend még a' keleti városnegyedben is helyreállottnak látszék. A' nyugtalanságok jelleme ez első napon csupán általános ingerültség, czéltalan hullámzás és cselekvés volt, forradalmi szándok 's katonai vezérlét nélkül. A' boszuság szelleme még nem a' király, hanem annak meghitt embere *Guizot* ellen tört. A' sorkatonaság iránt pedig általában békes hangulat mutatkozott. A' torlaszok a' városörök ellen védelmeztettek; de valahányszor azoknak eltakarítására a' sorkatonaság előnyomult, a' nép mindanynyszor ezt kiáltá: „Vive la ligne“! 's alig védte magát.

Ellenségesebb fordulatot vettek a' dolgok és emberek a' második napon, szerdán (febr. 23). Az első reggeli órák meglehetősen csendesen folytak le; de 10 órától fogva meg lehete győződni, hogy azon apró esetepaték, melylyek tegnap este helyenkint előfordultak 's melylyekkel a' fegyveres erő olyly könnyen készen lőn, csupa előjátékai valának komolyabb ütközeteknek. Ám a' kormány is, látván a' növekedő veszélyt, kívülről új hadakat hivatott elő, 's rövid idő alatt a' katonai erő Párisban megketőtözött, sőt háromszorozva lenni látszott. *Bugeaud* marsal, két segédtsízt és több paranesőr kíséretében, részenkint fellovagolván a' Boulevardok vonalán, jobbra-balra köszöngetett, 's minden örsöt meglátogatott; köszönését azonban senki sem viszonzá. A' febr. 23-ki mozgalom egyenesen megfordított irányt vőn a' tegnapival: a' Magdolna-tértől a' Saint-Denis kapunak 's a' Tuileriáktól a' városház felé tartván. Az elyseumi mezőkön meglehetősen esend volt: csupán némelyly kandiak mentek oda 's megnézték az előbbi napon tett pusztításokat. 9 és 10 óra közt a' Palais-Royal negyedében még nyitva voltak a' boltok, ugyszinte a' Palais-Royal ki- 's bejárásai is; de a' kert rostélyai többé ki nem nyitattak. — Míg az izgalom a' Palais-Royal, Tuileriák és az elyseumi mezők környékéről majd egészen eltűnt, azalatt a' Saint-Denis, Saint-Martin, Temple és Hotel-de-Ville negyedeiben mindig észrevehetőbbé lőn. Ezen szűk és népes városnegyedekben, melylyek a' párisi zendülések történeti évkönyveiben híresek, a' torlaszoknak tegnap mindenütt meghiusult munkája már nap felkölte előtt ismét elkezdődött, és az élénk fegyvertüzről, melylyel az ellene kiküldött katonaság fogadtaték, látni lehetett, hogy a' torlaszok mögött álló emberek magoknak löport szereztek és golyókat öntöttek. A' Saint-Denis negyedben reggel óta erős mozgalom mutatkozott. A' pillanatig kinyitott boltokat ismét bezárták. A' munkások és boltsegédek az ajtók előtt, a' polgáremberek az ablakokban állottak. Tíz órakor torlaszok emeltettek a' keresztutczák bejárásinál. Csakhamar egy deszkán hozák egy fiatal ember holttestét, kin csak nadrág és ing volt; mint mondák, azelőtt félórával a' városörtség által lövetett meg. Mellén

egy vérfolt jelelé a' helyet, hoi a' golyó találta. Mintegy 20 férfit kísérelt e' gyászmenetet. Közelebb a' Saint-Denis kapu felé számosabbak lettek a' torlaszok, melyek többnyire felfordított, deszkákkal összefoglalt és járdakövekkel megerősített kocsikból készítették. — A' Saint-Martin negyedben is már korán reggel igen nagy nyugtalanság volt. Az itteni Boulevardon, az Ambigu-Comique színház mellett, 9 órakor Carbonel vezérőrnagy és a' tábornoki kar főnöke, egy szakasz lovas nemzetőrség kíséretében, keményen viszszaakartak, 's kénytelen volt a' Saint-Martin kapunál felállított dragonyosokat segítségül híni. A' mondott kapunál a' köveket több helyütt felszaggatták ott, hol tegnap este torlaszokat kezdtek csinálni. Már nap felkölte előtt egyes csapatok bebarangolák e' városnegyedet és több házból kiadaták magoknak a' fegyvereket. A' Maubuee és Sainte-Croix-de-la-Bretonnerie-utczákban az örsöket a' nép lefegyverezé, 's az elszedett fegyvereket szétszórták. Csakhamar a' Rue du Temple és Rue Saint-Avoye felé nyuló mellékutczákban és többekben is tömérdek számú torlaszok emelkedtek. — Ezen egész vidéke a' városnak most már csatatérré lön, hol a' szűk utczákban elrejtett és elsánczolt népség egyszerre 30—40 helyen vívott egy szétzúzódó haderő ellen. A' zendülés valóságos fölkelésnek vette föl jellemét. A' sorkatonaság, városőrség és orléansi vadászok által megtámadott torlaszok oly kétségbeesett ellenállást mutattak, hogy egyes torlaszok bevétele három-négyszeri rohanást kellett tenni, és a' Vieille-du-Temple-utczában egy óriási torlaszt, mely majd az első emeletig ért, 's melyen vörös zászló lobogott, csak ágyúkkal lehetett elfoglalni. A' városőrök és orléansi vadászok legderekasabban, de egyszersmind igen durván, sőt kegyetlenül viseltek magokat, kivált az elsők, kik a' megtámadásnál mindenütt elől mentek; de erélyes föllépésökkel csak a' fölkelők haragját, vitézségét 's harczvágyát ingerlették, melyly utóbbiak kölcsönösen tüzelték egymást a' legvégső ellenállásra, 's a' katonaság által tőlök elfoglalt tért csaknem tüstint viszszafooglalták; szóval: a' nép részéről csatázók buzgalma mindenütt hősi halálmegevetés 's nevezetes elszántság jeleneit eredményezé; péld. a' Saint-Martin-utczában egy század sorkatonaság egy torlaszt akart ostromolni. Egy 15 éves siheder, háromszinü zászlót lobogtatva, felugrott a' sánczolatra 's elszántan kiáltá: „Ez a' ti zászlótok; löjtek, ha van bátorságtok!“ E' rettenhetlen ifju példája ragályosan hatott a' torlasz mögött maradt polgárookra, kik rögtön, mintha összebeszéltek volna, felmásztak a' sánczolatra 's a' fegyveresövek elébe állottak, mellökét meztelenre kitérve 's rivalgván: „Öljétek, ha meritek a' védtelen polgárokat!“ A' katonák pedig, bámuló csudálkozástól elragadtatva, rájuk löni vonakodának; mire tüstint mindenfelől „Vive la ligne!“ kiáltás harsogott. — Az idő e' napon rút, a' lég csipős volt; az éles szél sűrű esőt szórt a' csatázók szemei közé, kik tréfálva daczoltak a' fürgeteggel; kik egyébiránt többnyire nem a' gazdagok, sőt még a' tehetősek sorába sem tartoztak, hanem kék zubbonyos kézművesek és gyármunkások, rongyos vagyontalanok, vérmes legények a' legalsóbb osztályból, továbbá tüzes tanuló ifjuság; posztóruhás polgárok pedig csak kevesen valának. A' rosszul fegyverzett fölkelők ösztönszerűleg úgy rendezték a' lázadást, hogy ez minél több ponton ütött ki egyszerre, miszerint a' kormány had-

erőt ezáltal megoszlassák és gyöngítsék. Apró csapatokban mindenféle elszéledve, lefegyverzik a' gyöngé örsöket 's kiűrik a' lőszertárat; de óvakodának az ellenség erős állásait és fegyvertelepeit megtámadni. Taktikájok volt: a' katonaságot a' széles utcákból és nyílt terekről a' keskeny utcákba és keresztutakra esalni, hol aztán oldalt vagy hátul kerülhetének neki; üzték, kínozták és fárasztották azt szüntelen puskalövésekkel és utcai viadallokkal. Mihelyt a' lovasság feléjük nyargalt, a' torlaszok mögé hátráltak, 's itt az ellenséget tüzelésök által visszataroztaták; ha pedig gyalogság rohammal bevette a' torlaszt, a' lovasságnak további utat nyitandó, folytonos tüzelés közben visszavonultak a' legközelebbi torlaszhoz. A' házakban minden esöndes volt, mintha kihalt volna; ajtók és ablakok zárva. Így a' katonaság mindig mélyebben hatott be a' pusztá utcákba, elől a' gyalogság, hátul a' lovasság. Hirtelen egy magasra feltornyozott torlaszból gyilkoló tűz robbant ki, az ablakok — mintegy jeladásra — megnyiták, 's nehéz bútorok zápora omlott le a' katonákra; minden mellékutczából nyüzsögtek elő fegyveresek, minden utczaszögleten mutatkoztak a' puskák sötét csövei. Hová most? Előre és rohammal bevenni a' torlaszt. Megtörtént; de a' torlasz egy pillanat alatt elszánt védelmezők sűrű csoportival lön borítva, míg a' szerencsétlen katonák előlről, hátulról 's mindkét oldalról golyózáporral lövettek, 's felülről lefelé mindenféle bútorokkal 's gazdasági eszközökkel halmoztattak el. Ilyly helyzetet nem lehetvén sokáig kiállani, a' katonaság megfordult, utána a' polgárok ujongva; a' esöndes, kihalt házak föléledtek, ezernyi munkás kezek iparkodának a' visszamenő hadlábát minden lehető fegyverrel megsemmíteni, a' háztetők megelevenedtek és cserepeik lezaporozták rá. A' rendes visszavonulás most futássá fajul, a' sorok szétbomlanak, általános zürzavar; az utak a' katonaság háta mögött ujan rögtönzött torlaszokkal elzárva, 's az utcák — a' lovasság veszedelmére — számtalan palacz- és üveglarabokkal ellepvék! — Ez volt a' mai harc képe.

Mind e' mellett is a' kormány egy szétzuzó csapással még talán elnyomható a' fölkelést, ha ennek mérlegébe egy új hatalom rendkívüli súlyt nem vetett volna. E' hatalom a' nemzetörség volt, melyly semmi tetteges részt nem vön a' nép harcában. Szerdán reggeli 7 órakor minden utcán összedoboltatván a' nemzetörök, igen számosan jelentek meg gyűlhelyeiken, puskával vállukon 's karddal oldalukon. De hajdani buzgalmukat a' kormány iránt most a' boszuság szelleme váltá fel, melyly először tompa zugolódásban nyilatkozott, utóbb tetteges lépett föl a' népiügy mellett. A' nemzetörség legiói az elsőt kivéve, mindnyájan e' vagy más hasonló módon a' népmozgalomhoz csatlakoztak. Gondolhatni, milyly roppant hatást kellett a' nemzetörség ilyly magaviseletének előidéznie. A' hadsereg ez által erkölcsileg lefegyverezve 's a' fölkelők táborá anyagilag erősítve lön. Mindenütt, hol a' nemzetörség a' töle ezentul elválaszthatlan kettős kiáltással: „Vive la réformé! A bas Guizot!“ elhaladt, a' katonákat elszakítá a' státushatalomtól, és őket merevedetten, habozva fegyvereket lábhoz boesátva, ugy szólván mint a' forradalom foglyait becsületszóra állítá még. A' katonaság 24 óra óta Párisban a' kövezetten volt, leverten, kedvetlenül rendörszolgái szerepe miatt, 's még csak a' fegyelem szoros kötelékei által összszetartva, melylyek a' rájuk ható emberekkel és

tárgyakkal érintkezvén, észrevétlenül tágtak 's közel voltak az elszakadáshoz. A' sorkatonaság közül eddig ugyan csupán egyes osztályok léptek barátságba a' nemzetörsséggel; de a' többiek már csak ugy kacsingatnak a' polgárokkal egymásra. — Délután 2 óraker a' párisi nemzetörsség tizenkét legiójának ezredesei egy küldöttség által tudtára adák a' királynak, hogy nem kezeskedhetnek tovább a' főváros nyugalmáért, ha a' kormány el nem határozza magát gyors és tetemes engedvényekre. Ezen ezredesek legtöbbnyire föltétlenül a' conservatív párthoz tartoztak; de a' dolgok világossága 's a' helyzetnél kétségsé jókor felnyiták szemeiket, mik a' kastélyban igen későn nyíltak meg.

A' kamarák 23-án csaknem olyly viharos mozgásban voltak, mint az utczák. A' pairkamarákban *Boissy* és *Allon-Schee* megújíták a' ministerium megkérdezhetése iránti kérelmeket; de most sem boldogultak vele. A' követkamara igen nagy számmal és jókor öszszegyült. Az arczokon egészen sajátságos kifejezés vala látható. Szorongás, aggodalom, roszul titkolt félelem, feszültség, de kivált tanáctalanság ötlének az elfogulatlan figyelőnek szemeibe. A' ministerek közül csupán *Hébert*, *Dumon* és *Cunin-Gridaine* voltak még jelen, kik igen leverteknek látszottak, *Guizot* és *Duchátel* a' királylyal értekezést tartván, csak 3 óraker érkeztek meg. Mindjárt ezután *Varin*, Páris egyik követe, a' szószékre lépvn, megindult hangon kérdé a' ministereket: mi az oka, hogy azon ingerült állapotban, melylyben a' főváros tegnap volt, a' nemzetörsség öszsze nem hivatott? *Guizot* felállott. Mély esend. „Uraim!“ monda „a' közjóra nem volna üdvös, rögtön az épen most hozzánk intézett kérdés vitatásába bocsátkozni“. Az ellenzék e' kezdetnél hangos morgásra fakadt. „Figyelem!“ kiálták mások. „A' király,“ folytatá *Guizot* hányakodó taglejtéssel 's jellemző hangadással, „előjogának erejénél fogva, épen most hivatá *Molé* grófot, hogy uj kabinet alakításával bizza meg. (Bravo-kiáltás harsant meg a' kamara mindkét végéből 's a' nyilvános karzatokról, a' centrumból pedig érthetlen hangok furcsa moraja.) E' félbeszakítás nem tétet velem semmit szavaimhoz, 's nem vétet el semmit azokból. . . . A' király, előjogának erejénél fogva, épen most hivatá *Molé* grófot, hogy uj kabinet alakításával bizza meg. A' király használja a' jogot, melyly őt alkotványszerüleg illeti; de mindaddig, mig nekünk szerencsénk van ministereknek lenni, a' nyilvános rendet védelmezni fogjuk, a' mint jónak találандjuk.“ E' szavakat leirhatlan zaj követé, melylynek csilapultával *Odilon-Barrot* felállván, kérdé: ha valljon az általa tegnap benyujtott indítvány tárgyalását a' kamara holnapra a' napi renden megtartandónak véli-e? *Dupin* ezen indítvány elhalasztását kívánta. *Guizot*, kinek halvány arczát a' belsejében forró harag és boszuság gyöngö pirja futá el, az indítvány ellen emelé szavát, 's a' többséggel elhatároztatá, hogy más nap az osztályokhoz utasíttassék. Ez volt utolsó diadala. — E' közben a' ministerium bukásának híré sokfelé elterjesztették a' kastélybeli lovas segédtisztek, kik megeresztett kantárral nyargaltak az utczákon, és hirnöki köteleességeköt teljesítették; mosolyogtak a' népcsoportokra 's a' zubbonyos emberekkel barátságos kézszorításokat váltottak. Ugyanakkor törzstisztek is jártak lóháton más irányban, az örvendetes üzenetet itt is hirdetendők, melyly a' polgárháborut megaka-

dályozandó vala; és csakugyan mindenütt, a' hol elterjedt, a' legjobb hatást tevő. Ez órától fogva megváltozott a' jelenet minden ponton 's minden városnegyedben. Örült az egész lakosság, egész fénytenger áradt el a' Szajnán innen 's túl, és abban végtelen néptömegek hömpölygének vidoran és diadalénekeket zengedezve, mint nyert csata után. Esti tíz óra tájban a' Montmartre-Boulevard felől a' girondista és marseillaise dalok harsány zengése hallatszék, 's csakhamar egy, nemzetőrséggel vegyes népesoport látszott; dobok peregtek elől és zászlók lobogtak a' fáklyák szikrázó gőzén keresztül, melyeket fiatal emberek vittek elől. E' csapat mintegy 2000, majd mind fegyvertelen emberből állott és mentében folyvást szaporodott, különösen a' Rue de la Paix körül egy másik kisebb csapatall, melyly a' Vendome-térről jött, hol *Hébert* igazságügyi miniszternek „pereat“-ot kiált, és őt saját bukásának ünneplésére 's palotájának kivilágítására pajkosan kényszeríté. E' csapat az apríli perből ismert lyoni republikánus *Lagrange* Károly serege volt, melyly a' Saint-Martin város negyedbeli torlászoktól indult el, hol a' napnak egy részét hevesen harczolta át. Állott pedig felgyürt inguju, meztelen mellü 's löportól megfeketült arcú és kezü csupa zubbonyos emberekből, kik puskák-, kardok- vagy dsidákkal valának fegyverkezve: többben fáklyákat vittek; elől ment egy férfit vörös zászlóval. E' kis csapat ama nagy-nak élire állott, melyly ez által harczias, fenyegető tekintetet nyert. Az egész emberözön a' Boulevardokon lefelé hömpölyögván, a' külügyminis-terium palotája, *Guizot* lakása előtt, a' legelső sor egy zászlóalj katonaságra bukkant a' 14 ezredből, melyly nem a' párisi helyőrséghez tartozott és csak ezelőtt egy pár órával jött be. Ezen zászlóalj, a' Boulevardnak egész szélességét elfoglalván, négyszögben volt felállítva, 's elzárá az átjárást. A' parancsnok lóháton katonáinak első sora előtt állott. Ama vörös zászlós férfit 's néhány fáklyavivő aztán elhagyván a' csapatot, a' zászlóalj felé mentek, a' zászlót és fáklyákat ide 's tova forgatva; mire a' vezértiszt lova ágaskodni kezdé; a' katonaság legelső sora pedig rendtelenségbe jött; a' négyszög megnyílt, és a' tiszt ennek közepén foglalt helyet. Hirtelen fölemelkedtek és lebocsátkoztak a' fegyverek, egy lövés történt 's utána hosszu durranás ropogott. A' zászlóalj áttellenében álló emberfal megingván, lerogyott: némelyek holtan és sebesülten, mások csupán a' megrendüléstől, ismét mások pedig szándékosan, a' mint a' puskák csővéit feléjük meredezni láták, földre hullva; 's ez utóbbiak csak gyors elhatározásuknak köszönheték, hogy életben 's épen maradtak 's ismét felállhattak, ötven egynehány halott és sebesült között. A' sokaság, eleinte némán és dermedten állott; de csakhamar dühös kiáltással 's iszonyu zajjal rohant el onnan, 's mindent magával ragadva futott, a' holttesteken keresztül. Mély titok fedi okát ezen éji gyilkolásnak, melyly az Orléans-házra nézve haláltétele volt. A' borzasztó esemény viszhangja csakhamar megzendült Párisban. „Fegyverre! fegyverre!“ kiáltás harsoga rémesen. Villanyos borzalom rezge keresztül az egész népségen. A' csak imént esöndes és vidor sokaság most régtön elvadulva, boszus, dühös és átkozódó tömeggé változott. A' házak ajtai bezárattak; a' világitás eltűnt; minden zugból fegyveresek surrantak elő. A' szakasztűz elől hátrált fentebbi kis csapat pedig visszatrért a' gyilkolás helyére, 's „Boszu! bo-

szu!“ rivalgá olyly hangon, melyly egy hadsereget megrémithete. Itt vagy tizenkét holttestet hánytak fel egy taligára 's a városban körülhordozák. A' gyászkiéret, fáklyáktól körülvilágítva, legelőször a' Lepelletier-utczában a' „National“ szerkesztőhivatalának ablakai alatt állott meg. „Itt vannak meggyilkolt testvéreink, dörgé rettentő hangon egy férfi, adjatok fegyvert, hogy boszut állhassunk!“ Egy fiatal ember pedig mindkét kezét egy halottnak tátongó sebébe mártván, egészen vörösre bekente vérrel 's kiálta ég felé mutatva: „Nézétek! esküszöm, hogy meg nem mosom e' kezeket mindaddig, míg legyilkolt testvéreink megbozulva nem lesznek!“ A' „National“ szerkesztője, *Armand Marrast*, és *Garnier-Pagés* az erkélyről nézték a' borzasztó jelenetet. Az utóbbi szólott a' néphez, de engesztelő inkább, mint ingerlő hangon, teljes elégtételt és a' merény szigoru megbüntetését ígérvén. Innen a' gyászkiéret a' Rue du Croissant-utczába, a' „Réforme“ szerkesztőségéhez ment, 's lassan metszé keresztül az embertömeget, melyet boszura hiva fel 's düh-hel részegite meg. Így haladt a' menet a' Boulevardok egész vonalán keresztül a' Bastille-térig; ott kissé megállapodott a' juliusi szobor lábánál, 's aztán tovább mozgott a' sötét városnegyedek felé a' szövetnekeknek ábrándosan pirosuló fényében 's a' járdakövek tompa zöreje közt, melylyek mintegy varázsparancsra mindenütt torlaszokká tornyosultanak. Távolról közbe-közbe egyes puskalövészek ropogtak, miket a' fölkelők a' katonaság járőreivel váltottak, és a' vészharangok valamennyi toronyból zugtanak. — A' Tuileriákban keveset vagy épen semmit sem tudtak a' városban történekről. A' király várta ugyan *Molé* grófot, kivel új ministerium alakítása iránt már egyszer siker nélkül értekezett; de *Molé* azt üzenté, hogy új ministerium alakítása iránti felhatalmaztatásáról lemond. Ekközben érkezett meg az imént említett tragicus esemény- 's következéseinek hire a' kastélyba, hol azonban nem hogy rémülést, de még csak különös aggodalmat sem okozott. A' király csupán *Molé* grófra boszankodott; aztán éjféltájban *Thierst* bizta meg az új ministerium alakításával, elébb *Guizot* tanácsára *Bugeaud* marsalt a' hadsereg és nemzetőrség főparancsnokává nevezvén ki; miben *Thiers* is megegyezett, de azon föltétel alatt, hogy *Bugeaud* a' torlaszok ellen ne menjen, és a' ministerium alakítása iránti megbizást is elfogadta, csak *Odilon-Barrot* urat kérvén maga mellé vehetni; azután megírá a' proclamatiót, melyly a' népnek az új ministerváltozást jelentette, 's melyly tüstént elküldetett a' rendőrigazgatóságához azon utasítással, hogy minél hamarabb nyomassa 's az egész városban ragasztassa ki. *Thiers* azt gondolta, hogy e' hirdetés után a' fölkelők önként leteendik a' fegyvert, és eltávozott a' kastélyból; de *Guizot* még ott maradt; *Lajos-Fülöp* pedig reggeli 4 órakor lefeküdt. A' nép egész éjjel talpon volt, és kor- 's nemi különbség nélkül példátlan erőfeszítéssel dolgozott, mindenféle fegyvereket 's lőszerket készítve és számtalan torlaszokat emelve, a' Boulevardok néhány helyén 's a' köztérekén tanyázó katonaság pedig, közcsudálkozásra, mind ezen rettenetes támadólagos intézkedések irányában tétlen maradt, 's a' népet akadálytalanul engedte készülni a' jövő nap véres munkájára.

Midőn a' nap első sugárai a' végzetteljes feb. 24-nek följööttét hirdetétek, csaknem minden kész 's Páris mintegy átalakulva volt. Semmit sem

lehető szomorubbat és keservesebbet látni, mint voltak a' Boulevardok, tegnap még olyly fénylők, olyly gazdagok, olyly ékesek, disze Párisnak, most puszták, kietlenek 's mikép hajdan, a' város ótalmául szolgálók. A' kapuczinusok zárdájától a' Bastille-térig, a' járdák mindkét oldalán a' fák mind lefűrészelvek, a' hirdetvényoszlopok mind eldöntve, az öntöttvaspadok mind kirángatva, 's mind ezek a' kocsiuton keresztül hányva, melyly egy sorjában 18 torlaszt mutatott, mik közül némelylyek 12 lábnyi magasságra emelkedtek. A' Chaussée d'Antin, Notre-Dame-de-Lorette, Bréda és Boule-Rouge gyönyörű városnegyedek most zárattak be először torlaszokkal, melylyeknek száma egyébiránt Párisban másfélezerre ment, 's mindegyiknek tetején háromszínű vagy vörös zászló lobogott. Azon kevés órái az éjnek, melylyek a' tegnap esti borzasztó esemény óta lefolytak, elegendők valának e' tömérdek sánczmunkák elvégzésére, mik példátlan, roppant vérendszert képeztek. A' királyi seregek működési vonalai átmetszettek, a' Saint-Denis és Saint-Martin kapuk mintegy sáncgyűrűbe foglaltattak, 's ekkép a' középpont és külvárosok összeköttetései biztosítottak. Bármelyly hadseregnek mindenestül el kelle vesznie a' torkolatok és szurdokok e' számtalanságában, melylyek minden száz lépésre kézművescsoportok által őriztetek. — A' fölkelő nap új vitézeket hozott a' fölkelésnek. Új torlaszok terjedtek el egész a' Tuileriákig, melylyek már körül voltak véve, midőn a' király fölébredt. 7 órakor ismét megkondultak a' vészharangok különféle részekről 's a' dobok minden utcán peregtek. A' nemzetőrök gyűlhelyeikre siettek. A' többi polgárok legnagyobb részint még fégyvertelenek voltak, részint pedig a' legkülönneműbb fégyverekkel ellátva. Még nem tudták, mit cselekedjenek, merre forduljanak, támadólag munkáljanak-e, vagy bevárják a' megtámadást. A' sorkatonaság szinte habozott 's vesztég állott, a' fégyvert lábhoz téve. Mély hallgatás, sötét pillantatok, zugolódo vagy szomorú arcok a' katonák minden soraiban. Magok a' tisztek sem adtak semmi parancsot, talán mert nekik sem volt, 's nem igen buzgólkodtak a' harcztot elkezdni. Ekközben a' polgárok haragja azon kereskedők boltczimerei ellen fordult, kik magokat a' király vagy hercegek és hercegnők szállítóinak czimezték. Dühöngve szaggattattak le e' czimerek és a' sárba dobáltattak, mindannyiszor ilyly kiáltás harsogván: „A' bas Louis-Philippe et son auguste famille!“ (Le Lajos Fülöppel és magas családjával) 9 órakor azon hir terjedt el, hogy békealkudozások kezdetek. 9 $\frac{1}{2}$ órakor csakugyan parancsot kapott a' katonaság, hogy a' nyilvános térekről vonuljon vissza laktanyáiba; 10 $\frac{1}{2}$ órakor pedig következő hirdetvény osztatott szét 's ragasztatott az utczaszögletekre: „Páris polgárai; Parancs adatott ki a' tüzelés megszüntetésére. Épen most kaptunk a' királytól megbizást ministerium alakítására. A' kamara feloszlatik és fölhívás intéztetik a' néphez. *Lamoricière* tábornok a' párisi nemzetőrség főparancsnokává neveztetett ki. (A' király t. i. *Thiers* későbbi kívánságára Bugeaud marsallt visszahívá). *Odilon-Barrot*, *Thiers*, *Lamoricière*, *Duvergier de Hauranne* ministerek. Szabadság! Reud! Egyesség! Reform!“ Aláírva: „*Odilon-Barrot* és *Thiers*“. Amde ezen hirdetvény mihelyt felragasztatott, azonnal le is tépetett, „Vive la nation! à bas Louis-Philippe!“ kiáltások közt. — A' tegnapi gyilkos jelenetek daczára a' katonák

nyugottan vonulhattak el. A' rövid idő alatt tömérdekre szaporodott sokaság hangos örömiradásra fakadt; mire valaki csakhamar kiálta egyik csoportból: „Fel! az adósok tornyához, a' foglyokat kihozni!“ egy népesoport csakugyan el is ment az adósok börtönéhez a' Clichy-utczába, 's az ottani foglyokat mind kiszabadította. Ugyan-e tájban egy csapat kézműves, vegyítve nemzetőrökkel a' Lepelletierutczából kijövő több darab ágyut 's tiz egynehány löporos kocsit foglalván el, egy pillanat alatt kiürítette a' löszeres ládákat, a' töltényeket szétosztotta és az ágyukat a' Montmartre külváros bejárásánál levő torlaszra kiszégezte. Másutt már sok katona önként átadá puskáit a' népnek. Mostantól kezdve a' fölkelés általános lőn 's tömérdek számú fegyverrel és nagy mennyiségű löszerekkel ellátva. 11 óra lehetett, midőn véres özszeütközések jelelék a' városőrség és sorkatonaság kiállítását különösen a' Saint-Martin negyedben, hová a' tüzelés megszüntetésére kiadott parancs vagy meg nem érkezett, vagy nem teljesített. A' városőrség mindenütt, a' hol elhaladt, véres nyomait hagyá ottlétének, és harezheve olykor magával ragadá a' sorkatonaságot is, melynek egyébiránt szándékosan roszul irányzott tüzelése nem volt olyly gyilkoló. A' nemzetőrség, ma is mint tegnap, határozott rokonszenvtől lelkesítve a' nép ügye iránt, járőreit mindenféle megsokszorozá 's a' sorkatonaság által elhagyott minden őrsőt elfoglalt. Soraiba fegyveres polgárok vegyültek a' nép minden osztályából, 's aztán olyly ellenállási készüllet képeztek, melyly az udvar legnagyobb engedvénycinek sem hagyta többé reményt. — A' Tuileriákban ezt nem is sejtették. A' királyné 's a' hercegnők az egész „bostrányban“ mint nevezék, egyedül *Thiers*- szötte cselet láttak. A' király pedig a' dolgot az ő személyes befolyása ellen intézett oppositioi czivódásnak tartotta, melyly pillanatnyira a' status láthatárt elsötétítette és egy politikai fürgeteget idézett elő, melynek azonban gyújtó és szétzuzó villámain ő egy vagy más uton ártalmatlanakká tehetni reménylé. *Guizot* és *Duchâtel* tetteleg még mindig ministerek voltak, 's azok is valának maradandók. *Lajos Fülöp* teljességgel egyet sem akart kiadni azon rendeletekből, melylyekben *Odilon-Barrot* és *Thiers* ministerekké neveztettek, 's egyelőre fődözve hívé magát a' dynastiai ellenzék paizsa alatt, 's 10½ óraker egész családjával a' reggelihez ült, melyly aközben feladaték. Csakhamar megjelent *Rémusat*, ki leplezetlenül és körülményesen előterjeszté a' dolgok helyzetét. *Lajos Fülöp* mintha kővé vált volna. Parancs adatott az elutazásra. De a' királyné erélyes ellenállási rendszabályok elővételet sürgeté: *Clementine* hercegnő még hevesebben nyilatkozék ugyanazon értelemben. Különféle utak módok javasoltattak. Néhány tiszt ajánlkozék, a' (még mindenféle fegyverzetű roppant haderővel megrakott) Carousseltérre vezető utakat és utcákat mind eltorlaszoltatni, a' Tuileriák-ból minden talpalatnyi földet védelmeztetni 's a' löszereket az utolsó töltényig ellövetni. „Üljön lóra, Sire!“ mond a' királyné, „én az erkélyre megyek 's önt meghalni nézem“. A' király csakugyan lóra ült, 's két fia, *Nemours* és *Montpensier* hercegek kíséretében szemlét tartott a' Caroussel-téren csatarendben felállított hadak fölött. A' sorgyalogság és lovasság „Vive le Roi!“ kiáltással üdvözlék a' királyt; mire két zászlóalj nemzetőrség „Vive la Réforme!“ kiáltással felelt. A' királyné 's her-

ezegek egy földszinti ablakból nézték a' disztartást (parade) 's hallgatták a' nemzet szózatát. A' szemle után *Lajos Fülöp* dolgozószobájába vonult, melyly egy könnyű mozgatható födél által a' Tuileriák kertjével összekötöttesben áll. Ekközben a' fölkelés mindig tovább haropódzék. A' kivivott nyeremények a' fölkelőknek bátorságot adtak, védeleges állásukból a' támadólagosba átnenni. A' katonaság ellenben, a' parancsok ellenparancsok és proclamatiók által, melylyek neki szüntelen majd parancsnoka majd a' ministerium megváltoztatását jelentették, bizonytalanságba hozatva, elfordult azon hatalomtól, melyly a' lövések ropogása alatt minden perczen öszszébb roskadott. A' katonák tehát fegyvereket megforditva vállakra vették 's laktanyáikba menének. Mihelyt a' hadsereg lelépett a' színhelyről, ezt azonnal sietett a' nép elfoglalni. A' bal és jobb partról azon egyetlen helyre rohant, hol az ellenállás öszpontosult. Erős fölkelő csapatok tevék mozgásba magokat szünet nélkül a' Tuileriák felé. Fejeik fölött három színű vagy vörös zászlók lobogtak és sorikból hazafiui énekek zengettek. A' polytechnicum növendékei rendezték 's vezérelték leginkább a' megtámadó hadlábakat; ezek pedig vígan mentek a' csatába. A' forradalom mindezen ujonezai a' Caroussel-tér kijárásinál seregelték öszsze. Gyorsan torlaszok emelkedének ugyanott. A' lovas katonaság és tüzérség a' Caroussel-téren volt elhelyezve. E' térre menni tilos maradt. Ez alatt a' király írószobájába, hol *Nemours* herceg, *Thiers* és *Rémusat* is jelen voltak, hirtelen belépett *Girardin Emil* azon rettentő hírrel, hogy a' Thiers-Barrot ministerium proclamatióját a' nép mindenütt leszaggatja, 's hogy fegyveres népesoportok, tanulókkal és nemzetőrökkel vegyesen, indulóban vannak a' Tuileriák ellen. A' király megdöbbsent. „Mit kell cselekednem“? kérdezé. „Lemondani, Sire“! viszonzá *Girardin* „Lemondani“! ismétlé a' király, 's a' tollat kiejté kezéből: „Igen, Sire! késedelem nélkül, vagy minden veszve van. Ime kész a' proclamatio, a' mint kinyomattam, hogy ilyly sürgetős pillanatokban időt kiméljünk“. És *Girardin* a' nyomtatott proclamatiót az írótamra tevé. Tartalma ez volt: „Páris polgárai! A' király lemond a' Párisi gróf részére, az Orléansi hercegnő regensége mellett. Közbocsánat! A' kamarák feloszlatása! Föhlhívás az országhoz!“ Ugyanazon perczen rezegtek a' kastély ablakai a' Palais-Royal felől durrogó puskalövésektől. Több baloldali követ a' szobába rohant. „Sire“ mond *Lasteyrie Gyula*, „ez komoly zendülés, de nem forradalom; a' monarchiát még meg lehet menteni jókori engedéssel.“ *Montpensier* herceg ügyekezett rábeszélni a' királyt, hogy mondjon le. *Lajos Fülöp* mintegy leszögezte ült zsölleszékén. A' fegyvertüz ismétli ropogása felragadá őt kábulásából. „Tehát jól van, lemondok“! szóla. Néhány követ tüstint elsietett, e' hirt a' legközelebbi torlaszoknak megviendő 's vele a' tüzelést akadályozandó. De szavaik elhangzottak a' puskalövések robajában. Többen azonban a' harczolók közül készeknek nyilatkoztak a' fegyvert letenni, ha a' királynak sajátkezüleg irt lemondása meghozatnék; melyly kívánság a' Tuileriákban jelentvén, *Lajos Fülöp* a' királyné ellenzése daezára, tollat fogott, 's lassan és szomoruan e' következő szavakat írta: „A' koronát, melylynek viselésére a' nemzet szava hivott meg, unokán, a' párisi gróf javára leteszem. Vajha sikerülne, megoldania a' nagy feladatot, melyly ma nekie jut. Feb.

24-én 1848. *Lajos Fülöp*. Leirván e' szavakat, a' király felállott, elolvastá, 's a' papirost, melylyre irva voltak, egy követnek nyújtá, azon kéréssel, hogy vinné el a' kamarába. A' királyné, iszonyuan fölingerülve, a' követ kezéből kikapá a' papirost 's megakará tartani, de azután egy asztalra veté e' szavakkal: „Uraim! a' király megtette, a' mit önök akarnak; ő mégis jobb, mint önök mindnyájan“. *Lamoricière* tábornok fölvevé a' papirost, öszszehajtá 's elvivé a' torlaszkhoz, mint a' dynastia utolsó reményét 's a' monarchia utolsó talizmánját. A' király pedig, nem levén már egyéb hátra, mint elutazásáról gondolkoznia, parancsot adott, hogy a' katonaság a' Caroussel-térről huzassék vissza 's az utazókocsik álljanak elő. De a' nép már ostromlá a' kastély környékét. Midőn az utazókocsik a' Saint-Thomas-du-Louvre-utczában levő királyi istállókból a' Caroussel-térre befordultak, a' lovasz egy puskalövés által földre terítették, 's a' két első ló agyonlövetvén, lerogyott. Ezen baleset és a' növekedő veszély hirtelen eljutott a' kastélyba, hol leirhatlan zavar 's rémülés uralkodék. Valóban egy perczig sem leheté már késni az elutazással. A' király tehát egyenruháját, melylyet szemletartás végett öltött fel, leveté, 's kardját, vállrojtjait és a' becsületrend nagy szalagát, a' királyság diszjeleit letevé, 's más ruhát váltott. Aztán az Orléansi herczegné felé fordult, mondván: „Helén, maradjon!“ *Lacrosse* követ pedig: „Madame; menjen gyermekeivel a' követkamarába; meg vagyok győződve, hogy a' nép helyet csinálанд: hisz kegyed özvegyi gyászt visel! A' herczegnő betakará arcát kezeivel és zokogott. A' Párisi gróf csudálkozva figyelt mindenre, a' mit beszéltek; testvére pedig, a' Chartresi herczeg, keservesen sirt. A' király fejbillentve köszönt a' körülállóknak, 's karon fogván a' királynét, kiment a' kastélyból azon föld alatti folyosón, melyly a' kastély déli részén a' kertbe visz, 's a' császárság alatt az ifju római király számára sétálás végett lőn építve. *Lajos Fülöp* fekete frakban, kerek kalappal, a' királyné fekete gyapjuruhában, hátul több herczegnők, szinte gyászban 's gyermekeket vezetve karjaikon, mindnyájan gyalog mentek; két udvari hölgy, számos nemzetőr, segéd- és szolgálattévő tisztekkel vegyest, zárak be a' menetet, melyly a' kis kertajtón lépett ki a' Concordia-tér felé; de csakhamar elakadt, néhány lépésnyire azon rémhelytől, hol XVI. Lajos és Mária Antonia vérállványai voltak. A' Concordia-téren ide 's tova hullámozó emberözön tüstint a' legnagyobb zavarba hozá a' kis csapatot, melyly állítólag a' követkamarába ügykezett. A' király, mindenfelől tolatva némelylyektől már megismertetve, hirtelen elereszté a' királyné karját, és kalapját csóválá jeléül, hogy beszélni akar. De a' zürzavar és zaj növekedtek. A' kiséző nemzetőrök 's vértések lovai tomboltak körösleg, 's a' népnek mindig erősebb tolakodása miatt ótalom helyett inkább új veszélylyé váltak. „Uraim! kegyelem a' királynak!“ kiálta egy vértestiszt, ki a' királyi családöt életveszélyben forogni hívé. Egy hang a' sokaság közül viszonzá: „Mi nem vagyunk gyilkosok. . . de hamar föl és el vele!“ „Igen, igen, hamar föl és el vele!“ harsogott mindenfelől. Ekkor a' királyné, komolyan aggódva, *Lajos Fülöpöt* karjánál fogva egy közel helyre vonzóla, hol két fekete, alacsony kis kocsi állott, mindenikbe egyegy ló fogva; ezekbe fölült a' királyi család, 's némi viszon- tagságok után, a' sokaság gunykaczaja és átkozódásai közt Saint-Cloud-

ba futott, innen pedig egy omnibuson Versaillesba 's tovább Dreuxbe ment; ott postalovakat vőn Eu kastélyig, hová a' tőlök elmaradt *Clementine* és *Montpensier* herezegné is megérkezvén, később mindnyájan egy angol gőzhajóra ültek Havreban, 's ekkép Angliába jutottak.

Midőn a' király lemondásának hire elterjedett, a' monarchia utolsó hívei siettek e' hirt a' béke és kiengesztelődés javára használni. *Lamoricière* tábornok sebes vágatva lovagolt el a' Tuileriákából, a' király irásbeli lemondását a' fölkelőknek megviendő. De alig érte el a' Saint-Honoré-uteza torlaszát, midőn egy fiatal ember a' ló zabláját megkapván, a' tábornok kezéből a' papirost kivevé; gyorsan átolvása és mondá: „Forduljon vissza, tábornok! a' lemondás nem elég; a' dynastia bukását akarjuk“. *Lamoricière* tábornok erővel iparkodék magának utat nyitni a' Palais-Royal terére. Azonban puskatüz közé jutott, és lova megöletett, maga pedig sebesülve rogyott le. E' lövések a' Château d'Eau őrhelyéről jöttek, melyly keményen megtámadtatt. Az ottani harez volt az utolsó legfontosabb ütközet, föfelvonása a' nagy drámának, melyly meglepő vége felé sietett. Az ezen harez által híressé lett Château d'Eau a' Place du Palais-Royal déli részén, e' palota főbejárásával átellenben fekvő kétemeletes, jól megerősített 's lőrésekkel is ellátott kormos épület, honnan a' katonák, olyly biztosan löttek, hogy minden golyó talált, ellenben a' nép golyói hatástalanul pattogtak le a' falakról; 's ezért az őrházhoz nem is lehetvén férni, az formasierint nem ostromoltathatott: nehány polgár mindazáltal, magán kívül az egyenetlen harez miatt, szegzett szuronyal rohant az őrházra, de holttesteikkel hasztalan fedék csakhamar a' tért. Bátor férfiak és aszszonyok rohantak, a' fenyegető halálveszély daczára, a' golyózápor közé, 's fölszedvén a' sebesülteket, nagynehezen a' szomszéd házakba és a' torlaszok mögé vitték. Azonban a' nép nagy előnyt nyert az által, hogy egy állomást foglalt el, melyly a' harez egyenetlenségét némileg enyhíté. Ugyanis a' Palais-Royal bevétetett és szörnyen kipusztittatott; a' palota legelső udvarában levő ős leraká fegyvereit, és fegyveres polgárok a' kastély rostélyzatain át viszonzák az őrházbeliek tüzelését, míg más harezosok az első emelet ablakaiból erősen segíték őket. A' királyi istállók is elfoglaltatván, az ott talált kocsik a' Caroussel-téren meggyújtattak. Ezen égő kocsikat vakmerő legények a' Palais-Royal terére huzták és az őrház ablakai alá tolták. Egy katona az algiri zuavok közül egy hordó borszeszt hengerített e' lángoló góczra, 's ékes butorok hányattak ki a' Palais-Royal ablakaiból, 's e' nagy maglyára hurezoltattak, melylynek tüzét a' szél fölszítá. A' láng magasra esapott 's a' szélvonat által az épület felé hajtva, már ennek falait kezdé nyaldosni, ugy hogy a' Château d'Eau égése elkerülhetlenül közelgett; ámde az őrház védőit fenyegető rettenetes lánghalál nem töré meg a' kis sereg bátorságát. A' lövöldözés nem szüint, míg nem a' szerencsétlen katonák utolsó töltényeiket is kilőtték a' felgomolygó füstfellegeken keresztül, mik őket beburkolák 's láthatlanokká tevék: így tehát lassankint mégis gyérült a' tüzelés az őrházból, 's végre egy lövés sem történt már. A' lángok hatalma által elkergetett füst nem takarta el többé az őrházat. Magas lángoszlop emelkedék a' tető fölé 's ismét hirtelen elsülyede: az egész Château d'Eau belseje összedőlt. Mi lett a' katonákból? A' 184 emberből

csak néhányan menekültek meg az égő épület beomlása előtt egy hátsó ajtón. Másnap a' szén- és hamurakások közt emberhusdarabok találtak, de a' holttesteket megszámlálni nem lehetett. A' megtámadóknak szinte nem kevés halottjaik és sebesültjeik voltak; mert kézművesek, nemzetőrök, sőt gyermekek is, szóval : mindenki, legalább mindazok, kik lőpor- és golyóra szert tehettek, ezen utolsó ütközetben éltoket hősi leg kockáztaták. A' harc két óráig tartott és hallatlan vitéztettek és episo dok sorát képezé. Végre az őrhely bevétetvén, a' nép a' Tuileriák ellen ment; de már akkor *Nemours* herczeg által onnan a' katonaság elparancsoltatván, az udvari kapukat nyitva találta, a' kertkaput pedig sarkából kivetette, 's így az udvarról és kertből egyszerre rohant a' palotába, melylyből egy emberélet alatt már három dynastia üzetett el. Mint felhőszakadás zuhogott a' népfolyam keresztül a' termeken, elpusztítva és szétzuzva mindent, mi ujába állt. Táblák, tükrök, koszorugyertyatartók, függönyök, kárpitok, szőnyegek, minden, de minden széttöretvén, összevagdaltatván, az ablakokon kihányattak. Az írószekrények, almáriomok és asztalok kiürittetvén, a' herczegnők papirosai, albumai, rajzolatai, festvényei és levelei apróra szaggattattak, leszóratnak és lábbal tiportattak. A' királyné, Orléansi herczegnő és *Joinville* herczeg arczképei megkiméltettek; de a' többi családtagok képei szétromboltattak. A' trónteremben egy férfit, vörös zászlót lobogtatva, felugrott a' trónra, hozzá törölte sáros ézipőit, 's kiálta : „Vive la République“! Üdvölvések ropogtak szavaira. *Lajos Fülöp* marványszobra darabokra omlott : a' királyság jelképei széttöretése volt ez. A' nehéz vörös selyemkelme, melylyel a' trón be volt borítva, ezer meg ezer darab rongyokra szakították, melylyeket sokan mint rendszalagokat gomblyukaikba vagy mint kokardákat fővegeikre tűztek. Egy nagyobb darab selyemből vörös jakobinusapkat csináltak, 's ezt *Spartacus* szobrára föltették. A' marsallok tere mében nyilvános törvényszéket tartottak; melyly alkalommal *Soult* marsall arczképe a' dühöngő sokaság közé dobátván, lábbal tiportatott; *Grouchy* képe szuronyokkal öszszelyuggattatott; *Bugeaud* arczképe szét tapostatott: ellenben *Suchet* és *Masséna* marsallok képei tisztelettel meg kiméltettek. Az udvari kápolnában a' király és többi királyi személyek 's az udvar imaszékeit szétrombolták; de az oltári ékességeket nem bántoták hanem számos kézművesek, egy polytechnicum növendék vezérlete alatt, processióban, a' keresztet elől hordozva, főveg-levéve, a' Rókus templomba vitték, 's itt e' kiáltással : „Vive Jésus-Christ ! Vive la nation“! lerakták az oltárra, nyugtatványt vevén róla a' lelkésztől, ki az ő kívánságukra megparancsolá a' harangozónak, hogy valamenynyi haranggal harangozzon. — A' királyi család magánszobáiban sokan a' népből a' herczegek és herczegnők ágyaira feküdtek 's ott elnyujtóztak; mások tánczot jártak 's mindenféle tréfákat üztek. A' kastély minden ablakában zubbonyos férfiak állottak, némelylyek az örömtől, mások a' kastély pin czéjéből hordott bortól megrészege dve, részenkint csudásan fölezifrázva a' királyi ruhatárból kiszedett öltönyökkel 's ruhadarabokkal. Gaminok teljes erejükből huzták a' kastély harangját, a' vörös zászlót feltűzték a' kupfödélre, 's a' háztetőn tánczoltak. A' nép ekép kiöntvén dühét a' palotában, egyszersmind a' kertben és udvaron meggyujtott nagy máglyák-

kal mind hamuvá téteté azon tárgyakat, melylyek a' kardokat, dzsidákat és szuronyokat kikerülték. Ezen iszonyu jelenetekhez képest aránylag igen kevés lopás történt; arany, ezüstedények, ékszerek, drágakövek 's egyéb kincsek érintetlenül maradtak. Rongyos ruhájú férfiak, kiknek zsebében egy fillér sem volt, milliók mellett álltak őrt, 's ezüsttel tölt taligákat segítének a' torlaszokon keresztül a' bankba átvinni. Csak néhány tolvaj kapatván rajta, a' palota előtt rögtön agyonlövetett.

Azon pillanatban, midőn a' nép a' Tuileriákba egy ajtón betódult, egy feketén öltözött fiatal aszszony egy másik ajtón kiment, egy gyermeket vezetve; egy másik gyermeket pedig egy katonatiszt vitt ölében utána. *Nemours* herczeg mellettök lovagolt. E' gyászos aszszony az Orléanski herczegnő volt; úgy sietett, mintha a' forradalmat meg akarná előzni. A' Concordiahidon a' Párisi gróf lába a' ruha csipkézetébe akadván, elesett, de semmi baja sem történnén, ismét fölkel; miből némelyly babonások roszt jövendöltek. A' herczegnő a' Bourbonpalotába ment. A' követkamara 1 órára az osztályokba, nyilvános ülésbe pedig csak 3 órára volt összehíva; de már 12 óra után sok tag jelent meg, kik csoportosan sétáltak a' Pasperdus teremben, 's a' kívülről jövő legkisebb zöreire hegyezék füleiket. Egy sem tudott valami bizonyost: ki a' király? kik a' ministerek? ki a' fegyveres erő parancsnoka? Mindenütt keresték *Sauzet* elnököt, hogy az ülést nyitná meg; de *Sauzet* sehol sem találtatott: 1 $\frac{1}{2}$ órákor mégis megérkezett, 's a' zsölleszékbe ült; igen zavarodott- 's elfogódottnak látszott. A' követek begyültek. A' régi ministerek közül egy sem volt jelen. A' nyilvános karzatok, rendesen tömvék hallgatókkal, most üresek valának. Az ülés megnyittatván a' jegyzőkönyv elolvastatása után *Laffitte Károly* a' szószékre lépett 's indítványozá: nyilatkoztatná magát a' kamara jelen körülmények közt állandónak. Az indítvány egyhangulag elfogadtatott. Az ülés egy ideig megakadt. Élénk nyugtalanság uralkodott a' gyűlésben, melylynek valamenynyi tagja, számszerint mintegy 300, szerfölött elfogultnak látszék. Hirtelen elterjede a' hír, a' király lemondásáról a' Párisi gróf javára, az Orléanski herczegnő regenssége alatt. Egy katonatiszt fölment az elnökhöz, 's néhány szót suga fülébe. *Sauzet* csöngete 's monda felállva: „Uraim! jelentem önöknek az Orléanski herczegnő megérkezését“. Erre a' félkör ajtaja, az elnöki szék irányában, megnyilván, az Orléanski herczegnő belépett, egyik kezén a' Párisi grófit, másikon a' Chartresi herczegét tartva. Arcza halvány volt; szemében könyek csillogtak; de bátor, szende és nyugott magatartása mutatá, hogy az anya erőt venni törekedett a' herczegnő indulatain. Mellette *Nemours* herczeg, tábornoki egyenruhában, minden rendjelei mellére akasztva, maga kedvetlen, elhangult, zárkozott, szokása szerint. Kiséretöket tábornokok, tiszték és nemzetőrök képezték. A' herczegnő nyugottan ment le a' kamara lépcsőin, mindenfelé köszönt és a' szószék előtti zsölleszékbe, két gyermeke pedig mellé ült; *Nemours* herczeg előtte foglalt helyet. Ekkor nagy zaj közben több polgárok tolakodtak a' terembe; mire nagy aggodalom és feszültség terjedt el valamenynyi arczon. *Dupin* a' szószékre lépett és jelenté: hogy a' király lemondott, unokája javára, 's hogy az Orléanski herczegnő regensző. A' legszélő bal és jobb oldalak hallgatással, a' kamara többi töredékei pedig tetszést jelentő tapsviharral fogá-

dák e' nyilatkozást, és a' centrumok kiáltának : „Vive le roi! Vive le comte de Paris! Vive la règente!“ *Dupin* a' Párisi gróf, mint Franciaország királya 's az Orléansi hercegné mint regenszó számára tett éljenzéseket 's tetszés nyilvánításokat jegyzőkönyvbe kívánta igttattatni. Erre némelylyek kiálták : „Igen! Igen! Bravo!“ Mások : „Nem! Nem!“ Izgalomba jött minden. *Sauzet* elnök felállott és monda : „Uraim! a' kamara, nekem úgy tetszik, egyhangu tetszéskiáltása által“... E' szavaknál heves közbe szólások hangzottak a' bal és jobb oldalon. Több idegen személyek és nemzetörök, szuronyos fegyverekkel, erőszakosan berohantak a' kamarába, 's a' teremörököt hátratasztván, egész a' szószék lépcsőzetéig toladtak. A' követek mind elhagyák helyeiket és a' hercegnő felé nyomultak; ez felállott, 's *Nemours* herceg és több követek ismételt sürgető kérésire, gyermekeivel együtt megindult, hogy a' kamarát elhagyja, de a' tolongás miatt ki nem mehetvén, leült a' bal centrum legfelső padjára, mellette a' két kis herceg és ezeknek egyike mögött *Nemours* herceg foglaltak helyet, körülök pedig követek- és nemzetörökből egy kör alakult, a' királyi családot a' sokaság előzönlése ellen otalmazandó. Mondhatlan zaj között egy ideig felfüggesztve maradt az ülés. Kívül a' Concordia-tér 's Tuileriák felől lövöldözés hallatszék. A' terembe nyomuló nemzetörök és idegenek száma minden pillanatban növekedett. Némileg ismét helyre állván a' csend, *Marie* a' szószékről egy rövid beszédet tartott, melyly e' következő szavakkal végződék : „Kívánom, hogy rögtön egy ideiglenes kormány állittassék fel“. *Crémieux* pártolta, öt tagból álló kormányt javasolván. *Genoude*, a' „Gazette de France“ főszerkesztője, pedig azt mondá: egybe kell hini a' nemzetet, ennek helybenhagyása nélkül semmi sem érvényes. Ezután *Odilon-Barrot* jelent meg a' szószéken; magatartása ünnepélyes, hangja tompa, homloka redőzött, 's természetől már feszes szónoklata az események nyomásától még fesesebb volt. „Kötelességünk“, úgy mond, „egészen élénk van irva. Szerencsére azon egyszerűséggel bír, melyly egy egész nemzetet érdekel; ahhoz fordul, mi nála legnemesebb, legbensőbb: bátorságához, becsületéhez. A' juliusi korona egy gyermek és egy aszszony fején nyugszik“. Élénk brávoikiáltás harsant meg e' szavaknál a' centrumból. Az Orléansi hercegnő felállott, üdvözlé a' gyűlést, 's felszólítására a' Párisi gróf ugyanazt tevé. *Odilon-Barrot* után *Larochejacquin* legitimista követ szólott épen úgy, mint *Genoude*: hogy t. i. a' nemzetet egybe kell hini és uj követeket választani; mert a' mostani követek többé semmik. E' figyelmetlen kifejezés ellen a' centrumok hatalmasan tiltakoztak. A' szónok rendre utasítaték az elnöktől, 's mondását igazolni akará, de egy zaj által félbeszakítaték, melylyben szavai elhangzottanak.

Egy tekintélyes népesoport nyomult ugyanis a' terembe, 's annak élén *Arago* Emánuel, a' híres csillagász fia, 's többek a' kamarának azon nevek jegyzékét hozák meg, melylyek a' „National“ szerkesztőhivatalában rögtönzött gyűlésen a' győzelmes fölkelők által egy ideiglenes kormány tagjaiul elfogadtattak. Hiába erőködött az elnök, kinek hangja és csöngetése e' zajból már többé ki nem hallatszék, a' csendet rimánkodó tagjártásokkal 's egyéb küljelekkel helyre állítani: tehát föltette kalapját 's leült szölleszékére. De fenyegető hangok rivalgának rá: „à bas le chapeau,

président“! Egy nem a kamarához tartozó szónok pedig, t. i. *Chevalier* a' *Bibliothèque historique*“ hajdani szerkesztője, föllépett a' szószékre az általános és rettenetes zajban, 's mondá: mikép csak egy módja van a' menekülésnek a' dynastiai dolgok rossz helyzetéből; menjenek t. i. az Orléansi hercegnő 's a' Párisi gróf a' Boulevardokra a' nép 's nemzetör-ség közé; szóló kezeskedik érte, hogy életük nem lesz veszélyezve, 's ha a' Párisi gróf nem fog a' nép vállain a' kamarába hozatni és a' francziák királyává kikiáltatni, akkor minden bizonynyal a' respublikát várhatni. A' láрма és zürzavar iszonyuan növekedtek. Egy férfit ezredesi egyenru-hában, *Dumoulin*, állítólag Napoleon egykori segédtszije 's 1830-ban a' városház parancsnoka, rohant a' szószékre 's feltűzé egy háromszinű zászló nyelét a' márványra. „Uraim“! kiálta, „a' nép ma, mint 1830-an, ismét kiküzdötte önállását és szabadságát; tudniok kell önöknek, hogy a' trón a' Tuileriákban épen most törtétt szét 's vettetett ki az abla-kon“. Erre iszonyu tombolás és kiáltozás keletkezett. *Ledru-Rollin* félre tola az ezredest és „a' nép nevében“ pillanatnyi esendet kért; aztán tiltakozék, szinte a' nép nevében a' most javasolt kormány ellen, és beszé-dét e' szavakkal végeze: „Az ország ma fölkelt, 's a' nélkül, hogy meg-kérdeztetnék, semmi sem történhetik. Én tehát ideiglenes kormányt kívánok, nem a' kamarától, hanem a' néptől kinevezettet; ideiglenes kormányt 's közvetlen fölhívást a' nép jogait rendező nemzeti gyűléshez“. *Ledru-Rollin* után *Lamartine* emelt szót, 's igazán költőileg adá meg az utolsó tisztséget egy fönséges hercegnő szerencsétlenségének. Egyéb-iránt ő is ideiglenes kormányt kívánt az ország megkérdezésével. Még mielőtt *Lamartine* elvégezte volna beszédét, sűrű puskalövések ropogtak a' folyosókon; a' nyilvános karzatok ajtai rengettek az erős döngetések-től és záraik felpattantak a' puskaaagy-döfésekre. Emberek a' népből, nemzetörökkel vegyest, rohantak be, 's kiáltának mint ördögösek: „à bas la chambre! Pas de députés“! Kezeik; zubbonyaik- és ingeiken vér 's lőpor nyomai látszottak; arcaik égtek a' harez hevétől és a' champagnei bor tüztől, melylyet saját szavaik szerint, „Lajos Fülöp papától“ ittak meg. Majd mindnyájan fegyvert viseltek; többen kardjaik hegyein széttépett csákókat és véres czipókat hordoztak, miket megölt városörök-ről huztak le. A' kamara első látására szédülni kezdettek; azt gondolták t. i., hogy egyenes terembe lépnek, 's egyszerre csak egy félkerek mély-séget látának lábaik előtt tátongani. Némelyyek az Orléansi hercegnőt, kis hercegeket és *Nemours* herceget környező csoportra irányzák pus-káikat. „Ülve maradjak-e, vagy felálljak? kérdé az Orléansi hercegnő a' mellette ülő *Lasteyrie* követet. Több polgárok a' padlús felé taszíták a' fegyvereket, 's a' lövést megakadályozák. — Leirhatlan jelenet ural-kodék majd fél óráig a' teremben. Több háromszinű zászlók tüzetek fel a' szószékre, melylyet egymásután nemzetörök és kézművesek foglal-tak el, kik tüdőiket váltig erőttették, a' nélkül, hogy hallani lehetett vol-na, mit mondanak. Az elnök hiába esöngetett ismételve, nem használt semmi intése a' vad lármában; miért is az ülést eloszlatoznak nyiváni-totta 's a' zsölleszéket elhagyta. A' centrum követei tömegben siettek el padjaikról. Az Orléansi hercegnő és a' kis hercegek a' félkörön kereszt-ül a' legszélből baloldul legfelső padjai mögött levő kis ajtóig vonszoltat-

tak az ellenirányban oda tóduló fegyveres nép árjai között. Egy hatalmas lökés következtében a' hercegnő a' Pas-perdusterem üvegajtájáig 's ezen át vetődött, innen pedig tovább vitetett, mig nem elfuladva 's félájultan az elnöki palota kertajtájánál lerogyott; hamar kinyiták neki az ajtót, 's a' Párisi grófot utána vetvén, ismét bezárták. A' kis Chartresi herceg ben a' földön maradt a' sokaság lábai alatt feküdvé; egy teremőr azonban szerencsésen fölemelte és a' maga lakására, későbbben pedig anyjához vitte, ki az invalidházba menekült (honnan néhány nap mulva elutazott). *Nemours* herceg, a' néptől igen szorongattatván, vállrojtjai letépetvén 's tábornoki kalapja lekapatván, végre mégis a' nemzetőrség ótalma alatt a' kamarának egyik hivatalszobájába juthatott, hol tábornoki egyenruháját levette 's a' helyett egy köznemzetőr egyenruháját vette föl. *Nemours* herceg még két napig maradt Párisban egy polgárnál elrejtve. — A' követkamara ülése fel volt ugyan oszlatva; de fegyveres emberek a' népből, nemzetőrökkel vegyülve, 's több baloldali követek a' teremben maradtak. *Lamartine* jelenté, miszerint egy *ideiglenes kormány* névszerint volna kihirdetendő; de nem beszélhete tovább az ujonkeletkezett iszonyu lármában. *Dumoutier*, a' „Moniteur“ szerkesztőségének egyik tagja, pillanatnyi csendet kért, hogy az elnök felolvashassa az ideiglenes kormány tagjainak neveit, Ámde a' láрма nem szülvén, ezen nevek egy iv papirosra irattak, melyly egy puskacsón a' teremben körülhordoztaték. Egyszersmind *Dupont de l'Eure* elkezdé, a' mindenfelől zugó közbeszólások, fölkiáltások 's tetszés- 's nemtetszés-nyilvánítások bódító zürzavarában, a' kormánytagok neveit olvasni, melylyeket a' „Moniteur“ több gyorsírói hangosan ismételték. *Arago*, *Dupont de l'Eure*, *Lamartine* és *Ledru-Rollin* nevei egyhangu bravokiáltással fogadtattak; *Garnier-Pagés* és *Marie* neveinél „Igen“! és „Nem“! hangzott. *Odilon-Barrot* és *Thiers* nevei, melylyek még a' „National“ hivatalában megszavazott jegyzéken állottak, 's most a' többivel együtt felolvastattak, pizszegést 's ilyly hangos kiáltást költének: „à bas Thiers! à bas Barrot! Vive la republique“! Miután a' nevek mind elolvastattak, kiálta egy hang: „Az ideiglenes kormányt a' városházhoz kell vinnünk. Okos, mérsékelt kormányt akarunk, nem vért, nem reactiót, de respublikát“! „A' városházhoz“! viszonzá egy másik hang, „*Lamartine* előre“! *Lamartine* csakugyan elhagyá a' kamarát nagyszámu polgárok kíséretében. Azután *Ledru-Rollin* lépett a' szószékre, engedelmet kért, még egyszer elolvashatni a' kikiáltott neveket, hogy így a' nép jóváhagyása vagy helytelenítése alá terjesztessenek. *Garnier-Pagés* és *Marie* nevei ismételt igen- és nemkiáltással fogadtattak; *Cremieux* neve is a' jegyzékbe igttattott. *Ledru-Rollin* aztán kinyilatkozatá, hogy kénytelen az ülést elosztatni, mivel a' kormány székhelyére kell sietnie, 's több polgárok kíséretében eltávozott. A' ben maradtak közül egy fiatal ember pedig újával az elnöki szék mögött a' falba foglalt képre mutatott, melyly Lajos Fülepet ábrázolá, a' mint a' chartára megesküszik. E' pillanatban két lövés történt a' képre, melylyet az egyik golyó épen szíven talált, a' becsületrend nagy szalagának közepében. Egy kézműves tüstint a' szószékre rohant és monda: „Tisztelet az emlékeknek! Tisztelet a' status- és magántulajdonnak. Minek rombolni? minek a' képre lőni? Megmutattuk, hogy a' népet nem kell tévutra

vezetni; mutassuk meg most, hogy a nép az emlékeket tisztelni 's győzelmét becsülni tudja“. E' nagy nyomatékkal és valódi ékesszólással mondott szavak élénken megtapsoltattak. Mindenki a' derék kézműves felé tolakodott, nevét kérdező 's megtudá, hogy *Six Tivadar* kárpitós. Lassankint aztán ürülhi kezdte a' terem, 's 4 órakor bezáratott. A' pairkamara 2 órakor gyült össze. A' király lemondásának hírével együtt jelentetett, hogy az Orléansi hercegné mint regenszó az ifjú királylyal a' Luxembourg-palotába jövend; de azok két órai várakozás után sem jelenvén meg, a' gyűlés elszlott.

Midőn az új ideiglenes kormány a' városházhoz érkezék, ezt már a' nép birtokában találta. Nagy bajjal keresztülhatolván e' viharosnéptengen, eljutott a' városháznak egyik főteremébe, melylyben épen egy tömött és különféle indulatoktól zaklatott sokaság is egy ideiglenes kormány kinevezésével foglalkozék. Négy ideiglenes kormány alakult egykorulag Páris különféle helyein: az első a' követkamarában; a' második a' „National“ szerkesztőhivatalában a' republikánus párt egyik részéről. A' republikánusok másik része pedig, melyly a' városházban *Lagrange* Károly elnöksége alatt gyült össze, egy forradalmi kormány-elnököt választá; végre egy fölkelőesapat, melylynek vezérei *Causidière* és *Sobrier*, az „emberjogok egyesületének“ egykori tagjai valának, a' rendőrigazgatóságnál bizonyos község tanácsot rendezett. Ezen négy kormány a' városházban egymással találkozott, és hosszas versengés után egy kormány-nyá olvadt össze. A' kamarában már kinevezett legszelső baloldali hét követhoz még e' következő négy járult: *Armand Marrast*, *Flocon*, *Louis Blanc* és *Albert*. E' különféle töredékek, egy hatalmas jelentől egyesülésre kényszerítve, lényegesen képviselék a' republikánus pártnak minden árnyéklatát, minden irányát; minden erejét 's minden notabilitását, 's valósággal személyesíték a' forradalom fegyveres véleményét főbb fokozatiban. Lassu és fáradtságos összeolvadásuk után az ideiglenes kormány tagjai félre akartak vonulni tanácskozás végett, 's hogy azon esetre, ha netalán a' legyőzött monarchia részéről új megtámadási kísérlet tétetnék, a' főváros védelmezéséről gondoskodjanak. De két lépésnyire azon szobától, hol tanácsot tartani leültek, néhány száz ember a' népből, bizalmatlankodva olyly hatalom iránt, melylyet nem maga nevezett ki 's ismert el, a' városház legnagyobb termeinek egyikét elfoglalá, 's a' már működő kormány mellett egy ujonalkotandó státushatalom kinevezését tárgyálá. *Lamartine*, e' vihar lecsillapítását ígérve, belépett a' vulkánilag fölingेरült 's ezerféle izzó szenvedélyektől hevített terembe, és szót kért; de sokáig kellett csendre várakoznia; végre mégis szólhatott, 's legalább is félóráig tartó beszédével megszelidíté a' vad tömeget, melyly őt diadalmilag vitte vissza a' szobába, hol az ideiglenes kormány többi tagjai összegyűlve valának. De alig mult el egy óranegyed, már egy új tömeg tódult be ide is. A' kormány feloszlata az ülést, 's folyósóról folyósóra üzetvén, fölmenekült a' második emeletbe, 's itt egy szűk éssötétes szobában egy csekély asztal körül letelepedve vette birtokba fölségi jogának gyakorlatát. Ekközben a' nép elárasztá a' városház előtti tért, a' szomszéd utcákat, a' tanáesház lépcsőzeteit és terneit, 's nagy lármával kívánta az első kormány-hntürozetok közlését. *Louis Blanc*, a' polyeeteh-

nikum több növendékinek kíséretében a' Grève-térre kiküldedett, 's a' városlház lépcsőiről hirdeté az öszszegyült népnek, hogy az ideiglenes kormány a' republikát akarja. Erre végtelen örömjaj harsant meg mindenfelől és üdvölvések durrogtak a' légbé. Csakhamar aztán e' következő két proclamatio lön Páris minden falain felragasztva :

1. „A' francia nép nevében. Az ideiglenes kormány proclamatiója a' francia néphez. Egy retrograd és oligarchikus kormány épen most buktattatott meg a' párisi nép hősiségétől. E' kormány megfutamodott és véryomot hagyott hátra, melyly tiltja, valaha visszatérnie. A' nép vére folyt, mint juliuban; de ez uttal ama nemes vér nem fog megcsaladni. Nemzeti 's népszerű kormányt vivott ki az, viszonyban e' nagy és nemes szívű nép jogaival, haladásával és szándékival. Egy ideiglenes kormány. a' körülmények kényszerítéséből és a' népnek 's a' megyék követeinek örömjajából eredő, a' feb. 24. ülésben tüstint megbízott azon gonddal, hogy a' nemzeti győzelmet biztosítsa 's létegezze. E' kormány áll *Dupont* (de l'Eure), *Lamartine*, *Crémieux*, *Arago*, *Ledru-Rollin*, *Garnier-Pagés*, *Marie* urakból. Titkárai : *Armand Marrast*, *Louis Blanc*, *Flocon*, *Albert* urak. Ezen polgárok egy pillanatig sem kétkedtek a' körülmények hatalmától rájuk kényszerített hazafiai megbízást elfogadni. Midőn Franciaország fővárosa tűzben áll, akkor az ideiglenes kormány hatalmazánya a' közülvben van. Egész Franciaország felfogandja azt és honszeretetével gyámolítandja. Népkormány alatt, melylyet az ideiglenes kormány ezennel kikiált, minden polgár egy tanácsbeli személy. Franciaiak! adjátok a' világnak azon példát, melylyet Páris Franciaországnak adott; készítsétek elő magatoknak rend és önbizalom által azon erős intézvényekre, miket magatoknak adni hivatva vagytok. Az ideiglenes kormány a' republikát akarja, fentartván a' közvetlenül megkérdezendő nép jóváhagyását; akarja a' nemzet egységét, jövődre minden alhoz tartozó polgárosztályokból alakítva; akarja a' nemzetnek önmaga általi kormányzását. A' szabadság, egyenlőség 's testvériség elvül, a' nép jelszól, ez a' demokratikus kormány, melylyel Franciaország önmagának tartozik, 's melylyet számára a' mi törekvéseink biztosítani tudandnak.“ (Következnek az aláírások.)

2. „A' francia nép nevében. Az ideiglenes kormány határozza: *Dupont* (de l'Eure) ideiglenes minisiterelnök, tárcza nélkül; *Lamartine* id. külügyminisiter; *Crémieux*, id. igazságügyminisiter; *Ledru-Rollin*, id. belügyminisiter; *Goudechaux*, id. pénzügyminisiter; Fr. *Arago*, id. tengerészügyminisiter; *Bedeau* tábornok, id. hadügyminisiter (*Bedeau* tábornok e' tárczát el nem fogadván, helyébe később *Subervie* tábornok nevezetett), *Carnot*, a' közoktatás id. minisitere; *Bethmont*, id. kereskedelmi minisiter! *Marie*, a' középítészet id. minisitere; *Cavaignac* tábornok, Algir főkormányzója. A' városőrség fel van oszlatva. *Garnier-Pagés* Páris mairejévé van kinevezve. *Flotard* az ideigl. kormány főtitkára. Páris többi mairejei, valamint segédeik is, ideiglen mint a' kerületek mairejei és segédei meghagyatvák. A' rendőr-igazgatóság Páris maireje alatt áll. *Causidière* és *Sobrier* a' rendőrosztály követeivé (délegués au departement de la police) vannak kinevezve. E. *Arago* főpostamester. Páris város biztosságának fentartása a' nemzetőrség hazafiságára van bizva, *Courtais*

ezredes parancsnoksága alatt“. (Következnek az aláírások.) Ezen proclamatiók elegendők voltak a' fölingerült kedélyeknek némi nyugalmat szerezni 's lassankint az utcákat csillapultabb néptömeggel megtölteni. Este Páris, mint tegnap, mindenütt fényesen ki volt világítva. Hol néhány óra előtt még a' legvadabb harez dühöngött, a' leghvesebb fegyvertűz ropogott, most ezer meg ezer örömhangok valának hallhatók; polgárok és katonák, kik csak imint egymással elkeserülten viaskodtak, most karonfogva sétáltak. Aggódó asszonyok és leányok keresék férjeiket 's kedveseiket; mások már szerenesésen megtalálván, karjaik közt nyugvának. 'S mind ez a' csak alig bevégzett harez iszonyu zürzavarában történt. Az éj csak igen későn foglalá el országát, a' esendet.

Három nap emelte a' juliusi trónt, három nap forgatta fel. Senki sem képzelte a' népnek olyly gyors, csudaszerű győzelmét, 's a' hareznek olyly roppant, európai fontosságú erevényt. Kedden (febr. 22.) öszszeesődött a' nép, tömegben tiltakozandó a' ministeri önkény ellen. Szerdán fölkelte, a' reformot követelendő. A' ministerium megbuktatása volt a' fölkelés czélja, és a' fegyveres közvélemény, a' nemzetörség, segítségével eléretett. A' külügyministerium előtti végzetteljes tüzelés más fordulatot adott a' tusának. Szerdán esti 9 órakor a' nép még alkotványszerű, 11 órakor forradalmi volt. Csütörtökön a' kormányt, melyet előbbi napon csupán visszazalépő politikájában támadott meg, egész lételében meg akará semmisíteni. Az *Odilon-Barrot*-ministeriumot nem vélte többé elegendő eredménynek. A' trón felforgatására törekedett, és nem nyugovék, mig a' republika ki nem kiáltatott. Az 1830-ki forradalom kedden, szerdán és csütörtökön (jul. 27—28 és 29-én) történt; a' körülményeknek különös öszszetalálkozása által az 1848-ki forradalom is kedden, szerdán és csütörtökön (febr. 22—23 és 24-én) volt. Hány ember esett el a' katonaság részéről 's hány a' fölkelők közül, nem tudni bizonyosan. A' halottak öszves száma mindkét részről 1200—1300-ra tétetik. (A' febr. forradalom mélyebb jelentőségéről l. *Socialismus*.) — M. S.

Francia köztársaság az 1848-ki forradalom óta. — I. *Az ideiglenes kormány*. A' febr. 23 's 24-ki csaták szerenesésen be voltak fejezve, a' nép megsemmisíté vagy lefegyverzé elleneit, a' tuileriák 's a' palais royal be voltak véve, a' kamarák szétüzettek, *Lajos Fülöp* megfutamlott. A' győztes nép a' történetben páratlan mérsékeltséggel, a' polgári háborúnak rögtön véget vete 's a' rend visszaállításának szükségességét érezvén, elismeré a' mintegy önmaga által feltolakodott ideigl. kormányt; egy jogszerűtlen diktaturának önkényt veté magát alá. Az ideigl. kormány első határozata volt: a' republika kikiáltása, a' második: a' halálbüntetés eltörlése politikai vétségek miatt. A' kormány tagjai mint fentebb elő volt adva, így oszták ki egymás között az ügyeket: *Dupont de l' Eure* az elnökséget vállalá el, *Lamartine* a' külügyeket, *Arago* a' tengerészetet, *Crémieux* az igazságügyet, *Marie* a' közmunkákat, *Ledru-Rollin* a' belügyet, *Bethmont* a' kereskedést, *Suberrie* a' hadügyet, *Carnot* a' közoktatást, *Garnier-Pagés* (Gondehaux leköszönyén) a' pénzügyet; hozzájárultak még titkárokul: *Marrast*, *Flocon*, *L. Blanc* journalisták és *Albert*, egy ismeretlen közmunkás. Ezek eleinte csak tanácskozó szavazattal bírtak a' kormányülésekben, de nem sokára a' többi kormánytagokkal

egyenlő rangot és szavazati jogot nyertek, mire *Pagnerre*, könyvárus, lett a' kormány főtitkára és *Barthélemy St. Hilaire* nyelvész, annak segéde. *L. Blanc*, *Flocon* és *Albert* vállalák el a' munkások viszonyainak rendezését, mire a' bekövetkezhető zavarok megelőzése végett kiáltó szükség vala. A' kormány e' tárgyban első nyilatkozata ez volt: „A' respublika ideigl. kormánya kötelezi magát, a' munkás lételet munka által biztosítani. Elismeri a' munkások jogát, egymás között egyesülhetni, hogy munkájok igazságos jutalmát élvezhessék. Az ideigl. kormány a' munkásoknak adja azon milliót, melyly a' civillisteből elesik. A' tuileriák lesznek ezentul a' munkára képtelenek menhelyei. Az ideigl. kormány elhatározza a' nemzeti műhelyek közvetlen felállítását.“ E' szerint a' forradalom *socialisticus* jelleme nyiltan kimondatott. A' többbit, a' minek még a' szabadság, egyenlőség és testvériség eszméinek megtestesítésére nézve történnie kellett, napi lapjaikban formulázták a' tekintélyre vergődött *socialisták*. Mint ők, ugy a' *communisták* is hozzá csatlakoztak a' kormányhoz. De a' megbukott hatalom szolgálói is siettek hódolatuk kijelentésével. *Lajos Fülöp* bukása óta alig mult el 24 óra 's már is minden oldalról tódulának a' tábornokok, admirálok, 's különnemű polgári hivatalnokok, hogy az új hatalomnak felajánlhassák kardjaikat, tollaikat, legjobb szolgálataikat, egész személyöket. A' párisi főtörvényszék febr. 26. elhatározá *Guizot* és ministertársainak befogatását. A' régi *dynasticus* párt nyomtalanul eltűnt. A' legitimisták is tömegesen csatlakozának a' dolgok új rendéhez. Két főemberök, *Larochefjacquelein* és *Montalembert* gróf, írásban nyilatkoztatá ki az új kormány pártolását. A' papság azon biztatás által nyeretett meg, miszerint az állam az egyháztól el fog választatni. A' párisi érsek febr. 27. minden templomban a' „*Domine salvum fac populum*“ éneket énekelteté, 's két nap mulva felszólítá az öszszes papokat, hogy az ideigl. kormány parancsainak engedelmeskedjenek 's minden egyházi épületekre a' *republica* zászlóját tűzzék ki. Egymást érték az ideigl. kormány elé járuló hódoló küldöttségek. Feltűnő volt ezek között az anyák és nők küldöttsége, melylynek élén *Beauveau* és *Marmier* hercegnők, *Lamartine* és *Mallet* asszonyok valának. A' tiszteletet gerjesztő menet fegyveres munkások és nemzetőröktől volt kísérve, 's zászlóin következő felirások voltak olvashatók: „Nevelés a' nép minden gyermekének. Óvodák, iskolák, mesterinasképezdek. Szentesített családi elv. Hagyjátok hozzám jöni a' gyermekeket. — *Cultusok* egysége. Általános testvéri szeretet.“ Ezután karonfogva jövének a' különböző hitfelekezetek lelkészei, zsidó, katolikus és protestans papok. — A' rend és csend csakhamar helyreállott Párisban 's csupán a' közel környékben mutatkoztak még, a' tulajdonjogot veszélyeztető nagyobb szerű zavarok, mik azonban a' helyszínére kiindult párisi mozgó nemzetőrök 's önkénytesek által csakhamar lecsillapítottak. Ez alatt Franciaország minden nevezetesebb városa 's helysége beküldé a' *republicát* elismerő kijelentését, kik között elsők valának *Strassburg* és *Lyon*. Hasonló hírek érkeztek csakhamar a' hajócsereg és *Algir* részéről is, mi annyival nagyobb örömmel fogadtatott, minél inkább félték az azok élén álló két legnépszerűbb herceg, *Joinville* és *Aumale*, befolyását. A' hercegek minden ellenszegülési kísérlet nélkül mart. 3. hagyták el a' gyarmatot. *Aumale* hg. rövid és meleg szavakkal vón bucsut: „*Algir*

lakosai! — mondá — Mint polgár és katona, kötelességemhez hiven, megmaradtam állomásomon, míg jelenlétemet hazám szolgálatára nézve üdvösnek hihetém. Ez eset nincs többé. Magamat a' nemzet akaratának alája vetve távozem, de a' száműzetés távolából minden ohajzatom boldogságtokat 's Franciaország dicsőségét ezélozandja, melylynek örömet szolgáltam volna tovább.“ Lajos Fülöphollétéről eleinte mindenféle hírek szállongtak, míg végre bizonyos lőn, hogy több viszontagság után mart. 3. szerenesésen Anglia földére lépett (Lásd: *Lajos Fülöp.*), hová nem sokára követték fiai: *Nemours, Montpensier, Joinville 's Aumale* hercezek. *Orleans* hgnő gyermekeivel Németországba menekült. *Guizot* Londonban tünt fel. A' többi minister holléte felől senki sem kérdezősködött.

Páris külszinleg visszanyeré rendes alakját. A' felsőbb és közép osztályok egyhangulag pártolák a' kormányt, de a' legszélsőbb pártok keblében egy ellenzék növekedett, melyly clubbokra alakulva, hirlapokat alapítva, kinyilatkoztatá az eddig történetek feletti eléguületlenségét. A' kormány rendkívüli tevékenységet fejtett ki; figyelmét különösen a' munka rendezés nagy kérdésének megoldására fordítá, mire nézve a' keresetnélküli munkások 's a' socialisták követeléseai mindig hangosabbak lettek. Ezen nagy fontosságú ügy a' „munkások parlament“—jére bizatott, melyly *L. Blanc* vezetése alatt a' tuileriákban gyült össze, 's a' különböző munkás osztályok követeiből állott. Ezen rendszabály fentartá ugyan a' nyugalmat, de egyuttal azon rosz oldala volt, hogy általa a' socialisták akkorában nem valósítható kívánatainak mintegy megadta a' szentesítést. A' politikai parlamentet illetőleg mart. 4. kelt határozatnál fogva a' kormány apr. 9 ére hívá össze a' választó gyüléseket 's apr. 20-ára az alkotmányozó nemzetgyülést, az eddigiéknél szélesebb alapon nyugvó feltételek mellett, mik között a' választás alapjául a' népességet tüző ki, kimondá az egyenes választást 's eltörölt minden censust; minden 21 éves francia választó 's minden 25 éves francia választható levén.

A' legsürgetőbb belügyek lehetőleg el levén intézve, időt nyert a' kormány, Franciaország állását a' külföld irányában is kijelelni, 's kimondani Európa népei előtt azon elveket, mik diplomaticus vonatkozásaiban vezetendik. Ezeket *Lamartine* fejtegeté egy remek manifestumban, melylyt a' köztársaság külsországi ügynökeihez intézett. Adjuk azt fővonalaiban. Mesteri tollal rajzoló e' köríevélben az 1792-ki és jelenlegi francia köztársaság állása közötti különbséget. Az háborut javasolt, ez békét. Akkor nem az egész nép volt az, melyly kormánya birtokába lépett; ez esupán a' középosztály volt, melyly önzőleg csak maga számára akarta megtartani a' kinyert jogokat. A' nép erejét ennélfogva más téren kelle foglalkoztatni: a' esatamezőkön. A' háboru a' monarchisták és girondisták eszméje volt, nem az előhaladott demokratáké. 1792. a' nép csak eszköze volt a' forradalomnak, nem tárgya. Ma a' forradalom a' népért 's a' nép által történt. 'S midőn bele lépett, magával hozá a' polgárisodás minden szükségait, a' béke minden feltételeit. Nép és béke — egy szó. 1792. a' nemzetek nagy harmonijának az emberiség jólétére nézve szükséges eszméje nem volt elterjedve. 50 lefolyt év megtermé e' részben is gyümölcsét. A' minden néphatárokat sugáruival keresztül törő ész a' szellemek között egy nagy intellectualis nemzetiséget teremtett. 1792. a' szabadság

ujtság, az egyenlőség esemény, a' republika probléma volt. Ma a' trónok 's a' népek hozzá vannak szokva a' szabadság eszméjéhez, formáihoz 's rendes izgalmaihoz. „Hozzá fognak szokni a' republikához, melyly annak legtökéletesebb formája minden érett népeknél. El fogják ismerni, hogy van egy conservatív szabadság, hogy a' köztársaságban nem csak jobb rend lehet, hanem több valodi rend is lehetséges ezen kormányában mindeneknek mindenk által, mint ama kormányában egyeseknek egyesek által“ — „De eltekintve mindezen önzéstelen eszméktől — mondá Lamartine — már maga a' köztársaság szilárdításának 's fennállhatásának érdeke is békegondolatokat sugal Franciaország státusférfiainak. A' háboru mindig diktatura. A' katonák az ember felett megfedkeznek az institutiókról. A' trónok kísértetbe hozzák a' becsületszomjasokat. A' dicsőség megvakítja a' hazafuságot. Egy győzelmi név varázsa elleplezi a' nemzeti dicsőség elleni merényt. Igenis, dicsőséget akar a' köztársaság, de akarja önmaga, 's nem Caesarok és Napoleonok számára“. Továbbá ugyanazon okirat folytán kijelenté Lamartine, miképen a' köztársaság szemében az 1815-ki egyezségek nem birnak többé jogszerűséggel, 's a' köztársaságnak azok alóli emancipatiója nem ellenkezik Europa békéjével. Végül így szól : „A' köztársaság midőn született, egy a' nép által föl nem hívott esatának közepette három szót monda ki, mik mutatják lelkét 's mik isten áldását hozandják utaira : a' szabadságot, egyenlőséget, testvériséget. E' három szónak viszonyainkra alkalmazott értelme ez : Megszabadítása Franciaországnak azon lánczoktól, mik elvét és méltóságát szoríták ; viszszyanerése azon rangnak, melyly az európai népek mérleghorizent illeti, végre szövetségi és barátsági kijelentés minden nép irányában. Ha Franciaország ismeri azon részt, melylyet a' jelen század szabadelműi, polgárosító missiójában vett, akkor ezen szavak között egy sincs, melyly háborut jelentene. Ha Európa eszélyes és igazságos, akkor ezen szavak között egy sincs, melyly békét nem jelentene“. A' kormánynak csakhamar volt alkalma bebizonyítania, valljon béke ígéretei igazak-e? Európa csaknem minden népei kebléből jelentek meg nála küldöttségek, mik részint rokonszenyöket nyilváníták a' köztársaság iránt, részint felszólíták, hogy nemzeti viszonyaikat beavatkozása által hozza rendbe. Mindnyájan azon intéssel utasítottak el, hogy nézeteik győzelmének elérésére otthon működjenek. Azon magyar küldöttséghez, melyly ez időben tisztelkedék az ideiglenes kormánynál, e' szavakat intézé *Lamartine* : „Ha Franciaországnak szüksége volna felvilágosíttatni azon erények, bátorság, 's azon szabadsági és testvéri szellem felől, melyly' önök nemzetét lelkesíti, szerencsésnek érezném magamat annak tanujaként lépni föl. Keresztül utazám önök hazáját, tanuja valék a' pásztori 's egyszerűságból hős erényeknek azon nagy nép között, melyly daczára azon szövetségi egyesülésnek, melylybe lépett, soha sem veszté el eredeti nemzetiségének sajátosság jellemét. Midőn önök hazánk ujabbán kiküzdött szabadságához járulnak üdvkivánataikkal : fogadják el önök viszont tiszteletünket, mit önök hazájának régi és mindenkor eszélyesen 's dicsőségesen kezelt szabadsága iránt érezünk. Ha visszatérendnek önök szép hazájokba, mondják meg, hogy anynyi baráttra számolhat Franciaországban, a' menynyi francia polgár van“.

Párisban e' közben olyly jelenségek mutatkoztak, mik a' kedélyek megnyugtására épen nem szolgáltak. A' gazdagok vidékre költözése napról napra sürüebb lön, a' párisi nép keresetnélkülisége növekedett, a' legnagyobb kereskedőházak bukása egymást érte, ilyenek voltak *Gouin, Baudon, Dassier, Ganneron* 'stb. *Garnier-Pagés* pénzügyminister rendeletei nem voltak képesek elejét venni ezen bajoknak. Az általa közzétett pénzügyi áttekintésből kitűnt, hogy a' juliusi dynastia 1841—1848-ig a' közadósságot 912 millióval növelé, az új kormánynak 48 milliónyi ismételt hiányt hagyott hátra, 's létele utolsó 268 napjaiban, rendes segédforrásain tulmenve, 295 milliót adott ki. Ezekhez járultak még az ideigl. kormánynak az idők eseményei 's a' munkások insége által szükségessé vált tetemes kiadásai. A' kormány 100 milliónyi kölcsönfelvételét határozá 's a' bankjegyeket készpénznek nyilatkoztatá. — Legnagyobb aggodalmat okozának azonban a' Párisban gomba módra szaporodó clubbok, miknek száma mart. 16. már 52-re ment. Volt egy „société republicaine centrale; société patriotique de l'atelier; s. de droits de l'homme; la fraternité; les Icaris; club de la Sorbonne; cl. du progrès démocratique; des prévoyans; des Jansenistes“ 'stb. Ezekben majd politikailag forradalmi, majd communisticus eszmék uralkodtak; az 1793. év szavai, mint: nyaktiló, fejvesztés, aristocraták, canaille, fondorkodók, özszeesküvők 'stb. zajosan vizsgálgozának gyűléseikben. E' clubbok ellensulyaul támadt az „association nationale“, miben rang és szinkülönbség nélkül egyesültek azon férfiak, kiknek az alapjaiban veszélyeztetett társadalom fentartása szívökön fekvűt. A' clubbok embereinek a' nép közötti izgatásai több ízben veszedelmes alakot öltének, így névszerint a' mart. 17. 's april 16-áni fegyveres néptömegek követelő föllépte alkalmával; de mindanynyszor hatástalanul törtek meg az ellenséges szándékok a' népség mérsékeltbb része, a' nemzetörség, a' kormány 's ebben különösen *Lamartine* erélyes és bátor magatartásán. A' munkásoknak az akkori körülmények között legfontosabb osztálya, — az 1 fr. 50 cent. napi díjjal ellátott mozgó nemzetörségbei fölvétetés, a' nemzeti műhelyek megnyitása, a' luxembourgi munkások parlamentének eredménye iránti remények 's különnemű fölségelések által — nagy ügygyel bajjal tartathatott meg a' mérsékeltség korlátai között. A' vidéken folyvást tartottak a' zavarok 's az anarchikus állapotot különösen a' munkások növelék, kik párisi 's később a' hasonlóul állami pénzben részesült lyoni társaik példájára státusköltségieni foglalkozást, majd a' gépek elromboltatását, a' munkabér fölemelését, a' munkálási idő leszállítását 'stb. erőszakosan követelték, mi a' vidéki kormánybiztosok által, kiknek többjei személyes bántalmaknak is ki valának téve, nagy részben teljesített is. A' Belgium, Savoyen és Németország felöli határpontokon a' kormány által kikürtölt neutralitást nemesak a' külföldről beszállongott emberek, hanem franciaükből is álló fegyveres önkénytes csapatok megsértették. A' belga kormány sereget küldött a' határszélre. Martius végén csatára került a' dolog, melylyben több száz ember maradt halva 's fogva, a' többi Franciaországba menekült. Az elfogottak nagyobb része francia munkásnak vallotta magát, kik Párisban dologtalanokká levén, kényszerülve valának egy hozzájok ellen intézendett merényhez csatlakozni. A' Savoyen ellen előnyomultak a' felkelt népség

által hasonlólól fényesen győztek meg. Az elfogott francziákat hazájokba küldték, a' merényben részt vett polgártársaik a' franczia kormány közbenjárására nyertek kegyelmet. Németországon volt a' sor. Közvetlen a' februári forradalom után keletkezett Párisban a' „democratischer Verein“ nevü társulat, a' republikánus elveknek németországbani terjesztésére. Sajátságos vegyülete volt ez a' republikánus és communisticus pártoknak; németek, lengyelek, francziák, kik naponként tartanak gyakorlatokat szónoklatban 's fegyverben. Élén állottak: *Herwegh* ismeretes német költő, *Schimmelpfennig*, *Corvin-Wiersbitzki*, *Börnstein*, *Bornstedt* 'stb. Az általok Németország felé vezetett csapatok a' határszéleken tökéletesen legyőzettek. Párisból ekkor parancs érkezett, melyly a' határokon minden csoportulást megtiltott 's az önkényteseket a' belső megyékbe parancsolá.

Párisban a' közelgő követválasztások háttérbe szorítanak minden más érdeket. Minden párt kitünő buzgalmat fejt ki. A' tegnapi vagy mai republikánusok, politikai vagy socialis reform fog-e győzni? ez volt a' nagy kérdés. Viszsafojtott lélekzettel vártak az eredmények. Páris választókerületében a' mérsékelt vagyis háromszin (tricolor) pártiak nevei részesültek nagy többségben. Legtöbb szavazatot nyert *Lamartine* (259,800), utánna Dupont de l'Eure, Arago F., Garnier-Pagés, Marrast, Marie, Crémieux kormánytagok, Béranger a' költő (204,271), Carnot, Bethmont ministerek, Lasteyre, Vavin, Cavaignac tábornok (144,178), Berger, Pagnerre, Buchez, Cormenin, Corbon, Caussidière, Albert, Wolowski, Peupin, Ledru-Rollin (131,587), Schmidt, Flocon, Blanc L. (121,140), Reurt, Perdiguier asztalos, Bastide, Coquerel protest. lelkész, Garnon, Guinard nemzetőri tüzérezredes, végre Lamennais (104,871). *Lamartine* egyszerre 10 választókerületben lőn megválasztva 's összesen 2,300,000 szavazatot nyert. A' megyékben is a' mérsékelt pártiak részesültek roppant többségben. Az előbbi kamara egész dynasticus ellenzéke, minden legitimisticus tagja, sőt néhány conservativ is meg lőnek választva, így Odilon-Barrot, L'herbette, Vivien, Lafayette, Billault, de Tracy, Dufaure, Lacrosse, Corcelles, Larochejacquelein, Duvergier de Hauranne, Remusat, Drouyn de Lhuys, Beaumont, id. Dupin, Barthelemy, Lacordaire 'stb. A' legszélsőbb baloldal legtöbb férfja, az u. n. vörös republikánusok mint Cabet, Leroux, Proudhon 'stb. megbuktak, — Barbés a' vidéken választatott meg 's megigéré választóinak, hogy védendi a' nép jogait, a' febr. forradalomból minden socialis következményeket leszármaztat, 's kiinduló pontul a' Robespierre által 1793. formulázott: „emberi jogok értelmezését“ veendi. „Olyly számosan vagytok — így szóla Barbés és az ő clubbjja a' vagyontalan néposztályokhoz, — miképen csak akarnotok kell, hogy elérjétek a' mit kívántok, 's olyanok, mikép csak azt kívánhatjátok, a' mi jogos. Hangotok és akaratotok hangja és akaratja az istennek“.

A' nemzetgyűlés mármár megnyittatandó vala, midőn Rouenben, melylynek környékén 40,000 munkásnál több tartózkodott, egy fölkelés támadt, melyly iszonyatosságra felülmulá a' februári napokat. A' lakosság ugyan is kivétel nélkül mérsékelt pártiakra adta szavazatát a' választásokban. Ezen megbotránkozván a' munkások, apr. 27. megtámadák a' nemzetőrséget. Ennek segítségére jöven a' rendes seregek, a' munkások

esapatjai is mindig szaporodván, olyly öldöklő csata kezdődött, melyly a' legkétségbeesettebb elkéseregettséggel folyt több napig. Vér folyt minden utcán, a' halottak száma százakra, a' sebesülteké ezrekre ment. A' roueni fölkelők, kikbe a' párisi clubbok nagy reményeket helyeztek, le voltak győzve. Blanqui és társai a' legszenvedélyesebb hangon követeltek „az orgyilkosok, a' dühös várospolgárok ellen igazságot 's boszút, feloszlatását 's lefegyverzését a' roueni nemzetörségnek 's befogatását a' konzolásban részt vett tábornokoknak 's tiszteknek, végre minden hadsereg eltávoztatását Párisból“. — Ilyly hangon beszéltek a' clubbok a' nemzetgyűlés megnyitása előestéjén.

Majus 4-ke volt a' nemzetgyűlés megnyitásának napja. Az ilyly alkalommal szokásos régi pompás szertartásokból csak a' hadsereg és nemzetörség felállítása volt észrevehető. Egyszerűség jellemző ez ünnepélyt. Az ideigl. kormány tagjai gyalog mentek a' gyűlésbe. *Audry de Puyraveau* vivé a' korelnökséget. Két óra felé ágyudörgések hirdették az ideigl. kormány megérkezését, melyly a' mairek, a' nemzetörség ezredese 's alezredese kíséretében lépett a' terembe. *Dupont de l'Eure* szószékre lépett : „Polgárok, — mondá az agg férfiú, ki három forradalmat ért meg — az ideiglenes kormány megjött, hogy a' nemzet előtt meghajoljon 's a' legfőbb hatalomnak, melylyel fel vagytok ruházva, hódolatát bemutassa. Választottai a' népnek ! Legyetek üdvözök a' nagy fővárosban, hol jelenlétetek a' boldogság és remény érzetét ébreszti, melyly nem fog megcsalhatkozni. Megtartói a' nemzetfőnségnek ! Uj institutióinkat a' demokratia széles alapján fogjátok felépíteni, 's Franciaországnak megadandjátok az egyetlen alkotmányt, melylyre hivatva van, a' köztársasági alkotmányt“. Beszédét e' szavakkal végé : „Az ideiglenes kormányra nézve végre megjött a' pillanat, hogy azon korlátlan hatalmat, melylyel a' forradalom felruházta, kezeitekbe tegye le. Tudjátok, valljon azon nehéz körülmények között, mikben éltünk, ezen diktatura kezünkben egyéb volt-e erkölcsi hatalomnál. Származásunkhoz 's személyes meggyőződéseinkhez hiven, nem kétkedtünk kihirdetni a' leendő februári köztársaságot. Ma a' nemzetgyűlés működését azon felkiáltással szenteljük fel, melyly azt mindenkor öszszetartandja : Éljen a' republika!“ Zajos üdvkiáltások hangzának, mi közben *Crémieux* lépett a' szónokszékre, 's megnyitlnak nyilvánítá a' gyűlést. Majd *Berger* a' következő fehratot kívánta intéztetni a' nemzethez : „A' nemzetgyűlés, hű tolmácsa a' nép érzelmének, melyly kinevezé, a' francia nép nevében és isten színe előtt kinyilatkoztatja, hogy az 1848. febr. 24. kikiáltott republika Franciaország alkotmánya most 's jövőben. (Számoshang : bravo ! bravo ! Éljen a' köztársaság ! Minden képviselő fölemeli kezét). A' republikának, melylyet Franciaország akar, jelszava : szabadság, egyenlőség, testvériség !“ stb. A' nyilatkozvány általános tetszésben részesült. Ezután *Courtais* tábornok indítványára az egyetemes nemzetgyűlés az ideigl. kormány tagjaival együtt a' palota hosszu folyosóin, 's előtermein keresztül az épület külső oszlopszati előterére lépett, melyly a' Concordia hid átellenében van. Ott egy határtalan néptömeg előtt, a' hosszu sorokban felállított nemzetörség jelenlétében, harsogó üdvkiáltások, 's az ügyük moraja között hirdettetett ki a' republika. Normanby lord, de Lignéhg. és az ész. amer. követ jelen voltak

ez ünnepélyen. Orosz-, Poroszország és Austria nem voltak képviselve. — Az ideiglenes kormány lelépett. Működéseinek megítélése körül az akkori idő 's körülmények szigorúsága enyhíti a' bírálatot. Kebelében három különböző irányu párt létezett, miknek egy rögtöni csodás forradalom adta kezébe az állam hajójának kormányát: a' mérsékelt republikánus, a' szélső republikánus és a' socialistikus párt. Ezek mellett az öszhangzó működés nem volt lehetséges 's különösen a' bonyolult socialis kérdések megfejtése körül a' balfogások ki nem kerülhetők. Felette különbözők voltak az elemek, mikből állott, 's csak anynyiban egyeztek meg, a' mennyibebe mindnyájan dynastia-elleneseknek ismerettek. Ha olyly férfiak, mint Lamartine és Dupont de l'Eure, Marrast és Arago olyly férfakkal, minő Ledru-Rollin és Blanc vagy Flocon, öszhangzó kormánygyá nem egyesülhettek, ennek oka nagy részben elveik és szándékaik különszerűségében rejlett. De rejlett egyéb körülményekben is. Az ideiglenes kormány legkiválóbb egyéniségei kétségkívül Lamartine és Ledru-Rollin voltak, de egyik sem birt azon tulajdonokkal, miket nagy státusférfa'knak 's a' politikában egy új irány 's érzület megteremtőinek okvetlenül bírnia kell. A' fényes szellemi tehetségek 's a' becsületesség, mik a' kormányférfa'k legtöbbjeit jellemzék, nem pótolhák a' politikai belátást 's tapasztaltságot. Lamartine nemes kifejezése szerint, Franciaország amnestiát adott az ideiglenes kormány cselekedeteinek. Mindamellett megjövend az idő, midőn azon férfiak, kik a' legviharosabb időben ragadván kezökbe a' hajó kormányrudját, ügyes kézzel kerülék ki a' legnagyobb vészszel fenyegető sziklákat, érdemök szerinti elismerésben részesülni 's a' legelszántabb hősök sorában fognak helyet foglalni.

II. A' nemzetgyűlés megnyitásától az elnök-választásig. — Miután a' nemzetgyűlés majus 8-áni ülésében, az egy Barbést kivéve, egyhangulag nyilvánítá, miszerint a' lelépett ideiglenes kormány a' hazára nézve érdemessé tevő magát, annak helyére (10-kén), Barbés és társai hosszas ellenzése után, kik azt követelék, hogy közvetlenül a' ház nevezze ki ministereit, egy 5 tagból álló végrehajtó bizottmány (kormánytanács) választatott, melyly ideiglenesen folytassa az uralkodást 's nevezze ki a' ministereket. A' gyűlésnek a' választásnál szavazó tagja 774 volt. A' választottak nevei: *Arago* (725 szavazat), *Garnier-Pagés* (715), *Marie* (702), *Lamartine* (633), *Ledru-Rollin* (458). Látható, mikép Lamartine irányában, ki csak a' negyedik helyet nyéré el, nagyon csökkent a' vélemény. Ennek oka az volt, mivel Ledru-Rollin mellett lépett fel, sőt ki is nyilatkoztatá, miképen nélküle közreműkölni sem akar. Az új pentarchák ekként nevezék ki ministereiket: *Recurt* belügy; *Bastide* külügy; *Trélat* közmunkák; *Duclerc* pénzügy; *Crémieux* igazságügy; *Bethmont* cultus; *Carnot* közoktatás; *Flocon* földmívelés és kereskedés; *Cazy* tengerészet. *Charras* ezredes kezelé Cavaignac táb. Afrikából megérkezteig, ideiglenesen a' hadügyet. *Pagnerre* főtitkár lett, tanácsadó szavazattal a' végrehajtó bizottmánynál. *Marrast*nak meghagyatott Páris mairesége 's *Caussidière*nek a' főrendőri hivatal. Általán véve a' ministerek ezen választása hideg közönnyel fogadtatott, kik Cavaignac kivételével, kinek közigazgatási tehetsége még ismeretlen vala, nagy részben úgy valának ismerve, mint a' nagy

státusmunkákra képtelen 's tehetségtelen emberek. Az ötös bizottmány a' fényes luxembourg-palotában székelt, hol egyuttal száz egynehány gyalog és lovas őr volt beszállásolva. Lamurtine még mindig feje volt a' bizottmánynak, 's most még szorosabban simult Ledru-Rollinhoz. Egyébiránt minden a' réginél maradt ; változást csak a' kormány neve szenvedett, a' respublika tényleges állapota nem. A' fővárosban vészterhes volt a' szellem 's a' megyék legtöbb városai 's vidékei is egymást felváltó zavarok és véres események színhelyei valának. A' végr. bizottmány keresztbe tévé karjait határozatlanságában. Kit a' nép vádolt, azt a' polgárság pártolá, 's viszont. Azért legszélysbnek. hívé a' kormány, tétlenségben maradni.

A' nemzetgyűlésben kevés komolyság és tapintat uralkodott. Viszketeg kicsapongás minden oldalon, tapasztaltság és ügyismeret sehol. 'S kikben ez utóbbi meg volt is, vagy nem mertek előmenni példájokkal, vagy titkosan kárörvendettek a' közzavaron. A' nemzetgyűlés üléseit meddő viták 's üres formalitások tölték be. Vitatkozás tárgyai: a' számos interpellatióval fűszerezett külügyek, Algir állása, az Orleans család száműzetése, a' postareform, takarékpénztárak, pénz- és bankügy 's az alkotmányi tervmunkálatok, mind nem bírának érleket ébreszteni. 'S ez alatt a' tevékeny clubbok főnökei ügyesen használák fel az időt ármányaik 's merényeik megérlelésére. Azon kudarczot, mit a' mart. 17, 's april 16-áni sikertelen fölkelések alkalmával vallottak, fényesen akarák helyrepótolni május 15-kén. Élet vagy halál volt a' jelszó, azon nap volt meghatározva vagy a' diadal vagy a' halotti tor napjaul.

Május 15-ke a' nemzetgyűlés által a' lengyel és olasz kérdésben követendő politika kijelöléséül volt kitűzve. A' gyűlés, melyly a' közelgő vész előérzetével birt, szokottnál látogatottabb vala. A' mérsékelt többség elszántnak mutatkozék, megküzdzeni a' titkos ármányokkal ; a' kisebbségben levő ellenpárt a' felzigatott néptömegekben lelő támaszát, miknek segítségével finomul szőtt terveit könnyen létesíthetőknek hívé. Reggeli 10 órakor mintegy 15—20,000 emberből álló népscereg vonult végig Páris utczáin énekszóval 's „Vive la Pologne!“ kiáltásokkal. Utjok czélja a' nemzetgyűlés tereme volt. Az utjokba akadt örök, a' felállított csekély számú mozgó és nemzetőrség csakhamar nyomtalanul a' nagy tömegbe olvadt. *Courtais* tábornoknak, ki a' helyszínen megjelent, kérő szavai hatástalanul hangzának el. A' vész elhárítására semmi komoly rendelkezés nem történt. A' tengerárként növekedő sokaság türelmetlenül haladt előre. Pár percz alatt a' kamarai palota bejárásánál levő vaskapunál termett, a' nehéz kapuszárnyak nagy ropogással betörtettek 's a' győzelemittas tömegek egy része csakhamar a' nyilvános karzatokon jelent meg zubbonyokban, mellényekben 's ingujakban, clubzászlóikat a' képviselők feje fölött lengetvén 's teli torokkal kiabálva : „Vive la Pologne!“ Nehány percz mulva megrendültek az elnöki szék két oldalán levő ajtók is és két uj tömeg lépett be a' megrémült képviselők teremébe, *Blanqui*, *Raspail*, *Huber*, *Flotte*, *Quentin* 'stb. vezérlete alatt. A' gyűlés, *Buche*z elnök ellenére, egyhangulag határozá el közepette a' zajnak, zavarnak, pornak és lármanak, hogy fel nem oszlik. A' clubbok főnökei egymást üzék és tolák le a' szónokszékről. *Blanqui*, *Raspail*, *Barbés* egymást

váltak fel 's egymást igyekvének felülmulni a' tömegek szenvedélyeinek hizelgő indítványaikkal. A' helyeslő ordítások iszonyu erővel törtek ki ; a' nagy ülési terem a' szó betü szerinti értelmében tömve volt. A' terem közepén egy roppant nagysága vörös zászló lengedezett, melylyre rá volt írva : Club des Jacobins. A' képviselők mozdulatlanul ültek helyeiken. A' legtöbb arczon látható volt a' rémület sáppadtsága vagy a' megszégyenülés pirja, mit a' már 3 óránál tovább tartó féktelen jelenetek idézének elő. 4 órakor végre *Huber* lépett a' szónokszékre 's kikiáltá : „A' francia nép nevében a' nemzetgyűlést feloszlottnak nyilvánítom“. A' tömeg e' szavakat végetlen tetszéssel fogadá. A' képviselők fölkelének 's részint a' nép közé vegyülének, részint oda hagyák a' teremtet, hol most a' láрма legfőbb fokra hágott. A' titkárok helyét emberek foglalák el, kik valamit irának ; mondatott, miképen egy uj kormány összeállítására van készülöben 's valóban hallatszott, hogy az egyik rész *Barbés*, a' másik *Blanqui*, a' harmadik *Raspail*, *Albert*, *L. Blanc* nevét ajánlgatá. Ekkor rögtön megperdültek a' dobok a' mellékteremben ; egy mozgó őrsegi század szuronyszegezve rontott a' zajgó terembe 's csakhamar szétüzé a' hátramaradt lázongókat. — *Barbés* még akkor hagyá el társaival a' gyűléstermet, midön *Huber* kimondá a' feloszlatást. Előttök egy nagy számu sereg haladt, szünet nélkül kiáltozva : „L'assemblée nationale est dissoute! Vive le gouvernement révolutionnaire! Vive Barbés! Vive Louis Blanc!“ Ezen tömegek minden ellentállás, egyetlen kardesapás nélkül törtek be a' városház belsejébe. *Barbés* mintegy 12 társával a' forradalmi tanács egy nemét képezé egy szobában 's ott felolvasá a' forradalmi kormánytagok neveit. *Ledru-Rollin* és *Flocon* irányában nevezetes ellenszegülés mutatkozott, végre az első elfogadva, az utóbbi mellözve lön. A' többiek nevei u. m. *Barbés*, *Sobrier*, *Caussidière*, *Louis Blanc*, *Albert*, *Thoré*, *Pierre Leroux*, *Raspail*, *Proudhon*, *Cabet* akadék nélkül elfogadtattak. *Blanqui* illetőleg oda nyilatkozék *Barbés*, mikép vele semmi legkisebbszövetségbe lépni nem akar. Róla tehát többé szó sem volt. Az uj kormánytagok nevei papirszeletekre írva az utczára hánnyattak 's a' népség harsogó üdvkiáltásokkal válaszolt. Kevés idő mulva nemzetőri osztályok vevék körül a' városházat 's nyomulának az épület belsejébe. Ekkor érkezett meg *Marrast* főpolgármester és *Caussidière* rendőri főigazgató ur is, kik minde'perczig sehol sem mutatkoztak. Egyszerre 72 személy lön elfogva, kik között a' nevezetesebbek *Barbés* és *Albert* képviselők valának. — *Blanqui*, *Flotte* és társaik szinte elfogatának, kika' nemzetgyűlési teremből azon perczben futamlának csak meg, midön a' nemzetőrök nyomultak be. A' rendőrfőnöki hivatalból, hová vitettek, csakhamar megszökteté őket *Caussidière*, ki régi kenyeres társuk volt. *Raspail* saját lakásán fogatott el. Hasonlóul be lönek kísértetve különböző helyekről *Courtais* tábornok, *Clément Thomas* nemzetőri ezredes, *Sobrier* 'stb. A' „Commune des Paris“ czimü hirlap szerkesztő hivatalában nagy menyyniségü okirat találtatott, meganynyi bizonyosságai egy ujonnan alkottatni szándéklott forradalmi kormányrendszernek. Két napig tartá elfoglalva a' nemzetőrség 's a' rendes hadsereg a' főváros nyilvános téreit. A' vidéki nemzetőrség is több oldalról érkezék meg, felajánlván segedelmét a' nemzetgyűlésnek, melyly győzelmének anynyira megörült, miszerint 5 ülést csupa üdvköszöntések

és szerencsekívánatokkal töltött be. Az eszélyes Caussidière, megelőzendő a' vihart, letevé képviselői 's rendőrfőnöki hivatalát.

A' végrehajtó bizottmány majus 15-ke után az maradt, a' mi az előtt volt ; őszhangzás és szilárdság még mindig hiányzott benne. Mintha szándékosan hunyta volna be szemeit, hogy ne lássa, hol rejlik a' baj, 's mivel lehessen azt orvosolni. A' polgárság képmásolá a' végrehajtó bizottmányt. Május 15-ke nem volt eléggé elevenre ható. A' kormány nem tett egyebet, mint hogy *Cavaignac*ot meghívá a' hadügyministeriumba 's törvényjavaslatokat terjesztett elő a' fegyveres elubbok 's népgyűlések ellen ; a' nemzetgyűlés *Caussidière* és *L. Blanc* elleni személyes kikelésekkel merité ki minden erejét. A' régóta tervezett 's a' rosz idő miatt a' majus 14-ki vasárnapról majus 21-ére áttett *egyértélesi közünnep* (fête de la concorde) rendezése által a' kormány épen a' nyilvános hangulat kedve-zőbbre változását akarta elérni. A' Marsmezőn roppant készülétek történtek ; minden ott volt, mi a' szemeket kápráztathatta 's a' sziveket elesábithatta. Ott volt a' szabadság egy colossalis szobra az allegorikai képek egész készülétével, gulákkal 'stb. ; szekerei a' földmivelésnek, iparnak, háborúnak, husz és több ló által huzatva ; hosszu vonala a' nemzetöröknek, katonáknak, mozgóknak, a' megyék és a' nemzeti műhelyek küldötteinek ; képviselői a' németeknek, olaszoknak, irlandiaknak, belgáknak ; háromszínü léggolyók ; estve ragyogó világitás 's a' bastille ostromának jelképi előadása — szóval semmi sem volt kimélve, 's a' közhangulat mégis hideg maradt és borus. Itt ott néhány bágyadt kiáltás ; Éljen a' republika ! Semmi nyoma politikai lelkesedésnek, magasztosabb érzelemnek, egy tiszta, élénk akaratnak. Mindenütt czél- és értelemnélküli sürgös forgás 's köznapi rendetlen zürzavar, mint általában Páris egész nyilvános életében.

A' vész szemlátomást tornyosult. A' nemzetgyűlés magatartása szomorító volt. Viszszajjedt minden eszköztől, melyly erélyt igénylett 's az alvó szenvedélyeket fölébreszthette volna. Mindazáltal nem mulasztá ezeket, a' hol lehete, apró tüzsurásokkal illetni, tetszés jelei közt hallgatván végig *Falloux* jelentését a' nemzeti műhelyek ügyében, melyly egyértelmü volt, azok eliteltetésével ; tapsolván a' *L. Blanc* elleni vádaknak 's e' mellett leplezetlenül tanusítván a' socialismus elleni gyűlöletét, végre pedig mind-czektől egyszerűen napirendre térvén át. Ilyly szellemben az ellenpárt természetesen csak gyávaságot látott. A' proletariatus hatalma napról napra növekedett, rendszeresen készítettett elő egy nagy csapat ; legitimisták 's bonapartisták is egész nyíltsággal esküvének öszsze 's a' kamara és kormány a' tétlen néző szerepében tetszelgett. A' nemzeti műhelyek tovább is fentartattak, ámbár *Trélat* minister maj. 18-ki jelentésében kimutató, mikép a' munkásokat hasznosan foglalkodtató munka nincs, 's azon kevésnek a' mi készítettik, nem találni keletet. Ezen katonailag rendezett munkások száma 117,900-re ment. Maga *Caussidière* is szükségességnek látá az ebben rejló vészre figyelmeztetni a' nemzetgyűlést. Ez azonban végig hallgatá az óvó szavakat 's áttért az italadó megvitatására, melyly ekkor eltöröltetett. Midőn már későn volt, midőn mindenki tudá Párisban, hogy kevés nap múlva egy iszonytató fölkelés leszen kitörendő : akkor szedte öszsze a' kormánybizottmány minden erejét azon határozat hozatalára, melylynélfogva a' munkások műhelyeinek 7000 tagjn Párisból

kiutasított 's azon munkásoknak, kik nem voltak nemzetörök, fegyverek elszedettek. Az özszeesküvés alattomban régen élesztett lángjának kitörését semmi sem volt többé képes megakadályozni. A' vörös respublika előkészületei megvalának 's az irtóztató *juniusi napok* bekövetkezének. Már jun. 22-én, egy csütörtöki napon, számos felindult néptömegek gyülekezének Páris minden főpontján. A' munkások követséget küldének a' Luxembourg palotába, a' nemzetgyűlésnek a' nemzeti műhelyeket korlátozó határozatai ellen óvást teendő. A' küldöttség azon jelentéssel érkezett vissza, miképen *Marie* kormánytag által fölötte roszul lón fogadtatva, 's arra felszólíttatva, miszerint a' munkásoknak tudtukul adja, hogy a' nemzetgyűlés határozatainak engedelmeskedjenek. Azonnal elhatároztatott más napra a' megtámadás, 's az egész éjet az utolsó készülétek elrendezésével tölték el. A' hatóságnak azonban óvatos gondossággal bejelenték, miszerint egy nagy demonstrációval egybekötött petíció van készülóban, mit ünnepélyes menettel szándékoznak átnyujtani a' nemzetgyűlésnek. A' következő reggel azonban mindjárt fegyveresen jelentek meg a' tömegek 's az utcái küzdelem megkezdődött. A' csata három iszonyatteljes napig tartott, mikben egy részről a' socialismus, más részről a' terrorismus torlaszok és sánczolatok mögül 's nyílt téren osztogatá a' halált 's pusztulást. (Részletes leírását lásd: *Juniusi zendülés* alatt). A' fölkelők részéről 40,000 ember harcolt, a' kormány érdekében még egyszer annyit 's mégis csak a' legpéldátlanabb erőmegfeszítés után sikerülhetett az utóbbiaknak, legyőzni a' zendülőket. A' csatanapok utolsóján, jun. 25-én, a' fölkelők maradványainak megkelle könnyíteniök az Antal külvárosból a' futást, nehogy a' kétségbeesés egy vad harca hívassék fel. A' réműletes kilátás, melyet e' zendülés föllebbent kárpitjai a' szemeknek mutattak, érthetővé teszi, hogy Páris szabadelmű népe önkényt veté magát a' diktatura karjaiba.

A' fölkelés első estéjén a' nemzetgyűlés *Cavaignac* tábornok (lásd: ezt) kezébe adá át az özszes katonai 's más nap az özszes polgári hatalmat. Az ötös kormány eltűnt a' csatazaj és ágyuk dörgése között. Így ment át a' legfőbb státushatalom egy ideiglenes collectivkormánytól egy ideiglenes diktátorra, miután három hónap leforgása alatt sokszor közel volt ahhoz, hogy Lamartine és Ledru-Rollin kezeiből egy Blanqui és Barbés vagy még ezeknél ragadozóbb kezekbe menjen által. A' vész olyly fenyegető volt, a' haza olyly közel állott egy iszonyatos örvény széléhez, hogy Páris nem sokba vette szabadságának pillanatnyi elvesztését 's köszönettel fordult azon férfiúhoz, ki a' fővárost ostromállapotba helyezé, ki polgárokat haditörvényszékek által íteltetett el, ki egy csapatall tizenegy hirlapot nyomott el 's több hirlapírot, mint a' zendülés „erkölesi büntársait“ börtönbe záratott, miként azt hajdan Lajos Fülöp teté. A' kamara helybenhagyá a' kisebb vétkesek deportatióját azon egy szelidítő módosítással, hogy az elítélteket családjaik is kísérik 's az ostromállapotot azon hozzáadással szigoritá, mikép a' vádlottakra nézve a' haditörvényszékek hatósága, még amannak megszüntetése után is fenn fog maradni. Azonban a' polgárság mindezen erős rendszabályokkal sem volt megelégedve 's most, a' vész multával, a' legtulságosabb szigor alkalmaztatását követelé. Ilyly szellemű volt a' kamara által elrendelt *vizsgáló bizottmány* is, Odilon

Barrotval az élén. Az általa előterjesztett jelentésben alattomosan a régi republikánusok minden vezéreit támadá meg, egyenes vádakat csak Louis Blanc, Caussidière és Ledru-Rollin ellen emelt, de ezek ellen sem lépett fel tényleges bizonyítványokkal, hanem csupán gyanúsításokkal, úgy hogy a vizsgálat bírói jelleme eltűnt 's a politikai jött napfényre. A' közügyész megkeresésére a' kamara csakhamar megadá a' teljeshatalmat, *L. Blanc* és *Caussidière* ellen a' törvényes keresetet megindíthatni. Mindkettő külföldre menekült. Elutazása napján Blancnak egy nyilatkozatát közlék a' lapok, melylyben kimondá : „Nem mint vétkes, mert ez lehetetlen, hanem mint ellenség vagyok megverve emberektől, kikben a' politikai szenvedélyek a' méltány minden érzetét elfojták. Eltávozom, hogy az ostromállapot következményei 's a' hatalom uralkodása ellen annál inkább nyilatkozhaszam. Nem hiszem, hogy Franciaország olyly kedélyben legyen, mikép eltűrje, hogy a' rendes igazságszolgáltatás folyama még továbbra is akadályoztassék. Midőn a' vitaközlések napja megjövend, itt leszek“.

A' juniusi fölkelés azon meggyőződésre bír a' kormányt és kamarát, hogy minden bajt gyökerestől akarván kiirtani, a' clubok és sajtó szemelenkedéseinek kelleik elejét venni. Megkezdődtek az egyesületi jog felett tartott felületes 's hosszadalmas viták. Mint Lajos Fülöp ministerei, akként nyilatkoznak a' respublika ministerei, kimondván, miképen a' clubok fenmaradása lehetlenné tesz minden kormányt. 'S e' tárgyban a' legmegszorítóbb rendeleteket hozá a' kamara. Hasonlóul a' sokkal élénkebben 's szenvedélyesebben vitatott sajtóügyben, mire minden, egyhéten kétszer megjelenő lapra 24,000 franknyi cautio hozatott be. A' kormány részéről szónokok közt *Marie* igazságügyminister szórá a' vádakata' sajtó kicsapongásai ellen; más részről *Proudhon* volt hirlapszerkesztő kelt annak védelmére olyly kiméletlen modorban, melyly jegyzőkönyvileges megrovást vont maga után.

E' közben ismét más oldalról növekvének a' zavarok. Árnyoldala volt a' francia viszonyoknak a' *pénzügy*. Az ideigl. kormány által harmadfél hónap alatt tett kiadások összege 165,920,719 frank volt, miből 113,946,119 frankot nyelt el a' hadsereg, a' mozgó nemzetőrség 's a' „városház védelmére rendelt fegyveres polgárok“. A' párisi városközség közel állott a' bukáshoz 's kénytelennek látta magát a' legnyomasztóbb adónemeket újra behozni. A' franciaországi be- 's kivitelről közölt adatok leverőleg szomorúak valának. Ezen nem kedvező körülményeket a' köztársaság minden ellenpártja felhasználá : 'S a' „Réforme“ így kiálta fel dühében : „Öt hónap lefolyta után a' következő mérleget mutatja fel a' köztársaság : 10,000 ember a' börtönökben, a' tömegek között éhség; alant kétségbeesés, fent ijedelem; a' szabadság bilincsre verve, a' dicsőség utra kelve; költészet, művészet, tudomány kihamvadva; egy nemzetgyűlés, melyly önmagát tizedeli; egy még meg nem született alkotmány, melyly közepette ezen nyomornak fog a' világra jöni“. — Az uralkodó hangulatra nézve jellemző velt azon körülmény is, miszerint a' forradalom alatt támadt 's a' respublika által szentesített új utczanevek mind eltűnedeztek 's a' régiéek foglalák el újra helyöket. Így tünt el a' lelenczházról is ezen felírás : „A' haza gyermekei“. Mig Párisban ilyly csendes demonstratiók

folytak a' republika ellen, az alatt megindultak a' vidéken a' legitimista mozgalmak 's az ország déli részeiben, Lyonban, Montpellierben, Marseilleben a' Bourbonok, névszerint V. Henrik pártolói seregesen támadtak elő. Kevesebb viszhangra talált az orleanisták pártja, melylyhez ugyan az összes pénzaristokraták 's a' hajdani udvar kegyenczei tartozának, de kik kevésbé birtak bátorsággal. Legnagyobb veszély a' bonapartisták részéről mutatkozott, kik *Bonaparte Lajos* (l. ezt) a' praetendensek ezen sajátosság neme körül csoportosultak, ki egyéb igénnyel nem volt képes föllépni, mint hogy unokaöese volt nagybátyjának, a' nélkül, hogy a' nagy császárhoz csak legkevésbé is hasonlított volna. A' kormány minden áron békét ohajtott. E' végből megújítá az Angliávali „szives egyetértést“, melylyel az Austria és Sardinia közti háboru békés kiegyenlítése végett szövetekezett. Franciaországnak e' szövetségből, mit a' kamara néhány tagjai Guizotféle csufondáros politikának neveztek, egyéb előnye nem volt, mint hogy Angliára támaszkodva, a' republika időt nyert megszilárdulhatni.

Viszszatérünk a' nemzetgyűlés teremébe. A' clubtörvény anynyira elfoglalá ezt, hogy munkásságának kitűzött tárgyára csak 4 hónap leforgása után térhetett át: sept. 4-kén vevék kezdetüket az *alkotmányzó* munkálatok. A' tanácskozási viták nov. 4-kén fejeztettek be, eredményül mutatván fel Franciaország legújabb, 60 év alatt már hetedik alkotmányát, melyly tisztán demokrata alapokon épülvén, a' francziáknak mindazon jogokat biztosítá, a' miknek kiküzdéséért februárban fölkeltek, csupán azokat véve ki, mik a' socialismussal állanak összeköttetésben. (Lásd egész kiterjedésében: *Charta* alatt). Csak 30 képviselő szavazott ellene, köztök *Berryer, V. Hugo, Montalembert, Larochejacquelein, Pierre Leroux, Proudhon, Pyat* 'stb., az elsők az elfogadott egy kamarai rendszer miatt, az utóbbiak, mivel több demokratikus institutio hiányát látták benne. A' részletes vitatkozások alkalmával legtöbb időbe 's küzdelembe kerültek: a' munkáhozi jog. (Matthieu de la Drome, Pelletier, Ledru-Rollin, Duvergier de Hauranne, Considerant, Bernard mellette, Tocqueville, Thiers ellene 's különösen a' socialismus ellen), az egy vagy két kamarai rendszer (lásd: *Felsőház*) (Duvergier de Hauranne, Creton, Rouhne, Odilon-Barrot a' két, Lamartine, Dupin az egy kamara mellett), az elnökség 's elnökválasztás módja. (Az elnökség ellen szólott Pyat, Flocon, Martin, mellette Tocqueville, Lamartine 'stb).

Minden érdek azon kérdés körül központosult most, ki legyen a' francia köztársaság első elnöke. Az alkotmány értelme szerint december 10-kére volt határozva a' választás napja. Minden párt oda dolgozott, hogy jelöltjének megszerezze a' győzelmet. A' hegypárt *Ledru-Rollin*, a' socialisták *Raspail*, a' régi republikánusok *Cavaignac*, az uj republikánusok nem minden háttéri gondolatok nélkül, *Bonaparte Lajos* nevét tüzik ki zászlóikra. Az elnököt nem a' nemzetgyűlés, mint azt *Flocon* 's mások kívánták volna, hanem közvetlen a' nép volt választandó 's a' választás csak azon esetben leendett érvényes, ha egy jelöltre legalább 2 millió szavazat központosuland. A' pártok főnökei megkezdek izgatásaikat, mindeniknek számra, tömegre volt szüksége. Legelsőben a' hegypárt manifestuma jelent meg „*Declaration au peuple*“ czimmal, aláírva 56 népképviselő

által, kik között volt Ledru-Rollin, Lammenais, Bac, Pyat, Schölcher 'stb. Ezen okiratban a' vezérpontok, mikből minden kormányelvet leszármaztattak, ezek voltak: a' hatalom egysége, közös szabadság, egyenlőség és testvériség. *Cavaignac* azon vad szenvedélyek megfékezésére utalva, mi által ismeretessé lön, a' jó rend fentartását nyilvánítá manifestumában a' respublika főtelteteleül. A' socialisták nyilatkozványa, kik *Raspail* körül csoportosulának, ezen párt ismert nézeteit ismétlé, hozzáadván még azon biztató kilátást, miként egy socialisticus európai confoederatio létesülése a' legközelebb időben bekövetkezendik. Legutól *Bonaparte Lajos* nyilatkozott. Az általa kiadott okirat tökéletesen Thiers stylje szellemét mutatá fel. Elmondá, miképen azon bizalom, melyly által hazájába visszahivatott, nem anynyira őt magát, mint inkább nevét illeti. Ő nem becsszonjas, ki majd császárság- és háboruról, majd pedig felforgató theoriák életbeleptetéséről ábrándozik. A' szemtelenül negtámadt társaság megvédeése, egy nagy és erős respublika megteremtése; a' vallás, család és tulajdon oltalma; a' jólét, ipar és munkásság élesztése; a' sajtószabadságnak kicsapongásoktól megóvása; a' háboru kikerülése, a' béke fentartása 'stb. — ezek voltak azon ígéretek, miknek teljesítésével *Bonaparte Lajos* megválasztatása esetére kecsegteté a' francziákat. Választási vita csak *Cavaignac* és *Bonaparte* között forgott fenn, a' többi jelölteknek, kikhez még *Lamennais*, *Lamartine*, *Bugeaud*, *Changarnier* 'stb' járultak, nem igen lehetett sikerre kilátásuk. A' közvéleménynek *Cavaignac* elleni fordítására, a' bonapartisták semmi eszköztől sem ijedtek vissza. Szemére vetették különösen a' júniusi napok alatti szigorúságát, vádolván őt barbársággal, rérengzéssel. Általában ellene néhány hónap óta a' legbecstelenebb rágalmak keringettek, mik végre *Barthelemy St. Hilaire* formulázása szerint, nov. 25-kén a' nemzetgyűlés teremében is szőnyegre kerültek. De mihelyt a' magán szenvedélyek fölizgatására nagy hatással bíró váddal nyilvánosság elé léptek, azon perczen látták megsemmisülését is. *Cavaignac* legragyogóbb diadalt ünnepelt, senkitől nem segítve, csupán személyisége 's szónoklatának rendkívüli hatalma által; 's a' nemzetgyűlés ismételve kimondá, mit jun. 28-kán mondott, miszerint t. i. *Cavaignac* tábornok a' haza iránt érdemeket szerzett. (lásd: *Cavaignac*.) Egy pillanatra úgy látszott, mintha a' tábornok számára biztosítva volna az elnöki székrei kilátás. De elleneinek áskálódásai, miknél első helyen állott a' nagy befolyású *Girardin* Emil, ismét más fordulatot adának a' dolognak. Az 1848. dec. 20-kán közzétett választási eredmény következő volt: A' választásban résztvett polgárok összes száma volt: 7,449,741; ezekből 5,534,520 szavazat esett *Bonaparte Lajosra*, 1,448,302 *Cavaignacra*, 371,431 *Ledru-Rollinra*, 36,964 *Raspailra*, 17,914 *Lamartinera*, 4,689 *Changarnierre*. A' ministerek *Cavaignac* kezébe tevék le lemondásukat. *Cavaignac* a' nemzetgyűlésnek adá visszssa a' reá ruházott hatalmakat. *Bonaparte Lajos* a' gyűlés elnöke kezébe tevé le az esküt. Az ennek végeztével mondott bizalom-köszönő 's a' jövőre nézve ígéretekot tevő szavaiban dicsérőleg emlékezett meg *Cavaignac* tábornokról, ki azalatt a' képviselők sorában ismét elfoglalá régi helyét; majd hozzá fordult, kezét megszorítá 's így szólott: „Büszke vagyok, olyly férfunak, mint ön, utódja lehetni“. E' jelenet élénk tetszéssel fogadtatott.

A' roppant többség, melyly Bonaparte Lajost az elnöki székre emelé, kétségbevonhatlan nyilatkozvány a' respublika ellen. Ama hatodfél millio polgár, ki mellette szavazott, mind a' köztársaság elleneinek volt tekinthető, olyly baljóslatulag alakult az első elnökválasztás az egy és osztatlan, demokrata respublikában. Végetlenül különböző pártszínezettel birtak ezen többség tagjai, kik között voltak orleanisták, legitimisták, bonapartisták, voltak a' nyugalom fanatikussai, voltak a' háboru emberei, voltak socialisták (kik a' juniusi napok miatt Cavaignacon akarták magokat megboszulni), voltak az egyetem barátjai (Thiers, Odilon Barrot) 's ultramontanok is, — abban azonban mind megegyeztek, miszerint Franciaországra nézve a' köztársasági államformát nem ohajtják. Mindamellett győzelmét leginkább a' tömegeknek köszönhető Bonaparte Lajos, párthiveinek legnagyobb része a' nép kunyhóiból került, kikhez a' politikai izgatások szava el sem hathatott. A' Bonaparte név varázsa szerzé meg neki a' kedélyeket. Egy Bonapartétól nem várt a' nagy tömeg egyebet, mint a' császárság napjainak megújulását, a' természetes határokat, csatákat és győzelmeket, fényes diadalmeneteket Európa legfőbb városaiba, 's boszut Német- és Oroszország ellen.

III. *Bonaparte Lajos elnöksége alatt.* — Az *alkotmányozó* nemzetgyűlés. Dec. 10-kének választottja, midőn a' politikai szinpadra lépett, az európai ügyeket a' legtökéletesebb zavar stadiumában találta. Rómában kikiáltva a' köztársaság, a' pápa Gaetába menekülve, Piemont egy austriávali új háboru előestéjén, Magyarországon háboru és forradalom, Németország örökös forrongásban, melyly minden pillanatban ismét kitörendő vala — ez volt a' külügyek állása. Az ország belsejében némileg jobbra változtak a' dolgok; a' vörös párt ki volt merülve, a' rend barátai teljesen neki készültek 's a' nemzetgyűlés kebelében egy compact többség ohajtá a' respublikát 's békét. Mindez Bonaparte személyes érdekeire nézve csak kedvező hatásu volt. Hire volt azonban már ekkor is a' respublika felforgatására irányzott merényeknek, miknek rendezői között több hajdani státusférjak, ismert tehetségdus fondorkodók nevei említettének. De a' hatodfél milliónyi többség, melyly megválasztá az elnököt, olyly erkölcsi hatalom volt, melylynek ellenében egyelőre minden ármány elveszté félelmességét, — hozzájárulván azon 1½ millió őszinte republikánusok, kik Cavaignacra szavaztak, de kiknek szükségesetébeni támogatására Bonaparte L. is bizton számolhatott, különösen ha férfuként lépend föl 's erőt párosítva ügyességgel, megbirand felelni azon hivatásnak, melylyre a' véletlen emelé. — A' nemzetgyűlés első figyelmét a' francia pénzügy voná magára, melyly Lajos Fülöp alatt oldhatlan bonyodalomba merült. A' köztársaság 150 millio frankot talált ugyan a' pénztárban, de 500 milliónyi folyó adósságot is. Már az ideigl. kormány idejében tanácslá egy royalista, *Fould Achilles*, a' statusbanqueroute kimondását, azaz a' kamatfizetések megszüntetését, de a' kormány élén állott akkori republikánusok visszautasíták ezen beestelen szándékot. Azalatta' státushitelezők békétlensége, az új kormány hitelnélkülisége, az indirekt adóbóli jövedelem napról naprai alászállása 'stb. mindinkább szaporíták a' nehézségeket 's névszerint az évenkénti deficitet. 'S most úgy állott a' dolog, hogy a' státusadósság 455,143,796, a' hadsereg és tengeri erő 465,526,415, a'

közigazgatás 426,139,198, a' behajtási költségek 225,761,660 frankot igénylettek, vagyis procentekben szólva, a' státusadósság 28, a' sereg 31, az igazgatás 30, a' behajtás 15 procentet. Hasonlóul kevésbé volt kedvező a' bank állása, melyly 1849. elején még nem mutatott kedvet készpénzbeni fizetésekhez. A' nemzetgyűlés nehézségei az által is növekedtek, miképen a' conservatívek ellenszenvvel viseltettek a' gazdagokra rovandó progressív jövedelmi adó behozatala ellen. A' kiadások reductiojától sem lehet sokat várni. *Mathieu* (de la Drome) hegypárti tag indítványa, minél fogva a' hadseregnek 50—60,000 emberre leszállíttatását kíváná, mint melylyet a' határok megőrzésére elégségesnek tartott, nem talált viszhangra; *Antoine* képviselő indítványa pedig, ki a' frakkok, kabátok's kalapokra kívánt luxusadót rovatni, kinevettetett. Némikönnyebbülést okozott a' hajdani civiliste megszűnése. Az elnöknek alkotmányserű jövedelme 600,000 frank volt. Ehhez a' ministerium havonkénti 50,000 frankot kívánt képviseleti költségek fejében toldalécul, mit a' nemzetgyűlés meg is szavazott, 's mire különösen az elnöknek ki nem mondott, de általános ismert financialis szorultsága által indított, mint a' kinek személyes jövedelme 60,000 frankra olvadt le 's azonkívül több millió adósságtól terheltetett. A' nemzetgyűlés több milliót volt kénytelen meggazdálkodni egyes ministeriumok, a' népképviselet 'stb. költségeinek megrövidítésében. Viszont azonban a' jövedelmek egy részét is (sódó) kényszerülve látta magát megkevesbiteni, más részét (italadó) egészen eltörülni. Hogy az ez által támadt hiány mikép pótolassék, arra a' nemzetgyűlés nem gondolt. — A' pártok titkos működése ez alatt inkább kezdé foglalkodtatni az elméket, mint a' nyilvános tárgyalások. December 10-ke óta alig mult el egy hónap, 's a' dolgok már is ugy alakulának, miképen a' három dynasticus párt ellenséges összeesküvésérőli hit megkezdé a' közvéleményben gyökerezni. A' nyilvános élet jelenségei olyszzerűek voltak, miképen egy formaszertint merényterv létezését senki sem voná kétségbe. A' ministeriumot azzal gyanusíták, miszerint rendszabályainak célja, egy utczai összeütközést hívni fel, hogy az azután bizonyos győzelmét a' maga érdekeiben zsákmányolhassa ki. 'S épen a' kedélyek ezen izgatottsága közben adá be *Faucher Leon* belügyminster törvényjavaslatát, melyly által valamenynyi klub el lett volna töröndő. A' javaslatot indokoló iratban nem a' vörös republikánusok, hanem általában az özves demokrata párt, 's különösen a' párisi nép legingerlékenyebb 's legelsőben fegyverre kiáltó része, a' tanulók és mozgóórség ellen halmozgatá össze a' minister gyanusító vádjait. A' tanulóknak a' régebben elüzött, népszerűtlen *Lerminier* tanár tolatott fel ujra; a' mozgóórség számának felére leszállítása elhatároztatott. Jan. 29-kén ugyan ugy tetszett egy pillanatra, mintha egy iszonyatos zendülés volna készülőben; dobok peregtek, hadseregek, ágyuk foglalák el a' legfontosabb pontokat, az elnök is kikoeszított, a' munkások csoportosultak 's a' nemzetgyűlés 4 órát ült várákozva a' státuscsinra 's a' terembe rontó szuronyokra, — azonban minden esendesen, nyugalomban mult el, a' ministeri kihívások nem érték ezéjokat, 's más részről a' conservatívek aggodalmi is alapatlanok voltak, kik t. i. a' kormány kezébe került titkos okiratok nyomán egy nagyszerű complot bekövetkezendő dulongásait hívék. Névszerint

Ledru-Rollint azzal vádolák, miszerint egy 10,000 fejből álló socialisticus bandát tart minden pillanatban megrohanásra készen. Ő azzal felelt, hogy a' ministereket vád alá kívánta fogatni, mit azonban a' gyűlés sürgetősnek nem talált. Mindezen mozgalmak ürügye, a' *klubtörvény*, martius közepén került végső tárgyalás alá. A' vitatkozás viharos volt. A' baloldal, *Cavaignac*, *Lamoricière* és *Marrast*-val az élén, egy izben tömegesen hagyá oda a' teremtet, hogy a' jobboldal reactionarius hevének némi féket vethessen nyakába. De a' republikánus párt között nem volt egység, határozottság 's más részről elég mérsékeltség. A' klubtörvény elfogadtatott. Általa minden klub eltöröltetett. 'S ez volt az első kísérlet, melyly által az alkotmány egyik legfontosabb határozata (8. cikkely) megsemmisítettett.

Megjött az ideje, hogy a' külügyek is előtérbe álljanak ismét. Az olasz ügyek mindinkább bonyolodtak; az osztrákok Róma felé haladván, Ferrarát szállották meg. Az ellenzéki sajtó erősen fuvá a' hadi kürtöt, Bonaparte Lajost nagybátyja hős tetteinek folytatására ösztönözvén 's főlemlítvén újra a' mostani minister, *Odilon-Barrot* egykori szavait: „Ha vonakodunk harcolni Olaszország függetlenségeért, ágyuink önmagok menendnek előre“. De különösen *Thiers*, ki diplomaticus állásában ismét honosnak kezdé magát érezni, és épen *Odilon-Barrot*, ki a' klubok és demagógok elkövetett hibáiból származtatá Olaszország bonyodalmaít, oda tudák vinni a' dolgot, miképen a' nemzetgyűlés az olaszok függetlensége érdekében semmi határozatra nem lelkesült. A' kabinetnek elhívé, hogy szándéka csakugyan nem más, mint Olaszországban szabadalmi institutiók eszközlése. És sürgetőnek nyilvánítá a' ministerek 1,200,000 franknyi követelésének engedményezését, melyly a' hadsereg egy részének hadilábra állítására nézve volna szükséges. Az e' czélből összeült véleményző bizottmányban mondatott ki először, mikép egy *rómábai expeditio* van szándékban. Majd *Barrot* fejtegeté a' nemzetgyűlésben szünni nem akaró zugás között a' kabinet e' tárgyu nézeteit, melyly „nem engedheti, — ugymond — hogy a' pápa visszaállítása Franciaország befolyásától 's elveitől függetlenül történjék. Franciaország érdekei lesznek szemei előtt; Olaszország népei védetni fognak az elnyomás ellen. A' kabinet nem akar semmiféle solidaritást elismerni a' francia és római köztársaság létele között. Nem akar szélső politikát, hanem a' józan ész és olyly kormány politikáját akarja, melyly nem hagyja magát vak szenvedélyek, balul értett hajlamok által tévutra vezettetni“, *Lamoricière* tábornok pártolá a' kormányt, leginkább azon okból, hogy a' francia hadseregek inkább 's elébb érjenek Rómába, mint az osztrákok, ugy megleend mentve szerinte ha nem is a' római respublika, de legalább a' rómaiak szabadsága. A' baloldal 's különösen a' hegypárt keserü szemrehányásokkal tetézte a' kormányt. A' conservativ sajtó vagy rosz kedvü hallgatásba merült, vagy az eljövendő nehézségek megoldásán aggódott. Az ellenzéki lapok heves megtámadások között veték szemére *Odilon Barrot*nak és uszályvivőinek az apostasiát, kik Franciaország becsületét teszik kockára. A' legitimista lapok végre metsző gunynyal mutattak *Barrot*ra, az 1823. évi minister, *Villèle*, szolgálai utánzójára 's teljes hasonlatosságot láttak a' 26 évvel azelőtt a' Bourbonok parancsára létre jött madridi interventio 's a' jelenlegi római *expeditio* között. Ez alatt megérték a'

kabinet szándékai 's *Oudinot* a francia hadsereg élén Róma kapui előtt termett. (Lásd bővebben : *Róma*). A' fogadtatás, melylyben a' rómaiak részesíték, eloszlatá a' ministerek illusióit. A' Róma feletti tanácskozások ujra fölmerültek a' nemzetgyűlés teremében ; de már későn. Róma falai alatt vér folyt ; most már a' francia nemzeti hiúság vegyült a' játékba 's a' diestelenül kezdett harezba a' becsület megmentésének vágya is keveredett. A' tanácskozások erélye csökkent 's a' nemzetgyűlés nem tett egyebet, mint hogy felszólítá a' kormányt „haladéktalanul megragadni minden rendszabályt, nehogy az olasz forradalom kitüzött céljától még tovább is távol tartassék“. *Favre Gyula* javaslata : miszerint a' ministerium a' nemzet bizalmát elveszté, 's *Ledru-Rollin* és *Consideranté* : hogy a' köztársaság elnöke 's ministerei vád alá helyeztessenek, nem találtak többségre. — Az alkotmányozó nemzetgyűlés üléseinek vége közeledett. Az olasz ügyek fölötti vitatkozásai voltak az utolsók, miket figyelemmel kísért a' közönség. Ezután minden érdeket a' bekövetkezendő általános választások nyeltek el. Három nagy párt küzdött a' nemzet bizalma után : a' *socialisták*, a' *régi republikánusok* 's a' három külön pártból egygyéforrt *conservativek* tábora. Az első kettő terjedelmes reformokkal kecsegtető manifestumokat bocsáta közre, az utóbbiak (a' *Poitiers-utcai* egyesület) programja reformokról egy szót sem szóltott, 's 73 aláírói között olvashatók valának e' nevek : *Berryer*, *Broglie*, *Molé*, *Thiers*, *Cambacéres*, *Duvergier de Hauranne*, *Maleville*, *Montalembert* 'stb. Benne a' megyék függetlenségének elismerésén 's a' decentralisatiónak hódoló egy szóvirágon kívül egyéb új és positiv nem volt olvasható. Majus 18-kán (1849.) fejeztetett be Párisban a' választás. A' beírott választók közül 96,903 férfiú nem használá fel jogát. Legtöbb szavazatot nyert az elnöknek egy nemzetőri ezredes rokona *Murat*, utána három vörös republikánus : *Ledru-Rollin*, *Lagrange* és *Boichot*. A' többi 24 választott között még 7 socialista volt. Mindazáltal, ámbár a' létező pártok közül egyik sem vergődhetett győzelemre, a' mérséklettek összefolyó árnyéklatai nyertek többséget. A' megyék közül 38 volt tisztán mérsékelt, 14 tisztán socialisticus 's 30 vegyes színezetű. A' socialistáknak az alkotmányzó gyűlésbeni eddigi 80 szavazata 217-re emelkedett. 'S ezek szerint a' veszélyek, mikkel a' választások eredményei fenyegettek, kétfélék voltak, a' jelenre 's jövőre szólók. A' jelent illetőleg azon anomalia mutatkozott, miszerint a' republikánus Franciaország képviselőinek tulnyomó száma monarchistákból állott 's a' gyűlés vezetése a' restauratio és juliusi monarchia két korszakából ismeretes férfiakra volt átmenendő, minők voltak : *Larochejaquelein* és *Berryer*, *Bugeaud*, *Dupin*, *Molé* és *Thiers*. Lehetett-e ilyl kezektől a' fiatal köztársaságnak gondos ápolását várni? A' jövőbe pedig épen a' mai nap győztesei tekintének aggodalmas sejtelmekkel, ha a' vidéki nép választásaira pillantának, mik a' socialismusnak tagadhatlanul messze terjedését bizonyíták. Az alkotmányzó gyűlés május 26-dikán tartá legutolsó ülését, melylyben még köszönetet szavazott a' nemzetőrség- és hadseregnek a' bajos helyzetekben nyújtott segélyökért. Az ülést *Marrast* elnök fejezé be egy a' gyűlés munkálatait áttekintő beszéddel 's e' fölkiáltással : „Éljen a' köztársaság!“ — melylyet a' gyűlés összes tagjai fölállva viszhangozának.

A' törvényhozó nemzetgyűlés. — A' hivatalnokok megválasztása volt fokmérője az új gyűlés pártszínezetének. Miként előre lehetett látni, úgy történt: a' conservatív párt jelöltjei győztek. Elnök lett: id. *Dupin* (Ledru-Rollin és Lamoricière ellenében), a' 6 alelnök: *Benoit*, *Deséze* (legitimisták), *Baroche*, *Lasteurie* (conservatívek), *Bedeau* és *Tocqueville* (bal közép). A' socialisticus párt, melyly most *alkotmányos ellenzéknek* szereté magát nevezettni, üres kezekkel távozott. Több nehézséggel járt egy új ministerium alakítása. A' régi elemeket mérsékelt republikánusokkal volt szándék szilárdítani. 'S így történt, hogy a' hajdani Cavaignac-töredék három tagja lépett a' ministeriumba: *Dufaure* mint a' belügy, *Tocqueville* mint a' külügy 's *Lanjuinais* mint a' kereskedés ministere. Alig született meg az új kabinet, midőn a' római kérdés 's az elnök *izenete* (message) folytán olyly véleménykülönbségek fejlettek ki, mik a' közel feloszlás magvát hordák magukban. Az elnöki izenet, melyly nagy terjedelmű okirat Bonaparte L. saját tollából folyt, nagy részben száraz statistikai adatokból állott, legtöbb gondot 's művészetet azonban a' külügyek előadásában tanusított. Leggyöngébb pontja, a' római közbenjárás volt, 's ezt szemelé ki a' baloldal megtámadásul. A' Rómából érkezett újabb kedvezőtlen hírek rendkívül felingerlék a' kedélyeket. Ilyly állapotban lépett (1849. jun. 11.) *Ledru-Rollin* a' szószerkre: „Hogyan! — kiálta fel a' szónok a' miniszerelnökhez fordulva — a' rómaiak vitézül, hősileg védelmezték népfellegőket 's ti megjöttetek, hogy meghozzátok nekik a' béke szavait. Tehát békeszavakat szuronyaitok hegyén, bombákkal 's kartácsokkal; ez képtelenség! Mondom nektek, vérfolt van homlokotokon. Azt meritek mondani, hogy Franciaország szabadon működik függetlenségében, a' nélkül, hogy a' szent szövetség udvarainak befolyása hatással volna reá; ezt meritek mondani. — Azt kérditek tőlünk ijesztésképen, valljon mi a' jogterén mozgunk-e? Válaszom, miképen vakmerőségnek tartom, hogy ti, kik megsértettétek az alkotmányt, ilyly kérdést intéztek hozzánk. Válaszunk igen egyszerű. Az alkotmány meg van sértve, mi meg fogjuk azt védeni minden lehető eszközzel, ha úgy kell, *fegyverrel kezeinkben*“. Viharos jelenet követé e' szavakat. A' baloldal tömegesen felkelt, fenyegetőleg ismételve azokat. Majd oda hagyá a' teremtet. 'S így lőn, hogy az elnök 's miniszterek perbefogatása tárgyabani indítvány (377 szavazattal 8 ellenében) ismét megbukott. — Ennek folytán jun. 13-kán nagy manifestatio volt véghez menendő Páris lakosága részéről. Elláthatlan néptömegek csoportosultak az utcákon. A' gyökeresen republikánus érzelmű nemzetőri tüzéség is hozzájok csatlakozott. A' conservatorium termeiben tanácskoztak a' hegypárt, nemzetőrség, tanulók 's munkások küldöttei, némelylyek szerint nyilatkozványokat készítendő, mások szerint ideiglenes kormány 's ellenparlamentet alkotandók. A' roppant zajban, zürzavarban határozattá egy eszme, egy terv sem érlelődött. 'S midőn a' seregek megérkeztek, a' teremek legnagyobb része már üres volt. A' jobboldal diadalt ünnepelt, elleneinek ilyly kudarczvallásán. A' nemzetgyűlés, melylynek üléseiben ekkor a' hegypárt csak kevés tagjai jelentek meg, elhatározá, hogy Páris és vidéke ostromállapotba helyeztessék. A' hadsereg és nemzetőrség feletti közös főparancsnokság a' jobboldal kedvencz tábornoka, *Changarnier* kezeibe tétetett le.

'S midőn az ostromállapot már megvolt, felhatalmaztatott a' közügyész több képviselőnek törvény elébe állítására, ilyenek voltak: *Considerant, Ledru-Rollin, Suchet, Deville* és számos mások. Hogy a' republika fén fog tartatni, ezt ünnepélyes proclamatio hirdeté ugyan, de nem ez biztosítá annak életben maradását, hanem a' reactio erőtlensége. Később az ostromállapot 's a' fentebbi megszorító rendszabályok (p. a' politikai egyesületi jog megszüntetése) számos más departementokra is kiterjesztettek. — A' törvényhozó nemzetgyűlés eredményeinek fő pontjai voltak: az általa alkotott sajtótörvény 's házi rendszabályok. A' sajtótörvény az 1835-dik évi szeptemberi törvények szigorúságainak legfelsőbb fokra emelése volt. Legkeményebb büntetést szabott azokra, kik az elnök személyét bántják, katonákat esábitnak, a' törvény által vétségeknél nyilvánított tényeket védelmeznek, szándékosan álhíreket koholnak 's terjesztnek, törvényes kárpótlások 's költségmegtérítések előteremtése végett aláírásokat nyitnak; továbbá kik az eskütszékek belső tanácskozásairól, rágalmi 's beestelenítési pörökről közölnek híreket, mikben az igazság bebizonyítását a' törvény meg nem engedi 'stb. A' könyvek, irományok, röpiratok, réz- és kőmetszetek eladói, terjesztőinek a' rendőrfőnök engedélyével kell birniok, mit ez mindenkor visszavonhat, fennmaradván azonkívül még a' szerzők 's kiadók felelősége is. Minden hirlap cautiót tesz le, népképviselő nem lehet felelős szerkesztő, 'stb. 'S minők voltak a' viták, mik ezen törvény születését megelőzték? A' nagy többség, melyly leginkább a' monarchia koráboli baloldali férfiakból állott, megtagadá most hajdani szabadelműségét 's a' jelenlegi statusjogi szükségesség bevallásával takarózott. Legtovább ment *Montalbert*, ki töredezett lélekkel szánta és hánta most, hogy valaha védelmére kelt a' sajtószabadságnak. 'S a' kisebbségben levő baloldal mit tehetett okainak fontosságával a' szám sulya ellenében? Böngészetet tartott a' sajtószabadság felett tartott hajdani parlamenti fenyes beszédek lapjain 's a' jelenleg más hitre áttértekre ráolvasá egykori hitvallásuk ágazatait. *Pierre Leroux* nem győzött eléggé csodálkozni, miként lehetséges az, hogy egy ember, minő *Odilon Barrot*, a' mostani minister, ki anynyi szabadság elleni merényeknek volt tanuja, anynyi ideig volt képviselője a' szabadelműségnek, olyly javaslattal képes előállani, melyly megtámadása nem csak a' sajtónak, hanem minden szabadságnak. Ezen törvény — ugymond — Franciaország sorsát karjaiba dobja egy olyly moral és tudomány rendszere- 's törvényeinek, miket mindenki ismer: — a' jezuitizmusnak. Behozza a' censurát. Az mi ellen korlátot akar emelni, az őszies emberi szellem. El akarja velünk hitetni, hogy az emberi szellem tovább menni nem bir, hogy a' társadalom beteg 's a' béke és gyermekeink iránti részvét nevében megragadja az emberi szellemet 's feltartóztatja. Polgárok — kiálta fel a' szónok — gondoljátok meg, mit eselekesztek. — Utána *Thiers* szónoklott a' törvényjavaslat védelméül. Gondolatainak vezéreszméje volt, hogy a' mint általában a' társadalomban nincs korlátlan szabadság, hasonlóképen nem lehet az a' sajtóügyben sem, 's hogy a' szigoru rendszabályokat az idők viszonyai követelék. A' sajtótörvény ellen csak 146, mellette 400-an szavaztak. A' baloldal ismételve megújított erőködészi mind hasztalanok valának. — Hasonló szigorúsággal bírtak a'

nemzetgyűlés új házi rendszabályai, mik felett 1849. júl. 7. fejeztetett be a' vitatkozás. Ezek szerint a' népképviselőket illetőleg négy fegyelmi büntetés állapított meg: egyszerű rendre utasítás, rendreutasítás jegyzőkönyvi megemléssel, megrovás, 's megrovás ideiglenes kizárással. A' második büntetés már a' napidíjak felének két hétig tartó elvesztésével, a' harmadik 's negyedik fokozat pedig a' fél napi díjak egy hónapra szóló megszűnésével van öszszekötve. A' kizárás három ülésre szól; öngedetlenség esetében joga van az elnöknek az illető tagot azon ideig az elnöki lakban fogva tartani. E' határozatok elfogadását a' legviharosabb jelenetek előzték meg. — Ezután a' nemzetgyűlés elnapoltatásának kérdése, melylyel a' hegypárt veszedelmes terveket látott egybekötve, izgatá fel a' kedélyeket. 'S 294 szavazattal elhatározott az elnapoltatás, ámbár 247 szavazat gyűlt öszsze az ellentáborban. Aug. 13. eloszlott a' gyűlés, hogy oct. 1-jén ismét öszszeüljön.

Azok, mik ez alatt a' parlamenten kívül történtek, magokon viselék színét és szellemét a' nemzetgyűlés uralkodó többségének. A' rendőrségi szigor felülmulá a' parlamenti rendszabályokét. A' lengyel menekvők, kiket a' juliusi monarchia kiméltőleg fogadott, százanként üzettek ki a' köztársaságból; a' szomszéd badeni 's pfalzi szökevények belzése (internirozása) üldözéssé fajult, melyly a' szerencsétleneknek más menhelyet nem hagyott fenn, mint az idegenek legióját Algirban. Legtöbb szabadságkorlátozó rendeletet azonban a' klub- és sajtótörvény alkalmazása idézett elő. Mindamellet a' conservatív táborban, daczára a' külső ellenség elleni egyesült erejű működésnek, minden volt inkább, mint egység. Az egyes párttöredékek egymás ellen dühöngtek a' napi sajtó hasábjain. Az orleanisták a' legitimisták armányai ellen szónokoltak, a' legitimisták az Elysée nationalban camarilla irányában ajánlottak ovakodást 's a' bonapartisták ismét az orleanisták cselszövényeit denunciálták. 'S majd azon hír keríngett, hogy *Thiers* Angliába utazott, *Lajos Fülöppel* 's az Orleansi herczegnővel az öszszeesküvés tervét kiforralandó; majd azt mondák, hogy *Berry* herczegnő van utban Páris felé, majd végre hogy *Bonaparte Lajos*, ki a' nép meghódítása végett minden pillanathan körutakat tett a' vidéki megyékben, a' legközelebbi hadsereg-vizsgálat alkalmával császárnak fogja magát kikiáltatni. Mindez még jobban növelé a' helyzet bizonytalanságát. — Franciaország külügyei ezalatt olyly állásba jövének, melyly a' restauratio alatti Polignac ministerium politikájának mindinkább elfogadását tanusítá. Az orleansi vagy is inkább talleyrandi diplomatiahagyományja, az „entente cordiale“, egy Angliávali szövetség meddősége bebizonyultnak látszott Bonaparte L. előtt, ki azonkívül Angliát az orleanisticus tervek gyámolításával is gyanusítá. Palmerston lord ellenben ugy találá, miképen a' bonapartei politika sulypontja mindinkább észak felé hajlik. Ezt látszék bizonyítani azon legujabb esemény, miszerint a' mindeddig késedelmeskedett orosz követ, b. *Kisseleff* benyujtá megbízólevelét 's ezáltal kimondá a' republikának a' czár általi elismertetését; *Lamoricière* tábornok pedig mint francia követ utazott Pétervárra, hol a' legmegelőzőbb szívességgel lön fogadva. Túlconservatív lapok már azon eszmét pöngették, miképen Franciaország a' belforradalom fékentartása által ugyanazon hivatását teljesíti, melylyet a' czár teljesít Magyarországon 's keleten. És Francia- Orosz-

ország és Austria hármass szövetségének eszméje merült fel, melyly Anglia és Poroszország magasratörő, becsszomjas egyesülésének állandana ellenébe. — A' francziák állapota Rómában még mindig szomorú volt, kik ott egy középpártra semmiképen szert nem tettek, melylynek segítségével az organisatio munkáját megkezdhették volna. Gaetában, a' pápa udvaránál, az alkudozások egy lépést sem haladtak előre. A' bibornokok passiv politikája 's finom hálói kétségbeejték Bonaparte L. diplomatáit. Franciaországban mindig előbbre haladt az idő órája, Gaetában a' mutató mindig ugyanazon ponton állott. Párisban ezalatt a' békecongressus tartá üléseit, miket a' lakosság részint figyelembe sem vett, részint gunyával üldözött. A' szünnapok alatt csendes volt minden, a' politikai mozgalmak meg voltak halva 's a' ki csak teheté, vidékre költözött már csak azért is, hogy a' cholera dulásai elől megszökhessek, melyly augustus közepeig csaknem anynyi áldozatba került, mint 1832-ben, azaz 16,920 emberbe.

Alig gyültek még ujra össze oct. 1-jén a' Bourbonpalotában a' képviselők, midőn a' külügyek, a' tengerészet és hadügy ministerei egymásután állottak elő hitelköveteléseikkel a' római expeditio számára, 's egy negyedik követeléssel a' financzminister, az Orleansi hercegnőt illető özvegyi díj kifizetése tárgyában, melylyet 1837. máj. 7-kén a' kamarák biztosítottak neki évenkénti 300,000 frankban. Nem volt kétség, hogy ez utóbbi megszavazassék. A' monarchicus szellem olyly haladást tett, hogy már a' gyűlés első napjain egy 500 polgár aláírásával ellátott folyamodás nyújtott be, melylyben azok az Orleansi hg. szobrának a' Louvre udvaráni ujra felállítását kérelmezték. Azonban a' hercegnő leginkább *Lherbette* nyomatékos szavainak köszönhető győzelmét, ki csupán ezt mondá: „Midőn a' hercegnő Franciaországba jött, azt mondák neki: A' mi öntre vár, az a' világ legszebb trónja, de talán a' vérpad is. Azt azonban senki sem mondá neki: A' mi öntre vár, az a' szótörés!“ — A' római ügy szőnyegre kerülésénél viharos parlamenti csatát lehete előre látni. A' nemzetgyűlés augustusi elnapoltatásának is egyik főindoka volt, miképen a' kormány tagjai ugy hívék, hogy az ülések ujra megnyitása alkalmával már tényleges eredménnyel, ragyogó sikerrel fog lehetni e' téren előlépniök. De ez nem történt, sőt újabb bonyodalmak adták elő magukat. Bonaparte L. ez alatt, ugyanis közvetlenül a' parlament elnapoltatása után, a' római ügyben egy levelet intéze *Ney* ezredeshez, melyly kissé mohón bocsáttatott közönség elé, 's melylyben az elnök, megtagadva a' ministeri politikát, a' pápai politikáról csaknem olyly erős dolgokat mondott, mint maga a' hegypárt: hogy t. i. absolutismus után törekszik, 's a' francia tricolort elnyomásra 's proscriptiókra akarja használni. Végtelen volt a' különbség ezen levél 's azon szűkkezü engedélyek között, miket a' pápának ez időben kiadott motupropriója ígért a' rómaiaknak. 'S ennélfogva a' parlamenti vitáknál a' baloldal állása annál könnyebb; a' jobboldalé, melylynek sem az elnök sem a' pápa iratát ostorozni nem lehetett, annál nehezebb volt. Három napig folytak a' legszenvedélyesebb hangon a' viták, mikben *Tocqueville*, *Odilon-Barrot*, *Cavaignac*, *Victor Hugo*, *Moutalembert* 's *Arago Em.* vevének részt szónoki tehetségeik 's pártszenvédélyeik egész crejével. Ismételve elmondattak az ellenzéki oldal szemrehányásai: hogy a' ministerek máskép cselekvének mint szólóának, hogy terveiket eltitkolák,

a' francia státuszjog elveit megtagadák, a' római népre kemény, gyűlölt jármat toltak, szóval : olyly győzelmet arattak, melylyet senki sem köszön meg, még maga a' pápa sem 'stb. Mind hasztalan. Szavazásra került a' dolog, 's a' kormány által kért hitelnnyitás 470 szóval 165 ellenében egyszerűen (purement et simplement) megadatott. — Mig ezek a' nemzetgyűlés terében történtek, az alatt Versaillesben statuspöre tárgyalatott az 1849. jun. 13-áni felkelés miatt vádlottaknak, azon embereknek, kik épen a' hegypárt 's a' római mazzinisták érdekében estek áldozatul. A' 67 vádlott közül csak 30 jelent meg a' törvényszék előtt, miután 37 (köztök Ledru-Rollin, Pyat, Et. Arago, Boichot, Considerant 'stb.) idegen országokba menekült. Az elsőik közül 10 vádlott szabad lábra állittatott, 3 tizenöt évi fogságra, 17 pedig deportatióra ítéltetett. A' nemzetgyűlésben nem találkozott senki, a' ki mellettök szót emelt volna. A' hegypárt ezen taktikájának czélja nem vala más, mint törésre vinni a' dolgot az elnök 's a' többség között. Nem volt előtte titok, miképen a' végrehajtó 's törvényhozó hatalom között, különösen az említett elnöki levél óta, surlódás és szakadás uralkodik. Bonaparte Lajos is igen kedvetlen helyzetben érzé magát ; az orleanisták- 's legitimistáktól pusztá eszközül használtatni nem akart 's a' többség gyanúsításait és sértegetéseit nem felejteté. Rosz kedvének egyik kitörése volt, hogy meglepő rögtönséggel valamenynyi ministerét elbocsátá 's egy új kabinetet alkotott, melylyben a' majoritásnak egy nevezetesebb tagja sem foglalt helyet ; csupa új emberből állott az, kikről az mondatott, hogy a' bonapartei politika hivei 's az Elysée national (Bonaparte laka) bizalmának birtokosai. Ministerelnök lett : *d'Haupoull* tábornok, külügyminister : *Lahitte* tábornok (mindkettő katonai szerencséje az Angoulême herczeg alatti 1815-ki táborozásban alapul ; Napoleontól a' Bourbonokhoz 's ezektől ismét Bonapartéhez szöttek át) ; a' tengerészetet átvevé *Desfossé*, a' pénzügyet *Fould Achilles* (l. ezt), a' kereskedést a' híres vegyész *Dumas*, a' közmunkákat *Bineau*, a' belügyet *Barrot Ferdinand*, Odilon testvéreinek egyike, a' közoktatást *Esquirou de Parieu*, az igazságügyet *Rouher*. Ezen ministerváltozás a' nemzetgyűlésnek az 1849. oct. 31-én kiadott elnöki izenetben adatott tudtára. Minden kivétel és különbség nélkül pálczát tört ez valamenynyi párt felett. Egyikben sem bizott, egyikhez sem szított. Bonaparte Lajos önmagát állitá fel Franciaország egyedüli támaszaul. — Ugyanekkor az eddigi hatósági elnök, *Carlier*, kineveztetett rendőrségi főnöknek. Az új hivatalnok egy proclamatiójában úgy mutatá be magát, mint minden csendzavarók bátor, fáradhatlan ellenét 's éber örködést 's szigort ígért a' socialismus, az erkölcstelenség, rendetlenség 'stb. irányában. Páris épen olyly csodálkozással fogadá e' proclamatiót, mint az elnök izenetét. „Kezdődik a' személyes kormányzás — mondák általánosan — 's provocatiókkal indul meg.“

A' nemzetgyűlési többség, melylynek irányában az elnöki izenet valóságos kihívás színét viselé, nem bizván saját erejébe 's félvén, hogy a' végrehajtó hatalommali ujhuzása által a' socialistáknak dolgozandik kezére, mély hallgatással fogadá azt. Bonaparte pedig, ki személyes politikáját a' francziák jellemére számított erélylyel hirdeté ki, teljes csendben és szerénységgel folytatá császársági törekvéseit egyes igazgatási rende-

leteiben. Egy ilyenben, melyly véletlenül a sajtóterére került, arra lőnek figyelmeztetve a hatósági elnökök és általában a hivatalnokok, hogy az 1852-ben bekövetkezendő elnökválasztásra fordítsák már jelenleg figyelmüket „s gondoskodjanak már most eszközökről, mik megóvják Franciaországot egy új kormány-változtatással elválhatlanul egybekapcsoltsolt bajoktól“, más szóval: hogy daczára a charta 45-dik cikkének. („A köztársaság elnöke négy évre választatik és csupán négy év lefolyása után választható újra“), Bonaparte Lajos újra megválasztatását haladék nélkül munkába vegyék. Ugyanezen császári taktika nyilatkozott Bonaparte Jeromos, a westfáliai exkirálynak, Franciaország marsallává lett kinevezetésében és a császárság korszakából katonákhoz intézett azon felszólításban, hogy kik közülök még eddig nyugdíjakkal nem bírnak, ez iránti igényeiket jelentsék be. — A nemzetgyűlést ez alatt az italadó foglalkodtatá, azon súlyos neme az adónak, melyly a múlt évi maj. 19-ki határozat által el lőn töröltetve, és melylynek ismét behozatala ellen most is a petitiók egész özöne nyújtott be. De az eltörlési határozat az ideiglenes kormány és alkotmányozó gyűlés idejéből származott és ez elég volt arra, hogy a most uralkodó nemzetgyűlési többség azt a társadalomra nézve veszedelmes „újításnak“ higgye és hogy megszüntetésére minden erőt felhasználjon, és azt különösen az e tárgybani fősónoka, Montalembert által socialisticus jellemben öltöztesse. Az italadó nagy szótöbbséggel lőn ismét behozva és Fould pénzügyminister fényes bankettel ünneplé az e napi győzelmet. S azon ritka tünemény, miszerint egy tisztán anyagi és financialis kérdés tárgyalása körül a politikai pártszempont annyira előtérben forgott, fölötte jellemzé a gyűlési többség azon törekvését, melyly minden hatalmában álló eszközt felhasznált, hogy a socialismus ellen emelhesen védgátokat. Egyik vágást a másikkra halmozni, az ellent egyik állomási helyről a másikkra üzve kifárasztani és úgy megsemmisíteni, ez volt a feladat, hogy így azután a megszabadított Franciaországra nézve egyéb kérdés megvitatása ne maradjon hátra, mint az: valljon a három dynastia (Bonaparte, Bourbon, Orleans) melylyike bir legtöbb igényvel az ujonnan felállítandó trónra? Ezen sietség okozta, hogy az italadó megvitatása után azonnal az iskolatanítói törvény tárgyalása hozatott szőnyegre. Egy 1833. jun. 22-én kelt törvény megváltoztatását czelőzta itt a többség, melylynél fogva a községi iskolatanítók egy felső iskolai tanács (comité supérieur) által voltak csak elmozdíthatók. Ezen elmozdíthatási jogot a nemzetgyűlés az iskolai tanácsok kezéből, mikben szinte meggyökerezettnek látá a socialismust, ki akarta ragadni, smiután úgy hívé, hogy a státusnak érdekében áll, kezében tartani az iskolatanítókat, azon jogot most a kormánytól kinevezett és elmozdítható hatósági elnökökre akarta átalruházni. Néhány szónok vitakozása után esakhamar be lőn fejezve a tárgy és a törvényjavaslat elfogadva és annak értelmében a hatósági elnöknek joga támadt; minden iskolatanítót hivatalából kitenni vagy attól 6 hónapra felfüggeszteni. Elmozdított iskolamesterek semminemű magán iskolát nem bírhatnak; azok, kik hivataloktól felfüggesztvék, semmiféle szomszéd községben iskolát nem nyithatnak és az elnök engedelmével ugyanazon megyében községi tanítóknak meg nem választhatnak. Pascal Duprat ezen törvényt a tanszabadsággal

ellenkezőnek 's a' nemzetre nézve, melylynek hatósági szabadságát veri bilincsre, meggyalázonak nyilvánítá.

Az iskolamesteri törvényt közvetlenül a' *közoktatási törvény* követte, melylynek tárgyalásában részt vőn mindazon nagy szónok, ki amott a' vitától távol tartá magát. Egy régi harc volt ez, melyly itt megújult, melyly Napoleon alatt kezdődött, a' restauratio alatt növekedő keserűséggel folytatott a' Lajos Fülöp alatt számtalan csatázás után sem vezetett eredményre. Eddig Franciaországban a' közoktatás feletti vezérlet 's felügyelet az egyetem kezében volt 's a' papság jogai e' részben csupán a' kis seminariumokra vagyis papnöveldekre voltak szorítkozva. A' királyság idejében több ízben tett a' papság kísérletet, hogy a' jezsuiták 's más vallási társulatok iskolái az állami intézetek helyébe fogadtassanak el, igényeik azonban mind a' conservatívek, mind az ellenzék által mindenkor visszautasítottak. Most azonban úgy állottak a' dolgok, hogy a' politikai coalitio szükségét érezné az egyházzali szövetkezésnek. *Fallow* minister e' tárgyra nézve két bizottmányt nevezett ki, mikben *Thiers* viselé az elnökséget. Ezek dolgozák ki a' törvényjavaslatot, melyly nem vala más, mint egyezkedés az egyetem és egyház között, 's formális osztozkodás a' hatalom felett. Szerinte az összes oktatásügy egy fő egyetemi tanács által kezeltetik, melyly két bizottmányra van osztva: az egyik állandó 's képviseli a' státust, a' másik rendkívüli, melyly magában foglalja a' polg. társadalom minden érdekét, irányát, elemét. Az *állandó* bizottmánynak, melyly az egyetem 8 tagjából áll, teendői a' nyilvános iskolák rendőrségére, igazgatására 's számadásaira szorítkoznak. A' *rendkívüli* bizottmány tagjai: 3 képviselője a' tanszabadságnak, 3 tagja az Institut-nek, 3 törvényszéki hivatalnok, 3 státustanácsos, 4 kath. pap 's a' prot. és izr. cultus 3 tagja. Ez minden évnegyedben egyszer ül össze 's az állandó bizottmánynyal egyesült *regyes* tanácskozásban — hol tagjai számánál fogva többséggel bír — az oktatásügy legfontosabb részéről intézkedik, minők: a' tanulmányok, vizsgálatok, csődjelentkezések, iskolai programmok, lyceumok és collegiumok, a' szabad iskolák feletti örökös, törvényjavaslatok 's rendeletek 'stb. Ezen egyesült felső hatóság alatt áll minden megyében egy *igazgató akademia*, melyly áll egy igazgatóból (rector) felügyelőből (inspector) 's akadémiai tanácsból; az első kettőt a' minister nevezi ki; a' tanácsban az igazgatón kívül részt vesz a' megyehatósági főnök vagy helyettese, egy törvényszéki tisztviselő, egy kath., egy prot. lelkész 's azonkívül a' hatósági tanács által választott 5 tag. Ezen akadémiai tanács választja, hivatalba lépteti 's elhelyezi a' tanítókat, az igazgató (valamint a' hatósági elnök 's alelnök is) bírja a' felfüggesztési és elmozdítási jogot, a' községeknek nem maradván fenn egyéb joga, mint a' papot 's egy laicust iskolamesterré választhatni. A' szabad vagy magániskolák, mint szinte a' községi iskolák egy a' minister által kinevezett elemi oktatási főfelügyelő, az akadémiai tanács által választott megyei biztos, a' helybeli lelkész és maire alatt állanak. A' papoknak adott ezen concessiókon kívül megszüntetnek a' papnöveldeket megszorító rendeletek, továbbá a' normaliskolák (iskola-tanító-képezdek); azon papoknak 's egyházi személyeknek pedig, kik ingeny akarnak oktatni, semmiféle korlát nem emeltetik. Mindezen concessióknak olyly

meszszire ható hordereje van, melyek ha épségben maradnak, előbb-utóbb a' papság kezére játszák az egész nevelésügyet ; 's a' parlamenti viták közben maga *Thiers* is bevallá, miképen ezen törvény által csupán a' papság nyer, „de — ugymond — ez áldozat kikerülése lehetetlen volt“. *Montalembert* nyíltan kimondá, mikép ezen törvénynek sem más a' czélja, mint a' socialismus megtámadása 's gyökerestől kiirtása ; miután az a' szabadsági nevelést vallási neveléssé akarja átváltoztatni. Így fajult el ezen tanácskozás is 6 napig tartó szenvedélyes párttusává. A' harczosok előterén 3 szónok küzdött : *Hugo Victor*, *Thiers* és *Montalembert*. A' nagyérdemű és fényes beszédeknek csak egyes pontjaira szoritkozhatunk. *Hugo* különösen a' klerikalis párt bünlajstromának elsorolásával foglalkozott : „Ezen törvény — mondá többi között — strategikus törvénye a' klerikusoknak, melyly mást mond 's mást eselekszik. Valahányszor ti bilincset készítetek, mindannyiszor azt mondjátok, hogy az szabadság ; valahányszor kizárást (excommunicatiót) határoztok, azt mondjátok, hogy az amnestia. A' klerikalis párt betegsége az egyháznak, *Ignatius* ellensége *Jézusnak*, nyomában nem hívők vannak, hanem pártoskodók. Hagyjatok békét az egyháznak, ne nevezzétek anyátoknak, mert úgy bántok vele, mint szolgálóval. Nézzétek, mennyire sinylődik, mióta titeket bir. Hagyjátok őt, ezen tiszteletteljes anyát ; magánossága hívja elő a' sokaságot, önmegtagadása az ő hatalma, alázatossága az ő nagysága. Vallási oktatásról beszéltek ; tudjátok-e, mi az igazi vallási oktatás, melyly előtt leborulunk ? Az igazi vallási oktatás az irgalmas szerzetesnő a' haldokló ágyánál, az irgalmas barát, ki a' rabszolgát felszabadítja, *Pauli Vincze*, ki felfogadja az árvákat, a' marseillei püspök közepette a' dögvésznek 'stb. „A' klerikalis párt története meg van írva ott, hol az emberi szellem minden haladásainak története van, csakhogy a' hátulsó lapon.“ „Ezen párt nem szükölködik ügyességben, ha a' körülmények által támogattatik ; ekkor erős az, igen erős, nagyon is erős. Érti azon mesterséget, mint kelljen egy nemzetet egy olyly szomorú kétséges helyzetben tartani, melyly nem halál, de nem is élet, — tud uralkodni a' tetszhalál által.“ „Ezen párt fél a' socialismustól, látja a' dagadó árt 's elhitei magával, hogy megmentette a' társadalmat, ha az anyagi ellentállással az egyházi tettetést egyesíti, ha mindenüvé, hol most egy gendarm áll, egy jezsuitát állit.“ 'stb. *Montalembert* végerő megfeszítéssel halmozá a' vádakát a' socialismus ellen. *Thiers* a' törvényjavaslat részletes magyarázatába ereszkedett, 's úgy vélekedék, hogy általa a' vallás és philosophiának ohajtott 's a' közre üdvös egyesítése éléretett. Némi kevésbé lényeges módosításokkal a' törvényjavaslat el lön fogadva 393 szavazattal 239 ellenében.

Ez alatt mindig közelebb érkezett a' parlamenti kiegészítő választások ideje. A' nemzetgyűlésbeli viták, Bonaparte császársági czélzatai, mik különösen saját hirlapjaiban („Le dix décembre,“ „Napoleon“) találtak bő táplálékot, — *Carlier* rendőrfőnök kihívó intézkedései, ki többi között az 1848. február után a' nép által ültetett 's a' papság által beszentelt szabadságlfák ellen indított minden ok nélkül irtó háborut ; az európai hatalmasságok fényezető állása, kikről az mondatott, hogy Bonaparteval 's hiveivel az u. n. „vágróffokkal“ (*Molé*, *Broglié*, *Thiers*, *Montalembert*,

Piscatory, Berryer) egyetértve a' republikánus Franciaország ellen tesznek készüléteket, — mindez a' közvéleményben az ellenzéknek kedvező változást teremtett. Carlier felszólítá ugyan egy manifestumában valamenynyi rendőrhivatalnokait, ügyelnének fel 's oktassák a' választógyűlések népeit a' felől, mi legyen a' socialismus lényege 's jelentősége ; a' rendőrbiztosoknak kötelességül tüzetett „a' tév-eszmék megigazítása 's az elferdített tények helyreállítása.“ Azonban a' belső egyenetlenségek által feldult conservatív párt irányában az ellenzék összes töredékei, republikánusok és socialisták minden árnyéklatok szerint, öszszetett vállakkal szoros fegyelem szerint működének. A' választások eredménye nyilván tanusítá ezt. Párisban a' conservatív párt erejének szélső megfészítése daczára az ellenzék jelöltjei nyerték meg a' többséget : *Vidal, Carnot, Flotte* (Foy, Lahitte, Bonjeau ellenében). 19 megyében csaknem tökéletes győzelmet arattak a' socialisták ; a' hadsereg, minden óvszerek használta vétele daczára, tulnyomólag az ellenzék jelöltjeire adá szavazatait. A' kormány e' vesztett csatától anynyira megrettent, hogy az elnöknek a' többséggi kibékülése 's szoros egyesülése azonnal bekövetkezett. A' várgrófok az Elyséebe hivatnak, hogy ott Changarnier-val 's Fould, Rouher és Hautpoul ministerek közbenjárásával uj ministeriumot alkossanak. Azonban a' ministeri padra nem vágyakozott senki, attól mindenki távol iparkodék magát tartani 's a' kihíresztelt ministeri változás abból állott, hogy *Barrot F.* belügyminister helyébe az erélyes állami ügyész *Baroche* lépett. Ijesztgetések, rémképek felállítása 's a' socialismus ellenmérgeinek kitalálgatása volt ezután is a' vörös fonal, melyly a' kormány minden intézkedésein végig huzódott. Így az általa földmívelési, ipar 's kereskedési érdekekben öszszehívott középponti congressus elébe terjesztett javaslatok a' köztársaság elnöke által mondott 's a' helyzet veszélyességére mutató szavakkal lőnek kísértetve, 's ilyly jelentőséggel birtak a' nemzetgyűlés elébe terjesztett, egymást érő törvényjavaslatok. Azonban a' csakhamar bekövetkezett pótlóválasztásnál, melyly a' párisi választott, *Vidal*-nak az alsó-rajna-megyében is történt megválasztásánál fogva szükségessé vált, a' socialisták még határozottabb győzelmet mutattak fel ; miután az előtt legfőlebb 2—3000 szótöbbséggel győztek, most 11,000 szavazatot tett azon többség, melylyel jelöltjök, a' híres regényíró *Sue Eugén* győzött *Leclerc* kereskedőn, a' legitimisták szorultságból jelöltjén. — A' kormány 's hivei most ugy hívék, hogy ha az embereket nem érhetik el, az institutiókat kell sárba rántani. Szakadatlan háboru minden ellen, mit a' democratia és szabadság törvényei parancsolnak ; az alkotmány nem volt egyéb egy darab írott papiroznál 's a' charta életrevalóságát nem hívé senki. Zendülés lett volna a' legkívánatosb a' tulconservativek táborában, melylyet a' roppant védszerek birtokában bizonyosan legyőzni hittek 's azután magának a' respublikának fordulhattak volna. Nem is lőn kimélve semmi, a' mi ezen czél elérésére vezethetett volna ; azonban az ügyes vezetőkkel bíró nép minden kihívások, sértegetések 's titkos uszítások daczára nyugton maradt 's elkergeté az „agents provocateurs“-ket, kiket még *Lajos Fülöp* idejében tanult megismerni.

A' kormány bővében volt a' repressiv törvényjavaslatoknak, miket most egymásután terjesztett a' kamara elé. A' *polgármestertörvény*, melyly

által a' 3000 lakossal bíró községek mairejeit és segédeiket a' kormány kinevezési joga alá tartozónak akará kinyilatkoztatni *Baroche* minister, nagy ellenkezésre talált 's a' bizottmány által el lön vetve különösen *Laboullé* tudósítása folytán, melyben kimondá : „A' kormányt pártolni kötelesség, különösen napjainkban; de azt mindig, minden áron támogatni, véték volna az ország 's önmaga ellen“. — Következett a' *deportationális* törvény. Ez az alkotmány által eltöröltött halálos büntetés helyébe a' deportatiót állítá fel. A' deportatio helyeül a' Marquesas szigetesoport két szigetét (*Tahuata*, *Nukahiva*) jelölé ki a' kamarai többség, melyly azokat úgy festé, mint paradicsomot 's mosolygó schweiczi völgyek tartományút. Az ellenzék tengerentuli Sziberiának nevezé azokat, mik nem egyebek mint egy *bastille* 4500 órányira a' hazától, a' forrköri nap alatt, félig vulkánusi, félig sivatag földön vad népségek közepett; 's megtámadá magát a' deportatio elvét, mint törvénytelen büntetés-szigorítás; mit a' kormány csak azért hoz be, hogy a' politikai foglyok a' közvélemény ellenörködése alól elvonattassanak olyly távol helyekre, hol sohajaik 's panaszaik a' pusztában hangzanak el 'stb. De az ellenzék minden nagy fáradozása mellett sem érhetett el egyebet, mint azt, hogy e' törvénynek visszaható ereje megtagadtatott, mi által a' versaillesi 's bourgesi elitáltak a' kormány által rájuk méretni szándéklott deportatiótól megmenekültek. — A' kormány legközelebbi rendszabálya, a' *választási reform* volt. A' parlamenti választások, mik a' közel mult napokban csaknem kivétel nélkül socialistákra estek, olyly aggodalmas benyomást tettek az uralkodó többségre, miképen az általános szavazatjog (*suffrage universel*) 's különösen az 1849. mart. 15-ki választó-törvény rendelete ellen, melyly a' választási jogot a' 6 hónapi egy helyen lakás egyedüli föltételéhez köti, szigorubb választási reformok minden áron kiküzdésére tökélel el magát. Az e' tárgy munkálatokat egy a' conservativ párt összes arnyéklatainak vezéreiből, 17 férfiből álló bizottmány (melylynek a' napi sajtó jóléti bizottmány nevet adott) vezeté. Tagjai voltak : *Benoist d'AZY*, *Berryer*, *Beugnot*, *Brogie*, *Buffet*, *Chasseloup-Laubat*, *Daru*, *Faucher*, *Lasteyrie*, *Molé*, *Montebello*, *Montalembert*, *Piscatory*, *de Séze*, *St. Priest*, *Thiers*, *Vatismeüil*. Ezen bizottmány május 8-kán kezdé meg munkálatait. A' javaslat szerint, mit készített, az eddigi 6 hónapi lakás, 3 évre terjesztetett ki 's a' választási jog alapjául a' személy-adónak 3 éven általi fizetése vétetett. Egy másik pontban a' választói képtelenség eseteit számlálá fel. Ide tartoztak : a' bírói ítélet által elmozditott ministeri hivatalnokok; a' lázadás, a' hatóságok durva megsértése által vétkesek 's a' fölkelési és clubtörvény rendeletei ellen vétők, — kik mind 5 évre vesztek el választási jogukat. E' javaslat nyilvános tárgyalása alatt a' lakosság ismét példás mérsékeltséget tanusított; 's a' választási reform ellen ezer meg ezer aláírással ellátott petíciók nyújtattak be, de a' esend sehol sem lön megzavarva. Annál zajosabbak voltak a' nemzetgyűlési tanácskozások. *Victor Hugo* és *Montalembert* maguk két ülést töltének be gyűlöletes szemrehányásokkal, személyeskedésekkel 's recriminációkkal. Fárasztó hosszadalmassággal fejtegeté a' többség a' socialismus régi themáját, mibe egy már régen nem, 's egy most első ízben hallott szónok vegyült : *Lamartine* és *de Flotte*, a' juniasi fölkelés egyik intézője. *Lamartine* a'

socialismus három elemét különbözteté meg, mik közül szerinte kettő rossz 's a' jakobinismusban 's utópiákban gyökerezik, de az egyik jó 's törekvései méltányra, kölesönös gyámolításra, testvériségre, az osztályok egybeolvasztására 's lehető egyenlítésére irányozvák a' nélkül, hogy a' rend és társadalom alapjai, a' tulajdon föltételei megrendítettének általa. Szerinte ezen utóbbi elem jelentőséggel bír; a' többiek az agrárérek országába tartoznak, mik egy egész nép érzületében soha gyökeret nem verhetnek. „Kérdem — így szóla többi közt Lamartine — mit fognak az utóbbi választási győzelem által megrémült férfiak, kik neveiknek a' javasolt rendszabályok aláírásában olyly rettenthetlenséget mutatnak, mit fognak mondani, ha 10 év múlva egy kormány történetét olvasandják, melyly most democraticus köztársaságnak nevezi magát, hol néhány hónap óta a' parlamenti többség az általános szavazatjog elleneiből áll, hol a' végrehajtó hatalom az elmult dynastiák neveinek egyike által kezeltetik, — hol a' ministerek együttvéve az általános szavazatjog ellenségeiként ismertetnek, kik szabadalmazott és kegyelt hirlapokkal bírnak, kiknek színházaiban szünetnélkül Monk, az árulók ezen ideálja, állittatik elő 's tapsoltatik meg, melyly a' leggyalázatosb árulást így tiszteli meg! 'stb.“

De Flotte tanításokat osztogatott a' többségnek, miknek elfogadását ugyan a' royalistikus pártok rajongó buzgalmától nem várá, de mik által, ugy hívé, Franciaország egy iszonyatos catastrophától mentetnék meg. „Mi az igazságot keressük — ugymond —; a' nép nem hisz bennünk, tudom; de még kevésbé bizik azon eszmékben, miket ti tőlünkí félelmetekben akartok reá tolni. A' mit az ország tőletek vár, anynyi: hogy ne vessétek magatokat egy szélső vélemény karjaiba, nehogy ez által a' népet kényszerítsétek egy ellenkező szélső véleménybe rohanni. Legyen bizalmatok a' nép, a' szabadság iránt; hagyjátok meg jogát, szabadon választhatni sorsát 's ne higgyétek, hogy hotor 's szétromboló állapot leend az, melylyet választand 'stb.“

Az ellenzék számításai szerint mintegy 4,800,000 francia vesztí el ezen törvény által választási jogát. Hasonlóul számítá ezt ki *Thiers* is. Szerinte nem a' szegénység, hanem a' sehonnaiak (vagabondes) 's a' didbáb néptömeg (multitude) záratnak ki a' választási jogból, azon tömeg, melyly minden köztársaságot tönkre tett, melyly félelme minden köztársaságnak; az, melyly a' „panem et circenses“ kiáltás kielégítése által indittatik, 's melyly kit ma égbe emel, holnap sárba ránt; kit ma kegyel, holnap vérpadra hurczol 'stb. 1850. jun. 1-jén fejeztetett be a' választási reform feletti vita 's törvényjavaslat 443 szavazattal 241 ellenében el lön fogadva. Az ellenzék végreménye e' tárgy körül az elnökben volt helyezve, ki épen az általános szavazat által emeltetett Franciaország legfőbb hatalmi polczára, 's ki, valamint a' Bonaparte család sokáig száműzetésben élt összes tagjai az új törvény által hasonlóul elvesztik választási jogukat. Az alkotmány 48 szakasza értelmében ugyanis joga van az elnöknek, bármelyly törvény kihirdetése előtt motivált üzenet által kívánhatni, hogy az új tanácskozás alá vétessék. Azonban az ellenzék későn járt; Bonaparte már szentesíté a' törvényt helybenhagyásával, viszonzszolgálat fejében kikötvén magának a' kamarai többségtől évi díja fölemelését. A' ministerek az eddigi 600,000 frankot 3 millio frankra kívánák emeltetni; mint a' „National“ mondá, kárpót-

lásaul azon 4 millió választónak, kik minap ki lőnek küszöbölve. Mindamellettt a' többség kevés kedvet mutatott ezen díjmeléshez, mit vezérei köteleztek az elnöknek. A' nemzetgyűlés az elnök adósságainak fizetésére egyszer mindenkorra 2,160,000 franknyi összeget szavazott 354 szavazattal 308 ellenében. Nagyobb többséget — 411 : 179 — nyert egy másik, 900,000 franknyi dotatioja az elnöknek. A' takarékoság csak akkor szállotta meg a' nemzetgyűlési többséget, midőn a' februári harczosok nyugdíjai kerültek tárgyalás alá. Ezen egész tétel ki lőn törülve, miután „lázádoakat 's összeesküvőket nem lehetne pártolnia“. Így bántak a' republika megalapítóival azon országban, hol eddig minden új kormány az előbbi kormány elleni összeesküvőket, mint előharczosait, kitüntetésekkel 's jutalmakkal tetézté. — A' klubtörvény idejének meghosszszabítása is el lőn határozva egyetlenegy ülés alatt, 469 szóval 190 ellenében.

A' rend érdekében tett enynyi intézkedések által belefáradt kamara kisebb érdekű tárgyakra tért által. Ezen szünetet arra használá *Thiers*, hogy a' beteg *Lajos Fülöpöt* látogatá meg Angliában, 's hová nem sokára négy egykori orleansi minster : *Broglie hg*, *Guizot*, *Duchétel* és *Dumon* követték. Ezen összejövettel egy orleanisticus congressus színét viselé. A' nemzetgyűlésben ez alatt *Grammont* tábornok azon indítvánnyal lépe fel : hogy a' kormány széke Párisból más helyre tétessék által. A' bizottmány magáévá tevé az indítványt, mit leginkább azzal indokolt az előadó *Leverrier* csillagász, hogy ez által Párisban teljes biztosság állíttatnék helyre 's a' kormány minden rögtöni megrohanásoktól mentetnék meg, miknek szomorító következményei már anynyiszor merültek fel. Ez indítvány azonban ez alkalommal nem fejlődött érettebb stadiumra 's nem sok ellenzéki erőt vett igénybe, miután a' kamarai többségnek magának sem volt ez komoly szándéka. Csupán fenyegetés volt ez a' párisi kisebb rendű polgárság irányában, kiket ez által akartak a' conservatív pártba szorítani. A' többi kisebb érdekű törvényjavaslatok az uzorvát, a' házasági kötések nyilvánosságát, az állatkínzást, a' fiatal börtönzöttek állását 's a' büntető gyarmatokbani bánásmódjokat tárgyalták. Ezek után a' *sajtótörvény* tárgyalása került szőnyegre, mi felett már három hónap óta tanácskozott a' rögtöni véleményezés végett kinevezett bizottmány. 'S a' mint most a' javaslat végre kikerült a' bizottmány kebeléből, olyyszerű vala az, melyly nyílt ellenzésre talált a' főváros és vidék napi sajtójában, 's kivétel nélkül minden pártnak, még a' reakcionáriusok 's bonapartisták hirlapjaiban is. A' javaslat pontjai valának : a' Seine, Seine és Marne, Seine és Oise, Rhone (Páris és Lyon) megyékben hetenként háromszornál többször megjelenő lapok 24,000 franknyi biztositást tesznek le ; a' háromszor 's kevesebbszer megjelenők 18,000 fr. ; az 50,000 lakosnál kevesebbel bíró városok megyéiben a' cautio 6,000 fr. , a' többiekben 3,600 fr. az elsőrangú lapokért 's felényivel kevesebb a' másodrangiakért. A' bélyeg vissza van állítva postabélyeg formájában, a' párisi lapokért 6 centime, a' többiekért 2 cent., mi egyszersmind bérmentesítés gyanánt szolgál. A' röpiratokra nézve is olyly magas bélyeget (4 cent. ivétől) indítványozott a' bizottmány, melylynek összes summája gyakran kétháromszor mulja felül magát az irat értékét. A' párisi könyvtárosok 's nyomdászok emlékirata kiszámítá, hogy egy példány, melyly 20—25 cen-

timebe kerül, 45 cent. bélyegdíjt fog fizetni, 's ezen arányban minden nagyobb munka. Hasonló szigorúsággal voltak szerkesztve a' büntetések, mik ezen bélyegrendeletek áthágóira szabattak (minden ívtől 50 frank 's azon kívül még u. n. hadi tized). E' javaslatához tárgyalás közben hozzájárult *Tinguy*, a' legszélsőbb jobboldal tagjának azon indítványa, miszerint minden értekező hirlapi cikkk (tout article de discussion politique, philosophique ou religieuse) szerzőjének kötelességeül tétessék neve aláírása, 's az elmulasztás első esetére 500, a' másodikra 1000 fr. büntetést ajánlott, ugyan anynyit 's azonkívül még 6 hónapi börtönt a' hamis aláírást használókra. Ezen az egész sajtót felforgató indítványát félig politikai, félig erkölcsi okokkal támogató. Szerinte az eskütszéknek, melyly nem a' szerkesztővel, hanem a' valódi vétkessel fog szemben állani, meg fog könnyülni e' törvény által feladata: nagyobb szigort alkalmazhatni; más részről ez által sok emberről fog lerántatni az álarez, kik minden hatalomnak hizelegve, egymásután voltak legitimisták, orleanisták, demokraták 'stb. A' nagy kiterjedésű tárcza-irodalom regényeire is bélyegadó vetetett (minden számtól 1 cent.). A' hirlapok hirdetéseinek megadóztatása is szándékoltatott, de nem talált többségre. A' heves tanácskozás közben, mit ezen indítványok előidéztek, lázas ingerültséget szült *Rouher* igazságügyminister beszéd közben tett azon nyilatkozata, miszerint a' februári forradalmat Franciaországra nézve „valóságos catastrophának“ bélyegzé. Egyébiránt a' sajtótörvényjavaslat, daczára az ellenzék erőmegfeszítéseinek, 392 szavazattal 263 ellenében el lón fogadva. Ennél keményebb törvényt Franciaország évkönyvei felmutatni nem képesek; a' restauratio, a' juliusi monarchia soha sem illették olyly sujtó és megsemmisítő csapásokkal a' sajtót, mint tevé a' mostani respublika. A' nemzetgyűlési többség feledé, miképen a' sajtó olyly hatalom, mit lehet ugyan megsérteni, de megsemmisíteni lehetetlen, 's hogy minden olyly rendszabály, melyly ezen hatalom természetes alapjait támadja meg, sokkal többet árt a' sajtó jó érzelmű 's becsületes részének, mint a' rossz szándékúnak. Pedig ilyly rendszabály a' névtelenség (anonymitás) megtiltása, melyly a' sajtót legszakértőbb 's legjobb cikkeitől fosztja meg 's elriasztja azon írók egész osztályát, kik csak alkalmilag, a' szakukba vágó ügyekben nyulnak tollhoz; míg ellenben a' pártemberek, kik mindenről 's minden ellen irnak, akadék nélkül írják cikkeik alá neveiket. Érzé ezt a' conservativ sajtó 's a' *Journal des Débats* ezen keserű szavakban nyilatkozott: „60 év óta csupa tulzás közt él Franciaország; nem ismer, csak neki rohanást 's visszazahullást; a' fényes lakomától áttér a' beteg ember sovány élelméhez. A' sajtótörvényt is a' reakcio túlbősége szülte napvilágra, melylyben azonkívül a' boszúnak is nagy része van, miután t. i. a' követek egy része a' sajtó kritikái iránti haragból a' journalismus akarja megsemmisíteni. Jelszavok: mindennek, a' ki ir, kezét megkötni! Csak aztán később, a' sajtó mellözése után egy másik jelszó is ne hallassék: mindennek, a' ki szól, nyelvét lekötni! Nem sokára ezután alkalma volt, a' nemzetgyűlésnek, személyes boszuját tölthetni ki egy hirlapirón. — *Lamartiniére* ugyanis, a' bonapartista *Pouvoir* főszerkesztője, egy megtámadó cikket közölvén a' nemzetgyűlés ellen, ez sorompói elé idézteté 's az új törvény értelmében 5000 franknyi büntetésben marasztalá el. —

Jul. 30-án a' színházi törvény lön megalkotva, melyly szerint egy színmű sem adathatik, Párisban a' belügyminister, a' megyékben pedig a' megyei tönök engedélye nélkül. — Enynyi fáradságos munka után szükségét érezé a' nemzetgyűlés a' falusi élet elszóródásainak 's elhatározá az elnapoltatást. A' szünet 1850 aug. 11-étől nov. 11-eig volt tartandó. Hogy azonban ezen idő alatt státuscsinhoz kedve ne kerekedjék az elnöknek, a' következő 26 férfiakból álló állandó felügyelő bizottmány választatott, u. m.: *Odilon-Barrot, Lasteurie, Monnet, St. Priest, Changarnier, Olivier, Berryer, Nettement, Molé, Lauriston, Lamoricière, Beugnot, Mornay, Montebello, Lespinasse, Creton, Vezin, Rullière, Leo de la Borde, Casimir Perier, de Crouseilles, Druet-Desraux, Leyval, Garnon és Chambole.* Ezek közt volt 12 legitimista, 3 republikánus, a' többi a' rendes többség tagja, de határozott bonapartista egy sem volt köztök. A' nemzeti gyűlés munkálatainak jegyzéke szerint 1849 máj. 28-tól 1850 jul. 31-ig összesen 317 törvényjavaslat 's indítvány fogadtatott el 's lett törvényté; 158 pedig még bizottmányi tárgyalás alatt volt. 93 iránt ekkor már a' jelentés be volt adva. 2061 benyújtott kérvény közül a' gyűlés 404-ről hozott határozatot.

Az ülési szünnapok alatti események nevezeteshjei közé tartozik Bonaparte Lajos nagyobb körútja Franciaországban. Általában ez időszakban mindinkább előtérbe léptek az elnöknek császársági, vagy legalább hatalom-meghosszabbítási tervei. Azon lakomák, mik augusztusban több ízben adattak az Elyséeben a' hadsereg tisztjei számára, világosan a' párthívek gyűjtését czélozák 's úgy tüntenek föl, mintha a' katonaságot császársági tervek részére akarnák megnyerni, e' mellett a' fegyelmet 's az alkormány iránti tiszteletet kockáztatva. Ilyly czélunak látszott az elnök körútja is aug. végén 's sept. elején, mi egyebek között kitűnt a' hivatalos tudósításokból, melylyek remegő figyelemmel hallgatak, valljon a' különböző vidékek lakosai; „Éljen az elnök! Éljen a' köztársaság! — vagy pedig: Éljen Napoleon! éljen a' császár!“ — féle kiáltással fogadák-e az elnököt. 'S ez utóbbi — mint a' „Presse“ mondá — hasznos utat tehetett volna, ha nem azért indul el, hogy magát a' néppel láttassa; hanem azért, hogy az országot lássa, annak szükségeit, érdekeit, szellemét kitanulja. E' helyett azonban B. L. fejedelmi módon utazott, hadsegédek 's udvaroncok kíséretében. Hivatalos üdvözlések 's koszorúkkal halmoztatott; szemléket tartott, de mik nem a' köznélemény szemléi voltak. Franciaország meglátta Bonaparte Lajost; de ez nem látta meg Franciaországot. — A' Cherbourg város hatóságai által tiszteletére adatott lakoma alkalmával pedig leplezetlenül kifejezé hatalma meghosszabbítása iránti vágyait 's többi között ezeket mondá: „Minél tovább utazom Franciaországban, annál inkább észreveszem, hogy a' kormánytól sokat várnak. Ezen ohajtások nyilatkozata igen természetes és épen nem meglepő; de viszont ki kell mondanom, miként ezen anynyira ohajtott eredmények csak ugy nyerhetők meg, ha önök eszközt adnak azok létesítésére; melyly eszköz abban áll, hogy önök a' hatalom erősítése 's a' jövő veszélyeinek eltávolítására segédkezet nyujtsanak. Miért volt képes a' császár, a' háboruk daczára, Franciaországot ama halhatatlan művekkel árasztani el, mikkel minden lépten találkozunk? Lángeszén kívül azért.

mivel olyly korszakban lépett föl, midőn a' nemzet, belefáradva a' forradalmakba, kezébe adá azon hatalmat, melyly szükséges volt a' fejtelenség legyőzésére 's a' pártok fékezésére 'stb.“ Ezen beszéd óta Bonaparte Lajos még inkább úgy tűnt fel mint praetendens, mi nem téveszté el hatását mind a' republikánusokra, mind különösen a' legitimisták- és orleanistákra nézve. Az utóbbiak tevékenysége 's reményei új lendületet nyertek *Lajos Fülöp* exkirálynak 1850. aug. 26-kán Claremontban történt halála által. Ezen esemény egyébiránt, melyly néhány évvel korábban egész Európát lett volna képes megrendíteni, most minden legesekélyebb rázkodás nélkül ment véghez. A' legitimisták seregesen költöztek Wiesbadenbe, hol a' Bordeauxi herczeg tartózkodott, ki királyként osztogatá köztök parancsait. A' francia lapok naponként újabb híreket hozának a' szándéklott complotokról; majd ismét a' két Bourbon-ág közelgő összeolvadását híresztelék. Mindeddig azonban a' nyilván és titokban rebesgetett tervekből egyik sem valósult. Bonaparte liveit a' „december 10-ki társulat“ fogadá magába, melyly philanthropicus czélok ürügye alatt tartá összejöveteleit, de tulságig vitt politikai demonstratióival végre olyly általános ingerültséget okozott, miszerint a' belügyminister jónak látta azt nov. 7-kén felosztatni. Vele a' bonapartei vagy imperialisticus párt nyert érzékeny veszteséget. E' közben az elnök, a' hadsereg rokonszenvét megnyerendő 's érzelmeit kipuhatolandó, sept. 's oct. hónapokban Versailles, St. Maur 'stb. környékén fényesnél fényesb katonai szemléket rendezett 's bőséges itatások 's etetések által igyekezék az előtte elvonuló seregekben császársági éljenkiáltásokat előidézni. Ezek azonban majd az egyik, majd a' másik oldalon sértvén különböző érdekeket 's közbotrányra adván alkalmat: a' felügyelő országos bizottmány — melyly ez alatt rendesen megtartá heti üléseit — kénytelennek látta magát olyly rendelkezéseket tenni, miknélfogva a' hadtesteknek, minden — akár alkotmányos, akár alkotmányellenes kiáltások — egyenesen megtiltattak. Mindig élénkebben hangzott az alkotmány revisiója, névszerint az elnök nagy hatalma 's a' számtalan kétértelműségek elosztatása iránti vágy. (Az elnök feje a' seregnek, ő nevezi ki a' tisztviselőket 's mi több, kedve szerint nevezheti ki a' ministereket, mit alkotmányos király nem tehet). Bonaparte pedig ez alatt a' spanyol királyné által az arany gyapjas vitézi renddel, 's a' nápolyi király által a' sz. Ferdinand nagy érdemkeresztjével ajándékozott meg. — Lapok eltiltása, szerkesztők büntetése napi renden volt; az új sajtótörvények és alkalmaztatásuk szigorát naponként érzék egyesek 's a' közönség. — *Changarnier* tábornok lett a' legnagyobb befolyásu ember 's ennek volt egyik nevezetesebb eredménye, hogy oct. 22-kén *d'Hautpoul* helyébe *Schramm* osztálytábornok lépett a' hadügyministerség élére, amaz Algir kormányzójának neveztetvén ki. — A' nemzetgyűlés ülései nov. 11-kén vevék újra kezdetöket azon romok között, melylyek két év óta saját művei.

'S ha tekintjük Franciaország jelen állapotát, melylyre a' februári forradalom óta jutott, azt sokkal fenyegetőbbnek, vészterhesebbnek 's szomorubbna fogjuk találni, mint volt a' reform-banquettek idejében. Az alkotmány mikénti megmentésének szükségessége foglalkodtat minden elmét, 's ez iránt nem látni biztosítékot sem a' csonka alkotmány rende-

leteinek bármilyen szigorú megtartásában, sem az uralkodó többségben, sem az általános szavazat választott fiában, Lajos Napoleon elnökben. Az alkotmányon eddig elkövetett sérelmek főbbjei közé számíthatók: 1) az alkotmány elismerése a nemzetiségek sérthetlenségét, és a francia republika mégis fegyverrel semmisítette meg a római republikát; 2) az alkotmány biztosítja az egyesületi jogot és az nem létezik többé; 3) az általános szavazat alapelveinek mondatott ki és most 4 millió ember kizáratik ezen jog gyakorlásából; 4) az alkotmány 600,000 frankot határoz az elnök fizetéséül, és most ez felrúg 3,600,000-ig; 5) az alkotmány biztosítja a törvények sérthetlenségét, most a policzia főnebb áll a törvényeknél; 6) az alkotmány biztosítja az eskütszékek függetlenségét, tanácskozási érettséget, melyly szerint minden javaslat törvénynyé válására háromszori felolvasás kívántatik meg, szabad tanítást stb. — és ez mind megsértetett. — S mind ez szomorú bizonyossága annak, miképen a francia forradalom hűtlen lőn önmagához, kimondott elveivel és az általa felrúzott világhoz. A megcsalt világ most gunynyal tekint azon divatszülte republikára, melylynek szabadságfáiból egyszerre három korona látszik kinőni. A monarchisták, demokraták, vörös republikánusok mind átkezdik látni, miszerint a kormányforma nevének megváltoztatása, és ügyesen kidolgozott alkotmánylevél nem szerzhet nagyságot és nem nyújthat sem politikai sem polgári szabadságot, ha a nemzeti egység eszméje az egyéni mivelődés fokenkénti haladása által a népnél gyökeret nem vert. *Guizot*, *Lamartine*, sőt a vörös republika bajnoka *Girardin* is az aristocrata Angliát mutatják föl most népöknek mintaul, azon országot, hol a 17-dik századbéli forradalom olyly elemeket teremtett elő, melylyek nyomán a 18-dik század civilizatiója akadálytalanul halad mindig előre és hol egy közvélemény elleni kormány rövid percekig sem állhatna fenn. Mikor és miként fog e provisorius korszak végződni, azt jelenleg kimutatni lehetetlen, anynyi bizonyosnak látszik, hogy — mint *Vergniaud* mondá egykor — Franciaországot most is csak Franciaország menthetendi meg. — p.

Franciaország (*Statistikája*). Fekszik az ész. szél. 42° 20' és 51° 5', a nyug. hossz. 7° 9' és keleti hossz. 5° 56' közt. Legnagyobb hosszúsága északról dél felé (*Dunkerquetől Perpignanig*) 877 kilomètre (vagy 225 posta-lieu) és Finistère legnyugatibb pontjától az Antibes-ig 1036 kilomètre (vagy 266 posta-mföld). Legnagyobb szélessége keletől nyugot felé (*Strasbourgától Brestig*) 802 kilomètre (vagy 206 posta-mföld); legkisebb szélessége *La-Rochelle és Beauvoisin* közt 633 kilomètre (vagy 163 mföld). Felülete 53,452,600 hectar, melyly 2000 öles 35,172 francia □ mérföldnek (lieu-nek) felel meg. Nyugat- és észak-nyugatról az oceán, északkeletre Belgium, a Luxembourgi herezség, Poroszország rajnai része, Bajorország rajnai kerülete, és Baden nagyhercezség határozzák, melyly utóbbtól a Rajna választja; keleti határai: Schweicz, Savoye és Piemont; délkeletre a földközi tenger; délre: a pyrenéi bérczek láncozolata választja el Spanyolországtól. A *Bidasson* torkolatától Cap-Finistère-ig a partok terjedtsége mintegy 32 kilomètre; ez oldalról nagyobb szigetek, a parthoz közel eső: *Oleron, Ré, Yeu, Noirmoutiers, Belle-Ile, Groix, Sein, Ouessant*. Cap-Finistèretől *Dunkerque*ig a partok terjedt-

sége 920 kilomètre; közel fekszenek e' partokhoz a' *Bas, Malvine, Sept-Iles, Bréat, Mont Saint Michel* szigetek. A' közép-tengeren a' partok hossza, a' Var torkolatától vagy Cap-Cerberestől Spanyolország határáig mintegy 604 kilomètre. Csak a' *Hyerés-szigetek* érdemelnek ez oldalon említést. Egyetlen, némileg jelentékeny tó Franciaország földén a' *Grand-Lieu* nevű, Nantes közelében. A' Franciaországot átfutó hegyek az Alpesekhez csatlakoznak, melyeknek egyik ága a' szélesség 47° 30' alatt lép be a' francia földre, 's előbb észak felé *Jurá-nak* neveztetik, 's miután ugyanazon irányban a' *Vosges*-ok rövid de erős ágát kibocsátá, nyugatra fordul *Monts Faucilles* név alatt, honnét rögtön délre fordulván, a' *Cevennes*-eket alkotja, 's a' Pyrenék legutolsó lánczaival egyesül, melynek számos oldalágakat bocsátanak Franciaország pyrenéi megyéibe. Ezen hegylánczok 21 völgyet képeznek, melyeket ugyan anynyi folyó hasít, igen számos apróbb folyammal egyesülve. Ezen völgyek vagy vízvidékek közt főleg öt nevezetes, melyekben öt nagy folyó hempelyeg: a' *Rajna, Rhone, Garonne, Loire és Seine*; a' többi tizenhatnak neve: *Meuse, Escaut (Schelde), Aa, Somme, Orne, Selune, Rance, Aulnc, Blavet, Vilaine, Charenté, Leyre, Adour, Gly, Hérault és Var*. — Az 1789-diki forradalom előtt Franciaország, polgári közigazgatási tekintetben, 32 intendance-ra, 26 generalitásra, 118 választó-, 532 adókerületre, 41,007 municipalitásra volt felosztva; minden tartomány (provincie) egy generalitást képezett 's egy intendans által igazgattatott. 1789-ben új felosztás jött létre, mely egyenlő módon rendezé el az előbb olyly bonyolodott vallásos, törvénykezési, közigazgatási 's pénzügyi felosztásokat. A' forradalom, consulátus és császárság fényes győzelmei által Franciaország tetemes kiterjedést nyert, 's 154 departementre osztatott, melynek lakossága túlhaladta az 50 milliót. Most Franciaország 86 megyére (departementre) van osztva, ezek ismét 363 kerületre (arrondissement) 's 2847 cantonra (járásra), melyekben 36,819 község 's 35,187,845 lakos van. Legnépesebbek e' 86 departement közt *Seine*, melyben Páris fekszik, 1,150,725 lakossal, bár csak 81 községgel; *Nord* 1,132,980 lakossal, 672 községgel, *Seine-Inferieure* 757,990 lakossal 's 759 községgel és *Pas de Calais* 695,756 lakossal, 903 községgel. — A' kereskedési ministerium által közzé tett utolsó hivatalos adatok szerint a' francia föld következőleg van, felület tekintetében, elosztva: Adó alatti birtokok felülete 49,863,609 hectar. Nem-adó alatti földeké 2,896,688 hect. Az adó alatti birtokok ismét: szántóföldek 25,559,151 hectar; rétek 4,834,621 hectar; szőlők 2,134,822 hect.; erdők 7,422,314 hect.; kertek, faiskolák 643,698 hect.; bokros legelők 64,459 hect.; halas-tavak, öntöző csatornák 209,431 hect.; legelők 's puszták 7,799,672 hect.; hajózható csatornák 1,631 hect.; különféle művelt földek 951,934 hect.; beépített földbirtok 241,842 hect. Nem-adó alatti földek: utak, gyalog-utak, térek, utcák 's a' t. 1,215,115 hect.; folyók, tavak 454,365 hect.; nem jövedelmező erdők 's egyéb birtokok 1,209,432 hect.; temetők, egyházak, középületek 17,774 hectar. Az adózó épületek száma 1848 előtt következő volt: lakházak: 6,642,416; malmok: 82,575; kohók és hámorok: 4,412; gyárak 's manufacturák: 38,030; összes épületszám: 6,767,433. Újabb adatok szerint, melyekre *Passy ur* hivatkozott, az épületek száma 7,143,968-ra megy már. —

1835-ben 10,242,946 adózó tulajdonos (telek- vagy házbirtokos) volt Franciaországban. Ezen birtokos családfejek 21,541,120 egyént képviseltek. 5 franknál kevesebbet fizető birtokos volt: 5,440,581; 5-től 10 frankig: 1,818,474; 10-től 20-ig: 1,614,897; 20-tól 30-ig: 791,711; 30-tól 50-ig: 744,911; 50-től 100-ig: 607,956; 100-tól 500-ig: 440,104; 500-tól 1000-ig: 36,861; 1000-en felül: 16,346; összesen: 11,511,841. — A föld természetére nézve következő arányok állanak: hegyes föld: 4,268,750 hektar; legelő 's puszta: 5,676,088; gazdag termőföld: 7,276,368; mész vagy krétás föld: 9,788,197; kavicsföld: 3,417,893; köves föld: 6,612,348; homok: 5,921,377; agyagos: 2,232,885; mocsáros: 284,454; határozatlan minőségű: 7,290,237; összesen: 52,768,600 hektar.

Franciaország megbecsülhetlen előnyeit részint földirati helyzetének köszöni, melyly számos és kedvező piacot nyit terményeinek, részint boldog éghajlatának, melyly megengedi, hogy észak és dél terményeit nyerje földéből; részint területe természetének 's alakzatának, melyly igen alkalmas a növényzetre; végre földé minőségének, melyly, ha nem mérkőzhetik is a tiszai kanaánnal, de az európai országok többségénél jobb és termékenyebb. Ezen előnyök által segítettve, a francia mezei gazdaság, mostani álláspontján, kielégíti a lakosok majdnem minden szükségét, ellátja elegendő gyártási nyers anyaggal az ipart, 's életet ad a kereskedésnek. Jó években a gabona, az olajos és hüvelyes vetemények, 's gyümölcsök nemcsak a lakosok szükségét elégítik ki, hanem jó részben kiviteli kereskedés tárgyai is lesznek. A francia bor 's égettbor, miket a külföld folytonosan keres, kimerithetlen forrásai a gazdagságnak. Ezen első érdekű tárgyakon kívül a virágok, festőfüvek, orvosi növények bőséggel diszlenek. A különféle mezőgazdasági földtermékek értéke néhány évvel ezelőtt 4,293,178,000 frankra, *Peserat* urnak a törvényhozó gyűlés elébe nyújtott adatai szerint 4,942,539,317 frankra, 's az utóbb közzé tett keresk. ministeri hivatalos statistika szerint 4,527,097,090 frankra tétetik. Ez utóbbiban azonban, *Royer* kimutatása szerint, több termény kimaradt, 's a felvett termények értéke a valódinál annyival kevesebbre vétetett, hogy a mondott összevgez még több mint 2000 millió frankot lehet adni. Ezen roppant összevgeből a gabonaneműekre, búzára, zabra, árpára, kukoriczára 's a t. jut 2,055 millió, a burgonyára 202 millió, lenre 57 millió, kenderre 86 millió, dohányra 5½ millió, hüvelyes veteményekre 52 millió, kertekre 156 millió, szederfára 43 millió, olajra 23 millió 's a t. Az erdők értéke: 207 millió; borok és szeszek: 478 millió; rétek 's kaszállók értéke: 841 millió. A növényországi termények kivitelének évi összeve 275,746,341 frankra becsültetik. A földmivelési ipar roppant töképenzt képvisel. A mezei 's erdei ingatlan tulajdon értékét képviselő tőke 41,460 millió frankra megy; ezenkívül a lakházak, majorok, gazdasági épületek 's eszközök 3,325 millió értékűek; ehhez járul még a különféle állatok értéke, 2,243 millió frankkal. A beruházási, kiállítási költségek, u. m. elvetett mag, napszám, épületek és szerszámok fentartása 's kijavítása, és az emberek élme 2,542 m. frankra számittatnak, melyly összeveget levonván az összes mezőgazdasági földtermékek fenebb kitett értékéből (melyly *Royer* számítása szerint 6,542 millió fr.) több mint 4,000 millió franknyi tiszta földjövedelem

marad fenn, a' mi 47 milliárdnyi tökepénz után 8 frank 55 centimnyi száztólít ad. Erdő csaknem minden departementban van, bár egyenetlenül osztva fel a' francia föld területén, 's a' fa tetemes kereskedés tárgyát, és a' földjövedelem legnagyobb czikkét képezi. Az ország jövedelme, erdői után, mintegy 30 millió frank. Legnagyobb erdők az *ardennesiek*, *alsácziai*, *landesiek*, a' *coté-d'oriai*, *meurtheiek*, *moselleiek*, 's a' *Jurák*, *Cévennek*, *Pyrenék* erdőségei. A' bortermesztés legfontosb czikke Franciaországnak. Egy ország sem ad több, különfélébb, tisztább, nemesebb, illatosabb bort; Franciaország, jó évi 's gondosan készített, első minőségű borainak nincs versenytársa a' földön. A' szőlőtő csaknem egész országban műveltetik, kivévén az északi égövet, melyly a' régi Bretagne, Normandia, Artois és Flandria tartományokat foglalja magában. 86 megye közül csak 9 nem terem bort, u. m. *Calvados*, *Cotés du Nord*, *Creuse*, *Finistère*, *Manche*, *Nord*, *Orne*, *Pas de Calais* és *Seine inferieure*. A' bortermés mintegy 40 millió hectolitre-re *) becsültetik, melylyből 17 milliót helyben fogyasztanak el, 23 milliót pedig kereskedésbe adnak, vagy szeszszé és eczetté fordítanak. A' champagnei név alatt ismeretes pezsgőbor három kerületben készül (*Chalons*, *Épernay* és *Reims*); 1846—47-ben a' nagy borkereskedőknél e' három kerületben 18,815,367 palaczk pezsgőbor volt készen, és ugyan Chalonsban 4,604,237; Épernayban 5,710,753 's Reimsban 8,500,377. E' számból ugyanazon évben 8,775,485 palaczk küldetett el, és ugyan 4,711,915 palaczk külföldre, a' többi Franciaországba. 1827-től 1836-ig a' bordeauxi borkereskedők 47 millió franknyi bort küldtek 's vittek ki évenként; 1839-től 1843-ig 43 millió franknyit, 's 1844-ben 52 milliónyit; azóta tetemes csökkenés mutatkozott. Franciaország egy évi összes gabona termése 155,076,000 hectolitre, a' szükség (vetés, emberek 's barmok eledele) 2,600,000-el többre megy. Bő aratás csak 2—3 hónapi kellékkel ad többet a' szükségesnél; középszerű aratás nem elégíti ki a' szükségét; rossz aratás annál kevésbé. Egy hectar (fr. hold) közép termése 10 hectolitre 's 25 litre. Egy emberélet (33 év) alatt 40 millió hectolitre külföldi gabonát fogyasztott el Franciaország, melylynek ára többre ment egy milliárdnál; egy évre tehát közép számmal 1,200,000 hectolitre; mintegy 34 millió frank értékben. 1847-ben a' gabonahiány 8,833,284 hectolitret tett ki, 's a' kenyér fontja 70 cent. volt. Ezen évenként mutakozó hiány, az évenként növekedő népesség mellett, szomorú jövendővel fenyegeti Franciaországot, 's e' tekintetben Algir fontossága leirhatatlan. — Az állattenyésztés tetemesen haladt ugyan, de mégsem áll azon magas fokon, mint kívánni lehetne. Az állatok összes száma: 51,568,845, melylyek értéke 1,870,572,369 frankra, 's a' belölök vett évi jövedelem 767,251,851 fr.-ra tétetik; leöletik évenként 13,618,727 állat, 673 millió font hússal, 544 millió franknyi értékben. Az állatok közül mintegy 400 ezer a' bika, 2

*) A' francia új mértékrendszer (systeme metrique) szerint az ürmérők (Hohlmasse) alapja a' *litre* = 1 cubus-décimetre, melyly, ha száraz anyagok részére fordittatik, $\frac{1.0}{1000}$ -ed rész bécsi *Achtel*-nek, (nyolczadrész mérőnek), ha pedig híg anyagok mérésére használtatik, $\frac{7}{100}$ -ad rész bécsi *Mass*-nak felel meg. A' *hectolitre* tesz 100 litret, azaz: $13\frac{10}{100}$ -ad rész bécsi *achtell*, 's $70\frac{67}{100}$ -ad rész bécsi *mass*t. Egy bécsi mérő tehát $61\frac{50}{100}$ litre, 's egy bécsi akó (40 mass, 168 *meszely*) $56\frac{40}{100}$ litre; 's egy hectolitre $13\frac{10}{100}$ bécsi *achtel*, és $70\frac{67}{100}$ bécsi *mass*.

millió az ökör, $5\frac{1}{2}$ m. a' tehén, 2 millió a' borjú, $9\frac{1}{2}$ m. az ürü, 22 millió a' juh és bányi, 5 millió a' sertés, 2,400,000 a' ló, 1 millió a' kecske 'sa't. Nemes érczei ninesenek Franciaországnak; leginkább bővelkedik *vassal*; azon megyék, hol legtöbb sikerrel űzetik a' vasbányászat, 's legtöbb műhely van készítésére, következők: *Haute-Marne, Haute-Saone, Nièvre, Côte-d'Or, Dordogne, Orne, Meuse, Moselle, Ardennes, Isère, Cher, Aude, Pyrénées-orientales, Haute-Vienne, Ariège*; ez utóbbiban leggazdagabb a' *Semi* vasbánya; hat év alatt (1837—1842) 10,258,462 mázsa vas érczet szolgáltatott ezen iparág 13,700,369 frank értékben, melylyel 16,788 munkás foglalkodott. *Réz*bánya csak *Chessy* és *Saint-Belben* van, melyly 1842-ben 10,200 mázsa érczet adott 250,000 frank értékben. *Ónbánya* 3 van: *Huelgoat* Finistère megyében, *Vialas* Lozèreben, és *Pont-Gibaud* Puy-le-Domban, melylyek összesen 1842-ben 238,517 mázsa nyers érczet adtak, 's 1163 munkást foglaltak el. *Antimonium*-bánya 25 van, melylyek azonban csak kevés munkát 's eredményt adnak. *Köszén*, a' gyártásnak ezen nagy tényezője, melylynek melegítő ereje felér felévely annak, melylyet az 7,500,000 hectárnyi erdőkből nyer Franciaország, sok megyében találhatik, és számos munkást foglalkodtat. Az engedményezett közzénbányák száma 400-ra megy, 's ezekből 1843-ban 253 volt munkálat alatt. A' terményzés folytonos növekedésben van; az első forradalom idején még csak 2,150,000 mázsát adott, 1827-ben már 14,740,600 mázsát, 1837-ben 29,080,000 mázsát, 's 1832-ben 35,920,000 mázsát, melylynek értéke mintegy 39 millió frankra ment, 's kifejtésével 28,788 munkás foglalkozott. Mindemellett Franciaország e' tekintetben hátrább áll nemesak Angliánál, melyly 260—280 millió mázsa kőszén von ki bányáiból, hanem a' kis Belgiumnál is, melyly 40 millió mázsát fejt. A' *Loire* völgye legtöbb 's legjobb kőszén szolgáltat; 66 engedményezett bányája 's 203 kútja van, két, u. m. a' *saint-etiennei* és *rive-de-gieri* csoportozatban. Ezután jó a' *valenciennesi* telep, hol 19 engedm. bánya 's ezek közt 12 munkálat alatt van, 86 kúttal, melylyek legmélyebbek Franciaországban, mert legnagyobb mélységük 503 mètrenyi (egy mètre tiz-milliomodrészre a' föld egy meridianusa quadransának = $3\frac{164}{1000}$ bécsi láb). Nevezetesek még az *alaisi, saone-et-loirei, monchanini, épinaci, areyroni, brassaci, devizei, carmeauxi* 's a' t. közzéntelepek. *Turfa* főleg Aisne, Somme, Pas-de-Calais, Oisne, Nord, Seine et Oise, Marne, Isère megyékben találhatik; 2600 turfaásásnál 60 ezer munkás foglalkozott, 's 5,500,000 mázsányit ás. *Asphalt* találhatik és sikerrel fejtetik *Seyssel, Bastenne, Lobsonne* mellett. A' *sóbányák* közt említést érdemel a' *vici* (Meurthe megye), melyly 1819-ben fedezettett fel; sóforrás igen sok van, p. o. *Dieuze, Moyenvie, Chateausalins* (Meurthe), *Salins* (Jura), *Saulnot* (Haute-Saone), *Salies* (Haute-Garonne) 's a' t. *Tengeri só* készül: *Marennes*- és *Tonnay*ben, *Oleron* és *Ré* szigeteken, továbbá *Saint-Vivien*ben, *Montebourg*ban, 's a' *Gironde, Manche, Vendée* több helyein, végre a' földközi tenger mellett *Peccais*- és *Cette*ben. A' sóforrások évenként 436,161 mázsát adnak; a' tengeri só 3,131,083 mázsára megy, 's az összes sókészítés 20 ezer munkást vesz igénybe. — *Márvány*nal bővelkedik a' respublika földje; legszebb 's legdúsabb színezetűek találhatnak a' déli részen, a' *Langvedoc*ban, *Dauphiné*ben, *Alpok*-

's Pyrenékben. A' languedoci márványok közt nevezetes a' *caunes-i*, *sigean-i* és *saint-maximin-i* (Aude); a' Pyrenékben a' *cos-i* és *saint-béati-i* fehér, *sarrancolin-i* és *saint-bertrandi* szines; Provenceban a' *marseillei* és *aixi* törések; Dauphinében a' *flumayi*, *allescouri*, *challencesi* fehér, 's a' *seyssini* fekete; a' Hautes-Alpes megyében a' *saint-firmini* fekete, és *brianconi* nagy szépségű szines. *Alabastrom* találtatik *D'Arey-nál* (Yonne megye), *Lugny-nél* (Seine-et-Marne), *Poligny-nél* (Jura), *Boscodonnál* (Hautes-Alpes) 's a' Pyrenék több pontján vakító fehérségű. *Palakő-bánya* három van nevezetes, u. m.: *Cherbourg* és *Saint Ló* környékén (Manche); *Rimogneban* (Ardennes) és *Angers-nél*. A' rimognei 300, az angersi több mint 3000 munkást foglal el. *Porzellán-föld* találtatik *Saint-Yrieix-nél* (Haute-Vienne), hol 600 munkás foglalkodik; 's *Pieux-nél* (Manche), honnét a' beyeuxi porzellán-gyár nyer táplálatot. *Gyógyforrásai* száma reá megy összesen 3000-re, melyek közül mintegy 750 használtatik, évenként 95,000 vendég által látogatva.

Közlekedés. Franciaországban hét fő neme van a' közlekedésnek: 1) A' szomszédsági, vagy mellékutak (chemins vicinaux). 2) A' megyei utak. 3) A' katonai utak. 4) Az országutak. 5) A' vasutak. 6) A' hajózható folyók. 7) A' hajózható csatornák. Ezen utak kiterjedése következő: szomszédsági utak 639,862 kilomètre, (egy kilomètre vagyis 1000 mètre = 3163⁵²/ bécsi láb), megyei utak 37,848 kil.; katonai (strategicus) utak 1467 kil.; országutak 34,734 kil.; vasutak 2883 kil.; folyók 's hajózható csatornák 13,303 kil.; összesen: 730,097 kil. — 1849-diki sept. 25-kén következő állapotban voltak a' francia vasutak: 1) *Megépített, létező vasutak* 1905 kil., melyek kerültek összesen 702,400,000 fr.-ba, u. m.:

	hoszsza: kil.	költség frank	hány évre van engedményezve.
1) északi vasut 's ágai.	582	160,000,000	38
2) strassburg-baseli	140	45,000,000	99
3) páris-roueni	137	68,000,000	99
4) páris-orléansi	133	55,000,000	99
5) amiens-boulognei	123	37,000,000	99
6) avignon-marseillei	120	91,600,000	33
7) rouen-havrei	95	59,100,000	97
8) montereau-troyesi	102	20,000,000	75
9) chemin du Gard.	86	25,000,000	mindentkorra
10) andrezieux-roannei.	67	12,500,000	,,
11) saint-etienne-lyoni	60	12,000,000	,,
12) bordeaux-testei	52	6,000,000	70
13) dieppe-fécampi	73	18,000,000	97
14) montpellier-cettei	27	4,300,000	97
15) saint-etienne-andrezieuxi.	22	6,000,000	mindentkorra
16) páris-st.-germaini	20	19,000,000	99
17) páris-versaillesi (jobb-parti).	19	18,000,000	99
18) „ „ (bal „)	17	16,000,000	99
19) mühlhausen-thanni.	19	6,600,000	99
20) páris-eccauxi	11	4,500,000	55
21) st. germaini atlmosph. vasut	4	6,600,000	99

2) épülés alatt vasutak, 1630 kil.	hoszsza:	költség	hány évre van
520 mill. fr. költséggel, u. m. :	kil.	frank	engedményezve.
22) páris-strassburgi	706	225,000,000	44
23) orléans-bourdeauxi	500	136,000,000	28
24) középponti vasut	232	72,000,000	45
25) tours-nantesi	192	86,000,000	34

3) állami vasutak engedményezés nélkül, melylyek most épülnek 1764 kilom. 773 millió fr. költséggel :

	hoszsza: kilom.	költség: frank
26) páris-lyoni	515	300,800,000
27) lyon-avignoni	230	100,000,000
28) páris-rennesi	560	206,000,000
29) bec-d'allier-clermonti	162	49,000,000
30) chateauroux-limogesi	142	64,000,000
31) gray-st.-dizieri	155	54,000,000

4) állam által épített, de kibérlett vagy engedményezett vasutak : 81 kilom. 27,435.000 fr. költséggel, u. m. :

	hosz. kil.	költség frank	év
32) montpellier-niemesi	52	16,000,000	12
33) lillei a' belga határig	29	11,435,000	12

5) bányai hasznóvételre épített vasutak száma 13, hossza 140 kilom. 's kerültek összesen 30 millió frankba. Összes hossza a' felszámított öt osztályba tartozó vasutaknak : 5525 kilomètre, melylyek kerültek 's kerülnek 2055 millió frankba. Egy kilomètre vasutra tehat egyre másra, közép számmal 372,000 frank költség jut. (Egy austr. mérföld = 7586⁴⁷/mètre, 's mivel egy kilomètre=1000 mètre, körülbelöl 7¹/₂ kilomètre = 1 mérföld.) A' mondott összeszégből 1849 végeig 1220 millió volt már elkölve. Az összes vasutak közép jövedelme 4°/_o-re tétetik.

Néesség. Csak XIV. Lajos kora óta lehet a' népességet Franciaországban némi hihető megközelítéssel meghatározni. 1700-ban a' generatív intendánsok adatai szerint 19,669,320-ra ment, 1762-ben 21 millió 769,163-ra. Necker 1785-ben, Corsicával együtt, 24,800,000-re becsülte; a' Constituante bizottmánya 1791-ben 26,363,074-re; a' respublika X-ik évében, hivatalos összeírás szerint, már 33,111,962-re ment; a' esásárság utolsó éveiben meghaladta az 50 milliót; a' béke után, 1815-ben, 29,236,000-re csökkent, azóta pedig rendszeresen szaporodik, úgy hogy 1820-ban 30,468,000-re, 1831-ben 32,560,934-re, 1841-ben 34,230,178-ra, 1846-ban 35,400,486-ra hágott, 1849 jul. 1-ői hiv. adat szerint pedig 35,187,845-re megy. B' számból 26,560,605 lakik a' 2000 léleknél kevesbet számláló 36,150 kis községben, 's 1,860,573 lakik az 50 ezer lakosnál többet számláló 9 nagy városban. — 100 egyén közöl van 51 férfi és 49 nő, és ugyan gyermek 's nem házas férfi 28, nő 28, összesen 56, házas férfi 19, nő 18, összesen 37; özvegy férfi 2, nő 5, összesen 7. 1841-től 1843-ig volt 980,997 születés, 847,450 halálozás, 283,238 házasság. — Az élet tartóssága nagyon változó a' különféle részekben. Azon fiatal emberek száma, kik nagykorúságukat clérik, évenkénti 1000 születés közt, egész Franciaországot véve, 570; a' legkedvezőbb arány e' részben Col-rados és Lot-et-Garonne megyékben találhatik, t. i. ezerre 728; a' legnagyobb halandóság pedig Seine megyében, t. i. ezerre 325. A' közép élethosszuság, egész Franciaországot véve 33 év, 8 hónap, 11 nap;

Calvadosban 44 év, 7 hónap; *Pyrenées-orientalesban* 28 év, 1 hónap. — Ezen arány e' században tetemesen kedvezőbb lett, mert a' közép élethosszsúság 1772-ben csak 24 évet 's 6 hónapot, 1801-ben pedig 29 évet 's 9 hónapot tett ki.

Közoktatás. A' közoktatás élén Franciaországban a' közoktatási miniszter áll, ki egyszersmind cultus-miniszter. Az oktatási kormányt *egyetemi tanács* (Conseil d'Université) gyakorolja, melyly áll élethosszra nevezett czimzetes 11, 's elmozdítható, rendes 20 tanácsosból. Az egyetem uralma 20 academiára oszlik, melylyeknek állandó helyei: *Aix, Angers, Besancon, Bordeaux, Bourges, Caen, Cahors, Dijon, Douai, Grenoble, Lyon, Montpellier, Nancy, Paris, Poitiers, Reims, Rennes, Strasbourg Toulouse* és *Algier*. Az egyetemi oktatás három fokot foglal magában: első vagy elemi (primaire); másod foku (secondaire) és felső (superieure) oktatás. Minden község köteles, már akár egyedül, akár több szomszéd községgel egyesülve, legalább egy elemi férfi iskolát tartani. 1843-ban 63,028 köziskola volt nyitva, melylyek közt 3,688 külön leányiskola. Ezen elemi iskolákban tanítatik: erkölcs és vallás, írás, olvasás, francia nyelv és számtan elemei, a' sulyok és mértékek törvényes rendszere. Hol az erő engedi ehhez járul még linearis rajz, ének, rövid földírás és francia történet. A' leány iskolákban, ugyan ezen tanulmányokon kívül, varrás és egyéb tü-munka is tanítatik. Az oktatás kölesönös, egyszerrei, vegyes, vagy egyéni. — 59,527 iskolát véve fel, kölesönös módszer divatozott 1128-ban egyszerrei tanítás 44,303-ban, vegyes: 8612-ben, 's egyéni 5484-ben. Kath. szertartás volt 56,473; protestans: 1077; izraelita: 115, 's vegyes: 1770 iskolában. — A' melyly község lakosainak száma túlhaladja a' 6,000-et, annak *felsőbb elemi iskolát* kell tartani, hol az elemi iskolák említett tárgyain kívül a' mértan elemei 's annak közéletbeli alkalmazása, különösen a' lineáris rajz 's földmérés, az életre alkalmazott természettan 's természettörténet, ének, történet 's földleírás elemei is tanítatnak. 1843-ban 403 ilyen magasabb rendű elemi iskola találtatott, melylyek közül 3 a' protestans szertartáshoz tartozott, 's 61 vegyes, a' többi r. kath. volt. A' tanítványok száma 19,720-ra ment. A' leányok felsőbb elemi iskoláiban ugyanazon terjeszkedés van a' tanulmányokra nézve. A' férfinemű tanítók és segéd tanítók száma 47,301; a' nőneműeké 28,234. Minden megyében kell lenni egy elemi tanító-képző iskolának. 1843-ban volt 79 ilyen iskola 3012 tanítvánnyal. — A' másod-oktatás tárgyai: erkölcsi 's vallás, régi 's új nyelvek, bölcsészet, történet, földleírás, matematikai 's természettudományok. 1843-ban a' közép iskolák száma 1574 volt 69,341 tanítvánnyal, ide nem számítva a' kis semináriumok mintegy 20 ezer növendékét 's a' Collège de la Fleche 430 tanítványát. Van Franciaországnak 49 *lyceuma* (melylyek a' régi királyi collegiumok helyébe állítottak,) és ugyan 7 első osztályu, 20 másod osztályu, a' többi harmad osztályu. Ezen lyceumok a' másod-oktatás, (instruction secondaire) vagy a' közép oktatás (nálunk gymnasialis oktatás) példány iskolái. Felosztatik bennök az oktatás egy elemei, három grammatikai, 's két humanitási évre, hol rhetorika, bölcsészet, mathésis tanítatnak. A' lyceumokat követik, 's azok példájára vannak szerkesztve a' *községi collegiumok*, melylyek ismét két osztályuak. Az első osztályuak

szerkezete egészen hasonló a' lyceumokéhoz; a' második osztályukban a' lyceumi tanulmányoknak csak egy része taníttatik, 's baccalaureatust nem nyerhetni. 1843-ban volt 312 községi collegium, és ugyan 148 első, 's 164 másod osztályu. A' collegiumokat gyakorló tanítványok száma 38,666-ra ment. Egy neme a' közélettanodáknak *institutio* nevet visel, hol a' másodrendű collegiumok tanulmányain kívül az oktatás azon nemére van különös figyelem, melyly különösen az iparos osztályokat illeti. Ilyly institutio volt 1843-ban 102, 8859 tanítványnyal. Az ugynevezett *pensiokban* az oktatás csak négy osztályra terjed. 1843-an 914 pensio volt, ezek közt 120 volt papigazgató alatt, 'sa' bennök tanult növendékek száma 34,336. A' püspökök kizárólagos tekinthelye alá helyezték az ugynevezett *kis-seminariumok*, vagy *püspöki másod iskolák*, melylyek száma 126, 's bennök a' növendékeké 18,500; évenként kilép belőlök 3,476 növendék, kik közül csak 1,378 megy át a' nagy semináriumokba. Vannak ezenkívül *pensiók* 's *institutiók* leányok számára is. A' felsőbb oktatáshoz tartoznak az : *école normale*, melylynek rendeltetése oktatókat képezni a' tudományok különféle ágaiban. A' nevendékek száma 80—90. A' felsőbb oktatást pedig vezetik a' *facultásoknak* nevezett iskolák; ide tartozik a' hittan, a' jogtan, az orvostan, 's a' „*sciences et lettres*“. 15 facultás van, melylyeknek székhelyei: *Aix, Besancon, Bordeaux, Caen, Dijon, Grenoble, Lyon, Montauban* (protestans hittani) *Montpellier, Paris, Poitiers, Rennes, Rouen, Strasbourg* és *Toulouse*. A' jogtanulók évi középszáma 4180, kik közül mintegy 1125 bocsátatják licentiátus- vagy doctorátusra. Az orvostanulók közép száma 1690. Orvostanra előkészítő iskola van 21; gyógyszerész iskola három, u. m. Páris, Montpellier és Strasbourgban. Vannak továbbá oktató intézetek, melylyek nem tartoznak az egyetem alá (*Cours non universitaires*). Ilylyenek a' *College de France* Párisban, 28 tanító-székkal; a' nagy semináriumok, vagy felsőbb egyházi iskolák, melylyekben a' tanítványok száma 7450; a' *montaubani* és *strasbourgi* protestans semináriumok a' *metzi* rabbin iskola; a' párisi *polytechnikai* iskola, a' *metzi* tüzer és mérnök iskola, a' *saint-cyri*, 's *la Fleche* katona iskola, a' *saumuri* lovas iskola, *ulforti, lyoni* 's *toulousei* baromorvosi intézetek, a' párisi siket-néma iskola, 1843-ban 180 nevendékkel, 's ezenkívül 43 hasonló intézet Franciaországban, melylyekben a' nevendékek száma mintegy 22 ezerre megy; a' vakok iskolája Párisban 162 nevendékkel, kik közt 51 leány; a' szépművészetek párisi iskolája, ingyen tanítással, melylynek két osztálya van : a' festészet és szobrászati, 's az építészeti; díjak vannak kitevé évenkénti pályázásra a' festés, szobrászat, építés és zene-művészet körében. Az első díjak nyerői öt évre állami költségen a' római francia akademiába küldenek; a' zenészeti díjak nyerői pedig három évet, szinte közköltségen, Németországban töltenek; a' párisi *conservatorium, gymnase musical* és *Orpheon*, zenészeti kiképzésre. — Mint a' tudományos és művészeti világ tényezői, e' helyen említendők még a' tudós társaságok, könyvtárak, és színházak. Az *Institut* öt akademiából áll összesen 213 taggal, u. m. 1) *Académie française* 40 t. 2) *Ac. des inscriptions et belles-lettres* 40 t. 3) *Acad. des sciences* 63 t. 4) *Acad. des beaux-arts* 40 t. 5) *Acad. des sciences morales et politiques* 30 t. Ezenkívül sok egyéb tudós egyesület

van még Párisban p. o. a' régiség buvároké, a' földleirási, statistikai, geologiai, nemzeti iparbuzdító, földmivelési, kertészeti, selyem-tenyésztő művészeti, polytechnikai, ásiái, történelmi, elemi oktatást előmozdító egyletek, az Athenéum, a' Société philomatique, Soc. des amis des Arts, Institut historique 'sat. Ugy szinte a' megyékben is. — Páris, a' világnak ezen értelmi 's tudományos fővárosa, sok és igen nevezetes, gazdag könyvtárakkal bir u. m. a' nemzeti könyvtár 800,000 könyvvel, 80 ezer kézirattal, a' *Mazarine* könyvt. 100,000 könyv- 's 6000 kézirattal; a' *Sainte Geneviève* könyvt. 112,000 könyv, 6.000 kézirattal; az *Arsenal* könyvtára, 174,000 könyv, 's 5794 kézirattal; Páris városa könyvt. 50 ezer k. az egyetemé 50 ezerrel, a' természet hist. muzeumé 25 ezerrel; a' Conservatoire des Arts et metiers könyvtára 25 ezerrel; az Instituté 100 ezerrel, a' Louvrei, 87 ezerrel; a' Conservat. de musique-é 5 ezerrel, a' követkamráé 50 ezerrel, a' luxemburgi 22 ezerrel, a' külügyministerium 16 ezerrel, a' belügyministeriumi 14 ezerrel; a' tengerészeti minist. 20 ezerrel, a' tengerészeti dépot könyvtára 15 ezerrel, az igazság ügyministeriumé 12 ezerrel, a' jogiskoláé 8000-el, az ügyvédi karé 7000-el, a' stá-tustanácsé 5000-el, a' cassatio-törvényszéké 36 ezerrel, az orvosiskoláé 30 ezerrel, a' Sorbonnéé 40 ezerrel, az invalidusoké 25 ezerrel, a' polytechn. iskoláé 26 ezerrel, a' hadi dépoté, 19,000 könyvvel 's 8,000 kézirat-tal; a' saint-sulpicei semináré 20 ezerrel; a' bányász iskoláé 45000-al, a' tüzérségé 6,500-al; a' hid- és utász intézeté 5,000-el, a' esillagdláé 4,000-el, a' földmivelési társaságé 4,000-el, a' börzécé 6,000-el; összesen: 1,932,000 könyv 's 105,794 kézirat. A' megyei köz könyvtárakban pedig van 4,4479,200 könyv 's 80,000 kézirat; összesen Franciaország köz könyvtáraiban 6,411,200 könyv 's 185,794 kézirat. A' színházak összes száma Franciaország megyéiben, ide számlálva a' 2 algirit is, 322. Egyetlenegy megye, az *ardèchei*, nem bir színházzal; ellenben *Seine* megye 32-öt számlál. Párisban 23 színház van, melylyek közül 4 éven-kint 1,200,000 franknyi segédpénzt nyer az államtól. A' nagyobb városok, *Rouen* kivételével, mindnyájan tetemesen áldoznak színházaikra; így p. o. Lyon ad 60 ezer, Marseille 100 ezer, Bordeaux 130,000 frankot évenkint. A' strasbourg-i színház pedig 1,500,000 franknyi legátumot nyert *Apfel* urtól. A' párisi színházakban 32 ezer néző számára van hely, 's közép számmal 17,000 a' naponkénti nézők száma. 1845-ben a' párisi színházak jövedelme 11,462,000 frankra, az írók szin-padi jövedelme (tantiémeje) (200 író közt o ztva) 500,000 frankra; a' megyékben pedig ugyanez 200,000 frankra ment. Az évenkint adott darabok középszáma Párisban 200. A' nagy operában, (*Theatre de la Nation*) egy 5 felvonásos opera 40 első előadásától fiztetetik a' szerzőnek 500 fr. azontul 200 fr; 3 felvonásos operától 340, 's 40 előadáson túl 170 fr.; 3 felv. ballet után 170, 's 50 fr., 1 felv. ballet után 100 fr. 's 30. fr. A' *Theatre de la Republi-que* (Théâtre francais) fizeti a' bevétel 12-ed részét az 5 és 4 felvoná-sos, ugyanannak 18-adát a' 3 felvonásos, 's ugyanannak 24-ét az 1 és 2 felvonásos daraboknak. Az *Odeon*, *Vaudeville*, *Gymnase* 'sat. szinte 12-ed részt fizetnek a' szerzőnek díjul.

Törvénykezés. A' törvényszéki személyzet Franciaországban követ-kező: 1) a' *Conseil d'état*-nak van 40 tanácsosa, 2) a' *Cassatio-szék*nek,

melyly csak egy van Párisban, 4 elnöke, 45 tanácsosa, 1 procureur-généralja (főügyész) 's 6 avocat généralja (köz ügyész). 3) A' 27 felebbviteli törvényszéknek (*Cours d'appel*, előbb: *Cour royale*) 27 elnöke, 93 osztályelnöke, 636 bírāja vagy tanácsosa, 27 procureur-généralja, 68 avocat-généralja 's 63 substitutja (helyettes köz ügyész) 27 greffierje (jegyzője). 4) a' 361 első folyamodási törvényszéknek 361 elnöke, 95 alelnöke, 385 vizsgáló bírāja (*juge d'instruction*) 821 bírāja, 361 procureur généralja, 471 substitutja, ugyanannyi greffierje; 5) 2846 béke bíró, ugyanannyi greffiervel, 6) 3559 avoué (ügyvéd). 7) 8206 törvényszéki szolga (*huissier*). A' hivatalos okleveleket készítő *notairek* száma 9846. Az általok készített oklevelek száma 3 millió 4—5000,00 közt van. A' cassatioszék évenként 1700 döntő határozatot hoz; a' felebbviteli törvényszékek előtt forgó perek száma 10,500-ra, az első foly. törvényszékek előtt forgók középszáma pedig 198,000-ra; a' béke bírák elébe vitt ügyeké 714,900-ra megy; a' bevégzett 's jegyzőkönyvbe beirt formaszerinti perek száma 121,200; az elítélt, de be nem irtaké 34,600, az előleges, közbevetett ítéleteké 31,700. Kereskedési törvényszék van 220, 's az itt évenként megítélt perek száma 166,220; a' csődöké 1772, melyekben a' bukási összeg 107,974,000 frankra megy. Vannak ezenkívül Franciaországban az ugynevezett *Conseils de prud'hommes* (mű értők), és ugyan Párisban 4, egyebütt 65. Ezek előtt a' kibékeltetett ügyek száma 12,650-re, a' ki nem egyeztetetteké 1240-re megy évenként. A' büntető igazságszolgáltatás körében, a' *correctionnel* (kihágások, vagy kisebb büntények felett ítéző) törvényszékek 's az eskütszékek ítélnék. A' megyei börtönökben letartóztatott foglyok száma 1840-ben 41 ezerre, 1842-ben 38 ezerre ment. A' *maisons de detention*ban, melylyek száma 21, letartóztatottak száma 1842-ben 18,329-re ment, kik 3,063,219 frankba kerültek. A' *bagnok*ban a' gályarabok középszáma 1843-ban 7309-re ment. A' költség volt 2 millió fr. körülbelől a' miből egyegy gályarabra kerek számmal mintegy 300 fr. jut.

Franciaország *eskütszékei* előtt 1847-ben, 5,857 per forgott fen, 8704 vádolttal; ezek közül 1622, személyek elleni, 4235 pedig vagyon elleni büntényt tárgyazott; különösen: 15 politikai bűn, 108 ellenségtétel, 557 erőszak és szemérem elleni merény, 19 szüle-gyilkolás, 48 mérgezés, 346 orgyilkosság, 175 gyermekvesztés, 167 erőszakos gyilkosság, 421 sebesítés, 's e' közt 141 olyan, melylyet halál követett, 103 egyéb személy elleni büntett; továbbá: 119 hamispénzverés, 682 egyéb hamisítás, 1125 tolvajság 's házi biralom megsértése, 199 utirablás, 3392 egyéb qualifiélt lopás, 146 hamis bukás, 300 gyújtás, 530 csoportos és erőszakos élelemrablás, 109 egyéb vagyonelleni büntény. Egész Franciaországban 4067 lakosra jutott egy vádolt; de mig a' pyrenei megyékben csak 10 ezerre, addig Seine megyében 1513-ra, 's Corsikában 1272 lakosra egy. A' nők száma a' férfiakéhoz képest, csekély, mint mindig. 8704 vádolt közt csak 1424 aszszony, mintegy $\frac{1}{6}$ (1000 közül 164). Ugyanazon vádoltak közül 1463 volt kis koru, 1330 volt 20—25 éves; 1391 volt 25—30 éves 2147; volt 30—40 éves, 1426 volt 40—50 éves, 641 volt 50—60 éves, 230 v. 60—70 éves; végre 76 volt 70 évesen felül. A' kiskorúak közt

115 volt 6—15 éves gyermek, kik csak azért állítottak eskütszék elébe, mert éltsekkel voltak bünszövetségben, többnyire lopásért. 8704 vádolt közt 4574 volt nőtelen, 386 özvegy. 1204 (138 egyén 1000 közül) élt munkátlanságban 's biztos életmód nélkül, 7500 dolgozott rendszeren, 's ezek közül 2294 saját rovására, 's 5206, mások szolgálatában; 3177 foglalkodott földi munkával, (szántás vetés, marhatenyésztés, bányászat 'sat.) 2439 kézi iparral; 482 kereskedéssel; 336 kocsis, hajós 'sat. 505 cseléd; 183 fogadós, kávé, csapláros; 378 végre nálunk ugynevezett honoratior, 's olyan, ki tőkepenze kamatából élt. Az olvasni nem tudó vádoltak száma olyly arányban állott az egészhez, mint 55 : 100 hoz. A' vádoltak közül 2862, tehát $\frac{1}{3}$, felmentetett, 65 ítéltetett halálra, 228 élethosszig tartó nehéz munkára, 1092 ideiglenes nehéz munkára, 5384 egyszerű börtönre, 6 csupa pénzbírságra. A' 65 halálra ítélt közül 45 ellen hajtatott végre az ítélet, 2 öngyilkos lett. A' nyilvános kitevés (pelengér) büntetése, összekötve más büntetéssel, 1049 elítélt ellen mondatott ki. 1847-ben a' republikai kormány eltörölte e' czélszerűtlen és gyalázatos büntetésnemet. Az eskütszékek által elmarasztalt vádoltak száma volt 1847-ben 4985, kik közül csak 1363-ra vagyis: 27 száztólira alkalmaztatott egész kiterjedésben a' törvény szigora; könnyítőkörülmények miatt 3622-re tehát 73 száztólira nézve leszállított a' büntetési fokozat, a' Code pénal 463-ik cikkéhez képest. Az említett számú peres tárgyalásokon kívül még az eskütszékek 462 makacs-sági ítéletet; ítétek továbbá az időszaki sajtót illető 20 nem időszaki sajtót illető 10, 's politikai bűntényekre vonatkozó 17, összesen 47 efféle perben, melylyekbe 99 vádolt volt bonyolódva, kik közül 69 mentetett fel. A' *correctionel* törvényszékek ítétek 184,922 perben, 239,291 vádolt felett. Az 1846. rosz aratás, 's a' munkás osztály elszegényedése folytán a' koldusság miatt vádoltak száma, melyly 1845. csak 3916. ment, 1847. már 10,646., 's a' csavargóké 4074. 6231. a' tolvajoké (vol simple) 26,257-ről 41,626-ra hágott. Eze mlített vádakon kívül verés- és sebesítésért ítéltetett meg 17,135; becstelenítésért 3872, köztisztviselők elleni szidalmak 's erőszakoskodásért 5933; lázongásért 3137; tilos vadászat- s fegyverhordásért 21834, 'sat. 1827-től 1847-ig 1,477,787-egyén fogatott vád alá a' közügyészek keresete által, 261,452 egyén magánosok panaszára. A' vádoltaknak kilencz tizede erdei tulajdonsértés miatt volt perbe fogva a' *correctionel* törvényszékek előtt. A' vádoltak összes száma közül elmarasztaltott 211,673; ezek közül ismét 8545 ítéltetett egy évesnél hosszszasabb fogságra, 134,998 pedig csak pénzbírságra; felmentetett : 24,112. Ha e' törvényszékek előtt aránylag kevés is a' teljes felmentés, annál gyakoribb az enyhítő körülmények tekintetbe vétele. Ezek is, mint az eskütszékek, évről évre inkább használják a' büntető codex 463-ik §-a által adott azon hatóságot, hogy a' büntetések fokozatát leszállítsák. Az *első bíróságú törvényszékek* (tribunaux de première instance) által hozott 184,922 ítélet közül 8231 felebbzetetett (45 ítélet 1000 közül). A' felebbviteli bíróságok megerősítették 5105 ítéletet (62°/_o); megváltoztattak 3126-ot (38°/_o). Az eskütszékek előtt megperelt 8704-egyén közt 2183, az egész számnak egy negyede volt ismételve vád alatt (recidivista), a' mi a' büntető codex tetemes hiányára mutat, 's annak módosítására hívja fel a' tör-

vényhozást. 1231 volt másod-izben, 490 harmad-izben, 224 negyed-izben, 86 ötöd-izben, 54 hatodizben, 98 ennél is többször büntetve. Az ismételt büntettek közt legszámosabb a' lopás, nevezetesen a' seinei kerületben, hol a' főváros fekszik. A' correctionnel törvényszékek előtt pedig a' fenemlített számból 20,929 volt a' recidivista. A' *bagnok* (gálya börtönök) és középponti fegyelmi házak mostani rendszere nem igen kedvező a' fegyenczek javulásának; noha a' kormány sokat tesz e' czélra. Többnyire tanulnak valamelyly kézművességet, vagy tökéletesítik magokat abban, melylyet már tudnak; kibocsáttatásuk alkalmával munkájok eredményéhez arányzott pénzt kapnak kezeikbe, melyly-elegendő arra, hogy belőle élhessenek, míg valamelyly rendes foglalatosságot találnak; végre, sokan közölök olvasni 's írni is megtanulnak a' fogság ideje alatt. Az egyszerű *rendőri bíróságok* (tribunaux de simple police) 236,607 ítéletet hoztak 1847-ben. Az előlegesen letartóztatott egyének száma 82,247-re ment. 104 közhivatalnok vétetett vád alá hivatalváli visszaélés miatt, ezek közt 46 maire és segéde, 36 erdei vagy halásznai őr és felügyelő, 9 vámos, 7 postatiszt, 1 rendőrbiztos 'sat. A' *cassatio*s-zék büntető jogi osztálya 1411 elébe vitt kérdésben ítelt, ezek közt 543 volt bünvádi, 359 correctionalis, 136 egyszerű rendőrségi természetű, 23 pedig a' nemzetőri fegyelmi székek határozatai ellen intézve. A' párisi *rendőrségi prefectura* 21,991 elfogatást rendelt (a' londoni ugyanazon 1847-iki évben 62,181). A' megfenyített büntettek által okozott halál eseteken kívül a' közügyészség 12,390 olyly halálozás körülményeit vizsgálta meg, melylyek oka első tekintetre gyanusnak látszott. Vizsgálat után kitünt, hogy ezen halálozási esetek közül 7529 volt olylyan, melylynek oka magának az áldozatnak tulajdonítható; 3647 volt öngyilkosság, 1214 természetes rögtönhalál. Az *öngyilkosságok* száma évről évre szaporodást mutat. Az öngyilkosok közt 2781 volt férfi (76%) 's 866 nő (24%). E' számnak heted része (698) Seine megyét illeti. Legtöbb eset nyári hónapokban történt. 1223 megfojtotta 's felakasztotta magát, 1205 vízbe ugrott, 313 széngőzzel ölte meg magát. Az esetek legnagyobb részének oka: örültség; azután házi gond, szerencsétlen szerelem, féltés 'sat. Kegyelmezési eset 700 fordult elő. A' büntetési táblázatokból mindenütt kivilágló tény az, hogy a' büntettek kevesebbek a' a' szegényebb megyékben, 's a' gazdagság egyes arányában szaporodnak. A' gazdag megyékben, hol az ipar 's kereskedés nagy középpontjai vannak, szegény napszámosok nagy mennyisége csődül össze más megyékből, 's e' számban mindazon ügyes gonosztevő, 's kiszolgált recidivista, ki e' nagy középpontokon legkedvezőbb alkalmat talál kárhuzatos iparágának sikeres gyakorlására, 's a' rendőrség figyelmének kikerülésére.

A' mi a' polgári törvénykezést illeti a' legfőbb törvényszék t. i. a' semmitő törvényszék polgári osztályai, t. i. a' *Chambre des requêtes* és *Chambre civile*nek munkái, melylyek 1840-től 46-ig évenként szaporodtak, azóta csökkenést szenvedtek. A' *Ch. des requêtes* előtt 631 perkérdés fordult meg; a' *Ch. civile* 226 ítéletet hozott, az összes egyesült törvényszék pedig 11 ítéletet. A' felelbiteli törvényszékek (Cours d'appel) előtt 1847-ben 11,002 új ügy kezdetett; ezenkívül a' múlt évekről 6709 ügy maradt fen elítélendő. Elvégeztek e' törvényszékek 11,837 ügyet.

Ezek közül 734 volt csak egy évesnél, 's 291 két évesnél régibb (a' bejegyzés idejétől számítva). Az *első folyamodásu* (première instance) törvényszékek sorjegyzékébe 126,051 uj per iratott bé, ezenkívül volt 56,729 régibb per, összesen 182,780 elítélni való ügy, 's ezek közt 89,327 sommás, a' többi rendes per. E' számból 1847-ben bevégeztetett 133,720, 's e' közt 34,630 egyezés által szüntetett meg, vagy elhagyatott; csak 7197 volt két évesnél, 's 17,723 egy évesnél régibb. A' törvényszéki sorjegyzékekbe beirt fontosabb perekon kívül, melylyek a' beírás sora szerint vétetnek tárgyalás alá. némelyly kevesbé érdekes, és komolyabb megvitatást nem igénylő apró peres kérdések rögtön szoktak a' törvényszékek által elítéltetni. Ilylen ítéletet 51,329 számban hoztak a' törvényszékek. A' törvényszéki elnökök 's bírák továbbá, az üléseken kívül is soknemű igazságszolgáltatási eljárással vannak megbizva, melylyekről az ülésben számot adnak. Ilyly tárgyokban az elnökök 140,253 rendeletet adtak ki. Fiusitási (adoptio) eset 105 fordult elő; 59 esetben volt a' fuisított egyén a' fuisitonak természetes gyermeke. Házassági elválasztás esete 1168 jött elő, csaknem kizárólag nők által inditványozva; csupán 94 ilyen pert kezdtek a' férjek. 1074 esetben kegyetlenkedés, vagy nagyobb foku megsértés, 71-ben a' nő paráznsága, 51-ben a' férj paráznsága, 31-ben az egyik félnek becstelenítő büntetésbeni elmarasztaltsága volt az elválás oka. 834 esetben hozatott elválasztó ítélet, 118-ban a' kérelem elvetetett, 216-ban magok a' felek álltak el a' keresettől. Javak elkülönzése 5724 esetben kéretett. Birói eladás 17,770 esetben eszközöltetett, 217,330,605 franknyi értékben. A' *kereskedelmi* 220 törvényszék előtt 204,749 peres kérdés fordult meg 's 195,350 ítélet hozatott; ezenkívül a' rendes törvényszékek 34,938 kereskedelmi ügyben ítélték; ezen számból maga a' párisi keresk. törvényszék (melylynek 10 rendes, 's 16 pótló bírāja van) 67, 957 ügyet ítélt, tehát többet az egész számnak egy negyed részénél. 4762 bukási eset fordult elő, 156,322,157 fr. adóssággal; e' közt 1325 a' seinei megyében. A' *békebírák*, kiknek száma 2847 volt 1847-ben Franciaországban 's kik részint birói ülésben 's minőségben, részint ülésen kívül is, barátságos uton szoktak intézkedni, 2,312,165 idézési jegyet szolgáltatattak ki; miből egyre, közép számmal, 812 esik. Mintegy fele ezen idézett feleknek meg is jelent, 's 1,005,322 apró ügyes bajos dolog került a' békebírák ülésen kívüli elintézése alá, mikből 733,284 szerencsésen azaz : a' felek kiegyeztetésével végeztetett be (73%). Rendes birói ülésekben ugyanezen békebírák 64,593 ügyet kísértettek meg békésen elintézni, 24,806 esetben jó sikerrel. Végre, mint apró polgári perekben ítélő első folyamodási bírák ugyanezen békebírák ítélték 626,570 perben; melylyek közül 87,684 volt felebezhető, de csak 4823 felebbeztetett valósággal. Végre e' békebírák elnököltek 87010 családi gyűlésben. A' *Conseil de prud'hommes* nevü bírósági intézetek arra rendeltetvék, hogy nagyobb gyárvárosokban a' gyári személyzet közt előforduló ügyes bajos kérdéseket eligazítsák. Ilylen gyári bíróság volt Franciaországban 66, 's ítélt 19,721 kérdésben. Legtöbb dolga volt a' lyoninak, melyly az említett ügyek negyed részét ítélé. Végre, 9814 valóban hivataloskodó, nem csupán czimzetes közjegyző (notaire) 3,582,997 hivatalos oklevelet szerkeztett Franciaországban

1847 folytán, nüből egyre-egyre 365, tehát az év minden napjára egy-egy jut.

Vallás. Jótékony intézetek. Elismert vallásos szertartások Franciaországban: a' róm. kath. a' protestans, és az izraelita. A' kath. Franciaország 80 egyház-megyére (diocesis) van elosztva, 15 érsek, 's 65 püspökkel, 3350 lelkészszel, kik közül 554 első osztályu, 267 másodosztályu az első fizetésével, 's 2529 másodosztályu 29,000 segéddel, 's 6700 vicariussal, 681 kanonokkal. — Női congregatiók vagy zárdák száma 1840-ben 1743-ra ment, ezek közül 242 volt betegápoló, 302 tanító; 1172 mindkettő együtt, végre 27, melylynek célja csak szent ábrándozás 's viszszavonulás (maison de refuge, de contemplation). A' protestansok száma mintegy 900 ezerre megy Franciaországban, kiknek két harmada kálvinista, egy harmada lutheránus. Az izraelita cultus 8 nagy synagógával 's consistoriummal bir, melylyek mindegyike egy főrabbi 's 4 laicus tagból áll, kivévén a' párisit, hol 7 világi tag van. — Az elterjedt szegénység fölsegítésére nagy számú *jótékonyági hivatalok* (bureaux de bienfaisance) vagynak Franciaországban felállitva, melylyek száma 1844-ben 7599-re ment. Ezen hivatalok bevétele, nagyobb részint önkéntes aláírásokra lévén alapitva, bizonytalan 's változó. 1844-ben 13,557,836 frankot vettek be, 's ezt kiosztották 900 ezer szükölködő közt. A' párisi e' nemü intézetek közép számmal 1,200,000 frankot vesznek be, melylyek egy része végrendeleti hagyomány. Ezen intézetek felügyelése alatt beirt szegények száma Páris 12 kerületében mintegy 75 ezerre megy. Van Franciaországban 1338 ispotály, melylyek évi jövedelme 53,632,992 frankra megy. A' párisi ispotályok rendes évi jövedelme 14,524,298 frankot tesz; a' kiadás 1841-ben 14,814,253 frankra ment. A' lelenczek száma 34,000-re megy évenkint 1 millió született között. Van számukra 144 lelenczház, melylyek közül 90 van ellátva helylyel a' kitett csecsemők számára. A' 12 éven aluli lelenczek összes száma Franciaországban 123,394, kik közül 17,871 tartozik a' seinei megyébe. Ezen gyermekek Franciaországnak, melyly őket anyai gondjai alá vevé, 6,707,829 fr. kerülnek (e' közép összeg egy-egy lelenczre 80—82 fr.). A' zalogházak (Mont de pitié) száma 46, melylyek 26 megyében fekszenek; tőkepenzük 49 millió fr.; évenkint kikölesönöznek 60 milliót. 5 közölök egészen ingyen kölcsönöz, némelylyik pedig bizonyos csekély összegig (p. o. 5 frankig) ingyen, azontul kisebb nagyobb kamatra p. o. az aungersi csak 1 percentet vesz; a' párisi 9 pcentet.

Közvagyon, közjövedelem, pénzügy, Franciaország lakosainak összes jövedelme meghaladja a' 12 milliárdot. Ebből egy főre mintegy 335 frank jutna, de a' felosztás, természetesen, igen egyenetlen. A' kényelmesen élhető családok, melylyek az összes népességnek mintegy harmadát teszik, a' jövedelmek kétharmadát élvezik. A' gazdag osztály, melyly a' népességnek körülbelül egy századrészét teszi, tizenöt századrészét bírja az összes nemzeti gazdagságnak. A' népesség egy harmada bir a' közép jövedelemnél nagyobb jövedelemmel, 's élvezi a' köz nemzeti gazdagságnak mintegy negyvenkét század részét; a' népesség két harmada pedig a' közép jövedelemmel sem bir, 's az összes nemzeti gazdagság negyven háromszázad részében osztozik. De ez utóbbi osztályzatnak egy harmada,

azaz : a népességnek $\frac{5}{22}$ -ed része, vagyis : mintegy 5 millió francia 35 millió közül a jövedelem minimumára, és 1,950,000 a szükségesnél is kevesebbre van szorítva. A koldusok száma 75,500. A jövedelmek egyik forrása : az ingatlan földtulajdon. A fenebb említett 52 millió hectar föld következőleg van az adózók közt elosztva : 11 millió hectar olyan, többé kevesbé vagyonos tulajdonos kezében van, ki azt maga műveli, 's így a földtulajdonos jövedelmét a művelőnek hasznával egyesíti. Ezen osztály körülbelül 800,000 családot foglal magában. 8 millió hectar haszonbérlok által műveltetik, ezek száma mintegy 600,000; 15 millió hectart kis majerosok, vagy parasztok művelnek fele haszonra; 9—10 millió hectar, 3 millió szegény és szükséggel küzdő tulajdonos közt van apró részesekkére eldarabolva, kik, hogy megélhessenek, napszámban kénytelenek dolgozni mások földein, vagy valamelyly mellesleges kézművességet gyakorolni. — 6—7 millió hectar községeké, 's leginkább parlagon fekszik. A földtulajdon jövedelme, melyly meghaladja a 2 milliárdot, jelenleg 206 millió egyenes adót visel. A 7,144,000 épületnek (melyly közt 130,000 gyár, malom 's egyéb iparépület van) tiszta jövedelme 7—800 millió közt van, 's ez után jelenleg 78,500,900 fr. adó fizettetik, 's ezenkívül 36,500,000 fr. ajtó- és ablakadó, összesen 115 millió, vagyis a felvett jövedelmek 15 percentje. Az ingó tőkék jövedelme 760 millió frankra megy, 's ebből a betáblázott kölcsönök (mintegy 10 milliard) kamatai 500 milliót a státus által fizetett jövedelmek 259 milliót, a megyék 's városok által tett kölcsönök kamatai 10 milliót tesznek ki. A bankok, vasutrészvények 's egyéb pénzügyi és iparvállalatok jövedelmei 115 millióra mennek. A hivatalos fizetések 280, a nyugpénzek 57 millióra számítatnak. Az ügyvédek, orvosok, tanítók névjegyzékei, 's az írók és művészek hihető számának felvétele szerint, mintegy 120 ezerre lehet tenni azon egyének számát, kik tudományuk 's művészeti képességük után élnek. Ezen szám mintegy 230 m.-nyi évi jövedelmet húz, miből középszámmal 1900—2000 frank jut egyre. A nagy és kis gyárosok 's kereskedők száma 1,345,000-re megy. Ide tartoznak : a) az ipar 's kereskedés mintegy aristokrátiája, a bankárok, váltóügyvivők, 's ezekhez tartozó segédegyének, melyly osztály 9—10,000 személyt foglal magában. b) A gyárok 's iparvállalatok tulajdonosai, kik körül csoportoznak a meghatározott fizetéssel ellátott segédegyének 's mechanikai ügyvivők. Ez osztályhoz tartozik 150,000 szabadalmas, 's ezek közt mintegy 40 ezer gazdag 's hatalmas gyárúr 's iparvállalkozó. c) A boltosok 's részletes kereskedők, nyolcz osztályban. A jövedelmi adó alapjául szolgáló évi tiszta jövedelem megy összesen 12,040 millióra.

Az 1849-iki budget szerint a kiadás összege 1,572,571,069 frank; a bevételé 1,411,723,017 frank. A kiadásból közadósság fedezésére ment 455,143,796 fr., a különböző ministeriumok költségeire 882,057,325 fr., az adó 's közjövödelmek beszedése- 's kezelésére 155,265,320 frank. Az egyenes adó jövedelmezett 426,040,014 frankot, a nyilván könyvekbe igtatás, bélyeg és domainek 234,098,296 fr.; a vám és só 156,823,000 fr.; a közvetett adók 287,696,000 fr., erdők 's halászat 27,072,100 frank; posta 49,876,000 frank. A kiadás 160,839,062 frankkal haladta túl a bevételt.

	frankba
Részletesen :	
A' nemzeti gyűlés került	8,362,688
A' végrehajtó hatalom	1,245,600
Igazságügyi tárcza	26,460,230
Külügyi tárcza	7,241,367
Közüoktatás és cultus	62,818,213
Belügyi tárcza	128,951,534
Földmivelési és kereskedési tárcza	17,385,823
Közümunkák ministeriuma	157,746,633
Hadügyi tárcza	346,319,558
Tengerészeti tárcza	119,206,857
Pénzügyi tárcza	15,927,110
Még részletesebben az egyes tárczák köréből :	
A' törvényeszek kerültek	20,765,578
A' külkövetek 's agensek	3,697,800
Az egyetem	17,910,452
A' katholikus cultus	38,917,983
A' nem katholikus egyházak	1,389,584
A' szépművészetek	4,295,766
Az elítéltek tartása	7,150,000
A' földművelés 's erdőszet	6,184,278
A' gyárak 's bel- és külkereskedés	7,216,000
A' fürdők 's egészségügy	587,875
Az utak 's hidak	37,265,000
Hajózás	31,100,750
A' vasutak	74,788,750
Bányák	40,000
Polgári középületek	5,130,593
A' gyarmati tengerészet	20,313,210 'sat.
A' jövedelmek részletei pedig következők :	
Föld- és telekadó	281,274,204
Személyes és ingó utáni adó	60,113,740
Ajtó- és ablakadó	35,655,470
Putens-adó	48,190,340
Enregistrement, betáblázás 's a' t.	179,424,000
Bélyegadó	29,206,000
Eladott domainek	3,091,316
Behozott árúk utáni vámjövedelem	91,313,000
Gyarmati ezukor	35,000,000
Kiviteli vám	2,066,000
Hajóvám	2,847,000
Dohányjövedelem	120,000,000
Lőporjövedelem	7,371,000
Levéljövedelem	44,829,000
Pénzküldemények utáni jövedelem	1,210,000
Személyszállítási jövedelem	2,802,000
Algir jövedelme	12,825,000
Indiai jövedelem	1,050,000

Gyarmatok (Martinique, Guadeloupe, Guyane, Réunion sziget) jövedelme frankba 5,676,134.

Haderő. A' francia tengerészet 1844-ben számlált 2 admiralt, 10 aladmiralt, összesen 1632 tengerésztisztet, 900 növendéket és 24,120 matrózt; volt összesen 303 hajója, ezek közt 61 gőzhajója, 56 szállító hajója; épülésben 74. A' tengerészet költségei 1841-ben 125,181,434 frankra mentek. Franciaország öt tengerészeti kerületre oszlik, melylyek fölött megannyi hadi kikötő 's tengeri város uralkodik, u. m.: Cherbourg, Brest, Lorient, Rochefort és Toulon. A' cherbourgi kerületbe tartoznak a' cherbourgi, havei és dunkerquei alkerületek, 's a' dunkerquei, calaisi, boulogaei, st.-valeryi, havrei, diepei, honfleurai, roueni, fécampi, cherbourgi, houguei, caeni kikötők. A' bresthez tartoznak a' bresti és saint-servani alkerületek, 's a' bresti, quimperi, st.-brieuai, morlaixi, paimpoli, granvillei, st.-maloi, dinani kikötők. A' lorienti kerület alkerületei: Lorient és Nantes; itt vannak a' lorienti, vannesi, aurayi, belle-islei, lecroisici, paimboeufi, nantesi kikötők. A' rocheforti kerület alárendeltjei a' rocheforti, bordeauxi és bayonnei alkerületek következő kikötőkkel: Marennes, Noirmoutiers, Sables, La Rochelle, Ré, Oleron, Rochefort, Saintes, Royan, Blaye, Pauillac, Libourne, Bordeaux, Langon, Teste, Dax, Bayonne, Saint Jean de Luz. Végre a' touloni kerület alkerületei: Toulon, Marseille 's Corsica; Narbonne, Agde, Cette, Arles, Martigues, Seyne, Toulon, Ciotat, Saint-Tropez, Antibes, Port Vendres, Marseille kikötőkkel. A' februári forradalom előtt 1732 tengerésztiszt, ezek közt 154 tengeri tüzértiszt, 17 teng.gendarmtiszt, 723 teng. gyalogtiszt volt a' francia tengerészetnél; ezenkívül 3284 tüzéraltiszt s köztüzér, 15,400 altiszt 's közkatona 3 tengeri gyalog ezredben; állott a' flotta 8 lineahajó, 12 fregatt, 40 korvett, 64 gőzhajó, 's 250—60 apróbb hajóból; ezenkívül 8 lineahajó, 8 fregatt, 8 hadi korvett 's 6 gőzös volt kikötői szolgálatban. A' száraz haderő, a' februári forradalom után, új szervezés alá vétetett. A' forradalom előtti állapot következő volt: 9 marschall, 76 general-lieutenant, 137 general-major valódi vagy rendelkezés alá eső szolgálatban; 61 general-lieutenant 's 108 general-major tartalékban; 2199 tisztből, 25 legioból vagy 87 companiából, 's egy zászlóalj korz voltigenörökből, összesen 15415 emberből 's 11,144 lóból álló vezérkarral. A' gyalogság állt 65 sorvezredből, 22 könnyű gyalog ezredből, 5 zászlóalj Orléans-vadászokból, 2 fegyelmi zászlóaljból, 's 1 zászlóalj ouvrierből, összesen 170,161 ember; a' lovasság 2 ezred karabinier, 10 ezred vasas, 12 ezred dragonyos, 8 ezred lándás, 12 ezred vadász, 8 ezred huszárból, 's ide számítva a' lovasnövelvét, összesen 51,665 ember 's 42,571 lóból. Volt továbbá 14 ezred tüzérség, vagy 32 lovas- 's 16 gyalog üteg; egy ezred hidász, 10 század ouvrier; összesen 25,547 ember 's 11,300 ló; 3 ezred mérnök (genie) egy század ouvrierral, összesen 5923 ember; a' katonai kocsis testület 2080 ember; végre 8 század veterán altiszt, összesen 4956 veterán. E' hadseregen kívül, melyly belföldi várakban 's állomásokon volt elosztva, Algirra jutott 11 tábornok, 40 intendans, 11 tüzér- 's 33 mérnök-törzstiszt, 760 gendarm, 10 ezred sorgyalogság, 3 ezred könnyű gyalogság, 5 zászlóalj Orléans-vadász, 1 ezred zuáv, 10 fegyenc század, 5 század ouvrier, összesen 33,965 főnyi gyalogság. A' lovasság állott 4

ezred afrikai vadászból 's 2 ezred könnyű lovasságból 6724 emberrel 's 6394 lóval; a' tüzérség 8 lovas- 's 6 gyalog ütegből, melyly a' hidászokkal 's ouvrier-kel együtt 3759 embert 's 1637 lovat számlált a' mérnöki test; 6 utász-compánia, 3 escadron train 's az ide tartozó ouvrier-k létszáma 7432; végre a' 2 ezrednyi idegen-legio 5326 ember. A' fegyvertárak 's gyárak egyemásra évenként 48 ezer lőfegyvert, 6000 kardot, 10 ezer szorongyt, 250 öntött ágyut 's ugyanannyi mozsarat, 600 sisakot, 320,000 kilomètre lőport szolgáltattak.

Kereskedés. Franciaország összes kereskedése gyarmataival 's a' külhatalmakkal 1848-ban, bevített 's kivített összeszámítva, 2015 millió franknyi hivatalos értékre ment, tehát az 1847-diki számhoz képest 599 milliónyi, vagyis: 23⁰/₀-nyi esökkenés mutatkozott. 1848-ban azonban az evalvationak más, az 1826-ikétől különböző módja állapittatván meg, az újabb evalvatio szerint a' francia kereskedelmi csere értéke csak 1645 millióra megy. — Ama' kitett 2015 milliónyi összszegből 862 millió jut a' bevételre, 1153 millió a' kivételre: 's a' tengeri kereskedelemre 1441, a' szárazföldre 578 millió számittatik. A' két kereskedési ut tehát azon arányban áll egymáshoz, mint 72:28-hoz. A' tengeri kereskedés 1441 milliónyi mozgalmából 712 millió, vagy: 49⁰/₀ jut a' nemzeti francia hajókra, 's 729 millió, vagy: 51⁰/₀ idegen hajókra. A' gyarmatok közül az Antillák, Cayenne 's Reunion sziget 5⁰/₀-al vesznek részt az általános kereskedésben; egyéb birtokok, Algirral együtt, 7⁰/₀-al; a' halászat 1⁰/₀-it tesz ki. Franciaországnak kereskedelmi mozgalmában a' külhatalmakkal és saját gyarmataival következő sort tartanak ezen hatalmak: északamerikai egy. államok, Anglia, Schweicz, Belgium, Sardinia, Spanyolország, Németország, Oroszország, Törökország, melylyek összesen az egész kereskedés 71⁰/₀-ját foglalják el. Ezután jönnek: Brasilia, Németalföld és Sicilia 5⁰/₀-nyi contingenssel. A' gyarmatok közül maga Algir 4¹/₂⁰/₀-al vesz részt, a' mi e' gyarmatot hetedik helyre teszi a' fontossági sorozatban. A' többi gyarmatokra mintegy 5⁰/₀ jut, 's a' fölösleg feloszlik a' föld többi országai közt jelentésten kisebb részekben. Nevezetesen: az egyesült államoktól vett árúk értéke: 127 millió, holott 1847-ben 160 mil. volt; a' kevesbedés tehát 20⁰/₀; Schweiczból vett Franciaország 105 millió árút (1847-ben 106 m.); Belgiumból 93 milliónyt (1847-ben 150 m., a' esökkenés tehát 38⁰/₀-nyi); Sardiából 68 milliónyt (1847-b. 90 m.); Angliából 56 milliónyt (1847-b. 109 m.); Oroszországból 41 milliónyt (1847-b. 111 m., tehát 63⁰/₀ esökkenés); Németország áll a' hetedik helyen 42⁰/₀-nyi esökkenéssel; Spanyolország 32 milliónyi árút adott (1847 b. 50 m.); Törökország 25 milliónyt (1847-b. 98 m.); angol India végre 21 milliónyt 's Németalföld 19 milliónyt. E' tizenegy említett hatalom tehát a' beviteli kereskedésnek 73⁰/₀-ját igényli magának. Rennion, Guadeloupe, Martinique, Saint-Pierre és Michelon, és Grande-Pêche, az indiai angol birtokok, Sénégal, Algir 's francia Guyána (fontosságuk szerint sorozva) ugyanazon kereskedésben 8⁰/₀-al vesznek részt, melyly az 1847-diki aránynál nem csekélyebb. Azon hatalmak közt, melylyek a' beviteli általános kereskedésnek még nem említett 19⁰/₀-jában osztoznak, nevezetesen Chili érdemel említést, melylynek küldeményei, 1844 óta folytonos növekedésben, 1848-ban túlhaladták a' 6 milliót, China, Cochinchina és Oceania bevétele

csaknem egyenlő Chiliével, 's folytonos öregedésben van. — A' francia kikötőkből Nagybritanniába küldött árúk értéke 232 millió; az egyesült északamer. államokba 190 m.; Schweiczba 98 m., melynek fele belföldi piacról; Spanyolországba 83 m. 's ebből 64 m. francia áru; Belgiumba 76 m., ebből 66 m. francia áru; Németországba 44 m.; Törökországba 29 m. 's közte 12 m. francia portéka; Brasiliába 27 m. Az Algir által a' fővárosból vitt árúk értéke 1847-ben 97 m., 1848-ban pedig 83 millióra ment, miből 73 m. volt honi készítmény. Az általános beviteli kereskedést képező 862 m. franknyi értékből az ipar első szükségű anyagaina esik 182 millió, miből ismét 374 m. jut a' nemzeti ipar táplálására; selyemre 180, és ebből a' fr. selyemre 174 m.; olajra 5 és 6 mill.; fára 19 és 20 millió; gyapjura 20 és 16 m., lenre 5 m., nyers rézre 3 és 7 millió 'sa't. — Az 1153 milliónyi kivitelből 376 millió jön a' természeti terményekre (1847-ben 360 m.) 's 777 millió a' gyártmányokra (1847-ben 911 m.) A' halászatra kiküldött fegyveres hajók metr. 412,431 mázsa halászati czikket vittek haza. — A' francia rakhelyekbe összesen, 1848-ban, 8,064,974 metricus mázsa áru érkezett, 497 milliónyi értékben; holott 1847-ben 15,743,578 metr. mázsa 789 milliónyi értékben, miből 7,678,604 mázsányi, 's 292 millió értéknyi, vagyis: 49 és 37%-nyi különbség tetszik ki. A' nagy rakhelyek közül Páris és Marseille 52%-al, Lyon 39%-al, Nantes 32%-al, Havre 20%-al; Bordeaux pedig csak 6%-al részesült e' csökkenésben. Legnagyobb csökkenést mutattak minden árúk közt: a' *gabona*, melyly 7,470,767 mázsáról 847,523-ra, 's 192 milliónyi értékről 22 milliónyira; a' *gyarmati cukor*, melyly 1,172,074 mázsáról 677,760-ra, 's 70 millió értékről 41 millióra; a' *selyem*, melyly 12,786 mázsáról 7276 mázsára, 's 67 millió értékről 40 millióra; az *indigo*, melyly 16,860 mázsáról 7209-re, 's 34 m. értékről 14 millióra szállott. Az átmeneti kereskedés számai következők: külső termékek 351,976 mázsányi teher (1847-ben 769,471 mázsa); az átszállított külföldi árúk értéke 207 millió. Legtöbb szállított Schweiczból (az egésznek 42%-ja), Belgumból (13¹/₂%). Sardiniából, Angliából, Németországból (egyenként 9—10%). És ismét legtöbb szállított Északamerikába (az egésznek 29%-ja), Schweiczba (24%), Angliába (14%). A' Schweiczból szállított árúk leginkább pamut és selyemszövetekből, sajtból, elkészített bőrből és ércművekből állottak: Amerika főleg pamutot 's zsírt adott, szöveteket, órákat, késneműeket kívánt; Anglia mindenek felett selymet nyert, 's vasat, gyapju és panutszöveteket, indigot 's dohányt küldött. Franciaország tengeri keresk. mozgalma a' külfölddel és saját gyarmataival 26,514 hajót foglalkodtatott, összeszéve az indultakat 's érkezetteket, a' vitorlásokat 's gőzhajókat. E' hajók 3,146,000 tonnát birtak, 's közülök 13,194-en lobogott francia nemzeti zászló; az utóbbi tíz év alatt a' hajók száma kevesbedett ugyan, de azoknak súlytartalma növekedett; 1847-ről 1848-ra azonban a' hajók száma is 31-el szaporodott. A' fr. tengeri hajók száma 1848 dec. utolsó napján 14,235-re ment, 670,146 tonnával; e' közt 118 gőzhajó 13,152 tonnával. A' francia tengerészet az angolhoz 's amerikaihoz képest igen nagy hátrányban van. A' tengerészek többre kerülnek, ugyanazon munkához több egyénre van szükség; a' hajók aránylag csekélyebb szolgálatra képesek, 's kevés tonnaerejük. A' hajózási versenyben Franciaor-

szág anyuyira hátra maradt, hogy kikötőiben az idegen hajók mind számra, mind teherre nézve kétszeresen multák felül a' francia hajókat. A' parti hajózás 1848-ban 64,027 kis hajót foglalkodtatott, 2,441,227 tonna teherrel, 's 263,300 hajóssal. — T.

Francia bank. Az egymás után következő, változó évek viszontagságai nagy befolyással vannak a' bankok helyzetére 's működésire. 1846-ban az élelmi szerek drágasága, a' gabonanémüek nagy mennyiségének behozatala, igen tetemes hatást gyakoroltak a' fr. bankra is. 172 milliónyi tartalék érczépénz vétetett ki rögtön a' bankból, 's 45 milliónyi ezüst rudat kelle vásárolnia, főleg Londonból. Ugyanezen évben a' bank üzlete 1726 millióra emelkedett. 1847-ik év martiusán a' fr. bank 2,142,000 évi fizetést adott el az orosz kormánynak mintegy 50 millió frankon. E' milliók a' külföldnek, tőle vett gabonáért tartozott összegek letisztázására fordítottak. A' kereskedelem megszabadulván ezen adóságtól, új lélekzetet vón; a' vállalatok és üzletek szemlátomást szaporodtak. 1848-ban kitörvén a' forradalom, rögtön megváltoztatá az ország arczatát. Senkisémet volt a' hirtelen kipattant eseményre elkészülve; természetes tehát, hogy nagy zürzavart okozott az üzletekben 's vállalatokban, a' helyzet bonyolódott, félelem ragadta meg a' lelkeket, 's az érczépénz özönnel folyt ki a' bankból, és eltűnt. A' fr. bank, nagyobb rázkódás nélkül esett át az 1815-ki 's 1830-ki eseményeken, és akkor semmi változás sem történt folyamának szabályszerűségében. De az csaknem lehetetlen, hogy hitelintézet szilárdul ellenállhasson a' politikai 's egyszersmind a' társalmi, socialis forradalom viharának. A' fr. bank azonban bátran állt szembe a' fenyegető veszélyvel, 's folytatta fizetéseit. Néhány napi eszel- esönd után kettőzve lón a' crisis ereje. A' bank által ez időben a' pénzügyministeriumhoz benyújtott tudósítás számot ad a' veszély ellenében megkísértett erőködésekről. „Február 26-ától mart. 15-eig tehát tizenöt hétköznap alatt a' bank Párisban 110 milliónyi összeget escomptált. 125 millióból mennyivel a' kincstárnak tartozott, visszafizetett 77 milliót, ezenkívül a' kincstár rendelkezése alá bocsátott 11 milliót a' megyékbeli rögtön szükségek fedezésére. Ezenkívül 43 milliót escomptált azon tizen- négy városban, hol fiókbankokat tart, 's fentartotta a' munkát és kereskedést 'sat. A' Párisban tett escomptok által gátolni igyekezett a' roueni, havrei, lillei, orleansi 'sat. bankok fizetéseinek felfüggesztését. A' bevétel, a' mondott napok alatt, 140 millióról 70 millióra szált alá. Ujbevéltási helyek nyitattak, hogy a' szolgálat gyorsittassék: mart. 15-kén több mint 10 millió érczépénz fizettetett ki, 's az nap estéjén már csak 59 millió volt hátra Párisban; ha a' váltai kívánók tolongása tart, sőt növekszik, a' bank kevés idő alatt meg lesz fosztva minden érczépénzétől 'sat.“ Mellöz- hetlenül szükséges volt a' segítség; de mi módon? — fizetéseit megszüntetni 's liquidálni legkönnyebb 's legkényelmesb lett volna, és ha csak saját érdekét tekinti, kétségkívül ezt tevő; de a' bank magasb kötelessé- geket akart betölteni. A' bank liquidatiója legnagyobb zavarba hozta volna az ipar-világot; mi lett volna a' kereskedők- 's iparosokból az escomptok folytatásánélkül? hogy lehetett volna rendesen fedezni a' száz- ezernyi munkások napszámát, kik a' főváros ezer meg ezer műhelyében táboroznak? tanácsos lett volna-e a' különben is tömött piacra 's utcákra

üzni ki a' napszamosok nagy tömegét, kiket a' gyárosok ekkorig, habár áldozatokkal is, csakugyan képesek voltak ellátni, de a' bank fizetései- nek felfüggesztése esetében, kénytelenek lettek volna elbocsátani? Párisnak, melyly kenyérért 's husért kiáltott, mulhatlan szüksége volt készpénzre; a' katonákat 's tengerészeket, a' mozgó nemzetőrséget fizetni kellett, 's a' „nemzeti műhelyek“ napról napra népesedtek, 's végre már 100 ezer embert gyűjtöttek össze kebelükbe. — A' kormány nem szünt meg működni 's kész pénzt igényleni a' közélet folytatására. Az adónak e' napokban lassu és rendetlen bejövetele roszul felelt meg a' pillanat szükségéinek. Az érczpenz forgalma csaknem egészen megszünt, 's annak teljes hiánya azonnali feloszlással és zavarral fenyegette a' közigazgast. Csupán a' bank szolgálhatott még érczpenzzel, 's a' „status ratio“ azt parancsolá, hogy annak forgásba adása fel ne függesztessék. Mart. 15-ikén éjjel rendeletet adott ki a' kormány, melyly a' bankjegyeket törvényes pénznek nyilvánította, 's a' bankot újabb rendeletig a' beváltás köteleességétől felmentette. De mivel a' be nem váltható bankjegyek el szokták veszteni hitelüket, ugyanazon rendelet, szorosb határok közé tévén a' bank jegy-kibocsátást, a' forgalomba bocsátandó jegyek maximumát 350 millióban szabta meg, egyszersmind a' bank állapotát hetenkint közzé tétetni rendelte a' Moniteurben, végre 100 francos szelvények kiadását engedményezé. Az 50 és 25 francos jegyek kibocsátása eltiltatott, melylyek könnyítették volna ugyan az apróbb szerződések fizetését, de egyszersmind erősebben ösztönöztek volna az érczpenz kivitelére, melylyet vissza kelle tartani Franciaországban 's újra előbujtatni a' rejtelyekből. A' feladás nem az volt, hogy az érczpenzforgalom helyébe puztán csak birodalmi forgalom állittassék, hanem hogy a' bankjegyek törvényes és rendszeres beváltása a' bank jelen volt vagy közelebb reménylhető tartalékainak értelmes és óvatos felosztása által szabályoztassék. A' bank felmentetett az érczpenz-kiadás köteleességétől, fölváltás utján, hogy képes lehessen a' kincstárnak és az iparnak saját forrásai 's menynyire lehet a' sürgető szükség arányában, érczpenzt szolgáltatni. Ezen nehéz, és bizonytalan sikerü feladatnak becsületesen felelt meg a' fr. bank.

A' megyei (departamental) bankok egyesültek a' francia bankkal (Banque de la France). Ezen esemény helyes megítélésére, szükséges némelyly előzmények ismerete. Az első törvény, melyly a' bankkal foglalkodott (24 Germinal, an XI.) szabályozván a' resp. VIII éve óta Párisban működő hitelintézet szerkezetét, megengedte a' kormány által felhatalmazott helybeli bankok (banques locales) felállítását. A' második szervező törvény (april. 22-iki 1806) 's az 1808-iki császári parancs az egység mellett maradnak, 's csak egy középponti bank, és annak alá rendelt fiókbankok fenállását engedték meg olyly városokban, hol a' kereskedelem igényei ilylyenek szükségét éreztetnék. Ez időben nem voltak még sem helybeli bankok, sem a' francia banktól függő fiókbankok. Ez utóbbi rendszer csak a' császárság utolsó éveiben kísértetett meg, de sikeretlenül; a' bankjegyek nem akartak diszleni azon városokban, hol az assignáták emlékezete még elevenen fenmaradt; a' kereskedés, a' tengeri háboru által nyomtatva, alcltan hevert; a' lillei, roueni, lyoni fiókbankok hát megszüntettek

1813 's 1817-ben. Ronen, a' fiókbanklivaltal helyett saját helybeli bankot kívánt 's nyert; 1818-ban pedig Bordeaux és Nantes. Ezen intézetek igen tengő életet éltek, 's tizenhét év folyt el új kísérlet nélkül. 1835-ben Lyon és Marseille kaptak kedvet hasonlóra. A' francia bank pedig a' maga részéről 1836-ban két fiókot nyitott, Rheimsban és St. Quentinben; sőt későbbben, egymás után, tizenhárom ilyen fióktintézetet alapított. Lille, Toulouse, Havre és Orleans elsőbbséget adtak a' megyei bankoknak, 's ilylyeket állítottak. Így történt, hogy a' republ. XI-ik évebeli 's az 1806-iki törvények, egymás mellett működtek az országban, 's a' kereskedés fő helyeinek ilyly ellenkező rendszabályok általi elfoglaltatása sokféle bajt és nehézséget szült. A' helybeli bankok nagyobb része, erőtlen szerkezetű lévén, meghajlott a' vész pillanataiban, míg ellenben a' Banque de la France súlyosan érezte azon működések kárait, melylyek felett nem ellenörködhetett. Az általa nyilatkoztatott öszszeolvasztási vágy roszul fogadtaték; a' helybeli bankok féltékenyen ragaszkodtak függetlenségükhöz. 1848 mártiusán, a' vidéki bankokat illetőleg olyly kormány-rendelet adatott ki, miszerint ezeknek jegyei ne birjanak törvényes pénz erejével azon megyén kívül, hol a' bank felállítatott; öszszes forgalmuk netovábbja 102 millióra határozatott. Ezen rendelet elégtelensége kevés nap alatt kivilágult. A' csupán helybeli bankjegyeket nem leheté megyék és megyék 's távoleső városok közti fizetésekre használni; az üzlet megakadt, 's a' dolgok helyzete szenvedhetlenné lett. Azon szükség, hogy a' helybeli bankok a' nagy fr. bank fiókjáivá változtattassanak át, mind inkább éreztetéék. A' dolog roppant nehézséggel járt, mert a' bankrészvények értéke igen különböző volt, 's az evaluatio, csak megközelítőleges igazsággal is, csaknem lehetetlen. A' fr. bank részvényeinek kelete ez időben folytonos és pedig igen nagy ingadozásnak volt kitéve. Egy részvény 1848 januárján 3220 frankot ért; mártiusban, a' bank újra megnyitása után, már csak 2400-at; mártius végén 1150-et, ápril 10-én csak 960-at; ápril végén ismét 1400-at. Azonban hatalmas közérdekről lévén szó, a' fr. bank igazgatósága nem kételkedett saját magán érdekeit kockáztatni, kieserélte az ismeretlen menynyiségeket más ismeretlen menynyiségekért, de azon tudattal, hogy e' kieserélés neki tetemes veszteséget okoz. Ha a' bank részvények 1847. értékeit vesszszük, ez évben a' Banque de France részvényei 3200 frankot értek, holott a' roueniek csak 2600-at, a' bordeauxiak 2200-at, marseilleiek 1900-at, havreiek 1300-at, orleansiak 1200-at 'sat. és csupán a' lyoniak állottak magasabban, mint a' nagy bank részvényei, t. i. 3700-on. Ha ezen értékek szerint számittatik a' banknak azon vesztesége, melylyet az öszszeolvasztás, 's a' részvények kieserélése által szenvedett, az nem kevésbre megy, mint 27,210,000 frankra. Ezen számítás 1813 mártiusán elvesztette alapját, de a' veszteség hihetősége a' fr. bankra nézve még nagyobb lett, mert némelyly vidéki bankok részvényei ez időben épen semmi áron sem keltek. A' bank a' közhaszonban keresett kárpótlást, 's jutalmazva lón a' közönségnek teendő hasznos szolgálatok növekedése által, melylyekre a' vidéki bankok öszszeolvasztása által képessé tétetett. Az 1848. ápril. 27-iki 's máj. 2-ki kormány rendeletek, megerősítvén a' Banque de la France és a' vidéki bankok között kötött szerződéseket, 23,350,000 frankkal nevelték a'

középponti bank tőkéjét, 's 350 millióról 452 millióra emelték a kibocsátható bankjegyek mennyiségét. a középponti banknak engedményezett összeghez toldván a 9 megyei banknak engedményezett 102 milliót. Az igazgatás és forgalom egysége, a fiókbankok kölcsönös számlái, a közép-pont által a fiókbankokra 's ezek által ismét Párisra intézett lábra szóló utalványok kényelmes és gazdaságos kezelése kiszámíthatlan előnyt nyújtott a kereskedésnek és iparnak. A bank, így megerősödén, sietett magának ezüst rudakat szerezni, 's szerzett is, bár nagy áldozatokkal, mintegy 40 milliónyit. A kormánynak 's párisi közhivataloknak több mint 100 millió frankot szolgáltatott. Ezenkívül a fővárosi forgalomba, az élelmi szerek megszerzésének 's a napszámok fizetésének könnyítésére, 158,650,000 franknyi összeg készpénzt öntött, segédbankjai útján szinte 52,650,000 franknyi hitelt nyitott a kincstárnak, sürgős esetekben telegrafi utat használva. Ugyan e segédbankok 201,630,000 frnyi ércpénzt szolgáltatottak a megyékben az iparnak 's kereskedésnek. Összesen, mártiustól kezdve, 506 milliónyit, ezüst pénzben. A bank, sok nehézséggel küzdve bár, de dicséretes kitartással, eljutott azon pontra, hogy az ércpénz-forgalmat elegendő táplálékkal látható el. A mártius 15-iki rendelet ezézata nem esalatkozott. A bank nemesen viselé magát a pillanatnyi pénzügyi zavarba jött nemzet főváros, és közintézetek irányában. Az államnak több ízben adott kölcsönt, és pedig egy évre kamat nélkül; adott továbbá Páris városának 10 milliót, a seinei megyének, 's Marseille városának 3 milliót, a párisi kórházaknak 1 milliót 'sat. Összes kölcsönei, mikkel a sürgető közszükségeken segített, 260 millióra mennek. Tullépte önszabályait, hogy segíthessen a közügyön. Ilylly esetekben külön törvény szentesítette a szabályellenes szerződéseket. A forradalmat követő első hónapokban, az ipar és kereskedés tetemes és gyors segílyt igényelt, mártius 6-tól jun. 24-ig közel fél miliárdnyit forgattak ilylly ezélra a bank 's annak segédhivatalai, jun. 24-öl július végeig pedig 176 milliót. Ez által nagy bajok előztettek meg, melylyek komoly veszélylyel fenyegették a respublikát. A bank hazafias érzelemmel segíté a kormányt mindazon intézkedésekben, melylyeket ez az ország akkori állapotában szükségéseeknek tartott; hathatós részvétell gyámolítá az ugynevezett „*Comptoir national*“okat, melylyeknek feladása volt a kereskedést 's ipart hitellel segíteni (mart. 7-iki rendelet)! a nemzeti raktárakat; Havrenek 18 milliót adott kölcsön; a párisi építések folytathatására, hogy az azoknál dolgozó napszámok munkája meg ne szünjék, 5 milliónyi hitelt nyitott; sok ezer adósa ellenében a legnagyobb kimélettel viseltetett. A segédbankok vagy fiókok (*succursales*) száma jelenleg 25. Egy részvény utáni osztalék 1848-ban 75 frankban határozott meg.

Francia irodalom. A roppant kiterjedésü gazdag kert minden egyes virágának méltánylásába e helyen nem bocsátkozhatván, csak az újabb fr. irodalom általános jellemzésére 's egyes kitünőségekre szoritkunk. Az újabb idő politikai izgatottsága nem volt kedvező a valódi benső becsesel bíró irodalom fejlődésének Franciaországban; 's ha a francia sajtó statistikája, külső kiterjedésre nézve, nem mutatott is szegény eredményt, az e kori termények nagy része nem igen tarthat számot irodalmi magasb jelentőségre. Nagy erők 's tehetségek nem hiányoz-

tak, melylyek a' talpaik alatti vulkános föld daczára is folytonosan teremtének, de teremtényeik többnyire a' kor vulkános természetétől kölesönöztek sajátságokat. Mint a' napi hangulat változékonysága hozta magával, melyly a' francia közállapotokat jellemzé, az irodalom is főleg csak a' nap hangulatai számára kezdett dolgozni Franciaországban, 's mélyebb és tartósb hatásokra ritkán számolt. Azonban tagadhatlan, hogy különösen a' költészetben, épen ezen csatlakozás a' politikához 's politikai pártharezekhoz igen sok sajátságot és jeleset teremtett. Egészben véve mégis nincs a' legujabb francia irodalomnak meghatározott jelleme, mint volt p. o. a' 16, 's 17-iki századi fr. irodalomnak a' positivum utáni törekvés, az érzületnek a' hitben gyökerezése 's a' classicus formákhozi pedans ragaszkodás, és a' 18-ik századi irodalmi korszaknak bizonyos philosophiai szabadszelleműség, — ha csak magát azon izgatottságot 's ingatagságot, a' jövő felé feszült vágyakat 's várakozást nem vesszük alapjellémének, melyly benne mutatkozik. Az összes francia szép irodalom 's művészet nagy változáson ment át a' romanticismus győzedelme által, azonban nem annyira saját és nemzeti anyagok azok, mik a' legujabb fr. irodalom- 's művészetben a' forrógó elemeket képezik, mint a' művelt külföld eszelmi gazdagságának 's irodalmi kincseinek mindinkább terjedő atvétele. Különösen a' német 's angol szellem utánoztatott a' költészetben és *Schiller*, *Hoffman*, *Byron* a' francia ifjuság kedvenz olvasmányai lettek; azonban e' törekvés még nem vergődött tisztaságra, 's a' fr. költők, a' németek 's angolok kedélyes, képzeletdús és humoristicus írásmódjának utánzása közben bizonyos vonagló modorba estek, 's e' mellett ki sem kerülhették, hogy az elsajátított 's utánzott tárgyakat a' nemzeti politika 's pártoskodás színeivel ne ékesítsék, miáltal azoknak nagyobb népszerűséget szereztek. A' francia romanticismus. eredeti jelentésében, nem egyéb volt, mint a' francia ifjuság pártja, melylynek a' fr. nyelv 's irodalom emancipatójára irányzott törekvése ezen nevet nyeré. Az irodalmi állapotok zürzavarához járult még a' st. simonista 's később socialistico-communisticus iskola, melyly vallásos-politikai-bölcseleti rendszere által a' társadalmi műveltség, értelmiség 's iparviszonyok teljes átalakítására törekedett. A' restauratiót közvetlenül követő korszak igen sok munkát hozott a' könyvkereskedésbe, 's főleg kitűnt az előbbi század íróinak, különösen az akkori philosophiai iskolának gyakori összegyűjtése, 's ujra nyomtatása által. Napoleon alatt alig-alig jelent meg Rousseau és Voltaire számos munkáiból új kiadás, holott a' Bourbonok visszahelyezése óta tiz különféle kiadásai láttak világot a' francia szellemirány e' két antipodesének, gazdagok és szegények számára, többé 's kevesbé diszes és drága kiadásban. A' politikai mozgalmakban beállott szélesönd, vagy inkább az elfáradtság, 's a' jelen és legközelebbi jövő irányában elkedvetlenedés, annál élénkebb foglalkodásra bírták Franciaországot fényes irodalmi multjával. *Montesquieu*, *Buffon*, *Fontenelle*, *Barthelémy*, *Marmontel*, *Bossuet*, *Fénélon*, *Diderot*, és ismét *Racine*, *Molière*, *Lafontaine* több kiadást értek, főleg egykötetű összes kiadásokban, melylyek azóta más irodalmakban is divatosokká lettek. A' teremtő irodalombeli új mozgalom 's törekvés, melyly vagy a' jelenkor állapotai-ból merité tárgyait, vagy a' jövőendő elébe dolgozott, főleg a' drámai és

lyrai költészetből indult ki. És itt kiváltkép a' romantika egy, 's a' politikai satyra más oldalról valának azon elemek, melylyek a' francia költészet ez uj felszökellését részint ápolák, részint annak formáivá lönek. Ezen uj költői (romantikai) iskola feje mindenek előtt *Hugó Victor*, kihez csakhamar hasonló irányu, kitünő költők nagy számmal csatlakoztak, mint *Sainte-Beuve*, *Alfred de Vigny*, *Dumas Sándor* 'sat. A. romantikai iskola költeményei, míg egy részről a' nyelvet szabadabban kezelték, egyszersmind a' valódi élet hü és kiméletlen tükrei akartak lenni, míg a' pedans classicismus a' való életet nem ismeré, 's nagyszerű színpadri erények élettelen ábrázolataira pazarolta dagályos szóvirányait 's épen ebben áll a' romanticismus műveltségtörténeti befolyása, hogy mélyebb életköltészetet törekedett teremteni, melyly a' valóság gyökerén csügg 's valóban emberi motivumok által ragadja meg a' nemzet szívét. Ezen fiatal költők azután elfoglalák a' divatos költészet egyik főmezejét, t. i. a' bűn és borzalom festését, és pedig a' tárgyalásnak akkorig hallatlan szabadságával, 's ezáltal erkölctelenség vádját is vonák magokra, melyly azonban magasabb szempontból tekintve, alaptalan. A' fr. romanticismus fejlődési menetét részletesen feltalálhatni a' *Dubois* által kiadott *Globe* lapban. A' pártelemektől megtisztult romanticismus *Hugo Victor*ban érte el magasságát 's fénypontját, bár ez sem egészen ment az iskola árnyoldalaitól, milylyenek: a' feltalálás természetlensége 's a' compositio szörnyetegsége, monstrositása. Ő a' költészet szabad szellemét korlátozó classicismus ellen mind termékeny elméje tömeges műveivel, mind éles kritikájával viselte a' győzedelmes háborút. Ezek mellett a' fr. irodalom előbbi szakában, 's más politikai hangulatból kinőtt drámairók is, bár a' romantikai iskola által szoríttatva, szinte nagyobb munkásságot kezdtek kifejtteni. *Delavigne Kázmér* a' Párisban nagy tetszéssel adatott „*Marino Faliero*“ után csakhamar versben irt őt felvonásos tragoediáját, XI-ik Lajost, 's a' „*Les Enfants d'Edouard*“ot következteté. *Delavigne* főtulajdonai: correctsége, arányos kidolgozás, józanság, melyly elegans formákban lép fel, emelkedett diction, melylyek neki nagy közönséget nyertek. Mint vigjátékiró is kitünő *les Comédiens, l'école de Viellards* 'sat. vigjátékaiban. *Soumet*, a' classikai és romantikai iskola közt ingadozva, de mégis inkább az utóbbi felé hajolva, sok lelkesüléssel, de itt ott hamis pathószszal irt *Jeanne d'Arc*, és *Saul* tragoediái által lett nevezetessé. Legujabban *Ponsard* tünt ki nemes stylú *Lucreciája* és *Corday Charlotteja* által. *Lamartine* e' mezőn nem boldogult. Páris főszínházai számára *Mazèree*, *Melesville*, *Merville*, *Duval*, *Lebrun*, *Picard*, *Gosse*, *Gozlan*, *Piat*, *Brazier*, *Ancelot* 'sat. voltak a' legtermékenyebb színeköltők, kik részint kitünő vaudevilleket is irtak. Azonban a' költői tehetség mozgékonyaságára, 's termékenységére nézve mindezek hátra maradtak *Scribe* kimerithetlen tolla mögött, ki most is fáradatlanul írja könnyed, többnyire csekély-belbecsésel bíró, de élénk és jó kedvű vaudevillejeit, vigjátékait, daljáték szövegeit, melylyeket részint egyedül, részint modorába betanított költőkkel társaságban ír, 's melylyek őt már igen gazdag emberré tették. *Scribe* már 1830-ban kiadta már akkor nyolcz kötetre menő szindarabjai gyűjteményét, dolgozó társainak ajánlva, 's ezáltal elismerve azon irodalmi associatio rendszerét, melylynek darabjai tarka

különbfeleségüket köszönik, 's mely által rendkívüli termékenysége legalább megfoghható lesz. *Scribe* nem sokat törődik az irodalmi pártokkal, 's nem kérdezi, classikai vagy romantikai iskolához tartozik-e, a' mit ír; ő követi a' kor kedvencz irányát, a' divatos elegans satyrát, melylynek mindent feláldoz. Ellesvén a' politikai 's társas világ minden pártjainak mindentéges oldalait, 's találó élezzel korbácsolván mind valamennyit, elvtelen sokoldalúságában mind megannyit jól mulattatá, 's így magyarázható, hogy darabjai a' legnagyobb sikert vívták ki, 's Párisból Európa minden szinpadára átültetettek. Művei némi közép fajt képeznek a' régi, most már csak a' classikai iskola kevés műveiben, jelentéstelenül tengő szabályszerű francia comoedia, 's a' divatos drámai ugynevezett példa beszéd-játékok közt, melylyeket főleg *Leclerc Tivadar* hozott 3 kötetes „*Proverbes dramatiques*”-jai által szőnyegre. Ezen példabeszéd-, vagy köznapi életbeli darabok, a' valóság legegyszerűebb bonyodalmain alapulva, rendesen csak egyes élethelyzetet vesznek föladatul, melylyet minden törekvés nélkül valamelyly keresett drámai hatás után, egészen a' köznapi élet természetességében adnak elő, míg ellenben *Scribe*, a' *Proverbes-ek* jellemének 's kidolgozási modorának könnyedségét 's fesztelenségét szinte felhasználván, más részről mégis, terveinek kiterjedtebb 's figyelemgerjesztőbb alkotása, 's jellem- és erkölesrajzainak nagyobb sokfélesége által akar közelíteni a' régibb tartalmasb és becsesebb vigjátékhoz. Kitünőbb művei a' több száz közül: *Bertrand et Raton* (a' Selyemárus); *la Camerulerie*; *Un verre d'eau* (Egy pohár víz) *Une chaîne* (Láncz) a' *Régalom*'sat. melylyek szinpadunkon is adatnak.—A' francia romantikai iskola drámaírói főleg 's csaknem kizárólag a' tragoediára 's komoly drámára adták magokat, 's a' francia új romanticus szinjáték legfényesb képviselője a' tehetségdus *Hugo V.*, ki a' nyelvnek a' gondolat, 's a' költészetnek a' való élet általi emancipatiójára törekedett, 's valódi költői maggal bíró, és az olymp magas régióból származott természet. Először *Cromwell*-jével lépett föl, de a' melyly a' classikai iskola pártjának dühös üldözése miatt fel nem kaphatott. E' drámájában elhatározottan döntötte le az aristotelesi hely 's időegyeséget, 's annak helyébe változatos valóság életdús gazdagságát adá, melyly azonban itt még elég nyers alakban mutatkozik. *Cromwellje* elébe bő előszót adott, vallomást tévén a' romantikai aesthetikát illető elveiről. Két év mulva következett *Hernani*, melyly 1830. adatott a' Theatre Francais szinpadán, 's az ellenséges párt ármánykodása daczára, olyly tulnyomó tetszéssel fogadtatott, hogy kevés idő alatt ötvenszer kelle ismételni. E' diadal, melylyet e' darab a' közönség kedvezésében kivivott, elhatározónak látszott lenni a' romantikai iskola elismerésére nézve. E' dráma egyesíti magában a' költőnek erényeit 's árnyoldalait. A' nyelvnek 's eszméknek legvirágzóbb dús gazdagsága 's magas páthosza, a' szenvedélyek legmerészebb 's ragyogóbb kifejezése minden jelenetben mutatkozik, de hiányzik a' számoló józan-ság, a' terv kiszámítása, a' szinpadismeret. *Hugo V.* következő drámáját, *Marion Delormet* az akkori belügyi minister *Labourdonnaye* letiltotta, de a' költőnek 6000 franknyi évpénzt ajánlott, mit azonban ez nem fogadott el. Következtek azután *Borgia Lucretia*, *Le roi s'amuse*, melyly szinte betiltott, *Angelo, Tudor Mária* 's legujabban *Les Burgraves* drá-

mái. (I. *Hugo V. romantikai iskola.*) *Dumas Sándor* drámai művei nagy részében szinte a romantikai iskolához tartoznak, de itt ott a' classikai formát tartotta meg, mint p. o. *Saracénjében*. Igen sokat irt, 's a' sok közt sok silányat, (I. *Dumas*) de sok természeti erővel bir, 's ha nines is szabályosan művelve, ha itt ott elvtelen 's erkölestelen és nemességtelen is, de több eredeti lelkesülés, tragikai erő 's alkotó phantasia van dramáiban, mint a' legtöbb fr. drámairóében. Szinpadunkon is megfordultak művei: a' *neslei torony*, *Howard Catharina*; *Stockholm*, *Fontaineblau et Rome* (Monaldeschi); *Theréz*, *Saracén*, *Antony*, *Belle-Isle Gabriéla* 'sat. *Vitet* dialogisált történeti képei, mint p. o. „*Barricades*“ 's az „*Etats de Blois*“, melyekben nevezetes történeti idő-pontokat drámai alakban ad elő, egyszersmind a' történetírás és költészet mezejére tartoznak, 's jeleségük által nagy tetszést vívtak ki. Hasonló *Mérimétől* a' „*Chronique de 1672*“. Ezen költő azonban a' drámairás terén is munkás és kitünő volt, noha a' szinpadra nem sokat tekintett, hanem képzelő erejének egészen szabad szárnyat engedett. *Vigny Alfred* jelesba' regényben, mint a' drámában. Drámái közt legjelesb „*La Maréchale d'Ancre*“.

A' drámán kívül a' lyrai költészetben is új és sajátos teremtésre törekedtek a' francziák, 's pedig nagy sikerrel. Már *Stael* aszszony, *Chateaubriand*, *Bernardin St. Pierre*, 's egyéb régiebb írók nyelvén 's szellemén is határozott átmenetel látható a' romanticismusra. *Chateaubriand* szelleme különösen a' romantikai törekvés leggazdagabb bányája volt, 's ő minden legitimistius ábrándjai mellett is, a' fiatalság kedvence maradt. A' fr. romanticismus első időszaka annál több táplálatot talált *Chateaubriand*ban, mert akkor még a' középszázadi royalisticus szellem mutatkozott a' törekvések közös alapvonásaul, 's a' romanticismus korántsem volt egyesülve a' szabadelműséggel. Csak a' juliusi forradalom után bujtak ki a' fr. romanticusok ezen középszázadi burokból, 's lettek a' fr. nemzeti műveltség szabad elemévé. *Chateaubriand* öszszes munkái a' juliusi forradalom óta 1831-ben *Ladvoctnál* jelentek meg 28 kötetben. Az új romantikai iskola legszebb terményei közé tartoznak *Lamartine* költeményei, (*Méditations Harmonies religieuses et poetiques* 'stb.) melylyek lelkesült és ihletett ábrándozást lehelnek; *Hugo Victor* Ódái, Balladái, *Chantes de crépuscule-jei*, „*Orientales*“ 'jai 's „*Feuilles d'Automne*“ 'jai 'sat. a' lyrikának igen nemes, valóban költői virágai, melylyek búbajos bimbókként fejlettek ki a' zavaros idők viharában. *Hugo* dalaiban a' legszelidebb 's legmesterkéltlenebb érzelem, a' gondolatnak komoly nyugalma, 's főleg olyly kedélytisztaság szól, melyly a' legjótékonyabb benyomást hagyja hátra. E' nagy költőkhöz egy sereg ifjabb 's kisebb nagyobb tehetségű költője esatlakozott a' romantikai iskolának a' lyrikában, bár *Viennet*, *Guiraud*, 's főleg *Baour Lormian* 'sat., melyly utóbbi élesen támadta meg a' romanticismust „*Satyráiban*, erősen kikeltek ellenök. Igen kitünő az újabb francia lyrikában az uralkodó politikai satyrai irány, melyly a' restauratio ideje óta főleg a' szeretetreméltó *Beranger* által született meg. Sem a' classikai, sem a' romantikai iskolához nem tartozva, dalaiban egészen, 's valódilag nemzeti szellemerőt 's kellemet mutat, 's a' Bourbonoktól ismételve tapasztalt üldözés, miszerint a' költeményeiben találtató izgató 's gunyos elem miatt többször bíróság elébe állítottott 's el is ítéltetett, csak

előmozdíták műveinek terjedését. *Beranger* a' legnagyobb népköltő, kinek dalai egész Franciaországban zeugenek, 's a' nép ajkain úgy, mint szívében élnek p. o. a' *Sénateur, Roi d'Yvetot* 'sat. Egy költő sem fejezi ki olyly hiven a' francia népiséget, minden árnyolataiban, mint ő, ki nemzeté szellemét egész könnyűségében, kellemében, rugékonyságában adja vissza. (I. *Beranger*) Metszőbb jellemű a' politikai- satyrai költészet *Barthalemy* verseiben, ki *Mery* költőtársával a' *Villeleüdet* 's egyéb vig hősi költeményeket irt, a' szabadelmű satyra éles ostorával esattantván a' korviszonyok közé; sőt hetenkint megjelenő gunylapot is alapított *Nemesis* czimmel, későbbben azonban politikai hittagadóvá lett. *Barbier Ág.* „*Jambes*“ jaiban a' satyrius lelkesülés heve szól, melyly a' jelenkor mély elkorcsulása feletti haragból származik, 's gyakran szegletes és bizarr alakban nyilatkozik. *Viennet* politikai levelei szinte telvék élességgel 's harapós satyrával. Tőle van a' *Philippide* hősköltemény is, melylyben Ariostot utánozza. Az éposban kísérletet tettek még *Parceral* szinte Fülöp August király életével; *D'arincourt* a' „*Caroleide*-el;“ *Fabre Aug.* „*La Caledonie*“ val, melylyek azonban csakhamar elfelejtettek. *Creusé de Lesser* szinte Ariostot vette előpéldányul *Table ronde*. *Amadis des Gauls*, *Roland* lovagénekeiben, miket eredetileg „*La chevalerie*“ általános czim alatt kötött össze. Nevezetesb új költők még, „*Desaugiers, Debraux, Desbordes- Valmore*, *Mercoeur Eliza*, 'sat., természetes költők *Jasmin* fodrász; *Jean Reboul* nimesi pék; *Moreau* könyvnyomtató 'sat.

Legtermékenyebb 's miveltebb a' francia szépirodalomban a' *regények* mezeje, melylyek többnyire szinte politikai pártszint viselnek, vagy legalább valami a' korviszonyokban kitünőt választanak alapul. Általában pedig a' legújabb francia regények olvasása közben, a' tulságok országában találjuk magunkat, hol nem ritkán a' legtorzabb 's lázasabb álomképekkel találkozunk, sőt többnyire erkölesileg aláásott földön, melylyből az életnek csak ragyogó ábrándképei teremnek elő, valóság és tartósság nélkül. Azonban ugyanazon regényektől melylyekben az erkölesi elkorcsulás legmagasb foka mutatkozik, nem lehet megtagadni a' jellemfestés kitünő érdemét. Így p. o. *Balzac*nak regényeiben (*Peau de Chagrin, Contes bruns*, 'sat.) az eltorzult képzelet szilaj szokellései közt, csodálatra méltó jellemző tehetséget találunk. Legsikerültebb ábrázolatai e' kedvelt írónak a' „*Scènes de la vie privée*“ és *Scienes de la vie parisienne*, melylyek a' francia életet, aláásott 's bensőleg feldúlt állapotában művészileg ecsetelik. E' szerző korunk társalmi romlottsága regényírójának mondható, 's azt, mit a' francziák legújában „*physiologiák*“ neve alatt annyira műveltek, igen sikeresen ültette át a' regényirodalomba, t. i. a' társas állapot legkisebb részleteibe beható azon bonczművészetet, melyly minden társadalmi illusiókat megsemmisít, 's a' társaság testét egész meztelenségében, minden nymbusából kitakarva, mutatja fel. Ilyly modorban írta p. o. a' „*physiologie du mariage*“t. Mint philosophiai regényíró is megkísérté erejét a' „*Romans et Contes philosophiques*“ban. (I. *Balzac*). Vele igen rokon tehetség *Jules Janin*, kinek első műve, a' „*Femme guillotinée*“, sajtószerepése 's csodálatos alkata által egész Franciaországban nagy hatást idézett elő. Következő novellája „*La confession*“ olyly megragadó 's jeles rajz, melyly méltó vetélytársa *Hugo*

Victor „*Le dernier jour d'un condamné*“ című rokontárgyu művének. Későbbi nagyobb regényei, mint a' forradalmi korszakból vett „*Barnave*“ 'sat. szabályszerűben vannak dolgozva. (l. *Janin*) *Raymond Mihál* hasonló modorban főleg párisi életviszonyokat fest, töredékes, de igen erőteljes vonásokkal. Legkitünőbb műve „*Lapidarista Daniél történetei*“. Míg ez említett regényírók a' társasági és politikai élet közepében keresik fel a' borzalmast, a' megrázót: addig ismét mások a' természet jeleneteiből választottak hasonló hatásra számított tárgyakat. Így *Sue Jenő*, míg legujabban nagyszerű socialisticus irányu regényeit nem kezdé írni, hajmeresztő tengeri képek, tengeri kalózkodások viadalai 's egyéb hasonló a' legélénkebb ecsettel festett ábrázolatok által akart borzadást idézni elő az olvasóban. *Salamandre, Atar Gull, Plick et Plock* 'sat. nagyon olvastattak. (l. *Sue*). A' szellemdús *Hugo Victor* is ez irányban működött *Bay Jargal* 's *Han d'Islande* regényeiben, hol a' borzasztó, kisértetes, véres az uralkodó elem. Sokkal jelesebb ez említetteknel „*Notre Dame de Paris*“ regénye, melylynek magas szépségei vannak, a' nélkül, hogy bevégzett szépműnek neveztetetheték. Különös szenvedélyvel rajzolja itt *Hugo* a' középkor építészetét, 's ezen szenvedélye Rajnai utleírásában (*le Rhin*) is uralkodó. Mint pszichologiai regény, legkitünőbb *Hugo* munkái közt a' „*le dernier jour d'un condamné*“ (l. *Hugo*). A' regényes iskola követői közül alig kísérté meg valaki több szerencsével a' regényírást, mint *Alfred de Vigny*. Főműve: *Le cinq mars* 's nem ok nélkül magasztaltatik, mint remekmű. „*Stello*“ regényében *Sterne* és *Hoffmann* modorát igyekvék összeolvasztani. *De Vigny* igen nemes költői szellem; műveit lélek mélység, élénk képzelődés 's főleg példás tisztaságu, ragyogó nyelv jellemzik. Az angol 's német irodalom ismeretének befolyása látszik művein, p. o. a' „*Consultations du docteur noir*“ *Hoffmann*ra emlékeztet. Megkísérté *Shakespeare*t is bevezetni Franciaországba, 's *Othello*t átdolgozó, de *Shakespeare* nem való a' francziáknak. (l. *Vigny*) *Paul de Kock*, a' grisetek regényírójának sikamlós, ledér regényei *Pigault Lebrun* azon könnyved, zabolátlan modorát követik, melylyből ez már kiöregedett; 's természetesen igen nagy olvasó közönséggel bírnak (l. *Kock*). A' többi legolvasottabb jelenkori fr. regényírók *Nodier Károly*, e' sok oldalú, 's magas tehetségű író, ki a' fr. irodalom csaknem mindegyik szakában sikerrel dolgozott (regényei: *Le peintre de Salzbourg, Jean Sbogar, Therese Aubert, Trilby*); *D'Arincourt, Jacob*, ki legelőször „*Soirées de Walter Scott*“ munkája által lett ismeretes, *Delatouche* (legnevezetesebb műve: *Fragoletta*); *Merville, Soulié, Alph. Royer, Louis de Ménard, Merimé, Marchangy, Marville, Lacroix, P. de Musset, Arnould, Delécluze, Corbière, Masson, Luchet, Leon Gozlan, Alph. Karr, Souvestre, Pigault-Lebrun, Ch. Reybaud. Xavier de Maistre*, mindenek felett pedig a' termékeny *Dumas Sándor* 'sat. A' regényirodalom jelenleg legdúsabb terménye a' fr. sajtónak, 's olyly szélesen átfogó alakra fejlődött, a' melyly képes mindennemű korirányokat felvenni 's visszatükrözni. A' socialisticus regényről, melylyben *George Sand* (Dudevant marquise) 's újabban *Sue Jenő* neve ragyog, külön szó van e' czikk végén, a' fr. socialisticus irodalom ismertetésében. Beszélyeket, novellákat, egyszersmind bírálatokat 's ismertetéseket a' nagy lapok tárczái kimerithetlen bőség-

ben közlenek, miben *Jules Janin*, *E. Guinot* 'sat. a' mesterek. A' novella-írók 's íróók száma csaknem végtelen. — Szinte a' lapok tárczái 's folyóiratok szoktak közleni érdekes utiképeket, erkölcs és szokásrajzokat is, melylyek azután külön kötetekben is kiadatnak. Ide tartoznak: *Jouy*, *Jay*, *Bazin*, *Stendhal*, *Santo Domingo*, *L. Viardot*, *Marmier*, *Jacquemont*, *Welsh*, *Haussez*, *Hennequin*, *Chabo*, *Greroult*, *Cornille*, *Valery*, *Mercey*, *Gallo*, *Custine* marquis, 'sat. Erkölcs, szokás és néplet rajzokra olylykor több író is egyesül, 's így származtak azon érdekes gyűjtemények, mint p. o. „*Le livre de cent et un*“ *Les francais peints par eux-mêmes*, *Les rues de Paris* (*Lurinetől*) *La grande ville* (*Kock vállalata*); *Un hiver à Paris* és *Une été à Paris*“ (*Jul Janintól*) „*Les animaux peints par eux mêmes*“ „*Les petites misères de la vie humaine*“ *Un autre monde* 'sat. mindnyájan pompás képes kiadások, a' kimerithetlen *Grandcilletől* illusztrálva.

Átmenve a' francziák tudományos törekvéseire, mindenek előtt a' történetírás mezeje az, melyly jeleneteinek különfésége 's gazdagsága által figyelmünket magára vonja. Főleg Franciaország középkorának 's új korának története dolgoztatott kitünő buzgalommal 's előszeretettel, és ennek számára dus anyagok kerestettek elő. Az „*Academie des inscriptions et belles-lettres*“ folytatta a' még mult században elkezdett roppant történettani gyűjteményeket, a' „*Historiens des Gaules et de la France*“ 's az „*Ordonnances des rois de France*“ cziműeket. A' munkás és vállalkozó *Guizot* Franciaország régibb történetíróinak gyűjteményét adá, több szerzőtől származó fordításokban (*Collection de mémoires relatifs à l'histoire de France*) történeti és irodalmi jegyzetekkel kísérve; írta továbbá a' civilisatio 's az 1688-iki angol forradalom történetét, melyly utóbbit legujabban *Somsich Pál* fordított magyarra. Mint *Guizot* a' régibb, úgy *Buchon* a' későbbi francia történetírókat, mint *Monstrelet*, *Froissard* 'sat. adá ki „*Collection des Chroniques nationales*“ czím alatt. A' st. mauri benedictinusok „*Art de vérifier les dates*“ czímű munkája is új kiadást ért, 's kitünő történetírók, mint *Lacretelle*, *Marchangy* 'sat. segítségével korunkig folytatott. Ezen 's egyéb hasonló jeles előmunkálatokra támaszkodva kezdé meg a' szellemdús *Sismondi* Franciaország történetét, kimerítő nagyszerű terv alapján. *Sismondi* ezen, mint minden egyéb munkájának is főérdeme, hogy mindenkor a' forrásokból mérve, a' tények előadásában sohasem vezeteti magát elődei által tévutra, 's népek és egyesek történettani felfogásában mindenkor az emberiség és igazság mérlegét alkalmazza. *Dufau* is Franciaország történetével foglalkodott, folytatván a' *Velly*, *Villaret* és *Garnier* által elkezdett 's 30 kötetig folytatott nagy munkát. Kitünő monographiák sem hiányoztak a' francia történetekből. *Mignet* a' Ligue 's a' forradalom történetét adá, *Lacretelle* a' vallásos háborukét, *Capefigue* Filöp Augustét, a' Regensséget, Mazarin- Richeieu- és a' Liguét, és a' juliusi kormányét. Igen jeles történeti mű a' Valois házbeli burgundi herezegek historiája *Baretől*, melylyet a' chronikák bőven de érdekesen elbeszélő hangján írt meg. *Thierry* Ágost. Anglia normannok általi meghódoltatásának szerzőjétől „*Lettres sur l'histoire de France*“; *Guizottól* ismét „*Essais sur l'histoire de France*“ jelent meg. *Auquetil*, *Gallais*, *Henri Martin*, *Monteil* szinte

Franciaország közöns. történiáját, *Felix Bodin, Theophile Lavallée, Burette* pedig annak rövidebb kivonatait írták, végre *Montlosier, Depping, Michaud, Sainte-Aulaire, Thibaudeau* egyes részeit. A forradalom egész történeti irodalmat teremtett; megírták azt *Mignet's Thiers*-en kívül *Felix de Conny* legitimista szellemben; *Armand Marrast, és Dupont* forradalmi szellemben; még inkább *Cabet*; nyugodtabb tollal *Vivien*. Nagy anyagbőséget gyűjtöttek össze e' korból *Roux és Buchez (Histoire parlementaire de la revolution franc. 40 kötet)*. Napoleonról írtak *Seguren, 's Bignon* kívül *Gourgaud, Arnaut és Jay, Jouy és Norvins, Thibaudeau, Laurent, Hugo Abel. E. Marc de St. Hilaire, Dumas, Jomini, Gouvier St. Cyr*. A' republikánus szellemü *Thouzette*ól holta után jött ki az „*Abrégé des révolutions de l'ancien gouvernement francais*“. *Daru*, a' velencei köztársaság történeteinek írója, három kötetben írta meg Bretagne történetét, részint kéziratbeli oklevelek után. Nevezetes tünemény Páris városának története *Dulauret*ól, melyly a' mult idők vadságának igen élénk képét tárja fel az olvasó előtt. *Lemoutey*, ki már előbb XIV. Lajos történetét írta, Napoleon parancsára, levéltári források után, a' regenség és XV. Lajos kiskorúságának történetét szerkeztette, melyly halála után jelent meg, 's melylyben a' bámulatosan szép történetírási nyelv legmagasb méltóságában 's fejlettségében mutatkozik. *Chateaubriand*tól becses *Etudes historiques*-ok jöttek ki, melylyek a' közönséges történiát Konstantintól tárgyalják. *Lacretelle* „*Histoire de la restauration*“ja nagybecsü felvilágosításokat nyújt XVIII. Lajos uralkodásáról. A' restauratio ótai fr. kormány történiája *Capefiguet*ól adatott *Un homme d'état* név alatt. — A' juliusi forradalom, melyly mint a' nemzeti öntudat pillanatnyi tette olyly dicső volt, további fejleményét tekintve nem egyéb, mint nagy hajótörés. A' forradalom a' helyett, hogy erőteljesen a' tett mezején maradjon, journali 's parlamenti vitákba süllyedt; eredményei 's emberei egyenkint megsemmisültek. A' forradalom *doctrinarismussá 's thierspartivá* porlott el. A' sokat vádolt *Thiers Adolf*, minden fényoldalaiban 's büneiben valódi képviselője Franciaország akkori politikai 's társadalmi időszakának. Mint író, tagadhatlan érdemet 's külföldön is méltányolt jeles történetírói nevet szerzett magának 10 kötetes *Histoire de la révolution en France 's a' Histoire du consulat et de l'empire* által, mik németre is fordítvák *Mohl* által. A' tények és személyességek világos, tiszta előállításá ezen történetírási munkák lényeges sajátysága, melylyekben nem annyira az események benső, gondolatszerű kifejlése van kitüntetve, mint bizonyos elhatározott determinismus, miszerint a' történeti események nem az egyénnek saját szabad akaratóból, hanem a' viszonyok általános hatalmából erednek. Ezért Franciaországban *fatalistai* történetíró- iskoláról kezdtek beszélni, melylynek képviselője *Thiers* és *Mignet*, 's melylynek ellenébe tették az ugynevezett *leiró* történetírási modort, melylynek ismét mestere 's előpéldánya *Barante*. *Thiers* mellett *Guizot* volt hivatva a' juliusi kormány hordozójaul 's orgánjaul, kinek protestans-dialecticus szellemében találta a' doctrinarismus leghűbb kifejezését. *Guizot Ferencz*, mint író, sokoldalú 's rendkívüli munkásságot fejtett ki a' legujabb időben is. Legnagyobb 's legmaradóbb érdeme történeti műveiben áll, u. m. *Histoire du gouvernement représentatif; Cours*

d'histoire moderne; Histoire générale de la civilisation en Europe, 's de la civilisation en France; Hist. de la révolution d'Angleterre depuis l'avènement de Charles I. jusqu'à la restauration de Charles II. E' két legnevezeteseb fr. újabb történetírón kívül *Lamartine* a' nagy költő, nem annyira alapos, mint fényes stílü 's eszmedús történeti munkákat írt a' Girondinekről, 's az utolsó februári forradalomról. *Blanc Lajos* pedig a' szenvedő nép és a' szocialismus történetírója valódi időszakot képez a' történetírásban, a' revolútióról 's Lajos Fülöp uralkodásának X. évéről (1830—40) írt munkáival; legújabbban pedig a' februári forradalmat írta meg, melylyben maga is, valamint *Lamartine*, nagy szerepet játszott. A' történetírással együtt jár Franciaországban annak érdekes mellékága, a' *Memoirok* irodalma. A' személyes és történeti emlékiratok dúsgazdag mezeje legújabb korban is nevezetesen gyarapodott, noha ezek közt csak igen kevés tarthat igényt teljes hitelességre. A' régibb idő történeti emlékiratainak teljes gyűjteményét adá *Petit. St. Simon* igen érdekes emlékiratai, melylyek előbb csak kivonatokban 's csonka közleményekben ismertettek, 16 kötetben teljesen jelentek meg. A' forradalmat tárgyaló 's jelenkori emlékiratok közt említést érdemelnek *Larochejacquelein* aszszonyéi (*Barante* által szerkesztve) a' vendéi háborúról, továbbá *Fouché, Mirabeau, Ney, Lamarque, Lafayette, Brissot, Buzot, Gohier*, 'sat. memoirjai. *Napoleon* kormányát 's udvarát rajzolják *Abrantés* herezegné, *Rovigo* hg. *Campan, Bourrienne, Lavalette* tábornok, *Bausset, Las Cases*, 'sat. emlékiratai. Ezen korba esik a' *Biographie universelle* bevégezése is 52 kötetben. A' részrehajlással írt „*Biographie des contemporains*, 's a' nyugodtabb hangulatu „*Biographie universelle et portative de contemporains*“ továbbá „*Gallerie des contemporains illustres*“ számos, ekkorig ismeretlen adatot közlenek korunk nevezetes személyeinek élete 's viszonyai felől. A' régikor történetére nevezeteseb új fr. írók: *Poirson, E. G. Arbanère, Letronne, Lebas, Naudet, Beugnot, Champany* 'sat. a' középkoréra: *Desmichels*.

Fényes fokon állanak Franciaország legújabbkori politikai írói 's szónokai, 's kivévn a' nagy forradalom időszakát, egy időszak se mutatott e' téren olyly kitünő tehetségeket, mint a' legközelebbi mult; mióta t. i. a' restauratiovali küzdelmek közt az alkotmányos monarchiai kormány forma kifejlődött. *Constant Benjamin* szónoklatai ugy mint politikai röpiratai éles logika, 's egyszersmind könnyed ironia sajátóságos jellemét viselik. *Chateaubriand*, ha nem is szilárd és szabad elvei, minden esetre azonban előadásának elragadó ékesszólása miatt az első rangu politikai írók közt foglal helyet. *De Pradt*, ki nagy számú iratot tett közzé a' legfontosb koresemények felett, szellemdus és szabadelmü vizsgálónak mutatkozik. Sajátóságos helyet igényelnek *Courier P. L.* eredeti pamphletjei, melylyek a' politikai ironia remekeiül tekinthetők. Továbbá a' legkitünőbb státusférjak *Guizot, Royer-Collard, Kératry, Foy, Dupin, Villèle, Martignac, Perier Kasz mér, Odilon-Barrot* 's az éles tollu *Cormenin (Timon)* mindnyájan felléptek mint politikai írók, 's ezuton is igyekeztek súlyt és jelentőséget szerezni elveiknek. *Tocquerille Elek* „*Democratiája Amerikában*, melylyet *Fabián G.* jeles fordításában magyarul is birunk, maradandó becü 's nagy hírét megérdemlő munka. A' fr. szónokokról lásd *Timon*

„*Livre des orateurs*“ (11kiad. 1843.) és „*Collection des principaux discours*“ sat. A' nemzetgazdasági szakban, 's a' közigazgatási mezőn tartalmas munkák jelentek meg *Say J. B. Comte, Dunoyer, Rey, Gailh, Suzanne, Sismondí, a' Gaetai* hg. *Chevalier M.* 's egyebektől, melylyek közt, főleg *Say*, és *Sismondíé*, a' nemzetgazdaság legjobb kidolgozásai közé tartoznak. Legujabban a' *socialisticus* 's *communisticus* eszmék egy egész új irodalmat teremtettek politikában, 's nemzetgazdaszatban úgy, mint költészetben; melylyről mint korunk főtüneményéről 's életkérdéséről, kicsit bővebben kell szólanunk.

Már *Constant Benjamin* sejtette a' társadalom új szerkezetének szükségét, de irataiban csak az európai civilisatio tudományos analysisének határai közt maradt. Ezen sajátsterü benső mozgalmak, melylyek először Franciaországban kezdtek feléledni a' kedélyekben, *St. Simon* gróf tana, 's az abból későbbben kifejlett *St. Simonismus* által saját rendszerré alakultak, melyly a' kornak minden mozgalmi erőit maga körül egyesíté. *Saint Simon* gróf az egység új elvét, az új társadalom új súlypontját keresé, melyly az emberi fejlődés új időszaka számára még fel nem találtatott. Világi katholicismust akart felállítani, melylyben az emberiség minden társadalmi institutióinak újjászülését eszközlené, 's melylyből utóbb az *ipar katholicismusa* fejlett ki. Az európai társaságnak ezen újja szerkesztése, melyly önkebléből kifelé, 's természeti alapelemeire leendő felboncsolás által vala eszközzendő, 's egyetlenegy elv 's egy általános tudomány behozatala által megalapítandó, egyszersmind nagy, általános népszövetség 's az egész európai népesalád organicus egyesülésének kiindulási pontja lett volna, de az egyes népi egyéniségek önállóságának 's szabadságának kára nélkül. Ez volt *St. Simon* alapeszméje: olyly elvet, rendszert, társasági szerződést találni fel, melylyben a' legnagyobb egyéni szabadsággal 's emancipatioval egyszersmind az emberiség 's állam összes érdekének kielégítése is eléressék. Ezen alapeszme azon másikhoz társul, hogy az emberiség arany ideje nem ennek háta mögött fekszik, hanem inkább előtte, a' jövőben, egy új sociális világrend létesítésében, melyly minden kérdést megold, minden ellentétet kibékít, minden sebet meggyógyít. Az industrialismus csak későbbben lett ezen új világrend formája. Ezzel összefüggött az élő emberiség egész tudományos, politikai és társadalmi tény álladékanak revisiója, 's ez vala *Saint Simon* munkájának kritikai része. Munkái: *Introduction dans les travaux scientifiques du 19-eme siècle*, melylyben már a' munkát állította fel, mint az új kor általános életelvét, egyszersmind az európai népek közös szövetségének eszméjét is pengetvén. Ez utóbbi eszmét jobban kifejté „*Reorganisation de la société européenne*“ munkájában. A' népelet egyformaságának alkotmányos eszközéül az ipart jelölé ki, melylyről szorosabb meghatározásokat adott „*De l'industrie*“ *Parabole politique*“ és „*du système industriel*“ munkáiban. A' világ iparosítása, *St. Simon* szerint új jogviszonyt létesítende a' munka, tehetség és jutalom közt, melylyben mindenki csak az lenne, a' mire képes, 's anynyit birna, menynyit dolgozik. *Associatio* 's *emancipatio* ezen új munkastátusnak alapelemei, hol a' munka van az emberiség új vallásává emelve, A' keresztyénség, melyly jelen álláspontján, *St. Simon* által, magát túlélte institutióknak tekintetett,

az emberiség ezen új intézkedésében szinte megújult volna. A' magát saját tulhajtott egyoldalúsága által megsemmisített katholicismus, 's az élet és testnélküli protestans criticismus helyébe *St. Simon* új keresztyén-séget akart alapítani, az anyagnak vallásos elismerését, melyly a' munka megszentelésében vala formulázva. Ezen új vallásos nézeteit a' „*Nouveau christianisme*“ czimü munkájában rakta le. *St. Simon* iratainak gyűjteményét *Olinde Rodrigue* adta ki 1832-ben. *St. Simon* rendszere, mint azt eredetileg kigondolá, egyszerű, erkölcsileg nagy, 's mindent a' természet-törvényekre fektető eszméken nyugszik. De azon rendszer, melylyet tanítványai, *Enfantin, Rodrigue* 'sat. a' st. simonismus neve alatt *St. Simon* eredeti rendszeréből faragtak, képtelenségekkel tömött szélsőséggé fajult. A' nők emancipatiója, a' st. simonismus egyik fő koreszüménye, de egyszerű társasági reformjának egyik legesabitóbb zászló-felirata. Nemesebb e' törekvéseknek azon része, melyly a' munka szervezése körül forog, 's melylynek alapeszméje ezen tételben van kimondva: *à chacun selon sa capacité, à chaque capacité selon ses oeuvres*“ A' fő munka, melylyben a' st. simonismus eszméi le vannak rakva, a' „*Doctrine de St. Simon*“ (1828–30) melylynek iparos részét *Bazard* írta, vallásos részét pedig, melyly magában foglalja a' socialisticus iskola minden kinövéseit, *Enfantin*. — *Lermnier, Chevalier Mihály*, ki a' *Globet* a' romanticusok kezéből átvette, *Leroux Péter* és *Carnot Hippolit* történetphilosophiai, nemzetgazdasági és státustudományi fejtegetései a' st. simonistai iskola legnemesebb termékei. Ezen férfiaknál azonban, kik többnyire nem sokára más irányzatokra mentek által, a' st. simonismus csak előhaladó tovább alakítás általános alapja volt. *St. Simon* 's iskolájának törekvései mellett Franciaországban egy másik socialis rendszer is indult meg, *Fourier Károly* rendszere, melyly az új társasági elmélet tudományos lényegét mélyebben 's lélektani alapon megállapítani törekedett, 's a' munka státus szervezését részletesebben kidolgozta. *Fourier* rendszere, melyly Franciaországban philosophiai jelentőséget igényel, az önmagában összeroskadt st. Simonismus bukása óta, a' komolyabb 's mélyebben gondolkodó státusférfiak előtt is nagyobb elismerésre 's kiterjedésre talált, noha számos kinövései, melylyekről menten szinte nem maradhatott, nevetség tárgyává lettek. *Fourier* a' társaság új tudományát boldogság tudományának nevezé, a' boldogságot ismervén az emberek valódi rendeltetésének e' földön. Az emberiség e' valódi boldogságát „*Théorie de quatre mouvements*“ czimü könyvében „az ösztönök 's azok kielégítése közti harmoniában“ helyezé. (1. *Fourier*) *Traité de l'association domestique- agricole, ou attraction industrielle*“ czimü munkájában, melyly később „*Théorie de l'unité universelle*“ név alatt jelent meg, bővebben kifejté ezen új társadalmi szerkezet, az ő nyelvén *Phalanstère* közelebbi egyes alakjait, mi közben a' képzelődés tarka álmaiba is merengve gyakran csak mosolygásra bír, de sokszor ismét mély és eszes gondolatokban mutat a' legjelentékenyebb pontokra, melylyektől a' társaság jóléte 's jövője függ. *Fourier* összes munkáit 1841-ben újra adá ki azon társaság Párisban, melyly elméleteinek valóstítására állott össze. A' socialismus tudománya azóta nevezetes haladást tett 's tovább fejtejt nyert Franciaországban, de más részről a' communismusnak vele össze

olvadó elemei megzavarák a' vizsgálódások tisztán tudományos menetét. Nevezetes jelenetet képeznek e' tekintetben *Proudhon P. J.* egy a' munkás osztályból kikelt író lángeszű iratai, mint *Quest-ce que la propriété? ou recherches sur le principe du droit et du gouvernement* (Páris, 1841), melyly igen elmés jogphilosophiai fejtegetéseket foglal magában, de egyszersmind azon órült alapelv körül forog, hogy a' tulajdon nem egyéb mint tolvajság; (*la propriété c'est le vol*). Másik munkája: *De la création de l'ordre dans l'humanité ou principes de l'organisation politique* (Páris 1843) (l. *Proudhon*) Hires név még itt *Blanc Lajos*, ki *Organisation du travail, Association universelle, Ouvriers, Chefs d'atelier, Hommes de lettres* 'sat. czimű irataiban éleselmű fejtegetéseket rakott le különösen a' korlátlan ipar-zabadság ellen, 's többi közt a' munkahiány megszüntetése 's kellő munkadíj biztosítása végett a' státus felügyelete alatt álló nemzeti műhelyek felállítását indítványozá; egyszersmind, mint a' socialisticus iskola történetírója, nagy hirre jutott. (l. *Blanc*) Érdekes jelenetek továbbá *Cabet* munkái, a' nagyhirű „*Icariai ut*“, melyly a' socialistico-communisticus társasági állapotot ragyogó, 's a' képzeletet rendkívül kecsegtető színekkel festi egy álmodott országban.

A' socialisticus törekvések alapeszméje, bármilyly tulságokra tévedtek is azok különben, csakugyan mindenkor az, hogy a' társaságot megmentsék azon betegségekől, melylyekben szenved, 's olyly javítást eszközöljenek, melyly eszményi (ideal) legyen a' földön. E' czélra a' tehetségesb regényírók egy némelylyike is nagy hatással kezdé működni. Különösen *Sue Jenő*, ki előbbi, már említett regényeiben, vad és chaoticus képzeleti világban szaguldozott, ujabban a' társasági beteg állapotok physiologusává 's bírálójává nemesült; *Mathilde*, főleg pedig *Mystères de Paris, Juif errant, Martin* 's legujabban *Mystères du peuple* regényeiben, mik által világhirre kapott, élesen ecseteli a' társaság nyomorát, 's tárgyalja a' divatos socialis érdekek legfőbb pontjait, sőt fórmulázza is a' socialismust, az Örök zsidóban az iparra, Martinban a' földmivelésre alkalmazva. E' munkákban, melylyek a' legujabb irodalomban időszakot alkotnak, leszállott a' társaság azon legalsó rétegeibe, melylynek életjelenségei napról napra fenyegetőbbek, 's valódi mesternek bizonyítá magát ugy az életszemlélésben, mint az emberi jellemek ismeretében. Az erkölcsi 's anyagi veszélyeket, melylyek e' téren az emberi létet szorongatják, metsző igazsággal, 's egyszersmind az öszszes emberiség szabad és méltó kifejléséért dobogó szív melegségével festi. Ezen magas emberszeretet *Sue* újabb irányregényeinek mozgó ereje, 's bőven kipótolja a' művészi forma hiányát, a' szerkezet hibáit, a' meséhez nem tartozó bőséges kitéréseket. A' *Sue*féle nyilvános titkok sok utánzása mindenféle nemzeteknél 's helyeken, untató, 's mint kalmári nyereszkesedés, boszantó lehetett ugyan, azonnan bizonyítja, hogy az irodalom a' mai népeletnek ezen elhátározó pontjai felé tolong. Ha a' fenálló társasági rend ezen öszszesütközései *Suenél, Balzacnál, Souvestre Emilnél* 's egyéb regényíróknál majd physiologiai bonczkással felvagdálva, majd rendőrségi rajzónnal leírva jelennek meg: *George Sandnál* egy valódi és pedig nagyszerű költői keblen mennek keresztül, 's e' kitünő aszszony nemes szívvérébe fűrösztve, valódi szépmű befejezett alakjában jelennek meg. *Indiana, Valentine,*

Jacques, André, Leone Leoni, Simon, Lelia regényeiben folyvást, 's különféle formák és viszonyok közt, de mindenkor bámulatos erővel tárgyalja a' társaság kinövészeit. Regényeit olvasni annyira, mint a' jelenkor legtitkosabb önvallomásaival birni. Nincs újabb költő, ki költészetének olyly élesen 's fáradatlanul, sőt kiméletlenül 's megkérdelhetlenül nyomozott ézeljával, olyly öntudatos, határozott iránynyal lépett volna fel. 'S mind ezt a' legegyszerűbb eszközökkel hajtja végre; egy férfi 's egy aszszonysziv legegyszerűbb kölesönös viszonya, milylyet minden polgári tüzhelynél találni, elég neki, hogy belőle nagy kormüveltségi tragoediát alkosson, melyly a' tetteges valóságtól egy lépésre sem távozik. Legújabbban *Sand*, más befolyások alatt, más mezőre fordult. Egy ideig a' demerata katholicus pap *Lamennais* befolyása volt rajta észrevehető, 's művei keresztyéni irányuak lettek, mint p. o. *le Dieu inconnu*, de ez csak átmenő hatás volt. Ut-leírásaiban (*Lettres d'un Voyageur*) igen találó 's kedélyes rajzokat adott. Egyik legújabb munkájában „*le Compagnon du Tour de France* egészen új nemü socialis költészetre tért át, melyly összefügg *Lamennais* nézeteivel a' munkás néposztályokról, 's a' communisticus egyletek irányzataival. A' női sziv mélységeiből a' politikai élet napfényére lépett, 's a' marquisonő pályáját, a' társasághoz communistai igényeket intézve, mint demerata, végzi be. De ide már alig van elég ereje 's ifjusága. *Cousuelo* szép regényében még egyszer magasan röpül, de a' *Comtesse de Rudolstadt*ban már bágyadtnak látszik. Végre ezen új társasági irány óriásai közé tartozik a' profétai szellemü *Lamennais* apát, ki a' vallást, legitimitást, St. Simonismust, demeratiát 's a' divatos scepticismust egy öntetté olvasztja magában. Kilépvén első időszakából, melylyben egészen katholikus, 's a' tekintély embere volt (ide tartozó munkái: *Reflexions sur l'état de l'église en France* és „*Essai sur l'indifference en matière de religion*) az *Arenir* lapot alapította, összeveszett a' pápával, 's *Paroles d'un croyant* nevü hires iratával kezdé felébreszteni a' keresztyén forradalmi szellemet. E' ragyogó 's itt ott valóban méltóságos dictióju munka keresztyén és demeratai eszmék sajátóságos költői szövedéke, a' keresztyénség szelleméből vezeti le a' politikai szabadságot, istennel mondatja a' népnek: légy szabad! A' társalom legfájósb sebeibe teszi ujait, a' munkás és éhező néphez intézi szavait, 's ezeknek igényeit a' gazdagok, a' birtokosokkal szemközt szóval 's eszmével látja el. *Affaires de Rome* munkájában a' pápát akarja a' demeratia 's forradalom fejévé tenni. Későbbben új philosophiai rendszert dolgozott ki *Esquisse d'une philosophie* cím alatt (1841) (I. *Lamennais*).

Mig azonban a' francia irodalom mindazon mezői, melylyek a' gyakorlati élettel 's napi viszonyokkal határosok, mint: politika, dráma, regény, történet 's at. egyenkint tartalmasok, 's mozgalomduak, a' sajátképpen mélyebb tudományosság, kivéve a' természettudományok némelyly ágait, sokkal szegényebb 's jelentéstelenebb, mint Németországban, sőt némelyly szakokról elmondhatni, hogy Franciaországban még nem is fejlődtek valódi tudomány magasságára. -- Így p. o. a' *theologia* még igen alacsony fokon áll. A' legújabb fr. theologiai irodalom leginkább csak általános erkölcsi, vagy épületes munkákat mutathat, ezeket is esekélyebb számmal. Az okoskodó theologiai munkák közt első helyen álla-

nak Lamennais régibb 's még orthodox iratai, p. o. *Essai sur l'indépendance en matière de religion*. Ezekhez az előadás erélyére 's az okoskodás élességére hasonlót az özszes francia egyház fel nem mutathat. Fraysinoux püspök „*Conférences et discours inédites* (1842, Páris) czimű munkája is nagy közönség tetszésével találkozott. Constant Benjamin, a' politikai író és szónok, szelleműs munkájában, melynek czime „*De la religion considérée dans sa source, ses formes et ses développemens*“ a' vallásos philosophiához első alapot rakott, de a' fr. theologiában saját tudományos irányt nem nyithatott. — A' jogtudományban a' speculatio, főleg a' német jogphilosophia befolyása kedvező hatást gyakorolt. Itt főleg Lermnier neve említendő, ki „*Philosophie du droit*“ jában az új jogphilosophiai iskola jelen álláspontjának legkitünőbb képviselője 's még egy igen jeles értekezést írt: *de l'influence de la philosophie du dix huitième siècle sur la législation et la sociabilité du dix neuvième* (1833). Egyes fiatal jogtudósok p. o. Ed. Laboulay becses jogtörténeti tanulmányokat tettek. „*De l'enseignement du droit de France*“ (Páris 1840) munkája igen jeles. Dupin mint jogtudományi író is nevezetes. A' codexeknek számos commentálói jelentek meg, kik közt Boulay-Paty, Pardessus, Sirey, Locré, Dalloz, Bourguignon, Bacqua'sat. neveit említjük. A' philosophia nevezetes emelkedésre jutott legújabb időben, 's ezt szinte a' német speculatiohozi csatlakozásának köszöni. A' komolyabb német szellemhez közeledésnek érdekes fejlődését, melyly a' romanticismus diadalával egy lépést tartott, érdekesen képviseli a' *Globe* 1830-ig 's azután megjelent philosophiai 's aesthetikai bíráló czikkeiben. Azon ifju, bátor bírálók, kik a' *Globeba* rakták le az új hitvallásaikat, komoly 's a' jelenetek mélyebb lényegébe ható törekvés által tűnnek ki, milylen azelőtt Franciaországban nem mutatkozott. Főleg a' külföldi irodalmak 's a' német philosophia megismertetése 's megbirálása által hatottak. Ezen kritikuskok közt kitünő név Ampère J. J. kinek rendkívül finom bíráló tapintata van, 's ki mély belátással sima és ragyogó előadást köt össze, 's új philosophiai eszméket nagy ügyességgel öltöztet nemzeti ruhába. Ő és Saint-Beuve, Quinet Edgar, Planche Gustáv, Marmier X. 's egyebek ez irányban egészen új bíráló irodalmat alapítottak, melylyből kitűnt, milyly komoly változáson ment keresztül az új francia nemzedék jelleme 's irányzata. Mintegy forduló pontját képezi ez idő a' francia nemzeti jellemnek. A' német műveltség, — ellentéte az addigi francziának — egy ideig középpontja lett a' francia ifjuság törekvéseinek. Német bölesészet, irodalom, elemi oktatás, egyetemi rendszer, részint helyben Németországban tanultattak kitünő francziák által; mint a' fenebb említett Ampéren, Quineten, Marmier-n kívül Cousin, Saint-Marc Girardin, Lermnier, Guizot, Carnot, Jourdain, kik kisebb nagyobb mértékben megragadtattak ez irány által. E' sokat ígérő közeledés a' német és francia szellem közt főleg Cousin Victor törekvéseiben tűnt ki. Azonban meg kell vallani, hogy a' francziának e' felfedezési utazásai a' német philosophia mélységes tengerén meg lehetőszen csak amugy szeszélyesen, 's iránytű nélkül történtek. Elsajátítási törekvéseikben hiányzik minden tervszerinti irány. Cousin ecclécticismusa (l. Cousin, philosophia) csakhamar elhangzott 's félre tétetett. Philosophiai nézeteinek először a' „*Fragmens*“ és „*Nouveaux fragmens*

philosophiques“-ben nyitott utat, hol kitalálá azon csodálatos vegyületét minden ekkorig ismert philosophiai rendszereknek, melylyben egyedül vélte feltalálni az igazság egyetlen 's valódi formáját. De maradandó érdemet szerzett magának azáltal, hogy a' philosophia történetének alaposb ismeretét terjeszté, 's *Hegel* mélyebb fejtegetéseit népszerűsíté Franciaországban. *Plato* fordítását 12 kötetben bevégezé; kiadta továbbá *Proclust*, *Descartest*, *Abálardot*; kellő becsre emelé *Aristotelest* 's a' t. Törekvéseinek saját, igen nagybecsű oldala az oktatásügy, melylyet Németországon 's Hollandban tett ilyly czélu utazásai folytán, melylyekről jeles közléseket adott, igen alaposan megismert 's fejtegetett. A' juliusi forradalom után a' francia ifjúság, az új alkotmánynyal, új philosophiát is akart. Ekkor *Lerminier Eduárd*, a' német philosophiának szinte ismerője 's kedvelője, lépett föl a' *speculatio* szónokszkékére, és kimondá az eklekticismus száműzetését. Azután új philosophiai dynastia alapításához fogott; megirá a' már említett „*Philosophie du droit*“ -t; azután philosophiai levelezésbe bocsátkozott egy berlinivel (*Lettres à un Berlinois*); azután többféle határozatlan irányok után kapkodott. *Cousintól*, ki igen ministeriális volt, elfordult a' közvélemény, 's *Lerminier*, akkor még szabadelmű, lett a' tanuló ifjúság bálványja. Tagadhatlan, hogy *Lerminier* a' német philosophia biztos ismeretével önállóbb gondolkodó tehetséget köt össze, mint *Cousin*. De törekvései, egészben véve, nem eléggé átfogók 's rendszeresen összefüggők, hogy a' fr. philosophiának új és sajátágos fejleményt adhassanak. Magok a' francziák is megvallják, hogy Németország a' philosophia normális hazája; a' francziák a' helyett, hogy az egész német philosophiát átvették, kikerekítnek annak közepéből egykét tetsző darabot, 's megelégesznek egyes filatokkal *Kantból*, *Fichtéből*, *Hegelből* 's a' t. — A' philosophia történetének ismeretére nagy hatással voltak *Damiron* munkái (*Essai sur l'histoire de la philosophie en France au XIX-eme siècle*) és *Jouffroy*, ki *Dugald Stewart* és *Reid* seót philosophok rendszerét fordítá. Aza's új „*System univerealt*“ adott 8 kötetben, melylyben megkísérté olyly egy elvnek feltalálását, melyly minden világjelenetek analysiséhez kulesul szolgáljon, 's melylyből számos kivonat is készült. Említendő még *Barchou de Penhoen*, *Fichte* és *Hegel* fordítója. A' *természettudományok* feldolgozásában az újabb francia irodalomnak igen kitűnő érdemei vannak. A' természettörténet mezején *Curier* egy maga († 1832) sok névvel felér. Nagy érdemeit, miket már előbb a' zoologia összes országában szerzett, a' halak természettörténete által szaporitá, a' miben *Lacpedet* tetemesen felülmúlja. Vizsgálatai az ősvilág maradványai felett főleg *Bravard* és *Croizet* által bővítették. *Geoffroy St. Hilaire* főleg az emlős állatok ismerete körül munkálkodott. A' *növényvilág* physiologiája Franciaországban is mindinkább elismertetett a' fűvészet tudományos alapjául 's kitűnőleg *Dutrochet*, *Turpin*, *Brongniart*, *Raspail*, 's a' szellemdús *Dupetit-Thouars* által gazdagított; míg *Mirbel* a' növények földirati felosztására nézve adott elő új észrevételeket *Brongniart* pedig a' fossil-botanikát tette gondos vizsgálat tárgyává. *Aszcány-és földtan* azon ágai a' természettudományak, melylyek különös buzgalommal műveltettek *D'Aubuisson*, *Berthier*, *Brongniart Sándor*, *Rozet*, *Prerost Constant*, *Bonnart* 's a' t. által. *Fouquier*, *Fresnel*, *Poisson*, *Cauchy*,

Ampère, Arago, Biot, Gay-Lussac 's a' t. egyes tanok alapos felvilágosítása 's fontos kísérletek által magas fokra vitték a' tudomány haladásait; míg a' vegytan is azon új irányban, melylyet e' tudomány legújabbán vön, jóval előbbre vitetett *Darcel, Serullus, Balard*, a' brom feltalálója, *Braconnot* 's egyebek által. — Az irodalom története is szorgalommal műveltetett. Sokat tettek erre a' különféle népek irodalmi felett szerkesztett resumék. *Villemain* „*Mélanges littéraires*“-jei, *Nodier Károly* iratai, 's *Hugo Victortól* „*Littérature et philosophies mëlées*“ jeles értekezéseket foglalnak magokban az irodalom ismeretéhez. Említendők továbbá *St. Marc Girardin* és *Chasles Fülöp* koszorúzott iratai a' XVI-dik századi francia irodalomról. A' régibb francia irodalom ismeretére jó szolgálatot tett azon hat kötetes *Crapelet*-féle gyűjtemény, melylynek czime: *Les poètes français depuis le XII-ieme siècle jusqu' à Malherbe*. E' gyűjtemény kiadója régibb francia irodalmi művek diszkiadásait is eszközölve öszsze nem függő sorozatban, melylyekhez még *Villemaintól* a' nem igen alapos „*Cours de littérature française*“ nyomtatattott. Ide tartoznak: *Fauriel, Ampère, Ch. Maquin, St. Beuve* 's a' genfi *Peschier* munkái. — Az orvosi tudományokban főleg azon szakokkal foglalkodnak a' francziák, melylyek a' külső érzékek alá esnek, 's kézzel foghatók. A' seborvosságban kitűnők legújabbán: *Boyer Elek* báró, *Dupuytren Vilm.* báró, *Larrey J.* báró; a' pathologia 's therapiában: *Broussais*. *Orfila* híres toxicológiájának 4-ik kiadása 1843-ban jelent meg. A' földleírás, nevezetesen a' politikai, Franciaországban szorgalommal műveltetik. *Maltebrun* jeles geographiai kézikönyvén kívül a' *Dictionnaire géographique universelle* figyelemre méltó, melylybe a' német *Humboldt* 's *Klaproth* is dolgoztak. A' statistikában nevezetes az évenként megjelenő *Annuaire, Garnier* és *Guillaumin* szerkesztése alatt, melylybe *Chevalier Mihál, Faucher Leo, De la Grange, Molinari, Moreau de Jonnés, Say Horace* 'sa't. kitűnő nevek adnak czikkeket. *Dupin Kár.* statisztikai munkáit az adatok pontossága 's a' combinatiók élessége ajánlja. Leghíresebb munkák Franciaország statistikájára legújabbán *Legoyt A.* és *Schnitzler* munkái. Jeles földabroszok készítésében mindenkor kitűntek a' francziák, névszerint: *Claude Belisle, D'Anville, Cassini, Barbié du Boccage* 'sa't.

Franciaia művészet. Franciaország társadalmi állapotának nagy mozgalmi, melylyek az irodalom terén a' classicusok és romanticusok küzdelmében találtak viszhangra, a' művészetet sem hagyták érintetlenül, — minthogy műveltségük sokkal inkább általános hatású, mintsem, a' szellemierők egy része annak izgalmaiktól érintetvén, a' másik rész zavartalan nyugalomban maradhatna. Azon élénk részvét 's köz megvitatás mellett, melylyel a' francziáknál a' tudomány 's művészet minden új jelenete kísértetik, a' művészek törekvései nagy közönséget nyertek, 's az ezekre befolyást gyakorló nézetek tetemesen tisztultak. A' hosszszas forradalom 's háboruk által kimerített nemzeti jólét a' restauratio alatt tagadhatlanul növekedett, 's a' nemzeti becsület követelte, hogy annak egy része a' művészetek ápolására fordíttassék. X. Károly gazdag, de azért soha sein elegendő civillistája részint a' művészetek előmozdítására lett elköltve. Építészeti emlékek állíttattak, hidak szobrokkal ékesíttetek, muzeumok alapíttattak. Hogy az isteni tisztelet vonzóbbá tétessék, az

egyházak felékesítésére nagy összegek fordítottak; a' Genoveva-egyház felkészítése *Gros* által 150 ezer frankba került, sőt a' császári korra emlékeztető megrendelések is tétettek p. o. *Girard* koronázási képére. A' királyi buzdítás példája másokat is ez irányba ragadott. Élő művészek műveiből egész nagy táraikat állítottak az orleansi hg. Berry hgné 'stb. míg *Blacas* hg. nem kevesbé nagyszerű gyűjtő kedvet fordított az antik emlékekre. Azonban a' Bourbonok kezében minden elhervadt, 's a' jó akarat sem termett gyünölesöket. A' kitüntetett művészek, kiket a' királyi kegyelem rendjelekkel 's megbízásokkal keresett fel, nem örültek e' kedvezésnek; eléguiletlenség uralkodott, 's epedés részint vissza a' császár korába, részint a' jövő felé. Egy emlékezés a' nagy hadsereg napjaiból egyetlen jelenet a' katonaeletből egészen másképen hatott 's lelkesített, mint a' jámbor szent képek, vagy az udvari élet piperés jelenetei. A' szent congregatio által eszközöltt kereszttyénies művek hidegen hagytak. A' juliusi forradalom tehát a' művészeketől is uj, boldogabb aeraul üdvzeltetett. Már 1830-ki októberben műkiállítás rendeztetett a' luxemburgi galleriában a' juliusi sebesültek javára, hol szabadon választott jury itélt a' művek felett. A' restauratio idejében elnyomva 's elzárva tartott képek csoportosan álltak elő; a' *Dávid*-féle iskola legjelesebb terményei *Guérin*, *Meyniér*, *Gros*, *Lethier* 's egyebektől. — *Girodet*, *Gérard*, *Regnault*, *Hennequin*, *Vernet Károly* képei Napoleon ütközeteiből a' császári kor imádóinak tetszettek ugyan, de az ifjabb nemzedék előtt, melyly más eszmékben nőtt fel, fagyos és unalmas tarkaságoknak látszottak csak. Azon bátorsággal, melyly a' bírák ellenében minden ünnepelt és fenálló izlést 's tárgyat szabad vizsgálat alá vett, himezés nélkül kimondaték, hogy *Dávid* csak testet tud festeni, szellemet nem, 's hogy iskolája se vitte többre. Ezen művészeti hangulat képviselői voltak a' kisebb lapokon kívül a' *Temps*, és a' *Journ. des Débats* is. Művészetben ugy, mint költészetben olyly mozzanatok ábrázolása igényeltetett, melylyekben a' kedély egész mélységében 's erélyében, 's a' conventionalis szabályoktól menten és kötetlenül lép fel. Mély fájdalomat 's magas örömet akart a' világ megtestesítve látni, olylyat, a' mi részvétet gerjeszt, szabadon mozogva a' tisztán emberi elembe, — 's félrevetni a' holt, lélektelen alakokat, melylyekkel, akademiái szabályok szerint, elég sokáig unatkozott. Ugyanazon nézetek kezdtek érvényre jutni a' rajzoló művészetben, melylyek „romantika iskola“ neve alatt, olyly nagy pártot szereztek a' beszélő művészetekben. Sok ifju, öntehetségébe bizó, de a' kezelésben még nem eléggé ügyes művész esatlakozott ezen iskolához. Az akademiái tanulmányokat elhanyagolva, önmagokból akartak teremteni; de sokszor nem bírván eléggé világos nézettel, igen tökéletlenül vitték ki szándékaikat. Főleg az emberi alak rajza volt az, melyly a' régi (classikai) iskola pártosainak éles korholásra adott alkalmat. Roszul rajzolt kéz és láb, könyök és térd minél bővebben fordult elő. 'S ragyogó színezés mellett hibás rajz volt a' romantika iskola képeinek jellemző b'lyege. Ezen uj iskola, lényegében megegyezett az angol iskolával, melyly szinte nagyon szereti a' kápráztató színezést, 's a' genre-képeket. Szereti ez iskola *Vernet Horác*ot, *Lajos Fülöp* király kedvencét, 's a' franciaia művészetbarátok büszkeségét, nevezni képviselőjeül; de *Vernet* a' technikában sokkal magasabban

áll, 's csak dús képzelődése és színezése emlékeztet a' romantikaiskola nagy tömegére. Jeles művei közül megemlítjük : a' tolosai csatát, 's Mameluk-gyilkolását, mikkel fellépett, a' jemappesi csatát, Judit és Holofernest, VIII. Pius' processióját 'sa't. Példája által némi túlságos szabadság izlését terjeszté el a' művészek közt, melylyet a' kevésbé hivatottak azonnal elsajátítának. De iskolájának érdeme az eleven élet azon hű felfogása, melyly által tanítványai kitűnnek ; és ez olyly előny, melyly sok egyéb hiányt elfelejtet, 's melyly miatt a' kevésbé tökéletes kivitelt szivesen megbocsátjuk. Nagy elismeréssel találkoztak épen e' miatt *Thomas, Auboiss* (a' Louvre bevétele) 's *Delaroche* (Richelieu a' Rhóne folyón ; 's *Mazarin* halála) az 1832-iki műkiállításon a' Musée-Colbertben. *Hapteler, Longlois, Lessore, Destouches, Court, Schnetz* hasonló kitünőségre tartanak igényt. — Azon kevesek közt, kik a' régiek nagy felfogása szerint tudtak dolgozni, legkitünőbb *Ingres, Rafael* és *Fornarina* festője. — Napoleon halála *Steubentől* inkább csak tárgya miatt lett híressé. Mindezen művészek elfogadták az újabb iskola jó tulajdonait, a' nélkül, hogy a' régiéit elhagynák. A' romantikai irány követői közt a' leghiresbek egyike, túlságos magasztalások és korholások tárgya, *Delacroix Jenő*, számos az élethől vett művek teremtője, kinek legfőbb törekvése — egyéniség. — A' két *Scheffer* testvér, *Descamps, Hesse* 's *Johannot* testvérek, legszerencsésb követői. Mint historia- és genre-festők jó névre tettek szert *Granet, Fourbin, Laurent, Debacq, Bellangé, Pigal, Lepaul, Vauchelet, Spindler, Rocqueplan, Abel de Pujot, Leon Coignet, Coudert, Debay, Delorme, Dubufe, Picot, Robert Fleury, Lamy, Beaume, Deveria* 'sa't. ; *Scheffer* a' komolyabb történeti festészethez fordult ; *Robert* olasz tájképei 's rablói által lett a' közönség kedvence, különösen pedig „Aratásrólí visszajövetele“ által európai hirre tett szert. *Naigron* szinte olasz, különösen római életképekben jeleskedik. Szorosb értelemben vett tájképek festésében *Gudin, Isabey, Garneray* (tengeri tájképek) *Regnier, Raffort, Bertin, Giroux, Aligny, Valenciennes, Boguet, Lepoittevin, Bémond, Wattelet, Tanneur* 'sa't. a' figyelemre méltó nevek. De a' francziák sajátosságához tartozik, hogy a' természetet emberi alakokkal szeretik élnkíteni. — A' porcellán festésben *Jacotot* aszszony lett híressé, kivel *Constantin* és *Pastier* urak, 's *Debon* és *Leduc* aszszonyok vetélkednek. — A' juliusi napok olta azonban feltűnő volt a' régibb híres művészek visszavonulása, kik csaknem egészen ifjabb tehetségeknek engedték át a' mezőt. — *Dávid* iskolájából jöttek még ki, az említettéken kívül : *Peytarin, Berthon, Serangeli, Laville-Leroulx* aszszony. *Mongés Angelika, Barbier-Valbonne* aszsz. *Van Bret*, és a' lyoni *Richard*. — *Vincent* iskolájához tartoznak *Meynier, Thévenin, Aubry* 'stb. Correct rajz, antikok tanulmánya, kedves előadás, igen sokakat vezettek *Regnault* iskolájába is, kik közül kitűnők lettek : a' jeles *Guerin, Landon, Menjaud, Prudhon*, 's a' miniatúr festők közt *Isabey* ; továbbá *Auzon, Lenoir, Romany, Lorimier, Benoit*, 's *Davin-Mirvaux* aszszonyok. Ismerős nevek még *Drolling* társalgási művek, *Redoute, Spaendonck, Van Os* virágok, *Berré* és *Delacroix* állatdarabok festésében, *Bervis, Desnoyers, Sellier, Lignon, Laugier, Weber* 'sa't. mint rézmetszők. — A' párisi muzeum, melyly magában minden népek legdicsebb műveit egyesíti, a' műkiállítások, hol a' divatos festők

művei drágán kelnek ; a' juliusi kormány nagyszerű megbízásai, p. o. a' követkamara 's a' Louvre termeinek felékesítése, főleg pedig a' versaillesi történeti muzeum felállítása nagyon előmozdították a' historiai festészetet. Ez utóbbi több mint 6000 kisebb nagyobb képpel bir, melylyek egy része igen sietve készült. — A' rézmetszés kiművelésére igen sokat tettek a' császári kormány vállalatai, p. o. a' *Musée Napoleon*, 's az *egyptusi hadjárat*-ról munka. — Legújabb jelenben nagyon divatosná lett egy másik művészeti ág, t. i. a' tájkép- és építészeti aquarelle. A' fametszés körül nagy érdemei vannak az ügyes francziáknak, ha az angolok finomságát egészen el nem érhetik is. Kitünő arcképfestő köre, *Gravedon*. — Főfészke a' művészetnek Fr.országban természetesen a' mindent elnyelő Páris ; de legújabban a' tartományi városokban is állittattak műegyletek, 's iskolák ; p. o. Lyonnak sok jeles festője van már — Párisban 1830-ban állott fel a' „*Société libre pour l'encouragement des arts*“ melylynek feladása volt a' classicusok 's romantikusok közt a' józan közepet feltartani, 's a' művészetnek az államhozi viszonyát előmozdítani.

Átmenve a' művészet egyéb ágaira, a' *szobrászat* sokkal kisebb mértékben mozog, 's foglalatoskodik, mint a' festészet. Napoleon szobrának újra felállítása a' Vendome-oszlop tetejére, honnét 1814-ben ledöntetett, *Searre Emiltől*, *Kleberé* Strassburgban *Grasstól*, *Szanizló* király szobra *Nancy* számára, *Jacquot*-tól *Moliéré* Párisban, voltak a' nagyobb szobrászi feladások. Azonban *Bosio*, *Cortot*, *David* Péter János, *Lesneur*, *Pradier*, *Nanteuil*, *Ramey*, *Préault*, *Roman*, *Lemaire*, *Debay*, *Petitot*, *Foyatier*, *Durat*, *Gateau*, *Dantan*, *Therasse*, *Ramus*, *Brian* 'sa't. tehetséges szobrászoknak folytonosan ad munkát 's bő jövedelmet a' világ-város Páris. Különösen a' középületek feldiszítése, p. o. a' követkamara, a' versaillesi galleria, a' Madeleine-egyház peristylje 'stb. Gyps- és érczből kitünő jelességű állatalakokat készített *Giraud* és *Fratin*, *Bouillard* és *Barye* : igen kedvelt karrikaturákat gypsből az ifjabb *Dantan*. — *Mária* würtembergi hgnó, *Lajos Fülöp* egyik leánya, igen szép szobrászi tehetséget mutatott az orleansi szüz életnagyságú márványszobraban, melyly fájdalom, utolsó műve volt. — *Lajos Fülöp* kir. szeretett építeni, 's szenvedélyen kívül politikai tekintetek is folytonos építési vállalatokra birták, hogy t. i. az éhező 's gyulékony tömegnek munkát 's kerestet adjon. *Percier*, *Fontaine* és *Huyot* voltak a' király építészeti tanácsosai. Kitünő építészek Párisban : *Vaudoyer* az institut építője, *Lesueur* az opera helyreállítója, *Alavoine*, *Duban*, *Bloner*, *Caristie*, *Hittorf*, *Gau*, *Visconti*, *Labrouste*, *Provost*, *Dupont* 'stb. *Huyot* és *Blonet* végezték be 1836-ban a' hires „*Arc de l'Etoile*“-t. — A' góth styl csak átmenő kísérletekben mutatkozott, de a' renaissance-styl, a' romanticismus kifejlésével, sok kedvelőre talált. Előbb csak magános épületekre fordittatván, a' juliusi forradalom óta középületeknél is divatba jött p.o. a' Palais des beaux arts, 's a' Quay d'Orsayi palotát e' stylben építék *Duban* és *Lacornée*. Legnagyobb mű, melylyet e' divatos renaissance felmutathat, a' városház kiujítása *Godde* és *Lesueur* által ; míg ellenben a' *Theatre Ventadour* (vagy : de la Renaissance) melylyet *Huyé* és *Guerchy* terveztek, inkább az olasz renaissancehoz közelit ; a' *Notre Dame de Lorette* egyház pedig a' római basilika-alakot utánozza. Számos középkori emlék nagy szorga-

lommal 's művészi tapintattal lón kijavítva legujabb korban. — A' zenevilágban a' legujabb drámai francia zeneszerzők, *Herold*, *Halevy*, *Adams*, *Auber* 'stb. leginkább *Rossini* befolyása alatt állanak. A' francia zene maradt, a' mi volt. Chansonok, vaudevillek sokkal illőbbek a' francia jellemhez, mint a' mélyebb zene. Ez utóbbiak száma végtelen nagy; 's bár melyly csekély zenei becsü, egyszerű, 's egyhangu is a' vaudeville, van benne valami eleven 's népies. A' fr. románczok szinte sajtáságosok; és e' sajtáság főképen a' rhythmusban, 's a' mollnak a' durrali mindenkor visszatérő öszszolvasztásában áll. Egyházi zenében nem kitünök a' francziák; csak *Gossec*, *Lesueur* és *Cherubini*, adtak e' nemben jeleset. *Cheron* énekintézete az egyházi zene számára, ennek halálával megsemmisült. Nagyobb symphoniákat *Berlioz* és *Felicien David* teremtettek. Legtöbbet tett 's tesz a' fr. zene művelésére a' conservatorium, melyly ujabban *Auber* vezetése alatt állott. Sok jeles tanítványt adott Franciaországnak, főleg virágoztatja a' gyakorlati instrumentál zenét, 's minden filtanu egyaránt magasztalja a' legnehezebb német (*Mozart*, *Haydn*, *Beethoven*) művek conservatoriumbeli előadásait. Franciaországnak sok kitünő virtuóza van, kik világhirre jutottak, 's kik közt első helyen áll a' *Kreuzer Rud.*, *Rode* és *Baillet* által alapított violin iskola. A' zenészetek készítése is magas fokon áll, nevezetessn *Erard* zongorái világhírűek. A' zene irodalmában híres név: *Fétis*. Zenei folyóiratok a' *Gazette musicale* és *France musicale*.

A' művészet és tudomány párisi központosítása egy szakban sem olyly világosan feltünő, mint a' drámai színművészetben. A' megyékben csak egyetlenegy jóra való színház sincs; a' fr. színészetről szólva, csak a' párisi színészetről lehet szólni. Párisban a' kisebb nagyobb színházak száma 27. Legnevezetesebbek: a' nagy opera (*Academie royale de musique*) melyly jelenleg a' *Lepelletier* utczában van, 's hol az ujabbkori nevezetes énekesek: *Duprez*, *Poultier*, *Stolz* aszszony és *Dorus-Gras* aszszony. A' *Theatre français*, *Richelieu*-utczában, a' classicus darabok szinpada, hol a' világhírű *Baron*, *Lekain*, *Talma*, *Clairon*, *Mars* helyén, most legkitünőbb művészek: *Ligier* és *Samson*, 's *Rachel*, *Maxime*, *Mante*, *Plessis* aszszonyok. Nevezetes munka e' színházról: *Soixante ans du theatre français* (Par. 1842). — Az olasz opera 1838-ban elégvén, 1841-ben épült ujra, 's a' párisi uri világ gyűlhelye. Ennek padán ragyogtak legujabban: *Grisi*, *Fodor*, *Galli*, *Pasta*, *Malibran*, *Persiani*, *Tadolini* 'sa't. nők, 's *Rubini*, *Tamburini*, *Lablache*, *Levasseur*, *Zuchelli*, *Pellegrini*, *Dongelli*, *Garviani*, *Ivanoff* 'sa't. urak. — Az *Odeon* vagy második *Theatre français* nem olyly szigoru a' darabok felvételében, mint a' nagy Th. fr. 's ifjabbtehetségeknek is utat nyit. Igy p.o. *Ponsard* művei (*Lucretia* 'stb.) itt adattak elő. Az *opéra comique* számára dolgoztak *Gretry*, *Boyeldieu*, *Cherubini*, *Auber*, *Adam* 'stb. Ennek legkitünőbb énekesei: *Elleviou*, *Martin*, *Gavaudan*, *Chenard*, *Juliet*, *Ponchard*, *Henri*, *Roger*, *Rignier*; és *Saint Aubin*, *Gavaudan*, *Boulanger*, *Ponchard*, *Paul*, *Pradher*, *Damoreau-Cinti*, *Rossi-Laccia*, *Thillon* aszszonyok. Ezen nagy 5 szinpadon kívül, melylyekhez társult legujabban a' *Dumas Sándor* által alapított *Theatre historique*, számos másodrendü szinpad járul p.o. a' *Th. du vaudeville*, *du Palais-Royal*, 's a' boulevardok szinpadai, *Gymnase dramatique*, *Variétés*,

Porte St. Martin, Ambigu comique, Gaieté, hol a' francziák kimerithetlen vidorsága 's elméssége örök fényben mutatkozik, 's a' nép folytonos jó kedvben tartatik. Olylykor első rangu művészeket is látni e' színpadokon, mint p. o. *Bouffé* a' Gymnaseban. E' nyilvános színpadokon kívül, miket naponkint 50 ezer ember látogat, van még igen sok zugszínház, műkedvelői 's gyermekszínház, melylyeken a' nagy színpadok számára folytonosan pótló erők fejlednek, míg a' homályból gyakran első rangu esilagokként törnek elő a' művészetet mindenek felett kedvelő, szeszélyes párisi világ egén. (A' művészetek egyes ágairól l. *Építészet, Festészet, Zene, Szobrászat, Színészet*. Egyes kitünő írók 's művészek életírásait lásd : neveik alatt). — *T.*

Franciaia törvénykezés. Az állam szekerének tengelyei a' törvények, kerekerei a' törvényszékek. Az angol és francia törvényszékek azon előképek, melylyek után a' polgárisult világ többi nemzete saját törvényszéki eljárását, kisebb nagyobb mértékben utánózva alakítá. Valamint tehát az angol törvénykezésről (l. ezt) kissé bővebben szólottunk, ugy a' francia törvénykezési rendszert is hoszszasabban fogjuk tárgyalni, miáltal képesekké leszünk egyéb országok hasonló rendszereit csak röviden érinteni. Anglia a' régi meglevőn épít; intézvényei egyenkint a' századokon át fenállott réginek gyökeréből hajtottak ki. Franciaország jelenét semmi sem köti össze a' multtal. Itt a' nagy forradalom mindent felforgatott, mindent egészen újból teremtett, új alapokat rakott, új elveket talált fel. 'S ezt, legalább a' törvénykezésre nézve igen jól tette. Mert Franciaország törvénykezési szerkezete 1789 előtt nem állott szabad, ezélszerű, szilárd alapokon. Nem volt törvényszéki nyilvánossága, nem volt tiszta 's elkülönözött igazságszolgáltatása, egyformasága az ítélethozásban, birói függetlensége. A' biró korlátlan önkényt gyakorlott. A' korona szabadon rendelkezett a' polgárok személye fölött *lettres de cachet*-i (elfogató parancsai), 's azok vagyonáról elkobzás által. A' birói hivatalok örökösök 's cladók voltak. Kinek isten 's a' király hivatalt adott, annak eszet is adott. Igen természetes tehát, hogy a' forradalom vihara, melyly jobb és szilárdabb dolgokat is magával sodrott, a' francia régi törvénykezés silány épületét alapostul elrontotta, 's romain egészen új épületet emelt, szemközt ellenkező elvek szerint. A' mai fr. törvénykezést tisztság 's szigorú elkülönözöttség jellemzik. A' birói hatalom semmi egyéb, idegenszerű clemmel nincs vegyítve. Semmi köze az adóüggyel, hypothékaüggyel, notariatussal, gyámüggyel. Minden, az igazságszolgáltatás legszorosabb fogalmában nem foglalt birói eljárások elválasztása elvileg ki van mondva, és szigorún keresztül víve. Főleg, a' közigazgatás elkülönzése a' törvényszékektől, legnagyobb vezérely. Csupán a' békebiráknál van némi kivétel, kik a' szorosan vett birói eljáráson kívül többféle más eselekvényekre is hivatvák, p. o. elnökölnek a' családi tanácsokban, előtők történnek a' békéltetések, fúsitások, emancipálások 's a' t. Ezért, és mivel a' békebiráknál a' collegialitás elvétől is eltérés van, Franciaországban a' békebiróságot nem is számlálják a' rendes birák közé (*justice extraordinaire*). Ezen szigorú elkülönzést csak dicsérni lehet. Ellenben, megrovást érdemel a' franciaia törvénykezésben, hogy nem mindennel bir, a' mi természet szerint az övé volna, 's tetemesen meg van rövidítve, t. i.

nem minden peres ügy tartozik hozzá, melylynek tárgya az állam belső-jébeni jog, melylynek tehát, helyes fogalom szerint, körébe kellene tartozni. Sőt vannak hatóságok Franciaországban, melylyek bár nem törvényszékek, mélyen az igazságszolgáltatás mezejébe vágják sarlójukat. — Franciaországban kettős igazságszolgáltatás van. Törvényszéki, (*droit contentieux judiciaire*) és közigazgatási (*administratif*). A' törvényszéki igazságszolgáltatás a' sajátképi törvényszékek (Cours, tribunaux) feladása. A' közigazgatási bíráskodás más hatóságokra van bízva. Első bíróság ezen téren a' 3—5 tagból álló *Conseil de préfecture*, hol a' *préfet* (közigazgatási főnök a' megyében) elnököl, kinek egyenlő szavazatok esetében eldöntő szava is van. A' *préfet* és tanácsa közti viszony ugy van rendezve, hogy az egész közigazgatás kizárólag amannak kezében van. Mert a' döntő szavazaton kívül, ugynevezett „*exéquat*ur“ jogával is bír. Ugyanis a' *préfeturai* tanács egyhangú végzése sem bír önmagában kötelező erővel, ha a' *préfet* nem adja ki végrehajtó rendeletét, melylyet nem köteles kiadni, sőt olylykor köteles megtagadni, 's előbb a' belügyi ministerhez jelentést tenni. Felelősségi bíróság, közigazgatási ügyekben, jelenleg a' státustanács és törlesztő szék tagjaiból alakult testület, melylynél az igazságügyi minister elnököl (fr. Charta 89-ik §.). Ugyanezen testület itél a' törvénykezés és közigazgatás közti özszeütközések felett is. Ezen özszeütközések a' *restauratio* alatt, 's későbbben is keserű panaszok tárgyai voltak. Természetes, hogy ezen közigazgatási igazságszolgáltatás függetlensége igen gyenge lábon áll; mert ha az állam, a' kormány maga érdekelve van valamelyly peres kérdésnél, 's ezen érdekét minden áron keresztül akarja vinni, természetesen, hogy a' kormánytól függő *préfetek*, 's a' státustanács tagjai nem tekintethetnek független és szabadon ítélő bíróságnak. Az igazságszolgáltatási tér említett megrövidítését illetőleg, két elvet kell megjegyezni. Először ugyanis mindazon peres ügyek, melylyekben az állami kormány mint ilylen, (*comme gouvernement*) 's nem mint egyszerű tulajdonos, tehát mint magánjogi egyén, fordul elő, — nem a' törvényszékek, hanem a' közigazgatási hatóságok elébe tartoznak; így p. o. a' státus vagyónából minden követelés, melyly a' közigazgatás valamelyly cselekvényén alapul, a' közigazgatási hatóság által ítéltetik el. A' tisztviselőnek, ki szolgálatából törvénytelenül elmozdított, kitől fizetése elvonatott 's a' t. nem a' törvényszékek, hanem a' közigazg. hatóság előtt kell keresni sértett jogainak orvoslását. Másik elv, hogy a' közigazgatási tények (*act administratif*) értelme 's foglalatla, valamint az abból folyó következtetések módja 's kiterjedése felett sohasem a' törvényszékek ítélnek. Közigazgatási tények neve alatt pedig értetnek a' közigazgatási tisztviselőktől eredt minden végzések 's rendeletek (*arrêts*). Az adminisztratív igazságszolgáltatás széles körébe tartoznak tehát minden panaszok, melylyek hivatalos fizetést, tiszteletdíjt, kárpótlást, szállítási 's egyéb közmunkai szerződésekből származott igényeket, közmunkák bérlői 's a' köztisztviselők bármelyly cselekvénye által okozott károsításokat 's jogsértéseket illetnek. Sőt magánosok közti perek is, ha azok valamelyly közigazgatási tényen alapulnak, már ennélfogva a' közigazg. igazságszolgáltatás körébe tartoznak. Ide valók továbbá mindazon perek, melylyekben a' nemzeti javak megvevőinek 's bérlőinek joga, 's ezeket

illető szerződések érvényessége főgrog fenn; 's a' t. Milyly széles mezeje az önkénynek, a' megvesztegetésnek, a' jogtalanságnak! a' legfontosb peres ügyeket olyly emberek ítélk el, kik birói esküt sem tettek le, 's a' minister tetszése szerint elmozdithatók. Gyakran fordul elő az eset, hogy biró és vádolt egyazon személyben van egyesülve, p. o. ha a' prefétnek valamelyly hivatalos tetteről van kérdés. — Sokkal jobb lábön áll a' *fenyítőjogi* törvénykezés. Fő elve ennek Franciaországban, hogy „senkit sem lehet, bármelyly büntetésre méltó cselekedet miatt, sem személyben sem vagyonában, a' legcsekélyebb büntetéssel is illetni birói elítélés nélkül.“ A' *Code pénal* szerint háromféle neme van a' büntetésre méltó cselekedeteknek: 1) egyszerű rendőri kihágások (*contraventions de simple police*); 2) *Kihágások* (délits); 3) *büntények* (crimes). Ki büntényt, azaz: olyly cselekvényt követ el, melyly testi vagy becsstelenítő büntetéssel sujtatik, az, az eskütszék előtt várja ítéletét. Kihágások felett a' fenyítő rendőrség; egyszerű rendőri kihágások felett az egyszerű rendőri bíróság ítél. Tehát a' legcsekélyebb ügy, 's csak a' néhány krajczarra menő legcsekélyebb birsági büntetés felett is rendes törvényszék ítélhet csak, a' törvényes formák megtartásával, és sohasem valamelyly más hatóság 's közigazgatási tisztviselő. Ezen általános szabály alul csupán egyetlenegy kivétel van, melyly a' francia büntető rendszer szellemével merőben ellenkezik, t. i. az országutakat illető kihágásokra nézve. Az országutak, az azok melletti faültetvények, árkolások, csatornák, kutak 's a' t. megsértései ugyanis (contraventions en matière de grande voirie) közigazgatási uton tárgyalatnak, 's ez esetben a' közigazgatási hatóságok ítélnek a' fenyítő rendőrség helyett. A' mellékes utak megsértői nem tartoznak ide; ezek az egyszerű rendőri bíróságok előtt felelnek kihágásukért. — A' francia biró helyzetét a' törvényhez a' *polgári törvénykönyv* szorosán meghatározta. A' birónak joga 's egyszersmind kötelessége a' törvényt magyarázni, 's ezt minden esetben. Homályosság, vagy elhallgatás, vagy a' törvény elégtelenségének ürügye alatt nem vonhatja el magát az ítélethozás kötelessége alul, mert ilyly eljárása igazság-megttagadás panaszára (déli de justice) adna ellene okot. De ellenben nem szabad a' birónak a' törvényt azáltal egészíteni ki, hogy jövő esetekre visszavonhatlan jogelveket állapít meg. Ezen hatóság, mikint ezt a' régi francia parlamentek 's a' nagy. kir. Curia gyakorolták, 's az angol főbirók most is gyakorolják, nyílt áthágása volna a' birói hatalomnak, 's bitorlása a' törvényhozási térnek. Ezen kiváltságot már a' nemzeti gyűlés eltörlötte, rendelvén, hogy a' biró minden esetben, midőn a' nem eléggé világos törvény magyarázatát, vagy új törvény hozatalát szükségesnek tartja, a' törvényhozó testhez forduljon. Ennek azon következése lett, hogy a' birák sok esetben nem akartak ítélni. Törvényt kellett hozni, melyly által a' biráknak igazság-megttagadás (déli) büntetésének fenyegetése alatt parancsoltatott, hogy a' törvényt okvetlenül magyarázni, tehát minden kigondolható esetben ítéletet hozni kötelesek legyenek. Ha tehát a' törvény a' birót kétségben hagyja, folyamodhatik ez a' természeti jogelvekhez, 's merithet ezen tisztja, kimerithetlen forrásból. — A' birói *függetlenség* a' státuspolgári jogok palládiuma, 's az alkotmányosság egyik legfőbb védőfala. A' biró pedig csak úgy lehet független, ha elmoz-

dithatlan. Az 1830-ki charta 49-ik, 's az 1848-ki charta 87-ik §-a a' bírónak a' státushatalomhozi viszonyát ugy határozza meg, hogy a' király, jelenleg : az elnök által kinevezett bírakat elmozdithatlanokká teszi. „Élethoszra neveztetnek, csak a' törvény teheti le és függesztheti fel őket 's csak a' törvényben előadott okokból és formák szerint nyugalmaztathatnak.“ Sőt egy helyről más helyrei önkényes áttételnek nincs a' franciaia bíró alávetve. Helyesen; mert az áttétel gyakran csaknem egyértelmű lehet a' letétellel, p. o. ha Párisból a' pyrenék valamelylyik nyomorult fészkebe tétetik át. Lehetne-e azon bíró, kinek ilylyestől lehet tartani, olyly független és szabad, mint az, ki a' státushatalom önkényes eljárása ellen alkotmányos függetlenség által van biztosítva? Azonban a' bírák elmozdithatlanságának elve alul is van egy kivétel, az egész rendszerrel ellentétben; t. i. a' békebírákra nézve. Az 1830-diki alk. 52. cz. szerint; a' min az 1848-diki alkotmány sem segített, mert ez is csak az első 's második folyamodási és a' felebbviteli 's törlesztő szék bírásra nézve mondja ki az elmozdithatlanság biztosítékát. Ezen következetlen és semmivel sem támogatható kivétel még károsabb lesz azon fontos helyzetnél fogva, melylyet a' békebírák Franciaország törvényszéki szerkezetében elfoglalnak (l. békebírák), 's azért is, mert a' békebírák egyes bírák, 's nem testületben ítélnék; egyes embert pedig könnyebb megvesztegetni, vagy megfélemlíteni, mint egész bírói testületet. — Az igazságszolgáltatásnak alaki és anyagi *egyenlősége* egy a' legnagyobb jótétemények közöl, melylyben valamelyly országot alkotmánya részeltethet. Franciaország mindenek felett részesül a' jótéteményben. Alakilag egyenlő a' franciaia igazságszolgáltatás, a' menyinyiben egész Franciaországban egyenlő módon 's formaságok szerint kezeletik, Párisban ugy, mint a' legtávolabb megye legkisebb falujában. A' franciaia herczeg, bankár, státustisztviselő egy azon törvényszék elébe 's egyazon módon idéztetik, mint a' kóborló, a' koldus, a' rongyszedő. Mert a' charta szerint „a' francziák egyenlők a' törvény előtt, bármi legyen különben czimük és rangjuk. Anyagilag pedig egyenlő a' franciaia törvényszéki szerkezet, a' menyinyiben a' francziaországi törvényszékek mindenütt egyforma jogelvek 's ítélethozási szabályok szerint tartoznak ítélni. Ehhez járul, hogy csak a' ma fenálló törvények az egyedül szabályozók; így p. o. csupán a' Code civil érvényes minden polgári ügyben, 's minden más régibb polgári törvény teljesen erő nélküli. A' régi törvények csak ugy bírnak némi tekintélylyel, mint írók véleményei, mint segédeszközök a' netalán homályos élő törvény magyarázatában, de p. o. azoknak figyelembe nem vétele miatt cassatiót kívánni nem lehet. — Franciaország törvényszéki szerkezetének zárkövét a' *nyilvánosság* képezi, melylyről *Sirey* azt mondja, hogy egyaránt van a' bíróság becsületének, mint az igazságszolgáltatásnak érdekében. Ezen nyilvánosságot ugy kell érteni, hogy a' törvényszéki kihallgatások, a' tárgyalások (audiences) nyilvánosok. Polgári ügyekben a' felek vagy ügyvédek előadásai, büntető ügyekben pedig az egész följárás, tehát a' vád, a' terhelő és mentő tanúk kihallgatása, a' közügyész 's a' vádoltnak vagy ügyészeinek előadásai, végre mind a' polgári, mind a' büntető ítéletek kihirdetése nyilvánosan történnek. Hol a' törvényszék a' felek előtt nyitva van, rendszerint nyitva van a' közönség előtt is, kivévn a' bizonyítási

tárgyalást. A' nyilvánosság ezen elve alul egy törvényszék sem tesz kivéltelt a' békebiróságoktól kezdve fel a' cassatio-székiig, 's az 1848-ki charta 91. §-ában felállított álladalmi főtörvényszékiig. A' törvények az ítéletek semmiségének büntetése alatt parancsolják a' nyilvánosságot, melyly csupán azon korlátozásoknak van alávetve, melylyek részint a' dolog természetében feküsznek, részint a' fr. törvényszéki szerkezet sajátóságából folynak. Polgári ügyekben a' pernek egész írásbeli felkészítése nem nyilvános. Csupán a' béke- és kereskedelmi bíróságoknál, 's az első folyamodási bíróságoknál sommás ügyekben tárgyalatik az egész per elejétől végig, előleges titkos felkészítés nélkül, nyilvános ülésben. — Büntető ügyekben pedig nem nyilvános az egész elő-eljárás, t. i. a' törvényszéki rendőrség (*police judiciaire*) cselekvényei 's a' *juge d'instruction* által vezetendő vizsgálat; továbbá nem nyilvánosok a' *vádoló kamara* tárgyalásai az első folyamodású és felebbviteli (előbb királyi) törvényszékeknél. Ezen *vádoló kamarák* az említett törvényszékek külön tanácsai, melylyek a' büntető perbefogás felett ítélnek, 's melylyeknek saját neve első-folyamodású törvényszékeknél „*Chambre de conseil*“; felebbviteli törvényszékeknél pedig „*Chambre de mise en accusation*“. Továbbá minden polgári és büntető ügyekben, ugy a' rendes mint a' sommás eljárásnál, 's minden törvényszéknél egyaránt korlátozva van a' nyilvánosság annyiban, hogy bevégzett nyilvános tárgyalás után a' bírának ugy tanácskozása, mint szavazása titkosan történik. Ítélethozásra a' bírák vagy külön tanácskozási szobába vonulnak, vagy — mikint ez kisebb fontosságú tárgyaknál rendszeren történni szokott — a' kihallgatási teremben, a' közönség szeme előtt maradnak ugyan, de suttogva 's félreállva tanácskoznak és szavaznak. Végre kivételt szenved a' nyilvánosság elve akkor, midőn a' törvényszék, a' törvény engedelmevel, az ajtókat bezáratja, (*Jugement à huis-clos*) a' mi a' *Code de procedure civile* 87-ik §-a szerint akkor van csak megengedve, ha a' nyilvános tárgyalás botránnyal járna. Ha ily esetben a' törvényszék nem nyilvános tárgyalást akar rendelni, köteles külön a' tárgyalás nem-nyilvánosságát kimondó végzést hozni. Ilyenkor azonban az első folyamodási törvényszékeknek a' felebbviteli törvényszék közügyészéhez, a' felebbviteli törvényszékeknek pedig az igazságügyi ministerhez tudósítást kell tenni. A' zárt ajtónál vezetett tárgyalásokra, 's hozott ítéletekre főleg való perekben 's fusításoknál 's a' t. van példa; büntető esetekben pedig, ha erőszak, vérfertőztetés, kétnejűség 's a' t. forog fenn. De ez sohasem történik könnyen, 's mindenkor ítélet által. — A' fr. törvényszéki szerkezet alapvonásai tehát: az igazságsgolgáltatás tisztasága 's elkülönöttsége, a' bírának törvényhez kötöttsége, a' törvényelőtti alaki 's anyagi egyenlőség, a' bírák függetlensége 's végre a' törvényszéki tárgyalások nyilvánossága. Ezen alapelveknek felel meg egészben a' külső kiállítás is. A' néző szemét sok külső dísz, sőt fény, sok hatásra és dramai érdekre számított elem gyönyörködteti; ide tartozik a' bírák szinpadai öltözete, ünnepélyes be- és kilépése, a' *huissier*-k (törv. szolgák) ceremóniái, p. o. a' licitori megjelenés, a' törvényszék beléptekori kopogás 's a' t. — A' franciaia törvénykezés két főágra oszlik, t. i. egy tekintetben a' *peresre* és *nem-peresre*, vagy *önkéntesre*. A' peres törvénykezes (*jurisdiction contentieuse*) csupán és kizárólag a' törvényszék-

kekre szorítkozik; a' nem-peres vagy önkénytes (*jurisdiction gratuite*) némelyly az állam által kinevezett, de nem fizetett tisztviselők, t. i. a' Notairek által gyakoroltatik. A' nem-peres igazságszolgáltatásnak némelyly cselekvényei a' békebírákra is vannak bízva (l. békebírák) részint egyedül, részint a' notáriusokkal közösen. Az igazságszolgáltatás e' két ágának elkülönlése mellett igen fontos okok szólnak. Mert ilyl különzés nélkül gyakran megtörténhetnék, hogy ugyanazon egy hatóságnak kellene ítéletet hozni valamelyly törvényes oklevél vagy cselekvény érvénye és következesei felett, a' melyly azt szerkeszté, vagy eszközlé; ha p. o. végrendelet lenne per tárgyává, a' törvényszéknek, melyly előtt az történt, saját maga tette felett kellene ítélni. Hogy a' békebírónak, a' felek könnyebbsége miatt megadatott azon hatóság, miszerint az önkénytes igazságszolgáltatás némelyly cselekvényeit gyakorolhassa, — ez semmit sem árt, mert ha ezen cselekvények per tárgyává lesznek, nem a' békebíró, hanem az első folyamodási törvényszék ítélt felettük. — Más tekintetben ismét *rendesre és rendkívüli*re oszlik a' fr. törvénykezés. A' *rendes* igazságszolgáltatást, melyly, mint szabály alá minden különösen ki nem vett eset tartozik, minden folyamodáson keresztül collegiális bíróságok, vagy bírói testületek gyakorolják, u. m. : 1) első folyamodásban, több cantont magában foglaló kerület (*arrondissement communal*) felett, az ugynevezett első folyamodási bíróságok (*tribunaux de la première instance*), melylyeknél, az elnökkel együtt, három bíró kell érvényes ítélet hozatalára. 2) Második folyamodásban, több első folyamodási bíróságok hatósági megyéjét magokban foglaló felebbviteli bíróságok (előbb : *cour royale*), melylyek mindenkor több kamarából vagy tanácsból állanak, hol a' polgári osztályokban 7, a' büntető osztályokban 5 bíró kívántatik érvényes ítéletre. 3) Végre az egész Franciaországot átfoglaló *cassatio*-törvényszék, (l. ezt) melyly csak 11 bíró gyűlésében hozhat érvényes ítéletet. A' *rendes* bíróságok székhelyei mindenkor városok. A' *rendkívüli*, vagy a' törvény által kivételképen csak bizonyos ügyekre szorított igazságszolgáltatást gyakorolják : 1) a' *kereskedelmi* törvényszékek, melylyek rendszerint az első folyamodási törvényszékekkel vannak öszszekötve, nevezetesen mindenütt, a' hol a' kereskedelmi viszonyok kevésb jelentőségűek, 's külön keresked. törvényszéknek kevés dolga lenne. A' keresked. törvényszékek tehát csak azon egy tekintetben kivételes törvényszékek, minthogy hatóságuk különös, a' törvény által meghatározott ügyekre terjed csak. Ellenben a' collegialitás elve ezen törvényszékeknel fen van tartva, mert az elnökkel együtt, legalább 3 bíró kívántatik érvényes ítélethozásra. 2) A' *békebíró*ságok, melylyeknél a' collegialitás elve el van mellözve, 's melylyek szinte csak kivételesen bizonyos hozzájuk utasított tárgyakban ítélnék, és így két tekintetben kivételes törvényszéket képeznek. Ezen törvényszékeket, valamint a' tengeri, 's katonai törvényszékeket, és a' szakértők (*prudhommes*) tanácsait is fentartotta a' köztársasági charta, melyly egyébiránt két új kivételes törvényszéket állított fel, t. i. az illetőségi öszszeütkezés kiegészítésére egy a' *cassatio*sзék és státustanács tagjaiból álló ítélsзéket, melylynél az igazságügyi minister elnököl, 's a' nemzetgyűlés által az elnök vagy ministerek ellen emelt vádakra nézve egy felebbvitel nélkül ítéllő álladalmi főtörvényszéket, (lásd *Charta*

II. kötet. 140. lap; a' fr. alkotmány VIII. fejezetében, 81—100 §§.). — A' tárgy irodalma: *Henrion de Pansey*: De l'autorité judiciaire en France; *Carré*: Cours élémentaire de l'organisation judiciaire de compétence, de procedure civile et criminelle et de notariat. *Carré*: Des lois de l'organisation judiciaire 's a' t. *D'Eyraud*: De l'administration de la justice et de l'ordre judiciaire en France; *Merlin*: Répertoire universel; *Dalloz*: Dictionn. de Jurisprud. *Feuerbach*: Über die Gerichtsverfassung und das gerichtl. Verfahren Frankreichs. *Ludw. Frey*: Frankreichs Civil- und Criminal-Verfassung. A' jog történetére nevezetes írók: *Laferrière*, *Lerminier*, *Meyer*, *Pastoret*, *Mably*, *Guizot*; az admivstratív törvénykezés- 's törvényszékekről irtak: *Mucarel*, *Sirey*, *Cormenin*, *Pétit des Rochettes*, *Deloche*, *Chevalier*; 's a' t. a' békebírákról: *Guichard*, *Bergier*, *Lepage*, *Daubanton*, *Levasseur*; *Brossard*, *Carré*, *Augier*, *Biret*, *Foulan*, ki *Augiervel* együtt folyóiratot is adott békebírák számára, *Louis* 's a' t.; a' keresk. törvényszékekről: *Despréaux*; az eskütszékekről: *Baroux*, *Berenger*, *Cottu*, *Comte*, *Oudurt*. *Aignan*, *Legraverend*, *Ginouvrier* 's a' t.; a' cassatioszékekről: *Luroux*, *Godart de Saponay*; a' közügyészségről: *Delpon*, *Schenk*, *Ortolan*, *Leleau*, *De Vaulx*; a' jegyzői hivatalról (greffe): *Perrin*, *Sauvand*, *Teste-Lebeau*; a' huissieri hivatalról: *Delaporte*, *Dumont*, *Lacenas*, *Léglise*, *Chaureau*, *Blumhofer*, *Weiss*; az ügyvédekről: *Fourrel*, *Camus*, *Dupin* az öregebb; a' notairekról: *Berge*, *Garnier-Deschesnes*, *Massé*, *Ferrière*, *Cellier*, *Augan*, *Favart de Langlade*, *L'Herbette*, *Rolland de Villargues*, *Lédrü*, *Gagnereaux*; 's a' t. — T. L.

Franck (Gusztáv Ritter von) német lyrai 's drámai költő. Szül. 1807 Bécsben, 's ott tanulta a' jogtudományokat, mikből 1829 Paduában 1829 nyeré a' tudori rangot. 1831 katonai szolgálatba állott. 1828 egy kötet költeményt adott ki 's több külföldi dráma feltünőleg ügyes átdolgozását, ilyen Delavigne szomorujátéka, „*Eduard király fia*“ (1835.) Ő irta a' „*Belisar*“ című lyrai tragédiát Donizetti zenéjéhez. Továbbá: „*Dramatische Zeitbilder*“ (Lip. 1836.) „*Taschenbuch dramatischer Originalien*“ (Lipes. 1836) mikben több drámai műve foglaltatik. „*Autorsqualen*“, „*Die Gesundheitsreise nach China*“, „*Das Forsthaus im Walde*“, „*Die Sylresternacht*“ több színpadon tetszést vívtak ki. 1846 adta ki: „*Mittheilungen aus den Papieren eines Wiener Arztes*“. Drámáiban a' feltalálás nem mély, azonban természetes, a' jellemek jól vannak rajzolva 's a' dialog élénk és elmés, különösen a' vígjátékokban, mikre nézve több hivatással látszik birni, mint a' dráma komoly nemeiben. — p.

Frank (*Ignác*) a' m. kir. pesti egyetemenél hazai magánjog 's stylus curialis professora, bölc. és jogtudomány tanára, szül. Nagy-Károlyban 1790-ben, tanult ugyanott, Váczon és Pesten, hol 1810-ben bölcészeti, 1815-ben pedig törvényt. tanárkoszorút nyert. 1819-ben a' kassai akadémiához neveztetett hazai magánjog közoktatójává, honnét 1827-ben tétetett át Pestre. Szakába tartozó, rendszeres főre, mély gondolkodóra, 's ékes stylistára mutató munkái diák nyelven: 1) *Specimen elucubr. Instit. Juris civilis hung. continens praecognita et Doctrinam de Donatione Regia.* (Cassoviae, 1823.) 2) *Principia Juris Civilis Hungarici* (Pest, 1829. 2. k). — Későbbben magyarul folytatá alapos jogtudományi munkálkodását 's kiadta 2 részben „*A' közgazságy törvényét Magyarhonban*“.

(Buda, 1845—46). 1848-ban a' m. akademia tagjává választatván, beköszöntő értekezése az „*Ósiség*“ kérdését tárgyalá. *Frank Ignác* a' magyar jog irodalmában új pályát nyitott; a' rendszer tökéletesítésére, 's a' törvényeknek a' historiai tudomány fáklyájánál előbbre vitt hermeneuticájára nézve senki sem tett annyit, mint ő. A' jeles férfit halála szomorú volt, mint élete rideg 's magános. 1850-ik év elején Bécsbe hivatván fel a' közoktatási ügybeni tanácskozásokra, sötét melancholiája mindinkább kifejlett, 's öngyilkolásra vezette. — Y.

Frankenburg (Adolf) magy. akad. levelező tag 's hivatalnok a' bécsi legfelsőbb törvényszéknél, szül. 1812. nov. 21-én. Németkereszturott Sopron megyében, hol atyja gazdasági tiszt volt. Iskoláit 1819—1832-ig Sopronban, Pécsen, Győrött, Szombathelyen, Egerben, 's a' joggyakorlóságot Heves vármegye törvényszékénél végezte el, jurátusnak Pozsonyba ment. Hallgatta félévig a' gazdasági leczkéket is a' keszthelyi intézetben, 1834 Széchenyi István gróf mellett volt rövid ideig, melynek eltelte után Sopronban egy nehéz lovas ezredbe beállott kadétnak. De néhány hét múlva ez élettől megvált 's lement Somogyba, hol Nagygombán kis jószágot vevén bérbe, 1835 megházasodott. Neje magyar leány volt Egerből. A' gazdasággal nem boldogulván, egy év múlva a' józágon tudott, 's Pestre költözött, hol a' m. akademiánál irnoki állomást nyert 1836, mellyel azonban több surlódások miatt már a' jövő évi szeptemberben volt kénytelen elhagyni. 1838 budai kincstári fogalmazó gyakornok lett. 1845. megválasztatott m. akad. levelező taggá. 1847. a' m. kancelláriánál Bécsben udv. lajstromzó és magyar-német fordítói hivatalt nyert. 1848. a' volt magyar külügyministeriumnál ugyanazon hivatalt viselvén. Bécsnek Windischgrätz hg. általi bevétele után a' katonai kormány által befogatott; harmadfél hónapi fogság után azonban szabadon bocsáttatott. Végre másfél évnél tovább tartott tengődése után 1850 jul. 10-én a' bécsi legfelsőbb törv. széknél nyert ideiglenes alkalmazást. — F. első prózai és költeményes munkái 1835 a' *Regélő*ben jelentek meg. Volt azután dolgozótársa a' *Rajzolatoknak* 's a' korán elhunyt *Természetnek* is. Később a' folytonos irodalmi csatázások által elkedvetlenedvén, németül kezdett írni, az akkori *Pester Tageblatt*nak rendes dolgozótársa lett, hová magyar érdekekben magyar dolgokról irt 's e' lap német szellemét 's a' magyarok iránti ellenszenvét sikerült némileg paralyzálnia. Ez időben irt négy színművet is német nyelven, mik a' pesti és budai színházakban többször adattak tetszéssel. 1838. júniusban az árvíz által károsult pestmegyei adózó nép javára a' pesti vármegye teremben *magyar humoristicus felolvasást* tartott szép sikerrel. Ez volt az első ilylyforma vállalat Pesten 's tán Magyarországon is. 1841. az akkor keletkezett „*Pesti Hirlap*“ rendes dolgozótársa lett, irván benne a' *Fővárosi ujdonságokat*, azon rovatot, mit annak idejében legalább is olyly mohósággal olvasott a' közönség egy nagy része, minővel Kossuth vezér cikkeit. Később ezen rovat irásától hivatali felsőbbségétől eltiltatott. Lelépését Kossuth méltányló szavakkal hirdette lapjában. Ez és a' következő években Budapesten az irodalmon kívül is látjuk hatásos működését, színi előadásokat, táncmultságokat, hangversenyeket 'sth. rendezve jótékony célokra. Kineveztetett a' hangászegylet és gyermek-

kórház tiszteleti tagjává, utóbb titoknokává. Az utóbbi intézet hivatalát, míg Pesten lakott, mindvégig viselte. Miután elébb „*Magyar-Életképek*“ czim alatt adott volna ki egy évig havi füzeteket, 1844 adta ki az „*Életképek*“ czimű szépirodalmi hetilapot, mit 1847 Bécsbe költözése alkalmával *Jókay Mórnak* adott által, 's melyly a' vele együtt megjelent *P. Diratlap* és *Honderü* laptársaival győzelmesen állotta ki a' versenyt mind a' benne megjelenő munkálatok, mind előfizetőkre nézve. Humoristicus erő, elevenség, eszű és izlés legtöbb mutatkozott lapjában, 's a' nemzetiség terén ő is számtalan híveket gyűjte a' forradalmat megelőzőtt években a' magyar érdekek kifejtése körül. Ügyessége kiválólag jelentkezett abban is, hogy a' magyar írói tehetségek jelesbjeit mindig tudá egy irodalmi központ körüli egyesíteni. 1845 adta ki F. „*Estikék*“ czim alatt több eredeti beszélyt két kötetben, mik a' magyar humoristika mezején méltó helyet foglalnak el. F. kiválólag journalistai tehetség; éber 's eleven szelleme, ügyes fordulatai, előadási könnyűsége 's a' polemiában élces csipőssége jellemzik iratait, és sajnálni hagyják Budapestről elköltözését. 1850. a' *Hölgyfutár* rendes dolgozótársa volt. — p.

Frankfurt (majnai) város és állam. F' város és 7½ faluból álló környéke mintegy 68,000 lakost számlál, melylyből 58,000 jut magára a' városra. Története Németország történetével van szoros kapcsolatban nem csak a' régi, hanem a' legújabb időkben is, miután 1816 óta székvárosa a' német szövetségi gyűlésnek 's legújabbán itt székelt a' német birod. kormány 's nemzetgyűlés is. Itt csupán F. specialis viszonyainak ismertetésére szoritkozunk: bár lehetetlen, hogy ennek előadása közben a' német birodalmi nagy küzdelmeket is főbb vonalaiban ne érintsük. (A' többire nézve l. *Németország Németparlament*). Ámbár F. szorosan véve kereskedőváros 's minden irányban kereskedelmi szellemtől van áthatva: mindazáltal a' tudományos irodalmi és művészeti téren is nagyobb eredményeket képes felmutatni sok más nevezetesebb hatalmasabb városnál. Kebeléből származtak az ujjkor mivelődési fejlődésére olyly nagy befolyású férfiak, mint : *Göthe, Börne, Klinger, Savigny, Feuerbach*; 's a' nők közül *Göthe anyja, Bettina, Gúnderode* stb. Tudományi intézetek: a' Senkenbergféle természetvizsgáló, a' hasznos művészetek és tudományokat előmozdító, a' természettani, földrajzi, az ó német történelmi társulatok, a' német nyelvészeti tudóstársulat, a' frankfurti történelmi és művészeti társulat, a' tanító-egylet, a' népkönyvkiadó társulat. Művészeti intézetek : a' Stüdel-muzeum, Caecilia-egylet, a' Bethmann-muzeum, Dalberg-muzeum. Jótékony intézetek : vakok, siketnémák, bélpoklosok, nehézkórosok, elmebetegek számára; kiseddóvoda, kórházak, betegápoló, szegény, 's árvaházak. A' nevelést számos czélszerűen alakított iskolai intézetben jeles készülségű férfiak kezelik. Alkotmányát a' régi birodalmi városinak alapján, 13 polgára által készített javaslata szerint 1816 jul. 18-án nyeré. Benne ezen demokratikus elv áll vezérpontul: „Minden felségi és kormányzási jogok a' frankfurti keresztyén polgárság egyetemének kezeiben nyugosznak“. A' 3 keresztyén hitvallásra nézve az egyenlőség ki van benne mondva; azonban még is három neme az „alattvalóknak“ alapittatik meg benne u. m. a' falusiak, a' zsidók és a' lakók (*Beisassen*.) Mind ezek külön kis államokat képeznek a' státus-

ban. A' falusiak csaknem úgy tekintettek a' városban, mint idegenek. A' zsidók többféle megszorítást szenvedtek. Kérelmeik folytán 1824 a' szövetségi gyűlés közbejárására egy törvény lön hozva, minélfogva a' legtöbb polgári magánjogokban részesítették, azonban vallásuk gyakorlata megszorított 's mint Börne mondja, a' házasság meg lön a' zsidóknak tiltva, évenként csak 14 párnak engedtetvén az meg. Ezen rendelet csak 1834 szűnt meg a' benszülőtt zsidó házaspárokra nézve 's 1847 a' félig idegen párokra is ki lön terjesztve némi „kedvezés“. A' zsidók „izraelita polgárok“ nevet kaptak. A' lakók vagy zsellérek (mintegy 2000 személy) külön ótalma alatt állottak a' senatusnak, ezek voltak némileg a' szabad város páriái; joguk volt családjaikkal a' városban lakni, kocsis, inas, messterlegényekként 'stb. Politikai organismusát illetőleg: a' felségi jogok gyakorlata a' senatus. a' törvényhozó testület és polgárok állandó választmányá által, melyly utóbbi 61 tagból áll 's a' senatus segélye 's ellenőre gyanánt szolgál, kezeltetik. A' senatus külső és belső tanácsból áll. Az idősb polgármester a' senátus elnöke, ki a' fegyveres erőről intézkedik; az ifjabb polgármester a' rendőrséget, iparosok ügyét, a' polgárok fölvetelét 'stb. kezeli. Mindkettőt három-három jelölt közül szótöbbség utján a' senátus választja. A' senátus tagjai életidőre választatnak 's öszszes számok 42. A' törvényhozó testület 1850 óta ismét 96 tagból áll, melylyből 20-at a' senátus választ saját kebeléből, 20-at az állandó polg. választmány, 45-öt a' polgárság indireet választás utján, census nélkül, titkos szavazással; végre direct választás utján a' falusiak választanak 11 képviselőt, kik 1848 óta teljes szavazati joggal bírnak a' törvényhozó testületben. Különben ezen törv.hozó testület sokban különbözik a' rendes alkotmányos monarchiákban kamaráktól. Elnököt a' kebelében levő szenátorok közül kell választania; kezdeményi joggal nem bír; sem interpellatiókkal nem élhet a' kormányhatóságok irányában, sem a' polgároktól petitiókat el nem fogadhat; 1847 előtt ülései zárt ajtóknál tartattak; egy ülési szak törvény szerint 6 hétig tart, azonban ha szükség kívánja, a' senátus által rendkívülieg meghosszszabitható 's öszszehivható; egy év múlva megszűnik mandatumá 's a' kiszabott módon új törvényhozás hivatik egybe. A' sajtó Frankfurtban, az ott létező szövetségi 's más követek közbejárására, mindig nagy megszorításokat szenvedett, 's a' censura szigorúsága más német státusokban alig volt nagyobb, mint itt. Az igazságszolgáltatás a' 4 szabad város közös főfelelbbviteli törvény-széke által kellőleg rendezve lön. A' nyilvánosság, szóbeliség és eskütszékekkel egybekötött törvénykezés csak a' legujabb időkben lön elfogadva. Mindamellet Frankfurtban minden időben szabad, független polgári érzületre lehet találni, melyly a' romboló világjavitók theoremáinak hátat fordítva, a' valódi és belértékkel bíró liberalismust karolá fel. A' középkori intézmények maradványai lassanként pusztulásnak indultak. 1836 hozzá állott a' porosz vámszövetséghez, melyly korlátolt kereskedési viszonyaira messzebbre kiható, szabadabb szellemet öltött. A' vámegegyet a' czehszellem elzárkozottságát szünteté meg 's 1844 a' német catholicismus a' vallási kizárólagosságot. F. protestans polgárai a' trieri köpenynyel történt visszaélések után zajosan hangoztaták a' vallási szabadság szózatát, 's fényes fogadással ünneplék 1845 *Rongét*, a' n. katho-

licismus apostolát, és tanait. Az új felekezet számos követőkre talált 's már 1846 nagy többséggel lön megválasztva két tagja a' törvényhozó gyűlésbe, mi által a' középkori u. n. keresztyén-germán státus alapjaiban rendült meg. Az ilyly és hasonló szellem megérlelésére nézve nagy befolyással volt az 1845 alakult u. n. *kétfői kör* (Montags-Kränzchen), egy társalkodási egyesület, melyly idő folytán mindig nagyobb befolyást nyert a' közügyekre 's mintegy átmeneti hidul szolgált az 1848 évbe. Az idők megváltoztak. Bizonyítá ezt az 1846 F.-ban tartott Germanisták gyűlése (l. ezt), melyly többé nem tanácskozott ódon kéziratok 's elavult nyelvművek fölött: a' német tudósok az élet piaczába vegyűltek, 's tanácskozásaikkal a' száraz elméletek mezejéről a' gyakorlat terére léptek. 1847 kiküzdett a' törvényhozó gyűlés üléseinek nyilvánossága 's a' titkolózás rendszere megszűnt. A' francia februári forradalom lángra gyújtá az ébredő szikrákat Németországban. Mart. 1-én a' szövetségi gyűlés egy proclamatióját közlék a' frankfurti lapok, melylyben az a' népnek sokat hízelt, de keveset ígért, 's melylyből csak azon egy lett világos, hogy tehetetlennek érzi magát. A' kormányok 's népek annál fogva maguk segítségére valának utalva. Baden már febr. 29-én, a' szövetségi gyűlés mart. 3-án 's Frankfurt város senátusa mart. 4-én hirdeté ki a' sajtószabadságot. Ekkor egy 2000 polgár aláírásával ellátott felirat adatott be a' senátushoz, melylynek pontjai valának. 1) Az 1819 óta hozott kivételi törvények megszüntetése; 2) feltétlen sajtószabadság; 3) eskütszék; 4) általános népfegyverzés; 5) egyetemes német parlament; 6) státuszpolgári egyenlőség a' hitvallás különbsége nélkül; 7) szabad egyesületi jog; 8) politikai amnestia. E' felirat átadása a' néptömegek izgatott zajongása között ment véghez 's a' rendes hadseregeknek 's városi őrségnek sok küzdelmébe került nagyobb kicsapongások megelőzése. A' senátus a' sajtószabadságot és amnestiát illető pontokba csakhamar beleegyezett; a' többieket a' közhaza rendelkezése alá tartozóknak nyilvánítván, jóakarátának kifejezésével biztatá a' polgárokat. A' fekete vörös arany színű zászló ki lön tűzve a' szövetségi gyűlés kastélyán is, melyly mart. 9-én a' német szövetség ezimere 's színének nyilatkoztatá a' német színeket. A' még titkosan lappangó reactionarius törekvések tökéletesen megsemmisülének a' bécsi és berlini forradalmak hírének megérkeztekor. E' közben a' bonyolodott viszonyok kiegyenlítésén fáradozának F. legjelesb térfiai. Köröskörül minden forrongásban volt. A' szövetségi gyűlés, keserű de való önismeretre jutva bizalmi férfiakat hívott egybe; a' városi hatóságok megengedék az egyesülési jogot; a' törvényhozó testület 10 tagját küldé az előparlamentbe. De a' kihágásokat nem lehet megátolni. Maeskazénk, erőszakoskodások egymást érték. Metternich hg., ki Bécsből futásában Frankfurtban tartózkodott egy ideig, valamint több népszerűtlen polgár, zajos demonstratiókat szenvedének. Mind a' mellett a' közhangulat 's lelkesedés ünnepélyes volt és magaszo. Új remények éledtek a' keblekben 's bátor és áldozatteljes adnengedéssel csüggték a' hazán. Azonban csakhamar vészterhes fellegek tornyosultak. Mart. 30-án egy communisticus érzelmu, 's mintegy 100 személyből álló csoport rohanta meg a' Taunus-vaspályu közgyűlést, erőszakosan követelvén tőle a' közelebbi napokra szabad közlekedést. A'

vendéglőkben, hol *Struve* és *Hecker* szónoklának, teljes szenvedélyvel tárgyalaték azon kérdés : köztársaság-e vagy monarchia?

Mart. 31-én nyitattott meg az előparlament (Vorparlament), a' Pál egyházban az agg *Mittermaier* elnöklete alatt. A' rend fentartásával a' polgárórség volt megbizva 's ennek, valamint a' rendpárt több tekintélyes tagjának sikerült csak a' köztársaságot éltető *Struve* és *Hecker*féle párt szenvedélyeinek féken tartása. A' szövetségi gyűlés is engedékenységre tért át. 'S az ötvenek bizottmányába (Fünfziger-Ausschusz) történt választások a' mérsékelt párt győzelmének voltak kifolyásai. Az ötvenes bizottmány és elnöke *Saïron* nagy mértékben bír a' frankfurti közönség rokonszenvét. Frankfurt polgárai közül védőrség alakult a' bizottmány mellett, melyly a' *Herwegh* és proletariusai boldogítási kísérleteinek, a' demokratia jobb részének segélyével, ellene szegzé magát. A' senátus és a' törvényhozó testület józan reformokat hozott be az alkotmánynak az egyszerű lakosok (Beisassen) jogairól rendelkező pontjára nézve. Mindazáltal a' rendellenes párt roppant tevékenységet fejtett ki, 's e' között különösen a' munkások vagy honfiak egylete, melylynek voltak ugyan igazságos panaszai is, de nagyobb részt a' *Louis Blanc*féle francia munkások parlamentjének küldöttjei 's példája által volt képtelen követelésekre izgatva. Apr. 29-én a' Katalin-egyházban tartott nagy népgyűlés, melylyben *Hadermann* és *Jucho*, *Funk* és *Varentrapp* egyesülve léptek fel a' dulópárt ellen, győzelmet ünnepelet ez utóbbi felett az által, hogy ennek néhány száz fiatal ember által aláirt kérelmek 's óvások ellenében egy 4000-nél több aláírással ellátott bizalmi feliratot intéze az ötvenes bizottmányhoz. A' német nemzetgyűlésbe dr. *Jucho* választottott meg frankfurti követnek, melyly 1848 majusban volt megnyitandó. E' hónap ingerült mozgalmakat idéze elő Párisban, Bécsben, Mainzban, Hanauban, mik nem maradhattak hatástalanul a' német nemzetgyűlési székvárosra sem. Minden oldalról tömérdek nép gyűlt a' városba, közte a' legkitünőbb férfiak, de sok gyanus ember is. A' számos népgyűlések kényszeríteni akarák a' senátust, hogy az alkotmány változtatások egy a' polgárság egyeteméből e' célra kinevezendő alkotmánytanácsnak adassanak át. A' polgárság szorosabban egybecsatlakozott; de a' munkások gyűléseiből a' nyugtalanság szelleme távozni nem akart, sőt napról napra veszelýesb alakot vön fel. Végre a' senátus elhatározá ezen demagógoknak, mint idegeneknek, a' városbóli rendőri kiutasítását. Ezen rendszabály több oldalon szült idegenséget 's azonkívül hatástalan is volt olyly étátusban, melylynek határai alig egy negyedóránýira kezdődnek a' város kapuin túl. A' hétfői kör, melyly ekkor Németország középponti klubjává alakulni iparkodék, már ekkor erős ellentétbe kezdé állani az ujonnan alakult polgáregylettel, az első nagy társadalmi egyesülettel Frankfurtban, melyly minden osztályt 's felekezetet zárt magába. Már ekkor is merényletek valának készülöben a' nemzeti gyűlés ellen. A' köztársaság 's monarchia feletti vita, kissé módosítva ugyan, de annál nagyobb ingerültséggel 's jobban organizált pártok részéről ujlag fölmerült a' politikai egyesületekben. Ezen időszakot választá a' marburgi demokr. egylet, egy pünkösöd idejében Frankfurtban tartandó közös congressusára valamennyi democraticus egyleteknek. Kérdés támadt, mi értelme 's hatás-

köre lehet ezen ellenparlamentnek, a' német nemzet valódi képviseltetésének ellenében? Azonban azon körülmény, hogy a' mérsékelt pártiak semmiféle rendszabályt nem vönek ellene gyakorlatba, okozá leginkább, hogy a' congressus határozata, miszerint Németországra nézve a' republika kiáltatott ki egyedül lehető államformának, nem birt gyújtó szikrával, sőt a' nemzetgyűlésben *Gagern Henrik* egész biztossággal proclamálta ezerszeres éljenzés között *János* osztrák főherceget birodalmi kormányzónak. Az ellentétek ezután világosabban tűntek elő. A' frankfurti polgárság örömmel üdvözlé a' főherceget; de a' szélső radikálok 's dynasták kettős ellenzéke ellene fordult. A' demokr. egyesület ingerült felszólítást bocsáta közre, melylyben a' nemzetgyűlés nagy többségét népeellenes hatalomnak bélyegzé. — Frankfurt népe között ez alatt szinte változásokon ment keresztül a' közérület különösen a' külvárosokban (*Sachsenhausen*), melylynek népe az előparlament idejében olyly szorosan volt egybefűzve a' conservatív szabadelmű párttal. *Sachsenhausen* nyilvános helyein szították a' tüzet a' rendellenes párt küldöttei, kik a' derék, de könnyenyhívő lakosok között nyilt fülekre találtak. Jul. 7—8-án egy macskazene által, melylynek részesei elfogattak, öszszütközésre került a' dolog a' katonaság és népség között. Torlaszok emelkedtek. Egy katonna meghalt 's több polgár nehéz sebeket kapott. A' városi hatóságok nem akarván végső rendszabályokhoz nyulni, 24 óránál tovább maradtak győzelmesek a' felkelők. Végre magukba szálltak, önkényt átszolgáltatták a' rendőrségnek a' rendzavarókat 's jul. 9-én a' csend ismét helyreállott. A' frankfurti alkotmányának középkori maradványaitól meg tisztítása 's korszerű reformok behozatala mindig sürgetősebbé vált. A' senátus engedett e' kíváratnak, de az általa e' tárgyban *julius* és *augustus* napjaiban előterjesztett javaslatok 's a' mód, melyly által a' kívánt alkotmányreformokat kidolgoztatni 's életbeléptetni akará, egyáltalában nem valának öszhangzásban az 1848 év szellemével. Egy alkotmányi tanács lett volna e' célra kinevezendő, melylynek tagjai zárt testületek által választva, csak egyes szabadalmazott osztályok érdekeit képviselték 's nem a' nép akarátának lettek volna kifolyásai. Ezen tanács azonban dr. *Kugler* sept. 11-én elfogadott azon indítványa által megsemmisült, minélfogva egy az öszszes városi és vidéki népség által szabadon választandó 's 120 tagból álló alkotmányozó gyűlés lett volna megbizandó a' frankfurti kis szabad állam alkotmányának kidolgozásával. A' városban szaporodának a' politikai egyesületek; 's mig a' conservatív szabadelmű párt aristocraticus felsőbbbséggel, 's gyűlhelyeinek falai közé zárkozva főzé terveit: addig a' szélső baloldal tagjai a' nép közé vegyűlve 's vele bizalmas viszonyokba lépve, napról nap emelkedének népszerűségben. 'S ezt nem sokára érezni lehete a' Pál egyház gyűlési teremében, hol a' nemzetgyűlés baloldali tagjainak szónoklatai mindenkor a' tulterhelt karzatok viharos tetszései-vel találkoztak; sőt a' gyűlölt jobb oldal tagjai irányában mindinkább komolyabb alakot felöltő fenyegetések 's nyers visszatorlások voltak napirenden. Szükségessé vált, különösen *Breitanónak* a' porosz koronaherezeg elleni kitérésai következtében, a' karzatok feléne a' hallgatóság előli elzáratása. Ilyly előzmények után következett be a' a' *septemberi folkelés*. Legközelebbi okot szolgáltatott erre a' malmói békekötés tár-

gyalása a' nemzetgyűlésben, mit ez helybenhagyott (l. *Német parlament; Schleswig-Holstein*). A' radikalismus felzudult a' parlament e' határozata ellen. Sept. 17-én nagyszerű népgyűlés volt hirdetve, melylyben mintegy 10—12,000 ember jelent meg, botokkal, fegyverrel, veres tollas kalapokkal. Ezer meg ezer bot emelkedése között hozatott azon határozat: melylynél fogva a' nemzetgyűlési többség a' német nép, német szabadság és német becsületen elkövetett árulással vádoltatott, melyly határozat egy küldöttség által volt a' nemzetgyűlésnek megviendő. A' városi senátus, tehetetlennek érezvén magát a' tolongó vész ellenében, felszólítá a' középponti hatalmat a' nemzetgyűlés és város védelmére. Sept. 18-án 2400 osztrák és porosz katona jelent meg. A' fellázadt nép leginkább a' poroszok ellen fordult szidalmaival, azoknak kitarakodását követelvén. Déli 10 óraker a' Pál egyház kapuihoz érnek a' tömegek. A' poroszok által szétveretnek. A' népség mindenfelé torlaszokat kezd építeni. A' nemzetgyűlés védelmére rendelt kis hadsereg nem akarván elszóródni, nem akadályozhatja a' torlaszokat. A' frankfurti polgárórség igen gyéren jelenik meg. Új seregek érkeznek; 2 óraker újra kezdődik a' csata; 4 óraker a' nyugati városrészek hosszu kétes küzdés után a' hadsereg által foglaltatnak el 's a' felkelők Sachsenhausen külvárosba szorulnak. A' torlaszok erősen védemeztetnek. 5 óraker egy órai fegyvernyugvás köttetik. Ezen idő tájban a' város kapuin kívül a' nemzetgyűlés két tagja *Lichnowsky Felix* hg. 's *Auerswald* porosz tábornok, kik egyszerű ruhában lovagoltak ki a' dolgok állását a' hely színén megtekintendők, egy vad, nagy részben részeg 's kaszákkal, puskákkal felfegyverzett csoport által megtámadtatik 's több méltatlankodás után agyon öletik. A' két szerencsétlen követnek politikai jelleme 's hatása nem volt olyyszerű, melyly kihívólag hathatott volna a' nép boszujára. Sőt az azóta történt vizsgálatok 's megállapodások nyomán most már bizonyos, hogy *Lichnowsky* és *Auerswald* nem is annyira egy vakon dühöngő politikai szenvedélynek, mint inkább egy féktelen csoport brutalitásának 's nyers vadságának estek áldozatul. *Lichnowsky* herczegre nézve megjegyzendő, miszerint az 1790 tájban magyar országbíró 's országgyűlési elnök gr. *Zichy Károlynak* volt unokája. Ugyan ő volt, kit *Szalay László* ajánlott a' német birodalmi kormány képviselőjeül az akkori magyar kormányhoz. A' fegyvernyugvás eltelte után a' harc újra kezdődött. A' rendes katonaság ezalatt 12000-re szaporodott; a' felkelők nagy része tovább állott. 10 óraker volt csak tökéletesen vége a' harcznak, melyly a' felkelők legyőzetését hozta magával. Mind két részről tetemes volt a' halottak és sebesültek száma. Sept. 19-e meghozá az ostromállapotot 's egy szigoru törvényt a' nemzetgyűlés védelmére. A' parlamenti baloldal azon politikátlanságot követé el, hogy a' felkelést mentegeté. A' szélsőségek emberei határt, mértéket nem ismerének vádjaikban úgy, mint védelmeikben. A' polgárságban a' levertség, elégtelenség szelleme uralkodott.

Ekkor szőnyegre kerültek újra Frankfurt városi ügyei. A' senátus végre beleegyezett a' 120 tagból állandó alkotmányzó gyűlés összehívásába oct. 19 és 21-én. October és november hónapokban a' bécsi és berlini események a' német parlament városában is nagy izgalmat idézének elő, 's különösen *Blum Róbert*, nemzetgyűlési tagnak Bécsben történt kivé-

geztetése, a' ki Frankfurt népénél régibb idő óta nagy népszerűséggel birt. Emlékére a' parlament halotti ünnepélyt rendelt 's örökösei számára tetemes adakozások gyűltek az iránta rokonszenvvel viseltető pártok kebelében. A' végzeteljes 1848 év utolsó hónapjában ajándékozta meg a' német nemzetet a' parlament „a' német nemzet alapjogaival“, mik Frankfurt város és állam számára 1849 jan. 18-án hirdettetének ki. Azonban már ekkor félre nem ismerhető vala, miképen a' martiusi mozgalmak vissza felé veszik utjokat, 's dec. közepén szomorú előjelek közt vállalá el *Gagern* a' birodalmi ministerium elnökségét. Fölmerültek az osztrák kérdés, a' német birodalmi főnök, majd a' birod. császárság örökössége feletti viták. A' republikánus érzelműek botránkozásával szemlélik a' dolgok fejlődését. A' pártok megzavarodának; korábbi egyetek megszűndeztek, új koalíciók támadtak, általában a' vitatkozások személyeskedő, keserű de sivár folyama alatt új fordulatot vőnek a' dolgok, a' közönség részvéte mindinkább elfordula tőlök. Frankfurtban ez alatt a' nyert alapjogok megtestesítésén kezdének munkálodni. Az alkotmányzó gyűlés a' status minden tagjainak polgári egyenlőségét, a' nyilvánosságot 's szóbeliséget, a' személyes biztosság védelmét érdeklő törvényjavaslatokat terjesztett a' senátus elé, miket ez elfogadott, kihirdetett 's foganatosított. (febr. 20.) Csupán az eskütszékek halasztatának még el. A' nemzetgyűlésben a' császársági, a' polgárságban a' politikai kérdés tartá lekötve minden érdeket. A' röpv-irodalom 's csipős karrikaturák alkotó részeivé lettek a' frankfurti nyilvános életnek; az utczai sajtó határt 's mértéket nem ismert. De a' nagyszerű birodalmi viharok dörgései között háttérbe szorulának a' helyérdekű kis harezok. Austria, melyly ez alatt otthon kiadá az egyesítés eszméjéből kiindult oetroyált alkotmányát, mindinkább visszavonult a' nemzetgyűlés teremeiből 's állása fenyegetővé lön. A' porosz király megkínáltatik a' birodalmi császársággal, de azt el nem fogadja. A' Frankfurt városi törvényhozó testület ekkor felkéri a' senátust, hogy a' nemzetgyűlés által kiadott birodalmi alkotmányt minden polgárra nézve érvényesnek 's kötelezőnek nyilatkoztassa ki. Mindenfelé a' birod. alkotmány foganatosítását hívék egyedüli mentőszernek a' közelgő vész ellenében. Apr. 5-én visszahívja az osztrák kormány a' birod. gyűlésben székelő képviselőit, hasonlót tesz a' porosz kormány. A' baloldal szélsőségeig üzi a' dolgot; Frankfurtban congressust tartnak a' martiusi egyetek, mi siralmas képét tünteti fel az ezen táborbani szakadozóknak is. A' nemzetgyűlés ülései gladiatori küzdhelyekké lesznek 's a' karzatokon ismét dühöngő, zajongó alakok tűnnek fel. Hozzájárul a' badeni fölkelés. Frankfurtban minden fegyverhez kíván nyulni; általános fegyverzést kívánnak a' senátustól, mit ez megtagad. A' klubok pénzt gyűjtnek, hogy munitiót vehessenek 's szabad csapatokat alakithassanak. Egy löporos hordó tetejében áll minden. A' nemzetgyűlésnek még hátramaradt tagjai végre oda hagyják Frankfurtot és Stuttgartba költöznek, hol csakhamar eloszlatatnak (l. *Német parlament*). Frankfurt pusztá lett és kietlen; semmi sem örült az életnek, csak a' röpv-irodalom, melyly naponkint hirdeté a' badeni fölkelők győzelmeit; félelem és ingertültség volt elterjedve mindenütt. Jun. 18-án 50 osztrák katona szétüze a' háborogni kezdő sokaságot. A' katonaság szaporodott: ágyuk, égő kanóczok

örkődtek a város utczáin. Ez alatt folyton folytak a frankfurti állam alkotmányjavaslata feletti tanácskozások.

Frankfurt a nemzetgyűlés kiköltözésével megszűnt Németország középpontja lenni. A polgárság a tervezett alkotmányra nézve két ellenséges táborra oszlott, melynek egyike a józan liberalizmus, másika elavult eszmék alapján akará építeni az új rendszert. A város ez alatt örökös katonabeszállásokkal lón terhelve; a katonák többizben vérengző özszeütközések keletkeztek egymás között, míg különböző kormányaik hasonlóan az egyenletlenség harczeit küzdék a felsőbb régiókban. Ez időbe esett (aug. 28. 1849) Frankfurt és Németország egyik legnagyobb fiának, *Góthének* százados ünnepélye 's a helyzetek szellemének lehetne tulajdonítani, hogy még ez is minden oldalról a pártszenvédelek szemüvegén tekintetett. De hogy mennyire megváltoztak az idők 's Frankfurt város képe, azt legvilágosabban tünteté fel az 1849 évi szeptember hónap. Nem a parlament 's a szélső demokraták voltak többé, kik a város falai között egymás ellenében állanak: ezen állás most a birodalmi kormányzó és a porosz hercegnek jutott. A polgárság nagy hódolattal fordult a népszerű osztrák főherceg felé; a senátus olyly helyzetre iparkodék vergődni, hogy sem az osztrák, sem a porosz hatalmassággal el ne rontsa a dolgot. 'S annál nagyobb ijedséget okozott a porosz hercegnek sept. 25-én kelt tábori parancsa, melyben Baden, Hohenzollern és Frankfurt. elfoglaltatásáról beszélt, sept. 30-án létre jött az új német „Interim“. Frankfurtban az alkotmányterv tárgyalásakor már most senki sem beszélt arról, hogy ezen állam „demokrata“ köztársaság; 's általában minden új cikk megvitatásánál kitűnt, hogy a közel lefolyt időkben fenn hirdetett tanok nagy része feledésbe borult 'sa mai eszmék a régi rendszer felé gravitálnak. Dec. 3-án az új alkotmány az alkotmányzó gyűlésben egy egész évi tanácskozások után végre elkészülvén, a senátus elé terjesztetett. 'S miután az főpontjaira nézve csakugyan demokrata alapokon nyugodott, az 1849 év utolsó napján azt határozá a senátus, hogy az új alkotmányt valamint azon gyűlést is, melyly készíté, szép csendesen megszüntnek 's feloszlottnak nyilvánítsa. Az ezen eljárását indokoló pontok között valának: „Frankfurt a bécsi congressacta szerint csak környékkel bíró szabad városnak 's nem szabad státusnak van elismerve; az új alkotmány tuldemokratai és kormányzatellenes; az alkotmányzó gyűlés túl ment megbízatása határain“ 'stb. Jan. 20-ára a senátus a jelen cikk elején előadott régi választási mód kijelölése mellett hívá özsze a régi törvényhozó testületet. 'S elvégre a közel mult évek viharos szaka Frankfurtban is a régi rendszerhez önkénytelen visszatéréssel végződött. 'S a német parlament és birodalmi kormány helyébe is először az ideigl. szövetségi középponti bizottmány, majd a régi szövetségi gyűlés lépett, 's ki bírná előre látni, hogy ez az ügyek végelintézéséig mivé fog átalakulni. — p.

Frankfurti békecongress. A béke eszméjéről 's az első három (londoni, brüsseli 's párisi) békecongressusról l. *békecongress.* — 1850. évben majnai Frankfurtban gyülekezének özsze a béke apostolai, számra mintegy 550, nemzetiségökre nézve többnyire angolok 's észak-amerikaiak, azonkívül francziák, kevés hollandiak 's németek, melyly

utóbbiak között a' darmstadti statustanácsos *Jaup* volt a' legkiválóbb egyéniség. Az angolok között voltak: *Cobden*, *Hindley*, *Lawrence* és *Smith* parlamenti tagok, *Burnet*, *Richard* és *Stockes* lelkészek; az amerikaiak között az ismeretes békeapostol *Elihu Burit* és *Bullard* lelkész; a' francziák között: *Girardin*, *Cormenin* és *Coquerel*; végre feltűnő egyéniség volt az északamerikai Ojibway indiántörzs fejedelme: *Kah-ge-gah-gah-bowh*. — A' békecongressust aug. 22-én *Jaup* elnök az isteni áldás kikérése mellett, azon remény kifejezésével nyitá meg, hogy a' miveltség előhaladása 's a' közvélemény hódító hatalma a' béke ügyének kivivandja a' győzelmet. Ezután a' már megállapított ügymenet olvastatott föl, melyly szerint senkinek 20 perczen túl szólania nem szabad, 's czélszások a' napi politikára kikerülendők. *Hugo Victor* egy levelében kimenté elmaradását, mit csupán megrongált egészsége tett szükségessé. Levelének egyik pontja volt: „A' békecongressnek, melylyet a' nemzetek figyelemmel kísérnek, 's melylyet minden nemes kebel üdvözöl, már most is olyly életereje 's hatalma van, mint valódi intézménynek. Magva ez a' népek ama nagy gyűlésének, melyly egykor, talán nem sokára, békésen intézendi el a' világ sorsát, megszüntetendi a' vizályokat 's minden nemzetiiséget fölszentelend, azokat egy fensőbb egységbe csatolván össze. A' békecongress gyászos gyűléseink közepett, melylyek az önző szenvedélyek viharaiban tárgyalják a' jelen zajos érdekeit, ugy tündöklök, mint a' jövőkor gyűlése 'stb.“ — A' tanácskozások megkezdése előtt egy bizottmány ült össze javaslatokat teendő, mik a' tanácskozások alapjául szolgáljanak 's mik következő pontokba lőnek foglalva: 1. A' békebarátok congressusa azt vallja, hogy a' népjogi kérdéseknek fegyver általi megoldása ellenkezik a' vallás, philosophia, erkölcsiség tanaival 's a' státus czéljaival, sőt hogy mindenkinek kötelessége, a' népharczok megszüntetésére közremunkálni. A' congress ezért minden tagjának figyelmébe ajánlja, hogy különböző országaikban és köreikben az ifjuság gondos nevelése, a' szószékrőli oktatás, a' köz sajtó és minden más alkalmas eszköz által oda munkáljanak, miszerint azon öröklött népgyűlölet 's minden politikai 's kereskedelmi előítéletek kiirtassanak, melylyek olyly gyakran a' leggyászosb harezokra adtak alkalmat. 2. A' congress azon nézetben van, hogy az általános béke fentartása semmi által sincs jobban biztosítva, mint ha a' kormányok a' köztük fölmerülő vizályokat, melylyek ünnepeleys alkudozások utján egymás közt ki nem egyenlithetők, választott bíróság eldöntésének vetik alá. 3. A' congress érzi, hogy az állandó seregek fentartása, melylyekkel Európa kormányai egymást kölcsönösen fenyegetik, a' népekre majdnem elviselhetlen terheket ró's számtalan más bajokat von maga után. A' congress ennélfogva nem figyelmeztetheti elég komolyan a' korinányokat egy általános és egyidejű lefegyverzési rendszer szükségére, a' menyinyiben ez minden status belnyugalmát 's biztosságát illetőleg kivihető. 4. A' congress ismételve kinyilatkoztatja azon közadósságok ferdeségét, melylyek az országokon kívül tétetnek, hogy az idegen népeknok kölcsönös harezolásra eszközök nyujtassanak. 5. A' congress határozottan a' be nem avatkozásra mellett nyilatkozik 's minden status ama kizáró jogát eilsmeri, miszerint saját ügyeit rendezhesse. 6. A' congress a' béke minden barátainak ajánlja,

hogy különböző országaikban a' közvéleményt egy külön statusok köve-
 teiből öszszegyüendő congress czélszerűségére figyelmeztessék, melylynek
 feladata lenne az internationalis viszonyokra egy népjogi statutumot
 tervezni. — Első napon a' két első pont tárgyalatott 's kézfeltartás jele
 által elfogadtatott. A' szólók közül rendkívüli figyelmet ébreszte *Cobden*
Richard, ki a' 2-ik pont tárgyalása közben különösen azon eszmét vitatá,
 hogy a' népek közti viszályoknak választott bíróság által kell eldöntetniök.
 Ha a' drágán fizetett diplomatiák ehhez vagy tehetséggel vagy akarattal
 nem birnak, akkor engedjék másoknak át helyeiket. A' népeknek és kép-
 viseleteiknek különösen Amerika és Angliában, hol nem csak szinleges
 képviselvek léteznek, kormányaikat kényszeríteniök kellene, hogy viszá-
 lyaikat más nemzetekkel, választott bíróság által döntessék el, kivált ha
 az ellen gyöngébb, már akár Görögország, akár Portugalia legyen az.
 Akkor aztán nem érzük meg többé azt, hogy 6000 font st. behajtása
 végett 15 hadihajó küldetik ki (l. Görögország). A' békeeszme haladása
 gyanánt vehető — mondá *Cobden* — hogy egy londoni békemeetingen
Klapka tábornok, és a' jelen congressben *Haynau* tábornok jelent meg.
 (Ez utóbbi ez időben utazott Frankfurton keresztül Londonba). — A'
 más napi ülésben (aug. 23.) a' 3-dik pont tárgyalása közben *Girardin*
Emil emlékeztetbe hozván mindjárt a' febr. forradalom után az általános
 lefegyverzésre nézve kimondott intését 's a' rosz következményeket, mik
 tanácsa el nem fogadtatásából Franciaországra nézve származtak. —
 most egy általános népszövetséget hoz javaslatba, melylybe valamenynyi
 nemzet küldje képviselőit, 's hol nemcsak a' hadseregek ereje a' népesség
 aránya 's a' német szövetség példája szerint lenne megállapítandó, hanem
 melyly egyszersmind egyeztető bíróság lenne internationalis ügyek eldön-
 tésénél 's általában az emberiség nagy anyagi kérdéseinek megoldásával
 foglalkoznék. *Cobden* az állandó hadseregek és a' fegyveres béke elleni
 erős philippikájában, b. *Reden*-nek egy kis röpiratában („Zuschrift an
 den Congress der Friedensfreunde zu Frankfurt am Main“) a' tőke és
 munkaerő veszteségét kimutató statistikai adatokat vevé alapul. Minden
 szerződések, — ugymond — örök béke 's örök barátság biztosításával
 kezdődnek; pedig a' kormányok csak arra gondolnak, hogy fenyeget-
 hessék egymást harczaikkal. Ha a' hadseregeket a' belbiztosságra szüksé-
 gesekül adják elő, ugy kérdi: micsoda kormánynak kell annak lenni,
 melyly 100,000-nyi szuronyokat szükségel oltalmára 's meddig állhat
 fönny ilyly kormány? *Girardin*nak — mond *Cobden* — igaza van, a' nép
 nem birhat egyszersmind szabadságot és 500,000 katonát is. Angliában
 az állandó seregek a' szabadsággal már régóta öszszeférhetleneknek tar-
 tattak. De ha a' nép álló hadsereg nélküli szabadságot akar, ugy rend és
 törvényesség érzetével kell birnia 's magát önkormányzásra nevelnie.
Cobden Európa veszélyét nem egy általános háboru lehetőségében
 hanem a' mindig növekedő finantzszükségben 's az inségekben látja.
 Ilylyként gyarapodó budget mellett Európát két szük aratás forradalomba
 döntendi. Eszébe jutának *Oxenstierna* ezen szavai: „Ha tudnád, fiam,
 mi kevés észszel lehet a' világot kormányozni!“ Milyly kevésbé biztosítják
 egyébiránt a' nagy seregek a' trónokat, azt — ugymond *Cobden* — meg-
 mutatta az 1848-dik év, midőn a' kormányok 2 vagy 3 millió katonáik

daczára kártyaházakkint omlottak össze. — Harmadnap (aug. 24.) az 5. pont tárgyalatott. Első szónokul lépett fel Kah-ge-ga-gah-bowh, az indus főnök; ki igen jól beszélvén angolul, egyuttal a béke-eszméjének nagy terjedtségét tanúsítá, mint melyly már a vadak ős erdeiben is pártolókra talál. Beszéde végén a békepipát, melylyet addig felsőruhája alatt tartogatott, hódolatként az elnöknek átnyujtá. A schlezwig-holsteini ügy a congress hivatása körén túl fekvőnek nyilvánítván, az ezt illető indítványok figyelembe nem vétettek. — Végül a 6 pont is elfogadtván, a bizottmány egy pótlék 7 pontot indítványozott, miszerint a békecongress tagjainak nem szabad párviadalba bocsátkozniok, 's az ellene vétőknek ki kell lépniök, mi szinte elfogadtott. Végre elhatározatott a jövő évi gyűlést Londonban, egyidőben a nagy iparműkiállítással tartani, melyly *Girardin* szerint a népegyiség előhírnöke leend. — a.

Frankfurti merény 1833-ban. Az 1830. évi eseményekben, különösen a franczia juliusi forradalomban 's a lengyelek függetlenségi harcában Németország különböző részeiben sokan egy újabb, szabadabb szellemű korszak bekövetkezését látták. Az időszaki sajtó nyílt ellenzékké egyesülvén különös figyelmére méltatá a németországi ügyeket. A kormányok ellenszegülése még inkább hevité 's keserité a kedélyeket, a követelések növekedtek 's a bátor és merész szózatok hü viszhangokra találtak a nagy tömegekben. Számos népgyűlések, eddig ismeretlen látmány Németországban, napvilágra hozák a szunynyadó érzelmeket 's érlelék a szándékokat. Bekövetkezének az e szabad mozgásokat tiltó, különösen az 1832. évi jul. 28-ki rendeletek, mik a sajtó eddigi működését tetemesen megszoríták. Ezen szövetségi rendeleteknek sokan, különösen a mivelte osztályok ifjabb nemzedéke 's a fiatalabb iparüzők Németországra nézve azon fontosságot vélték tulajdoníthatni, melylyel a juliusi rendeletek Franciaországra nézve bírtak. Ugy hívék, a vészharang megkondult. De a tömegek nem mozdultak. 'S miután a forradalmat önként támadni nem láták, úgy gondolák, hogy azt esinálni fog lehetni; 's minthogy egy nagyszerű mozgalom nem következett be, kisebbszerű csinhoz folyamodtak, hogy a példa hatalma, talán egy pillanatnyi kedvező siker által a tömegek restségét felizgathassák. Ilyly körülmények között született az 1833. april 3-ki frankfurti merény, melylynek fő pontjai következők. 1833. april 2-án délután Bodenheim kurhesseni helységben dr. *Bunsen G.* és dr. *Körner* izgatása folytán gyűlés tartatott, melylyben különösen a fiatalabb nemzedék, diákok és mesterlegények vevének részt, 's itt határozattá lón a szándéklott fölkelést más nap apr. 3. esti 9 és 10 óra között léptetni életbe. Az özszeesküdtek terve legközelebb oda ezelzott, hatalmokra keríteni a csendörök 's a főörtség két őrházát, 's megszabadítani a politikai foglyokat. Egyuttal elakarák foglalni az ágyukat, félre verni a harangokat 's ez által közönségessé tenni a fölkelést, 's ez megtörténvén, el fogni a követségi követeket 's ideiglenes kormányt alakítani. E közben azonban a hatóságnak ezen készülétek tudomására jutottak, minélfogva a főörtség 41 emberét tizzel megerősítette (a csendörtség mint rendszeren 15 emberből állott) a kaszárnyákban sorkatonaság consignálva lón 's a főegyház mellett két rendőrszolga állíttatott fel. 1/2 10 órakor az özszeesküdtek közönséges ruhában, de fekete-vörös-

arany övekkel diszitve, szuronypuskákkal, pisztolyokkal, erős töltésekkel, vadászkésekkel, törökkel 's kardokkal felfegyverkezve két egyenlő tömegre oszolva különböző helyekről egyszerre megindultak. Az egyik tömeg, melyly 30 tanulóból állott, dr. *Rauschenblatt* vezérlete alatt volt, a' másik több politikai fogoly, iparüző 's fiatal tudósokból állott egy lengyel ezredes vezérlete alatt. *Rauschenblatt* serege a' főőrség felé indult, melylyet minden ellenszegülés nélkül megrohant, az örököt elfogván 's a' házban levő több foglyokat szabad lábra állítván. A' néző sokaság 's a' katonaság részvétre szólítottatott fel, de siker nélkül. Ugyanez történt a' csendőrök tanyáján, melylyet azalatt a' lengyel ezredes serege foglalt el hasonló könnyűséggel. A' sokasághoz itt is szózatok intéztettek, hogy keljen föla' német szabadság védelmére, de az itt is részvétlen maradt. Ezen események közben dr. *Bunsen* vezérlete alatt 12—16 ember a' főegyházhoz sietett, kik eleinte magok, később az erre kényszerített toronyórné által kongásba hozák a' vészharangokat. Ez alatt azonban a' frankfurti sorkatonaság zászlóalja a' főőrség felé vonult. A' kevés hátramaradt tanulók a' csendőri tanya felé huzódtak, a' nagyobb tömeggel egyesülendők. Csak egy késett el, ki is kétségbeesett védelme közben erősen megsebesítettet. A' katonaság azonnal szuronysegezve a' csendőri tanya felé nyomult, hol némi heves harc után a' felkelők, a' tulnyomó erőnek engedvén, hadakozva vonultak a' mellékutcákba, ott elszéledve 's futásnak eredve. 11 órakor legtökéleteseb csend uralkodott Frankfurtban. A' városbani ezen eseményekkel egy időben a' közel fekvő *Bonames* helységből 's más szomszéd kurhesseni 's nassau falukból jövő, 60—80 fegyveres emberből álló csoport *Neuhoff* gazda, *Schrimppf* molnár és *Breidenstein* candidatus vezérlete alatt megtámadá a' kurhesseni vámot *Preungesheim*ban, elkergeté a' vámtisztet, megsemmisité a' vám-írományokat 's azután Frankfurt felé nyomult előre; de a' *friedbergi* kapu közelében vagy azért, mert a' városból kapott híreket, vagy mert a' kapu őrségét megszaportíva találta, *Bonames*be vonult vissza. Az ezen eseményekben részt vett fölkelők összes száma 150—170. Az özszeütközésben meghalt 9, t. i. 6 katona, 1 polgár 's 2 fölkelő; nehéz sebet kapott 24, köztök 14 katona, 8 polgár 's 2 fölkelő. A' roszszul kiszámított vakmerény fő intézői részint még azon éjjel szökének meg, részint a' következett napokban. A' többiek közül néhányan Frankfurtban 's környékén befogottak 's vizsgálat alá kerültek, 's minthogy úgy látszék, hogy ezen szerencsétlen esemény az egyetemekben gyökerező terjedtebb elágazás szüleménye, nem csak Frankfurt- és *Darmstadt*ban, hanem *Jena*-, *Würzburg*-, *Erlangen*-, *München*-, *Heidelberg*-, *Tübingen*- 's *Giessen*ben is történtek befogatások. A' szövetségi gyűlés azonban szükségesnek látá, egy középponti vizsgáló bizottmány alakítását. A' vizsgálatok hosszúra jutottak, de a' befogottak iránt Frankfurtban a' nép nagy részében élénk rokonszenv kezdé nyilatkozni, miként ez a' titkos ítélőszékeknél mindig történni szokott. Innen történt, hogy már 1833. ősszel a' befogottak egyikének kívülről jött segély által sikerült börtönéből kiszabadulni, mi később másokon is ismételtetett, sikerrel és siker nélkül. 1836. oct. 20-án hirdettetett ki az első bíróságu fenytő ítélet, melyly a' nagyobb részre nézve örökös fogságra szolott. De már a' kihirdetés utáni napon az elitéltek egyike kimenekült a' tömlőcztartó segé-

lyével. Utána hat más szabadult meg hasonló uton. A' többi hét fogoly a' végítélet hozataláig Mainzba vitetett; de 1838. ősszel megengedtetett nekik az Amerikába vándorlás. — k.

Frankfurti germanista-gyűlés 1846., I. Germanisták.

Frankl (Lajos Augszt), német költő, szül. (1813) Prágában 's mint orvos és író Bécsben lakik. Erzemény-gazdagság és mélység, teremtő képzelet, erő, szép nyelv 's a' forma ügyes kezelése a' jelenkor költői között elsőb rangot biztosítanak neki. Iratai: *Das Habsburg-Lied* (1832), *Sagen aus dem Morgenlande* (1834), *Episch-lyrische Dichtungen* (1834), *Christoforo Columbo*, regényes költ. (1836), *Gedichte* (1840), *Rachel* (1842). — k.

Franklin (sir John), és az északi sarkvidékekbei expedíciók. Korunk legmerészebb utazóinak egyike, szül. 1786-ban Angliában 's már 14 éves korában tengerészeti szolgálatba lépett. 1801 a' kopenhágai csatában volt jelen. 1803 *Flinders* kapitánynak Ujhollandia partjaira tett fölfedezési útjában vett részt. Viszszatérve, Dancé kapitánynyal Kantonba vitórlázott, 's az angolok és francziák közötti chinai háboru több csatáiban részt vett. A' trafalgari csatában a' Bellerophon hajón volt, melyly a' 74 ágyus L'aigle sorhajó ellen küzdött, 's ekkor csak hatod magával maradt seb nélkül, 1814 a' amerikaiak ellen küzdött. 1818 vétetett tervbe egy expeditio az északi sarkhoz, melylynek czélja egy azatlanti oceánból e' nagy oceánba vezető északnyugati utvonálnak fölkeresése volt. Az e' tárgyú első kísérlet 1553 történt *Willoughby* és *Chancellor* által; 1607 *Hudson*, 1773 *Phipps* 's 1778 *Cook* kapitányok küldettek ki hasonló célekből. Azonban az utjokat elállott rőppant jégtömegek 's a' fagyasztó hideg miatt kívánt eredményeket föl nem mutathattak. Franklin első ízben 1819 évi sept. indult a' Hudsonöbölből Cumberlandhouse felé. 1820 júliusban ért a' Rézbánya folyóhoz, 's miután mind szárazon, mind a' tengeren az ottani jég és hideg közepett a' legnagyobb nélkülözéseket 's szenvedéseket állotta volna ki, több érdekes természettörténeti felfedezésekkel 's több addig létezett balvélemények megigazításával, tért vissza 1822 Angliába. De a' kitűzött czél sem ő, sem az ugyan akkor kiküldve volt *Ross* és *Parry* kapitányok nem érhatték el. Franklin kapitány egy évvel visszajövele után egy fiatal hölgyet vett nőül, kit egy általa kiadott lelkes költeménye: „The arctic expedition“ következtében szeretett meg. 1825 parancsot kapott, uj utra készülni a' sarktartományokba. Neje egy zászlót himzett neki, mit csak akkor kellendett kitűznie, midőn a' sark tengert érendi el. Hat hónapi szárazföldi ut után el is érte ezt 's neje zászlóját a' Parry szigeten tüéz ki 's a' Medvetófelé visszahuzódván, téli állomásába vonult. A' következő évben két részre osztván itt embereit, az egyik csapatot ő, a' másikat ellenkező irányban dr. *Richardson* vezérlé. Ezen utja mind merészségre, mind a' kiállott szenvedésekre nézve még nagyszerűbb volt az elsőnél; de kívánt eredményre ez sem vezetett. 1827 végén tért vissza Angliába. Ugyan azon évben Parry kapitány kelt utra 's az ész. szél. 82° 40'-ig ért. 1829—1833 *Ross* kapitány győződött meg arról, hogy a' sarktenger 's az atlanti oceán között a' Barrow utjától délre nincs összeköttetés. Négy évi távolléte aggodalmakat szülvén, *George Buck* kapitány indult fölkeresésére. A' legnagyobb nyomorban

sinlődött, midőn 1834 april 25. megtudá, hogy *Ross* biztosságban van. A' legészakibb pont, hová eljutott, *Richardson* foka volt ($68^{\circ} 46'$ ész. szél. 's $96^{\circ} 20'$ nyug. hossz.) 1836—37 a' jéghegyekben volt fenakadva 's 1837 végén ért a' legszomorúbb állapotban Irlandba. Franklin ez alatt otthon személyes feláldozásának jutalmát aratta. Az oxfordi egyetem kinevezé jogtudornak, a' párisi földirati társaság a' nagy arany emlékpénzzel tisztelvé meg 's az angol király a' lovagi méltósággal ruházá fel. 1844. a' kormány új expeditiót rendelt az északi sark vidékeibe, melylynek főparancsnokságát Fr. vállalá el, *Erebus* és *Terror* hajókon, miknek elsejét ő maga, másikat *Crozier* kapitány vezénylé, öszszesen 125 matrózzal. 1845 maj. 19 szállott utra a' két gondosan fölszerelt hajó *Greenhitheben* a' *Temzéből*. Fr. négy évre látta el magát élelmi szerekkel. Legutóbbi hir, mit az angol admirális, ez utazótól vett, 1845 évi aug. 16-áról szól. Akkor a' kapitány a' *Grönland* északi partján a' *Gilbert-öböl* felett állomásozott, 's szándéka volt vagy ott, vagy a' sarkkövi szigeteken, *Parry* telelési helyén, tölteni el a' telet. Azóta ezen expeditiónak minden nyoma elveszett. 1847 komoly aggodalmakat szülvén e' körülmény 's a' napisajtó is erélyes segélyadásra izgatván Fr. és társai fölfedezőinek nagy jutalmak ígértettek, miket lady Franklin önvagyonyából 2000 ft. sterlinggel toldott meg, 's a' kormány két új expeditiót rendelt el fölkeresésökre, az egyiket szárazon, másikat tengeren. Amazt *Rae* és *sir John Richardson*, ezt *sir James Ross* vállalá el, két hajóval. A' hajók 3 évre láttattak el élelemmel. *Ross* kapitány 1847 majus 12 szállott tengerre 's küzdelemteljes utjáról 1849 novemberben tért vissza Angliába. Franklin és *Crozier* kapitányoknak semmi nyomára sem akadhattak. Ugyan ez idő tájban tért vissza *Richardson* és *Rae* is a' szárazföldi expeditióból Franklin utjáról némi sejtelmekkel, de sorsáról semmi bizonyossággal. 1850 januárban tért haza az 1848 jan. 1. kiküldött *Plover* hajó, melyly megkerülvén a' legdélibb *Horn* fokot, Franklint a' nyugati oldalról volt fölkeresendő, hasonlólul minden hir nélkül. 1850 jan. 10 ismét két hajó indult el *Collinson* és *M'Clure* kapitányokkal, ellátva többi között apró lég-golyókkal, mikkel a' fölkeresendőknek jeleket lesznek adandók. Azonkívül még több új expeditió is van készülöben, részint köz, részint magánköltésen, mire nézve ezen Angliában nagy rokonszenvet ébresztett ügyben, dusan jelentkeznek az aláírások. Lady Franklin *Newyorkban* van, ki azon esetre, ha az egyesült státusok által tervezett expeditió nem valósulna, saját költségen szándékozik egy új kiküldetést létesíteni. Franklin utja valószínűleg a' legutolsó fölfedezési utazás leend az északi sark felé. Az angol napi sajtó évek óta sürgeti, hogy ezen fölötte veszélyes, rettentő küzdelembe kerülő 's költséges expeditióknak vége vessessék, 's az admirális most már szinte magáéinak vallja e' nézeteket. A' keresett északnyugati utvonal, melyly az atlanti tengerből a' nagy oceánba vezessen, fel nem található. 'S világos, miként a' sarkvidék lepecsételt könyv maradand reánk nézve mind addig, mig netalán a' légmérsékletben 's a' földgömb meteorologieus viszonyaiban rendkívül nagy változások nem történnek. Gőz és vaspálya itt elvesztik hatalmukat; a' villany- delejes telegráf 's a' nyomtató sajtó itt hatástalanok; az újabb civilizatio minden varázssereje eltöprel az örök jég és hó ellenében. — k.

Franz (Ágnes) német költőnő, szül. 1794 Siléziában. Atyját korán elvesztvén, anyja vezetése alatt nevededett. 13 éves korában nagy szerencsétlenség érte. Egy utazás alkalmával a' kocsival feldülvén, nehéz sérülést kapott, minnek következtében termete elnyomorult. Testi fájdalmaihoz járult lelkének komorsága. De a' szép természet, a' jó és művelt emberekkeli társalkodás csakhamar felejtették bajait. Ekkor irá legszemb paraboláit 's költeményeit. Nem tartozott azon költő nők közé, kik szellemi munkálódásaik közepett megfélejtkeznek házi munkáikról. Az 1813 év kirántotta idylli életéből. A' közelgő hadak elől anyjával Landeckbe a' hegyek közé menekült ő is számos család példájára. Az ottani zajos életben többféle rangu és jellemü emberekkel jövén érintkezésbe, ez emberismeretere jótékony befolyással volt. Anyja meghalván, a' Rajna mellett férjnél levő nővére házi körébe költözött. Régi kedvencz eszméjét, egy dolgozóiskolának alsóbb rendü leányok számára alapítását, itt valósítá a' legkedvezőbb sikerrel. Ujabb időben Boroszlóban élt, neveléssel foglalkozván. 'S a' halál itt lepte meg 1843. Korábbi költői munkái: költeményeinek két gyűjteménye, elbeszélések és „*Angela*“ ezimü regénye, melylynek hősnőjében önmagát rajzoló. Későbbi irodalmi munkássága csupán ifjusági iratokra szorítkozott, mik maradandó becsesl birnak. Ilylenek: „*Buch für Kinder*“ (2 kötet), „*Mein Vermächtniss an die Jugend*“ — k.

Frayssinous (Denis gróf) franczia egyháznagy, szül. 1765. A' jelen század elején azon papok közé tartozott, kik az uralkodó philosophia isten tagadó és anyagimádó tanai ellenében harczoltak, a' mellett hizelgéseit által Napoleon előtt is kedveltté tevé magát. Egy ideig a' bontonhoz tartozott Párisban, az ő egyházi szónoklatait hallgatni. 1814 a' Bourbonok visszatérése után udvari papnak neveztetett ki és a' köznevelésügyi bizottmány tagjának. Ezután hermopolisi püspök, az egyetem nagymestere, akademia tagja, pair, gróf 'stb. lett 's 1824 számára egyházi ügyek ministersége teremtetett. A' juliusi forradalom folytán Genfbe ment, majd ismét Franciaországba került vissza, de itt Lajos Fülöpnek az esküt letenni vonakodván, Prágába ment X. Károly udvarába 's később Görzbe, hol a' bordeauxi herczeg nevelésében részt vett. 1838 ismét Franciaországba tért, magányba vonult; meghalt 1841 dec. 12-én St. Geniécsben Gascogneben. Maga idejében nagy figyelmet ébresztett „*Défense du christianisme*“ (3 köt. Páris 1825) ezimü irata, melylynek folytatása halála után jelent meg „*Conférences et discours inédits*“ (Paris 1842) czim alatt. — k.

Freibergi bányászakademia. A' jelenlegi Szászországban fekvő Freiberg város régi időktől fogva képezi Németország ásványtani középontját, e' tekintetben befolyást gyakorolván Poroszország és Austria, Franciaország és Anglia bányászati 's földtani viszonyaira is. Az ottani nagyhirü bányászakademia — bár nyomai már a' régibb időkben is láthatók — mint valódi tanintézet 1765. jött létre, az akkori vál. fejedelem rendelete folytán. Két fő alapítója *Heynitz* és *Oppel* volt; az első tanítók pedig: *Gellert*, *Charpentier*, *Lommer*, *Richter* és *Klotzsch*. 1775. nyere a' fr. b. akademia tanárául azon férfiat, kinek mai virágzását 's világhírét köszönheti, *Wernert*. (l. ezt). Ő általa lett Freiberg a' tudományos

ásványtan legkorábbi bölcsőjévé ; általa kapott a' bányászakademia hirre a' távol országokban is, honnan nagy számmal jövének a' tanulni vágyó utazók 's tanulók, miután Werner inkább szóbeli előadás, mint iratok által hatott ; könyvet keveset irt, 's a' mit irt is, csak sokévi vonakodás után adá ki. Két legnagyobb 's később nagy hirü tanítványa volt (1790—91.) *Buch Leopold* és *Humboldt Sándor*, azonkívül németek : *Vogt, Freiesleben, Herder, Schlotheim, Gluck, Steffens, Fuchs, Lempe, Blöde, Nauman, Mohs* és *Breithaupt* ; — angolok : *Hawkins, Mitchel, Weaver, James Watt* és *Jameson* ; — franceziák : *Brochand de Villiers, Bonnard* és *D'Aubuisson* ; — spanyolok : a' két *Delhuzar* testvér ; a' schweiczi : *Bardy*'stb. Wernerrel egy időben *Lempe* és *Lampadius* fáradoztak az akademia emelésén. Werner meghalt 1817. Dresdában. Utódai lettek : *Kühn, Breithaupt, Mohs, Naumann*'stb. Az akademia igazgatóságát 1821. *Herder* vevé át. — Az intézet fennállása óta 981 belföldi 's 700 külföldi tanult Freibergben. Az utóbbiak között volt 236 nem-német 's 33 nem-európai. Az egész föld bányamivelő tartományai nyertek innen bányatiszteket ; Peru és Mexico, az Ural és Altai vidéke, Guinea, Kelet-India és Spanyolország bir bányászokat, kik Freibergben nyerek képeztetésöket. A' Freibergi akademiának Werner halála óta hatását előadá *Beust*, a' Werner százados születési emlékűnnepén (1850. sept. 25). Az azótai nevezetes haladások szerinte : a' vizerő gyűjtése, elosztása és használásának tökéletesített módja, az u. n. irányaknak behozatala, a' géperők és sodrony-kötelek megtakarítására ; a' földalatti vasutrendszer kifejítése ; a' régi gépek tökéletesbitése 's ujabbaknak, mint vizoszlop- és gőzgépek, behozatala ; az ércz-kiterjedés törvényeinek kijavitása ; a' furás és lőporrali repesztés általános alkalmazása a' bányamunkáknál ; a' téglafalazat behozatala ; a' czélszerűbb szelelési mód (ventilatio) a' bányákban 'stb. — A' mi a' bányászakademia jelen viszonyait illeti : az most a' szász kir. ministerium finanziaális osztályába tartozik, a' tulajdonképi igazgatóság a' Freibergi fő bányahivatalt illetvén. Az akademikusok fegyelmi áthágásaira az akademiai fegyelmi hatóság ügyel. A' tanítói kar 10 főtanárból (professor) 's 3 melléktanítóból áll. Az akademikusok kétfélék : olyanok kik állami 's olyanok, kik saját költségükön tanulnak. Az első 4 évi tanfolyamra 's időszakonkénti vizsgálatokra kötelezvék ; az utóbbiak szabadon választhtják tanleczkéiket. Az intézet 1843. érte el tanítványainak legnagyobb számát, a' midőn 77 akademikust számlált. Tantárgyak az *első* évben : rajzolás, elemi tiszta menynységtan, természettan első része, elméleti vegytan 's ásványtan ; *második* évben : rajzolás, felsőbb tiszta menyniségtan, gyakorlati mértan, természettan második része, gyakorl. vegytan, ásványtani gyakorlatok, földisme és bányamüveléstan első része ; *harmadik* évben : rajzolás, alkalmazott menyniségtan, polg. építészet, jegecizme, bányamüveléstan második része és hutászat ; *negyedik* évben : rajzolás, bányagéptan, elemző vegytan, bányajog, bányászati irány, kövülettan, gyakorlati bányamértan 's próbatan (Probirkunst). Vannak számos és különmemü (u. m. ásványtani, kövületi, földisme 's földirati) gyűjteményei 's tudományi, névszerint matematikai készülétei, mintatára (315 szám.), könyvtára (12,175 szám.), kézirat gyűjteménye (364 sz.), földrajzok, térképek (1,364 sz.) 's nagyszámu mutatóványok 's

utleírások egyes akademikusoktól. Végre van egy eladó ásványok raktára. — Legnevezetesebb esemény, melyly az újabb időkben a' freibergeri bányászakademiában történt, a' Werner százados születési évnapjának ünnepélyes megülése 1850. sept. 25-én, melyly a' bányászat és földisme számos notabilitásainak előadásai által maradandó becsüvé lön. A' kitünőbbek valának : *Numann, Breithaupt, Pettko, Beust, Jossa, Morlot, Cotta, Reich* 'stb. (l. „Die Bergakademie zu Freiburg, zur Erinnerung an die Feier des 100-jährigen Geburtstages Werners am 15. Sept. 1850). — k.

Freiburg, a' helv. szövetség egyik cantona, 28 □ mérföldön 91 ezer lélekkel, kik közt mintegy 2000 külföldi és 6000 schweiczi más cantonokból. Nagyobb része r. katolikus; csak *Murten* körület, 8700 lakosával, tartja az evang. vallást. Nyelvre nézve fele német, fele francia, 's a' két nyelv közt a' kis főváros, Freiburg, von határt, melyly maga szinte kétnyelvű. E' kis státus, melyly előbb leginkább csak gruyeresi sajtja által volt nevezetes, Schweicz történetében pedig rendszeren csak szenvedőleg szerepet játszott, legujabban vallásos mozgalmi 's jezsuitai szelleme által lett világhírűvé. — Schweiczt méltán nevezték mindenféle alkotmányok mustra-lapjának; mert cantonainak alkotmányai, meglehetősen teljes fokozatot képeztek a' legtisztább demokratiától a' legkorlátlanabb monokrátiáig. Ma már nem egészen így van, mert a' cantonok mindnyájan (kisebb nagyobb mértékben) demokratiai szellemben reformálták alkotmányaikat. Azonban most is minden canton sajtáságos politikai arculattal bír, mert e' néptömegek politikai épületei nem egyes hatalmasok erőszaka vagy művészete, nem is az elmélet elvont szabályai szerint épültek fel, hanem lassankint, a' módosító idő befolyása alatt, a' külön népecskéi műveltségi, erkölcsi 's helybeli szükségéhez képest alakultak természetes életműszerekké. Freiburg 1481 óta tagja a' helv. szövetségnek. A' kis státus függetlenségével 's a' főváros gyarapodásával együtt a' kormányforma is mind határozottabban kifejlett. Egy *schultheiss* vezette az ügyeket, *kis-tanács*sal körülvéve; de fontosabb dolgokban az özszes nép gyűlése határozott. Ilyly népes gyűlések czélszerűtlensége képviselők választására vezetett, kik azután teljhatalmú *nagy-tanácsot* képeztek. Ilyly képviselőkké *többnyire* városi előkelő polgárok 's nemesek választottak, minthogy ezeknek több idejük, vagyonuk 's tudományuk volt; későbbben *csupán* városi polgárok, 's végre ezek sem különbség nélkül, hanem kizárólag a' *nemesek* és *patriciusok*, 's miután a' hivatalok mindinkább befolyásosak 's jövedelmezők lettek, csak bizonyos családok tagjai, kik az uralkodást magoknál örökössé tették. Így képződött demokratia helyébe városi, patriciusi aristokratia, sőt olygarchia. A' népszabadság némi árnyéka fennmaradt még egy ideig azon intézvényben, hogy a' város özszes polgársága néptribunokat választhatott (kiknek czime : *Venner*) a' kik a' nép jogainak védelmére, a' tanácsosok önkénye ellen vétóval élhettek, 's ezenkívül 60 polgárt nevezhetett a' városnegyedekből, kik a' hatóságok eljárását megvizsgálják 's a' megürit helyeket betöltésék. A' *Vennerek* mellé csakhamar négy segéd adatott, („*Heimliche*“ név alatt) kiket azután a' *Vennerek* saját politikai barátai közül választhattak. — Ezen intézvetből a' végrehajtó *kis-tanács* 's törvényhozó *nagy-tanács* alkotmányos hatalmai közt új hatalom fejelet ki, a' *hatvanok tanácsa*,

melyly a' legfőbb hivatalok 's hatóságok felett censurát gyakorolt; 's végre az egész választó-jog, törvényhozási kezdeményezés 's a' hivatalokból kizárás és büntetés félelmes joga az említett *Vennerek* és *Heimlichék* kezébe jutott, kik a' 15-ik század óta, mint titkos tanács, az állam zsarnoka- 's legrémesb hatalmává lőnek, és saját keblökből is minden nemtetsző tagot kilökhetvén, a' velencei állapotokra élénken emlékeztetnek. E' fonákul összszeállított gép egész a' XVIII. század végeig eltartott, 's a' patriciatu bitor igényeit 's nepotismusát sem a' városi elnyomott polgárság, sem az aláztatra szoktatott városkivüli nép 's *vogtei*-ok nem korlátoják. A' gazdagság, melylyet a' kiváltságos családok a' közhivatalok viselése által nyertek vagy idegen hadi szolgálatban szereztek, természetes előnyt adott nekik a' néptömeg felett, melylyet a' státus és még inkább magok szükségre kizsákmányoltak; ehhez járult több oldalú műveltségök 's ügyességök. A' papság pedig szövetséges társul csatlakozott hozzájuk; mert ennek is, mint a' titkos tanácsnak, érdekében feküdt a' népet üdvös tudatlanságban 's kegyes alárendeltségben tartani, az egyház jogait keresztyéni alázáttal terjeszteni, 's a' világi és szerzetes papság javait minden alkalommal egész szerénységgel szaporítani. — Később a' két hatalom összeháborodott anynyira, hogy *Strambino* püspök 1677-ben, az őt pártoló pápa által, egyházi átok alá is vettette a' várost. A' kevély patriciatu ezzel nem sokat gondolt, 's a' papság jobbnak tartotta mellékes utakon érni el célját. 1581-ben sikerült a' nunciaturának Freiburgba jezsuitákat telepíteni, 's ezek azonnal kezeik alá vevék a' nevelést 's közoktatást. Az iskola, az egyház szolgálója, már egy magában is képes volt az összes népességet járomba fogni, a' papság iránti vak tiszteletben 's a' felvilágosodás veszélyeitől menten tartani. Az úribb családok gyermekei Loyola tanítványainak oktató intézeteiben vevék szellemi 's műveltségi irányukat, a' népfiai boldog tudatlanságban hagytak. Vallásos ünnepélyek, bucsuk, processiók tölték el az évnék több mint egy harmadát; kegyes társulatok állítottak, a' naponkinti templomlátogatás divatba jött; a' világiak idejének fele egyházi szolgálatok- 's gyakorlatokban telt el. Így lassankint a' tudatlanság, 's babona gyönyörűen felburjánzottak; ellenben a' régi ipar, kézművek, virágozó posztószővés 's takácsság egészen elmecsevéstek. Freiburg canton dúsgazdag papságból, elég gazdag patriciusokból, 's koldus szegény népből állott. A' jezsuiták eltöröltetése után is fenmaradt a' papok hatalmas befolyása, 's midőn a' francia forradalom által felidézett mozgalmak az aristocratiát megtörték, a' papság a' győzedelmes demokrátiával csatlakozott. Előbb aláztatos kéréssel járultak az elnyomott néposztályok az urak elébe; *Chanau Miklós*, La Tour de Trème faluból, volt vezérük és szószólójuk. A' kormány kevély haraggal utasította vissza kérelmeiket. Az elégületlenség fokról fokra nőtt, 's zendülésbe tört ki. De az uralkodó párt, Berntől segítettve, fegyverrel nyomta el a' lázongókat, és *Chanau* megöletett, a' részesekek szigoruan büntetettek. Midőn azonban 1798-ban a' régi helv. szövetség korhadt épülete a' francia republikánusok szuronyai alatt leroskadt, a' demokrácia teljesen győztes lett, 's a' papság, bár az aristokratia bukását nem sajnálja 's nem akadályozá, aggódni kezdett önhatalmáért is, mert a' sajtó felszabadult, 's akkorig ismeretlen nézetek és eszmék kezdtek

áthatni a' népet. Mihelyt Napoleon közbenjárása által Schweicz belső békéje helyre állott, a' freiburgi papság azonnal sietett a' gondolkodási szabadságból eredt veszélyeket elhárítani, 's a' nemesség, segélyre szorult állapotában, régi szövetséges társához kapaszkodott. Ezen törekvések ellenében találkoztak egyes felvilágosodott jeles férfiak, kik haladási irányban munkálkodtak, p. o. *Girard Gergely* sz. ferencz rendi szerzetes, ki *Pestalozzi* és *Fellenberg* példája után a' népnevelés mezején sikerrel dolgozott. De csakhamar elkövetkezett a' restauratio kora, 's az aristocratia újra magához ragadta a' hatalmat. A' dolgok régi rende visszaállított, 's a' clerus, a' vallás nevében, segédkezett nyújtott a' nemesség czéljaihoz. Lépésről lépésre visszahoztattak a' régi előjogok 's bitorlások. A' római curia, nunciusa által, ismét gyakorolni kezdé előbbi felsőségét, 's a' világi hivatalok az egyház védelme 's ápolása alatt, egészen a' papi hatalom által vezettettek. Keresztyéni népnevelés előmozdításának ürügye alatt a' Liguoriánusok vagy Redemptoristák (új jezsuiták) 1818-ban bevétettek Freiburgba, 's magokhoz ragadták a' nevelést; miután pedig VII. Pius a' jezsuita rendet ismét feléleszté, ennek régi birtokai is visszaadattak. 10 év alatt nagyobbra nőtt Freiburgban a' jezsuiták hatalma 's befolyása, mint valaha volt. A' kath. Schweiczból, Német- 's Franciaországból számos tanítvány özönlött hozzájuk. Olyly férfiak, mint a' nemes *Girard*, elmozdítottak 's üldöztek; ő maga elhagyta a' cantont, oktatási rendszere megtiltatott, az iskola ismét az egyház szolgálya lett, 's a' vallás főtárgya a' tanításnak. Midőn a' matrani lelkész örökségének árverése alkalmával, ennek könyvei közt Rousseau és Voltaire iratai is megtaláltak, a' státustanács rendeletéből meg kellett égettetniök. A' nép vakbuzgó volt, 's önkint vetette magát alá a' papság vezetésének, de a' restauratio által elrabolt jogainak vesztét 's a' büszke patriciatust új feltünését nem olyly könnyen tűré. A' törvényhozó tanácsban ellenzék keletkezett. 1830 évben, midőn a' többi schweiczi cantonok is lerázták az 1814-ben reájok erőltetett alkotmányokat, Freiburg szinte demokratikus alkotmányt vívott ki, képviselőket választott, a' születés és fővárosi lakás minden előjogát a' hűbéri maradványokat, 's torturát megsemmisítette, sajtó-szabadságot, hatalmak elkülönzését 's kérelmezési jogot pedig behozta. Az aristokratia ismét védelem 's ellenállás nélkül lépett le a' hatalom színpadáról, 's a' papság bukni hagyá, tudván, hogy az új souverain, a' nép, nem szünt meg a' papság alattvalója lenni, melyly őt neveli, oktatja, tanácsosal ellátja, 's hogy a' hierarchia, demokratikus államéletben, még nagyobb erőre emelkedhetik, mint okos monarchák uralkodó pálezája vagy féltékeny olygarchia gyanakodó szemei alatt. A' papság nem esalatkozott számításában. A' papok vezeték kevés kivétellel a' választásokat, a' felvilágosodott férfiak kizártattak; a' nagy tanács (a' souverain nép helyettese) egészen papi szellemű volt, 's Freiburg 1837 óta hierarchicus demokratia lett.

A' legújabb időben kitört szomorú vallás-viszálok idején e' pap szellemmel táplált canton lett a' kath. szövetség egyik tűzpontja. A' schweiczi évrázokban gyakran látnuk egyes cantonokat, melylyek neve azelőtt alig említettett, a' történet előterére lépni. Így történt Freiburggal, melylyet hosszabb ideig alig-alig ismert a' világ 's melyly csak most

kezdett ismét nagyobb figyelmet vonni magára. Élet 's fejlődés soha sincsenek küzdelem és surlódás nélkül, 's nem mindig legszerencsésb államok azok, melylekről legkevesebbet lehet beszélni. Ezen igazság nagy mértékben alkalmazható Schweicznak azon cantonaira, melylyek az ultramontán papi párt szellemű befolyása alatt állanak. Midőn a' reformatio a' szövetség nagyobb részében behozatott, a' katolikus egyház kebelében megmaradt schweiczi cantonokban a' hierarchia, még erősebben szegült ellen minden haladásnak és szellemi fejlődésnek, mint egyebütt. A' következesek kézzel foghatók lőnek. A' tisztán katolikus kisebb őscantonokban a' régi durvaság, műveletlenség, anyagi és szellemi szükség és szegénység szomorú állapota tartatott fen. Ezen őscantonok, melylyek egykor Schweicz évlapjait dicső tetteikkel irták tele, 's jelenleg is magán 's jeles természeti tulajdonokkal áldott néptől lakatvák, olyly zibbadságba 's ájultságba estek, melylyből az ultramontán párt izgató szerei által ébresztettek legujabban göresös vonaglásokra, melylyek az élet színét utánozzák, de valódi élet nevét nem érdemlik, 's e' cantonokat úgy tüntetik fel, mint egy magok által sem értett idegen érdek 's hatalom gépeit. Az 1830-ki események rohama ugyan Freiburgot is az újja született cantonok sorába sodorta. De a' rosz szellem, melyly a' jezsuiták bevétele óta (1822) gyökeret vert, folytonosan hatott, 's még az 1831 januári új alkotmányra is rá sütötte bélyegét. Így p. o. a' közzvetett (kettős) választások majd nem minden más cantonban elmellőzött rendszere, miáltal a' közügybeni élénk részvét, a' republikák életfeltétele, anynyira gyengítettik, Freiburgban megtartatott. Azon pont, miszerint schweicziak' idegen hatalmak szolgálatában zsoldosok ne lehessenek, az alkotmányból kihagyatott, sőt még az 1846-ki szövetség gyűlésen is erősen ellene szegült a' conservativ Freiburg canton azon tessini indítványnak, melyly ezen hivatalos embervásár általános eltörlését kívánta. De a' tespedési hajlam legerősebben mutatkozik az alkotmány revisióját illető rendeletekben. Az alkotmány 97-ik § a' szerint ugyanis a' státus-alkotmány életbe léptetését követő három év alatt még csak indítványt sem szabad tenni annak változtatására, 's a' változtatás csak akkor történhetik, ha a' nagytanács által három rendes ülésben három évenként helybenhagyatik. A' törvények revisiója is igen lassan mozog. A' polgári törvénykönyv kidolgozásához már 1821-ben hozzá kezdtek, 's 1841-ig csak a' személy-jog 's örökösödési jog készült el. A' büntető törvény kidolgozására 1833-ban neveztetett bizottmány, melyly 1841-ig csak az eljárás codexét készíté el. Az 1830-ki események befolyása alatt egy időre Freiburgban is mérsékelt szabadelmű párt kapott erőre. 1837-ig sok történt a' közlekedés könnyítésére, iparágak enlésére, az utak 's nevelés ügyében. De csakhamar kisebbségbe jött új szabadelmű párt, a' jezsuiták baráti jutottak hatalomra, 's a' haladás fenakadt. A' közkiadások, melylyek 1837-ig alig mentek 350 ezer schweiczi frankra. 1846-ig már 532 ezerre rugtak fel, a' nélkül hogy hasznos bernházásokra fordítottak volna, mert a' conservativ papi kormány, a' szabadelmű Schweiczezal szemközti kedvetlen állása fedezésére a' katonai költségek folytonos szaporítására érezte magát kényszerítve. A' közlekedési eszközök elhanyagoltattak, az átviteli kereskedés szemlátomást csökkent. Csak a' jezsuitismus kusza növé-

nye örvendhetett e' földön teljes diszlésnek. A' freiburgi jezsuita collegium növendékeinek száma évről évre szaporodott, 's csak legujabb időben csökkent némileg azért, hogy másutt is hasonló szellemnyirbáló intézetek állítottak. Undok térítgetés, proselyta- vadászat volt napi renden, melyly a' szomszéd cantonokra is kivetette hálóját, 's békeháborítva nyult maga a' családélet szentélyébe. Sok volt a' panasz, és semmi segítség, mert a' szövetségi gyűlés a' közjót illető legkényesb kérdésekben rendszeren arra szokta szorítani illetőségét, hogy magát illetéktelennek nyilatkoztatja. Az aargau kolostorkérdés kigyulása óta a' freiburgi uralgó párt még kézzel foghatóbban követte ultramontán irányát. A' jezsuiták, kezét fogva a' világi 's egyházi tisztviselőkkel, jól gondoskodtak, hogy a' nép többsége saját valódi érdekeit fel ne fogja; 's az 1846 kiegészítő választások sem tettek változást az akkorig követett rendszerben. De a' dolgok ilyly nehéz helyzetében sem szűnt meg egészen némi ellenzék, melyly a' protestans Murten kerületben, 's Freiburg városa művelt közép osztályában találta támaszát. Ezen ellenzék új munkásságra hevítettett azon események által, melylyek az európai kérdéssé lett schweiczi jezsuita- ügyből eredtek. A' római curia mindenkor elismeré a' schweiczi helyzet fontosságát; tudta, milyly érdekes reá nézve hatalmát ezen közép-európai országban megfészkelni, melyly a' német, francia 's olasz földekre ölti karjait, és státuséletének tépettsége, eldaraboltsága mellett a' papi párt politikájának sokféle támaszpontot nyujt. Schweiczt választá tehát működései középpontjául további vállalataira; innét küldözé a' szellemi despotismus kitanított szolgálait 's végrehajtóit a' Jurán 's Havasokon keresztül Német, Olasz 's Franciaországba, és hogy céljait annál erélyesebben mozdithassa elő, őrségét a' jezsuiták behívásával erősíté, kik a' protestantismusnak és minden vallásos türelemnek nyílt ellenségei, kik hazát 's hazai érdeket nem ismernek, 's kiknek megjelenése a' hely szövetség földén, hol a' vallásos ellentétek 's harczó párt érdekek olyly szűk helyén érintkeznek, még vészesebb jelentésű, mint Németországon lenne. A' jezsuitáknak Luzernbe, egyik szövetségi fővárosba, hivatása, koronája volt e' működésnek, melyly, ochlokratiai elemekkel csatlakozva, Wallis és Luzern cantonokat valódi római provinciákká, 's a' demokratai alkotmányok nevét gunyuyá tevé. Az aargau lázadás elnyomatott 's az 1843. aug. 31-ki szövetség-gyűlési határozat azon záradakat, melylyek a' lázadás fészkei voltak, eltörülte. (l. Aargau) Ezen alkotmányszerű határozat azonban ürügyet nyujtott az ultramontán pártnak, a' vallást fenyegető veszélyről beszélni, 's már 1843 szeptemberén készületek tétettek külön szövetség alkotására a' hely szövetségben (Sonderbund). Eza' rotheni és luzerni gyűléseken történt, hol Luzern, Schwyz, Uri, Unterwalden, Zug és Freiburg canton küldöttei jelentek meg, 's már szóba hozatott a' szövetségtől elválás, fegyveres ellentállás 'sat. A' jezsuitáknak Luzernbe hivatása pedig a' szabad csapatok hadjáratait idézte elő (l. Schweiczi szövetség) 's az ultramontán szellemű cantonoknak egész alkalmat szolgáltatott a' katolikus szövetség megkötésére (1845) melylyhez, az említett cantonokon kívül, még Wallis is csatlakozott, hol ezalatt a' papi párt, polgári háboru által, fensőbbségre vergődött. A' Sonderbundot illető egyezkedések lehetőleg titokban tartat-

tak, de Freiburg canton alkotmánya mégis szükségessé tévé, hogy a szerződés a nagytanács elébe terjesztessék, 's így az arra vonatkozó okleveleknek legalább egy része napfényre került. Egész Schweicz a legnagyobb ingerültségbe jött. A' freiburgi nagytanács többsége azonban elfogadta a szerződést, noha ez, különösen Freiburgra, nagy terheket rótt. Murten kerület képviselői erőlyesen protestáltak, 's a' lakosok, válás szabadságuk sérelmeit is panaszolva, kérelemmel járultak cantonuk nagytanácsához, melylyben a' külön-szövetségtőlí viszsza lépést kívánták, 's óvást tettek az ellen, hogy a' canton reformált lakosai a' jezsuiták szolgálatába soroztassanak. Ezen kérelem siker nélkül maradván, 1846-ban a' szövetséggyűlés elébe hozták ügyöket, de itt sem jöhetett létre alkotmány szerű többség. A' freiburgi ellenzék azonban ismét felébredt, 's jelentősége öntudatára jutott. A' küzdelemnek még nincs és talán sokáig nem lesz még vége, de kétségtelenül végre is győzni fog az igazság 's világosság ügye. —

Freiburgi eskütszék I. Struve.

Freiligrath (Ferdinánd) német költő, sz. 1810-ben, Detmoldban, a' lipcsei hercezségben, hol atyja iskolatanító volt, kinek körülményei nem engedték, hogy fíjáról akként gondoskodhatott legyen, mint az, ennek korán mutatkozott tehetségei kívánták volna. Atyja tehát, a' gymnasiumi tanulmányok végeztével kereskedésbe adta, melylyet Soestben, egy hajdan hatalmas hanzavárosban, most picziny tartományi városkában, 1825—1831-ben mint tőzsapród (Handlungslehrling) tanult és mint tőzssegéd (Handlungs-Kommis) gyakorolt. Az utóbbik évben szélesebb láthatárba lépett Amsterdamban, hola' legjelentékenyebb kereskedőházak egyikében öt évig dolgozott. Ilyly világberényben (Welthandelsplatz) folytatott munkásság szükségképen phantasticus álmokat ébreszt a' költői kedélyben. A' tőzsér csöndes irodájába a' világ minden részeiből érkeznek tudósítások ; nyugatról és keletről jönnek látogatások ; a' föld legtávolabb részei számításba esnek itt, 's minden árumutatvány, melylyet a' kalmár hoz, a' legidegenszerűbb állapotokról tanuskodik. F.-ra ez öszveköttetés a' föld csodaországáival nagy behatást gyakorlott. Minden előbbi dalaiban kelet felé, a' forköri országokba sovárog vágyakozása, melylyet az amsterdami iroda fő- és kézi könyveinek forgatása közben érezett. 1835-ben jelentek meg első költeményei. — A' benyomás különböző volt. Kedvesek voltak a' mesék távol világából átrezgő hangok ; kellemes volt a' hév illat, melyly e' költemények fölött lengedezett ; azonban meg kelle vallani, hogy a' költő nagyon is tetszik magának külsőségeken. 'S hogy idegenszerű képek csillogó kiállításában sikert hajhász. Félhetni hogy az utóvilág F.-ta' mostankori udvari színházakhoz fogja hasonlítani, mik diszitményi 's öltözéki fényeskedéssel érzékeket csiklandanak, de a' művészetet megrontják. Egyes költeményei mindamellet, mint a' „Löwenritt“, *Wär ich ein Baum von Mekka's Thoren* " 's egyebek azoknak is birják tetszését, kik keresett csillogásaitól elfordulnak. 1837-ben elhagyta Amsterdamt 's egy barm-i kereskedőházban vett és viselt szolgálatot 1839-ig. Híre ez időközben tovább és tovább terjedett. Hugo Victor „ódáinak“ és „alkonyi énekeinek“ általa készített remek fordítása a' legnagyobb tetszéssel fogadtatott. Emelkedő híre arra hatá-

rozta, hogy pályáját elhagyja. A' „Rheinischer Odeon“-nak kiadásában részt vett; lyrai költeményeinek gyűjteményét is közrebocsátotta. Írói munkásságát most arra fordította, miszerint egy tiszteletes régiséget, a' Roland-ívet, melyet 1840-ben a' zivatar nagyon megrongált, helyreálltassa. Az általa kiadott „*Roland-album*“ jövedelméből ezt valóban eszközölte is. — 1840—41-ben munkás volt a' „*Rheinischer Odeon*“-nak, — a' „*Rheinisches Jahrbuch für Kunst und Poesie*“-nak 's a' „*Malerisches Westphalen*“-nak kiadásában. 1741-ben hitvesül vette weimari prof. Melos leányát, ki a' Rajna vidékén tekintélyes családnál nevelőnő volt. Házassága után Darmstadtba ment lakni. „1862, *ein Gedicht zum Besten des Kölner Doms*“, melyet Dullerrel együtt adott ki, legjelentékenyebb munkája e' korszakából. Ez időtájban ismerkedett meg F. Radowitz tábornokkal, ki őt arra igyekezett bírni, miszerint dr. Huberral egy folyóiratot adjon ki. F.-nak nem tetszett Radowitz személyessége 's azért elutasította a' jövedelemmel ígérkező ajánlatot. Mind e' mellett Radowitz és Humboldt. Sándor kieszközölték, hogy F.-nak a' porosz király 300 tallér évdíjat rendelt. Most fölmentetve a' kereset gondjaitól, F. St. Goarban igen szép, költői életet élt. Hoffmann von Fallersleben, Emanuel Geibel, az amerikai Longfellow hoszaszabb ideig mulattak nála; ezeknek társasága, családi köre 's a' bájos természet egészen elfoglalák kedélyét, a' politikai zivatarok, bár mi élesen zugtak, fülelhez nem jutottak; a' politikai költők sorában, kik naponkint szaporodtak ujonczokkal, F. neve még mindig hiányzott. Az ez iránt megújuló fölszólításokat e' verseiben utasította vissza. „*Der Dichter steht auf einer höhern Warte, als auf der Zinne der Partei*“. E' soraival pártvitába keveredett Herwegh azt felelte: „*Selbst Götter stiegen vom Olympos nieder, und kämpften auf der Zinne der Partei*“. A' dii minorum gentium seregesen keltek föl F. ellen. Herwegh kiutasítása Poroszországból még inkább beragadta az örvénybe. A' kiutasítottnak egy gunyverset küldött utána. Ez által számtalan megtámadásoknak czélpontjaul tette magát. Herweghnek, mint gunyköltemény, fölülhaladhatlan műve, a' „*Duett der Pensionirten*“, melyly ellene és Geibel ellen intéztetett, a' legmélyebben sebzette őt. F. érezte, miképen az irónak legfőbb kincsét, a' nép jó véleményét elveszti. 'S az évdíj, melyly őt mint a' porosz udvar bérenczét tüntette föl, nagyon nyomta lelkét. Most változtak-e meg politikai nézetei, vagy gondosabb vizsgálat után most vette-e észre mikint a' vélemény, melylyet neki tulajdonítanak, épen nem sajátja? Ez utóbbira látszik mutatni a' motto, melylyet versei újabb gyűjteményének elébe tett: „A' dolgok úgy vannak, mint vannak. Én nem mentem a' tory-któl át a' whigekhez, hanem midőn magam fölött megnyitottam szeméimet, whignek találtam magamat“. A' „*Glaubensbekenntniss*“-ben, 1844-ben, határozottan elleneinek pártjához állott. Maga mögött minden hidakat elégetett. A' porosz királyi évdíjat visszautasította. Ez újabb viselete fölött élesek voltak az ítéletek. — Nem tagadhatni, hogy meggyőződésének nagy áldozatot tett. Épen azon időben hivatott meg ugyanis a' weimari nagyherczeg által könyvtárnokul olyly fizetés mellett, melylyet meghatározni ő rá magára hagyatott. Mind ezt elvesztette, sőt rendőrségi üldöztetést vont magára 's Belgiumba kelle menekülnie. Belgiumból Schweitzba, St. Gallenbe,

innen pedig, kiutasítottván, Zürich közelébe ment. Voltak barátai, kik remélték, hogy F. a' legszélső radikalismust szinte úgy elhagyandja, mint előbbi politikai semlegétől bucsut vón. De csalatkozta. Az ujdón eszményhez mindig buzgóbban ragaszkodott. Költeménye : „*Leipzigs Todte*“, (melylyben augustus 12-kének éjszakáját midőn t. i. a' katonai hatalom visszaélése következtében néhány ember meghalt, a' Bertalan-éjhez hasonlítja, János szász herczeg pedig mint a' protestansok gyilkosa állítatik elő), borzadalmas szépségében, előképe a' költészet azon nemének, melyly nála ezentul szabályos lón. Politikai dalainak gyűjteménye, melylyt 1846-ban Herisauban „*Cu irá!*“ czim alatt adott ki, háborut üzen élet-halálra minden fennállónak, 's fölszólítja benne az ifjuságot, hogy a' „*Revolutio hajóra*“ lépjen.

Legtöbb dalaiban a' proletariatus dicsőítése a' fő czél. A' forradalom győzelmével szentelvék hymnusai. — F.-nak forradalmi költészete Schweicz statusférfinál nem talált kegyelemre. Menedéki jogától már már megfoszták, mi őt igen szorult állapotba fogta helyezni, ha épen jókor egy londoni kereskedő helyet nem ajánl vala neki irodájában. 200 font sterlingnyi évdíjért naponkint hét órát kelle dolgoznia 's így költészi munkákra sem kedve sem érkezése nem maradhatott. Londonnak egy külvárosában lakván, hitvese németből angol fordításokat készített, míg ő kereskedelmi levelezésekkel bajlakodott. E' számüzetésből az európai legujabb mozgalmak kiszabadították. 1848-nak tavaszát két költeményvel üdvözölte. Németországra vizszatért és Düsseldorfban vón lakást. Egy költeménye „*Die Todten an die Lebenden*“ uj bajokba keverte. Az államügyész avval vádolta, hogy fegyveres ellentállásra lázitott 's fölséget sértett. Bebörtönöztetett. Eskütszék elébe állított. Iránta a' részvét fölötte nagy volt. A' börtönéből a' törvényházig vezető utczákon aszszonyok és leányok virágokat hintettek elébe ; a' hallgatók helyei zsúfolva voltak. Legujabban ismét egy dalgyűjteményt adott ki, „*Zwischen den Garben*“ ; korábbi, nem politikai korszakából. Költészete, mind alakjára, mind tartalmára nézve, egészen uj pályát tör 's a' német irodalmat uj kilátásokkal gazdagítja. Kitünő költői tehetségének küzdtere különösen a' kelet, 's az itteni idegen viszonyokba oladásában valóságos hódítói lángészt mutat. Költeményei a' puszták és sivatagok hű képei, mikben a' keleti érzékiség tüze ég. Ő a' német lyrikát, melyly érzelm- és gondolat világába, egész a' tévedésig elmélyedt, uj emelkedésre vitte, visszavezetvén azt ismét az érzéki elemekre. — cs.

Freire (Agostinho Jozé), portugál minister, Dom Pedro leghivebb barátja, szül. 1780. ; megöletett 1836. nov. 4. A' nevelési 's tudós pályát választá, azonban a' francziák invasiói más irányt adának törekvéseinek. Katonává lett 's mint olylyan, több csatában jelen volt. 1820. őrnagy volt. Ekkor választá meg Esztremadura tartomány a' rendkiv. alkotmányzó cortesbe követnek, hol fényes tehetségei, becsületessége 's hon-szerelménél fogva 1821. titkárrá 's 1822. alelnökké 's elnökké választatott meg. Midőn az alkotmány lerontatott, személyes biztosságát veszélyeztetve látván, 1823. Jersey szigetbe 's onnan Párisba menekült ; később Belgiumot, Francziaország, Anglia, Németország nagy részét és Schweiczot utazta be. 1826. Dom Pedro chartájának elfogadása után ismét

házában termett 's mint tábornoki főnök küzdött az absolutisták ellen. 1828. a' bitorló Dom Miguel elől ismét Franciaországba futott, hova 1831. Dom Pedro is megérkezett. Mindent elkövetett, hogy a' portugál trónt ennek leánya Donna Maria számára biztosítsa. 1832. az azoriszigetekre kíséré a' braziliai ex-császárt, Dom Pedrót, ki a' kiskori királyné regensségét vevén fel, F.-t kinevezé had- 's ideigl. tengerészügy-ministernek. Ez azonnal megkezdé Portugal elleni támadását. 1832. a' kis szabadító sereg már Portóba vonult. Dom Miguelt csakhamar tökéletesen legyőzé 's 1834. az Evora Montebani békeegyezkedésnél fogva általános amnestiát hirdetett, mit a' szélső szabadelmű párt nagy nehezteléssel fogadott 's neki soha meg nem bocsátott, minek végre áldozatul is kelle esnie. Ezután státustanácsos lőn, Estremadura tartomány követe a' cortesben 's fokról fokra haladva 1835. a' belügyministeriumot vállalá el. Ő volt a' kormány lelke. Ő alatta hozattak be a' legüdvösb reformok 's az anynyira feldult Portugal jólétnek, virágzásnak kezde indulni. Azonban F. ez alatt hízegőinek tömjéne által anynyira elkábítatott, hogy tulzott önbecsülésbe merülve, mások irányában a' legtulságosb követelésekkel lépett fel. Így a' királyné irányában is, melyly önbizakodó viselete csakhamar egy nagy szerencsétlenségnek lett szülője. A' cortesben egy nevezetes ellenzék támadt F. kormány-rendszabályai ellen, de ez fényesen megnyeré a' parlamenti csatát 's a' ház bizalmat szavazott iránta. F. azonban épen azon perczben, midőn a' parlamenti határozatoknak a' királyné általi szentesítése már már bekövetkezendő vala, tisztársaival együtt rögtön beadá lemondását, mi 1835. maj. 27. el is fogadtatott. Híre volt, hogy ez onnan történt, mivel F. követelő modora által keményen megsértvén a' királynét, ez ajtot mutatott neki. Az ellenzék, melyly most kormányra került, csak boszut érzett a' lelépett minister ellen, fölplezé a' fátyolt, melyly az ország szomorú pénzvizonyait fedé 's mindent elkövetett, hogy az ex-ministert a' nép előtt gyűlöltté tegye. Az ellenzéki ministerek járatlansága okozá, hogy F. 1836. apr. 20.-kán ismét a' ministeri padon ült. Azonban népszerűségét örökre elveszté 's a' bizalom megszűnt iránta. Ujra buknia kelle. 'S valóban 1836. sept. 9. nem csak F. és társai, hanem maga Dom Pedro chartája is, melylynek ezek olyly régi és buzgó hivei voltak, meglőn buktatva. F. letévé minden stathivatalát, 's a' tudományoknak 's barátainak élendő, magánéletbe vonult. Az udvar ez alatt mindent elkövetett Dom Pedro chartájának visszaállítására. A' királyi pár e' ezélből az angol és francia hajószereg védelme alá Belembe költözött. Ide hivatának 1836. nov. 4.-ére a' charta minden hivei, köztök F. is, ki zárt kocsiiban indult oda 's a' várt győzelem ünnepére fényes státusöltönybe öltözött 's minden rendjeivel fölkesíté magát. A' fölkelők rá ismerének, kiránták a' kocsiból, megölték 's holt testét az utczákon huzozolák végig; végre eltemették, majd ujra kiásták, hogy ujra gunyt üzenek vele; melyly azzal végződött, hogy melleig beásták, fejét és karjait azonban a' sírból kinyulni hagyák. A' gyilkosok az idő viszonyainál fogva kérdőre sem vonattak. — a.

Fresco-festészet. Így nevezetik a' festészet azon neme, melylyben a' görög őskorban 's a' művészet középkori virágzó szakában a' legnagyobbyszerű fal-képek festettek 's melyly hosszu ideig elhanyagolva, az

ujabb korban ismét visszaállítottatott jogaiba. A' fresco-festészetnél a' mütani eljárás ez : a' jól kiszáradt kőfal egy finom fővény és régi mészből gondosan készített vakolattal 1—2 vonalnyi vastagságra bevonatik ; ez szolgál azután a' festésnek alapul 's azon tulajdonsággal bir, hogy, míg nedves, a' reá vont színeket úgy magába veszi, miképen sem szárazon, sem víz által ki nem törülhetők, sőt a' fal felületével mindinkább szorosabban öszvegyülnek. De ezen vegytani öszszefüggésből következik, hogy a' fr. festészetben csak olyan festékanyagok alkalmazhatók, melylyek a' causticus mésszszel nem lévén vegytani rokonságban, ez által meg sem is zavartatnak vagy is fel nem oszlattatnak. (l. Die Malerei der Alten Hannov. 1836). — A' fr. festészet nem alkalmas a' művészet oly nemére, melyly leginkább a' fény és árny és színek varázsa által akar hatást eszközölni ; de teljesen hatalmában van minden eszköz, mik által alakokat, 's ezek által gondolatot, eszmét és jellemet lehet kifejezni. Hozzájárul e' festészet rendkívüli tartóssága, 's azon körülmény, miképen az a' kőfallal olyly elválaszthatlan egyet képez, mint p. a' márvánnyal a' fényezet. Minélfogva a' festészetnek ezen neme legalkalmasabb emlék (monumental) művekre, hol alak és jellem 's nem fény- és színvarázs uralkodó 's hol nem lyrai érzemények és hangulatok fölébresztése, hanem gondolatok kifejezése a' cél. 'S épen ezen u. n. tökéletlensége e' művészetnek teszi azt nagy stylbeni festésekre alkalmassá, mik rendesen az építészettel vannak szoros öszszefüggésben. — Ezen festészeti nem újra fölélesztése, Rómában tartózkodott német művészek, névszerint *Carstens* és *Schick* által történt, kik átlátván annak mély sülyedését, minden erejüket annak fölemelésére fordíták ; de valamint ezek, úgy *Wächter* és *Koch*, legközelebb utódaik is a' közönség által részvét nélkül fogadtatván, kevés sikerrel működtek. Szerencsésbék voltak ezen művészet további reformatiójában *Cornelius* (l. ezt), *Overbeck*, *Veith* és *Schadow*. Mindezek bő alkalmat találtak Rómában a' porosz kir. consul Bartholdy lakásánál (casa Bartholdy), nagyobbyszerű kísérleteket tehetni a' fr. festészetben. Az egyiptomi József történetét ábrázoló, általok ott 's akkor készült fr. festmények még most is bámulat tárgyai. Majd Massini herczeg foglalkodtatá palotájában a' német fr. művészeket, hol különösen *Schnorr Gyula* művei mutatának ismétli haladást ezen új mezőn, egészen új oldalait tüntetve fel annak. Hasonló kísérleteket tevének még ugyan akkor Rómában : *Koch* és *Führich*. Később *Cornelius* elterjeszté ezen művészetet Németországban is, hol különösen Lajos, bajor királyban talált hatalmas pártolóra. Ő festé a' müncheni glyptotheka termeinek később olyly híressé lett 's a' görög mythológiából vett remek fresco-képeit. Vele együtt dolgoztak : *Zimmermann* és *Schlotthauer*. Ez időtől fogva Münchenben nagy elterjedést nyert a' fr. festészet. Ilylynemű művek valának láthatók az udvari kert ivezetei alatt, az egyházakban, a' főrend palotáiban, sőt magánosok házaiban is. Az e' nemű művészek közül kitünők voltak még : *Hess Henrik*, *Rottmann Károly*, az utóbbi különösen a' fresco-tájképfestészetben. Németország egyéb részeiben is csakhamar virágzásnak indult a' frescoművészet, különösen Düsseldorfban. A' nevezetes művészek valának : *Stürmer*, *Stilke*, *Hermann*, *Götzenberger*, *Förster* ; — *Mücke*, *Lessing C. F.*, *Plüddemann*, *Deger*, *Peschel*, *Preller*, *Vogel*, *Bendemann* ;

— *Gegenbauer* ; *Österley*. A' mit az olaszok 's francziák e' téren tettek, kevésbé vonta magára a' figyelmet. (H. ö. : *Festészet*). — a.

Freudentheil (Gottl. Vilm.) kitünő német publicista 's jogtudós, szül. 1792. Stadeben, hol később procurator lett. A' jogtudományokat Göttingenben tanulta, 1814-ben jogtanár 's 1715. ügyvéd lett. Midőn Németország ifju erőben felébredt 's a' francia idegen uralág jármát lerázta, F. Göttingenben maradt, hogy a' reform terén sikeresebben működhesen. A' beállott reactio megakasztá nemes törekvéseit, 's a' politikától hosszasab időre visszavonult. Csak a' juliusi forradalom után fordult ismét történeti, jog- és státustani tanulmányaihoz. A' juliusi forradalomból keletkezett mozgalmak Hannoverben is viszhangot ébresztettek, 's *Freudentheil* kilépett visszavonultsága szerény-köréből és részt vett a' szabadsági mozgalmakban a' nélkül, hogy valaha tulságokra ragadtatott volna. 1831-ben a' stadei polgárok követté választák, 's az országgyűlésnek 1833-ig, az alaptörvény önkényes felfüggesztéseig, tagja maradt. Itt ügyes szónoklattal 's mély tudományossággal védelmezte a' reform minden javaslatait, 's a' szabad elveket. Különös munkásságot fordított a' büntető törvény feletti tanácskozásokra, e' tárgyban sokat irt *Mittermaier* folyó iratába 's kiadta jeles munkáját: *Histor. Darstellung der Criminalrechtspflege in Hannover* (1838). A' megtámadt alkotmánynak tántoríthatlan védelmezője volt. 1838-ban a' stadei választók ismét megválaszták, 's ő, bár a' választás törvénytelenül történt, elfogadta a' képviselőséget épen azért, hogy a' megszüntetett alkotmány visszaállítását követelje, de midőn az országgyűlés többségének nem volt bátorsága magát incompetensnek nyilatkoztatni, társaival együtt újra kilépett abból. Visszamenetele után polgármesterré választatott Stadéban, de a' kormány meg nem erősíté. A' legfelsőbb kegyvesztés azonban nem szomorítá; polgártársai tiszteletében keresett 's talált vigasztalást. Irt még a' „*Mysticismusról*“ (1833) s', *Blüthen aus den Weihe-Stunden meines Lebens*“ című munkát. Testvére *Vilmos Miklós*, hamburgi lelkész, mint költő ismeretes. — cz.

Frey (Miksa) volt görög, most bajor kormánytanácsos, szül. 1804. A' görög kormány által felszólítva, 1835-ben Athénbe költözött. A' pénzügyi igazgató Greiner oldala mellett működvén 's később Otto király kabinet-i tanácsosává neveztetvén ki, nagy befolyással volt a' görög kormányzati ügyekbe. Azonban reformatori nagy tervei 's egymást érő számos rendeletei, mihez hozzá járult a' görög nyelvbenei járatlansága, csak nagyobb zavart hozának a' közügyekbe. A' közte 's Rudhart miniszterelnök között kiütött surlódások folytán a' bajor király által 1837 hazájába ismét visszahívatott, 's újra bajor szolgálatba lépett. — t.

Freycinet (Claude Louis Desaulses de,) francia természetbuvár és tengerész, szül. 1779. *Baulin* kapitánynak 1800-bani ujhollandi expedíciójában társa volt. Később az ezen fölfedezési utleíráshoz ő készíté az atlaszt, melyly valódi mestermű, 's egy kötet tengerészeti jegyzeteket. 1817 XVIII. Lajos rendeletére a' déli oczeánba hajózott 's jeles ismertetésekkel közölt Teneriffa, Rio Janeiro, Isle de France, a' Sandwichszigetek, a' Tüzföld, a' La Plata folyam, a' föld alakja 's számos légtüneményi és természettdományi tárgyokról 1825-ben Párisban megjelent 8

kötetü classicus munkájában „*Voyage autour du monde, fait par ordre du roi pendant les années 1817—20.* Az ezen utazásban a' delejéről tett fölfedezései korunk legkitünőbb természetbuvárai sorába emelték. Neje, ki férfiruhában a' hajóra költözve csak a' sik tengeren fedezé fel magát előtte, hősiiesen osztozott hosszszas és fáradalmas utazása minden viszontagságaiban. Ugyan ő fedezé fel Clément társaságában egy új módját a' tengeri víz ihatóvá tételének. Meghalt 1842. — t.

Frideríciai ostrom l. Schleswig-Holstein.

Fridrik Ágoston, szász király, e' néven már második fejedelem ez országban. Az első *F. Ágoston* nagybátyja volt, ki a' hűbéri jellemü arisztokratikus, tespedő alkotmányt még akkor sem akarta józanabb elvek szerint átalakítani, midőn azt maga a' kiváltságos arisztokratia, és 1821. az egész országgyűlés kívánta és sürgette. Unokaöccse *F. Á.* szül. 1797. máj. 18-án *Miksától*, ki az akkor uralkodó *F. Ágostonnak* ifjabb testvére volt, és egy páрмаi hercegnőtől. *F. Ágoston* első szülött volt. Mintegy bizonyos ténynek tekintetett már akkor, mikép valamint az uralkodó fejedelemnek, úgy *Miksánál* idősb testvérének Antalnak, sem leendnek gyermekei, 's így mindenesetre *F. Ágostonra* fog az uralkodás kerülni. A' király, mint a' család feje önmaga vezette 's rendelte el minden fiatalabb hercegek nevelését. Nem akarta, hogy a' szükségesnek képzelt körből és térről elvezetessenek szellemeik. Két katonára : *Forell* és *Watzdorf* tábornokokra bizta a' kiképzetés vezetését. Az istenfélelem, valóságosság és szigoru fegyelem valának a' nevelés legfőbb elvei. Ezekhez járult a' szász udvar jellemét képező végtelen ünnepélyes szertartásosság. A' nevelést az idő viharai félben szakasztották. Az ifju herceg az udvarral 1809-ben *Lipesébe* és *Frankfurtba*, 1813-ban pedig *Regensburgba* és *Prágába* menekült. Később a' szövetségeseikkel *Francziaországba* és *Párisba* ment. 1815-ben vissza tért ismét *Drezdába*, tanulmányait folytatandó. *F. Ágoston*, ki tanulása alatt sokszor tön a' hon egyes részeibe tapasztalati kirándulásokat, 1818-ban tábornoki őrnagynak nevezetett ki és 1819 után a' titkos állami tanács üléseiben részt vett. 1822-ben egy dandár és 1830-ban az egész hadsereg vezényletét nyerte el. Családi örömei nőjének, ki osztrák hercegnő volt, hosszszas betegeskedése által zavartattak meg, ki 1822-ben meghalt. Ekkor *Mária bajor hercegnőt* vette el. A' művészet és tudományok iránt nagy vonzalommal viseltetett mindenkor. Különös szenvedélyyel foglalkozott a' fűvészettel. Ebben valódi szaktudósnak tekinthető. Mint ilylyen több európai utazásokat is tett. 1824-ben *Németalföldre*, 1825-ben *Párisba*, 1828-ban *Olaszthonba*, 1835-ben a' bajor alpesekre, és kiváltkép 1838. *Istriába* és *Dalmatiába*. Ekkor a' montenegrói tájt és vladikát is felkereste. Ezen utleírás olaszul dr. *Biasolessotól* és németül *Gutschmidtől* jelent meg 1842. 1844-ben újra tett egy műutazást, és ez alkalommal *N.-Britanniát* kereste fel. Meglátogatta a' középponti *Karpatokat* is 's ott léte emlékeül a' *liptómegeyi Krivánon* egy vas emlék állittatott fel, melyly mai napig ott van. A' milyly tulságos tespedési szellem uralkodott 1-ső *F. Ágoston* alatt, épen olyly tulzó reform várákozással viseltetett a' nép az ifju herceg iránt. Még a' nagybátyja életében elterjedett azon hiedelem, mikép *F. Ágoston* alkotmányos javításokat és intézkedéseket fog behozni. Amaz

1827-ben meghalt és következett testvére *Antal*, ki alatt az önkényszerű és pietistikus *Einsiedel* miniszter a nép minden szenvedélyeit felizgatta. Ezeknek az 1830. események tág kaput nyitottak. Lipesében és Drezdában mozgalmak történtek. Itt a helyőrség igen gyöngye lévén F. Ágoston elnöke alatt közbátorsági bizottmány alakult. Sept. 13-án Antal Frid. Ágoston regensnek nevezte ki, miután atyja *Miksa* az öröködési illetékéről lemondott. *Einsiedel* kiléptetett. Az állami kormány hatóságainak meglehetősen önálló szabadság engedtetett. Elvek, rendszer, és nem kedvezések határoztak 'stb. 1836-ban Antal helyébe az eddigi regens F. Ágoston lépett a trónra. Leginkább e kortól kezdődik Szászország alkotmányosabb kifejlődése és élete, valamint a szabadelvű pártnak erősödése is. Az ipar és kereskedés emelkedett. Új büntető codex vitetett be. A' pénzügyi rendszert rendezték. Az elhíresült hannoveri kérdésben a' szász kormány a' nép mellett nyilatkozott. Milyly kevésbé akarta azonban F. Ágoston a' valódi haladást, mutatják az 1840 év utáni események. *Falkenstein*-nek kabinetbe léptével minden vissza felé indult. A' sajtó korlátozott. Iratok 's hírlapok lefoglaltattak. Római papismus, és protestans bigotismus alapított meg. A' vallásos gyülekezetek, egyetek korlátoztattak. A' lokiismereti szabadság előlése tervezetett. Az innen eredt ingerültség szülte az ismeretes lipesi eseményt 1845-ben, midőn a' király testvére János a' népre minden alapos ok nélkül lövetett. A' király elutasította a' panaszokat. Minden politikai öszszejövetelket eltiltottak. Az 1845-ki orsz. gyűlésen a' trónbeszéd egyenesen a' szabadelvű párt és haladás ellen irányoztatott. A' bünvádi nyilvánosság nem engedtetett meg. A' sajtó nehezített. A' nemzetnek egy sürgetőbb kívánata 's igénye sem teljesített. Ilyenné lön azon országlat, melylytől 1830 előtt olyly sok váratott, de akkor az uralkodás még csak a' vágyak közé tartozott. Ilyenkor más természetet és elveket szokás mutatni. Különös meglepetést okozott a' népben a' fejdelemnek a' hivatalok betöltésénél nyilvánított újabb kori eljárása is. E' tekintetben különösen kiválogatta azokat, kik a' baloldálnak, szabadelvű pártnak, és a' valódi haladásnak nem voltak barátai. A' többit mellőzte. Az ezen retrograd szellem folytán keletkezett népelégületlenség még az 1847-ki drágaság és pénzügyi zavar és bajok által is nagyobbodott. Így érkeztek el az 1848-ki nevezetes napok. És a' nép mégis olyly mérsékletes volt, hogy nem kívánt egyebet, mint szabadsajtót és a' német birodalmi alkotmány kivitelének elősegített. F. Á. még ennyit sem akart megadni. Azonban a' népmozgalom kivitte mégis, hogy *Falkenstein* leköszönt és egy nem a' szélső balból, de csakugyan szabadelvű pártból álló kabinet alakult. További működéséről lásd: *Dresdai események*. — Sz. I.

Fridrik (Ferd. Leop.) austriai főhg, Károly főhg 's Henriette nassau-weilburgi hercegnő fia, szül. 1821-ben. 1836-ban kezdé tengerészi pályáját, már ekkor birt gyalogezredesi rangjának megfelelő fregát kapitányi ranggal. Velenezébe ment lakni, 's következő négy éven át gyakorlati utazásokat tett a' földközi tengeren. Előbb Karolina corvet, azután Gverriera fregatt parancsnoksága bízott rá, 's e' minőségében, a' szövetséges hatalmak syrai hadjárataiban, Beuruthnál, Suidánál és St. Jean d'Acrenél kitünő vitézséggel harczolt, és Terézia-rendet érdemelt. 1842-

ben Bellona fregatton nagyobb gyakorlati utazást tett Angliába, 's 1844-ben az öszszes austriai tengerészet főparancsnokává neveztetett; 1846-ban a' joannita rendbe lépett. Szép pályájának sokat ígérő kezdetén, 26 éves ifju korában, 1847 oct. 6-kán ragadta el rögtön a' halál a' velencei Cavalli-palotában, hol a' malta rend commendanturájában temettetett el. *Károly* főhg dicső példája fiai előtt buzdító példálul szolgált, 's így *Fridrik* főhg rövid életét már tettek ékesítik, mik egy hosszabb életnek is becsületére válnának. Már 11 éves korában önálló hajlam, 's nemes dicsvágó tengerészi hirnév után határozta el a' hercegi ifjat nehéz pályájára. Sajátos oktatása a' tengerészeti tudományokban 14 éves korában kezdődött, *Marinovich* kitünő tengerésztiszt által. Jól tanult, szépen megnőtt, kifejlett 's a' folytonos gyakorlat által megerősödött; vidám kedéllyel birt, 's elfogulatlan, gyermekded könnynyüséggel mozgott Velence társas köreiben. Főparancsnoksága átvétele uj idő kezdete volt az austriai tengerészetre nézve; önművelési, gyakorlati utazásai a' számosan kísérő tiszt karnak is gazdag tapasztalásokra nyújtottak alkalmat. — h.

Fridrik Ferencz, mecklenburg-schwerini nagyherceg, szül. 1823-ban. Szülei : Pál nagyherceg és Alexandrina porosz hercegnő. Nevelése első szakát magántanítók tölték be. Szülei magok vitték a' felügyeletet. 1838-ban Dresdába küldetett. Itt a' Blochman-féle intézetben folytattott további képeztetése. 'S végre a' bonni egyetembe ment, hol befejezte iskolai tanulmányait. Atyját korán vesztette el. Ez az oka miért a' tanulmányokat szinte hamarabb kelle elhagynia, semmint ő, ki azok iránt igen nagy szenvedélyt mutatott, akarta volna. 1842. mart. 7-kén át kelle vennie az országlást, melylyet azóta nagy gondnal vezet. Azonban a' nemzet nagy részénél eléggülést és rokonszenvet nem érdemelhetett ki. Mecklenburgban ugyanis az arisztokratia még jelen századunk közepe felé is hűbéri, kiváltságos kastot, és ennek alapján arisztokratiai államot kívánt alakítani. Törekvéseit oda irányozta tehát, hogy a' polgárság befolyása és politikai jogai elnyomattassanak; a' hitbizományok egész terjedelemmel visszaállítassanak; két kamarai rendszer alapittassék 'stb. És Fridrik F., ezen aristocratiával tartott, céljai kiviteléhez csatlakozott. Ez méltó ellenszenvet gerjesztett a' népben 's különösen a' polgárságban, melyly 1846. túlnyomó súlyt nyert a' tartományi rendek gyűlésében. — Sz. I.

Fridrik Günther, Schwarzburg-rudolstadt herceg, szül. 1793. Lajos uralkodó herceg és Karolina Hessenhomburgi hercegnő szüléktől 1807. gyám felügyelet mellett jutott az uralkodásra. 1811 óta vesz részt az országlásban. A' lipcsei ütközet után a' szövetségeseikkel Franciaország ellen ment ő is. Ezen esemény bevégeztével hazatért és önállólág kezdett országglani. A' második francia hadjárat után nőül vette 1816-ban Amáliát Anhalt-Dessau hercegnőt. Ez évben alkotmányt adott a' népnek. A' néptől szerettetik. Mind e' mellett, midőn 1848 a' forradalmi szellem Németországot ellepte, e' kis állam is nevezetes rázkódtatásoknak tétetett ki. A' nép felkelést intézett. A' mozgalom magas fokra emelkedett. Számos kihágások és erőszakoskodások vitettek végbe. Ezek arra kényteték Fridriket, hogy a' nép kívánatait valósítsa. Megadatott a' sajtó-szabadság, nép-felfegyverzés 'stb. 'stb.

Fridrik (VII.) Károly Keresztély, 1848. óta dán király, Schleswig-

Holstein hercege, szül. 1808-ban. Egyetlen fia VIII. Keresztély előbbi királynak. Egyszersmind utolsó csemetéje az oldenburgi háznak, melyly 1448. óta uralkodik Dániában. Szüleit már igen korán elvesztette. Atyja 1812. mult ki, és nem sokára anyja is, ki Olaszországba vonult. A' szenvedélyeket csillapító anyának nélkülözése nagy befolyással volt tehetségei kifejlődésére. Már legelső éveiben heves és daczoló jellemet nyilvánított. A' gyermekből merész, határozott lelkületű ifju fejlődött ki. Ezen tulajdonokkal megtartotta az északi természet eleven, friss és vállalkozó jellemét is. Nem döntötte magát az udvar elpuhító és elgyávító kējzőnibe. A' helyett inkább felkereste a' népet legutolsó rétegeiben is. Vizsgálta szokásait, erkölceit, és ismerni tanulta legaljasabb szenvedélyeit is. Ezen években „*Prinz Frits*“ volt közönséges neve. — A' tengerészet iránt különös vonzalommal viseltetett. 4 ágyus hajócskáján, melylyen tevé kirándulásait, sokszor daczolt a' viharral és dühöngő orkánokkal. Ha a' hon belsejében hoszszas utazást nem kelle tennie, közönségesen a' kikötőben állomásozó hajó födelén tartá lakását. Ezen élet 's vonzalmak a' testi erő és bátorság mellett természetessé és egyszerűvé is tették őt. Mint ilylyent a' nép igen szerette. A' nagyoknak nép iránti büszke, lenéző 's megvető viseletét gyakran boszulta meg hercegi tekintélyével. A' tudományoktól sem vonta meg minden idejét és gondjait. Az ós dán történetekkel, és Scandinavia régiségeivel igen ismeretes. A' Koppenhágában létező északi museum buvárkodásainak és vezénylete alatt tett kiadásoknak sok igen becses régiségeket köszönhet. — 1828-ban Vilhelminával, VI. Fridrik király leányával nősült. 1837-ben ezen házasság feloszlatattott, és a' nő Glücksburgi hercegehez ment ujlag férjhez. Egy fyalog ezred főnökségét és Jütland kormányzó parancsnokságát vette át. Mint ilylyen Fridericiában, melyly Belt partjain egy kis erőseget képez, állitá fel fölakhelyét. 1840. VI. Fridrik elhunytával, atyja trónra lépett, és ő mint koronaörökös Fünen sziget kormányzója lett. Ezután leginkább a' sziget fővárosában Odense-ben tartózkodott. Itt mint Jütlandban is igen kedveltetett. 1811-ben második nőül Maria Karolina Mecklenburg-Strelitzi hercegnőt vette el. 1846-ban ez is elválasztatott tőle, mert mint az első, magtalan volt. A' schleswig-holsteini hercegségek megtartására pedig kívánatosnak tartatott az oldenburgi férfi-ágnak fentartása. — Trónra lépése a' legzivatárosabb események által környezetett. Csak néhány nappal a' februári napok előtt vette át az országlast, 1848. év jan. 21-kén. Első uralkodási tettei közt jelenik meg azon közboesánat, melylyet minden sajtói vétségekre adott ki. — Csakhamar megjelentek a' koppenhágai polgárok és tartományi rendek küldöttségei is. Egy szabad-elvűbb alapokra fektetendő alkotmány kívántatott. Ezen kívánatok valósitását F.K. még mint koronaörökös erélyesen szorgalmazta az államitanács üléseiben. Jelenleg, miután az alkotmánynak még alapelvei sem voltak kijelölve, azt válaszolá, hogy a' nép várakozóék néhány napig. Jan. 28-án jelent meg az alkotmány feletti rendelet. Mindezek azonban nem voltak elegendők a' nagyobb viharok elfojtására. Az európai forradalom rázkódása eljutott Koppenhágába is. Itt mart. 21. 1848. 10—12,000 polgár gyülekezett össze és jelent meg a' királyi lak előtt. F. kénytelen volt kabinetjét elbocsátani, és egy ujat, határozottan dán szelleműt választani,

melylyben a' kérelmező nép vezetői *Hvidt* bankár és *Lehmann Orla* ügyvéd is tárczát kaptak. Egyszersmind ki kelle mondania Schleswig bekebelezését is — és a' schleswig-holsteini küldöttségnek melyly a' német herczégek végképi elszakítását kívánta — azt kelle válaszolnia, miszerint ha akarná sem indítványozhatja északi Schleswignek a' német szövetségbe való felvételét. Az események azonban máskép határoztak. Dánia és a' hgségek közt kiütött a' háboru. A' király arról gyanusittatik, hogy orosz érdekekben dolgozik. 1850-ben is még mindig folyik a' harc, mind a' mellett hogy az európai hatalmasságok a' béke helyreállításán fáradoznak, melyly felett a' szerződés meg is kötött, de végre még sem hajtathatott. VII. F. uralkodása a' jelen perczig még mindig csak viharokat ismert. — Sz.I.

Fridrik Vilmos (III.) porosz király 1797—1840., a' most uralkodó porosz király atyja, szül. 1770. legidősb fia II. Fridrik Vilmos királynak. 1792-ben atyjával a' rajnai tábornok látogatá meg 's részt vett a' francziák elleni háboruban. 1793. nőtől vevé Luiza herczegnőt a' Mecklenburg-strelitzi hg. leányát tisztán szivbeli vonzalomból, melyly boldog házasság később a' most uralkodó porosz király szellemi kifejlődésére a' legnagyobb befolyással volt. Trónra lépése után a' kormányzásba becsuszott sok visszaélést szüntettet meg, rendet, pontosságot és egyszerűséget hozott be. Ez 's azonkívül vallásosság 's eszélyes takarékoság jellemezték minden intézkedését. A' francziák elleni 's melletti hadjáratának története, a' Közh. Ism. tárában elő levén adva, csupán a' későbbi évek őt illető történetének elmondására szorítkozunk. 1815. népképviselő alapján nyugvó alkotmányt ígért népének, de a' közbejött u. n. demagogicus merényletek e' szándékában megakadályozák, 's 1823-dikban csupán tartományi rendeket alkotott, „hogy legyen a' kormánynak organuma mi által a' tartományok szükségeinek ismeretéhez jusson.“ A' státusélet szabad kifejlődésére irányzott kívánatok ennél fogva teljesítenül maradtak; czélszerűebb volt, a' mi az anyagi érdekek ügyében történt. Névszerint a' német *vámeqylet* (I. ezt) alakítása által új lendületet nyert a' kereskedelem 's a' király mérsékelt politikája nagy befolyással volt az európai béke kieszközlésére 's később fentartására. Az 1817. évi reformatioi örömnép után a' két protestans hitfelekezet teljes egyesítésén munkálódott, ő mondá ki az uniót, azonban sok helyen, különösen 1826. az új agenda behozatala alkalmával, élénk ellenszegülésre talált. Az egyház és iskola, a' tudományos és művészeti intézetek pártolása körül szokott takarékosága daczára, bőkezű volt, a' katonai ügyekben pedig épen pazar. A' politikában mindig közelebb simult az orosz kabinethez, az Európa különböző részeiben kitört forradalmi harcok alkalmával mindig határozottan a' souverain legitimitás mellett nyilatkozott 's a' júliusi forradalom után figyelő hadtestet állított fel a' Maas mellett. Az oroszoknak a' lengyelek feletti győzelmét lényegesen segíté elő fegyveres neutralitása által, kitartó szigorral nyomván el még csirájában a' keletkező forradalmi érzelmeket. Életének utolsó napjai azon harc által keserített meg, melylybe a' a' róm. kath. egyház főpapságávali bonyodalma sodorta (I. *Poroszország*.) Még a' harc bevégezése előtt halt meg 1840. jun. 7. — Szeretett neje Luiza királyné, még 1810-ben halván meg, 1824. Harrach Augusta grófnéval balkézi házasságra lépett. — k.

Fridrik Vilmos (IV.) porosz király, fia III. Fr. Vilmos királynak, szül. 1795. oct. 15. Atyja halála után 1840. jun. 7-én lépett a' trónra. A' mostani uralkodók legfeltünőbb egyéniségeinek egyike. Már gyermekkorában eleven, fogékony szellemet tanusított, melynek fejlesztésére anyja, Luiza királynőnek gondos vezetése 's az akkor legnevezetesebb tanárok tudományos és művészeti képzése nagy befolyással volt. Az 1813. és 1814. évi hadjáratokban ifju kora miatt ugyan nem vállalhatott vezényletet, de a' legtöbb csatákban jelen volt. A' művészet iránti szeretet párisi és olaszországi utazása alkalmával még erősebb gyökereket vert keblében. Általában örömet társalkodék mindenkor jeles művészekkel 's szellemes férfiakkal, itt találván legkellemesb időtöltését. A' státustanácsban mint trónörökös nagy tevékenységet 's önállóságot fejtett ki 's mint Pommern katonai kormányzója az alatta állók vonalmát nyéré meg. A' legfellengzőbb remények voltak trónra lépésének idejéhez kötve, 's minden porosz keblében kitörülhetlenül élt azon hit, hogy IV. Fr. Vilmostal egy új korszak fog kezdődni. Épen száz évvel előbb, 1740. lépett Nagy Fridrik a' trónra. De csakhamar meglepően alakulának a' dolgok. Míg az új király egy részről a' politikai vétségek miatt 1819. óta elítélteket, mint az agg szabadságdalnokot Arndt-ot. Jahnt szabadsággal ajándékozta meg 's a' magánéletbe vonult, democraticus irányzatú ösz v. Boyen tábornokot újra a' státustanácsba hívá, egyuttal Hassenpflug is, az alkotmányos formák ezen legszenvedélyesebb ellene, továbbá Grimm testvérek, Tieck 's az ó-német rendszernek hódoló több férfiak Berlinbe hivattak 's Eichhorn kineveztetett cultusministernek. A' megfoghatóatlanságok még inkább növekedtek, midőn több jeles tanár (Bruno Bauer, Braun, Achterfeldt 'stb.) tanszékétöli elmozdítottatásában a' tanszabadság megszorítása tünt fel; midőn számos írók 's Poroszországban tartózkodó idegen férfiak (Itzstein, Hecker) száműzetését, a' censura túlszigorúságát, a' nemesség kegyeltetését, a' majoratusok behozatalát 's általában az újabb kor szellemével bírónak vélt porosz status egész lényével ellenkező ókori intézmények helyreállítását szemlélék. Mindezen 's az alább említendő események azonban a' király sajátos egyéniségében rejlı indokokra vihethők vissza. Martius előtti politikájának vezéreszméit ő maga fejtette ki számos beszédében. A' királyságot eszményileg fogja fel. Szerinte a' király földi isten, melyly a' nép fölött lebeg, az egészet áttekintve, a' részletekbe behatva. Ő a' nép különböző osztályainak egyesítő kapcsa. Egy maga bír ítélő joggal; ha alattvalóinak is megadná azt, épen olyly lelkiismeretlenül cselekednék, mint azon bíró, ki ítélthozás végett a' pörlekedő feleket szólítaná fel szavazásra. Az újabb statusjogi tanok önkényesek és csináltak, rendtelenségre 's forradalomra vezetők. Egy ország sorsa fölött, valamint a' hadi táborban, csak *egy* akarat uralkodhatik. Isten a' királyok megbízója. „A' menyinybéli isten és az ország közé nem tolazkodhatik, egy második gondviselés gyanánt, semmiféle írott lap, hogy paragraphusaival kormányozzon 's a' szent ősi hűséget pótolja“. Így szóla a' király 1847. apr. 11-ki trónbeszédében. Királyságának alapja nem jogi, hanem vallási. „Én és az én háza az urnak fogunk szolgálni“, mondá a' király emeltebb hangon, fölállva helyéből 's kezét esküképen az égre emelve. Nézetei hosszszas szemlélődésnek voltak gyümölesei. Atyja hosz-

szas uralkodása miatt későn léphetett trónra, de ekkor minden erejét eszményei valóstítására fordítá. A' hadvonal mögötti parancsnok állomását elhagyá 's hogy példájával utánzókra találjon, a' csata élére állott, hol legsűrűbben omlott a' vész. Nagy Fridriket nem érte több baj fegyvercsatáiban, mint IV. Fr. Vilmost szóharczaiban. Amazt egy golyó sem találta, ezen az ellenfél minden nyila megakadt. De ugy kellett történnie, neki nem volt más választása, mint személyesen a' harcz élére állania. Ó maga volt seregének legjobb része ; a' mi kivüle állott zászlóaljában, az mind rokkant, gyáva, hütlen volt, kikbe nem bízhatott. Az ő hivei, Schlegel, Tieck, Fouqué, Steffens 'stb. kiszáradt aggok valának, az ifjabb erők nem akartak neki szolgálni, vagy pedig csakhamar elpártolának tőle, mint Freiligrath, (l. ezt) ki királyi kegyurának az egyszer megvásárlott lantot fölébredt büszke öntudattal vágta lábához. Azért kellett a' felzabadult sajtót újra bilincsekbe verni, mert nem volt körében ember, ki azzal megmérkőzhetett volna. 'S a' király lehetetlennek tartott minden visszalépést 's alkudozást. Nagy Fridrik visszafordult Kollinnál, midőn segéde felkiálta : „Csak nem akarja fölséged egy maga az egész batteriát elfoglalni?“ IV. Fr. Vilmos semmi kiáltásra, semmi intő szóatra nem hallgatott. Kitüzött ezéljára szegzett pillanattal, óriási szellemépületéről ábrándozva, haladt a' megkezdett uton, de megfelejtkezett egy esekély-ségről : az eszközök- 's módokról. Az álmadozott keresztény-germán státust a' király a' régi rendiség organicus kifejtése által akará megalapítani. 'S miután a' tartományi rendi gyűlések több ízben önmagok kérték volna megsemmisítetéseket, kiadá 1847-ben „pátens“-ét, melyly nem vala egyéb, mint az ország istentől rendelt urának szózata alattvalóihoz. A' 8 tartományi gyűlésből a' régi rendeket „az egyesült országgyűlés“-be (Vereinigter Landtag) ültette át, 's a' lovagok, városok és földbirtokosok közti rendi különbséget megtoldá még egygyel, az „urak“ rendével, melyly „urak kamarája“ névvel 's meszszeterjedő hatalommal felső-házat vala képzendő. Ezen u. n. alkotmány azon pillanatban, a' mint megszületett, el vala ítélve ; 's IV. Fr. Vilmos ezen utolsó kísérlete, lelket önteni akarni egy élettelen eszményvilágba, daczára sok pompával elárasztott trónbeszédének, újra vesztett csata volt. Febr. 11-kén mondá a' király az egybegyült rendekhez e' szavakat : „Kényszerülve érzem magamat ünnepeyesen kinyilatkoztatni, miszerint a' föld semmiféle hatalmának sem fog soha is sikerülni engem arra birni, hogy a' fejedelem és nép közötti természetes, 's a' benne rejlő igazságnál fogva épen nálunk olyly nagy hatalmu viszonyt valaha szerződésivé, alkotmányossá változtassam át. Önöknek nem hivatása véleményeket képviselni, kor- és iskolanézeteket érvényre emelni. Ez egyáltalában nem német (undeutsch) eljárás, 's azonfelül a' közjólétre nézve gyakorlatiatlan, és szükségképen oldhatlan bonyodalmakba vezet a' koronával, melyly isten és az ország törvénye 's önkénytes, szabad határozat szerint kell hogy uralkodjék, de melylynek nem lehet 's nem szabad a' többségek akarata szerint kormányoznia. Nem hivatam volna önöket ide, ha legkisebb kételyem leendett, hogy önök ugynevezett népképviselők szerepe után sovárognanak“. Ismét az isteni eredetű absolutismusról ábrándok. Azonban az idő haladt 's követelésepei perczről perczre növekvének. Bekövetkeztek a' martiusi napok. Az ese-

mények meglepőleg, ellenállhatlanul rontottak be. Futárok rohantak Bécsbe, Frankfurtba, 's Dresdában fejedelmi congressus volt határozandó Németország sorsa fölött. Lázas volt a' sietség, a' sürgés forgás, de a' népfölkelés vihara még sebesebb vala. Ezen elhatározó napokban egy szemfényvesztő daemon vakítá meg a' királyt. Berlin minden közhelyén óriási népgyűlések tartattak, a' hozzá intézett jog- és szabadság követelő feliratok egymást érték. A' napnak nagy politikája az utcán készült, 's ő kabinetjébe zárkozott; puskák ropogása, ágyuk dörgése hangzott vissza a' város minden részéről 's a' király tábornokaival tanácskozott. Az utcákat polgárok 's katonák vére lépé, 's a' király azt mondá: „Félre-érték!“ Ezen nyomorult szóval igyekvék magát vigasztalni 's haldokló népét megnyugtati. A' holttestek, miket százanként vittek el szeme előtt, minden petitionál hangosabban szólának királyi hatalmához 's föl-ébreszték nehéz álmából. Szíve legyőzötve hódolt meg, de becsületszomja e' borzasztó látmányok közepett sem adta meg magát. Az maradt, a' ki azelőtt volt. Egy reggel fekete-veres-arany zászlók árnyában kinyilatkoztatá, hogy „a' német mozgalom élére áll“, 's a' népek azt hívék, hogy a' német forradalom herezegévé kiáltotta ki magát. Az idő megmutatá. Seregei által szétvereté a' frankfurti birodalmi gyűlést — melylytől a' neki ajánlott német császári méltóságot már az előtt el nem fogadá — 's elfojtá a' dresdai, badeni, pfalzi mozgalmakat. Az 1848. majus 22. egybehívott alkotmányozó országgyűlést (Versammlung zur Vereinbarung der preuss. Staatsverfassung), melylynek egy része a' király rendelete következtében Brandenburgban gyült össze, a' másik, daczára ezen rendeletnek, Berlinben maradt, a' demokrata párt politikátlan tulzásai következtében erőhatalommal oszlatá szét dec. 4. 1848., 's egyuttal kiadá az *octroyált alkotmányt*, melyly IV. Fr. Vilmos minden statuscsinai között a' legszerencsésebb sikerü vala (l. *Berlin*). Legujabban Németország bonyodalmas ügyének tisztába hozatalára fordítja legtöbb erejét, melyly különben is egyike legrégebb, legkedvencebb szándékainak; mit már 1840. Metternich herezeggel tartott első tanácskozása alkalmával is kijelentett. 'S mi miatt az Austriávali jó egyetértés néhányszor már komolyan veszélyeztetve lőn (L. Poroszország, Hessen 'stb). — a.

Fridrik Vilmos Lajos, *porosz koronaherceg*, szül. 1797. mart. 22.; III. Frid. Vilmos porosz király második fia 's legidősb öcsese a' jelenleg uralkodó IV. Frid. Vilmos királynak. Mint minden tagja a' porosz kir. családnak, ugy ő is a' katonai pályára adatott, melylyre ő különben is sok kedvet 's tehetséget tanusított. Katonai nevelését *Brause* tábornok vezérlé. Neveltetésének iránya az akkori (1806—1813.) évek szelleménél fogva igen komoly volt. Az 1813—15-ki hadjáratokban, bár atyját bátyával együtt a' háboruba elkíséré, fiatalságánál fogva semmi tevékeny részt nem vehetett. Fokonként emelkedett altábornagyi rangra. A' katonaság iránt nagy előszeretettel viseltetett mindenkor, melyly buzgalma miatt szereté, de szigora miatt félt is tőle. 1829-ben nőül vevé *Mária Lanza Augusta* Katalin weimari hercegnőt, egy kitünő szellemi miveltésű nőt, ki az agg Goethe figyelmét is magára voná. Bátyja trónra lépése alkalmával „*porosz koronaherceg*“ (Prinz von Preussen) ezimet vőn fel, melyly történeti szokás szerint a' valószínűlegcs trónörökösöt illeti Porosz-

országban. Ez idő óta mindig a' király közvetlen körében élt 's nagy részt vón az állam ügyeiben. Nagymesterévé lón a' porosz szabadkőmiveseknek. 1844. Angliába utazott, 1846. Austriában volt jelen, hol egy katonai szemle alkalmával véletlenül megsebesült. Az ekkor megalakult porosz egyesült országgyűlés uri táblájánál (Herrencurie), hol állásánál fogva üléssel birt, ritkán szólott, vagy legfőlebb a' szabadelmű elvek ellen. Az 1847. febr. 3-kán a' király által adott engedélyeket olyanoknak nyilvánítá, miknél többekre a' korona ki nem terjeszkedhetik. A' martiusi napok alatt különösen ő ellene fordult a' nép dühe, 's palotáját csak az által menthették meg a' szétrombolástól, hogy rá írták : „National eigenthum“. Mig ellene a' legkeményebb vádak szóratának otthon, addig a' herczeg ismét Angliában járt a' jó egyetértés épségben tartása érdekében. Viszszatérvén, képviselőnek választatott meg a' nemzetgyűlésben, hol azonban egyszer sem jelent meg. A' reactio különösen pártolá őt, többet várván az ő erélyétől, mint magától a' királytól. Kísérlet tétetett, őt a' democratia számára is megnyerhetni ; siker nélkül. 1849. a' pfalzi és badeni expedícióban működött porosz hadsereg az ő vezénylete alatt győzé le a' forradalmi mozgalmakat ; feladata a' gyakorlatlan tömegek ellenében nem vala nehéz. Ugyanakkor, jun. 12. Mainz körül utaztában egy lövés intéztetett azon postakocsira, melylyben a' herczeg ült. Merényt gyanítának ; 's a' vélt tettes 1850. febr. 23. eskütszék elé állítottatott, melyly azonban próbák hiánya miatt a' vád alól felmenté. Midőn a' porosz király az új alkotmányra megesküdt, a' herczeg nem volt jelen. Az austriávali legújabb bonyodalmak idejében némi népszerűséget nyert a' herczeg hazájában, ellene szavazván minden további engedékenységeknek. — k.

Fridrik Vilmos, hesseni vál. fejedelem 1831 óta, szül. Hanauban 1802. Szülei II. Vilmos választó fejedelem és Augusta porosz herczegnő valának. Tanulmányait egy híres tudós : Suabedissen vezetése alatt végezte. Ezen tanulmányi éveket részint Lipcsében, részint Marburgban töltötte. Később is távol élt atyja udvarától, majd Bonnban, majd Fuldán. Az 1830-ki események a' mint átvillányozták egész Németországot, ugy elhatottak Haszsziaába is. Ezek 's az otthoni egyenetlenségek az udvar 's nép között, 1831 arra kényttették az öreg fejedelmet, ki ekkor Hanauban a' magánéletbe vonult (meghalt 1847), hogy a' sokat ígérő F. Vilmost vegye maga mellé régensnek. Ennek családi élete sem legbékesebb. Midőn Fuldán lakott, *Lehmann* porosz hadnagy nejével viszonyt kötött. Ezen nő, hogy herczegnő lehessen, elvált férjétől, és a' kath. vallást protestanssal cserélte fel. Célját csakugyan el is érte. 1831-ben megtörtént a' balkézi házasság. Oct. 6-ról kelt rendelet által Lehmanné Schaumburgi grófnőnek, és a' születendő gyermekek Schaumburgi grófoknak nevezettek ki. Ez F. Vilmost a' legkellemetlenebb özszeütközésbe hozta anyjával, ki nőjét nem akarta elismerni. Innen eredt F. Vilmosnak azon viselete, melyly később több szomorú eseményt vont maga után. F. Vilmos az uralkodást elfoglalván több javításokat vitt ugyan be mind a' közigazgatásba mind a' törvényhozásba; de azok nem elégíthették ki a' felvilágosult szabadintézetek után epedő haszsziai nép vágyait 's igényeit. Innen az uralkodása alatti folytonos egyenetlenség és viszály, melyly a' kormány, rendek és nép között uralkodott. Ez okból többször volt kénytelen a' tartományi

gyűlést eloszlatni. Így kelle legujabban 1846 és 47-ben is tennie. Fő okot *Hassenpflug* (l. ezt) kabinetben létele is képeze, ki 1832 febr. lett miniszter, 's ki ellen vád emeltetett, de a' feljebb viteli szék által megsemmíttetett. F. Vilmos vallás tekintetében is tespedést és türelmetlenséget nyilvánított. Valamint Ronge, ugy a' protestans uj felekezetek ellen szigorú rendeleket adott ki. Ugyanazon vizsály, melyly a' fejedelem és nemzet közt már régebben keletkezett, tartott a' legujabb időkig, 's tart jelenleg is. Innen 's különösen ujra *Hassenpflug* iránti közgyűlélségből 1850-ben komoly események keletkeztek. A' fejedelem az alkotmányt mellőzni és megsemmisíteni akarta. H. kész eszközül szolgált. Ez okból a' nép az engedelmisséget és kötelességteljesítést megtagadta. A' nemzet minden osztályai részt vettek ezen szenvedőleges ellentállásban. A' fejedelem kénytelen volt elhagyni székhelyét. Innen a' fejedelmi tekintély visszaállítása és fentartása mellett nyilatkozó osztrák kormány és az ellenkező tőrre lépett porosz kabinet közt olyly özszeütközés eredett, melyly fegyveres seregek *Haszszia* felé vonultát tették szükségessé. Azonban a' dolognak békés kimenetele lön:—A' szövetségi hatalmak közbejárására a' fejedelem 1850. dec. 27. vögre *Kasselbe* költözött vissza. A' rend és béke azonban még mind ez ideig nincs helyreállítva. (l. *Hessen Kassel*.)—Sz. I.

Fridrik (*Vilmos Hermán Constantin*) Hohenzollern-Hechingenben uralkodó fejedelem, szül. 1801. Nevelését és kiképeztetését maga az atyja *Hermán*, egy igen művelt férfin vezetete. Több utazásokat is tett világ ismerete bővítése végett. 1826-ban nőül vett egy *Leuchtenbergi* hercegnőt, *Eugéniát*, *Lajos Napoleon* unokatestvérét. 1834 óta folytonos részt vett a' kormányzásban. 1838-ban pedig atyja meghalván, önmaga lépett a' trónra. *Gavre d'Aysseau* herceg holta után egy millió franknyi örökséget kapott. Ezt igen czélszerűen használja. Fővárosát *Hechingent* nevezetesen szépítette. Számos alapítványokat és intézeteket emelt. És udvari pénztárából évenként egy bizonyos összevet küld az országos kincstárba. A' művészet iránt igen nagy rokonszenvvel viseltetik. Különösen pártolja 's kedveli a' zenét. A' nép vonzalmával dicsekhetik. Házassága nem szerencsés, nincsenek gyermekei.

Fridrik *Vilmos Károly* hollandiai herceg, szül. 1790. I. Vilmos királynak fia. Nevelése és kiképeztetése a' porosz udvarnál történt. *Waterlónál* a' hollandi sereggel részt vett az ütközetben. 1816-ban a' *nassau-orániai* örökségi igényeiről lemondott. Kárpotlásul északi *Brabantban* uradalmakat kapott. 1825-ben megnősziült *Luiza* porosz hercegnővel. Főhadil biztos, admirál, és tábornagy állomásokra emeltetett. Mint ilyen sok szak-ismeretet fejtett ki. 1830-ban a' belga forradalom kiütésekor a' hollandi sereggel *Brüssselbe* akart nyomulni, de sikerhez nem juthatott. A' frank segédsereg meghiusítá a' *Brüsssel* elleni működést. Ez idő óta magánéletet él. Leginkább tudományok 's művészet előmozdításával foglalkozik. — Sz. I.

Fried (*Jakab Fridrik*) német történeti képiro és költő, szül. 1802-ben *Landauban*, tanulmányait a' müncheni akademiában kezdé. 1834. műutazást tett *Romába* 's 1837-ig *Olaszországban* maradt, a' midőn visszatért a' *Rajna* mellé. 1840. egy kötet költeményt adott ki „*Ephewranken*“ czim alatt. Tartalma: regék, vándoréremények, művészi életképek, római

dalok, hazafiúi ömlengések, románczok, balladák. 1841. egy kötettel szaporítá e' gyűjteményt. Ezután ismét Münchenbe ment, hol azóta genre képeket fest összekötve táj- és építészeti képekkel. Számosak azon jele- netek, miket német költemények 's népmondák, Tasso megszabadult Jeruzsáleme, Don Quichotte 'stb. nyomán készített. Ilylenek a' többi között „*Gretchen*“ (Göthe Fahstja után) „*Toggenburg lovag*“ (Schiller után) „*Trifels várrom*“ 'stb. Azonkívül az ő művészi kezéből származik számos vadászjelenet, lovagharcz, város, táj- és arczkép. — k.

Fries (Illés), gyakorlati gazdaszat tanára Upsalában, szül. (1794) Svédországban. Különösen a' növénytan körül bir érdemekkel. Fő mun- kája: *Systema mycologicum* (1821—32) 's *Epicrisis systematis mycologici* (1838). Azonkívül: *Systema orbis vegetabilis* (1825), *Lichenographia europaea reformata* (1831), *Synopsis generis Lentinarum* (1836), *Spici- legium plantarum neglectarum* (1836), *Lichenes succicae* (1837). —

Fries (Jakab Henrik), bölcsész, szül. 1773, tanult Lipcsében és Jénában, 1806 Heidelbergbe, 1817 Jénába költözött a' bölcsészet tan- székére, hol tanítványai mint atyjokat ugy szerették. A' wartburgi ünne- pély után, melyben részt vett, állítólag demagóg nézetei miatt hivatal- lától felfüggesztetett 's 1824 a' bölcsészet tanításától egészen eltiltatott, csupán a' természettan és mathematica tanársága hagyatván neki meg. Megh. 1843. Bölcsészetében Kanthoz csatlakozott, azonban ugy hívé, hogy ennek módszere még javítást igényel, mit az emberi szellemről általánosán irt analyticus természettanában vélt feltalálni, melylet böl- csészeti embertannak (philosophische Anthropologie) nevezett. Iratai: *Philosophische Rechtslehre oder Kritik aller positiven Gesetzgebung* (1803), *System der Philosophie als evidente Wissenschaft* (1804), *Neue oder anthropologische Kritik der Vernunft* (1807), *System der Logik* (1811), *Vom deutschen Bund und deutscher Staatsverfassung* (1816), *Handbuch der prakt. Philosophie* (1817—32), *Handbuch der psychischen Anthropologie* (1820—21), *Julius und Evagoras oder die Schönheit der Seele* (1822), bölcsészeti regény; *System der Metaphysik* (1824), *Geschichte der Philosophie* (1837—40). — M.

Frivaldszky Imre, orvostudor, a' nemzeti muzeum mellett a' termé- szetiek tárának őre, a' pesti orvosi kar, 's a' londoni, párisi, florenczi, lipcsei, regensburgi, altenburgi, stettini különféle természettud. társasá- gok tagja, szül. 1799-ben Zemplén megyében, Sátoraljaujhelyben; tanul- mányait végezte Egerben, Kassán, Pesten, hol 1822-ben orvostudor, 's a' nemzeti muzeum természettani osztályánál segédőr lett. — 1823-ban boldog házasságra lépven egy szelid, derék és vagyonos pesti nővel, egészen nemes szenvedélyének, a' kimeríthetlen természet buvárlásának, kezde élni, 's ez érdekekben igen sokat munkálkodott, fáradhatlan szorga- lommal gyűjtött, 's előbb a' hazában, majd keleten tudományos utazáso- kat tett. Az orvosi karnak négy évig jegyzője, 's a' pesti egyetemnél pathologia és therapia helyettes oktatója volt. Érdemeit a' m. akademia azzal jutalmazá, hogy már 1833-ban levelező, 1838-ban pedig rendes tagjává választá. Végre 1847-ben *István főhg* nádor által, 25 évi hű segédörködése, 's természetbuvárlati érdemei méltánylásául, őrré nevez- tetett. Nyomtatásban jelentek meg tőle, az *Orvosi Tár*-ba 's a' m. term.

tud. társulat *Évkönyvei*-be igtatott czikkein kívül, töredékek természet-tudományi utazásából Törökországban, a' Balkány hegyein, az akad. Évkönyvek II-ik, III-ik 's IV-ik kötetében. Ezen, természettudományi tekintetben igen nevezetes utazása, valamint hasonló czélú karpáti kirándulásának leírása kéziratban fekszenek nála. Az akadémiai ülésekben 's munkálatokban buzgó részt vett, 's az 1846-ki ülések folytán, természetrajzi bemutatásokkal érdekesített párhuzamot vont a' szepesi karpátok 's a' bánsági havasok közt. Ugyanez évben, az akad. ajánlásaival ellátva, de saját költségén, megjárta európai Törökország azon részeit, melyekben több éveken át segédei által természetirati gyűjtéseket eszközölt, önlátomásból akarván általános természettani ismeretét 's képét szerezni meg azon dús vidékeknek, melyeknek természetrajza a' távolból is már olyly sokat köszönt fáradozásainak. Megérinté ez alkalommal Kis-Ázsiát is, megmászta az Olympust, megjárta az ioniai tenger némelyly szigetait, Maltát, Sziciliát 's Olaszországot egész hosszában. Utazásának örvendtes sikerét érdekes rajzban terjeszté az akadémia elébe, 's a' délkeletnek természetrajzi ismeretét számos új felfedezéssel gazdagítá. — Külföldi természetűdősokkal folytonos öszszeköttetésben áll, 's mind a' hazai, mind a' külföldi muzeumok gyűjteményeit fáradatlan szorgalma eredményeivel gyarapította. A' m. orvosok és természetvizsgálók sopronyi gyűlésén, M.O. édesvizi és földi csigáinak leírását olvasá fel, melyly jeles munkája nyomtatásra készen áll. — Mikint tudja e' valódi természetbarát az általa imádott természetet művészeti izléssel ékesíteni 's emelni, bizonyítja angol-góth izlésű szép nyári laka a' budai Hajnaloson, melylyet e' gyönyörű vidék sétáló 's főleg a' szives és kedélyes család vendégei jól ismernek. — y.

Fröbel (Fridrik), Németország egyik legkitünőbb pedagógja, szül. 1782. april 21. Schwarzburg-Rudolstadt Oberweisbach községében. A' nevelői pályán hervadhatlan érdemeket szerzett magának. Magán házaknál, Frankfurtban és Iverdonban nevelősködött. Pestalozzi volt irányképe, habár rendszerével nem elégedett is meg egészen. Ez okból, saját elvei szerint önmaga akart nevelőintézetet állítani. Midőn erre Göttingában és Berlinben folytatott egy pár évi tanulás által előkészületeket tenne, kiütött a' szabadságháboru és F. katona lett. Mint ilyen részt vett az 1813-ki és 14-ki hadjáratokban. A' béke helyreálltával Berlinben a' kir. museum ásványosztályának igazgatója lett. Azonban természeti ösztönét követve Berlint elhagyá és 1816-ban Griesheimban növeldei alapított. 1817-ben Langenthal és Vildendorf nevelőkkel egyesülvén, nagyobb terjedelmű intézetet állított saját rendszere szerint. Ez nemcsak Németonban, hanem Európa több államaiban is alkalmaztatik. Szerinte számos iskolák és növeldek állítottak fel. Igy különösen Schweiczban a' Vittisau és Burgdorffi. Hazánkban hasonlóan számos helyen elfogadtattott rendszere. Sőt még az észak-amerikai államokban is követik elveit. Rendszere egy részt a' természet törvényeinek alkalmazásán, más részt az erők és tehetségek minden oldalról kifejtésén alapszik. Nem egy oldalú, hanem minden részről öszszehangzó fejlődést kíván eszközölni, melyly a' gyermekben a' jövődő családapát, embert és honpolgárt soha se téveszsze szeme elől. — A' játékot legezelszerűbbnek tartja az ifju

erők és tehetségek felébresztésére. A' játék tárgyai egyszerűek legyenek, de olyanok is, hogy sok oldalról vétethessenek szemlélet alá. Minden játék egy fok legyen a' további játéknemekre, hogy a' gyermek tehetségei fokozatonként fejlődjenek. Alkalmazva legyenek a' gyermekek tehetségeihez is és az ismereteket, kedélyt és akaratot egyaránt fejtsék ki. Legelső fokon az érzékiség és tagok kifejlődését ajánlja eszközöltetni — később a' vizsgálódó, képzelő 'stb. tehetségeket. Az utolsó játéknemeket úgy rendezé el, hogy matematikai ismeretekre vezessék a' gyermekeket. A' társasági játékokról a' testgyakorlatra történik az áttérés. Ezutóbbi egyik lényege Fröbel rendszerének; valamint a' társaságos együttlét is. A' házi nevelést rösszalja, kivált az idősbekkel való gyakori érintkezés miatt. Azért sürgeti az u. n. játszó kerteket, melyekben a' gyermekek együtt levén nemcsak finomodnak, hanem legelső éveikben megtanulják már hogy egy egésznek kiegészítő részeit képezik. Az ilylly kisdudodókat F. tanuló intézetekké kívánta alakíttatni, hol magas osztálybeliek is megjelenhessenek, és a' többiekhez lassankint hozzá simuljanak. F. több ilylly játszó kerteket alapított, melyek világosan bizonyítják rendszerének helyességét. — F. az irodalom terén is működött. Jobb művei: „*An unser deutsches Volk*“ (1820). „*Ueber deutsche Erziehung*“. 1821. „*Fortgesetzte Nachrichten der allg. deut. Erziehungsanstalt in Keilhau*“. — „*Durchgreifende dem deutschen Charakter erschöpfend genügende Erziehung ist das Grund- und Quellbedürfniss des deutschen Volkes*“. — F. a' gyakorlati gyermeknevelést illető rendszere alkalmazásához csak hoszszas tapasztalás után fogott. Mint 50 éves 1837-ben lépett fel új nézeteivel — melyek mindenfelé tetszésre találtak. — Sz. I.

Fröbel (Gyula) 1848. a' frankfurti birodalmi gyűlésnek volt tagja a' legszélőbb baloldalon. Egész lélekkel demokrata, azok közé tartozott, kik republikánus érzelmeket sem nem titkolák, sem nevetséges göggel nem pöffeszkedének vele. 1848. octoberben, a' bécsi események hírére, Blum Róberttel (l. ezt) mint a' frankfurti baloldal követe jelent meg Bécsben. A' város bevétele után társával együtt elfogatott, 's az ellentállási küzdelmekbeni részvéte miatt halálra ítéltetett, Blum kivégeztetése után azonban Windischgrätz hg. által mekkegyelmezettett. Viszszatérvén Frankfurtba, az ottani nemzetgyűlésen tartott beszéde, melyben a' bécsi vésznapok eseményeit leplezetlenül feltárta, a' maga idejében nagy figyelmet ébresztett. A' német birodalmi gyűlés szétosztatása 's általában a' német egység 's nagyságróli álmak elenyészése után Amerikába vándorolt, hol egy szappanyossal társaságba állva, felejteni igyekszik eszményképeit 's élvezi lckének nyugalma, mit Európában hiában keresett. — k.

Fröhlich (Abraham Emanuel), német költő, szül. (1796) Bruggban a' Schweizban, papi hivatalra szánván magát, 1836 óta mint diakonus Aargauban lakik. Munkái: *Fabeln* (1825), *Elegien an Wiege und Sarg* (1835), *Das Evangelium St. Johannes in Liedern* (1835), *Ulrich Zwingli 21 Gesänge* (1840), *Michael Teut, Xenien gegen den Radicalismus* (1843). Leginkább mint meseköltő részesül tiszteletben, egyéb költői művei kevesebb szerencsével bírnak. — k.

Fry (Erzsébet), szül. 1780. Cartham-Hallban Norfolk hgségben, atyja

John Gurnay quäker és jószágbirtokos volt. Mistress Elisabeth Fry munkásságát legjobban tanusítja „*börtönök anggyala*“ mellékneve, melylyel megtiszteltetett. Még leánykorában alapított atyja kastélyában árva leányok számára szabad iskolát, 's Fry József gazdag londoni kereskedőhez menvén férjhez, azt még inkább megbővíté. Londonban gyakran látogatá meg a' Newgate-fogházat 's az ottani aljas népsöpredék nyomorán megindulván, a' szunyadó erkölcsi érzelem fölébresztésére nemcsak tanítások 's bibliai felolvasások által hatott, hanem az elítéltek számára, a' newgatei egyesület neve alatt, egy elnöknő 's 12 női tag vezetése alatt álló tan- és dolgozó-iskolát alapított, a' foglyok gyermekeinek neveléséről hasonlóul egy iskola felállítása által már elébb gondoskodván. Amerika-Franzia- és Németországban utazásai alkalmával mindenütt ernyedetlen munkásságot fejtett ki a' fogházakban szenvedők sorsának javítása körül. Sikerdús működését, melyly egyfelől áldó méltánylással fogadtatott, más részről mysticistius irányzatokról vádolák. Hoszszas betegség után meghalt Londonban 1845. — k.

Fryxell, Svédország egyik legkitünőbb történetírója és költője, szül. 1795-ben. Több évekig tanítással foglalkozott. 1828. Stockholmban Mária iskola felügyelője lön, 1833. óta tanári czimmel. 1835-ben lelkész lett. Mint író hazafini előadásai és népszerű rajzai által tette magát kedvessé. Jobb 's jelesb művei: *Berrättelser ur svenska historien*. (Elbeszélések a' svéd történetből). (10 k. 1823—1843). Az ifjuság számára iratott, de minden korbéli is használhatja. Jelessége folytán az orsz. gyűlés évi segélyt rendelt folytathatására. — „*Characteristik der Zeit von 1592 bis 1600 in Schweden*“. E' munkáért 1830-ban a' svéd akademia neki szavazta meg a' legelső díjat. — *Aktenstücke in Bezug auf Schwedens Geschichte in den Archiven des Auslandes gesammelt und herausgegeben*“. (2 k. 1836.) „*Gustav Vasa König's von Schweden Leben und Thaten*“. Ez németre is lefordittatott. — *Leben Gustav's II. Adolf* 2. k. 1842—43. — *Erzählungen aus der Schwedischen Geschichte* 2. k. Stockholm 1843. — Irt több iskolai könyveket is, melylyek közül: *Svéd nyelvtana* 1825-től 1835-ig 5 kiadásban részesült. — Több költeményei is jelentek meg. Legsikerültebb a': „*Vermlands Flickan*“ daljátéka 1834. óta tagja a' stockholmi történeti és régiség-tani akademiának, valamint a' kopenhágai Oldskrift Selskapnak is. — Sz. I.

Funck (János Fridrik), egyike azon számos szerencsétleneknek, kik a' francia juliusi forradalom után Németországra nézve is elérkezettnek véelve a' szabadabb mozgalmak korszakát, politikai tévedéseikért nehezen lakoltak. Szül. 1804. majnai Frankfurtban. A' hatóságok már a' közéletbe lépése első szakában mindent elkövettek, hogy a' tanítói pályán, mire készült, ne boldogulhasson. Íróvá lett tehát 's 1830—32. több folyó- és röpiratot adott ki p. o. „*Der Eulenspiegel*“, *Der neue Eulenspiegel*“, „*Die deutsche Volkshalle*“, „*Die Fackel*“, „*Scherz u. Ernst*“, „*Zeitspiegel*“, „*Zeitlosen*“ stb., miknek hangulata a' német fejedelmek és szövetségi gyűlés ellen volt irányozva a' népfölség kimondásával. 1833. itéltetett el a' tübingai jogászkar ítélete által „pasquill általi becsületsértés miatt“ 8. hónapi fogságra. Ennek eltelte után Frankfurtban felolvasásokat tartott a' német történezet felett, miket fölötte számos hallgatóság látogatott,

mik azonban a' rendőrség által csakhamar betiltattak. 1835-ben ismét elfogatott 's forradalmi iratok írása 's terjesztése, valamint az u. n. „*Männerbund*“-bani részvéte miatt 3 évi jávitóházi fogságra ítéltetett, 's Mainz mellett a' hardenbergi fogházba zárattott. Fogságában nagy mértékben nyéré meg felvigyázói és fogolytársai elégedettségét, bizalmát és köszönetét. Legnagyobb szorgalommal tanulta itt az élő nyelvek legtöbbjét 's társaiból mivelte embereket képezett, oktattván őket nyelvben, történetben, földiratban, számtanban 'stb. Mind irataiban, mind az életben szilárd, hajthatlan jellem. 1848-ban ismét a' frankfurti népgyűlésekben jelent meg, hol nézeteinek, külsejének 's egész viseletének különözése által tünt fel. Iratai közé tartozik még: „*Ludwig der Fromme, Geschichte der Auflösung des grossen Frankenreichs*“ (Frankf. 1832.) „*Gemeinschaftlicher Überblick der ältesten deutschen Geschichte*“ (Offenb. 1834). — k.

Funk (János Fridrik), német szobrász, szül. 1804. Lipescében, hol schweiczi származásu atyja fazekas volt. 1818—21. a' Schnorr igazgatása alatt álló lipesei művészakademiát látogatta meg, később a' dresdai akademiába 's az ottani udvari szobrász Puttrich tanárhoz került, hol 1828-ig maradt. Tanéveinek végén két tömböt készített fél életnagyságban, az egyik Ajax és Patroklust, a' másik a' krétai bikával vivó Herkulest ábrázolván. 1829. Antal szász király is figyelmére méltatá 's két évre uti költséget rendelt neki Olaszországba. 1832. kelt ezen utra. Thorwaldsen vezérlete alatt két nagyobb művet készített saját eszméje szerint, az egyik: „*Krisztus, a' vakokat és bénákat gyógyítván*“, a' másik: „*Krisztus, mint 12 éves fia a' templomban*“. F. 1836. tért vissza Lipescébe. Több művein kívül még enlitést érdemel Guttenberg colossalis szobra Thorwaldsen után, melyly a' könyvnyomói jubilaecum alkalmával a' lipesei vásárpiacson volt felállítva 's most a' tanács könyvtári nagy teremében van. — k.

Fülöpp József m. akad. lev. tagja, az oraviczai bányásztársaság volt képviselője, jeles bányatudós, Krassómegeye volt táblalabirája. A' bányászati irodalom körüli érdemeiért, lev. taggá választatott 1835-ben, 's bányászti műszavak gyűjtésében nagy szorgalmat fejtett ki, a' m. akad. természetiek tárát is gyarapítván. Megh. Oraviczán 1847-ben, élte 57-ik évében. — h.

Fülöp Sámuel (Deáki) az erdélyi kir. udv. cancelláriánál volt fogalmazó; a' m. akad. lev. tagja. — A' regényirodalmat fordítások által gyarapítá; fordította nevezetesen *Leontinát* Koczebuctól (1831.) *Bug-Jargalt* Hugo Victortól (1837-ben), 's kiadta a' kolosvári Pandórárt (válogatott románokat a' m. szépnemnek) 1833-ban, miért a' m. akadémia lev. tag-ságával tiszteltetett meg. — h.

Füred l. *Balaton-Füred*.

Fusang l. *Mexico*.

Füster l. *Bécsi forradalom*.

Fűvészet vagy *növénytan*, (botanica, phytologia) az a' része a' természettudománynak, melyly a' föld felületén elterjedt növények ismeretével foglalkozik. Még most is igen nagy azoknak száma, kik azt vélik, hogy a' növénytan nem egyébből áll, mint a' növények neveinek kikutatásából 's tudásából. Azonban, az újabb kor, a' tudományok ezen ágában is olyly rendkívüli haladásokat tőn, 's a' növényi élet titkait olyly sok oldalról

kifejtette, hogy most annak egyes részei vagy ágazatai is, egy egész emberi életet képesek foglalkodtatni. Az előtt a' füvészet leginkább csak a' növények külső alakjával annak a' különböző plántáknál feltűnő egymáshoz viszonyával foglalkozott, de az újabb időkben, mióta az életműves élet studiuma az egyetemes természetben, a' tudomány legfontosb, legérdekeseb feladata lón; a' fűvészek ezen philosophiai irányt követve működtek ezen nagy érdekű tudományban. A' tanulmányok ezen irányához képest, két fő részre oszlik a' tulajdonképi növénytan, melyeknek egyike a' növények külső alakját, másika a' növények benső alkatát tárgyalja; úgy hogy e' szerint a' tiszta vagy *elméleti növénytannak* két ága van, egyik a' növények természethistoriája, másik azoknak philosophiája. Az elméleti növénytan *természethistoriai részének* ismét két ága van: 1. a' *növény-alaktan* (Phytographia), melyly a' növények ismertető jeleinek leírásával vagyis jellemzésével foglalkozik. Ennek legfőbb segéd-társa a' fűvészi műnyelv (Terminologia botanica) vagyis a' növények minden részének, azok különböző alakjának 's tulajdonságainak határozott 's teljesen megfelelő szavakkal kifejezése. Ezen műnyelv, a' növények ismeretének 's magának a' tudomány kinivelésének nélkülözhetlen eszköze, melyly hogy minden nemzetre nézve közérthetőséggel birjon, nagy részt görög és latin nyelvekből vétetik. 2. *fűvészi módszertan* (Methodologia botanica), melyly a' növények roppant országábani tájékozásnak mulhatlan segéd-szere. A' régiiek, kik alig ismertek másfélezer növényt, ezen tantinkább nélkülözheték, de az ismeretes növények számának naponkénti szaporodása, hatalmasan követelé, a' növények bizonyos rendszerbe hozatalát. Jelenleg majdnem 70,000 különböző növényfajt ismerünk, 's ezen szám, nem sokkal többet tesz felénél a' föld fölületén élő plántáknak. Ilyly roppant számú növénytömegnél, mulhatlanul szükséges, hogy a' növények egymáshoz viszonyai 's rokonságai, az egymásközi különbségek és hasonlatosságok tisztába hozassanak 's így ismertető és megkülönböztető osztályzatok alakittassanak. Sok kísérletek tettek már a' 16—17 században, egy a' tudomány kívánatinak megfelelő rendszer felállítására. *Caesalpin* volt az első fűvész, ki 1583-ban a' gyümölcsöt 's csira helyzetét vevén alapul, 15 sereget állított fel, miben öt többen követték, ezek közt *Boerhaave* és *Rajus*. Mások a' bokrétát, ismét mások a' virágesszét vették fel alapul. Azonban csak a' halhatatlan *Linné* volt olyly szerencsés, a' növények nemí viszonyaiban fedezni fel egy olyly alapot, melyly a' növények országának ismertetésére örökbeesü vezérfonalul szolgál. Olyly vezérfonal ez, melylyet kezdő és kiképzett tudós egyenlő sikerrel használhat, 's melyly legkönnyebb és legtermékenyebb eszköze a' növények tömkelegébeni tájékozásnak. Azonban *Linné* egyszerű, de mesterséges rendszere a' tudomány fensőbb követeléseinek meg nem felel, nem engedvén mélyebb pillanatot vetni a' növényi életbe, 's nem is birván teljes logikai következetességgel. Innen a' növényi életművek szorosb 's öszvehasonlítóbb ismeretével *Bernard de Jussieu* (l. ezt) egy új módszert, a' természeti módszert (methodus naturalis) állította fel, melylyet azóta *Decandolle* nagyobb tökélyre emelt. Ezen módszerben a' növények, legbensőbb viszonyaikhoz képest vannak elrendezve, úgy hogy azon hely, melylyet abban valamelyly növény nyer, egyszersmind életműveze-

tének is hű tolmácsa leend. Ezen rendszernek elve az, hogy a' lények egymást megkülönböztető jellemei, nem egyenlő becsesél bírnak, 's hogy a' fontosb jellemű életműveknek a' kevésbbé fontosakat alá kell rendelni. Egyébiránt noha ezen módszer szerint a' füvészetet megtanulni nem lehet 's noha annak studiuma igen nagy nehézségekkel jár, mivel a' növények rokonságainak kipuhatólása igen fáradságos, de gyakorlás által igen jutalmazó az, 's tagadhatlan, hogy ezen természeti módszernek lehet köszönni, azon roppant kifejtéseket, melyekben a' természeti tudományok részesültek a' jelenkorban. Különös említést érdemel még *Lamarck* (l. ezt) felelemző módszere (*methodus analytica*) mint a' legkitünőbb éles elme szüleménye. Az elméleti növénytan *philosophiai* részének ágai a' következők: 1) A' *növényboncztan* (*Organographia Phytotomia*) melyly a' növények külső és belső életműveit írja le. Ez az egész növénytan alapja, mert a' növényi életművek szoros ismerete nélkül, a' növényi élet tüneményeit megérteni nem lehet, annál kevésbbé sikerrel összehasonlítani a' növényeket. A' régiek ezen tant egészen elhanyagolták. A' 17-ik században azonban *Grew* Angliában és *Malpighi* Olaszországban olyly rendkívüli ügyességgel használták a' tökéletesített görösövet a' növények életműveinek studiumára, hogy majdnem egy század alatt, nem történt semmi, az ő tanítványaik nevelésére, 's noha akkor jeles férfiak, mint *Hedwig* (szül. Brassóban 1730) ki első fedezte fel a' nemi részeket a' lopvanöszöknél, mi Linnének nem sikerült, 's a' mi időnkben *Kieser*, *Treviranus*, *Meyen*, *Mirbel* és mások, sokat fáradoztak ezen mezőn, azt lehet mégis mondani, hogy alig fedeztek fel tényt, melylyet *Grew* és *Malpighi* már nem ismertek volna. Legujabban legnagyobb érdemeket szereztek magoknak ezen tekintetben *Schulze* berlini és *Schleiden* jeni professzorok. 2) A' *növényvegytan* (*Phytochemia*), melyly a' növények alkotórészeit azoknak öszveköttetéseit 's egymáshozí viszonyait adja elő, a' növények különböző részeibe. A' vegytani szétbontások, most ép olyly mulhatlan szükségesegek, a' növények alkotórészeinek ismeretére, mi ismét az elméleti növénytannak mulhatlan kelléke, mint a' görösöves vizsgálatok. E' részben különösen kitüntették magokat *Mulder* utrechti és *Liebig* giesseni professorok. 3) A' *növényélettan* (*Phytophysiologia* vagy *Phytnomia*) melyly általában véve a' növényi élet törvényeit 's tüneményeit; szorosabb értelemben pedig a' növényi életműveket 's azoknak működéseit tárgyazza. Már *Theophrastus* is figyelmére méltatá a' növényi élet tüneményeit, de csak több századok lefolyta után történhetek e' tekintetben nevezetes felfedezések. Ezen tannak két fő ága van, t. i. a' növény táplálása és visszszanemzése, vagy ha úgy tetszik, az egyén és a' faj élete. Noha ezen két eszme logikai rendben követi egymást, a' tudomány menetele mindazáltal ettől eltávozott, 's legfőbb figyelem a' növények visszszanemzésének eszközeire 's a' nemi részek felfedezésére fordított. Csak az újabb időkben ébredt fel a' tudósok figyelme arra, miként táplálják magokat a' növények 's csak az újabbkori figyeletek érlelték meg az a' felőli meggyőződést, hogy a' növények, gyökereik végszálacskaí által, felszívják a' földből a' vizet, 's ez a' sejtkamrák életműves öszszehuzódásai által, emelkedik ezek közt fel a' levelekbe, melylyek által nagy mennyiségben leheltetik ki; továbbá, hogy az ezen vízben rejtező vagy a' levegőből fel-

szítt szénsav, a' napsugarak által felelemezettvén, ezáltal éleny fejlődik ki, az alatt míg a' hátramaradó széneny, a' növény merő részeinek súlyát neveli. Ezen súly nevededik még a' földből felszítt vízben levő földes részeeskék, valamint magának a' felszítt víznek is egy része által. A' levelekben ekként képződött nedv, ismét leereszkedik a' növény héj-részeibe, 's itt részint egyes részek táplálására 's új életművek képzésére, részint saját 's az állati elválasztékokhoz hasonló nedvek készítésére szolgál. De az élettan kiterjeszkedik a' növényi élet egyéb tüneményeire is, a' termékenyítés, magzás és csirázás, a' növényi melegméréséklet 's növényi élet-tartás sok érdekes és fontos kérdéseire. Világot hint továbbá a' növényzés és növényművelés nevezetes tanaira is. Az által, hogy előadja, micsoda befolyásuk van a' külső elemeknek, 's különféle körlegeknek a' növényekre, hatalmasan előmozdítja a' földművelést, 's alkalmat nyújt a' földművelés különféle módjainak alapos megbíralására. Az újabb időkben nagy érdemeket szereztek magoknak a' növényi élettan körében *Meyer, Link, Mirbel, Schulze, Treviranus, Schleiden, Unger, Liebig, Mulder, Johnson* és mások. Az ezek által történt felfedezések, felvilágosítások, sokoldalú vizsgálatok és kísérletek, ezen tant egészen új világba helyezték. Az emeleti növény-tannak másodrendű ágai a' következők: 1. A' *növényzeti földirat*, melylynek főcélja, azon törvények megalapítása, melylyek szerint el vannak a' növények osztva a' föld színén. Két tekintetben lehet a' plántákat ezen szempontból meghatározni, t. i. állásukra és lakásukra nézve; állásukra nézve anynyiban, a' menynyiben némelylyek a' homokos, mások a' sziklás földet szeretik; ezek a' tavakban, mások az erdőkben honolnak, lakásukra nézve, a' menynyiben a' plánták a' földgömb különböző részein laknak. Innen már Linné óta, minden növény leírásánál elszokták mondani a' fűvészek, annak állását és lakását. A' növényzeti földirathban, fényes helyet foglal el a' nagyhirű *Humboldt*. 2. A' *áscánytani fűvészet* (*Botanica oryctologica*) melyly míg a' növényzeti földirat a' most élő növények elosztását tanítja a' föld felületén, ez a' kisebb nagyobb épségben megmaradt ősvilági növények maradványit ismerteti meg. Ezen tan nem régi 's különösen a' földtan fokonkénti kifejlésével emelkedett nagy jelentőségre. Mióta a' földtanászok fáradhatlan működései által a' föld rétegei közt felfedezett ősvilági élő lények ismerete olyly nagy érdekű tudományvá vált, azóta az ősvilági növények felkutatása és megismeretése több jeles tudósok fáradalmait igénybe vette. Ezen mezőn gr. *Sternberg Gáspár* és *Brogniart Adolf* arattak legtöbb koszorut. Noha a' tökéletlen maradványok nem engednek pontos összehasonlításokat, 's így nagy nehézségekkel kell küszködni, de mégis az eddigi vizsgálódások által, sok érdekes eredményekhez jutottunk az özönviz előtti növények természetéről. 3. A' *természeti növénytan*, melylynek ezélya: előadni a' növénytani ismeretek fokonkénti kifejlését, a' legrégibb idők óta a' jelenkorig. Találunk ugyan, már a' régi egyiptomi papoknál hinduknál, zsidóknál és görögöknél némi növénytani ismereteket, de ezek csak azon plántákra fordítván figyelmüket, melylyeknek kisebb nagyobb erejét tapasztalák a' nyavalyák gyógyításában az általok ismert növények száma igen kevés. Hippocrates csak valami 234 plántáról szól munkáiban. Aristoteles, ki Nagy Sándor költségen dolgozott ki egy teljes természetelhistóriát, a' növénye-

ket is leirta, de ezen munkája elveszett; tanítványa Theophrastus azonban több mint 500 növényt irt le 's classicus munkáját mindnyájan ismerjük. Utána Dioskorides érdemel legnagyobb figyelmet, ki már több mint 600 plántát ír le. Később a' romai írók is Plinius, Varro, Columella 's mások több becses dolgozatokkal szaporították a' növénytani ismereteket. Azonban csak a' 16 században találunk férfiakra, kik pontos vizsgálódásaik, leírásaik és leábrázolásai által, a' növénytant nagy haladásban részeltették. Különös említést érdemelnek *Brunfels*, *Matthiolus*, sienai orvos, *Dodonaeus* csász. udvari orvos, *Fuchs*, a' híres polyhistor *Gessner* Konrád, *Lobel Mátyás*, *Clusius* Károly 's némely mások. Ezen korszakban a' tudományok majd nem mindnyájára új világ derült, mi később még nagyobb mértékben történt, midőn idegen világrészekbe tett utazások, de különösen Amerika feltalálása által, a' tudományos ismeretek mind inkább szaporodtak. Ezen időben kitűntek: *Dalechamp*, ki az addig felfedezett növények közönséges historiáját írta, melylyet halála után *Molinaeus* János folytatott; *Caesalpinus* az első rendszerező; *Camerarius*, nevezetes író; *Rauwolf*, ki keleti utazásában fontos növénytani adatokat gyűjtött, *Prosper Alpin*, ki Egyiptomot a' füvészet iránti szeretetből utazta be; *Bauhinus* János, kinek munkáját „De Historia plantarum“ 3600 fametszet ékesíti; *Fabius Colonna*, híres füvész, kinek eszméjét, egy századdal később *Tournefort* dolgozta ki; a' fáradhatlan *Bauhin* Gáspár és sok mások. Azonban noha a' 17 században sok jeles és híres füvészek nagy érdemeket szereztek magoknak a' füvészet mezején, de a' rendszer még mindig hiányzott, mindaddig, míg a' híres Linné Károly (szül. 1707) köz elfogadásban részesült rendszerével elő nem állott, 's így meg nem könnyítette az utat ezen naponkint nagyobb terjedelmet nyerő tudományban, melylyet ő méltó joggal nevezett „*amabilis scientiának*“. Ezen idő óta a' növénytan óriási lépéseket tett, melylyek által az, egészen új alakot öltött magára. Nagy számú jeles füvészek mint Wildenow, Kolreuter, Persoon, Römer, Schultes, Sprengel, Ventenat, Batsch, Hill, Bonnet, Treviranus, Thunberg, Labillardière, Humboldt Sándor, Bonpland, Brown Robert, Jussieu, de Candolle, Lamarek, Martius, Link, Endlicher, Trattinnik, Schleiden és több mások, maradandó érdemeket szereztek magoknak a' füvészet mezején. Nálunk Linné rendszere szerint *Diószegi* és *Fuzekas*, Jussieu rendszere szerint pedig dr. *Barra* dolgozták ki a' növénytant. Egyébiránt a' magyarhoni füvészek közt dicséretet arattak *Waldstein* gr. *Kitaibel*, *Sadler* és *Rochel* urak. A' füvészet történetét *Sprengel* írta le: „Geschichte der Botanik. Altenb. und Lpt. 1817—18. 2 Bde“. — A' növénytan elméleti oldalának az *alkalmazott* vagy *gyakorlati* felel meg, melyly azon növényekről szól, melylyek az emberi szükségletek különböző ágaiban fordulnak elő. Ennek ágai: 1) A' *földművelési növénytan*, melyly mind azon növényeket magában foglalja, melylyek a' föld- és kertművelésben 's az ipar különböző nemeiben előfordulnak 's nemcsak az ide tartozó növények teljes ismeretére vezet, hanem előadja mind azt, mit elmélet és gyakorlat azoknak műveléséről tanít. 2) A' *erdészeti növénytan*, melyly az erdőművelés körébe tartozó növényekkel foglalkozik. 3) *Orvosi és gyógyszerészi növénytan*, melyly azon növényekről szól, melylyek orvosi és gyógyszerészi tekintetben használatnak. Az alkalmazott

növénytanak ezen része legrégebb, mert az ó-korban, leginkább csak azon növények érdekelték az embereket, melylyek számtalan alaknyalványaik gyógyításában kisebb nagyobb hasznot ígértek. Innen a' gyógyerejü plánták ismeretére vezető utmutatások, az u. n. gyógyszerári (officinalis) növények ábráit nyújtó drága munkák száma igen nagy. Az eddig elmondottakból látható, hogy a' fűvésztudomány jelenleg roppant terjedelemmel bír, 's bevág több más tudományokba, mi által sokféle irányokban foglalkodtathatja a' természetvizsgálót. Látható továbbá, hogy épen ezen irányoknál fogva, a' növénytan naponkint új felfedezésekre számolhat, 's hogy a' természet ezen nagy érdekü országában, még nagy mező nyílik a' tudványó emberi lélek legmegszorítottabb foglalkozására. — A. B. P.

G.

Gaál József, m. akad. I. tag, született Nagy-Károlyban 1811-ben. Gyermekéveit ugyanazon helyen és Szatmár megye egyéb helyein tölté, hol atya gr. Károlyiak gazdatisztje volt. Tanult Nagy-Károlyban, Szatmárban, Budán, 's a' pesti egyetemen, hol *Eötvös J.*, *Szalay L.* 's a' t. tanulóársai valának. Iskoláit végezvén, budapesti lakos maradt, 's 1833-ban a' m. k. helytartóságnál számvevőségi gyakornok, 1837-ben pedig ugyanott fizetéses járulnok lett. Hajlama azonban az irodalmi munkásság terére ragadá, hol sokat 's e' közt sok kitünőt dolgozott. Külön kiadásban megjelentek tőle *Szirmay Ilona* két kötetes regény (1836) 's „*A' király Ludason*“ történeti vigjáték 5 felvonásban (Pest, 1837), melyly a' „magyar történeti színművek“ czimü gyűjtemény harmadik kötetét képezi. — A' *Nagy Ignác* által szerkesztett *Színműtárban* két eredeti vigjátéka foglaltatik: a' közkedvességü *Peleskei notárius*, 4 felvonásos bohózat, a' magyar nemzeti színháznak talán legjövödelmezőbb darabja, 's a' *Pazar fősvények* vigjáték 3 felvonásban. — Az *Árvizkönyvben* jelent meg *Szerelem és Champagnei* czimü 5 felvonásos vigjátéka. Mindezek a' m. színházi repertorium leghaszonvehetőbb darabjai közé számíthatók, 's országszerte számtalanszor adattak. Kevesebb szerencsével adatott történeti szomorújátéka: *Szvatopluk* 5 felvonásban. — Irt továbbá számos beszély 's költeményt az *Uránia*, *Auróra*, *Nemzeti Almanach* és *Emlény zsebkönyvekben*; *Athenaeum*, *Rajzolatok*, *Pesti Divatlap*, *Honderű folyóiratokban*, bírálatokat a' *Figyelmezőben*. A' *Kossuth* által alapított *Pesti Hirlapnak* hosszaszab ideig ujdonságírója volt. Fordította a' „*Gyámság*“ czimü vigjátékot *Horn* és *Gerle* után, a' „*Kisértet*“ vigjátékot *Calderon* után. — *Jósika Miklóssal* társaságban írta a' nem sok sikerrel adatott *Ecsedi tündért* 5 felvonásban. — Különös szerencsével festi a' magyar alföldet, 's ennek sajátos természetét és kalandjait. Hylynemű elbeszélései a': *Pusztai kaland* az 1836-ki *Aurórában*; *A' délibáb* 's „*Tengeri kaland az Alföldön*“ novellák az 1837-ki *Athenaeumban*; *Haramiacsók*, *Hortobágyi éjszaka* a' *Rajzolatokban* 's a' t. — Kitünő jelességü *Haramia szerelme* czimü költői beszélye. Ezen érdemeiért már 1837-ben a' m. akad. levelező

tagjává 's a' Kisfaludy-társaságnak is tagjává választatott, melylyeknek munkálataiban nagy részt vett. A' m. ministerium idejében pénzügyministeriumi fogalmazó lett, a' Pálffy és Csernátoni-féle *Martius 15-dikének* ellenébe alapított újabb *Martius 15-dikét* egy ideig szerkeszté, 's a' forradalom végnapjait a' törött lábú hős *Damjanics* körébe 's közelében tölté, kitől vidám lelkülete 's társalgási tehetsége miatt különösen kedveltetett. Becsületes jellemű, minden jó 's nemes iránt buzgó, mindenkor a' józan szabadelmű iskolához tartozó hazai íróink egyike, a' haladásnak tántoríthatlan 's munkás hive, ki szilárd lelkülettel 's nagy olvasottsággal egy élvezetes, vígkedvű bajtársnak sajátosságait köti össze, 's többek közt elmés toastjairól is ösmeretes, mikkel a' közlakomákat fűszerezni tudá. — h.

Gabelsberger (Xaver Ferencz) és a' német gyorsírás. A' német gyorsírást feltalálója szül. Münchenben 1789. Már három esztendő korában árván maradván, *Plinkhart* karmester vette pártfogása alá 's nyujta atyai segédkezet kiképeztetésére. A' tanulmányok elemeiben 1799 és 1800-ban a' Benedek rendi szerzetesek Atteli kolostorában, 1801 és 1802-ben pedig Ottobeurenben, az országos intézetben nyert oktatást. Midőn az ottobeureni kolostor 1803-ban secularizáltatott, Münchenben folytatta iskoláit 1803—1807. Minthogy azonban még akkor Münchenben egyetem nem volt, G. vagyon-viszonyai pedig más távol egyetemeni költséges tanulást meg nem engedtek, magán tanítói foglalatosságra adta magát. Természettől is gyenge 's gyakori betegeskedésből még inkább fogyatkozott testalkata miatt abba hagyni vala kénytelen a' fárasztó nevelői foglalkozást, és némelyly közméltánylást nyert szépírási példányai, és a' még akkoron a' tökély igen alsó lépcsőjén álló könyvnyomtatásban tett kísérletei által ajánlatva az akkori bajor kir. alapítványi közkezelő hivatalban napdíjnok (1809) következő évben az Isar-kerület kir. főbiztosi hivatalban írnök, 1813 a' kir. alapítványi pénztárnál szinte írnök; 1823-ban pedig a' kir. belügyministeriumban titkos-írnökká lőn. Midőn 1825-ben a' bajor álladalmi ministeriumok ujon szerkeztettek, G. nyugalomba helyezteték, de 1826-ban ugyanott újból alkalmaztaték, 's e' hivatal halálaig, mi 1849-ben szélhüűés következtében történt, viselte. A' mi csekély és jelentéktelen Gabelsbergernek hivatalos hatása: épen olyly érdekes és fontos azon kör, melylyet ő mint az eredetinet gyorsírást föltalálója elfoglalt. Őt már 1817-ben foglalataskodtatta egy eredeti gyorsírás feltalálásának eszméje; és ő is vala az első, kinek a' gyorsírást eredeti rendszerét, melyly méltán *német gyorsírást*nak nevezetik, föltalálni sikerült. Ő vala első, ki a' Brachygraphiát tudományos eszközök által előbb tulajdonképen egyszerűített írásbeszéddé, és a' szó szoros értelmében művészetté emelte, míg minden ő előtte föltalált írmód-szer ugy Németországban mint ezen kívül csak amugy gondolomra alkittatott és a' gépszerűségeen túl nem emelkedett. Hogy G. a' beszéd és az írás fölött rendkívül alapos elmélkedéssel birt, 's ezeknek philosophiájában sokkal mélyebben mint bárki más buvárkodott, már csak azon resultatumból is kitetszik, melylyeket e' fölött 1834-ben közrebocsajtott nagy munkájában a' gyorsírástról, mit ő saját rendszeréhez illőleg „*Beszédjelművészetnek*“ nevez, előterjeszt, melyly munkájának bevezeté-

sében alapos értekezéssel terjeszkedik ki mind általában a' beszéd és az írás philosophiájára, mind pedig különösen a' régi egyiptomiaknál, görögöknél és rómaiaknál divatozott *tílkos-* és *gyorsírási* módszerre. — A' mi különösen gyorsírászati rendszerét illeti, az azon elvekre van alapítva, melyek az emberi gondolkodó és beszélő tehetség kifejlődési menetében rejtvék, gépszerezete pedig egyenesen a' graphika oknyomozott tapasztalati szabályaiból foly. Az őt e' rendszer összeállításában vezető alapeszme volt, hogy a' jelek a' hallható beszéd műszerkezetéhez és gépezetéhez legpontosabban alkalmazottak legyenek, és az eszmetársulatot legerősebben gyámoló logikai kölcsönös viszonzatban álljanak. Azért a' rendszerébe részint sajátlag föltalált, részint alkalmazott elemi vonások fölvételénél olyly elvekből indult, melyek nem csak az egyes vonások lehető legegyszerűbb alakítását, hanem azon ezélt is szem előtt tartatják, hogy minden választandó tollvonás és jegy az írás egészletéhez minden tekintetben épen olyly viszonylatban álljon, milylyenben áll minden egyes hang vagy csak hangrészlet is a' beszédnek egészletéhez. Ennélfogva G. a' hallható hangkép és jeleinek látható írásvonalai között föltalált némi analogiák nyomán jegyeiben a' hangnak érzékre ható képeit iparkodott előállítani, miáltal az írás a' szemléletre nézve kifejezésben jelentősebb, meghatározásban világosabb, és hatásában elevenebb lesz, minék az olvasásra, melyly az írással közvetlen foglalatban van, nem csak nagy befolyása, hanem könnyítése is tetemes. Azért is, minthogy jegyei választásában és úgyszólván alphabetumának meghatározásában ezen elveket követte, melylyeknél fogva a' jelt a' jelzett tárgyhoz minél közelebb vinni iparkodék, miben neki gyakran a' fetalálási szerenese is kedvezett, 's melylyeknél fogva jeleiben a' tanuló kölcsönös viszonzatra akad, azt érte el, hogy írása characteristikájával, a' valóhoz közelségével és elevenességével az érzékeltetésben mind a' megtanulásra könnyebbszerű, mind a' tovább képeztetésre véghetetlenül alkalmas. A' ki G. gyorsírászatát megtanulni akarja, csak néhány órai vizsgálat és összevetés után is olyly tiszta átlátására jut a' jelképeknek, hogy neki ugy tetszik, mintha nem is hangjegyek alakításával, és írott jegyek összeállításával, hanem öszhangzó egymást követő és egymásra ható hangokkal foglalatostkodnék. Csupán ezen módon történt megalapítása által érhetette el G. azt, hogy ámbár az ő gyorsírászatát épen az említett okszerűségnél fogva kiválólag *németnek* mondhatni, mint maga is ilylyennek nevezte, írásjegyeit a' bennök találtató általánossági sajátságánál fogva az új-görög, magyar, eseh, sőt legutóbbi időkben a' dán gyorsírászok is használatba vehették. A' symbolicus jelentés emez elméleti elvén kívül, melyly minden hang geneticus sajátságában rejlik, követett G. jelei választásában még egy különös gyakorlati elvet is, minélfogva a' beszédben leggyakrabban előforduló hangok kifejezésére a' legkönnyebb, az egymással leggyakrabban öszszekötöten előforduló hangok kifejezésére pedig a' legegyszerűbben és leggyorsabban öszszefoglalható jegyeket alkalmazta. Különös ügyességgel tudta ő egyszersemind, mi alapos nyelvtani ismeretéről legbiztosabb tanúságot nyújt, mind azon módokat és eszközöket, melylyek a' német nyelv nyelvtani, szószármaztatási és szókötési

alkatában rejlenek, a' legegyszerűbben, legkövetkezetesebben és a' német nyelv szelleméhez leghívebben használni és alkalmazni. — Hogy G. a' maga föladatát folytonos munkássággal, ritka kitűréssel és kellő ügyesség minden legapróbb részleteiben is megoldani nem csak törekedett, hanem szerencsés is volt, erről a' bajor királyi tudományos akadémia már 1829-ben a' legdicserőbb bizonyítványt adta ki, midőn ekkép nyilatkozott: „Gabelsberger gyorsírási rendszere könnyebb, gyakorlatiabb, kezelhetőbb, tetszetesebb, minthogy pedig kevesebb szó- és hangjelekkel bír, könnyebben megtanulható és gyakorolható, egyszerűségénél fogva könnyű szerrel olvasható, és így hasonlíthatlanul jobb és belső következetességénél fogva több becsü, eredetiebb, németebb, mint mind azon kísérletek melylyek az angol gyorsírástnak német földre leendő átültetésében eddiglen tétettek és ajánlottak“. *Gabelsberger* még sem állapodott meg rendszere megalapításának első lépésőjén, melylyen nagyobb munkája kiadásakor állott, hanem épen rendszere képezhetőségénél fogva 's ernyedetlen szorgalommal halad elő folytonosan annak kiképzésén és tökélyesítésén. A' római jegyzők által használt ó-írás az ugynevezett *tirói* jegyek fölötti tanulmányokban szorgalmasan fürkészkedett, folyvást annak kitalálásában törvén fejét, mikép lehetne az ezeknek alapjául szolgáló rövidítési modort a' maga rendszerébe átvinni, és ezuton rá is jutott G. azon alapgondolatra, melylyben a' régieknek évezred óta feledségbe ment jegyző-mestersége sarkallott, azon alapgondolatra, melylyre még senki azon tudósok közül, kik ezen ó-írás fürkésztésével foglalatostkodtak, nem jutott; mi által megmutatta a' lehetőséget, miként juthatni a' legközelebb fekvő, érzék alá eső tárgyaktól gyakorlati uton annak látására és fölfogására, mi a' fölőlről elméleti uton fürkésztő tudósok előtt mindeddig rejtve maradt. G. érdeme, hogy ő ezen *tirói* jegyek elvszerű kurtitási modorát nemesak kitalálta; hanem e' jegyzőmód gépezetében olyly titkokra is akadt, melylyek még a' hírhedt palaographnak *Koppnak*, ki e' részben közelsimerést érdemlő eredményekre jutott, figyelmét is kikerülték. Azon modort, melyly szerint a' *tirói* jegyzés rövidítő modorát a' maga rendszerébe átvitte, megmutatta G. 1843-ban közre bocsátott amaz iratában, melylyben rendszerének némelyly javításait és tökélyesítését is előszámlálja. Itt nincs annak helye; hogy e' rövidítési mód részletes előadásába vagy taglalásába ereszkedjünk. Elég annak megjegyzése, miként ezen rendkívül nagy érdekű rövidítési és egybefoglalási módszer röviden szólva abban áll, hogy biztos utalással az értelemre, melyly önként is sokra rá akad, sok egyszerűen egészen feljegyzetlenül marad, és hogy csupán és főképp az alak, és a' nyelvtan szabályai azok, mikhez a' gyorsírásznak magát tartania kell, hogy a' mondatnak értelme szószerint kiegészíttessék. Így p. o. e' módszer szerint az ígétől szoroson függő ama kötrészek is, melylyek a' logikai szabályok szerint világosak, részben tartván csak meg, a' sok betűjű jellemző melléknevek pedig mint logikai és a' tárgy természetéből 's a' beszédszókás szabályaiból önként kifolyó kiegészítések az írás gyorsítása tekintetéből kihagyatnak, És ezen rövidítési módszer, melyly igen okszerűen a' logika és a' nyelvtan elveire van alapítva, főérdeme Gabelsbergernek; mi által azon ezélt hogy az írás a' legsebesebb beszéddel is versenyt legyen képes tartani, melylyhez mások

bámulatos kezűgyességgel is csak tökéletlenül birtak közeledni, lehető legtökéletesebben elérte. Ezen föladatot úgy maga G. mint tanítványai is nemcsak a' bajor kamarákban oldották meg dicséretesen; hanem más-hol is, hová tanítványai idővel elszéledtek u. m. Berlinben, Frankfurtban, Stuttgartban, Karlsruheban, Sigmaringenben, Bécsben 's egyebütt az ő rendszere a' legnagyobb elismerésben és dicséretben részesült. — Nehogy azonban ama nagy mű, melyet G. alkotott, az ő halálával elferdítették, vagy megromolják, 's azon képességi elemek, melyek abban elhintvék, 's a' tökéletesedésnek gazdag csiráit hordják magukban, vagy elhanyagoltassanak, vagy ferde irányban fejtsenek : tanítványai Münchenben „*Gabelsberger gyorsírási központi egyesület*“ nevezet alatt egyesület alakítottak (1849), mely célul tűzte ki Gabelsberger rendszerét a' maga eredeti tisztaságában fentartani, 's azt az abban rejlő szellemben folytonosan kifejteni és tökélyesíteni. — W.

Gabler (György Endre), bölcészettanár a' berlini egyetemnél, fia egy hasonlóul híres és 1826-ban meghalt német protest. theologusnak, szül. 1786-ban Altorfban 1804—1807-ig Jenában tanult 's Hegel előadásainak egyik legbuzgóbb hallgatója volt. Akadémiai tanulmányait bevégezvén Weimarban Schiller házában volt nevelő. Később az idő folytán több németországi iskolánál viselt nyilvános tanítói hivatalt. E' közben Hegellel gyakrabban volt találkozása. Philosophiai vizsgálataiban Hegelnek azon közben megjelent főművei voltak eldöntő befolyással. „*Lehrbuch der philos. Propädeutik*“ czimű, 1827 megjelent munkájában Hegel rendszerét ismeré el mint a' bölcészetet koronáját 's jelenlegi vég kifejlődését. Hegel halála után, ő nyerte el annak sok ideig üresen maradt bölcészeti tanszékét Berlinben 1835. Beiktatási programmal írta : „*De verae philosophiae erga religionem christianam pietate*“. Később „*Die Freiheit des Menschen und die Persönlichkeit Gottes*“. A' hegelisták között később kiütött szakadás után Gabler, Göschel és Bauer Bruno a' jobb oldalt képezék, Rozenkranz a' közvetítő centrumot, Gans, Vatke és Michelet a' baloldalt. Azonkívül írta : „*Die Hegel'sche Philosophie, Beiträge zu ihrer richtigen Beurtheilung und Würdigung*“. (1843.) — a.

Gabonatörvény; gabonakereskedés; gabonadrágaság. Tapasztalati igazság, hogy a' gabona árának emelkedésével, a' halandóság, különösen a' nép alsóbb osztályaiban, növekszik, míg a' bő esztendőkből az emberek felettébb szaporodnak. A' honnan, már a' legrégibb időkben, a' kormányzás egyik legfontosabb teendőjének ismertett, a' gabonatermelés és kereskedés czélszerű vezetése által, az állam közérdekeit kielégíteni; melynek következése : számos kereskedelmi törvények megállapítása lön. Mi a' gabona-kereskedést illeti, először is azon kérdés merül fel, ha valljon az állam, a' gabona kivitelét szabadnak nyilatkoztassa-e, vagy megszorító szabályoknak vesse alá? A' dolog természetéből következik, hogy a' gabona-kivitel megszorításáról, csak az olyan tartományokban nem lehet szó, a' hol a' nép, kiválólag, termeléssel foglalkozik; a' szegényebb dolgozó néposztály, a' földbirtokos asztalánál elegendő táplálékot talál; az állam és egyház hivatalnokai pedig, egyéb közvetítő források által, könnyen juthatnak, természetényekhez; míg más részről, a' kivített megszorító szabályokra nézve, abban kell a' politikai alapot keresni,

ha valljon a' termeléssel foglalkozó néposztály mellett nincsenek e' számos iparüző osztályok, melylyek gabona szükségleteiket nem közvetlenül magok állítják elő, hanem venni kénytelenek. Ezen esetben, a' gabonakivitel szabályozó törvények által, a' gabonának elfogadható ára czéloztatik; a' napszám olcsósága lehetővé lesz, 's az üzlet-vállalkozónak haszna, az olcsó bér által emelkedik, ez által pedig a' belföldi kereskedés virágzása mozdittatik elő. Ha szinte a' termelő osztály, a' terményárának alanttartása miatt, egyelőre szenved is; mind az által ama szabályok következtében, előnybe fog jutni; mivel a' mindinkább növekedő belföldi iparosok, a' menyinyben a' természetekre szorulnak, és azok műszereit előállítják, gazdag kárpótlást nyújtanak a' termelő néposztálynak, azon hátrányért, melylyet a' kivitel megszorítása okoz. Azonban, csakhamar szembeszökőleg kitünik a' megszorító szabályok hátránya, a' szabad kivitel tulnyomó előnyeinek ellenében: a' termelés és közgazdászat emelkedése, t. i. széles kiterjedésű vásár, nagy szükséglet és jutalmazó ár által feltételeztetik. A' hol a' kelendőség meg van szorítva, 's a' gabonaár nyomva van; mind a' termelésnek, mind a' belföldi iparnak szükséglet kell látnia. Énnélfogva a' szabad gabona-kivitel, melyly a' feleslegnek kelendőségét lehetővé teszi, 's a' vásárpiazcokat kereső gabonakereskedőket mintegy életbe hívja; lényeges kelléke, a' belföldi gazdaszat terjedésének és virágzásának. A' termelő néposztály gyarapulásának természetes következése: a' műipar készleteinek nagy szükséglete: a' honnan a' szabad gabonakivitel, inkább előmozdítója mint hátráltató eszköze a' műipar kifejlésének; több a' gazdaszat által szerzett tőkék, technikai üzletbe mennek át. A' szabad kivitel távol tartja a' belföldet az éhenhalás veszedelmétől; biztosítja nemcsak jó termésű években, a' belföldi élelem szükséglet kielégítését, hanem megvél, különösen kevésbé termékeny években, a' szükséglettől; mivel a' jobb időkből fenmaradt és a' külföldnek szánt felesleget, ekkor, a' terméshiány fedezésére lehet fordítani; míg a' kivitel megszorításánál rendszeren, csak a' belföld kívánt szükséglete állittatik elő, annál fogva terméshiány alkalmával, még e' tekintetben is fogyatkozást kell a' népnek szenvednie. A' szabad kivitel végre megoltalmaz, a' termelők és eladókra nézve olyly igen veszélyes erős ár-csökkenésektől, miknek a' kivitel megszorításánál szükségkép be kell következni, mivel már csak egy kevésbé bő termés is aránytalanul lenyomja a' gabona árát, mint erre magyar gazdaszati rendszerünk különösen a' téjjel és mézzel folyó alföldön, olyly sokszor példát mutatott; a' legkisebb terméshiány ellenkezőleg, aránytalanul felszökkenti a' gabona árát, mivel a' kivitelre szánt felesleg által nem fedeztetetik. Ebből a' következik, hogy a' kivitel megszorítása, a' helyett hogy a' szükség és drágaság ellen védelmezne, inkább azt növeli és szaporítja. Ha a' gabonakivitel tilalma énnélfogva elvetendőnek látszik is; azon kérdés adja magát elő, valljon a' kivitel megnehezítése, kiviteli vámok által, nem tanácsos-e akkor, ha valamelyly tartomány a' tenger, vagy hajózható víz mellett fekszik és a' kivitel olyly csekély szállítási-bérrel eszközöltethetik, hogy a' legkisebb áremelkedés is külföldön, nagy termény-menyyniséget vonhat el a' belföldtől 's itt magas árt és szükséglet idézhet elő? Még ezen feltételeesség esetében is, a' szabadkivitel elve elfogadható: mert azon

előny, melyly rendesen a' földgazdászatra nézve, annak biztosságából támad, határozottan nagyobb azon hátránynál, melylyet az ár ideiglenes emelkedése, a' belföldi fogyasztókra nézve, kik élelmöket beszerezni képtelenek, okozna; egy olyan hátrány, melyly e' mellett még, a' belföldi termelőknek előnyévé válik. A' kivitel tilalma, nagy szerencsétlenség; a' kivitel megszorítása vámok által, kisebb, de mindig szerencsétlenség. Angol és Franeziaországban a' gabonatörvényeket illetőleg, olyan rendszabály van, hogy a' kiviteli vám, a' belföldi gabonaár emelkedésével vagy szállásával emelkedik vagy száll; úgy hogy az, az ár egy bizonyos alantállásánál egészen megszűnik 's ugyancsak annak egy igen magas emelkedésénél, hatása szerint a' kivitel teljes megszorításaig megyen. Azonban ezen rendszabálynak azon nagy hátránya van, hogy a' kiviteli járulékok ingadozása, a' gabonakereskedést nagy mértékben megnehezíti, a' külföldi vevőket más piacokra szorítja; a' gabona középárának hetenkinti felszámolását teszi szükségessé a' belföldön, és ez által, a' községekre nem kevés foglalkozást ró. Kiviteli tilalmak és kiviteli vámok megnehezítik végre a' gabonának ki és átvitelét; mivel azon törvényesség áll elő, hogy külföldön bevásárolt és bevitt gabona, ha belföldön haszonnal el nem adathatik, vagy épen nem, vagy csak magas vámbér mellett, hátránynyal vitethetik ismét ki. A' német vámegegyesület államai méltán töröltek el minden kivitelibért, az egy gabonagazdag Bajorhon kivételével, melyly angol rendszabályokat követ.

Mi a' gabona bevitelét illeti, azt lehet mondani, hogy a' politikai okok, gyakran a' bevitel megszorítása mellett, míg ipar- és kereskedelmi nézetek, a' szabad bevitel mellett nyilatkoznak. A' gabonakivitel megszorítása, a' belföldi gabonakereskedő érdekében sürgettetett; míg más részről, a' bevitel megszorítását, a' belföldi termelés érdekében, különösen azon esetre mondták szükségesnek, ha föld és éghajlat, a' termelést megnehezítik; ha a' növekedő népesség szükségleti eszközeinek fedezésére, a' mind inkább kevésbé termékeny szántóföldek felszereléséhez kell folyamodni; ha végre a' belföldi földművelésen nyugvó adóbeli tartozás terhe a' külfölddeli versenyt lehetlenné teszi. E' tekintetben a' nemzetgazdászok azon elvből indultak ki, hogy valamelyly állam politikai függetlensége lényegesen függ attól, ha a' nélkülözhetlen élelmiszerek szükséglete, állandóan a' belföldi termelés által fedeztetik; figyelembe vették azon veszélyt, melyly háboru esetében lehetségessé válik t. i. a' gabonaszállítás megakadályozását. 'S ezen észlés különösen az ovatos és félekeny természetűekre nem tévesztette hatását. A' tapasztalás ugyan nem mutatja, hogy valamelyly országnak lakossága, mint valamelyly elzárt városé, az ellenség által kicéheztetett volna. És ha a' saját termelés, a' szükségletet teljesen nem fedezi, a' kívülről szállítás, aránylag nem mindig egy kis részét teszi-e a' belföldi szükségletnek? Ha ezen részhez valamelyly ország egykönnyen nem jut, nincs-e érdekében a' szomszéd országnak a' szállítás? 's maga az ellenség nem tartaná-e előnynek, gabonáját, nagy összeg pénzért átveszteni, a' helyett hogy saját polgárainak, a' kivitel tilalma által tetemes veszteséget okozzon? E' szerint valamelyly ország politikai függetlensége, még háború esetében sem veszélyeztetik az által, legkevésbé is, ha minden gabona szükségletét

maga nem állithatja elő. Ha pedig csupán gazdasági oldaláról állítjuk fel a kérdést, úgy a gabonának szabad bevitelét csak helyeselni lehet. Az idegen tartományok általi gabonaszállítás költségei, már magokban véve is, a belföldi termelőnek, jelentékeny oltalmat biztosítanak. Ha ezen oltalom mellett is, egy csapat rosszabb minőségű szántóföld fel nem szereltethetik, úgy az, a felszerelésre nem érdemes, 's munkát és tőkét célszerűbb, egyéb iparágakra, 's azoknak magasabb jövedelmeit, idegen gabona bevásárlására fordítani. Csak a fenebb előadott esetben érdemi meg valamelyly földmivelés, hogy a külföldi verseny ellen védelmeztessek, akkor t. i. ha nagy adóval van terhelve, milylyennel a külföldi nincs. Olyan vám, melyly az adók egyenlenségét szabályozza, igazolva van ezen esetben, ha az adót leszállítani belföldön nem lehet. Ha az idegen olesó gabonának bevitelére megnehezítették, azon célból, hogy a rosszabb természetű földek felszerelése lehetővé tétessék; úgy a gabonaár emelkedésével, emelkedni fog, a jobb minőségű földek jövedelme és tőkebeese. E' szerint a bevitel megszorítását, a földbirtokos érdeke igényli, más részről, ezáltal a dolgozó és vállalkozó érdekei sértetnek; mivel a földtermény felugrott ára mindkettőt nagyobb költségekre kényszeríti; ne rugtathassa fel a dolgozó, napibérét megfelelőleg, helyzete rosszabbul; ha pedig felrugtathatja, a vállalkozónak nyeresége kevesbül. A különböző néposztályok érdekei meghasonlanak, mi a társasági szerkezet veszélyes betegségévé válhat. Ha a napszám, a gabonabevitel megszorítása által felug; a földbirtokos, az üzletvállalkozótól, iparának védelmét, joggal meg nem tagadhatja, mivel az t. i. a védelem, az ő kedvező helyzete által szükségessé lett. — Alapittassék a fenálló adóviszonyok szerint *kiegyenlítő vám*: azon kérdés támad, valljon az, megállapított vagy a gabona árával változó adó legyen-e, olyly módon, hogy a bevitel megkönnyíttessék, azaz: a vám leszállíttassék mennyivel magasabba hágott a belföldi ár; hogy az ellenben megnehezíttessék, azaz: a vám felemeltessék, mennyivel lejjebb szállott az ár. — A szilárd adó, itt is ajánlatosnak látszik, mivel az a gabonakereskedésnek nagyobb biztonságot nyújt; az árhullámszásnak elejét veszi, melylynek szükségképen nagy mértékben be kell állani, ha nagy gabonamenynység — mihelyt az ár egy bizonyos pontig leszállott — egyszerre bocsáttatik vásárra; 's végre, mivel szilárd vám, leginkább megfelel a kiegyenlítési adó természetének. Anglia, Franciaország 's a t. a' változó adót 17 kr. száztólítól emelik. Bajorország itt is kivétel. — Ha a gabona szabad ki- és bevitelének célszerűsége el van ismerve, magától értetik, a belföldi szabad gabonakereskedés is. Mint a ki- és beviteli kereskedés, különböző tartományokban a felesleget és szükségét kiegyenliti 's az ártalmas áresökkenéseknek elejét veszi, úgy a benső kereskedésnek is jótékony hatása van. A gabonakereskedő, megkönnyíti a termelőre nézve, a termény kelenődését, megkíméli az időt és költséget; különböző évjárások és vidékek feleslegét és szükségét kiegyenliti; sokat tesz az ár nagyobb egyformaságára nézve 's használ ezáltal a termelőnek ép úgy, mint a fogyasztónak. Idő- és helyközönként ugyan -- bőségkor -- felveri a gabona árat a beszerzés által, de egyszersmind meg is akadályozza az árnak szükségkori felugrását. A gabonakereskedés azonban ezen jótékony hatással

csak akkor lehet, ha az állam, minden beavatkozástól viszsztatartja magát, minden kényszerítő rendszabályok és árszabályozásokról lemond, a' külföldre kivitel is szabadon hagyja. A' nép ugyan a' gabonanyeréskedőket, mint uzsorásokat bélyegzi, azon nézetből indulva, hogy gyalázatos uton a' nyilvános szükségét használják pénzvágyuk kielégítésére. Egy vagy másik gabonakereskedőnek, erkölcsi szempontból indulva lehet sokat szemére lobbantani, de ha az ember cselekvőségük hatását nézi, mint a' társadalom nyilvános jóltevői tünnek fel. Mozdíttassék elő a' gabonakereskedés 's ezáltal növekedjék a' versenyzők száma; szabadíttassék meg a' bevétel, szükségtelen kötelékeiből 's ezáltal a' belföldiek idegen versenynek tétessenek ki — chimarává válik az egyedáruskodó árfelszökkenéstől félelem. — A' mi a' gabonapiaczatok illeti, azok meglátogatásának könnyebbsége függ; különösen a' kényszerítő szabályok eltávolításától. A' termelők kényszerítése, hogy gabonafeleslegeiket csak nyilvános vásárokon adhassák el, jogtalan és czélszerűtlen is volna. — A' gabona ára és az ezzel egybefüggő nagyobb vagy kisebb könnyüség, a' nép számos osztálya szükségleti kielégítésének, mindenkor egyik főgondoskodási tárgya volt a' politikának. Az újabb időkben II. Fridrik tüntette ki magát gabonapolitikájával, melynek rendszabályai azonban, a' mai korhoz nem illenek. A' francia forradalomban, az élelmiszereknek mesterséggel csinált megdrágulása, az agitatorok kezében örömmel fogadott eszköz volt. A' svéd kormány, alig foglalkozott valamelyly tárgygyal gyakrabban, mint a' gabona- és pénzügygyel. Angolországban, a' gabonavámok fenállása feletti kérdés, a' pártok élénk harcát idézte elő, 's végképi eldőlése, a' nagy torypárt megszakadásának okává vált, melynek alapeleme, a' földaristocrazia, saját, csupán politikai valórokság által nyert szövetségescitől magát elhagyatva látta. (Lásd: Angol gabonatorv.) — A' *gabonadrágaság kérdése*, több évek óta, egész Európának álló kérdése. Német-, Angol-, Franciaországokban, Dániában, Lengyelországban és az orosz kelettengeri tartományokban, hosszu idő óta semmi kitünő aratás nem volt, 's a' növekedő népesség, a' kevesedő földterményt hamarabb elfogyasztotta. — Nagy fontosságú dolog volna, ha minden nép általános gabona szükségletéről pontos kimutatást lehetne készíteni. A' statistikának jelen állása ezt nem engedi, azért csak *körülbelül* lehet szólni. E' szerint a' mérsékelt égöv alatt; egy emberre 5—10 porosz mérő gabona esik. A' gabonaár, mint minden portékának ára, függ a' *hogytartás* és *hogyheresés* közti viszonytól. A' gabonakereskedés különös sajátágai, az áru tulajdonságától függenek. A' gabona a' legnélkülözhetlenebb portéka, 's az ebben bőség vagy szükség a' fogyasztásra nem lényegesen hat. A' honnan, ha szinte a' gabonaár legállandóbb is, nagy időszakokat vevén figyelembe, (mint például a' nemzeti gazdaszáttal foglalkozó teszi, hogy különböző századokban relativ árat kiszámítsa); pillanatra a' legingadozóbb az; mélyebben száll, és magasabban emelkedik, mint egyéb nélkülözhető tárgyak ára. (Lásd: *Necker*: Sur la legislation et le commerce des grains). 1795- és 1796-ban, $\frac{1}{8}$ -szel kevesebb volt Angliában az aratás, a' középszámítási terméssnél, mindamelltt az ár, nem egyszerű, 12—13 százalék — hanem négyszeres viszonyban emelkedett. A' honnan, gyakran, csekélyebb aratásból több pénzt vesz be a' terményző,

mint egy jó termésből. Ez általánosságban említett elveken kívül megjegyzendő, hogy a gabonakereskedés a legnehezebb és legveszélyesebb üzletek egyike. Különös hátránya: a terhes és drága szállítás. Míg a gyapot 10—12 mérföldnyi távolságra a szállítás által $1\frac{1}{2}$; az ólom, nem egészen 3 százalékkal drágul, a gabona ára 25 százalékkal emelkedik stb. Ezenkívül, a gabona sok veszélynek van kitéve, például a melegség által, s megesik, hogy ha valamelyly speculatio sikerül is, hogy minden a szállítás idején-megérkezésétől függ. Ha Anglia régibb időkben, a Fekete- és Közép-tengeren, olyly kevés gabonát vitt be, abban kell az okát keresni, hogy az üzerek, a gibraltári uttól féltek. Nem kevésbé veszélyes, a gabonauzérlet szabálytalansága. A gabonakereskedő nem mindig ismerheti előre eladási piacát. A posztókereskedő tudhatja, mennyit szállit évenként egy vagy más tartományba s a szerint rendezheti öszszeköttetéseit; a gabonakereskedővel nem így van a dolog. Neki gyorsan kell bevásárolni s gyakran olyan helyeken, melylyeknek viszonyait nem ismeri, a honnan a legtöbb veszteségek származnak. — A mi a gabonadrágaságot illeti, a drágaság vagy mesterséggel előidézett vagy természeti. Az első a felesleg viszzatartásából áll elő, de soha sem tartós s ritkán jár veszélylyel. A természeti drágaságok, a háborún kívül, a rosz termés által származnak. Franciaországban, tiz évre egy igen rosz, két középszerű, öt egyremásrai, és két jó aratást számitanak. E számitás azonban eltéréseknek van alávetve. Angliának 20 év alatt 1793—1812 csak három jó aratása volt; hat, középszerű és a többi mind rosz volt. — Azt lehet mondani, hogy a hol a szükséglet, a legközelebbi aratásig nagy, a felesleg pedig kevés, ott a magas ár nem csak szükséges, hanem egyszersmind hasznos is; ha rosz kilátás van az aratásra, még magasabbnak kell az árnak lenni. Olyly státusférfiu tehát, ki az árt, mesterségesen nyomni akarja, a helyett, hogy a szükséglet és a felesleg közti viszonyt kedvezőbben alakítaná, épen azon értelemben kuruzsló, mint azon orvos, ki, például, nehéz nyavalyánál a göresöket erőszakkal akarja elnyomni. *A legtermészetesebb és leghathatósabb eszköz a drágaság ellen; élénk, tőkegazdag és értelmes gabonakereskedés.* A nép, természetesen, gyakran mivelv osztályuak is máskint itélnek, előttiük a gabonakereskedő mint gabonauzsorás tünik fel, ki egyedüli oka a drágaságnak. Innen a heves gyűlölség, a gabonakereskedés ellen, melyly minden nyereséget irigyel. Csak a gabonakereskedés képes a bőséget és szükséglet kiegyenliteni. Mennyit tesz a gabonakereskedés az ár arányosítására, lehet látni Spanyolország példáján, hol a Medina di Rio Seco-i vásáron egy fanega buza 1800-ban $28\frac{3}{4}$ reált, 1804-ben már 155 reált ért. — Az ár ingadozása, minden portékára nézve, szerencsétlenség, vagy a természetőre vagy a fogyasztóra nézve; mennyivel inkább áll ez a gabonára nézve. — Sokan azt hozzák fel (péld. Necker), hogy a gabonakereskedés egyarányosítja ugyan a gabona árát, de egyremásra magasbitja is; mivelv nagyszámu közbelső személyek napszámát és tőkekamatjait kell beszámítania. A honnan a 17-ik és 18-ik század több törvényhozásai, czélul tüzték ki, a gabonakereskedés kikerülését, azáltal, hogy minden fogyasztónak a természetőtől kellett vásárolnia. Angliában VI. Eduard, törvénytelennek nyilatkoztatta a bevásárlott gabonának isméti

eladását. Ki ezen törvény ellen cselekedett, karóra, fogságra, javai elkobzására büntették. II. Károly alatt szelidebb lón e' törvény; megengedték, a' gabonávali üzletet, úgy azonban, hogy csak egy meghatározott olesó ár mellett lehessen venni, 's három hónap lefolyása előtt, ugyanazon vásáron eladni ne lehessen. A' pandekták (L. 6. D. 47. 11.) azon nézete, hogy tulajdonkép minden gabonakereskedés, uzsora; feltalálható még ma is, több országos rendőrségi szabályokban és jogkönyvekben. Már Smith Ádám megmutatta ezen szabályok czéliránytalanságát, melylyek egyenesen a' munkafelosztás nagy elvének mondanak ellen. Több írók és kormányok, belátták a' gabonakereskedés hasznát és fontosságát. 'S valóban semmivel sem lehet a' gabonakereskedőt rozszabb embernek tartani, mint akármelyly más kereskedőt vagy iparost. Mindenik a' maga előnyét keresi 's természetesen igyekszik minél olesóbban venni és minél drágábban eladni portékáját. A' természet úgy alkotta az emberi társaságot, hogy annak mindenik tagja, saját szükségeit, annyival inkább kielégíthesse, mennyivel inkább segítségére van másoknak, szükségeik kielégítésében. Ki a' legjobb gyárarukat a' legjutányosabban adja, utoljára a' leggazdagabb gyáros lesz 'stb. Ez a' nemzetgazdászati kiegyenlítés az önhaszon és közszellem közt. Így van összeköttetésben a' gabonakereskedő haszna a' közönség szerencséjével. Egyfórmán érdekekben áll, hogy mindig a' megkivántató gabonaöszveg kerüljön a' piacra. Hogy mi legyen a' megkivántató, kitünik a' feleslegnek a' pillanatnyi és előrelátható szükséglethez viszonyából. — Ha a' gabonakereskedők egyetértőleg, az árt mesterséggel felebb rugtatnák, minden más tökepezésnek módjában állana a' nyereségben részt venni 's ezen verseny által az ár ismét alább szállana; a' tökepezések részvételével, a' fogyasztásnak minden más ágban kevesülni kellene, ezáltal a' kamatláb egyéb tökehasználat részéről, épen annyira nyomatnék, mint a' mennyire a' gabonakereskedés emelte. Ezen szempontból szokás igazolni, drágaság ideje alatt a' gabonának öszszvásárlását. Minden öszszvásárlás azon czélból történik, hogy azt a' kereskedő ismét eladhassa, 's mennyivel több az öszszegyűjtött készlet, annyival inkább leszáll, kiboesátása által a' gabonának ára. A' speculans azért veszen, mivel az ár emelkedését várja, azaz: mivel azon hiszemben van, hogy a' jelenlevő fogyasztás tartóssága a' szükséglet növelni fogja. Az eladónak természetesen ellenkező nézete van. Melylyiknek van igaza, csak az aratás választja el voltaképen 's a' t.

A' drágaság ellen, közönségesen az álladalmi *magtárak* felállítását ajánlják a' nemzetgazdászok. Az állam — úgy mondják — bő esztendőben szerezzen gabonát, öröltesse meg lisztnek 's tartsa vissza a' drágaság idejeig. Ezen eljárásban kettős hasznot látnak, az olesó árnak emelkedését jó aratás után, és leszállását a' magas árnak rozsz termés után. A' gabona megőrlését azért ajánlják, mivel a' lisztet könnyebben és olesóbban lehet eltartani mint a' gabonát. Sokan a' nemzetgazdászok közül megtűmadják ezen intézetet, kereskedelmi és politikai oldalról. Azt állítják, hogy a' hol az ipar általában a' mivelődés alacsony fokán áll, ott az állam-magtár megjárja, de egy kifejlett kereskedésnek ártalmára van; ha megszokja a' tömeg a' státus általi élelmezést, követeli azt, mint valami jogot 's *Burke* kifejezése szerint, harapja a' kezét, melyly üresen áll. — A' hol gabona-

magtárak vannak, ott soha sem kell a' készletet a' vásárpiacon bevásárolni, mivel ez kiszorítja a' magánspeculatiót. A' kormány eléri ezéjét, ha megelégszik az eladó készlet szaporításával, mivel ez is eszközli az ár alábbszállását. Párisban a' legújabb időkig azon törvény volt, hogy minden párisi péknek a' tartalék-magtárban 20 zsák lisztet kellett készlet gyanánt tartani. Midőn 1828-ban ezen készletek megvizsgáltattak, kiviláglott, hogy Páris, e' készlet által csak négy hétre volt ellátva élelmiszerral. Genfben is, hol a' kormány, az élelmészről saját magtáraiból gondoskodott, többször veszély támadt; az államot felelőssé tették az ár felebbszállásaért, miből nyugtalanság keletkezett. — Megemlitendő itt az ugynevezett raktári rendszer, melyly Ausztriában, Spanyolországban, Hannoverában's a' t. van divatban. Ausztria 1788 Cseh- és Morvaországokra nézve egy *adózási gabona-alapítványt* állított. Aratás után minden földművelőnek bizonyos mennyiségű gabonát kellett adni, melylyet a' legközelebbi aratásig fentartottak, hogy a' szűkölködő népeiséget azzal ellássák. 1805 a' sütők azon parancsolatot kapták, hogy mindig 14 napi lisztkészletet tartsanak magoknál. Mindezen rendszabályok épen olyly nyomasztók, mint gyakorlatiatlanok. Sőt jogtalanság is, valamelyly drágaság terhét egyedül csak a' földbirtokosokra háritani, mint ez a' raktári rendszer által történik. A' magánkereskedés e' mellett egészen elsilányul. Hogy drágaság idején a' szegényebb sorsukat segíteni kell, az természetes. Szokás a' szükségben levőknek, természetményben adni segítséget. A' pénzbeli segélyezésnek azonban azon előnye van, hogy ha a' szegény maga veszi élelmét, a' pénzen vett élelmiszerral takarékosabban bánik, mint az ajándékozottal. Ha a' drágaság olyly nagy, hogy általa egész osztályok kihalással fenyegettetnek, az állam nemcsak jogosítva van, hanem köteles minden eszközöket megkísérteni, tekintet nélkül arra, ha valljon a' tulajdonjogot sértik-e's a' közzgazdaszatnak ellene vannak. (Robert Mohl.). Minden tényleges jognak engedni kell, midőn az élet közvetlen fentartásáról van szó; mert az lázító ostobaság volna, az emberek jövő gazdagulásáról gondoskodni, midőn azok nagyrészt éhség miatt halni engednek. Az egyedüli és hathatós eszköz: minden kéznél levő élelmiszereknek lefoglalása (természetesen későbbi kármentesítés mellett); azoknak adagonkénti kiosztása naponkint vagy a' rendőrség, vagy az illető egyének által, egy ezen célra készült jegy előmutatása mellett. — Az egyes eszközök között megemlitendők: a' beviteli jutalmak. Angliában leginkább van szokásban. — Még majd minden drágaságnál a' gabonakivitel tilalmával gondoltak a' kormányok magokon segíthetni. A' kivitel tilalmának egy surrogatuma a' *kiviteli vám felemelése*, melyly rendszabályról felebb szólottunk. Régi mentőszer a' drágaság ellen, azon italok gyártásának betiltása, melylyek gabonából készülnek. Ez ellen a' nemzetgazdászoknak azon egyoldalú kifogásuk van, hogy az élelmiszerek az italgyártás által nem kevesítettnek, hanem azokat átváltoztatják más épen olyly hasznos szükségleti szerekké. — Megemlitendő a' drágaság ellen használt eszközök közül végezetre az ugynevezett *Maximum*, melyly már a' római császárok alatt szokásban volt. E' szerint az állam nem csak az élelmi szerek árát megszabja, hanem a' terményzőket is eladásra kényszeríti, míg más részről, a' fogyasztóknak többet nem szabad venni, mint

a' menynyit szükséglenek. Nem is kell mondani, hogy ezáltal a' drágaság csak nagyobbodik, 's egy mesterséges éhség származik. — E' tárgy dús külirodalmából megemlíjük a' következő munkákat. *Reimarus*: Die wichtige Frage von der freien Aus- und Einfuhr des Getreides. Hamb. 1771. — *Münchhausen*: Der freie Kornhandel, das beste Mittel, um Mangel und Theuerung zu verhüten. Hannov. 1772. — *Reimarus*: Die Freiheit des Getreidehandels nach der Natur und Geschichte. Hamburg. 1790. — *Rössig*: Die Theuerungspolizei, oder historisch-polit. Versuch über die Theuerung und den Gewerbewucher 'stb. Leipz. 1802. — *Heinse*: Geist und Kritik der neuesten über Theuerung erschienen Schriften. Zeitz 1806. — *Crome*: Ueber Ackerbau, Getreidehandel, Kornsperré und Landmagazine. Hildesheim 1808. — *Gr. Soden*: Das idealische Getreidemagazin. Altenb. 1813. — *Hazzi*: Betrachtungen über Theuerung und Noth der vergang. und gegenw. Zeit. Münch. 1818. — *Reuning*: Ueber die Verhinderung des Mangels an Brodgetreide, insbesondere durch öffentl. Magazinirung. Heidelb. 1847. — *Türgot*: Lettres sur le commerce des grains. 1770. — *Necker*: Sur la législation et le commerce des grains. Paris 1775. — *Galiani*: Analyse de l'ouvrage intitulé: „De la législation et du commerce des grains.“ Amsterd. 1775. — *Neufchateau*: Mémoires sur l'établissement d'un grenier d'abundance ou magasin publique dans chaque canton. 1793. — *Terneaux*: Sur les moyens d'assurer les subsistances de la ville de Paris par l'établissement d'une compagnie de prévoyance. 1819. — *Say*: Lettre à Mr. Terneaux. — *Chatillon-Desbarres*: Essai historique et critique sur la législation des grains. Paris 1820. — *Burke*: Thoughts and details on scarcity, originally presented to te R. H. Will. Pitt in Nov. 1795. — *Malthus*: An investigation of the cause and its present high price of provisions. 1800. — *Jacob*: Report on the trade in foreign corn. Lond. 1826. — Second report. 1828. — Az olaszok közül irt e' tárgyról: *Curracioli*, *Scrofani* 'stb. — Sz.

Gábor Áron (l. Erdélyi hadjárat.).

Gaeta I. Pius (IX.)

Gagern-esalád. A' jelenlegi családfő: **báró Gagern János**, (Kristóf, Ernő) szül. Pfalzban, Kleinniedesheim német birodalmi lovagi várban, jan. 25-kén 1766-ban. Atyja mint ifju Franciaországban szolgált 's 17 éves korában Korbachnál lábát veszté. Első 8 évét, a' szép és termékeny Alsó-Pfalzban tölté. Legkorábbi oktatást anyjától, starkenfelsi Laroche Zsuzsannától nyert. Atyja, ki csupán fegyverviseléshez értett, inkább csak példájával hatott rá, melyly a' természetes ész, becsületesség ösvényét jelölte ki mindenben. Jó barátok ajánlata folytán Wormsba küldték a' fiu az ex-jezsuitákhoz. 4 évig járt ott G. iskolába. Wormsból Zweibrückenbe, innen Kolmarba, majd aztán 16 éves korában Lipésébe ment, 's harmadfél év mulva 18 hónapra Göttingába. Mindenütt kitünt Gagern figyelme és szorgalma által. Mint íróra leginkább hatottak rá Richardson és Fielding, Hume és Montesquieu, Montaigne, Meiners és Herder, legkivált pedig Middleton „Cicero élete“ által. Az ifju Gagernnek ajánlat tétették, naussau-weilburgi kormányhivatalba lépni, mire ráállott. Mielőtt helyét elfoglalná, Bécsbe ment, hol az udvari cancellária ügykezelésével megismerkedett. Alig működvéu egy évet a' weilburgi kormánynál, már

is a' nevezett collegium elnökeül neveztetett ki. A' franczia forradalom következtében a' Rajna német balpartja Custine által elfoglaltatván — Gagern egyike volt azon német férfiaknak, kik országuk részére a' népjog 's kimélet igényeivel álltak elé. Öszintesége kedvező viszonyba hozá őt Custinevel. A' szerencsétlen Mária Antoinette még mindig börtönben szenvedett. Senkitől sem hallá Gagern, hogy törvényszéki védőjeül kínálkoznék ; ő tehát magát e' végre fölajánlá. Irt is már a' királynőnek, valamint a' nemzeti conventnek. Azonban a' nap, midőn leveleit elküldé, fogolylyá akarák tenni 's Mainzól Párisba küldeni. Sikerült menekülnie, de szándékával a' túlparton sem hagyott fel, hanem biztosító levelet kívánt. Felelet nélkül hagyták. 1794-ben először lépett fel Gagern mint író „*Zuruf eines deutschen Edelmanns an seine Landsleute*“ czimű munkájával. A' francziák elől nyugati Németország fejedelmei porosz vidékekre menekültek. Igy a' nassauai udvar is. Gagern csak későn, midőu a' Rajna-part tartományának többé nem hitt személyesen használhatni, követé az udvart Eremitage-várba, Baireuth mellett. Itt a' természetnek, családjának és szemlélődéseinek élt. A' franczia eseményeket feszült figyelemmel kísérte 's várt az alkalomra, midőn tévőleg léphessen fel. A' vaklármára, miszerint a' belgák fegyvert fogtak volna, Rajnán túlra sietett a' francziák elleni fölkelést rendezni. Mingyárt a' lünevilli béke után valamennyi nassauai ág teljeshatalmu követeül neveztetett ki Párisban. Tevékenyen járt el küldetésében; a' kitűnő férfiak közt, kiket Párisban megismert, legfelül Napoleon Bonaparte áll. Talleyrand által ki lőn Gagern tüntetve. Párist elhagyva elébbi állomását foglalta el. Midőn Austria 1805-ben augustusban Angliával és Oroszországgal szövetekezett és Franciaország a' déli német fejedelmek segélyét keresé, Gagern ismét Párisba utazott. Talleyrand azon várakozását, miszerint a' nassauai fejedelem, mint több mások, Franciaországgal tartand — kereken visszautasítá. Azonban a' körülményekkel Nassau sem daczolhatott. 1806. tavaszán ismét Párisba ment, a' nassau-weilburgi házat fenyegető vést elhárítandó. A' következett politikai események majdan Berlinbe vitték őt, továbbá Dresdába, Posenbe, hol mindenütt a' nassauai 's más német udvarok érdekében alkudozott a' franczia nagy imperatorral. Midőn a' római király született, ismét Párisban volt. Később a' Rajna-partot elhagyva, mint egyszerű német polgár, Austriába költözött. Itt letelepedési szándokához politikai czélokot is csatolt, de visszavonultságában legkivált történetirással foglalkozék. „*A' németek nemzeti története*“ első kötetét megírá. Bizalmasb viszonyba lépett János főherczeggel és Hormayrral. Gagern Schweitzban szándékozott nyugalomban várni el az ügyek kifejlését, azonban Metternich herczeg nyomatékosan arra inté : menne a' muszka-porosz főhadiszállásra 's ott adja elé a' dolgok valódi folyamát 's jelentse ki Austria mielőbbi szövetekezendését, Gagern Boroszlóba utazott, hová Kalisból a' fejedelmek és Stein minister, ki őket folyvást kísérte, szinte megérkezének. Stein jól fogadá 's bizalmában részelteté. Boroszlóban az oraniai herczeg által ügyei vezetésére hivaték meg. Ez időben Orosz- és Poroszország északi Németország részére igazgató tanácsot rendeltek, melylynek ideiglenes elnökeül báró Stein lőn kinevezve. Gagern, két elüött fejedelem : az oraniai 's a' hesseni v. herczeg, felhatalmazásával ellátva, nem

sokára tagja lett az igazgató tanácsnak. Stein ellenére keresztül vitte a v. herceg azonnali visszatérhetését országába, 's később a' lützeni 's bautzeni harezok után az oraniai herceghez Angliába ment, Hollandiában létre jött a' fölkelés. Élén derék férfiak álltak. Ezek Frankfurtba 's Angliába küldték, bizonytalanok lévén az oraniai herceg holléte felől. Gagern ekkor Frankfurtban vala, mint oraniai kormányzó minister. Hivatalos körén kívül élénken közrehatott Gagern mindenben, mit előhaladás- és szabadságnak mondunk. Sept. 15-kén 1814-ben Bécsbe érkezett. April 27-kén 1815. aláírta fejedelmének a' bécsi szövetséghez i járulását Napoleon ellen; máj. 31-kén pedig aláírta uralkodója egyességét a' szövetséges hatalmakkal, minélfogva az, örökös német tartományainak, a' porosz koronához csatoltatása után Németalföld királyul 's Luxemburg nagyhercegeül ismerteték el. Bécsből a' szövetséges hatalmasságokat Párisba kísérte Gagern; az ottani congressuson, habár hasztalanul azon dolgozott, hogy Elzász visszakerüljön Németországhoz; kieszközlé a' németalföldi királyság öregbülését, valamint a' remekművek visszaadátását is jogszerinti tulajdonosaiknak. A' németalföldi király 1815-ben a' belga oroslán lovag-keresztjével ékesíté őt fel 's 1816-ban a' német szövetségi gyűlésre álladalmi tanácsos- és teljhatalmu minislercül, továbbá Frankfurt szabad városának rendkívüli követeül nevezte ki. E' fontos hivatás küszöbén „ut-törés okáért“ privat-emberi minőségben irt vala herceg Metternich-hez. Ezen iratában határozottan nyilatkozott a' dolgok állásáról. Roszalta a' császárság mellőzését. „Miden — ugymond — csak bonyolodottabb, alaktalanabb, újabb. A' szerepek nincsenek kiosztva, a' határok szabatlanok“ 'stb. Kijelenté, miként szükség, hogy Metternich magát szerepéből „egy osztrák szerepe- és álláspontjából“ kivetkeztesse. Következő sorok a' német egység szükségét fejtik meg, „Valamint Németországban az elégületlen szellemet félünk nem kell, ugyszinte táplálunk sem kell azt. Leginkább pedig szót kell tartani 's ha az előzményekben megnyugszunk, nyugodjunk meg a' következményekben is“. — „Nem vagyok vak a' rendi alkotmányok hiányai 's veszélyei elismerésében. De ki nem kerülhetjük azokat; megvannak ígérve, ohajtva váratauk 's igényeltetnek 'stb.“ Gagern a' szövetségi gyűlésen magasztos hittel jelent meg. Gagern-nek nemesak nationalismusa, de szabadelvűsége is igen erős színben tünt fel a' szövetségi gyűlés szemében. Sok egyebet megbocsátottak volna neki, de hogy azt indítványozá, miszerint a' szász-weimari nagyhercegnek a' német szövetség nevében méltányos köszönet nyilvánítottassék, mivel az egyike volt „az elsőknek“, kik országukban az ígért rendet helyreállítani hajlandók 's tevékenyek voltak (azaz: országrendi alkotmányt adott) 's hogy köszönet jelentessék ki mindazon weimari státus-férfiak- és hatóságoknak, kik e' célra közremunkáltak; továbbá hogy a' szövetségi acta 18-ik czikke forogván szőnyegen, a' monarchia és aristokratia mellett a' népek jogát hasonló hévvel pártolta; hogy a' német fejedelmeknek souverainitással személyes felruháztatását Napoleon által ellenzó, 's azt „zsarnokká bélyegeztetésnek“ keresztelte; hogy magát demokratának vallá; hogy több ízben nyomatékosan szólalt fel az országrendi alkotmány behozatala mellett — mindezek gonosz dolgoknak tekintettek. Nyáron 1817-ben a' szűnnapok alatt Olaszországba ment Gagern,

honnan 1818-ban mint szövetséggyűlési követ az elnökség által visszahivatni indítványoztatott. 1825-ben a' hesseni ministeriumhoz intézett promemoriájában a' nyilvánosság megszüntetését a' németszövetségi gyűlés tanácskozmányainál, alapos sérelem tárgyává tette. 1820-ban rajnai Hessenben, a' pfeddersheimi választó kerületben, az akkor egybehevített első hesseni országgyűlésre követül választaték. De a' későbbi országgyűléseken is tündöklött jeles eszméi 's ismeretei bőségevel. Azon törekedett, hogy a' fő hazafiui álláspont, a' *németség álláspontja*, szem elől ne veszsen. „Haza, nagy haza, nemzetiség, német becsület, tekintély, összefüggés, erő, miveltség, előhaladás“ ezek azon főtárgyak, melylyeket 1832-ben tartott beszédében hatása irányaul kijelelt. Azt tartá ő, miképen a' jól értett hazaszeretet azon öntudat ; *egy* nagy, megáldott 's bensőleg egyesült nemzethez tartozhatni, tagadhatlanul a' legmagasztosabb, legmelegebb 's legüdvözítőbb érzés a' földön, 's igen szánandó az, ki ennek hiával van. Ilyly hírt pengetett ugy fiatal, mint vénülő kezével. A' látszólagos ellenmondások kulcsa is meg van egyéniségében, melylynek alapvonásai : mivelte aristokratizmus, német érzelem, vonzalom az angol kormányformákhoz, személyes kedvesség 's teljes humanitás. Jegyezzünk még ide némieket Gagern országrendi működéséből. Noha maga is a' kiváltságos osztályhoz tartozott, a' hesseni első országgyűlésen az önkénytes áldozat-tétel ama szép szavaival : „Pätus, nem fáj !“ fordult a' kiváltságosokhoz. 1830-ban kinyilatkozatá, miként a' Code civil iránt (melylet báró Breidenstein „a' forradalom vulcanicus szüleményének“ nevezett) „a' legnagyobb tisztelettel“ viseltetik. Ugyanazon évben, ámbár czimerek közt nevedekett fel, ellene szólt, hogy az új alkotmányi eskü mellett a' régi feudalis hódolati eskü is megtartassék. Kellemetlenebb viszonyban állt a' sajtóval. Több hirlap ellen küzdött, sőt 1830-ban a' sajtószabadságnak is ellene volt, belföldi ügyeket illetőleg. Mégis később ő vitte keresztül, hogy az első kamara kivonatokat közöljön tanácskozásaiból a' darmstadti lapokban. A' hannoverai királyság nov. 1-sőjén 1837-ben patens által megszüntetett alkotmányának visszaállítását illetőleg 1839. tartott beszédében erősen vitatá, miszerint a' rendek illetőségéhez tartozik az ezen ügygyeli foglalkozás. Le nem foglalt idejét leginkább irodalmi munkálódásnak szentelé. A' „*National geschichte der Deutschen*“ czimű művén kívül több politico-philosophiai munkákat 's röpiratokat bocsátott közre. Legújabb munkái : „*Kritik des Völkerrechts*“. Gyakorlati alkalmazással a' jelen időkre (Lipce, 1840.) és „*Allocution an die Nation und ihre Lenker*“ (Bécs, 1848). Talentum, gazdag ismeret, sokszerűség, nemes irány tűnnek fel minden dolgozataiban. 1837-ben százados örömmünepén a' göttingai egyetemnek (l. ezt), melylynek tanítványa volt, megjelent ; később rendes lakhelyén Hornauban, gyermekei- 's virágzó unokáitól környezve, arany lakadalmát ül. Báró Gagern Jánosnak 10 gyermeke született. 1. *Fridrik* Balduin (l. alább), 2. *Károly*, született 1796. Weilburgban, mint bajor lovassági őrnagy Arcis sur Aubenál megsebesült 's most nyugalmazva van. 3. *Amalia*, szül. 1798-ban Eremitage várban ; férjnél van báró Breidbach-Börresheimnál. 4. *Henrik* Vilmos Gusztáv (l. alább). 5. *Karolina*, szül. Weilburgban 1801., férjnél van báró Bechtolsheimnál. 6. *Sándor* ; 7. *Gusztáv* ; 8. *Luiza*, ez 's két előbbi fitestvérei

meghaláloztak. 9. *Móricz*, szül. 1808. Weilburgban; jelenleg nassau kormánytanácsos Wiesbadenben. 10. *Maximilian*, szül. 1810-ben Weilburgban. 1829-ben németalföldi polgári szolgálatba lépett. Miután a Belgium elleni harcban mint önkénytes részt vett, 1833-ban visszatért az atyái házhoz, hol megházasodott. Később a nassau külügyek minisztériumánál foglalkozék. Nassau és Braunschweig részéről 1848-ban a szövetségi gyűlésre bizodalmi férfinak nevezetett ki. Aztán mint nassau követ a német birodalmi gyűlésbe jött, s midőn a központi hatalom életbe lépett, a külügyeknél alstátustitkárrá nevezetett ki. Nem sokára aztán Schleswig-Holsteinban jelent meg mint diplomatikai küldött, mindazáltal a viszonyoknál fogva kevés sikerrel.

II. Gagern Fridrik tábornok. Oct. 24-kén 1794-ben Weilburgban született. 16 éves koráig szülőitől nyert nevelést. Főleg a classikai irodalom- 's mathesisben jelesül előkészítve, a göttingai egyetemet látogató meg. Szorgalma a diák-élet mozgalmából nem rekeszté őt ki, s a másod évi tanfolyamban gyakori párviadal miatt el kelle az egyetemet hagynia. Ekkor osztrák hadiszolgálatba lépett, az Oroszország elleni hadjáratban részt vőn, Minksnél alig menekhetett a fogság elől. 1813-ban Schwarzenberg seregében, Gynlay alatt Kulm- Drezda- és Lipsésnél csatázott. Az 1815. hadjárat bevégeztével, hosszabb szabadságra bocsátatás folytán, Henrik testvérel a heidelbergi egyetemet látogató meg. 1816. és 1817-ben mindketten egész életükre jelentőséggel bíró ismeretéseket kötöttek ott. Két év mulva Gagern főhadnagy visszatért n. alföldi hadi szolgálatához, hol a tudomány és német hazának egyre hive maradt. A táborban sem vált meg az ókor legnagyobb költői- és történetíróitól. Homert és Sophoklest kiválólag kedvelte s belőlök sokat tudott könyvnélkül. Thukydides, Cäsar, Tacitus, Sallust szinte hű társai valának. A németekre nehezeden szokott azon átoktól, hogy n. alföldön soha egészen otthonossá nem lehetnek: ő sem menekülhetett, s gyakran elmondá Oviddal: *Barbarus hic ego sum quia non intelligor ulli*. Mindazáltal ernyedetlen tevékenységben élt, kivált Gentben, hol a táborkar munkálatait több évig vezeté s fiatalabb tiszteknek a haditudományokban felolvasásokat tartott. Ősszel 1830-ban, Brüsszel elvesztése után, weimari herezeg Bernhard hadtesténél táborkari főnökké lön. A sereg szomorú feloszlása alatt, midőn abból a belgák részint visszaléptek, részint elbocsátattak, majd minden nevezetesebb csatában részt vett, egészen Antwerp városa határozott bombáztatásáig. 1831. mig herezeg Bernhard a luxemburgi kormányzóságot vitte, ő meg lön bizva, hogy a szövetségi gyűlésen a szövetségi terület ezen részének védőrizettel leendő megszállását eszközölje. Fáradozásainak sikertelensége igen szomorítá őt. Örvendett tehát midőn visszahivaték az északbrabanti táborba. 1838. saját kívánatára a táborkartól szerezredbe, még pedig a lovassághoz tétetett át: egy dragoños ezredet kapott Deventerben. Következő évben, Sándor n. alföldi fiatal herezeg Oroszországba utazván, mellé rendeltetett. 1843-ban mint ezredes egyszersmind a lovasság dandár-parancsnokává, következő évben pedig tábornokká s a király szárnysegédévé lön és mint ilyen küldetést kapott Keletindia; a tropusok alatti három évi tartózkodása közben nem csak a jávai sereget s a erősségeket kelle szemügyre vennie s a gyarmatok

legnevezetesebb katonai kérdéseiben jelentést tennie : hanem a' sumatrai új birtokokat is, hasonló czél végett, járatlan ösvényeken kellett beutaznia. Haza-utjában meglátogató Angol-Indiát Ceylontól Kalkuttáig 's a' Gangesén fel Himalayának minden általa csodált katonai telepítvényeit az angoloknak, 's végre Bombayn 's Egyiptomon át 1847. Haagba érkezett. Haza jövén nem sokára a' székváros kormányzójául 's Hollandia tartományi parancsnokául nevezteték ki 's ez állásában politikai belátásánál 's igazságszereteténél fogva nem csak a' fejedelem bizalmát érdemlé ki, hanem miután a' fővárosi nemzetőrség önkényt parancsa alá gyülekezett, barátja lett minden nemesebb érzelmű polgárnak. A' béke helyreálltával rövid szabadságot kért hazájába mehetni, hol azalatt a' francia események befolyása a' dolgok aiakját egészen megváltoztatá. Délkeleti Németországban 's kivált Badenben fejegető jellemet öltött a' mozgalom. A' badeni kormány szemeit Gagern Fridrikre vetette, ki habár n. alföldi állásánál fogva másholi állandó működést nem köthetett össze, mindazáltal számolhatni vélt fejedelme jóváhagyására, midőn rövid de határozott hadiszolgálat által hazájában a' békét helyreállítani 's az anarchiát elhárítani törekedett. Nehéz állást vállalt. Körüle olyly sereg és tisztek gyűltek, kiket elébb személyesen nem ismert. Irányában sajátserű ellenséget talált. Maga felett olyly kormányhatalmat, melyly az ellenséget lehetőleg kiméltetni akarta. Gagern nagy részint legyőzte ezen nehézségeket. Híre tiszteletgerjesztőleg járt előtte. Hiányzott a' kisszerű vetély, nem hiányzott a' fegyelem. Polgári ruhát viselt. Mint főparancsnok jobban kitette magát a' veszélynek mint kellett volna. — A' körülményeken, mik 1848 Gagern halálát követék, még mindig sűrű fátyol lebeg. Stephani kormánytanácsos jelentése szerint, ki a' seregekhez polgári biztosul vala rendelve, 1848. april 20-kán reggeli 3 órakor egy hesseni zászlóalj, a' badeni testőrezredből egy zászlóalj, szinte egy zászlóalj a' badeni második ezredből és két század dragonyos ágyukkal Schliengenből Kandern felé indultak. Kandernnél tudomásukra jött, hogy az insurgensek e' várost megszállva tartják. A' hegyek közé értünk — így ír a' Kinkeldey jelentését — hol a' lázadók a' scheidecki szorosnál felállíták két ágyuikat — mintegy 1200-an lehettek. Nyugalommal haladtunk elő, Gagern tábornok a' sereg élén ment. A' lázadók a' tábornokot hívták elő, ki azonnal közeledett 's erélyes szavakkal inté őket : hagynának fel vállalatukkal. A' lázadók azon kiáltással üdvözlének bennünket : Jertek testvérek, német testvéreink a' szabadság zászlója alá ! 'S ilyly felhívásokkal mindinkább közelitének előcsapatunkhoz. Gagern néhány lépésnyire visszavonult 's lovára ült, de e' pillanatban megszólalt a' két kis ágyu 's a' fegyverek sokasága, minek következtében az elől állók lezuzattak 's ugyan ekkor esett el Gagern tábornok, három golyótól találva. A' „Baseler Intelligenzblatt“ úgy ír le ezen eseményt, hogy a' tábornok inasával együtt azon pillanatban lövetett le, midőn Hecker-rel szólott. Ezen czikk ellen felszólt Hecker, Willmann és Schöninger. Azt állíták, hogy midőn a' tábornok Heckerrel röviden szólott volna, a' párbeszéd után mindenik visszatért seregéhez 's a' republikánusok követtetve a' royalistáktól Schlechtenhau tetejére vonultak, hol állomást foglalva várták a' sorkatonákat, kiket e' kiáltással „Ne folyjon polgár-vér, éljen a' szabadság, lépjete sorainkba !“ fogadának. Ekkor fejlett ki a' csata, először a' roy-

alisták tüzeltek 's csak aztán a' republikánusok, mire Gagern elesett. —Ez esemény az egész német hazában nagy megindulást okozott. Frankfurtban az ötvenek bizottmányának elnöke akkép tevő jelentését „hogy Gagern tábornok, kit parlamentirozásra hívtak fel 's ki e' végett Hecker csapatához 15 lépésnyire közeledett, azon pillanatban, midőn a' csapatnak hátat fordított, három golyótól átfúrva csett el“. A' gyűlés végén Stedmann felhívá a' gyülekezetet, hogy a' részvét jeleihez csatolják „az iszony legbensőbb nyilatkozatát azon csoport iránt, ki Gagernt orozva gyilkolá meg“ Később Hecker még egyszer 's előbbi nyilatkozatához következtessen, adá elé a' tény, melyly összevetve a' hesseni első zászlóalj tisztikarának nyilatkozatával 's a' csatában jelen volt több szemtanu vallomásaival, a' részrehajlatlan bírálót azon nézetben erősíté meg, miként először az insurgensek lőttek 's Gagern e' lövések következtében bukott el. Az nem mondható, hogy ama lövések orozva, avvagy a' hadi törvénnyel ellenkezőleg történtek. Mert egyezőleg állittatik, miként lovon ült már a' tábornok, midőn a' golyók találták; kardja is ki volt már vonva 's arczczal a' republikánusok felé fordulva: támadásra vezényelt.

III. Gagern Henrik, a' német nemzetgyűlés elnöke, aug. 20-kán 1799-ben a' baireuthi várban született. Ő is a' katonai pályára való szánva. 1812-től 14-ig a' müncheni katona-iskolában tanult. Az első párisi béke után, minthogy a' nyugalom hosszabb időre biztosítva látszék. szándoka volt a' katonai pályával felhagyva, magát polgári állásra képezni ki. Alig kelt határozatá, midőn Napoleon Elbából visszatérvén, Németország ujjalag Franciaország ellen készült. Nassaui szolgálatba lépett tehát, hol katonai képzettségénél fogva, tiszt lőn. Még 16 éves sem volt, midőn Waterloonál harczolva, könnyű sebet kapott. Bevégzett hadjárat után visszatért a' tudományokhoz. 1816-tól kezdve Heidelberg-, Göttinga- és Jénában tanult. E' helyeken az ismeretes „Burschenschaft“ alakításán ő is buzgólkodott. Jénából Schweitzba ment, hol 1819. és 1820-ban Genfben folytató tanulmányait. 1820-ban Gieszenben exament tett, 1821-ben Lorschban törvényszéki ülnökké lőn. Mint ilylen a' bel-és igazságügy ministerium titkári hivatalához Darmstadtba segédül hivatván: számára jelentékeny hatáskör nyílt. De alkalmasint elvei megőrzése miatt e' körből nem sokára visszavonult. 1824-ben kormányülnökké, 1829-ben *du Thil* báró alatt kormánytanácsossá lett. Ez időkorba esik első írói fellépése. — Országgyűlési követ *Kuder*, 1826—27-ben azon indítványt tevő, miszerint a' rendek jöjenek ugyan össze, szokás szerint minden három évben, hanem felváltva egyszer financz, máskor törvényhozó országgyűlést képezzenek, hogy így a' budget megajánlása ezentúl nem három, hanem 6 évre történjék. Ez indítvány ellen irt Gagern egy kis röpiratot, melylyben megmutatja, hogy a' rendi jogok özvege lényeges esonkulást szenvedne 's a' rendi alkotmány értéke alá szállittatnék ha amaz indítvány foganatba lépne. Röpirata határozott 's lelkes tartalommal birt, benne Montesquieu 's az angol alkotmány emelték ki. Az 1829—1830-diki hesseni országgyűlés élénkebb volt mint az előbbieik. Az 1830-dik év utóhatása még erősebben feltűnt az 1832-diki választásoknál. A' lorsehi választókerület, hol Gagern korábban tisztviselő volt, őt küldte képviselőjeül. A' közigazgatási ható-

ságnak ugyanazon évben bekövetkezett új szervezésénél a' bel- és igazságügyministeriumnál ellenőri hivatalnokká léptettetett elé, kormánytanácsosi czimmel. A' kamarában az első finanszbizottmány tagja- és elnökévé lön. Itt 's a' következő országrendi tanácskozmányoknál általán az ellenzékhez tartozott, de nem korlátlanul. Állása meggyőződéséből folyt ki, minélfogva némelyly kérdésnél a' kormányrészen volt. Ellenben a' sajtó-viszonyok, a' birói állás függetlensége, a' kérelmi jog 'stb. benne mindig védőjökre találtak. Egyik javaslat alkalmával ekkép nyilatkozott: „Én azok véleményéhez csatlakozom, kik a' szövetséget nagy- és erőteljesnek ohajtják. Én részemről még mielőtt hesseni lettem volna, már németnek tartottam magamat 's azon érzet, hogy mindenekelőtt német vagyok, soha el nem fog hagyni, éljek bár akármilyly alárendelt statusjogi viszonyokban“. Az ellenzék több tagjával a' vámegyesület számadásainak előterjesztését sürgette, erőteljesen szolt a' nyilvánosság, eskütszékek és közvádlok mellett. Javaslattal terjeszte elé a' hivatalhatósági visszaélésekre, valamint az alkotmánylevél 33. cikkének az illető minister általi megsértésére nézve. Financz-kérdéseknél sem volt kevésbé szabadelvű. Nov. 2-kán 1833. felozlattaték az országgyűlés, mit egyéb rendszabályok is követének, jelesül azon státushivatalnokok, kik az ellenzékhez tartoztak 's nem valának egyszersmind birói állásban — nyugalmaztatást nyertek. Gagernt szinte e' sors éré, 's ezenkívül a' kamaráskules is visszavétetett tőle. Noha jelentékeny birtok hiával volt, mindazáltal a' rendszabály után néhány nappal bucsut vön, a' nélkül hogy szolgálat nélkül fizetést fogadna el, 's a' Rajna mellé Niersteinba ment, Wernher barátjánál a' gazdászatot elméletileg 's gyakorlatilag betanulandó. Hogy a' választási census a' kamarába juthatását ne akadályozza, habár áldozattal, fekvő birtok szerzésére adta magát. A' lorsche v. kerület ismét képviselőül választá őt. Az ülés megnyitása után ismét tagja és elnöke lön az első választmány-nak. A' trónbeszédre következő válasz forogván szőnyegen magát a' felozlatott rendi-gyűlés többsége „mélyen sértett“ tagjának nevezte. Személyes szabadság, alkotmányszerű részvéte az ország rendének a' törvényhozásban, ministeri felelősség, sajtószabadság a' küzdirány lényeges pontjaiul szolgáltak. Ezek a' kamarában vihart idéztek elé. Később pedig a' választási kérdés. Gagernt ezen és hasonló alkalmaknál hű 's következetes maradt magához. — E' közben többszemélyes surlódás keletkezett, a' legnevezeteseb dr. Linde titkos tanácsossal. Ennek irányában Gagernt „megvetését“ nyilvánosan kijelenté. A' polgári költségvetés alkalmával a' külviszonyok költséges volta felőli panaszok merültek fel. Gagernt, midőn erre vonatkozólag nyilatkoznék, azon előtte kívánatos szempontra támaszkodott, hogy a' fejlődő Németország statusok szövetségéből szövetségi statussá (Staatenbund — Bundesstaat) alakuland át és hogy Hessennek, mint a' szövetségi status egy részének, külviszonyai nincsenek is — olyly nézet, melyly 15 évvel később csakugyan életbe lépett. Majd ismét egy katastropha került fel. Egy indítvány tárgyalásánál Gagernt egy „párt“ felől szolt, melyly Hessenben a' közdolgokat vezeti, 's azt tevé hozzá, hogy „Ezen párt, melyly az alkotmányos elvet nem érti 's melylynek némelyly tagjai ellátszanak feledni, mi a' jog“ 'stb. A' jelenlevő kormánybiztos, Knapp titkos tanácsos, azt kérdezé szólótól:

mit ért ama kitétel alatt „párt“? Gagern válaszul adá : miszerint azalatt ama pártot érti melyly kiválólag Knapp titkos tanácsos ur által képviseltetik. Ekkor Knapp, Gagern rendre utasítását kérte; az elnök ellenben felhívá őt : fejtené ki közelebről nyilatkozatát. Gagern ugymond : „Ő azt hiszi, a' „párt“ kitétel nem jelent mást, mint valamelyly vélemény-hezi csatlakozást. 's a' kamara nem fogja tagadhatni, hogy Knapp titkos tanácsos más véleményü mint ő 's következőleg amaz, más párthoz is tartozik. Sértés azonban e' kitételben nem rejlik“. Az elnök kimondá, miszerint e' nyilatkozat után a' rendreutasítás oka elenyészik. De a' kormánybiztosok 's több tagja a' kamarának más véleményen voltak. Hasztalanul ügyekvék Gagern őket kiengesztelni. Elhagyák a' gyűlés-termet. Annak ismétli vitatása után : valljon Gagern rendre utasítottak-e? 20 szóval 14 ellen győzött a' „nem“; maga az elnök is nem-mel szavazott. Másnap oct. 25. 1834. feloszlatattott a' kamara. — Hessen nagyhercegség nyilvános életében e' feloszlattással válopont állott be. Felülről minden elkövettetett, hogy az új kamarában a' ministeriális párt nagy többségben legyen. Gagern ismét, még pedig két helyütt lön követül választva. Azonban valami jelentéktelen formahiány végett alkalmat nyert a' kamara, őt eleinte meg nem hívni, 's midőn szavazattöbbség meghívott, már a' választmányok ki valának nevezve 's az adresse-vita bevégeztetett. Gagern noha ez uttal nem választmányi tag, midőn Darmstadtban jelen volt, buzgó részt vett a' tanácskozmányokban. E' közben elébbi elveihez egyre hű maradt. 1836. jun. 30-kán bekövetkezett az országgyűlés vége. Ezzel Gagern országrendi működése is hosszabb időre bezárult. Mindent tett, mit a' körülmények 's a' kis kör, melylyben mozgott, engedének. Szilárd nemes természete, meszszeható szabad tekintete, német lénye minden törekvéseiből kisugárzottak. Némelyly doctrinákat illetőleg a' legelhatározottabb ellenzékét képviselte, mint például : az adómegtagadási jog tárgyában. Olylykori méltó haragjában élesen és kimélet nélkül szolt. A' kormány által előterjesztett több rendü törvényjavaslatot „kicsiségeknek, valódi lappaliáknak“ nevezett ; szolt „azok nyomoruságos philisterségéről, kik főleg a' kisebb német statusokban, a' dolgok élén állanak“. Mindezen drastikuságai daczára azonban tagadhatatlan, hogy születése- neveltetése- 's később kötött viszonyainál fogva az aristokratizmus elvei felé hajlott. Mindamellet személyisége, meggyőződése, derék lelkülete 's átható ereje épen olyly buzgó tisztelőkre talált a' kis országgyűlési teremben, mint később Pál templomában. Az 1835—36-ki országgyűlésére nem akarta, hogy követül választassék. Ezt hogy elérhesse, csökkentenie kelle adózási öszszegét, mit jószágcladással eszközlött. Atyja monsheimi birtokát bérlé ki, hol derékül vitt gazdasággal foglalkozék. Évek óta özvegységben élt. Vonzalmat érezvén egy freinsheimi birtokos lányához, ezt nőül vevé 's azóta két fiu 's két leány atyjává lön. Csalatkoznék, ki azt hinné, hogy Gagern ez időben a' nyilvános életről teljesen lemondott. De hogy nyilvánosan sikerrel hathasson, némi befolyásra kelle szert tennie rajnai Hessenben, mi nem épen könnyü volt. 1837-ben a' rajna-hesseni gazdasági egyesület elnökeül akarta választani őt, azonban báró Lichtenberg által az elnökségtől elűtteték. 1845-ben Lichtenberg halála utján csakugyan az egylet elnökévé lett. — 1846-ban kezdődtek a' mozgalmak

rajnai Hessenben a' tervezett új törvényhozás ellen. Gagern szinte csatlakozott a' mozgalomhoz 's egy ily czélu gyülekezetben 1846-ban ő elnökölt. Az országgyűlés megnyilt 's Worms városa követe 1846-ik év végével meghalálózván, helyébe wormsi követül ő választaték. Február 18-kán 1847-ben, 11 év óta először hallatá ismét szavát Gagern. Ez időtől fogva gyakrabban emelt szót, mi által új életet hozott a' kamarába. Alkalma nyilt Gagernek a' sajtóviszonyokról bővebben nyilatkoznia, mi közben különösen megjegyzé, miként a' hesseni v. hercegség sajtóviszonyain kívül, ezen viszonyok sehol sem olyly gyalázatosak, mint Hessen nagyhercegségben. De legnagyobb zajt csinált magában a' kamarában is ilyly czinü munkája : „*Jogi nyomozás a' Rajna-hesseni tartomány számára fölségileg adott jogi alkotmány biztosítékának tartalma és miben léte felől, a' statusalkotmány 103-ik cikkének valóításánál*“. E' munka kéziratban először a' wormsi kerületi tanácsosi hatóságnak volt cenzurázás végett beadva ; a' hatóság megtagadá kinyomatását, mire Gagern eltökölte magát cenzurálatlanul adni ki munkáját. Ezen munka, több erős kitétel végett, botránykövül szolgált. A' második kamara 27 tagja néhány pont által sértve érezte magát, 's épen azért a' kamara elnökéhez iratot intézett, melylyben azon pontok „legalább is alaptalan 's csak a' szerzöt lealázó gyalázkodásoknak“ mondatnak, 's ezen nyilatkozat a' kamara levéltárába letétni kéretik. E' tárgyban levelezés támadt Gagern és az elnök közt, de a' dolog kettejük közt nem lett elsimitva. Junius 1-sőjén 1847-ben az ügy a' második kamarában zsúfolt karzatok előtt szőnyegre került. Azonban a' tanácskozmány tulajdonképeni határozat nélkül végződött. 1847-ki december végeig többnyire Monsheimban tölté idejét. A' közelgő országgyűlésre három helyütt választaték el. A' lorschikövetseget elébe tette a' más kettőnek. 1847. decemb. közepén megnyittatott az új országgyűlés. Gagern a' második kamara elnökjeleltje közt állt, de minthogy csak az ellenzék szavazott rá — elesett. Mindazáltal bejött a' finantzválasztmányba 's ennek elnöke lett. — Basserman február 12-kén 1848. a' badeni kamarában indítványt tett, miszerint a' német rendi kamarák a' szövetségi gyűlésen képviselve legyenek. A' gyors változás folytán, melyly e' közben Németország és Európában keletkezett időszereintinek látszék, hogy mi a' bassermanni indítványból elmaradt, az új körülményekhez képest, hozzáadassék. Nem mulasztá ezt el Gagern néhány baráttal szövetkezve. Az indítvány, melyly Gagern tollából folyt, azt célozá, miszerint a' statuskormány a' szövetségi gyűlésen 's ezenkívül is, alkalmas uton és haladék nélkül oda működjék : „hogy ilyly sürgető körülmények közt 's meddig ezek tartanak 1) Németország bel- és külbiztosságának védelmi gondja, jelesül a' külügyek, hadsereg 's népfelfegyverzés vezetése egy olyly kabinet kezeibe tétessék, melylynek ministerei Németország ideiglenes fejének 's a' nemzetnek felelősséggel tartozzanak ; 2) Németország ideiglenes feje, a' törvényhozást és adóztatást, őszhangzásban a' fejedelmek és a' nép külön tanácsaival, a' képviseleti rendszer lényeges formái szerint gyakorolja és hogy a' nemzet képviselői öszszehívása egy időben történjék a' szövetség fejének kineveztetésével.“ Az ezután következett kamarai tanácskozmányoknál 1848-diki február végén 's martius elején a' mérséklettebb formákhoz

tartotta magát Gagern. Említett indítványa a' bizottmány martius 2-ki jelentésében pártoltaték. Martius 4-kén érkezett vissza Münchenből a' várva várt örökös nagyherceg. Martius 5-kén Gagern a' második kamara több tagjával Heidelbergbe utazott, hogy ott nagyobb számuakkal tanácskozzék az új alkotmány alapjául felveendő elvek és a' később olyly ismeretessé vált *előparlament* egybehívása végetti felhívás felől. Azon nap, testvérei, Károly fia 's ennek neje ösztönző tanácsára elhatározá az uralkodó főherceg az örökös nagyherceget uralkodótársaul fogadni 's az egész kormányzást kezeire bizni. Ugyanekkor Darmstadt város községi előljárósága a' napi renden levő kívánatok adreszt nyujtá be az örökös nagyhercegnek. 'S midőn Gagern megérkezett, fogadtatásakor az idő nagy eszméiert lángoló lelkesedés teljes mértékben tört ki. Gagern a' tömeg elől egy oldalutezán menekült. Még az nap késő estve az örökös nagyherceghez hivaték, Gagern a' bel- és külügyek minsterévé lön 's egyszersmind minsterelnök. Az addigi igazgató minster *du Thil*, gyöngelévén állását el nem akarni hagyni, megkapá a' nyugalmazási rendeletet nem kívánva is. Az éj a' híressé lett martius 6-ki rendelmény szerkeztésével telt el. Szívélyessége és nyíltsága által közhatást idéze az él. Alkotmányos elvekből szöve, első volt komoly tekintettel a' szövetségi alkotmányra. Midőn martius 24-kén a' kamara említett nevezetes rendelvénýt vette tanácskozás alá, mint minster is következetesen és hévvel pártolta azt 's kijelenté, miszerint az egész életének politikai meggyőződését foglalja magában. Kijelenté azon hitét is, miszerint a' monarchiai statusforma Németország politikai és társalmi kellekeinek legmegfelelőbb, 's miszerint a' politikai egységnek a' szabadságra kell építettnie, hanem hogy Németországnak okvetlen a' republika 's a' republiki sympathiák felé kell hajlania, ha az alkotmányos monarchiai szerkezetben nem találja fel azon támaszt, melylyet e' szerkezet olyly sok tapasztalat bizonyysága szerint nyujtani képes. Kifejté továbbá a' két nagy hatalmasság: Austria és Poroszország dualismusát, 's eléadá az okokat, melylyek Poroszország hegemoniája mellett szólanak, feltéve, hogy határozottan alkotmányos ösvényt követend. Aztán a' heidelbergi gyülekezetre 's azon lépésekre tért át, miket Hessen egyesülten Nassauval, a' német alkotmány újá öntetése körül, több déli német kormánynál tett. A' kamara egyhangulag elhatározá, mikép az indítványt a' belügyminster nyilatkozata folytán mint elintézettet tekinti. Még azon nap ujra kitüntette Poroszország iránti előszeretetét, midőn Mainz városnak mint szövetségi várnak viszonyáról folyt a' tanácskozmány. Belőle nem szól, megjegyzé, személyek iránti sympathia, hanem szól az egészséges politika. A' külre vonatkozó ügyeken, az előparlament bevezetésén és a' többi német statusokkali értekezleteken kívül — magok a' belügyek sok munkát és fáradságot okoztak az új minsternek. Akkor vállalta fél hivatalát midőn az ország nagy része mozgásban volt. Legzajosabb jelenetek azonban Odenwaldeban merültek fel. Gagern *Eigenbrodt* barátját küldé oda, a' mellett proclamatiót bocsátott ki, melylyben mind a' két kamarában tett nyilatkozatára emlékezteté az odenwaldeiakat, minélfogva a' kormány törekvése leend egyetértőleg a' rendekkel, minden hüberi terheket megszüntetni, egyes osztályok kiváltságait elenyésztetni 's a' törvény előtt a' status minden

lakosát egyenlősíteni. Roszalta pedig a' követett ösvényt, t. i. az engedmények kieroszakolását. Hasonló proclamációt intézett a' felső hesseniekhez. Mind kettőnek kedvező sikere lett. Martius végével az örökös nagyherceget Mainzból Wormsba kísérte, hol szíves lelkesüléssel fogadtatának. Mindamellett a' többé-kevésbé alapos ócsárlók sem maradtak el. De kétségkívül túl mentek az ócsárlásban olyly lapok, melylyk Gagern szándékait tényleg gyanusíták. — Martius 30-kán 1848. Frankfurtban jelent meg Gagern, mint az előparlament tagja 's a' pályaudvarba gyülekezett nagy tömeg által zajos örömmel üdvözlötetett. A' fontosabb tanácskozmányokban részt vőn 's gyakran határozólag. Így azon fontos kérdésnél: Valljon az előparlament állandónak nyivánitsa-e magát? — A' birodalmi gyűlésre a' hesseni nagyhercegség két v. kerületében választaték meg követül. Azon kerület követségét vállalta el, melyly előbbi országrendi v. kerületét magában foglalá. Ez időben történt *Fridrik* testvére halála. Ennek híré a' keseredett szülőknek megvinni, magának tartotta fel ő. Május 18-kán nyitatték meg majnai Frankfurtban a' birodalmi gyűlés. Gagern, daczára annak, hogy egy német herceg ministere, mi állását minden esetre kényessé tevő — Május 19-kén 397 szavazatból 305 szavazattal elnökké választatott. Székét elfoglalván ünnepélyesen ígéré „az egész német nemzet előtt, hogy a' nép érdekei előtte mindenek felett szentek lesznek, mindaddig, míg csak egy csepp vér foly ereiben“ minthogy a' ház előleges szabályai minden hónapban új elnökválasztást rendelnek, maj. 31-kén az új választás alkalmával 518 szavazatból 499 szóval ismét Gagern lett elnök. Ez időben az örökös nagyherceghez elbocsáttatásaért is folyamodott, mit tiszteletteljes szavak kíséretében meg is nyert. Elnöki állásánál fogva a' tanácskozmányokban nem vett rendszerint részt, mi pártja részéről veszteségnek tekinteték. De valamint ennek, ugy minden más pártárnyéklatnak hasznos szolgálatot tőn pártatlansága- és a' vitának imponant személyessége által támogatott czélszerű vezetésével. Szívesen vitte az engesztelés a' közvetítés szerepét; általában mérsékelt hangon nyilatkozék 's csak egyszer, midőn Radowitz képviselő előadását a' karzatról füttyülés szakította meg, lobbant fel benne a' régi láng: „gyermekes csinnak“ nevezvén a' kihágást. A' megbántott karzat macskazenével akart boszut állani, egyikén a' legközelebbi estéknek. De a' szándok meglön gátolva 's fényes fáklyazene jött a' boszú helyébe. A' baloldalról kelle ugyan megtámadásokat állania ki, de nyilt és nemes lelkületén a' gyanu homálya szétoszlott. Akadályoztatása esetében az alelnök Soiron pótolta helyét, de gyakran, midőn ez az elemeket fékezni nem tudá, maga a' baloldal is Gagern működését ohajtá vissza. A' 24-ik juniusi nevezetes vitában ő is részt vett. Az ideiglenes középponti hatalom 's annak minőségéről már 4 nap óta folyt a' tanácskozás. A' kormányok befolyása ama középponti hatalom választásánál forgott szőnyegen. Az volt a' kérdés: valljon a' kijelelés a' kormányok által történjék-e vagy sem; valljon a' megteremtett középponti hatalom: a' birodalmi kormányzó végre hajtsa-e a' gyűlés végzéseit; valljon a' felelős miniszterekkel környezett középponti hatalom a' felelősségtől ment legyen-e? — Gagern ezen kérdésekre előadása végén felelt. Szerinte, az alkotmányozó nemzetgyűlésnek a' nép által ráruházott souverain jelle-

ménél fogva, magának kell a középponti hatalmat megteremtenie! Továbbá kifejttet nézete szerint, a középponti hatóság egy felelős miniszterekkel környezett birodalmi kormányzóra bízassék. A nélkül hogy nevet említene, János főherczeg megválasztását legezelszerűbb és legszükségesebbnek jelezte ki, nem mert herczeg, hanem ámbár herczeg. Beszédét tapsvihár követé: a gyűlés és karzat részéről egyiránt. És e beszéd irányadó's eredményes lön. Anynyira haladtak a tanácskozások, hogy jul. 29-kén a birodalmi kormányzó megválasztatása kerülne fel. Ekkor az elnök következőleg szolt: „Eljött az óra, midőn a német nép századok lefolyása óta először van ismét hivatva, hogy összes ügyeire nézve kormányt teremtsen magának's hogy e kormány élére egy főt állítson. Ez által Németország egysége, melyly eddig csak öntudatunkban rejlett, valóságos ténynyé lesz, mi a világba lép“ stb. János főherczeg után Gagern-re legtöbb szavazat esett, jelesül: 52 — Itzsteinra: 32. Gagern harmadszor's negyedszer is (jun. és jul. végével) meg lön a gyűlés elnökeül választva. Meltán elmondhatta magáról negyedszeri keköszöntő beszédében: „Nincs dicsvágya, melylynek egyéb célja lenne, mint hogy hazájának használhasson“. Senki e' szavait meg nem czáfolhatta. Mert valamint hesseni ministeri állását egy tisztos, de kétes helyzet miatt adta fel, épen ugy megmaradt e' helyzeténél, midőn János főherczeg új kabinetje élire nyitva állt előtte az út. — (Részletesben l. *Német-parlament*). —

Mint parlamenti elnök, csaknem osztatlanul bírta a pártok bizalmát, miket páratlan uralkodói szellemével féken tudta tartani. 'S e' mellett fő tényezők voltak: erkölcsi fensége's férfiu méltósága, mik minden mozdulataiból élénken kiténtek. A viták vezetésében pártember volt, de nem annyira politikus, mint inkább erkölcsi tekintetben. Egy vélemény iránt sem fordult utálattal's tisztelé az ellenek bármu eltérő utjait: de midőn szándékos hamisítást, alatomosságot, köznapiságot látott, akkor elveszté mérsékeltsege nyugalmát. Ha aljasságot látott — jött legyen az bármu oldalról — G. azonnal elfelejté a hivatalával járó formalis higgadságot; személyes megbotránykozás szállott arczára, hangjába's tekintetébe's ajkán az ítélet kérlelhetlen elítéltetéssé változott. 'S a' harag, melyly merészen előálló hömlöku, borzas szemöldökü's elszánt ajku arczat szépité ilylenkor, ellenállhatlan hatalommal birt még azoknál is, kik különben pártgyűlölettel fordulának feléje. Ezeket mondhatni általánosán parlamenti elnökségéről. — 1848-diki dec. 18-kán mint az ujonnan alakult birodalmi ministerium elnöke hirdeté ki ennek programját. G. ministeriumát 1849-diki május 16-kán, midőn már a német birodalmi ügyek's különösen a birodalmi kormány napjai meg valának számlálva, Grävell (l. ezt) ministeriuma váltá fel. A német parlamentből, melylynek tagjai már eddig is rendkívül megfogytak, 78 elvtársaival együtt — miután ugy hívék, hogy a birodalmi alkotmány elkészítése után azoknak életbe léptetése immár az egyes kormányokra bízandó — máj. 21-kén kilépett. A német parlament erőszakos szétozlatása után, Gagern több elvrokonnával (Dahlmann, Francke, Soiron stb.) egy új előparlament megnyitását hirdeté's 1849-iki jun. 27-kén csakugyan össze is gyülekezének Gothában, számra 148. Azonbun a kifüradt's külsöképen zaklatott Né-

metországban a' bekövetkezett események hatalma ellen pusztá tanácskozásaikkal többé semmit sem tehetének, 's a' német nép ügyeinek vezetése azon kezekbe került vissza, melyekben az előtt régóta nyugvék. — G. mind végig becsületes emberként tiszteltetik, ámbár státusférui hitele mindinkább csökkent. — V. S.

Gáj (*Lajos*, később *Ljudevit*), az illir nemzet keresztapja, szül. *Varasd* megye *Kropina* nevű mvaróságban (atyja polgári gyógyszerész volt), melyly szülőhelyét egy, ifjú korában német nyelven irt röpiratban mint a' szlávoknak *Cseh Meh* és *Leh* testvérektől származása helyét dicsőítette is. Varasdon, Károlyvárott tanult, a' jogot Pesten, de censurát nem tön. Itt ismerkedék meg *Kolárral*, kinek befolyása későbbi életére eldöntő volt; *Kollár* avatá be a' cseh irodalomba, 's a' híres Husz által a' cseh nyelvbe hozott, 's elfogadott helyesírási újításokba; ő győzé meg *Gájt* a' cseh nyelvnek a' többi szláv nyelvekre mik deák betűkkel élnek, alkalmazhatóságáról, a' mint *Gáj* csakhamar egy röpiratban indítványozá is annak kevés módosításokkal elfogadását. Ez másik műve. *Metternich* herceg csakhamar megismeré benne emberét, 1825-ben szabadalmat adott neki egy lap kiadására, melyly *Horvát, Dalmát és Sláv lap*“ czím alatt Zágrábban nyomtatott; később kiadói szabadalmat kapván, saját nyomdájában nyomatá. Még akkor *Gáj* maga sem volt tisztában magával, valljon horvát-stajer-kraini (alsó szloven) vagy felső szloven (magyartót) nyelvet használjon-e, azért is a' mely dialectuson beküldettek, fő mint mellékclapjában, azon jelentek meg cikkei. A' lap nagy lelkesedéssel fogadtaték, mert programmjában „alkotmányosság, a' magyar koronához hűség, 's a' horvátok történeti ragaszkodásáról, és egyedül a' horvát nyelv, és uralom miveléséről“ volt szó. A' valódi czél utógondolata tán még nem volt tisztán formulázva, de mindenesetre annyira rejtély maradt, hogy az egész nemesség, a' későbbi horvát-magyar párt, *Józsi-povichal* egyetemben e' lelkesedést osztá. *Vlasics* bán nem így vélekedék; ő a' redőkbe látott, 's *Gáj* ellenzője volt: cikkeiért megdorgálá; az ezért ellene rendezett macskazenében pedig a' magyar párt vezérei is részt vőnek, 's ablaka alatt *Gáj* művét a' „Jós Horvátska ny propala“ (még Horvátország el nem esett), a' lengyel „Jeszcze Polska nie zginella“ utánzását eldalolák. — 1837-ben nyomdai szabadalmat kapott; lapját mások által tovább is szerkeszteté, iratott, és kiada egy illir nyelvtant, melylyet magának ajánltatott, szerkesztetett 's kiadott egy illir-német szótárt, mit is mint egy akadémiai művet, szabályozónak akart tartatni, 's azon külső változtatást meg nem engedett; a' szerb-raguzai nyelv behozatalát elején ellenzé, de czélszerűségéről később meggyőzetett. Ekkor lapját „*Illyrske Novine*“ nek nevezé el; szerbnek nem akará nevezni, nehogy elijeszze a' katolikus horvátokat, *illyrnek* nevezé pedig, mert ugymond különben legrövidebben: horvát-dalmat-szlavon-karántán-karniolia-stajer-bánság-bácsi-muraközi-szerb-bolgár-bosnyák-hercegovinai, és esernagorai“ lapnak kellene nevezni. Az élcz birt anynyihatással, hogy a' jóhiszemű horvát-magyar résznek megnyiltak szemei. Ellenben a' szerbek az illirismusban részint catholicismustól félve, részint történeti fényű nevéket féltve, az illir nevezet ellen ovakodtak; *Gáj* védelműl írta, hogy az illirek szlávok voltak, és szláv nyelvet beszéltek;

indokait *Saffarik* „Slavische Alterthümer“ czimü művéből merité, csak-hogy Saffarik azokból ellenkezőt következtetett, azaz : hogy az illirek nem voltak szlávok. E' művét be nem fejezé. — Nem levén nemes, politikai téren csak „fedezet alatt“ működött; az 1842-i zágrábi tisztválasztáskor a' horvát- magyar és ilirpártok határozott alakban léptek föl, 's Gáj mint az utóbbinak lelke; kevéssel azelőtt Kőrösben egy magán gyülekezetben az illir nemzeti ruha, mint egy az értelmiségben nem épen honos tömegre ható külsőség, gondoltatott ki. Ebben jelentek meg a' párt vezérei, és Gáj hívei az érintett hires tisztujításra.

Gáj ügyességének sikerült magát az illir mozgalmak központjává tenni, 's vezérékint tűnni föl; eszköze volt lapja, 's nyomdai szabadalma, néhány aristokrata, kiket a' körülmények szerint előtérre állítgatott; a' zágrábi illir olvasó társulat az ő lakán szállásolt; Ferdinand császár ő fölségétől kapott gyémántos gyűrű (irodalmi érdemei elismerése) növelé tekintélyét. Az ő eszméje volt a' „Narodni dvor“, (nemzeti udvar) czimü ház, melylybe nők és férfiak gyülekezének politizálni. Az illir „maticza“ (anyaméh) melyly a' prágai cseh, és pesti szerb maticza példájára könyvkiadó, 's jutalomkérdéseket kitűző tudós társasággá alakított. Egy körutat tőn hire zenitjén, Dalmát, Lengyel, vagy Oroszországba, de a' „minden oroszok czárú“ -tól elfogadtatást nem nyert; visszajötte után fáklyás zenével fogadtatá magát Zágrábban. Az 1848-ki forradalom kissé kihozá sodrából, azonban a' bánul fölterjesztettek között b. Jellasics után ő is soroltatott. Azóta az illir küzdelmek is más szint vőnek magukra. 's az idő hatalma más színvonlra emelé az ügyet. Gáj Lajos pedig kissé hitelle fogyottan, mint császári tanácsos élvezi hírét, 's nyugalmit. — K.

Galaktometer. Tejmérő. A' mezei gazdára nézve nagy fontosságu, ha a' tejnek nem csak *menynyiségét* ismeri, de egyszersmind *minőségét* az az tejfel tartalmát is meg tudja határozni; ebből következtethet a' tehénfajra, melyly vidékével leginkább megegyez, ebből a' takarmány minőségére melyly a' választott fajnak legezélszerűbb tápúl szolgálhat. A' tej minőségének pontos meghatározására különböző szerkezetü találmányok kísértettek meg. Ilylyen *Cadet de Vaux* találmánya, egészen a' *sürmérőlhez* (aräometer) hasonló fokozatos üvegeső, melyly a' tej viszonyos sulyának meghatározására használtatott, de mint ilylyen biztos eredményre nem vezetett, mert: először, a' tej viszonyos sulya a' tej hévmérsékletének különbsége mellett különböző; másodsor, ha ezen különbség kikerülése végett rögtön a' kifejés után alkalmaztatott, a' beosztás fokozati menynyiségét a' tejhab miatt tökéletesen meghatározni nem lehet. — A' később *Neander* és *Banks* által feltalált tejmérő, melyly egy fokozatos üveg henger pohárból állott, ismét nem nyujthatott biztos eredményt, miután egyedül azt mutatta meg, hogy több különböző tejnemek közül melylyik tartalomdusabb. E' szerint a' mezeigazdának nem maradt egyéb, mint a' tejminőséget egyenesen sulyából következtetve itélni meg. Hogy ezen eljárás pusztán csalékony eredményre vezethet, abból is kitetszik, mikép a' tej- és sajtrészek, melylyek a' tejminőségre nézve egyedüli szereplők, a' többi készhez képest szerfelett csekély arányban állanak, mint az *Boussingault* érdekes kísérleti adataiból kitetszik, szerinte ugyan is 100 rész tejnek alkatrészei következők : 3,4 rész sajt

3,8 rész vaj, 5,1 rész tejezukur, 0,2 rész földsó, 87,3 rész víz, összesen 99,8. E' csalékony eredmény mellőzése végett ajánlható báró *Gumpfenberg Pöttmes* találmánya, melyly által a' tejtartalmat tökéletesen meghatározhatni. Ez áll egy, köb hüvelykekre 's ismét fokokra beosztott 4'' 3''' magas és 1'' 4''' belátmerőjü üveg henger-pohárból, melylyet tejjel tele töltvén olyly fekkentes helyre alkalmaznak, hol a' légmérséklet 11°—12° Reaumur szerint, ha a' tejfel tartalom felszált, melyly rendszeren 12 óra lefolyása alatt megtörténik, a' tejfel vastagságát leolvastván a' feltaláló által kiadott utasításhoz (*Galaktometer* 'sat. München Fleischmannál) mellékelt táblából a' megfelelő vajtartalmat könnyyen feltalálhatni. Ilyly nemü tejmérőket készít Münchenben Grabmaier 's Lipésében Tauber gépész. Azoknak, kik beelégesznek azzal, ha a' tejfel-tartalmat rögtön a' kifejés után habár közelítőleg is meghatározhatják, ajánlható: *Donné Lactoskopja*, utasítással együtt találhatni München hármelyly jelesebb gépészeinel. — g. p.

Galicia, Spanyolország északnyugati királysága, az atlanti tenger. Asturia, Leon, Valladolid és Portugal között. Területe 748 □ mérföld 1,585,419 lakossal. Földje nagyobb részben hegyes és sovány. A' *cantabriai* hegység, melyly a' Cabo Finisterre és Ortegál fokokban a' tengerre nyulik, borítja e' tartomány felületét. Folyói: *Minho, Ulla, Mandeo, Tamba, Tama* 'stb. Legélye egészséges. Lakosai (Gallegos) izmosak 's munkások, 's különösen hűségök, mérsékeltségök 's honszerelmök által tűnnek ki. Fő foglalkozásaik: földmivelés, szőlő, baromtartás, halászat, hajózás. czérna, vászon, gyapju 's gyapotkermék. Évenként mintegy 100,000 galiciái vándorol a' szomszéd tartományokba, hol mint kézmivesek, kaszácsok, vinczellérek 'stb. keresik kenyeröket. A' lakosok szorgalmánál fogva a' kereskedés is igen élénk, minek nagyon kedveznek a' jeles tengeri kikötők u. m. *Corunna* 23,000, l. *Ferrol* 13,000 l. *Belanzos* 'stb. Kivitelik cikkek: szarvasmarha, lovak, halak, vászon, harisnya, bőr, füstölthús, bor. Egyéb nevezetes városok: *Sanjago di Compostella, Lugo, Orense, Pontevedra, Tuy* erős várral, *Mondonnedo* és *Vigo*. Galicia a' castiliali koronához tartozik, saját törvénykönyvvel 's több más kiváltsággal bír. Négy tartományának neve: *Corunna, Lugo, Orense, Pontevedra*. Ujabbkori történetéről l. *Spanyolország*. — k.

Galiczia, Gácsország, Halics, (Keleti hossz. 36° 34'—74° 17'; éjsz. széless. 47° 10'—50° 50') hajdan három nagyobb országrészre osztott: éjszakon Lodomeria; középen Gácsország vagy Halics; délkeleten Bukovina. Az ország déli részében néhány magasabb csucsal a' Kárpátok emelkednek, a' jégvölgyi csucs 8260, a' lomniczi 8160', a' Kriván 7878; Babia gora 5506', a' Dsumolen 5600'—'s éjszakfelé mindig kisebbedő halmokban terülnek el, míg nem Volhynia lapályain teljesen elvesznek. Ezen hegységek egyes vidékeknek alpesi táj-jellemet kölcsönöznek, így jelesül a' sandeczi kerületnek. Átalok a' vizek folyása kelet- és nyugatira osztatik. A' nyugati folyam vidék a' Visztulác, melyly nagy részint hajózható, Lengyelország és Krakó felé Galiczia határát képezi 's magába veszi: Biala, Sola, Skawa, Skawicka, Raba, Dunajecz, Wisloka, San és Bug folyókat. A' keleti folyam vidékhez tartozik a' Dniester; Stry, Swicza, Lomnicza, Lukiew, Bystricza és Padhorceze mellék folyóival, melyly

utóbbi kelet felé a' határt képezi; a' Pruth és Serett, Bukovina főfolyója, melylyek mindketten a' Danába szakadnak. Galicziának számosabb tavai vannak, többnyire jelentéktelenek, leghíresebb a' tengerszem, vagy a' sandeczi kerületbeni nagy haltó. A' Kárpátok tartalmazzák az ország érczeit. Van Galicziának homok köve, gránitja, bányavirága, tüzköve, hegyi kristály, jaspisa, opálja, borostány-köve, vasa (60,000 mázsa esztendei nyereség) reze (2000 m.) ólma (2000 m.) ezüstje (1022 mark) kéne (2578 m.) A' bányamivelés főnyereménye a' só évenként 348,200 mázsa. A' vieliczkaik sóbányák európai híriiek. 1237 óta mivelés alatt vannak 's még mindig kimeríthetlennék. Állittatik, miként 1812-ig 500 millió mázsa só került fel. Maga az 1808-ki év 1,200,000 mázsát adott ki. Az érczvizek 11 kénes, 12 vasas, 6 savanyu vizes, átalán kevésbé használatnak. Legnevezeteseb 2 széksó-savanyu forrás: Szcavnicze és Krosczienko, melylyek a' Scltervizhez hasonlitanak. A' növényzet a' gabnanemüeken kívül, len és kender- rhabarbara- és kukoriczából áll. Az állatvilág vaddal bővelkedik. Vannak medvék, bölények, hódok, és pompás lovak, melylyek jól rendezett ménesekben neveltetnek. A' számos méh olyly viaszú ad, mi csak nem a' törökországgal egyenlő; a' ludtenyésztés nagyban üzetik. A' finomabb juhtenyésztés el van eléggé hanyagolva. Az állatmenyynység hivatalos adatok nyomán 497,808 ló, 197 öszvér, 552,865 ökör, 988,332 tehén és 812,412 birka. Galicziának használható földje tesz: 13,474,376 holdat (1600 bécsi négyszögöllel számítva). $10^{5/8}$ része az öszszes határnak (1569 □ mérőföld) parlagon hever. A' lakosság részint ruthén, részint lengyel származású, vegyest német-örmény- és zsidókkal. A' lélekszám az 1838-ki számítás szerint 4,570,000 állott 's minthogy e' szám 1840-ig 4,800,000 rugott fel, most öt millióra bátran lehet azt tenni. A' német és zsidó népesség a' városokban nagy számu. Kohl szerint 1841-ben Galiczia 8000 hivatalnoka közt német 1831 volt. 1835-ben Lembergben 56,000 lakos között 20,000 zsidó vala; Brodyban 22,000 lakos közt 18,000 zsidó 'stb. Rzeszow lakossága csaknem mind zsidó. A' különböző vallás szerint véve a' népességet, következő számok állnak elé: Katholikus 2,055,566, Görög egyesült 2,077,995, Görög n. egyesült 269,327, Lutheranus 28,121, Református 1,892, Zsidó 250,196.

A' lakosok 95 város-, 75 elővárosban, 194 mezővárosban, 6054 faluban, 1156 tanyán és 660,509 házban élnek. A' latin szertartású papi személyzet élén egy érsek áll, ki az ország primásának czimeztetik 's Lembergben székel. Van továbbá 2 püspök, 26 dékán, 770 lelkész, e' kívül 3 jezsuita-collegium, 56 szerzetes- és 13 apácza klastrom. Az örményeknek van 1 katholikus érseke, 2 dékánja, 8 papja és 1 apácza klastroma. Az egyesült görög clerus élén 1 érsek áll, kinek 1 püspök, 112 dékán, 1911 pap, 14 szerzetes- és 2 apácza klastrom van alárendelve. A' nem egyesült görögöknek vagyon 1 püspöke, 8 dékánja, 221 papja 's 3 klastroma, melylyeket nagyobbára szerzetesek, de a' mellett külön osztályokban apáczák is laknak. Az evangélikusok és reformátusok papi személyzete 1 superintendens- 3 senior-, 20 evan. és 3 refor. papból áll. A' számos nevelő-intézet közt legmagasabb fokon a' lembergi főiskola diszlik, melylyet 1263 tanuló látogat 's melylynek nagy könyvtára van. Ga-

liczia ezenkívül 1 philosophiai 's 1 theologiai főbb iskolát számlál; továbbá 1 philosophiai és 1 theologiai seminariumot a' clerus részére; 1 rendi akademiát; 13 gymnasiumot; 3 seminariumot a' katolikusok, egyet a' görög egyesültek, egyet a' n. egyesültek részére. Ezekhez jó még 1 real-akadémia Lembergben; 1 real-iskola Brodyban, 31 fő és 290 trivialis iskola, 1203 pap- 24 lánynevelő-intézet. Bármí jelentékeny az iskolák 's képző intézek száma, mind az által még. sem elégségesek azok. Ellenáll még több intézet alapításának a' papok és tanítók kevés volta, 's a' lengyel természetben rejlő tanulási hajlam-hiány. Vétsegi eset évenként 3011 jó vizsgálat alá, mihez képest 4,570,600 lélek számot véve fel 1523 egyénre esik egy vétkes. Hivatalos adatok nyomán a' földművelés évenként 1,445,128 korecz tisztabuzát, 3,806,741 k. rozsot, 5,011,039 k. árpát, 7,124,656 k. zabot, 20,817,714 mázsa szénát, 4,990,942 m. sarjut és 66,000 m. dohányt termeszt. Ipar és kereskedés egészen zsidó kézben van. A' wadowiczei kerület legiparosabb, mi a' Visztula közelségének is tulajdonítható. A' sandeczi kerület legtöbb bányával bír; a' jaszłói kerületben igen kiterjedt a' gyümölestenyésztés, lentermelés, vászonszövés és fehérités 's mi a' lengyel vidékeken ritka: nem hiányzik a' tisztaság sem. A' Stry kerület legtöbb vasat ad, ezenkívül építőfát 's aszalt gyümölesöt. A' nagy köszéntelep, melylyet legközelebb a' kolomnai kerületben fedeztek fel, iparos kezekre vár. A' méhtenyésztés a' brzezani kerületben üzetik leginkább; Tarnopol buzájáról híres. A' népesség felosztása igen egyenlőtlen. Viszonylag legnagyobb népességi számmal a' wadowiczei kerület bír, (4804 lélek egy □ m.földre) legkisebbel Csernoviz, (1661 lélek egy □ m. földre). Szegények intézete csak 11 van az egész országban, melylyekben 3654 szegény tartatik: életápolóintézet 292, melylyben 1978-an ápolatnak. Lelenez-ház 1 van, 16 kórház 10938 betegre. A' közlekedés igen jeles utak által könnyítettetik; mikből 369 mértföldnyit az álladalom építettett; ezenkívül 111 mértföldnyi csinált ut van még. Az álladalom jövedelme évenként 12,647,000 rug.

Galiczia Lengyelország első felosztása óta Austriához tartozik. Menti némileg Mária Teréziát, hogy ama boldogtalan rendszabálynak ellene szegült 's csak akkor engedett, midőn világos vala, hogy az esetben, ha a' felosztásba nem egyezik, Orosz- és Poroszország ellen hadat kellend viselnie, annélkül hogy Franciaország segélyére legkevésbé is számíthatna. Hogy a' szin meg legyen adva, régi igények hozattak fel, melylyek részint 3-ik Béla korából, ki mint magyar király egy ideig Galiczia 's Lodomeria felett uralkodott, részint azon hűbéri kötelékből származtatának, melylyel Zator és Auswitz, lengyel koronajóságok, ősidők előtt felső-Sileziához csatolva valának. Mária Terézia, 's még inkább II-ik József, jótekonny törvényekkel akarták a' népet elveszett nemzetiségeért kárpótlani. A' reformok számára nagy tér nyílt. Tudva van, miként a' régi Lengyelországban jogokkal csupán a' nemesség birt, melyly a' legnagyobb birtokokat 's az álladalom főbb hivatalait maga közt osztá fel. Ilyly uralkodó családok valának többek közt a' Stadnitzki- Jablonowszik- Potoczki- Dembinszki- Wolszki- család 'stb. A' lengyel nemesi bíróságoknál tudatlanabb 's egyszersmind lelkiisméretlenebb hatóságok soha sem léteztek e tökéletlen világban. A' nemesség teljesen adómentes volt, minden teher

a' paraszton feküdt, kinek zsebével a' zsidóság érdeke szerint bánt. A' császári birodalom reformjai a' nemességet némelyly tekintetben súlyosabban érintették, noha a' kormány ovatossággal járt el. Midőn a' nemesség vajdai, palatinusi 'stb. czimét, mik a' régi alkotmányra emlékeztettek, eltörlé, más részről új kitüntetésekkel állított fel, 's főudvarmestert, főlovászmestert, pohárnokot, kamarásokat, kinstárnokot 'stb. nevezett ki. A' 2 hercegi 's 76 grófi család, melylyek jelenleg Galicziában élnek, czimeiket majd mind a' bécsi udvari kancellariától kapták. Uradalmainak birtokában szinte meghagyatott a' nemesség. Legsérelmesebben érdeklé a' nemességet politikai jogainak elvesztése. Az Austria által behozott tartományi gyűlések természetesen hasonlíthatlanul korlátozottabbak voltak, mint a' lengyel országgyűlések ismeretes liberum vetojaikkal. Az új alkotmány jun. 13-án 1775-ben 's január 10. 1792-ben létesítettett. A' nemesség viszonyait alattvalóihoz II-ik József híres törvénye, a' rabszolgaság (Leibeigenschaft) megszüntetéséről, mi Galicziában 1782. tételt közzé, rendezte. A' rabszolgaság helyébe „mérsékelt alattvalóság“ lépett, minek következtében a' pór lényegileg személyes szabadságban részesült, 's valóságos terhei az által jelentékenyen kisebbedtek, hogy csupán a' törvényen alapuló ismertetének el. A' személyes szabadságok, miket József törvénye a' parasztnak adott, abban álltak, hogy minden pór a' földesurnál tett előleges jelentés után házasságra léphetett; hogy egy helyről a' másra költözhetett, elmenti díj fizetése nélkül, hogy kézművészség 's mesterségek tanulatása végett nem kelle többé kiváltság-levelét vásárolnia. A' robot szabályozták. 1782-ben II. József által a' kerületi tisztségek behozatala rendeltetett. Ezen császári hatóságok feladata lön: a' parasztnak érdekére gondot viselni 's őket a' földesuri nyomás ellen védeni. József ezen törvénye, melylynek hatása élenken nyilvánult a' közelebbi években is, azt rendeli, miszerint minden alattvaló sérelmével legelőbb az illető földesurhoz járul, azonban ha harmincz nap alatt semmi vagy kedvezőtlen ítélettel nyerne, akkor a' kerületi tisztséghez fordulhat. Ez utóbbi, ha a' kiegyenlítés lehetetlen, haladék nélkül ítéletet hoz, melyly kedvezőtlen lévén, a' parasztnak a' legközelebbi országos hatósághoz 's onnan ismét a' legfelsőbb udvari hatósághoz folyamodhatik. Hogy e' védelem annál biztosabban eszközöltessék a' császári fiskus ingyen tartozik a' parasztnak ügyében eljárni. A' bottali fenyegetés önkénye a' földesuról eltiltatott, a' törvényszékek mindazáltal testi büntetéseket szabhatnak. Galicziának egy más főbaját, a' zsidók uszoráskodását II. József sem volt képes korlátozni. E' tekintetben minden rendeletei csakhamar önkényt elenyésztek. Ezen rákfene csak sok év múlva távolíthatatik el, midőn majd a' köznép magasabb fokú műveltségre teend szert. Más lengyel országrészekkel hasonlítva Galicziát, ennek sorsát már is kielégítőnek mondhatni. Az adó kétszer olyly nagy mint Orosz-Lengyelországban, de az által hogy jótékony ezélokra fordítatik, visszafizeti magát. A' kormány részéről utak- iskolákra 'stb. nem kiméltetik a' költség. A' városok többnyire jól vannak világítva, köveze 's nyilvános épületekkel ellátva. Sajnálatos, hogy a' népesség pazarlási 's részegeskedési hajlama a' kormány jobb szándékait gyakran megghisítják. Sajnálatos, hogy a' nőknél a' tisztátalanság az erkölcselenséggel karöltve jár. Galicziában a' németek hely-

zete sokkal kedvezőbb, mint a' szomszéd Lengyelországban. A' lengyelek különválása a' németektől, a' németnyelv affectált nem tudása, mi Posenben olyly szembe ötlő, itt kevésbé tűnik fel. A' német nyelv minden iskolában taníttatik. Az 1846. galicziai lázadás történetét alább „Krakó“ czikkben fogjuk közölni. Helyén lesz itt Galiczia és Bukovina koronaországok legújabb politikai alkotmány szervezetét vázlatilag megismertetni. Egész terjedelmében azt az october 16-án 1850-ben megjelent bir. törv. lap CXXXVI-ik darabja 383—384 számok alatt közli. Galicziában az igazgatás élén egy helytartó áll, melyly állomásra gr. Goluchowsky lőn kinevezve, mellé helytartósági tanácsosok, fogalmazók és egyéb szükséges személyzet adatván. Administrativ tekintetben a' koronaország három kormány-kerületre osztatik u. m. 1) *Krakói kormánykerület*; áll az egykori szabad Krakó területből és Wadowicze, Bochnia, Sandecz, Jásló, Tarnow és Rzcwow kerületekből. 2) *Lemberg kormányker.* áll az eddigi Przemisl, Zolkiew, Lemberg, Sanok, Sambor kerületekből, és Swy, Zloczow és Becezam kerületek egy részéből. 3) *Stanislaw kormányker.* az imént említett kerületek többi részeiből 's az eddigi Tarnopol, Lzortkow, Stanislawow és Koloméa kerületekből. E' kerületek élén egy kerületi főnök áll, ki a' helytartónak van alárendelve, kivéve azon esetek és modalitásokat, melylyekben közvetlenül a' ministeriummal érintkezik. A' kormány-kerületek ismét járási főnökségekre (Bezirkshauptmannschaften) oszlanak, melyly járáások mindenike több törvényszéki járást (Gerichtsbezirk) foglal magában. Ez organisatio életbeléptetésére egy szervező bizottmány van kinevezve, a' helytartó elnöklete alatt, melyly az állomások betöltését eszközölné. A' leMBERGI kormánykerület 19, a' krakkói 26, a' stanislawi 18 járásból áll. A' bukovinai politikai szervezet életbe léptetésével szintén a' galicziai szervező bizottmány van megbizva. Az „Oestr. Correspondenz“ egyik tekintélyes és a' kormányi nézetekhez közel álló lap 1850. octoberi számai egyikében Galiczia alkotmánysszervezetéről szólván, ez országot a' birodalom többi országaival hasonlítva összse, ezeket mondja: „Míg Magyar-Csehországban és Lombard-Velenzében a' polgári hatalom német tisztviselők kezében van, Galicziának helytartója lengyel; míg a' nevezett országokban az alsóbb administratióban a' német elem tulnyomó, Galicziában talán csak maguk a' lakosoktól függ, hogy a' lengyel elem, ha kizárólag uralkodóvá nem is, de még is tulnyomává emelkedjék“. — V. S.

Gallatin (Albert) éjszakamerikai státusférfit, szül. 1760 Genfben, az első francia forradalom kezdete előtt Amerikába vándorlott, hol Jefferson elnök figyelmes lőn rá's a' status szolgálatra alkalmazta. 1794 házasságra lépván Nicholzen commodore leányával, a' tengerentuli földrészben egészen honos lett. Életéből 69 évet szentelt fogadott hazájának 's mint követ a' congressuban, mint pénzügyminister, 's mint pétervári, párisi, genti 's londoni követ szolgálta azt hiven 's ügyességgel. Midőn a' pártok a' mostani „locofocos és whig“-ekre változtak által, elvonult a' nyilvános életből. Akkorában nyelvészeti, földirati és ethnographiai tanulmányokkal foglalkozott. Az uniobani, mint szinte a' territoriumokbani indusok felett irt munkái fényes bizonyítványai tudományos képzettségének. Meghalt 1849 Astoriában Newyork mellett. — k.

Gallego (Juan Nicasio), spanyol költő, ki az elegiának egy új, divatzerű nemét hozta be a spanyol irodalomba. Szül. 1777. Zamorában. 1805 a király káplánja volt, melyly időszakból származik több költeménye, mint: *Oda à Buenos-Ayres*, *Elegia al Dos de Mayo* 'stb. Midőn a királyi család Napoleon által bebörtönöztetett, G. a nemzeti párthoz tért át 's három évig volt tagja a cadixi cortesnek. A király, kinek visszatértét G. költeményeiben ünnepélyesen megjósolgatá, legelső gondjai közé számítá, börtönbe záratni a költőt, mit később egy magános andalusiai klostrombai számüzéssel eserélt föl. Az ottani tartózkodás komorsága későbbi elegiáinak mélyebb, sötétebb színezetében tükröződik vissza. Legnevezetesebbek a királyné, Fernandina hercegz és Frias hercegnő halálára irt elegiái. — k.

Gallicán egyház. A gallicán egyházban újabb időkben, legalább törvényesen, semmi változás sem történt, mert a restauratio alatt 1817., a visszahatás szellemében megkísértett concordátumok 's törvények hajótörést szenvedtek a kamarák és köznélemény ellenmondásán. Azonban a restauratio kora óta, a Vaticán katonái, a jezsuiták segédhatásával, ultramontán püspököktől eredő törekvések az egyházi állapotok tényleges alakulására 's a néphangulatra mégis nagy befolyással voltak. Lajos Fülöp, a szövetségi politika tekintetéből, 's a jó béke miatt tűrte, sőt titkon talán kegyelte is e törekvéseket. A papság e törekvéseinek csak azért nines olyly nagy fontosságuk Franciaországban, mint különben volna, mert él az öntudat, hogy azonnal megsemmisülnek, mihelyt a nemzet komolyan akarja. A gallicán egyház régi szerkezetében fekvő szabadságokon kívül, lehetlenné teszi az ultramontanismus túlságos elhatalmasodását a kizárólagos világi bíróság, a polgári házasság, egyházi javak nem léte, 's a püspököknek a statushatalom általi kineveztetése. Ezért nem fordittatik elég figyelem az e tárgy körüli törvények szigorú megtartására. Igy p. o. noha világos törvények tiltják, hogy a szerzetesi eskü nem kötelező, hogy egyházi testületek tulajdont nem szerezhetnek, hogy egyházi szerzetek, a törvényhozás különös engedelm nélkül fen nem állhatnak 's a't. mégis Lajos Fülöp alatt több új szerzet, testület 's kolostor állott fel, sőt a jezsuiták is türettek, míg 1845-ben *Thiers* indítványára collegiumaik ki nem zárattak, 's ujonczházaik be nem csukattak. A többi testület életben maradt: — egyes jezsuitáknak pedig congregatióikon kívül, azontul is szabad volt Franciaországban élni. Ez idő előtt a fr. püspökök nagy részének a fr. egyetem, 's ennek felügyelési joga ellen intézett vitái nagy botrányt idéztek elő. Az ultramontán papság megtámadá a gallicán egyház alapjogokban gyökerező rendszerét, 's kárhözható bullát eszközölt ki a pápától *Dupinnek* f. egyház joga ellen, melyly magában foglalja a fr. egyházi szabadságok védelmét 's okleveleit. A lyoni érsek *Bonald* egy pásztori levelében megtagadá a fr. egyházi jog alkotmányos alapelveit, a gallicán ezikkeket, az 1801-ki concordátumot, a placetum királyi jogát 'stb. A státustanács cassálta e pásztori levelet, mint visszaélést és torradalmi merényt. De erre 60 püspök jelenté ki a lyoni érsek véleményéhez ragaszkodását, 's a király, jó béke kedvéért, elűrtte e botrányt, 's ugy tekinté a püspök nyilatkozatát, mint ártatlan magánvéleményt. A közvélemény azzal válaszolt, hogy 1845-ben

kizárá a' jezsuita-zárdákat, melylyeknek a' vakbuzgó ingerültség tulajdonított. Az e' tárgyban nevezetes kamarai vitákban kitüntek *Thiers*, *Dupin*, *Odilon-Barrot*, 's az ellenvéleményü szónokok közül *Berryer* és a' költő *Lamartine*. — Mind e' zavarok forrása főleg azon eredeti hiányban fekszik, miszerint a' fr. kath. egyháznak nincs az egyházi és világi tagok közrehatásán nyugvó, szabad, nemzeti képviseleti rendszere, sőt 1682. óta az előbbi tökéletlen, de mégis sok részben üdvös fr. synodusok se tartattak meg; a' honnét ma minden egyházi kormány a' külföldi pápai főhatalomtól függ, mint ezt az említett 60 püspök nyíltan ki is mondta, hogy összeütközés esetében nem a' fr. királynak, hanem a' római pápának fognak engedelmeskedni. A' hierarchia visszaélései ellenében a' világi státushatalomnak meg van ugyan ama joga, hogy az érsekeket 's püspököket, minden nemzeti befolyás nélkül, nevezi ki — a' melyly korlátlan jogot olyly zsarnokok, mint XIV. Lajos és Napoleon, az egyházi és polgári szabadságnak egyaránt ártalmasan gyakorolhatnak — : e' joggal azonban, melyly az egyház önállóságára nézve olyly veszélyes, az egyházi monarchia 's aristokratia javára ismét azon jog van ellentétben, miszerint eltérőleg a' régi katolikus, és az austr. kath. rendszertől, a' püspökök tetszésük szerint nevezik ki az alsóbb rendü papokat, 's le is tehetik ezeket, és hogy a' lelkészek egész képzését 's nevelését ők vezetik 's intézik. Felruházva e' roppant joggal, 's támaszkodva a' külföldi egyház főre, természetesen az ultramontanizmusnak és hierarchiai — theokratiai szellemnek hódolnak, 's nyílt vagy titkos ellenzékét alkotnak az alaptörvényekben gyökerezett gallicán egyházi szabadságok ellen. — E' rendszernek legkárosb eredménye abban mutatkozik, hogy az alsóbb papság, melyly jogtalan helyzete miatt többnyire csak a' legalsóbb néposztályból szedi újonczait, nem képeztetik czélszerű, és az állam által ápoltt iskolákban, hanem a' püspöki seminárokból neveltetik az egyházi felsőbbség vak eszközeivé, 's a' polgári szabadság ellenségeivé. Innét van, hogy az alsóbb papság nagy részét durvaság, erkölcstelenség, polgáriatlan érzelm 's vallásos vakbuzgalom vagy pietismus bélyegzi Franciaországban.

Előbb a' fr. papság a' despotizmusmal nyíltan szokott szövetkezni, 's az udvar zsoldjában elnyomni segíté az igazságot és szabadságot. A' bibornok-ministerek, az udvari püspökök 's abbék még az ultramontán érdekeket is alárendelék az udvari érdekeknek. A' restauratio után ismét leghűbb szolgálója lett a' Bourbonoknak. De éppen ez által voná magára a' nép haragját, melyly a' juliusi forradalomkor egyházakat dúlt össze, 's lerontá a' szabadságellenző párisi érsek palotáját. A' vallástalanság pedig iszonyu mértékben terjedt el. A' forradalom után tehát más módokhoz nyult az ultramontán párt. Lajos Fülöp által ha nem is egyenesen támogatva, legalább türetve, a' nép rokonszenveit ügyekezett megnyerni 's a' népszabadság színe 's ürügye alatt alapítani meg saját uraságát. Uralkodási vágyát tagadhatlanul kitünteté azon törekvésben, hogy az oktatási szabadság czime alatt az összes népoktatást magához akarta ragadni, az egyetemet elnyomni, 's hogy a' szabadelmű írókat, 's tanítókat lehetségig üldözé. A' jezsuiták bukta által egy időre tért vesztett ugyan, de az új rendszernek tetemes előnyeit csakhamar tapasztalni leheté. Azon látvány, hogy az egyház nem viselé többé ama gyűlöletes szint, mintha

világi céloknak, 's érdekeknek lenne gyáva, képmutató és önző szolgálja 's alárendeltje, azt eszközöl, hogy a' juliusi forradalmat megelőzőtt vallás ellenes irány eltűnt, 's a' vallásosság szembetűnőleg gyarapodott. Mióta Franciaországban a' kormánypolitika e' részben változott, 's nem teszi a' vallást a' szolgaság és elbutítás eszközévé és ezáltal gyűlöltté 's megvetetté: a' vallás naponkint több hivat nyer, az egyházak telvébbek; az irodalom, a' philosophia, a' társas élet letették előbbi ellenséges szellemeket a' vallás irányában. A' vallásos és hittani irodalom, a' hittani folyóiratok száma szaporodik. Sőt a' szabadelmű, radikális, és éppen a' republikánus, socialistai, communistai törekvések is nagy részint vallásos jellemet öltenek, 's vallásos alapelvekre fektetik rendszereiket. A' papok tiszteltetni kezdenek, 's az ország, állami segély nélkül, csupán önkéntes magános adakozások által, vallásos együlettel, olvasó- 's könyvterjesztő társulatokkal, jótékonyági, oktató 's térítő intézetekkel, congregatiókkal, zárdákkal 'stb. lesz tele. Az 1822-ben Lyonban alakult hiterjesztő társaságnak több volt 700 ezer tagjánál, a' külföldi missiók együletének legtöbb segélypénze Franciaországból gyűl össze. A' jótékony egyetek kebelében úri hölgyek is foglalkodnak alamizsna-gyűjtéssel. A' Sz. Pál-egylet Párisban közel 3000 tagot számlál, 's több mint 50 ügyviselőt Franciaország szerte. Ezen jótékony egyetek céljai igen különfélék. Van p. o. egylet a' törvénytelen nemi viszonyok kevesítésére; egy másik, melyly Sz. Mihály nevét viseli, szerenesétlen leányok felfogadására 's a' bűntől megmentésére, egyszersmind az elesettek javítására. Igen elterjedvék az ugynevezett „testvérségek“ p. o. „a' szent szív testvérsége“. A' férfi- 's nőnemű congregatiók száma is folyvást növekszik, melyekkel rendszeren nevelőintézetek vannak összekapcsolva; p. o. a' „keresztyén tan testvérsége“ mintegy 300 iskolában 170 ezer növendéket oktat ingyen. A' nőcongregatiók 10 ezer oktatónő által 600,000 gyermeket oktattatnak. Nevezetes tünemény, hogy az egyházi rendek közt a' legszigorúbbak, p. o. a' trappisták és karthausiak, legnagyobb részvtre találunk. Mindezen egylet többé kevesbé az ultramontán papság befolyása alatt áll 's annak céljaira szolgál; némelylyik közülök titkos politikai célokat is tűzött ki. Ezen ultramontán befolyás által épen úgy képzelhető az egyháznak szabadságölő szövetsége az absolutismussal, mint ugyanannak szövetsége a' néppel, a' szabadság érdekében. A' ravasz papság, fő lapjában, a' *Gazette de France*-ban, melylyet a' vakbuzgó *Genoude* szerkeztett, épen a' demokratiai elveket használta esábeszközül, hogy a' népet az ultramontanizmus zászlói alá vezesse, valamint már előbb *Lamennais*, *Montalembert* gróffal, 's *Lacordaire*-el az *Avenir* lapban meggyőződésből akarák összeszövetkeztetni a' demokratiai szabadságot az ultramontán önálló egyházzal, 's mint most is a' socialisták és communisták a' keresztyéni erkölcsi elvekre, az általános testvéri szeretetre, szabadságra 's egyenlőségre alapítják rendszereiket. A' „szent szív testvérsége“ főnökének, *Desgenettes* apátnak sikerült még az „emberi jogok egyletét“ is, 's általában a' republikánus párt nagy részét megnyerni. A' tulságig vitt politikai központosítás és rendőri hatalom elleni idegenség 's harag az egyház önállóságában keres segélyt. A' valódi politikai szabadság hiánya, az alkotmányok helytelensége főtanúsza a' papi uralomnak. Franciaország csaknem összes pap-

sága, 's az ifjuság tetemes része ultramontán szellemű; az oktatási korlátlan szabadság ilyl értelemben kedveltetik 's védetik, 's a' gallicán egyház alapjogi elvei, melylyekre 1830. előtt a' püspököknek 's tanítóknak esküt kelle letenni, lassankint megdöntetnek. — A' juliusi dynastia, saját érdekében, nem akart ujat huzni a' papsággal. Rendszabályai közt, mikkel a' papság barátságát megnyerni iparkodott, egyik fő az alsóbb papok fizetésének nevelése 1836-ban. Túrte a' főpapok hyerarchiai merényeit; gyámolította a' schweiczi jezsuitákat, miután ezek Fr.országból kiűzettek, elnyomta *Chatel* apát francia-katholikus egyházát, melyly a' jezsuitai törekvéseknek igen jó ellenszere lett volna 'stb.

Chatel apát, (l. ezt) 1831-ben uj francia egyházat alapított, *Auzou* és *Blachère* társaságában. Hitvallást szerkeztett, melylyben a' francia egyház ugy, mint a' német-katholikus egyház, a' római szertartások, rendeletek 's visszaélések nagy részéről lemond, de az ó keresztyén egyház alapelveit megtartja. A' fr. uj egyház azonban nem volt olyly szabad 's olyly következetes, mint a' német. Elvetette ugyan a' pápa és conciliümök esalhatatlanságát, a' papi nőtlenséget, a' csupán az egyház által szerzett házassági akadályokat, a' felnőtt személyek fülbe gyónását, a' latin nyelv használatát, de fentartott bizonyos hyerarchiát, melyly egy patriarchából, coadjutorból, 's püspökökből és diakonusokból állott volna. Belépett ugyanekkor az „uj templáriusok“ rendébe, melyly a' restauratio idejében származott, 's főeszméjül ugyan a' keresztyén ősegyház visszaállítását mondá ki, de e' mellett a' régi templárius-rend regényes formáiba burkolózott, nagy mestert választott, 's világszerte comthurházakat alapított. *Chatel* magát püspökké szentelteté 's Gallia primas-coadjutorává nevezteté, írásban igérvén meg, hogy a' fr. kath. egyházat csak a' templárius ősegyház előiskolájaul tekinti, 's emettől függővé teszi. Ezen ígérété meg nem tartván, a' templáriusok letették. A' fr. kath. egyház azonban virágozni kezdett; több község kért magának kebeléből lelkészeket, 's 1831. novemberén Párisban is, Faubourg St. Martinban terem nyittaték, melyly az uj vallásos párt anyaegyházaul szolgáljon. *Chatel* ugyan öszszeháborodott társával, *Auzouval*, 's ezt; mint apostatát, kizárta az uj egyház kebeléből, de ez az egyház terjedésének nem ártott egész 1835-ig, midőn a' juliusi dynastia jónak tartá elnyomni, hogy Róma kegyét ezáltal megnyerje 's biztosítsa. — *Auzou* elválván *Chatel*-től 1832-ben külön egyházat alapított „fr. evangelikus egyház“ név alatt, melyly Párisban sok követőre talált. Ez megtartotta a' kath. dogmákat, 's csak a' pápa és püspök hatalmának megszorítását sürgeté, de épen ezért hasonló sorsban részesült, mint *Chatel*. Templomai, melylyek közt a' leghiresb volt Clichyben, bezárattak. — Igy az ultramontanismus diadalmaskodott. Ennek szelleme látszik a' fr. vallásos könyvekben. Alapos vallásos művek alig-alig jelentek meg, annál több szentek legendái 's középkori mystikus iratok, melylyek rögtön több kiadást érnek. A' hitszónokok előadásiban is uralkodóbb a' képzelet, mint a' logika. — h.

Galotti (Antonio) salernoí születés, a' carbonári egylet titkára, ki az 1820-ki nápolyi lázadásban munkás részt vevén, halálra ítéltetett, de épen a' forradalom kitérése által megszabadult. Későbbben ismételt forradalmi törekvései miatt 3 évre zárva volt. Fogságát kitöltvén, uj lázadást szer-

vezett, 's míg társai halállal lakoltak, ő ismét szerencsésen Livornóba 's innét Corsicába menekült. A' fr. kormány azonban, a' nápolyi követ hazug előadására, hogy t. i. közönséges gyilkossággal vádoltatik, kiadá a' menekültet, 's ez ujlag halálra ítéltetett 1829-ben; büntetése azonban 10 évi száműzetésre változtatatték, Favignana sziget vársánczaiba Palermo mellett. 1830-ban a' fr. kormány visszszakivánta, 's csakugyan vissza is vitetett Corsicába. Fogsága alatt írta érdekes emlékiratait : „*Memoires de A. G. condamné trois fois a' la mort*“ melylyek olaszra is fordítottak. — cz.

Galt (John), skót novellista, szül. 1779. Eleinte kereskedő volt Londonban, de megbukván, utazásra kelt Olasz- és Törökországba. Visszatérvén 1812., kiadá utazási tapasztalait „*Voyages and travels in 1809, 1810 és 1811*“, 's ugyanazon évben „*Wolsey életét*“ 's 4 szomorujátékát „*Maddalen*“, „*Agamemnom*“, „*Lady Machbeth*“, „*Antonio és Clytemnestra*“. Hasonlóul ez időben kiadott munkáiban : „*Reflections on political and commercial subjects*“ és „*Letters from the Levant*“ arra igyekvék birni a' britt kormányt, hogy a' keleti kereskedést Törökországon keresztül vezesse. Egy ideig kereskedelmi ügynök volt Gibraltarban, 's később Felső-Canadában. Ez időbeli tapasztalatait „*Lawrie Todd*“ czimü elbeszélésében közlé. Jeles életirói tehetségét bizonyítják : „*West Benjámín élete*“ (1814.) 's „*Byron élete*“ leírásai. Legkitünőbb volt azonban a' skót életből merített számos beszélyeiben („*The Légatüre of Ayrshire*“, „*Fidei commiss*“, „*Majola*“, „*Rudicale*“, *Az utolsó Laird* 'stb.) Magát Scott Waltert is csodálkozásra ragadá előadásának hűsége 's humora. 1833-ban kiadá egy kötetét „*Önéletírásá-nak* 's egy gyűjteményét „*Költményeinek*“. Meghalt 1839. Greenockban. — k.

Galvanismus = *érintési villanyosság*, a' közönséges villanyosságtól pusztán sajátlagos származása által különbözik, miután két különmemü vezető, azaz két különmemü fém — Metall — egymást érintése által jön létre. Ezen, ugy a' tudomány mint az ipar tekintetében nagyszerü találmány, eredetét a' következő véletlennek köszönheti.

Galvani Alajos — innen galvanismus — bolognai boncztoni oktató dolgozó teremében békák előkészítésével foglalkozván, a' bőrökből kivetkettett békákat a' villany-gép asztalára fektette; kevéssel később tanítványai közül kettő — kik a' villany-géppeli kísérletben gyakorlák magokat — észrevették, hogy a' mint valamelyly villanyvezető ezen előkészített, tehát életnélküli békákkal érintkezésbe jött, 's a' fővezetőből villanyszikra ugrék át, a' békák lábszárai rángatózásba jöttek. **Galvani** e' jelenetre figyelmessé tétetvén, ismétlé a' kísérletet, és pedig a' lehető legkülönbözőbb formákban, ez által több felvilágosító eredményt nyert; a' többek között tapasztalá, hogy ha a' kísérletre előkészített békákat réz-huzallal — Drath — vas-rácsra felakasztá, a' felakasztott állatok lábszárai, a' mint történetesen a' vas-rács-hoz értek, azonnal rángatózásba jöttek; és hogy ezen rángatózási jelenetet a' legegyszerűbben és legjobban akkép idézhetni elő, ha két fémet, melylynek egyikével az állat izma, másikkával idege érintetik, egy jó vezetővel összeköttetésbe hozzuk; ha a' két fémet összekötő test rossz villany-vezető, akkor eredményre nem számíthatunk; továbbá hogy az izmoknak ezen ingerlékenysége az

állatok holta után csak egy bizonyos ideig tart, és hogy nemcsak békák 's más hidegvérű állatok, hanem a' melegvérű állatok, sőt mint később *Aldini* és *Ure* tapasztalatai megerősíték, maga az emberi tetem is képes ezen tünemény előállítására.

Ezen tünemény okáról kezdetben különböző vélemények voltak. *Galvani* ezen jelenetet azon villanyosságnak tulajdonítá, melylyel minden testnek okvetlen birnia kell. Szerinte az izmokban és idegekben villanyosság rejlik, és pedig : az idegekben tevőleges (+), az izmokban pedig nemleges (-) ; minden izma az állati testnek egyegy villany-telep, minden egyes izomtest egy leidai palaczk, melylynek belsejébe a' villanyosságot az állat agyából, — melylyben az, az organikus részek működése, tehát az állat életben léte alatt folytonosan nemződik — az egyes ideg szálak vezetik. Ha már most ezen organikus működés elhalta után, egy izom és egy ideg, tehát a' nemleges és tevőleges villanyossággal bíró testrészek, egy fém által — tehát villany-vezető által — összeköttetésbe hozatnak, ép olyly lefegyverzés történik mint a' villany-telepeknél, csak hogy ezen lefegyverzés a' villany-telepeknél vagy egyes palaczkoknál zaj által mutatkozik akkor, midőn az állatoknál rángatózást idéz elő. Mások ismét azt állíták, hogy az izmok és idegek között egy, az állati élet különös működése által létre jött sajátlagos finom folyadék környedez — circulirt — és az a' fémmeli érintés által nagyobb tevékenységre ingereltetik. *Volta* paviai oktató mindkét nézetet megczáfóla 's *Galvani* kísérleteit a' legnagyobb pontossággal többszörösen ismételvén, megállapítá : miszerint a' *Galvani* által ismertté tett jelenetek mindenesetre villanytermészetűek, csak hogy ezen villanyosság nem az állati testben rejlik, 's a' lefegyverzés nem az összekötő fém által eszközöltetik, hanem megfordítva a' két különnemű fém egymást érintése idézi elő a' villanyosságot, 's az állati test csak villanyvezetői szerepet játszik.

Volta ugyanis tapasztalá, mikép ha a' béka izmát és idegét összekötő fém egynemű, ép semmi vagy csak szerfelett csekély rángatózás jelentkezik, ellenben ha két különnemű fémlemez kölcsönös-szorosan érintik egymást, mindkettő, habár csekély mértékben is villanyos sajátságot nyerend, és pedig az egyik tevőlegest a' másik nemlegest ; ha például : két simára csiszolt fémlemez, — egyik horgany — Zink — a' másik ezüst vagy réz — csiszolt felületeikkel szorosán egymáshoz nyomatnak, a' horgany lemezen tevőleges, a' réz- vagy ezüst lemezen nemleges villanyosság mutatkozik, melylyről egy érzékeny villansűrítő által könnyen meggyőződhetni. Hogy ha két különnemű fémlemez egymást fémlig nem érintő részei, bizonyos folyadék által összeköttetésbe hozatnak, — melyly célszerűen az által eszközölhető, ha a' lemezek feleresztett kónsavat tartalmazó edénybe tétetnek, és pedig úgy hogy felső párkányzataik egymást érintsék, vagy pedig huzallal összeköttettek legyenek, szóval hogy egymásközt a' fémi érintkezés is helyt találjon, készen van az ugynevezett *zárt galvanlánczat*; ha a' lemezek fémi érintkezésben nem állnak, akkor a' szerkezet *egyszerű lánczat*nak neveztetik. A' zárt galvanlánczatban a' horgany nemleges villanyossága átmegy a' rézlemezbe, 's megfordítva a' réz tevőleges villanyossága átmegy a' horgany lemezbe, az átmenetel folytonosan tart mindaddig, míg a' fémek a' savval érintkezésbe vagynak ;

ezen folytonos villanyfejlődést, 's a' különmemü villanyosságok szakadatlan egyesülését *villany-* vagy *galvan folyamnak* nevezik.

Ilylmemü lánezolatok különféle elemekből, különböző alakban és nagyságban állittatnak elő a' legszokottabb áll rézből és horganyból — ez utolsó felületesen foncsorozva — az öszszszakötő folyadék felelesztett kén-sav; vagy érenyből és horganyból, a' mikor az öszszszakötő folyadék légsav.

A' galvanfolyam előállítására alkalmazott szerkezetek vagy egyszerű elemek t. i. két fémlemez 's két rendszerint fél vezetői erővel bírőfolyadék kapcsolatba hozatala, vagy több elemek öszszkötötése, az ugynevezett *galvan-oszlopok* vagy *telepek*. Miután a' folyam hatása a' villanyosságot létrehozó lemezek felületétől függ, hogy a' lehető legkisebb térfogat mellett, a' lehető legnagyobb felületi tér fejtessék ki, a' lemezek vagy henger vagy bűg alakukká tekertetnek, mint azt *Haro* izzasztójánál láthatni. Az ilyly szerkezetek hatása, — a' réz vagy érenynél kifejtett köneny okvetlen a' víz szétbontását, 's a' kifejtett villanynyal arányos horgany feloldást idézván elő — folytonosan gyengül; ennek meggátlására a' nemleges fémek olyly folyadékba kell helyezni melyly a' kifejtett könenyt vagy ártalmatlanná tegye vagy egészen megsemmisitse, melyly által a' horgany a' felelesztett kén-savban megállhat. F' végre a' két különmemü folyadék bizonyos likacsos választó-fal, például : hólyag, pergament, máztalan porzellán vagy agyag palaczk által — melyly mindamellet hogy a' villany-folyadék közlekedését nem gátolja, a' savak közvetlen egyesülését megakadályozza — elkülönittetik; az ilyly szerkezet *állandó lánczolatnak* neveztetik.

Ilylmemü szerkezetek közül, melylyek, egymást egyközepüleg körül övedző fémhengerekből állanak, nevezetesebbek : *Daniel* eleme, rézlemez felelesztett kén-savászélegben — kupfervitriol-aufösung — 's horganylemez felelesztett kén-savban; *Grove* eleme, éreny légsavban 's horgany felelesztett kén-savban; *Bunsen* eleme, szénpalaczk — kő — és párszénből készitve — légsavban 's horgany felelesztett kén-savban. Az itt felemlített elemek legezelszerüebben használhatók az ipartéren. Több ilyly elemek kapcsolatba hozatala állitja elő az ugynevezett *galvan-telepet*; ezen kapcsolatba hozatal kétfélekép eszközölhető, vagy az által, hogy minden egyes tevőleges — horgany — elemeket külön, 's a' nemleges elemeket ismét külön huzallal öszszkötötésbe hozunk — melyly esetben ép olyly hatást fejtünk ki, mint az egyszerű lemez párral — vagy pedig az által hogy a' tevőleges lemezét egyik elemnek a' másik elem nemleges lemezével kötjük öszsze, ez esetben a' hatás belbecse jóval szaporodik : mert az egymást érintő fémek érintési pontjainak száma a' galvanfolyam hatásának minőségére semmi befolyással sem bír akkor, mielőtt a' villanyt létrehozó felület nagyobbítása, t. i. azon felület nagyobbítása, melyly az öszszkötötést eszközölő folyadék által megnevesítettetik, egyszersmind a' hatás nagyobbulását vonja maga után. Megjegyzendő, mikép a' hatás vagy eredmény belbecsére nézve mindegy, ha a' fémek egymást közvetlen érintik, vagy pedig egy más fém által például huzallal köttetnek öszsze, ezen öszszkötés csak azon esetben idézhet elő hatásgyengítést, ha az öszszkötő huzal, t. i. a' villany-folyam által megfürandó tér tetemes.

Azon hatás, melylyet a' zárt galvanlánezolat a' körében létező vezetőre

gyakorolhat, négy osztályba sorozható, melylyek közül azonban némelylyek csak akkor fejtetnek ki, ha a' felebbemlített elemek valamelylyike alkalmaztatik. 1) *Életműleges hatás.* Hogy ha a' nyelv hegy alá egy darab horgonylemez, 's a' nyelvre magára egy darab ezüst-lemez alkalmaztatik és pedig olyly formán, hogy felső végeik egymást érintsék, az érintkezés alatt félreismerhetlen savanyu izt érezünk; ha azonban a' lemezeken megforditjuk, azaz: hogy a' horgonyt felül, az ezüstöt alól teszszük, akkor a' lemezek egymást érintése pillanatában savanyu égető alkali izt fogunk érezni. Hogy ha az említett lemezek egyikét a' szem belső szeglete felé tartjuk, másikát az álkapcza alsó ajakához alkalmazzuk, 's ilyly helyzetben a' fémlamezek szabadon lévő végeit érintkezésbe hozzuk, szemünk előtt egy villámszerű fénysugár fog mutatkozni. A' testrészen is galvan-folyamat vezetvén keresztül, a' folyam erejéhez aránylag fájdalmas érzéseket, 's az izmok görcsös összehúzódását fogjuk tapasztalni. Ha kevéssel az előtt megölt embernek vagy állatnak szemidegeit az egyik, sarkát a' másik lemezzel érintésbe hozván. a' nyílt lánczolatot bezárjuk, a' legerősebb izomrángatódzást, sőt nem ritkán lélekzéstételt idézünk elő. 2) *Vegyteni hatás,* hogy ha egy galvan-telep sarkait két éreny huzallal, melylyek egy vízzel töltött edénybe szolgálnak, összeköttetésbe hozzuk, a' víz alkatrészeire fog szétbontatni, és pedig a' tevőleges — horgonysarknál az éleny, a' nemleges — rézsarknál a' könny fejlődik ki. Hasonlag szétbonthatni minden vegyleg összetett testet, ha csak a' telep elégséges erőt képes kifejteni. A' fém-só oldatoknál a' fém a' nemleges, a' másik a' tevőleges sarknál fog leülepedni. 3) *Hév hatás.* Ha egy erős galvanlánczolat nem szerfelett hosszú és vékony huzallal köttetik össze, a' villany-folyam a' huzalban csoportozván, azt az izzásig megmelegíti. Figyelemre méltó, hogy a' huzal annál könnyebben izzásba jön, mentől rozszabb vezetői erővel bír.

4) *Villany-délejes hatás* — l. *villany-délej.* — gp.

Galvános szénvilág. (*Galvanisches Kohlenlicht.*) A' városok világítását galvános erők által javítani, nem új eszme. Már a' 30-as évek vége felé merült föl egy terv, melyly szerint egyetlen, valamelyly toronyra helyezett, világ elég leendett az azon toronyra torkoló utcákat, a' gázlángénál előnyösebb világítással látni el. A' valóítást gyakorlati akadályok hiúsithatták meg akkor. Azonban több természettudós tovább is foglalkodott e' tárgygyal. Jelesül *Callan Miklós*, természettan oktatója Maynoothban. — Kísérleteinél öntöttvas-telepet használt. Áll e' telep: 300 vízhatlan öntöttvas bugból, melylynek mindegyikébe egy lyikacsos sejt (poröse Zelle) és egy, négy négyszeghüvelyknyi horganylemez (*Zinkplatte*) van befoglalva; továbbá 110 öntöttvas bugból, mikben szinte egy lyikacsos sejt és hosszában 6, szélében 4 hüvelyknyi horganylemez van; végül 111 öntöttvas bugból, mikbe egy lyikacsos sejt és egyegy 6 négyszeghüvelyknyi horganylemez van téve. Mindegyik párnak horganylemeze egy sejtbe, ez pedig egy bugba helyezett. A' sejt és bug között mindenütt négyszeghüvelyknyi hézag van. Rézbádogból (*Kupferblech*) körülbelül 1 hüv. széles és $2\frac{1}{2}$ hüv. hosszú síkok (lemezkek) vannak a' bugokhoz és a' hathüvelykes horganylemezekhez forrasztva. A' négyhüvelykes horganylemezekhez csavarok és csórányák (*Schrauben und Mutter*) illesztvék. Mindenik bug csípcesavarral (*Klemmschraube*) van a'

legközelebbi horganylemezhez kötve. A' bugok 9 faasztalra tétetvék, mik 3 lábnyi magas lábakon állanak. A' telep megtöltésénél mindegyik bugba 12 rész tömény (concentriert) salitromsav és $11\frac{1}{2}$ tömény kénsav, mindenik sejtbe pedig, alkalmas magasságig, 5 rész kénsavból, 2 rész salitromsavból 's 45 rész vízből hígított keverék öntetik. Egész töltéshez kell 14 gallon salitromsav és 16 gallon kénsav. A' tett kísérletek bebizonyították, hogy az öntöttvas-telep körülbelől 15-ször olyly erős, minő a' *Wollaston*féle 's csaknem másfél olyly hathatós mint a' *Groreféle*. Azért van ezen 96 □ lábnyi horganyu telepnek ugyanazon ercje, minő az 1400 □ lábnyi horganynyal és 13000 négyhüvelykes lemezekkel ellátott *Wollaston*féleé, vagy minő a' 140 □ lábnyi érenynyel (Platin) készített *Groreféleé*. — A' világ előállítása körül tett kísérleteknél, a' mint *Callan* a' nemlő (negatív) véggel egybekötött rézsodronyt a' horganyvéggel kapcsolatos sárgaréz-(Messing)gyűrűvel tette érintkezésbe: azonnal ragyogó világ támadt. A' rézsodrony lassankint elvált a' sárgaréz-gyűrűtől, míg a' fényív megtört. Ez ívnek legnagyobb hosszúsága mintegy 5 hüv. volt.

Callan próbát tett a' faszén izzajtásával. Fényének ívét nem lehetett megmérni, mert mikorra a' szenek egymástól elkülönítették, már elégték. A' világ igen fénylő volt, a' szén, mint acél vagy vas, úgy szikrázott. — Az égetett kőszén (Kohks) szinte igen éles világot adott; a' fényív magassága, mindamelltt hogy a' folyam félbeszakadozott, körülbelől egy hüvelyk volt, 's a' láng heve egy reszelőt fölégetett. — Későbbi kísérletek által bizonyossá lón *Callan*, hogy az égetett kőszén galvános világa a' gőzgöröső (Gasmikroskop) és göncezős (Polariskop) számára előbbvaló a' durrléggel (Knallgas) méssen készített világnál. — Jó égetett kőszénnel, párszénnel *), 25 bugos 's ugyananyyi, szélében 2, hosszában 4 hüvelyknyi horganylemezes telep elégnél nagyobb világot fejlesztett ki; ha azonban a' párszén nem igen jó volt, úgy 40 lemez is kellett. Ha a' szélében $2\frac{1}{2}$, magasságában 4 hüvelyknyi bug a' közte és a' sejt között levő lézagba egy borpohárnyi töménysavat fölvehet: a' telep mintegy 3 óráig lankadatlan erőben marad a' nélkül, hogy savat után kellene tölneni. Ha a' sejt, melylyben a' horganylemez áll, szűk, úgy minden fél órában kevés hígított savat szükség rátölteni. — E' kísérletek és tapasztalatok nyomán *Jacobi* és *Argeraud* tanárok Pétervárott szinte megkísértették utczavilágításra alkalmazni a' galvános szénvilágot. Az „*Allgemeine Zeitung*“-nak 1850-ki jan. 28-án megjelent számában e' felől így tudósítanak; 1849-ki dec. 8-án tétetett az első kísérlet. Az admirálisati toronyról Pétervárnak három legnagyobb utczája világítottatott meg esti 7—10 óraker. A' fény egy 4 emeletes épület magasságára volt helyezve 's olyly világos vala, miszerint a' szem alig állhatta ki egykét másodperczig. Daczára annak, hogy tiszta, derült lég és csillagfényes éj volt, mégis, oldalt állva, láthatta az ember, miképen lövelt sugárokat a' fény épen úgy, mintha verő-

*) *Párszén*. Coaks, Kokes, Kohks. — „Coaks heisst die nach dem Ausglühen der Steinkohlen zurückbleibende, harte, metallglänzende, schwammige Kohle.“ — „Die Darstellung der Kohle Kokes beruht ganz einfach auf einer Verkohlung der Steinkohle, wobei alle flüchtigen Theile derselben . . . entweichen.“ — „Lepárolás utáni maradványa (a' kőszénnek) tiszta szén, melyly Koks-nak nevezetik.“ — A' lepárolt kőszénnek tehát legsajátabb nevezete lehetne: párkőszén, párszén.

fény sűt be kis hasadékon valamelyly sötét helyre. A' toronytól 300—400 lépésnyire távol fekvő házakon a' legyet meg lehetett volna látni. A' gőzlámpák világa rőtnek, kormosnak látszott, míg a' berzfény vakítólag fehér volt. A' világító test, az utczáról tekintve, mintegy 6 hüv. átmérőünek látszik, meszsére pedig úgy mutatkozott, mint a' roncsából (Bombenröhre) kilövött fénygolyó, melyly a' légben lebeg. Világa gyakran változtatta színét 's volt majd vörös, majd kék, majd sárga, miáltal a' szemnek tűrhetőbb lett; gyakran kialudt egészen néhány perczre, de csakhamar újított fényben tünt elő. Még 500 lépésnyire, daczára a' gőzvilágnak, meg lehetett a' berzfény-árnyékat ismerni. — Az ezen világot szolgáltató telep, széntelep, 185 elemmel, melylynek mindegyike $1\frac{1}{2}$ láb széles; a' horganyhengerek 15 hüv. magasak, 10 hüv. átmérőük 's legalább $\frac{1}{2}$ hüv. fémvastagok. A' horganyhengerben állanak a' legfinomabb porcelánból készült agyagsejt, megfelelő nagyságban. Ebben ismét a' monyuru (oval) szénhenger van. A' szénnek kitünőleg szép, tömör gyurmája van; *Argeraud* Párisból hozza. A' telepet magában a' toronyban nem lehetett elhelyezni, azért a' mögépület (Hintergebäude) két tágas teremében van fölállítva. Éjjel nappal fűttetvén: a' hőség és a' savak párája kiállhatlan; 4 katona, kik örökül szolgálnak itt, már vért köpnek. — *Argeraud* állítása szerint e' telepnek folyama 90 óraig állandó. A' savak vegyitéke, melylyel a' telepet megtölti, titka még. Hacsak 57 elem van is munkásságban, a' folyam mégis olyly hathatós, miszerint egy, $\frac{1}{2}$ hüv. széles és 4 hüv. hosszú angol reszelőt, mint tűzjászert, szétszikkasztatott. — A' mögépületből, mint a' távirnyában (Telegraph) mennek föl a' sodronyok szigetelt (izolált) póznák fölött, kívülről, a' tornyon, hol a' szénszögek (Kohlen spitzen) velök érülköznek. E' szénszögek négyszögletes páleczák, $\frac{1}{4}$ hüv. nyiek négyegben (im Quadrat) és 5 hüv. hoszban. Ugyanazon finom szemerkés (feinkörnig), saja (dicht) gyurmából vannak, melylyből a' szénhenger, sárgaréz hüvelyekbe foglalvák és csavar segedelmével egymáshoz közelíthetők. A' szén mintegy $\frac{1}{2}$ hüvelyknyi magasan lángol, de úgy, hogy a' szem még kiállhatja. Az izzpont elébe nagy lencse van helyezve, melyly a' világot olyly fölötte élesíti. A' színváltozás az által történik, hogy a' szén elézése alatt a' gönczök már nem elég bensőleg érintkeznek; a' különbség kisebb nagyobb fokához képest a' láng kék, sárga vagy vörös. A' nemlő gönczben meglehetősen hamar ég el a' szén, 's csaknem minden fél órában után kell rakni a' szenet, a' mikor a' világ mindannyiszor meg megszakad. 'S az egészben ez a' legnagyobb baj. *Jacobi* most tökélyesített világító-készületet épített, melylyben a' szén légment ürben izzandik és kéz helyett óraművezet által fóg szabályoztatni. — A' galvános szénvilágnak más alkalmazása van Párisban és Drezdában. *Mayerbeer*, *Profétá'*-jában egy jelenet van, melylyben a' díszítmény téli vidéket ábrázol, a' kelő nappal. A' napot úgy utánozzák, hogy a' nap korongját, tányérát egy kúpszeges vájtükörből (parabolischer Hohlspiegel) képzik, melylynek góczában szénszögek izzanak. A' világot félbenmaradásának igen elmés gépezettel van eleje véve. Félbenmarad pedig, ha a' szénszögek többé nem érülköznek, és cz által a' berzfolyam megszakad. A' szénszögek tehát kerékzettel vannak egybekötve, ez által mindig egymás ellenébe hajtatnak, míg a' kerékzet egy villanydelej (Electro-Magnet) által szabályoz-

tatik, melyly a' galvánfolyam sodrába van helyezve. A' legnagyobb rosz, e' világnak vakító ereje. Azért Pétervárott a' kísérletek csak éjjelkor történnek, midőn az utcák már üresek, ama' nagy kísérlet előtt pedig, melylyet előbb földidézünk, a' közönség utasítva volt, hogy olyly házak oldalaihoz tartsa magát, mik nem egyenesen a' világitás góczába esnek. Ha e' baj nem engedné tanácsosnak a' galvános szénvilágnak alkalmazását a' városok világitásánál: úgy mégis használható lesz a' fénytornyokon, mikről a' legelősebb világnak kell égnie. — Cs. F.

Galvanographia. A' galvanfolyam gyakorlati alkalmazása körében tett számtalan kísérletek, az újabb korban két nevezetes találmányt idéztek elő; mindkettő *Galvanographia* nevezetet nyert. Egyik a' fémlemezeknek galvanfolyam általi bevésetése, másik a' tusch-festvényeknek galvánlemez általi sokasítása. — Az első, egy angolnak; *Palmernek* találmánya, abban áll: hogy egy csiszolt rézlemez éleppel (Aetzgrund), például viaszszal vékonyan bevonván, ezen alapra karczó-tővel rajzolunk vagy írunk valamit, a' mit t. i. a' rézlemezen bevésetten akarunk előállítani. Ügyelniünk kell azonban, hogy a' rajzolás mindenütt tisztán az alapon keresztül egészen a' lemez felületéig hasson, akkor az így elkészített lemez valamelyly galvan szerkezetben tevéleges sarkká változtatván, a' karczóások által meztelen maradt réz feloldatik, 's ha a' folyam működésének bizonyos időt engedünk, az egész rajz a' rézlemezbe beébetni, vagy jobban mondva, mintegy bevésetni fog. — A' másik, *Kobellnek*, müncheni ásványtani oktatónak találmánya. *Kobell* ugyanis még 1839-ben galvanlánczolatallal tett kísérletei alatt tapasztalá, hogy a' galvan-réz ülepedését, a' vezető felületek mellett létező nem vezető felületeken is folytatja, 's ha ezek nem nagyon simák a' rajtok lévő homoru vagy domboruságokat lemásolja. Ezen körülményt *Kobell* gorombán, azaz egy kevésse vastagon festett rajzra alkalmazván, kísérleteinek eredményét e' következő munkája által ismerteté meg „*Die Galvanographie, eine Methode Tuschbilder und Zeichnungen durch galvanische Platten im Drucke zu vervielfältigen.*“ (München). Az eljárás röviden abban áll: egy ezüsttel bevont rézlemezre a' sokasíttatni kívánt tárgyat lerajzolván, beteszszük egy *galvanoplastikai* szerkezetbe, hol a' feleresztett kénsavas rézlelegből kiváló fém a' rajzra ülepedvén, egy rézlappá tömörül, 's ülepedési felületére az egész rajzot lemásolja. Egy ilyly rézlapot, melyly egy pár nap alatt készüül, ép úgy lehet nyomtatásra használni, mint a' közönséges metszett rézlapokat. — Miután ezen találmány a' festészeti művészet-téren csaknem általános alkalmazást vitt ki, czélszerűnek látjuk, *Kobell* főlebb említett munkáját, melylynek jelenleg már harmadik kiadása forog kézen, ha legalább is tartalmilag, 's azon előnyök főlemlítése mellett, közleni, melylyel a' *galvanographia*, főleg a' *lithographia* felett félreismerhetlenül bir. — Az említett műnek 6 szakasza van, ezek: 1) a' galvan-lánczolati műszerek; 2) a' festvény vagy rajz készítése; 3) a' festett ezüstölt rézlapnak behelyeztetése a' galvanszerkezetbe; 4) az ülepedett rézlapnak az ezüstölt laptól elválasztása; 5) az ülepedett rézlapnak javítása, 's több példányokbani sokasítása; 6) a' galvanographiának előnyei. Ezz utolsó szakaszban elősorolt előnyök következők: 1) A' galvanographiai eljárás mellett, a' művész, rajzolandó tárgyát olyly fekvésben 's olyly árnyéklattal dolgoz-

hatja ki, a' mint azt a' nyomatnak vissza kell adni, a' mi a' rézmetszészénél épen nem, a' könyomásnál pedig még kevesbé kivihető. 2) Az eddig ismert módok közül, egyik sem enged olyly szabad kiviteli egyszerűséget, a' tusch-festvények lenyomásában. 3) A' nyomatok színezete ép olyan mint a' legtökéletesebb rézmetszvényeké, akkor a' midőn a' könyomatuak rendszerint halványak. 4) A' másolás, javítás, változás a' legkönnyebben eszközölhető. 5) Galvanographiai eljárás mellett $\frac{3}{4}$ részét az időnek megnyerjük, t. i. azon időnek, melylyet bármelyly más módszer igényel. 6) A' galvanographiai lemezek a' mellett, hogy sokasíthatók, egyszersmind igen könnyen eltehetőek és szétküldhetőek, akkor midőn a' lithographirozott kőlapoknak, (a' mellett, hogy már maga a' nyomás alatt gyakran elrepednek) szétkiüldése szerfelett sok nehézséggel jár. 7) A' költség hasonlíthatlanul kevesebb mint bármelyly más módszernél. 's a' t. A' fent említett munka mellett ajánlhatjuk még: „*Die Galvanoplastik in ihrer technischen Anwendung*“ von Werner (Petersburg 1844).

—gp—

Galvanoplastika vagy *Galvanometallurgia* nevezet alatt azon technikai eljárást értjük, melyly szerint állandó galvanlánczolat, galvántelep, vagy az ugynevezett villanydelejes forgató szerkezet által kifejtett gálvánfolyam sajátága a' fémsóoldatok (Metallsalzlösungen) szétbontására akkép használtatik fel, hogy a' kiváló fém vagy magára a' nemleges sarkra, vagy az azzal összeköttetésbe hozott vezető felületre tömörített állományba ülepedjék le. Ezen felhasználásnak háromféle czélja lehet: vagy az, hogy ezen ülepedés által eredeti rézmetszvények, minták lemásoltassanak, — ez a' tulajdonképeni *galvanoplastika* — vagy hogy a' különböző fémek aránylag vegyitessenek — ez a' *galvan-öntvényezés* (galvanische Legirung); — vagy végre az, hogy bizonyos fémek más fémek által bevonnassanak — ez a' *galvan-aranyozás*, ezüstözés 'sa't.

A' galvanoplastikánál (feltalálta *Jakobi* 1836.) leginkább kénsavazarézeleg (= rézgálic = Kupfervitriol) használtatik, minthogy ezen oldatból, a' legnagyobb rézmenyiség válik ki 's a' legtömörebb állományba ülepedik le; a' minták, formák lehetnek vagy fémtárgyak, például rézlapmetszvények, emlékpénzek 's a' t., vagy fémtelenek, — melylyeknek felületeik alkalmazás előtt rajzla (Graphit) lisztel bedörzsöltetvén, vezetővé tétetnek — például viasz, gipsz, stearin 'sa't. Az ülepedés által nyert másolatok vagy öntvények (Abgüsse) ha az alaplemez vagy minta az eredetinek öntvénye volt, minden változtatás nélkül használható; ha azonban magát az eredetit használtuk mintául, akkor az erre ülepedett rézlemez — minthogy az eredeti domboruságait homoru, homoruságait pedig domboru azaz: megfordított alakban adja vissza — hasonlóan mint a' gyanánt kell tekintenünk, és csak az erre ülepedett öntvény leend az eredetihez mindenben hasonló. A' galvanoplastikai szerkezet és eljárás kisebb másolatoknál következő: képzeljünk két egymásba járó edényt, a' külső üvegből feleeresztett kénsavas rézeleggel, a' belső likacsos sejtől feleeresztett kénsavval megtöltve, az elsőbe a' lemásolandó tárgyat a' másodikba bizonyos menyiségű horganyt (Zink) alkalmazván, 's a' kettőt villanyvezetővel, például egy darab rézhuzallal összekötvén, készen van a' *Daniel-féle* elem, a' galvánfolyam meg-

kezdi működését. a' rézgálicz-oldatból a' réz kiválik, 's lassan lassan a' betett mintára leülepedvén, tömör állományba tér által; hogy a' réz kiválás folytonosan egyenlő mértékben történhessék, az oldatnak koronként rézgálicz tápot kell nyújtanunk; szakadatlan működés mellett elégséges egy pár nap arra, hogy az ülepedvény vastagsága az elválasztást és így a' másolat bevégzését, kár nélkül megengedje. Nagyobb munkálatoknál állandó galvantelepet vagy villanydelejes szerkezetet kell használnunk, melylynek sarkai egyikét a' lemásolandó tárgygyal, másikat egy darab réz-lemezzel összeköttetésbe hozván, mindkettőt egy kénsavas rézéleg oldatot tartalmazó edénybe, egymással átellenesen behelyezzük, a' működés, t. i. a' kiválás és leülepedés, ép úgy történik, mint az előbbeni szerkezetnél. Megjegyzendő, mikép ha az alapminta vas vagy aczél, tehát olyly fém, melyly a' rézgálicz oldatból a' működés alatt kiváló kénsavval vegyül, következőleg a' minta felületén még az ülepedés kezdete előtt változás történhetik, akkor: vagy az említett fémek tárgyait, metszvényeit erős henger sajtó által lágy ólomba (Blei) benyomván, ezen nyomott lemezt használjuk mintául, vagy rézgálicz helyett rézkékleg-oldatot (Cyankupferlösung) alkalmazunk, melyly mindkét főlebb említett fémét sértetlenül hagyja. A' rézkékleg-oldat készítése vegyészti uton hosszadalmas és sok nehézséggel jár, galvanikailag azonban, ha csak bár kevésbé erős villanyteleppel bírnak is, igen egyszerű: E' végre vegyünk bizonyos mennyiségű elégült hamkékleg-oldatot — (Cyancaliumlösung) vízbe, mártsuk bele valamelyly telep sarkait, azonnal megkezdődik a' réz feloldása 's vegyüend a' hamkékleggel; a' mint e' vegyülés az elégülesi pontot elérte, azaz a' feloldott réz az éreny sarknál kiválni törekszik, kész a' rézkéklegoldat, melyly ép úgy használható, mint a' kénsavas rézéleg. Minthogy az ilyly oldat megújítása, ha t. i. a' már belőle kivált réz leülepedett, nem minden nehézségnélküli, az ilyly eljárás alkalmával elválasztott, vagy külön álló ülepedvényi edényeket kell használnunk, a' melylyben a' nemleges sarktárgyból (Anode) ép annyly réz oldatik fel, mennyly a' tevőleges sarktárgyra (Kathode) leülepszik, vagy az oldatból kiválik.

A' galvanometallurgia második ága a' *galvanötvényezés*, vagy is az ötvényezésnek galvanofolyam általi eszközlése. E' találmány érdeme megoszlik *Ruolcz* és *Becquerel* közt; bár igen szép jövőt ígér magának, jelenleg azonban kevésbe van kifejtve, miután azt, mi az ötvényeknek nélkülözhetlen, t. i. a' fémek vegyülesi arányát általa tisztán meghatározni nem lehet. A' nevezetesebb galvanötvények közül kettőt ismertetünk meg; egyik *Ruolcz bronzötvénye*, ha t. i. bizonyos határozott arányban álló rézkékleg és óloméleg-mennyiség hamkéklegben feloldatik, 's ezen oldat valamelyly állandó galvantelep hatásának tétetik ki, ennek működése által eszközlött ülepedvény adja a' kivánt *bronz*; másik *Jakobi sárgaréz-ötvénye*, előállítása következő: a' főlebb előadott módszereül elégült rézkékleg-oldatot készitvén, azon pillanatban, melylyben a' tevőleges sarktárgynál kiválás vagy ülepedés mutatkozik, a' nemleges rézsarktárgy helyett horganyt alkalmazunk, a' rézülepedés azért kevés ideig folytatódni fog, lassanként azonban eredeti veres színét a' sárgaréz színével cseréli föl; a' mint ezt látjuk, a' nemleges sarktárgy helyett valóságos sárgaréz, a' próbául használt tevőleges sarktárgy helyett azon tárgyat vagy mintát

alkalmazzuk, melylyre a' sárgaréz ülepedvényt eszközölni akarjuk. — A' *galvan-aranyozás*, *ezüstözés* 'stb. mint a' galvanometallurgiának harmadik ága, ép nem becsülnék érdeme szerint, sőt mondhatni egészben háttérbe szorítottatik, ennek főoka részint a' működők hanyag eljárásában. részint azon körülményben rejlik, miszerint nem bírnak móddal, eszközzel, melyly által az ülepedvény vastagságát meghatározni lehetne; ha az keletinél vékonyabb, kevés ideig tart, ha pedig keletinél vastagabb, repedezett leend 's lassanként lepattogzik, 's miért? mert nem tudunk az ülepedvény, 's a' bevonandó tárgy között maradandó összeköttetést eszközölni, miután ez utolsó a' körlégből elég-hártya felületet nyerend, melyly a' tökéletes egyesülést egészben gátolja. *Becquerel* ezen körülményt az által hárítja el, hogy a' galvanaranyozást némelyly részben a' tűzarananyozáshoz hasonlólag eszközli; ő ugyanis az aranyozandó tárgyat feleeresztett savval megtisztítván ismételen *Quickkrízbe* mártja (légsavas higany-oldat $\frac{1}{2}$ vízzel higgítva), 's mindannyiszor bőrreli dörzsölés által megszárasztja, ilyl eljárással a' tárgy egyenletes higanyréteggel vonatik be, akkor az aranyozás, mint rendesen szokták, aranyhamkeklegben (Cyan-goldcalium) megtörténvén, az egész egyenlő vastagságú aranyfoncsor (Gold-amalgam) réteget nyer, melylyből a' színelésre megkívántató hevítés által a' higany elillanván, maga az arany az alatta lévő tárggyal majdnem vegyileg együl. *Jakobi* az aranyozáshoz 's ezüstözéshez hasonlólag nem vegyarany és vegyezüst, hanem hamkekleg-oldatot használ, ez uton a' főlebb elmondott ötvényezési eljárás mellett, az ugynevezett színes arany (à quatre couleurs) előállítására, az aranyhoz réz vagy ezüstteli ötvényezését szerfelett könnyen eszközölhetni; az arany veres színe a' réz, zöld és fehér színe pedig az ezüst ülepedvénytől származik. — Legyen szabad végül a' galvanometallurgiát illetőleg megjegyeznünk: mikép az olyly folyadékokból, melylyek élenysókat (Sauerstoffsalze) fémalappal vegyülten tartalmaznak, például: kénsavas rézéleg, kénsavas horganyéleg, légsavas rézéleg, 's a' t. a' nemleges fémek hamarabb és nagyobb tömegekben ülepednek le mint a' tevőlegések; ez okból a' tisztátalan réz-gálic oldatból a' kezdetben leüleplő réz egészben tiszta. A' kékelegeknél egészben az ellenkező áll, úgy hogy csak igen csekély horgany vagy ezüst részecske elégséges arra, hogy a' veres-réz sárga, az arany pedig zöldsínt nyerjen. — gp.

Gálya, gályarabság. Gályáknak nevezettek hajdan azon 130—140 lábnyi hoszsú, 16—20 l. széles hajók, mik mindenik oldalon 22—26 evezővel bírtak, melylyek mindegyike 5 evező szolgát foglalkodtatott. A' hoszsú orrba végződő előrészén volt a' tető a' tengerész-katonák számára, melyly alatt egy 24 fontos 's két más kisebb ágyu állott: a' hátulsó részen rendesen két 6 fontos 's a' kapitány szobája volt. Az első rendű gályák neve Reale, a' másod rendűké Kapitana volt; a' kisebbek *galeotáknak* nevezettek. A' gályákat már a' görögök is ismerték 's a' közép-korban ezek valának az egyedüli tengeri hajók. Eleinte csak a' közép-tengeren, a' 16 században a' svédek és oroszok által a' keleti tengeren is használtattak; a' 17 század közepe óta kényelmesb hajók által mindinkább leszorítottattak 's jelenleg már csak csekély használatban vannak. A' gályákoni evező legények *gályarabok*nak mondatnak. Az evezési

munka nagy erőfeszítésbe kerülvén 's a' legmagasabb díjért sem találkozáván önkénytes evezők, a' törökök 's a' kelet barbaresk államai leginkább keresztyéneket alkalmazának e' szolgálatra, a' középtenger körüli államok pedig, különösen Francia és Olaszország, gonosztevőket. A' *gályarabság* egyike a' legkeményebb büntetéseknek Franciaországban 's más tengeri tartományokban. Vagy bizonyos évekre vagy örök időre szabattik, az utóbbi esetben polgári halállal van özszekeötve. Az elítéltek megbélyegezetnek, hajuk kurtára nyiretik, GAL betűkkel jegyzett durva posztózubbonnyal ruháztatnak 's kettejével özszebilineseltetnek. A' legesekélyebb vétséget szigorú büntetés 's a' munkára alkalmatlanná tevő önbénítást halál követi. Mióta a' gályahajók használatból kimentek, a' gályarabok más nehezebb munkákra (*travaux forcés*) használtatnak, mint vármunkákra, kikötő készítésre 'stb. Hajdan a' hajózásra alkalmatlanná lett régi hajókban tartattak, miknek fődezete fa-házakkal volt ellátva. A' 17 század közepe óta azonban különös épületek léteznek számukra, miknek neve: *bagno*. Az újabb időkben a' gályarabok célszerűbb alkalmazására nézve sok változás történt különösen Franciaországban Toulonban és Brestben (l. Franciaország statistikája: *törvénykezés*). 1847 u. a. országban 228 egyén íteltetett el örökös 's 1092, időhöz kötött kényszerített munkára. — a.

Galyzin. Hires, dúsgazdag orosz család, melylynek kitünőbb tagjai újabb időben: *Sándor Nikolajewitsch* orosz titk. tanácsos, 's kultus és közoktatási minister 1817-től 1824-ig, midőn tárezáját vesztvén, főpostagazgató lett. Elnöke volt az orosz biblia-társaságoknak is ezeknek felosztatásig 1826-ban; *Dimitri Wladimirowitsch* lovassági tábornok, ki 1812-ben hadtest-vezér, 1820. oltá moszkvai fő katonai kormányzó volt, 's hazája iránt nevezetesen a' cholera idején, 's az 1831-ki égéskor, ugy szinte Moszkva szépítése által sok érdemet szerezvén, 1844-ben halt meg Párisban, és csaknem czári pompával temettetett el ősei sirboltjába Moszkvában; *Sergei* a' státustanács tagja 's az ország egyik főméltósága volt: végtelen gazdagságát nemzete jólétének előmozdítására használta fel. Moszkva közelében *Melniza* mezei jószágán, fejedelmi fényben lakott, 's köztiszteletben részesült. — cz.

Gamba (Bartolomeo), Olaszország legtevékenyebb 's legismeretdúsabb bibliographjainak egyike, szül. Bassanoban 1766. Már 10 éves korában Remondini gróf nagy kiterjedésű könyv- és réznyomdájába került, hol különösen bibliographiai tanulmányokkal tölté idejét. Később megnyervén főnöke bizalmát, ettől velencei fiók kereskedésének vitelével bízott meg, melyly hivatalát Remondini gróf halálaig viselé. Fő része volt ezen nyomda nagy számú munkáinak gondos kiállításá körül. Miután 32 évig vett volna részt jóltevője ügyeinek vezetésében, a' gróf halála után elvált házatól 's könyvkereskedést alapított Paduában. 1811 az adriai tartományok censorává nevezetvén ki, Velenczében lakott, hol a' Moenigo senátortól alapított és „di Alvisopoli“ név alatt ismeretes könyvnyomdát szerzé meg. Néhány év mulva azonban teljesülve látta legfőbb vágyát, midőn az osztrák kormány által a' velencei San Marco könyvtárhoz kineveztetettörnek. Az Athenaeumban tartott egy előadása alkalmával 1841. maj. 3-án gutaütés által halt meg. Első nevezetesebb

munkája volt : „*Serie dei testi di lingua usati a' stampa nel vocabulario della crusca*“ (Bassano 1805. Velenceze 1818), melyly minden irodalom történeti 's nyelvbúvárra nézve nélkülözhetlen. Továbbá : „*Serie degli scritti impressi nel dialetto veneziano*“ (1832.) „*Catalogo delle più importanti edizioni, e degli illustratori della Divina comedia dall anno 1472—1832*“ (1833), „*Bibliografia delle novelle italiane in prosa*“ (1835), 'stb. Ezekenkivül számos kisebb nagyobb életírásokat birunk tőle, Belcari, Cornaro, Boeccaccio, Gozzi, Bentivoglio, Bodoni 's több más férfiak hatásától, mik részint külön, részint nagyobb munkák részeiként jelentek meg. Érdemei közé tartozik még, hogy a' könyvtárak pora alá temetett számos régi nevezetes iratokat újra világ elé bocsátott. II. *Gamba* (lovag), francia consul Tiflisben, leginkább 1818—1824 években déli oroszországbani utazásairól 's a' kaspiumi és fekete tenger körül tett vizsgálatásai által lett ismeretes melyly tapasztalatait ezen munkájában tevő közre: „*Voyage dans la Russie méridionale et particulièrement dans les provinces situées au-delà du Caucase*“ (Par. 1826) mik nagy befolyással voltak, ezen vidékek földirátának megigazitása 's gazdagítására. Fanciaországban ő volt legelső példa arra, hogy a' kormány Angliát utánozva, egy utazót küldött távol vidékekre nem csak tisztán tudományos ezélekből, hanem a' nemzeti kereskedelem kiterjedése szempontjából indulva ki, különösen ama vidékek kereskedési viszonyainak tekintetbe vételét bizta reá. G. férfiasan megis felelt feladatának. III. *Gamba* (Pietro, gróf) szül. 1801 Ravennában, testvére a' Lord Byronnal egybekötötése által nevezetes szeretetreméltó Guiccioli grófnőnek. Byronnal Kephaloníába utazott 's Missolonghiban a' görögök sorába állott, de a' nagy költőnek csakhamar bekövetkezett halála megutáltatá vele Görögországot. Londonba ment tehát, de nem sokára ismét Görögországba tért 's bátorsággal és kitartással küzdött a' görög zászlók alatt. Teste azonban nem soká bírta meg a' háboruval járó erőmegfeszítést. 1826 meghalt Dara faluban közel Methanához. Fényes tulajdonai miatt a' philhellének között közszajnálát tárgya volt, ámbár voltak, kik nővérével bűnös együttélése miatt nem legnagyobb tisztelettel emlékezének meg róla. 1825 jelent meg tőle I. Byron utazásai 's élete utolsó pontjait jellemző irata: „*A narrative of Lord Byron's last journey to Greece*“ — a.

Ganilh (Károly) nevezetes francia státuszgazda, szül. 1760 Auvergneben. Párisban mint jogtudós élt 's 1789 egyike volt a' választottaknak. A' nép jogainak védelmében mindig kitűnő szabadelműséget 's állhatatosságot tanusított. 1802 magán életbe vonult, mindazáltal iratai által folytonosan munkált a' közjólétre. A' restauratio után követnek választatott, hol nézeteihez 's jelleméhez mindvégig hű maradt. Tiszta hazafusága 's nézeteinek sulya azonkivül, hogy sokak tiszteletét szerzék meg neki, nagy befolyással voltak a' közvéleményre. A' követkamarában, melylynek 1823-ig volt tagja, a' rajongásig önhitt többség ellenében egyike volt a' legbátrabb szónokoknak. Meghalt 1836 maj. 4-én szegényes körülmények közt. Sok munkái között a' nevezetesebbek : „*Essai politique sur le revenu public des peuples de l'antiquité, du moyen âge et des siècles modernes*“ (2 köt. Pár. 1823). „*Des systemes d'économie politique* (2 köt. Pár. 1821). „*La théorie de l'économie politique fondée*

sur les faits resultants des statistiques de la France et de l'Angleterre (2 köt. Pár. 1822). „*De la contrerévolution en France ou de la restauration de l'ancienne noblesse et des anciennes superiorités sociales dans la France nouvelle*“ (1823). „*De la science des finances*“ stb. (1825). „*Dictionnaire analytique d'économie politique*“ (1826). — a.

Gans Eduárd szül. 1798. mart. 22-kén Berlinben, 's meghalt 1839. maj. 5-én ugyanott mint rendes jogtanár. Tanult a' berlini gymnasiumban; jog- történet- és bölesészettant hallgatott először Berlinben Savigny és Schmalztól, majd Göttingában, végre 1818. Heidelbergben, hol nagy hatással voltak reá Hegel, Thibaut és Mittermaier előadásai. Már itt mulatása alatt több jogtani értekezést irt Thibaut Archiv-jába, 's „*Ueber römisches Obligationsrecht*“ (Heidelb. 1819.) czimű munkája tetszéssel fogadtatott. Nagy zajt csinált a' már 1817-ben irt „*Urtheil eines Unpartheiischen über die Habilitationsangelegenheit des Dr. Witte*“, kitől a' berlini jogtani osztály, fiatalágamiatt, megtagadta az akadémiai tanárságot. Már itt érezteté Gans a' nevezett osztály fejeivel, hogy nem nagy tisztelője leend Savigny és híveivelveinek. Mint jogtudor 1820. tért vissza Berlinbe, hol magántanárként lépett föl az egyetemben. Sem a' nyilvános tanítás, sem az irodalom mezéjén nem lépett még föl német tanár hasonló sikerrel. Előadásait mindig leginkább látogatták; nem volt Berlinben olyly nagy terem, melyly minden hallgatóit befogadható. Nagy eszmegazdagság, mély böleseleti ismeret áradozott lelkes ajkain. Szélesebb ismerete levén, mint szaktudományára szükséges vala, olyly téreken is kalandozott, melylyek csak igen laz. vagy semmi összszoköttetésben ninesenek a' jogtudományyal, de melylyek az ő fejében léteges egészszé alakultak. Ismeretei nem könyvtudás formulái, nem doctrinairi műdarabok, mindenüitt az életre vonatkoztak, a' statusfogalom kifejtésére, a' legföbbre, mit a' jog fölmutat. Korán esatlakozott Hegelhez; hogy a' jogtudományt ismét valódi magas állására emelje, a' kor böleseletének mély ismeretére volt szükség, be kelle hatnia mindazon mozgalmak értésébe, melylyek a' kor alakítására befolytak. Igyekvék a' jogtant az állam és élet számára emancipálni, 's a' böleselet ótalma alá helyezni, melyly tudomány a' szellem szabadságára törekszik. Mit Gans tanított, éles ellentétben állott a' kormányrendszer 's azon iskola elvével, melyly magát különösen történeti iskolának nevezte, 's melylynek központja Berlinben volt; 's tisztán a' történeti kutatást tekinté a' jogtan legföbb feladatának. Hogy ez elv általában hamis, már rég éreztette Thibaut, Mayer 'stb., Gans azonban lelkének egész erélyével, 's a' Hegelféle böleselet dialectikájában jártas tudós polemiai ügyességével támadta azt meg. A' „*Scholien zum Gajus*“-hoz irt előszóban nyitá meg táborozását, 1820-ban nagy szerencsével küzdött a' Hegelféle szabadelvűiség mellett a' jogtudományban. Savigny történeti iskolája ellen, melyly az akkori politikai reactio ótalma alatt már nagy fejlődésnek örvendett. De lássuk magának Gansnak egy művéből, melylyet alább idézendüink, ezen jogrendszer jellemzését: „Azon iskola — ugymond G. — melyly jelenleg a' jogtudományban állítólag a' kor magasságára feljutott, 's melyly, mi ilylyetén magasságúhoz illik, a' korláthan felsőbbiséget magához ragadni törekedett, önmagút jelelé meg, 's jelöltessék meg ennélfogva itt is a' históriai jog nevével. Hogy maga

magában megállapodhassék, és saját határozottságához eljuthasson, mit joggal csak az ellentét útján remélt elérhetni, nem historiai iskolát teremtett magának ellenségeül, melyly philosophiából, természetjogból és józan észből alakitva, egyáltalában semmi egyéb elvvel nem birna, mint azzal, hogy ő nem a' historiai iskola. — A' történeti jogtan kettős momentummal bir: először, menyinyiben a' szétszórt forrásnyomozók köztereme, 's e' tekintetben nem kevés érdemei vannak; másodsor menyinyiben maga e' munkásság philosophiája. Mióta némi hierarchiával felruházott e' tan, több becses dogmaticai és historiai munka bocsáztatott közre. Exegesis, variánsok 's ezeknek összehasonlításai, régi és újabb codexek, szint-azonképen nem panaszkodhattak; sőt olylys elöszeregettel bántak velök, melyly még a' dogmának 's históriának sem jutott mindig. Az egyesülés itt, mint egyebütt nem maradt jótékony befolyás nélkül egyesek munkálataira. De egészen másnak mutatkozik ez ügy második momentumában, tudniillik philosophiai nyilatkozatában. Rendes, hogy ezen történettudományi philosophia soha sem volt befolyással híveinek munkáira és értekezéseire, 's hogy ezek épen úgy tovább munkáltak, mint különben, 's mint munkáltak hasonló tárgy körül a' nem hívek is. A' philosophia tehát inkább csak ezimerül szolgált, önkényes felirással, 's nem az épület belsejében találtató tartalmát jelentövel. De lépünk közelebb e' ezimerhez, lássuk, mint szól. 'S ime olvassuk, miképen a hibás tan azt igyekszik megmutatni: „hogy minden kor lételét, világát szabadon és kénye szerint önmagából meríti, jól és szerencsésen, vagy roszul és szerencsétlenül, belátásának és erejének mértéke szerint tudniillik“; a' helyes tan pedig, azaz: a' historiai, tanítja, „hogy nem mindenkor idézi fel világát magának és önkénytelen, hanem feloldhatlan közösülésben az egész multtal. Minden kornak kellek ennél fogva valami már adottat elismernie, de mi szükséges és szabad egyszersmind: szükséges, a' menyinyiben nem függ a' jelen kornak külön önkényétől, szabad, mert szintolyly kevésse függ idegen külön önkénytől, hanem inkább a' népek magasabb természetéből, ezen szüntelenül kifejlődő egészről foly ki.“ Mint lehessen valamelyly kort vagy népet gondolni, melyly világát nem szabadon, 's önkénytelen magával hozza. belátásához 's erejéhez képest tudniillik, előttem 's valószínűleg az olvasók nagyobb része előtt is megfoghatatlan dolog. Mindaz, mi előhozott valamelyly korban 's népben, előhozott belátása és ereje által. 'S valóban silány egy surrogatum volna, ha ezen belátást 's ezen erőt a' multkor krónikáiéért, vagy a' históriai iskolának régi-ségeiért akarná becsereélni. Midőn amazok tehát azt állítják, hogy a' jelenkor mit előidézt, azt az egyetemi multtal közösülésben idézi elő, a' felelet az: hogy épen az joga és jelentősége a' jelen kornak, hogy hozzá képest a' mult visszazahozhatlanul holt; ez megszűnt jelentőséggel birni, bir pedig a' jelen. De ezen szabad, semmi multhoz nem kötött mozgalom nem esetlen önkény munkája. Épen az ész lép fel cselekvőleg minden korban 's minden népnél, 's tettét ezeknek belátása és ereje, mint organumok által hajtattja végre. Minden mult a' jelenkorra nézve holt valami, de az nem holt, mi a' jelenben 's multban egyiránt az állatékot (substanz) képezi, az isteni ész t. i.; 's e' tekintetben igen is örök jelentőségűek 's korunkba általnyulók a' mult nyilatkozatai is. Az egyes nép-

szellemben fokszerinti kifejlődésben nyilatkozik ki ez ész, 's feladása a' subjectiv szellemnek, ezen észet megismerni, tisztelni és felfogni. Látszik, hogy a' szabadság és szükségesség azonságáról a' historiaiak is hallottak valamit; 's a' nélkül, hogy tudnák, mi legyen ez tulajdonkép, nem vonakodtak rendszerök lelegejére állítani e' tételt, minek eredménye volt, hogy szabadság kelt számukra, melyly nem a' hatalmat akarás'sa' kornak előteremtése a' korban, hanem a' hátrafelé-fordultság, 's a' holt letűnek olvasása a' multban; 's olyly szükségesség kelt ki nekik, melyly nem a' felfogandó ész, 's ennek nyilatkozása az időben, ugy hogy minden népszellem tőle mint elvétől igazulását nyerje, hanem vak szükségesség, a' látszó causalis nexus külsősége, melylyre mint legmagasabbra vonatkozik aztán minden. Ezen iskola tehát tökéletesen jellemezethetik azon észrevétel által, hogy philosophiai lehozásaiban szó sem tétetik az észről: ennek csakugyan az ott felállított szükségességgel semmi köze. Ezen ugynevezett philosophiának két fő practikai eredménye volt. Az egyik: megvetése a' jelenkornak törvényhozói tekintetben. Mondatott, miképen időnknek erre ninesen hivatása, 's a' helyett, hogy maga akarjon és teremtsen, tanuljon inkább és olvasson. Nemző erő hijával vádoltatván ekkép az idő, 's agg korba helyezettvén, természetesen a' római tétel fog alkalmaztatni, melyly ekkor megengedi az adoptiót. Második következménye: ama dühös gyűlölség a' philosophia 's az özszes, nem dátumok kikutatásával foglalkodó gondolkozás ellen. A' históriai iskolából kelt ki továbbá: a' külsőnek mint absolutumnak imádása; minden datumoeska határtalan fontosságúnak íteltetett, 's így ezen tisztelkedés zaja közben végkép elveszett mi fő, a' fogalom". (*Das Erbrecht in weltgeschichtlicher Entwicklung* 'stb. Berlin, 1824—35). „Ezen heves diatribe — mond az idézettekkel illetőleg hazánk egyik legkitünőbb publicistája — olyly munka kíséretében lépven fel, melyly az uj teoriának jellemével homlokán az egyetemi jogtan studiumának legfényesebb eredménye gyanánt tekinthetett, 's a' philosophiai speculatio mindig csak adott tények felett történvén, a' tudomány ismét általesapott azon ösvényre, melylyet Montesquieu nyitott meg egy századdal ezelőtt „l'esprit des lois“ vezérmunkájában.“ (Szalay Publ. dolg.) Egy munka sem tett többet a' historiai iskola scepticismusának megbuktatására, mint az idézett óriási mű az örökösdi (inkább Familienrecht) jogról, melylyre Szalay 1841-ben különös cikkben emlékeztette honunk fiait, 's melyly a' francia jogtudósoknak hasznos tanulmányul szolgált (lásd: Lermnier; Bevezetés a' jogtörténetbe 'stb.) — 1825. Gans nagy utat tett Francia- és Angolországban, 's visszatérvén, rendkívüli tanárrá neveztetett Berliuben. Azután ismételve meglátogatta Bécsset, Münchent, 1830-ban ismét Párist, 1831-ben Angliát, 's 1835-ben még egyszer Párist, hol a' tudós világban egyike volt a' legszivesebben látott vendégeknek. 1828-ban rendes tanár lett a' berlini egyetem jog osztályában, 's 1831. dékán. Mindkét alkalommal igyekvék Savignyt kiengesztelni, 's ugy viselte magát, mint a' ki a' tudományos vitákat nem akarja átvinni személyes viszonyok terére. Savigny azonban nem vala kiengesztelhető. Midőn Gans a' facultas tagja lett, Savigny kilépett örökre. Az elvharcz azonban nem végződött ezzel, sőt Gansnak egész utósó perezeig tápláltatott ellenfelei által. Első mun-

kájától kezdve, melyet idéztünk, ezért vonul minden egyéb iratain keresztül vörös fonalként a' történeti iskola elleni küzdés. Nagyszerű négy kötetes művén kívül, az örököségi jogról, — említendőek még : „System des römischen Civilrechts“ (1827.), „Vorlesungen über die Geschichte der letzten 50 Jahre“, Raumer történeti zsebkönyvében 1833—34 ; „Vermischte Schriften, juristischen, historischen, staatswissenschaftlichen und aesthetischen Inhalts“ 2 Bde. 1834. ; „Rückblicke auf Personen und Zustände“ 1836. Hegellel együtt alapítá 1826. „Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik“, melyly eredeti eszméjétől eltérven, következő irat kiadására bírta őt : „Die Stiftung der Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik“. 1830-ban egy jogtani lapot alapított : „Beiträge zur Revision der preussischen Gesetzgebung“, melyly 1832-ig tartott. Mint Hegel rendszerezés hive és őszinte barátja egyike volt a' nagy philosoph munkái kiadónak. Gans gondjai alatt jelent meg új kiadása a' „Grundlinien zur Philosophie des Rechts“ és „Philosophie der Geschichte“ (amaz 1837., ez 1838.) című műveknek. Utósó műve : „Über die Grundlage des Besizes, eine Duplik 1838“. — E' művein kívül nagy népszerűséget szereztek neki főleg előadásai, főleg az új kor történetei fölött, mikben szabadelműen gyakran tekintet nélküli bátorsággal, melegséggel, szellemdús elmésséggel adta elő nély böleseleti nézeteit ; 's előadásmódja épen ellenkező hatást gyakoroltak, mint anynyi más német tanárok unalmas felolvasásai. Olylykor egészen fölviányozta és elragadá hallgatóit. Erős volt a' rögtönzésben, 's hangja tiszta, csengő ; 's ritka szónoki tehetség emelte előadásának becsét. 'S mint közönytje a' koreszméknek, nagy hatást gyakorolt 's valódi oraculumma volt a' porosz fővárosban az alkotmányos eszmék hiveinek. 1830—33-ban volt hatása fő pontján. 'S enynyi munkásság között ráért igen talpraesett játékszini bírálatokat is irni, mikben nagy műphilosophiai jártasságot tanusita. Meghalt a' jeles férfit élte virágában. Társas körben érte a' szélütés, melyly véget vetett életének. Épen ez időtájban jntott közelebb ismeretsébe hazánk legnagyobb jogphilosophával, Szalayval. (lásd : Publ. dolgozatok, bevezetés II. lap). Levelezték egymással, melylyben Gans buzdította a' nagymivelt-ségű ifju magyar jogtudóst, 's viszont hazánkfia is érdekes adatokat nyújtott a' magyar jogtan ismeretére a' világhírű berlini tanárnak, melylyeket ez az örököségről írott munka folytatásában akart fölhasználni. E' szerint kétszeres vesztesség ért bennünket, hogy e' mű bevégezetlenül maradt. A' magyar jogphilosophiára rendkívül becses és nagyérdékű lett volna hallani e' tudós ember véleményét, miután a' szláv jogon kívül, a' családviszonyokról a' világ minden népeinek jogviszonyait előadta. — Eletéről, hatásáról lásd : „Eduard Gans als wahrer Jünger Hegels“ az „Ost und Süd“ című lapban 1838., és Gubitz : „Gesellschafter“-jében 1838. Nr. 176 ; „Hallische Jahrbücher“ (1839. Nr. 132. 206. 207. 's 1840. Nr. 113.) és Marheinecke-től : „Rede am Grabe des Herrn Prof. Dr. Gans, gehalten am 8. Mai 1839. (Berlin, 1839). — y.

Garay János, első rendű magyar költőnk, született 1812. Szegszárdon, Tolna megyében, hol atyja kereskedő volt 's a' városnál gyámatyái hivaltalt viselt : tanult születése helyén, 1823. óta Pécsen, 1829. óta pedig a' pesti egyetemen. Költészet iránti vonzalma, melylynek később anynyi jeles

virágot köszönünk, már Péceszt kezdé kifejleni. Folyvást olvasott 's dolgozgatott; iskolai latin vers-feladatait többnyire magyarul is elkészíté. Első kísérleteit, *Rajnis* Magyar Virgilje által ébresztetve, hexameterekben írta, de *Virág Benedek* ódáival megismerkedve, csakhamar a' lyra felé hajlott. 's első nyomtatott ódája „*Emlékáldozat*“ alkalmi vers, társai köz-költségén látott világot. Ugyanott kezdé megbarátkozni a' német irodalommal is, de ennek teljesb ismeretére csak Pesten jutott, hol az egyetem könyvtárát szorgalmasan látogatá 's *Eschenburg* és *Sulzer*ből sokat jegyezgetve, tanulmányai kizárólag szépirodalmi irányt vevének. Közben *Horrát István* philologiai leczkéi által *Réray* 's a' magyar nyelv kineseinek tanulására serkentetve, más részről *Vörösmarty* Zalán fútasával is megismerkedve, még tanuló korában veté meg alaptervét *Csatár* hős költeményének, melyly 1834-ben jelent meg. Már egy évvel előbb az akkor keletkezett *Regélő* — Honművész szerkesztősége mellé segédül szövetkezvén, e' lapnak 1836-ig munkás dolgozótársa maradt, 's a' szépirodalom több ágában, főleg lyrában 's drámában kísérte meg erejét. A' m. akadémia pályára hívása által buzdíttatva. 1835-ben *Csáb* című öt felvonásos szomorujátékkal lépett fel, melyly az akadémiai bírálók által dicséretre méltatván, később „*Jós ige*“ czim alatt a' budai színésztársaság által elő is adatott. Ugyanez évben több társával (*Guál*, *Vajda*, *Tóth Lőrincz*, *Szigligeti* 's a' t.) eredeti történeti színművek írására szövetkezvén, az ezen társulat által kiadott drámagyűjtemény második kötetét írta, melylynek tartalma *Árbocz* szomorujáték 5 felvonásban (1837). Ugyanekkor a' Trattner-Károlynál megjelent *Hajnal* almanachot szerkeszté, 's ebben adá *Országh Ilona* történeti színjátékát (1837.) 3 felvonásban; pályázott egyszersmind az akadémiai drámái jutalomra is „*Utolsó magyar Khán*“ című 5 felvonásos szomorujátékával, melyly az illető bírák által ismét dicsérettel említettett. Részt vett az 1837-ki Rajzolatok szépirodalmi birlap szerkeztésében is, melylyet sok czikkel gazdagított. — 1838-ik elején Pozsonyba hivatván a' Hírnök politikai lap szerkeztéséhez, e' lapnál az 1839-iki országgyűlés beálltáig dolgozott, ekkor pedig Pestre ismét visszatérvén, az akadémia által levelező tagjává választatott. — Küzdve a' magyar költő bajai- szegénysége- 's fájdalmaival, folyvást hiven hordá áldozatait az oltárra, melyly olyly szűken látja el papjait, hogy csak a' kebel ellenállhatlan ösztönéből lehet magyarázni a' hűséget, melylyel a' nemzet néhány lelke a' költészet kertében fáradszatlanul működik. Termékeny tolla elárasztá a' zsebkönyveket, 's szépirodalmi folyóiratokat gyönyörű lyrái 's rokonnemű költeményekkel, továbbá beszélyekkel, műrajzokkal, genre képekkel, életrajzokkal, aestheticai 's bírálati czikkekkel. Telve czikkel az *Auróra*, *Emlény*, *Hajnal*, *Nemzeti Almanach*; *Árviz-könyv*, *Kliegl-könyv*, *Regélő*, *Rajzolatok*, *Természet* 's a' t. szerkeztése alatt jelent meg az *Emlény* című zsebkönyv 1840—41—42 's *Landerer Honi Vezérének* több évi folyama. Ekkor írta a' Színműtárban megjelent eredeti drámáját, *Bótori Erzsébetet* 5 felvonásban, 's a' „*magyar és német beszélgetések közikönyvét*“ melyly két kiadást ért. — A' Kisfaludy-társaság tagjává választatván, ennek évlapjait is becses dolgozatokkal gazdagította. Itt jelent meg értekezése: lyrái költészetünk késő kifejlésének okairól. — 1843. jelent meg *Versei* gyűjteménye, 1845. beszéléyi gyűjteménye *Toll-*

rajzok czim alatt, 's *Frangepán Kristófné* költői beszély; 1847-ben 's második kiadásban 1848-ban az „*Árpádok történeti legendák*“ 's mondák és ismét a' „*Balaton-i Kagylók*“ költemény-füzér. — Legujabban *Szent László* történeti költeményére nyitott előfizetést. Enynyi nemes fáradozás. 's lelkes munkásság közepett ezer bajjal kelle küzdeni *Kont* költőjének; roncsolt egészségi állapota, szemének gyengesége, melyly vakulással fenyegeté, nevelék a' tenger bajt, melyly hazánk egyik első írójának életét áthullámzá. — A' kedélyes családátya 's lelkes hazafi fájdalmait hű nejének 's reménydús gyermekeinek szeretete, és a' becsülő nemzet részéről a' nyomor napjaiban bizonyított szíves és tetteges részvét enyhíti csak némileg. Most az egyetemi könyvtárnál visel alárendelt hivatalt. melyly legalább mindennapi kenyerét biztosítja; 's égő fájdalma könyei naponkint költői drága gyöngyökké változnak, mikkel a' nemzetiség hervadó koszoruját ékesíti. Nem lehet a' leglényekbb részvét nélkül tekinteni e' kedélyes és lelkes szenvedő házat, hol a' legkeserűbb fájdalommal szeretet és költészet jár karöltve, melyly utóbbi amannak sebeit ernyedetlen hűséggel orvosolja. — T.

Garcia, Europa fővárosaiban nevezetessé lett spanyol művészcsalád. Tagjai: G. *Mamel*, közkedvességű tenorista éshangszerző, szül. 1775 Sevillellában 's meghalt Párisban 1832. Már 6 éves korában templomi karénekes volt, 's 17. évében már mint énekes, hangszerző 's karigazgató volt ismeretes. Először a' cadizi színpadon lépett föl, innen Madridba ment, hol szinte tetszést aratott. Spanyolországban elterjedt hírével nem-elégedvén meg, 's európai névre akarván szert tenni, 1808 Párisba ment, hol alig egy hónap lefolyása után már egy olasz dalszínész sereg elén állott, melylybe andaluziai tüzével 's ernyedetlen munkásságával új életet öntött. 1811 Olaszországba utazott 's Turinban, Nápolyban, Rómában teljes tetszés között lépett föl. 1812 Murat király első tenoristának nevezé ki udvari kápolnájába. Olaszországbani tartózkodását leginkább arra használta, hogy magát drámai énekessé képezze 's a' dalművészet elméletét is tanulmányozza. 1816. Párisban ismét mint első tenorista énekelt a' Catalani aszszony igazgatósága alatt álló olasz dalszínházban. 1817 Londonban nyéré meg a' közönség kegyét az akkor ott vendégszereplő Fodor-Mainville (l. ezt) énekesnővel egyetemben. 1819 ismét Párisba tért, hol az ottani olasz operában 5 évig volt a' közönség kegyence. Ez volt művészi pályájának legfényesebb időszaka, 's ekkor nemcsak mint drámai énekes és zeneszerző, hanem mint egy nagyhirű énekiskola alapítója is kitüntette magát. 1824 ismét a' londoni kir. színházhoz szerződött első tenoristának, 's ott is folytató párisi énekiskoláját, melyly a' benne képzett tehetségek által a' legszebb eredményeket mutató fel. Ugyan azon évben a' newyorki színház igazgatását vevé át, 's tökéletesen elragadá az amerikaiakat válogatott énekes társasága által, melyly leginkább családja tagjaiból állott. Csak a' rideg klíma kényszeríté 1827 Mexico kedvezőbb éghalójába vonulni. 18 hónapi ott tartózkodása után, midőn sok fáradtsággal szerzett vagyonával Európába akart visszatérni, azt nyugatlomban élvezendő, Veraacruz körül mindenéből kifosztották a' haramiák. Párisba újra megkezdé énekantfolyamát 's néhányszor az olasz operában is fellépett, de hangja ekkor már annyira meg volt változva, hogy jónak

látá, végképen elvonulni a színpadról. Élete utolsó éveiben csak énektanító 's hangszerzői munkásságra szorítkozott. Mint énekesnek kitünő tulajdona volt a' tűz 's előadási kelleni; mint hangszerző kisebb jelentőségű, mindazáltal nagy számú műveinek nehánya, mint p. o. „*El poeta calculista*“ és „*Il califo di Bagdad*“ zeneművei 's „*Metodo de canto, o arte d'apprender à cantar*“ tankönyve kedvező tetszésben részesült. Fia *Manuel*, szül. 1813 Nápolyban atyja nyomdokait követve, hasonlóul mint énekes és énektanító lett ismeretes Párisban. Idősb leánya volt az ünneplott *Maria* (l. *Malibran*). Ifjabbik leánya, *Paulina* (*Viardot Garcia*) szül. 1821. Párisban. Atyjával Amerikába utazott, tulajdonképi kiképzését azonban csak később nyerte Párisban 's Brüsszelben. Eleinte zongorászatra volt szánva atyjától, miben csakhamar nagy tökélyre jutott. Az éneknek csak 1837 óta szentelé magát 's 1839 műutazásra kelt Belgiumba 's Németországba anyjával, egy hajdan szinte jeles énekesnővel, és sógorával *Beriot*-val, a' híres hegedü-virtuózzal. Innen Londonba utazott 's az ottani olasz operában általános tetszésben részesült nagy terjedelmű hangja és jeles játéka által, ugy hogy nagyhirű nővére tulajdonai örökösének tekinték. Nevezetes azon kívül rendkívüli rajzolási, különösen arcképezési tehetsége, nyelvtanulási könnyűsége. 1840 a' párisi olasz opera igazgatója, *Viardot*, vevé nőül. 1843 ismét Németország színpadain aratott érdemlett koszorukat. Jelenleg Párisban ragadja még mindig magára a' közfigyelmet. — p.

Garibaldi. Egyike azon neveknek, melylyek az olasz szabadságháborúk ideje alatt legtöbbet emlegettettek. Midőn a' februári forradalom után Olaszország ismét felkelt, részint, hogy önállását, részint hogy egyesülését kivihassa, G. volt a' legelsőik között, ki szabad csapatot állított a' közös czélokérti küzdelmekre. 1848-i tavasz utolján Carlo Albertónak ajánlá fel szolgáltatát, ki őt igen nagy kitüntetéssel fogadta. A' Lago Maggiore és Lago di Garda közötti tér 's pontok védelme bízottat reá. Az 1848-ki táborozás alatt igen sok jeleit adta bátorságának és katonai jellemének. Miután C. Albertó Rivoliból, és azután Somna Campagna és Castel Nuovóból is kiszorítottatott, a' s. campagnai szerencsétlen ütközet után Garibaldi a' békealkudozásra, fegyverszünetre, és békekötésre nem tekintvén, tovább folytatta a' harczt. Ismét új önkénytes csapatot szedett össze, és utolsóig vívott. Azonban a' tulnyomó erőnek engedni kénytetvén és *d'Aspre* ellen augustus végén Macagnonál tetemes veszteséget is szenvedvén, Schweitzba huzódott. Az utóbbi hónapokban G. és C. Alberto között igen szembetünő viszályok ütöttek ki, melylyek C. Alberto ingadozó 's kétséges jelleme által idéztettek elő. 1848-ki elején G. Rómába ment, itt naponkint közelebb érkezvén a' vég kifejlődés perczé. Decem-berben a' pápa vissza jövetele még sokak által reménylvetvén, és némi köztársasági mozgalmak, melylyek azt még inkább lehetetleníték, egyenesen Garibaldinak tulajdonítatván, szinleg száműzetett Rómából. De ez csak kevés ideig tartott. A' pápa végkép megfosztatván világi hatalmától, egy reggelen sokaknak nem kevés meglepetésére Garibaldi ujonnan alakított szabad csapatjával megjelent Róma utcáin. Csapatja az állam szolgáltatába vétetett fel. Garibaldi pedig a' Constituantébe választatott meg. Itt a' Caninoi herezeg mellett legtüzesebb védője volt a' közt-

társasági elvnek. Ez kimondatván, Garibaldi ismét hadi pályára hivatott. 1849-ben február végén a' római köztársaság által Ferrari az éjszaki határszélekre, G. pedig a' délekre küldetett. Itt a' Nápoly elleni sereg és munkálat vezénylete teljes hatalommal reá bízott. Martiusban a' lombardiai operatio vezetésével ruháztatott fel. 1849-ki april elején minden határszéli seregek vissza rendeltettek Róma közelébe, csak G. maga maradt Rieti mellett. Midőn azonban april vége felé a' francziák Civitavecchiába értek, Garibaldi is Rómába hivatott. April 27-én midőn az ostrom még nem volt megkezdve, vonult be G. Rómába, és Sz. Péter terén ütött táborn. April 30-án kezdetett meg az ostrom, melyly az egész idő alatt, Rómának franczia kezekbe kerültéig, számtalan és folytonos jeleit mutatta elő G. hősi bátorságának, és önfeláldozási készségének. Különösen kitüntette magát az ostrom első napján. A' francziák 3 helyen intéztek támadást Róma ellen. És minden ponton visszayerettek leginkább Garibaldi és emberei oroszluu szívü küzdelmei folytán. Ő maga is kapott sebet. Több ágyut foglalt el. E' napnak hőse kizárólag G. volt. A' rómaiak lelkesedése határtalan lön. G. este a' Corsini palotába tette át főhadiszálló helyét. Május elején Rómából kiküldve a' nápolyiak ellen táborozott. 4-én megverte őket, 9-én ismét harcolt és még fényesebb sikerrel. 7,000 nápolyi sereget, és köztte 800 lovast támadott meg Palestrina közelében Valmontone mellett. A' nápolyiak igen sokat vesztek. Palestrina este G. tiszteletére kivilágított. És Rómába vissza tért, hol rendkívüli lelkesedéssel fogadtatott. Május 21-én ismét Nápoly ellen mozdult ki, és ismét kedvező sikerrel. Most egészen benyomult a' nápolyi birtokba. Arát elfoglalta. A' nép mindenütt fehér lobogókkal fogadta. Május utolján Rómában volt. Junius 3-án volt azon véres harc a' francziákkal, melyly 17 óráig tartott. Ekkor ismét G. volt a' legbátrabb és legnagyobb hős. Ő rendeltetett seregével a' kapuk elé- a' legveszélyesebb pontokra. Ezért sokat is veszett embereiből. 20—30 tisztjei sebesültek meg, és egy amazon, ki mindig oldala mellett harcolt. Különösen kitüntette magát a' Villa Pamfili előtt, melylyet a' francziák szuronynyal vettek be, de temérdek veszteséggel. G. e' napon több igen érdekes pontokat tartott meg, vagy foglalt vissza. 4-én folytattván a' harc. G. ismét hősileg küzdött, Ekkor tisztkarának főnöke Daverio esett el. Éjjel S. Pancrazio kapunál kitörést tett, és sok kárt okozott az ostromlók között. Ezt junius 9-én ismételé, midőn egészen a' Cassinoig nyomult előre. A' francziák ostrom készületeit, telepeiket már rombolá, midőn egy hatalmas eső és ágyuzás visszaterésre kényteté. 20-án az Il Vascello védelmében, melyly szita-ként volt már özszyuggatva, tüntette ki magát. Ilyly katonai jellemet és hősiséget fejtett ki az egész ostrom alatt. Serege igen szigoru fegyelem alatt állott, és legjobban volt rendezve. Junius vége felé Strebini arra izgatta a' népet, hogy G. diktátornak választassék. Ugyan ezen időben Turinban Róma iránti lelkesedésből némi mozgalmak keletkezvén a': Viva la republica romana mellett folyvást a': viva Garibaldi-t is hangoztatta a' nép. G. mindig serege élén állott. Vitézei az ostrom alatt többnyire veres ruhában jelentek meg. G. után egy szerecsen szokott lovagolni, ki egyike volt leghősebb harczosainak. 1849. jul. 3-án a' franczia sereg bevonult a' barbár módon általuk össze rombolt város utcáira.

Garibaldi mint *Mazzini* és több mások, éltük veszélyeztetésével már akkor eltávoztak. Azon utak és eszközök, melylyek Garibaldinak menekülhetést nyújtottak, a' milyly veszélyteliek, épen olyly meglepők valának.

G. szerepe, melylyet a' szabadság ügyében vett fel, de a' melylynek a' bal sors minden csapásai öszsze jötte miatt, legalább ez időre semmi tettelegesen eredményei sem lehetének a' római köztársaság megdöntésével, be volt végezve. És az eseményeknek szeszélyes fordulatai ugy akarták, hogy azon, olyly sok és uagyszerü remények kíséretében keletkezett köztársaság utolsó jelenete a' szegény kis Sz. Marinói köztársaság területén játszassék el. G. 's követőinek ez utolsó viszontagságai meglepőleg érdekesekek 's bámulatot ébreszthetnek. A' hadjáratok évlappjain páratlanul álland azon ezer veszélyek közt létesült menekvés, melyly Garibaldit 's társait St. Marinoba szoritotta. Alig hihető, mikép létesítheté azt G, alig egypár ezer fegyveressel egész Olaszországon keresztül az adriai partoktól a' földközi tengerig, majd az egyházi állam, majd Toscana határain vágyva keresztül, de mindenütt két nagy hatalmasság crós seregeitől üldözttve. Alig érthetni, hogyan daczolhatott felbőszült elleneivel négy héten keresztül, sokszor olyly nagy városok irányában is, mint Arezzo ellenségesen fellépni kényszerítettvén. Midőn az osztrák csapatok öszsze vonattak, kénytelen volt Garibaldi az aretini és chianai tért elhagyni, és azon hegységbe vonulni, melyly Toscanat Romagnától választja el. Nem lehet azonban elkerülni, hogy az arezzoi utvonalon St. Angelonál csapatja és egy osztrák hadtest között öszszeütközés ne történjék. Hősileg védték magokat az olaszok. Többen a' túlnyomó erő ellenében St. Marino területén kerestek menhelyet, nem kevés rémulésére az ottani hatóságnak. Garibaldi pedig Carpegna grófság hegyei felé huzodván, Macerata Feltriába ment. Innen St. Marinoba megüzené azon határozatát, hogy e' köztársaság területén át fog seregével vonulni. Ez volt julius 29-én. Az üzenet este ért St. Marinoba, dr. Belzoppi a' köztársasági regens előadá a' küldöttnek, milyly veszélynek tétetnék ki az által a' köztársaság és más felé vonulást javalt. Másnap G. elhíresült tábori papját Ugo Bassi pátert küldé tisztí egyenruhában St. Marinoba. Ez szigoruan követelte az át vonulhatást, és élelmezést. A' régens óvást tett az átmenet ellen, mert a' neutralitas törvényei által tiltatik; élelmi szereket azonban ígért a' határokhoz vitetni, mert az emberiség kívánja segélni az éhezőket. Ezzel a' pater eltávozott, és a' St. marinoiak örültek a' dolog békés bevégeztén, de csalódtak. Tassona mellett ujra öszszeütközés történt, G. és az osztrákok közt, melylynek folytán emberei közül számosan kényszerítve voltak a' neutralis földre menekülni. A' st. marinoiak rémulten látták városuk falai alatt jul. 31. hajnalán a' köztársaság hőseit. Némelylyek az első meglepetés perczeiben fegyvert ragadtak, és a' San-Francesco kaput megszállták. A' menekültek a' falakon kívül Borgoban és a' nevezett kapu előtti nyílt téren maradtak, melyly a' kapuezius zárdával szomszéd. G. csapatja mintegy 1,500 gyalog és 300 lovasból állt számos öszvérek kíséretében. Meglehetősen rendetlenséget mutatott külsője a' hosszszas és sebes menetek, 's temérdek veszélyek 's fáradság következtében. A' főnök számos tisztikar kíséretében 9 óra felé ért be. A' regentát felko-

resvén, kinyilatkoztatta, hogy hívei a' köztársaság földjén fegyvereiket lerakandják. Ezzel a' kapuzinus kolostorba ment, hol főtábor szállását állította fel. Itt a' sebesültek gondos ápolást nyertek a' buzgó szerzeteseknél. G. a' betolakodó csapatokat kiutasította, és mindenütt a' legszebb rendet állította helyre. Nőjével, ki őt minden veszélybe hűn követé és tisztí karával reggelizvén, szemlét tartott Borgóban táborozó csapatai felett. Szigoruan eltiltá a' fegyverek, lovak, lőszeres eladását. Egy felszólítást is tett közzé, melylyben embereit a' vendégszerető lakosok iránti békés és barátságos viseletre intette. Ez alatt a' san-marinoi kormány, mielőbb megszabadulni vágyván vendégeitől, értekezletet nyitott az osztrák tábornokokkal. *Hahna!*, ki Rininiben volt, és főherceg *Ernesttel*, ki ellenei üzésében szinte átlépte volt a' köztársaság határait, következőkben egyeztek meg. Garibaldi seregének pénztára és fegyverei vétessenek át a' san-marinoi hatóság által, és aztán kézbesíttessenek az osztrák katonai parancsnokságnak. A' sereg oszlattassék fel és kis csapatkákban illető tartományaik határszéleig kísértessenek fegyveresek által. Itt szabadon eresztessenek, kivévén azokat, kik közbüntettek részesei. A' lovak 's egyéb eszközök kárpótlásul a' köztársaságnak adatnak. G. nőjével és néhány követőjeivel utlevelekkel láttatván el, megígérve becsületszóra, hogy Amerikába menendnek. G. és serege San-Marinóban maradand, míg az egyesség a' Bolognában székel *Gorzowski* által alá nem iratik. Kezese-kül két köztársasági képviselő, és Garibaldinak két tisztje küldtetessék Rininibe. Ezen pontok közöltettek Garibaldival, kire azok nagyon természetesen kellemetlen hatást tőnek. Ha szeretett hazájának sőt Európának elhagyása mély fájdalmat ébreszthetett kebelében, még nagyobb aggályt okozott a' teendő helybenhagyás 's megerősítés feltétele és legfőkép az u. n. köz büntettesek iránti kivétel, mit, mint igen jól tudá, nagyon önkényszerűleg lehet magyarázni 's mindenkire, ha tetszik az ellenségnek, alkalmazni. Az egyesség másolatát kívánta kézbesíttetni, hogy tiszt-karával közölhesse. Julius 31-ik aug. 1-őre menő éjjelén azonban Garibaldi nőjével, pater Bassival, ki csak hamar igen szerencsétlenül végzé pályáját, és mintegy 150 hű társsal elhagyta a' kolostort. Marechia szirtes völgyén át Montebello irányában vette útját. Célja az volt, hogy azon nagy terjedelmű erdőséget érje el, melyly Rimini és Ravenna közt borítja el a' partokat. Már jó tova haladt, midőn a' san-marinoi kormánynak kézbesíttetett azon határozata, hogy az osztrákok által tett feltételek el nem fogadhatók levén, a' köztársaság földjéről eltávozik; és midőn a' kezdődő moraj 's lárna éjjeli 2 óra tajban az alvókat felébreszté, a' hátra maradt csapatokban ingerültség és boszankodás terjedett el vezérük elmenete miatt, közösen osztván minden veszélyeket eddig, most mondák, elhagyja őket az, kiben helyhezik minden reményüket. Nem gondolák meg, miszerint minden szerencsétlenül végzett forradalmi drámának hőse így kénytelen menekülni, hogy a' leginkább az ő személyét érhető vést elkerülhesse. Sokan utánna sietének Garibaldinak, de majd ismét vissza tértek. Elkeseredettségük igen magas fokra hágott. Nem akartak semmi áron az osztrákok foglyai lenni. Inkább utolsó csepp vérig készek valának harcolni. A' zavar határtalan lőn. Az egész lakosság talpon állt. A' kormány San-Francesco kaput bezáratta, mire a' fegyveres csapatok a'

város felgyújtásával fenyegetőztek. A kormány az osztrákok segélyül hívásával válaszolt. Azok igen közel állottak. *Erneszt* főherczeg Fiorentinóban volt 2500-al; *Stadion* 4,500-al Montemaggióban; *Hahn* tábornok Verruchional 2000-el zárta el az utat; Monte Saideleban 2,000 állomásozott. Ily szerencsétlen kényszerűség alatt, tisztjeik tanácsára, a csapatok San-Francesco kapunál le kezdék fegyvereiket rakni. Ez olyly jelet volt, melylyet a kis San-Marino soh sem feledhetend. Szívzaggató volt látni azon fájdalmat, melylyet a vitézekben fegyvereiktől való megválásuk idézett elő. Sokaknak szemeiből könnyzapor hullott. Keserves átkok és szitkokkal tölt meg a levegő. A bucsu-szavak, végüelések a legmélyebb fájdalmak és legszentebb reményekben esalodások keserveinek kifejezései valának. Apró csapatokban távoztak; a határokon az osztrákok kezei közé kerültek, és a létre nem jött, meg nem erősített szerződés értelmében szomorú bánásmódot nyertek el. Sokan nem távoztak el, hanem a hegységbe vonultak, és kicsapásaikat, kalandjaikat a Romagnaiban még ma is folytatják. Temérdek sok fegyver 's lőszer is megmentetett. A san-marinoi kormány kimentette magát az osztrákokkal keletkezett viszályból. *Erneszt* főherczeg aug. 2-án vonult be. Ez idő tájban sikerült Garibaldinak, csak egy félórával előbb jutbatván keresztül az országuton, mielőtt a Longianóban állomásozó osztrákok előőrsei az átmenetet elzárták, Rimini és Cervia közt Cesenatico mellett hajóra szállhatni. A hátra maradt vitézei közül később Toscanával kötött szerződés folytán Livornoba és innen Genua és Sardiniába távoztak. A fegyverek maradéka a pápai biztosnak adatott át. San-Marino néhány trombitát, töltényt és töltés-szekeret kapott kárpótlásul: 1,500 seudi költségeiért. Ezek voltak a római köztársaságnak utolsó romjai. — Sz. I.

Garnier-Pagés. E' néven két testvér tünt fel az újabb korban Franciaország nyilvános életében. Az egyik szül. 1802, 's ügyvéd volt, midőn a júliusi forradalom őt is a politikai küzdterre ragadá. Ekkor Párisba sietett 's 1832 Périer Kázmér kabinetelnök minden ellenkezése daczára tagja lett a követkamarának, 's az maradt élete végeig, folytonosan az ellenzék sorai között küzdvén. Korábban *Lafayette*, *Lafitte* és *Lamarque* társaival egyike volt a demokrata párt legbátrabb vezéreinek, utóbb *Cormenin* és *Arago*val egyesülten a republikanismus hívei sorába állott. A reactionair doctrinarismus elveiből levont minden rendszabályoknak (l. Franciaország Lajos Fülöp alatt) kifáradhatlan megtámadója volt különösen a Soult-Guizot ministerium alatt. Jellemének tisztasága 's megvesztegethetlen igazságszeretete a hatalom polezán állott elleneinek minden árnyakodásait ártalmatlanokká tevék; a szószéken bátor, bár nem elragadó szónok volt, 's különösen erős dialektikai éllel birt. Különösen erős oldala volt a fincauzgy. Több év óta gyógyithatlan aszkórban szenvedvén, meghalt jun. 23-án 1841. Temetésén 40,000 embernél több volt jelen, 's általánosabb részvét *Lafayette* halála óta Párisban egy ember halálánál sem jelentkezett. A gyászbeszédeket Arago, Jolly 's Bastide tartották. Testvére, a jelenleg is élő *Garnier-Pagés*, szül. 1804 örököse lett bátyja hirnevének. Anyjok halála után a két ifju ígértet tön, hogy egymást soha sem hagyandják el 's a végzet minden kegyében 's csapásában egyenlően fognak osztozkodni. 'S mig az idős a'

politikai küzdőtéren harczolt, addig a' fiatalabbik teljes önfeláldozással visszavonult 's a' magánélet szűk hatáskörében mint áruhajhász a' család szükségeinek fedezésére szolgáló eszközök előteremtésében fáradozott, mi alatt bátyját rendesen gyámolítá az ügyészeti és finantz kérdések körüli gyakorlati tapasztalataival 's bő tanulmányaival. Ennek halála után, ő állott azon helyre, melylyet az elhagyott 's a' követkamarába lépén, csakhamar bizonyosságait adá, miképen minden tekintetben méltó utódja bátyjának, kinek mind tehetségeit, mind tetterejét, mind pedig elveit örökleni látszék. Egyike volt az 1847 békés mozgalom legtevékenyebb, legügyesebb, sőt legtöbb szónoki erővel is bíró előmozdítóinak 's 1848 elején azon kis számu követek között volt, kik a' kormány tilalma daczára, feb. 22 a' reformbankettet megülni eltökélők magukat. A' februári forradalom kitörése után előbb párisi maire, utóbb az ideigl. kormány tagja 's Goudchaux viszszalépése után finantzminister, 's végre ezen kormány lelépése után az 5 tagból állott végrehajtó bizottmánynak is csaknem legtöbb szavazattal elválasztott tagja lett. (L. Francia forrad. 1848; Francia köztársaság.) Nagy népszerűségét azonban nem annyira fényes tehetségének köszönheté, mint inkább minden önzéstől ment becsületes-ségének, szívjóságának 's tiszta fedhetlen erkölcsi jellemének. — a.

Gärtner (Fridrik, báró) szül. 1792. Koblenzben, tanulmányait Olaszországban kezdé, átutazá Angliát és Franciaországot; 1820-ban már építészet professora lett Münchenben, 's teremtője nagy épületeknek. Helyét későbbben a' művészeti akademia elnökségével cserélte fel, 's e' minőségben halt meg 1847-ben, siratva mint jó ember, 's nagy művész. 1829 óta számos nagyszerű épülettel gazdagítá a' bajor fővárost; tőle van az egyetem, az udv. könyvtár, a' nemesi hölgy-intézet, a' vakok-intézete, a' Lajos utca legszebb diszei, továbbá az athenéi kir. palota terve, a' kissingeni terem, a' müncheni Lajos-egyház, a' brückenau gyógyterem 's a t. Építései legnagyobb részében korunkhoz mért, önálló építési mód utáni törekvés mutatkozik. Felvette a' kerek iv-stylt épületeiben. 1836-ban Görögországba kísérte Lajos bajor királyt. Iratai: Sicilia görög emlékeinek rajzai magyarázó szöveggel (München, 1819); római építészeti disztivények, antik után (1824); edények és vedrek rajzai, kőre rajzolva (1825). — h.

Gáty István, mérnök 's a' m. akademia lev. tagja, szül. Huszton Máramaros megyében, 1780. hol atyja reform. lelkész volt. Tanult Szigeten, Debreczenben 's később Pesten. A' mathematikában, földleírásban, rajzolásban, zenében már gyermekkorában kitünő volt. 1800. ó-szőnyi iskolatnitó lett Komárommegyében, 's már 1802., a' zenetanban tett haladása jeleül, ilyly czimü munkát adott ki: „*A' kótából való klavirozásnak mestersége*“ melyly magyar nyelven legelső ilylynemü könyv volt. 1803. a' pesti egyetemben mérnöki tudományokat tanult kitünő sikerrel, 's ezek mellett jogtudományt. Egy ideig kir. táblai gyakorlaton lévén, 1805., tanítói ajánlatára a' tatai uradalomban mérnöki gyakornok lett, 's 1808-ban írta kéziratban maradt munkáját „*a' polygonometriát, földmérésre alkalmazva*“. Gáty Istvánnak ez, és számos egyéb munkái, mint száraz tudományos munkák, nem számíthatván hazánkban nagyobb olvasó közönségre, világot sohasem láttak. 1808-ban a' pápai uradalomban mérnökké neveztetvén,

ezen helyzetében alapos vízepítészeti 's erdőszeti tanulmányokat tett 's a Rába és Marczal szabályozására megbízott küldöttség által mérnökül használtatott ; itteni tapasztalatai eredményét egy a' Marczal kiszáraitását tárgyazó tervben foglalá (1830). — 1813 óta sokat foglalkodott a' mezőgazdaság tudományával is, 's 1828-ban írta „*Földművelési analysisét*, vagy : „*a' földbirtok lehető legnagyobb 's jutalmasb használásának tudományát*“ melyly szinte nem jött ki egészen, hanem csak egyes részei jelentek meg *Angyalfy Mátyás* Mezei-Gazdájában. Ugyan 1828-ban német nyelven irt a' *birka-mustrálásról*. Nagy szenvedélylyel tanulta az erdőszetet is, melylynek gyakorlati művelésére hivatalos helyzetében is alkalma volt. — 1830-ban tatai urad. fő erdősz 's 1835-ben egyszeremind ugyanottani főmérnök lett. E' nemü tanulmányai eredménye 1841-ben irt 3 kötetes munkája, az „*Erdészet a' haza jelen szükségeihez alkalmazva*“, melyly szinte kéziratban maradt. A' bankok szerkezetére is figyelmet fordíta, 's 1832-ben írta köv. munkáját : *A' pénznek természeté magában, annak a' hitel által előállitható hatalma 's a' hitelbank* (Tata, 1832). E' munkát a' m. akademia fogadta el kinyomatásra, hosszu késleltetés után, midőn az irodalom már rég túlhaladta azt. Kinyomatása azonban eltiltatott, 's csak egyes részei közöltettek az *Ismertető* 1840-ki folyamában. — Az 1832⁶/₁₀-ki országgyűléskor sok urbéri felmérés, tagosztály lévén napi renden, *Gáti*, mint gyakorló mérnök, a' szokott mérő-asztal helyett, pontosabb 's időnyerő műszer feltalálásán törte fejét, 's csakugyan feltalálá és gyakorlatba is vevé a' *szegetűkrököt*, melylyeket 1835-ben a' Jelenkorban ismertetett meg. (*Földmérési legujabb rend, 's műszerfelfedezés 'sa't.* De darázs-fészekbe nyult ; többen mérnöktársai közül keményen kikeltek ellene, 's az e' feletti vita a' Társalkodóban két évig folyt. Rendszerét bővebben kidolgozta ilyly czim alatt : *A' földmérés tudománya*. — 1836. malmok építésével foglalkodván, írta : „*Felfedezések a' lisztőrlés és malomépítés dolgában*“ czimü munkáját, melyly azonban az akademiai bírálók részéről erős ellenzésre talált. Ugyanez évben a' m. akademia tagjává választatott. — 1837-ben az Athenaeumban „*a' lát- és távcsők rövid történetét*“ írta, előkészületül azon felfedezéséhez, melylyet az 1840-iki *Ismertetőben* *Távmérső* czim alatt közölt. — 1839-ben adá ki *Visszabályozási eszméleteit* ; különösb tekintettel a' Rába folyam rendezésére, 's hajózhatóvá tételére. 1840-ben a' Gömörmegye által Budapestnek az áradásoktól megmentése ügyében kitett jutalomra beérkezett munkákat bírálván, 's azok egyikét sem találván helyesnek, ő maga irt „*Vízteni tervet Budapest árviztől megmentésére*“. — irt még a' szeszgyártásról, hamar ecetgyártásról, irt csillagászi gnomonikát, 's a' Tud. Gyűjteményben, Jelenkorban, Társalkodóban, főleg pedig az *Ismertetőben* több becses értekezést, nevezetesen : a' hajdani magyar mértőkekről, dőzmáról, tagosztályról 'stb. — cz.

Gaudy (Ferencz báró), német költő, szül. 1800. Majnai-Frankfurtban. 1818—1833-ig katona volt ; ezután Berlinben élt. 1835 's 1838 ban beutazta Olaszországot. Költői műveiben eleinte Heine modorának utánzásába esett, mitől azonban később megszabadult 's önálló modorával a' mai német költők jobbjai sorában foglal helyet. Lyrai költeményeinek fő jelleme classikus szabatoság, élce, bensőség 's kedély. Művei : „*Erato*“

(1829.), „*Gedankensprünge eines der Cholera Entronnenen*“ (1832.), „*Geschichtliche Gesänge der Polen Niemcewicz und Mickiewicz*“ (1833.), „*Korallen*“ (1834.), „*Schildsagen*“ (1834.), „*Desengano*“ (1834.), „*Der Roman von Rollo und den Herzogen der Normandie*“ (1835.), „*Kaiserlieder*“ (1835.), „*Mein Römerzug*“ (1836.), „*Aus dem Tagebuche eines wandernden Schneidergesellen*“ (1836.), „*Chlotilde von Vallon-Chalys*“ (1836.), „*Novelletten*“ (1837.), „*Lieder und Romanzen*“ (1837.), „*Venetianische Novellen*“ (1838). Azonkívül Chamissoval (l. ezt) együtt számos dalát fordítá le Bérangernak 's más francia költőknek. 1839. együtt adák ki a „*Deutscher Musenalmanach*“ zsebkönyvet. Meghalt Berlinben 1840. Özszes műveit 1845-ben adá ki Müller Arthur barátja. — k.

Gauermann (Fridrik) német tájkép- és állatfestész, fia *G. Jakab*nak, János osztrák főhg udvari festészének, szül. 1807-ben Austriában Miesenburgban, atyja falusi magányában. Kiképeztetését a bécsi művészeti akadémiában nyeré. Művei a régi művek tanulmányozásán kívül a tiroli, stajer és salzburgi gyönyörű vidékek nagy befolyását tanusítják. — g.

Gaupp (Erneszt Tivadar) jogtanár és tudor a boroszlói egyetemenél, szül. 1796. A jogtudományi téren nagy érdemekkel bír 's különösen a germán jog buvárlatának szentelé munkálkodását. Iratai: „*De nominis pignore*“ (1820.), „*Quatuor solia antiquissimi alicujus Digestorum codicis rescripta Neapoli nupér reperta*“ (1823.), „*Über deutsche Städtegründung, Stadtverfassung und Weichbild im Mittelalter*“ (1824.), „*Geschichte des deutschen Reichs und Rechts in Deutschland*“ (1825.), „*Das alte Magdeburgische und Hallische Recht*“ (1826.), „*De professoribus et medicis eorumque privilegiis in jure Romano*“ (1827.), „*Miscellen des deutschen Rechts*“ (1830.), „*Lex Frisionum*“ (1832.), „*Das alte Gesetz der Thüringer, mit einer Abhandlung über die Familien der altgermanischen Volksrechte*“ (1834.), „*Recht und Verfassung der alten Sachsen*“ (1837.), „*Über Provinzialgesetzbücher in der preussischen Monarchie*“ (1838.) stb. Azonkívül számos értekezések 's bírálatokat közle minden nevezeteseb német jogtani évkönyvekbe 's folyóiratokba. Az 1846-ki frankfurti germanistagyülésen a románok- és germánokról tartott értekezést. — k.

Gáz. A' hig vagy folyótestek, a' szerint a' mint cseppfolyóságukat vagy ruganyosságukat folytonosan megtartani törekszenek, lehetnek cseppfolyók vagy ruganyosak. Ez utólsók t. i. a' ruganyos higtetek, jóllehet köztök az újabb felfedezések nyomán, majdnem minden lényeges különbség elenyészik, két osztályba sorozatnak; az elsőhöz tartoznak a' *gőzök*; a' másodikhoz a' *gázok, gáz vagy légneműek.* (A' gáz nevezet, melylyet legelőbb *Helmont* használt, *Le Febure de Villebrun* szerint zsidó eredetű, 's jelent bármelyly tisztátalanságot, melyly bizonyos testből kiválhat). *Faraday* (l. ezt) kísérleteinek nyilvánítása előtt az ismert *gázok* — állományaik szokott nyomás és hőmérséklet mellett változatlanoknak tartatván — a' gőzöktől megkülönböztetésül, melylyeknek ruganyos folyósága csak fokozott hőmérséklet mellett állhat fenn, *maradandó* vagy *változatlan ruganyos higteteknek nevezettek*; közelebbi években azonban *Faraday* több gáznemekre nézve megmutatta; mikép azok állományaikat megváltoztathatják, sőt cseppfolyókká alakulhatnak, a' mint szerfelett csekély hőmérséklet mellett igen-igen nagy nyomásnak tétetnek ki; e'

szerint a' gőzök és gázok közti különbség megszűnnék, ha ezen felfedezés kivétel nélkül minden gáznemekre alkalmazható lenne, melyly azonban némelyly gáznemeknél nem sikerül és pedig azon valószínű okból : hogy az erre megkivántató szerfelett nagy nyomási erőt nem vagyunk képesek kifejtteni. Mindazáltal még e' mellett is maradna némelyly megkülönböztetési sajátság — legalább bizonyos határok közt — a' két külön osztályba sorozott ruganyos higttest között, a' menynyiben a' gázok a' *Mariotte*-féle törvényt követik, a' gőzök pedigépen nem. Hogy ezt megérthessük, képzeljünk egy bizonyos adott térfogatu edényt gázzal megtöltve, ekkor a' gázt felényi térfogatra szorítván, ruganyossága és sűrűsége kétannyi leend, ha pedig ezen edény elégült (gesättigt) gőzzel van megtöltve, 's az, ugyanazon hévmérséklet mellett felényi térfogatra szorittatik, ruganyossága és sűrűsége ugyanaz marad, fele azonban cseppfolyó állományba tér által. Az imént említett *Mariotte*-féle törvény így hangzik : „A' gázokat kisebb térfogatba szorítani törekvő erők, a' gázok ruganyosságával és sűrűségével egyenes, térfogataikkal ellenben viszsás arányban állanak“; ha például a' gázok sűrűséget D és d, térfogataikat V és v, a' megfelelő erőket P és p-vel jeleljük, leend :

$$P : p = D : d \text{ és } P : p = v : V$$

mert ha egy bizonyos gázmenynyiség, 28 hüvelyk magas higanyoszlop sulya által eszközöltött nyomás alatt 12 köbhüvelyknyi térfogatba szorittatik, akkor 2-szer 28 tehát 56 hüvelyk higany alatt, térfogata felényi azaz 6 köbhüvelyk, ruganyossága pedig kétszerre nagyobb leend : ezen *Boyle* által felfedezett törvény igazságát *Mariotte*, szigoru pontossággal eszközöltött számtalan kísérletei által egészben hitelesíté. Kik e' kísérleti eljárásról bővebb tudomást akarnak szerezni, ajánlhatjuk, *Pouillet* „Élémens de physique expérimentale et de météorologie“ (Paris, 3. éd. 1840.) vagy annak német átdolgozatát *Müller*-től (Braunschweig, 3. Aufl. 1849).

A' gázok hő- és sulyos anyagok vegyületei lévén, a' sulyos testekhez számittatnak, jóllehet az, a' víz sulyához aránylag szerfelett csekély. A' likacsos keménytestek és folyadékok által felszivatnak, melyly működés alatt melegség fejlődik ki. Egymástóli vegyületük mindig bizonyos arány szerint történik. A' gázalakban előjövő sulyos anyagok (számszerint 24) következők : éleny (Sauerstoff), köneny (Wasserstoff), legeny (Stickstoff), halvány (Chlor), szénéleg (Kohlenoxyd), szénsav (Kohlensäure), könszéneg (Kohlenwasserstoff), könvilag (Phosphorwasserstoff), könkéneg (Schwefelwasserstoff), kéneessav (Schwefelige-Säure), könkénsav (Hydrothion-Säure), retéleg (Selenoxyd), könretsav (Hydroscleensäure), köniblag (Hydriod-Säure), könbüzeg (Hydrobrom-Säure), halvéleg (Chloroxyd), halvélecs (Chloroxydul), sósav (Salzsäure), bórfolyag (Fluorboron), legélecs (Stickoxydul), könlegeg (Ammoniak), kékleneg (Cyan), kova-folyag (Fluorsilicium); és könmireg (Arsenikwasserstoff). Ezek elosztatnak gyujtókra, p. o. éleny, halvány ; eléghetőkre, p. o. köneny, szénéleg, könszéneg 'stb; és olyanokra, melylyek ezen sajátságok közül egyikkel sem bírnak. — gp.

Gazdaság. I. Mezei gazdaság; Nemzetgazdászlat.

Gazdasági egyesület. A' magyar gazdasági egyesület azon egyesületi

szellemnek köszöni lételet, melylynek Széchenyi István gróf izgatása adta meg hazánkban a' lendületet. Nem is mindjárt mint gazdasági társulat, hanem a' lóverseny kifolyásásaul szegényen csak állattenyésztő társulat köpenyében merült fel. 1835-ben alakult általánoson gazdasági egyesületté, melyly feladatul tűzte: a' honi mezőgazdaság minden ágait a' jövedelmezés azon fokára emelni, melylyet a' tudományok, művészetek és viszonyaink teljes ismerete által elérni lehetséges. E' végre munkálkodásának köréhez tartozik az alapszabályok szerint: alapos és biztos tudományt szerezni magának a' mezőgazdaság minden ágaira nézve azon állásponttól, melylyen jelenleg hazánkban van; kitanulni 's elmellőzni azon akadályokat, melylyek kifejlését gátolják és módokat találni, melylyek gyarapodását eszközöndik. b) Minden a' mezőgazdaságra közvetlen vonatkozó hasznos tudományt, valamint azon újabb ismereteket és találmányokat, melylyeknek hasznát tapasztalás igazolja, pártolni és terjeszteni. c) Valamint a' miveltebb mezőgazdák számára évkönyvei 's folyóirata által, ugy a' szegényebb sorsu földmivelő osztály számára naptárak 's egyéb népszerű könyvek által a' közhasznu gazdasági ismereteket terjeszteni, továbbá idegen nyelven irt 's a' mezőgazdagságot illető közhasznu munkákat és iratokat anyanyelvünkre fordítani, 's gazdasági viszonyainkhoz alkalmazva a' hazában közrebocsátani. d) A' Pesten évenként tartandó állatmutatást szintugy, mint minden gazdasági termények és művek kiállítását kiterjedtebb divatba hozni. e) A' mezei munkákat könnyítő eszközöket megismertetni. f) Jutalom-kérdéseket és feladásokat tűzni ki, 's azokat főleg a' mezőgazdaság gyakorlati részére vinni át. g) A' gazdasági tudományokban előmenetelt tanusító 's jó reményű ifjakat addig is, mig az általa felállittatni szándéklott középponti gazdaképző intézet 's példánygazdaság alapját megvetheti, ismereteik bővítéséül a' hazában 's külföldön utaztatni. h) Jelesebb gazdákat emlékjelekkel megisztelni. Végül i) különös igyekezete lesz az egyesületnek a' szegényebb földmivelők sorában levő számos mezei gazdák közt jó példákkal 's jutalmakkal ismeretet, ipart, 's azzal nagyobb vagyonosságot eszközölni. Kezdetben az egyesület rendes tagja csak az lehetett, ki az egyesület örökítésére olyly tőkét alapított, melylynek egy évi ötös kamatja legalább is 10 pft-ra ment, vagy ki legalább magát hat évig 10 pftnyi részvény lefizetésére kötelezé. Hogy azonban az egyesület működésiben a' nemzet külön osztályiból minél többen részt vehessenek, az imént említett díjra 's taggá lehetésre nézve következő módosításokat állapított meg később az egyesület: a) a' néplelkészek, köztanítók, jegyzők 's azon gazdák sorából, kik magok mivelik földeiket, egyesületi tagokká lehetnek mindazok, kik az egyesület pénztárába egyszer mindenkorra 10 pftot letesznek. Az ezen osztálybeli tagoknak anyagilag azon kedvezmény biztosittatik, hogy az egyesület által ingyen kiosztandó gazdasági magokban és növényekben kívánatukra részesülnek, az országos gyümölcskertből és szőlő iskolából pedig azon sorban, melylyben magokat jelteni fogják, 's a' menynyire kitelik, csemetét és vesszőt kiállítási, az akkor fenállottnál minden esetre olcsóbb áron kapják. b) Az ezen osztályokon kívül állók, ha taggokká lenni kívánnak, tartoznak magokat kötelezni, legalább is 6 évig 5 pftnyi részvényt fizetni. Az ezen osztálybeli tagok az a) pontban kikötött kedvezménye-

ken kívül az egyesület által kiadandó könyveket (kivevén a' népnek szánt és áldozattal kiadott munkákat) a' kiállítási és így másoknál olcsóbb áron vehetik meg. c) Azok végre, kik vagy legalább 200 pftnyi alaptőkére, akár 6 évig tartó 10 pftnyi részvényfizetésre kötelezik magokat, az a) és b) ponti kedvezményeken kívül az egyesület által a' „Magyar Gazda“ című folyóirat mellett kiadandó önálló munkákat az egyesülettől egészen ingyen fogják időnként kapni. Ezeken kívül vannak külföldi tiszt. és levelező tagok is, kik szinte használhatják az egyesület könyv- minta- és egyéb gyűjteményeit. Az egyesület ügyei közgyűlésen határozatnak el. Minden évben legalább két ilyly gyűlés van, az egyesület kormányzását pedig egy központi választmány viszi, melyly egy elnökből; négy alelnökből, 48 vál. tagból, egy titoknokból, 's a' körülmények szerint egy vagy több előadóból, pénztárnokból és ügyvédből áll. 'S minthogy az összes mezőgazdaság tudománya számos fő és mellékágra oszlik, melylyeknek összes ismerete az egyes embernek tehetségét felülmulja, az egyesület összes mezőgazdasági munkálódásait nyolcz szakra osztá, névszerint : a) a' gazdasági ismereteket terjesztő; b) földmivelési; c) állattenyésztési; d) szőlőmivelési; e) kertészeti; f) erdőszeti; g) selyemtenyésztési; h) gazdasági gép- és műtani szakosztályokra. A' méhészetet és kereskedést illetőleg állandó küldöttségek fognak nevezetni. Azon egyetemes mozgalom látására, melylyel a' védegyesület az egész országra kiterjeszté hálózatát, a' gazdasági egyesület is igyekvék az egész országra kiterjeszteni organismusát. Már régebben léteztek az országban egyes fiókegyesületek; ezekkel most igyekvék magát a' központi egylet léteges összeköttetésbe tenni, hogy az egyes fiókok szakadatlan életműszeres munkásságban tartassanak, mindanynyi fiók pedig a' közremunkálásban központosítottassék. Hozott tehát a' központi egyesület bizonyos szabályokat, mik szerint olajtá a' vidéki fiókegyesületeket alakíttatni, 's képviselőinek egyik feladatául tűzte ki ilyly fiókok alakítását minden vidéken. Az anyae egyesület e' fiókokat feladatukban minden eszközeivel segíteni ígerte. — Az egyesület eddigi munkálatai közt neveztesbek : A' falusi földmivelő nép közt helyesh gazdasági ismeretek terjesztése végett *Mezei naptár*“ cím alatt gazdasági naptárt bocsáta közre évenként, 50—80 ezer példányban, olyly olcsó áron, hogy a' szegényebb jobbágy kunyhójába is behathasson. A' miveltebb földmivelő osztály számára pedig gazdasági lapot ad ki, a' külföldi előlépések ismertetése 's honi tapasztalatok közlése végett. A' gazd. egylet lapja az előtt : „Gazdasági Tudósítások“ ezime alatt jelent meg, szabad füzetekben. Kacs Kovics és Török János (amaz előadó, 's ez titoknok) azonban hírlapi szabadítékot nyervén, azt önként átengedék az egyesületnek. Így jelent meg, az egyesület ezime alatt, a' „Magyar Gazda“. Népszerű, rövid gazdasági munkák készítéséről is gondoskodott az egyesület, munkáról, melyly olcsó áron szereshető 's falusi iskolákban is használható kézi könyv legyen. E' ezélből adatott ki a' „Gazdasági kistükör“, 's a' terjedemesebb „Okszerű kalauz“. Pályakérdéseket is tűzet ki az egylet, mi részben azonban nem felelt meg az eremény a' várákozásnak. Feladatul tűzte továbbá az egylet a' hazai nevezetesb gazdaságok leírása, mit „Alesuth leírásával kezdett meg a' társulat“. Ez annál hatékonyabb eszköz lehetne, minthogy a' gazdasiztkeket örökös feszültségben

tartaná, nehogy a leíró küldöttség által meglepetve, a' gazdaság elhanyagolt állapotban találtatnék. E' részben azonban kevés erélyt tapasztalt a' közönség. A' már megvizsgált gazdaságok sem irattak mind le. A' *gyümölcs-tenyésztés* országos emelésére egy középponti intézet jött létre, honnan a' legnemesb és leghasznosb gyümölcs fák biztos valódiságukban 's a' legjutányosbb áron megszerezhetők legyenek. Gondoskodott az egyesület a' *szőlőművelés* emeléséről is, mi végett megvette a' Schams Ferencz által alapított budai országos venyigeiskolát, melylyben e' fúradhatlan munkasságu férfiú mind hazánk legnagyobb részéből, mind a' külföld bortermő vidékiről a' különféle szőlőfajoknak Európában páratlan gyűjteményét szerzé össze. Az *állattenyésztés* előmozdítására medardvásári közgyűlései alkalmával jutalmakat oszt. Ugyanekkor a' honi juhtenyésztők által kiállittatni szokott juh példányokon szemlét tart, 's véleményét az illető tenyésztőkkel közli. A' legnemesb példányok gyapját pedig az özszes német gazdáknak évenként tartatni szokott gyűlésére küldi 's ekkép a' magyar gyapjut a' külföldön megismerteti. Kevesebb figyelmet érdemel a' szakosztályi eszmecsere 's a' közgyűlési ismeretterjesztés; ellenben nagyobb fontosságu, hogy az egyesület már több jeles készütségi ifjat küldött külföldre, a' végett, hogy ezek a' hiresebb gazdasági intézetekben magokat kiképezve, nyilvános oktatóul léphessenek fel az egyesület által felállittatni szándéklott központi gazdaképző intézetben. Rég ohajtása volt ez az egyesületnek, mi azonban pénz hiánya miatt, mindig elmaradt. Ezek felett kötelességeül ismeré az egylet, az ország minden részeiből egybegyűjtött gazdasági eszközöket megbírálni, hiányait és jó tulajdonaikat megismertetni, 's czélszerű eszközök megszerzésében közben járni. Végre a' hasznosoknak ismert gazdasági növények magvait vagy gyökereit a' külföldről meghozatván, terjesztette. Munkálkodásiról pedig minél nagyobb terjedelemben igyekvék mindenkor értesíteni a' közönséget. — Ez előadottak is mutatják, hogy az egyesület, bár a' forradalom (1848) előtti években a' köztelek (az egyesület telkének) építése is sok erőt vont el, sokképen igyekvék feladatának megfelelni. 'S ez méltánylást érdemel. Hogy azonban hivatását egész terjedelemben nem teljesítheté: *egy részben* pénzbeli szük állapotának tulajdonithatni. Egy részben, mondjuk; mert egyéb akadályokról, azon szellemről különösen, melyly az egyesület kormányzását jellemzé, alább szólandunk. A' gazdasági egyesület, melylynek alaptőkéje még 1848-ban is alig közelité meg a' 100,000 pengő forintot, érezve eszközei csekélységét, mikkel rendelkezehete, 's érezve egyszersmind föladata nagyszerűségét: országos segélyért folyamodott az 1843-ki országgyűléshez, melylyhez olyly nagy reményeket kötött előlegesen minden érdek. 'S ez alkalommal egyszersmind titoknoka által egy emlékiratott nyujtott be a' törvényhozásnak, melylynek körülbelül következő volt tartalma. Három fő eszközben öszpontosul a' gazd. egylet hatása: 1) Eszmecsere, jó tanács és példák általi terjesztése józanabb 's okszerűbb gazdálkodásnak. E' végett szükséges, hogy a' tagok, az egyesületi czél természetéhez képest, rendkívüli nehézség nélkül, lakhelyökhez közel, bizonyos időközökben, öszszegyülekezhessenek, tapasztalataikat kölcsönösen kieserélni, gazdasági tárgyokról tanácskozni. Erre nézve azonban számos tag szükséges minden vidéken; csak így

eszközölhető az országnak mező és státusgazdasági ismerete (statistica) 's egyetemes emelkedés a' gazdaság minden ágaiban. Számos tagra azonban nem számíthatni, míg a' taggá-létel bizonyos évenkénti fizetéstől függ. Csak országos segély eszközölheti hely és viszonyrokonságon alapuló szétágazását a' megyénkinti fiók egyleteknek kerületekre; csak ilyly áldozattal lehet az egyesület a' fiókokra oszlott tagok özszvege, 's hatása az özszes nemzet gazdasági állapotára egyetemes, jótékony és nagyszerű. Példa Stájerország. Az ekkép országosan rendezett gazdasági egylet e' tartományt, melyly 22—25 év előtt miveletlen volt, virágzóvá varázsolta. Stájerország gazd. társulata mintegy 5000 tagot számlál, kik mintegy 590 □ mf. téren 25 fiókra, 's ezek ismét apróbb kerületekre oszolva, munkálkodnak, 's az egész nemzetet átölelik. Hasonló közszellem, hasonló áldozatkészség Magyarországot is virágzóvá tenné. 2) Másik főeszköze a' mezőgazdasági ipar kifejtésének a' jutalmazások. A' gyakorlati eszü angol milliókat áldozik évenként a' mezőgazdasági ipar serkentésére és jutalmazására. Würtembergben évenként 60 ezer pfot költ gazdasági jutalmazásokra, 's Würtemberg, Anglia után, legvirágzóbb ország a' szárazon. Franciaorsz. évenként több százezernyi frankot szavaz meg a' gazd. egyletek munkálkodásinak gyámolítására, 's jutalmazásokra. Tehát e' pont is országos segélyt igényel. Hasznos beruházás az. 3) Legfőbb feladata azonban egy nagyhatású egyletnek a' szakbeli miveltés és tudomány terjesztése. Ez legalaposabban történik oktatás által. De nem minden gazdának egyenlő fokára kell jutni a' gazd. tudományoknak. Elemi gazdaságtant kell tanítani a' falusi kis földművelőnek, 's okulásul szolgáljon a' néptanító telke. Aztán vasárnapi iskolák. 'S minden faluban egy községi gyümölcs- vagy eperfaiskola, a' köztérből kiszakított telken. A' néptanítókat képzőintézet mellett tehát szükséges kisebbszerű példánygazdaság, s ezzel öszszekapcsolt gazdaképző iskola alapítása, azok számára, kik alárendelt kisebb tisztékké, gazdákká, majorosokká akarnak képeztetni. Ilyly földműves iskolák vannak Würtembergben 's Németorsz. több helyein. Az ilyly földműves iskolák példány gazdaságukkal, a' megyei fiók gazd. egylet ügyelete alatt állhatnak. Szükséges azonban magasabb miveltésű gazdák, 's uradalmak kezelői 'stb. számára: egy „középponti gazdaképző-intézet“. Az e' célra hazánkban fenálló magánintézetek egy részben szűk és a' korrallal nem haladott szerkezetűek, főleg pedig állandóságuk bizonytalansága miatt a' nemzetet ki nem elégítetik. Egyesült erővel létre hozott országos intézetre van szükség. Ime Würtembergben legszebb mezeipalotáját, a' hohenheimi kir. kastélyt, ajándekozá oda e' célra, az ahhoz tartozó jószággal. Poroszországban már a' halhatlan Thaer kormánya alatt alapított möglini gazd. akademián 's az eldenai intézeten kívül több újabb gazd. akademiák is tervezetnek, számos földműves iskolákkal. Ismeretes továbbá a' tharandi gazd. egylet jótékony befolyása a' szász tartományokra, stb. Ki nem ismeri a' Johanneumot Gratzban, a' Fellenberg-alkotta hofwyli intézetet Helvetiában, a' rovilleit, grignon-it 's több másokat Franciaországban? Menynyivel hátrább van Magyarország gazdasági tekintetben a' nevezett álladalmaknál? Menynyivel szükségeseb tehát nálunk ilyly intézet, honnan jeles gazdák kerülvén ki, a' sorvadó honi mezőgazdaságot virágzásra emeljék;

kivált ha annak szerkezete úgy alkottatik, hogy czélszerűen rendezett realiskolákban tökéletes előkészületet nyerhetvén a' növendék, onnét egyenesen az intézetbe léphessen, 's ne legyen kénytelen iskoláink jelen tulnyomólag humanisticus rendszere mellett, az előismeretek kedvéért 8 10 évet tölteni, a' nélkül, hogy jövendő hivatásához szükséges alaptudományokban illő sikerrel tehetne előmenetelt. Az intézet hitelét pedig emelné az is, ha oklevelével ellátott növendékei közül a' jelesbeket tanárokká nevezhetné. Egy ilyly intézet alakítására, melylynek tervét is előterjeszté, 515,000 pft. tőkét kívánt a' nemzettől a' m. gazd. egyesület. 1848 előtt ugyanis Magyarországnak a' katonatartás költségein kívül, rendes büdgete nem levén, az intézetek részére, melylyek országos pártolást és segélyezést kértek, nem a' szükségek évenkénti megajánlása által teljesíté a' nemzet áldozatát, mint más rendezettebb országokban, hanem egyszer mindenkorra megszavazott tőkeajánlatban. Igy a' muzeumra, színházra stb. Ennek oka volt, mert Magyarországnak 1848 előtt nem vala felelős kormánya, 's azzal egybekötött büdgete. Másik oka volt az adómentes osztály esztelen vonakadása a' rendszeres fizetéstől. Készebb volt tehát a' kiváltságos osztály magát egyszer megerőtetni a' tőke lefizetése által, mint annak kamatait évenként rendszeresen fizetni. Hogy e' rendszer mellett nagyobbserü, 's minden szükségek fedezésére kiterjeszkedő beruházásokról szó sem leheté, nem szükség magyarázni. Csak foltozás volt mindaz, mit tenni leheté. 'S az egyes közczélokra tett ajánlatok beszédjé is olyly hanyagul teljesítettett, hogy nem csatlakozunk, ha állítjuk, mikép a' muzeumra és színházra kivetett öszletből maig is van beszédetlen tartozás a' hatóságokon. Az 1843-ki országgyűlés kezdé először belátni ezen eljárás fonákságait és köz ártalmait. 'S ha a' két táblának sikerült volna az öszletre nézve megegyezni, lihetőleg ez országgyűlésen lett volna megvetve egy európai országos háztartás alapja, milylyet más mivel országokban látunk. Azonban az adó- ügy, egyéb reformokkal együtt megbukván, egyéb remények közt meghiusult a' gazd. egyesület várakozása is. Az ország nem nevezheté országosnak az egyesületet, melylynek pártolására semmit sem adott. 'S a' következő időkben, a' politikai izgalmak közepett, mellyek az 1848-ki forradalmat megelőzték, háttérbe nyomultak az egyesület sajtóképeni céljai 's a' társulat csak annyinyiban ébresztett figyelmet, menyinyiben a' surlódó pártok annak kebelébe is átvitték vitáikat. Azon főrendi párt ült vala kormányon, melyly az 1843-ki országgyűlésen minden reform megoldását akadályozá, hogy majdan kormányra jutván a' hatalom eszközeivel magának többséget teremtsen, 's ismeretlen terveit önhatalmilag vagy egy szolgálalmü orsz. gyűlés által létesíthesse. Hasztalan; az alkotmányellenes kísérletek csak az ellenzék ígétásinak nyújtottak tápanyagot. 'A' pártgyűlölet kihatott a' gyűléstermekből a' társas életbe, az egyesületi térre, mindenüvé. Az olvasó egyesületek, a' casinók tagjai, meghasonolva, külön szállásokra költöztek, 's a' pártokról nevezék el magokat, melylyeknek politikai szinét viselték. 'S különös, hogy e' szenvedélyes térre épen azok vitték először a' dolgokat, kik fölött, ha valahol, épen a' szenvedelmek terén, mindig tulnyomó az ellenzék: kiknek a' mérséklésben kell erőt keresni. E' férfiak alkottak conservativ clubbokat, gyűléket, hogy aztán ellenzéki és radi-

kál körök alakuljanak ellenökben. Olyly eljárás, melyly önbizalomnak, a' rendelkezésökre álló eszközök tulbecsülésének mondathatik, a' mint tesszik: csak nem ildomosságnak, előrelátásnak, 's az álláspontok, a' pártterek helyes felfogásának. 'S azon párt által történt, hogy a' gazdasági egyesület is szenvedélyes küzdelmek helyévé változott. Ugyanis az egyesület élén, 's kormányzó választmányában kezdet óta többséget képezett néhány nagy vagyonu aristocrata. E' hatalmas felekezet és uszálya, némelyly jószágigazgatók, 's alsóbb hivatalnokok több esetben nem igen népszerű szint nyomtak a' gazd. egyesület működésire; minek lehet *egy részben* tulajdonítani, hogy az egylet, daczára azon hatalmas érdeknek, melylyet képviselt, 's daczára Török János titoknak lelkes fáradozásának az intézet ügye körül, nem igen nagy rokonszenvben részesült a' nemzet részéről. Legvirágzóbb állapotában az egész magyar birodalomban alig volt 800 tagja. Ennyyre is csak az utósó időkben emelkedett, midőn sokakat politikai érdek vonzott bele, hogy a' pártharcokban itt is támaszul legyenek felekezetöknek. Delássuk a' tényeket. 1843 előtt gazd. egyesület is több törvényjavaslatot terjesztett az országgyűlés elé. Így különösen a' cselérendszer iránt 's a' rétöntözés ügyében. Midőn az utóbbi tárgyban folytak a' viták, az intézet több nagy befolyásu tagja minden vizet, minden folyamot az országban földes uri tulajdonnak vitatott, 's e' tulajdon ellenében, az álladalom jogát is elvitatták, melyly mellett hajózási és egyéb fontos érdekek szólnak. A' szerkezettel megbizott jegyző ekkor az álladalom *igényét* emlité, ni aztán a' földesuri jogok épségben tartása mellett, mint nem értett műszó elfogadtatott 's a' szerkezethe ment. Hasonló túlföldesuri irányt tanusított a' gazd. egylet más alkalommal, midőn a' P. Hirlap szerkesztője az örökvaltság ügyében hivta föl az egylet figyelmét. Az eset következő. Hirlapok hírlék, hogy bizonyos angol alkuszok és bizományosak olyly községeknek, melylyek magokat a' földesuri terhek alól meg akarják váltani, kölcsönt ígérnek törlesztésre. E' körülményt a' Hirlap szerkesztője fölhasználta figyelmeztetni az egyesületet, hogy az ő feladata volna az örök váltság kérdését előkészíteni a' törvényhozás számára, 's bizottmányt kért kineveztetni, e' kérdés akadályainak megvizsgálása 's olyly terv készítése végett, melyly mind a' földesur, mind a' jobbágytság érdekeit egyenlően figyelmére méltatná. Beszédét indítványozó azzal végzé, miszerint aziránt nem kétkedik, hogy az egyesület a' földmivélés fölvirágzásának egyik akadályát látja a' hűbéri viszonyok nyomásában, 's azért azoknak megszüntetését elősegíteni feladatául tekinti. Szinte hihetetlen, hogy ez indítvány megbukott. 'S még is ugy van. Sőt Európában az egyetlen gazd. egyesület volt 1846-ban, melylynek többsége azt is vonakodott elismerni, hogy a' hűbéri viszonyokban akadályá volna a' földmivélés virágzásának. Igaz, mondák, hogy hasonló szabadszellemeü művet jutalmazott az egylet; de azért nem vallja azt saját elvének. Megfoghatlan vakság verte meg 1848 előtt a' magyar fő aristocratiát, hogy olyly kevesen látták az idő jelenségeit, mikre 1841-ben Dessewffy Aurél már figyelmeztette őket, 's hogy olyly kevesen fogták föl saját érdekeket, miről nem csupán az ellenzéki sajtó, hanem saját pártukon is igyekezett meggyőzni őket néhány eszélyesebb országfi. Emlékszünk többek közt Zsedényi Eduárd szavaira;

már 1843-ban megmondá, hogy a' hűbéri viszonyok elintézése tovább fentarthatatlan, 's ha a' földesurak ellenzik megoldását, a' késedelem, csak nekik lesz kárukra. A' főrendi ház mindemellett elutasítá 1843-ban e' kérdést, mondván, hogy csak nem foglalkozhatik azzal minden országgyűlésen. A' gazdasági egyesület többségét hasonló irány vezette az érintett alkalommal. Mi lett eredménye? Az, hogy leginkább olyly férfiak törték e' kérdésem fejöket, kiket az közlelről, legalább közvetlenül kevéssé vagy épen nem érdekelt; ügyvéd politikusok, mind mondani szokták a' másik oldalról; 's kikeről előre lehete látni, hogy ha nem tudják megoldani, ketté fogják vágni a' bogot. Ugy történt. Az 1848-ki eseményeket tudja mindenki. Voltak, kik az említett egyesületi gyűlésen azzal igazolák az érintett kérdés mellözését, mert nem akarják az orsz. gyűlés feladatát előlegezni. Ugyanez egyének részt vettek más országgyűlési tárgyak előkészítésében. Az örökváltság magán és közgazdászati oldalai nem kevésbé fontosak valának, mint a' mellette szóló politikai tekintetek. 'S hogy a' politikai szin elutasítása az egyesület köréből, csak ürügy vala: rövid időn nyilvánult. Az egyesület közlönye ugyan is a' leghatározottabb politikai szint öltött. Bizonyos ajándék miatt, melyly a' fejedelem részvétét tanusítá, köszönetet szavazott a' „Magyar Gazda“, a' fejedelemnek? Nem; a' kormánynak. 'S ez alkalommal egyszersmind olyly határozott párt szint vett fel, melyly az ellenzék figyelmét egész mértékben fölhivta. Mindkét párt addig szokatlan számmal jelent meg az egyet közgyűlésein; mindkét párt igyekvék ujonezozni magát rokonelvü tagok beiratásával. Ott állottak szemközt egyfelöl Batthyány Lajos, Kossuth, Teleky László 'stb., 's más felöl Dessewffy Emil, 's a' kormány némelyly dignitariusi. Pestmegyete teremében, vagy egy sérelmi országgyűlésen képzelte inkább magát az ember, mint a' casinó nagy teremében. Széchenyi István és többen vissza akartak lépni az egyesületből 's megvonni attól alapítványaikat. 'S az ellenzék itt is mind nagyobb tért kezdett nyerni. A' „Magyar Gazda“ cziméről letöröltetett, hogy „a' gazd. egyesület“, közlönye, mi a' kormány mellett föllépett lap tekintélyét esökkenté. Több ideig tartottak e' viták, kisebb nagyobb érdekléssel, míg aztán elmulván a' közgyűlés, fontosabb napi kérdések más tere vezeték át a' közfigyelmet. — y.

Gazdasági vegytan, tulajdonképen földművelési vegytan, az alkalmazott vegytannak azon része, melyly főleg a' gazdaságot illető tantételekkel foglalkozik, következőleg magában foglalja a' vegytannak kiválólag a' mezei gazdát illető tanelveit. Ide tartoznak még a' ser- és pálinkafőzés, cezet- és cukorgyártás 's a' t. Szóval a' mezei gazdaságot iparágai. Ilyly szempontból dolgozta ki Schübler is mezőgazdasági tankönyvét (*Lehrbuch der Agriculturchemie* 2 Bde. 2. Aufl. Erlangen 1838). Szoros értelemben a' földművelési vegytan tartalmazza: a' föld ismertetését és vegyítését; a' földjavítást; a' gazdasági növények keverési és táplálási módját, 's e' végre a' földnek különböző növényekhez viszonyát. A' földismertetés 's a' vegyítési rendszer legtöbbet nyert: Schübler, Zierl és Sprengel; a' földjavítás vagy trágyázás: Einhof, Hermbstädt, Davy, Payen és Boussingault; a' gazdasági magvak és növények vegyítése: Boussingault és Einhof dolgozatai által. Ez utolsó, a' mezőgazdaságnak tulajdonképeni elméleti része, az újabb korban egészen tudományos

átalakulást nyert, mindazáltal sem maga az elemezési alap, sem az erre vonatkozó tapasztalati adatok csekély száma, nem adja a kívánt sikert; úgy hogy teljességgel nem kártoztatjuk a gyakorlat emberét, ha ezen elméleti elvekben keveset bízik. Nagy figyelmet gerjeszte a közelebbi időkben *Liebig*, gieszeni vegytanár következő munkája: „*Die organische Chemie in ihrer Anwendung auf Agricultur und Physiologie*“ (Braunschweig 1842.). *Liebig* ezen művében főleg azon befolyást tárgyalja, melylyel a földrészek 's a körleg a növények táplálására bír. Ezen munkának számtalan ellenei találkoztak, de a kik, *Hlubeck*-et kivéve, egészben jelentéktelenek. *Hlubeck* munkája következő: „*Die Ernährung der Pflanzen und die Statik des Landhaus*“ (Prag 1841). *Liebig*gel hasonló eredménnyre jutott *Boussingault* is, esakhogy tapasztalati uton, lásd: „*Die Landwirthschaft in ihren Beziehungen zur Chemie, Physik und Meteorologie*“ von Boussingault. Bearbeitet v. Dr. H. Will (Braunschweig 1844.) Ajánlható még: „*Lehrbuch der rationalen Praxis der landwirthschaftlichen Gewerbe*“ v. Dr. *Jul. Otto*. (Braunschweig 1844.) — —gp—

Gazometer = légtartó-nak nevezik az oly edényeket, melyekben a lég- vagy gázneműek több ideig eltarthatók, főleg pedig gazometernek azon nagyobb szeres mérték szerint készített légtáratokat, melyek által a szeszvilágításra (lásd: Sz.) megkivántató gáz felfogatik. Ezek rendszerint vaslemezről hengeralakban készíttetnek, minthogy a gömb után a henger az, melyly a lehető legkisebb felület mellett, a lehető legnagyobb térfogattal bír, 's megfordított szájjal alkalmaztatnak az ugynevezett zárvízben. A légtartók a nélkül is ismeretesek lévén, bővebb leírását mellőzve, pusztán a szerkezet összeállítását illető szabályok nevezetesebbjeit említjük meg. Legfőbb a kifolyó gáz ártalmatlanná tétele. Miután a kifolyást, bármily léghatlan szerkezettel birünk is, egészben nem akadályoztathatjuk meg, a légtartókat szabad helyre 's a többi épületektől meglehetősen távolságra kell felállítani; minthogy, mint tudva van, a világitó-gáz a körléggel vegyülve durrléget alakít, és pedig oly mértékben és hatással, mikép 346 köbhüvelyk gáz és 1382 köbhüvelyk körleg egyesülése által létrejött durrlég, 2 obony (Unze) löpornyi erőt képes kifejteni. Továbbá, minthogy a vezető-csővekből kifolyó gáz sebessége azon nyomástól függ, melylyet a légtartó a gázra gyakorol, ügyelnünk kell, hogy ezen nyomás folytonosan egyenlő maradjon. A légtartó súlya legkisebb, ha egészben a zárvízben bemerülten áll, mert a vízben lévő test annyit vesz el súlyából, menynyi az általa helyéből kiszorított víz súlya, következőleg a szerint nehezbul, mentől több gáz van alatta, azaz: mentől inkább emelkedik a zárvízből. Ezen nehézségi változás egyenetlen nyomást eszközölvén, ha azt akarjuk, hogy a felhasználandó gáz egyenlő sebességgel birjon, a légtartót ellensúlyozniunk kell, és pedig úgy, hogy a mint a légtartó súlya a zárvízből emelkedés által növekszik, az ellensúly hatása csekélybüljön, ha pedig a légtartó súlya leereszkedése által kisebbedik, az ellensúly szaporodjék. Hogy ez igen nagy figyelmet igényel, már csak abból is kitétszik, mikép a mellett, hogy egyenetlen sebesség származik, igen könnyen megeshetik az is, hogy a légtartó az őt környező körlégnél könnyuebb lesz, akkor a körleg a zárvízen áthatván, a gázzal durrléggé vegyül, 's igen nagy szerencsétlenséget idézhet

elő. A' nálunk közönségesen ismert légtárakon kívül, vannak még; fordítható légtartók (revolving gas-holder), egymásbajáró légtartók (collapsing gas-holder), több egymásbajáró darabokból, olylyformán összeállítva mint a' zseb-távesővek hüvelye. Ezekről bővebben: *Deador* és *Baradelle* (Dingler poly. Jour. 21. k. 205. lap), továbbá: *Lafrance* „Gasom. à lunette“ (Annales de l'industrie française. 2. k. 28. lap.). — gp —

Gebauer (*Keresztély Ágost*) szül. 1792-ben Knobelsdorfban, Szászországban; 1818 óta professor Bonnban, később *Wittgenstein hg* nevelője 's udv. tanácsos Mannheimban. Munkái: egyházi és világi költemények (1814); *Bilder aus der Gemüthswelt* (1819); *Blüthen religiösen Sinns* (1819); *Legende vom heil. Engelbert* (Köln, 1819); *Bilder der Liebe* (1819); *Die Morgenröthe* (1820, 2 rész); *Stunden der Einsamkeit* (1820); *Lebensbilder* (1825—28, két kötet); *Deutscher Dichtersaal* (Leipz. 1827, 2 k.); *Das Schönste aus Jean Pauls Schriften* (1827, 2 k.); *Lilienblätter* (Stuttg. 1831) 's a' t. — cz.

Gebhardt (Ferencz) orvostudor, kül. kór- és gyógytudomány és orvosi gyakorlat közoktatója a' pesti egyetemnél, m. akad. r. tag, szül. 1791-ben Győrben, tanult M. Óvárott, Budán, Szegeden és Pesten. 1811. orvostudor, 1815-ben *Bene Ferencz* mellett assistens, 1816-ban szülézmester, 1818-tól kezdve öt évig az orvosi kar jegyzője, 1824-ben professor lett, 's a' mondott tudományokon kívül, mint helyettes, a' gyógyszerészet, 's pathológiát is tanította. Egy ideig a' pesti vakok intézetének rendes orvosa volt. Beköszöntő beszédén kívül „*az orvosi tudomány méltóságáról*“ melyly az 1824. Tud. Gyűjteményben jelent meg, irt magyar klinikát „*Útmutatás az orvosi gyakorlásra*“ (Pest, 1827.) 's a' „*Különös orvosi nyavalya- és gyógyítástudomány alapvonatait*“ (Pest, 1828). Ezen munkáiért mingyárt a' m. akademia felállításakor, az igazgatóság által természettudományi osztálybeli fizetéses első taggá neveztetett ki. Azóta a' frauendorfi kertmivelő társaság tiszt. tagjává is választatott. — h.

Geefs (*Vilmos*) szül. 1800-ban szegény szülőktől Antwerpenben, hol 's később Párisban magát kitünő szobrászszá képezé. 1830-ban részt vett a' belga forradalomban. Tőle valók többek közt a' szabadság nemzeti emléke a' martyrok terén Brüsszelben, *Merode* gróf síremléke, *Belliard* szobra, *Rimini Francisca* 's a' t. Testvére *József* szinte jónevű szobrász. — cz.

Geel (Jakab) hollandi író, tanár és könyvtárnok Leydenben, szül. 1789 Amsterdamban. Iratai nagyobb részint régi classikusok kiadásai 's fordításaiából állanak, azonkívül holland nyelvre fordítá Heyne, Tieck és Sterne több munkáit. Ujabb művei: „*Gesprek op den Drachenfels*“ (1835) és „*Onderzock en phantasie*“ (1838). — r.

Gegenbauer (József Antal) német történeti festész, szül. 1800 Würtembergben. Kiképeztetését a' müncheni akademiában nyeré, hol hat évig tartózkodott; ezután a' württembergi király által Rómába küldetett. Olaszországban több képet festett, mik a' német műkiállításokon nagy figyelmet ébresztének. Hazájába visszatérvén, legtöbbit a' király számára dolgozott, különösen a' Stuttgart melletti Rosenstein nevű királyi kastély díszítésére. Műveiről nagy dícsérettel emlékezének mindenkor a' művészeti lapok. — r.

Gegő (Elek) szül. Csik-Taploczán, Erdélyben, mart. 25. 1805; nevel-

kedett Csík-Somlyón, Marosvásárhelyt, Kolozsvárt, 's a' ferenczi barátok szerzetébe lépven, Malaczkán (Pozsony vm.) Sz.-Fejérvárt, N.-Szombatban és Pozsonyban végzett tanulmányai után egyházi szónoki hivatalát Pozsonyban 1831. kezdte meg, folytatta Pesten, Szombathelyt 's ennek vidékén; 1844-ben szerzetesi kötélyei alól feloldatván, gr. *Zichy Felix* udvari káplánja lett, kinek házánál csakhamar u. m. azon év oct. 9. érte el kora halála. Nevezetessé tette magát mind népszerű buzgó szónoklata, mind moldvai utja által, melyet 1836. a' m. akademia megbízásából tőn, a' melyly őt még sept. 1835. választá levelező tagul, méltányolván ézaltal a' lelkes francziskánusnak hazafiságát, 's nyelv körüli erélyes buzgalmat. Iratai következők: 1) *A' kereszt. vallás boldogítója az egyes embernek 's a' köztársaságnak.* Pozsony 1832. 2) *Magyarország rövid földleírása.* Albach után. Pest, 1834. 3) *Egyházi beszédek.* Pest. 1836. 4) *A' napkeleti epemirigy dulásakor, az égbeliek oltalma alá folyamodó kereszténynek rövid ájtatossága.* Csík-Somlyó 1836. 5) *A' moldvai magyar telepekről.* A' magy. tud. akademia elibe terjesztve. Buda 1836. — Ezeken kívül számos czikk a' társalkodóban, tudománytárban, 's több apróság külön folyóiratokban, 's holmi kéziratban is. — B.

Geibel (Emanuel), német költő, szül. 1815. Lübeckben. 1835. a' bonni egyetemben tanult eleinte hittant és nyelvészetet, mit elhagyván, egészen a' régi és szépirodalom tanulmányának szentelé magát. 1836. Berlinbe ment 's itt a' három évi akad. tanfolyamot még be nem végzé, midőn az athéni orosz követ Katakazi házához nevelőnek hivatott meg. Egy déli Németországon és Lombardián keresztül tett kellemes utazás után 1838. juniusban ért Athénbe. 1839-ben Curtius barátjával a' Cyclad-szigeteket látogatá meg. 1840. szülővárosába tért vissza, hol tapasztalatai 's tanulmányai összegyűjtésével 's a' román nyelvek tanulásával foglalkodott. Majd Malsburg báró meghívása folytán, ennek Kassal melletti Escheburg nevü jószágán töltött egy évet, az ottani spanyol és olasz könyvtár használata mellett. 1842. ismét Lübeckbe költözött. 1843. azon hirrel lepetett meg, hogy a' porosz király által évdíj rendeltetett számára. Ugyanazon évben St. Goarban tartózkodott egy ideig *Freiligrath*-nál (l. ezt); később felváltva élt Lübeckben 's Berlinben. Művei: „*Klassische Studien*“ (Bonn, 1840); „*Gedichte*“ (Berl. 1840. 3. kiad. 1844.); „*König Roderich*“ tragoedia (Stuttg. 1844.); „*Zeitstimmen*“ költemények (Lübeck, 1841.); „*Spanische Volkslieder und Romanzen*“ (Berl. 1843). Azonkívül számos költemény egyes folyóiratokban. — Geibel egyike az ujabbkor legtehetségesebb 's legmeggondoltabb költőinek. Mély érzelem, képzeletdusság, szenteség és erő egyiránt sajátjai. Minden művéből kitünik, hogy a' mivelte nemzetek irodalmának legszebb remekei által képzé izlését 's szellemét. Fényleni nem akar; nem hódol sem a' nap bálványainak tetszést vadászva, sem a' hatalomnak önző czélokából; mindenütt úgy tünik fel, mint az önmeggyőződés papja, ki csupán azt ünnepli 's annak él, a' mit esendes, de komoly vizsgálat után jónak 's igaznak talált. — a.

Geiger (Fülöp Lőrincz), heidelbergi tanár, egyike Németország első gyógyszerészeinek, szül. 1785 Freinsheimban a' Rajna mellett. 1821-ben vevé át a' „*Magazin für Pharmacie*“ czimü gyógyszerési folyóirat szer-

kesztését, mit később Brandes és Liebig társaságában folytatott. Legjelesb munkája: „*Handbuch der Pharmacie*“ (5-ik kiadása Liebigtől 1837 és 1841). Meghalt 1836. Heidelbergben. — II. *Ábrahám* zsidó rabbi Boroszlóban, szül. 1810 Majnai-Frankfurtban. 1835 több zsidó tudóssal együtt kiadá a „*Zeitschrift für jüdische Theologie*“ cz. folyóiratot. Nevezetes azon harcáról, melylyet 1838 óta az ó-hitü zsidó párttal kell küzdenie, 's melylyben jeles bizonyosságait adá gyakorlati és tudományos készségének. — t.

Geijer (Erik Gusztáv), svéd költő és történetíró, szül. 1783. Tanulmányait az upsalai egyetemen végzé. 1803. egy a' svéd akademia által kitüzött pályadíjt nyert. Egy évvel később Stockholmba költözött, hol több nevezetes férfitársaságában leginkább a' philosophia (Kant, Fichte, Schelling) 's azonkívül a' történet és szépművészetek tanulmányával foglalkozott. A' német bölcészeken kívül legnagyobb hatással voltak szemlemlé fejlődésére elébb Rousseau és Schiller, később Shakspeare és Göthe. 1824. a' stockholmi akademia kinevezé tagjának. Ő alapítá többet magával (Tegnér, Afzelius, Ling) Stockholmban az „*Iduna*“ nevü társulatot, melyly egy hasonnevü folyóiratot adott ki 's a' svéd irodalom régi emlékeire iparkodék irányozni a' nép figyelmét. Költeményei „*Skaldestycken*“ czim alatt 1835-ben; philosophiai iratai „*Valdasmärre skrifter*“ czim alatt 1841—42-ben jelentek meg. Történeti irományai között nevezetes: „*Svédország állapotának története az 1718—72. években*“ (1838). Az 1828—30. és 1840—41. országgyűléseken jeles szónoki tehetségeinek is adá bizonyosságait. — r.

Geismar, orosz tábornok, szül. 1783-ban Ahlen mellett Severinghausenben. 1798-ban kadet volt osztrák szolgálatban. 1800-ban az olasz hadjáratban franczia fogságba esett, honnan Massena által becsületsszóra szabadon bocsáttatott. 1804-ben angol szolgálatba akart állani, de utközben Korfuban az orosz seregbe lépett. Innen az orosz sereggel Podoliába, 's 1806-ban Oláhországba költözött. A' törökök elleni hadakozásban több ízben igen fényesen tünteté ki magát. Tett szolgálatainak csekély méltányoltatása folytán 1811-ben Bukarest közelében egy mezei jószágot bérelvén, magánéletbe vonult. Nyugalmából a' Franciaország elleni hadi készülétek csakhamar felzavarák. Felajánlá szolgálatait a' czárnak 's nem sokára mint Bachmetiew tábornok segéde küzdött az orosz zászlók alatt. Az Osztrónó, Lützen, Kulm, Lipesc, Hanau melletti csaták történeteiben neve fontos szerepet játszik. 1814-ben ezredes lett 's a' Weimari herczeg parancsnoksága alatt azon évi febr. 's mart. hónapokban egy kozák ezreddel 's egy szász lovagesapattal Franciaországba tört 's az ellenség közepett proclamatiókat terjesztett a' Bourbonok javára, 's elfoglalá S. Quentin várat. Tábornokká csak 1820-ban nevezetett ki. Az 1828-ki török háborúban újra feltünt. Oláhországot ő tartá meg seregével; a' widdini basa seregeit legyőzé. A' háború végeztével hazáját látogató meg. A' lengyel forradalom ismét igénybe vevé munkásságát. 1831-ben egy orosz lovagesapattal vezénylett, melyly azonban, miután már febr. 19-én *Dwernicki*, lengyel vezér által hátrálásra kényszerítettett, *Skrzynecki* mart. 31-ki éjjeli megrohanása által csaknem egészen elpusztított. 1839-ben beadá lemondását. — r.

Geissler (Fridrik János Márton) német rézmetsző, szül. 1778. Nürnbergben. 1803—1814-ig Párisban tartózkodott; ekkor visszajött szülővárosába. Számos metszései vannak C. Vernet, Teniers, Wouwerimann, van der Werff, Poussin és Raffiél művei után, miknek nagy része a „*Musée Napoleon*“-ba (később *Musée français*) került. Ugyan ebbe adott később több tájképet Berghem, Patel, Wynants 'stb. után. A' Filhol által kiadott kisebb „*Musée*“-ban közle metszvényeket Lorrain, Rembrandt, Wouwermann, v. d. Velde 's mások után. A' nürnbergi Lőrincz-egyház belsejét, valamint karlsbadi, prágai panorámákat aczélba metszett. Azonkivül számos tájképe van saját rajzai után. Apró réz- és aczél metszeteinek száma szebkönyvekben 'stb. megszámlálhatlan. Fiatalkori műveinek monogrammjá F M G, későbbi műveiben F G. — t.

Gelei József oktató 's m. akad. I. tag, szül. 1754-ben dec. 6-kán Alacs-kán, Borsod megyében, hol atyja reform. lelkész volt. Iskoláit Miskolczon és Patakon végezte. Éppen akkor kezdvén hasadni a' magyar nyelv hajnala, egész buzgalommal annak ügyéhez csatlakozott. *Szacsavay Sándor* Magyar Kurirjába dolgozott 1787-ben, 's ugyanazon és következő évben fordította a' nyelv akkori állapotához képest, *Robinzont*, 's *Halló boldog estéjét*. Ezáltal magára vonván *Kazinczy Ferencz* figyelmét, 's ez által gr. *Török Lajos* kerületi főigazgatónak ajánlatván, protestans hitü létre a' jászberényi gymnasiumban kir. oktató lett. Az idők változtával e' hivatalát elhagyván, előbb Halason, majd S. Patakon (1807.) tanított 's az iskolák számára írta, „*Ásványok országa*“ czimü munkáját, (1811. Patakon). — Nyugalomba tétetvén Miskolczon élt, hol őt, mint irodalmunk egyik legrégebbi hívét, a' m. akademia felkereste. Meghalt 84 éves korában, 1838-ban.

Gendebien (*Sándor*), belga országgyűlési követ, ügyvéd 's a' brüsseli ügyvédi kar elnöke, szül. 1790. Midőn Belgiumban a' zavar és elégiületlenség legfőbb fokra hágott, ő is kilépett magánélete homályából 's az 1830-ban kiütött belga forradalom a' nemzet legkitünőbb vezerei sorában találta. A' neufvillei választók a' nemzetgyűlésbe küldvén őt képviselőül. Potter, Merode, Jolly, Vanderlinden és Coppinnal együtt tagja lett a' forradalmi ideiglenes kormánynak és pedig az igazságügyet kezelvén; ugyanezen tárcza ministere volt a' kormányzósági ministeriumban is 1831-ki febr. 26-tól mart. 28-ig. Szüntelen a' köztársasági forma mellett küzdött, 's midőn hiveivel együtt a' monarchicus többség által leszavaztatva meggyőzetett, az ellenzék soraiba állott, melylynek demokrata elveit a' legujabb időkig vas következetességgel vallja 's védi, ámbár évről évre mindig kisebb számra olvadt elvtársainak száma. A' köztársasági forma kiküzdése végett több izben tett kísérletet a' jelen monarchicus viszonyok ellenében, 's egy részt neki is tulajdonítatik azon megbukott táborjárás, melyly 1848-ki martius végével francziák és belgák által a' belga monarchia ellen intéztetett. (Lásd: *Belga forradalom*). — r.

Genf. E' kis hely. köztársaság 's annak szép fővárosa azok közé tartozik, melylyek fejedelmi fény, kiterjedt földbirtok, nagy népesség, felhalmozott gazdagság, sőt a' természet különösb kedvezményei nélkül, egyedül polgárságuk szelleme 's azon hatás által híresek, melylyet a' nemzetek életére, műveltségére, jóllétére gyakoroltak. Genf, e' kis szellemi

tüzhely, századok óta azon kevesek sorában áll, melylyekből az egyházi 's politikai reformok első ösztönei kiindultak. Innét dörgött *Calvin*, tanított *Rousseau*; itt hatottak *Lefort*, *Saussure*, *Pictet*, *Bonnet* 'sat. *Genf* a' legkisebb helv. szabad státus, e' részben párja a' *zugi* respublikának, de Zürichhel együtt legbefolyásosb az európai műveltségre; vidékének kellemé 's nagyszerűsége miatt pedig az idegenek által legkedveltebb 's látogatottabb. Kiterjedése, mióta a' bécsi congressus *Gez*, *Versoy* 's *Carouge* helységeket 's még néhány savoyi faluskát hozzá csatolá, mintegy 4 négyszeg mérföld. A' lakosok száma, 37 községben, mintegy 58—60 ezer lélek, kiknek két ötöde más cantonbeli 's külföldi bevándorlókból áll, kiknek ott tartózkodása csak ideiglenes. Legujabban az európai száműzött 's szökevény radikálok gyűlhelye. Maga a' főváros mintegy 30 ezer lakost számlál. A' föld azonban e' kis számnak is kevés, nem képes azt táplálni. Fáját, érlelmi szereit legnagyobb részét másunnét nyeri. Mégis más helyeken alig-alig található jóllét 's kényelem lakozik kebelében. E' mellett a' föld sovány is. De a' nép szelleme 's ipara négy mérföldnyi kiterjedésü kertté változtatta azt, melylyben gyönyörű ligetek, villák, virág ágyak, faültetvények, gabona földekkel, rétekkkel, szőlőkkel váltva mosolyganak. Azonban a' természet sem volt *Genf* földé iránt más tekintetben mostoha. A' genfi vagy *leman*-tó alsó részén, az ebből kiömlő Rhone gyönyörű két hajjai mellett feküdvé, más részről a' legmagasb havasok 's jéghegyek pompájától kerítettik, 's a' polgárisult népek költőinek dalaival dicsőítettik. Az idegenek ezrei, kiket e' bájvidék ide csal, nem keveset tesznek jóllétének emelésére, kereskedése élénkítésére, 's társas állapotainak kellemesbitésére. Távol a' tengertől, a' világ kereskedés főutaitól, sőt hajózható folyam nélkül, magas bérezektől 's vad szikla torkolatoktól kerítve, mégis mindenkor szerencsével tudta felhasználni helyzetét Schweitz, Savoya és Franciaország határán. Első rendü gyárváros lett, 's az átmeneti és szállítási kereskedésből nagy nyereséget huz mai napig. A' közoktatásra mindenkor kitünő gond fordított, 's a' polgárság ismeretei és vállalkozó szelleme kifejtettek. Elsajátítá más kortársak legfontosb felfedezéseit tudomány- 's művészetben, 's ügyesen használta fel azokat; ha a' táplálati iparágak egyike elsatnyult, leleményes észszel virágoztatá fel a' másikat. A' régi hírü bőr- és aczélgyárak megbukván, selyemmel 's csipkéekkel kezdé élénk üzletet. Midőn a' szomszéd országok tiltó rendszere ezen iparágat is megrontá, arany- és ezüst áruk gyártása 's azokkali kereskedés jött napi rendre. Matematikai, physikai 's egyéb műszerek műhelyei nyíltak meg, 's 4—5000 ember foglalkodik aranyórák készítésével, melylyeket Anglia, Francia- 's Németország vámsorompói nem képesek kizárni. Hijában emelé a' szárd király a' *Genf* kapui előtt fekvő *Caronke* faluskát várossá, hogy a' gazdag szomszédváros kincseit oda vonja; mert elfejté megadni annak a' jóllét 's gyarapodás első feltételét, a' szabadság talizmánját. *Genf* bebizonyítá, hogy az iparnak 's kereskedésnek csupán a' státuscassák megtöltésére irányzott törvényes kényszer békóitól felszabadítása, a' népszellemnek szabadon bocsátása 's az álladalmi és papi censura gyámkodása alóli felmentése, a' gondolat és hit egyedáruságának megszüntetése a' legmeddőbb földet is termékenynyé, 's a' legesekélyebb államot is jelentékenynyé

teheti. Genfben is, mint Helvetia legtöbb cantonában, az adó igen mérsékelt, a' tisztviselők fizetése csekély. Az adó alig haladja túl az 1 millió frankot, 's a' böles takarékoság mégis azt eszközözi, hogy az oktatási 's művelési intézetek, a' közlekedési eszközök, börtönök, javító házak, rendőrség, 's minden, a' mi egy jól szerkezett státus szükségéhez tartozik, emberileg lehető legjobb állapotban tartatnak fen.

Genf alkotmánya az 1814-iki alkotmányozó törvény 's későbbi módosítások szerint státuspolgári jogegyenlőség elvén nyugodott ugyan, de azért nem volt kielégítő. A' legfőbb, törvényhozó hatalom 278 tagból álló képviselő tanácsra volt bízva, kik közül 80 évenként kilépett. A' választások választó testület által történtek, melynek tagja volt minden 25 éven túl haladt koru 's 25 genfi forintnyi adót fizető polgár. A' képviselő tanács választá a' státustisztviselőket 's bírákat, és nevezé a' 28 tagból álló státustanácsot is, melyly a' végrehajtó hatalmat gyakorlá. Ezen státustanács rendesen nem újítatott meg, hanem tagjai közül a' nem tetszőket évenként titkos szavazat által elmozdithatá a' képviselő tanácsa. A' státustanácsnak volt törvénykezdeményzési joga; tagjai közül négyen (syndicusok) elnököltek a' képviselő- 's a' státustanács üléseiben; a' többi tagnak ülése és szava volt a' törvényszékeken is. Sőt a' státustanács bíróképen, utolsó folyamodásilag, ítelt 1000 schweeizi frankot meg nem haladó közigazgatási pertárgyakban; az önmaga irányában mutatkozott tiszteletsértés eseteiben pedig épen bíró és vádló is volt egyszermind, ha a' büntetés egy hónapi fogságon vagy 60 franknyi bírságon túl nem ment. Látszik e' kevés vonásból is, hogy Genfnek 1814-iki alkotmánya sokat megtartott a' régi aristocr. alkotmány salakjából, sőt a' tanácsnak „nemes“ czime is megmaradt. Sok pontja e' tökéletlen alkotmánynak sokfélekép magyarázthatatik; mások közt világos ellenmondás volt. Igy p. o. elvben kimondta, hogy a' bírói hatalom a' végrehajtástól el van választva, azonban ez utóbbinak tagjait rakta a' bírói székekbe, sőt a' státustanácsot magát is bírósággá tette. Elismerte a' sajtószabadságot, de a' képviselő tanácsnak megadta a' jogot annak tetszésszerű korlátozására. Mind e' mellett is a' belbéke sokáig háborítatlan maradt, sőt az alkotmány akkor sem forgattatott fel, midőn 1824-ben a' helv. szövetség cantonainak nagy részt változásokat hozott be alkotmányába. A' tanács néhány pótló törvénnyel vélt a' dolgon segíthetni, Azonban ezen, akkor ugynevezett böles mérséklet, nem állta ki a' későbbi események tüpróbáját. A' doctrinairek által példányállamnak mondogatott Genf egy sor nyugtalanságnak 's polgárháborunak martaléka lett, mert kormányának politikája nem vetett számot a' korszükségekkal, 's félszeg engedményei által inkább gonyolá, mint kielégíté a' népet. Tett a' kormány sok valóban jót 's helyeset is. Ide tartoznak az 1838-iki erőteljes rendszabályok, midőn Bonaparte Lajos kitiltása kivántatott, 's a' helv. szövetség függetlensége Franciaország által fenyegetve volt. De a' folyvást növekedő megelégtelenséget nem csillapithatá le a' csak látszólag szabadelmű politika, egyes pontokra nézve mutatkozó engedékenység, 's a' választó jog fokozott kiterjesztése. 1841-ben radicál egyesület alakult, melyly az ellenzék organuma lett. Ezen egyesület alakulására főképen a' város községi szervezésének elnapolása adott okot 's alkalmat; mert már régebben sére-

lemnek tartatott, hogy a' városi községkormány 's a' cantoni hatalom nincsenek eléggé elválasztva. A' kormány ingatag viselete az aargau kolostor-kérdésben 1841. oct. 18-án népgyűlésre adott okot, melyly által a' tanács határozott fellépésre szorítottat ezen ügyben. Nov. 8-kán a' reformbarátok kérelemmel járultak a' státustanácsához, melylyben az alkotmány lényeges pontjainak kijavítása kívántatott. A' státustanács halogatás által akart segíteni, 's a' leglényegeseb pontot a' választási törvény teljes átalakítását, nem fogadta el. A' képviselőknek nov. 22-ére kitűzött gyűlését katonai készülétek előzték meg. Ez elkeserítette a' népet; a' nem nagy számú katonaság szétveretett, vagy a' néphez ment át, 's a' nagytanács kényszerítettett, hogy különösen e' czélra szabadon választott alkotmányozó tanácsra bizza az alkotmány megvizsgálását, melyly nevezetes például szolgált arra, hogy nemcsak alkotmányos monarchiákban, hanem képviseleti democratiákban is lehet a' népek nevet vetni oda valóság helyett. Az 1841-ki mozgalomból keletkezett 's 1842-ki junius 7-én a' nép által elfogadott új alkotmány a' többi cantonokban érvényre jutott fő elveknek hódolt. A' törvényhozó 's fő felügyelő hatalom nagytanácsra bízott, melyly az összes, 21 évnél öregebb, becsületes polgárok által választatott, a' 25 évesnél öregebb összes polgárok sorából, census nélkül, 's azon arányban, hogy 333 lakosra jusson egy képviselő. A' végrehajtó hatalom élén 13 státustagu tanács állott, melylyet a' nagytanács választott saját kebeléből. A' birói hatalom szorosán elkülönítettett a' törvényhozó- 's végrehajtótól, 's a' törvénytörvények nyilvánossága életbe lépéskor léptette. Genf városának 81 tagból álló községi tanácsa, 's 11 tagu kormánytanácsa lett. Az alkotmány minden módosítása az összes polgárok elébe terjesztetni rendeltetett. A' státustanács megbízott, hogy egy év alatt eskütszéki törvényjavaslatot mutasson be a' nagytanácsnak. E' törvény, az aristocrazia által lehetőleg késleltetve, csak 1844 elején léphetett életbe. Schweicz egyéb cantonokban, Waadtban, Bernben 'sat. is csakhamar követőkre talált. A' státustanács azonban csakhamar ismét a' régi nyomon kezdte járni; tagjai közül csak egyetlenegy szavazott az eskütszék behozatala mellett. A' nép többsége akarátának urias lenézése ismét napi rendre jött. A' nagy tanácsban úgy, mint a' státustanácsban conservatív többség uralkodott, míg a' városi községtanács többsége szabadelmű volt. 1843. februárján surlódások jöttek közbe, 's a' nép fegyvert fogott. Ezuttal azonban a' katonaság győzött; a' lázadók letették a' fegyvert; a' kormány azonban elég bölcs volt amnestiát hirdetni. A' conservatívek ezen győzelmé nevelte elbizottságukat, 's a' Sonderbund kérdésében követett politika 1846-ban új felkelésre adott okot, melyly a' kormány buktát 's az alkotmány újbóli teljes revisióját vonta maga után.

Az 1846-iki genfi eseményeket, miknek következtében egy alig négy évig tartott alkotmány erőszakos uton új átalakulás terére vitetett, a' különböző szempontok szerint különbözőleg ítélhetni meg, 's ezek is, miként az élet legtöbb jelenetei, tarka vegyületét tükrözik a' jó- és rossz- nak, a' jó czélatoknak 's ártalmas tevédeknek, nemcsak egyik és másik, hanem minden részen. Abban ugyan meg kellene minden felekezetnek egyeznie, hogy Schweiczban a' forradalom eszközével vétkes játék

üzetik. Minden álladalomban, bármi szerkezetű legyen, a' forradalom eszméjének azonosnak kell lennie a' lehetlenséggel; ne jöjjön az más tekintet alá, mint Athenben az atyagyilkossági bűn, melylyet a' törvényhozó meg sem említett, mert lehetetlennek tartott. A' forradalom ugyanis bekövetkezik, mihelyt nincs törvényes eszköz, nincs többé kilátás és lehetőség valamelyly elviselhetlennek tetsző állapotból kilábolni. Még akkor is elég baj lesz az, habár kettő közül a' kisebbik; de nincs gonoszabb merény mint könnyelmű játékot üzni azzal. Vajha ne vehesse magára e' kárhoztatást a' schweiczi radikalismus! — Nem tekintve a' választott eszköz megveendő és ártalmas voltát, a' szóban forgó esemény céljában és okaiban kétségkívül rejlik némi olylyas, mi' mentésüül és felvilágosításul szolgál. A' történeteket visszszavezethetni a' Sonderbundra, innen ismét a' jezsuiták kérdésére, innen még tovább az 1832-ki szövetségekre; sőt kapcsolatba hozhatók azok Schweicz általános szövetségi kérdésével, de pusztán a' genfi és waadti régi törekvésekben is lehet a' magyarázatot keresni, és a' miként egyike vagy másika ezen momentumoknak, melylyek mindnyájan összehatának, különvalólag eseteltetik vagy egyodalulag zsákmányolattatik ki, a' szerint fog az ítélet is különbözni. A' forradalom védői a' történeteket pusztá reactió gyanánt veszik a' jezsuitismus, vakitási szellem és szövetségsértő tervek ellen. Tudva van, miként a' Schweiczot nyugtalanító jezsuita-kérdés az izgatóknak ürügyüül 's egyszersmind emeltyüül szolgált, hogy a' tömeget, sőt a' különben békés és józan polgárokat is felzaklassák. E' jelenség azóta tűnik fel leginkább, mióta a' jezsuitáknak Luczernbei meghívása jött szóba. Mert az előtt Freiburg- és Wallisban számos éven át saját kényökre hagyatának. Azonban Luczernben az egész Schweiczra nézve veszélyeseknek tartattak. A' lehangosabb szóvivők is nyilván csak egyedül Luczernt féltették, melyly nevezetes cantont és előhelyet schogy sem akarák a' szabaelvűség ügyére nézve veszvelátáni. De legyen bármint, annyí való, hogy a' liberalisok mindenkép azon voltak, miszerint a' jezsuiták Luczernbe lett meghívása országgyűlési végzés által gátoltassék, 's midőn ezt nem leheté keresztül vinniök, megújított erővel sürgeték eltávolításukat. E' mellett az önkénytes seregekkeli ismeretes sikeretlen kísérlet is megtéteték. Országgyűlésen a' megkívántató szavazattöbbség nem ütött ki; mert nem esupán a' hét ultramontán canton: *Luczern, Schwyz, Uri, Unterwalden, Zug, Wallis, Freiburg*, határozottan ellenszegült, hanem *St. Gallenben* a' katolikus és a' protestanspárt annyíra egyenlő sulyt vetettek latba, hogy határozni sem egy sem más részre nem leheté; *Neuenburg, Baselstadt* és *Genf* pedig a' nevezett cantonokkal politikai okokból nem akartak szakítani; ezenkívül *Zürich, Bern* és *Waadt* csak nagyon ovatos, és mérséklett lépésekre szavaztak. Az utóbb nevezett kormányok sok más kérdésnél sikerrel követék vala ezen politikát. Itt azonban az általános jezsuita-rém olyly polgárokat is elidegeníte tőlök, kik különben hozzájok szoktak esatlakozni, és így következett be Zürichben, a' jezsuita kérdés folytán, a' kormány rendszernek békés és törvényes, esupán választások által eszközlött, átalakulása, Waadtban az egész álladalom nyílt és erőszakos felforgatása, sőt Bernben is a' legujabb alkotmányváltoztatás. Ezek daezára sem vergődtek még szótöbbségre a' radikálok, kiknek törekvése minden irányban,

honnan csak pártjok erősbülését várhaták, folytonosan nyilatkoztak. Az ultramontán cantonok, büszkék haljárati szerencséjükre 's egyszersmind diadaluk folytán az ellenfél szándokait 's eljárását kitanulva, továbbá előrelátva azt, hogy Bern újabb kísérlet esetére még tevékenyebb lesz ellenök, védszövetséget kötének egymás közt, melyly midőn juni 6-kán a' freiburgi nagy tanácsnak jóváhagyás végett elébe terjesztetett, köztudomásra jött. Ezen egyezségben kötelezik magokat a' nevezett cantonok, miszerint egymást, valahányszor közölök egy vagy több megtámadatnék, minden módon segíteni fogják 's miszerint harezi dolgaik vezetésére közösen egy haditanácsot fognak felállítani. A' szövetség híre új vihart támaszta. Nem csak szövetséggellessnek mondaték az, hanem nyílt fölhevítésnek polgárláborura. Védői a' cantonális souverainitásra 's a' liberális cantonok eljárására hivatkoztak, kik 1832-ben hasonlóan öszszeszövetkeztek. Az országgyűlésnek alkotmányserü alkalma nyílt a' beavatkozásra az által, hogy a' Freiburghoz tartozó református kerület: *Murten*, ellenmondott és az országgyűléshez fordult. Azonban e' pontra nézve sem ütött ki a' szótöbbség, 's noha Zürich a' Sonderbund felosztatására csupán barátságos felhívást indítványozott: határozat nélkül oszlott szét az országgyűlés. Maga vonta ekkor magára sorsát a' genfi kormány az által, hogy a' nagytanács előtt a' legközelebbi országgyűlési követ számára olyly utasítást hozott javaslatba, minél fogva a' zürichi indítvány elfogadtatása, az önkénytes csapatoknak elébb történendő teljes elosztatásától föltételeztessék. Felhozaték ez utasítási javaslat ellen, hogy azzal egyik fél részére sem eszközöltetett valami jó, és hogy a' Sonderbündlek önkényt semmi esetre sem fognak elállani egyességöktől, ennél fogva hozzá kellett vala járulni minden hátráltatás nélkül a' zürichi békés felhíváshoz. E' közben oct. 3-án a' nagy tanács is hozzájárult az indítványhoz, noha a' radikál kevesebbség erélylyel küzdött ellene. Ekkor a' radikál párt oct. 6-án és 7-én népgyűléseket tartott, melylyeknek első határozatai mindenestre nagyon törvényellenes jelleműek valának 's egyenesen ellenállást és ellenkormányt hirdettek. Eleizte kevés viszhangot költött a' mozgalom. A' kormány közép polgárok sereglének; néphadat és rendes katonaságot hívott az öszsze; az oct. 7-ki népgyűlés az oct. 6-ki végzéseket lényegileg feladá. Ez által a' kormány bátorsága legalább az ottani körülményekhez képest vakmerőségig emelkedett. A' legyőzött ellenség befogatását határozá, és a' kétségbeesettek fegyveres ellenálláshoz tolyamodtak. *St. Gervais* előváros a' kormány ellen védte magát. Amnestia fejében hódolást ígértek esata közben is az ellenszögölök, de elutasítottak. Az ágyuszót 's a' szándékolt bombáztatást utóbb a' genfi polgárok is megsokálták, 's e' részben a' kormány iránt ők sem viseltettek rokonszenvvel. Midőn oct. 8-án a' középosztály szinte a' kormány ellen nyilatkozték, legott lelépett az álladalmi tanács és a' radikálok olyly túlnyomóságra emelkedének, hogy a' polgárok szándokát csak hamar túlszárnyalva, a' nagy tanácsot is lemondásra kenyszeríték, a' választási törvényt önhatalmulag megváltoztatták 's utat törének új alkotmány létesíthetésére. A' régi kormány tagjai megszöktek. *Fazy Jakob*, ki évek óta küzdött a' kormány-párttal, ki az 1842-ki mozgalmat is okozá, de akkor ezéljait egyáltalában keresztül nem vihette, ki később feb. 13-án 1843-ban

ismét lázadást támasztott, melyly rosszul sikerülvén, közbocsánat fejében csillapítottatott le, állott most az ügyek élére. 9 tagból álló ideiglenes kormány neveztetett. A' határon mutatkozó francia hadsereggel mit sem gondolva folytatá az új nagytanács az alkotmányozás munkáját, melylyre az ismerős socialista *Considerantnak* is nagy befolyása volt, ki ezen időben Genfben 's Lausanneban socialistai felolvasásokat tartott, 's ezen forradalomnak socialistai színt adott. Ilyly szellemben tart azóta a' genfi kis republika kebelében a' forrongás, hová a' legújabb forradalmak folytán egész Európa radikáljai gyülekeztek. — *T,* és *V.*

Genre-festészet, tulajdonképen nemi festészet, rendszeren a' történeti és tájképfestészetnek tétetik ellenébe. Francia nyelven e' szó „genre“ öszszeköttetésben más tulajdonsági nevekkal, a' festészet minden ágáról használtatik, így p. o. genre historique, genre du paysage 'stb.; általános értelemben azonban *genre-festménynek* nevezetik az olyan, emberi alakokat ábrázoló festmény, melyly nem tartozik az u. n. történeti osztályba 's a' közönséges életből 's általános emberi viszonyokból merített jeleneteket mutat fel. Azonkívül állat- és építészeti darabok, virágok és u. n. esendéletek is a' genre-szakhoz számíttatnak. — Ez a' festészetnek realistikus művészet-formája, 's újabb eredetű az eszményi (classicus vagy történeti) és jelképi (symbolikus) formánál. Mig ugyanis a' kereszttyénség szelleme 's annak művészileges kifejezhetése utáni vágy, a' művészet alapformáját, az eszményit, jelképivé változtatá át: más részről szükségképen be kelle következnie, hogy — mit a' kereszttyénség hasonlóul elősegített — az alanyiség és személyiség is megegyező kifejezés után törekedjék a' művészetben, vagy is hogy az egyéni és különös feltüntetése tüzetett ki célul. Azonban ebből nem következik, hogy a' genre-szakban egy magasabb eszme teljesen hiányozzék; ennek a' valódiság átlátszó fátyola mögött kell mindig rejlenie. Mig a' történeti festmények által a' mulandó valódiságból örök eszmékre emeletetünk: a' genre-képek feladata az, hogy általuk a' valódiság kellő közepébe ragadtatva, pillanatra minden általánosb 's magasb vonatkozásokat elfelejtsünk. Azért csak ezen szakban találhatni fel a' naivságot, humort és szeszélyt. 'S ennélfogva ezen festészeti nemnek ezéjja, melyly által a' történetitől különbözik, nem a' közönséges és aljassnak előadása, hanem a' valódinak és különösnek kitüntetése; 's ebből ismét az következik, hogy ezen realistikus festészet tárgyai csak olyanok lehetnek, mik a' való életből meritvék 's miknek valódiságát 's élethűségét megítélni képesek vagyunk. Azért e' szakra nem alkalmasak az antik világ alakjai, bibliai tárgyak 'stb. A' mai kor anyagosság és hasznosság felé hajló iránya okozza, hogy a' genre-festészetnek ma nagyobb terjedtsége van, mint volt korábbi időkben. Beesét elvitatni nem lehet, azonban a' művészet érdekében valódi csapásnak volna tekinthető, ha általa a' többi művészetformák háttérbe szoríttatnának vagy ennek szelleme azokba beeesusznék. A' genrenek nem szabad csupán a' való puészta, száraz másolatának, tökéletes ugyanazonságnak lennie; nem szabad hiányzani belőle a' gondolatnak, melyly alapföltétele minden művészetnek, különben bámulni fogjuk az ügyességet, de költői ihlettséget benne találni nem fogunk, sem magunk nem érezhetünk; idő multával pedig csak unatkozással fogjuk szemlélhetni a' kép halálos dermedtségü

hú alakjait. Azon érzéssel leszünk eltelve, melyly viaszalakok, diorámák szemléleténél szokott támadni, 's pedig annál nagyobb mértékben, minél nagyobb leend a' kép családja. Azon veszedelmes irány, azon megtagadása a' költészetnek, melyly napjainkban itt-ott jelentkezett, (l. Emancipatiója a' husnak) károsan kezdett hatni a' genre-festészetben is, különösen a' francziáknál; kiknek e' nemü művészetében, kevés dícséretes kivétellel, csaknem minden törekvés a' külsőségre, látszatra volt fordítva 's minden eszköz felhasználtaték, melyly hatni 's az eltompult, unatkozott érzéseket felizgatni volt képes. — A' genre-festészet egy nemét már a' régi kor ismeré; önálló kifejlődést azonban csak Hollandban nyert, midőn *Leydeni Lukács* első volt, ki valódi népjeleneteket kezdte rajzolni; utána *Dürer Albrecht*, id. *Brueghel*, id. *Teniers* arattak nagy tetszést e' nemü műveikkel. Több gond fordult a' művészet e' nemére a' reformatio után, midőn a' vallási művészet azaz: a' szentek képeinek festése mindenütt alábbhagyván, a' festészek többet foglalkozának tájképek 's a' mindennapi élet jelenségeinek előadásával. *Peter von Laar* Bambocciadjai (törpeségek) sok szerencsében részesültek Olaszországban is, 's a' genre-festészet legnagyobb tökélyre jutott *Terburg*, *Brower*, *Ostade*, *Rembrandt*, ifj. *Teniers*, *Metzu*, *Dow* 'stb. jeles művei által. Később ezen festészet valódi gyármuvé aljasult. Az újabb idő ismét nemesebb irányt mutat e' téren, 's a' francziákon kívül, különösen a' düsseldorfi iskola vivott ki méltányuló elismerést. (Az újabb kor genre-festészeiről l. *Festészet*). — p.

Gensd'armeria. A' francziáktól eltanult intézvények közé tartozik a' most már csaknem minden európai államban, 's nálunk is fenálló, katonailag szerkezett rendőrség, vagy gensd'armeria (a' népnél divatozó elnevezés szerint: *zsandárok*). Alapeszméje ezen intézetnek csak helyeselhető, mert kétséget nem szenved, hogy a' haza lakosainak személyes és vagyoni bátorságát nemcsak a' városok zárt falai közt, hanem a' vidéken is megőrizni a' kormánynak kötelessége, és hogy katonailag szerkezett 's kizárólag a' biztoslét megőrzésére szolgáló csapat a' szolgálat pontosságára, mozgékonyaságra 's fegyelemre nézve sokkal előbb való, mint más rendezetlen 's fegyelmetlen tényezők. Ezen intézettel azonban igen könnyen lehet visszaélni is, mert tagadhatlan, hogy a' gensd'armeria által nemcsak a' kormány's annak tisztviselői kezébe adatik olyly hatalom, melyly a' polgári szabadságnak szükség által nem parancsolt megszorítására fordíthatatik, hanem egyes gensd'arme is, felsőbb rendelet nélkül, visszaélhet helyzetével, 's a' kezébe adott fegyvert törvénytelenül és szenvedélytől elkapatva használhatja. A' gensd'armeria ellen tehát a' rend barátja nem tehet kifogást, hanem azon kell lenni, hogy a' visszaélések elkerültessenek 's a' lehető legczélszerűbb és a' szabadságot biztosító rendszabályok léptettessenek életbe. — A' zsandárok szolgálata kétféle: *rendes*, melyly folytonosan, 's különös parancs nélkül teljesítettik, 's *rendkívüli*, melylyre a' legénység különösen bizatik meg. A' rendes szolgálat a' vidéknek folytonos, minden irányu, 's minden időbeni átvizsgálásában, 's minden köz- vagy a' magános egyesek biztoslétét fenyegető veszélyek elhárításában vagy legalább gyors feljelentésében áll. Figyelnie kell e' közben a' zsandárságnak a' gyanus kóborokra, házalókra, koldusokra; elfogni a' csavargókat, és az üldözött gonosztevőket; okleveleik előmu-

tatására szorítani a' gyanus idegeneket ; gyakran 's váratlanul meglepni a' magánosan álló, főleg rozshirű házakat. A' rendkívüli szolgálat pedig a' felsőség katonai gyámolításában, ha ellentállástól vagy erőszaktól kell tartani ; 's megjelenésben nagyobb összejövetelek-, sokadalmak-népgyűléseknél, hogy az ilyly alkalommal könnyen származható ezivódások, 's jogsértések gyorsan és erőteljesen elháríttassanak. A' rendes szolgálatot egyes zsandár látja el, külön 's önállólag ; a' mi felett pontos szolgálati könyvet kell vinnie. Rendkívüli szolgálatra az érdekelt hivatalnak vagy felsőbbségnek különös felszólítása kívántatik, 's ilylyenkor a' gensd'armeria többnyire katonailag egyesített 's parancsnokolt nagyobb vagy kisebb csapatokban, olylykor a' rendes sorkatonasággal is kezetfogva működik. E' különféle szolgálatok pontos ellátásamegkívánja, hogy a' zsandárság jól legyen szervezve, az egész országban aránylag felosztva, 's szigorú felügyelés alá, könnyen mozogható 's összevonható állapotba téve. E' cél ugy éretik el, ha a' legénység kisebb, 's biztos altisztek alá rendelt csapatokba osztatik, és így az egyes megyékbe elhelyeztetik. Több csapat ismét felügyelő tiszt, 's több tisztség legfőbb felügyelő törzstiszt alá rendeltetik. A' mi a' zsandárok szükséges számának a' népességhez helyes arányát illeti, ez a' földminőségéhez 's a' nép jelleméhez képest változik ; az európai státusok többségében 3—600 jut egy milliónyi népességre. — A' belső szolgálat katonai alaku ; a' fegyelmi törvények ugyanazok, mint a' hadseregénél ; de az erő alkalmazása kizárólag a' polgári hatóságtól függ, 's az összes gensd'armeria nem a' hadminister, hanem a' bel- és igazságügyminister alatt áll. — A' gensd'armeria, a' helyi szükséghez képest, gyalog és lovas ; felfegyverzése szinte a' szolgálat minősége szerint határozatik el. Hatása tetemesen növekszik, ha a' szolgálatban sérhetlenséggel ruháztatik fel. Leginkább feltételeztetik azonban ezen intézet hatályossága a' tagok jó megválasztása által, nemesak ügyes és bátor, hanem jó akaratu 's becsületes emberekre is van szükség. Aránylag alkalmasabbak azok, kik a' hadseregtől vétetnek 's katonai fegyelemhez szoktak. A' kényszerített szolgálat itt célra nem vezet. Szükséges tehát, hogy önkéntesek fogadtassanak fel jó fizetésre, 's kitünő szolgálattétel esetére jutalmakkal legyenek biztatva. És ez annál szükségesebb, mert a' gensd'armok, folytonos vándorlásaik közben, kaszárnyai közös konyhát nem igen tarthatnak, és sokszor megvesztegetésnek is vannak kitéve. — Ezen, eszméjében üdvös intézet azonban, mint már említve volt, könnyen vezethet a' legundokabb visszaélésekre, melyeket gondosan meg kell előzni, ha a' polgári szabadságot meg akarjuk védeni. Ezen visszaélések történhetnek egyes zsandárok, 's a' zsandárokat hibásan és a' polgárok szabadságára nézve veszélyesen alkalmazó hatóságok által. Egyes durvaságokat 's önkényes eljárásokat igen nehéz meggátolni, mert az egyes zsandárok nem vétethetnek egyenkint a' műveltebb emberek közül, de ilyly esetek számát igen meg lehet ritkítani kimért szolgálati szabályzat, a' fegyver használatának megszorítása 's a' visszaélések gyors és szigorú büntetése által. Nevezetesen a' fegyverek használatát csak a' zsandár ellen intézett valódi megtámadás, 's a' foglyok elszökése eseteire kell szorítani, a' jogos önvédelem határai közt. Alig szükség említeni, hogy fő dolog a' felsőbbség jó példaadása. — A' hatóságtól jövő visszaéléseket csak

a' jó törvényhozás 's a' törvényes polgári szabadságnak általánosán elterjedt érzelme 's izlése gátolhatja, melylynél fogva senki sem enged magának olyly lépést, a' melylyről nem felelhet. Ha a' törvényhozás határozatlan, 's a' polgárok jogainak nem kedvező, ha a' közszellem nem iszonyodik az önkénytől, 's egyes polgárnak nincs bátorsága jogainak törvénytelen sértése ellenében, szóval : ha a' törvényes szabadság első feltételei hiányoznak : akkor a' gensd'armerie kezébe adott anyagi erő kétségtelenül sok visszajelésre vezetend. De neveltséges volna ezért magát az intézetet kárhóztatni, melyly a' legszabadabb országokban is divatozik. Ilyly esetben gensd'armerie nélkül sem volna szabadság. — A' zsandárság irodalmára nézve, nevezetes munkák : *Perrin-Pernajon, Kamptz, Grävell.*

Az austriai birodalomban 1849-ki június 8-ki ministeri rendelet által hozatott be a' gensd'armeria, melyly Lombardiában 's déli Tirolban már előbb is fenállott. A' szervezet szerint a' monarchia minden koronaországában katonailag rendezett, részint lovas őrség lépett életbe, melyly a' had- és belügyministeriumoknak van alárendelve. A' központi főfelügyelőség Bécsben van ; az özszes gensd'armeria folyó számokat viselő ezredekre oszlik ; ezen ezredek ismét kisebb csapatokra, melyly felosztásnál az egyes tartományok földi 's népességi viszonyaira és politikai 's törvénykezési szerkezetére fordítatott különös tekintet. 13 ezredben ugyanannyi ezer emberből áll, vagy álland, ha egészen felállittatik. Egy gensd'arme napizsoldja 25 p. kr. némi helybeli pótlékkal bizonyos esetekben, 's tekintettel a' lovasokra. A' kapitulatio ideje 10 év. A' gensd'armeriával szolgálati érintkezésbe jövő hatóságok magaviseleti jelentéseket (Conduittáknak) adnak be a' belügyministeriumhoz. A' testület szerkezetet egészen katonai ; a' tiszteket a' bel- és hadügyministerium egyetértve nevezi ki. — A' szokatlan dolog természetesen csak úgy foghat, főleg nálunk, elismerésre 's rokonszenvre találni, ha a' zsandárok közbenjárása által valódi eredményeket fog látni a' nép-, a' személy- 's vagyonsbiztosságára nézve, 's ha e' testület, eredeti természetes rendeltetését olylyá nem változtatja, melyly a' polgári szabadságot veszélylyel fenyegeti, 's a' kinövések nyirbálása helyett magára a' törzsökre teszi a' fegyvert. Nagy kiterjedésű pusztáinkon, ekkorig csekély sikert mutatott az intézkedés, és hosszszab idő kell hozzá, míg azon vélemény megezáfoltatik, hogy célja nem annyira a' polgárok személyes- 's vagyoni-biztos létének megőrzése, mint politikai vélemények kutatása. — h.

Gensler (Jakab), német festész szül. 1808. Hamburgban. Két testvére szinte festész. az egyik *Günther* Rómában, a' másik *Márton* Hamburgban él. 1828. Dresdába 's innen a' müncheni akademiába költözött ; két év mulva a' bécsi akademiát látogató meg 's 1831. Hamburgba tért vissza. Művészeti szaka, melylyben különösen kitűnt, a' genre-festészet vala. Hibájául rovatik fel, hogy az egyéb tárgyak igaz élethűsége mellett emberi alakjai, különösen az arcok, tulságosan eszményítve vannak. Három legjelesebb festménye a' hamburgi tűzvészkor elégett. Művei mind kapósak valának 's a' hamburgi műkiállításokon G. művei találtak legelőbb vevőkre. Meghalt 1845-ben. — t.

Gentz Fridrik, Németország egyik nagynevű publicistája, kiról, midőn újabb időkben özszes munkái kiadattak, érdekes viták folytak a' német-

irodalomban. Szül. 1764-ben Boroszlóban. Tanult Königsbergben. 1786. mint titkár, a' berlini general-direktoriumnál nyert alkalmazást. Irói pályáját Burke ismeretes műve fordításával kezdé: „Betrachtungen über die franz. Revolution 1793“ (3-ik kiadás 1838). Főleg e' műhez irt jegyzetei és észrevételei alapíták meg nevét. Politikai nézetei nem egyezvén a' Poroszországban követett rendszerrel, 1802-ben a' bécsi birodalmi kancelláriánál lett udv. tanácsos, hol kath. vallásra tért. Napoleonnak tüzes ellene lévén, midőn az közelített a' birod. fővároshoz, Gentz Dresdába vonult, hol következő műveket adott ki: „Authentische Darstellung des Verhältnisses zwischen Spanien und England“ és végre „Fragment aus der Geschichte des politischen Gleichgewichts von Europa“ (Petersburg. 1806.) Ezentul nagyrészt statusiratok szerkesztésével foglalkodott Poroszország nyilatkozata 1806. és Austriáé 1809. és 1813. (Franciaország ellen) az ő tollából folyt. 'S a' bécsi kabinet az ő tollát használta előbb Franciaország ellen, majd a' Németországban fejledező politikai közszellem ellen. Gentz vitte a' jegyzőkönyvet a' bécsi congressuson, a' párisi (1815.) ministeri tanácskozmányokban 's minden későbbi congressusokban. Végre, hosszas betegség után 1832. jun. 2-kán meghalt. Munkái közt említendők még több fordítás Mallet du Pan (1794), Ivernois és Mounier után; („Entwicklung der Ursachen, welche Frankreich gehindert haben zur Freiheit zu gelangen“ 4 Th. 1799.); „Schreiben an den König Friedrich Wilhelm III. bei dessen Thronbesteigung nov. 16. 1797.“; „Historisches Journal“, melyet majd egészen maga szerkesztett; egy Európa politikai állapotát tárgyazó irat a' francia forradalom előtt és után (1801); Betrachtungen über den Ursprung und Character des Kriegs gegen die franz. Revolution 1801.; 's az 1810-ki Wiener Jahrbücher-ben egy bírálat a' sajtószabadságról Angliában és a' Junius levelei szerzőjéről. Halála után válogatott műveit Weick (5 köt. Stuttg. 1836—38.) adta ki's aztán „Gentz's Schriften“ 5 köt. Mannh. 1838—40. és „Mémoires-et lettres inédits“ Stuttg. 1841. kiadva Schlesier által. — Életrésében azt is olvassuk, hogy Elsler Fannival, a' világhírű tánczosnével szerelmi viszonyban élt. Mi közpályáját illeti: Varnhagen, Prokesch, Schlesier és többen halála után hálátlansággal vádolák a' német nemzetet, melyly előtt nem tudott népszerűsége emelkedni soha egy olyly kitünő publicista, mint Gentz, ki a' legkitünőbb angol publicistákkal hasonlították általok. Helytelenül. Az angol publicisták az angol nép érdekeinek szóvivői azon árnyulatokkal, miket véleménykülönbségök okoz. Az angol politicusok, bármelyly párton, kitünőleg és lényegesen angolok. Gentz csupán egyszer képviselte a' német népet, 's érdekeit, midőn a' porosz nép nevében szólt III. Fridrik Vilmoshoz, ennek trónraléptekor. Ekkor kétségtelenül britt szabadelvűség lobbant föl Gentzben; később azonban egy kabinet szolgálatába lépett, melyről bajosan lehetne elmondani, hogy a' német nép érdekeinek volt legyen képviselője, habár a' francia háboruk alatt egyezni látszott is politikája a' német közvéleménnyel. A' későbbi időkről ezt sem mondhatni. Gentz zsoldjában volt azon reakciónak, melyly 1815-ben magát megnevezni nem merte, de aztán mindig hatalmasabban lépett fel Németország szellemi fejlődése ellen. Sokat beszéltek e' szemponthól magánéletéről is halála után. Magán jelleméből igyekeztek

kimagyarázni szereplését a közéletben. Egy rész a nagy diplomatát látta a „magas körökben forgott férfiuban, kinek stylusa olyly fényesen tiszta, miként keztyűje, melylyel a salonokban megfordult. A diplomatia magasabb körében kell otthonosnak lenni — úgy mondanak — hogy Gentzet megítélhessük. Mások ellenben igen is sötéten festették magánéletét, hogy általa semmivé tehessék a közvéleményben a publicistát. Elpuhult epicureismust vetették szemére, mondák, hogy e férfi, ki olyly jártas volt az álladalmak pénzügyeiben, saját pénzügyeit nem legszerencsésben kezelte, s hogy szerelnét szinte olyly gyakran változtatá, mint keztyűit, hogy sok nőt csábitott el, adósságokat csinált, melylyeket soha sem fizetett, s nem legdicéséretesb czélokra pazarlá a zsoldot, mit a kabinetektől kapott. Mindezekre áttérése a kath. vallásra teszi fel a koronát. Mások azt tagadják, s Elssler Fannivali viszonyát a költői szerelem fényugarával veszik körül. Az álokoskodás minden phantasiáját fölhasználják, hogy legkönynyelműbb viszonyait azon költői és regényes varázs ködével vegyék körül, melyly egy Petrarca és Laura emlékezetét környezi. Hasztalan tulságok, innen és amonnan. Mintha az egyéni vétkek miatt, miket homlokára sütnek, elhomályosíthatnák az író érdemeit; és mintha a magánérények, bármilyly fényesek, mentségül szolgálhatnának a közpálya vétségeiért. Gentz olylyan egyéniség volt, minő számtalan van, főleg a magasabb körök könnyelműbb regioiban: következetlen, hiu, gyöngé egyéniség, inkább az epicureismus híve, mint a stoicismus barátja, s azért inkább az absolutismus mint egy szabadabb államszerkezet pártolója. Innen magyarízható meghasonlása a szabadelvekkel. Mikor a porosz királyhoz intézett emlékiratában teljes sajtószabadságot kívánt, még ifju volt, nem restelt zajban, mozgalomban élni. Midlön később egy mesteri értekezésében az angol sajtószabadságról, a sajtó visszaéléseit előadta, már ekkor erőt vett rajta a nyugalomsovár epicureismus. E hiányok azonban több magánérényekkel párosultak nála. — De ismételjük, mindezen körülmények az írot nem képezik Gentzben. Ha magánkörülményei befolytak is véleménye változtatására, alkalmazására: róla általában nem lehet elmondani, mit Buffon mond, hogy a styl az ember. Azon erőteljes egyszerűség, melyly Gentz írásmódját általában jellemzi, csaknem páratlan a német irodalomban. E részben olyly nyereség G. a német litteraturának, mint nekünk volt Dessewffy Aurél. Példányait előtte hasztalan keressük hazafiai közt. E részben van igazuk azoknak, kik őt inkább, egy angol publicistához, egy Burkehez és másokhoz hasonlítják. Ha e hatalmas nyelv, ez erőteljes írásmód, nem tartja fenn hosszas időkig Gentz nevét, csak arra szolgál példaul, hogy olyly szerep mellett nem számíthat senki halhatatlanságra. Az ügygyel együtt, melylynek jövendője mindöszsze is csak egy nagy hamvazó szerda volt, feledésbe jut annak harczosa. Elveit, nézeteit — ohajtjuk — feledjék el; de bár találna követőkre a napi irodalomban világos, egyszerű és mégis olyly hatalmas előadása. E tekintetben egyedül áll a németek közt. A reactio Juniusa. — Mielőtt életírását végeznők, megemlítjük, mint nevezetes dolgot, hogy Gentz a francia háboruk alatt többször mondá, sőt írta is, hogy Magyarország van hivatva központja lenni az osztrák birodalomnak, s e szempontból tanácsolá a székvárost ez ország központjára tenni át Austriából. — y.

Genuai herezség, hajdan köztársaság, 1815. a' bécsi congress által a' szardíniai királyság tartományaihoz esatoltatott azon föltétel mellett, hogy a' képviselői alkotmány egy nemét megtarthassa, melyly azonban csak anynyiból állott, hogy mind a' 7 megyében (Genua, Chiavari, Levante, Savona, Albenga, Novi és Bobbio) egy 30 tagból álló collegium az adó fölemelésre szavazhatott. A' köztársaság hajdani fontosságáról lásd *Közh. Ism. Tára* V. köt. A' jelenlegi herezségek területe 110 □ mfd.; lakosainak száma 655,000, kik 20 városban 's 725 helységben 's faluban laknak. Határai éjszak- 's nyugatról Savoyen, Piemont és Lombardia, keletről Lucca és Toscana; délről a' tenger. A' tartomány két részre oszlik, a' keletire (Riviera di Levante) 's a' nyugatira (Riviera di Ponente). Földje, daczára hegyes mivoltának, igen termékeny. Lakosainak egy részét miveltége, a' másikat munkássága 's bátorsága jellemzik. Fővárosa : *Genua* a' hasonnevü tengeröbölnél, mindenkor élénk kikötővel 's Európa városainak leggyönyörűbb vidékével, hatalmas erősítvényekkel, nagyszerü palotákkal, szép templomokkal 's általában keleti építésmóddal. Épületei között kitünő a' számos templomon kívül a' hajdani doge palota, most signoria, melylyben a' kir. tanács székel, Darsena fegyvertár, egyetem 's a' számos magánpaloták között Doria András márvány palotája. Az acqua verde nevü nyilvános helyen Columbus emléke áll. A' városnak 5 kapuja, 3 külvárosa, 15,000 háza 's mintegy 100,000 lakosa van ; továbbá van benne egy a' jezsuiták kezében levő egyetem ; festészeti, tudományos és művészeti akademiák ; egy jezsuita-collegium, 2 gymnasium, tengerészeti iskola, könyvtárak, siketnéma intézet 'stb. A' város széke egy érseknek. Kikötője, melyly 1751. óta szabad kikötő, két töltés által biztosittatik, magába fogadja a' világ minden részéből a' legkülönfélébb népek hajóit 's fiait. Fénytornya 110 lábnyi magas 's tetejéből a' legfelségesebb kilátás nyílik. 1845. óta van egy nagyszerü hajógyára, melylynek építésére a' király 2,510,000 frankot rendelve nyezett. Szinte ezen időből való a' régi városfalak helyére épített, 's a' leggyönyörűbb sétahelyet képező valóban szép és hasznos rakpiacz, melyly nagyszerü márványmű a' római építészet esinjára 's harmoniájára emlékeztet. A' város gyárművei közül nevezetesek : a' bársony, selyem, szövet, harisnya, posztó, viaszvászon, kalap, papiros, szappan 's egyéb czikkek ; azonkívül nagy hirben állanak arany, ezüst és márványművei. Színháza több van, miknek a' genuaiak nagy barátjai. A' genuai herezség egyéb nevezetes városai : *Sestri di Levante*, *Ventimiglia*, *San Remo*, *Samona*, *Finate* 'stb. Újabbkori történetének egyes pontjait illetőleg l. *Olaszország* alatt, itt csupán egy nagyobb szerü eseményt emlíünk meg 's ez a'

Genuai fölkelés 1819-ben. Mart. 20—24-kén négy nap alatt, a' novarai és mortarai két esatában, megsemmisíté Radeeczky, osztrák hadvezér, a' piemonti hadsereget. Károly Albert szardíniai király a' trónról lemondott. Az olasz republikánusok ezen sujtó csapás által nem veszték el bátorságukat, sőt sokan közülök anynyira mentek, hogy a' hadsereg megsemmisülését örömmel nézték, minthogy ez által Károly Albert 's a' királyság sokat veszte nimbusából. Ezen szélső párt hívei a' fentebbi hírek hallatára Genuába vonultak, azon városba, melylyben még élénken élt egy fényes multnak emléke 's nyílt ellenszenvvel viselé azon szerepet, melyly a'

sardiniai bekebelezés által reá erőszakoltatott. Minden utcasarkon szónokok támadtak, kik ilylyértelmű szavakat hangoztatának a' dühödtt sokasághoz : Genuaiak ! a' piemontiak elárulnak benneteket ! Károly Albertet megcsalták 's visszavonulásra kényszerítették ; a' lombardiak fel vannak áldozva, most rátok jön a' sor. Mindenki árulást kiáltott ; szenvedélyesen követelék a' háboru folytatását, a' diktaturát, 's a' nép fölemelkedésétől várák a' dolgok jobbra fordultát. Az utcasarkokon falragaszok által szólittatának fel Genua polgárai 's lakosai, hogy az est közeledtével az operatéren jelenjenek meg, a' város jóléte felett tanácskozandók. Itt azon határozat hozatott, hogy az összes erősítvények a' nemzetőrség kezeibe adassanak át. A' katonai parancsnok, *Asarta*, vonakodott e' határozatnak engedni, nem lévén erre felsőbb parancsa ; azonban megígéré, hogy azonnal gyorsfutárt küldend a' fővárosba. Nem sokára ezután kitört a' népség boszankodása 's népes csoportok vonultak végig az utcákon ilyly kiáltásokkal : „Éljen a' köztársaság ! éljen a' souverain nép ! éljen a' szabad Italia ! Ideiglenes kormányt akarunk !“ Más csoportok a' fegyvertárba nyomultak, honnan számos szekéren vitték a' fegyvereket a' nemzetőrség főszállására. Ide csődültek most a' nép emberei, a' vészharangok zugása 's a' dobok pergése között, ugy hogy kevés óra mulva több ezer ember állott fegyverben. Ez alatt a' felkelők *Asarta* családját 's *Ferretti* tábornokot kezökre kerítették, az utóbbit katonáinak szeme láttára rántották le lováról 's gyalázták meg a' teherhordók (camalli), a' genuai fölkelőknek ezen pénzen vásárolt, legdühösebb párt-hivei. Továbbá néhány erősítvény is a' fölkelők kezében volt 's a' katonák egy része átszökött hozzájuk. *Asarta*, ki mindeddig hiába várt külségitésre, ekkor elveszté türelmét 's bátorságát. Végre megegyezett azon föltételekben, miket az *új liguri köztársaság* (ezen czimet adák a' felkelők az alakítandó statusnak) három konsula : *Giuseppe Avezzana* nemzetőrségi parancsnok, *Constantin Reta* és *David Morchio* eléje szabtak. April 2-kán irá alá azon kapitulatiót, minélfogva kénytelen volt őrségével — melylynek fegyverei meghagyattak, az ágyuk azonban visszatartóztatván — még azon napon a' városból kiköltözni. De a' genuaiak dicsősége nem tartott soká. April 4-kén megérkezett *Lamarmora* tábornok 's csakhamar elfoglalá a' Belvedere, Tanaglia és St. Benigno erősségeket. 's lassankint a' többbit. Másnap megjelentek előtte a' konsulok, fegyvernyugvást kérendők, mibe a' tábornok azon föltét alatt beleegyezett, hogy a' város rakja le fegyvereit, 's a' még birtokában levő két erősítvényt adja által. Erre három órai meggondolási idő engedtetett. Ezen idő még nem telt el, midőn a' camalli-k ujra megkezdék a' harcztot 's egy eredménytelen, új vérontást idézének elő, melylyben a' katonaság győzött. Másnap, apr. 6-kán, *Lamarmora* új fegyvernyugvást engedett, melyly alatt egy követtség Turinba költözött, a' város feladása végett a' ministeriummal tanácskozandó. A' kiszabott föltételek voltak : föltétlen megadás, a' 12 főrészeknek azonnali száműzetése, a' többiekre nézve *Victor Emanuel* király teljes megkegyelmezése hirdettétvén. Az ideiglenes kormány tagjai francia hajókra menekülének, 's nagyobbbrésint Rómába költözének, ugy hogy az egész genuai fölkelés büntetlen maradt. April 10-én Genua minden erősségeivel együtt a' sardiniai hadsereg birtokában volt. — p.

Geographia. Ezen tudománynak szokásos elosztására 's történetére nézve a' Közh. Ism. Táranak illető helyére utalunk. — A' földrajz vagy geographia a' közel évtizedekben a' tengeri és szárazföldi utazók áldozatteljes fáradozásai folytán meglepő gyarapodást tett 's olyly vidékek- és népekről adott felvilágosítást, mikről az előtt csak homályos regéket bírtunk vagy épen semmit sem tudunk. A' változások, mik a' népek politikai, kereskedelmi és ipari viszonyaiban történtek, új szükségeket teremtenek mind a' gyakorlati élet-, mind a' tudományban, miket mellőzni többé lehetetlen. El van ismerve, miképen a' földrajz egyike a' leghathatósbb képző eszközöknek; a' föld területéni körültekintés, mit ez nyújt, kiválólag tágitja a' lélek pillanatát. De van a' földrajznak azon kívül még más fontossága is. A' státustudomány kérdéseinek megítélése 's megoldása ugyanis nem csupán az anyagi érdekektől függ, hanem kiváltképen a' földrajztól is, mert csupán ennek segítségével lehetséges a' fenforgó kérdésekben mind azon vonatkozásokat felismerni, mik által mind a' jelen mind a' jövő kívánatainak elégtétessek. E' kérdéseknél is elhatározó pontok az országok fekvése, természeti minősége, földje, mivelődési képessége, termékei, erdei 'stb. 's mind ezeket a' földrajz tanítja. A' földrajz ismerete kétségtelen befolyást gyakorol a' népek politikai, kereskedelmi és ipari viszonyaira. Anglia politikája különösen feltünteté a' földrajz ezen fontosságát. Kormányja megragad minden alkalmat, hogy a' még ismeretlen tartományokat utazók által megismertesse. Vegyük tekintetbe az északi sark, Habesch, Guyana, Arábia, Ázsia 'stb. vidékeibe ismételve tett költséges vállalatait. Midőn így a' tartományok és népeik ismeretéhez jut, ez által új utai nyílnak meg a' világforgalomnak, mik ha tüstént haszonnal nem jutalmaznak is, bizonynyval szabadabb kilátást nyújtnak a' jövőre. És a' mi fő dolog; minden ilyly új ut térre vezet a' polgárisulást, melylyből az mindeddig ki vala zárva. Ott van a' *libériai* néger gyarmat, a' *Sandwich* szigetek, *Haiti* 'stb., hol mindenütt diadalmasan legyőzé a' nyers vadságot a' polgárisultság. A' kereskedelem története tanúsítja, hogy Portugál hajdan csak fáradszalton 's küzdelemteljes világhajózásai által emelkedhetett tulsulyra a' velencei és genuai hatalmas kereskedelmi államok felett, mikben a' régihezi erős ragaszkodás minden haladási mozgalmat elölt. Így jártak több más hajdan híres német kereskedő városok p. Erfurt, Nürnberg 'stb. De van még más pontja is a' földrajz fontosságának. A' kereskedelem és ipar a' közelmúlt évtizedekben egészen más és sokkal magasb jelentőséget nyert, mint minővel az előtt birt. A' hatás, mit ezek az életre gyakorolnak, már eddig is a' viszonyok előterére állítá azokat; 's e' hatás napról napra emelkedik 's mindig mélyebben nyul be az élet viszonyaiba. Ezt senki félre nem ismerheti, nem még hazánkban sem, ha figyelembe veszi a' közel évtizedek ipari 's kereskedelmi mozgalmait 's összehasonlítja apáink intézkedéseivel, mik mind azon irányoktól távol tarták magukat. 'S ezen hatásnak, irányuak természetes következménye, hogy a' városok, helységek, falvak, folyamok 'stb. jelentősége is nagy mértékben megváltozott, 's hogy azon tárgyak jelenleg egészen más szemmel tekintendők, mint a' régi emberek és geographiák tekinték. Egyszerű falvak p. o. most a' vasutvonalak által olyly fontosságra vergődtek, mikkel hajdanában városok

sem birtak. Épen olyly befolyással volt az egyes helyekre nézve az ipar. Új vállalatok új érdeket 's jelentőséget kölcsönzének az egyes helyeknek, miknek ismerete multhatlanul szükséges. Általában véve az újabb földrajz ismeretét most alig nélkülözheti valaki, 's nem senki, ki a' mivelte nevére igényt tart. A' státusférfit kényszerülve van a' tartományok, népek, városok, folyamok, csatornák, vasutak 's a' földrajz számos egyéb tárgyainak ismeretére, 's még inkább az üzlet emberei. A' geographiai munkák száma tömérdek, 's a' viszonyok változtával napról napra növekszik. Az egyetemes földrajzok közül a' nevezetesebbek *Balbi*, *Berghaus*, *Ritter*; *Sommer*, *Galletti* 'stb. művei; továbbá a' nagy geographiai encyclopediák: „*Dictionnaire géographique universel par une société de Geographes* (13 köt.); *de Rienzi*, *Dictionnaire usuel et scientifique de Géographie* (1841); továbbá: *Ritter*, *Möller* 'stb. német földrajzi és statistikai szótárai. Az egyes országok és tartományok földrajza a' számtalan utleírások és statistikai külön águ dolgozatok által gazdagodott. A' nevezetesebbek: *Mühlenpfordt*: Mejjiko; báró *Hügel* Kaschmir; *Humboldt*: Közép-Ázsia; *Moser*: Württemberg; *Mayer von Knonau*: Schweicz; *Decker*: Algir; *Montgomery-Martin*: britt gyarmatok, Magyar- Horvát-Tótország; *Blom*; Norvégia; *Forsell*; Svédország; *Heidemann*: Poroszország; *Eisenmann* és *Hohn*: Bajorország; *Siebert*: ugyanaz; *Ubbelohde*: Hannover; *Dun*: Sundewitt félsziget; *Heicken*: Brema; *Reden*: Hannover Oroszország; *Rengger*: Paraguay; *Burnes*; Ázsia; *Wellsted*: Arábia; *Wappäus*: Venezuela; *Baggesen*: Dánia; *Schröder*: Holstein, Hamburg; *Lübeck*; *Dittenberger*: Baden; *Bose*: Szászország; *Becker*: Austria 'stb. Ezen művek napról napra szaporodnak. Általában a' külön nemzetek viszonyairól a' különböző irodalmakban terjedelmes földrajzi munkák léteznek, különösen német franczia, angol nyelven. Legnagyobb érdemmel bír a' meszsze világrészek földrajzi ismertetése körül a' londoni geographiai társulat (l. alább). A' magyar irodalomban korábbi viszonyaink chinai elzárkozottsága sokáig parlagon hagyá e' tért is; csak midőn pillanataink a' kívülöttünk létező népek viszonyaival kezdének összehasonlításokat tenni, indult meg e' tekintetben is élénkebb mozgalom. Az általános földrajzra nézve nagy hiányt pótoló irodalmunkban „*Galletti Egyetemes Világismerete*“, melyly jeles mű magyar földképekkel ellátva *Vállas* Antaltól átdolgozva jelent meg 1844. díszes kiállításban; továbbá *Kanya* Pálnak 1847 mejelent „*Földrajzi oktatása*“, melyly iskolai kézi könyvül van ugyan szánva tulajdonképen, mindazáltal ugy van szerkesztve, hogy általánosb igényeknek is megfeleljen. De iskolai kézi könyvül különösen ajánlható, a' felfogást könnyítő sajtáságos modoránál 's a' benne uralkodó egészséges szellemnél fogva. Ide tartozik *Rajcsányi* János *Világegyete*“ (1846). Magyarország külön földrajzára nézve legnagyobb érdemmel bír *Fényes Elek*: *Magyarországnak 's a' hozzá kapcsolott tartományoknak mostani állapotja statist. és geogr. tekintetben*“ (6 köt. 1836—40); valamint az 1847. két részben megjelent; „*Magyarország leírása*“ által. Hasonlag nagy érdekű munka leendett *Vállas* Antal: „*Nemzeti Encyclopaediája*“, melyly 1848. indult meg, azonban a' VII. füzetnél megakadt. E' mulasztást dusan pótolni ígérkezik *Fényes Elek*nek most sajtó alatt levő terjedelmes geographiai szó-

tára. Jeles munka a' geographiai téren *Korponay János: Hadi földírás* -a, melylyből az I. kötet 1845, a' II. k. 1848. jelent meg.

Megemliténdő e' helyen a' gr. Battlyányi Kázmér költségén Nagy Károly által igen nagy pontossággal készített 's Bécsben 1840. diszesen kiállított 1 láb átmérőjű első magyar földgolyó, melylyet a' nemes gróf több száz példányban ajándékozott a' magyarhoni iskolai intézeteknek. Későbbben *néma földképeket* is készítettett. A' magyar földképekre nézve nagy érdemet szerzett dr. *Vállas Antal*, ki jeles szöveggel ellátott magyar *iskolai atlászt* adott ki 2 füzetben. Magyarország külön nagy földabroszát nagy gondnal 's művészettel állíták ki *Schedius* és *Blaschnek*. Végül megemliténdő e' helyen *Scáb* Fridrik pesti zongora-készítő „*Telluriuma*“, egy olyly geographiai gép, melyly nemcsak a' földnek tengelye körüli forgását 's a' nap körüli kerengését ábrázolja, hanem egyszersmind a' földpályán előforduló minden tüneményeket is szemléltetőkké teszi. Hasonló gépet, melylyen egyszersmind a' hold phasisai szemlélhetők valának *Wagner* fehérvári hazánkfia 's bécsi gépész mutogata Pesten 1847. — a.

Geographiai társulatok. Ezek az újabb kor szüleményei; czéljok a' földirati érdekek előmozdítása minden irányban. A' londoni afrikai társaság ugyan már a' régibb időkben sokat tett Afrika ismertetésére; azonban czélja nem annyira geogr. ismeretek terjesztése, mint inkább a' rab-szolga-kereskedés megszüntetése 's a' négerék polgárosítása vala. Hasonló társaság alakult Napoleon alatt Marseilleben, minek azonban kevés sikere vala. Az első tulajdonképeni geographicus társulat volt a' *párisi* 1821. (Société de Géographie). Első kezdeményezői Malte-Brun és Barbier du Bocage valának; ezekhez csatlakozék Fourier, Jomard, Langlés, Letronne, Rossel és Walckenaer. Tagjai: 1 elnök, 2 alelnök, 1 fő titkár, 2 scrutator, 1 számvivő, 1 könyvtárnok; a' tagok vagy „membres souscripteurs“, kik évenkénti öszevet (36 fr.) fizetnek; vagy „membres donateurs“, kik belépésök alkalmával egyszer mindenkorra fizetnek bizonyos öszevet (legalább 300 fr.); a' külföldi tiszteletbeli tagok száma csak 18. A' társulat saját költségén utazásokat rendel ismeretlen tartományokba, jutalom díjakat tűz ki (10,000 fr. erejeig); a' jelentéseket és más geogr. munkálatokat kinyomatja 's földabroszokat metszet. Évenként 2 nyilvános ülést tart, július- és decemberben 's egy közlőnyt ad ki. Szűkebb hatáskörű a' *florenzi* geogr. társulat, melylyet 1824. Betti, Capponi, Fabbroni, Passerini, Taddei 'stb. alapítának; a' geogr. statist osztályon kívül egy természet-történeti osztálylyal is bír. Németországon a' legtevékenyebb geogr. társulat a' *berlini*, alapítva 1828, melylynek tagjai havonként gyűlnek özsze. Az 1830 alapított *dresdai*, 's a' *majnai frankfurti* geogr. társulatok munkássága leginkább specialis viszonyokra szoritkozik; előadásokat, gyűléseket tartnak, tudósításokat közölnek 'stb. A' legnagyobb társulat a' *londoni* (The royal geographical society of London) melyly John Barrow igazgatósaira 1830. lőn alapítva; a' társulat választmánya (council) élén áll 1 elnök, 4 alelnök, 1 számvivő, 2 ügyvéd (trusters) és 2 titkár; tagjai közé tartoznak a' legkitünőbb britt tengerészek és tudósok, kik évenként 2 font st. fizetnek. Jövedelmeiből utazásokat eszközöl, a' geogr. felfedezésekre jutalmakat tűz ki 's könyveket

és abroszokat ad ki. Munkálódásai eredményeinek tárháza a' „Transactions of the royal geogr. society“. — a.

Georch (olvasd : Görcs) **Illés**, h. ügyvéd 's a' m. akademia tiszt. tagja, szül. 1772-ben Ettore-Karcsán, Pozsonymegyében, szegény de régi nemes családból; tanult Pozsonyban, 's 1790—92-ig a' hittudományt Esztergamban; 1796-ban Pestre ment törvénygyakorlatra, 1797-ben a' pozsonyi fölkelt nemes seregnél főhadnagyságot viselt, 's ugyanazon évben a' pozsonyi gymnasiumhoz m. nyelv oktatójává neveztetett. Azonban megszorodott ügyvédi foglalatosságai miatt a' tanítószékről lemondván, ezentul több nagy uradalom ügyésze, 's 1813-tól 1830-ig a' ráczevi uradalom igazgatója volt. Munkái: 1) *Etelkából kiválogatott remekje a' helyes magyarságnak* (Pozsony, 1800.); 2) *Honi törvény* (Pozsony, 1084—8-ig); 3) *Magyarország uralkodóinak származásuk és jelesebb tetteik* (1818.); 4) *A' helyesírás főrendszabályairól*. Marczibányi-jutalmat nyert pályamunka (1821.); 5) *Disquisitio critica dissertationis historicae Boerio-Besserianae de ortu et nativitate Joannis de Hunyad* (1826.); 6) *Törvényes tárgyú értekezések* (Pest, 1833—4. 2 kötet). — Írói érdemeiért 1832. a' m. akademia tiszt. tagjává választatott. Meghalt 1835-ben. Kéziratban maradt *Honi törvénye*, nagy gonddal újra átdolgozva. — h.

Georgia, az éjszakamerikai egyesült státusok egyike. Keletkezett még a' 18-dik század első felében. Ezen kor előtt Carolinának területéhez 's alkatrészeihez tartozott — egészen II. György angol király uralkodásáig. 1832-ben t. i. némelyly nemeskeblü angol emberbarátok arra egyesültek, hogy Éjszakamerikában Savannah és Altamaha folyamok között egy gyarmatot alapítsanak, melyly Anglia és Irland szegényeinek menhelyet és táplálatot nyujtson. II. György angol királytól engedélyt kapván tervük kivitelére, az új gyarmatot az ő tiszteletére *Georgiának* nevezték. Még ugyanazon évben Oglethorpe tábornok megjelent ott egy csapattal, és átvizsgálta a' területet. 1763-ban mint angol tartomány birtokba vétetett És csakhamar egy város is építettett, melyly Savannahnak neveztetett. 1775-ben a' szövetséges státusok uniójába lépett, és mint egyik különálló független státus első alkotmányát 1777-ben kapta. — 1785-ben az megváltoztatott — a' jelenlegi 1798-ban keletkezett. — Hoszsza 300 és szélessége 200 mérfd. De népessége még olyly csekély, hogy egy □ mérfdre csak 11 ember jut. — Kiterjedésére nézve az egész egyesületben harmadik — de a' népességre csak 20-dik helyen áll. A' rabszolgák száma ez államban : 281,000-re megy. A' vallás-felekezetek számosak. A' katolikus egyház halad ugyan, de még igen csekély terjedelemmel bir. Néhány év előtt még csak 5 lelkész volt e' státusban. — Tengerpartjai 100 mérföldre terjednek. Éjszaknyugati részei igen regényesek. Az Alleghany hegység éjszaki határaitól délnek mintegy 60 mérföldnyi távolságban végződik. Lábainál egy széles, 's felette termékeny tér nyúlik el, melylynek éghajlata és minősége déli Európa és Kelet-India minden növényeit képes megérlelni. — Az egészségi állapot ez államban az éghajlat, időjárás 's más körülmények miatt nem igen kedvező. A' lapályos részen, a' rizs ültetvények vidékein epeláz uralkodik — főkép július, augustus és szeptemberben, melylyek beteges hónapoknak neveztetnek. — A' forró

idő-járásnak tartóssága ideg-lankadságot szül, melyly a' lakosok csekély munkássága miatt elpuhulást és innen betegeskedést okoz. — A' szesz italok túlságos használata is egyik ok. A' víz különben olyyan, hogy keverés nélkül nem iható. A' tél-időszak igen lágy — hó igen kevés látható. Csak a' hegyes részeken vannak jó vízforrások és tiszta lég — a' lapályokon alig lelhetni egy jó forrást. — A' föld minősége különböző, de nagyobb részt termékeny. Némi távolságra a' tengertől barnás színét vörösséssel cseréli fel — és heljebb mindinkább sötétebb leszsz — miglen egészen átalakul az u. n. mulatto földdé, melyly fekete és veres földből áll. Ez igen erős és termékeny, főleg búzára, dohányra, rozsrá 'stb. Azt azután még feketébb, felette kövér föld követi, melylyen temérdek szeder és mogyoró fák nőnek. Kereskedésének legfőbb pontját az egyesült státusok éjszaki részei képezik — különösen az élelmi czikkekre nézve. — A' műipar majdnem kizárólag csak : rhumot, szappant, világító szereket és bőrt állit ki, általában csekély fokra emelkedett még. — A' földmivelés fő terményei : rizs, gyapot és indigo. A' czukor ültetvényekkel is tétetik kísérlet. Vannak több igen jövedelmező bányái. Egyik különösen Washington mellett, másik Jefferson és harmadik Madison kerületben. Aranyat is természet szép mennyiségben. Ezen bányák éjszaki részeiben fekszenek Coosa, Tallapoosa és Chatahoochee forrásainál. A' bevétel 1830-tól 1843-ig : 2,258,004 dollárt tett az egyesült államok pénzeire. És ezenkívül 1838-tól 1843-ig : 1,426,019 doll. érték vitetett a' dahlonegai pénzverő házakba. — Közlekedési eszközei sokfélék — és újabb időkben nevezetes haladásra mutatnak. Folyamai, melylyek jobbára nagyobb hajók vitelére is képesek, ezek : Savannah, Ogechee, Altamaha, Satilla, Oakmulgee, Oconee, St. Mary's, Flint, Chatahoochee, Tallapoosa és Coosa. Több vasutvonalai is keletkeztek, melylyek közül nevezetesebbek a' központi vonal Savannahtól Maconig 190 mérf. hosszúságú ; és a' Monroe vasutvonal Macontól a' keleti és atlanti vonal keleti pontjáig és innen Tennessee-ig, 138 mérföldre terjedve. Ezen vonalok 1840-ben már $\frac{3}{4}$ részben készen voltak, és Savannahtól egészen Tennesseeig egy vonalban terjedve 432 mérf. fognak elfoglalni. A' Georgia vonal Ausgustától a' keleti vonal felé 18 mérf. terjedve 1840-ben már 109 mérföldig készen volt. A' Highvassee vonal Tennesseeben 98 m. terjed. — Az 1844-ki adatok szerint Savannah és Knoxville között a' vasutvonal 503 $\frac{1}{2}$ m. tesz. Washingtontól Knoxville 516 m. fekszik. És ehhez Charleston 527 $\frac{1}{2}$ m. Csatornai a' többi amerikaikhoz képest nem igen nevezetesek. A' Savannah csatorna Altamahaig 16 m. — és a' Brunswick cs. Altamahától Brunswickig 12 m. hosszúságú. — A' szellemi műveltség tudományok, hirlapirodalom szép tért foglalnak el ez állam életében is. — Az Athenben létező Franklin-collegium, vagy georgiai egyetem a' közmivelődére nagy befolyással van. — 1810-ben Georgiában 13 lap adatott ki, 1834-ben 29 és 1839-ben 234, beleértve a' folyóiratokat is. A' nyomdászat 1762-ben vitetett be ez államba Johnson James által és pedig Savannahba, ki ugyanott 1763. april 17-kén Georgia Gazette ezim alatt indított meg egy lapot, melyly Georgiában a' forradalom előtt egyedüli lap volt — és Johnson 's utódai által 27 évig folytatott. — A' végrehajtó hatalom a' státus kormányzóban központosul; évi fizetése 2000 doll., a' státustitkáré :

1600 d., kerületi bírósága : 1800 d., főügyészé : 150 d. Az alsóbb osztályu bírák nem kapnak fizetést, hanem a' díjakra vannak szorítva. A' fő bíráskodás egy feljebbviteli szék által kezeltetik, melyly alá tartoznak az alsóbb törvényszékek olyly számmal, a' hogy időnként a' törvényhozásnak rendelni tetszik. A' fő- és alsóbíróságok évenként kétszer tartanak minden kerületben üléseket. Az alsó törvényszékek, 5 bíróból állanak és fel vannak ruházva átvizsgálati- és megerősítési joggal is. — Sz. I.

Geramb (József Mária) báró. Egyike azon honfiainknak, kik a' külföld előtt is ismeretessé tették magokat. Ismeretes magyar nemes család szülöttje, a' francia hadjáratok alatt önkénytes csapatot állított, és a' spanyol földön is harczolt. Kifogyván az anyagi eszközökből, Londonba ment, hogy a' kormánytól pénzsegélyt nyerhessen. Londonból tetemes adósságai miatt fogság fenyegetvén őt, távoznia kellett. Husum dán kikötőben 1812-ben Napoleon parancsára a' esendörök által elfogatott és a' vincennes-i várba vitetett őrizet alá. Itt volt akkor a' troyesi püspök is mint fogoly. Ez reá olyly hatást gyakorlott, hogy Páris bevétele után kiszabadulván, 1816. Lyonban a' Trappisták szerzet-rendébe állott. Itt general-prokuratorrá választatott. 1831—33-ban Jeruzsálemba a' szent sírhoz zárandokolt. Viszszatértekor Mehemed Alival is találkozott. 1837-ben Rómába ment a' pápának hódolni. — Több ascetikus iratokon kívül érdekesebbek ezek : „*Lettre à Sophie*“ (Paris). — „*Pilgerschaft nach Jerusalem, und dem Berge Sinai*“ (3 köt. Páris 1836.), „*Reise von la Trappe nach Rom*“ (Regensburg, 1839.), „*Sendschreiben an Lord Moira über die Spanier und über Cadix*“ (London). Ez és a' Zsófiához írt levelei az emberi nyomorról igen jeles rajzokat adnak. — Sz. I.

Gérard (István Mórícz gróf), egyike Franciaország kitünőbb katonáinak a' francia napoleoni hadjáratokból, és a' szabadelvű párt legszilárdabb tagjainak a' restauratio és juliusi dynastia alatt. Austerlitznél, Wagramnál, később a' portugali hadjáratban, 1812. orosz földön, különösen Smolensknél jelesen kitüntette magát. Bautzen, Katzbach és Lipesc mellett esatákban sebeket kapott. 1815-ben ismét Napoleonhoz csatlakozott, Ligny mellett hősileg harczolt vele. A' marsali bot volt számára elkészítve. Waterloo felé vezetvén hadtestét, ismét sebet kapott. — 1816. után visszatérvén honába, képviselőnek választatott. Mindig szabadelvűekkel szavazott. Hő részt vett a' juliusi forradalomban is. 1832. végén az antwerpi ostromló sereget vezénylette. Ezért marsalnak és 1833-ban pair-nek neveztetett ki. — 1834-ben a' hadügyi tárczát és kabineti elsőséget nyerte el. Kitünő buzgalommal és igazságossággal kezelte tárczáját. Azonban az afrikai viszonyok miatt Guizottal viszályokba keveredvén, azt 1834-ki octoberben letette. 1835-ben a' becsületrend nagy. kanczellárjának. 1838-ban a' nemzetgyűlés főparancsnokának választatott — melyly állomást 1842-ben adta át Jacqueminot tábornoknak. — Sz. I.

Gergely (XVI.) római pápa 1831—1846. Családi neve *Mauro Capellari*, fia volt egy sütésznek Friaulban Bellunoban, szül. 1765-ben. A' kamalduli szerzetbe állván, a' muranoi zárda főnökévé lön. XII. Leo bíbornokká nevezé ki kiterjedt ismereteinél fogva, mikkel a' theológiában 's különösen a' keleti nyelvekben birt. Pápává választatásának (1831-iki febr. 2.) főoka, mint rendesen történni szokott, aggkora és tehetetlensége

volt, mit benne a' bibornokok feltalálhatni hívének. Jelleme felől biztos ítéletet mondani nehéz. Mig élt, csak hízelt, csak hízelt, csak hízelt; halála után pedig, midőn IX. Pius széttöré a' lakatot, melyly az olaszok ajkán esüggött, olyly vihara tört ki az ellenei régóta elfojtott gyűlöletnek, melyly XVI. Gergelyt úgy tünteté fel, mint az emberiség legnagyobb szörnyét. Gergely valódi kolostori barát volt, törpé szelleme 's szíve gyávasága okozá, hogy a' zárda falain túl tekinteni képes nem vala. Föltétlen engedelmesség a' főbkek iránt, betűszerinti vallása az apák avas tanainak, valódi undor minden újítás iránt, mit ő „a' század pestisének“ nevezett, ezek voltak alapvonásai jelleme- 's életének. Korát nem ismervén, annak szellemét 's szükségét sem vala képes felfogni. 'S igy könnyű vala környezetének, őt megijeszteni mindenféle képzelgések- 's borzasztó agyrémekkel 's a' liberálisokat úgy tüntetni föl előtte, mint „a' század valódi ördögeit 's antikrisztusait.“ Ezen balitéletes korlátoltság, ezen második természetévé vált ellenségeskedés a' kor szelleme ellen, okozák, hogy magánérényei nyilvános vétkekké válának, 's az egyszerű, szemérmes, talán tiszteletreméltó kolostori barátból zsarnok vált. Ő, ki a' zárdában hű, jóindulatu 's takarékos volt, mint fejedelem szótörőnek, keményszívűnek mutatkozék 's zúrzarvarba hozá az állam pénzügyét. Nincs erény, mit uralkodása ideje alatt benne fel nem találtak; 's nincs vétek, mit halála után róla el nem mondtak volna. „A' legtisztább erkölcsök, erős szellem, hódító külső, a' közjóérti örök fáradozás“ — így szólának a' hízeltök. „Titokban a' legaljasb 's -becstelenebb kéjeknek hódolva, ezek kinyomását már arcán viselé; szemében vad vérszomj 'stb.“ — így mondák halála után. — Pápai hatásának fő pontjai valának: a' jezsuiták tulságos kegyelése, a' papok 's szerzetesek emelése, a' régi zárdák 's alapítványok helyreállítás; a' papoknak szigoruan meghagyá, hogy a' templombajárás és a' szentségek megtartása felett örködjenek; a' természettudományokat eltiltá, 's általában a' tudományos mozgalmakat elnyomá, a' philosophiát és szabadkőműveseket üldözé; a' katolikuskok 's az örök kárhözatra szentelt másképp hívők között magas válaszfalakat emelt 's általában mindent elkövetett, hogy a' világot egy akolba 's egy pásztor keze alá terelhesse. Uralkodása egy világhistoria harez volt az emberi szellem egyetemes fejlődési története ellen. Tanácsosai voltak: eleinte *Albini* és *Bernetti*; később: *Lambruschini*, *Capaccini*, *Gamberini*, *Belli*, *Gregorio*, *Giustiniani* és *Ugolini* bibornokok. A' szerencsétlen, életunt öreg 1846-ki jun. 1-jén halt meg; helyet engedve IX. Piusnak, kivel egy századokra kiható új fordulat történt az olasz, sőt egész Európa viszonyaiban. (XVI. G. pápaságának egyes részleteiről l. *Egyházi állam; Olaszország*). — p.

Gerhard (Eduard), német philológ és archaeológ, szül. Posenben 1795-ben. Berlin- és Breslauban képeztetett ki. A' poseni gymnasiumban csakhamar tanszéket kapott. Innen Breslauba tétetett által. De nehéz szembetegsége miatt Olaszthonba tett egy nagyobb tudományos utazást. Itt ébresztetett archaeologiai tanulmányaira a' nagyszerű régiségek szemlélete által. — 1832-ben a' berlini kir. muzeum mellett az archaeolog állomására emeltetett, később a' berlini akademia tagjává. — Régiségek vásárlása végett többször tön utazásokat Angol-, Olasz- és Görögthonba.

Plattner és *Bunsen* Róma leírásában közremunkált. A' régi kor ós emlékei felett számos 's igen érdekes értekezései vannak. Legújabb munkája: *Griechische und etruskische Trinkschalen des königl. Museums in Berlin.* (Berlin 1843). Mint philológ a' „*Philologische Blätter*“ kiadásában nyilvánított közreműködése és „*Lectiones Apollonianae*“ czimű műve által szerzett magának irodalmi érdemeket. — Sz. I.

Geringer (*Károly*, — *Oedenbergi báró*), Magyarország cs. kir. ideigl. helytartója, szül. 1806-ik évben N.-Szebenben, hol atyja *Gábor*, kinek elődei Sopronyból származtak, mint székely huszár-ezredes a' Terézia-rend keresztje által bárói rangra emeltetett, és báró *Bruckenthal*, Erdély kormányzójának egy másodfoku nővérét birta nőül. G. a' bécsi egyetemnél végzett tanulmányai után 1829-ben az alsó-ausztriai cs. k. kormányszéknél lépett államszolgálatba. 1831-ben az udvari közkinestárhoz lépett át, hol is mint udvari fogalmazó, titoknok 's kormánytanácsos az 1834- és 1843-ban előkészített, a' pénzügyi törvényhozás különböző ágait illető reformok legfontosabb tárgyalásaiban részt vön. Miután a' nevezett legfőbb pénzügyi hatóságnál nemcsak minden a' magyar kir. kamarától, és erdélyi kincstártól fölterjesztett országügyek, hanem egyszersmind Magyar- és Erdélyország közigazgatási politikájára vonatkozó legfontosb kérdések is, akkori udvari kincstár-elnök, *báró Kübeck*, mint az álladalmi tanács egyik legkitünőbb tagjának személyes befolyása által az ő tettekörébe vonatott, b. *Geringer*nek akkori állásában a' kormánypolitikának 's Magyarország és Erdély közigazgatásának menetéről folytonos tudomása lehetett, ezen országok közigazgatásának fő egyéniségeivel érintkezésben maradt, 's ezen országokba ismételve tett utaiából saját szemlélődés után anynyira megismerkedék az itteni viszonyokkal, hogy később egy fölhívás ezen országokbani működésre őt előkészületlenül nem lelé.

1843-ban nagyobb figyelmet kezdte a' kormány a' monarchiának Törökországgal kereskedelmi érintkezésére fordítani; b. G., ki az e' tárgyban tanácskozmányokban részt vön, a' Törökországgal határos ausztriai tartományokban teendő utazásra küldetett ki kereskedelmünk szükségének kitudására, 's innen Törökországba a' szükségelték valósitása végett. Ezen 1844-ben tartott útjában b. G. Pesten, Zimony, Brassóban hoszasban tartózkodék, megérinté Fiumét, Triestet, Dalmatiát; ugy a' Szerb-, Moldva- 's Oláhországokbani kereskedelmünk főbb pontjait. Végre Konstantinápolyt, Smyrnát, Görögországot. A' két státus közti viszonyos forgalom könnyítése, névszerint a' quarantain-eljárás célszerűbbé tétele mellett egy külön ausztriai általános-consulságnak Konstantinápolyban föllállítása volt az utazás egyik eredménye. E' hatóságnak, 's a' konstantinápolyi követségnél egy külön kereskedelmi-osztálynak szervezésére b. G. 1846-ban ismét oda visszatért, 's egyuttal ezen az otlakó ausztriai polgárok által hálásan fogadott intézmények vezetését is átvevé. Az 1848-ki nyár folytán saját kívánatára visszahivatván, *Frankfurtba* küldetett, hova akkoriban Németország minden kormányai ezen ország ipar és kereskedelmi érdekeinek kiegyenlítését eszközzendő saját biztosokat küldének. Ezeknek tulajdonképi föladata volt a' magát souverainnek hívó német parlament és birodalmi ministerium egyenlítő törekvései ellenében a' nagyobb szövetségi államoknak saját anyagi érdekeik óvásábani önál-

lóságukat képviselni. B. G. ezen állásában azon fő elvhez ragaszkodék, hogy Ausztria Németország olylyszerű egyesítéséhez nem járulhat, melyly őt magyar és olasz tartományaitól elkülöníteni, és ezeket egy nagy szabad kereskedelmi egylet élönyciből kizárni fogná. 1848-ki decemberben az újdön alakult *Schwarzenberg*-ministerium által b. G. Olmüczbe hivatott, teljhatalmu es. kir. biztosi küldetést kapott Erdélybe, mi azonban az ottani harezi események miatt teljeseedsbe nem ment. Az 1849-ki június 4-kén következett hasonemű küldetés folytán, b. G. előbb Pozsonyban, majd Budapesten átvevé az ország polgári kormányzatát, 's szervezeti munkalat vezetését. — K.

Gerlach (*Istráu Konstantin*) szül. Luxemburgban; mint párisi ügyvéd kezdé meg pályáját, később Lüttichben a' felebbviteli-szék ülnöke lön. A' németalföldi kamarákba választatván meg, ott 1824 óta a' katolikus érdekek mellett harezolt. 1832-ben a' brüsseli semmitő-szék elnöke lett. Mint történetiró szép nevet vivott ki. — *Histoire des Pays-Bas depuis 1814—1830.* (3 kötet. Brüssel 1842), és *Revolution de Liège sous Louis de Bourbon.* (Brüssel 1832), 's több más művei igen nagy figyelmet 's részvétet gerjesztettek. — Sz. I.

Gerle (*Wolfgang Adolf*), német költő, szül. 1781-ben Prágában. 1814 óta az olasz nyelv tanítója volt a' prágai conservatoriumban. 1807-ben, továbbá 1815—1830. végre 1833-ban ismét a' „*Prager Zeitung*“-ot, azon kívül a' „*Kranz*“ „*Panorama des Universums*“ ezimű lapokat szerkeszté. 1812 óta a' drámairodalom mezejére lépett. hol neve legismeretesebbé lön, azon kívül a' történeti és topographicus téren is működött. Irodakensége 's termékenységé nagy volt, mindazáltal művei által az iradalomban jelentőségre nem vergődhetett. Legjobb munkája: „*Die Volksmärchen der Böhmen.*“ Számos szinpadí művei még a' szerző életében tulélték magokat, mi felette elkeseríté az agg férfitu napjait. Ezen lelki bajához hozzájárulván még egyéb testi szenvedések is, 1846-ki jul. 29-én a' Moldva vize hajjai között keresé fel önkénytesen halálát. — k.

Germanisták. A' germanisták gyüleaseit, mik az 1848 évet megelőzőtt időkben Frankfurtban 's Lübeckben tartattak, német nemzeti eseménynek lehet nevezni, a' menyinyiben közvetve Németország közszellemének ébresztésére 's a' későbbi politikai formák kifejlésére lényeges befolyással voltak. Valamenynyi német vándoregylet között, mik Németországban akkor nagy számmal léteztek, a' germanisták egyesülete iránt nyilatkozott legmelegebben a' közvélemény. Mindenütt a' lelkesedés zajos kitérésivel fogadtattak tagjai, Németország legtudósabb fiaí. 'S ezek nyílt bizonyítványait adák, miképen nem akarják azon hitelveszített cseh szellemű, pedáns tudósok számát szaporítani, kik tudományaik holt betüi felett megfeledkeznek az éltető szellemről, kiknek elméleti buvárkodásait fel nem használhatja a' gyakorlat. Le akarák rázni, mint *Grimm* Jakob mondá, a' tudományról az iskolaport 's a' németek szellemét az iránt élesíteni, a' mi lényeges; hogy végre megszabaduljanak azon vádtól, miként kiesinységekben nehézkések, nagy dolgoknál könnyelműek. Tárgyaít ezen gyüleaseknek a' nyilvános élet legközelebb érdekei tevék, ilyeknek voltak: nemzetiség, törvényhozás, nyelvészet, eskütszékék 's általában a' hazai tudomány 's művészet. 'S ezen általános érdekek mel-

letti küzdelemben egy érzelmmé forrtak össze Németország legnevezetesebb tudósai, a' legkülönneműbb vélemény és pártárványéklatok. Németországban az ilylen évenkénti összejövetelek régóta divatba valának. Így gyűltek össze már Oken eszközlésére a' természetvizsgálók, 's utánok egymást felváltva a' mezei gazdák, gyógyszerészek, gyümölcs- és bortermesztők, építészek, nyelvészek és orientalisták, iskolatanítók, a' börtönreform barátai 'stb. A' germanisták gyűlésének első lendítője dr. *Reyscher* tübingai tanár volt; 1846 elején hozzá csatlakoztak: *Arndt, Beseler, Dahlmann, Falk, Gervinus, Grimm J., Grimm V., Haupt, Lachmann, Lappenberg, Mittermaier, Pertz, Ranke, Runde, Schmidt, Uhland és Wilda*, a' germanisták legnevezetesebbjei, 's az egyesület alapítói. A' meghívó levélben, mit ezen férfiak köröztettek, 1846 sept. 24-én majnai Frankfurtba hivatának a' német jog, nyelv, és történet minden barátai, mellékcélókul általában tudományos eszmecsere, személyes ismerkedés, 's az ellentétek lehető kiegyenlítése tüzetvén ki. Frankfurt város a' legmegelőzőbb szivességgel fogadá az egyesületet 's a' gyűlések helyeül az ős császári teremtet nyitá meg. A' meghívott tudósok közül mintegy 200 jelentek meg, köztök külföldiek is u. m. francziák, schweicziak, hollandiak, angolok, svédek, dánok. Sept. 24-én *Reyscher* nyitá meg a' gyűlést. Uhland lelkes ajánlatára, közakarattal *Grimm* Jakab (l. ezt) választatott meg elnöknek. Ez megnyitó beszédében a' nyelv, történet és jog közötti szoros egybefüggést tárgyalá. Szerinte nyelvbuvárlat egyszersmind a' történet buvárlata is, 's a' német jog, melyly a' római jog behozatala által háttérbe van szoritva, szinte a' történetnek teszi tárgyát. A' német nép botor megkülönböztetéseit 's szétoszló hitbeli harczeit mellőzendőknek nyilvánítá. „Öseink, ugymond már mint pogányok germánok valának, 's annálfogva egy régibb őszszetartó kötelékkal kell birnunk, mint minő a' keresztyénség. 'S ez szerinte a' nyelvegység. Az első ülés többi részét *Slesvig-Holstein* (l. ezt) ügyének tárgyalása vevé igénybe, vitattatván annak Németországhoz tartozása 's kifejeztetvén iránta Dánia ellenében a' legmelegebb részvét, ámbár *Pertz* és *Mittermaier* kinyilatkoztaták, miszerint a' gyűlés nem jury, melyly statusjogi kérdések felett ítéljen. A' más napi ülésben *Grimm* J. a' tudományokról beszélt általában, nagyobb becsüt tulajdonítván az u. n. nem exakt tudományoknak (minők nyelv-, történet-, jogtan) mint az exakt tudományoknak, (minők vegytan, természettan 'stb. Utána *Mittermaier* tartott kimerítő előadást a' németországi törvénykezés felett, megemlítvén a' római jog kártékony befolyását 's felidézvén a' német jog iránti szellemet, a' nemzeti érzületet, hogy ez a' létesítendő német jogot átjárja. *Christ* hasonló értelemben nyilatkozva kívánatát így formulázá: német jog német nyelven. Mások védelmökre keltek a' romanistáknak. *Heffter* berlini tanár a' germanismust nem látja ellentétben a' romanismussal, a' romanistákat, mint testvéreket, be kelene az egyesületbe fogadni 's *Warnkönig* szerint a' jövő gyűlésbe meg is hívni, minek azonban *Reyscher*, attól tartván, hogy azok itt többségre vergődhetnének, ellene mondott. Ezután *Dahlmann* tartá előadását az eskütszékekről. Előadá az eskütszékek fejlődési történetét Dániában, Norwégiában; Angliában; minek folytán azon ítéletet hozá, miként politikailag szabad alkotmány nélkül, szabad népelmü törvénykezés lehetetlen;

's ha a civil-jury nem volna is kivihető, Németországban, legalább a criminaljury behozatalán kellene munkálódni, melyly legszilárdabb támasza a politikai szabadságnak 's igazságosságnak 's legjobb művelési eszköz a népre nézve. *Mittermaier* javallatára a jogi osztály megbízott, hogy következő gyűlésig az eskütszékek értékét, behozatala módját 's az angol és francia juryk közti különbséget kimutató munkálatot készítsen. A harmadik és utolsó ülésben *Jaup* státustanácsos egy közös német törvénykönyv szükségességét fejtegeté. *Lappenberg* egy nemzeti egyletet indítványozott a német nemzetiségnek a tudomány utján fentartása végett. *Grimm* V. a nagy német szótárról értekezett, melylyen ő testvérével dolgozik. *Gaupp* boroszlói tanár a románok és germánok közti viszonyokról beszélt. Ez alatt az egyes szakosztályok üléseiben is több nagy érdekű tárgyak forogtak szőnyegen. Végre *Grimm* J. indítványára a jövő évi gyűlés helyeül Lübeck tüzettett ki. — A lübecki germanistagyűlés 1847 sept. 27-én vevé kezdetét, 148 tag jelenlétében. Elnökül itt is *Grimm* J. választott meg. Első napon *Wurm* tanár szólott a német Hanzevárosok történetének nemzeti eleméről, melyly a későbbi időkben mindinkább enyészni kezdett 's melylynek napjainkban újra meg kell elevenednie. Ezután *Lappenberg* olvasott egy bizottmányi jelentést azon eszközökről, mik által a tudomány utján a szövetségi államokon kívül élő németek nemzetisége megmentethetnék. *Dahlmann* ellene szólván, az előadott eszközöket a kivándorlásra tett jutalmaknak nevezé. Azt kívánja, hogy a kivándorlott németek azon országba, melylybe költöztek, mintegy bele nőjenek, annak szokásait, szellemét 'stb. tökéletesen elsajátítsák; 's hogy a szövetségi államok más államok ügyeibe ne avatkozzanak. *Christ* és *Smidt* hasonló értelemben voltak. Másnap (sept. 28.) *Schubert* az államtant, *Fallati* a statistikát is a germanistagyűlések munkakörébe akarták átvitetni, miután azok a történézzel 's jogtudományokkal szoros egybekötetésben vannak. Ezután a tavali frankfurti gyűlésen az eskütszékek tárgyában kinevezetet bizottmány tartá előadását, melyly az egyes tagok között ekként volt elosztva: *Beseler*, *Wilda* és *Michelsen* a kérdés historiai részét dolgozták ki, *Welcker* (ki azonban most jelen nem volt) az eskütszékek lényegéről, *Mittermaier* azok jelen állapotáról a különböző országokban, *Jaup* azok értékéről, végre *Heffter* ezen intézet árnyoldalairól 's az ellenében álló akadályokról értekezett. Harmad napon (sept. 30) *Mittermaier* ismételve az eskütszékek intézményét tárgyalá, beszédét azon nyilatkozattal fejezvé be: hogy az okok és a kor hatalma egyforma erővel követelik azt; de annak megszavaztatása egy nagyobb parlamentben foghat csak megtörténni, mint minő a germanisták gyűlése. Az ezután következett nevezetes előadások valának: *Michelsen* szólott az ó-éjszaki nemzeti irodalom jelentőségéről a germán jogtanulmányokra nézve; *Stentsil* Silézia, *Schubert* a Visztula és Memel közötti tartományok germanisatiójának módjáról; *Bethmann* a kis-ázsiai és syriai német gyarmatok lehetőségéről; *Müllenhof* a legregibb költészetről 's a német eposnak a népvándorlások korábbi eredetéről, *Thöl* a nők tanuskodhatási jogáról. *Jaup* a német polgárjogról tartott értekezést, különösen megérintvé a németeknek egyik államból a másikba, sőt gyakran egyik helyről a másikat költözködési nehézsé-

geit. Végre ismét szőnyegre került 's élénk vitát idézett elő a' romanisták és germanisták közötti ellentét, a' jelentkező ellenségeskedés helyébe mindenik szónok egyetértést 's rokon együttműködést ajánlván; a' római jog tanulása ezentul is mindig jó iskolája leendvén a' germán elem kifejtésének 's csak midőn egy egyetemes német jog leend megteremtve, foghat a' romanisták és germanisták közti ellentét megszűnni. A' jövő (1848) évi germanista-gyűlés helyeül Nürnberg tüzetett ki, mi azonban a' bekövetkezett nagy események, a' német parlament létre jötte által részint akadályozva, részint feleslegessé lön. — p.

Gerstner (*Ferencz Antal*), kitünő német mérnök, szül. 1795-ben Prágában. 1818-tól a' bécsi polytechnicumban a' gyakorlati mértannak tanítója. A' vasut tanulmányaival sokat foglalkozott. 1824-ben reá bízott az atyja által indítványozott Moldva-Duna közti vasutvonal kivitele, melyly feladatnak dicsérettel felelt meg. Ő építette a' Pétervár-Zarskoe-Selo első orosz vasutvonalat. 1838 után vasuti tapasztalatok végett, miután ugyan e' czélből már két utazást tett volna Angliába, hol majdnem az egész 1829-ki évet töltötte elméleti és gyakorlati kiképzése végett, — Amerikába utazott — és ott 1840-ben meghalt New-Yorkban. Élte vége felé a' vasutakról egy terjedelmes munkát kezdett meg. Megjelent művei: „*Lehrgegenstände der prakt. Geometrie*“ (1819). „*Sammlung der Aktenstücke in Betreff der ersten österreichischen Eisenbahn zwischen Moldau und Donau*“ (1827). „*Bericht über den Stand der Unternehmung der Eisenbahn von St. Petersburg nach Zarskoe-Zelo und Tawlowssky*“ (Lipsee 1838). Atyjának igen kitünő munkáját: *Handbuch der Mechanik* 3 köt. szinte ő adta ki. — Sz. I.

Gertner (*János Vilmos*), jeles dán festész, szül. 1818-ban Kopenhágában. 1838-ban megismerkedvén *Thorwaldsennel* (l. ezt), ez azonnal felismeré benne a' tehetséget 's pártolása alá vevé, melyly csakhamar általánossá lön. Különösen dicsértetik az arczképfestészetbeni kiviteli finomsága 's képeinek meglepő élethűsége; melyly nemcsak az arcz- és testtartás, hanem a' régi művészek elhagyott jó módja szerint, a' mellék tárgyak hű visszaadásában is nyilatkozik. Tőle van *Thorwaldsennel* legjobb képe életnagyságban. VI. *Fridrik* halála után (1839) az uj király koronázási ünnepélyének festésével ő bízott meg, melyly nagy művön, több évig dolgozott. — k.

Gervinus (György Gottfried), akad. tanító, történetíró és országfő, szül. 1805 majus 20-án Darmstadtban. Szülei kereskedőnek nevelték, 's egy darmstadti kereskedő mellett végezte is a' tanéveket. Őn szorgalma és szelleme azonban a' tudomány ösvényére vonzák. 1826-ban már anynyira kiképzé magát, hogy a' heidelbergi egyetemet meglátogathatá. Itt különösen a' derék Schlosser történeti előadásai ragadták meg az ifju figyelmét; 's a' szokott három évet végezvén, Frankfurtban egy nevelő intézetben tanítói állomást nyert. Ez állás hasznos előkészülési alkalom volt az akadémiai tanárságra. Heidelbergben lépett fel mint magán tanár. Olaszországi utazása azonban, melylyel tudományos czélokat kötött össze, 's írói dolgozatai akadályozák őt előadásában, 's csak akkor nyitá meg tanteremét, midőn rendkívüli tanárnak neveztetett ki. Ez időtájban jelentek meg tőle: „*Geschichte der Angelsaxen im Ueberblick*.“ „*Histori-*

sche Schriften“ (Bd. 2.), „Geschichte der älteren florentinischen Historiographen“ és „Geschichte Arragoniens“. A' florenczi történészek közt Macchiavell jellemzése is olvasható, melylyben e' nagy orszáfi törekvéseiben kimutatja az egységet. Anonym vezette a' „Deutsche Jahrbücher“ folyóiratot, megkísértvén az angol Reviewkat német földre átültetni. Ezen munkái által lett figyelmes Dahlman Gervinusra, 's ő eszközlé ki, hogy az ifju tudós Göttingába hivatott a' történetészet és irodalom rendes tanárának (1836). Felolvasásai, a' középkor irodalmi és politikai történeteit, a' német irodalmat Lessing óta, a' történeti művészetet és Macchiavell „Fejedelmét“ tárgyazák. Egy évvel később a' hannoveri király, Erneszt August alkotmányosztály ellen ellenmondott a' hét göttingai professor, 's vonakodtak megszegni az 1833-ki alkotmányra tett esküjüket. Gervinus csatlakozott ez ellenmondáshoz, 's ő hozta e' dolgot a' közönség elébe. Ezért hivatalából letétetvén, kiutasított az országból. A' többi tanároktól külön vádat emelt a' kabinet ellen, mert elmozdittatása nem jogszerű alakban történt. Ezután Darmstadtban és Heidelbergben időzött, 1838-ban nejevel Olaszországba ment, 's a' következő telet Rómában tölté. Ez időszakban több apróbb irat jelent meg tőle : „Über den Goethe'schen Briefwechsel“, „Grundzüge der Historik“, „Kleinere historische Schriften“ 's egy névtelenül kiadott költemény : „Gudrun. ein episches Gedicht, Programm und Probegesang“. Apróbb iratai közt van egy töredék : „Geschichte der Zechkunst“, 's Börneről egy irat, melyly szerzőt sok megtűadásnak tette ki. Börne fölötti bírálatával elidegeníté magától azokat, kik a' letett és elűzött göttingai professorban forradalmi terveik szövetségesét tekinték. Börne okvetlenül jobb bánásmódot érdemelt, mint a' hogy őt Gervinus megítélte. 1835—1842-ben jelent meg Gervinus főműve : „Geschichte der poetischen Nationalliteratur der Deutschen“ folytatásával : *Neuere Geschichte der poetischen Nationalliteratur der Deutschen.* Szoros következetesség nézeteiben, történetirői szellem, 's aesthetikai ízlés mellett illő szabadelvűséget tanúsít szerző a' tárgyalásban, 's érzületében és világszemlélődésében határozott, a' nélkül, hogy kizárólag egyik vagy másik bölcséleti rendszerhez, vagy iskolához csatlakoznék. A' nélkül, hogy bölcséletét formulázná, egy pontra vinné vissza, alapnézeteinek körvonalait mindenfelől élesen és tisztán körülírja. Majd minden iskola, vagy irány ellen van kifogása egy vagy más tekintetben, csak egy pár egyéniséggel látszik egészen, vagy szinte egészen, elégtűnek, Lessinggel és Schillerrel, 's egy lépesóval alább Herderrel Forsterrel, Voss és Lichtenberggel. A' tényeket, történetirői részrehajlatlansággal, teljes előadásban tájékoztatja és veszi fontolóra. Németország egész történetét, egész életét némileg irodalomtörténetté változtatja, vagyis minden mozgalmat és jelenséget összeköttetésbe hoz a' költői törekvésekkel és jelenségekkel. A' figyelmes történész becses forrásokul vesz elő porlepte könyveket, melylyeket a' változó ízlés 's tudományos előhaladás, rég feledésbe juttatott. Gazdag hasonlatai és párhuzamai egyes írók jelentékenységét, különböző nézponokról, változó világításban tüntetik fel; 's egyszer-smid föhmutatják, mennyire elűt bensőleg egymástól, mi közel rokonnak látszik; 's mi bensőleg ellentétesnek látszik, mélyebben tekintve, hogy származik azönegy forrásból; 's ugyanazon

törvény, módosítva kor és körülmények által, távol századok jelenségeiben mint tűnik ismét föl, és végre hogy a' jelentékenyebb személyiségek-nél majd minden, látszassa kevésbé lényeges vagy esetleges tulajdonban van némi szükségképeni, mi a' kor kellekeinek és irányainak kifolyása, Gervinus a' véletlennek kevés vagy épen semmi kört nem szeret engedni. Meg van győződve, hogy a' szellemi, a' politikai-erkölcsi életben a' törvény és szabályszerűséget részletekre ható éllel meglehet állapítani; de úgy vélekedik, hogy hálátlan vállalat fogna lenni, az erkölcsi világfolyás rendét kiméletlenül föltárni, mert az emberi szabadság elleni, látszatos kényszer minden gyöngébb kedélyt fölláztatana. Hasonlataiban és párhuzamaiban mindazáltal néha kissé meszsze megy Gervinus. Játszi kellemmel teszi azokat, 's bármi meglepők, vonzók és fényderítők némelyly párhuzamai, itt amott gyakran halmozottak és erőtetettek is. Göthét nem egészen szereti Gervinus, sőt szemére veti, hogy a' cselekvő életnek általában hátat fordít, 's a' történelem nagy világától elfordítá költészetét. Innen magyarázza Gervinus, miért nem teremtett Göthe magasabb képzettsége utolsó éveiben olyly jelentékeny műveket, mint szellemétől várni lehetne. Az egész műben legsikerültebb a' Göthe és Schiller közötti párhuzam. A' classicitas, a' bevégzett tiszta forma magasztalója nem ítélhete kedvezőleg Jean Paulról, bár jeles kitünőségeit elismeri. Élte folyásából, gyermekora, nyomott ifjusága korlátozott esendéletéből igyekvék leginkább kimagyarázni sajátosságait. Szelleme nélkülözö az iskolai fegyelmet, 's mint öntanuló könnyen eredeti lángésznek tartá magát. Világismeret hiányában mindenre képesnek érzé nyugtalan lelkét. Vonalom és szerűségéből korán kezdte az írást, 's hogy anyagot és tápot nyerjen az íráshoz, sokat olvasott, keveset tanult, hogy magát teljesen kiképezhesse. Korának merész szelleme őt is elragadta, de gyermekies érzelve és hite viszsztatartóztatá, a' nélkül, hogy tulajdonkép legyőzhetőe vala 'stb. Az újabb költészet történetét Gervinus Göthével hozza kapcsolatba. Göthe ifjuságát 's első iratait ilyly czimü fejezetben tárgyalja: „Umsturz der konventionellen Dichtung durch Verjüngung der Naturpoesie.“ Winckelmann, szellemdus felfedezője és föltámasztója a' régiség művészetének, Hamann, és Herder, e' minden oldalú, fáradatlan buzdító új egyetemese mélyebb és humanusabb tanulmányokra, e' három férfiú uttörőleg, előkészítőleg, földadatokat tűzve ki, együtt hatott Göthe ifjuságára, főleg Herder, korán személyes barátja. A' természetes, életben, erkölcsben és művészetben menekvés a' szabály szorongató kényszerétől: ez volt a' feladat; de természet és szabadság után törekedvén, elfeledkezének az inkább istenített, mint tanulmányul vett Shakespeare és Ossianról, 's önmagoknál is a' forma és mértékről. Az érzemény, nézlet és eszme friss zamatja helyett majd álérzelgésbe, majd cynikus nyersességbe 's genialis esztelenségbe tévedtek. Mig Göthe az ujonnan támadt genialis rajnai iskola fejéül tekintetett, ugyan e' tájban Wieland körül is egy valódi költői szövetség alakult Göttingában. a' vallás, honszeretet, erkölcsiség és barátság költőjét, Klopstockot ünnepelvén. Ifjak szövetsége: melylyből később olyly egészen ellenkező törekvések és irányok fejlődtek ki, némelylyek érzelgésbe sülyedtek, mások prózai meztelenségbe, 's csak Voss, az egész szövetség lelke maradt hü alapelveikhez és szellemökhez. Göthe jel-

lemzése mögé Gervinus egy áttekintést csusztat be a' szép prózáról, melyly a' regényirodalmat 's a' tudományok és életviszonyok közvetlen hatásának előadását is magában foglalja. Gervinus ugyan nem sokat tart a' regényről, 's történeti nyomozásokra támaszkodva, az epos elfajulásának nevezi azt, mindazáltal főleg a' humoristicus regényben gazdag forrást lát az életviszonyok, gondolkodásmód, erkölcsök és törekvések ismeretére. Hét évi visszavonultság után 1844 nov. 4-én foglalá ismét el Gervinus tiszt. tanári helyét a' heidelbergi egyetemenél. Főolvasásait „Németország társalmi és irodalmi viszonyai a' XVIII. században és a' XIX-diknek kezdetén“ czimü előadással nyitá meg. Nagy kitüntetéssel fogadták őt tanártársai és a' minden koru és rangu hallgatói. A' német katolikusok ügyében kibocsátott röpirata e' korból tanusítja, hogy a' kormozgalmakról is elfogulatlanul tud ítélni. Egyforma éllel megtámadja a' kormányokat, theologokat és dissidenseket, de a' kérdés nemzeti oldalát melegen felkarolja. Két évvel később a' porosz alkotmánykérdést vitte napi rendre Gervinus. „Die preuss. Verfassung und das Patent vom 3 Februar 1847“. (Mannheim bei Bassermann.) Poroszország, írja többek közt, igen kicsiny hatalom a' nagyhatalmasságok közt, sokkal kisebb, hogysen erkölcsi erő helyett anyagihoz folyamodhatnék. Közép nagysága 's fékvése két nagy hódítani vágyó nép közt, csekély vagyonsága, területének össze nem függése mind meg anyui ok, mi miatt nélkülözi azon anyagi erőt, mit szokatlan nagy áldozati készség, emelkedett honzeretet és közszellem pótolhat csupán, épen azon erkölcsi erő által, melyly a' küleszközöknek nyomatékot ad. Hasonló értelemben nyilatkozott már Mirabeau, így Stein is stb.“ Szükségtelen enlítani, hogy Gervinus az 1846-ban kezdődött germanista gyülekezetben buzgó részt vön. A' történeti osztályhoz tartozott, melylynek tanácskozásaiban gyakrabban hallatá szavát, mint a' közülésekben. Indítványára alakult 1847 elején Heidelbergben 's környékén azon kitünő férfiak szövetkezése, kik egy nagyobb politikai lap vezetésével Mittermaier, Gervinust, Mathyt és Haecussert bizták meg. Ez a' „Deutsche Zeitung“ eredete. Már neve mutatja, mond Gervinus, fő irányát: a' német nemzetben az egységet és közérzést fentartani, növelni. 1848 majus 5-én Heidelbergben azon 51 férfiü gyűlésében, melylyből az előparlament származott, Gervinus is részt vön. E' pillanatban a' szabadelvűség töredékei egyetértettek az előparlamentben 's később ismét elágaztak. Déli Németországban ekkor olyly elemek léptek föl, melylyek a' „Deutsche Zeitung“ irányát nem szenvedheték. Minden eszközt megkisértének, e' lap olvasó körét fogyasztani, nyilvános helyeken piszkolták a' szerkesztőket, hogy Poroszország zsoldjában állanak, maeskenének és egyéb hasonló rendetlenkedések által igyekvének hitelöket aláásni. A' badeni és rajna-pfalzi köztársaságiak szánúzták e' lapot; 's a' conservatívek Karlsruheban igen szabadelvűnek tarták azt. A' nyár némiapadást okozott előfizetőiben, mi csekély volt ugyan, de elég, Bassermannnt arra birni, hogy eladja. Oct. 1-én tehát Frankfrutba vitték által, 's Gervinus és Haecusser vissza léptek szerkesztésétől. Azonban a' forradalom, melyly Gervinust több képen fenyegette, elviharzott; 's szerzőnk ismét olyly művel lépett föl, melyly méltó helyet foglal a' német nemzeti irodalom előadása mellett. E' mű négy

kötetben jelent meg ilyly czim alatt: *Shakspeare*. Leipzig, bei W. Engelmann. A' külső viharok közepett Gervinus elég nyugalommal birt e' nagyszerű tanulmányokra. Bevezetésül egy életirási vázlat van előbocsátva, melyly az angol dramaturgiát ismerteti Shakspeare korából. Ezután a' színművek időrendben vétetnek bonczolás alá, mint első drámai kísérletek: Titus Andronicus és Pericles, VI. Henrik, stb. A' második időszakba soroztatnak; a' két Veronai, a' Nyaréji álm, Romeo és Julia, Velencei kalmár, stb. 'S aztán következnek a' történeti művek: II. és III. Richard, IV. és V. Henrik, a' Windsori vig nők, János király és VIII. Henrik. A' harmadik időszakba sorozza Gervinus: A' hogy tetszik, Sok zaj semmiért, stb. Othello, Hamlet, Macbeth, Lear király, Cymbeline. Az utósó időszakba esnek: Troilus és Cressida, Julius Caesar, Antonius és Cleopatra, Coriolan, Atheni Timon. 'stb. Érdekes, mit szerző a' legnagyobb drámairó és más részről Göthe és Schiller közti párthuzamban mond. — x.

Gesenius (*Fridrik Vilmos Henrik*), az újabb kor legnevezeteseb orientalistáinak egyike, szül. 1785-ben Nordhausenben. Tanult a' helmstädti és göttingai egyetemekben. 1810-ben a' hallei egyetemenél theologia tanára lett. 1820-ban tudományos utazást tett Párisba 's Oxfordba; 1827-ben a' londoni Royal asiatic society-nek lett tagja. Irodalmi érdemei nagyok és különszerűek. Ezt tanusítják a' szemita nyelvekben, különösen a' héber nyelv szótári 's nyelvtani terén tett alapos buvárlatai, mik által a' héber nyelvtanítás módسرében felette jótékony és hasznos változásokot sikerült előidéznie. Nevezeteseb munkái: „*Hebräisch-deutsches Wörterbuch*“ (1815); „*Versuch über die maltesische Sprache*“ (1810); „*Hebr. Elementarbuch*“ (1813); „*Geschichte der hebr. Sprache und Schrift*“ (1815); „*Ausführliches Lehrgebäude der hebr. Sprache*“ (1827); „*Commentatio de Pentateuchi Samaritani origine, indole et auctoritate*“ (1814); „*Grammatik der hebr. Sprache*“ (1813); *Thesaurus linguae hebraicae*“ (1829) 'stb. Későbbi időkben G. és tisztvársa *Wegscheider* sok nevetséges megtámadásnak voltak kitéve a' hallei pietisták részéről, mi azonban hitelöknek inkább használt, mint ártott. Meghalt 1844-ben. — r.

Gévay (Rajkai, Antal), szül. Komáromban 1796-ban. Iskolai pályája végeztével gróf *Széchenyi Pál* házánál nevelő, 1827. óta Bécsben a' cs. udvari könyvtárnál alór, 1840-ben a' státus-főkanczellár által folyamodás nélkül cs. kir. titkos házi, udvari 's álladalmi levéltárnok; Győr és Komárom vármegyék táblabirája; 1831-ben választatott levelező taggá, később a' felső luzátziai tud. társaság oklevelével tiszteltetett meg. Munkái: 1) *Az 1625-ki május 26. költ gyarmati békekötés czikkelyei*, deákul, magyarúl és törökül. Bécs, 1837. 2) *Az 1627. évi sept. 13. költ szónyi békekötés czikkelyei*, deákul, magyarúl és törökül. Bécs, 1837. 3) *Legatio Jo. Hoberdanacz, et Sigismundi Weichselberger ad Suleimannum I. imp. turc. iussu Ferd. I. regis Hung. obita 1518*. Bécs 1834. 4) *Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte d. Verhältnisse zwischen Oesterreich, und der Pforte im XVI. und XVII. Jahrhunderte*. III. köt. 5) *A' budai pasák*. Bécs, 1841. 6) Ugyanaz németül. 7) *Itinerär, Kaiser Ferdinands I. 1521—1564*. Bécs 1843. 8) Történeti közlemények a' bécsi liter. évkönyvekben 's a' Tudománytárban, 's a' bécsi codex általa leirva a' régi M. Nyelv-empl. I. köte-

tében. Kéziratban anyagok a török, persa és magyar nyelvek összehasonlításához ; és sajtó alatt megakadva a mohácsi veszedelmet közvetlenül követett történetek oklevél-gyűjteménye. Az akadémia pénztára neveléséhez Gévy 1832. óta évenként 50 p. forinttal járult. Meghalt a hazai történettudomány nagy veszteségére június 9. 1845. — B.

Ghika (*Sándor hg.*) szül. 1795-ben, azon Albániából származott régi család tagja, melyly a moldvai és oláh fejedelemségeknek több hódolókat adott volt. *Sándor* 1834-ben választatott Oláhország fejedelmévé. Nyugat-Európa miveltségére levén fektetve szellemi kifejlődése és nevelésének alapja is, a haladásák buzgó barátja volt. Mindent elkövetett, hogy az anynyira elnyomatott, és mindenben hátramaradt Oláhország állapotja javíttassék. A szellemi haladás eszközei mellett, az anyagi jólétet és nemzetgazdászati emelkedést is egyik fő céljaul tűzte ki. Ez okból különösen arra törekedett, hogy a földhöz kötött földmivelők szomorú sorsán a menynyire csak lehet, segítsen. Kitézött ezélya és terve az volt, hogy őket az önkénykedő bojárok korlátlan hatalma alól biztosabb viszonyba helyezze, mit az által kívánt kivívni, hogy a földmivelőknek is adassék a földhöz némi birtokjog, melylynek folytán a köz kerületi hivatalok közbejöttével bérszerződéseket köthessenek a földesurakkal. Így a bérendszert kívánta behozni, míg oda fejlődének a viszonyok, hogy a jobbagyok méltányos kárpótlás mellett egészen felszabadulhasanak. A szegény nép sorsa iránti részvétből a közhivatalnokok 's főkép a birák viszonyait is rendezni iparkodott — szigoruan örködvén minden zsarolások és jogtalanságok ellen. Egy fő elve volt a birák felelőségét — a menynyire csak egy ilyly'elkoresosított államban lehet — fen tartani, 's büntetni szigoruan minden törvénytelenésegeket. Szóval e' fejedelmnél mindenki kénytelen elismerni a józan haladás, és az oláh nép kifejlődése iránti jó szándékát. Nem akarta, hogy az olyly sok nemes tulajdonokkal bíró oláh nép Európában a legdurvább 's legelhagyatottabb népség maradjon. De ezen törekvés elegendő volt, hogy felbőszítse maga ellen azon északi hatalmasságot, melyly vas karjai között tartja kelet jövőjét, 's melyly nem akarja eltűrni, hogy némi önállás, és szabad akarat fejlődjék ki a keleti tartományokban. Igen ellenséges szemmel nézte tehát a pétervári kabinet, hogy *G. Sándor* saját akaratját kívánja követni, és nem kész mindenben porázon vezetetni magát. *G.* csak az aldunai fejedelemségek viszonyait rendező szerződészek világos szavaihoz kívánta magát tartani, és önállásaiból többet fel nem áldozni, mint azok kívántak. Míg ellenben Pétervárott azt követelték, hogy mindenben az ő önkényük szerint eselkedjék. Már maga az ország viszonyainak kifejtése és tökéletesítése is gyanus volt, mert az a kivivandó önállás alapjait rakhatá le. E' gyanu és *G.* iránti ellenséges szellem 's gyűlölség tetőpontra emeltetett az 1840-ki keleti események által. A pétervári udvar azt tapasztalta, hogy *G.* szorosabb viszonyba lépett azon franciaországi párttal, melyly akkor a keleti kérdézből európai háborút akart csinálni, és a rajnai részeket elfoglalni. Ugy látszik, ezen összeköttetés *G.* és *Thiers* pártja közt jelentékenyebb adatok által is igazoltatott. Legalább a bécsi kormány is ellenséges szellemmel kezdé az oláh fejedelmet tekinteni — és határozottan egyesíté magát a pétervári kabinettel annak kivitelére, hogy a porta *G.*

Sándor hget tegye le. Nem találta sem a' muszka, sem az osztrák hatalom érdekeikkel megegyezőnek, hogy keleten, a' Duna torkolatánál, az austriai oláh népségek szomszédságában egy nyugatra nehezkedő önálló Romania keletkezzék. Pétervárott már rég dolgoztak G. letételén. E' célból mindent elkövettek, hogy az oláh bojárok ellenségeskedésbe jöjjenek a' fejedelemmel. Ez meg is történt. Az, hogy az urbéri viszonyok rendezésén dolgozott, hogy az uri hatalmat 's önkényt megtörni akarta, és hogy a' biráskodási hatalmat sem kívánta a' bojárok érdekei szerint rendeztetni, elegendő volt a' bojárok gyűlölségére. Ez legmagasb fokra emelkedett az 184 $\frac{1}{2}$ -iki oláh tartományi gyűlésen. Ez 1841-iki dec. 20-kán nyitattott meg. A' bojár választottak közül, kivévén testvérét, egy sem volt G. részén. Az ellenséges szellem olyly nagy volt, hogy még a' gyűlés megnyitása és a' követek összejövele előtt ugy tekintetett Ghikának letétele, mint bevégzett tény. Ennyire tudta éleszeni a' viszály tüzét a' pétervári ármánykodás. Az ülések megkezdésével nyiltan kitortek az ellenségeskedések. A' bojárok kikeltek a' kormány urbéri és biráskodási javításai ellen. Azokat ugy tüntették elő, mint az ország legroszabb jövőjének, elszegényedésének és tönkrejutásának alapjait. Ugyanezen szellem fejeztetett ki az országgyűlésnek a' fejedelemhez küldött feliratában. Ebben az ország helyzetének minden pontjai a' legtűlságosabb fekete színben adattak elő. A' pénzügyi hiányok, adóság növekedése, jövedelem fogyása, utak rosasága, biráskodás áruba bocsátása, közbátorság hiánya, hadsereg elhanyagolása 'stb. mind a' fejedelem büneiül rovatott fel. Sőt kimondott egyenesen, hogy az Ibrail és Brailowban történt többszöri véres kihágások, 's bulgárok elleni kegyetlenkedések és zavaroknak is egyedül a' fejedelem az oka. Ennyire hagyta magát a' gyűlés az északi ármányok által tévutra vezettetni. A' pétervári követ szinleg felajánlá ugyan készségét az ellenségeskedés kiegyenlítésére. De más részt az orosz diplomatia mindent elkövetett Konstantinápolyban, hogy G. S. letétesék. Buzgón dolgozott Bécsben is, hogy azon célja a' portánál a' bécsi követ által is támogattassék. Mindenben czélt ért. A' porta G. Sándort 1842-ben fejedelemségétől megfosztotta. Helyét *Bibesco* foglalta el. G. hg. Németországba vonult, és csendes magánéletet élt. Az 1848-diki forradalom kiütése utáni időkben meglátogatta ismét Oláhországot. Ugy látszik, régi tervei és nyugattali összszekötötéseinek érdekében. Ha így — akkor azokra is gyászt vontak a' szerencsétlenül fordult politikai események. — Sz. I.

Giesebrecht (*Lajos*), német költő, szül. 1792-ben Mecklenburg-Strelitzben. Az 1813—15-dik évi háborúkban mint mecklenburgi huszár részt vett 's 1816 óta tanár a' stettini gymnásiumban. Iratai: „*Die Ottenfeier*“ (1824); „*Epische Dichtungen*“ (1827); „*Lehrbuch der alten Geschichte*“ (1833); „*Lehrbuch der mittlern Geschichte*“ (1836); „*Gedichte*“ (1836); „*Wendische Geschichten*“ (1843). Iratainak fő jelleme: mély gondolkodás 's benső lelkesültség minden nagy és szép iránt, párosulva a' forma tökélyével. — a.

Gieseler (*János Károly Lajos*), theologia tanára a' göttingai egyetemenél, szül. 1792-ben. Az 1813-iki hadjáratban mint önkénytes részt vett Magdeburg ostromában. A' béke helyreálltával visszatért előbbi helyére, a' hallei árvaintézetbeni tanítói állomására. 1819—31-ig a' bonni

egyetemben tanított, azután Göttingába költözött. 1837 óta consistoriális tanácsos. A' tudós világ figyelmét leginkább egy kis, de tartalomdús írata által vonta magára. Midőn ugyanis a' bonni bölesészettanár, *Freudensfeld*, ki az evang. hitről a' katolikusra tért által, 's előadásában amazt gyaláznai kezdé, *Luther* egy levelének fölfedezésével dicsekedvén, melylyben szerinte a' nagy reformator is hamisaknak nyilvánítá tanait: G. tanár „*Etwas über den Reichstag zu Augsburg im Jahre 1530*“ (1821) czimű munkájában kimutatá, mikép a' kérdéses levél már régen ismertetett és semmi botrányosságot nem tartalmaz. Legnevezetesebb munkája: „*Lehrbuch der Kirchengeschichte*“ (1824—40). Azonkívül számos kisebb nagyobb dolgozatai vannak német theologiai folyóiratokban. — r.

Gil (Henrique) spanyol költő, szül. 1815 Villafranca del Bierzo-ban. Költeményein elegiai hang ömlik el 's többed magával egy saját iskolát képez, melyly különösen nyelvtisztaság után törekszik. — II. G. y Zárate, Spanyolország drámairóinak jobbjai közé tartozik, szül. 1796. Tanulmányait Francziországban végzé, hol a' spanyol nyelvet úgy elfelejté, hogy újra kelle azt megtanulnia. 1819 tért vissza Madridba. Először három vigjátékkal lépett fel: „*El Entremetido*“ „*Ciudad con las Novias*“, „*Un anno despues de la boda*“. Későbbi művei: „*Donna Blanca de Bourbon*“ tragoedia a' szigoruan classicus modorban; „*Carlos II. el hechizado*“, romantikai tragoedia; „*Rosamunda*“, „*Don Alvaro de Luna*“, „*Masaniello*“ és „*Guzman el bueno*“ ó-nemzeti irányu tragoediák, mik között az utolsó tartatik legjobb művének. Ezeken kívül: „*Carlos V. en Ajofrin*“ comedia, „*Cecilia la cieguecita*“ (1843) melodráma, „*Un monarca y su privado*“, „*Matilde*“, „*Don Trifon*“ drámák. Az 1840-ki forradalom megfosztá hivatalától, mit a' belügyminsteriumban viselt. Különben 1847. történettanár volt a' Liceoban Madridban, tagja a' kir. akademiának 's másodelnök az Ateneo szépirodalmi osztályában. — a.

Gilbert Rosanna, l. Montez Lola.

Gioberti (Vincenzo) sardiniai minister 1848—49, szül. 1801. Turinban. Papi pályára készülvén, jeles tehetségeinél fogva már fiatal korában lett tanítóvá a' turini theol. collegiumban, valamint Károly Albert udvari káplánjává. 1833 politikai őszszeköttetések gyanujába esvén, befogatott 's rövid fogság után a' franczia határokra szállítottott, ámbár ellene semmi sem sült ki. Ekkor Párisba tért. Cousin bölesészettanári székel kinalta meg, azon föltét alatt, hogy ennek philosophiai rendszerét illetlenül hagyja. Erre G. reá állani nem akart, sőt továbbá is épen olylapon, mint szellemduosan folytatá Cousin rendszere elleni harczát, Innen Brüsszelbe költözött, hol bizonyos Gaggia olasz nevelőintézetében viselt segéd-tanítói hivatalt, mig a' tulajdonos halálával az intézet is feloszlott vala. Itteni tartózkodása alatt senki sem gyanítá benne a' papot, annál többen ismerék az alapos tudóst. Legnevezetesebb munkái itt 's ekkor nyomattak. Jeles philosophiai művei között legtöbb figyelmet gerjesztett: „*Del primato morale e civile degli Italiani*“ czimű sokat emlegetett munkája. Ebben a' régi római szempontból indulva ki, a' szép félszigeten talál csupán miveltséget, azontul barbárságot. A' régi Róma nagyságát, a' pápaság középkori dicsőségét 's mindent, mit Italia a' tudományok 's művészetek mezején felmutatni képes, egy ragyogó képpé

alakítja össze 's büszkén kérdi: melylyik ország bir hasonlót felmutatni? Olaszország szerinte még ma is azon példányország, melylytől a' többinek tanulnia kellene. Hogy ez általánosan el nem ismertetik, ennek oka csupán az olaszok politikai tespedésében rejlik. 'S ezen állítása volt a' híd, melylyen G. történeti és széptani buvárlataiból egyenesen a' jelenkor lánggal égő kérdései közé lépett. Kimondá az olasz egység eszméjét 's annak megtestesítésére nézve a' pápa kezébe kívánná átadni a' vezéri szerepet. Ezen pápai hegemonia felizgatása mutatá benne a' statusférfit, mint melyly Olaszország különszakadt államai 's hatalmasságai közegett még mindig egyedül lehetők látszott. Munkáját azért leginkább a' nagy befolyásu papság 's különösen a' jezsuiták számára írta. De a' várt hatás helyett, háboru keletkezett közte 's a' jezsuiták között, kik az egyházat nem akarák világi czélok eszközcül használtatni. Ekkor adá ki „*Gesuita moderno*“ czimű 5 kötetű munkáját, melyly által népeket 's kormányokat, a' szerzeteket 's világi klerust most már a' jezsuiták ellen iparkodék ingerelni. A' szabadelmű párt örömmel fogadá azt; a' papság nem nyilvánítá felte tetszését; 's végre 1847 nov. 6-án a' „*Diario di Roma*“ a' pápának is egy iratát közlé, melylyben a' jezsuitarend egyház körüli érdemei meleg elismerésre találtak 's így eloszlattaték azon balhiedelem, mintha IX. Pius is személyes ellene lett volna a' jezsuitáknak. Egyébiránt bizonyosnak látszik, hogy a' pápa, kihez G. több rendbeli leveleket intéze, nem mellőző egészen az utóbbi tanácsait. 1845 hagyá el G. Brüsselt 's Párisban tartózkodott az olasz forradalom kitöréseig. Ekkor megváltoztatá politikai programját 's az olasz egység vezérének szánt helyről a' pápa nevét kitörülván, Károly Albertet állítá oda. Ekkor írta „*Apologia del Gesuita moderno*“ munkáját, melylyben a' lombardvelenceieket, rómaikat 'stb. felszólítja, hogy magokat Károly Albert szárd. király karjaiba vessék. A' munka a' pártember mesteri tollával van írva; minden egyes nép szenvedélyeinek hizelegve, minden pártot ügyesen tuda megnyerni kitüzött czéljainak. Eszméinek könnyebb utat nyitandó, nagy körutat tett Olaszországban 's népszerűségét többi között arra használá, hogy Mazzininak 's a' republikánusoknak, kiket ő nem pártolhata, ellene dolgozhassék. Az ő irományaiban 's nyilatkozataiban van Olaszország feladata leggyakorlatiabb szempontból tekintve, ő fogá fel azt legigazabban; 's a' létező hiányokat 's veszélyeket ő mutatá ki legnagyobb biztossággal. Csapásait leginkább az olaszok municipálistusa ellen intézé. A' florenziakhoz intézett hires szózatában (1848 jun.) a' tartományi és municipális ösztönt 's önzést nevezé az olasz nemzeti érdekek legnagyobb 's legártalmasb ellenének. Ezen ösztönt használják fel a' republikánusok, mert respublica és municipium egyet jelent; ezt a' retrogradok, kik felizgaták a' külön országok fővárosi és székhelyi becsületszomját 's az egyes fejedelmek szívébe irigységet öntének K. Albert ellen. Ezen municipális szellem ellenébe G. szoroson egyesülendő *állomszövetséget* ajánlott, mint a' melyly, szerinte, Italia politikai alakulásának egyedül lehetséges módja. Egység és központosítás a' kormányformában, nemzetben, hadseregben. Polgári monarchia. A' nemzeti köztársaság eszméje idegenek által behozott, valósíthatlan, czélhoz nem vezető eszme 'stb. A' sardiniai követkamara 1848 végén megválasztá Giobertit elnökeül, kinek

ez által megnyílt az ut a' ministeriumba, hova decemberbe be is lépett. Az új ministerium felosztatá a' kamarákat. Az új választások alkalmával G. 11 kerületben nyert többséget. Az új kamara előtt letévé hitvallását. Az olasz fölkelésnek úgymond, négy fő eszméje van : reformok, alkotmány, függetlenség 's conföderatio. A' nehézségek, mik ezek valósításánál állanak elő, nagyok, megküzdhetlenek. Elutasítja magától az olasz államegység 's köztársaság eszméjét, az utóbbit már csak azért is, mivel az európai polgárisultság mai viszonyai között az alkotmányos monarchiát tökéletesb államformának hiszi, mint a' köztársaságot 'stb. G. politikai programja röviden e' pontokból állott : fokenkénti reformok; egy erős, jótékony, népszerű, polgári fejedelemség; egész, teljes függetlenség, biztosítva a' felső olaszországi birodalom ótalma által; végre testvéri egyesülése a' félsziget minden államainak 's egy olasz birodalmi gyűlés, melyly ezen egyesületet képviseli. G. erélye, melylyet a' republikánus társulatok, a' „circulari“ 's mások ellen' használt, a' szélső pártok ellenségeskedését voná maga után 's a' nem régiben legnépszerűbb férfiú, most a' *codini-k* (czopfosok, táblabírák) sorába számított. A' toscanai nagyherczeg futása után G. interveniálni akart, de ministertársai ezt ellenezvén, a' ministeriumból kilépett. Ekkor egy austriávali békés kiegyenlítés utolsó reménye is elenyészett. Eszméinek utat nyitandó a' közönségbe, egy „*il Sagiatore*“ (mérleg) című hirlapot alapított. A' mortarai esata után Párisba utazott, ott Franciaország interventióját kieszközlendő; de az ugyanakkor megjelent osztrák diplomata, Hübner, nyervén el a' francia kormánynál G. felett a' győzelmet, ez vigasztalás nélkül tért vissza hazájába. Az 1850 évben a' turini 's római udvarok közt kifejtett egyenetlenségek folytán, u. a. évi octoberben ismét Párisban tünt fel, a' hirlapok szerint tanácskozmányokat tartva több ízben az ottani politikai pártfőnökökkel. G. pártjának legnagyobb statusférfia; ellenei az olasz Talleyrandnak nevezik, ámbár színét még egyetlenegyszer sem változtatta meg. Fent említett politikai iratain kívül több jeles philosophiai 's aesthetikai művei is vannak, ilylenek : Elmélete a' természet fölöttinek, 1838; Bevezetés a' bölcsészet studiumába; Levelek Lanennais vallási 's politikai tévelyei ellen, 1840; a' széről, 1841; Antonio Rosmini philos. tévelyei, 1842 'stb. — p.

Girard pater. Schweicz egyik legnagyobb érdemű nevelője, minőket ezen kis ország több ízben volt képes felmutatni. Első volt *Rousseau J.J.*, ki „*Emil*“—je által jótékony befolyást gyakorlott a' nevelés physikai részére. Sok évvel ezután tünt fel *Pestalozzi*, némileg egyoldalú nevelési rendszerével, ki matematikai demonstratiók tulzásaival eszközlé a' gyermek fejlődését, mindent kizárva, a' mit az egyszerű és geometriai formák módjára bebizonyítani nem lehet. Vele csaknem egy időben terjeszté ki *Fellenberg* (I. ezt) *hofwyli* nevelőintézetét a' főbb rangnak számára, azonban a' nélkül, hogy a' tanítás és nevelésben új elvet állított volna fel. Csak kortársa, a' freiburgi Ferencz-zárda szerzetese, *Girard pater*, birt ezen érdemmel. *Pestalozzi* is csak akkor hagyá el egyoldalúságát, midőn 1810-ben G. pater meglátogató 's vizsgálat alá vevé intézetét. Ez alkalommal sokat tanakodék *Pestalozzi*val ennek rendszere fölött, 's az általa tett ellenvetésekre P. szokott élénkségével rendesen azt felelé: „Azt

akarom, hogy gyermekeim semmit ne higgyenek, mit olyly tisztán meg nem lehet nekik magyarázniok, mint ezt, hogy kétszer kettő négy.“ *Girard p. válaszolá*: „Ezen esetben ki kell jelentenem, hogy volna bár harmincz fiam, egyet sem biznék önmre, mert ön nem volna képes ennek a' kétszer kettő négy formájára bizonyítani, hogy én atyja vagyok 's hogy engem szeretnie kell.“ *Pestalozzi* magába szállott 's módosítá rendszerét. A' fentebbi két nyilatkozat tökéletesen jellemzi a' két nevelőt 's rendszereiket. G. tanaiban kevésbé az értelem, mint inkább a' szív és érzelem kifejtése volt uralkodó. Ez irányu volt a' népnevelés iránti terve is, 's később jeles polgáriskolája Freiburgban, melylyben 400-nál több növendék vala. Vallási oktatásában mindig szönyegre került a' teremtés, a' gondviselés és Jézus Krisztus, de soha szűz Mária és a' szentek. Innen magyarázható azon keserű gyűlölet, melylyel az 1818 óta Freiburgban hatalomra vergődött jezsuiták 's a' nagytanács vakon hódoló tagjainak többsége iránta viseltettek, anynyira, hogy 1823-ban csaknem az özszes lakosság 's a' nagytanács több tagjainak ünnepélyes óvása daczára, 20 évig dícséretesen kezelt iskolája megszüntetésére kényszeríték. A' freiburgi aristokraták sem láták jó szívvvel, hogy a' nép legszegényebb gyermekei ez iskolában kitünő, jeles nevelést nyertek. Ezen népnevelés rövid idő alatt olyly hatásdús vala, hogy a' nyereség- 's tudatlanságukról híres freiburgi gyermekek meglepő változásokon mentek keresztül. Idegen utazók előtt is föltűnt e' körülmény. Így jöve 1816-ban *Perier Kázmér* (l. Franciaorsz. Laj. Fül. al.) Freiburgba, az egész napot vizsgálódva töltvén az iskolában, a' következő egész éjjel a' jámbor barát czellájában maradt, hol vele Franciaország jövőjéről, melyly a' hosszu véres forradalom, a' ragyogó császárság szemfényvesztése 's az idegen győzelmes seregek elfoglalása által kéteessé vált, valamint azon kérdésről is tanácskozott, valljon *Girard pater* elvei nem volnának-e Franciaországban is a' nép javítására használatba veendő? Genfben *Naville* és *Diodati* lelkészek alapítanak egy polgáriskolát, *Girard* szellemében, melyly most is fennáll. Midőn G. „*Cours éducativ de la langue maternelle*“ czimű munkájának első kötetei megjelentek, tekintélye még inkább emelkedék Franciaországban. Rövid idő alatt tagja lett a' becsületlegiónak, lev. tagja az Institutuek, sőt a' nagy Monthyon díjat is ő nyeré. 1848-ban jelent meg munkája 6-dik kötete jeles bevezetéssel az anyák számára, nevelés- és tanmódszerének magyarázataul. Kevéssel halála előtt kellett megérnie, mikép freiburgi kedves Ferencz-kolostora eltöröltetett. Azonban mégis czellájában élt 1850-diki mart. 6-dikig. — Fiatalkori neveltetésének egy részét Németországban nyeré. Benne Schweicz legnemesb, legjámborabb 's legszemléndűsabb nyereit egyikét veszté el, ki szerény, szeretetteljes, valódi keresztyén kedélyében a' gyermeknevelést illetőleg valódi eszme- és tapasztalati kincseket rejtett, — eszméket, miknek fontossága különösen a' mai, pusztán a' tudáshoz forduló, merev, hideg időkben, kétszeresen növekedik. — k.

Girardin I. St. Marc, szül. Párisban 1800. tanulmányait ugyanott végezvén. 1827-ben Németországba utazott, hol Göthével is megismerkedett. Viszszatérvén hazájába irodalmi ézikkeket, különösen bírálatokat kezdte írni a' *Journal des Débats*ba. Czikkei nagy tetszésre találtak a'

szellemdus megjegyzések miatt, mikkel tömve valának. Az Academie française 1828-ban neki és Chastesnek ítélte oda a' 16-dik századi fr. irodalom felől irt legjobb értekezés díját. *Girardin* e' munkája élénk 's kedves stylben van irva, tele elmésséggel 's váratlan fordulatokkal. Azután irodalom professora lett a' párisi „*faculté des lettres*“-nél, hol főleg a' német irodalmat tette vizsgálatai tárgyává. Az 1830-ki forradalom után a' *Journal des Débats* politikai osztályának szerkesztőségéhez állott, *Guizot* oldalához, 's ez idő óta tőle származott a' vezércikkék nagy része e' sokat olvasott lapban. *Girardin* azon fr. írók közé tartozik, kik valóban hivatvák a' fr. irodalom becsületét fenntartani. Lelkes író, ki e' mellett igen jártas a' külföldi irodalmakban 's a' régibb francziák előitéleteit lerázta. Későbbi munkái: *De l'instruction intermédiaire et de son état en Allemagne* (Páris, 1835.); *Notices politiques et littéraires sur l'Allemagne* (Páris, 1835). — **II. Emil**, szül. 1802. körül Párisban, házasság kívüli fia a' royalista tábornok *Alexander de Girardin*nek, ki után Emil is felvette a' nemesi *de* előszavat neve elébe 's *Lamotte* aszszonynak, kinek nevére iratott be a' polgári anyakönyvbe. Még iskolai tanulmányait el se végezvén, szépirodalmi lapot alapított, 's 1836-ban nőül vette a' szépség és szellem által kitünő író *Gay Delphinét*. Azután *Pantheon littéraire* czimű fr. classicus gyűjteményt tervezett, melyly azonban részvényhiány miatt nem létesülhetett. 1834-ben a' követkamarába lépett *Bourgareu* falu részéről, hol mindenkor a' kormány rendszabályait pártolá, 's ez és még inkább azon eljárása által, hogy a' kormányellenes nagy lapok ellenében olcsó, a' szubventiót lapokat adott ki, a' kormány kegyeit nagy mértékben megnyeré, a' szabadelmű közönségnek pedig gyűlöletét voná magára. A' *Presse* czimű elmés, szellemdus, de jellemtelen lapot ő alapítá, 's ellenfeleinek éles megtámadásával nyitá meg. Ezek legfőbbikét, a' *National* szerkesztőjét, *Armand Carrelt* párviadalban ölte meg. — *Girardin Emil* a' legroszabb hírü emberek egyike, azonban nagy elmetehetségeit, dús szellemét, érdekességét mindenki elismeri. E' nevezetes politikai roué 1830-tól mostanig folyvást egyike volt azon aljas, eladó, megvásárolható eszközöknek, melylyek által a' különböző kormányok a' franczia népet elerkölcsteleníteni 's lealázni törekedtek. Élete, törvénytelen, sőt parázna ágyból lett születésétől fogva, folytonos lánczolata a' szennynek 's erkölcstelenségnek. Hamis eskü, csulás, a' legundokabb politikai apostasiák, részvényekkel csalárd játék 'stb. azon elemek, melylyekből e' szennyes élet össze van szöve. Csalási merényleteieért a' büntető törvényeszek előtt több ízben állott, de a' pártoló udvar kívánsága szerint felmentetett. A' közvélemény vádait 's zaját pedig cynicus hidegséggel vetette meg, 's a' legszemtelenebbül folytatá előbbi pályáját. Minél inkább emlegeté a' megbántott 's felbőszült sajtó születésének botrányát, élete árnyoldalait, hamis részvényjátékát, hűszegéseit: annál sértőbb 's kihívóbb buzgalommal tünteté őt ki *Lajos Fülöp* udvara. Ő és *Blanc Edmond* valának a' *Montalivet* ministerium leghasznavetőbb, mindeure fordítható, eladó eszközei; a' megvesztegetés képviselői; ők vezeté az 1837-ki 's 1839-ki választásokat. Maga *Girardin* is újra megválasztatott 1839-ben az ellenzék heves roszalásai közt, de a' megbízások vizsgálata alkalmával visszavetett. A' legelső szónokok állottak fel 's tettek óvást egy olyly

férfivali együttülés ellen, kit a' közvélemény anynyira megbélyegzett, hogy a' Bourgaueufben, megválasztatása alkalmával, egy *Vidoeg* nevű tolvajt 's gályarobot tettek ellenébe, 's még ezen *Vidoeg* is óvást tett a' szerencse ellen, hogy Girardinnel egyenlőnek tartassék 's egy sorba állitassék. — *Girardint* a' kamara csakugyan kiutasította, azon ürügy alatt, mert nem bizonyíthatá be, hogy született francia, fatytyugyermekek létere keresztlevelet nem mutathatván elő. E' csapás nem volt egyetlen, melyly *Armand Carrel* gyilkosát, 's a' szép *Delphine Gay* férjét érte. Egyéb vizsgálatok is kezdettek ellene, melylyekből világosan kitűnt magánéletbeli gazsága is, miszerint iparvállalattal csalárdul viszszaélt 's reá bízott idegen pénzeket elikkasztott. Csillaga elhunyt; 1840-ben a' színházban nyilvánosan arczul veretett. Azonban az elmésen 's harapósan szerkesztett *Presse* nagy lap által, melylyet folytonosan szerkeszt, *Girardin Emil* mindenkor némi hatalom maradt Franciaországban, melylyet a' pártok örömet megvásárolnak. És ezen ember 1850-ben, a' francia respublikában, nemzetgyűlési képviselővé választatott, noha szónoki tehetsége sincs! — III. Az előbbinek neje *Delphine* született *Gay*, a' szépségéről 's lelkeségéről Olasz- és Franciaországban híres *Gay Sophia* leánya. Szül. 1805-ben Aachenben; 17 éves korában már akadémiai díjért versenyzett, 's mellékdíjt nyert is. Azon költeményeért, melylyet X. Károly felkenetése ünnepére írt, ettől 1500 franknyi évdíjjal jutalmaztatott. *Foy* tábornok sírjára ő készítette a' verseket. 1827-ben anyjával Rómába menvén, a' török rabszolgaságból kimenekült rómaiak viszszaérkeztét éneklé meg. A' lelkesülés, melylyet e' költemény ébresztett, rendkívüli volt; 1827. april 16-dikán a' Capitolban a' tiberi akadémia tagjává választatott, melyly tisztelet még aszszonyt soha sem ért. — *Prise d'Alger* czimű költeménye miatt elveszté a' királyi segédpénzt. *Girardin Emille* összeszekelése óta ritkán lépett fel mint lyrai költőné. Regényei: „*Le lorgnon*“ (1832.); „*Le marquis de Pontanges*“ (1835.); „*La canne de Mr. Balzac* (1836.) csekély becsüek. Költeményei összes kiadása megjelent 1843-ban Párisban. Legujabban a' drámai téren is megkísérté erejét, de kevés sikerrel. Az „*École des journalistes*“ adatása eltiltatott; *Judith* pedig nem tetszett. Azon tarka képek 's töredékek, miket a' Pressenek, férje lapjának, feuilletonába írt, *Lettres parisiennes* czim alatt jelentek meg öszszegyűjtve. A' journalistikában *Launay vicomte* nevet visel. Czikkei, miolta férje csillaga elhomályosodott, 's diectivágya eltörpült, nagy részint a' meghiusult remények miatti harag 's keserűség kitérései. — h.

Pótléczikkek :

B.

Bethlen (Gergely, gróf), az 1848/9-diki erdélyi hadjáratban ezredes, ivadéka az ősz erdélyi fejedelemnek, *Bethlen Gábornak*. Az ismeretes nagy események bekövetkeztével örömet veté vagyonát 's életét áldozatul a' hazának. Születés- és nevelésre nézve lovagias, azonkívül utazások által képezve, lelke egy pillanatig sem ingadozott, midőn a' harcok kiértje megrivallt. Fiatalkora óta a' legnemesb fajú paripák hátán tanyázva, egyikévé lőn Erdély legkitünőbb lovagjainak. A' lovaglászati elméletét 's gyakorlatát ő bírta leginkább 's így történt, hogy *b. Vay* felszólítására *Mikes Kelemennel* együtt, ő állítá ki a' Mátyás-huszárok első osztályát Kolozsvárott. Ezután tökéletesen a' katonai szolgálatnak szentelé magát; a' közvitézekkel együtt hált a' kaszárnyákban, minden egyes legényt külön oktatótt 's szünóráiban *Murat* lovaglászati tetteit tanulmányozá. A' természettől igen szerencsés katonai tapintattal 's nagy személyes bátorsággal megáldva, a' dispositiók tervezésében egyszerű volt, de találó; a' kivitelben páratlan. Midőn hollőfekete kis arab ménén, kaczkiasan baloldalra vágott csákójával a' harsztéren előszárguldott, itt tréfa által serkentve a' fúradtakat, ott kardlappal villanyozva a' gyávákat, majd a' huszárok élén az ellenséges csapatokra törve, de mindig legelől, de mindig esüggedetlenül — olyankor sirt a' szive a' katonának örömeiben 's a' példa által emelkedni érezé lelkét, bátorságát. *Bethlen* volt *Bem* seregének leglovagiasb vitéze. *Kossuth* a' II. rendű érdemkeresztel jutalmazá katonai érdemeit. Az *osztrákok* bevonulásakor elfogatóván, Aradban volt, honnan később *gr. Teleky Sándorral* együtt kimenekülővén, kalandos utazás után Törökországon keresztül Franciaországba ért.—k.

G.

Gábor (Áron), őrmagy az erdélyi hadjáratban. Eredetileg egyszerű székely, minden nagyobb műveltség nélkül 's oly külsővel, melyből a' legnagyobb physiognom sem lett volna képes egyebet kiolvasni, mint egy halállal daczó rendíthetetlen katonát. *Gábor Áron* egy székely határőr fia volt 's mint olyan, született 's kénytelen katona. Fiatalkorában a' határvidéki tüzéségekbe soroztatott, miután már korán tanúsítá nagy ügyességét az esztergályos és ács munkákban; később a' károlyfehérvári várban a' tüzéségekben anynyi tudományt szerzett, mint a' menynyit egy tüzérkaplár épen szerezni szokott. Ugyanazért senki sem is törődött vele, ha a' kaplár néha egész napokat töltött az ágyuknál, ágyu- 's mozsárcsőveket rajzolgatva természeti nyers modorban egy darab fűra vagy elavult papírszeletre. Akkor senki sem hívé vala, még ő maga sem, hogy hivatása leendő egykor, oly valóságos ágyukat készíteni, minőknek

képét akkor olyly ügyetlenül másolgatá. Idejét kiszolgálván, mint félrokkant haza került Háromszékbe. Itt csekély telkén mindenféle apró műtani tárgyakkal foglalkozott; kísérleteket tett fűrészmalmok, zsilipek 'stb. alkotásával; örökös faragási szenvedélye miatt tudatlan szomszédainak csaknem gúnytárgyává vált. Ekkor kiűtött a' magyar forradalom. Minő szolgálatokat tett ebben az egyszerű kiszolgált katona, arra nézve *l. Erdélyi hadjárat*. Világos onnan, miképen Magyarország és az erdélyi vezér, *Bem*, kizárólag *Gábor Aronnak* köszönheték, hogy Háromszék olyly soká bírta magát tartani 's hogy a' székelyek erkölcsi bátorsága mindjárt a' hadjárat elején nem halt el. *Gábor Aron* nélkül az erdélyi hadjárat soha nem mutatott volna fel olyly fényes eredményeket. 'S a' természetnek ezen lángeszű fia legragyogóbb fényének korszakában is olyly egyszerű maradt, mint az előtt volt; szerény, igénytelen 's a' kitüntetések iránt közönyös, minduntalan saját gyermekeivel, a' 6 és 12 fontos ágyucsövekkel 's azok diszes kiállításával foglalkozott. Őrnagygyá kineveztetését is vissza akará utasítani 's csupán *Bem* és *Kossuth* hízalgő felszólításai következtében fogadá el azt. Életét dicsteljesen végeze, az általa készített ágyuk mellett az oroszok elleni csatában Rétz és Besenyő mellett 1849-ki július 9-én elesvén. — k.

Gál (Sándor), ezredes az erdélyi hadjáratban; születésére nézve székely, fiatal, tüzes, merész; neveltetésénél fogva katona, természeti tehetségénél fogva erélyes szónok. Mint katona mindig ügyesen 's gyorsan meg tudá választani a' czéljához vezető eszközöket, kikutatni az ellenség leggyengébb oldalait, miket azután uralkodni temett szellemének egész erejével rohant meg. *Gál* ezredes már a' forradalom előtt szerzett magának nevet a' magyar hadi-irodalomban. A' hadi mozgalmak támadásakor honvéd volt 's *Berzenczeivel* a' székely földre ment, hol egymaga működött a' *Kossuth*-huszárok szervezésén 's a' 12-ik zászlóalj kiállításán. Később Háromszék védelmét vezeté szintanyri bátorsággal, mint ügyességgel, az ő erélyes intézkedéseinek köszönheté később *Bem* ama' tömredék ujonczokat, kik seregét anynyira megszaporták. Utoljára egymaga volt kénytelen ellentállani Háromszéken az orosz szorongatásoknak; a' midőn sok belátást 's bátorságot, 's nevezetesen hadtestének a' két győzelmes ellenséges sereg közüli szerencsés kiszabadítása által, jeles vezéri tehetséget tanusított. *Gál* a' székelyek bálványja volt, kik lángeszű földjököt tisztelvén benne, kedveért mindent megtevének; csak egyet kelle intenie, hogy minden ugy történjék, mint ő kívánta. *Gál* Erdély legkitünőbb katonai tehetségei közé tartozott. Hire volt, hogy Törökországon keresztül Görögországba menekült. — k.

Galvanismus *) a' villanyosság azon neme, melyly két különneü test egymással érintkezése által áll elő. Nevét bolognai orvos és professor *Galvani*-tól (szül. 1737., megh. 1798.) vette, ki annak felfedezéséhez történetesen jutott, 1790. Midőn t. i. Galvani egy estve, némelyly barátinak társaságában kísérletekkel foglalkoznék, történetesen néhány nyúzott béká feküvék az asztalon, melylyen épen egy villanygép is vala. Égy segéd, minden czél nélkül, épen akkor talált egy késhegygyel hozzáérni,

*) E' tárgy ismétli fölvételét mind annak közérdeküségé, mind a' jelen czikk tartalmasága 's az előadás világossága egyaránt tevék szükségessé. — *Szerk.*

egyik béka lábszáridegéhez, midőn más valaki a villanygép vezetőjéből szikrát vont ki. A' czombizmok azon pillanatban erős rángódásba jöttek. Az éles elméjü Galvani ezen tünemény fontosságát azonnal átlátta, de kedvencz eszméjéhez ragaszkodván, mintha léteznék valamelyly ideg- vagy életfolyam, azon tüneményt is ennek magyarázatára használta fel. Innen ő annak okát magában az állati életműben keresé, azt állítván, hogy az agyvelőben a' villanyosság tulajdon neme fejlődik ki, melylyet az idegek, a' test minden részeire elvezetnek. Ezen villanyosság legfőbb gyűlhelyei szerinte az izmok, melylyek lejdei palaczk gyanánt tekintethetnek, úgy hogy azoknak külső felületén tagadólagos, belsejökben pedig tevőleges villanyosság találtatik. Ezen palaczk vezetője (conductora) az ideg. Minden mozgás ezen theoria szerint az által történik, hogy a' villanyfolyam, az izmok belsejéből az idegek által a' külfelületre vezetetik. Ezen átömlés vagy kiürülés által az ingerlékeny izomrostok összehúzódásra ingereltetnek. Innen Galvani ezen tünemények okát *állati villanyosság*nak nevezé. Ezen felfedezés az egész tudós világban nagy lármát okozott. Mindenütt kísérletek tétettek annak bebizonyítására 's további kifejtésére. Mindenki azon kecségtető reményt táplálta keblében, hogy most nyomában van az élet olyly rejtélyes elvének. Több új theoriák fejlettek ki. A' hires *Humboldt Sándor*, igen jeles és sok új és meglepő tényeket tartalmazó munkájában : *Versuche über die gereizte Muskel- und Nerven-Faser nebst Vermuthungen über den galvanischen Process des Lebens*. 2 Bde. Posen u. Berlin 1797, a' galvanicus tünemények okát szinte egy tulajdon folyamban (galvanisches Fluidum) keresi 's azt állítja, hogy az közel rokonságban áll ugyan a' villanyossággal, de azzal mégsem egynemü, p. o. mint tej és vér. Ezen folyam tenné *Humboldt* szerint az ingerlékeny rostnak tulajdonképi ingerét, melylynek még a' távolból is volna hatása az idegekre. A' hires tudós ezen tévelygéseit a' későbbi kísérletek alaposan megezáfolák. *Richard Fowler* angol tudós — ki egyébiránt a' galvanicus láncznak több új idomzatát fedezte fel (1793.) tagadta a' galvanicus tünemények' villanyos természetét. Mindezen elméleteknek 's tévelygéseknek véget vetett egy bátor lelkü férfin, a' comói halhatatlan természettudós 's paviai professor *Volta Sándor*, ki Galvani kísérleteit fáradhatlan figyelemmel ismételte (1794.) 's így a' galvanicus tünemények magyarázatára, egy olyly egyszerű, de keresztülható elvet állított fel, melyly a' további szoros vizsgálatok 's kísérletek által mind tisztább világba derült, melylynek gyakorlati használhatósága mindinkább kitünt, 's melyly a' mult század legtermékenydűsabb felfedezéseire nyújtott alkalmat. *Volta* megmutatta kísérletei által, hogy a' galvanicus tüneményeknél működő folyam, tökéletesen hasonmemü a' közönséges villanyos folyamammal, 's hogy az nem tulajdona sem az idegeknek, sem az izmoknak, hanem épen ellenkezőleg a' kétnemü érez érintkezése által áll elő, 's melylynek az állati test életművei csupán csak vezetői. Innen *Volta* az érintkezés általi villanyt, *érezingernek* is nevezé. Galvani mind e' mellett is buzgón oltalmazá állati villanyosságát, támogatva honfitársai *Carminati*, *Carvadori*, *Vulli* 's *Aldini* által. Azonban mindezen ellenvetések csak arra szolgáltak, hogy *Volta* elmés theoriája, a' galvanicus láncz tüneményeiről, még nagyobb világba helyeztessék, 's úgy szólván

vég tökélyét nyerje el. — Galvanicus tűnemények előhozására legnagyobb képességgel bírnak a' különnemű érczek, honnan azokat Volta *villanygerjesztők*nek (Electromotoroknak) 's az ezen tűneményeknél működő erőt *villanygerjesztő erő*nek nevezé. Legjobb villanygerjesztők még mindig a' horgany, öszvekötvé réz, ezüst vagy arannyal. Mindjárt az érczek után jó a' szén. Hogy villany fejlík ki, bizonyos mereven és folyós testek érintkezéséből is, kétséget sem szenved. Vannak testek, melylyek inkább csak villanyvezetésre használtathatnak. Amazokat Volta *első* — ezeket *másodrangú villanyvezetők*nek, vagy *nemvillanygerjesztők*nek nevezte, ilylyek a' tiszta víz, sóolvadékok 's különféle savanyak. Ha egy horgany kereklapot egy ezüst kereklapra teszünk, ez által a' horgany szabad tevőleges, az ezüst pedig szabad tagadólagos villanyosságot kap. Ezen kísérletet legelőször Volta csinálta, honnan az *Volta alapkísérletének* nevezetik. Az ekként előálló villanyos feszültség azonban igen gyenge, honnan abban sokan kételkedtek. Hogy azonban ezen tény nem csalódás, azt Volta kétségkívülalóvá tette, egy általa feltalált készület, a' *villanygyűjtő* (Condensator) által, melyly a' villanyosság legesekélyebb mértékét is, bár hol találtassék is az, öszvegyűjteni 's világosságra hozni képes. A' villanygyűjtőt egyébiránt a' híres *Lichtenberg* még tökéletesebbé tette. — Két a' fennemlített módon érintkezésbe hozatott villanygerjesztő, *egyszerű galvanicus láncznak* vagy *Volta-elemnek* nevezetik, ez lévén eleme Volta későbbi bámulatot gerjesztő tanulmányának. Volta t. i. nem állott itt meg, hanem éles esze azzal foglalkozott, miként lehetne erősbíteni a' galvanicus erőt. Tanulmányainak eredménye, az u. n. *Volta oszlopa* volt, melyly nem egyéb, mint a' fennemlített alapkísérlet elemeinek sokszorosítása. Ezen nagyfontosságú készületnek, — melyly által a' physicali tudományok egészen új alakot nyertek, — három eleme van; két fém, rendszerint réz és horgany, és egy nedves kerek lap, posztóból vagy táblapapirból. A' horgany- és rézlapok öszszeragasztatnak 's minden ilyly kettős lap közé, víz vagy konyhasóolvadékkal nedvesített posztólapok tétetnek. A' villanygerjesztő erő által a' horgany tevőleges (positiv) a' réz tagadólagos (negativ) villanyosságot nyer. A' nedves posztókarikák csupán villanyvezetőül szolgálnak. Az ekként következetes rendben egymásra rakott korongokat három üvegrud közé teszik némelylyek; mások, kivált ha a' korongok nagyobbak, vizirányosan rakják egymás mellé, úgy hogy ekként fekvő oszlop áll elé. Az oszlop végeit pólusoknak hívják, és pedig a' felsőt, hol rendszerint a' horganylap van tevőleges, az alsót hol a' rézlap van tagadólagos pólusnak. Mind a' két pólusnak jellemző sajátosságai vannak. Ha ezen két pólust érezdrót által öszszekötjük, ez által zárt oszlop áll elő, melylyet *galvanicus láncznak* is neveznek. Külsőleg tekintve az oszlop teljes nyugalomban látszik lenni, de bensőleg, mint a' nagy természet teremtő keblében, szakadatlan munkásság uralkodik. Az oszlop mind két pólusán ugyanis folytonos villanyosság fejlík ki, 's a' vezető minden pontján újra egyesül a' villanyerő, melyly az oszlopban kétneműre oszlott fel. Ha már ezen öszszefüggést megszakasztjuk, akkor a' villanyvezetők egyike tevőleges, másika tagadólagos villanyynal lesz töltve, 's ha egymáshoz közelítjük őket, szakadatlan szikrafolyamot látunk egyik drótból a' másikba átmenni. Mennél nagyobb számuak 's felületűek az

érezlemezek 's különösen mennél célirányosabban van elkészítve a' közvetítő, annál nagyobb hatással bir Volta oszlopa. Egy jóforma oszlop előállítására legalább ötven, 2—3 négyszög hüvelyknyi felületű lemezpár kívántatik. Legnagyobb az, melylyet Children készített a' londoni királyi társaságnak. All ez 2000 lemezpárból, melylyek mindenikének felülete 32 négyszöghüvelyk, ugy hogy az egész készület felülete 128,000 négyszög hüvelyket tesz. Az ezen készület által nyert eredmények, csudával határozódnak. Egyébiránt Volta oszloptelege sok alkalmatlansággal bir. Azonkívül hogy a' korongok egymásra nehezkedése által, a' lemezek közt levő sós vagy savanyas olvadék, melyly itt olyly nagy szerepet játszik, idő előtt kinyomódik, 's így az oszlop kiszárad, magok az érezlemezek vegytani változásoknak vannak kitéve 's így ezen készület lassankint elveszti hatását 's csak tetemes fáradsággal lehet azt ismét használhatóvá tenni. Ezen oszlopnak tehát most csak történelmi érdeke van. A' nedves oszlop alkalmatlanságainak kikkerülésére, u. n. *száraz oszlopok* állittattak fel. Ilylyet *de Luc* hozott első létre 1810., de később különösen *Zamboni* (1814.) ki azzal legtöbbet foglalkozott, honnan azt rendszerint *Zamboni-oszlopának* nevezik. Ezen tudós legnagyobb érdeme egy igen mozgékony inga (pendulum) feltalálása, melyly két ilyly egymás mellé állított oszlop ellenkező polusai közt szakadatlan mozgásban van. Innen ezen készületet *villanyos perpetuum mobile*-nek nevezik. *Cruikshank teknőkészülete*, 's az u. n. *pohárkészület*, alkalmatlanok 's csekély hatásuak. Mindezeknél célirányosabb 's erősebb, *Wollaston villanytelepe*, melylyben a' folyadék, elkülönzött edényekben van. Mindenik edényben van egy horganylemez, melyly körül egy rézlemez tekeredik, a' nélkül, hogy a' két lemez egymást érintené. Mindenik horganylemez, rézdrót által a' következő edény rézlemezevel van összeköttetve. Mindezen lemezpárok, egy farudacsákára vannak megerősítve, melylynél fogva azokat a' folyadékból ki, vagy abba belé lehet tenni. Ezen készület elsőségei abban állnak, hogy annak elemei állandóbbak, különösen a' folyadék nagyobb mennyisége miatt az egyes edényekben, továbbá hogy az érezlemezek elrendezése kedvezőbb a' sikerre nézve. *Hare* nagy horgany és rézlemezeket csigaképleg tekert össze, 's az így előálló hézagot töltötte meg a' folyadékkal. Ezen készület igen nagy meleget fejt ki, honnan az *hérgerjesztőnek* (*Hare calorimotora* vagy *deflagratora*) neveztetik. Az eddig előszámlált villanytelepeknek legnagyobb hibája az, hogy erejük hirtelen alább száll 's így a' hasonlító kísérletek pontosságát lehetlenné teszi. Ez adott alkalmat az *állandó* vagy *változhatlan telepek* feltalálására, mi *Bequerel* érdeme. Az ő elvei szerint készítette *Daniell* 1836-ban villanytelepét, melylynek egyes eleme következő: egy nagy üvegpohárban van egy alól felül nyitott rézhenger, melyly a' pohár falaitól bizonyos távolságra van. A' rézhenger közepében, egy durva és sűrű vászonzól készült zsacsó van, melyly csak felül nyitott. Ezen zsacsókban van egy vastag horganylemez, melyly előlegesen kénésövel van bevonva. Ilylyen elemeket több vagy kevesebb számmal lehet egymással összeköttetésbe hozni. Ha most ezen telepet munkásságba akarjuk hozni a' zsacsókba, elégitett kén-savas horg-éleg-olvadékat, 's a' külső fal és üvegedény közé hasonló kén-savas réz-éleg-olvadékat öntünk. Minthogy ezen utolsóból a' réz a' rézedény falaira ülep-

szik, hogy az olvadék szükséges minősége ne csorbuljon, a' rézhenger 's üveg közt egy lyukacsos tartóban rézgáliczdarabok vannak, folytonos érintkezésben az olvadékkal. Pár percz alatt, az olvadékok közlekedése a' vászonzalon keresztül megtörténvén, a' tűnemények a' legnagyobb szabályszerűséggel 's állandó hatályossággal történnek. Minden horganylemez öszve van egy drót által kötve a' következő elem rézhengerével. — Vegytani szétbontásokra 's olvasztási kísérletekre, rendkívüli erővel bir *Grove állandó villanytelepe*, melylynek a' hires *Schönbein* sok szép eredményeket köszön. Ezen telep horganyból és platinából készül 's rendszerint öt elemből áll, melylyek egy faládjában állnak. Közlebbi leírását a' hely nem engedi. — Noha ezen telep erejére nézve a' régi óriási készüléteket mind túlhaladja, annak közhasznosnávátételét a' platina drágasága igen akadályoztatja, 's ezen okból, minden villanytelepek közt legnagyobb használhatóságot vivott ki magának *Bunsen állandó horgany-szén telepe*, melylyben t. i. a' platina, szén által van pótolva, melyly mint már azelőtt is tudva volt, a' legerősebb tagadólagos ingerlők egyike. A' legújabb, de eddig még kevésbé használt oszlop, *Grove gőzoszlopa*, melylynek elemei éleny-gőz, köneny-gőz és platina. A' vele Faraday és Schönbein által tett érdekes kísérletekből kiviláglik, hogy ez a' többi villanyos lánczok munkálataival bir. — Ezek a' legfontosabb Volta — vagy hydro-electricus oszlopok. Mindezen oszlopok tűneményeinek theoriáját még sok homály fedi. Az újabb időkben győzött a' vegytani theoria, melyly szerint a' villanyosságok egymástól elválasztása a' villanytelepben, a' sós vagy savanyu olvadékok hatásától függ a' horganyra, a' réz csak vezetnöki szerepet játszván. Azonban *Fechner* számos kísérletei szerint, sokkal természetesebb a' villanyfolyam gerjesztését a' különböző testek galvanicus viszonyára vinni vissza. Mindenik theóriának vannak baráti. — A' Volta oszloppal tett kísérletek eredményei, a' természeti tudományokra nézve, felette fontosok és nagy érdekűek. A' galvanicus folyam épen úgy mint a' dörzsvillany melet, világoosságot és delejességet (magnetismust) hoz elő. Mi *physicai munkálatait* illeti, ha a' két pólust öszszekötő *villanyhordókat* (Rhéophor) bizonyos távolságra tartjuk egymástól, fényes szikrák folytonos kifejlését látjuk. Ha a' fonalak platinából készültek, a' szikrák fejérek és színtelenek; ha rézből készültek, a' szikrák kékek vagy zöldellők, ezen érez bizonyos része az égés által elrepülvén. Ha a' villanyhordók hegyeire erősen elmészített (calcinált) széndarabkákat alkalmazunk, olyly ragyogó fényű világ áll elő, melylyet csak a' napéval lehet összehasonlítani, szabad levegőben a' szén elég 's mint szénsav elrepül, zárt edénybe ez nem történik, de belalkatában nagy változáson megy a' szén által. Ha ezen kísérletre 30—50 elemnyi láncz használtatik, a' szénhegyeket meglehetősen távolságra lehet tartani egymástól, 's így az izzó 's egyik sarktól a' másikhoz repülő szénrészecskék által egy szemvakító pompás fényiv áll elő. Ezen érdekes kísérlet *H. Davy* találmánya. A' tevőleges villanyhordó mindig több fényt 's magasb hőfokot fejt ki mint a' tagadólagos. A' két polus közti kör mindig fénylő, honnan azon kör *villanyivnek* neveztetik. A' hév, melyly ezen tűneményt kíséri a' legnagyobb, melylyet csak gondolni lehet. A' melegnek legellentállóbb testek, vagy azonnal felolvadnak, vagy elrepülnek. A' voltaoszlopnak *physicai*

munkálatairól szólván, meg kell itt említenünk azon tüneményeket, melylyek előállnak a' villanyfolyam hatásából a' deléjtőre. Ezeket *Oersted* fedezte fel 1820-ban. Nagy fontosságoknál fogva, azok külön cikkben adatnak elő. (*L. Villany-deléjesség*). — A' villanyfolyam *vegytani munkálatai* felette nagy fontosságúnak. Ezek leginkább szétbontásokból állnak, melylyeket most *electrolizálásoknak* neveznek. Az ekként szétbontható testek *Faraday* után *electrolytheknek* nevezetnek, 's ide tartoznak a' két elem-ből álló testek, milylyek a' viz, a' sósav, ólomhalvag 'stb. A' voltaoszlop legnevezetesebb munkálatainak egyike a' viz szétbontása. A' viz sok ideig úgy tekintetett mint elem. *Carlisle* és *Nicholson* ezen század elején (1800) bonták azt szét az oszlop által, 's ez volt ennek első 's legfontosb vegytani munkálata. Ha egy üveg edény fenekén keresztül két arany- vagy platinasodronyt vezetünk, bizonyos távolságra egymástól, 's mindenikére vízzel töltött, szük de magas üveglarangocskákat borítunk, a' mint ezeket a' láncz polusaival összeköttetésbe hozzuk, azonnal bőven fejlenek ki a' gázbuborékok 's egyik harangban a' tevőleges pólussal összekötött sodrony hegyéről tiszta éleny, (oxygen) másikban könny (hydrogen) fejlík ki. A' viz villanyvezető tehetősége igen nevededik az által, ha belé kevés savanyat, — rendszerint kénsavanyat — öntünk. Ezen két gáz egyébiránt épen azon arányban fejlődik ki, mint milylyenben a' viz alkatrészeit teszik, úgy hogy ha egymással ismét összeköttetnek, viz áll elő. Ezen nevezetes jelenetnek *Grotthusz* kielégítő magyarázatát adá. Alig van olyly nagy vegytani rokonság a' testek közt, melylyet erős volta-oszlop által meg ne lehetne semmisíteni. Kivivta ezt eléggé *H. Davy* 1807-ben felfedezése által, melyly új korszakot nyitott a' tudománynak. Mindaddig az égvényeket (alkali) egyszerű testeknek tartották. Ezen híres chemicus agyában villant meg azon szerencés eszme, hogy azokat, erős volta-oszlop munkálatának tegye ki. Ezen kezelés által az alkalik és földek, az élegek (oxydumok) sorába estek. Mint minden szétbontásoknál, úgy ezen esetben is az éleny a' tevőleges sarkhoz vonul, az ércz pedig apró golyókban a' tagadólagos sarknál jelenik meg. A' vegytan 's villanyosság tüneményei közti rokonságok, magok egy tudománytképeznek, melyly *villany-vegytannak* (electrochemia) neveztetik 's melyly tényekben gazdag, de a' melylynek még gyenge alapu theoriája van. *Davy* és *Berzelius*, itt legtöbb érdemet gyűjtöttek. A' volta-oszlop *élettani hatása* nem kevésbé meglepő 's bámulást gerjesztő. Ha az oszlop két pólusához nyúlunk kezeinkkel, melylyeket jobb vezetés végett előre megnevedesítettünk, — legjobban sós vízzel, — rántódással párosult ütést érziünk, melyly annál nagyobb, mennél több lemezpárból áll az oszlop. 80—100 párból álló oszlop ütése igen érzékeny. *Ritter* kísérletei szerint, a' tevőleges villanyosság az élet működéseit felingerli, a' tagadólagos meggyengíti. Az ütér érintésbe hozatván a' tevőleges pólussal, erőt nyer, ellenkező esetben meggyengül. Az első esetben az állati melegség nevededik, a' másikban hidegérzés áll elő. A' szem tevőlegesen villanyozva a' tárgyakat nagyobbaknak, világosabbaknak 's vereseknek látja; kisebbeknek, kékellőknek 's kevésbé világosaknak ellenben, ha tagadólagos folyannak van kitéve. A' tevőleges pólusnak savanyu, a' tagadólagosnak égvényes kesernyes íze van 'stb. A' galvanicus folyannak nagy hatása van, az épen megölt állatok idegeire.

Egyszerű galvanicus lánczczal, most megölt madarakat repkedésre, halakat meghajlásra 's uszósárnyaik mozgására lehet ingerelni. Minden állatok közt legkevesebb galvanicus ingerlékenységet mutatnak halak után a' madarak, az emberek nagyobb mint a' legtöbb emlősek, legnagyobb a' hullók, kivált a' békák és közönséges teknőczök. Ha friss marhanyelvet vasszöggel asztalhoz szögezünk, 's egy voltaoszlop lánczával összefogjuk, a' nyelv olyly erős rángódásba jő, hogy a' szöveget kirántja az asztalból. Már csak egyszerű lánczczalis villámszerű jelenetet lehet a' szemekben előidézni. *Ritter* és mások számtalan élettani kísérleteket tettek azzal. Tetszolt vagy elájult állatokat galvanicus láncz által ismét életre lehet hozni. Legnagyobb szerű kísérleteket tett hullákon *dr. Ure András* Londonban. Egy gyilkos holtteste egy órával a' felakasztás után levétezt az akasztófáról. *Ure* egyik lábpolust a' sarkba tett metszésbe tévén, 's a' másikat a' szemgödörfeletti ideggel — melyly az arcz mozgásaiban főszerepet visz, hozván érintkezésbe, azonnal minden képzelhető szenvedelmek mutatkoztak az arczon. A' villanyütések nekedésével, borzasztó arczvonaglások álltak elő. Dühösség, ijedség, kétségbeesés, szorongás és borzasztó nevetés, egymást felváltva tüntek fel az arczon, úgy hogy sok nézők eliszonyodva eltávoztak, mások megbetegedtek 's egy közülök el is ájult. Ha a' hullá térdjét előre meghajtották, ellenállhatlan erővel nyujtotta ki az magát, ha a' megmeztelenített arczideg helyett a' gerinczvelő érintetett meg. Ha a' gerinczvelő 's a' csipő-ideg érintettek meg a' pólusokkal azon pillanatban, minden izmok kemény hidegrázáshoz hasonló, erős, görcsös mozgásai álltak elő, 's ha egyik pólus a' rekeszizom nagy fejével, másik a' nyakszirtben a' rekeszizom-ideggel hozatott érintkezésbe, mély és nagy erőködést mutató lehelés állott be. A' galvanismus hatását az életműves részekre, szinte többen megkísértették. *Bruquatelli* annak a' vérre, tejre és epére való befolyását kísérte meg. Kísérletek tétettek annak kipuhatólására is, micsoda befolyása van a' galvanismusnak a' növényekre 's növényzet tüneményeire. *Giulio* Turinban a' *Mimosa sensitiva* és *pudica* élettéljes ágait tévén ki, a' galvanicus folyam hatásának, ezek összezáródtak, mint mikor ujakkal érintetnek. *Carmois* és *Bertholon* a' negativ villanyosság hatását mutatták meg a' csirádzásra. Több tudósok azt állítják, hogy a' villanyzott gyümölcsök izletesebbek 's hamarabb megérnek; hogy a' villanyosság a' növényi színek megjelenését sietteti, és azoknak több erőt, több ragyogást kölcsönöz. Ebben a' tekintetben senki olyly meglepő tapasztalatokat nem gyűjtött mint *Becquerel*, ki megmutatta, hogy a' negativ villanyosság a' magvak csirázásaira kedvező hatást gyakorol, de csak akkor, ha ezen hatás gyenge, mert ha erős, akkor hatása életműbontó. — A' galvanismus hatását az idegekre soknemű tapasztalatok kétségkivülvalóvá tevén, tapasztalatok tétettek azzal, különmemű idegnyavalyák gyógyításában is, több jeles orvosok és természetvizsgálók, mint *Magendie*, *Humboldt*, *Marianini*, *Becquerel*, *Breschet*, *Wilson* 's mások által. *Kastner* életműves szétbontásokra, mint hólyagkövek, köszvényes gümők 's t. eff. feloszlására is ajánlotta azt. Ezen orvosi czélokra többféle készülék ajánltattak. Legczélirányosabbak: *Bunsen* láncza és *Neff* villanykereke. Ezen utolsó által, a' testen átvezetett villanyfolyamot hirtelen szét lehet szakasztani 's ismét megújítani, mi

által annak hatása az idegekre rendkívül növekszik. Azonban ezen már több mint félszázad óta soknemű alakban végbevitt kísérletek daczára is, mindeddig a galvanismus hatását a beteg idegekre nem ismerjük 's csak bizonytalan alapokon nyugvó credményeket mutathatunk fel. Hogy a galvanicus villamfolyannak nagy hatásának kell lenni az idegek életére, azt kétségbe vonni nem lehet, de miképen 's milyly esetekben kelljen azt, sikerrel alkalmazni, az még eddig azon titkok sorába tartozik, melylyeknek felfedezése az emberi genius számára van a természet urától fentartva. — A. B. P.

Galvanometer v. Galvanoscop. Igy nevezetik azon műszer, melyly a galvanicus folyamok észrevételét 's megméréset eszközli. Ezen műszer fontossága felette nagy, mivel esalhatlanul fel lehet általa fedezni a villanyosság jelenlétét ott is, hol azt különben senki fel nem fedezte volna. Az első galvanometert vagy multiplicatort, mindjárt Oersted nagy felfedezése után hálai professor *Schweigger* találta fel. Ugyanazon időben (1820.), 's amattól egészen függetlenül, hasonló felfedezéshez jutott *Poggendorff*. Az első készüllet viaszkkal bevont vagy selyemfonállal sűrűn körütekert rézsodronyból állt, melyly egy üveg vagy fikorongoeskára többszörösen volt feltekergetve. Egy a sodronytekervény alatti közöeskén keresztül vezettedik egy mágnestő, melyly selyemgubószálacsakára van felfüggesztve. Természetes hogy mennél több tekervény futja körül a mágnestőt, annál nagyobb siker áll elő. Ha most ezen sodronytekervény egy helyzetetik, hogy lapja a mágnestő délvonalával összeessék, 's a sodrony két vége a galvanicus lánczsal összeköttetésbe tétetik, a mágnestő azonnal eltér a délvonaltól, és pedig annál erősebben, mennél nagyobbba villanyfolyam. A sokszorozó többféle módosításokon ment által: *Raschig*, *Yelin*, *Hare*, *Faraday* 's mások többféle alakokat adtak annak, a nélkül hogy lényeges tulajdonsága valamit változott volna. Nagyobb érzékenységet adott annak *Nobili*, egy tő helyett kettőnek alkalmazása által, mivel így a földi deléjesség hatása meg van akadályozva. Ezen készülletben a mágnestők, melylyeknek tökéletes hasonlatossággal kell birniok, úgy vannak helyezve, hogy pólusaik ellenkező irányban legyenek 's egyike a tekervényeken kívül, másika belől függjön. A felső tő egy 360 fokra osztott karikán mutatja az eltérés fokát. — Ezt a készülletet is sokan jobbitani igyekeztek, *Becquerel* három, *Lebaillif* és *Schweigger* négy tő alkalmazása által, de kevés sikerrel. Mindezen javítások csak a készüllet belső és külső alakjának változtatása körül forognak. Figyelmet érdemelnek *Marianini*, *Ritchie* és *Fechner* módosításai. Dr. *Neef* u. n. közönséges sokszorozója, melylyet Stuttgartban a természetvizsgálók gyűlésen mutatott elő, igen összetett 's ennél fogva kevésbé használható. Egészen új készülletet mutatott be *Nervander* Helsingforsból, Bonnban a német természetvizsgálók gyűlésén 1835., melyly ezéirányos szerkesztésénél fogva tetszéssel fogadtatott. Ezen készülletet — melylyet ő *Tangentenboussole*-nak nevezett, *Lenz* még inkább pedig *Paulllet* tökéletesítette. Miként kelljen mindezen készülleteket használni a villanyfolyam erejének megméréseire, azt többféle alapos vizsgálódások 's fáradságos kísérletek által igyekeztek tisztába hozni a természettudósok, kik között *Kamtz*, *Ohm*, *Fechner*, *Lenz*, *Poggendorff* és *Petrina* különös említést érdemelnek. — A. B. P.

Gavazzi (*Alessandro, pater.*). Azok között, kik a' pápaságot és a' kath. hierarchiát az újabb korban Olaszország szabadsága- 's függetlenségévé ösze nem férhetőnek tartják, szellem, tudományosság 's szónoki tehetség által különösen kitűnik G. Szül. 1801-ben Bolognában. 16 éves korában már sz. Barnabás rendének clerici regulares-ei közé lépett. Később a' rhetorika tanára lett Nápolyban, hol nemcsak a' szónoklat elmélete által tűnt ki, hanem ebben a' nápolyi főváros 's utóbb Olaszország legtöbb fővárosainak hitszónoki székein gyakorlati ügyességét is tanusítá. Nézetei ugyan nem felelének meg *Gergely* pápa izlésének, de ez ovakodék a' népszerű missionarius utjába akadályokat gördíteni. — IX. *Pius* megválasztatása az olasz pápaság szabadelmű és felvilágosult részének szabadabb működési tért engedett. A' pápai új politika pártolónak első sorában volt G. is. — A' politikai küzdőterén akkor tűnt fel először, midőn a' majlandi fölkelés híre Rómába ért 's az osztrákok legyőzetése ünnepeltették. Az egyetem tanulói vállukra emelék az egészen szóló papot, a' pantheon szónoki székére vivék 's felszólíták, hogy a' Majlandban elhullott hazafiak felett halotti beszédet tartson. A' szónok elragadólag teljesíté feladatát 's azonnal egész Italia szabadságának hirdetője lett. Kámszájára tűzé a' háromszínű keresztet 's e' jelt hordozá az egész hadjárat alatt s ezt hordja még ma is mellén. A' colosseumban hetekig szónokolt a' polgárok tömegeihez, kik ez óriási épületben öszszegyülekezének, melyly középpontja volt valamenynyi hazafiui mozgalmaknak. A' pápa pártolá a' nemzeti erő fölébresztésére intézett törekvéseit, reáruházván a' főkápláni hivatalt a' seregben, melyly ekkor önkénytesekből 's a' nemzetőrség szervezése által alakult. E' minőségben indult el 16,000 emberrel Rómából 's midőn az egyházi állam határain parancsot kaptak volna az előremenetelre, az ő szónoklata szerzé meg a' seregnek a' munitiót, ruházatot, élelmi szereket, lovakat 's minden hadiszereket. Ő volt az egész kereszties had *Remete Pétere*, éltető lelke az egész fölkelésnek. Velenczében napokig szónoklott a' sz. *Márk-téren* öszszesereglett ezerekhez 's a' velencei állami kincstárt önkénytes adakozásokkal tölté, miket ellenállhatlan szavai csalának elő. A' hölgyek oda veték gyűrűiket 's karpereceiket és a' halászok nejei, kik egyéb drágaságot nem bírának, oda áldozák nagy ezüst hajtűiket. Midőn a' római osztály parancsot kapott a' visszavonulásra, arra inté a' népet Florenzben, hogy a' szabadság ügyéről le ne mondjon. A' nagyherczeg parancsot adott G. erőszakos eltávolítására Toscanából. Ez Genuába menekült. De midőn aug. 8-kán 1848 Bolognában nyílt fölkelés támadt volna a' pápa ellen 's ideigl. kormány alakult, G. visszahivatott, hogy az elégületlenséget a' legatiókban csillapítsa. Visszaérkezése diadalmenet volt 's jelenléte elég arra, hogy a' rend helyre álljon. — Midőn *Zucchi* tábornok Rómából oda érkezék, hogy a' bolognai seregek vezérletét átvegye, ez többi között arra is megbízott, hogy *Gavazzi*-t fogja el. Ugy történt; 's G. titkon erős kíséret alatt a' városból kiküldeték, hogy a' Cornetóba, az egyházi börtön egy nemébe, zárassék; de midőn G. Viterbóba ért, az egész város fölkelte őt megszabadítandó, úgy hogy IX. *Pius* tanácsosnak látá, őt szabadon bocsátani. A' pápa szökése, a' köztársasági kormány alakulása 's a' római alkotmányzó gyűlés egybehívása után, G. előbbben

főkapláni hivatalában megerősített 's a' francziák közelgő ostroma elleni készületeit ezélszerű katonai kórházak alakításával kezdé meg. A' legelőkelőbb hölgyek sorából, melylynek élén *Belgiojoso* hercegnő, *Palaricini* grófuó 's *Pisacani* marquísno állottak, egyletet alakított a' sebesültek ápolására. Az egész harez alatt ő ügyelt fel a' kórházakra. Róma bevétele után *Oudinot* tábornoktól szabad menetet nyervén, akadály nélkül hagyhatá el az országot. Londonba ment, hol esendes elvonultságban él, leczké adásával keresve kenyerét. Csak a' legújabb időkben, midőn a' hierarchia behozatala olyly nagy elögületlenséget okozott az angol népben, lépett fel ismét nyilvánosan, 's hatalmasan okórá szónoki villámaint a' pápaság, a' papi nótlenség 'stb. ellen, 's nagy részben mondhatni, hogy *Guvazzi* egyike a' római egyház és tanai legveszélyesb elleneinek az újabb időkben. — a.

Geologia, (*Földtan.*) a' földgömb természethistoriája, vagyis azon tudomány, melyly a' földgömb külső héjának alkatrészeit, azok alakját 's fokenkénti átváltozásait, és végre a' föld felületén előforduló soknemű tüneményeket adja elő. A' földtan az előtt igen szűk korlátok közt forgott. Némelylyek a' föld, sőt az egész világegyetem eredetét puhatoló elméletek 's találgatások öszvegét, mások az érzefekvetek ismeretéről szóló tudományt értették az alatt. Mióta azonban a' föld rétegei közt talált életműves testek maradványai 's ezeknek a' most élő növények- 's állatokkali öszvehasonlítása a' természetvizsgálók figyelmét nagyobb igénybe vette, 's mióta a' naponként nagyobb érdeket nyújtó vizsgálatok, roppant tömegét gyűjtik öszsze a' legfontosb eredményekhez vezető tényeknek, azóta a' földtan a' tudományok közt, csaknem a' legfényesb polezot vívta ki magának, melyly nem csak a' szaktudósnak szerez új meg új örömet, hanem naponként nagyobb hasznot áraszt a' társaságos életre, 's a' legdúsabb lelki táplálatot nyújtja mindennek, ki a' mindennapiság hinárijából kiemelkedve, magasb becű élvezetek után sovárog. A' földtan a' természet mindhárom országát 's általában véve minden természeti tudományokat igénybe vevén az általa felfedezett tények' támogatására, ugy lehet azt tekinteni, mint minden tudományok virágát, melyly ennélfogva alapos tudományt, táradhatlan szorgalmat és soknemű ismereteket kíván. — A' német tudósok megkülönböztetik *Werner* után a' *geognosiát* a' *geológiától*. Amaz alatt a' föld héját képző anyagok, különféle érez-, kő- és sziklanemek rendezetének 's természetének ismeretét; ez alatt pedig a' föld képződésének 's lassankénti kifejlődésének történetét értik. A' földtan azon részét, melyly a' föld eredetéről szól, *geogoniának* vagy *geogeniának* is nevezik. Mind ezen megkülönböztetések azonban feleslegesek, miután ezen tudományok a' geológiában mind befoglaltatnak. — A' földtan tárgya nem lehet egyéb, mint már feljebb is mondók, mint a' földgömb kérgének jelen szerkezete 's azon változásoknak előadása, melylyeken az a' megelőző korszakokban átment. A' föld belrétegeinek természetét, legfeljebb csak gyanítólag határozhatjuk meg. Azon sziklanemeknek felszámllása, melylyekből a' földkéreg áll, csak azoknak nyújthatván élvezetet, kik a' földtant szoros tudományos alakjában kívánják megismerni, itt bizvást elmaradhat. Bő utasítást találhatni e' tekintetben *Leonhard* tanár munkájában: *Charakteristik der*

Felsarten. (3 Bände. Heidelb. 1823.) A' föld- és világegyetem eredete, eleitől fogva igen érdekes kérdés lévén, számtalan cosmo- és geogoniai rendszerek koholtattak ki a' természet ezen nagy titkának megfejtésére, melylyek azonban mint a' merész és túlsapongó képzelgések teremtményei figyelmet legfeljebb historiai tekintetben érdemelnek. A' régi nemzetek mindnyájának, az indusoknak, sinaiaknak, persáknak, egyiptomiaknak, zsidóknak 's északi népeknek, saját cosmogoniájuk volt. A' figyelő 's gondolkozó emberek figyelmét ugyanis nem kerülheté ki, a' legrégebb idők óta, az, hogy a' föld héjának soknemű változásokon kellett átmennie. 'S így keletkeztek egymásután, a' föld 's világ előállásáról soknemű elméletek. Már *Lichtenberg*, ki a' képzeletnek ezen idétleen szüleményeit nevetség tárgyává tette, több mint ötven különféle rendszert hoz fel, 's azóta már számos új theoriák tüntek fel, melylyeknek egy része nagyhirű tudósoktól származott. Mind ezek közt talán a' legképtelenebbnek szerzője *Kepler János*, legnagyobb matematikus és csillagász a' világou, ki 1619-ben egész komolysággal azt igyekezett megmutatni 's bebizonyítani, hogy a' földgömb egy roppant állat, melyly száján és orrán, a' tűzokádó hegyek nyílásain, lehelli ki a' szélvészeket. Ezen eszmét, melylyhez már hasonlót nyilvánítottak *Plato* és a' stoicusok, többen elfogadták *Kepler* után, azt állítván, hogy a' föld élettehetségekkel, ösztönnel és akarattal, lehelő, áthasonlító 's elválasztó életművekkel bír; hogy az érczerek nem egyebek fémes salakoknál, 's a' fémek rothadás és nyavalya termékei. Ezen álmódzásokat elnésen védte, még ezen század első évtizedeiben *Patrin* francia tudós. Egyébiránt a' földtanászok már eleitől fogva majd a' viznek, majd a' tűznek tulajdoníták a' főszerepet a' föld előállításában, a' nélkül, hogy a' földkéregnek lassankénti kifejlődésére tekintettel lettek volna, úgy, hogy ezen véleménynél fogva két osztálya állott elő a' földtanászoknak, t. i. a' *neptunisták és vulkanisták*. De a' főkérdés az újabb időkben a' körül forogván, miként állottak elő az u. n. őshegyek 's nevezetesen a' granit, tűz-e vagy víz által, két hires tudóst lehet, mint az ekként kifejlett két egymással homlok-egyenest ellenkező rendszer képviselőit megnevezni: *Wernert*, az újabb mineralogia alapítóját, (*l. Freibergi bányász-akademiát*) és *Hutton Jánost*. *Werner* szerint a' föld eredetileg, vizes folyós tömegeből állott, melylyből különböző időszakokban ülepedtek le a' különböző hegyfajok, nem vévén ki a' bazaltot 's granitot sem. *Werner*nek, a' köztiszteletben álló freibergi tanárnak egyszerű theoriája, majdnem közönséges elterjedésben részesült nagyszámu tanítványi által, midőn *Hutton* Edinburghban, számos és tagadhatatlan tényekkel vívta ki, hogy a' föld kérgén szemlélhető változásokat vulkanikus erőknak kell tulajdonítani, 's hogy annak alkatrészei eredetileg vízben feloldozva nem lehettek. *Werner* nagy érdemeket szerzett magának az által, hogy az érczesoportozatok egymáshoz állandó viszonyait 's a' sziklafajok szabályos rendezetét kimutatta és azokat osztályozta, valamint *Hutton* az által, hogy a' bazalt 's más lépcsőzetes (trapp) sziklák, és igen hihetőleg a' granitnak is tűzi eredetét kivívta. *Hutton* theoriája, melylyet *Playfair* tanár nagy tudománnyal oltalmazott; többek, különösen *Murray*, *Kirucan*, *Delw* 's mások által keményen ostromoltatott. *Werner* tanítványai 's ezek közt a' nagyhirű *Buch Lipót*

's *Humboldt Sándor* sikerrel harczoltak a' vulkanisták ellen, kik közt különösen kitűnt *Breislak*, híres ragusai tanár. Ezen gyakran heves vitakozások folytában, kétségkívül valóvá lett az, hogy sem *Werner*, sem *Hutton* theoriája nem képes minden tünemények kielégítő kimagyarázására, 's így az új iskola a' tények további fáradhatlan gyűjtésére és a' vizsgálatok lelkiismeretes kezelésére volt utasítva. Midőn így a' föld előállásának theoriájávali foglalkozások darab időre felfüggesztettek, a' földtan egyszerre más fordulatot vőn, *William Smith*nek, egy angol bányász-hivatalnoknak fontos felfedezése által (1790). Ezen mély elméjű férfiú t.i. hivatalos utazgatásai közt, azon meggyőződéshez jutott, hogy a' földrétegek közt létező életműves maradványok, nem történetesen szórvaék el azok közt, hanem hogy bizonyos rétegek közt, csak bizonyos állat- és növényformák fordulnak elő, 's hogy ekként ezeknek létele, mindig és mindenütt a' rétegek ugyanazonságának tagadhatlan bizonyosságai. Ezen felette termékeny felfedezés által, egy egészen új tudománynak, az u. n. *öslénytannak* (Palaeontologia), vagy *kővülettudománynak* alapja vetett meg, melyly a' halhatatlan *Cuvier* fáradhatlan vizsgálódásai és pontos meghatározásai által a' tökély magis polczára emelkedett. Ezen nagynevű boncz- és állattanár, az ásványesontokról irt örök becsű munkájában (*Recherches sur les ossemens fossiles*. Paris 1834. tiz kötet 8-adrét, két 4-edr. kötet réztáblával), nagyszámu állatok maradványit ismerteté meg velünk, melylyek a' föld színén többé nem léteznek, de a' melylyeknek csontmaradványait ő bámulatós ügyességgel öszszerakta 's meghatározta, úgy hogy így a' föld rétegei közt felfedezett életműves maradványokból következtetést lehet húzni, a' föld rétegeinek viszonylagos régiségére. Az ekként életbeléptetett hasonló állat- és ásványtan, a' legdúsabb eredményű volt a' földtanra nézve, melylyet *Cuvier* nyomain, több híres természetvizsgálók, mint *Brogniart Sándor*, *Goldfusz*, *Lamarck*, *Marcel de Serres*, *Conybare*, *Deshayes*, *Brocchi*, *Parkinson*, *Mantell*, *Buckland*, *Catullo*, *Sternberg* és mások, nagy sikerrel miveltek. Az új életre fejlődött földtan nem a' képzelet esábitó képeivel foglalkozott többé, hanem a' tudomány szoros kívánatainak megfelelő uton haladván előre, az utolsó négy évtizedben, olyly előmenetekben részesült, hogy kivévén a' esilágászatot, egy tudomány sem dicsekszik olyly kevés idő alatt, annyly sok új, minden várakozást túlhaladó 's olyly sok elfogult véleményeket megsemmisítő tényekkel, mint a' földtan. — Ha már a' tudomány jelen állásának megfelelő eszmét akarunk felállítani a' föld előállásáról 's kiképződéséről, tekintetbe kell vennünk mind azon soknemű felfedezéseket 's tapasztalatokat, melylyeket az ösvilági állat- és növénytan nyujt, a' földrétegekhezvi viszonyaiban, 's ezen az uton, a' föld őstörténetében, egész addig fel lehet emelkedni, midőn a' föld igen valószínűleg, nem volt egyéb egy roppant gőzgolyónál, melyly a' lassankénti öszszesűrűdés által tűzbe jött, 's melyly a' fokonkénti kihűlés által nyerte jelen állapotát. Hogy a' föld belsejében jelennen is magasb fokú hőség uralkodik mint felszínén; azt többek közt a' tűzokádó hegyek 's hévforrások is kivívják. Az újabb időkben tett tudományos vizsgálódások, kétségkívül valóvá teszik azt, hogy ezen hőség a' föld középpontja felé mindig magasb fokra emelkedik, Múr *Cordier* igen érdekes értekezést irt 1827-ben a' föld hév-

mérsékletéről, de legnagyobb fontosságának e' tekintetben *Bischof* tanár dolgozatai (*Die Wärmelehre des Inneren unseres Erdkörpers*. Leipzig 1837; 's legujabban: *Lehrbuch der physikalischen und chemischen Geologie*. 2 Bände. Bonn, 1846--50). Hogy a' föld magvát képző érczes alkatrészek még most is részint olvadt, részint gáznemű állapotban vannak, azt több fontos tények igen valószínűvé teszik. Ha a' fejünk fölött csillogó égre vetjük vizsgálódó szemünket, a' fennemlített eszme, még nagyobb valószínűséget nyer azon tény által, hogy azok a' sűrűség különböző fokával bírnak, melyly általánosan véve annál kisebb, minél távolabb esik valamelyly égi test a' naptól. Még nagyobb fontosságú tény azonban ennél az, hogy a' bujdosó csillagok, melylyek olykorolylykor naprendszerünket meglátogatják, gáznemű állományból állanak. Ezen két fontos tény, melylynek bővebb kifejtését a' hely szűke nem engedi, igen hihetővé teszi azt, hogy a' többi égi testek is eredetileg gáznemű állománnyal bírtanak. Ezen nézetet már *Kant* nyilvánítá 's *Laplace*, egyike a' legnagyobb matematikusoknak ugyan ezen nézethez jutott tudományos uton. Naprendszerünkben minden planeták 's minden holdak — kivéven *Uranus* holdjait — egyenlő irányban 's csaknem egyenlő térben mozganak. Ez azon tény, melyly a' híres *Laplace*-t, azon meggyőződésre vezette, hogy a' mozgások ezen egyenlőségének, ugyanazon egy okból kell történniök. Ezen szempontból indulva *Laplace* theoriája szerint, egész naprendszerünk egyszere roppant nagyságu gözgolyó lehetett, melylyből az erők működése által, lassanként váltak el, fokonkénti öszszesűrűdés következtében az égi testek magvai 's golyókká alakulván, mozogni kezdetek a' középpont körül. Noha ezen igen elmés theoria mellett, melylyet nagy egyszerűségén kívül, szép következetesség is ajánl, sok nevezetes tény szól, 's több jeles tudósok által oltalmaztatik, de nagy számu 's igen fontos kérdések fejtetlenül maradnak annál, ugy hogy itt minden tudományunk véghatárát kell őszintén bevallanunk. Több 's bizonyosabb ismeretekkel dicsekhetünk földgolyónk kiképződéséről. Ezen tekintetben kétséget nem szenved, hogy földünk őállapotában, egy sűrű gőzkör által környezett világító gömb volt, melylyben a' föld felületén később kifejlett életnyilatkozatok véghetlen különbsége, még mély álomba temetve szunyadott. Számos évezredeknek kellett lefolyniok, míg a' föld szilárd alakot öltött magára, míg felületén a' roppant hegytömegek kifejlettek, míg az oceánok medreikbe szálltak, 's ismét számos évezredek vonultak el felette, míg a' növények ezer meg ezer alaku serege az ifjuság buja pompájában feltűnt, míg állatok léptek elő, 's míg végre az ember, mint a' teremtés koronája fellépett, hogy magas igényeit éreztesse a' teremtettséggel. Tekintsük át röviden azon korszakokat, melylyeken a' föld mind eddig átment. A' földéleterőnek első mozzanata volt, hogy ködtömegeinek öszszesűrűdése által, a' sulyosb részek a' középpont felé süllyedtek, 's a' könnyebb részek a' felületen maradtak. A' folyós részben felolvadt elemanyagok közt, vegytani viszonyok ébredtek fel 's vegytani öszszeköttetések álltak elő. Legnagyobb szerepet játszottak az éleny és a' köneny, melylyeknek vegytani egyesülete által viz állt elő, melyly a' folytonos vegytani munkálatok által kifejlett melegségnél fogva, gőzkört képzett a' föld körül. Minden anyagok közt, legnagyobb mennyiségben

kellett lenni az élethez, mint ez most is 23 századrészt teszi a légkörnek, 89 századrészt a víznek és majdnem felét a kovaföldnek, általában pedig majdnem egy harmadát az egész földhéjnak. Évezredek folyhattak le, míg végre az izzó földgömb hűlni kezdett és az élethez, a föld felületén elszórt érczömegekkel egyesülvén, merev kérget képzett. Ezen eleinte vékony kéreg, a föld izzótüzes felületének folytonos hűlése által, fokozatosan vastagodott. Hogy a föld felülete csak lassanként hűlt ki, alkatrészeinek szoros vizsgálatából kitűnik. Először azon anyagok gémberedtek meg, melyek szabálytalan, egyenlő szerkezettel bírtak, mint az agyag- és csillámpala; ellenben azon anyagok, melyek bizonyos élet-törvényeket követő vagyis szabályos, és ennél fogva több időt kívánó szerkezettel bírnak, vagyis jégedhetők, mint a kagyló- és granitömegek, amazok alatt fekszenek. A lassankénti kihűlés által, a föld felületén sűrű éj keletkezett, míg később a vastag gőzkör vékonyodása által, a nap elevenítő sugárai ahhoz juthattak. A föld kérge mind inkább összehúzódott, és az ekként bezárt még folyó és tüzes anyagok, magoknak utat törvén, kisebb nagyobb nyílásokon, borzasztó ropogások közt kirontottak, az utban levő palaköveket, részint felsodorván, részint magokkal fel-emelvén. Ezek a granit- és vele rokon kövek voltak. Így képződtek az első granithegyek a föld színén. Majd minden nagyobb hegynek belső magtömege granitból áll, mellyen fekszenek a későbbi réteges képletek. Míg ekkint a föld kérget, a beszorított tüzes anyagok, és a földhéj repedéseiben beszűrődött vízből kifejlett gőzök felszaggatták, a sűrű légkör lassankint leverődött, mi által az ősvilágtenger állott elő, melyly azonban a mostani tengertől sok tekintetben különbözött. A sűrű légkör nyomása és a föld még mindig nagy melegsége által, vegyfolyamok álltak abban elő, melyek által a tengervíz alkatrészei tetemes változásokon mentek át, és melyek alkalmat nyújtanak a szénanyag kifejlődésére, melyly azonban csak később szállott föl a megkönynyült légkörbe, hogy majd egykor anyagul szolgáljon a növények előállítására. A föld légköre mindinkább hűlvén, szakadatlanul hulltak le abból a vizgőzök sűrű eső alakjában, mi által a tenger növekedett. A légkör ekkénti vékonyodása által a nap sugárai mindinkább áthatottak a föld színére, mint hajnal pirulása, és az életműves élet csirái, melyek eddig a föld sötét kebelében szunyadtak, fejledezni kezének. Azonban a magasb fokú életművezetek feltételei még hiányzanak, a levegő még sok vizgőzzel és szénsavval volt tele. Csak egyszerű növényi és állati életművezetek álltak elő az oceán meleg kebléből kiemelkedett száraz földeken. Olyly növények fejlettek ki, melylyek a meleget, nedvességet és árnyékot szeretik. Az akkori tropikus éghajlat és a vízpárával és szénsavval gazdag légkör befolyása által a növények olyly roppant nagyságban és buja lombzatban fejlettek ki, mint soha nem többé a későbbi korszakokban. Páfránok, lepidendronok, calamiták, sigillariák, stigmariák, nád- és pálmanemű növények fedték a szigeteket és tengerpartokat. Ezen plántákkal együtt az állati élet alsóbb fokai is mutatkoztak, különösen az oceán fenekén. A zoophyták (állatnövénnyek) több nemei egyik polustól a másikig építették korallszikliáikat; Orthoceratiták nagy és nehéz héjaikkal, számos crinoideák és csavart-héjú cephalopodák, terebratulák, delthyrisek uszáltak az oceánokban;

trilobiták millióként másztak elő a' tenger fenekéről. — A' porczhalak rendéből is kezdettek egyes halak uszkálni a' zavaros vizekben. Azonban a' föld átalakulásának új korszaka állott elő, 's az életműves élet ezen első termékei hirtelen eltűntek. A' föld kérge folytonos változásokon ment keresztül. A' tenger mélysége növekedett, 's mindig nagyobb menyenyiségben fejtett ki a' szénsav a' vízből, hogy a' még nagyobb pompában 's különféleségben kifejlő növényeknek táplálékul szolgáljon; a' tenger elvesztette lassanként magas hőfokát, 's az új veres homokkőnek és a' föld repedéseiből szörnyű menyenyiségben feltolakodó hegyi mésznek a' tenger aljáni leülepedése által, ez átlátszóbb lett. Új feltételei álltak elő az életnyilatkozatoknak. A' kihülés folyamatának folytonos haladása által, a' földhéj új meg új felrepedései napirenden voltak. A' vízből leülepedett 's még mindig leülepsző keselykőpalán (Granwacke) új granit syenit és zöld kövek törtek keresztül. Ezen tűzokozta képletek mellett a' földhéj alatt meggyült feszítő gőzök által is történtek a' földhéj felemelkedései. De nemcsak fölemelkedések, hanem lesülyedések is történtek, melylyek által sokszor buja növényzet 's roppant erdők sülyedtek el, homokos, agyagos és meszes tengeriszaptömegek alá temetve, 's anyagul szolgálva ekként a' szénkő képződésének. A' szénkő ugyanis nem egyéb, mint felelemzett 's elmállott növények szüleménye. *Bischoff* földünk kihülésének törvényeiből kiszámította, hogy a' szénkő előállása ezelőtt kilencz millió évvel történt. A' kőszén leginkább északnyugoti Európában van kifejlve. Anglia három millió, Belgium 20,000, Franciaország 560,000 hold kőszénnel bír. Hazánk is roppant kőszénfekvetekkel bír, melylyeknek teljes felfedezése 's kiszámítása szorgalmas természetvizsgálóink feladata. Nevezetes dolog, hogy a' kőszén mindig bizonyos körvonalu medenczékben szokott előfordulni, 's hogy ezen medenczék vagy tenger, vagy tóviz által képezvék. A' kőszénfekvetekben még most is sok fatörzsökök 's növényrészek, sőt egész plántanyomatok találatnak. Ezen ősvilági növények leírásában halhatlan érdemeket szerzett magának *gr. Sternberg Gáspár*, klasszikus munkája által *Flora der Vorwelt* (Regensburg 1820—25), melylyet *Prest* és *Corda* folytatták. A' francziák közt *Brogniart Adolf* tüntette ki magát, az ásványnövények leírásában nagybecsű munkája által: *Histoire des végétaux fossiles, ou recherches botaniques et géologiques sur les végétaux dans les diverses couches du globe.* (Paris 1828—1844). Anglia ásványflóráját *Lindley* és *Hutton* ismertették meg jeles munkájok által: *Fossil Flora of Great-Britain* (London 1831—1837). A' jeles *Unger* tanárt kell még e' helyt megemlitenünk, igen becses munkájánál fogva: *Synopsis plantarum fossilium*, Lipsia 1845. — A' kőszénfekvetekben kevés állatmaradványok találatnak. Néhány fejlábasok és halak a' tenger habjai által vettek hihetőleg oda. A' legrégebb rovarakat *Buckland* és *Germar*, a' legrégebb skorpiót *gr. Sternberg* szénkőképletekben fedezték fel. Egyébiránt a' kőszén az u. n. másodrendű képleteket kezdi meg, követte azt a' többi idetartozó képletek előállása. A' kőszénfekvetek felett fekszik az új veres homokkő, vagy az u. n. veresfeketet, melylyben ritkán találatnak életműves maradványok. Az ezt felváltó csoportozat, az u. n. szívóskőhegy (Zechstein), melylyben alól fekszik az u. n. fehérfeketet, 's ezen a' rézpala és végre a' felső szívóskőmesz. A' rézpalában találatot

az első hüllő (Protorosaurus Speneri). A' másodrendű képletekben ezek a' legkifejlettebb formájú gerénczes állatok, úgy hogy a' második korszakot a' hüllők uralkodása jellemzi. A' szívóskőhegyet néhol homokrakodmányok, máshol, mint Németországban tarkahomokkő, kagylómész és a' tarka márga (Keuper) fedik. Angliában 's Északamerikában hiányzik a' kagylómész, melyly Németországban 2500 lábnyi vastagsága által minden más képletek közül kiválik. A' tarka homokkő és márga, valamint az újveres homokkőben nagyszámu sajátos növénymaradványok, nagy gyikfajok esontjai, koponyája, fogai és paizsai találatnak. A' kagylómészben tűnik fel az első házszufarku rák (Pemphix Sueurii), az első ammonszarv 's néhány más kagyló. Csigák, kagylók és hajesillagok csak kevés nemei fordulnak elő, de ezek annál nagyobb mennyiségben. A' másodrendű képletek egy nevezetes részét teszik az u. n. *ikrakőhegyek* (Oolitha), melylyek az alsó, középső és felső jurából állanak 's melylyek vastagságát *Cotta* 3000 lábnál többre számítja. Az ezen képletben felfedezett nagyszámu kőületeket több híres természetvizsgálók, mint *Buch Lipót, Goldfusz, Philipps, Bronn, Cotta, Agassiz, D'Orbigny, Göppert* 's többmások leírták jeles munkáikban. Csak kevés egy és kétszékű szárazföldi növények, de annál több tengeri növények, zoophyták és kagylók maradványi találatnak itten. Belemniták is fordulnak először elő 's nagy számban, valamint számos ammoniták is. Csudálatos alkatú gyiknemű állatok, az u. n. Plesiosaurusok és Ichthyosaurusok, melylyek egykor a' jura-tengereket lakták, tűnnek itt fel 's lepik meg a' természetvizsgálót. Amaz delfinnorral, krokodilfogakkal, gyikfővel és mellsonttal, czethaltagokkal és halcsigolyákkal; ez czethaltagokkal, gyikfővel 's hosszú kígyónemű nyakkal. Legnagyobb mennyiségben találatnak Angliában. Ezen állatok csak tengerekben éltek, melylyeket két sor uszonyaikkal könnyen áthasítottak. A' szögpikkelyű 's porzhalak (Ganoidei és Placoidi) seregéhez tartozó nemek, számtalan ammonszarvak, korallók és tengeri szivacsok találatnak a' juramész fekveteiben. Déli-Bajorország rajzkőpaláiban számtalan mennyiségű halak és házszufarku rákok fekszenek, melylyeknek még a' madaraknak semmi nyoma, de a' stonessfieldi juramészpalákban már az emlős állatok első nyomaira találhatni. Mindez mutatja, hogy a' természet ezen korszakában, a' földélet kifejlése ismét hatalmas lépésekkel haladt előre, 's hogy az előbbi korszakhoz hasonlítva, ebben több 's nagyobb tökélyű formái fejlettek ki az életműves életnek, mit különösen a' legkifejlettebb formájú hüllők, halak és héjanczok tanúsítanak. A' másodlagi képzetek lánczát a' krétahegy zárja be, melylynek vastagsága több mint 1200 lábnyi. Ezen sokalaku csoportozatban nagyszámu életműves lények maradványi találatnak, melylyeket több nagyhirű természetvizsgálók irta le, nevezetesen Franciaországban *Brogniart, Dujardin, D'Orbigny, D'Archiac, DeFrance* 's mások; Angliában *Parkinson, Sowerby, Mantell, Forbes, Fitton*; Schweiczban *Agassiz*; Olaszországban *Collegno és Hoffmann*; Csehországban *Zippe és Reuss*; Szászországban és Slezsiában *Geinitz*; Slezsiában *Carnel, Dechen és Beyrich*; Morvaországban *Glocker*; Lengyelországban *Pusch*; Krimeában és a' kaukaszai tartományokban *Dubois de Montpereux*; Oroszországban *Mur-*

chison, *Verneuil* és *Keyserling*; Svédországban *Hisinger*; Dánországban *Forchammer*; északi Németországban a két *Römer*; Amerikában *Humboldt*, *Buch*, *D'Orbigny* és *Lyell*. — A' krétafejeketekben számtalan nemei és fajai találtak a' csigáknak és kagylóknak, melyek közül többen örökre kihaltak. A' fejlődásoknak (Cephalopodáknak) több nemei, a' Belemnites, Apticlus és Ammonites egészen kivesztek. Korallok a' legnagyobb sokféleségben fordulnak a' felső fejeketekben elő. Az ikrakőhegyekben előforduló halak itt ritkábbak, ellenben először lépnek fel a' kör- és fésűpikkelyesek (Cycloidei és Ctenoidei), melyek a' jelen világban élőfajok $\frac{3}{4}$ -edrészt teszik. Gyikneműek óriási alakban fordultak elő, mint a' nagy mástrichti állat (Mosasaurus) maradványi mutatják. Ez 's a' fenemlített gyiknemű állatok (Saurusok) a' most élő elefántnál aligha kisebbek voltak. Ezen tengerrakodmányokban csak kevés növénymaradvány van, ellenben madárcsontok a' krétahegyekben tűnnek fel először. — Egyébiránt a' híres görösövész *Ehrenberg* megmutatta, hogy a' krétahegyek roppant fekvetei, valamint az egyiptomi katakomba- és nummulita-mész és sok krétamarga, egyenesen az ázalagok 's nevezetesen a' *polythalamiak* szüleménye. És ez igen természetesnek látszik. A' tenger minduntalan tisztulván a' mész, marga, agyag, homok és só, lassankénti leülepedései által, ez által az életműves élet nagyobb kifejlésére 's elterjesztésére alkalmasabbá lőn, 's így az ázalagok, nevezetesen a' Bryozoák 's különösen a' Polythalamiak myriásai töltötték el a' tengereket. Az ezen apró teremtmények által készített sokkamrájú héjaeskák a' víz hajjai által halomra gyűjtettek a' tengerpartok 's tengeröblök különböző helyein, hol aztán megkeményedvén, krétát képeztek. — Ha az első korszakban inkább a' tűz működött, később nagyobb szerepet játszott a' víz, ugy azonban, hogy tűz és víz egyaránt működtek a' föld átalakításában. Tűz-, víz- és gőzkitörések 's felszállások által, sokféle módosításokon mentek át a' különmű érc- és földfajok. Új öszszeköttetések, ülepedékek, átváltozások történtek. A' szétrepedt hegyek nyílásai, különféle tűz- és vízképzette termékekkel teltek meg. Új kőnemek álltak elő a' szétrombolt kősziklák romjaiból, 's a' hegyek beljében új ércnemek képződtek. Egyébiránt a' föld átalakulásának ezen időszaka végén, a' növény- és állatvilág a' mostanihoz mindinkább hasonló alakot öltöttek magokra. — A' világteremtés hatodik korszakában nagy és lényeges változás történt a' föld kiképződésében. Mind eddig tűz és víz majdnem egyiránt működtek a' föld színén, folytonos forrongásban tarták azt, 's roppant változásokat idéztek elő. Most mind ezen változások csak egyes helyekre szorítottak. Nagy földrészek teljesen megszabadultak a' felettök csapongó tengerviztől, a' száraz föld felmerült 's csak ittott töltött be kisebbnagyobb medencéket a' tengervíz. Európa fővárosainak nagy része (London, Páris, Bécs, Pest) ilyly víztől felszabadult medencék közepében fekszenek. Az egyes helyeken történő ülepedékek által álltak elő az u. n. *harmadlagos* vagyis *molassz-hegyek*, melyeknek jellemét olyly szépen leírta *Humboldt Sándor* klasszikus munkájában: *Essai géognostique sur le gisement des roches dans les deux hémisphères*. Paris 1826. 2e. ed. Ezen képletek nyújtották az első világot a' föld csudás levéltárának megvizsgálására. *Cuvier*, *Brogniart*, *Dechayes*, *Sowerby*, *Münster*, *Goldfusz*, *Bronn*, *Meyer*

's mások vetették meg nagybecsű dolgozataikkal a' mostani földtan alapját. Az ezen hegyeket képző rétegeket alsó, középső és felső osztályokra osztották (*Lyell* szerint eocen, miocen és pliocen üledékek.). Mint már eleitől fogva, úgy különösen ezen korszakban nemcsak chemiai, hanem delejes és galvanikus működések által is haladt előre a' föld végképzése. A' föld belsejébe hatott viz' működése által soknemű földek, savanyak, gázok álltak elő. A' vulkanikus munkásság által új kőnem, a' darlák (trachytek) álltak elő, melylyek a' föld alatti gőzök és gázok nyomása által a' már igen vastag földhéjon keresztül törve 's többnyire maglával (granittal), csillámmal, szarufényvel, ragyaggal (augit) és bányavirággal vegyülve, heglánczokat képeztek. Ilyly heglánczok hazánkban roppant kifejlésben találtnak 's európai hírű opálbányáink Vörösvágáson trachytsziklákbán vannak. De több másnemű kőtümegek is emelkedtek ki a' föld belsejéből, 's a' szárazföld mind nagyobb kiterjedést nyert részint felemelkedések, részint vízpárolgások által. Az így leülepedett homok, agyag és márgafekvetek számtalan esigákat és kagylókat temettek el, mint ezt láthatni a' pesti medenczében is. Egyébiránt a' harmadlagos képletek rétegeit nem annyira sajátos tulajdonságok, mint az azokban találtató ásvány-életművezetek sokasága különbözteti meg. Ezen életműves maradványok nagyon hasonlítanak a' jelenkor élő lényeihez. Ezen képletek rétegei nagyrészt homokkőből, márgafekvetekből, durva mészből, gypszből, mészpálából és barna kőszénből állanak. Hogy ezen rétegek nem olyly tömöttek mint a' korábbi képletek, onnan van, mert olyly nagy nyomásnak nem voltak kitéve, mint ezek, anynyi évezredek óta. Az ezen képletekben találtató életműves lények maradványi kivívják, hogy ezen korszakban a' természet hatalmas előhaladást tőn azok tökéletesb kifejtésében. Az előbbi korszakokban gyéren előforduló kétszékű növények gazdag Florája ékesíté most a' földet; de ezen növények bujasága 's nagysága azt tanusítja, hogy akkor a' légmérséklet sokkal melegebb volt mint most. A' legkisebb élet ezen korszakban nagyszerű befolyást gyakorolt a' földhéj kiképzésére. *Ehrenberg* fáradhatlan vizsgálódási által kivívta, hogy a' márga, a' pallérföld, a' sikárpala, a' szivópala, a' félópálok 's némelyly lemezkőszének legnagyobb részt ázalagokból állanak. Ezen földtümegekben sokszor még anynyi az életműves anyag, hogy azokat némelyly földlakók liszttel vegyítve, ételmül használják. Habarczok és sugárlatok igen kevés számmal fordulnak ezen képletekben elő, hihetőleg mivel ezek gyöngéd borítékai a' vízüledékek alatt elenyésztek. Korallok sem fordulnak olyly gyakran elő, mint a' krétában, de annál nagyobb számban a' esigák és kagylók, melylyek a' most élő fajokhoz igen hasonlók. Több mint 200 különféle nemet 's valami 4000 fajt találtak már a' harmadlagos üledékekben. Ezen 200 nem azonban valami 40-t kivéve, jelenben is él. A' vízállatok, valamint a' megelőző korszakokban, úgy ebben is igen alárendelt szerepet játszanak. Férgek hiányzanak, ellenben rákok, skorpiók, rovarak nagy számban találtnak. Mi a' halakat illeti, a' szögpickelyű és porczhalak ritkán fordulnak elő; de az igazi csonthalak, a' kör- és fésűpickelyek, nagy különféleségben 's mennyiségben találtnak. Békák és kigyók, krokodilok és alligatorok, valamint szárazföldi teknősbékák, a' molassz-hegyekben mutatkoztak legelőször,

's ezek közt sok nevezetes formák. Legnevezetesebb az oeningeni óriási szalamandrának (*Crypobranchus diluvianus*) csontváza, melyet *Scheuchzer* után sokáig emberi csontváznak tartottak, míg *Cuvier* a' tévelygést felfedezte. Ásványmadarak nagyobb számmal fordulnak elő, mint az előbbi képletekben, de általában ezek mindig ritkaságok, mivel üres és töredékeny csontjaiknál fogva, nehezebben állhattak ellent az özszerentő hatalmaknak. Nem régiben Uj-Zeeland folyóinak iszapjában találták fel, egy strucz nemű három ujjú óriási madár csontjait. (*Megalornis Novae Hollandiae*, Owen) melyly valami 14 láb magasságuyi lehetett. De ezen korszakot leginkább az emlős állatok jellemzik, mivel tulajdonkép itt kezdenek ezek feltűnni. Nem csak a' vízülepédekben találtnak ezek, hanem a' csontbarlangokban és csontbracciákban is. Eleinte idomtalan óriási nagyságu vastagbőrűek és kérődzők uralkodtak. Ragadozó állatok még igen kevés számmal fordultak elő. Ezeknek lételeét ugyanis, nagyszámu növényevők létele feltételezi. Czethalak maradványi több ízben találtattak tengeri rétegekben. A' ezetekkel nagy rokonságban van azon tengeri szörnyeteg, melylyet először *Harlan* 's legujabban *Koch* fedezett fel az amerikai mészkőfejtetekben, melylyet *Owen* Zeuglodonnak nevezett 's melylynek száz lábnyi hoszsu csontvázát *Koch* nem régiben Berlinben és Lipsében mutogatta. A' vastagbőrűek közt legkitünőbbek voltak az elefántok, melylyeknek egy az ázsiai elefántokhoz hasonló faja (*Elephas primigenius*), melyly közönségesen *mammuth* név alatt ismeretes, számos példányokban találtatik egész Európában és Ázsiában, sőt Északamerikában és Uj-Hollandiában is. Egy más neme az ősvilági elefántoknak az u n. csecsfogu (*Mastodon*), melylyeknek egyike (*M. giganteus*) Amerikában, másika (*M. longirostris*) Európában lakott. Nem kevésbbé számos maradványait találhatni az ősvilági szarvorrúaknak (*Rhinoceros*) is. Sok nevezetes nemeit és fajait fedezte fel a' vastagbőrűeknek *Cuvier György* a' párisi medenczében, melylyeket fennemlített híres munkájában irt le. Egyébiránt a' molassz-hegyekben felfedezett őssállatmaradványok leírásában 's meghatározásában nagy érdemeket szerettek magoknak *Cuvier Fridrik*, *Meyer*, *Owen*, *Kaup* és sok mások. Ezen korszak vége felé emelkedtek ki földünk legmagasabb hegyei. *Elie de Beaumont*, párisi tanár, tudományosan kivívta azon már az előtt is divatban levő tényt, hogy szárazföldünk legmagasabb hegylánczai fel-emelkedés által képződtek, hogy ezen felemelkedések különböző időkbén történtek, 's hogy ennél fogva földünk hegylánczai különböző korúak. Végre még egyszer öntötte el egy nagy vizözön földünket. Ennek maradványi azon porhanyu rétegek, melylyek a' föld színének legnagyobb részét fedik 's majdnem csupa agyagból, homokból, kavicsból és kötőrékből állanak. Innen ezek *özönvizi képleteknek* (*Diluvium*) neveztetnek. Ezen özőnvizi rétegekben számtalan *mammuth*, szarvorrú, ökor, ló, szarvas csontmaradványok találtnak. A' barlangokban leginkább ragadozó állatok, ugymint hienák, medvék 's Brasiliában óriási macskák csontjai vannak eltemetve. Ezen özőnvizi korszakban egyébiránt roppant változás történt a' föld éghajlati viszonyaiban. Sok nevezetes tények arra vezettek az ujabb időkbén két nagyhirű természetvizsgálót, *Charpentier*-t és *Agassiz*-t 's ezek után több másokat, hogy egy *jégkorszakot* vegyenek

fel, melyly által az azelőtti magas légmérséklet egyszerre meghült 's a' föld kérgét jégdermedtségbe hozá. Innen magyarázhatni azon gyakran húsostól fenmaradt állatmaradványokat északi Sibiria jégtömegeiben. Ezen nagy katastrophát *Adhemar* francia tudós a' föld súlypontjának megváltozásából származtatja, 's annak szükségesképeni bekövetkezését matematikai éles-séggel mutatja meg. Az utolsó nagy özönviz korszaka lefolyt. A' tengerek visszanyerték előbbi súlyegyenöket 's a' föld felületének egy harmada száraz lett, 's özönvizutáni képletek, melylyet sokan *alluvium*nak neveznek, álltak elő. Ezek még porhanyúbb homok és onladványfekvetekből, agyag és márgarétegekből állanak, melylyekben szinte sok ásványcsontok talál-tatnak. Így, miután a' föld legalább hét egymástól teljesen különböző kor-szakokon keresztül ment, melylyek mindenikét saját typus jellemzé, miután felületét tűz és víz, viharok és jég anynyiszor szétrombolák 's a' rajta kifejlett élő lényeket romjaik közé temeték; a' megtisztult 's átlátszó lég-körön háborítatlanul hatottak végre keresztül az ifju földre a' nap' eleve-nítő sugárai; a' szárazföldön 's tengerek mélyében számlálhatlan alaku élő lények jelentek meg, 's az így elkészült 's felékesített, önállóságra jutott földön, végre megjelent az ember, mint a' véghetlen teremtő hatalomnak visztükre, hogy azt birtokába vegye. A' historia hat évezredet számlál azóta, hogy az első ember megjelent a' földön, melylyet anynyi elhunyt élőlények myriasainak hamva fedett. Paradicsom volt az, felékesítve a' természet minden kineseivel. Tenger és föld az életműves élet legmagasb fokára kifejlett élőlényektől hemzsegett 's a' föld egész felülete a' növényi élet pompájában ragyogott. Öröm, boldogság, élvezet kínálkozott min-denütt. Csak az embertől függött, felfedezni szép lakhelyén az áldás for-rásait, művelni azokat 's osztozni enynyi jóban testvéreivel. Fájdalom, hogy nem találta fel mindeddig a' jókat, melylyeket igénylett. Babona, elfogult-ság, ostobaság 's az állati szenvedelmek minden viharai, a' szenvedések színhelyévé teszik mind e' mai napig a' társaságos életet, melylynek ezer fogyatkozási, hasztalan várják mindeddig a' gyökeres gyógyszereket. De el fognak azok jöni, el kell azoknak jöniök. A' föld kifejlésének története hatalmasan hirdeti, hogy a' természet törvénye a' tökélyre törekvés. A' rosznak veszni, a' jónak győzni kell. Elérte-e már egyébiránt földtekénk a' kifejlés tetőpontját 's az ember-e a' legtökéletesb lény, melylyet a' föld még szakadatlanul működő 's szemekink előtt kikitörő élete előhozni képes, ez azon nagy talányok egyike, melylyeknek megfejtését az emberi véges elme csak gyanítani, de annak sem idejét, sem módját, sem határát meg-határozni nem képes. A' legjelesb ide tartozó munkák ezek : *De la Bèche* Manual of Geology. London 1833. *Lyell* Principles of Geology. 3 vol., London 1835. *W. Bucklands* Geology and Mineralogy. London 1836. *Hoff* Geschichte der durch Ueberlieferungen nachgewiesenen Verände-rungen der Erdoberfläche. 4 Bände, Gotha 1822—1840. *Mantell* The Wonders of Geology. 2 vol., London 1838. Ugyan ötöle : *The Medals of Creation*. 2 vol., London 1844. *Bronn* Lethaea geognostica. 2 Bände, Stuttgart 1838. *Cotta* Grundriss der Geognosie und Geologie. Dresden, 1842. *Pictes* Traité élémentaire de Palaeontologie. Genève 1844. *Geinitz* Petrefaktenkunde. Dresden und Leipzig 1846. *Burmeister* Geschichte der Schöpfung. Leipzig 1850. 's a' t. — A. B. P.

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

AE

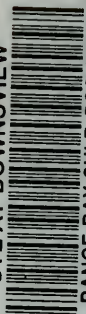
31

U45

v.3

Ujabbkori ismeretek tara

UTL AT DOWNSVIEW

D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 16 12 11 06 008 7